

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

17. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN FEHİM-İ KADİM, ÂŞIK ÖMER VE KARACAOĞLAN'IN
ŞİİRLERİNDE HAYVANLAR

C.I

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sani GÖREN

İSTANBUL 2010

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

17. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN FEHÎM-İ KADÎM, ÂŞIK ÖMER VE KARACAOĞLAN'IN

ŞİİRLERİNDE HAYVANLAR

C.I

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan

Sani GÖREN

Danışman

Prof. Dr. Sebahat DENİZ

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Sani Gören'in "17. Yüzyıl Şairlerinden Fehim-i Kadim, Aşık Ömer ve Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Hayvanlar" konulu tez çalışması Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Sebahat Deniz
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Nihat Öztoprak
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Şeyma Güngör
Üniversitesi İstanbul

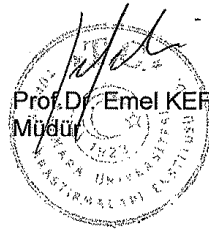
İmza

S. Deniz
N. Öztoprak
Ş. Güngör

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...18.../...01.../2010 tarih ve ...02-4... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Emel Kefeli
Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	XXVIII
ABSTRACT	XXIX
ÖNSÖZ	XXX
KISALTMALAR	XXXIV

1. GİRİŞ

A. FEHİM-İ KADİM HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:	1
B. ÂŞIK ÖMER HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:	2
C. KARACAOĞLAN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:	3

BİRİNCİ BÖLÜM:

I. MİTOLOJİK HAYVANLAR:	7
A. KÜLTÜRÜMÜZDE MİTOLOJİK HAYVANLAR:	7
B. EDEBİYATIMIZDA MİTOLOJİK HAYVANLAR:	7
1. ANKA:	8
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ANKA:	10
B. EDEBİYATIMIZDA ANKA:	11
C. ANKA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	13
1. Anka-Kuşların Sultanı:	13
2. Anka-Kutluluk/Güç:	13
3. Anka-Küllerinden Doğması:	14
4. Anka-İnsan-ı Kamil, Kutb:	14
5. Anka-Mekân (Kaf):	15
6. Anka-Tasavvuf:	15
7. Anka-Uçmak:	15
8. Anka-Yavru:	16
D. ANKA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	16
1. Anka-Âşık/Gönül:	16
2. Anka-Güneş:	17
3. Anka-Sevgili:	17
4. Anka-Şair:	17
2. BURAK:	18
A. KÜLTÜRÜMÜZDE BURAK:	18
B. EDEBİYATIMIZDA BURAK:	19
C. BURAK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	19
1. Burak-Miraç:	19
3. EJDERHA:	20
A. KÜLTÜRÜMÜZDE EJDERHA:	20
B. EDEBİYATIMIZDA EJDERHA:	22
C. EJDERHA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	22
1. Ejderha-Ağız/Ağzından Ateş Çıktığı İnanışı:	22
2. Ejderha-Büklüm Büklüm Olması:	23
3. Ejderha-Büyü/Sihir:	23
4. Ejderha-Hazine:	23
5. Ejderha-Hz. Musa:	24
6. Ejderha-Kötülük:	25
7. Ejderha-Mekân:	25
8. Ejderha-Ölümsüzlük:	27
9. Ejderha-Yedi Başı ve Bir Kuyruğunun Olması:	27
10. Ejderha-Yok Edici:	28

11. Ejderha-Zehir:	28
12. Ejderha-Zincir:	28
D. EJDERHA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	29
1. Ejderha-Âh:	29
2. Ejderha-Âşık:	29
3. Ejderha-Bulut ve Güneş:	29
4. Ejderha-Ecel:	30
5. Ejderha-Elif Harfi:	30
6. Ejderha-Gazi Sultan:	30
7. Ejderhâ-Kalem:	30
8. Ejderhâ-Nefs:	31
9. Ejderha-Saç (Zülf):	31
10. Ejderhâ-Sevgili:	32
4. HÜMÂ:	32
A. KÜLTÜRÜMÜZDE HÜMÂ:	33
B. EDEBİYATIMIZDA HÜMÂ:	34
C. HÜMA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	35
1. Hüma-Av (sayd):	35
2. Hüma-Aylanamaması:	36
3. Hüma-Devlet Kuşu ve Güzellik Sembolü Olması:	36
4. Hüma-Kanat:	37
5. Hüma-Kemikle Beslenmesi:	38
6. Hüma-Mekân:	39
7. Hüma-Ötüşü:	39
8. Hüma-Renk:	40
9. Hüma-Yükseklerde Bulunması/Yere Konmaması/Uçması:	40
10. Hüma-Yavru:	41
11. Hüma-Yumurta:	42
D. HÜMA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	42
1. Hüma-Allah:	42
2. Hüma-Âşık/Gönül:	43
3. Hüma-Baykuş:	44
4. Hüma-Ben (hal) ve Kaş:	44
5. Hüma-Cân:	44
6. Hüma-Cebrâil (a.s.):	44
7. Hüma (kanat)-Kaş:	45
8. Hüma-Padişah:	45
9. Hüma-Rakip:	45
10. Hüma-Sevgili/Saç:	45
11. Hüma-Zincir:	46
5. KAKNÜS/MÛSİKÂR:	46
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KAKNÜS/MÛSİKÂR:	47
B. EDEBİYATIMIZDA KAKNÜS/MÛSİKÂR:	48
C. KAKNÜS/MÛSİKÂR İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	48
1. Kaknüs-Ateş İçinde Kalıp Yanması/ Altın Renginde Kanatlarının Olması:	48
2. Kaknüs-Gagasındaki Deliklerden Türlü Sesler Çıkarması:	49
D. KAKNÜS/MUSİKÂR İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	49
1. Kaknüs-Güneş:	49
2. Kaknüs-Neyistân:	49
6. NESNÂS:	50
A. KÜLTÜRÜMÜZDE NESNAS:	50
B. EDEBİYATIMIZDA NESNAS:	51
C. NESNÂS İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	51
1. Nesnâs-İnsan:	51
2. Nesnâs-Riyakârlık:	51
7. SEMENDER:	51

A. KÜLTÜRÜMÜZDE SEMENDER:	52
B. EDEBİYATIMIZDA SEMENDER:	52
C. SEMENDER İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	53
1. <i>Semender-Ateşte Yaşamayı/ Ateşten Çıkınca Ölmesi</i> :	53
2. <i>Semender-Mekân</i> :	53
D. SEMENDER İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	54
1. <i>Semender-Âşık</i> :	54
2. <i>Semender-Balık</i> :	54
3. <i>Semender-Gönül</i> :	54
4. <i>Semender-Sevgili</i> :	55

İKİNCİ BÖLÜM:

(KUŞ VE KUŞ TÜRLERİ)

I. KUŞLAR:	58
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KUŞ:	59
B. EDEBİYATIMIZDA KUŞ:.....	62
C. KUŞLARLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	65
1. <i>Kuş-Av</i> :	65
2. <i>Kuş-Besin</i> :	67
3. <i>Kuş-Göçmen</i> :	67
4. <i>Kuş-Güçsüzlük/Zayıflık</i> :.....	68
5. <i>Kuş-Haberleşme</i> :	68
6. <i>Kuş-Hz. Süleyman</i> :	69
7. <i>Kuş-Kafes</i> :	69
8. <i>Kuş-Kanat</i> :	70
9. <i>Kuş-Konma</i> :	71
10. <i>Kuş-Kuşluk Vakti</i> :	71
11. <i>Kuş-Mekân</i> :	72
12. <i>Kuş-Renk</i> :	73
13. <i>Kuş-Ses (ötüşü)</i> :.....	73
14. <i>Kuş-Tuzak</i> :	74
15. <i>Kuş-Tüy</i> :.....	75
16. <i>Kuş-Uçmak</i> :	75
17. <i>Kuş-Yem (Tane)</i> :.....	76
18. <i>Kuş-Yuva</i> :.....	77
D. KUŞLARLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	78
1. <i>Kuş-Ah</i> :	78
2. <i>Kuş-Akıl</i> :	78
3. <i>Kuş-Âşık</i> :.....	79
4. <i>Kuş-Can</i> :	79
5. <i>Kuş-Belâ</i> :	80
6. <i>Kuş-Ecel (Cebrail)</i> :.....	80
7. <i>Kuş-Gönül</i> :.....	81
8. <i>Kuş-Güneş</i> :	82
9. <i>Kuş-Küfür ve Din</i> :	83
10. <i>Kuş-Misafir</i> :	83
11. <i>Kuş-Lâmekân (Allah c.c.)</i> :	84
12. <i>Kuş-Ok</i> :	84
13. <i>Kuş-Postacı (peygâm)</i> :.....	84
14. <i>Kuş-Rakip</i> :	85
15. <i>Kuş-Ruh</i> :	85
16. <i>Kuş-Sevgili</i> :.....	85
17. <i>Kuş-Şair</i> :	86
I. KUŞ TÜRLERİ:	88
1. AĞAÇKAKAN:.....	89
A. KÜLTÜRÜMÜZDE AĞAÇKAKAN:.....	89
B. EDEBİYATIMIZDA AĞAÇKAKAN:	89
C. AĞAÇKAKAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	89

2. AKBABA	90
A. KÜLTÜRÜMÜZDE AKBABA:	90
B. EDEBİYATIMIZDA AKBABA:	91
C. AKBABA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	92
1. AKBABA-UZUN ÖMÜRLÜ OLMASI:	92
3. BAHRÎ:	92
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA BAHRÎ:	92
B. BAHRÎ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	93
1. Bahrî-Yüzme, dalma:	93
2. Bahrî-Mekân:	93
C. BAHRÎ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNURLAR:	93
1. Bahri-Âşık:	93
2. Bahrî-Semender:	94
4. BALIKÇIN:	94
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA BALIKÇIN:	94
B. BALIKÇIN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	95
1. Balıkçın-Avlanması ve Mekânı:	95
5. BAYKUŞ:	95
A. KÜLTÜRÜMÜZDE BAYKUŞ:	96
B. EDEBİYATIMIZDA BAYKUŞ:	98
C. BAYKUŞ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	98
1. Baykuş-Harâbe, Sefillik:	98
2. Baykuş-Mekân/Yuva:	99
3. Baykuş-Ötüşü:	100
4. Baykuş-Şom Yüzlü Olması:	101
5. Baykuş-Uğursuz Olması:	101
D. BAYKUŞLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNURLAR:	102
1. Baykuş-Âşık:	102
2. Baykuş-Düşmanların Ruhu:	103
3. Baykuş-Gönül:	103
4. Baykuş- Rakîp (Kadir Kıymet Bilmeyen Kişi):	103
5. Baykuş-Sevgili:	104
6. Baykuş-Talih, baht:	104
7. Baykuş-Zuhal (Satürn gezegeni):	104
6. BILDIRCIN:	105
A. KÜLTÜRÜMÜZDE BILDIRCIN:	105
B. EDEBİYATIMIZDA BILDIRCIN:	105
C. BILDIRCIN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	105
1. BILDIRCIN-ÖTÜŞÜ:	105
7. BÜLBÜL:	106
A. KÜLTÜRÜMÜZDE BÜLBÜL:	107
B. EDEBİYATIMIZDA BÜLBÜL:	109
C. BÜLBÜLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	113
1. Bülbül-Bahar:	113
2. Bülbül-Bahçıvan:	114
3. Bülbül-Beslenme:	115
4. Bülbül-Diken:	115
5. Bülbül-Gözlerinin Kırmızı Olması:	116
6. Bülbül-Gül:	116
7. Bülbül-Kanat:	120
8. Bülbül-Mekân/Kafes:	120
9. Bülbül-Mûsikî/Ötüşü:	123
10. Bülbül-Rengi:	128
11. Bülbül-Sonbahar:	128
12. Bülbül-Yumurta:	129

13. Bülbül-Yuva:.....	129
14. Bülbül-Yürüyüşü:.....	130
D. BÜLBÜLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:.....	131
1. Bülbül-Âşık:.....	131
2. Bülbül-Bekçi:.....	133
3. Bülbül-Cân/Rûh:.....	133
4. Bülbül-Cebrâil (a.s.):.....	134
5. Bülbül-Dâvûd (a.s.):.....	135
6. Bülbül-Destânzen:.....	135
7. Bülbül-Gonca:.....	135
8. Bülbül-Gönül:.....	136
9. Bülbül-Karga:.....	136
10. Bülbül-Hz. Muhammed:.....	136
11. Bülbül-Hz. Mûsâ:.....	137
12. Bülbül-Papağan:.....	137
13. Bülbül-Pervâne:.....	137
14. Bülbül- Sa‘dî-i Şîrâzî (Gülistân):.....	138
15. Bülbül-Semender:.....	138
16. Bülbül-Sevgili:.....	139
17. Bülbül-Şâir:.....	139
18. Bülbül-Tâvus:.....	140
19. Bülbül-Üveyik:.....	140
20. Bülbül-Yoksul Kişi:.....	140
21. Bülbül-Zâhid:.....	141
8. ÇAYLAK:.....	141
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ÇAYLAK:.....	142
B. EDEBİYATIMIZDA ÇAYLAK:.....	142
C. ÇAYLAKLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	143
1. Çaylak-Avlanması:.....	143
2. Çaylak-Göllerden Kalkması/Yükseklerden Uçması:.....	143
3. Çaylak-Mekân:.....	144
D. ÇAYLAKLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:.....	144
1. Çaylak-Sığın/Ala geyik:.....	144
9. DEVE KUŞU:.....	144
A. KÜLTÜRÜMÜZDE DEVE KUŞU:.....	145
B. EDEBİYATIMIZDA DEVE KUŞU:.....	145
C. DEVE KUŞU İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	145
1. Deve kuşu-Bileğinden Çığa Yapılması:.....	146
2. Deve kuşu-Tehlikeli Olması:.....	146
3. Devekusu-Tüyü:.....	146
10. DOĞAN:.....	146
A. KÜLTÜRÜMÜZDE DOĞAN:.....	147
A. EDEBİYATIMIZDA DOĞAN:.....	149
C. DOĞANLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	150
1. Doğan-Av/avcı (sayyâd, sayd, şikâr):.....	150
2. Doğan-Başlık (Üsküf):.....	153
3. Doğan-Çan (Zil):.....	153
4. Doğan-Çengel (pençe):.....	153
5. Doğan-Kanat (perr):.....	153
6. Doğan-Mekân:.....	154
7. Doğan-Uçması (pervâz) ve Konması:.....	154
8. Doğan-Yakalanması ve Eğitilmesi:.....	155
9. Doğan-Yavru:.....	157
D. DOĞANLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:.....	157
1. Doğan-Akıl:.....	157
2. Doğan-Âşık:.....	157
3. Doğan-Azrâil (a.s.):.....	158

4. Doğan-Düşman:	158
5. Doğan-Sevgili:	158
6. Doğan-Şair:	160
11. EBÂBİL:	160
A. KÜLTÜRÜMÜZDE EBÂBİL:	160
B. EDEBİYATIMIZDA EBÂBİL:	161
C. EBÂBİL İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	161
12. GÜVERCİN:	161
A. KÜLTÜRÜMÜZDE GÜVERCİN:.....	162
B. EDEBİYATIMIZDA GÜVERCİN:	164
C. GÜVERCİNLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	166
1. Güvercin-Kanat/Renk:	166
2. Güvercin-Künde (Kayış-bukağı):	166
3. Güvercin-Mekân:.....	166
4. Güvercin-Mektup/Postacı/Haberci:	167
5. Güvercin-Özgürlük:.....	168
6. Güvercin-Uçması/Takla Atması:.....	168
D. GÜVERCİNLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNİLER:	169
1. Güvercin-Âşk:.....	169
2. Güvercin-Mavi Gökyüzü:	169
3. Güvercin- Sabah:.....	169
4. Güvercin- Sevgili:	169
13. HOROZ-TAVUK:.....	170
A. KÜLTÜRÜMÜZDE HOROZ VE TAVUK:	171
B. EDEBİYATIMIZDA HOROZ VE TAVUK:	173
C. HOROZ VE TAVUKLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	175
1. Horoz-ibik (serpüş):.....	175
2. Horoz-Tavuk-Mekân:	175
3. Tavuk-Yiyecek/Besin:	176
4. Horoz-Ötüşü:	176
D. HOROZ VE TAVUKLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNİLER:.....	176
1. Horoz İbiği-Gönül-Ciğer:.....	176
2. Horoz-Aşk Şarabı:	177
14. HÜTHÜT:.....	177
A. KÜLTÜRÜMÜZDE HÜTHÜT:	178
B. EDEBİYATIMIZDA HÜTHÜT:	179
C. HÜTHÜTLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	180
1. Hüthüt-Haberci Olması:	180
2. Hüthüt-Hz. Süleyman Kıssası:	180
3. Hüthüt-Ötüşü:	180
15. KARABATAK:	181
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KARABATAK:	181
B. EDEBİYATIMIZDA KARABATAK:.....	181
C. KARABATAKLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	182
16. KÂRBAN KUŞU:.....	182
17. KARGA:	182
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KARGA:	183
B. EDEBİYATIMIZDA KARGA:	185
C. KARGA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	186
1. Karga-Kötü Ses, Kötü Baht:	186
2. Karga-Konması:.....	187
3. Karga-Matem/Hüzün/Keder:.....	187
4. Karga-Mekân:.....	187
5. Karga-Pislikte/Zibillikte Yaşamayı:	188

6. Karga-Uğursuzluğu:.....	188
D. KARGA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:.....	188
1. Karga-Âşık/Şair:	188
2. Karga-Bayram Hilâli:.....	189
3. Karga-Bülbül:.....	189
4. Karga-Kömür:.....	190
5. Karga-Kuşlar:.....	190
6. Karga-Papağan:.....	191
7. Karga-Rahip:.....	191
8. Karga-Rakip:.....	191
18. KARTAL:	192
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KARTAL:	192
B. EDEBİYATIMIZDA KARTAL:.....	194
C. KARTAL İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	195
1. Kartal-Avcılığı:	195
2. Kartal-Çengel (pençe):.....	196
3. Kartal-Kanat (bâl ü per):.....	196
19. KAZ:	196
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KAZ:	197
B. EDEBİYATIMIZDA KAZ:	198
C. KAZLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	199
1. Kaz-Av Kuşu Olması:	199
2. Kaz-Besin:.....	200
3. Kaz-Mekân:.....	200
4. Kaz-Ötmesi:.....	200
5. Kaz-Uçma:	200
6. Kaz-Yüzme:	201
D. KAZLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:.....	201
1. Kaz-Âşık:.....	201
2. Kaz-Sevgili/Kız:.....	201
20. KEKLİK:	202
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KEKLİK:	202
B. EDEBİYATIMIZDA KEKLİK:	204
C. KEKLİKLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	205
1. Keklik-Av kuşu:	205
2. Keklik-Kafes:	206
3. Keklik-Mekân:	206
4. Keklik-Oynaması:	206
5. Keklik-Ötüşü:.....	207
6. Keklik-Rengi:.....	207
7. Keklik-Tırnak:	208
8. Keklik-Uçması:	208
9. Keklik-Yuva/Za'ferân:.....	208
10. Keklik-Yürüyüşü:.....	209
D. KEKLİKLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:.....	209
1. Keklik-Âşık:	209
2. Keklik-Sevgili:.....	209
21. KIRLANGIÇ:.....	210
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KIRLANGIÇ:	211
B. EDEBİYATIMIZDA KIRLANGIÇ:.....	212
C. KIRLANGIÇLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	213
1. Kırlangıç-Hint ve Yemen:.....	213
2. Kırlangıç-Küçüklük:.....	214
23. KUĞU:	214
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KUĞU:	214

B. EDEBİYATIMIZDA KUĞU:.....	215
C. KUĞU İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	216
1. Kuğu-Göçmen Oluşu:.....	216
2. Kuğu-Mekân:.....	216
3. Kuğu-Rengi:.....	216
4. Kuğu-Su Kuşu Oluşu:	217
D. KUĞUYLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	217
1. Kuğu-Mercân:	217
2. Kuğu-Sevgili:	218
23. KUMRU:.....	218
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KUMRU:.....	219
B. EDEBİYATIMIZDA KUMRU:.....	220
C. KUMRU İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	221
1. Kumru-Ayaklarının Kırmızı Olması-Halka:.....	221
2. Kumru-Kafes:	221
3. Kumru-Konması:.....	222
4. Kumru-Mekân:	222
5. Kumru-Ötüşü:.....	222
D. KUMRU İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	223
1. Kumru-Sevgili:.....	223
25. KUYRUKSALLAYAN:.....	223
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KUYRUKSALLAYAN:	223
B. EDEBİYATIMIZDA KUYRUKSALLAYAN:.....	224
C. KUYRUKSALLAYAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	224
1. Kuyruksallayan-Av kuşu:	224
D. KUYRUKSALLAYAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	224
1. Kuyruksallayan-Âşğın Gönlü:	224
26. KUZGUN:.....	225
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KUZGUN:	225
B. EDEBİYATIMIZDA KUZGUN:	226
C. KUZGUNLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	226
1. Kuzgun-Avcılığı:.....	226
2. Kuzgun-Leş Yemesi ve Uçması:	226
D. KUZGUNLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÖZELLİKLER:	227
1. Kuzgun-Kötü İnsanlar/Düşman:	227
26. LEYLEK:.....	227
A. KÜLTÜRÜMÜZDE LEYLEK:.....	227
B. EDEBİYATIMIZDA LEYLEK:	229
C. LEYLEKLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	230
1. Leylek-Beslenme (Yılan):.....	230
2. Leylek-Göçmen Kuşu:	230
3. Leylek-Hacı Olduğu İnanışı:.....	230
4. Leylek-İnanış:.....	231
5. Leylek-Kılavuz Seçme:.....	231
6. Leylek-Mekân:.....	232
7. Leylek-Ötmesi:	232
8. Leylek-Tuzak:	232
9. Leylek-Uçması:	233
D. LEYLEKLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	233
1. Leylek-Hacı:.....	233
2. Leylek-İyi ve İnançlı İnsanlar:.....	233
27. LORİ KUŞU:	234
28. MARTI:	234
A. KÜLTÜRÜMÜZDE MARTI:	234
B. EDEBİYATIMIZDA MARTI:	235

29. ÖRDEK:	235
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ÖRDEK:	236
B. EDEBİYATIMIZDA ÖRDEK:	236
C. ÖRDEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	237
1. <i>Ördek-Av Kuşu:</i>	237
2. <i>Ördek-Besin:</i>	238
3. <i>Ördek (Kalkuyruk)-Değer :</i>	238
4. <i>Ördek-Eşine Sadıqlığı:</i>	238
5. <i>Ördek-Göçmen Olması:</i>	238
6. <i>Ördek-İnanış:</i>	238
7. <i>Ördek-Mekân:</i>	239
8. <i>Ördek-Ötmesi:</i>	239
9. <i>Ördek-Renk:</i>	239
10. <i>Ördek-Tüyy/Tel:</i>	240
11. <i>Ördek-Su İçmesi/Nemlenmesi:</i>	240
12. <i>Ördek-Uçması:</i>	240
13. <i>Ördek-Yüzmesi:</i>	241
D. ÖRDEKLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	241
1. <i>Ördek-Âşık:</i>	241
2. <i>Ördek-Gelin:</i>	241
3. <i>Ördek-Sevgili:</i>	242
30. PAPAĞAN:	243
A. KÜLTÜRÜMÜZDE PAPAĞAN:	244
B. EDEBİYATIMIZDA PAPAĞAN:	245
C. PAPAĞAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	246
1. <i>Papağan-Ayna:</i>	246
2. <i>Papağan-Konuşması:</i>	246
3. <i>Papağan-Mekân:</i>	247
4. <i>Papağan-Renk:</i>	248
5. <i>Papağan-Şeker:</i>	248
6. <i>Papağan-Uçması:</i>	249
7. <i>Papağan-Yürümesi:</i>	249
D. PAPAĞAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	250
1. <i>Papağan-Akıl:</i>	250
2. <i>Papağan-Âşık:</i>	250
3. <i>Papağan-Ayva Tüyleri:</i>	251
4. <i>Papağan-Boy:</i>	251
5. <i>Papağan-Bülbül:</i>	252
6. <i>Papağan-Cân:</i>	252
8. <i>Papağan-Çeng:</i>	252
9. <i>Papağan-Gönül:</i>	253
10. <i>Papağan-Ruh:</i>	253
11. <i>Papağan-Şâir:</i>	253
12. <i>Papağan-Sebz (Yeşil Ot):</i>	254
13. <i>Papağan-Sevgili:</i>	254
14. <i>Papağan-Şarap/Gül/Ayna:</i>	255
31. SAKA:	255
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA SAKA:	256
32. SAKANKUR:	256
33. SARIASMA:	257
1. <i>Sariasma-Değer/Satılması:</i>	257
34. SARI KUŞ:	257
35. SERÇE:	258
A. KÜLTÜRÜMÜZDE SERÇE:	258
B. EDEBİYATIMIZDA SERÇE:	258

C. SERÇE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	259
1. <i>Serçe-Av Kuşu:</i>	259
2. <i>Serçe-Besin:</i>	260
3. <i>Serçe-Beslenmesi/Güçsüz Olması:</i>	260
4. <i>Serçe (Darı Kuşu)-Devamlı Yer Değişirmesi:</i>	260
5. <i>Serçe (Çalı Kuşu)-Hareketli Olması:</i>	260
6. <i>Serçe (Darcan)-Ötmesi:</i>	261
7. <i>Serçe (Çayır Kuşu)-Şöhretli Olması:</i>	261
36. SIĞIRCIK:	261
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA SIĞIRCIK:	262
C. SIĞIRCIKLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	262
1. <i>Siğircik-Şöhretli Olması:</i>	262
37. SÜLÜN:	262
A. KÜLTÜRÜMÜZDE SÜLÜN:	263
B. EDEBİYATIMIZDA SÜLÜN:.....	263
C. SÜLÜN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	263
1. <i>Sülün-Av Kuşu:</i>	263
D. SÜLÜN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNURLAR:	264
1. <i>Sülün-Âşık:</i>	264
2. <i>Sülün-Gönül:</i>	264
38. ŞAHİN:	265
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ŞAHİN:	265
B. EDEBİYATIMIZDA ŞAHİN:	266
C. ŞAHİN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	266
1. <i>Şahin-Avcı Olması:</i>	266
2. <i>Şahin-Kolda Taşınması:</i>	267
3. <i>Şahin-Konması:</i>	267
4. <i>Şahin-Mekân:</i>	268
5. <i>Şahin-Pençe:</i>	268
6. <i>Şahin-Şeker Yedirilmesi:</i>	268
7. <i>Tırnak (çırnak):</i>	269
8. <i>Şahin-Uçması:</i>	269
9. <i>Şahin-Üsküf:</i>	269
10. <i>Şahin-Yavru:</i>	270
11. <i>Şahin-Yuva:</i>	270
D. ŞAHİN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNURLAR:	270
1. <i>Şahin-Âşık:</i>	270
2. <i>Şahin-Doğan:</i>	270
3. <i>Şahin-Gönül:</i>	271
4. <i>Şahin-Keklik:</i>	271
5. <i>Şahin-Osman Paşa:</i>	271
6. <i>Şahin-Sevgili:</i>	272
39. TAVŞANCIL:	272
40. TÂVUS:	273
A. KÜLTÜRÜMÜZDE TÂVUS:	273
B. EDEBİYATIMIZDA TÂVUS:.....	274
C. TÂVUS İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	274
1. <i>Tâvus-Ayaklarının ve Sesinin Çirkin Oluşu:</i>	274
2. <i>Tâvus-Beslenme:</i>	275
3. <i>Tâvus-İblîs:</i>	275
4. <i>Tâvus-Renkli ve Süslü Olması:</i>	275
5. <i>Tâvus-Uzun Ömürlü Olması:</i>	276
6. <i>Tâvus-Yürüyüşü:</i>	276
D. TÂVUS İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNURLAR:	277
1. <i>Tâvus-Âşık:</i>	277
2. <i>Tâvus-Cebrâil (a.s.):</i>	277

3. <i>Tâvus-Bülbül:</i>	277
4. <i>Tâvus-Sevgili:</i>	278
5. <i>Tâvus-Yara:</i>	278
41. TOY:	279
A. KÜLTÜRÜMÜZDE TOY KUŞU:	279
B. EDEBİYATIMIZDA TOY KUŞU:	279
42. TOYGAR:	280
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA TOYGAR KUŞU:	280
43. TURAÇ:	281
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA TURAÇ:	281
B. TURAÇ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	282
1. <i>Turaç-Av Kuşu Olması:</i>	282
2. <i>Turaç-Besin:</i>	282
3. <i>Turaç-Kafes:</i>	282
4. <i>Turaç-Mekânını Sağlama Alması:</i>	282
5. <i>Turaç-Ötmesi:</i>	283
D. TURAÇ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	283
1. <i>Turaç-Sevgili:</i>	283
46. TURNA:	283
A. KÜLTÜRÜMÜZDE TURNA:	284
B. EDEBİYATIMIZDA TURNA:	286
C. TURNA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	287
1. <i>Turna-Av:</i>	287
2. <i>Turna-Toplu Halde Uçmaları:</i>	288
3. <i>Turna-Göçmen:</i>	288
4. <i>Turna-Haber:</i>	288
5. <i>Turna-Havada Uzun Kılması:</i>	289
6. <i>Turna-Kanat:</i>	290
7. <i>Turna-Klavuz:</i>	290
8. <i>Turna-Konması:</i>	290
9. <i>Turna-Mekân:</i>	290
10. <i>Turna-Ötmesi:</i>	291
11. <i>Turna-Renk:</i>	291
12. <i>Turna-Su İçmesi:</i>	291
13. <i>Turna-Turna Teli ve Başa Turna Teli Takma Âdeti:</i>	291
14. <i>Turna-Tüy:</i>	292
15. <i>Turna-Uçması:</i>	292
D. TURNA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	293
1. <i>Turna-Sevgili:</i>	293
2. <i>Turna (Teli)-Kız:</i>	293
45. ÜVEYİK:	293
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA ÜVEYİK:	294
B. ÜVEYİK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	294
1. <i>Üveyik-Gözlerinin Kırmızı Olması:</i>	294
2. <i>Üveyik-Halka (tavk):</i>	295
3. <i>Üveyik-Mekânı ve Uçması:</i>	295
D. ÜVEYİK İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	295
1. <i>Üveyik-Âşık:</i>	296
2. <i>Üveyik-Bülbül:</i>	296
3. <i>Üveyik-Sevgili:</i>	296
46. YARASA:	297
A. KÜLTÜRÜMÜZDE YARASA:	297
B. EDEBİYATIMIZDA YARASA:	298
C. YARASA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	298

1. Yarasa-Beslenme:	298
2. Yarasa-Gece:	299
3. Yarasa-Mekân:	299
4. Yarasa-Ötüşü:	299
D. YARASA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	300
1. Yarasa-Âşık/Şair:	300
2. Yarasa-Baht:	300
3. Yarasa-Ben:	300
4. Yarasa-Ebû Cehil:	301
5. Yarasa-Gece:	301
6. Yarasa-Mecnûn:	301
7. Yarasa-Külhan:	302
8. Yarasa-Sevgili:	302
47. YELKOVAN:	302

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

III. KARA HAYVANLARI:	306
1. ARSLAN:	306
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ARSLAN:	306
B. EDEBİYATIMIZDA ARSLAN:	308
C. ARSLANLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	309
1. Arslan-Avcı Olması:	309
2. Arslan-Avlanması:	310
3. Arslan-Burç:	310
4. Arslan-Güç/Kuvvet:	311
5. Arslan-Güzel Hitap:	311
6. Arslan-Hz. Ali:	312
7. Arslan-Karakulak:	313
8. Arslan-Karınca:	314
9. Arslan-Korkması (At sesinden):	314
10. Arslan-Korkulması:	314
11. Arslan-Kükremesi:	315
12. Arslan-Mekân:	315
13. Arslan-Pençe:	316
14. Arslan-Vahşi Olması:	317
15. Arslan-Yürüyüşü:	317
16. Arslan-Zincir:	317
D. ARSLAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	318
1. Arslan-Âşık:	318
2. Arslan-At:	318
3. Arslan-Gamze:	318
4. Arslan-Gazi Sultan:	319
5. Arslan-Gök Yüzü:	319
6. Arslan-Güneş ve Ay:	319
7. Arslan-Hz. Ali:	319
8. Arslan-Kaza:	320
9. Arslan-Kibirli Kimseler:	320
10. Arslan-Mecnûn:	321
11. Arslan-Sevgili:	321
12. Arslan-Zahit:	321
2. AT:	321
A. KÜLTÜRÜMÜZDE AT:	322
B. EDEBİYATIMIZDA AT:	331
C. ATLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	333
1. At-Ahır (tavla):	333
2. At-Arslan:	334
3. At-At Bağışlamak:	334
4. At-At Meydanı:	334

5. At-At Takımı (Raht):	334
6. At-Av/Avcılık:	335
7. At-Avluya Bağlanması:	336
8. At-Ayak İzi ve Tozu:	336
9. At-Başlık Zinciri (Reşme):	337
10. At-Atlılar:	337
11. At-Binek Hayvanı Olması:	338
12. At-Binici (Süvâr, Şehsüvâr):	340
12. 1. Binici İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:	341
12. 1.1. Binici-Güneş:	341
12. 1.2. Binici-Sevgili:	341
13. At-Çekilerek Götürülmesi:	342
14. At-Çeşitleri:	342
14.1. Arap Atı:	342
14.2. Eşkin At:	343
14.3. Bâd-pâ:	343
14.4. Küheylân:	344
14.5. Raş/Yörük At:	344
14.6. Semend/Yavuz At:	344
15. At-Çevik Olması:	345
16. At-Çul/Örtü:	345
17. At-Değer/Kıymet:	345
18. At-Dizgin:	348
19. At-Düğün:	349
20. At-Efsanevî Atlar:	349
21. At-Eşmesi:	350
22. At-Eyer:	351
23. At-Gezmesi:	352
24. At-Hız/Sürat:	352
25. At-İnanç/Adet:	353
26. At-Katar/Kervan:	353
27. At- Kemend:	354
28. At-Kişnemesi:	354
29. At-Koşması:	354
30. At-Köstek:	355
31. At-Mekân:	355
32. At-Hâkimiyet:	357
33. At-Nal:	357
34. At-Oyunları/Sporları/Yarışları:	357
34.1. At Oynatmak:	358
34.2. At Yarışları:	358
34.3. Çevgan:	359
34.4. Cirit:	360
34.5. Ok Atma:	361
35. At-Rehber:	362
36. At-Renk:	362
36.1. Doru At:	362
36.2. Kır At:	362
36.3. Yağız At:	363
37. At-Saraç:	363
38. At-Savaş:	364
39. At-Sürmek/Koşturmak:	365
40. At-Terki Kayışı:	366
41. At-Toz:	366
42. At-Tuğ:	367
43. At-Post Serilmesi:	367
44. At-Üzengi:	367
45. At-Yedek:	368
46. At-Yem:	368
47. At-Yiğit:	369
48. At-Yük Hayvanı:	370
49. At-Yürümesi:	371

D. AT İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	372
1. <i>At-Adalet:</i>	372
2. <i>At-Arslan:</i>	372
3. <i>At-Aşk:</i>	373
4. <i>At-Ay:</i>	373
5. <i>At-Burak:</i>	373
6. <i>At-Can/Gönül:</i>	374
7. <i>At-Gurur:</i>	374
8. <i>At-Kalem:</i>	374
9. <i>At-Naz:</i>	375
10. <i>At-Pire:</i>	375
11. <i>At-Rüzgâr:</i>	375
12. <i>At-Şairin Tabiatı/Şiir Gücü:</i>	375
13. <i>At-Tabut:</i>	376
3. AYI:	376
A. KÜLTÜRÜMÜZDE AYI:	377
B. EDEBİYATIMIZDA AYI:	378
C. AYI İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	379
1. <i>Ayı-Tehlikeli Olması:</i>	379
2. <i>Ayı-Yemiş/Meyve:</i>	379
4. BOĞA/ÖKÜZ:	380
A. KÜLTÜRÜMÜZDE BOĞA:	380
B. EDEBİYATIMIZDA BOĞA:	381
5. CEYLAN:	381
A. KÜLTÜRÜMÜZDE CEYLAN:	382
B. EDEBİYATIMIZDA CEYLAN:	382
C. CEYLAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	383
1. <i>Ceylan-Av:</i>	383
2. <i>Ceylan-Avcı:</i>	384
3. <i>Ceylan-Doğması:</i>	384
4. <i>Ceylan-Elbise (Deri):</i>	384
5. <i>Ceylan-Göç:</i>	384
6. <i>Ceylan-Gözlerinin Güzel Olması:</i>	385
7. <i>Ceylan-Mecnûn:</i>	385
8. <i>Ceylan-Mekân:</i>	385
9. <i>Ceylan-Koku (Misk, Nafe):</i>	386
9.1. <i>Koku (Misk) ile İlgili Genel Özellikler:</i>	387
9.1.1. <i>Misk-Büklüm Büklüm Olması:</i>	387
9.1.2. <i>Misk-Koku:</i>	387
9.1.3. <i>Misk- Mekân:</i>	387
9.2. <i>Misk İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:</i>	388
9.2.1. <i>Misk-Arif'in Sözü:</i>	388
9.2.2. <i>Misk-Saç:</i>	388
10. <i>Ceylan-Renk:</i>	389
11. <i>Ceylan-Sihir:</i>	389
12. <i>Ceylan-Vahşi/Yabani Olması:</i>	389
13. <i>Ceylan-Yürüyüşü:</i>	390
14. <i>Ceylan-Yayılması:</i>	390
D. CEYLAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	390
1. <i>Ceylan-Akıl ve Gönül:</i>	391
2. <i>Ceylan-Âşık:</i>	391
3. <i>Ceylan-Gamze:</i>	391
4. <i>Ceylan-Güneş:</i>	391
5. <i>Ceylan-Güzeller:</i>	392
6. <i>Ceylan-Sevgili:</i>	392
6. ÇAKAL:	394
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ÇAKAL:	395

B. EDEBİYATIMIZDA ÇAKAL:.....	395
C. ÇAKAL İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	395
1. Çakal-Mekân (Yazı):	395
2. Çakal-Hırsızlık:	396
D. ÇAKALLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	396
1. Çakal-Fitne:.....	396
7. DEVE:	396
A. KÜLTÜRÜMÜZDE DEVE:	397
B. EDEBİYATIMIZDA DEVE:	399
C. DEVE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	401
1. Deve-Ağzının Köpüklü Olması:.....	402
2. Deve-Binek Olması:.....	402
3. Deve-Boynuna Çan Takılması:	402
4. Deve-Çekilmesi:	403
5. Deve-Çökmesi:	404
6. Deve-Değer:	404
7. Deve-Deveci (sarbân-sarvân):.....	404
7.1. Deveci ile İlgili Benzetmeye Dayalı Üsurlar:.....	405
7.1.1. Deveci-Âşık:	405
7.1.2. Deveci-Ay ve Güneş:.....	406
7.1.3. Deveci-Sevgili:.....	406
8. Deve-Deve Tabanı:	406
9. Deve-Göç:.....	406
10. Deve-Hac Yolculuğu:	407
11. Deve-İnanış:.....	407
12. Deve-Kervân/Katar:.....	407
13. Deve-Koşması:	408
14. Deve-Konaklama:	408
15. Deve-Mahmil:	408
16. Deve-Mekân:.....	408
17. Deve-Nazlı Oluşu:.....	409
18. Deve-Renk:.....	409
19. Deve-Ses:.....	409
20. Deve-Veysel Karanî:	410
21. Deve-Yola Çıkarken “ Selametle ” Denmesi:	410
22. Deve-Yük/Hizmet Hayvanı:.....	410
23. Deve-Yürümesi:	411
D. DEVEYLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	412
1. Deve-Abdal:	412
2. Deve-Arslan:	412
3. Deve-Âşık:.....	412
4. Deve (devetabanı)-Bir Millet:	413
5. Deve-Dalga:	413
6. Deve-Mısır’ın İhtiyarları:.....	413
7. Deve-Melek:	414
8. Deve-Sevgili:.....	414
8. DOMUZ:	414
A. KÜLTÜRÜMÜZDE DOMUZ:.....	415
B. EDEBİYATIMIZDA DOMUZ:	416
C. DOMUZLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	416
1. Domuz-Kâfirlerce Yenmesi:	416
2. Domuz-Kara Etlı Olması:.....	417
3. Domuz-Mundar Olması:	417
9. EŞEK:	417
A. KÜLTÜRÜMÜZDE EŞEK:.....	418
B. EDEBİYATIMIZDA EŞEK:.....	418
C. EŞEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	420
1. Eşek-Anlayışsız ve İnatçı Olması:.....	420

2. Eşek-Arpa:	420
3. Eşek-Başına Vurularak Hareket Ettirilmesi:	420
4. Eşek (Yaban Eşegi)-Başı Boş Gezmesi:	421
5. Eşek-Çuş Denilerek Durdurulması:	421
6. Eşek-Güçlü Olması:.....	421
7. Eşek-Değer Verilmemesi:	421
8. Eşek-Hizmet Hayvanı:	422
9. Eşek-Hz. İsa (a.s.):.....	422
10. Eşek-Mekân:	422
11. Eşek-Şehvetli Olması:.....	422
12. Eşek-Tepişmesi/Toz Çıkarması:	423
D. EŞEKLE İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:.....	423
1. Eşek-Anlayışsız Kimseler:	423
2. Eşek-Âşık:	423
3. Eşek-Mısır'ın Gençleri:	424
4. Eşek-Mısır Halkı:	424
5. Eşek-Şair Geçinenler:	424
6. Eşek-Rakîp:.....	424
7. Eşek-Türk:	425
10. FARE:	425
A. KÜLTÜRÜMÜZDE FARE:	426
B. EDEBİYATIMIZDA FARE:.....	426
C. FARE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	426
1. Fare (Sıçan)-Duvarları Delip Gezmesi:	426
2. Fare-Bulduğunu Saklaması:.....	427
D. FARE İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	427
1.Fare-Âşık/Şair:	427
11. FİL:	427
A. KÜLTÜRÜMÜZDE FİL:	428
B. EDEBİYATIMIZDA FİL:	429
C. FİL İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	429
1. Fil-Demir Müh (kemik):.....	429
2. Fil-Taht Simgeçiliği:	429
3. Fil-Satrançta Bir Taş:	429
D. FİL İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	430
1. Fil-Sevgili:	430
2. Fil-Vesvese Ehli:.....	430
12. GELİNCİK:.....	430
C. GELİNCİKLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	431
1. Gelincik-Bulduğunu Çalması:	431
2. Gelincik-Mekân:	431
13. GERGEDAN:	432
A. KÜLTÜRÜMÜZDE GERGEDAN:.....	432
B. EDEBİYATIMIZDA GERGEDAN:	432
C. GERGEDAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	432
1. Gergedan-Boynuzunun Şifa Kaynağı Olduğu İnanışı:	433
D. GERGEDAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	433
1. Gergedan-Vesvese Ehli:	433
14. GEYİK:.....	433
A. KÜLTÜRÜMÜZDE GEYİK:	434
B. EDEBİYATIMIZDA GEYİK:.....	435
C. GEYİK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	436
1. Geyik-Av:	437
2. Geyik-Mekân:	437
3. Geyik-Misk:.....	437

4. <i>Geyik-Postu:</i>	437
5. <i>Geyik-Renk:</i>	438
6. <i>Geyik-Yürümesi:</i>	438
7. <i>Geyik-Yüksekten Bakması:</i>	438
D. GEYİKLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	438
1. <i>Geyik-Sevgili:</i>	438
15. KAKIM:	439
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA KAKIM:	439
B. Kakımla İlgili Genel Özellikler:	439
1. <i>Kakım-Kürk:</i>	439
2. <i>Kakım-Mekân:</i>	440
16. KAPLAN:	440
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KAPLAN:	440
B. EDEBİYATIMIZDA KAPLAN:	441
C. KAPLANLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	442
1. <i>Kaplan-Alplik, Yiğitlik Sembolü Olması:</i>	442
2. <i>Kaplan-Av/Avcı Olması:</i>	442
3. <i>Kaplan-Güçlü/Kuvvetli Oluşu:</i>	442
4. <i>Kaplan-Mekân:</i>	443
5. <i>Kaplan-Post:</i>	443
6. <i>Kaplan-Renk:</i>	443
7. <i>Kaplan-Tehlikeli Oluşu:</i>	444
D. KAPLAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	444
1. <i>Kaplan-Felek/Gökyüzü:</i>	444
2. <i>Kaplan-Münafık Kimseler:</i>	445
3. <i>Kaplan-Yiğit:</i>	445
17. KARAKULAK:	445
18. KATIR:	446
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KATIR:	446
B. EDEBİYATIMIZDA KATIR:	447
C. KATIR İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	447
1. <i>Katır-Arpa Yemesi:</i>	447
2. <i>Katır-At:</i>	448
3. <i>Katır-Düldül:</i>	448
4. <i>Katır-Hizmet/Yük Hayvanı Olması:</i>	448
5. <i>Katır-Katâr:</i>	449
6. <i>Katır-Saraç:</i>	449
7. <i>Katır-Semer:</i>	449
8. <i>Katır-Yürüyüş/Hız:</i>	449
D. KATIRLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	450
1. <i>Katır-Sabâ Rüzgârı:</i>	450
2. <i>Katır-Sahte Şairler:</i>	450
19. KEÇİ:	450
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KEÇİ:	451
B. EDEBİYATIMIZDA KEÇİ:	452
C. KEÇİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	452
1. <i>Keçi-Avlanması:</i>	452
2. <i>Keçi-Besin/Yiyecek:</i>	453
3. <i>Keçi (Oğlak)-Burç:</i>	454
4. <i>Keçi (Sığın)-Mekân:</i>	454
5. <i>Keçi-Melemesi:</i>	454
6. <i>Keçi-Meslek:</i>	454
7. <i>Keçi-Otlaması/Yayılması:</i>	455
8. <i>Keçi-Renk:</i>	455
D. KEÇİ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	455
1. <i>Keçi-Âşık:</i>	455

2. Keçi-Gönül/Can:	456
20. KEDİ:	456
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KEDİ:	457
B. EDEBİYATIMIZDA KEDİ:	458
C. KEDİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	458
1. KEDİ-KAPMAK:	458
2. KEDİ-MASKARA VE SOYTARI OLMASI:	459
D. KEDİ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	459
1. <i>Kedi-Şair:</i>	459
21. KİRPİ:	459
22. KOÇ:	460
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KOÇ:	460
B. EDEBİYATIMIZDA KOÇ:	461
C. KOÇLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	461
1. <i>Koç-Adak Adamak:</i>	461
2. <i>Koç-Burç:</i>	461
3. <i>Koç-Hz. İsmâ'il:</i>	462
4. <i>Koç-Kurban:</i>	462
5. <i>Koç-Lakap Olarak Verilmesi:</i>	463
6. <i>Koç-Mekân:</i>	463
7. <i>Koç-Nişan (Mezar Taşı): .....</i>	464
8. <i>Koç-Renk:</i>	464
D. KOÇLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	465
1. <i>Koç-Âşık:</i>	465
2. <i>Koç-Yiğit:</i>	465
23. KOYUN:	466
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KOYUN:	466
B. EDEBİYATIMIZDA KOYUN:	467
C. KOYUN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	468
1. <i>Koyun-Besin:</i>	468
2. <i>Koyun-Deri/Elbise:</i>	468
3. <i>Koyun-Kurban:</i>	469
4. <i>Koyun-Kuzu:</i>	469
5. <i>Koyun-Mübarek Olması/Cennetten Çıkması:</i>	469
6. <i>Koyun-Melemesi:</i>	470
7. <i>Koyun-Otlatılması:</i>	470
8. <i>Koyun-Yün:</i>	470
D. KOYUNLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	470
1. <i>Koyun-Ana:</i>	470
24. KÖPEK:	471
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KÖPEK:	471
B. EDEBİYATIMIZDA KÖPEK:	472
C. KÖPEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	473
1. <i>Köpek- Avcı:</i>	473
2. <i>Köpek-Bekleşmesi:</i>	473
3. <i>Köpek- Dostluk ve Sadakatin Timsali:</i>	474
4. <i>Köpek-Kıtmîr:</i>	474
5. <i>Köpek-Kâse:</i>	474
6. <i>Köpek-Kokması:</i>	475
7. <i>Köpek-Mekân:</i>	475
8. <i>Köpek-Renk:</i>	475
9. <i>Köpek-Sürmek/Kovalamak:</i>	475
D. KÖPEK İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:	476
1. <i>Köpek-Düşman:</i>	476
2. <i>Köpek-Ebu Cehl:</i>	476
3. <i>Köpek-Kötü Kişiler:</i>	476

4. Köpek-Gönül Bağı:	477
5. Köpek-Rakip:	477
6. Köpek-Türk:	477
7. Köpek-Yahudi:	478
25. KÖSTEBEK:	478
26. KURT:.....	479
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KURT:.....	480
B. EDEBİYATIMIZDA KURT:	483
C. KURT İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	483
1. Kurt-Avcı:.....	484
2. Kurt-Avlanması (Ok yemesi):.....	484
3. Kurt- Bilek:	484
4. Kurt-Eşinden Ayrı Düşmesi:	484
5. Kurt- Hz. Yusuf:	485
6. Kurt-İnlemesi (Açlıktan):	485
7. Kurt-Kurt Eniği (Atasözü):.....	485
8. Kurt-Kürk:	486
9. Kurt-Mekân:	486
10. Kurt- Sürü:.....	486
11. Kurt-Uluması:.....	487
12. Kurt-Yürekli Olması:	487
13. Kurt-Yüzünün Soğuk Olması:.....	487
D. KURT İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:	488
1. Kurt-Âşık:.....	488
2. Kurt-Kötü Huy:	488
3. Kurt-Osman Paşa:	489
4. Kurt-Şair:	489
5. Kurt-Sevgili:.....	489
6. Kurt-Yiğit:	489
27. KUZU:.....	490
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KUZU:.....	490
B. EDEBİYATIMIZDA KUZU:	490
C. KUZU İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	491
1. Kuzu-Besin/Yiyecek:.....	491
2. Kuzu-Koyun:	491
3. Kuzu-Kurt:	492
4. Kuzu-Körpe:	492
5. Kuzu-Mekân:	492
6. Kuzu-Melemesi:	492
7. Kuzu-Renk:	493
D. KUZU İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:	493
1. Kuzu-Gelin:.....	493
2. Kuzu-Kız:	493
3. Kuzu-Melek:.....	493
4. Kuzu-Sevgili:.....	494
28. MANDA:	494
A. KÜLTÜRÜMÜZDE MANDA:.....	494
C. MANDA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	495
1. Manda-Suyu Sevmesi:	495
2. Manda-Yük Çekmesi:	495
29. MAYMUN:	495
A. KÜLTÜRÜMÜZDE MAYMUN:.....	496
30. PARS:.....	497
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA PARS:.....	497
B. PARS İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	497

1. Pars-Avcı Olması:	498
2. Pars- Korkusuz Olması:	498
31. PORSUK:.....	498
32. SAMUR:.....	499
A. KÜLTÜRÜMÜZDE SAMUR:.....	499
B. EDEBİYATIMIZDA SAMUR:	499
C. SAMUR İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	499
1. Samur- Giyecek:	500
2. Samur-Kürk:	500
3. Samur-Mekân:	500
D. SAMUR İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:	501
1. Samur-Kaş:	501
2. Samur- Saç:	501
33. SANSAR:	501
34. SIRTLAN:	502
35. SİNCAP:	502
36. TAVŞAN:.....	503
A. KÜLTÜRÜMÜZDE TAVŞAN:	504
B. EDEBİYATIMIZDA TAVŞAN:	505
37. TİLKİ:.....	505
A. KÜLTÜRÜMÜZDE TİLKİ:.....	506
B. EDEBİYATIMIZDA TİLKİ:	507
38. VAŞAK:	508
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA VAŞAK:.....	508
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:	
IV. BÖCEKLER:	511
A. KÜLTÜRÜMÜZDE BÖCEKLER:.....	512
B. EDEBİYATIMIZDA BÖCEKLER:	512
1. AKREP:	513
A. KÜLTÜRÜMÜZDE AKREP:	513
B. EDEBİYATIMIZDA AKREP:	514
C. AKREP İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	514
1. Akrep-Burç:	514
2. Akrep-Sokması/Zehir:	515
2. ARI.....	515
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ARI:	517
B. EDEBİYATIMIZDA ARI:	518
C. ARI İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	519
1. Arı-Bal (Asel, Engebin, Sehd):.....	519
1.1. Bal-Besin:	520
1.2. Bal-Tabağa Koyulması:	521
1.3. Bal İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:	521
1.3.1. Bal-Âşık:	521
1.3.2. Bal-Dudak:	522
1.3.3. Bal-Hurma:	522
1.3.4. Bal-Kız:.....	523
1.3.5. Bal-Sevgili:	523
1.3.6. Bal-Söz:.....	523
1.3.7. Bal-Yanak:	524
1.3.8. Bal-Zemzem Suyu:	524
2. Arı-Bal Yapması:	524

3. Arı-Çiçek:.....	525
3.1. Çiçek-Bal Kaynağı:.....	525
3.2. Çiçekle ilgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:.....	526
3.2.1. Çiçek-Âşık:.....	526
3.2.3. Çiçek-Kız:.....	526
3.2.4. Çiçek-Sevgili:.....	526
4. Arı-Mekân:.....	526
5. Arı-Oğul Vermesi:.....	527
6. Arı-Petek:.....	527
7. Arı-Ses:.....	528
8. Arı-Sokması:.....	528
9. Arı-Zehir:.....	529
D. ARI İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	529
2. Arı-Kız:.....	529
3. Arı-Gönül:.....	530
3. ATEŞBÖCEĞİ:.....	530
1. Ateşböceği-Ateş (Işık) Saçması:.....	531
D. ATEŞBÖCEĞİ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	532
1. Ateşböceği-Âşık:.....	532
2. Ateşböceği-Ay:.....	532
3. Ateşböceği-Mum:.....	532
4. ÇEKİRGE:.....	532
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ÇEKİRGE:.....	533
B. EDEBİYATIMIZDA ÇEKİRGE:.....	535
C. ÇEKİRGE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	535
1. Çekirge-Bârân (Yağmur Gibi Yağması):.....	535
2. Çekirge-Mekân:.....	536
5. ÇIYAN:.....	536
A. KÜLTÜRÜMÜZDE VE EDEBİYATIMIZDA ÇIYAN:.....	536
B. ÇIYAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	537
1. Çıyan-Yılan:.....	537
2. Çıyan-Zehir:.....	537
6. İPEKBÖCEĞİ:.....	537
A. KÜLTÜRÜMÜZDE İPEKBÖCEĞİ:.....	538
B. EDEBİYATIMIZDA İPEKBÖCEĞİ:.....	538
C. İPEKBÖCEĞİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	538
1. İpekböceği-Dut Yaprağı:.....	538
2. İpek Böceği-Koza/Yün:.....	539
3. İpek Böceği-Zayıf Olması:.....	540
D. İPEKBÖCEĞİ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	540
1. İpekböceği-Âşık:.....	540
7. KARINCA:.....	540
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KARINCA:.....	541
B. EDEBİYATIMIZDA KARINCA:.....	543
C. KARINCA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	544
1. Karınca-Başa Taç Edilmesi:.....	544
2. Karınca-Hz. Süleyman:.....	545
3. Karınca-Küçüklük:.....	545
4. Karınca-Mezar:.....	546
5. Karınca-Renk:.....	546
6. Karınca-Zayıflık/Güçsüzlük:.....	546
D. KARINCA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	547
1. Karınca-Âşık:.....	547
2. Karınca-Ayva Tüyü (Hat):.....	547
3. Karınca-Nokta:.....	548

4. <i>Karınca-Rum'un Kalbi (Anadolu)</i> :.....	548
5. <i>Karınca Tırnağı-Ok</i> :.....	549
6. <i>Karınca-Şair</i> :.....	549
8. KELEBEK (PERVÂNE) :.....	549
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KELEBEK (PERVÂNE) :.....	550
B. EDEBİYATIMIZDA KELEBEK (PERVANE) :.....	551
C. KELEBEK (PERVÂNE) İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER :.....	553
1. <i>Pervane-Gece (Karanlık)</i> :.....	553
2. <i>Pervane-Gıda</i> :.....	553
3. <i>Pervane-Kanat (per)</i> :.....	554
4. <i>Pervane-Mekân</i> :.....	554
5. <i>Pervane-Mum (şem ') fitil/is</i> :.....	555
5.1. <i>Mum İle İlgili Genel Özellikler</i> :.....	555
5.1.1. <i>Mum-Aydınlık</i> :.....	556
5.1.2. <i>Mum-Erimek</i> :.....	556
5.1.3. <i>Mum-Mecelis/Işık</i> :.....	557
5.1.4. <i>Mum-Pervane</i> :.....	557
5.1.5. <i>Mum-Yakıcı olması</i> :.....	557
5.2. <i>Mumla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar</i> :.....	558
5.2.1. <i>Mum-Ayva Tüyleri</i> :.....	558
5.2.2. <i>Mum-Gönül</i> :.....	558
5.2.3. <i>Mum-Gül</i> :.....	558
5.2.4. <i>Mum-Güneş</i> :.....	559
5.2.5. <i>Mum-Hz.Muhammed (s.a.v)</i> :.....	559
5.2.6. <i>Mum-Kılıç</i> :.....	559
5.2.7. <i>Mum-Sevgili</i> :.....	560
5.2.8. <i>Mum-Şarap (mey)</i> :.....	560
5.2.9. <i>Mum-Yanak</i> :.....	560
6. <i>Pervane- Muma (şem'e) Meyli</i> :.....	561
7. <i>Pervane-Mumun (Şem'in) Etrafında Toplanması</i> :.....	562
8. <i>Pervane-Mumun (Şem'in) Etrafında Dönmesi</i> :.....	563
9. <i>Pervane-Mumun (Şem'in) Etrafında Dönerken İstirap Çekmesi</i> :.....	563
10. <i>Pervane-Mumun (Şem'in) Işığında Kanadının ve Vücudunun Yanması</i> :.....	564
11. <i>Pervâne-Mumdan (Şem'den) Korkmaması</i> :.....	564
12. <i>Pervane-Mumun (Şem 'in) Ateşinde Yanması</i> :.....	565
13. <i>Pervane-Mumda (Şem 'de) Ölmesi</i> :.....	565
14. <i>Pervane-Zayıf ve Güçsüz Olması</i> :.....	566
D. KELEBEK (PERVÂNE) İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR :.....	566
1. <i>Pervane-Alev</i> :.....	566
2. <i>Pervane-Âşık</i> :.....	567
3. <i>Pervane-Ay ve Güneş</i> :.....	567
4. <i>Pervane-Ben (Hal)</i> :.....	568
5. <i>Pervane-Bülbül</i> :.....	568
6. <i>Pervâne-Can ve Gönül</i> :.....	569
7. <i>Pervane-Felek</i> :.....	569
8. <i>Pervane-Gamze</i> :.....	569
9. <i>Pervane-Hz. İbrahim (a.s.)</i> :.....	570
10. <i>Pervane-Hz. İsa (a.s.)</i> :.....	570
11. <i>Pervane-Kıvılcım</i> :.....	570
12. <i>Pervane-Mecûsîler</i> :.....	570
13. <i>Pervane-Rakip</i> :.....	571
14. <i>Pervane-Semender</i> :.....	571
15. <i>Pervane-Siyah Duman (Dûd-ı siyah)</i> :.....	571
16. <i>Pervâne-Şair</i> :.....	571
17. <i>Pervane-Şarap (Mey)</i> :.....	572
18. <i>Pervane-Van Gülleri (Semenler)</i> :.....	572
19. <i>Pervane-Yara</i> :.....	572
20. <i>Pervane-Yarasa</i> :.....	572
9. KURT (BÖCEK) :.....	573
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KURT :.....	573

B. EDEBİYATIMIZDA KURT:	574
C. KURT BÖCEĞİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	574
1. Kurt-Hz. Eyyûb (a.s.):	574
2. Kurt-Çürük:	575
10. ÖRÜMCEK:	575
A. KÜLTÜRÜMÜZDE ÖRÜMCEK:	576
B. EDEBİYATIMIZDA ÖRÜMCEK:	576
C. ÖRÜMCEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	577
1. Örümcek-Ağ Örmesi:	577
2. Örümcek-Avcılığı:	577
3. Örümcek-Mekân/Yuva:	577
D. ÖRÜMCEK İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	578
1. Örümcek-Dünya:	578
2. Örümcek-Perde/Kânûn:	578
11. PİRE:	578
A. KÜLTÜRÜMÜZDE PİRE:	579
B. EDEBİYATIMIZDA PİRE:	579
C. PİRE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	579
1. Pire-Baş edilemez Olması:	579
2. Pire-Ele Geçmemesi:	580
3. Pire-Mücadeleci Olması:	580
4. Pire-Isırması:	580
5. Pire-İşi:	581
6. Pire-Yakalanmaması:	581
D. PİRE İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	581
1. Pire-At:	581
2. Pire-Rakip ya da Kötü Kişiler:	581
12. SİNEK:	582
A. KÜLTÜRÜMÜZDE SİNEK:	582
B. EDEBİYATIMIZDA SİNEK:	583
C. SİNEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	583
1. Sinek-Güçsüz Olması:	583
2. Sinek-Kanadı:	584
3. Sinek-Mekân:	584
4. Sinek-Ses:	584
5. Sinek-Tatlıya Düşkünlüğü:	585
D. SİNEK İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	585
1. Sinek-Âşık:	585
2. Sinek-Ben:	585
3. Sinek-Cân:	586
4. Sinek-Cebraîl (a.s.):	586
5. Sinek-Ferhat:	586
6. Sinek-Hz. İsa'nın Câmı:	586
7. Sinek-Nokta:	587
8. Sinek-Ruh:	587

BEŞİNCİ BÖLÜM:

V. DENİZ HAYVANLARI:	590
1. AMBER:	590
A. KÜLTÜRÜMÜZDE AMBER:	590
B. EDEBİYATIMIZDA AMBER:	591
C. AMBER İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	592
1. Amber-Deniz:	592
2. Amber-Koku:	592
2. BALIK:	594

A. KÜLTÜRÜMÜZDE BALIK:.....	594
B. EDEBİYATIMIZDA BALIK:	595
C. BALIK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	597
1. <i>Balık-Burç (hût, semek)</i> :.....	597
2. <i>Balık-Deniz ve Yüzmesi</i> :.....	597
3. <i>Balık-Hz Yunus (a.s.)</i> :.....	598
4. <i>Balık-Kesilmemesi (Bıçak Vurulmaması)</i> :.....	599
D. BALIKLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	599
1. <i>Balık-Âşık</i> :.....	600
2. <i>Balık-Gönül</i> :.....	600
3. <i>Balık-Gözbebeği</i> :.....	600
4. <i>Balık (Gümüşbalığı)-Para Saçan Parmak</i> :.....	600
3. KURBAĞA:	601
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KURBAĞA:.....	601
B. EDEBİYATIMIZDA KURBAĞA:	602
C. KURBAĞA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	602
1. <i>Kurbağa-Ses</i> :	602
4. MERCAN:	603
A. KÜLTÜRÜMÜZDE MERCAN:.....	603
B. EDEBİYATIMIZDA MERCAN:.....	603
C. MERCAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	604
1. <i>Mercan-Mekân (Deniz Hayvanı)</i> :.....	604
2. <i>Mercân-Takı, Süs</i> :.....	604
D. MERCANLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	605
1. <i>Mercan-Dudak</i> :	605
2. <i>Mercan-Sevgili</i> :	605
3. <i>Mercan-Yanak</i> :.....	605
5. SADEF:	606
A. KÜLTÜRÜMÜZDE SADEF:.....	606
B. EDEBİYATIMIZDA SADEF:	607
C. SADEF İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	607
1. <i>SadeF-Deryada Bulunması (Mekân)</i> :.....	607
2. <i>SadeF-Karnında İnci Beslemesi</i> :	608
3. <i>SadeF- İncinin Olgunlaşması</i> :	609
4. <i>SadeF-Nisan Yağmuru (ebr-i nisan)</i> :.....	609
D. SADEFLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	610
1. <i>SadeF-Ağız</i> :.....	610
2. <i>SadeF-Avuç</i> :.....	610
3. <i>SadeF-Diş</i> :.....	610
4. <i>SadeF-Fanus</i> :	610
5. <i>SadeF-Gök</i> :	611
6. <i>SadeF-Gönül</i> :.....	611
7. <i>SadeF-Göz</i> :.....	611
8. <i>SadeF-Gül</i> :.....	612
9. <i>SadeF-Hz. Ahmed</i> :.....	612
10. <i>SadeF-Kulak</i> :	612
11. <i>SadeF-Sabah</i> :.....	613
12. <i>SadeF-Sandık</i> :.....	613
13. <i>SadeF-Sevgili</i> :	613
14. <i>SadeF-Şair</i> :	614
15. <i>SadeF-Şiir</i> :	614
5.1. İNCİ:	615
5.1.1. KÜLTÜRÜMÜZDE İNCİ:	615
5.1.2. EDEBİYATIMIZDA İNCİ:	616
5.1.3. İNCİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	616
5.1.3.1. <i>İnci-Deniz</i> :	616

5.1.3.2. İnci-Değerli Oluşu:.....	616
5.1.3.3. İnci-Delmek/İnci Ocağı İnci Dizmek):.....	617
5.1.3.4. İnci-Gavvâs:.....	617
5.1.3.5. İnci-Güneş/Sıcaklık:.....	617
5.1.3.6. İnci-Mükemmellik, Değerlilik:.....	617
5.1.3.7. İnci-Nisan Yağmuru:.....	618
5.1.3.8. İnci-Sadef:.....	619
5.1.3.9. İnci-Süs:.....	619
5.1.4. İNCİ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	619
5.1.4.1. İnci-Âşık:.....	619
5.1.4.2. İnci-Baş (Bkz. İnci-Sedef Mad.,).....	619
5.1.4.3. İnci-Çiğ Damlacığı (jale):.....	620
5.1.4.4. İnci-Diş:.....	620
5.1.4.5. İnci-Gözbebeği:.....	620
5.1.4.6. İnci-Gözyaşı:.....	620
5.1.4.7. İnci-Güneş:.....	621
5.1.4.8. İnci-Hz. Peygamber:.....	621
5.1.4.9. İnci-Sevgili:.....	621
5.1.4.10. İnci-Şiir:.....	622
5.1.4.11. İnci-Ter:.....	623
6. YENGEÇ:.....	623
A. KÜLTÜRÜMÜZDE YENGEÇ:.....	623
B. EDEBİYATIMIZDA YENGEÇ:.....	624
1. Yengeç-Burç:.....	624
2. Yengeç-Mekân (Deniz):.....	624
3. Yengeç-Hareketi/ Yürüyüşü:.....	624
D. YENGEÇ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	625
1. Yengeç-Kanun (Musiki Aleti):.....	625
2. Yengeç-Şairin Eli:.....	625
ALTINCI BÖLÜM:	
VI. SÜRÜNGENLER:.....	628
A. KÜLTÜRÜMÜZDE SÜRÜNGENLER:.....	628
B. EDEBİYATIMIZDA SÜRÜNGENLER:.....	628
1. KAPLUMBAĞA:.....	629
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KAPLUMBAĞA:.....	629
B. EDEBİYATIMIZDA KAPLUMBAĞA:.....	629
C. KAPLUMBAĞA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	629
1. Kaplumbağa-Kabuğu/İnsandan Çekinmesi:.....	629
2. KERTENKELE:.....	630
A. KÜLTÜRÜMÜZDE KERTENKELE:.....	630
B. EDEBİYATIMIZDA KERTENKELE:.....	631
C. KERTENKELE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	631
1. Kertenkele-Mekân/Zikir:.....	631
2. Kertenkele-Tür:.....	631
3. TİMSAH:.....	632
A. KÜLTÜRÜMÜZDE TİMSAH:.....	632
B. EDEBİYATIMIZDA TİMSAH:.....	633
C. TİMSAHLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:.....	633
1. Timsah-Mekân:.....	633
2. Timsah-Vahşiliği/Yırtıcılığı:.....	633
D. TİMSAH İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜSURLAR:.....	633
1. Timsah-Kılıç:.....	633
4. YILAN:.....	634
A. KÜLTÜRÜMÜZDE YILAN:.....	635

B. EDEBİYATIMIZDA YILAN:	638
C. YILAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	639
1. <i>Yılan- Belâ, Kötülük:</i>	639
2. <i>Yılan-Cezalandırılması:</i>	640
3. <i>Yılan-Çiyan:</i>	640
4. <i>Yılan-Delik, Mezar:</i>	640
5. <i>Yılan-Düşman:</i>	641
6. <i>Yılan-Hazine:</i>	641
7. <i>Yılan- Hz. Musa:</i>	641
8. <i>Yılan-Hz. Süleyman (a.s.):</i>	642
9. <i>Yılan-Renk:</i>	642
10. <i>Yılan-Şehir:</i>	643
11. <i>Yılan-Zehir (Ağu, Sem, Tiryâk)/ Sokması:</i>	643
D. YILANLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÜNSURLAR:	644
1. <i>Yılan-Âh:</i>	644
2. <i>Yılan-Atkı:</i>	644
3. <i>Yılan-Nefis/Gazap:</i>	644
4. <i>Yılan-Saç:</i>	645
5. <i>Yılan-Sevgili:</i>	645

YEDİNCİ BÖLÜM:

VII. HAYVANLAR (GENEL):	648
A. KÜLTÜRÜMÜZDE HAYVANLAR:	648
B. EDEBİYATIMIZDA HAYVANLAR:	650
C. HAYVANLARLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:	652
1. <i>Hayvanlar-Av:</i>	652
2. <i>Hayvanlar-Avcı:</i>	653
3. <i>Hayvanlar-Besin/Et:</i>	653
4. <i>Hayvanlar-Göçte Kullanılması:</i>	654
5. <i>Hayvanlar-Kara Hayvanları/Hayvânât:</i>	654
6. <i>Hayvanlar-Kaval:</i>	654
7. <i>Hayvanlar-Kervân/Katar:</i>	655
8. <i>Hayvanlar-Kasap:</i>	656
8.1. <i>Kasapla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:</i>	656
8.1.1. <i>Kasap-Ecel:</i>	656
8.1.2. <i>Kasap-Sevgili:</i>	656
9. <i>Hayvanlar-Kötü Söz/İnsan:</i>	657
10. <i>Hayvanlar-Kurban/Kurban Bayramı:</i>	657
10.1. <i>Kurban İle İlgili Genel Özellikler:</i>	659
10.1.1. <i>Kurban-Kurban Olmak Deyimi:</i>	659
10.1.2. <i>Kurban-Hacılar Bayramı/Kâ'be:</i>	659
10.1.3. <i>Kurban-Kasap Kasap Gezdirilmesi:</i>	660
10.1.4. <i>Kurban-Kesilmesi:</i>	661
10.1.5. <i>Kurban-Kesilen Kurbanın Kamının Alna Sürülmesi Âdeti:</i>	661
10.1.6. <i>Kurban-Mekân:</i>	661
10.1.7. <i>Kurban-Adak:</i>	661
10.2. <i>Kurbanla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:</i>	662
10.2.1. <i>Kurban-Âşık:</i>	662
10.2.2. <i>Kurban-Can/Gönül:</i>	662
10.2.3. <i>Kurban-İnsan:</i>	663
10.2.4. <i>Kurban-Şair:</i>	663
11. <i>Hayvanlar-Kuşlar:</i>	664
12. <i>Hayvanlar-Kürk/Post/Deri:</i>	664
13. <i>Hayvanlar-Mekân:</i>	665
14. <i>Hayvanlar-Ölümlü Olmak:</i>	665
15. <i>Hayvanlar-Ölümsüz Olmak:</i>	666
16. <i>Hayvanlar-Renk:</i>	666
17. <i>Hayvanlar-Satır:</i>	666
18. <i>Hayvanlar-Sığır:</i>	666
20. <i>Hayvanlar-Süt/Sağılma:</i>	667
21. <i>Hayvanlar-Yaymak:</i>	667

22. <i>Hayvanlar-Yoz:</i>	667
23. <i>Hayvanlar-Yük Taşması:</i>	667
24. <i>Hayvanlar-Vahşi Olması:</i>	668
25. <i>Hayvanlar-Zikir:</i>	668
D. HAYVANLARLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:	668
1. <i>Hayvanlar-Âşık:</i>	668
2. <i>Hayvanlar-Düşman:</i>	669
3. <i>Hayvanlar-İnsan:</i>	669
HAYVANLARLA İLGİLİ TABLOLAR	670
SONUÇ	674
HAYVANLARLA İLGİLİ RESİMLER	677
KAYNAKÇA	684
İNDEKS	689

ÖZET

“ 17. Yüzyıl Şairlerinden Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın Şiirlerinde Hayvanlar ” isimli bu çalışmada hayvan motifleri incelenmiştir. Bu motiflerden hareketle Dîvân ve Halk şiirinin müştereklikleri ve farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca seçilen şiir örnekleri aracılığıyla her iki şiirde zikredilen hayvanları, bu hayvanların özelliklerini, ele alınış biçimini, kullanım sıklığını, şiire kazandırdığı mana ve ifade zenginliklerini ve şaire sunduğu anlatım imkânlarını tespit etmeye çalıştık.

Hayvanların hem tek tek, hem de tür bazında; sosyo-kültürel alan içindeki yerleri, halk bilimi içindeki önemleri ve mitolojide edindikleri yerler incelenmiş, bu hususların edebi eserlere yansması Halk ve Dîvân şiirleri açısından mukayeseli olarak ele alınmıştır.

Çalışmamız, yedi (7) ana bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde Mitolojik Hayvanlar, II. Bölümde Kuşlar, III. Bölümde Kara Hayvanları, IV. Bölümde Böcekler, V. Bölümde Deniz Hayvanları, VI. Bölümde Sürüngenler ve VII. Bölümde Genel Olarak Hayvanlar konusu işlenmiştir.

Tezimizin sonunda hayvanların kullanım sıklığını gösteren tabloya yer verilmiştir. Sonuç alt bölümünde ise tez çalışmasından elde edilen bilgiler yer almaktadır. Bu başlıktan sonra ise hayvanların daha iyi tanınması için tezimizde geçen hayvanlara ait resimler yer almaktadır. Tezimiz esere ait kaynakça ve indeks kısmıyla sona ermektedir.

ABSTRACT

In this study which is called “ The Animals in the poems of Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer and Karacaoğlan from the 17th Century Poets”, some animal motifs are analysed. According to these motifs, the common and different features of “ Dîvân Poetry ” and “ Folk Poetry ” are tried to be exhibited. Moreover we have tried to determine the animals mentioned in both poems, their characteristics, the style of analysing, the frequency of usage, the meaning gained to the poem, the variety of statement and the opportunities for expressions offered to the poet by means of the selected sample poems.

The positions of animals in sociocultural area and mythology and the importance in folklore are analysed both seperately and in terms of species. In addition, the effection of these factors over litrary works are discussed in terms of Dîvân and Folk poetry comparatively.

Our study is composed of seven main parts. In the first part Mythologic Animals, in the second part Birds, in the third part Land Animals, in the fourth part Insects, in the fifth part Sea Animals, in the sixth part Reptiles and in the seventh part Animals in general are mentioned.

At the end of our thesis, a chart which shows the frequency of usage of the animals takes a place. The data elicited from this study is presented in the conclusion bottom subsection. After this title, there are the pictures of animals that take place in the our study in order to get more information about them. Finally, the thesis ends with the index and references belonging the study.

ÖNSÖZ

Türk kültür ve edebiyatının ilk ürünleri olan mitoloji, masal, rivayet, inanış ve destanlarda hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Bu edebî ürünler gösteriyor ki insanlığın hayvanlar ile olan ilişkisi takip edemediğimiz devirlere kadar uzanmaktadır. İnsanoğlu eskiden yaşadığı tabii ortam içinde hayvanları tanımaya çalışmış, bazen onlarla arkadaş olmuş, bazen onlardan faydalanmış, bazen de onlarla mücadeleye girişmiştir. Totemlere bir diğer deyişle ongunlara bakıldığında yüzyıllar süren bu mücadeleden, daha çok hayvanların galip çıktığı görülür. İnsan hayatının ilkel dönemlerinde doğal olarak insanlar hayvanlara daha yakındılar. Vahşi ve av hayvanlarını avlamak suretiyle yiyecek ve giyecek eşyalarını temin etmekteydiler. Buna göre hayvanlarla ilişkili olan unsurların çok eski zamanlardan beri kültürel unsurlar taşıdığı düşünülebilir.

Kültür tarihinin belli başlı edebiyat türlerinde, kültür dilinin beylik, güç ve kudret benzetmelerinde, kişi ve yer adlarında insanların onlara biçtiği değerlere göre hayvanların varlığından büyük ölçüde yararlanmışlardır. Özellikle seramik ve süslemede, minyatürde, yapı sanatında, kabartmalarda, güzel sanatlarda, bayrak ve flamalarda bunun etkisi sıkça görülür. Yarına açılacak ufuk penceresinin anahtarı mâzîdedir. Ona hangi ölçüde yakın isek geleceğe de o denli hazırızdır. Yahya Kemâl, “ kökü mâzîde olan âtîyim. ” derken hem kendi yolunu göstermiş hem de milletlerin mazisiz atıya sahip olamayacağını arifane bir üslupla belirtmiştir. İşte bu kanaatle gayret ve çalışmalarımızı edebiyata, özellikle de Dîvân ve Halk edebiyatına hasretmeyi arzu ettik. Günümüz alfabesine kazandırılan edebî metinler, hatırı sayılır bir sayıya ulaşmıştır. Gerek Dîvân gerekse Halk şiiri örneklerini değişik açılardan ele alıp değerlendiren bilimsel pek çok araştırma yayımlandı. Bu araştırmalarla birlikte Dîvân şiirinin doğal hayattan ve çevreden kopuk olduğu iddiaları da çürütülmeye başlandı ve bu konuda büyük bir yol alındı. Sayıları her geçen gün artan araştırmacılar ve bu araştırmacıların gittikçe disiplinize olan çalışmaları sayesinde, Dîvân şiirinin yaşadığı asrı yansıtan ve bu güne ışık tutan pek çok kültürel unsuru bünyesinde barındırdığı anlaşılmış durumdadır. Biz de bu çalışmamızda bir araştırma hevesi ve gayretiyle, bir disiplin içerisinde Dîvân şiirinin halk kültürüyle olan içiçeliğini ve Halk şiiri ile olan güçlü bağını ortaya koymaya çalıştık. Dîvân ve Halk şiirine dikkatli bir gözle bakıldığında şairler, yüzyıllar içerisinde şekillendirdikleri estetik ve metaforlar dünyasıyla hayata dair hemen her unsuru birer şiir malzemesi haline getirmiştir. İki edebiyat arasında birtakım farklar olduğu gibi benzerlikler de mevcuttur. Farklardan kasıt, Dîvân şâirinin entelektüel çevresi ve Dîvân şiirinin belirli klişeleridir. Diğer yandan Halk şairinin serbest tutumudur. İki edebiyat arasında dil, şekil ve muhteva bakımından çeşitli farklar bulunmakla beraber sonuçta, bir milletin geleneğini, göreneğini, duygusunu, düşüncesini, zevkini, heyecanını, sevincini ve fikrini anlatmaları yönüyle aynıdırlar. Cemâl Kurnaz, bir denemesinde, Türk şiirini bir gül-i ra'nâya benzetir. Ona göre Türk şiiri, Dîvân ve Halk geleneğinden beslendiği için iki renkli bir şiirdir. Şiirimiz, rengini, kokusunu, bizim havamız, suyumuz ve toprağımızdan alan, bizim besleyip büyüttüğümüz bir güldür.

Müşterek bir kültür birikimi üzerinde gelişen Dîvân ve Halk şiirinin karşılıklı olarak birbirinden etkilendiği söylenebilir. Fuat Köprülü: “ ... Klâsik edebiyat üzerinde Halk edebiyatımızın ve Halk edebiyatı üzerinde Klâsik edebiyatımızın bir takım tesir ve aksi tesirlerinin göze çarpmaması mümkün değil... ” diyerek bu hususta dikkat çeker. İki şiir, arasında içerikten çok şekil açısından bir farklılık vardır. İçerik açısından birbirlerine yakınlık arzeder. Mesela, mesnevi-destan, tuyuğ-mani, şarkı-türkü, gazel-koşma, mersiye-ağıt, hicviye-taşlama, lügâz-bilmece gibi nazım türlerine bakıldığında şekil olarak farklılık, konu olarak ise aynılık söz konusudur. Yani iki edebiyat arasında ortaya çıkan farklılık daha çok

dilde ve şekildedir. Dîvân şiirini, klişe ifade, mazmun ve ortak mevhumların çokluğu ve devamlılığı ile tenkit edenler, benzerlerini ve ortak ifade kalıplarını Halk şiirinde de bulacaklardır. Aslında bu husus, şiirimizin bütünlüğünü gösterdiği kadar, müşterek bir kültürün kendini her kesime kabul ettirdiğinin de göstergesidir.

Türk edebiyatı, kültürüyle, sanatıyla, tarihiyle bir bütündür. Şiir de bu bütünlük içerisinde gelişimini sürdürmektedir. Farklı şekil ve estetik çizgilere sahip olmakla beraber, her iki şiir de ortak bir kültür birikimine yaslanır. Tabiat, hem değişken koşulları hem de sakinleri ile Dîvân ve Halk şairinin dünyasında önemli bir yer işgal eder. Gökyüzü, ağaçlar, bitkiler ve madenlerle birlikte insanoğlunun yeryüzünü paylaştığı yegâne canlılar durumundaki hayvanlar da şairin kayıtsız kalamayacağı hayat unsurlarıdır. Özellikle mitolojinin ve gerçek hayatın unsuru durumundaki hayvanlar âlemi, hayatın hayale ödünç vereceği öncelikli unsurlar olarak kabul görmüş; soyut ve somut yüzlerce hayvan türü edebî ürünlerin dâimî misafirleri olmuştur.

Konumuzun önemini, kültür ve edebiyatımızdaki yerini bu şekilde tespit ettikten sonra “ 17. Yüzyıl Şairlerinden Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın Şiirlerinde Hayvanlar ” isimli çalışmamızda Dîvân ve Halk şiirinin birbirlerine zıt ve tamamıyla farklı edebiyat olmadıklarını aksine ortak yönlerinin çok olduğunu hayvanlar konusunu ele alarak ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışma için kaynak belirlerken belirli bir yüzyıldan hareketle farklı vasıftaki şairleri seçmeyi uygun gördük. Mesela Dîvân şiirini örnekleme açısından XVII. Yüzyıldan Fehîm-i Kadîm seçilmiştir. Bunun en önemli sebebi şiirlerin günümüz Türkçesine aktarılmış olmasıdır. Bunun yanında diğer bir tercih sebebi Fehîm’in şiirlerinde hayvan motiflerine çokça yer verdiği kanaatidir. Ayrıca şairin Sebki-Hindi üslubunun önemli bir temsilcisi olması sebebiyle hayvanlara yükleyeceği anlamların derin olacağı düşünülmüştür. Halk şiiri alanında ise aynı yüzyıldan Âşık Ömer ve Karacaoğlan seçilmiştir. Bu iki ismin seçilmesindeki gerekçe ise şudur: Âşık Ömer, Halk şairlerinin şehrli kısmını temsil eder. Şiirlerini aruz ve hece ölçüsüyle yazmıştır. Yani hem Dîvân hem de Halk şiiri türünde şiirler yazarak her iki şiir geleneğini de iyi derecede bildiği ve yaşadığı söylenebilir. Karacaoğlan ise Halk şairlerinin şehirden uzak kesimini temsil eder. Şiirlerinde duruluk, gerçeklik, yaşanmışlık göze çarpar. Seçilen bu üç şairin Dîvân ve Halk şiirinde hayvan motiflerini temsil etmede yetersiz kalacağı bir gerçektir. Ancak her üç şairde dönemlerinin zirve şairleridir. Böylelikle bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Tezimizde Tahir Üzgör’ ün “ Fehîm-i Kadîm Dîvânı: Hayatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi ” adıyla yayımlanan kitabını; Sadeddin Nuzhet Ergun’un “ Âşık Ömer: Hayatı ve Şiirleri ” adıyla yayımlanan kitabını ve Müjgan Cunbur’un “ Karacaoğlan ” adıyla yayımlanan kitabını esas aldık. Ayrıca Karacaoğlanla ilgili şiir örneklerinde Saim Sakaoglu’nun “ Karacaoğlan ” adıyla yayımlanan kitabına da müracaat ettik.

“ 17. Yüzyıl Şairlerinden Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın Şiirlerinde Hayvanlar ” isimli tez başlığındaki şair sıralamasında bir takım hususiyetlere dikkat edildi. Yüksek lisansa Eski Türk Edebiyatı alanında başladığım için tez başlığında ilk önce Fehîm’in ismi gelmektedir. Daha sonra Âşık Ömer’in isminin yer almasının sebebi ise onun her iki şiir tarzında da şiirler yazmasıdır. Yani şair, iki şiir arasında (Fehîm-Karacaoğlan) köprü görevi görür. Karacaoğlan’ın sılamada sonda yer alması ise şiirlerini tamamen hece ölçüsüyle yazmış bir Halk şairi olmasıdır.

Eserde kullandığımız şiir örneklerini seçerken dönemlerin ve ilgili konunun özelliklerini yansıtmalarına özen gösterdik. Ele aldığımız üç farklı eserdeki ister mitolojik,

ister efsanevî, isterse bilinen olsun her bir havyan titizlikle baştan sona fişlendi. Fişlerin tasnifi sonucunda:

1. Mitolojik Hayvanlar
2. Kuşlar
3. Kara Hayvanları
4. Böcekler
5. Deniz Hayvanları
6. Sürüngenler
7. Genel Olarak Hayvanlar

ana bölümleri ortaya çıktı. Bu ana bölümlerin sıralanmasında şiir örneklerinden elde edilen malzemenin çokluğuna dikkat ettik. Ana bölümleri hayvan malzemesi çok olandan az olana doğru sıraladık. Ancak 1. ve 7. anabölümü bu sıralamanın dışında tuttuk. Birçok yönden diğer hayvanlardan farklılık arzettiği için “ Mitolojik Hayvanlar ”ı birinci kısma almayı uygun gördük. Son bölüme “ Genel Olarak Hayvanlar ”ı koymamızın sebebi ise belirli bir bütünlük oluşturmak ve tezin kompozisyonuna uymak içindir. Bu ana bölümleri belirlerken yani hangi hayvanın hangi ana bölümde ele alınacağı meselesinde hayvanlar alemini ele alan ansiklopediler (Bateş Hayvanlar Ansiklopedisi; Gelişim Hayvanlar Ansiklopedisi; Hayat, Hayvanlar Ansiklopedisi gibi.) göz önünde bulundurulmuştur.

Ana bölümleri incelerken, konunun önemi, değeri, kültür ve edebî alandaki yeri daha iyi anlaşılabilir diye her ana bölüm ve o bölümle ilgili her bir maddenin ilk önce sözlükteki Türkçe, Arapça ve Farsça karşılıkları verildi. Bunun sebebi fişleme esnasında gözden kaçmaları önlemek, hayvanların farklı isimlerle kullanım sıklığını görmek ve daha sonra yapılacak çalışmalara bir nebze yardımcı olmak içindir. Daha sonra zoolojik yani ansiklopedik bilgilere değinildi. Bunu vermekteki amacımız şiir örneklerinin daha doğru değerlendirilebilmesidir. Her maddenin kültürümüzdeki yeri bir sonraki başlığımız oldu. Bu başlık altında her bir hayvanın efsane, masal, inanış, rivayet, rüya, sağlık, din ve kültüre yansımış özellikleri verildi. Bu özellikler verilirken mevcut şiir örneklerinin açıklayıcı olmasına ayrıca özen gösterdik. Ancak bir hayvanla ilgili bilinmesini arzu ettiğimiz ancak şiir örnekleri olmayan özelliklere de değindik. Her bir maddenin (hayvanın) edebiyatımızdaki yeri hakkında değerlendirme yaparken ise Dîvân ve Halk edebiyatı araştırmacılarının ilgili hayvan hakkında bugüne kadar yapmış oldukları yorumlara da yer verdik. Daha sonra bu başlık altında ilgili hayvanın bilmece, ninni, dua, beddua, mani, türkü, atasözü ve deyim gibi halk ürünlerine yansımış özelliklerine değindik. Bu hususta ilgili maddenin etraflıca tanınmasına vesile olmak istedik. Daha sonra her bir hayvan ve ona ait özellikleri “ Genel Özellikler ” başlığı adı altında inceledik. Genel ya da gerçek özellikler konusunda, adı geçen maddeyle ilgili onu hatırlatan yardımcı unsurlar, herkesin bildiği ya da duyduğu özellikleri işledik. Herhangi bir hayvanla ilgili gerçek özellikler işlenirken alfabetik sıra takip ettik. Son olarak her bir hayvanla ilgili “ Benzetmeye Dayalı Unsurlar ” yine alfabetik olarak şairin muhayyilesinde şekillenen manası, mahiyeti ve bizim algılayış biçimimizden hareketle verildi. Böylece istisnalar dışında her ana başlık ve her ana başlıktaki ilgili madde;

1. Sözlükte yani çeşitli dillerdeki karşılıkları,
2. Kültürümüzdeki Yeri,
3. Edebiyatımızdaki Yeri,
4. Genel Özellikler (Yardımcı Unsurlar)
5. Benzetmeye Dayalı Özellikler

olmak üzere bölümlere ayrıldı. At, pervane, bülbül, arı gibi çok geniş ve kapsamlı maddelerde aynı metoda sadık kalmakla birlikte bazı değişiklikler de izledik. Biz, şiir örneklerini daha çok

“ Genel Özellikler ve Benzetmeye Dayalı Özellikler ” bahsinde işledik. Bu başlıklar altında herhangi bir maddeyi işlerken seçtiğimiz şiir örneklerinin konuyu en iyi işleyen örnekler olmasına dikkat ettik. Örneğini verdiğimiz şiirle benzer ifadeleri taşıyan şiirleri indeks kısmına koyduk. Her bir madde altında ilgili konuyu örnekleyen şiirlerin seçiminde müşterekliğe ya da farklılığa dikkat ettik. Mesela hümâ kuşunun kutluluk simgesi olduğu her üç şairimizde de ortak bir husus olarak işlenmiştir. Onun kızlara isim olarak verilmesi ise Karacaoğlan’ın şiirlerinde tesadüf ettiğimiz bir husustur. Böylece müştereklik ve farklılık hususunda iki şiirin daha iyi etüt edileceğini düşündük. Şiirleri seçerken aynı ifadeleri veren fakat daha anlaşılır olanlarını tercih ettik. Seçtiğimiz şiir örneklerinin dönemlerin özelliklerini yansıtmasına dikkat ettik. Müştereklik ve farklılık arz eden şiir örneklerini titizlikle kullanmaya özen gösterdik.

Bazı maddelerde bir ya da iki şiir örneğimiz olduğundan yukarıda belirttiğimiz başlıklardan bazılarını iç içe işledik, bazılarını da değinemedik. Şairlerin ilgili maddeyi işleyiş yoğunluğuna göre biz de o maddenin kültür ve edebiyattaki yerini ele aldık. Bunun sebebi tezin hacmini gereksiz yere artırmamaktır.

Tezimizde her bölüm sonunda o konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapıldı. Bu değerlendirmelerde şairlerin o bölümdeki hayvanları kullanım sıklıkları, kullanımdaki benzerlik ve farklılıklar incelendi ve bunun sebepleri belirtmeye çalışıldı. Bu çalışmamızın son kısmına ele aldığımız her bir hayvanla ilgili resimler kısmı ilave ettik. Bundan maksat okuyucunun resim ve ansiklopedik bilgiden hareketle ilgili hayvan hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Yine hayvanlarla ilgili bir tablo oluşturduk. Bu tabloyla hangi hayvanın hangi şair tarafından ne sıklıkla kullanıldığını ya da hangi hayvanın hangi şair tarafından kullanılmadığını tesbit etmeye çalıştık. Böylece her bölüm sonunda o bölümle ilgili bir değerlendirme yapmamız kolaylaştı. Netice kısmında ise çalışmalarımızdan elde ettiğimiz bazı önemli hususları dile getirdik. Farklı edebî sahaya ait olan şairlerimiz arasındaki müştereklik ve farklılıktan hareketle Dîvân ve Halk şiiri hakkında bazı değerlendirmeler yapmaya çalıştık. Bibliyografya kısmında sadece doğrudan doğruya kullandığımız ve umumî olarak faydalandığımız kitap ve makaleler verildi. Metin içinde ya da dipnot kısmında yapılan kısaltmalar ayrıca belirtildi. Metin içinde verdiğimiz sayfa ve beyit numaraları bu üç esere aittir. Saim Sakaoğlu’nun zikr edilen çalışması da ayrıca belirtildi. Tez içerisinde kullandığımız şiir örneklerinin altında verilen künyelerde ilk önce şiirin kime ait olduğu, daha sonra şiirin eserde geçtiği sayfa numarası ve bunu takiben şiirin nazım biçimleri verilmiştir. Son olarak, bu nazım biçimlerinin numarası ve beyit, dörtlük veya bent numarası verilmiştir (Âşık Ömer, s.194, Murab., 354/5).

Bir işin en iyisini, en mükemmelini yapmak her zaman için zordur. Fakat arzu ve sabır ile çalışmak gerektiği inancındayız. Bize tanınan süre içerisinde azimle çalışarak tezimizi meydana getirdik. Ancak konumuzun geniş, bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı ve zamanın dar olması gözönünde bulundurularak kusurlarımızın affı başlıca dileğimizdir. Son olarak çalışmalarım esnasında beni destekleyen, yönlendiren, müşkilimin halli konusunda her türlü fedakârlığı gösteren, maddi ve manevî desteklerini, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Sebahat Deniz’e en samimi şükran ve saygılarımı sunarım. Ayrıca tezimin yazılmasında teşvik ve yönlendirmeleri ile bana yol-yordam gösteren Prof. Dr. Nihat Öztoprak’a ve Prof. Dr. Şeyma Güngör’e teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak bu tezin yazılmasında bana her türlü desteği veren, devamlı yanımda olan sevgili abim Alim Gören’e çok teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR

Â.	: Âşık Ömer
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Ank.	: Ankara
a.t.	: Aynı tez
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Destan
F.	: Fehîm-i Kadîm
G.	: Gazel
Hızl.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
K.	: Kaside
Ka.	: Karacaoğlan
Kıt.	: Kıta
Koş.	: Koşma
KB.	: Kültür Bakanlığı
MATK	: Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Türk Dili ve Edebiyatı)
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Muham.	: Muhammes
Murab.	: Murabba
Müsed.	: Müseddes
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
MÜTAE	: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
R.	: Rubai
r.a.	: Radîy'allâhü anh
Saim.	: Saim Sakaoğlu
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme eden
Trc.	: Terci'-Bend
Trk.	: Terkiib-Bend
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Tür.	: Türkü
Yay.	: Yayınları
Var.	: Varsağı
v.b	: Ve benzeri
v.s	: Vesaire

1. GİRİŞ

A. FEHİM-İ KADİM HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:

Asıl adı Mustafa Fehîm'dir. 1627-1647 tarihleri arasında yirmi yıl yaşadığı kabul edilir. Fehîm, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemini yaşamaya başladığı bir devrin şairidir. İstanbul'da Parmakkapı'da veya Tahtakale'de gevrek ve kurabiye yapıp satan Arap asıllı bir fellahın oğludur. Babasının bu mesleğinden dolayı kaynaklarda " Uncu-zâde " olarak anılmaktadır. Fehîm'in tahsili ve yetişmesi hakkında kaynaklarda fazlaca bir bilgi yoktur. Ancak eserlerinden Arapçayı ve Farsçayı iyi bildiği anlaşılmaktadır. Şairin bir zaman katip olarak çalıştığı, Kudüs, Mekke, Medine, Edirne ve son olarak da Mısır'da bulunduğu bilinir. Eserlerinden kısa hayatı talihsizlikler içinde geçtiği anlaşılır. Özellikle Mısır'a gitmeden önce yazmış olduğu bazı şiirlerinde bu talihsizliğinden, Rum'da doğuşundan, bu yerin kötülüğünden, buradan kurtulma arzusundan, Anadolu'da mevki sahiplerinin değer bilmemezliklerinden, zerafetten uzak oluşlarından ve şairlerin rezilliklerinden bahsetmiştir. Mısır'a giden şair, burada biraz rahata kavuşsada kısa zaman sonra buradan da sıkılmış ve İstanbul'a duyduğu özlemini dile getirmeye başlamıştır. Şair, bazı şiirlerinde Mısır'da sıkıntı ve zaruret içine düştüğünü, buradan hoşnut olmadığını belirtmiştir. Bazı şiirlerinde ise Mısır'a ve buranın insanlarına karşı bütün nefretini boşaltmaktadır. Fehîm, vatan-i aslîsine duyduğu hasret sebebiyle içkiye müptela olur. İçine düştüğü bu durum onu kısa zamanda çevresinin ve valinin gözünden düşürür. Fehîm, sonunda Mısır kalesi dizdarı Mehmet Ağa'nın sağladığı imkânlarla İstanbul'a giden bir kafiye katılır. Ancak yolda yakalandığı sıtma veya veba sebebiyle 1647 yılında Konya'nın Ilgın kazasında vefat eder. Evliya Çelebi, onun kabrinin şehirdeki camiin mihrabı önünde bulunduğunu bildirmektedir. Kaynaklardan ve şiirlerinden anlaşıldığına göre Fehîm, hoş sohbet ve tok gözlü bir şairdir. Kendine ve sanatına güveni tamdır. Değeri layıkıyla bilinmediğini düşündüğü için de düzenli bir işe girip çalışmamıştır. Bunun içinde bohemce bir yaşayışa sahip olmuştur¹.

Dîvân şiirinde mana ve hayal derinliği, Sebki Hindî adı verilen bir Hint üslubu ile öne çıkar. Sebki Hindî'nin ilk etkileri XVII. yüzyılda görülmeye başlamıştır. Hint üslubu, şiirde az sözle çok şey anlatma gayesindedir. Bu yüzden teşbih, istiare, mecaz, leff ü neşr, telmih, tezat gibi edebi sanatlardan sıkça faydalanmıştır. Özellikle tezat sanatının bir üslup özelliği olarak çok kullanılmış olması, anlaşılmayı zorlaştırma isteği ile açıklanabilir. Anlamda aranan incelik, söze de yansımıştır. Sözcüklerin taşıdıkları anlam yükü ağırlaştırılarak, içinde vasıf tamlamalarının da yer aldığı zincirleme izafet tamlamaları kurulmuştur. Yeni arayışların getirdiği yeni hayaller, ifadede zaman zaman anlam kapalılığının görülmesine neden olmuştur. Alışılmamış benzetmeler kullanılmış, anlamda derinliğe gidilerek soyut kavramların somut unsurlarla verilmesinde semantik bir uyum sağlanmış, dilde, hayallerde ve üslupta son derece incelik ve zarafet söz konusu olmuştur. Akımın önemli temsilcileri arasında Nef'î, Neşâtî, Nâ'îlî-i Kadîm, Arpaemîni-zâde Sâmi ve Şeyh Gâlib bulunur. Fehîm-i Kadîm de bu akımın ilk büyük temsilcilerinden birisidir. Şair, bu üslubun özelliği olarak şiirlerinde mana sanatlarını çok kullanmış, fazla sözden kaçınıp kısa ve öz söyleyişi tercih etmiştir. Fehîm'de dilde ağırlık ve sadelik hususları yan yana bulunmaktadır. Üçlü, dörtlü terkiplerle dili ağırlaşırken sokak söyleyişleri ve halk ağzından gelen ifadeleri kullanmasıyla dili sadeleşir. Ayrıca redif ve kafiye kullanımında da bazı yenilikler ortaya koymuştur. Şiirlerinde tasvirler ve günlük olaylara sıklıkla rastlanır. Birçok şiirinde görülen ıstırap temi onun bizzat mizaç ve hayatının şiire aksinin bir tezahürüdür.

¹ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay, Ank., 1991, s.1, 3-11; Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İst., 2004, s.362.

Fehîm, yaşadığı hayata ait izleri genişçe sayılabilecek bir ölçüde birçok şiirinde işlemiştir. Mesela gurbette çektiği sıkıntılar, bulunduğu bölgede gözden düşüşü karşısında kendini müdafaa edişi, vatana özlem vs. Bunun dışında dinî unsurlar, mitolojik şahsiyetler, aşk kahramanları, astronomik unsurlar, sanatkârlar, şairler, ilmi ve felsefî şahsiyetler onun şiirinin konusu olur. Şair, edebî anlamda İran şairi Örf-i Şîrâzî'nin tesirinde kalmıştır. Fehîm'in Nâ'ilî, Neşâtî, Nâbî, Şeyh Gâlib, Enderunlu Vasîf ve Yahya Kemal gibi şairleri içine alan oldukça geniş bir etki alanı olmuştur².

Şairin fazla hacimli olamayan bir Dîvân'ı, mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir Şehrengiz'i, seksenden fazla latifeden oluşan Tercüme-i Letâ'if-i Kümmelîn'i, alfabetik olarak derlediği atasözlerinin yer aldığı Durûb-ı Emsâl-i Türkî'si ve uzunca bir manzumesi olan Bahr-i Tavîl isimli eserleri vardır. Dîvân'ında 17 kaside, 1 terci-bend, 3 terki-bend, 5 muhammes, 16 kı'a, 293 gazel, 56 rubaî ile Farsça 3 gazel, 2 kıt'a ve bir rubaîsi bulunmaktadır. Bu Dîvân, Sadeddin Nuzhet (Fehîm, İstanbul, 1934) ve Tahir Üzgör tarafından (Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, Ank., 1991.) adıyla yayımlanmıştır³.

B. ÂŞIK ÖMER HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:

Âşık Ömer, 17. Yüzyıl saz şairlerinden olup doğum yeri ve tarihi hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Bunların içinde öne çıkan bilgilere ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre, Kırım-Gözlevli'dir ve Aydın ilinde uzun müddet ikâmet etmiştir. 1650 yılında yazılmış bir manzumesine bakılırsa şairin çok yaşadığı düşünülür. Şairin birkaç manzumesinden hareketle onun Ömer ve Adlî adlarını taşıdığını görülür. Ancak şairin, şiirlerinde daha çok Âşık Ömer ve Ömer mahlasını kullandığına bakılırsa onun asıl adının Ömer olduğu anlaşılır. Ayrıca bir kaç beyitten anlaşıldığına göre şair, Derviş Nihanî ve Vehbi mahlaslarını da kullanmıştır. Düzenli bir medrese tahsili görmediği anlaşılmakla birlikte devrin kültür muhitleri içinde bulunmak suretiyle kendi kendini yetiştirmiş ve aynı devrin diğer âşıklarına göre daha seçkin bir yer kazanmıştır. Şair, yalnız halk musikisi ile değil, klasik Türk musikisi ile de uğraştığı 452 numaralı murabbaından anlaşılmaktadır. Şerîfî adlı bir şairden ders aldığı, başta Fuzûlî olmak üzere klasik edebiyatın belli başlı büyük şahsiyetleri yanında Hâfız'ın Dîvânı ile Sa'dî'nin Gülistân'ını okuyacak kadar Farsça öğrendiği anlaşılmaktadır. Yazdıklarına ve rivayetlere bakılarak orduya girdiği, sınır kalelerinde bulunduğu, hatta bazı savaşlara katıldığı tahmin edilmektedir. IV. Mehmed'in 1678'de Çehrin Kalesi'ni fethi münasebetiyle bir manzume yazdığı gibi, II. Ahmed'in saltanat yıllarındaki Rus, Venedik ve Avusturya seferleri ve II. Mustafa'nın bir gazasıyla ilgili bazı manzumeler de yazmıştır. Şiirlerinden İstanbul, Bursa, Yama, Sakız, Sinop ve Bağdat gibi yerleri dolaştığı anlaşılmaktadır. Şiirlerinde Bağdat'tan Tuna'ya kadar uzanan geniş bir coğrafya yer almakla beraber bazı şiirlerinin hayal mahsulü olduğu tahmin edilmektedir. Âşık Ömer, hayatını eğlence ve güzellerle vakit geçirmek suretiyle geçirmiştir. Onun Dîvânı'nda bilhassa sevgilileri hakkında yazılmış manzumeler büyük bir yer tutmaktadır. 1707'de öldüğü Konya Mevlana müzesindeki yazma divanın kaydından anlaşılır⁴.

XVII. yüzyılda Gevherî ve Karacaoğlanla birlikte Türk saz şiirinin önde gelen isimleri arasında yer alan Âşık Ömer, geniş halk kitleleri tarafından benimsenme açısından da müstesna bir yere sahiptir. Kendisinden sonra gelen âşıklardan birçoğu ona nazireler yazmış,

² Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s.26-28, 56, 59-62, 75; Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, *a.g.e.*, s.362.

³ Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s.11; Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, *a.g.e.*, s.362-63.

⁴ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Âşık Ömer: Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütü Matbaası ve Kitabevi, s.5-14; Ali Berat Alptekin, Saim Sakaoğlu, *Türk Saz Şairleri Antolojisi*, Akçağ Yay., Ank., 2006, s.43.

bestelenmiş şiirleri çeşitli meclislerde çalınıp okunmuştur. Muasırı olan ve kendinden önce gelen bir çok âşığı okumuş, onlardan ilham almıştır. Şairnâme'inde on yedi saz şairinin adını anmaktadır. Âşık edebiyatının bütün hususiyetleri onun şiirlerinde görülmektedir. Ancak Âşık Ömer, bir saz şairi olmakla birlikte şiirlerinde daha çok Dîvân edebiyatı tesiri altında kalmıştır. Muhakkak ki divanlardan bir çoğunu okumuştur. Özellikle Fuzûlî, Nesimî, Ruhî, Nef'î bunlardan öne çıkanlardır. Bir çok şiirinde bu şairlerin tesiri görülür. Şair, pek çok şiirinde Dîvân edebiyatının mazmunlarını kullanmıştır. Tarihi ve esatirî bir çok menkıbeye şiirlerinde yer vermiştir. Âşıkâne ve sûfîyâne mahiyetteki bazı manzumeleri ise bir tür ilahî gibi uzun zaman tekke ve zaviyelerde okunmuştur. Âşık Ömer'in Mevlevî olduğuna dair bir kanaat vardır. Ancak onun mensubiyeti sadece gönül bağı olarak kalmıştır. Çünkü şair, hayatını maddi zevk ve neşelerle geçirmeye çalışmıştır. Askerde bulunması dolayısıyla hem serhat boylarının biraz serbest ve maceralı hayatını yaşayarak dile getirmiş, hem de klasik şiirin mecaz, vezin, kafiye ve edebi sanatlarını, hatta biraz da dilini kullanarak o çevrelerin havasını yansıtmıştır. Kendisinden önce gelen saz şairlerinden farklı olarak klasik Türk edebiyatından büyük ölçüde etkilenen Âşık Ömer, bilhassa aruz vezniyle yazdığı şiirlerinde divan şiirinin kalıplaşmış mazmun ve hayal dünyasına büyük ölçüde yer vermiştir. Âşık Ömer, saz şairleri arasında en büyük şöhreti kazanan bir şairdir. Halk şiirlerini ihtiva eden her hangi bir cönkte onun deyişlerine rastlanır. Daha sağlığında üstat kabul edildiği için kendisinden sonraki şairler arasında onun gibi yazmak bir moda haline gelmiş, bu da halk şiirinin kendi içinde tabii bir şekilde gelişmesini engellemiştir. Âşık Ömer hece vezniyle söylediği şiirlerde daha başarılıdır⁵.

Âşık Ömer divanının en önemli iki yazmasından biri Konya Mevlana Müzesi'nde bulunan Hüseyin Ayvansarayânî'nin istinsah ettiği nüsha ile şimdi Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan İstanbul Yahya Efendi Dergâhı nüshasıdır. Ayrıca cönklerde de Âşık Ömer'in pek çok şiirine rastlanmaktadır. Şiirleri ve hayatı hakkındaki bilgiler geniş bir incelemeyle birlikte Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır⁶.

C. KARACAOĞLAN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:

Kaynaklardan ve şiirlerinden hareketle Karacaoğlan'ın 1606 ya da 1636'da doğduğu sanılmaktadır. Doğum tarihi ile ilgili tutarsız pek çok bilgi olduğu için doğum tarihi ile ilgili kesin bir şey söylemek zordur. Ancak bugüne değin yapılan inceleme ve araştırmalara göre şair, XVII.yüzyılda yaşamıştır. Karacaoğlan'ın şiirlerindeki dil ve eda onun bu yüzyıldan önce yaşayamayacağı kesin delilidir. Nitekim şairin şiirlerine daha çok 17.yüzyıl tarihli veya bu asra tarihlenen mecmua ve cönklerde rastlanmaktadır. Karacaoğlan'ın asıl adının ne olduğu ile ilgili görüşler vardır. Buna göre onun adı Hasan, İsmail, Halil veya Mehmet'tir. Ancak bunlardan hangisinin âşığın gerçek adı olduğu kesin değildir. Nereli olduğu üstüne de değişik görüşler öne sürülmüştür. Bazıları Kozan Dağı yakınındaki Varsak (Farsak) köyünde doğduğunu söylerler. Gaziantep'in Barak Türkmenleri de, Kilis'in Musabeyli bucağında yaşayan Çavuşlu Türkmenleri de onu kendi aşiretlerinden sayarlar. Bunların dışında o, Aksaraylı, Elbistanlı, Binboğalı, Düziçili, Ermenekli veya Mutluludur. Ancak bunların hepsi şairi sahiplenme duygusunun bir tezahürü olabilir. Kaynaklardan ve şiirlerinden edinilen bilgilerden çıkarılan sonuca göre onun Çukurova-Toroslar'da doğup, yörenin Türkmen aşiretleri arasında yaşadığıdır. Şairin şuanki bilgiler ışığında Gökçeli köyünde doğduğu ve bir Varsak Türkü olduğu belirtilir. Akşehirli Hoca Hamdi Efendi'nin anılarına göre Karacaoğlan yetim büyümüştür. Babası gibi ömür boyu askere alınmak korkusu veya o sıralarda Çukurova'da derebeyi olan Kozanoğulları ile arasının açılması sonucu genç yaşta gurbete

⁵ Sadeddin Nuzhet Ergun, *a.g.e.*, s.66-74, 79-82; Ali Berat Alptekin, Saim Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.43-44.

⁶ Sadeddin Nuzhet Ergun, *a.g.e.*, s.16, 20; Ali Berat Alptekin, Saim Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.43.

çıktı. İki kız kardeşini de yanında götürdüğünü, Bursa'ya, hatta İstanbul'a gittiğini belirten şiirleri vardır. Anadolu'nun çeşitli illerini gezdiği, Rumeli'ye geçtiği, Mısır ve Trablus'a gittiği de sanılıyor. Yaşamının büyük bir bölümünü Çukurova, Maraş, Gaziantep yörelerinde geçirdi. Doğum yeri gibi ölüm yeri ve tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Şiirlerinden, çok uzun yaşadığı anlaşılmaktadır. Bazı şiirlerden ve kaynaklardan hareketle onun 1679 veya 1689 yılında öldüğü söylenir. Ancak şairin doğduğu yüzyıl olan 17.yüzyılda öldüğü kesin kanattır. Mezarının yeri de doğduğu yer gibi görecelidir. Başdere, Sorgun, Mut, Cezel, Düziçi, Tarsus, Zemzem Dağı, Hodu Yaylası şairin mezarının bulunduğu söylenen yerlerden bazılarıdır⁷.

Karacaoğlan'ın birkaç istisna dışında bütün söyleyişleri aşk ve tabiat üzerinedir. Ayrılık, gurbet, sıla özlemi, ölüm ise şiirinin bütünlüğü içinde beliren başka temalardır. Duygulanışlarını gerçekçi biçimde dile getirir. Düşündüklerini açık, anlaşılır bir dille ortaya koyar. Acı, ayrılık, ölüm temalarını işlediği şiirlerinde de bu özelliği göze çarpar. Onun şiirinin kaynağını, doğup büyüdüğü göçebe toplumunun gelenekleri ve içinde yaşadığı, yurt edindiği doğa oluşturur. Karacaoğlan usta bir şairdir. Şiirlerinden anlaşıldığına göre epeyce bir eğitim de görmüştür. Şair, şiirlerini sadece hece ölçüsüyle yazmıştır. Şairin şiirde kullandığı dil Güney Doğu Anadolu'da bu yüzyılda konuşulan günlük konuşma dilidir. Şair, şiirlerinde Halk şiirinin geleneksel yarım kafiye düzenine uymuştur. Vezine uydurma zorunluluğundan dolayı şiirlerinde hece düşmesi görülür. Karacaoğlan, Güneydoğu Anadolu, Çukurova, Toroslar ve Gavurdağları yörelerinde yaşayan Türkmen aşiretlerinin yaşayış, duyuş ve düşünüş özellikleri, onun kişiliği ile birleşerek âşık edebiyatına yepyeni bir söyleyiş getirir. Süsten uzak, akıcı, eskimeyen rahat ve açık bir üslubu vardır. İçten söyleyişi onu Halk edebiyetimizin en ünlü ustalarına yaklaştırır⁸.

Anadolu halkının XVII.yy'da çektiği acılar, göçebe yaşantısının yoklukları, çileleri, çaresizlikleri, şiirinde yer almaz. Karacaoğlan, milli duygularımızı, bedîi hislerimizi samimi ifadelerle dile getiren bir saz şairidir. Âşık edebiyatının yetiştirdiği simalr arasında en büyük lirik şairdir. Lirik söyleyişinin özünde, halkının duyuş ve düşünüş özellikleri görülür. Şiirinin başka önemli bir teması olan aşk, doğadaki benzetmelerle güzelleşir. Onunla yaşanan sevinç, onun getirdiği acı doğa ile paylaşılır. Sevgili, şiirinde doğanın ayrılmaz bir parçasıdır. Şiirlerinde yer yer sıla özlemi ve ölüm temasına da rastlanır. Sevdiğinden, ilinden, obasından ayrı düşüşü özlemle dile getirir ve yakını. Şairlerimiz arasında kadın aşkını en canlı bir biçimde söyleyen yegâne şahsiyet Karacaoğlan'dır. İlk kez onun şiirinde sevgililerin adları söylenir: Elif, Ayşe, Zeynep, Hürü, Döndü, Döne, Esmâ, Emine, Hatice... gibi. Karacaoğlan bunların kimine bir pınar başında su doldururken, kimine helkeleri omuzunda suya giderken, kimine de yayık yayıp halı dokurken görüp vurulmuştur. Gönlü bir güzel ile eylemez, bir kişiye bağlanmaz. Onun sevgiye ve kadına bakış açısı, âşık şiirine yenilik getirir ve bu gelenek içinde etkileyici bir özellik taşır. Karacaoğlan, hayalden ziyade hisleri ile öne çıkan bir şairdir. Duyduğunu duyduğu gibi söyleme hünerini göstermiştir. Tanrı kavramı ve din teması şiirinde önemli bir yer tutmasa bile, bu konudaki yaklaşımıyla da kendi şiir geleneğine yine değişik bir bakış açısı getirmiş ve sonraki kuşaklar üzerinde etkileyici ve yönlendirici olmuştur. Karacaoğlan, yaşadığı çağda yetişmiş başka saz şairlerinin tersine, dil ve ölçü bakımından Divan Edebiyatı'nın ve Tekke şiirinin etkisinden uzak kalmıştır. Deyimler ve benzetmelerle halk şiirinde kendine özgü bir şiir evreni kurmuştur. Bu da onun şiirine ayrı bir renk katar. Bu sözcüklerin bir çoğunu halk dilinde yaşayan biçimiyle, söylenişlerini bozarak ya da anlamlarını değiştirerek kullanır. Mecaz ve mazmûnlara çokça başvurması, söyleyişini

⁷ Müjgan Cunbur, *Karacaoğlan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1985, s.V-XIII; Saim Sakaoğlu, *Karacaoğlan*, Akçağ Yay., Ank., 2004, s.109, 114, 129, 134, 141.

⁸ Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s.XIV-XVII; Saim Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.185-87.

etkili kılan önemli öğelerdir. Karacaoğlan 17. asır sonlarında büyük bir Şöhret kazanmıştır. Kazandığı bu Şöhret sayesinde hakkında menkıbeler uydurulmuŐtur. Karacaoğlan'ın bu Őöhretini duyan birçok klasik ve halk Şairleri ondan etkilenmiŐdir⁹.

---

⁹ Ali Berat Alptekin, Saim Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.58-59; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Karacaoğalan: Hayatı ve Şiirleri*, Maarif Kitaphanesi, İst., s.28, 39, 40-43; Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s.XIII-XVII.

BİRİNCİ BÖLÜM:

MİTOLOJİK HAYVANLAR:

1. Anka
2. Burak
3. Ejderha
4. Hüma
5. Kaknüs
6. Nesnâs
7. Sakankur (Bkz. Kuşlar mad.,)
8. Semender

I. MİTOLOJİK HAYVANLAR:

Mitoloji kelimesi, Yunanca mythos (masal-hikâye) ve logos (söz) kelimesinden türetilmiştir. Mitoloji, çok eski zamanlarda yaşamış olan milletlerin inandıkları tanrıların, kahramanların, devlerin, perilerin, hayvanların hayatından bahseden hikâyelerdir. Mitoloji temsil ettiği toplumun aynası gibidir. Mitolojiler toplumdaki farklılıkların göstergesi gibidir. Ortak yanları da çoktur. Mitolojik unsurlara tamamen hayal ürünü denilemez. Çünkü birçok olayında kazı ve araştırmalar sonucu gerçek olduğu ispatlanmıştır¹⁰.

Mitoloji için söylenenler: Brockhous Ansiklopedisi (Alman)'ne göre: “ Tarihte adı geçmeyen artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer.” Gardnere göre mitoloji, “ Tabiat varlıkları ile olaylarına kişilik verme suretiyle anlatma şeklidir.” B. Ögel'e göre ise “ Efsanelerin kendilerine Mythos veya mythe denir. Mitoloji ise bu efsaneleri inceleyen bir bilim koludur. Mitoloji araştırmaları din tarihi incelemeleriyle de yakından ilgilidir. Fakat mitoloji, yalnızca bir din tarihi de değildir. Mitoloji, insanlığın ruh âlemlerinin sembollerle ifade edilmiş bir aynasıdır¹¹.

A. Kültürümüzde Mitolojik Hayvanlar:

Kültürümüzde sözü edilen kişi, hayvan, bitki gibi birçok varlığın mitolojik bir geçmişi bulunur. Anka, Burak, Ejderha, Hüma, Kaknüs, Nesnas ve Semender gibi mitolojik öğeler çeşitli hayaller, zengin inanç, efsane ve anlatımlarla karşımıza çıkan efsanevî hayvanlardır. Bu efsanevî hayvanlar, bizim kültürümüzde olduğu gibi birçok kültürde de yer alır. Her kültür, bu mitolojik hayvanlara çeşitli inanış ve efsanelerle bazı özellikler yüklemiştir. Bu hayvanların kökenini ve tarihsel süreçte geçirdiği değişiklikler tam olarak tespit edilememektedir. Bu efsanevî varlıkların İslamiyet öncesi dönemden başlayarak daha sonra inancın da etkisiyle farklı motiflerle zenginleştiği ve son olarak edebî şiirimizde yeni anlamlar kazanarak geleneksel hale geldiği söylenebilir. Çünkü evreni ve evren karşısında insanı anlama ve açıklama zorunluluğundan doğan, bilim ve bilinçaltının ürünü olan mitolojiyle edebiyat ve sanat eserleri arasında sıkı bir ilişki vardır¹². Mitolojik hayvanlarla ilgili kaynaklardan verdiği bilgiye bakarak bunlarla ilgili efsane, inanç ve yorumların belirli noktalarda kesiştiği görülür.

B. Edebiyatımızda Mitolojik Hayvanlar:

Türk şiiri beslediği kaynak açısından zengin bir şiirdir. Özellikle Dîvân şiiri mazmun, imaj ve sembollerin sıklıkla kullanıldığı bir şiirdir. Bu yüzden de Dîvân şiirinde mitolojik hayvanlar sıklıkla kullanılır. Halk şiirinin imaj ve motifleri ise daha yüzeysel ve halka göredir. Bunun için Halk şiirinde kullanılacak olacak mitolojik hayvanın halka mal olması önemlidir. Edebiyat eserlerinde şair ve yazarların hayal gücünü geliştiren ve akıl almaz olayları anlatan zengin içerikli mitolojik öğeler, roman, hikâye vb. edebi türler, özellikle de şiir için vazgeçilmez bir malzemedir¹³. Mitolojik unsurlar bizim edebiyatımızda da çeşitli türdeki eserlerde en çok yararlanılan öğeler arasındadır¹⁴.

Efsanelerden hikâyelere, hikâyelerden şiire, şiirden tasavvufi eserlere kadar her çeşit edebiyat eserinde bazı mitolojik hayvanlar, çeşitli sembol ve timsallerle, düşünce ve inanışları ifade etmiştir. Bunlardan Anka, ön Asya efsanelerinden geçen ve Arapların Anka, İranlıların

¹⁰ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst., 1978, s.1-2.

¹¹ Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.1, s.6, 19.

¹² H. Dilek Batıslam, “ Dîvân Şiirinin Mitolojik Kuşları ”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.7, İst., 2002, s.186.

¹³ Erdoğan Alkan, “ Şiir ve Mitoloji ”, *Varlık Dergisi*, S.10, İst., Nisan, 1992, s.17-20

¹⁴ Dursun Ali Tökel, *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay., Ank., 2000, s.100.

Simürg veya Sireng adını taktıkları kuştur. İslam'dan sonra Türk edebiyatına girerek bu adların yanında ikisinin birleşimi olan “ Zümrüdüanka ” ismini kazanır¹⁵. Anka edebiyatımızda yaşadığı yer olan Kaf dağı, renkli tüyleri, yere konmaması, görünmezliği, kanadı, mekânının tam olarak bilinmemesi, yuvası, avlanamaması, küllerinden yeniden ortaya çıkması, cennet kuşu olması, yeşil rengi gibi özellikleri dolayısıyla telmih, teşbih ve mecazlarla anlatılır¹⁶.

Ejderha ise bir masal hayvanı olarak Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olmuş, Türk mitoloji sanatında büyük yer tutmuştur. Ön Asya kültürüyle ilişkiye geçildikten sonra ejderhanın bu anlamları zayıflamış ve kötülüğün simgesi olmuştur. Uygur devrinde olumlu bir simge olmaya devam eden ejderin Orta Çağ Türk metinlerinde çeşitli alegorik anlamları ifade etmek üzere kullanıldığı görülür. Hükümdarla ilgili olarak ele alınıyorsa, iktidarın; din, tasavvuf gibi konularla ilgili olarak zikrediliyorsa dünyayı ve insanı yolundan saptıran tuzakları vb. ifade eder¹⁷. Hüma kuşuna gelince Türk edebiyatında erişilemeyecek yüksekliğinin sembolüdür. İslam'da tanrının mekânsız olduğunu göstermek için Hüma kuşu örnek verilmiştir. Aynı zamanda edebiyatımızda güzelliğin sembolü olduğundan kızların adı, sıfatı ve vasfı olmuştur¹⁸. Hüma, yüksekten uçuşması, elde edilmeyişi, tuzağa düşmemesi, gölgesinin şans getirmesi, kemikle beslenmesi diğer kuşlardan üstün olması gibi özellikleri açısından zengin bir hayal ve benzetme dünyası içinde edebiyatımızda karşımıza çıkar. Hüma, Anka'yla kıyaslandığında Dîvân şiirinde daha çok karşımıza çıkmakla, özellikle, XVI. asırdan itibaren bu sıklık artmaktadır¹⁹.

Kaknüs kuşu, Orta-doğu İslâm kültüründe adı geçen masal kuşudur. Sesinin güzelliği, çok süslü olması, küllerinden doğması gibi özellikleri dolayısıyla edebiyatımızda yerini alır. Ateş içinde doğup ateş içinde yaşayan Semender ise Türk ve İran edebiyatında çok zikredilir²⁰. Semenderin ateşte doğup yaşaması edebiyatımızda çeşitli benzetmeleri de beraberinde getirir. Âşık, gönül ve can aşk ateşi içinde yandığından bir semenderdir.

1. ANKA:

Arapçada anka, Farsçada simurg adı verilen bu kuşa Türkçede bu iki ismin birleşmesinden oluşan “ zümrüdü anka ” ismi verilir²¹. Ayrıca bu kuşa, Türkçede simurg, devlet kuşu, hüma ve simurg u anka gibi isimler de verilir. Ankanın eşanlamlısı olan “ simurg ” sözcüğü, Sanskritçede “ yırtıcı ” anlamına gelen “ saena ” sözcüğüne, Farsçada kuş anlamına gelen “ murg ” sözcüğünün eklemesiyle oluşmuştur. Simurg, “ otuz kuş ” anlamına gelip “ şah-ı murgan ” diye de adlandırılır. Ziya Şükün, si-murg'a otuz renkli anlamında “ si-reng ” dendiğini de belirtir²². Bir başka rivayete göre Anka sözcüğü İbranice “ arak ” kelimesinden türemiştir. Ancak isim olarak gerdanlık, uzun boylu dev anlamına gelir. Bu sözcüğe fiil olarak bakıldığında ise “ boğmak, gerdanlık takmak ” anlamlarına gelir²³. Anka

¹⁵ Halil Ersoylu, “ Türk Dünyası'nın Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar ”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Nisan, 1981, S.11, s.114-15.

¹⁶ H. Dilek Batislam, *a.g.m.*, s.200-1.

¹⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinde Hayvanlar*, Kabalcı Yay., s.132-33.

¹⁸ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.114.

¹⁹ H. Dilek Batislam, *a.g.m.*, s.193.

²⁰ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hzl: Cemâl Kurnaz, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1992, s.396.

²¹ H. Dilek Batislam, *a.g.m.*, s.197.

²² L. Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1993, s.130, 136; Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.40.

²³ V. F. Büchner, *İslam Ansiklopedisi*, “ Anka ” mad., MEB Yay., İst., 1940, C.1, s.437.

kuşuna semender, phoenix, tuğrul gibi isimler de verildiği rivayet edilir²⁴. Ankaya tasavvuf edebiyatında “ yutucu, yok edici ” şeklinde yorumlanan mağrip (uzaklaşan, gözden kaybolan) sıfatı takılır. Onun çok yükseklerden uçup göze görünmeşi ile ilgili bu inanış da bundan kaynaklanmaktadır²⁵. Bunlardan başka halk arasında ankaya “ Zümrüdüanka ” ismi de verilir. Bir rivayete göre bunun sebebi ankanın yaşadığı yer olan Kaf dağının yeşil zümrütten olduğudur²⁶.

Anka, ismi olup cismi olmayan bir kuşmuş. Yüzü insan yüzüne benzermiş. Rengârenk tüylere sahipmiş. Ankanın vücudunda otuz kuşun renk alameti varmış. Anka, insan ve hayvanlardan kaptığını parçalamış. Bu kuşun boynunda bir beyaz halkası varmış. Boynu çok uzun olduğu için bu kuşa anka denilmiş²⁷. Anka'nın Kafdağında yaşadığı var sayılır. Bu kuşun asla yere konmadığı, daima yükseklerden uçtuğu söylenir. Ona “ mağrip ” denilmesi avlarını kapıp uzaklara kaçtığı içinmiş. Bir başka rivayette, Anka'nın “ gerdanlık ” anlamından yola çıkarak boynundaki halka halindeki beyaz tüylerden bu ismi aldığı sanılmaktadır. Anka, gözle görülemeyecek kadar yükseklerde uçuşması, onun yerini Kafdağının tepesi yapar. Anka'nın ölümü yaklaştığı zaman, güneş onun yuvasını yakar o da tekrar bir yuva yapar ve içine girermiş. Bir daha dışarı çıkmaz, orada ölür, kalırmış. Ankanın kemikleri içinde bir solucan bulur, ondan yeniden bir anka kuşu türemiş. Anka kuşu iki başlı kuş olarak da gösterilir. Bir başı kuş, bir başı insan başı gibidir. İnsan gibi konuşur²⁸. Anka, kırmızı ve altın renkli, uzun tüylü, güzel sesli ve erkektir²⁹. Bir Mısır efsanesinde Anka, kartal büyüklüğünde bir kuş olup boynu uzun, tüyleri altın gibi sarı, kuyruğu beyazla karışık, pembe renkli ve güzel gözlüdür. Anka ile Anadolu Selçuklu sanatında benzi çift bağlı kartal tasvirlerinin boynunda bir halka bulunması nedeniyle bu iki kuşu birleştirildiği ve çift başlı kartalın Anka sayıldığı söylenir³⁰.

Anka veya simurg ya da halk arasında bilindiği şekliyle zümrüdü anka kuşu³¹ ile ilgili bilgi ve malzeme birçok kaynaktan bazen birbirinin tamamlayıcısı bazen de çok farklı özellikleri ile karşımıza çıkar. Bu benzer ya da farklı bilgi ve malzemeyi özetleyecek olursak: Anka, Kafdağının tepesinde yaşayan, çok iri -öyle ki uçtuğu zaman hava kararır- ve gözleri kamaştıran bir parlaklığa sahip olan, boynunda halka gibi bir şekil olan, yükseklerde uçan, Kafdağının tepesinde yatan ve ejderhaları avlayan bir kuştur. Ankanın tüyleri güzel, boynu uzun ve büyüktür. Anka, minyatürlerde iki başlı kuş olarak da gösterilir. Bir başı kuş, bir başı insan başı gibidir. İnsan gibi konuşur. Geniş bir bilgiye sahiptir. Kendisine müracaat edenlere akıl hocalığı yapar. Rüstem'in babası Zal'i anka bulup büyütüştür. Anka'nın ölümü yaklaştığı zaman güneş onun yuvasını yakar o da tekrar yuva yapar, içine girer bir daha çıkmaz orada ölür, orada kalır. Kemikleri içinde bir solucan bulunur. Ondan yeniden bir Anka

²⁴ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst., 1984, s.171.

²⁵ Sargon Erdem, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “ Anka ” mad., C.3, TDV Yay., İst., 1993, s.199.

²⁶ Ömür Ceylan, *Kuş Cenneti Şiirimiz*, Filiz Kitabevi, İst., 2002, s.35.

²⁷ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.40.

²⁸ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Adam Yay., İst., 1994, s.151, 159.

²⁹ Orhan Hançerlioğlu, *a.g.s.*, s.758-59.

³⁰ H. Dilek Batislam, *a.g.m.*, s.196-97.

³¹ Melike Erdem Gündüz, *Ahmedi Divânı'nın Tahlili*, s.217. “ Arap rivayetine göre Anka, esâtirdeki yarısı arslan yarısı insan bir kuştur. Bu da bize Fırtına Tanrısı Ninurta ile Tanrıça İnanna'ya ait bir sembol olan İmdigut kuşu ile aynı vasıfta görünüyorsa da bu sembol Sümer-Akad devirlerinden sonra yağmur, fırtına tanrılarının güneş tanrısı ile özdeşleşmeleri sonucunda güneşe sembol olmuş olabilir. Bu yüzden ateşle olan ilgisi dolayısıyla geceye bir işaret bulunmaktadır. Buna paralel olarak Anka, gece ve gündüz, ilkbahar ve kışa da sembol olmakta, dolayısıyla bereket ve yağmur tanrılarıyla ilgili görünmektedir. Belki de bu ilişki dolayısıyla bu kuş, yağmur bulutlarını sembolleştiriyordu. ”

kuşu türer³². Anka acayip bir kuştur. Dağ kadar bir yumurta yumurtlamak için uzak yerleri tercih eder. Kuşların şahıdır. Fili pençesiyle kapıp kaldırır. Geçmiş zamanlarda yerleşim yerine yakın yerlerde çok bulunurdu. Bir gün toplumu rahatsız edince zamanın peygamberi dua etti. Bunun üzerine Tanrı onu insanların içinden alarak Bahri Muhit adalarından birine attı. Bundan dolayı bu kuşun insanlar arasında ismi var cismi yoktur³³. Ön Asya efsanelerindeki bu kuş, birçok kaynakla birlikte ele alındığı Batı'daki eski Mısır kökenli phoenbc ve İslâmî çevrelerdeki hümâ/devlet kuşundan tamamen, Hint mitolojisindeki gamda ile Altay mitolojisindeki çift başlı kartaldan ise kısmen farklı özelliklere sahiptir. Anka, Kafdağının tepesinde direkleri abanoz, sandal, öd ağacından yapılmış köşke benzeyen bir yuvada yaşar. Ankanın başı yassıca bir köpek başı gibidir. Cüssesi havayı karartabilecek iriliktir. Anka uçarken sel sesine ve gök gürültüsüne benzer sesler çıkarır. Ayrıca çok parlaktır³⁴.

Anka, kimseye muhtaç olmadan yaşadığına inanıldığı için kültürümüzde kanaati temsil eder³⁵. Kafdağında yaşadığı için ankay-i kaf, simurg-i kaf şeklinde anılan hayali bir kuştur³⁶. Anka kelimesinin kökü Avestalarda olan bir mefhumdur. Zamanla değişikliğe uğramıştır. Anka, Pehlevice bir kelimedir, buradan Arapçaya geçmiştir. Lügatler anka için “ boyu uzun ve Kaf dağında oturur ” manasını verir. Anka kelimesi üç harften oluşur: ayn-nun-kaf (ع, ن, ق). Bu harfler tersinden okunduğu zaman kaf-nun-ayn (ع, ن, ق) şeklini alır. Böylece tersinden okunan bu harfler kanaatin üç harfini meydana getirmiş olur. Anka ile kanaat arasındaki ilgi, bağ buradan kurulur. Çünkü kaf ve kanaat anka ile tamamlanır³⁷.

A. Kültürümüzde Anka:

Anka, birçok kültürde efsane, hikâye, inanış, sağlık ve rüya tabirleri gibi tür ve alanlarda adından sıkça söz ettirir. Anka ile ilgili söylenenler, Bin Bir Gece Masalları'ndan Keloğlan Hikâyelerine; Cahiliye dönemi şairlerinden modern Türk, Arap, Fars şairlerine, Çin söylencelerinden Hz. Musa'nın duasıyla yok olduğunun anlatıldığı İsrailiyete kadar uzun bir zaman dilimi ve geniş coğrafyada şekillenmiştir. Bu yüzden anka ile ilgili rivayetler bünyesinde iç içe geçmiş binlerce değişik ve geniş ayrıntı barındırır³⁸.

Anka, Anadolu da Keloğlan' in koruyucusudur. Doğumundan sonra babasının emriyle ormana terk edilen Rüstem'in babası Zal'i o bulmuş ve yuvasına götürerek büyütüp yetiştirmiştir. Halk arasında ankanın boyunun çok uzun olduğuna veya boynunda beyaz tüylerden bir halka taşıdığına inanılır. Bir başka inanışa göre ise, Kafdağını aşabilmek veya göğe yükselebilmek için ankaya binmek gerekir. İslam tasavvuf ve edebiyatında ankaya verilen ve bazı kaynaklarda “ yutucu yok edici ” şeklinde yorumlanan mugrib “ gurub eden, uzaklaşan, gözden kaybolan ” sıfatı, bu efsanevi kuşun gözle görülmeşiyle ilgilidir ve aynı zamanda çok yüksekte uçtuğu yolundaki inanış da buradan gelmektedir. Halk muhayyilesine göre anka, kuşlar padişahıdır. Bazı efsanelere göre ankanın yeri Kaf dağının dışında denizin ortasındaki ulu bir ağacın tepesindedir³⁹.

Anka, efsanelerde bir iyi, bir kötü olarak ele alınır. Koruyucu melek kişiliği gösteren iyi karakterli ankanın yanı sıra canavar tabiatlı ikinci bir ankadan bahsedilir. İnanışa göre bu

³² Murat Uraz, *a.g.e.*, s.159; Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.199.

³³ Kemâlettin Demiri, *Hayatîül Hayvan*, Meral Yay., İst., s.224-25.

³⁴ Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.197-98.

³⁵ Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.199.

³⁶ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*, s.521.

³⁷ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar*, Yüksek Lisans Tezi, İst., 1989, s.282.

³⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.37.

³⁹ Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.198.

anka uçan bir dağa veya siyah bir buluta benzer, pençeleriyle pars ve filleri kaldırabilir. Ayrıca kendisi gibi büyük olan iki yavrusu vardır⁴⁰. Bu anka, İsfendiyar tarafından öldürülmüş ve ölüsü bir ovanın tamamını kaplamıştır. Efsanevî rivayetlerin çoğu ankanın Hz. Musa, Hanzele b. Safyan ya da Halid Sinan isimli peygamberlerden birinin yaşadığı dönemde görülen bir kuş olduğu kanaatinde birleşirler. Bazı rivayetlerde ankanın dişi olduğu sonradan kendisine bir eş yaratıldığı ve böylece soyunun türediği öne sürülür. Rivayetlerin önemli bir kısmı anka türünün dönemin peygamberinin bedduası üzerine ortadan kalktığını ifade eder. Bir rivayete göre de Atlas okyanusundaki ıssız bir adaya sürüldüğü belirtilmektedir. Bu rivayetlerde Peygamberin onun hakkındaki bedduasına neden olarak ankanın av bulamayınca küçük çocukları ve genç kızları kapıp götürmesi gösterilmiştir⁴¹.

Bir efsaneye göre Hz. İbrahim ateşe atıldığında zümrüdü anka gagasıyla su taşır ve bu işi Hz. İbrahim kurtulana dek devam ettirir. Hz. İbrahim ateşten kurtulunca ankaya bu fedakârlığı niçin yaptığını sorar. Anka, Hz. İbrahim kendisine inandığını ve onu ateşten kurtarmak istediği için su taşıdığını söyler. Bu cevap üzerine Hz. İbrahim, anka için şöyle dua eder: “ Dünya durdukça neslin tükenmesin, senin acizliğini kimseler görmesin insanlar seni hep iyi ansın.” Bu dua dolayısıyla olmalıdır ki anka ölümü yaklaşınca kimselerin göremeyeceği bir köşeye çekilip orada öldüğüne ve bir zaman sonra kemiklerinden çıkan kurtçuğun tekrar anka kuşuna dönüştüğüne inanılır⁴².

Anka kuşu ile ilgili inanışların kaynağı, eski Mısır inanışlarında aranmakla beraber Çin’den İran mitolojisinde ve Müslümanlıktan Hıristiyanlığa kadar geniş bir inanış alanlarında da yer almaktadır⁴³. Anka ile ilgili inanışların kaynağının eski Mısır inanışlarında aranmasının sebebi mitolojide şöyle anlatılır: Anka, ölümü yaklaşınca ağaç dallarından yaptığı yuvasını yakarak kendisini ateşe verir. Sonra ateşten arda kalan külleri arasından yeni bir anka çıkar. Bu anka, az önce yanan babasının külleri Mısır’daki Heliopolis’e götürerek güneş sunağına bırakır ve ölmek için Mısıra gelir⁴⁴. Araplar, bu kuşun Kaf dağında yaşadığına inanırlar. İranlılar ise ankanın otuz kuş büyüklüğünde olduğuna ve onun âb-ı hayat içtiğine inanırlar. Onlara göre anka beş yüz sene yaşar. Zülkarneyn (İskender) ile görüşmüştür. Süleyman peygamberin divanına devam etmiştir⁴⁵.

Halk arasında anka tüyünün yarayı iyileştirdiğine inanır⁴⁶. Rüyasında anka, bir kimseye hitap etse hükümet reisinden bir lütuf görür. Eğer rüyasında bir kişi anka avladığını görürse güzel birisiyle evlenir⁴⁷.

B. Edebiyatımızda Anka:

Anka ya da diğer bir adıyla simurg, Türk edebiyatına, bir motif olarak İran Edebiyatından geçmiştir. Ancak Türk kavimlerinin folklorunda, destan ve masallarında uzun bir bölüm olarak önemli bir yeri olan simurg efsanesini, yalnız İran edebiyatından geçmiş saymak pek de doğru olmaz. Bu efsanenin İslâm’dan önce Türk kavimleri arasında yayılmış olduğunu tahmin etmek mümkündür. Türk masal ve efsanelerdeki Tuğrul, Alp, Karakuş veya

⁴⁰ V. F. Büchner, a.g. mad., *İA*, C.1, s.437.

⁴¹ Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.198-99.

⁴² Adem Yıldız, Hayvanlarla İlgili Efsaneler, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2002, s.129.

⁴³ Orhan Hançerlioğlu, a.g.s., s.758.

⁴⁴ Ömür Ceylan, a.g.e., s.35.

⁴⁵ Kübra Eskiğin, *Klasik Türk Şiiri’nde Efsanevî Kuşlar*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2006, s.21.

⁴⁶ Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.199

⁴⁷ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.225.

Songur adlı kuşun yerini İran edebiyatında simurg almış olmalıdır⁴⁸. Anka kuşu, sahip olduğu özellikleriyle ve etrafında gelişen çeşitli efsane, inanış ve telakkilerle Arap ve Fars edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da yer almıştır. Anka, edebiyatımızda efsanevi özellikleri ve değişik adları ile çeşitli teşbih, mecaz ve mazmunlara konu olmuştur. Özellikleriyle Dîvân edebiyatının manzum ve mensur eserlerinde yerini almıştır. Renkli tüyleri vasıtasıyla edebiyatımızda cennet kuşu kabul edilerek “ Zümrüdüanka ” olarak vasıflandırılmıştır. Ankanın Kafdağında yaşaması, yükseklerden uçması, kolay avlanamayışı gibi özellikleri sebebiyle ulaşılması zor durumları ifade etmek için de kullanılmıştır. Edebiyatımızda sevgili, ulaşılmasındaki zorluk ve aşığa çok nadir görünmesi sebebiyle ankaya benzetilmiştir. Bu mitolojik kuş, insanlarca görülmemiş olsa da eşsiz güzelliği olan bir hayvan sayılmıştır. Bunun için şairlerimiz sevgiliyi yüceltirken benzetme yolu ile ankayı kullanırlar. Ankanın en yaygın özelliği kimseye muhtaç olmaması dolayısıyla kanaati temsil etmesidir. Bundan kinaye olarak kanaat sahiplerine “ anka meşrep, anka-tabiat ” denmiştir. Ayrıca Kafdağında yaşaması ve bu bölgenin insansız olması dolayısıyla alçak gönüllü, çevresinden elini eteğini çekmiş kimselerle anka arasında ilgili kurulur⁴⁹. Anka, Dîvân şiirinin dışında Halk hikayelerinde halk edebiyatının çeşitli ürünlerinde ve çağdaş edebiyatımızın değişik edebi türlerinde de çeşitli özellikleriyle işlenmiştir. Halk hikâyelerinde ve masallarında geniş yer tutan anka, daha çok Kafdağı ile birlikte anılır. Masal ve hikâye kahramanlarına yardım eder, onları zor durumdan kurtarır. Kahramanları, kanatlarında çok uzun yolculuğa o götürür⁵⁰.

Tasavvufta da anka değişik anlamlarda kullanılmış, efsanevi özelliklerinden yararlanılarak bazı tasavvufi görüşlerin anlatılmasında sembol görevi üstlenmiştir. İlk sufilerde rastlanmayan Anka adı Ruzbihân-ı Baklî gibi şair ve âşık mutasavvıflarca teşbih ve temsil unsuru olarak kullanılmıştır. Anka kavramının tasavvufa iyice yerleşmesinde Attar’ ın Mantiku’t-tary isimli eserinde bu kuşu ayrıntılı bir şekilde ele alması etkili olmuştur⁵¹. Bazı felsefi manaları anlatmak ve soyut kavramları somutlaştırmak için farklı kuş isimleri sembol olarak kullanılmıştır. İbnü’l Arabî’den sonra efsanevi bir kuş olan ankanın özellikleri de çeşitli tasavvuf manalarının sembol olarak kullanılmıştır⁵². Mesela ismi olup cismi olmaması ve bu kuşun meskeninin Kaf dağı olması ona bir yücelik katar. Bu bakımdan anka insanların en üstün vasıflarına, insani ruha ve insan-i kâmile benzetilmiştir. İnsan-i kâmilin anka gibi olması bütün dünyevi bağlardan kurtulup kendini fani kılmasından olmalıdır. Tanrı’yı isteyen her müridin onu kendine örnek olarak alması gerekir⁵³.

“ Kurân-ı Kerim ve sahih hadis kaynaklarında Anka kelimesine rastlanmaz. Ancak tefsirlerde Furkan suresinin 38. ve Kaf suresinin 12. ayetlerinde sözü edilen “Ashabü’r-res ” dolayısıyla Anka efsanevisiyle ilgili bazı rivayetlere kesin olduğu kabul edilmeksizin yer verilmiştir.”⁵⁴

Anka ile ilgili deyimlerde yücelik, büyüklük, genişlik ve ululuk gibi anlamları içerir: Anka bezirgâni, Anka gönüllü gibi⁵⁵. “ Kuzgun yavrusuna Anka görünür.” atasözünde ise kişi

⁴⁸ Abdülkadir İnan, “ Türk Folklorunda Simurg ve Garuda ”, *Makaleler ve İncelemeler*, 1, TTK Yay., Ank., 1987, s.350.

⁴⁹ Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.201; L. Sami Akalın, a.g.e., s.132.

⁵⁰ H. Dilek Batislam, a.g.m., s.198.

⁵¹ H. Dilek Batislam, a.m., s.198.

⁵² Süleyman Uludağ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “ Anka ” mad. , TDV Yay. , İst., 1991, C.3, s.200.

⁵³ Özgün Baykal, a.g.m., s.50.

⁵⁴ Süleyman Uludağ, a.g.mad., *DİA*, C.3, s..200.

⁵⁵ L. Sami Akalın, a.g.e., s.132.

kendi eserlerini kusursuz görür anlamına binaen Ankanın kusursuzluğu vurgulanır⁵⁶. Bir bilmece örneğinde Anka kuşunun olağanüstülüğüne vurgu yapılır ve ayağında nalın olduğu söylenir:

Bir halim var/Halimin hayali var,
Öyle bir kuş gördüm ki/Ayağında nalın var⁵⁷.

C. Anka İle İlgili Genel Özellikler:

Anka, Türk şiirinde erişilemeyecek yükseklikte süzülüp uçması, hiç yere konmaması, insanların gözüne görülmemesi, Kafdağında yaşaması, bütün kuşlardan büyük olması yani kuşların sultanı olması, ele geçirilemeyişi ve renkli tüyleri gibi özellikleriyle teşbih ve mecazlara konu olur⁵⁸. Anka kuşu ile ilgili şiir örneklerine çoğunlukla Âşık Ömer’de rastlanır. Fehîm’de bir yerde rastlanırken Karacaoğlan’ın şiirlerinde anka kuşuna rastlanmadı.

1. Anka-Kuşların Sultanı:

Anka, İslâm mitolojisinde kuşların padişahı olarak anılır⁵⁹. Anka kuşu ismi olup cismi olmaması, vücudu renkli tüylerle süslü olması, kendisinde otuz kuştan bir renk ve alamet olması ve Kafdağında yaşaması dolayısıyla kuşların sultanı sayılır. Daha öncede değinildiği gibi anka büyük bir kuştur. Öyle ki uçtuğu zaman havayı karartabilir, gök gürültüsü intibai uyandırabilir. İran mitolojisine göre bu kuş, otuz kuş büyüklüğündedir⁶⁰. İnanişâ göre anka, kuşlara ve diğer hayvanlara hâkimiyetiyle bilinen Hz. Süleyman’a biat etmiş ve onun divanına devam etmiştir. Bunun dışında kimselere görünmemiştir⁶¹. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde anka hakkında yukarıda belirtilen rivayet ve halk inanışlarına yer vermiştir:

Mürg-i kebir iki Kafdağınca var
Hümâ kuşu bulut içre bîşümâr
Süleyman’dan biât almış yolu var
Sultân-ı murgândır simurg-ı ‘anka
Âşık Ömer, s.6 , D., 1/18.

2. Anka-Kutluluk/Güç:

Araplar, ankanın tüyünü ele geçirenin ölümsüz olacağına inanırlar. Anka, İran mitolojisine göre ise ölümsüzlük suyu olan ab-ı hayatı içmiştir. Anka, ulaşılmaz olması, avlanamayışı ve ele geçirilememesi ona güç ve kutluluk yükler. Ankanın çok geniş bilgi ve hünere sahip olması ve kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yaptığı inanışı ona yüklenen misyonun göstergesidir. Ankanın bunca şöhretine rağmen Kafdağında tek başına yaşadığının düşünülmesi onun kanaatkârlığına yorulur. Anka, kimseye muhtaç olmadan yaşadığı için kanaati temsil eder. Kaf bir kanaat dağı olduğu için onun zirvesinde, ancak anka gibi varlığın bütün kaydından kurtulabilenler yaşayabilir. Dünya nimetlerine ve onlara değer verenlere uzak durmak isteyen âşık ve gönül, kanaat Kaf’ının ankasının semeresine sahip olursa bu âlem kendisini görünür olur ve cihan varlıklarını hatırından çıkarır. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde âşığın çılgın gönlüne hitaben “ anka kuşu, hangi aşığa baş tacı olursa bu âlemin her şeyi ona görünür ve bu hal üzerine o kişi, bütün dünya malından kurtulur. ” demektedir:

⁵⁶ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yay., C.1, Ank., 1971, s.381.

⁵⁷ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Özcan, *Türk Bilmece Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1979, s.146.

⁵⁸ Kübra Eskiğün, *a.g.t.*, s.42.

⁵⁹ H. Dilek Batislam, *a.g.m.*, s.196.

⁶⁰ *Büyük Larousse*, “ Anka ” mad., C.17, s.10532.

⁶¹ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.117.

Bu anka denilen ey dil-i şeydâ
Her kangı uşşâka olursa sertâc
Bu âlem eyler ki kendine peydâ
Olur, cihân varı hâtırdan ihrâc
Âşık Ömer, s.30, D., 25/1.

3. Anka-Küllerinden Doğması:

Anka, ölümü yaklaştığı zaman, güneş onun yuvasını yakar, o da tekrar yuva yapar, içine girer, bir daha çıkmaz ve orada ölür. Kemikleri içinden bir solucan bulunur ve ondan yeni bir anka kuşu türer. Ya da anka kuşu bahar dalları ile yaptığı yuvasını yakar ve küllerinden bir başka anka kuşu doğar. Fehîm bir beytinde ankanın yumurtasını ve yavrusunun ortaya çıkışı inanışına telmihte bulunur. Ayrıca ankanın çok parlak bir kuş olduğu söylenir. Ona bakan gözler kamaşır. Bu sebeple güneş manasına anka-yı âfitâp terkibi kullanılmıştır. Bu beyitte ankanın hem parlaklığına hem de güneş tarafından yuvasının yakıldığı inanışına vurgu yapılır. Ayrıca güneşin gökyüzünde olduğu düşünülürse ankanın çok yükseklerden uçması hatta yuvasını gökyüzünde yaptığı inanışları mevcuttur. Ankanın burada yanıp tekrar küllerinden yavru çıkması ile güneşin her daim kendini yenilemesi arasında ilgi kurulur. Her iki hususta bir yenilenmeyi hatırlatır. Burada şair, kendisini anka yavrusuna benzeterek hünerinin hala gizli kaldığına dikkat çekmektedir:

Figân ki beççe-i ‘anka-yı âfitâbam lîk
Henüz beyzâ-i subh-ı hafâda mestûram
Fehîm-i Kadîm, s, 178, K., 14/3.

“ Güneş ankasının yavrusuyum, fakat henüz gizlilik sabahının yumurtasında saklı kaldığımdan feryat!”

4. Anka-İnsan-ı Kamil, Kutb:

Simurg, tasavvufta “ insan-ı kâmil ” karşılığında kullanılır⁶². Simurg, tasavvufî edebiyatta uluhiyetin timsalidir. Attar’ın Mantıku’t-tayr adlı eserinde bu husus çok iyi işlenmiştir. Bu esere göre binlerce kuş, bir gün kendilerine padişah seçmek için toplanırlar. Ancak, hüthüt kuşu onlara zaten Simurg adlı bir padişahları olduğunu söyler. Kuşlar, Simurg’u bulmak üzere hüthüt kılavuzluğunda yedi vadiyi geçmeleri gerekir. O kadar kuştan ancak otuzu bu çetin yolculuğu tamamlayabilir. Bu otuz kuş padişah olan Simurga eriştiklerinde anlarlar ki Simurg aslında kendileridir⁶³. Âşık Ömer bir dörtlüğünde bu hikâyeye telmih yapmaktadır. Şair, kendisini bu yolculukta kılavuz olan hüthüte benzetmektedir. Hüthüt bu yolculukta mürşitlik görevini yerine getirmiştir. Şairin muradı da mürşit olarak ve bu yolda çalışarak Simurg’a ermek yani insanı kâmil seviyesine ulaşmaktır. Şair, hüthüt gibi çabalarının sonunda Simurg’un mekânı olan Kafdağına ulaşır ve artık insan-ı kâmil olduğunu anlayarak Kur’an okur:

Çok şükür maksûdum destime girdi
Dilimde irgördüm itmâme virdi
Murâdım hüthüdü simurga irdi
Kaf’a sa’yeledim Kur’ân okudum
Âşık Ömer, s.58, Koş., 94/3.

⁶² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Anka ” mad., C.1, s.139.

⁶³ *Büyük Larousse*, “ Anka ” mad., C.2, s.629.

5. Anka-Mekân (Kaf):

Eskilere göre ankanın mekânı Kaf dağıdır. Bu dağ, dünyanın her tarafını çevrelemiş olan ve ardında cinler, şeytanlar, ejderhalar bulunan bir dağdır. Yine eskilerin inanışına göre Kaf dağı yeşil zümrülden yapılmıştır ve gökyüzü rengini ondan almıştır. Kaf dağı dünyanın adeta direği gibidir. O dünyadaki bütün dağların anasıdır. İran mitolojisinde Kaf dağı İran'daki Elburz dağı kabul edilir. Anka, Kaf'dan başka Hita, Hutun, Kıpçak çöllerinde de bulunmuş⁶⁴. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde ankanın mekânının Kaf dağı olduğunu belirtir. Şair, kendisiyle anka arasında benzerlik kurarak anka gibi mekânını Kaf dağı yapmak ister. Çünkü kendi aşkını çok yüce görmektedir. Onun yeryüzünün en üst noktasında olma isteği sevgiye karşı olan aşkının gücünü gösterir:

Bir zaman Mecnûn gibi saldım seni sahralara
Bir zaman derd-i derûnum fâş olup dünyalara
Bir zaman dîvâne gönlüm meyleder Leylâlara
Bir zaman anka gibi Kaf'ı mekân etsem gerek
Âşık Ömer, s.190, Murab.,348/2.

6. Anka-Tasavvuf:

Ankanın ismi var, cismi yok olarak tanımlanması sonucu, tasavvufta vücutta taayyünü olmayan, yalnız zihinde suret bulan hayale teşbih yoluyla anka denilmiştir. Ankanın aslında vücutsuz, cisimsiz nitelenmesinin sebebi budur⁶⁵. Anka, ayrıca insanın kendini maddi varlıktan arıtmada ve kendi benliğini aşağıda gösterdiği ruhsal gücü simgeler⁶⁶. Anka, bünyesinde birlik-çokluk gibi iki zıt kavramı bulundurmaktadır. Simurg, otuz kuş olarak ele alınca çokluğu ifade eder. Oysa varlığın birden çok olması vehmî ve hayalidir. Anka gibi çokluğun da gerçekte adı var kendisi yoktur. Diğer taraftan Simurg, kuşların tek padişahı olması dolayısıyla birliği ve gerçek varlığı yani Allah'ı ifade eder. Aşağıdaki tasavvuf muhtevalı şiir örneğinde anka kuşu, temsil ve benzetme içerisinde yer almıştır. Şiirde geçen tarikat Allah'a ulaşmak için tutulan yoldur. Sufilere göre dinin dış yüzü olan şeratten dinin iç yüzü olan hakikate ulaşmak için manevî bir yol vardır. Yolcu bu yolda mevhûm varlığı terk eder ve hakikate erişir⁶⁷. Anka kuşu, cismini yok ettiği için bu yolda hakikate gitmektedir. Ayrıca “ tarikat ” sözcüğünün ortasındaki “ kaf ” harfide ankanın bulunduğu yeri simgeler. Şiire göre kaf, ankanın bulunduğu mertebeyi hem de yaşadığı yeri simgeler. Ankanın hakikate ulaşmak için az bir yolu kalmıştır:

Şerîat ilmîne belî demişler
Tarîkat kafında anka demişler
Ma'rifette serin mum eylemişler
Hakîkat bâbında nişân okurlar
Âşık Ömer, s.70, Koş., 121/3.

7. Anka-Uçmak:

Çeşitli inanış ve efsanelerle ankaya yüklenen erişilmezlik, yücelik ve olağanüstülük gibi özellikler onu hayali bir kuş yapmıştır. Ankanın hep yüksekten uçtuğuna ve yere konmadığına inanılır. İslam tasavvuf ve edebiyatında ankaya verilen ve bazı kaynaklarda “ yutucu, yok edici ” şeklinde de yorumlanan “ Mugrib, grup eden, uzaklaşan, gözden kaybolan ” sıfatı verilir. Bu sıfat bir anlamda onun gözle görülemeysi ve çok yüksekten uçtuğu

⁶⁴ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s. 132, 136; Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.40.

⁶⁵ Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Anka mad.,” Cem Yay., İst., 1987, C.1, s.112.

⁶⁶ *Büyük Larousse*, a.g.mad., C.2, 630.

⁶⁷ İskender Pala, *a.g.s.*, s.477.

inanişını da ortaya çıkarır⁶⁸. Âşık Ömer bir dörtlüğünde aşkının büyüklüğünü anlatmak için belirli tabirlerden yararlanmışır. Bunlardan birisi ankanın Kafdağında uçuşudur. Şair, aşkının gücünü o kadar abartır ki, sevgilinin anka gibi ulaşılmaz Kafdağına gitmesi onun için sorun oluşturmaz. O halde bile elinden kurtuluşu yoktur. Ayrıca bu şiirden ankanın mekânının Kaf olduğu anlaşılır:

Kafa dek anka gibi uçarsan elimden yok halâs
Hem yedi deryâlar geçsen elimden yok halâs
Penç ber benç ehl-i aşkın resmidir bu imtisâl
Tığ çeküp kanın dahi saçsan elimden yok halâs
Âşık Ömer, s.348, Murab., 570/1.

8. Anka-Yavru:

Bir rivayete göre ankanın ölümü yaklaştığında güneş onun yuvasını yakar. Bunun üzerine anka tekrar bir yuva yapar. Bundan sonra bu yuvadan çıkmaz ve orada ölür. Ölen ankanın kemikleri içinde bir solucan bulunur. Bu solucandan yeni bir anka kuşu doğar. Bir başka rivayete göre ise anka kuşu bahar dalları ile yaptığı yuvasını yakar ve küllerinden bir başka anka kuşu doğar. Fehîm aşağıdaki şiirinde ankanın yumurtasını ve yavrusunun ortaya çıkışı inanişına telmihte bulunur. Ankanın burada yanıp tekrar küllerinden yavru çıkması ile güneşin her daim kendini yenilemesi arasında ilgi kurulur:

Figân ki beççe-i ‘anka-yı âfitâbam lîk
Henüz beyzâ-i subh-ı hafâda mestûram
Fehîm-i Kadîm, s, 178, K., 14/3.

“ Güneş ankasının yavrusuyum, fakat henüz gizlilik sabahının yumurtasında saklı kaldığımdan feryat!”

D. Anka ile İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Anka-Âşık/Gönül:

Daha öncede ifade edildiği gibi anka ölümü yaklaşıncı kendisini yakar. Sevgilinin ateşi de aşığı, anka kuşunun kendini yakması gibi yakar. Ancak aşığın anka gibi küllerinden dirilebilmesi için sevgilinin iltifatı gerekmektedir. Rakiplerin sevgilinin başına üşüşebileceğini düşünmek âşık için ölümdür. Anka kanaat Kafının kuşudur. Ankanın en yaygın özelliği kimseye muhtaç olmaması dolayısıyla kanaati temsil etmesidir. Bundan kinaye olarak kanaat sahiplerine “ anka-tabiat ”, “ anka-meşrep ” denir⁶⁹. Âşık da anka tabiatlı ve kanaatkârdır. Sevgiliden başkasına gönlünü kaptırmaz, gönlü sadece ona meyillidir. Âşık, anka tabiatlı olarak, güce sahip olmasına rağmen bunu kullanmaz, alçak gönüllü davranır:

Şirin olmayınca Ferhâd dağı varup delmedi
Gönlümüz anka tabiat gayrıya bend olmadı
Çok zamandır intizârım bir selâmın gelmedi
Korkarım rakîpler üşer başına dilberlerin
Âşık Ömer, s.282, Murab., 477/2.

⁶⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.mad.*, s.199.

⁶⁹ Süleyman Uludağ, *a.mad.*, s..201.

Fehim, aşağıdaki şiirinde “ Güneş ankasının yavrusuyum, fakat henüz gizlilik sabahının yumurtasında saklı kaldığımdan feryat! ” diyerek anka ile âşık arasında benzerlik kurar:

Figân ki beççe-i ‘anka-yı âfitâbam lîk
Henüz beyzâ-i subh-ı hafâda mestûram
Fehîm-i Kadîm, s, 178, K., 14/3.

2. Anka-Güneş:

Bir rivayete göre Anka çok parlaktır ve ona bakan gözler kamaşır. Bu sebeple “ güneş ” anlamında simurg-ı ateşinper, simurg-ı zerrin adlarıyla da anılır⁷⁰. Ayrıca bu kuş diğer kuşları avlamak için güneş gibi garba doğru uçar. Güneşin gidişi ile geri kalanın karanlığa boğulması ile ankanın önünden kaçanları yemesi arkada kalanların yok olması arasında ilgi kurulabilir. Anka ile güneş arasında kurulan bir başka ilgi daha öncede değinildiği gibi ölümü yaklaşan ankanın yuvasını güneş yakar. Fehîm, aşağıdaki beytinde anka ile güneş arasında renk, şekil ve hareket yönüyle benzerlik kurar:

Figân ki beççe-i ‘anka-yı âfitâbam lîk
Henüz beyzâ-i subh-ı hafâda mestûram
Fehîm-i Kadîm, s, 178, K., 14/3.

3. Anka-Sevgili:

Gönül ülkesinin padişahı olan sevgili, anka gibi ulaşılmazdır. Devamlı yüksekte uçar. Ankanın Kaf dağında yaşaması; yükseklerden uçması; güçlü olması ve kolay avlanamayışı sebebiyle ulaşılmaması çok zor durumları belirtmek için kullanılmıştır. Sevgili de adı ve özellikleri herkesçe çok iyi bilindiği halde kendisini görenin olmaması yönüyle ankaya benzetilir⁷¹. Âşık Ömer bir dörtlüğünde sevgiliyi heybeti; süsü ve yükseklerde kendine yer edinmesi yönleriyle ankaya benzetir. Onun sözü; dişi; kirpiği ve kaşığı olağanüstüdür. O giydiği kıyafetle anka gibi yüce görünür:

Dişleri incu dehânı hokka-i kimyâ gibi
Kirpiği tîr-i âlemdir kaşları tuğra gibi
Heybeti-resmi kıyâfet dem çeker anka gibi
Na’resi merdânedir merdânelerle söyleşir
Âşık Ömer, s.344, Murab, 565/2.

4. Anka-Şair:

Şairler kendisiyle ilgili benzetmelerde anka kuşundan çok yararlanır. Şair, kendisini mana ankası olarak değerlendirir. Kendi sanat gücünü ulaşılamayacak kadar yüksek gösterir. Yeni söyleyişe sahip şiiri anka gibi en uzak yerlere ulaşır. Şair kendisini rakipleriyle karşılaştırarak güzel söze sahip olduklarını savunanların ve fesahat konusunda anka ile yarışıp onu geçtiğini söyleyenlerin zaman ve yer olarak nerede olduğunu sorar:

Kani ol mülk-i belâgat tahtına dârâ geçen
Kandedir noldu fesâhat Kafına ‘anka geçen
Gel beri ey tâlib-i kân-ı dür-i yektâ geçen
Dilde bir deryâdır ol ummân içinde gizli
Âşık Ömer, s.336, Murab, 556/3.

⁷⁰ Sargon Erdem, a.g.mad., *DİA*, C.3, s.198-99.

⁷¹ Süleyman Uludağ, a.g. mad., *DİA*, C.3, s..201.

Figân ki beççe-i ‘anka-yı âfitâbam lîk
Henüz beyzâ-i subh-ı hafâda mestûram
Fehîm-i Kadîm, s, 178, K., 14/3.

2. BURAK:

Burak, “ parıldamak, şimşek çakmak ” anlamına gelen Arapça berk sözcüğünden türetilmiş olan hızı ve renginin parlaklığı dolayısıyla bu ismi alan bir hayvandır⁷².

Burak, Hz. Muhammed’i Miraç’a çıkararak bineğin adıdır⁷³. Miraç gecesinde Hz. Peygamberi Burak’ın taşıdığı rivayet edilir. Kaynaklar, Burak’ın beyaz renkli ve çok hızlı olduğunu, katırla eşek arası bir yapıya sahip bulunduğunu bildirir. İsrâ olayını anlatan hadislerin bir kısmı Burak’ın bu vasıflarının dışında uzun kulakları ve uyluklarına bitişik iki kanadın bulunduğu, bu kanatlar vasıtasıyla bir adımda gözünün görebildiği en uzak mesafeyi alabildiği de kaydedilmektedir⁷⁴. Bir rivayete göre Burak, cennet hayvanlarının genel adıdır. Renginin (beyaz) güzelliği ve alımlığı, yıldırım gibi süratli hareket etmesi başlıca özelliklerindedir⁷⁵.

Burak hakkında hadislerin, siyer ve tefsir kitaplarının anlattıkları, şairlerin muhayyilesinde çeşitli unsurlarla süslenmiş biraz da başka kültürlerden öğeler ve tesirler alarak Burak’a şaşırtıcı bir takım vasıflar yüklenmiştir. Burak’ın edebi eserlerde geçen başlıca özellikleri şunlardır: Burak bütün nebilerin bineğidir. Deve, at veya katırdan küçük, merkepten büyüktür. Burak’ın gövdesi ata benzer, boynu deveboynu, yüzü insan yüzü gibi olup hurilerden güzel ve cennet ahularının bile gıpta ettiği bir varlıktır. Burak, kanatlarını süratini artırmak için kullanır; kanatlarını açtığında kanatları cihanı kaplar. Bu bineğin kuyruğu kısadır. Bir adımda 70.000 yıllık yol kat eder ve adımı gözün gördüğü yerin en son noktasına atabilir. Bazı şiirlerde deve ayaklı, ceylan tırnaklı ve uçtuğunda çok süratli olduğu söylenir. Burak, şairlerin tasvirlerinde dudağı lal, dişi mercan, kulağı yakut, yelesi miskten, saçı siyah ve etek gibi uzun, gözü parlak, nergis ve süzgül; karnı sarı, göğsü ak renklidir. Ayağı zümrütten, kanatları yakuttan, tırnağı incidendir. İtaatkâr, sevimli ve yumuşak huyludur. Kudüs kadar değerlidir⁷⁶.

A. Kültürümüzde Burak:

Burak, kültürümüzde miraç olayıyla ilgili hususlar dolayısıyla yerini almıştır. İsrâ süresinin ilk ayetinde, Allah’ın bir gece Hz. Muhammed’i Mescîd-i Harâm’dan Mescîd-i Aksâ’ya kadar yürüttüğü bildiriliyorsa da söz konusu ayette bu yolculuğun Burak’la gerçekleştiğine dair bir işaret yoktur. Konuyla ilgili hadislerde yer alan ayrıntılı bilgilere göre yolculuk Mescîd-i Aksâ’dan sonra semaya yükseltilmek suretiyle devam etmiştir. İslamî kaynaklarda “ isra ve miraç ” diye isimlendiren bu gece yolculuğu hadislerle göre Burak denilen bir binekle gerçekleşmiştir. Miraç olayı Hz. Peygambere özgü bir mucizedir. Bu olay miraç sırasında meydana gelen olağanüstü birçok olaydan birisi olarak kabul edilmelidir. Burakla ilgili rivayetlere göre Burak, diğer nebilere de hizmet etmiştir. Hz. İbrahim’in Kâbe’yi ziyarete Burakla gittiği rivayet edilir. Ayrıca kıyamet günü peygamberlerin ümmetlerine ulaşabilmesi için onlara binek verileceği bir başka rivayettir. İslamî minyatür sanatında Burak tasvirleri önemli bir yer tutar. Burak’ın edebi eserlerde kısa kuyruklu olarak

⁷² M. Mustafa Öz, “ Burak ” mad., *DİA*, C.6, s.416.

⁷³ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl: Recep Toparlı, TDK Yay., Ank., 2000, s.569.

⁷⁴ M. Mustafa Öz, *a.g.mad.*, s.416.

⁷⁵ İskender Pala, *a.g.s.*, s.89.

⁷⁶ M. Mustafa Öz, *a.g.mad.* s.417.

belirtilmesine rağmen, büyük olasılıkla süslemeye uygun düşmesi için kuyruğu uzun ve kıvrımlı, bazılarında da bir tavus kuşu kuyruğu gibi rengârenk gösterilmiştir. Burak, sadece minyatür sanatının çerçevesi içinde kalmayıp halk resimlerine de konu olmuştur. Hindistan ve Mısır'da bu resim örneklerine rastlanır. Ülkemizde halk arasında Burak'ın hatırası isimlerle yaşatılmaktadır⁷⁷.

B. Edebiyatımızda Burak:

Edebiyatımızda Burak, İslamî Türk edebiyatında (mi'râciye, miraçnâme) na't/kaside ve gazel gibi manzumelerde; mevlit, siyer gibi dini eserlerde; Leyla ile Mecnûn gibi aşk ve macera ağırlıklı mesnevilerde yer alır. Ayrıca Burak, sahip olduğu olağanüstü, özellikleri vasıtasıyla telmih ve teşbih suretiyle bu ifade edilen türlerin dışındaki manzum eserlerin bazı parçalarında da zikredilmiştir⁷⁸.

Burak, minyatür sanatı vasıtasıyla tarih, siyer, mesnevi ve hamse gibi eserlerde yerini almıştır. Bu eserlerin hemen hepsinde Burak, genellikle edebi eserlerde belirtilen özellikleriyle çizilip renklendirilmiştir. Burak'ın sahih kaynaklarda bulunmayan tarif ve tasvirleri, komşu kültür çevrelerinin ve İsrailiyât rivayetlerinin bir sonucudur. Burak motifi birçok eserde, edebiyat ve göz zevki yanında dini duyguları okşayan, üzerinde sanat ve hüner gösterilen bir unsur olmuştur⁷⁹.

C. Burak İle ilgili Genel Özellikler:

Sahih hadislere göre Burak, Hz. Muhammed'i Mescîd-i Harâm'dan Mescîd-i Aksâ'ya oradan da semaya yükselten binektir. Bu olay incelenen şiirler içerisinde sadece Fehîm'in bir şiirinde ele alınmıştır.

1. Burak-Miraç:

İslamî kaynaklara göre Peygamberimizin Mescid-i Aksâ'dan Sidre-i Münteha'ya kadar olan yolculuğuna “ Miraç ” adı verilir. En sahih görüşler doğrultusunda Miraç olayı şöyle vuku bulmuştur: Peygamberimiz, amcasının kızı Ümmü Han'nın evinde bulunduğu bir sırada Cebrail (a.s.) cennet bineği Burakla birlikte gelir. Peygamberimizi Burak'a bindirir ve birlikte önce Mescîd-i Aksâ'ya giderler. Peygamberimiz orada kendisini karşılayan bütün Peygamberlere namaz kıldırır. Daha sonra Cebrail (a.s.), Peygamberimizi Burak'a bindirerek göğe çıkarır. Peygamberimiz, birinci kat gökte melekler tarafından karşılanır. Buradan itibaren her kat gökte ayrı ayrı peygamberlerle karşılaşır sohbet eder. Böylelikle Sidretü'l Münteha'ya varırlar. Cebrail (a.s.), Peygamberimize buradan ileriye kendisinin gidemeyeceğini ve kendisinin yalnız devam etmesini söyler. Peygamberimiz, yetmiş perde geçtikten sonra Refref denilen yeşil yaygı ile bir müddet daha bu yolculuğa devam eder. Refref, Peygamberimizi “ Kürsi ”ye dek götürür. Buradan itibaren yalnız başına ilerleyerek yetmiş perde daha aşır “ Arş ”a varır. Arş'a varınca Arş'ın nuru kendisini kaplar. O sırada Peygamberimiz, kalp gözüyle veya beden gözüyle Allah'ı görür. Fehîm, aşağıdaki beytinde çeşitli tasavvurlar içerisinde bu Mi'raç olayına telmihte bulunmaktadır. Buna göre Peygamberimiz Burakla göğe yükselir ve önce Kürsü'yü sonra Arş'ı geçerek Rabbine ulaşır. Şair, bu olayda Dev feleği, Peygamberimizin yol aldığı yedi gök olarak belirtir. Aşağıdaki şiirde Arş ve Kürsi şekil ve işlev itibariyle üzengeye benzetilmiştir. Üzenge bineklere çıkmaya yarayan aletin ismidir. Şair, Dev feleğin, yükseliş Burak'ına Arş'ı ve Kürsi'yi üzenge yaptığını söyleyerek Peygamberimizin Rabbine ulaşmada son iki basamağını belirtmiş olur:

⁷⁷ M. Mustafa Öz, *a.g.mad.*, s.416-17

⁷⁸ Mustafa Uzun, “ Burak ” mad., *DİA.*, C.6, s.417.

⁷⁹ Mustafa Uzun, a.mad., *DİA.*, C.6, s.417.

Çarh-ı dîv kim Burâk-ı rif'atine
'Arş u kürsî iki rikâb itdüm
Fehîm-i Kadîm, s.112, K., 2/42.

3. EJDERHA:

Ejderhaya değişik dillerde ejdeha, şahmârân, merdümhâr, ejder, bürsân, su'bân isimleri de verilir⁸⁰. Evren, Türkçede ejderha demektir. Halk bu kelimeyi ören ve evran şekillerinde de kullanır⁸¹.

Ejderha, çok büyük bir yılan cinsidir. Tahayyüle göre kanatlı, hareketli, süratli bir mahluktur. Bu büyük yılan, tesadüf ettiğini testere gibi aniden kesip koparan köpek balığından daha tehlikelidir. Ejderhanın gözleri kırmızıdır. Ejderha, ağzı ve midesinin genişliği sayesinde birçok hayvanı kolaylıkla yutabilir. Kara ve deniz hayvanları ondan çok korkarlar. Denizde hareket ederken meydana getirdiği dalgalardan hemen fark edilir. Öyle tehlikeli bir yilandır ki, rastladığı varlıkları yer. Zararı çok olunca Tanrı tarafından gönderilen bir melek onu götürüp denize bırakır. Fakat deniz hayvanlarına musallat olur ve çok büyür. Daha sonra da başka bir melek gönderilir ve onu tutup Ye'cüc ve Me'cüc'ün bulunduğu yere bırakır. Bazı kişilerin rastladığı bir ejderhanın iki fersah yani on ikişerden yirmi dört bin adım uzunluğunda olduğu söylenir. Ejderha, kaplan rengindedir. Ejderhanın balık gibi pulları ve arka yanında iki yüzgeci vardır. Başı insanın başını andırır. Yalnız kulakları uzun, gözleri değirmi ve büyüktür⁸². Acemler, ejderhanın kanatlı, dört ayaklı ve yedi başlı bir hayvan olduğunu tahayyül ederler⁸³.

İnanışa göre yılan, kendi eceliyle ölmez mutlaka başka birisi tarafından öldürülmüş. 100 yıl yaşayan yılanlar ejderha olurmuş. Yılan, ejderhaya dönüşünce ağzından ateş çıkar, nefesiyle diğer varlıkları yutarmış. Böyle olunca melekler onu tutup Kafdağının arkasına atarmış. Bu hayvanın daha sonra başı çoğalıp ve ayakları çıkarmış⁸⁴. Bir başka rivayette ejderha yani şah-mârân başı insan gövdesi olan bir hayvandır. Yemliya adı da verilen bu yılan, bir mağaranın altında bağ ve bahçelik bir yerde yaşamış. Zebercetten bir taht üzerine oturmuş⁸⁵.

A. Kültürümüzde Ejderha:

Yılanın mitolojideki en yaygın ismi “ ejderha ”dır. Ejder şeklinde söylendiği de olur. Ejderha bilinen ve vasıflandırılan özellikleri dolayısıyla birçok rivayette yerini alır. Ejderha birçok milletin mitolojisinde ortak motif olarak, aslanpençeli, yılan kuyruklu, pullu derili ve kanatlı olarak tasvir edilmiştir. Farsçada büyük yılan anlamında kullanılan ejderha dilimizde “ canavar ” manasına gelmektedir⁸⁶. Ejderha bir masal hayvanıdır. Yedi başlı ejderha ile yedi gök kastedilir. Ejderha bazen de bin başlı olarak gösterilir. Ejderhanın Kâbe'yi tavaf ettiğine dair bir de inanış vardır⁸⁷.

Ejderhalar efsanelerde çok abartılı bir şekilde yer alır. Fırtına yapar, yağmur yağdırır, insanlara hastalıklar yayar. Ejderhanların gözleri ateş çıkar, yüzleri insana benzer. Çoğu yılan

⁸⁰ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.599.

⁸¹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.160.

⁸² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.342-43.

⁸³ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.139.

⁸⁴ İskender Pâla, *a.g.s.*, s.151.

⁸⁵ Burhan Kaçar, *a.g.e.*, s.357.

⁸⁶ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Ejderha ” mad., C.5, s.7.

⁸⁷ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.529.

biçiminde olan ejderhaların 3'ten 7'ye kadar başları vardır. Ayakları kertenkele ayaklarına benzer, vücudu pullarla kaplıdır. Pençeli ve kanatlı olanları da vardır. Ejderhaların bazıları dört ayaklıdır. Hiç yenilmeyenleri vardır ki bunlardan bir tanesinin adı Compalak'tır. İnanışa göre bunları öldürmenin yolu tılsımlarını bozmaktır. Bu tılsımı bozmak için ejderlerin kırk günlük uyku zamanı beklenir. Ejderler, uykuya daldığı zaman üzerinden kırk tane kıl koparılır ve bunlar ateşe atılıp yakılır. Böylelikle ejderler ölür, gider⁸⁸.

Türk kozmolojisinde yer ve gök ejderinden bahsedilir. Yeraltında ya da derin sularda bulunan yer ejderi bahar döneminde yerin altından çıkar. Bu esnada pulları ve boynuzları oluşarak gökyüzüne çıkar. Buradaki görevi bulutlar arasına karışarak yağmur yağmasını sağlamaktır. Böylece ejder, bereket ve refahın oluşmasına katkıda bulunur⁸⁹.

Yedi başlı ejderha demek olan “büke” sözünü Yakutlar büyüklerine unvan olarak kullanırlardı. İnanışa göre ejderhaların kuyuların dibinde sarayları vardır. Bunlar insan eti yer, genç kızları kaçıtır, su kaynaklarını kurutur. Hikâyelerde, destanlarda genç kahramanların bunlarla mücadele ettiği çok görülür. Gökyüzünde barındıkları sanılan ejderler ise inanişe göre melekler tarafından bağlanır. Bunların kuyruğu güneye dönerse bolluk, doğuya dönerse kıtlık olur. Batıda ise savaş çıkar. Eğer zincirden kurtulup kuyruğu yere değerse zelzele olur. Ejderhanın ağzından çıkan ısı, iki saatlik yoldan insanı yakacak derecedir⁹⁰.

Rivayetlerde ejderhanın yedi başlı olduğu, saldırırken ağzından ateşler püskürdüğü zikredilir. Eskilere göre yılan, öldürmekle ölmezmiş. Yılan bin yıl yaşadıkdan sonra “ejderha” olurmuş. Zararı fazlaştınca melekler onu zincire bağlayıp Kafdağına atarmış. Bir başka rivayette ise ejderhalar hazineleri bekler, insanları esir edermiş. Masallar da sık sık adı anılan ejderha, her masalda masal kahramanı tarafından öldürülür⁹¹. Şâhmârân yılanların şahı olarak kabul edilir. Başı insan, gövdesi yılan gibiymiş. Yeraltında bir mağarada yaşamış. İnsan gibi konuşur, kendisine iyilik edenlere iyilik ettiği, yeraltında, yeşillik bahçelik bir alanda muhteşem sarayında yaşadığı rivayet edilir⁹².

Ejderha motifi, kültürümüzde kapı ve çeşme süslemelerinde heykel veya oyma nakış olarak yer almaktadır⁹³. Bu efsanevi hayvan, Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kudret simgesi olarak kabul edilmiş, Ön Asya kültürüyle ilişkiye geçildiğinde ise bu anlamları zayıflamış ve daha çok kötülüğün simgesi olmuştur. Hunların yıl içerisinde ejder festivali düzenlendiğinden bahsedilir. Ejderha, Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun timsali sayılmıştır. Ayrıca “On İki Hayvanlı Türk Takvimi”nde yıl simgesi olarak yerini almıştır. Uygur mitolojisinde yarı insan yarı ejder özellikleri gösteren ejder hanlarından da bahsedilmektedir. Ayrıca Uygurlarda gök çarkını bir çift ejderin çevirdiği düşünülüyordu. Hsiung-nuların merkezlerinin “Ejder Şehri” olarak anılışı da belki eskiden bazı Türk topluluklarında ejder kültürünün varlığını ortaya koyar⁹⁴.

Hz. Musa'nın asa hikâyesini nakleden kutsal kitaplardan naklen Kur'ân da asayı bir ejder-i su'bân olarak beyan eder. Kur'ân mukaddes kitapların rivayetlerini aynen nakletmese Yahudiler kabul etmezlerdi. Firâvûn gibi bir zalime saldıran asa şüphesizdir ki, yedi başlı

⁸⁸ Murta Uraz, *a.g.e.*, s.161-163.

⁸⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.133.

⁹⁰ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.162-63.

⁹¹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.117-18.

⁹² Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.118; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, s.254.

⁹³ Şevket Kutkan, *Nedîm Dîvânı'ndan Seçmeler*, s.167.

⁹⁴ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.133.

ejderden daha az kuvvetli değildi. Firâvûn'un sihirbazları Musa'nın huzurunda yere attıkları ipleri sihirle yılan yapmışlardı. Musa'nın yed-i beyzası ile uzattığı asa da yedi başlı ejder olmuş ve bu yılanları yutmuştu⁹⁵.

Rüyada ejderha görmek hükümet reisine, ejderin iki veya üç başlısını görmek hükümet reisinin kötü bir kimse olduğuna işarettir⁹⁶.

B. Edebiyatımızda Ejderha:

Yılan olarak değerlendirilen ejderha, edebiyatımıza masal ve efsanelerden geçmiştir. Özellikle “ yedi başlı ejderha ” ile “ yedi kat gök ” kastedilir. Metinlerde bazen ejderha abartılarak bin başlı olarak gösterilir⁹⁷. Ortaçağ Türk metinlerinde ejderhanın çeşitli alegorik anlamları ifade etmek üzere kullanıldığı görülür. Hükümdarlarla ilgili olarak ele alınmıyorsa iktidarın; din, tasavvuf gibi konularla ilgili olarak zikrediliyorsa dünyanın, insanı yolundan saptıran tuzakları vb. ifade eder⁹⁸. Edebiyatımızda ejderha, sevgilinin saçları yerine kullanılır. Sevgilinin kıvrım kıvrım saçları ejderhayı andırır. Saç, uçlarının bolluğu ile bin başlı ejderha arasında çokluk ilgisi kurulur⁹⁹.

Ejderha, sekil, renk ve öldürücülük gibi özellikleri dolayısıyla şiirlerde işlenir. Bu büyük yılan ile kılıç, asa, saç, felek, kasırga ve nehir gibi unsurların arasında ilgi kurulur¹⁰⁰. Ejderha ayrıca büyüklüğü, kıvrımlı olması sebebiyle, aşığın ahı; şekil ve renk yönüyle siyah duman için benzetilen olur¹⁰¹. Ejderhalar, bilmecelerimizde de tasavvur edilen özellikleriyle yerini alır¹⁰²:

Yerde vurdum yumruğu,
Göge çıktı domruğu,
Altı batman eti var,
Yedi batman kuyruğu.
(Ejderha - Şavşat)

C. Ejderha İle İlgili Genel Özellikler:

Ejderha ve onunla ilgili özelliklere Fehîm-i Kadîm ve Âşık Ömer'in şiirlerinde rastlanır. Karacaoğlan'ın şiirlerinde bu motife rastlanmadı.

1. Ejderha-Ağzı/Ağzından Ateş Çıktığı İnanışı:

İnanışa göre yılan kendi eceliyle ölmez, 100 yıl yaşadıktan sonra ejderha olurmuş. Yılan, ejderhaya dönüşünce ağzından ateş saçar, nefesiyle diğer varlıkları yutarmış. Bir başka inanışa göre ejderhanın ağzından çıkan bu ateşin ısısı iki saatlik yoldan insanı yakacak derecedeymiş. Ejderin ağzından çıkan ateş ısısı âlemi yakacak kadar sıcaktır denilerek mübalağa sanatı yapılır. Fehîm, aşağıdaki beytinde halk arasında yaygın olan bu inanışa yer verir. Ejderin ağzından ateş saçtığı inanışını ejder-âşık teşbihi içerisinde verir. Şair ayrıca bu beyitte ejderhanın hazinelere bekçilik ettiği inanışına da işaret eder. Şair, burada âşık-ejder benzetmesini iç yanıklığı yönüyle kurar. Âşık, sevgiliye karşı duyduğu aşk ateşiyle ejder gibi ateş saçmaktadır. Âşığın hazinesi de sevgilisidir, onu bekler:

⁹⁵ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.301.

⁹⁶ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.344.

⁹⁷ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.517.

⁹⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.133.

⁹⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.151.

¹⁰⁰ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.429-30.

¹⁰¹ Halil İbrahim Yakar, *a.g.e.*, s.418-19.

¹⁰² Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.165.

Nefesle ‘âlemi dâğ eyledük bilinmedi lîk
Ne gencün ejder-i âteş-feşânıyuz cânâ
Fehîm-i Kadîm, s.314, s.812.

Yukarıda da ifade edildiği gibi ejderhanın ağzından ateş saçtığı veya ateş nefesli olduğu halk arasında yaygın bir inanıştır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde ejderha ağzından bahsederken onun bu yönünü hatırlatır. Âşık içinde bulunduğu hal dolayısıyla kendini ejderha ağzında hayal eder:

Kabiliyyet bende yok kim ben beni idem halâs
Şöyle zârım ki mekânımdır dehân-ı ejdehâ
Âşık Ömer, s.88, G., 158/16.

2. Ejderha-Büklüm Büklüm Olması:

Ejderha veya yılan yol alırken “ S ” şeklinde kıvrılarak hareket eder. Böylece ejderha, göze büklüm büklüm, kıvrım kıvrım görünür. Bir rivayete göre bazı kişiler bir ejdere rastlamış ve bu ejderin iki fersah yani yirmi dört bin adım uzunluğunda olduğu ifade edilmiştir. Böyle büyük ve uzun bir hayvanın vücut yapısı itibariyle kıvrım kıvrım olması gerekir. Fehîm aşağıdaki şiirinde sevgilinin siyah, büklüm büklüm olan saçını kıvrılmış bir halde bulunan ejdere benzetmektedir. Kurulan ilgi renk ve şekil itibariyledir. Aşığın gönlü, canı sevgilinin saçlarına tutulmuştur. Sevgilinin saçları, âşık için dostane bir beladır. Çünkü âşık, sevgilinin ilgisinden memnundur. Sevgilinin saç ejderinin gönlü sığınak olarak kullanılmasına şaşmamak gerekir:

Şiken-i ejder-i ham-der-ham-ı târ-ı zülfün
Bu belâ-dost dile me’men olursa ne ‘aceb
Fehîm-i Kadîm, s.324, 16/2.

3. Ejderha-Büyü/Sihir:

Büyü veya efsun, olağanüstü haller ortaya koyma halidir. Hz. Musa’nın asasını ejderha yapması ejderhanın şiirimizde büyü ile anılmasına sebep olmuştur. Dîvân şiirin büyücülere kendilerini güzel söz söylemede üstat sayan şairlerdir. Fehîm, bir şiirinde kendisini, ejderha dilini kalem yapan büyücü olarak ifade eder. “ Ejderha dilinden kalem yapılması ” tabiri şairin ifade gücünün yakıcılığına ve etkileyiciliğini belirtir. Çünkü ejderha ağzından ateş saçan bir hayvandır. Ayrıca eski kalemlerin ucu çatallı olup iki dillidir. Bu yönüyle kalemle ejderhanın dili arasında şekil yönünden bir benzerlik kurulur. Dilin ateş saçmasıyla kalemin yakıcı aşk sözcüklerini dökmesi arasında ilgi kurulabilir:

Benem ol sihr-şîve şâ’ir kim
Hâme itdüm zebân-ı su’bânı
Fehîm-i Kadîm, s.202 , K., 17/32.

4. Ejderha-Hazine:

Mitolojilerde, hazinelerin ejderhalar tarafından beklendiği ve korunduğu hususu çok yaygın bir inanıştır. Söylentiye göre ejderha hazineyi almaya gelenleri yakalar ve esir eder. Fehîm de aşağıdaki beytinde bu inanişe işaret eder. Şiirde doğrudan doğruya hazine kastedilmekte, efsanelere uygun olarak da ejderha bekçiliği söz konusu edilmektedir. Ayrıca şiirde ejderhanın ağzından ateş saçtığı inanişine da vurgu yapılmaktadır:

Çıkup ejder gibi pür-pîç-i-ham genc-i İlâhî'den
Lu'âb-efşân olup girdi hıyâbândan hıyâbâna
Fehîm-i Kadîm, s.138, K., 7/8.

Âşık Ömer, ejderha-hazine münasebetini aşağıdaki dörtlüğünde mazmun içerisinde ele almıştır. Şaire göre âşık, aşkından dolayı her şeyden el çekme hazinesinin bekçisidir. Bu yönüyle âşık, hazinelere bağlanan ejder gibidir. Âşık kendisini bu hazineye bağlar, mahkum eder. Şair, âlemlerin meşhuru hazinenin bekçisi ve el etek çekmenin timsali olarak durumundan memnundur:

Şimdilik âlemde sen âlemlerin meşhûrusun
Çektin el kayd-ı taalluktan anın mestûrusun
Şüphesiz sırr-ı hakâyık gencinin gencûrusun
Gam değil Âşık Ömer, güftârına gûş ursa nâ
Âşık Ömer, s.348, Murab, 569/5.

5. Ejderha-Hz. Musa:

Hz. Musa ejderha ilişkisi “ asası ” vasıtasıyla kurulur. Musa Peygamber, peygamberliği sırasında sihirbazlıkla suçlanır. Çünkü o çağda sihirbazlık ilerlemiştir. Onun söylediği ve yaptığı şeyler de Firavun'a göre bir sihirden ibarettir. Bunun üzerine Firavun bütün sihirbazları çağırıp onu halkın önünde küçük düşürmek ister. Bir alana çağırılan sihirbazlar, ellerindeki ipleri yere bırakırlar ve yere bırakılan her bir ip sihirle yılan olup harekete başlar. Sıra Hz. Musa'ya gelir. Hz. Musa da asasını yere bırakır. Asa büyük bir yılan yani ejder olur ve bütün yılanları yutar¹⁰³. Allah'ın Hz. Musa'nın asasını ejderhaya dönüştürmesi celal sıfatının tecellisi olarak karşımıza çıkar. Âşık Ömer bir dörtlüğünde bu hadiseye telmihte bulunarak bu olayla Firavun melununun tahtının mecazî olarak yerle bir olduğunu, Hakk'ın varlığının ise ortaya çıktığını söyler. Çünkü meydanda hünerlerini sergilemeye gelen sihirbazlar bunun bir sihir işi olamayacağına kanaat getirip iman etmişlerdi:

Kıldı Fir'avn çün Beni İsrâil'i gayet zebûn
Sihri ibtâl eyleyüp oldu asâ ejder-nûm
Kasdedüp mel'ûnu hem tahtından etti sernigûn
Kıldı Mûsâ mu'cizeyle Hakk'ı ızhâr ol zaman
Âşık Ömer, s.256, Murab., 441/4.

Fehîm, ejderha-Hz. Musa ilişkisini, Âşık Ömer'deki gibi açıkça ifade etmez. Ancak Şair, beytinde kullandığı “ düşman, ejderha, sihir, elif ” gibi kelimelerle bu olayı hatırlatır. Beyitte açık olarak belirtilmese de “ elif ” harfiyle asa arasında şekil bakımından ilgi kurulur. Böylelikle sihirle daha doğrusu Allah'ın celal sıfatının tecellisiyle bu elif harfi, düşmanın gözüne ejderha olarak görünür. Şair, bu beyitte kaleminin güçlülüğüne vurgu yapmaktadır. Onun mucizeli kaleminin bir elif harfi dahi sihirle diğer şairlerin gözüne ejderha kadar büyük görünür. Anlaşılacağı üzere beyitte rakip-düşman, elif harfi-ejder benzetmeleri kurulur:

Kilk-i mu'cizkârı gâhî bir elif etse 'ayân
'Ayn-ı a'dâya anı sihr ile su'bân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.62, K., 10/20.

¹⁰³ İskender Pala, a.g.s., s.365.

6. Ejderha-Kötülük:

Ejderha eski dönemlerde bolluk, bereket, refah, güç ve kudretin simgesi olarak kabul edilmiştir. Ancak Ön Asya kültürüyle ilişkiye geçilmesinden sonra ejderhanın bu olumlu anlamları zayıflamış ve ejderha daha çok kötülüğün sembolü olarak anılmıştır. Eskilere göre yılan öldürmekte ölmezmiş. Bin yıl yaşadıktan sonra “ ejderha ” olurmuş. Bu ejderhanın zararı fazlalaşınca melekler onu zincire bağlayıp Kafdağının ardına atarmış. Âşık Ömer, ejderhayla ilgili bu inancı bir dörtlüğünde işler. Ona göre ejderha (melekler tarafından) Kaf dağının ardına atılmasaydı alemler yıkardı:

Bak kelerle kirpinin derdine
Tâ beseher kurbağanın virdine
Atmasalar Kaf Dağı'nın ardına
Yıkardı 'âlemi hemân ejderhâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/17.

Fehîm ise bir beytinde ecel-ejderha benzetmesini kurarak ejderin merhametsizliğine vurgu yapar. Ejderhanın çok büyük ve tehlikeli olması, rastladığı varlıkları yemesi, ağzından ateş saçması, nefesiyle canlıları yutması gibi özellikleri onun merhametsizliğine yorulur. Şair, aşağıdaki beytinde “ Bu vadi içinde Hızır da olsan, ecel, merhametsiz bir ejder gibi ölümsüzlük suyuna zehir katarak seni öldürse gerektir.” diyerek onun kötülüğüne, merhametsizliğine vurgu yapar. Ejderhanın ölümsüzlük suyuna zehir katması onun yer altında yaşamasını akla getirebilir. Çünkü kaynak suları, insana safa bahş eden sular yer altındadır. Hızır bu beyitte kurtarıcılık vasfını kaybetmiştir. Ecel ve ona benzeyen ejderin elinden aşığı, Hızır olmak bile kurtaramaz:

Bu vâdî içre Hızır olsan ecel çün ejder-i bî-mihr
Katup zehr âb-ı hayvâna ider lâbüd seni mürde
Fehîm-i Kadîm, s.286, Kıt, 5/4.

Fehîm bir başka beytinde ise ejderhanın merhametsizliği ve yok ediciliği karşısında Hızır (a.s.)'a güvenmektedir. Şair, sevgilinin saçını ejdere, ayva tüylerini Hızır'a benzetir. Âşık için önemli olan sevgilinin ayva tüyleri ile gönlünün uyuşmasıdır. Bu durumda sevgilinin ejder saçından çekinmez, sevgilinin ayva tüylerinin gönle geçiş izni vermesi âşık için Hızır'ın yardımı gibidir:

Hat muvâfık olsa dille zülfdan itmeme hazer
Hızır olursa ger refîkum ejderhâdan kim kaçır
Fehîm-i Kadîm, s.364, G., 46/2.

7. Ejderha-Mekân:

Ejderha, mitolojik bir hayvan olduğu için diğer mitolojik hayvanlar gibi onun mekânı çoğu kez Kaf dağı olur. Bir rivayete göre melekler, ejderi, Ye'cüc ve Me'cüc'ün bulunduğu yere bırakır. Ancak ismi belirtilmeyen bu yerin Kaf dağı olduğu tasavvur edilir. Bir başka rivayette onun yeri bir mağaranın altındaki bağlık, bahçelik yerdir. Burada zebercetten bir taht üzerinde oturur. Ejderle ilgili belirtilen mekânlar belli başlıdır. Bunlardan en önemlisi olan Kaf dağı ejderin asıl mekânını oluşturur. Kaf dağı dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsız olduğuna inanılan dağlar zinciridir. Ejderhaların insanlığa zararı çok olunca melekler tarafından bu yere atılmış¹⁰⁴. Fehîm bir beytinde ejderin mekânını kaf

¹⁰⁴ İskender Pala, a.g.s., s.273.

dağının en doruk noktası olduğunu bulut/güneş-ejder benzetmesi içerisinde vermektedir. Bu şiirde aşırı sıcaklığın etkisiyle kararmış ve basık bir hale gelmiş hava ve bu havada bulutların arkasından (ateş rengindeki) güneşin vuruşuyla oluşmuş bir manzara tasviri vardır. Şiirde boşluk âlemi (uzay boşluğu) Kaf dağına, bulutlar arasından vuran güneş de Kaf dağı arkasındaki ejderhaya benzetilmiştir. Bu anlatımla şair yaz ayına efsanevî bir hava katmakta, bu aylardaki doğa olaylarını hayallerde canlandırmaktadır:

‘Âlem-i cev kûh-ı Kâf’ a döndü gerd-i tîreden
Kullesinden ejder-i âteş-feşânîdür sehâb
Fehîm-i Kadîm, s.123, K., 5/11.

“ Boşluk âlemi, kara tozdan dolayı Kaf dağına benzedi, bulut onun doruğundan ateşsaçan ejderdir.” İnanişâ göre yılan kendi eceliyle ölmezmiş. Kesinlikle başkası tarafından öldürülürmüş. Başkası tarafından öldürülmeden yüz yıl yaşamayı başarabilen yılan ejderha olurmuş. Yılan ejderhaya dönüşünce ağzından ateş saçar, nefesiyle diğer canlıları yutarmış. Böyle zararı fazlalaşınca melekler, onu tutup Kafdağının ardına atarlarmış. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde ejderhayla ilgili halk arasındaki bu yaygın inanişâ işler. Ona göre Kafdağı, ejderhanın cezalandırıldığı için atıldığı yerdir:

Bak kederle kirpinin derdine
Tâ beseher kurbağanın virdine
Atmasalar Kaf dağının ardına
Yıkardı ‘âlemi hemân ejderhâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/7.

Ejderhaların yeraltında yaşadığı, buralarda saraylar yaptığı, zebercetten bir tahtta oturduğu gibi hususlar rivayet edilir. Ejderhanın, yeraltında, kovuklarda, sığınaklarda ve hazinelerin bulunduğu büyük mağaralarda yaşadığı tasavvur edilir. Fehîm, bir beytinde saç-ejder ve gönül-sığınak ilişkisi içerisinde hem ejderhanın sığınakları mekân edinmesini hem de aşğın sevgiliye olan aşkını işler. Sevgilinin saçı renk ve kıvrımları dolayısıyla ejdere benzetilir. Sevgilinin ejdere benzeyen saçı sığınak olarak aşğın gönlünü seçer. Aşğın gönlü sevgiliden gelen belaya alışkındır. Onun için ejderin kıvrımının gönlünde yuvalanması sorun teşkil etmez:

Şiken-i ejder-i ham-der-ham-ı târ-ı zülfün
Bu belâ-dost dile me’men olursa ne ‘aceb
Fehîm-i Kadîm, s.324, G., 16/2.

Âşık Ömer de ejderhanın mekânını Fehîm de olduğu gibi aşğın gönül sığınağı olduğunu söyler. Ancak Fehîm’deki ejder-saç benzetmesi bu dördlükte yerini ejder-sevgili benzetmesine bırakır. Şair, dördlüğünde “ Her yiğidin gönlünde aslan yatar ” atasözünden hareketle “ Herkesin gönül sığınağında ejder gibi avcı bir sevgili yatar.” tabirini kullanır. Sevgili ejderha gibi çok nadir görünür. Onun güzelliği ve özellikleri ejder gibi hayalidir:

Zannederler Âşık Ömer sâdıkın zâr olduğun
Bülbülün rûy-ı gülistân başına dâr olduğun
Kim bilür Âşık Ömer kimlerde kim var olduğun
Herkesin gar-ı derûnu içre bir ejder yatur
Âşık Ömer, s.344, Murab., 563/5.

Kısa hayatı talihsizlikler içinde geçen Fehîm-i Kadîm, Kudüs, Mekke, Medine, Edirne ve son olarak da Mısır'da kalmıştır. Şair, Mısır'a gitmeden önce yazmış olduğu şiirlerinde talihsizliğinden, Anadolu'daki mevki sahiplerinin değer, kıymet bilmezliklerinden, bu ülkenin kötülüğünden ve şairlerin rezilliklerinden bahsetmiştir. Şair, Mısır'da kısa süre de olsa rahata kavuşmuştur¹⁰⁵. Nitekim şair, aşağıdaki beytinde Mısır'ın zenginliğine vurgu yapar. Mısır'ı ejderler ülkesi ve baykuşlar yurdu olarak göstermesindeki maksat burada rahata kavuşması ve Mısır'ın harap köşelerinin çokluğu dolayısıyla hazinelerin varlığındandır. Çünkü hazineler harabelerde; ejderhalar ve baykuşlar da hazinenin olduğu yerlerdedir:

Ejderistân olsa lâyıık bûm-zâr olsa revâ
Genc olur peydâ belî künc-i harâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/11.

Şairin Mısır'daki huzuru ve rahatı uzun sürmez ve bir süre sonra “ vatan-i aslî ”sini yani İstanbul'u özlemeye başlar. Bir imkânını bulur ve Mısır hazinesini İstanbul'a götüren bir kafiye katılır. Fakat yolda, yakalandığı bir hastalık yüzünden ölür¹⁰⁶.

8. Ejderha-Ölümsüzlük:

Bazı ejderha türlerinin ölümsüz olduğu efsanelerde anlatılır. İnanişe göre bunları öldürmenin yolu tılsımlarını bozmaktır. Fehîm bir beytinde “ Burada ‘ ölüden diri çıkarırsın ’ ayetinin hikmetini açık olarak görünmektir, ejderhadan çıkan ölümsüzlük suyuna bir bakın.” diyerek ejderhanın uzun yaşamasını ve ejderhanın Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun timsali sayılmasını akla getirir. Ayrıca burada “ ejderhadan çıkan ölümsüzlük suyu ” yılandan panzehir elde edilmesini düşündürür. Ayrıca inanişe göre ejderhanın kuyruğunun kanını içen zehirlenerek ölmeye mahkumdur. Ancak ejderhanın kafasındaki kanı içenler ise sonsuz bilgiye ulaşır¹⁰⁷:

تخرج الحى الميت
‘Ayândur bunda seyr-i
Nazar kıl ejderhâdan zâhir olan âb-ı hayvâna
Fehîm-i Kadîm, s.138, 147/10.

9. Ejderha-Yedi Başı ve Bir Kuyruğunun Olması:

Acemler, ejderi kanatlı, dört ayaklı ve yedi başlı tahayyül ederler. Cemal Kurnaz'a göre yedi başlı ejderha ile yedi gök kastedilir. Başka bir rivayete göre bir ejderha üçten yediye kadar başa sahip olabilir. Yakutlar yedi başlı ejderha için “ büke ” sözcüğünü kullanırlar. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde ejderhayı yedi başlı ve bir kuyruklu olarak gösterir. Şair, sevgilinin görünen kâküllerini yedi başı ve bir kuyruğu bulunan ejderhaya benzetmiştir. Sevgilinin bedeni kuyruk, kâkülleri yedi baş olarak düşünüldüğünde teşbih tamamlanmış olur. Kurulan benzetme renk ve şekil itibariyledir:

Der ki bu Âşık Ömer ol kalbi âhen bağı tunc
Câmehâbından hezârân nâz ile kılmış hurûc
Gûşe-i destârdan kâkülleri göstermiş uc
Heft ser bir dûm keşîde ejderhâya uğradım
Âşık Ömer, s.252, Murab., 436/5.

¹⁰⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, *Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İst., 2004, s.362.

¹⁰⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, *Ahmet Kartal, a.e.*, s.362.

¹⁰⁷ Mehmet Kösem, *Türk-İslâm Tarihinde Hayalî Varlıklar*, Altıkkırbeş Yay., İst., 2004, s.18.

10. Ejderha-Yok Edici:

Daha önce de ifade edildiği gibi eskiden olumlu özellikleri ile vasıflandırılan ejderhaya daha sonra kötülük vasıfları yüklenmiştir. O bir nefeste insanları yutarak ve ağzından ateşler saçıp insanları yakarak yok edicilik vasfını yüklenmiştir. Rivayetlere göre onun kuyruğunu yere vurması bir felakettir. Ancak bu yok edici yaratık, Âşık Ömer'in bir şiirinde tir tir titreyen bir varlık olur. Çünkü bu kadar güçle vasıflandırılan yaratık her şeyden münezze Allah'ın karşısında bir hiç durumuna düşer:

Heybet-i Hakk'a ki hep a'lâyı tir tir titretir
Arş u kürsü ar'ar ü tûbâyı tir tir titretir
Her cihetten gün münezzehtir velî kılsan nazar
Cümleten hep ejder-i fâsâyı tir tir titretir
Âşık Ömer, s.338, Murab., 556/1.

11. Ejderha-Zehir:

Zehir, vücuda girdiği zaman vücudun yapısını ve çalışma sistemini bozan, hatta durduran tabii ve suni maddelerin genel adıdır. Zehrin en belirgin özelliği, organların vazifesini bozmak, dayanılmayacak ölçüde acı ve ıstırap vermek, aşırı dozda olursa canlıları öldürmektir¹⁰⁸. Zehirli olan yılanın 100 yıl yaşayıp ejderhaya dönüştüğü düşünülürse ejderhanın çok tehlikeli bir zehre sahip olduğu söylenebilir. Fehîm, bir beytinde ecel ile ejderha arasında öldürücülük yönüyle bir benzerlik kurar. Ecel, merhametsiz bir ejder gibi ölümsüzlük suyuna zehir katarak muhatabı öldürür. Bu dünya içinde Hızır, vadesi bitmeyenler için bir umut ve ışık kaynağıdır. Vadesi yetip eceli gelene Hızır'ın dahi yapacak bir şeyi yoktur:

Bu vâdî içre Hızır olsan ecel çün ejder-i bî-mihr
Katup zehr âb-ı hayvâna ider lâbüd seni mürde
Fehîm-i Kadîm, s.286, Kıt., 5/4.

Âşık Ömer, bir şiirinde “ zehir, Kaf, halas edemedi serler ” kelimelerini kullanarak ejderhayı hatırlatır. Onun zehrinden dolayı sayısız yiğidin öldüğü ifade edilir:

Ki zehrinden nice erler
Halâs edemedi serler
Nice Sâm u Skenderler
Gezüp Kaf'tan Kaf'a dünya

Âşık Ömer, s.414, Semâî, 635/2.

12. Ejderha-Zincir:

Birçok kültürlerde olduğu gibi bizim kültürümüzde de hazinelerin (özellikle büyük hazinelerin) ejderhalar tarafından beklendiği inancı yaygındır. Bu ejderhalar, inanışa göre hazinelerin yanına bir zincirle bağlanmış vaziyettedir. Onların amacı hazinenin başında nöbet tutmak ve hazineyi korumaktır. Aşağıdaki beyitte saç, zincir, ejderha ilişkisi içerisinde bu husus hatırlatılmaktadır. Âşık sevgiliye duyduğu aşk sebebiyle deli olmuştur. Bilindiği gibi eskiden deli olanlar zincirle bağlanırdı. Deli olan âşık da, zincirle bağlanmıştır. Âşık, sevgilinin kâkül hazinesini beklemektedir. Hazineleri bekleyen ejderhaların zincirle mekâna bağlı olduğu inanışı şaire bu benzetme konusunda ilham vermiştir. Saç, zincir ve ejderha renk

¹⁰⁸ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, “ Ejderha ” mad., C.18, s.277.

ve şekil yönüyle birbirine benzetilir. Âşık, sevgilinin kâkülüne o kadar vurgundur ki bütün tehlikeyi göze almıştır:

Ziyâde eyledi sevdâmı fikr-i kâkül-i yâr
Güsiste-bend iderüm olsa ejderhâ zencîr
Fehîm-i Kadîm, s.390, G., 65/3.

“ Sevgilinin kakülünün düşüncesi sevdamı artırdı, zincir ejderha da olsa onun bağıni gevşetirim.”

D. Ejderha İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Ejderha-Âh:

Ejderha ile âşığın ahı arasında kurulan ilgi renk, şekil ve hareket yönüyledir. Ejderhanın ağızından çıkan ateşin büyüklüğü, yukarıya doğru hareketi ve kıvrımlı olması bu benzetmenin ana tasavvurunu oluşturur. Âşığın ahıyla ejderin ağızından çıkan ateş bir tutulur. Bu o kadar şiddetli bir iç ateşidir ki dumanından güneş, sevgilinin saçları gibi siyah ışıklı olur. Âşığın ahının büyüklüğü ve göğese doğru yükselirken oluşturduğu kıvrım bu benzetmenin kurulmasında ana noktayı oluşturur:

Gîsû-yı dîlrübâ gibi oldı siyeh-şu‘â ‘
Sûz-ı duhân-ı ejder-i âhumdan âfitâb
Fehîm-i Kadîm, s.324, G., 15/5.

2. Ejderha-Âşık:

Ejder-âh teşbihinde olduğu gibi ejderha-âşık benzetmesinde de bir iç ateşi söz konusudur. Aşağıdaki beyitte hazine-sevgili ve âşık-ejderha benzetmeleri kurulur. Bu benzetmenin hareket noktası ateş saçma özelliği olan ejderhaların hazineleri beklemesidir. Âşık da gün be gün ahlar vahlar içinde biricik hazinesi olan sevgiliyi beklemektedir. Onu hırsızlara ve rakiplere karşı korumaktadır. Âşık da ejderha gibi bir nefesle âlemi yakacak kudrettedir. Âşığın böylesine bir iç ateşine sahip olduğu halde buna sebep olan sevgilinin nasıl güzel bir hazine olduğunun ahalice bilinmemesi şaire göre garip bir durumdur:

Nefesle ‘âlemi dâğ eyledük bilinmedi lîk
Ne gencün ejder-i âteş-feşânıyuz cânâ
Fehîm-i Kadîm, s.314, G., 8/2.

3. Ejderha-Bulut ve Güneş:

Ejderle bulut ve güneş arasında kurulan ilgi yükseklerde bulunmaları dolayısıylaadır. Ayrıca ejderin ateş saçması ile güneşin ışık saçması arasında benzetme kurulur. Yine bulut arkasındaki güneş, bulutları parlak gösterir. Bu yönüyle de ejde-bulut ilişkisi kurulabilir. Aşağıdaki şiirde aşırı sıcaklığın etkisiyle kararmış ve basık bir hale gelmiş hava tasviri vardır. Böyle bir havada bulutların arkasından ateş rengindeki güneşin vuruşuyla oluşmuş bir manzara şiire yansımıştır. Şiirde boşluk âlemi Kaf dağına, bulutlar arasından vuran güneş de Kaf dağı arkasındaki ejdere benzetilmiştir:

‘Âlem-i cev kûh-ı Kâf’ a döndi gerd-i tîreden
Kullesinden ejder-i âteş-feşânîdür sehâb
Fehîm-i Kadîm, s.1234, K., 5/11.

“ Boşluk âlemi, kara tozdan dolayı Kaf dağına benzedi, bulut onun doruğundan ateşsaçan ejderdir.”

4. Ejderha-Ecel:

Ecel ile ejderha arasındaki teşbih, yok edicilik ve öldürücülük üzerine kurulur. İkisi de merhametsizdir ve avlarına acımazlar. Onların affetmeleri söz konusu değildir, eline düşünce Hızır da olsan sonu ölümdür:

Bu vâdî içre Hızır olsan ecel çün ejder-i bî-mihr
Katup zehr âb-ı hayvâna ider lâbüd seni mürde
Fehîm-i Kadîm, s.286, Kıt., 5/4.

5. Ejderha-Elif Harfi:

Ejderhayla elif harfi arasında kurulan ilgi şekil yönüyledir. Ejderha da elif harfi de bir çubuğu andırır. Nasıl Hz. Musa'nın asası Allah'ın celal sıfatının tecellisiyle ejderha haline geldiyse şairin yazdığı bir elif harfi de rakibinin gözüne ejderha olarak görünür. Şair, bu beyitte kaleminin güçlülüğüne vurgu yapmaktadır. Onun mucizeli kaleminin bir elif harfi dahi sihirle diğer şairlerin gözüne ejderha kadar büyük görünür.

Kilk-i mu'cizkârı gâhî bir elif etse 'ayân
'Ayn-ı a'dâya anı sihr ile su'bân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.62, K., 10/20.

6. Ejderha-Gazi Sultan:

Aşağıdaki dörtlükte “ Aç gözün Nemçe kralı Gazi Sultan'dır varan ” dizesinde geçen Gazi Sultan'dan kasıt Kanuni Sultan Süleyman'dır. Nemçe ise Avusturya'ya verilen bir isimdir. Bilindiği gibi Kanuni, son derece kudretli bir padişah'tır. O, giriştiği birçok savaşı kazanmış ve dünya hâkimiyetini sağlamış bir Sultan'dır¹⁰⁹. Aşağıdaki dörtlükte Kanuni'den Nemçe'ye yani Avusturya'ya boyun eğdiren bir kral olarak bahsedilmektedir. Şair, Kanuni'yi bir aç aslana benzetererek onun elinden kurtuluşun olmadığını belirtir. Gaziler ve sultan gece gündüz ejder gibi nefes çekmektedir. İnanişâ göre ejderha nefesini çektiği zaman insanları yutarmış. Üflediği zaman da insanları yakarmış. Şaire göre Gazi Sultan ve askerleri de savaşlarda bir ejder gibi savaşır ve düşmanları yok ederler:

Aç gözün Nemçe kralı Gazi Sultan'dır varan
Ser halâs olmaz elinden bir aç aslandır varan
Dem çeker ejder gibi hem gaziler her subh u şâm
Nice yüz bin kahramanla Âl-i Osmân'dır varan
Âşık Ömer, s.257, Murab., 444/1.

7. Ejderhâ-Kalem:

Ejderha ile kalem arasında kurulan benzetme işlev ve şekil yönüyledir. Fehîm, bir şiirinde kendisini, ejderha dilini kalem yapan büyücü olarak ifade eder. “ Ejderha dilinden kalem yapılması ” ifadesi şairin ifade gücünün yakıcılığına ve etkileyiciliğini belirtir. Çünkü ejderha ağzından ateş saçan bir hayvandır. Kalemde yakıcı aşk sözcüklerini döktüğünden dolayı muhatabına ateş saçar. Ayrıca eski kalemlerin ucu çatallı olup iki dillidir. Bu yönüyle ejderhanın diliyle kalemin iki dilli olması arsında şekil yönüyle bir benzerlik kurulur:

¹⁰⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yay., C.10, İst., 1989, s.371.

Benem ol sihr-şîve şâ'ir kim
Hâme itdüm zebân-ı su'bânı
Fehîm-i Kadîm, s.202 , K., 17/32.

8. Ejderhâ-Nefs:

Ejderha, masivâyı yani kesreti temsil eder. Kontrol altına alınabilirse o zaman vahdetin isbatı olarak ortaya çıkar. Ejder, kötüye; kötülüğe ve insanı kötülüğe teşvik eden nefis için benzetilen olur. Hırs ve şehvet insanı ejder gibi yakmaktadır. Nefsin hangi oranda insanlar için tehlikeli ve zararlı olduğu bilinir. Kişinin başına ne gelirse nefsinden gelir. Hakk'ı bulmak için nefis ejderinin zapt ve rabteylemek gereklidir. Nitekim ejder, nefsi için canlıları haklı haksız yemektir. Nefistede haklı, haksız yoktur. İstedliğini tıpkı ejder gibi almak ister:

Komayan meydân-ı aşka serini
Bulamaz kendinde aşk serini
Hakk'ı bulmaklığa nefis ejderini
Zapt u rabteylemek çok hisâp ancak
Âşık Ömer, s.43, Koş., 53/2.

9. Ejderha-Saç (Zülf):

Ejderha-saç ilgisi hayli yaygın bir teşbih unsurudur. Sevgilinin siyah, parlak, kıvrım kıvrım olan saç ve kâkülleri ejdere ve ejderin başına benzetilir. Özellikle sevgilinin yanağı, âşık için hazinedir, saç da bu hazineyi bekleyen ejderdir. Âşık, bu hazineyi elde edebilmek için zülûf ejderhasını alt etmesi gerekmektedir. Bunu başarabilmek için de yanaktaki ayva tüylerinin gönle alışmasını beklemektedir. Âşığın yardımcısı, arkadaşı Hızır (a.s.) olursa âşık, ejderhadan kaçmayacaktır. Ayva tüyleri de âşığın imdadına yetişen Hızır'dır:

Hat muvâfık olsa dille zülfdan itmeme hazer
Hızır olursa ger refiküm ejderhâdan kim kaçar
Fehîm-i Kadîm, s.364, G., 46/2.

Âşık, sevgilinin yanağına, cemaline vurgundur. Ona ve onun üzerindeki benlere kavuşmak istemektedir. Âşık, yanaktaki ayva tüyelerine seslenerek artık büyüyüp saç haline gelmesini söyler, böylelikle kendini beğenmiş ejdere benzeyebileceğini ifade eder. Sevgilinin yanaktaki beninin tohumunu korumak karınca gibi küçüklerin işi olduğunu söyler. Aslında şair, yukarıdaki beyitte yola getirdiği ayva tüyelerini aşağıdaki beyitte de yola getirmeye çalışmaktadır. Çünkü âşık, aslında yanaktaki bene vurgundur. Bu benin koruyucusu da ne yazık ki sevgilinin ayva tüyeleridir: şâire göre bu bekçiden kurtulmanın yolu onun büyüyüp saç ejderi olduğu zamandır:

Zülf ol ey hat ejder-i mağrûra benzet kendini
Tohm-i hâlin hıfz tâ-key mûra benzet kendini
Fehîm-i Kadîm, s.672, G., 284/1.

Âşık Ömer de bir beytinde sevgilinin başörtüsünün altından alınca inen saç tellerini renk ve şekil bakımından saf saf olan ejderlere benzetmektedir. Sevgilinin saf saf olan alın saçları âşığı yaralamaktadır. Bunlar da tıpkı sıraya dizilmiş ejderler gibi âşığı hamle etmektedir:

Çıkarmış kelle pûşundan cebîn üzre eder hamle
Buna zülf-i siyekhârı olan ejderleri saf saf
Âşık Ömer, s.95, G., 179/4.

Fehîm, bir dörütlüğünde güzelliğiyle cihâna ün salmış Hz. Yusuf'un saçını gönülleri avlayıcılık yönüyle ejdere benzetmiştir. Birçok olağanüstü özelliği sayılan Hz. Yusuf'un saç da efsanevi bir hayvan olan ejderhaya teşbih ediliyor:

Ey Yusuf-ı 'Îsâ-dem-i Musâ-lüknet
Zülf-i ejder ü leb-i rûhda vü hüsn-âfet
Nâmun diğeri enbiyâ ki itmiş sende
İ'câzı bu evc-i nebîlerin cem'iyet
Fehîm-i Kadîm, s.686, R.6.

10. Ejderhâ-Sevgili:

Ejderhayla sevgili arasında kurulan benzetme değer yönüyledir. Her ikisi de zor ele geçer ve zor zapt edilir. Şair, aşağıdaki dörütlüğünde “ Her yiğidin gönlünde aslan yatar ” atasözünden hareketle herkesin gönlünde elde etmek istediği büyük bir şey vardır anlamında “ Her yiğidin (âşığın) gönlünde bir ejderha yatar. ” tabirini kullanır. Sevgili, âşığın gönül sığınağında onu avlayan bir ejderha gibidir. Onun güzelliği ve özellikleri ejder gibidir:

Zannederler Âşık Ömer sâdıkın zâr olduğun
Bülbülün rûy-ı gülistân başına dâr olduğun
Kim bilür Âşık Ömer kimlerde kim var olduğun
Herkesin gar-ı derûnu içre bir ejder yatur
Âşık Ömer, s.344, Murab., 563/5.

4. HÜMÂ:

Hüma kuşuna Türkçede ve bazı Türk lehçelerinde kumay, umay, cennet kuşu, talih kuşu ve devlet kuşu; Anadolu Türkçesinde hüma ya da humâ; Arapçada bulah ve Farsçada ise hüma isimleri verilir. Devlet kuşu olarak kabul edilen hümanın Yakutlarda talih kuşunun ismi umay veya ımı şeklinde geçtiği söylenir¹¹⁰.

Hüma, doğu mitolojilerinde üstün özellikleriyle yer alan efsanevî bir kuştur. Kaynaklarda hüma kuşunun şekli, özellikleri ve yaşadığı yer konusunda değişik bilgiler verilmektedir. Bazılarına göre bu kuş, Hint Okyanusu'ndaki adalarda yaşayan güvercin büyüklüğünde, yeşil kanatlıdır. Bazılarına göre ise Çin, Hıtâ, Deştikıpçak veya Hindistan'da yaşayan irice ve boz saksaganı andıran bir kuştur. Hüma, canlı iken ele geçmeyen, havada yumurtlayıp yavrusunu havada çıkaran, ayakları olmayan, hiçbir kuşu incitmeyen ve tehlike anında yavrularını kanatları altına koruyan bir kuş olarak hayal edilir¹¹¹.

Hüma, doğan cüssesinde ve biraz tülânî, açık mavi ve şeker renkli, kuyruğu münakkaş renkli bir kuştur. Kemikle beslendiği söylenen bu kuş, Çin Cezayir'ine mahsustur. Dilimizdeki devlet kuşu olarak bilinen hüma kuşu, zararsız hayvanları incitmez, sadece yırtıcı kuşları avlar ve kemiklerini yermiş. Şârih Sûdi, hüma hakkında şunları söyler: “ Kimi yere iner, kemiği kapar, havada yer; çünkü ayakları yoktur. Kimi yanan kemiklerin dumanıyla kanaat eder; kiminin gagasında kemikleri tiflik tiflik eden hâssa vardır.” Rivayetlere göre

¹¹⁰ H. Dilek Batislam, “ Dîvân Şiirinin Mitolojik Kuşları ”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.7, İst., 2002, s.187; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hzl: Cemâl Kurnaz, TDV. Yay., Ank., 1992, s.212; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si.*, s.141; Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl: Recep Toparlı, İst., 2000, s.647; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay.,İst., 1989, C.1-2, s.283.

¹¹¹ Cemâl Kurnaz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “ Hüma ” mad., TDV. Yay., İst., 1998, C.18, s.477.

hümanın dirisi ele geçmez. Belki Hıtâ ya da Kıpçak Çölünde ve Hindistan civarında ölüsünü bulurlar¹¹². Devlet kuşu, talih kuşu ve cennet kuşu da denilen hüma başka bir rivayete göre Kaf dağında, okyanus adalarında veya Çin’de yaşayan serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı, boz saksağanı andıran bir kuştur¹¹³.

Eskiler, bu kuşun daima karlarla kaplı bulunan bir yerde ve Bahr-i muhit adalarında yaşadığına inanırlar. Hümayı güvercin büyüklüğünde, gagası sarı, kanadı zümrüdü yeşil bir kuş olarak rivayet ederler¹¹⁴. Bir diğer görüşe göre hüma, her zaman yükseklerde bulunan ve yere inmeyen bir kuştur. Havada yumurtlar. Bu yumurta yere inerken içinden yavru çıkar ve tekrar göklere uçar. Bir inanışa göre ise hüma serçeden büyükçedir ve yere de konar¹¹⁵.

A. Kültürümüzde Hüma:

Hüma kuşunun, Türk mitolojilerinde kuşların en asili sayılması, devlet kuşu kabul edilmesi, güç ve kuvvet sembolü olması onun kültürümüzdeki yerini belirlemesi açısından önemlidir. Hüma kuşu, İslamiyet öncesi Türk inanışlarında yer alan hayat ağacı ile hayat suyu yanında üçüncü önemli motiftir. Eski Türk inanışlarında hümanın yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir. Hüma her ne kadar bu özellikleriyle efsanevî bir kuş ise de Orta Asya Türkleri arasında çoğu zaman iyi cins av kuşlarına “kumay” denilmiştir. Kırgızlar’ da ise “karakuş” diye bilinen büyük bir kartal, kumay adıyla tanınmaktadır¹¹⁶.

Eskiden bir meydanda hüma uçurulur ve kimin başına konarsa o kişi padişah olurmuş. Bu bakımdan hüma, devlet kuşu olarak bilinir. Yine inanışa göre hüma, göklerde uçunca gölgesi kimin başına düşerse o kişi ilerde padişah olurmuş¹¹⁷. Bazı rivayetlere göre ise hümanın başa pislemesi gerekliymiş¹¹⁸. Hüma kuşunu diğer mitolojik hayvanlardan ayıran en önemli özellik cennet ve devlet kuşu olarak anılmasıdır. Devlet kuşu vasfındaki hüma kuşu, devlet-i hümayun terkihi içerisinde saadet ve ikbal manalarında kullanılmıştır. Daima gökyüzünde yaşayan hüma inanışa göre bazen yere 40 arşın yaklaşır ve gölgesi kimin üzerine düşerse yahut başına konar veya pislerse o kişi ya hükümdar ya da çok zengin olurmuş. Ayrıca halk arasında hüma kuşunu bilerek öldürenin kırk gün içinde öleceğine inanılır¹¹⁹.

Hümanın kökeni, Mezopotamya’daki eski devirlere uzanmakla birlikte, özellikle Asur devrinden itibaren fırtına ve gök gürültüsü, yağmur, aynı zamanda bitki ve bereket tanrısının yerini alan güneş tanrısının, dolayısıyla tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan hükümdarın da sembolü olur. Bu sembol, bir daire içinde kanatlı bir insan figürüdür. Veya sadece bir kuşun kanatları ve kuyruğu ile süslü bir disktr. Nu füğür, Asur’da kabartmalarda, savaş sırasında veya savaştan zaferle dönerken Asur kralının başı üzerinde görülür. Kralın daha aşağı seviyesinde bulunanların başı üzerinde ise hiçbir zaman resmedilmemiştir. Aynı sembol, İranlılarda Hürmüz’ün sembolüne benzemektedir. İslâmiyet’te devlet ve iktidarla birleştirilmiş ve İslâm edebiyatında Hüma kuşu, “devlet kuşu, talih ve baht kuşu” olarak kabul edilmiştir¹²⁰.” Eski Türk inanışlarındaki hümanın Tanrı umayla benzerliğine Altaylarda rastlanır. Altay mitolojisinde Tanrıça umay, kuş olup uçarken gölgesi kimin üzerine düşerse o

¹¹² Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.212.

¹¹³ İskender Pala, *a.g.s.*, 238.

¹¹⁴ L. Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1993, s.136.

¹¹⁵ Murat Uraz, Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Adam Yay., İst., 1994, s.157.

¹¹⁶ Cemâl Kurnaz, *a.g.mad.*, *DİA*, C.18, s.477.

¹¹⁷ İskender Pala, *a.g.s.*, s.238.

¹¹⁸ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Hüma, Hümay” mad., Dergah Yay., İst., 1981, C.5, s.285.

¹¹⁹ Cemâl Kurnaz, *a.g.mad.*, s.478.

¹²⁰ Melike Erdem Gündüz, *Ahmedî Dîvânı’nın Tahlîli*, s.220.

padişah olurmuş¹²¹. Ayrıca Çepni boyunun sembolü hüma kuşu olduğu kaynaklarda belirtilir. Türk inanç dünyasında hümanın kanadının gölgesi ile ilgili inanışın bir kaynağı da bu olmalıdır. Günümüzde kullanılan talih kuşu, devlet kuşu deyimleriyle insanın başına ya da üstüne kuş pislemesinin hayra yorulması hümanın zenginlik ve mutluluk getirici olması inanışıyla ilgilidir. Bu inanış ve deyimler hüma ile ilgili inanışların günümüzdeki uzantılarıdır¹²².

Peygamberimizin hâdislerinde ve İslâmî edebiyatta da geçen hüma, bir cennet kuşudur. İslâmiyetde ve Önyasya masallarında zümrüd'ü anka ile hüma kuşu birbirine çok karıştırılmıştır. Buna göre hüma, Kaf veya Elburz dağlarında değil de Cennette oturduğu söylenir. Zaman zaman uçarak, yedi kat göğün üzerindeki felekten ve burçlar arasında dolaşır. Hatta Tanrı'ya gidip gelen bir kuştur. Hüma kuşu için erişilemeyecek bir yer yoktur. Onun için İslâmiyet'te Allah'ın mekânsız olduğunu göstermek için, hüma kuşu örnek olarak gösterilir¹²³. Hz. Mevlânâ, vaktin gavsine hitap ederek: “ Sen ma'nevî bir devlet kuşusun ki, senin gölgede bulunanlar manevi devlete erişirler. Bundan dolayı halk arasından çık ki, senin varlığından feyz alsınlar.” dediği ve hüma kuşunu kastettiği söylenir¹²⁴.

Hüma, kemikle beslenen üzerinden geçtiği insanlara mutluluk, refah, bolluk ve zenginlik getireceğine inanılan bir kuştur¹²⁵. Bazı Türk kabileleri içinde, çocukları koruyan bir meleş ve can alan Azrâil'e de hüma adı verilmiştir¹²⁶. Bir hurafeye göre eskiden âdet olarak elma kabuğu yakılmış. Güya bu kabukların dumanı, kokusu ve ortaya çıkan suyu ile göklerdeki hüma veya mevhum bir kuş ortaya çıkarmış¹²⁷. Bir başka rivayete göre hüma, Hz. Musâ zamanında yaratılmıştır. Daha sonra Hicaz'a göçmüştür. Çoğunlukla iyi vasıflarıyla ele alınan hüma kuşu “ garuda kuşu ” rivayetleri ile birleştirilerek kötü özellik yüklenmiştir¹²⁸. Hüma, resim minyatür, dokumacılık, nakkaşlık gibi geleneksel Türk el sanatlarında çok önemli bir motif oluşturmuştur¹²⁹. Kültürümüzde hüma kuşu şahıslara da isim olmuştur.

B. Edebiyatımızda Hüma:

Hüma, çok yüksekte uçması, ele geçmemesi, tuzağa düşmemesi, gölgesinin insanlara şans ve mutluluk getirmesi, kemikle beslenmesi, diğer kuşlardan üstün olması, şans ve gücün sembolü olması ve devlet-talih kuşu olarak anılması gibi özellikleri dolayısıyla edebiyatımızda yerini alır¹³⁰. Özellikle hümanın refah, kudret ve mutluluğa giden bir baht açıklığının sembolü olması, edebiyatımızda sıkça işlenen bir husustur¹³¹.

Edebiyatımızda hüma ile ilgili birçok tabir kullanılır. “ Hüma-yı lâmekân ” (Allah), “ hüma-yı beyzâ-i din ” (Hz. Peygamber), “ hüma-pervâz ” (yüksekte konuşan), “ hüma-sâye ” (iyilikleri yeryüzüne yayılmış), “ hüma-yı ikbâl (yüksek talih), “ hüma-pâye ” (yüksek dereceli) gibi ifadeler içinde benzetilen olarak kullanılmıştır. Onun yüksekte uçuşu ve gölgesi için şiirimizde “ hüma-yı evc-i izzet, hüma-şeref, hüma-tal'at, hüma-yı pür-bal ” gibi terkipler kullanılır. Hüma, Dîvân şiirinde mazmun olarak kullanıldığı zaman talih, ikbal,

¹²¹ L. Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1993, s.131.

¹²² H. Dilek Batıslam, *a.g.m.*, s.187-88.

¹²³ Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ank., 1993, C.1, s.108-09.

¹²⁴ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar*, Yüksek Lisans Tezi, İst., 1989, s.287.

¹²⁵ *Büyük Larousse*, “ Hüma ” mad., C.9, s.5443.

¹²⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.136.

¹²⁷ Ahmat Talat Onay, *a.g.e.*, s.212.

¹²⁸ Ömür Ceylan, *Kuş Cenneti Şiirimiz*, Filiz Kitabevi, İst., 1992, s.100.

¹²⁹ Cemâl Kurnaz, *a.g.mad.*, s.477.

¹³⁰ H. Dilek Batıslam, *a.g.m.*, s.193.

¹³¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.238.

saltanat ve ulaşılması güç mutluluk anlamlarında düşünülür. Hüma kuşu, edebiyatımızda müstakil eserlere de konu olmuştur. Türk Dîvân şairlerinden Cemâlî ve Kara Fazlî'nin Hüma ve Humayun, Na'ti Mustafa ve Sabit'in Ethem ü Hüma'sı gibi. Ayrıca Feridüddin Attar'ın Mantukut Tayr'ında simurgu aramaya çıkan kuşlar arasında hüma da vardır¹³².

Hüma kuşu, Dîvân edebiyatının dışında Halk edebiyatında da adından sıkça söz ettirir. Hüma başta Âşık edebiyatında olmak üzere türkü ve halk hikâyelerinde, masal ve efsanelerde Dîvân edebiyatındaki özellikleriyle söz konusu edilir. Hüma, Halk edebiyatında özellikle güzellik sembolüdür. Saz şairleri hüma kuşunu andıkları zaman bütün unsurlarıyla sevgiliyi kastederler. Bunun yanında Halk şiirinde hüma-âşık ve şair benzetmeleri de yapılmıştır. Erzurum yöresinin “ hüma kuşu yükseklerden seslenir ” havası, Halk musikisinin tanınmış ezgilerindedir¹³³. Türk Halk ve tasavvuf edebiyatında hüma, erişilemeyerek yüksekliklerin sembolüdür. Tasavvufta Tanrı'nın mekânsız olduğunu göstermek için hüma kuşu örnek verilmiştir¹³⁴. Tasavvufta, Hüma kuşu daha çok dervişin muhtaç olduğu himmeti temsil eder¹³⁵.

Halk edebiyatı ürünü olan mani ve bilmecelerde hüma kuşu ile ilgili özellikleri görmek mümkündür. Aşağıda hüma kuşunun boğazından yumurtlaması özelliği bilmece mani karşılıklı olarak örneklendirilmiştir¹³⁶:

Baba dir ki bu yurdlar,
Issız kalmış bu yurdlar,
Kuşlardan kangı kuştur
Boğazından yumurtlar.

Baba dir ki bu yurdlar,
Issız kalmış bu yurdlar,
Kuşlarda hüma kuşu,
Boğazından yumurtlar.

Mani ve bilmecelerin dışındaki edebi türlerde hüma ile ilgili ilhamın çağrışımları görülmektedir. “ Başına devlet kuşu konmak ” deyiminde hümanın devlet kuşu olması ve ona kavuşmanın büyük nimete kavuşacağı inancı ifade edilir.

C. Hüma İle İlgili Genel Özellikler:

Hüma ile ilgili şiir örneklerine her üç şairimizde de tesadüf edildi.

1. Hüma-Av (sayd):

Hüma, yüksekten uçuşması, elde edilemeyişi, tuzağa düşmeyişi gibi özellikleri dolayısıyla halk arasında diğer kuşlardan üstün sayılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi hümayya benzetir. Sevgili, nazı, görünmeyişi, ele geçmeyişi, yüksekten uçuşu ve güzelliği ile hüma gibi avlanamayan bir konumdadır. Yani cihan güzeli olan sevgili, tuzağa düşmeyen bir hümadır. Ancak âşık, onu avlamak için silah dahi kullanmaz. O, hümayı güzelim, cihan

¹³² Cemâl Kurnaz, *a.g.mad.*, s.478.

¹³³ Cemâl Kurnaz, *a.mad.*, s.478.

¹³⁴ Halil Ersoylu, “ Türk Dünyasının Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar ”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl:2, C.2, S.11, Nisan, 1981, s.114.

¹³⁵ Cemâl Kurnaz, *a.g.mad.*, s.478.

¹³⁶ Kılıslı Rıfat Bilge, *a.g.e.*, s.168.

şuhum gibi binlerce yalvarma ile avlamıştır. Beyitteki “ bin niyaz ” ifadesi hümanın avlanmasındaki güçlüğü anlatır:

Bin niyâz ile getürdüm o hümâyı sayda
Şehlevendüm güzelüm şûh-ı cihânum diyerek
Fehîm-i Kadîm, s.432, G., 170/2.

Hüma kuşu, şairin bir başka beytinde aşığın değil, sevgilinin avı olur. Hüma, tuzağa düşmeyen bir kuş olmasına rağmen sevgilinin gözü doğanı karşısında çaresizdir. Şair, sevgilinin avcılık yönünü abartılı bir şekilde ele alır. Dört büyük melekten biri olan Cebrail (a.s.) ile çok yükseklerde uçan hümanın avlanmasını sevgilinin sadece niyetine bağlı olduğunu söyler. Avlanamaz olan iki varlık sevgilinin gözü doğanı karşısında küçük bir av duruna düşer:

Kasd-ı sayd itse ma‘âzallah şikâr-ı kemterî
Rûh-ı kudsî ya hümâdur şâhbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.546, G., 180/2.

2. Hüma-Avlanamaması:

Efsanevî bir kuş olan hüma, devamlı yücelerde ikamet eden, yere inmeyen, ayaksız bir kuş olarak tahayyül edilir. Öyleki onun dirisi ele geçmezmiş. Durum böyle olunca hümanın avlanması imkânsız olur. Fehîm-i Kadîm’de âşık ve sevgili tarafından bir vesile ile avlanabilen hüma kuşu, Âşık Ömer’de gerçek kimliğine bürünür. Onun gökte bulunan, yakalanamayan, hiçbir şekilde dirisi ele geçmeyen özelliği aşağıdaki dörtlükte ifadesini bulur. Şair, bu şiirde daha önce iyi münasebet kurduğu hüma kuşunu, gafil bulunduğu bir esnada kaybettiğini söyler. Onu yakalamak için kolundaki avcı doğanı hüma kuşuna salması nafilidir. Çünkü hüma devamlı gökte bulunan ve avlanamayan bir kuştur. Yine şairin doğanla avlanması mümkün olmayan hümaya, küçük kuşları avlamada kullanılan daneler dökmesi ve gökteki hümanın bu tuzağa düşmesini beklemesi akıl kârı bir durum değildir:

Derler ki Ömer gör benim bu hemdem ü hemzârımı
Gafilen uçurdum eyvah ol hümâ pervâzımı
Saydı mümkün olmayan şikâre saldım bâzımı
Dâne döktüm gökteki hümâyâ haddim bilmedim
Âşık Ömer, s.221, Murab., 391/3.

3. Hüma-Devlet Kuşu ve Güzellik Sembolü Olması:

Hüma kuşunu diğer kuşlardan ayıran en önemli özelliklerden birisi onun devlet kuşu olarak kabul edilmesidir. Devlet kuşu vasfındaki devlet kavramı, hem iktidar (hümâyun kelimesinin “ hü-mâ ”dan gelmesi) hem de saadet ve ikbal anlamlarını içermektedir. Daima gökyüzünde yaşayan hümâ yere bazan 40 arşın yaklaşmış. Bu esnada gölgesi kimin üzerine düşerse o kişi padişah olurmuş. Ayrıca hümanın başa konması veya pislemesi de hükümdarlık veya zenginlik işareti sayılır¹³⁷. Anlaşılacağı üzere hüma kültürümüzde kutlu kuş olarak bilinir. Gölgesinin üzerine düştüğü kimsenin devlete saadete ereceğine inanılır. Fehîm aşağıdaki beytinde bu duruma işaret eder. Beytinde tac, gölge, hüma gibi kelimeler bu inancı akla getirir. Burada sevgilinin alın saçı, hüma kuşunun gölgesine benzetilir. Sevgili, hümanın gölgesini, âşığın üstüne salmasını istemez. Böylece âşığa eziyet etmekte olan sevgili, aşığın bahtının açılmasını engeller. Aksi takdirde bu şerefe ulaşan âşık, sevgilinin gönül ülkesinin

¹³⁷ Cemâl Kurnaz, *a.g.mad.*, s.478.

sultanı olacaktır. Şair ayrıca bu beyitte sevgilinin alın saçının hüma kuşunun gölgesinin kolunu ve bacağını bağlayacak kadar güzel ve etkileyici olduğunu hissettirir. Birde beyitte tura, saye, zıll, bal ü per arasında renk ve anlam ilgisi sağlanmıştır:

Gaflet ile sâye-endâz olsa fakr-ı tâcına
Bend ider bâl ü per-i zıll-ı hümâyı turrası
Fehîm-i Kadîm, s.666, G., 278/2.

“Eğer hüma kuşu, boş bulunup da onun tacının tepesine gölge düşürecek olsa, alın saçı hemen o hüma kuşunun gölgesinin kolunu kanadını bağlar.” diyen şair, sevgilinin avcılığına ve eziyetine dikkat çeker.

Bir rivayete göre zamanın birinde bir devlete baş seçmek istemişler. Hüma kuşu insanların toplu bulunduğu yerde uçurulmuş. Kimin başına konarsa devlet reisi o seçilecekti. Uçan kuş gidip bir adamın başına konmuş. Bunun üzerine o kişiyi devletin başına getirmişler. Bundan dolayı hüma kuşuna, devlet kuşu da denilmiştir¹³⁸. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlükte zamanında “devlet hüması”nı uçurdum diyerek hem bu rivayeti hatırlatmakta hem de kendisinin talih ve bahta eriştiğini ifade etmektedir:

Bir zaman devlette ömrümü geçürdüm çok şükür
Bir zaman bây ü gedâ yiyüp içürdüm çok şükür
Bir zaman devlet hümâsını uçurdum çok şükür
Bir zaman rüsvây edüp efruzân ettin beni
Âşık Ömer, s.183, Murab., 338/5.

Hüma, kültürümüzde güzelin ve onun güzellik unsurlarının sembolüdür. Halk şairleri, hüma kuşunu andıkları zaman bütün unsurlarıyla sevgiliyi kastederler. Mutluluk, bolluk, zenginlik getireceğine inanılan bu kuş, aşağıdaki dörtlükte sevgili-hüma benzetmesiyle işlenir. Ayrıca hümanın devlet kuşu olduğu da şairin dizelerinden anlaşılır. Talihli olan kişinin bahtının açılacağından ve sevgilinin vefasızlığından kurtulacağından söz edilir:

Sabahtan sabaha hümâ kuşunun,
Vefâsı yok imiş kara kaşının,
Devleti başında olan kişinin,
Sevdiceği kendi ile bil’ olur.
Karacaoğlan, s.220, Koş., 320/2.

Benzer şekilde Dîvân şiirinde de hüma güzelin güzellik unsurlarının sembolüdür. Fehîm aşağıdaki şiirinde “hüma-yı hüsnün” terkibi ile bunu belirtir:

Kemterîn beyzâsı mihr idi hümâ-yı hüsnün
Olmadan ser-zede tohm-ı şecer-i Tûr henüz
Fehîm-i Kadîm, s.464, G.120/4.

4. Hüma-Kanat:

Hüma, havada duran, yere inmeyen, yavrularını dahi havada çıkararak tehlike anında yavrularını kanatları altında koruyan bir kuştur. Hümanın gökyüzüyle, yücelerle anılması şiirimizde kanadının vasıflarına da vurgu yapılmasına sebep olur. Fehim, “o benimle miskten

¹³⁸ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.155-56.

yapılmış hilal şeklindeki iki kaşın ay yuvasında kanat açmış bir hümadır.” diyerek hümayı değişik benzetmeler içinde ele alır. Özellikle “ hüma ay yuvasından kanat açtı ” ifadesi hüma ve ayın yüksekte bulunmayla ilgilidir. Bilindiği gibi hüma çok yüksekten uçan bir kuştur. Beyitte “ ay yuvasından kanat açtı ” denilerek bu yükseklik ifade edilmiş olur. Ay da gökyüzünde olması sebebiyle yüksektedir. Ayrıca ayın gökyüzünde hareket etmesi ile burayı yuva edinen hümanın devamlı yer değiştirmesi ilgilidir. Çünkü hüma devamlı uçar ve havada yuvalanır. Şair, şiirinde benzetmelere devam ederek sevgilinin iki kaşını, hüma kanadına; yüzünü aya ve iki kaşı arasındaki benini de hümanın göğsüne benzetmiştir. Kurulan ilgi renk, hareket ve şekil itibariyledir. Sevgilinin iki kaşı, hilal şekli ve siyah rengi dolayısıyla hüma kanadına benzetilmiştir:

Hümâdur lâne-i mehde per açmış
O hâl ile iki müşkîn hilâlün
Fehîm-i Kadîm, s.542, G., 177/4.

Şair bir başka beytinde hüma kanadının önemine dikkat çeker, onun uğur getirme özelliğine işaret eder. Bulunulan ortamın elindeki nimeti değerlendirmesine izin vermediğini söyler. Şair burada hüma kanadından övgü amacıyla yararlanır. Kendi mekânında hüma kanadının süpürge olarak dahi bulunması onun için büyük onurdur. Şair, bu güzelliği, onurlu kullanmak ister. Ancak virane baykuşları ile arkadaşlık ettiği için bu özelliğini yansıtamamaktan şikâyet eder. Ayrıca beyitte süpürge ile hüma kanadı arasında şekil ilgisi kurulur:

N’eyleyim ben hem-nişîn-i cuğd-ı her vîrâneyem
Gerçi ferş-i hâneme perr-i hümâ cârûbdur
Fehîm-i Kadîm, s.398, G., 69/7.

Karacaoğlan ise bir dörtlüğünde hüma kuşunun yükseklerden uçuşunu ve bu uçuş esnasında kanatlarını bölük bölük açışını hayal etmektedir. Şair, şiirinde hüma-rakip benzetmesini kurar. Rakibe yüklenen vasıflar onu değerli kılmaktadır. Rakip, hüma gibi yüksekten uçar ve kanatlarını açar. Âşık onu engellemenin tek yolunun duman olduğunu anlar. Yoksa rakip, sevgiliyi kaçıracaktır. Âşığın Allah’tan duman istemesinin sebebi hüma olan rakibin uçmasını engellemektir:

Hümâ kuşu gibi yüksek uçacak,
Bölük bölük kanatların açacak,
Fırsat bulup yârim ile kaçacak,
Duman ver, hey güzel Allah’ım duman ver!
Karacaoğlan, s.164, Koş., 240/2.

5. Hüma-Kemikle Beslenmesi:

İnanişâ göre hümanın gıdası kemiktir. Hüma, zararsız hayvanları incitmez, yalnız yırtıcı kuşları avlar ve kemiklerini yer. Bir rivayette hüma, ayakları olmadığı için yere konmaz. Bu durumda sadece yerde yanan kemiklerin dumanıyla beslenir, ona kanaat eder. Hümanın gagasında kemikleri didik didik eden bir hassanın olduğu söylenir¹³⁹. Aşağıdaki beyitte “ Gam okunun hücumu görünmekte, fakat güçsüz beden kayıp, hüma kuşları her taraftan ateşli bir kavgaya tutuşmuşlar, fakat onlara gıda olan kemik ortada görünmüyor.” diyen şair, hümanın gıdasının kemik olduğunu ifade etmekle birlikte hiçbir kuşu incitmediği

¹³⁹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.212.

söylenen bu kuşun kemik için birbirleriyle kavgaya tutuştuğunu anlatır. Şiirde aslında hüma ile dolaylı olarak anlatılmak istene sevgilidir. Âşık sevgilinin gamıyla bir deri bir kemik kalmıştır. Bu haliyle gıdası kemik olan hüma kuşuna av olur. Ancak âşık, bu aşk uğrunda o kadar güçsüz düşmüştür ki kemikleri dahi görünmemektedir. Hümaların kavgası da bundandır. Bu kadar az bir kemiğe, hatta görünmeyen kemiğe hüma olan sevgili saldırmıştır:

Hücûm-ı tîr-i gam der-kâr u cism-i nâtüvân gâ'ib
Hümâlar her taraftan germ-gavga üstühân gâ'ib
Fehîm-i Kadîm, s.328, G., 19/1.

Fehîm, bir diğer beytinde de hümanın kemikte beslenmesine telmihte bulunmuştur. Aşağıdaki beyitte âşığın yokları oynadığı görülür. Bir önceki şiirde olduğu gibi âşık, sevgiliye duyduğu aşktan mağlup çıkmıştır. Bu aşk dolayısıyla zayıflamış ve kemikleri ortaya çıkmıştır. Bu durumda aşk alevinin hüması, onun bu ortaya çıkan kemiğine göz dikmiştir. Beyitte hüma ile dolaylı olarak anlatılmak istenen yine sevgilidir. Sevgilinin bakış okları ile büzülmüş olan âşığın kemikleri sevgiliden gelen bakış okuna mani olmaktadır. Bu durumda âşık, Allah'a yalvararak kendisini savunan bu kemiği, hüma kuşuna nasip etmemesini ister:

İlahî etme nasîb-i hü mâ-yı şu'le-i 'aşk
Olursa nâvek-i dildâra üstüh(v)ân mâni'
Fehîm-i Kadîm, s.508, G., 151/3.

“Ey Allah'ım! Eğer kemik, sevgilinin bakış okuna mani olursa, o kemiği aşk alevinin hümasına nasip etme.”

6. Hüma-Mekân:

Hümanın şekli, özellikleri ve yaşadığı yer konusunda değişik kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Kimi kaynaklara göre hüma, Hint Okyanusu'ndaki adalarda yaşayan güvercin büyüklüğünde, yeşil kanatlı; kimi kaynaklara göre ise Çin, Hıtâ, Deştıkıpçak veya Hindistan'da yaşayan serçeden büyük, boz saksaganı andıran bir kuştur. Hümanın yaşadığı mekân Eski Türk boylarında aklın alamayacağı, gözün görmeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir¹⁴⁰. Ancak rivayetlere göre onun ayakları yoktur, yere inmez. Bu inanişâ göre bu sayılan mekânlarda ancak onun ölüsüne tesadüf edilebilir. Çünkü onun dirisinin ele geçmediği yaygın bir inanıştır. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde mevcut rivayet ve inanışlar doğrultusunda hüma-mekân ilişkisini işler. Hüma-sevgili benzetmesi içinde ele aldığı bu kuşu, yerde ve gökte görmediğini ifade eder. Güzellik ve ulaşılmazlık yönüyle sevgili hümayâ benzetilir:

Çok zamandır intizârım kaşı yayı görmedim
Yerde midir gökte midir ol hü mâyı görmedim
Gül gibi bilmem kimin gamhânesini pür nûr eder
Seçilmez şems ü kamerden hüsnü ayı görmedim
Âşık Ömer, s.222, Murab., 393/1.

7. Hüma-Ötüşü:

Karacaoğlan, Fehîm ve Âşık Ömer'in aksine hüma kuşunu şiirlerinde daha farklı ele alır. Onun şiirinde hüma kuşu yere konar, öter, göze görülür, rengi seçilir vs. Buradan hareketle Halk şairi olan Karacaoğlan'ın başka bir kuşa hüma dediği sonucu çıkarılabilir.

¹⁴⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.99.

Ulaşılamayan, avlanamayan, dirisi ele geçmeyen, bulut ve ayla anılan, yani o derece yükseklerde bulunan hüma kuşu, Karacaoğlan'da çeşitli özellikleriyle sıradan bir kuş olur. Mesela aşağıdaki şiir örneğinde, Eğri dağının başlarında hüma kuşlarının öttüğü ifade ediliyor. Onun ötüşüyle ilgili herhangi bir rivayete rastlamadığımız halde bu kuşun Karacaoğlan'ın aşağıdaki şiirinde öttüğünün ifade edilmesi yukarıda söylediğimiz varsayımı güçlendirir:

Eğri dağının başları,
Ötüşür hüma kuşları,
Leyla'nın hilal kaşları,
Sana geldim eğri dağı

Karacaoğlan, s.913, D., 438/3.

8. Hüma-Renk:

Bazı kaynaklar hümadan yeşil kanatlı, sarı gagalı ve saksığana andıran bir kuş olarak bahsetmektedir. Karacaoğlan aşağıdaki dördlüğünde hüma-sevgili teşbihi içerisinde hümanın rengine işaret eder. İkinci mısradaki sevgili kendisini tanıtırken elbisesinin hüma kuşu gibi yeşil olduğunu ifade ederek hümanın yeşil renkli bir kuş olduğu bilgisine ulaşılır. Bu dördlükte daha önce ifade ettiğimiz gibi bilinen bir kuştan mı yoksa rivayet edilen hüma kuşundan mı bahsedildiği pek anlaşılmaz:

Karac'oğlan eydür: Adı belliyem,
Hüma kuşu gibi yeşil donluyum,
Güzeller içinde ince belliyem,
“ Ara da bir yavru bul ” dedi, bana.

Karacaoğlan, s.304, Koş., 299/4.

Fehîm ise aşağıdaki beytinde “ Sevgilinin kaş kenarında duran miskten beni, bulut köşesinde rahat bir halde duran bir hümadır. ” diyerek, sevgilinin kaş kenarında bulunan benini, bulut köşesinde bulunan bir hümaya benzetir. Kurulan ilgi renk itibariyledir. Ben, renk itibariyle siyah olduğu için hüma kuşunun siyah renkli olduğu ifade edilmiş olur:

Hâl-i müşgîni ki yârun gûşe-i ebrûdedür
Bir hümadur kim kenâr-ı ebrde âsûdedür

Fehîm-i Kadîm, s.396, G., 68/1.

Şairlerin hümayı farklı renklerde tasavvur etmesi hem kaynaklardaki bilgilerin hem de halk arasındaki yaygın inanışların değişkenliği dolayısıyladır.

9. Hüma-Yükseklerde Bulunması/Yere Konmaması/Uçması:

Hüma, talih, ikbal, saltanat ve mutluluğun yanında ulaşılması zor yükseklikleri de sembolize eder. Hümanın yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir. Fehîm, aşağıdaki beytinde hümanın bu özelliğini benzetme içinde ele alır. “ Sevgilinin kaş kenarında duran miskten beni, bulut köşesinde rahat bir halde duran bir hümadır. ” diyen şair, sevgilinin kaş kenarında bulunan benini, bulut köşesinde bulunan bir hümaya benzetir. Kurulan ilgi renk yönüyledir. Ayrıca beyitte sevgilinin kaş renk ve şekil itibariyle buluta benzetiliyor. Hümanın bulut üstünde rahat durabilmesi onun yüksekliklerin sembolü olduğu fikrini doğrular:

Hâl-i müşgîni ki yârun gûşe-i ebrûdedür
Bir hümâdur kim kenâr-ı ebrde âsûdedür
Fehîm-i Kadîm, s.396, G., 68/1.

Hümanın daima gökyüzünde yaşadığına, hayatta iken ele geçmediğine, havada yumurtlayıp yavrusunu havada çıkardığına dair inanışlar, onu, gökyüzünün simgesi haline getirmiştir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde yukarıdakine benzer bir ifadeyle hümanın yüksekte bulunmasını bulut sözcüğüyle açıklar. Hümanın bulutla anılması onun yücelerde bulunduğu işaretidir. Ayrıca bulut içinde sayısız bir şekilde bulunduğu ifadesi onun mekânının gökyüzü olduğunu hatırlatır:

Mürg-i kebir iki Kaf dağınca var
Hümâ kuşu bulut içre bîşümâr
Süleyman'dan biât almış yolu var
Sultân-ı mürgândır sîmurg-ı anka
Âşık Ömer, s.6, D., 1/18.

Yalnız Dîvân edebiyatında değil, Türk Halk ve Tasavvuf edebiyatında da hüma kuşu, erişilemeyecek yüksekliklerin sembolüdür. Âşık Ömer bir dörtlüğünde sevgili-hüma ilişkisini kurarak hümanın yüksek uçuşuna telmihde bulunur. Sevgili, hüma gibi nazla yükseklerden uçar, alçaklara konmaz. Sevgili güzelliğiyle âşıkları kırmakta, onları yaralamaktadır. Hüma, edebiyatımızda güzelliğin sembolü olduğundan âşıkları kendine bağlayan sevgiliye benzetilen olur:

Ey perî peyker hümâ bu yüce pervâzlık nedir
Nâz ile kırmaktasın uşşâkı gammazlık nedir
Bende olmuşsun efendim bir boyu âzâdeye
Sağ olursun sen de seyreyle ki tanımazlık nedir
Âşık Ömer, s.335, Murab., 552/1.

Karacaoğlan'da Âşık Ömer gibi hümayı, yükseklerin ve erişilmezliğin sembolü olarak ele alır. Âşık Ömer'deki sevgili hüma ilişkisi, Karacaoğlanda gönül-hüma ilişkisine döner. Gönül kuşu, hüma gibi yükseklerde uçar. Ayrıca gönül kuşunun mekân bulamayışı ile hümanın yeri yurdunun belli olmaması arasında bir ilgi kurulur:

Hümâ kuşu gibi yüksek uçarsın,
Pervâz vurup Tercüman'ı geçersin,
Binbir türlü dala konup göçersin,
Gönül, sana mekân bulduramadım,
Karacaoğlan, s.113, Koş. 165/3.

Görüldüğü gibi hümanın yüksekte uçuşu ve yüceliklerle anılması her üç şairde de işlenmiştir.

10. Hüma-Yavru:

Rivayete göre hüma, havada yumurtlayan bir kuştur. Yumurta yere inerken içinden yavru çıkar ve tekrar göklere uçar. Bu yüzden onun yavrusunu görmek varlığına şahit olmak imkânsızdır. Ayrıca bu kuşun devamlı yücelerde olması mekânının da hayalde kalmasına sebep olmuştur. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde hüma-Tanrı benzetmesi içerisinde hümanın yavrusu ve yuvasıyla ilgili bu rivayete telmihte bulunur. Âşık Ömer, bu şiirinde hümanın halk

arasında bilinen birçok özelliğini bir arada işler. Onun mekânının olmayışı, yavrusunun görülmeyişi, yuvasına rastlanmaması ve yücelerde bulunması gibi:

Mürğ-i dil pervâz urur azm-i miyânın kim bilir
Bir hümâ-yı lâmekândır ya mekânın kim bilir
Tâ'ir-i kudsîdir ol kim râhını mestûr eder
Beççesin kim görmüş anın âşiyânın kim bilir
Âşık Ömer. s.346, Murab. 588/1.

Bir inanişâ göre hüma kuşu, serçeden büyük olup yere de konmaktadır. Bu inaniş doğrultusunda Karacaoğlan'ın aşağıdaki dördlüğü ele alınırsa hüma yavrusuna yerde rastlamak mümkündür. Türk Halk edebiyatında “ hüma ”nın ikinci ve ayrı bir manası daha vardır. Hüma, aynı zamanda güzelliğinde sembolüdür. İran edebiyatındaki İsfendiyar'ın kız kardeşi gibi birçok güzel kız, bu adı taşırdı. Birçok Türk Halk şairleri bunun inceliklerine varamadan bu hususta kulaktan işittikleri birçok yeni mazmun dizmiştir¹⁴¹. Ancak Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde hümanın bulunduğu yerleri ve benzetilenlerini iyi bilir ve en güzel şekilde bunları şiirlerinde işler:

Karacaoğlan der ki: İşin doğrusu,
Gökte melek, yerde Hümâ yavrusu,
Söyleyim ben sana sözün doğrusu,
Soyunup koynuna girmeye geldim.
Karacaoğlan, s.19, Koş., 27/6.

11. Hüma-Yumurta:

Hüma yumurtasının serüveni havada başlar, havada biter. Bu inanişâ göre belki yumurta kabukları yere düşer. Daha önce verilen bir mani örneğinde hümanın boğazından yumurtladığı hususu işlenmişti. Hümanın diğer birçok özelliği olduğu gibi bu hususta halk ürünlerine yansımıştır. Fehîm, aşağıdaki beytinde hümanın edebiyatımızda güzelliğin sembolü olduğuna vurgu yaparak onun en küçük yumurtasının güneş olduğunu söyler. Bu abartılı anlatımda hüma yumurtası renk ve şekil açısından güneşe benzetilen olur. Ayrıca şair, hümanın varlığını dünyanın kuruluşuyla eş zamanlı görmektedir. Çünkü güneş, dünya yaratıldığında vardır. Ayrıca şâir, güneş-hüma arasındaki ilgiyi göklerde olmaları ve saadet kaynağı olmaları yönüyle kurar:

Kemterîn beyzâsı mihr idi hümâ-yı hüsnün
Olmadan ser-zede tohm-ı şecer-i Tûr henüz
Fehîm-i Kadîm, s.464, G., 120/4.

“ Daha Tur dağının ağacının tohumu uç vermeden, güzellik hümasının en küçük yumurtası güneştir.”

D. Hüma İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Hüma-Allah:

Edebiyatımızda Allah'ın mekânsız olduğunu göstermek için Hüma kuşu örnek gösterilir. Şiirlerimizde geçen “ hüma-yı lâmekân ” terkihi Allah'ı simgeler. Hümanın inanişâ göre erişilmezliği, görülmeyişi, yükseklerde bulunuşu bu benzetmeye zemin hazırlar. Ayrıca

¹⁴¹ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.1, s.109.

hümanın yavrusunun görülmeşi ve yuvasının bilinmeşi aradaki benzetmeyi kuvvetlendiren diğer hususlardır:

Mürg-i dil pervâz urur azm-i miyânın kim bilir
Bir Hüma-yı Lâmekândır ya mekânın kim bilir
Ta'ir-i kutsîdir ol kim râhını mestûr eder
Beççesin kim görmüş anın âşiyânın kim bilir
Âşık Ömer, s.346, Murab., 548/1.

2. Hüma-Âşık/Gönül:

Hüma ile gönül arasında yerinde durmamaları, mekânlarının belli olmaması havayı olmaları yönüyle ilgi kurular. Rivayetlere göre hüma havada yaşar. Ölüsü ve dirisi ele geçmez. Ancak aşağıdaki beyitte hümanın bu özelliğine tezat teşkil eden bir durum söz konusudur. Bu beyitte hüma, hüma-gönül teşbihi içerisinde kafese hapsedilir. Gönül, sevgiliye bağlandığından rahat hareket edemez ve zamanla onun kölesi olur. Sevgili, âşığı avlayarak onu devamlı kalacağı kafese mahkûm eder. Âşık yıllar süren kafes hayatına alıştığından özgürlük onun için rahatsızlığın başlangıcı olur. Gönül hüması, kafese alışınca gökyüzüne düşman olur:

Giriftâr olmasa âsûde olmaz bir nefes 'âşık
Hümâ-yı dil havâ-düşmen olur lâbüd kafes-'âşık
Fehîm-i Kadîm, s.526, G., 164/1.

“Eğer âşık tutulmaz ise, bir an bile rahat olamaz, kafese dost gönül hümasının havaya düşman olması kaçınılmazdır.”

Fehîm'de kafes hayatı yaşayan gönül hüması, Âşık Ömer'de kanat vurur uçar. Âşığın gönlünün, yerinde duramayışı, kaynayıp coşması “kanatlanıp uçma” olarak yorumlanır. Şair, hüma ile gönül arasında uçmaları, havayilikleri yönüyle ilgi kurar. Gönül, alçak dallara konmaz ve tıpkı hüma gibi yücelerde dolaşmak ister:

Bir ölüm bir ayrılık bilmem hiç nümâdır
Gönül ise pervâz urur sanasın bir hümâdır
Yolumuz çöllere düştü azmimiz de Şam'adır
Dili bülbül saçı sümbül şive kârın elvedâ
Âşık Ömer, s.125, Murab., 251/3.

Âşık Ömer'in bu ifadesi Karacaoğlan'da da görülür. Gönlün yükseklerden uçması, daldan dala konması, yer beğenmeşi hümayaya benzetilir. Hüma kuşunun mekânın belli olmayışı, yeri hakkında rivayetlerin olması ve yüksekliğin sembolü olması bu benzetmeye zemin hazırlar:

Hüma kuşu gibi yüksek uçarsın,
Pervâz vurup Tercüman'ı geçersin,
Bin bir türlü dala konup göçersin,
Gönül, sana mekân bulduramadım.
Karacaoğlan, s.113, Koş., 165/2.

3. Hüma-Baykuş:

Hüma, halk arasında özellikler bakımından diğer kuşlardan üstün tutulur. Hele ki hüma ile baykuş özellikleri bakımından zıtlık arz eder. Baykuş halk arasında uğursuz olarak bilinirken, hüma uğurun, güzel bahtın, bolluğun simgesidir. Yine baykuşun viran ve mamur yerlere olan ilgisiyle hümanın zenginlik ve güzel talih getirdiği inancı bu farklardan bazılarıdır. “ Gözü, kızgın bakışla canımı almasa buna şaşılır mı? Doğan, talih baykuşun hümasına ilgisizdir.” diyen şair, avcılık yönüyle sevgilinin gözünü doğana benzetir. Şaire göre âşığın talihi, baykuş gibi uğursuz ve mamur yerleridir. Onun talihi böyle olunca sevgili, onu avlamaya ilgisizdir:

‘Aceb mi almasa cânım nigâh-i hışm ile çeşmi
Hümâ-yı bûm-ı tâli‘den olur şehbâz-ı müstağnî
Fehîm-i Kadîm, s.676, s.287/4.

4. Hüma-Ben (hal) ve Kaş:

Hüma kuşu ile sevgilinin beni arasında siyah renk, değer ve yükseklik itibariyle benzerlik kurulur. Sevgilinin kaş kenarında bulunan miskten beni, hüma kuşuna benzetilir. Ayrıca beyitte sevgilinin kaş renk ve şekil yönüyle buluta benzetilmektedir. Hümanın köşesinde bulunduğu bulut kendisi gibi siyah renklidir:

Hâl-i müşgîni ki yârun gûşe-i ebrûdedür
Bir hümâdur kim kenâr-ı ebrde âsûdedir
Fehîm-i Kadîm. s.396, G., 68/1.

“ Sevgilin kaş kenarında duran miskten beni bulut köşesinde rahat bir halde bulunan bir hümadır.”

5. Hüma-Cân:

Hüma ile can arasında uçmaları, görünmezlikleri, ele geçmemeleri ve ölmeleri yönüyle benzerlik kurulur. Aşağıdaki dörtlükte şair, ulaşılmazlık, yücelik ve görünmezlik sembolü olan hümayı kafeste tasavvur ederek ten kafesinde bağlı kalan canla ilgi kurar. Can, gün gelir ten kafesinden ayrılır ve uçup gider:

Yıkılıp bağ ile bostan,
Ne umarsın bu nefesten,
Hüma gibi şol kafesten,
Bir gün uçar, demedim mi?
Karacaoğlan, s.243 Var., 348/2.

6. Hüma-Cebrâil (a.s.):

Hümanın mekânın ve yolunun gizliliği ile Cebrail (a.s.)’ın geliş gidişi güzergâhının bilinmezliği birbirine benzetilir:

Mürg-i dil pervâz urur azm-i miyânın kim bilir
Bir Hümâ-yı Lâmekândır ya mekânın kim bilir
Ta’ir-i kutsîdir ol kim râhını mestûr eder
Beççesin kim görmüş anın âşiyânın kim bilir
Âşık Ömer, s.346, Murab., 548/1.

7. Hüma (kanat)-Kaş:

Hüma-kaş ilgisi denilince akla hümanın kanatları ve sevgilinin kaşlarının şekli ve rengi gelir. Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin yüz hatlarının tasvirini yaparak sevgilinin yüzündeki benini hümanın gövdesine, bu benin iki yanındaki kaşları da hümanın kanatlarına teşbih eder. Ayrıca şair, sevgilinin yüzünü, parlaklık ve yuvarlaklık itibarıyla aya benzetiyor. Bu yüz üzerindeki ben ile iki hilal şeklindeki kaş ise renk ve şekil yönüyle hüma kuşuna benzetilir. Bu ifadeye göre sevgilin beninin iki hilal kaşın arasında olması muhtemeldir. Ayrıca lâne-i meh tabiriyle hümanın yüksekleri mekân edindiğine işaret edilir:

Hümâdur lâne-i mehde per açmış
O hâl ile iki müşkîn hilâlün
Fehîm-i Kadîm, s.542, G., 177/4.

8. Hüma-Padişah:

Hüma ile padişah arasında kutluluk, mutluluk, şans, güç, ihtişam ve yücelik yönleriyle ilgi kurulur. Padişah, hüma gibi insanlara şans ve mutluluk getiricidir. Gölgesi hüma gibi insanları ve bindiği atı korur. Onların talihlerini, bahtlarını artırır. Padişahın elbisesinin uçları hüma kanadına benzetilir. Bu durumda zaman zaman ata binen padişah atı için bir hümadır. Çünkü şans ve mutluluk getirici padişah, sırtındadır. Yani at, onun gölgesi altındadır. Bunun için de şair, “ Allah irak etmesin, ne güzel uğurlu bahta sahip bir at ki hüma gibi zaman zaman gölgene alsın.” diyerek padişahın bindiği bu atı, uğurlu bahtlı sayar:

Levhaşallâh zihî esb-i hümâyûn tâli ‘
Ki hümâ-veş alasın sâyene gâh u bîgâh
Fehîm-i Kadîm, s.156, K., 9/13.

9. Hüma-Rakip:

Edebiyatımızda değer verilmeyen hatta köpek yerine konan rakibin hüma kuşuna teşbihi alışılmışın dışında bir durumdur. Çünkü bu iki unsur özellikleri açısından birbirine zıtlık arz eder. Aşağıdaki şiir örneğinde şair, rakibe olağanüstü özellikler yükleyerek âşık karşısında güçlü kılmıştır. Âşığın bu durumda elinden gelen şey sadece bedduadır:

Hümâ kuşu gibi yüksek uçacak,
Bölük bölük kanatlarını açacak,
Fırsat bulup yârîm ile kaçacak,
Duman ver, hey güzel Allah duman ver!
Karacaoğlan, s.164, Koş, 240/2.

10. Hüma-Sevgili/Saç:

Sevgilinin güzelliği hüma gibi ulaşılması zor bir güzelliştir. Sevgili, âşığa gölgesi düşmeyen bir hümadır. Sevgili, hüma olduğu zaman âşık için avlanması çok zordur. Çünkü hüma gibi hep yükseklerden uçar. Onun gibi ayakları yere basmaz. Ancak aşağıdaki şiir örneğinde avlanması zor olan ve hep yükseklerde bulunan hüma sevgili, âşık tarafından zorla da olsa avlanmıştır:

Bin niyâz ile getürdüm o hümâ-yı sayda
Şehlewendüm güzelim şûh-ı cihânım diyerek
Fehîm-i Kadîm, s.532, G., 170/2.

Hüma-sevgili benzetmesi, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'da aynı şekilde ifadesini bulur. Kültürümüzde güzelliğin sembolü olan hüma, bu iki Halk şairi tarafından kızların adı, daha çok da vasfı olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki iki farklı şairin dörtlüklerinde sevgilinin güzelliği hüma kuşuna benzetilir. Sevgili kaşı, gözüyle sanki bir hümadır. Bu mitolojik hayvanın insanlar tarafından görülmemesine rağmen eşsiz güzellikte bir kuş sayılması iki şairimiz tarafından da işlenmiştir. Şairler, sevgiliyi yüceltirken benzetme yoluyla hüma kuşunu kullanmıştır:

Baktım gözüne kaşına
Benzettim hüma kuşuna
Beni hicrân ateşine
Yakan dilber kiminsin sen?
Âşık Ömer, s.417, Semâî, 645/2.

Baktım gözüne kaşına,
Benzettim hüma kuşuna,
Beni hicrân ateşine,
Yakan dilber kiminsin sen?
Karacaoğlan, s.297, Semâî, 420/3.

Bu iki şiir örneği her iki şairimizde de noktası virgüle aynı şekilde geçmektedir. Bu dörtlüklerden sonra gelen şiirlerde de benzer ifadeler yer almaktadır. Buradan hareketle iki şairin birbirini tanıdığı ya da birbirlerinin şiirlerini okuduğu söylenebilir. Her iki şair de “kiminsin sen ?” redifli şiir yazmıştır.

11. Hüma-Zincir:

Hüma ile zincir arasında kurulan ilgi renk ve değer yönüyledir. Zincir, padişahın tacında bulunursa değerli olur. Bu durumda nasıl hümanın gölgesi baht ve talih sayılıyorsa hükümdarın tacındaki zincir de baht ve talih açıcı olur. Beyitte hüma, padişah, baht, saye gibi kelimelerle hüma-baht-talih ilişkisi akla getirilir. Âşık kendi bahtının güzelliğini dile getirmektedir. Zincir, âşığın bahtının güzelliğinden, güzellerin saçı gibi hüma kuşunun kanadının gölgesi olur. Burada zincir, saç, kanat, gölge kelimeleri arasında renk ve şekil ilgisi kurulur. Hüma kuşu kanadının gölgesinin baht açıklığına, devlet başkanlığına ve güzelliğe olanak sağladığı ifade edilir:

Misâl-i zülf-i bütân fark-ı şehde bahtumdan
Olurdu sâye-i bâl ü per-i hüma zencîr
Fehîm-i Kadîm, s.392, G., 65/7.

“Zincir, bahtımdan padişahların başında, put gibi güzellerin saçı gibi, hüma kuşunun kanadının gölgesi oldu.”

5. KAKNÜS/MÛSİKÂR:

Kaknüs kuşuna değişik dillerde kaknüs, mûsikâr, kuknüs, kûkinüs ve murg-ı efrûz isimleri verilir¹⁴².

¹⁴² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.109.

Kaknüs türlü renklerle kaplı, türlü nakışlarla süslü bir kuş olup gagasında üç yüz altmış delik olduğu söylenir. Yüksek dağların doruğunda diğer yüksek dağlara karşı oturduğunda bu deliklerden türlü ses çıkarırmış. Bu sesleri işiten diğer kuşlar “ ta’ir-i mutrib ”in yani kaknüsün etrafına toplanırmış. Kaknüs, güzel nağmeleriyle etrafına topladığı bu kuşları avlayıp hayatını idame ettirmiş. Bu mitolojik kuşun bin sene yaşadığı rivayet edilir. Hayata vedası yaklaştığında birçok çalı çırpı toplayıp üzerine oturmuş. Kaknüs hassas bir kuş olduğu için bu veda anında teessüründen hazin hazin ötmeye başlamış. Nergisin kendine âşık olup sudaki aksine kavuşmak için kendini suya attığı gibi kaknüs de kendi güzel nağmelerinin tersiyle vecde gelerek kanatlarını şiddetle birbirine çarpar, bu çarpma esnasında vücuda gelen kıvılcımlar hem topladığı çalı çırpıyı hem de kendini yakıp kül edermiş. Fakat geride kalan küllerinden bir yumurta hasıl olurmuş. Hasıl olan bu yumurtadan da yeni bir kaknüs doğarmış¹⁴³.

Rivayete göre kaknüs, Hint adalarında yaşayan, kanatları nakışlı, gagası delikli mevhum bir kuştur¹⁴⁴. Bir başka rivayete göre ise kaknüs bir yıl yaşar, ölümü yaklaşınca da otlardan bir yuva yapar. Kuvvetli kanat çırpmasıyla bu otlarla birlikte kendi de yanar. Tüyleri renkli güzel bir kuştur¹⁴⁵.

Eski Mısırlıların Feniks (Phoenix) denilen mevhum bir kuşları vardır. Bu kuşa isnat edilen özelliklerle Kaknüs kuşu hakkında söylenenler arasında hemen hemen bir fark yok gibidir. İki kuş arasındaki bu benzerlik aslında iki kuşun aynı kuş olduğu fikrini ortaya çıkartır¹⁴⁶. Gertrude Jobs’un verdiği bilgiye göre, anka kuşunun Batı dillerindeki karşılığı “ phoenix ” sözcüğü, Fenike ili ilgilidir. “ Fo-en-ix ” bir büyük ateş anlamındadır. Bu açıklama, ankanın beş yüz yılda bir kendini büyük bir ateşte yakması ve küllerinden yine doğması söylentisine bağlıdır¹⁴⁷. Görüldüğü gibi aynı konuda farklı iki yaklaşım vardır. Konu olarak aynı şeylerden bahsedilmesine rağmen kuş isimleri farklıdır. Bu da mitolojide kuşların benzer özelliklerle anıldığı sonucunu ortaya çıkarıyor.

A. Kültürümüzde Kaknüs/Mûsikâr:

Kaknüs ya da musikâr, Orta-doğu İslâm kültüründe adı gecen masal kuşlarından birisidir. Söylentiye göre bu kuş güzel sesli ve tüylü bir Hindistan kuşuymuş. Ateşle anılması ve kendini ateşte yakması dolayısıyla Farsçada “ ateş-zen ” diye anılır. Bu kuşun semenderle karıştırılması bir yanlışlıktır¹⁴⁸.

Kaknüs kuşunun sık sık kullanılan bir diğer ismi ise “ musikâr ”dır. Musikâr veya musikal, irili ufaklı on beş yirmi kamış parçasını bir ucundan diğer ucuna kadar gittikçe kısaltmak suretiyle bağlayarak ve fişenklik şeklinde yapılan bir çeşit düdükten ibaret sazdır. Bu isim kültürümüzde aynı zamanda bir kuşa ad olmuştur. Gagasındaki birçok deliklere rüzgâr vurdukça sesler çıkaran mevhum bir kuş. Bir görüşe göre bu isim benzerliğinin sebebi musikiyi bu kuşun sesinden istihrac etmiş¹⁴⁹. İslam dünyasında musikîyi, Dâvud, İdris veya Nuh peygamberin oğullarından biri icat ettiği söylenir. İnanişâ göre musiki sanatı musikâr kuşunun gagasından çıkan seslerin taklididir¹⁵⁰. Yine bununla ilgili olarak Türk müzik mitolojisinde yer alan müziğin icadı hakkındaki hikâyelerden birine göre, Hindistan’ da

¹⁴³ Kübra Eskiğün, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevî Kuşlar*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s.35.

¹⁴⁴ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.235.

¹⁴⁵ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.158.

¹⁴⁶ Kübra Eskiğün, *a.g.t.*, s.35.

¹⁴⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.135.

¹⁴⁸ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.141.

¹⁴⁹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*,s.302.

¹⁵⁰ İskender Pala, *a.g.s.*, s.366.

kaknüs adlı dev bir kuş varmış. Bu kuş ormanın derinliklerinde yaşarmış. Hiç eşi yokmuş. Bir eş bulmak ümidiyle tatlı tatlı ötermiş. Kaknüs çok uzun yıllar yaşar, öleceği zaman ötmesi çoğalır, sonra birden alev alır ve kül olurmuş. Küllerinden yeni bir kaknüs doğarmış. Bu kuşu merak eden bir filozof, uzun arayışlar sonunda onu bir ormanda bulmuş ve günlerce onu izleyip nağmelerini dinleyerek müziği icat etmiş¹⁵¹. Kaknüs bizim kültürümüz dışında öldükten sonra dirilmenin sembolü olmuştur¹⁵².

B. Edebiyatımızda Kaknüs/Mûsikâr:

Kaknüsün kendini yaktığı ve küllerinden yeni bir kaknüs meydana geldiği rivayeti edebiyatımızda ateş, kül ve kaknüs öğelerinin birlikte zikredilmesine sebep olur. Kendi şiirinin yakıcılığını dile getiren şairler, kendi aşkının alevini ifade etmek isteyen âşıklar kendisini bu kuşa benzetir. Dönemin mistik şairlerinden Ferîdüddîn Attâr'ın “ Mantikut-tayr ” isimli eserinde kaknüs hikâyesi şöyle anlatılır: Kaknüs, Hindistan'da yaşayan güzel fakat acayip bir kuştur. Gagasında ney gibi yüzlerce delik vardır. Onun gagası uzun ve kuvvetlidir. Yalnız bir kuş olan kaknüs ötmeye başlayınca türlü türlü nağmeleriyle ormandaki hayvanları kendinden geçirirmiş. Ömrü bin yıla yakınmış. Öleceği zamanı iyi bilirmiş. Ölüm vakti gelince topladığı çalı çırpının üzerine oturup acıklı acıklı ötermiş. Kaknüs bir yandan feryat eder, bir yandan da kurumuş yapraklar gibi titremiş. Onun nağmeleriyle coşan bütün hayvanat bu defa ağıtını dinlemek için etrafına toplanmış. Ağıtıyla birçok hayvan oracıkta ölmüş. Son nefesine gelince şiddetli kanat çırpmasıyla çalı çırpıyı ve kendini yakarmış. Sonra küllerinden bir yavru doğarmış. Zavallı kaknüs bin yıl kendi derdine ağlar durur, âlemle hiçbir işi olmazmış. Fakat ölüm başa gelince külünü rüzgâra savurup gidermiş¹⁵³.

C. Kaknüs/Mûsikâr ile İlgili Genel Özellikler:

Kaknüsle ilgili şiir örneğine Fehîm-i Kadîm'de rastlanır. Şair, kaknüsün ateşte yanmasını, gasındaki deliklerini ve sesini şiirlerinde işler. Âşık Ömer ve Karacaoğlan ise şiirlerinde kaknüs kuşundan bahsetmez.

1. Kaknüs-Ateş İçinde Kalıp Yanması/ Altın Renginde Kanatlarının Olması:

İnanışa göre kaknüs kuşu bir sene yaşadıkdan sonra çalı çırpı toplayıp üzerine çıkararak ötmeye başlamış. Ötüşü kendisini coşturunca kanatlarını çırpmaya başlar, kanatlarının çıkardığı kıvrımlardan otlar tutuşur ve birlikte parlak bir ateşler yanarlarmış. Daha sonra küllerinden bir yumurta, yumurtadan bir kaknüs doğarmış¹⁵⁴. Fehîm bir beytinde kaknüsle ilgili bu rivayete telmihte bulunur. Feleğin altın kanatlı kaknüs kuşu, ateş nefesli olduğu için kendi de alevi içinde kalıp kebâb haline gelmiştir. Kaknüs, ateş nefeslidir. Çünkü yukarıda da söylendiği gibi kaknüsün sesi, ötüşü hazin olduğu için için için coşup kaynamaktadır. Bu coşmanın etkisiyle kanatlar harekete geçer ve ardından otlar tutuşur. Kendi de alev içinde kalarak kebab haline gelir. Beyitte “ kaknüs-ı zerrîn-bâl-i çarh ” terkibi ile güneş kastedilmektedir. Kanatlarından kıvılcımlar saçan ve yanan kaknüs feleğin güneşi için benzetilen olur. Kurulan ilgi renk ve şekil itibariyledir. Güneşin ışıkları ile kıvılcımlar arasında ilgi kurulur. Ayrıca beyitte masal kuşu da olsa kuştan kebab yapılması hususu dile getirilir. Şair, bu şiirde “ ateş, güneş ” kelimeleri ile yaz aylarını hatırlatarak kaknüs kuşu ile sıcaklık arasında ilgi kurar. Böylelikle anlatımını zenginleştirir. Kaknüsün doğal özelliklerini (altın kanatlı, ateş nefesli) yaz sıcaklığıyla ilişkilendirerek hüsn-i talil sanatı yapar. Şiirde ateş, zerrin (altın), şule (alev) ve kebab kelimeleri bir arada kullanılarak yazın (temmuz) tesiri hissettirilmeye çalışılmıştır:

¹⁵¹ Kübra Eskiğün, *a.g.t.*, s.36.

¹⁵² Orhan Hançerlioğlu, *a.g.s.*, s.758.

¹⁵³ Ferîdüddîn Atar, *Mantiku't Tayr*, Kuş Dili, Hzl: Murat Toprak, Kırkambar Kitaplığı, İst., 2004, s.121-22.

¹⁵⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.277.

Âteşîn-dem olmadan kaknûs-ı zerrîn-bâl-ı çarh
Kendü de olsa ‘aceb mi şu’lesi içre kebâb
Fehîm-i Kadîm, s.124, K.5/2.

2. Kaknüs-Gagasındaki Deliklerden Türlü Sesler Çıkarması:

Rivayete göre kaknüs kuşunun gagasında 360 delik bulunmuş. Rüzgâr estikçe bu deliklerden türlü türlü sesler çıkarmış¹⁵⁵. Fehîm, aşağıdaki beytinde kaknüs kuşunun bu önemli özelliğini işler. Buna göre kaknüs, gagasından türlü sesler çıkaran mevhum bir kuştur. Beyitte ayrıca musiki ilmiyle musikâr arasında bir ilgi kurulmuştur. Aslında bir müzik aletinin adı olan müsîkâr kelimesi, kaknüsün mûsiki ilmiyle olan bağlantısı sebebiyle, ilhâm ve tevriye sanatına malzeme olur. Beyitte geçen neyistân kelimesi bize bir müzik aleti olan müsîkârı hatırlatmaktadır. On beş ya da daha fazla neyin bir araya getirilmesi ve uzundan kısaya doğru dizilerek bağlanması ile bu musîkî âleti meydana gelir. Beyitte neyistan kelimesinin çoğul kullanılması, musiki aletinde 15 ve daha fazla neyin kullanılmasını akla getirir. Ney, kamıştan yapılan bir arşın uzunluğunda nefesli bir çalgıdır¹⁵⁶. Neyde veya musîkâr aletinde kullanılan neylerin kullanılabilmesi için belirli bir büyüme ve gelişmeye ulaşması gerekir. Beyitte kamışlığın musîkâr gibi şarkı söyleyici hale gelmesi kullanılan malzemenin kamışlığa ait olmasını gerektirir. Ayrıca müsîkâr kuşunun sesin etkileyciliğiyle neyin etkileyciliği arasında ilgi kurulur:

Feyz-i neşv itse misl-i mûsîkâr
Nağme-perdâz ide neyistânı
Fehîm-i Kadîm, s.202, K., 17/30 .

“ Büyütme, geliştirme verimliliğini ortaya koysa, kamışlığı, gagasındaki deliklerden türlü sesler çıkaran mevhum musîkâr kuşu gibi şarkı söyleyici hale getirdi.”

D. Kaknüs/Musikâr İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Kaknüs-Güneş:

Beyitte “ kaknûs-ı zerrîn-bâl-i çarh ” terkihi ile güneş kastedilmektedir. Kanatlarından kıvılcımlar saçan ve yanan kaknüs, güneş için benzetilen olur. Kurulan ilgi renk ve şekil yönüyledir. Güneşin ışıkları ile kaknüsün yanarken ortaya çıkan kıvılcımlar arasında ilgi kurulur. Ayrıca şair, bu şiirde “ ateş, güneş ” kelimeleri ile yaz aylarını hatırlatarak kaknüs kuşu ile sıcaklık arasında ilgi kurar. Kaknüsün doğal özellikleriyle (altın kanatlı, ateş nefesli) güneşi ilişkilendirir:

Âteşîn-dem olmadan kaknûs-ı zerrîn-bâl-ı çarh
Kendü de olsa ‘aceb mi şu’lesi içre kebâb
Fehîm-i Kadîm, s.124, K.5/2.

2. Kaknüs-Neyistân:

Musikâr ile neyistân arasında kurulan ilgi musiki aleti olmaları veya ses yönüyledir. On beş ya da daha fazla neyin bir araya getirilmesi ve uzundan kısaya doğru dizilerek bağlanması ile bir musîkî âleti meydana gelir. Ney, kamıştan yapılan bir arşın uzunluğunda nefesli bir çalgıdır. Beyitte kamışlığın musîkâr gibi şarkı söyleyici hale gelmesi kullanılan malzemenin kamışlığa ait olmasını gerektirir. Musikârın sesinin etkileyciliğiyle neyin etkileyciliği arasında benzerilik kurulur:

¹⁵⁵ İskender Pala, *a.g.s.*, s.277.

¹⁵⁶ İskender Pala, *a.e.*, s.390.

Feyz-i neşv itse misl-i mûsîkâr
Nağme-perdâz ide neyistânî
Fehîm-i Kadîm, s.202, K., 17/30 .

6. NESNÂS:

Nesnâs, sözlüklerde nasnas, nîsnâs, nesnâs şeklinde geçmektedir. Nesnâs, Arapça bir kelimedir. Zooloji ilminde nesnâs, insana benzeyen, onun gibi ayakları üzerine duran, kuyruğu olmayan ve elleri ayaklarından uzun bir hayvandır. Eskiden kuyruksuz maymuna nesnâs denilmiştir. Bu hayvanın beyinleri insaninkine benzer fakat küçüktür¹⁵⁷. Nesnâsla ilgili olarak kaynakların verdikleri ortak bilgiler olsa da bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıkların görülmesi ve bu mitolojik hayvanın daha iyi tanınması için aşağıda birbiri ardına verilen tanımlar önemlidir.

Bir rivayete göre nesnâs bir insan taifesidir. Nesnâsların boyları uzun, bedenleri kıllı ve başlarının iki yanlarında yüzleri bulunur. Her yüzünde de ikişer gözleri vardır. Bu hayvanlar bir ayak üzerine sekerek ve sıçrayarak yürürler. Tazı kadar hızlı koşarlar¹⁵⁸. Sıyerün Nebî ve Kısasü'l Enbiyâ kitapları nesnâsı bir tür hayvan olarak belirtmektedir. Bu eserlere göre nesnâs insan şeklinde güzel görünüşlü, konuşamayan bir yaratıktır. İnsanların bunlarla ilişkisi vardır. Mısır'da insana şeklen çok yakın olan bir maymuna da nesnâs denmektedir. Mucmeluf Tevârih'te nesnâsla ilgili şöyle bir izah yapılmaktadır: Tanrı, azgınlıkta ileri giden Ciddis Hibni Sam sülalesinden gelen çocukları nesnâsa dönüştürdü. Bir inanışa göre nesnâslar bir ayağa sahipler, ancak attan hızlı koşabilirler. Konuşma özellikleri olan bu hayvanların akılları yoktur. Yunanca'da nesnâsa “ cyclopos ” denmekte ve bu hayvan, tek gözlü bir dev olarak tasvir edilmektedir. Sisil adasında yaşadığı söylenmektedir¹⁵⁹. Bunlardan başka nesnâsa, maymuna benzeyen adam, goril, şempanze, orangutan, jiban gibi isimler verilerek onun tarifi konusunda kolaylık sağlar. Maymunların arasından insana benzer hayvan olarak düşünülmektedir. Bu hayvana orman adamı da denilmektedir. Cahiz, Kitabül Hayvan adlı eserinde nesnâsı, Sudan ve Afrika'da yaşayan kısa boylu, ağaçların üzerinde yaşayan, bedenleri kıllı, zayıf ve cılız bir hayvan olarak tarif etmektedir. Diğer bir görüşe göre Maveraunnehir'de yaşayan Zigârey Kereme isimli hayvan, nesnâstır. Bu hayvanın belden üstü hayvan, belden altı insan gibidir. Türkistan Çölü'nde yaşar ve insanları çok sever. Bazen insandan çiftleştiği de söylenir¹⁶⁰.

A. Kültürümüzde Nesnas:

Bir görüşe göre nesnâs, bir eli ve bir ayağı olan bir hayvandır. Bu hayvanın Kur'ân' da ismi zikredilen “ Ad Kavmi ”nden geldiği söylenir. Bu kavim, Peygamberlere sıkça isyan ettiği için Allah tarafından lanetlenip nesnâsa dönüştürülmüştür. Bunlar kuş gibi sıçrayarak yürür. Soyları az kalan bu tür, bitkiyle beslenir. Söylentiye göre ahir zamanda ortaya çıkacak olan Yecüc ve Mecüc Kavmi bunlardan gelecektir. Bazı rivayetlere göre nesnâs, Hindistan'da yaşayan bir hayvandır. Buradaki Sarandip dağı civarında yaşarlar. Bunların boyları büyük, gövdeleri kıllı, renkleri gök renkli, kılları kızıldır. İki nesnâs bir fili tutup yer, ancak doymazlar. Bunlar yarım baş ve bir göze sahiptir¹⁶¹.

¹⁵⁷ Gulam Hüseyin Musaha, *Dâiretü'l Ma'arif-i Farsî*, Tahran, 1374, C.2, s.3027.

¹⁵⁸ Mütercim Asım, *Burhân-ı Kau*, Hzl: Mürsel Öztürk, Derya Örs, Ank., 2000, TDK Yay., s.554.

¹⁵⁹ Sirûs Şemisâ, *Ferhengi İşârât-i Edebiyât-ı Farsî*, Tahran, 1377, s.1094.

¹⁶⁰ *Ferhengi Farsî-i Mu'in*, Tahran, 1364, C.4, s.4724.

¹⁶¹ Hüzeyin Remzi, *Lugât-ı Remzi*, İst., 1305, C.2, s.846-47.

Rüyada nesnâs görmek, yapacağı iş ile kendini tehlikeye atan ve halkın gözünden düşen bir adama işaret eder. Ayrıca menfaat temin etmek için kendini halka sevdirmek isteyen kişiye işaret eder. Ayrıca bu hayvanı rüyada görmek yanılmaya ve unutmaya da delâlet eder¹⁶².

B. Edebiyatımızda Nesnas:

Nesnâs edebiyatımızda çok nadir anıldığı için hakkındaki malumatlar bilinenden öteye geçmez. Yarısı insan, tek elli ve tek ayaklı olarak tarif edilen bu hayvan, şiirimizde menfaatçi, riyakâr, kişiliksiz, şuursuz, yaramaz ve kaba kişiler için benzetilen olur.

C. Nesnâs ile İlgili Genel Özellikler:

Nesnâs sadece Fehîm'in iki şiirinde geçer.

1. Nesnâs-İnsan:

Fehîm, bir beytinde sevgilinin gönül güzelliğinden yararlanarak nesnâs ile insan arasında ilgi kurar. Sevgilinin gönlü bir aynaya benzetilir. Bu ayna ki karşısına dev geçse hurî, nesnâs zümresi geçse onları da insan olarak gösterir. Sevgilinin gönül aynası o kadar güzel, o kadar temizdir ki içinde hiçbir kötülük yoktur. Dev gibi korkulan varlığı sevilen bir güzele, kötülüğü ve riyakârlığıyla ün salmış yani hayvanlaşmış kişileri de güzel bir insan gösterir:

Sensin ol âyîne-dil kim iltifâtun 'âleme
Dîvi hûrî zümre-i nesnâsı insân gösterür.
Fehîm-i Kadîm, s.164, K., 10/35.

2. Nesnâs-Riyakârlık:

Nesnâsın nadiren işlendiği beyitlerden anlaşıldığı üzere bu efsanevî hayvan iyiye yorulmaz. Kötülüğü, riyayı, menfaati temsil eder. Fehîm bir beytinde bu durumu dile getirir. Şair, birçok insanın fitratında nesnâs gibi yarı insan yarı hayvanlaşmış durumu görüldüğünü, bunun içinde gönlünün insanlardan kaçan vahşi bir insanlarla yakınlık kurmaktan kaçır olduğunu ifade eder. Şair beytinde çevresindeki insanlardan şikâyet etmektedir. Bu insanlar nesnâs hayvanı gibi farklı yapılara sahiptir. Buna çok üzülen şair, gönlünü vahşiye benzeterek insanlardan artık muhabbet edemediği onlardan anlaşamadığı için uzaklaşmıştır. Aslında bu beyitte insanların vahşiliğine dikkat çekilmiştir. Kendi menfaati için yaklaşan, menfaat bitince uzaklaşan insanlara gönderme yapılır:

Görüp tâ kim libâs-ı nâsda bir nice nesnâsı
Girîzândur dilüm vahşî-sıfat âdemle ülfetden
Fehîm-i Kadîm, s.190, K., 15/20.

7. SEMENDER:

Semender, Farsçada semendel, semendür, semendük, semendül, semendün, âzer-şep, âzer-şîn, ateş-hâr isimleriyle anılır. Batı mitolojisindeki adı salamanderdir¹⁶³. Semender kelimesinin " samtender " (ateşte yaşayan)in muhaffefi olduğu lügatlerde belirtilir¹⁶⁴.

Lehçe-i Osmânî'ye göre semender bir su kertenkelesidir. Soğukluğundan kinâye olarak ateşe girse ateşi söndürür denmektedir¹⁶⁵. Değişik sözlük ve kaynaklarda semender ile

¹⁶² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.148.

¹⁶³ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.158.

¹⁶⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.435.

İlgili şu bilgiler yer alır: Semender, ateşte yanmayan, efsanevî bir hayvandır. Denizatına benzeyen kuyruklu bir hayvan olarak tasavvur edilir. Bu hayvanın ateşe girdiği zaman bir çeşit yağlı madde ifrâz ederek kendini koruduğu rivayet edilir. Bir başka rivayete göre semender ateşte yanar ve ateşten çıkınca ölmüş. Bu hayvanın kuş olduğunu söyleyenler de vardır. Hindistân'da Mecusîlerin devamlı yaktıkları ateşte ısının artmasıyla semender denilen bir böcek hasil olurmuş. Ancak bu hayvanı gören olmamış¹⁶⁶.

Semender, iki tarafında su ifrâz eden kesesi bulunan ve kıvılcımlı kül üstünden geçeceği zaman adımını atacağı tarafları sulayarak ilerleyen bir hayvandır. Bir hurafeye göre ateşte doğar, ateşte yaşar. Tuhfe-i Vehbî Şerhi'ne göre “ Semender, ateşte gezen bir hayvandır. Koyun kadardır. Beyaz, zümrüt, sürh, yeşil, benefîşî renkli tüyleri olup eğirip destemâl yaparlar. Kirlenince ateşte yakarlar, beyazlanır.” Ayrıca semenderin keler cinsinden bir kumluk hayvanı olduğu, soğuk bir hayvan olduğundan ulemadan biri ateşe girse söndürür diye söylemiş, halk ateşte gezer diye anlaşmış¹⁶⁷. Bir başka rivayete göre semender yakın doğu milletlerinden gelen mitolojik hayvanlardan birisidir. Semenderin ateşte yaşayan tilkiden büyük bir hayvan olduğu söylenir. Bazılarına göre fareden büyükçe, kuyruğu uzundur, ya da Hindistan'da bulunan ve ateşte yanmayan bir kuştur. Nizami El Munci bu konuyu şöyle naklediyor : “ Semender, karada ve suda yaşayan bir hayvandır. ”¹⁶⁸. Bütün bu ifadelerden anlaşılacağı üzere semender, Doğu mitolojisinde ateş içinde yaşayan, ateşi söndürür bir madde salgılayan ismi var cismi yok bir hayvandır. Denizatı, kurbağa, kuş, kertenkele, fare, koyun gibi hayvanlara benzetilir. Onun yaşaması ateşe bağlı olarak aktarılır. Ateşten çıkınca öldüğü söylenir¹⁶⁹.

A. Kültürümüzde Semender:

Doğu kültüründe bahsi geçen semenderin dünya mitolojilerindeki benzerlerinden en büyük farkı kanatlı oluşudur. Ateşle kanadı bir araya getirmekten hoşlanan doğu efsaneleri bu mitolojik hayvanın uçabildiğini varsaymıştır. İran şairleri gibi bizim şairlerimiz de “ murg-ı semender ” diyerek onun bir kuş olduğunu kabul etmişlerdir. Semendere kanat takma sürecinde, ateşle anılan diğer efsanevi kuşların etkili olduğu muhakkaktır. Özellikle anka ve musîkâr kuşunun kanatlı semender hikayelerine zemin hazırladığı düşünülebilir¹⁷⁰.

Rivayetler dolayısıyla halk arasında yayılan bir inanışa göre semenderin beyaz, zümrüt, kırmızı, yeşil ve benfîşî renklerindeki tüylerini eğirip mendil üretilir. Dersinden ve tüyünden yapılan elbise ve şapkalar yaz gününde kullanılır¹⁷¹. Derisinden ya da tüyünden mendil, takke gibi eşyalar ve elbiseler yapılır. Bunlar kirlenince ateşe atılarak temizlenir. Tüyünden yapılan elbiseler sıcak günlerde giyilerek serinlik sağlanır¹⁷².

B. Edebiyatımızda Semender:

Semender, Türk ve İran edebiyatında adı çokça zikredilen bir tür mitolojik hayvandır¹⁷³. Semender, edebiyatımızın aşk hikâyelerinin doğal kahramanıdır. Değil kavuşmaya, kavuşma ihtimaline dahi tahammülün olmadığı aşk hikâyelerinde, aşkları ancak ve ancak hasret ateşi karşısındaki dayanma güçleri ile ölçülen âşıklar için semenderden daha

¹⁶⁵ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.809.

¹⁶⁶ İskender Pala, *a.g.s.*, s.435.

¹⁶⁷ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.369.

¹⁶⁸ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.163-64.

¹⁶⁹ Nurullah Çetin, “ Yeni Türk Şiirinde Semender Motifi ”, *Bir Dergisi*, S. 9-10, 1988, s.143-45.

¹⁷⁰ Ömür Ceylan, “ Aşkın Ateşle İmtihanı, Semender ”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, İst., 2004, S.366, s.32-3.

¹⁷¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.159.

¹⁷² Nurullah Çetin, *a.g.m.*, s.144-45.

¹⁷³ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.369.

iyi bir dost ve sırdaş düşünülemez. Semender, âşıklar için hasret, ateşin diğer adı ve aşkın tek tadıdır¹⁷⁴.

Şairlerimiz şiirlerinde semendere “ murg-ı semender ” diyerek onun kuş olduğunu söylemiş ve ona adeta kanat takmışlardır.

C. Semender İle İlgili Genel Özellikler:

Fehîm de bir çok yerde rastlanılan semender motifine, Âşık Ömer’de bir yerde tesadüf edildi. Karacaoğlan ise bu mitolojik hayvanı şiirine konu etmemiştir.

1. Semender-Ateşte Yaşamayı/ Ateşten Çıkınca Ölmesi:

Başvurulan kaynaklar, semenderden ateşte yaşayan ve ateşte yanmayan hayvan olarak bahsetmektedirler. Bu hayvanın ateşten çıkınca öleceği düşünülür. Bir inanışa göre ise semender ateşte doğar, orada yaşar ve ölür. Rivayete göre onun yanlarında ateşte yaşamasını kolaylaştıracak su keseleri bulunur. Bu su keseleri sayesinde ateşi söndürür. Fehîm bir beytinde semender-âşık benzetmesi içerisinde semenderin ateşte yaşadığını ifade eder. Semender ateşte yaşar ve onun gıdası ateştir. Gerçek âşık, semender tabiatlı olmalıdır. Çünkü semender için doğal bir yaşam ortamı olan ateş, âşık için de geçerlidir. Çünkü âşığın sevgiliye duyduğu aşk, ateşten farksızdır. Âşık, semender gibi ateş çemberinde yaşar ve onunla beslenir. Semenderin varlığı nasıl ateşin varlığına bağlıysa âşığın varlığı da aşk ateşine bağlıdır. Âşk ateşi olmaz ise âşık da olmaz:

Tâvûs-ı semenderî-nihâdam

Perverde-i şu‘le-i cahîmem

Fehîm-i Kadîm, s.236, Trc.I, 2/6 .

Semender ateşte yaşayan bir hayvan olarak tahayyül edildiği için ateşten çıkınca öleceği düşünülür. Fehîm bir beytinde semenderin ateşte yaşayan bir hayvan olması münasebetiyle soğuğa dayanamadığını söyler. Aşağıdaki beyitte gönül semendere benzetilmiştir. Ancak bu benzetme, genel temayülün aksinedir. Devamlı aşk aleviyle anılan gönül, soğumuştur. Sevgilinin soğuk davranışları gönlün sıcaklığını soğuğa çevirmiştir. Soğuğun ve kışın şiddeti o kadar artmıştır ki ateş içinde yuvalanan semender gönül, kar bulutu içinde ölmüştür. Çünkü semender ateşten çıkınca ölür:

Ten-i kâfûr-ı tab‘umda gönül pejmurde olmuşdur

Semenderdür ki ebr-i berf içinde mürde olmuşdur.

Fehîm-i Kadîm, s.406, G., 76/1 .

“ Gönül, tabiatımın kâfur bedeninde solmuştur, o kar bulutu içinde ölen semenderdir.”

2. Semender-Mekân:

Semender ateşte yaşayan bir mitolojik hayvan olarak anıldığı için doğal olarak onun mekânı ateşle ilgili olacaktır. Fehîm, gönlü yaratılış yönüyle semendere benzer. Gönül hep aşk ateşiyle anılır. Artık ayrılmaz bir parça olmuşlar. Gönül, semender yaratılışı ve pervâne mizacıyla ateş denizinin garip bir balığıdır. Kendini ateşte öldürmek isteyen ve bu yönüyle ateş denizi için can atan gönül, mizac olarak pervaneye benzer. Semender ise ateş denizinin merkezinde yer alarak yaratılış itibariyle gönlün benzetilene olur:

¹⁷⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.33.

‘Acep mâhî-i bahr-ı şu‘ledür dil
Semender-fitrat u pervâne-meşreb
Fehîm-i Kadîm, s.328, G.,18/3.

D. Semender ile İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Semender-Âşık:

Semender, âşıklar için hasret, ateşin diğer adı ve aşkın tek tadıdır. Âşıkların kendilerini yakan aşk ateşini gömdükleri sineleri bir semender yuvasıdır. Aşkın insanı yakarak olgunlaştıran bir ateş olduğu söylenir. Bu yönüyle Klasik Türk şiirinde semender öncelikle âşığın sembolüdür¹⁷⁵. Semender, daima ateşte yaşayan, ateşte yanmayan bir hayvan olarak hayal edilir. Öyleyse âşık da aşk ateşinin semenderidir. Çünkü gerçek âşık, semender yaratılışlıdır. Kırmızı güller içindeki bülbül, yanmadığı için semender gibi düşünülür. Ateş, semender için nasıl yaşam kaynağı ise gül dikeniyi yaralanıp hasta olmuş bülbülün de hayat kaynağı ateştir. Bülbül, âşığın gönül olunca aşk ateşiyle yanan gönül semender olmuştur. Âşık, eziyet çekince ve yaralanınca davasından dönmez, o ateş içinde yaşamaya alışmış semender gibi ateşin derecesine alışkandır:

Bülbül-i hasta-dilüz lîk semender-fitrat
Zahm-ı hâr-ı güle âteşle müdâvâ iderüz
Fehîm-i Kadîm, s.478, G., 131/6 .

“ Hasta gönüllü bülbülüz, fakat gül dikeninin yarasını ateşle tedavi eden semender yaratılışlıyız.”

2. Semender-Balık:

Aşağıdaki beyitte semender mazmunu olduğu görülür. Kimi rivayetler semenderin denizde yaşayan denizati, balık veya su kertenkelesi olduğunu ifade ederler. Beyitteki turfe-hikat, şerâre, kelimelerinden semender mazmunu ortaya çıkar. Fehîm, bu beytinde semenderin acayip yaratılışlı bir balık olduğunu ve bu acayip yaratılışlı balığın deniz içinde kıvılcımlar giyindiğini ifade eder. Şair, kendisini bu balığa ve özelliklerine benzetir. Şâir, bir deryada üzerine aldığı mesuliyetle ateşten gömlek giymiştir. Bu ateşten gömleği giydiği için kendisini bu balığa benzetir:

Ol mâhi-i turfa-hilkatüz kim
Deryâ içre şerâre-pûşuz
Fehîm-i Kadîm, s.68, G., 122/5.

3. Semender-Gönül:

Semender ile gönül arasında kurulan ilgi ikisinin de ateşle anılmasıdır. Semender ateş içinde yaşar. Gönül de ondan farksız değildir. Aşk ateşine düşmüş ve orada yaşamaktadır. Âşıklar, kendilerini yakan aşk ateşini gömdükleri sineleri bir semender yuvasıdır. Gönül de bu ateşle alev alev yanan bir semenderdir. Âşık, güle benzeyen sevgili tarafından yaralanmıştır. Gül bahçesi yani sevgilinin mahallesi onun için cehennemden farksızdır. Ancak âşık her şeye razıdır. Bu cehennemi kendisine mekân eylemiştir:

¹⁷⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.159.

Dil semenderdür yatur gül dâğ u dûzah gülistân
Verd-i bâğ-ı cennetün bülbülleri tâvûs olur
Fehîm-i Kadîm, s.422, G., 87/5 .

“ Gül yanık yarası, gül bahçesi de cehennem, gönül bir semender olmuş da burada yatıyor, cennet bahçesi goncalarının bülbülleri tavus olur.”

4. Semender-Sevgili:

Âşık Ömer, bir dörtlüğün değişik benzetmelerle âşık-sevgili arasındaki muhabbeti çok güzel ifade eder. Bu dörtlükte âşık, kendisini mum etrafında dönüşüyle söz konusu edilen pervaneye benzetir. Sevgili ise mum gibi her tarafı yakıcı olan semendere benzetilir. Âşığın sevgili etrafında dönüşü onu tanımak içindir. Pervane de mum etrafında bu amaç için döner. Âşık, pervane gibi devamlı aşk ile sevgilinin etrafında dönmekte onu araştırmaktadır.

Cüstücû kılmaktayım aşk ile dilber cânibin
Dembedem pervâne-veş sanki semender cânibin
Hak nasîp etse sarılsam bir gece cânânıma
Subha dek öpsem yanağın okşasam her cânibin
Âşık Ömer, s.266, Murab., 455/1.

Değerlendirme: İnsanı insan yapan özelliklerden birisi de hayal gücüdür. İnsanlar bunun sayesinde mağara duvarlarına göz alıcı hayvan resimleri çizmiş, taş ve ahşaptan yerler yapmıştır. İnsanoğlu, her daim değişen ihtiyaçları doğrultusunda bitmek bilmeyen bir üretim potansiyeline sahiptir. “ Herşey ihtiyaçtan doğar. ” felsefesi, dikkate alındığı takdirde mitolojik hayvanların varlığı da bu ihtiyacın tezahürüdür, denilebilir. Çünkü insanlar doğada karşılaştıkları şeyleri açıklama ihtiyacı duymuşlardır. Bunun içinde çoğu zaman hayal güçlerine başvurmuşlardır. Böylelikle sadece kafalarında yarattıkları varlıklar oluşturmuşlardır. Bu yolla üretilen mitolojik hayvanlar, (zamanla ortaya çıkış kaynağı unutulduğu için de) her kültürün vazgeçilmez bir ögesi durumuna gelmiştir. İster iyi ya da kötü, yeni ya da eski, ister tanıdık ya da bilinmeyen olsun mitolojik hayvanlar, bünyelerinde barındırdıkları zengin çağrışımlarla unutulmaması gereken miraslardır. Göçebe bir kültür olan Türklerin hayallerini binlerce yıldır süsleyen bu varlıklar, günümüzde korkutucu ya da sevilen hayvanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dîvân şiiri beslediği kaynak açısından zengin bir şiiirdir. Mazmun, imaj ve sembollerin sıklıkla kullanıldığı bir şiiirdir. Şairin geleneğe ait bilgi birikimi kendi yeteneğiyle birleşince ortaya güzel bir ürün çıkar. Bundan dolayıdır ki bu özelliklere sahip olan Fehîm-i Kadîm şiirlerinde mitolojik hayvanlara sıklıkla yer verir. Şair, tezde adı geçen bütün mitolojik hayvanlara şiirlerinde yer vermiştir. Halk şiirinin imaj ve motifleri ise Dîvân şiirine göre daha yüzeysel ve halka göredir. Bu yüzden Âşık Ömer ve Karacaoğlan, mitolojik hayvanlarla ilgili motiflerin kullanımında daha bilindik olanlara ve halk muhayyilesine yerleşmiş olanlara yer verirler. Anka ve hüma kuşunun şiirlerinde sıkça kullanılması buna örnektir.

Mitolojik hayvanlarla ilgili olarak kaynakların verdiği bilgiler ve bunlarla ilgili inanç, efsane ve düşünceler belirli noktalarda kesişmektedir. Özellikle Anka, Hüma, Kaknüs, Nesnas, Burak, Ejderha gibi hayvanlar benzetme öğeleri, telmihleri, hayal ve çağrışımları birbirine benzemektedir. Ulaşılmaz olma, Kaf dağında yaşama, yücelik belirtme, güçlü olma gibi özellikler bu ortak noktalardan bazılarıdır. Hüma ve anka kuşu her üç şairimizde de benzer özellikleri dolayısıyla işlenmiştir. Hüma, Anka'yla kıyaslandığında Dîvân şiirinde

daha çok karşımıza çıkmakla, özellikle, XVI. asırdan itibaren bu sıklık artmaktadır. Hüma, kültürümüzde ve edebiyatımızda güzelin ve onun belirli özelliklerinin sembolü olmuştur. Bunun içindirki hem Dîvân hem de Halk şairleri hüma kuşunu sıkça şiirlerinde işlemiştir.

Karacaoğlan, Fehîm ve Âşık Ömer'in aksine hüma kuşunu şiirlerinde daha farklı ele alır. Onun şiirinde hüma kuşu yere konar, öter, göze görülür, rengi seçilir vs. Buradan hareketle Halk şairi olan Karacaoğlan'ın başka bir kuşa hüma dediği sonucu çıkarılabilir. Ulaşılamayan, avlanamayan, dirisi ele geçmeyen, bulut ve ayla anılan, yani o derece yükseklerde bulunan hüma kuşu, Karacaoğlan'da çeşitli özellikleriyle sıradan bir kuş olur.

Musikâr ve nesnasın Halk şairlerimizce şiirlerinde işlenmemesinin sebebi onların halk arasında fazla bilinmemesinden ileri gelebilir. Ancak bir çok rivayet, hadis ve hikâyede adı geçen Burak'ın Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın şiirlerinde anılmaması şaşırtıcıdır.

İKİNCİ BÖLÜM:

(KUŞ ve KUŞ TÜRLERİ)

I. KUŞLAR:

Kuşlar, farkı türleri ve özel adları dışında Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kuş, kus, koş; Farsçada murg (ç.murgân); Arapçada ise tâ'îr, tayr (ç.tuyûr) isimleriyle anılırlar¹⁷⁶.

Kuşlar, yumurtlayan omurgalı hayvanlardır. Kuşların vücudu tüylerle örtülüdür. Vücudu tüylü, çift kanatlı olan kuşlarda diş yoktur. Kuşların ağızları gaga şeklini almıştır. Hepsı sıcakkanlı olup yürekleri dört gözlüdür. Büyük ve küçük kan dolaşimleri birbirinden tamamen ayrılmıştır. Vücut ısıları 41-44 derece olup sıcaktan ve soğuktan etkilenmezler. Kuşların bacakları pullarla örtülüdür. Ayakları dört parmaklı olup üçü önde birisi arkadadır. Bazı kuş türlerinin ayakları perdelidir. Karlı bölgelerde yaşayan kuşların ayakları tüylüdür. Dövüşken kuşların ayaklarında birer adet mahmuz bulunur. Kuşlar uçan varlıklardır. Onların vücutları uçmaya elverişli olarak yaratılmıştır. Kuşların kemiklerinin içi hava ile doludur. Kuyrukları hem fren hem de dümen vazifesi görür. Kanatları vasıtasıyla uçan kuşlar, uçmak için müthiş enerji harcarlar. Kuşların mide ve bağırsak biçimi diğer hayvanlardan farklı olup, “ kursak ” denilen ek bir depoya sahiptir. Kuşlar, 500 ile 1000 arasında kalp atış gücüne sahiptirler. Kuşların kalpleri aynı zamanda onların uçuş motorudur. Kuşlar, kemiklerindeki hava kesecikleri sayesinde çok yükseklerde uçabilirler. Zararlı böceklerin baş düşmanıdır. Bu yönleriyle tarıma büyük destek sağlarlar. Yeryüzünde yaklaşık 25 bin tür kuşun varlığı bilinmektedir. Kuşlar, türlerine göre gölde, denizde, ovada, ormanda, kayalıkta vb. yerlerde yaşarlar¹⁷⁷. Bedeni tüylerle ve boynuzsuz pullarla kaplı, akciğerleriyle soluyan yumurtlayıcı ve omurgalı hayvanlardır. Sıcakkanlı olan kuşların dişsiz çeneleri, boynuzsuz bir gagayla örtülüdür. Kuşlar, bitki, et, böcek, deniz planktonları gibi çok çeşitli yiyeceklerle beslenir. Kuşlarda görüş ve ses çok gelişmiştir. Her türün çeşitli sesleri ve çoğunlukla belirli bir şarkısı vardır. Üreme, göç, yuva yapma vb. etkinlikler içgüdülere dayanırsa da, kuşlarda tanıma, seçme, uyum gibi yetenekler ve çok güçlü bir bellek vardır. Kuşların hem tür hem de sayı bakımından en çok bulunduğu yerler yağışlı tropikal bölgelerdir¹⁷⁸.

Kuşlar, davranışları ve temel özellikleriyle hayvanlar topluluğu içerisinde kendi başlarına özel bir kümeyi oluştururlar. İnsanoğlu iki milyon canlı türü içerisinde 8,600 kuş türü saptaya bilmiştir. Bu sayının günümüzde artacağı bilinen bir gerçektir. Kuşlar, insan yaratılmadan önce yaşamaya başlamıştır. Örneğin Avrupa’da akbabanın iki buçuk milyon yıllık fosili bulunmuştur¹⁷⁹.

Kuşlar, rengârenk tüylere sahiptir. Mükemmel uçuş kabiliyetine sahip olan kuşların yüzücüsü, dalcısı, gece uçanı, gündüz uçanı gibi türleri vardır. Kuşların bazıları (kazlar) iyi aile, bazıları da kötü aile (guguk kuşu) örneğini gösterirler. Kuşlar, yerde gökte yaşamalarıyla yabani veya ehlileştirilmeleriyle sıcakta veya soğukta yaşamaları vb. özellikleri ile hayvanlar âleminin adeta cennetini oluştururlar¹⁸⁰.

Kuşların kimi tek eşli, kimi çok eşlidir. Kimi de her bahar başka bir dişi ile yuva kurar. Kuş yuvalarının kimi çerden çöptendir, kimi örülmüş çoraba benzer, kimi de betondan sağlamdır. Kuşların gagaları, pençeleri, kuyrukları, kanatları ve beden yapıları yaşadıkları

¹⁷⁶ Ömür Ceylan, *Kuş Cenneti Şiirimiz*, Filiz Yay, İst., 2003, s.24; İlhan Çeneli, “ Dîvânü Lügat-it Türk'te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ank., 1973-75, s.112; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Kuş ” mad., C.6, s.14.

¹⁷⁷ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Kuşlar ” mad., C.10, s.348.

¹⁷⁸ *Büyük Larousse*, “ Kuşlar ” mad., C.12, s.7205-06.

¹⁷⁹ L. Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, *Kültür Bakanlığı Yay.*, Ank., 1993, s.155.

¹⁸⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.5.

bölgeye ve beslenme şekline göre düzenlenmiştir. Kuşların kimi dağda, kimi ormanda, kimi gölde, kimi su kenarında, kimi denizde, kimi bataklıkta yaşar. Bazı kuş türlerinin yaşadığı yerler çeşitlidir. Örneğin karabatak, havada, karada, su yüzünde ve su dibinde dolaşabilir. İleride ayrıntıları ile belirtileceği üzere bazı kuş türleri belirli özellikleriyle öne çıkar. Mesela bülbül, eşini yumurtaya razı etmek için sabaha kadar öter; hindi kabarı; martı dışisine yiyecek sunar; tavus kuşu rengârenktir; kuğu su sporları yapar; ibibik yaşlı anne ve babasına yiyecek taşır. Bazı kuşlar, yavruları için ölümü göze alırlar¹⁸¹.

Kuşlar, belirli özellikleri dolayısıyla sınıflandırılır. Örneğin doğan, kartal, şahin ve atmaca gibi kuşlara gündüz yırtıcıları; baykuş, puhukuşu, ishakkuşu ve yarasa gibi kuşlara gece avcıları; keklik toy, bildircin ve turaç gibi kuşlara av kuşları; bülbül, kanarya, florya ve saka gibi kuşlara ötücüler; akbaba, çaylak, kuzgun ve karga gibi kuşlara leş yiyiciler; güvercin kumru, serçe, kırlangıç gibi kuşlara ise evcil veya yarı evcil isimleri verilir¹⁸².

A. Kültürümüzde Kuş:

Efsanelerden rivayetlere, rivayetlerden hikâyelere; hikâyelerden sanata; sanattan rüya tabirlerine kadar birçok alana işlenmiş olan kuşlar, belirli özellikleriyle kültürümüzde yerini alırlar.

İslamiyet'ten önceki devirlerde bazı Türk toplulukları kuşları “ ongun ” saymışlardır. Kuşun ruhun simgesi olduğu Orhun Yazıtları'ndaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Türkçede “ uçmak ” sözcüğü ölümü ifade ediyordu. Kuşların Şamanlar tarafından suretine bürünülen, yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak bilinen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır. Ohlmarks'a göre kaz, karga, baykuş, kuğu, Şaman'ın en çok suretine girdiği hayvanlardandır. Altay Yaratılış Destanı' nında da Tanrı Ülgen kuş biçimindedir. Kültürümüzde bazı kuşlar bazı simgelerin sembolü olmuştur. Örneğin bildircin yiğitliğin, sülün güzellik ve iyi şansın, saksığan iyi haberin, turna ölümsüzlüğün ve uzun hayatın, kırmızı karga güneşin, kara karga şeytanın, güvercin özgür hayatın; kaz erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olmuştur. Kültürümüzde kuşların iyiye yorulanlarının yanında baykuş, kerkenez gibi kuşlar ise uğursuz olup ölümü işaret edici olarak yorumlanmıştır. Bunların yanında kartal, doğan gibi avcı kuşlar ise Gök Tanrı'yı belirtmek, Şaman ruhunu ifade etmek, hükümdar ya da beyleri temsil etmek, koruyucu ruhu, adaleti, güneşi, gücü ve kudreti simgelemek için kullanılıyordu. Söz konusu edilen yırtıcı kuş ya da kuşlar bu anlamları ifade eder biçimde gerek küçük sanatlarda gerekse mimari eserler üzerinde kabartma olarak yaygın bir biçimde kullanılmıştır¹⁸³.

Altayların dinî inançlarına göre en büyük tanrı Ülken'in, kendisi gibi gökte oturduğu inanılan yedi oğlundan biri karakuş adını taşımaktadır. Çin kaynaklarında, Uygurların Tanrı saydığı bir kuş efsanesi anlatılır. Bu efsaneye göre havanın sıcak olduğu bir gün Bilge-Buke'nin atası üzerindeki çıkarak bir ağacın dibinde yatar. Bu ağaca bir kuş gelerek ötmeye başlar. Adam rahatsız olur. Kuş bununla da kalmaz, aşağı inip adamı tırmalar. Adam kızınca kuşu yakalar. Tam bu sırada zehirli bir yılanında aşağı indiğini görür. Kuşu bırakarak yılanın sokmasından kurtulur. Kuşun kendisini kurtarmak için böyle davrandığına kanaat getirilir. Bu olaydan sonra adam kabilesine bu kuşu öldürmemelerini ve ona saygı

¹⁸¹ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.155.

¹⁸² Ömür Ceylan, “ Burdur'un ve Dîvânların Sevimli Konukları: Su Kuşları ”, *I. Buldur Sempozyumu*, Mehmet Akif Ersoy Üni. Rektörlüğü Sempozyum Dizisi, Burdur, 2007, s.310.

¹⁸³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay., İst., 2002, s.134, 151-153.

göstermelerini vasiyet eder. Uygurlar, asırlarca bu kuşa Tanrı gözü ile bakmışlar. Kuş, Türk kültüründe Tanrı, iyi ya da kötü ruh olarak günlük yaşayışta rol oynamıştır¹⁸⁴.

Kültürümüzde yer alan bazı kuşların eski Türklerde, belli inanışlara zemin hazırladığı ya da motif olduğu bilinir. Yakutların bir bölümü, analarının kartaldan geldiğine inanırdı. Kadınlar çocuk yapabilmek için ona yalvarırlardı. Akbaba, Oğuz'un öldürdüğü canavarı yemeye gelen kuştur. Tanrı Ülgen tarafından kuzguna insan canı taşınmıştır. Turna, güvercin, karga haberci ve postacı sayılmıştır. Buğu Tekin'in habercileri de üç kargaydı. Bazı Türk boylarının ve soylarının totemleri de kuğu, kaz ve karga gibi kuşlardır. Kalmuk Masalları'nda bir fedakâr kadın, kuş şekline girerek kocasını kurtarmaya çalışmıştır. Van Gölü çevresinde söylenen Kardeşler Masalı'nda peri kızlar, güvercin şekline girer. Yine eski Türklerde Omay adı verilen kuş kutsal sayılırdı¹⁸⁵.

Kuşların kendilerine has özellikleri ve durumları çeşitli yorumların biçimlenmesine vesile olmuştur. Örneğin kültürümüzde kuş kafesi tutukluluk; kuş pençesi saltanat arması; üzüm yiyen kuş ölümsüz yaşayış simgesi; kuş tüyü hafiflik; kuş uçuşu ruhun gidişi; kuşun ayak izi alfabe ve öngörü; daldaki kuş erişilmemiş istek; eldeki kuş mal, bereket; kuş dili, öğüt ve uyarı ve asmaya konmuş kuş, Tanrı bağışlamasından yararlanmak anlamını taşır. Kuşların bu özellik ve durumlarıyla birlikte renkleri de kültürümüzde farklı yorumlara olanak sağlar. Örneğin akkuş temizliği, doğruluğu; karakuş günahı; renkli kuş güneşi; mavi kuş mutluluğu simgeler. Kısaca kuşların efsanelere, hikâyelere, çeşitli inançlara ve yorumlara yansımış özellikleri kültür tarihinde simgesel olarak şu anlamlara gelmektedir: Ölümsüzlük, özgürlük, haberci, Tanrı, yağmur, yaratıcılık, saltanat, rüzgar, müjdecî, ruh, bulut, güneş, ay, akıl, savaş, güç, ve kudret gibi¹⁸⁶.

Kültürümüzde kuşun simgesel anlamları yer ve şahıs adlarında, bayrak ve flamalarda görülmektedir. Türk kültürünün ongun kuşları Oğuz Kağan'ın altı oğluna birer simge olmuştur:

Gün-han → Şahin
Ayhan → Kartal
Yıldızhan → Tanışan
Gülehan → Sungur
Denizhan → Çakır (Doğan)
Dağhan → Puhu

Kuşlar; saltanat, güç-kuvvet, totem ya da bölgesel bir özellik belirtisi olarak eski çağlardan günümüze kadar birçok milletin bayrağını süslemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) in siyah bir kumaştan ibaret olan en ünlü sancağının, Türkçede kartal-şahin-atmaca-tavşancıl vb. kuş anlamına gelen “ ukab ” adını taşıması Şaman kökenli kartal motifinin Müslümanların gözüyle yüceltilmesine ve özellikle bayrak motifi ya da devlet arması haline gelmesine yardımcı olmuştur¹⁸⁷.

Birçok kültürde olduğu gibi bizim kültürümüzde de kuşun güzel sanatlardaki yeri önemlidir. Kuşların güzelliği, rengi, beden yapıları, ötüşleri, mitolojik özellikleri yapı

¹⁸⁴ Halil Ersoylu, “ Türk Dünyasının Düşünce, Dil, ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar ”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 2, S.11, Nisan, 1981, s.86,87.

¹⁸⁵ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay, İst., 1992, s.155-157.

¹⁸⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.147.

¹⁸⁷ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.148.

sanatından müziğe kadar bütün güzel sanatlara konu olur. Güzel sanatlarda ve özellikle yapı sanatında kartal ve çift başlı kartal motifi, Türk kültüründe önemli yer tutar. Selçuklu, yapılarında çift başlı kartalın her medresede bulunuşu, bilgi ve okuma simgesiyle yorumlanmaktadır. Kültigin Anıt Mezarı'nda bulunan açık kanatlı bir kartal motifi, saltanat simgesi sayılmış olabilir. Türk kültüründe avcı kuşlar, sivil ve dini yapılarda kabartma taşı çini, alçı, ağaç, olarak tasvir edilmiştir. Kartal ve benzeri yırtıcı kuşlar birçok Türk devletinin ve şehrinin yapı sanatında görülür. Özellikle kartal figürü önemlidir. Avar, Göktürk, Uygur, Gazneli, Eyyubi ve Selçuklu sanatında gerek açık mezarlarda gerekse yapılarda kartal figürüne sık rastlanır¹⁸⁸.

Kültürümüzde kuşa verilen değer yapı sanatlarının yanında kuşa yönelik yapılan kuş evlerinde de görülür. Kuş evi; cami, medrese, kervansaray, han ve evlerin çatıya yakın köşelerine, kuşların barınması için yapılan eve ve saraya benzer evlere ve yapılara denir. Bu kuş evleri, büyük özen ve incelik gerektirmektedir. Bu evlere, kuş sarayı, serçe-köşk, güvercinlik, serçe sarayı gibi isimler de verilir. Özellikle serçe ve güvercinin bu kuş evlerinde barındığı görülür. İstanbul'da ve Edirne'de kuş evleriyle tanınmış olan yapılar şunlardır:

- Fatih Camii
- Yeni Camii
- Nur-i Osmaniye Camii
- Valide Camii
- Ayazma Camii
- Topkapı Sarayı
- Eski Cami (Edirne)
- Selimiye (Edirne)¹⁸⁹
- Eski Ali Paşa Camii
- Hurhur Sıbyan Mektebi
- Hüseyin Paşa Külliyesi
- Hasan Paşa Medresesi.

Kuşların kültürümüzde seramik ve süslemelere de yansıdığı görülür. İskitler' de kartal vb. yırtıcı kuş başları kılıç kabzalarında, silahlarda ve kemer tokalarında kullanılmıştır. Isparta'da bir fildişi kabartmada da kuş figürü vardır. Özellikle kuş tüyü, mızraklarda, oklarda, takılarda, çadırlarda ve kadın giysilerinde yerini alır¹⁹⁰.

Kuşların özellikle avcı kuşların resim ve minyatürlere yansımaları elit kesimin yani saray ve efradının vasıtasıyla olur. Sürek avları ve resimleri, avcı kuşlarla avlanan Osmanlı insanı resimleri, Fatih Albümünde şahinle avcılığı gösteren kareler, Kanuni'nin elinde şahinle sürek avını gösteren minyatürler vs¹⁹¹. Kuşlar diğer özelliklerinin yanında sesleriyle de besteleriyle zengin bir esin kaynağı olmuştur. Cemal Reşit Rey'in, Eyüp Güvercinleri, Muammer Sun'un Saray Bahçesi ve Kuşlar, Atlı Karınca-Hüzünlü Serçe adlı besteleri bu alanda önemli bestelerdir¹⁹².

Kuşların hayatı insanlık tarihinden daha önceye dayanır. Kuşlar tarih boyunca mitolojik figür, sanat eseri, barış, güç, bilgelik, özgürlük ve kudret gibi sembollerle anılmaları onların sadece besin kaynağı olmadığının bir göstergesidir. Türklerin mitolojik çağlardan beri sevdikleri, hayranlık duydukları, ümit besledikleri ve birçok özellikleri dolayısıyla kendilerine yakın buldukları için sembol olarak kabul ettikleri kuşlar, Türk tarihinin her döneminde

¹⁸⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.150,151.

¹⁸⁹ Ç. E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C.2, s.1179.

¹⁹⁰ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.152.

¹⁹¹ Bahçeddin Ögel, *Kültür Tarihine Giriş*, Ank. 1984, C.7, s.203, 247.

¹⁹² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.154.

seçkin şahıslara isim (Çağrı, Başkuş, Aksungur gibi) ve Türk coğrafyasında köy, şehir, göl, dağ gibi birçok yere ad (Kuşadası, Florya, Kazdağı vs.) olmuştur¹⁹³.

Türkler, kuşları, kişi ve yer adlarının dışında mimariden halk danslarına, kıyafetlerinden mezar taşlarına kadar hayatın her alanında yaşatmıştır. Eski zamanlardan günümüze kadar, Türk tarihinin her devrinde peygamberlerin, ermişlerin, kuşların dilinden anladıkları ve onlarla konuşabildiklerine inanılmıştır¹⁹⁴. Mesela Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşması dinî ve edebi pek çok eserde işlenmiştir¹⁹⁵. Halk arasında kuşdili demek, anlaşılmasız seslerle konuşmak demektir. Kelimelerin baş ve sonundaki heceler yer değiştirilerek bir kurala bağlı olarak yapılan konuşmalara denir. Rüya da görülen kuşun türü belli değilse pek hayra yorulmaz. Azrail'e işaret eder. Siyah kuş görmek amelin kötülüğüne, beyaz kuş görmek sevaba işarettir. Renkli kuşlar riyakârlığa delalet eder. Büyük kuşlar, melik, reis, âlim, tüccar ve zengin kimselere işaret eder¹⁹⁶.

B. Edebiyatımızda Kuş:

Türk edebiyatının nesir veya nazım türünde ele geçebilen en eski eserlerinin hemen hepsinde “ kuş ” genel adı verilen canlılara fazlaca rastlanır. Kuşlar, daha destanlar döneminden itibaren birer tabiat unsuru ve süsü olmalarının yanında fert ve millet yaşayışının bir parçası, inanç sisteminin bütünleyicisi olmuştur¹⁹⁷. Kuşlar, edebiyatımızda alegorik edebi eserlerin vazgeçilmez kahramanları olmuştur. Gülşehri'nin Mantıku't Tayr'ı, Ali Şîr Nevâî'nin Lisânü't Tayr'ı, Derviş Şemseddin'in Deh Murg-u, Zaif'inin Gülşen-i Simurg'u, Mehmet Ârif'in Ravzatü't Tevhid'i ve Bülbüliyye'si bu alanda yazılmış manzum, mensur eserlerdir. Türk Edebiyatının her döneminde farkı edebi çevrelerde olsalar da bütün şâirlerimiz kuşlara büyük ilgi göstermiştir. Halk şâirlerimizin dizelerinde, Anonim Halk edebiyatı ürünlerinde, Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatında ve Divân şiirinde pek çok kuş önemli metaforlar çağrışımlar yüklenerek kullanılmıştır¹⁹⁸.

Türk dilinde kuş ve kuşçulukla ilgili kelimeler hatırı sayılır bir yer tutar. Eski zamanlarda çokça bilinen ve kullanılanlardan bazıları şunlardır; Yün (kuş tüyü), yelek (kuş kanadındaki tüy), pırlak (avcılıkta kullanılan yem kuşu), kuşlamak (kuş avlamak), cıynak (tırnak), dalabilmek (çırpınmak) gibi. Kuşlar, farkı türleri ve özel adları dışında şiirimizde genel olarak kuş, murg, tayr isimleriyle anılır. Türkçe olan kuş kelimesi kimi zaman kuşçu, kuşhâne, kuş yuvası, kuş kebabı, kafes kuşu gibi maddi kültür unsuru olarak kimi zaman can kuşu gibi âdiyet kazanmış şekilde, kimi zaman da kuş dili, kuşluk, kuşbaşı, kuş uykusu, kuş tüyü gibi tabir hüviyetine bürünmüş şekilde karşımıza çıkar¹⁹⁹.

Şiirimizde kuşların ötüşü, alçakta ve yüksekte uçması, tuzağa düşmesi, avlanması, bağ ve bahçede bulunması, kafese kapatılması, ürkütülmesi, ürkekliği, zayıf ve çelimsiz oluşu, yaralanması, eşini kaybetmesi, kolunun kanadının kırılması gibi sayısız özelliği karşımıza çıkar. Türk edebiyatında bülbül, dürraç, kanarya vs. sesi; tutî, konuşması; tavûs, rengi; keklik yürüyüşü; güvercin, ürkekliği; şahin, avcılığı; karga, uğursuzluğu ile adından sıkça söz ettirir. Tabiatın geniş ölçüde girdiği halk şiirinde kuşlar, tasvîr, süs, teşbih vb. unsurlar olarak şairin

¹⁹³ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.20.

¹⁹⁴ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.109.

¹⁹⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Kuş ” mad., C.6, s.15.

¹⁹⁶ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar, Yüksek Lisans Tezi*, İst., 1989, s.215.

¹⁹⁷ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.86.

¹⁹⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.19, 28.

¹⁹⁹ Ömür Ceylan, *a.e.*, s.20.

hayal gücü ve düşüncesinde yerini almıştır. Âşık edebiyatımızda “ kuş destanları ” gibi bütünü ile kuşları konu edinen şiirler de vardır²⁰⁰.

Kuşlar, Türk Edebiyatında manzum ve mensur birçok eserde çok eskiden beri çeşitli münasebetlerle kullanıla gelmiştir. Bu münasebetlerin en geniş kullanım alanlarından biri de benzetme (teşbih) tir. Kuş türündeki hususiyetler, yetenekler, fiziksel özellikler, fitri farklılıklar ortaya karşılaştırma ve mukayese etme düşüncesini çıkarmıştır. Bu mukayese zamanla insanların kendilerine de sirayet etmiştir. İfadeye canlılık ve güçlülük kazandırmak adına birçok teşbih yapılmıştır. Edebiyat eserlerinde kaynağı kuşlardan alan benzetmeler çoktur. Bu benzetmeler genellikle güzellik, temizlik, sağlık, ses gibi özelliklerdir. Türk edebiyatının nesir ya da şiir türünde yazılmış en eski eserlerin hemen hemen hepsinde “ kuş ” genel adı verilen canlılara oldukça çok rastlanır. Buradaki asıl nokta kuşların daha destanlar döneminden itibaren birer tabiat unsuru ve süsü olmalarıdır²⁰¹. Kutadgu Bilig’de birçok hayvan adının yer aldığı bilinmektedir. Bu eserde, kuşlar, gerek özel ad olarak gerekse tür adı olarak karşımıza çıkar. Örneğin “ insan sabrederse, dileğine kavuşur, sabredip bekleyen avcı, akkuş tutar. ” yine “ asker beylerin kanat tüyüdür. Ey beylerbeyi kanatsız kuş uçamaz. ” Bir başka şaheserimiz Dede Korkut Hikâyeleri’nde kuşla ilgili olarak birçok bilginin aktarıldığı görülür. Özellikle “ turgay ” isimli bir kuşun çok erkenden ötmeye başladığından bahsedilir. Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olan büyük ölçüde âşıklar, meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışık “ halk hikâyeleri ” nde de birçok hayvanın yer aldığı görülür. Bu hikâyelerde kuşlar bazen âşığa yardımcı unsur, onun habercisi, yol arkadaşı ve kötü haber verici olarak karşımıza çıkar. Karga, leylek, keklik, güvercin gibi kuşların masallarımızda sıkça yer aldığı bilinir. Bunlar daha çok sembolize edilerek öğüt vermek amacıyla kullanılırlar. Yine bir güldüren kelimeler dizisi diye adlandırabileceğimiz fıkralarda da kuşların bir araç ve motif olarak kullanıldığı görülür²⁰².

Eski Türk düşüncesinin “ zaman anlayışından ” doğan ve günümüze kadar ulaşan kalıplaşmış sözlerden birisi “ kuşluk” tur. Güneşin doğmasından sonra gelen ve sabah ile öğle (on gibi) arasındaki zaman ortasını ifade eder. Bu Türkiye’de iki ayrı zaman dilimine ayrılmıştır. Birisi küçük kuşluk, diğeri büyük kuşluktur. Bazı tarikat mensuplarının güneşin bir iki mızrak boyu yükselmesinden sonra kıldıkları işrak namazından sonra arkasından altı rekâtlik “ kuşluk namazı ” kıldıkları bilinir. Osmanlı’da sarayda yenilen iki öğün yemeğinden ilkinin adı “ kuştuk taamı ”ydı. Rumeli halkı çevresinde öğle yemeğine “ kuşluk ” denilmiştir²⁰³.

Kuş ve kuşlardaki özelliklerin, gerçek ve mecazî anlamlar içinde ifade edilmelerinden doğan deyim ve atasözlerimiz şunlardır: Kuş gibi uçmak, kuş kuşlamak, kuş salmak, kuş sütüyle beslemek, kuş beyinli, kendini bir kuş kadar hafif hissetmek, kuş kondurmak, kuşa benzetmek, kuş uçmaz kervan geçmez, kuş kadar canı olmak, kuş uçurmamak, kuş yuvası, kuşa çevirmek, kuş uykusu, gece kuşu, başına devlet kuşu konmak, ağzı ile kuş tutmak, kuş divanı, kuşluk (kuşların yemlendiği zaman), kurda kuşa yem olmak, bir taşla iki kuş vurmak, uçan kuşa borcu olmak, kuş gibi yemek, kuş kanadıyla gitmek vb. deyimlerimiz; “ kuşa kafes lazım, boruya nefes ”, “ kuşa süt nasip olsa anasından olurdu ”, “ kuş darıdan kaçır mı? ”, “ Kuş kanatına kira istemez ”, “ kuştan korkan darı ekmez ”, “ kuşu kuşla avlarlar ”, “ kuş var eti yenir, kuş var et yedirilir. ” “ kuş tırnağı yem için ilinir, takılır ”, “ yuvayı yapan dişi kuştur

²⁰⁰ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.6, s.14-15.

²⁰¹ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.86.

²⁰² Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya Şelçuk Üniversitesi, 2002, s.26, 30-34.

²⁰³ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.100.

”, “ yırtıcı kuşun ömrü az olur ”, “ zeyrek kuş iki ayağından tutulur.”, “ sebepsiz kuş bile uçmaz.” ve “ gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz. ” gibi de atasözlerimiz vardır²⁰⁴.

Kuşların en önemli özelliği olan uçmaları manilerimize, ninnilerimize, bilmecelerimize vb. edebi ürünlere yansır. Türkçenin inceliğini, güzelliğini, anlam zenginliğini, kıvraklığını ortaya koyan manilerde²⁰⁵ kuşların havada uçuşması, kanat çırpması, yükselmesi ve onlardan haberci olarak bahsedilmesi yer alır:

Su gelür güldür güldür
Mendilim dolu güldür
Ey havada uçan kuş
Hâlimi yâre bildir.

Kanat açmış havaya
Yükselmiş uçmuş aya
Benim bir yârim vardır
Göremem doya doya.

Ninniler, çocuklara ve bebeklere rüyalar âleminin dışında ya da içinde ilk kuş sesini, kanat hışırtısını, güzelliğini duyurur:

Gül ağacı boğum boğum,
Çeşit kuşlar öttü bugün,
Poyraz yeli eser iken,
Gül yaprağın döktü bugün,
Ninni yavrum ninni.

Çekirdekte kuş yuvası,
Mama getir babası,
Şimdi uyutacak anası,
Uyusun da büyüsün ninni!²⁰⁶

Bilmece, bir şeyin adını anmadan, niteliklerin üstü kapalı söylenerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene ve okuyana bırakan oyun, muamma olarak tarif edilir. Halk ürünlerinden bilmecelere²⁰⁷ de kuş ve onunla ilgili özellikler yansır :

Dalda durur
Elde durmaz

Ekimsiz tarlalara,
Çiçeksiz dallara,
Ne konar, ne öterler

Kuşların özellikle bazı kuşların bu halk ürünlerinden başka “ dua ve beddua ”lara da yansıdığı görülür. Halkımız dua kısmında olumlu çağrışımları olan kuşları (hüma, turna, anka gibi), beddua kısmında ise olumsuz çağrışımları olan kuşları (karga, baykuş gibi) kullanmıştır. Anonim Halk Edebiyatımızın mahsulü olan türküler insanımızın sevincini,

²⁰⁴ Halil Ersoylu, *a.m.*, s.100, 101; Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yay., C.1-2, s.380, 381.

²⁰⁵ Kılıslı Rıfat Bilge, *Manilerimiz*, s.184; Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.84.

²⁰⁶ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.179, 311.

²⁰⁷ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yay., s.43.

hasretini, acısını çok güzel yansıtmıştır. Türküler de duygular anlatılırken sıkça tabiat unsurlarından yararlanılmıştır. Örneğin sevgili anlatılırken onun güzelliği bir kuşa benzetilir. Güvercinler, keklikler, ördekler, turnalar âşığa gurbet acısını hatırlatmaktadır. Bazen bülbül garip garip öterek âşığı dertlendirir. Bazen âşık, turnalar ve güvercinler vasıtasıyla sevdiğine haber yollar, bazen de yeşil bir ördek olur göllere dalar:

Yeşil ördek gibi daldım göllere,
Sen düşürdün beni dilden dillere,
Başımı alıp gidem gurbet ellere,
Ne sen beni unut, ne de ben seni²⁰⁸.

İnsanımız, ağıt geleneğine sahip bir millettir. Ölen kişinin ardından, gurbete gidenin ardından ağıt yaktığı gibi ölen hayvanının ardından da ağıt söylemiştir. Kuşların kullanıldığı ağıtlarda bir betimleme söz konusudur:

Kırlangıç yapar yuvayı,
Çamur sıvayı sıvayı,
Biri bülbül, biri geyik,
Albır'a yapmış yuvayı²⁰⁹.

Anonim Halk şiirimizin içinde hareketli ve çağrışımı çok geniş olan bir türümüz de tekerlemelerdir. Tekerlemelere her şey konu olabilir. Edebiyatımızda hayvanların sıkça tekerlemelere konu olduğu görülür. Konu gereği sadece kuşların geçtiği dizelere örnek vermekte yarar var:

...
Kara tavuk kömürcü, saksığan berber iken,
...
Tavuk saatçi, eşek tuzcu iken,
....

Yılanı kuşa verdim,
Kuş kanat verdi,
Kanadı yere çarptım,
Yer çim verdi²¹⁰.

C. Kuşlarla İlgili Genel Özellikler:

1. Kuş-Av:

Av bir kurum olarak en eski zamanlardan beri Türkler için çok önemlidir. Avcılık, en eski Türklerden günümüze kadar çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Özellikle Osmanlı devrinde mükemmel bir kurum haline gelmiştir. Bu hususta tarihi süreç içerisinde teknik ve usuller konusunda çok fazla bir değişim gözlenmiştir. Avlar, askeri eğitmek ve savaşa hazırlanmanın dışında, sultanların ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı bir süre avı olarak yapılmıştır²¹¹. Manas destanında ve Oğuzlarla ilgili destanlarda, av kuşları ile av köpekleri kahramanın en yakın arkadaşlarından sayılıyordu. Avcı kuşların Türklerin hayatında büyük önemi vardır. Bu duruma işaret eden en güzel örnekler arasında Oğuz boylarının kuş tözleri (ongunu)

²⁰⁸ Adem Yıldız., *a.g.t.*, s.42, 47-8.

²⁰⁹ Adem Yıldız., *a.t.*, s.50.

²¹⁰ Adem Yıldız., *a.t.*, s.54.

²¹¹ A. Caferoğlu, “ Türklerde Av Kültü ve Müessesesi ”, VII, *TDK Tebliğleri*, C.1, s.173.

belirtilebilir. Dede Korkut Kitabı'nda avcı kuşlarla yapılan av için “ kuş kuşlamak ” deyimi kullanılmıştır²¹². Kuşlarla avcılık ya da kuşun kuşla avlanması hususu şairlerimiz şiirlerinde de yerini almıştır. Fehîm-i Kadîm, aşağıdaki şiirinde “ Kin dolu gamzesine av için izin verip kirpik doğanı, gönül kuşunun sinesine konu.” diyerek kuş-avcı-av gerçeğini işler. Beyitte sevgilinin kirpiği yaralayıcılık ve avlayıcılık özelliği yönüyle doğan kuşuna benzetilmiştir. Bir başka benzetme âşığın gönül zayıflık ve avlanması dolayısıyla av kuşuna benzetilmiştir. Sevgilinin kirpiği eğitilmiş bir doğandır. Çünkü onun kirpik doğanı ava alışkındır. Sevgilinin gamzesi ise avcıdır. Gamze, kirpik doğanı âşığın üstüne salınca gönül kuşunun avlanması kaçınılmazdır:

Ruhsat-ı sayd verüp gamze-i pür-kînesine
Kondı şâhbâz-ı müje murg-ı dilün sînesine
Fehîm-i Kadîm, s.654, G., 269/1 .

Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde bir süre avını tasvîr etmektedir. Sürek avı, av hayvanlarının çeşitli yollarla kovalanarak belirlenmiş bir yere toplanmasına ve böylece avlanmasına dayanıyordu. Bu avlar sırasında, atlar ve avcı kuşlar gibi terbiye edilmiş çeşitli hayvanlar kullanılmaktaydı:

Karaca'oğlan yavuz ata binerdi,
Üstümüzde avcı kuşlar gezerdi,
Ha, deyince beş yüz atlı binerdi,
Akça ceranları kovanlar hani.
Karacaoğlan, s.52, Koş., 77/5 .

Karacaoğlan, avcı kuşların yanında avlanan kuşlarından da bahseder. Aşağıdaki dörtlükte şair, bazı kuşların avda tercih edildiğini hem tür adı olarak hem de özel ad olarak ifade eder:

Cebir, elem şu dağların başından,
Avlayalım kecliğinden, kuşundan,
Samantı ırmağından, Pınarbaşı'ndan,
Geçemem, artıyor figânım dağlar.
Karacaoğlan, s.74, Koş., 110/1 .

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Fehîm'de olduğu gibi terbiye edilmiş avcı kuşlarla (doğanla) çıkılan avdan bahseder. Doğan bahsinde görüleceği gibi doğanla ava çıkıldığında doğan kolda taşınır. Aşağıdaki şiirde de gönül avcılığında usta olan sevgili pazısında doğanla görülmektedir. Onun doğan kuşu, gökyüzünün en yüksek yerinde uçabilme kabiliyetindedir:

Sende hatmetti kemâl-i kudretini lâyezâl
Sûretin nakşına bir vechile olmaz kîl ü kâl
Ey şikâr-ı dil senin bâzunda bâz-ı itidâl
Evcgâh-ı câh-ı rif'at cilvegâhındır senin
Âşık Ömer, s.280, Murab., 474/2 .

²¹² Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.162, 164-65.

2. Kuş-Besin:

Kuşlar, eti helâl ve haram olanlar; besleyici olanlar; etinin hazmı kolay ve zor olanlar; eti vücut için faydalı ve zararlı olanlar olarak ayrılmaktadır. Eti yenir, yani av kuşları eskiden hem eğlence hem de etinin lezzeti için avlanırdı. Müstakil ve süreklilik avı şeklinde yapılan bu avlar günümüzde de devam etmektedir. Kuşlar, belirli özelliklerine göre sınıflandırılır. Mesela doğan, kartal, şahin ve atmaca gündüz yırtıcı; baykuş, puhukuşu, ishakuşu ve yarasa gece avcıları; keklik, toy, bıldırcın ve turaç av kuşları; bülbül, kanarya, florya ve saka ötücüler; akbaba, çaylak, kuzgun ve karga leş yiyiciler; güvercin kumru, serçe, kırlangıç ise evcil veya yarı evcil gibi. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde eti yenen ve yenmeyen kuşlar olarak bir sınıflama yapar ve bu kuşlarla kendi özellikleri arasında benzerlik kurar. Keklik, turaç, kaz, ördek, sülün gibi av kuşlarını eti yendiğinden dolayı kendi iyi haline; bülbül, kanarya, saka, florya gibi eti yenmeyen ancak sesleri güzel olan kuşları da kendi hayali olarak tasavvur eder:

Eti yenir kuşlar iyi hâlimdir
Eti yenmeyen hem hayâlimdir
O yırtıcı kuşlar şûm cemâlimdir
Fikrim 'anka gönlüm taht-ı cihândâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/28 .

Âşıklar, aşk yolunun şehitleridir. Onlar hiçbir suçları yokken sevgilinin oku ile şehit edilmişlerdir. Onlara yüklenen suç, âşık olmalarıdır. Âşıkların sevgisi yüce olduğu ve bu yolda öldürüldükleri için şehit olmuşlardır. Âşığın sinesi içindeki aşk ateşi onların ruhlarını kuş kebabı yapmıştır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bu benzetme ve hayallerden hareketle kuş etinden kebab yapıldığı hususunu şiirinde işler:

Murg-ı kebâp-veş ider haşırda
Tîrûn ile rûh-ı şehîdân semâ
Fehîm-i Kadîm, s.116, K., 3/8.

3. Kuş-Göçmen:

Yerli kuşların dışında kuşların çoğu her yıl ilkbaharda kuzeye, sonbaharda ise güneye uçarak göç etmektedirler. Bu göç onların yaşamlarıyla alakalıdır. Sıcaklığa, beslenmeye ve yavrulamaya duyulan ihtiyaç bu göçleri zorunlu kılar. Kuşlar göç ederken özel yollar kullanırlar. Her kuş türünün gökyüzünde kendine ait bir rotası vardır. O yolla giderler ve yine hiç şaşırmadan aynı yolla geri dönerler. Bu gerçekten hareketle Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde sökün ayı yani göç zamanı geldiği anda, kuşların yer değiştirdiklerini ifade eder. Şâir, kuşların katar katar olup iç memleketlere doğru uçtuğunu, hüma kuşunun geldiği yere geri döndüğünü ve ördeklerin çığırıp sıcak göllere doğru yöneldiğini söyleyerek bu göçün tasvirini yapar:

Sökün ayı geldi kuşlar söküldü,
Katarın önü iç iline döküldü,
Hüma kuşu silasına çekildi,
Ördeği çığırıp göl deyip gider.
Karacaoğlan s.489, 383/2.

Şair bir diğer dördlüğünde bu göçmen kuşların yılda bir kez göçtüklerini belirtir. Yani yukarıda da ifade edildiği gibi kuşlar ilkbaharda kuzeye, sonbaharda da uzak illere yani güneye göç ederler:

Karacaoğlan eydür: Gelenler gider,
Vâdesi yetenler borcunu öder,
Kuşları yılda bir kez sılaya gider,
Onlar da terkini komaz sılanın.

Karacaoğlan, s.70, Koş., 103/4 .

4. Kuş-Güçsüzlük/Zayıflık:

Kuşlar, zayıf yaratıklardır. Özellikle av kuşları güçsüzlükleri dolayısıyla avcı kuşların yemi olurlar. Av kuşları, avcı kuşlar kadar insanların da tehlikesi altında yaşarlar. Onların bu durumu hem etlerinin lezizliği hem de savunmalarının güçsüzlüğü dolayısıyladır. Fehîm, bir beytinde âşığı, zayıf bir kuşa benzetir. Zayıf bir kuş, avcı kuşun karşısında nasıl savunmasızsa âşık da sevgili karşısında böyle savunmasızdır. Eğer sevgilinin gözü doğanı âşığın varlığından haberi olursa bu zayıf kuşça beden av olmaktan kurtulamaz:

Sayd itmeğe cânı yeter âsâr-ı tegafül
Bir murg-ı za‘îfi iki şâhbâza tuyurma.

Fehîm-i Kadîm, s.634, G., 251/3 .

“ Canı avlamak için bilmezlikten gelme kâfidir, sakın bir zayıf kuşun varlığından iki doğan gibi olan o gözlerini haberdar etme.”

Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde Fehîm de olduğu gibi âşığı zayıflık yönüyle kuşa benzetir. Ancak Fehîm de âşık, avlanmaktan korkarken, Âşık Ömer de âşığın av olma isteği vardır. Âşık, kuşça canını Hz. Yusuf’un uğruna kurban eder:

Hüsnile dillerde ismi oldu destân Yûsuf’un
Kuşça cânım eyledim uğruna kurban Yûsuf’un
Ehl-i dildir remzile âşıkların nabzın tutar
Olmamak mümkün midir hükmüne fermân Yûsuf’un
Âşık Ömer, s.298, Murab., 502/1 .

5. Kuş-Haberleşme:

Haberleşme ve mektuplaşma hususunda eskiden birçok vasıtalar kullanılmıştır. Güvercinler, hüthüt kuşları; tatar ve ulak denilen postacılar bunlardan en önemlileridir. Hüthüt kuşunun, Hz. Süleyman ve Sebâ Melikesi kıssasında adı geçer. Vazifesi habercidir. Türklerin eski devirlerden itibaren güvercinle uzak yerlere mektup gönderdikleri bilinmektedir²¹³. “ Mektup nakletmeye alıştırılmış posta hizmetini ifade eden güvercine tâtârî denilir.” Güvercinler yalnız resmî muhaberede değil, aşk muhaberelelerinde de kullanılmıştır²¹⁴. Fehîm aşağıdaki şiirinde kuşla haberleşme ve mektuplaşma olayını konu edinir. Postacı kuşun taşıdığı mektupta ya önemli bir haber ya da âşığın sevgiliye olan ilan-ı aşkı yer alır. Hal böyle olunca mektubun değeri artmış, postacı kuşun da sorumluluğu katlanmıştır. Böyle değerli bir mektubu yerine ulaştırmak için mücadele edilecek hava şartları, açlık, susuzluk gibi engellerin yanında mektubun içindeki önemli sözlerin harareti de çok önemlidir. Nitekim şair, aşağıdaki şiirinde bu önemli görevi Güneş kuşuna verir. Yani âşığın postacısının güneş kuşu olduğunu söyler. Âşığın postacı kuşu Güneş, taşıdığı mektuptaki aşkın yakıcılığından dolayı alev alev yanmaya başlamıştır. Şaire göre Güneş kuşunun baştan ayağa kadar alev haline gelmesine şaşmamak gerekir. Çünkü o, âşığın sevgiliye giden postacısıdır. Bu şiirde güneş ile kuş arasında hareket, renk, kişiler için önemli olmaları dolayısıyla bir ilgi kurulmuştur. Güneşin

²¹³ Geniş bilgi için bakz. Güvecin mad.

²¹⁴ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.296.

alev topu haline gelmesi şair tarafından ona aşk postacısı sıfatı yüklenerek güzel bir sebebe bağlanmıştır. Bu güzel benzetmeyi şair, abartma sanatıyla süslemiştir:

Murg-ı hurşîd n'ola olsa çerâğâ şu'le
Kûy-ı cânâna gider kâsid-i peygâmumdur.
Fehîm-i Kadîm, s.170, K., 12/4 .

6. Kuş-Hz. Süleyman:

Allah tarafından Hz. Süleyman'a birçok mucizeler verilmiştir. Bunlardan birisi de kuşlarla ve hayvanlarla konuşması, onların dilinden anlamasıdır. Âşık Ömer bir dörtlüğünde Hz. Süleyman'ın bir zamanlar, hayvanların ve kuşların padişahı olduğunu söyleyerek bu inanişe telmihte bulunur:

Bir zamanlar şah iken vahş u tuyûra
Fermânı yürüdü mâr ile mûra
Ecel câmin içip girdi kubûra
Hükmederdi ins ü cinne Süleymân
Âşık Ömer, s.12, D., 3/21.

Âşık Ömer'deki genel ifade Karacaoğlan'da özele iner. Şair, Hz. Süleyman'ın kuş dilini bildiğine telmihte bulunur:

Nuh'un gemisine bühtân edenler,
Yelken açıp el kadrini ne bilir?
O Süleymân kuşdilini bilirdi,
Her Süleymân dil kadrini ne bilir?
Karacaoğlan, s.169, Koş., 247/1.

7. Kuş-Kafes:

Bazı kuş türleri, sesi, güzelliği, konuşması, avcılığı gibi özellikleri dolayısıyla tuzağa düşürülerek yakalanır. Yakalanan bu kuşlar evlerde, bahçelerde, hayvanat bahçelerinde türlerine uygun kafeslerde beslenir ve muhafaza edilirler. Kafesler, etrafı görececek şekilde alt ve üstü kapalı, bunların yanları ise tellerle çevrilidir. Fehîm'in bir beytinde, avcı olan sevgili, gönül kuşunu yakalayıp kafese kapatır. Sevgili, gönül kuşunun kafesini kirpik okundan ve bakışlarından yapar. Bu beyitte gönül-kuş; kirpik-ok; bakış-kılıç benzetmeleriyle hayâli bir durum tasavvur edilir. Bu benzetmelerde avlanma, şekil, yaralayıcılık gibi özellikler hâkimdir. Şâir, kuşun kafeste tutulması ile gönlün sevgilide kalması arasında benzetme kurarak kuş-kafes ilişkisini açıklar:

Mecrûh idüp murg-ı dili gamze-i dilber
Tîr-i müje vü tîg-i nigehten kafes eyler
Fehîm-i Kadîm, s.380, G., 57/6 .

Bazı kuşların yakalanıp, ehlileştirilmesi onları kafes kuşu yapar. Bu kuşlar kafese o kadar alışırki onları azat etseniz onlar yabani hayatlarına geri dönmek istemezler. Fehîm bir beytinde bu duruma dikkat çekerken sevgilinin saçını, gönül kuşunu muhafaza eden kafese; ayva tüylerini ise kuşların yabani ortamlarda buldukları çimenliğe benzetmiştir:

Zülfinde gönül hatt-ı ‘anber-şikeni n’eyler
Murgân-ı kafes-perver seyr-i çemeni n’eyler
Fehîm-i Kadîm, s.378, G., 56/1 .

“ Gönül, onun saçında iken anber kıvrımlı ayva tüylerini ne yapsın? Kafeste yetişmiş kuşlar, çemende gezmeyi ister mi? ”

Karacaoğlan ise bir dörtlüğünde beden-kafes ilişkisini kurarak aşığın canını kafeste duran kuşa benzetmiştir. İnsan bedeninin kemiklerinin tel tel oluşuyla kafes demirlerinin tel tel olması arasında teşbih kurulur. Vade yetince can kuşunun beden kafesini terk etmesi gibi kafes kuşu da ya sahibi tarafından azat edilince ya da ölünce o kafesten kurtulacaktır:

Ağalar, içmesi hoştur,
O da züğürtlere güçtür,
Cân, kafeste duran kuştur,
Elbet uçar, gider bir gün.
Karacaoğlan, s.251, Var., 358/2.

8. Kuş-Kanat:

Kanat kuşların en önemli uzuvlarından. Uçmalarını sağlayan bir araçtır. Kuşların kemik içleri, kuşa hafiflik kazandıracak şekilde ilik yerine hava ile doludur. Kanatları kuvvetli bir kas sistemiyle göğüs kemiğine bağlıdır. Kuşlarda büyük v eküçük iki sistem vardır. Büyük kaslar kanatları aşağıya hareket ettirirken küçük kaslar yukarıya doğru olan hareketi sağlar. Kanatların uç kısımları tahrikini ve kontrolünü sağlar. Kuşların uçmaları, yükseklere çıkmaları, kanat açmaları, kol ve kanadın kırılması, en uzun kanatları edebiyatımızda yer almış ve misal gösterilmiştir²¹⁵. Fehîm bir beytinde sevgilinin gözlerine dikkat çekerek onların gücünden bahseder. Şair, sevgilinin şiddetli bakmasını istemez çünkü inlemesinin kesilmesinden ve gönül kuşunun kolsuz kanatsız kalmasından çekinmektedir. Kolu kanadı olmayan gönül kuşu, en önemli uzvunu kaybettiğinden artık sevgiliye doğru uçamayacaktır:

Hışm ile çeşmün zebân-ı nâlemi lâl itmesün
Murg-ı dest-âmûz-ı dilden bî-per ü bâl itmesün
Fehîm-i Kadîm, s.626, G., 245/1.

Âşık Ömer, aşağıdaki beytinde ruhla kuş arasında renk, şekil ve hareket ilişkisini kurar. Âşık, ruh kuşunun yüce âlem de karar etmesini isteyen sevgiliye eğer bu beden dünyada iken kanat açmaz ise sevdiğinin isteğinin gerçekleşmeyeceğini söyler. Çünkü tasavvufî inanışa göre dünya ahiretin tarlasıdır. Ne ekersen onu biçersin. Bu inanıştan hareketle ruhun yüce âlemde kanat açabilmesi için bayağı olan dünyada üzerine düşeni yapmalı, kuş olmanın vasıflarını yerine getirmelidir. Kuşun önemli özelliği kanat açmaktır. Sen kanat açma dersen bu ruh kuşu, sevgiliye nasıl ulaşır:

Âlem-i ulvîde dersen murg-i rûh etsin karâr
Açmayınca olmaz iş bu cây-ı sülûlden cenâh
Âşık Ömer, s.97, G., 183/3 .

Karacaoğlan ise aşağıdaki dörtlüğünde âşığın karamsar ruh halini anlatır. Âşık ile kuş arasında kurulan ilgi uçmak ve kanat açmaları yönleriyle. Şair, uçmak, kanat açmak ve

²¹⁵ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.218.

geçmek kelimeleri ile kuş mazmununu ifade etmektedir. Bu kuş mazmunu, şiirde âşığın bedeninde ifadesini bulur. Ama âşık, bu ifadenin gereğini yerine getirmek istemez:

Hiçbir daha yükseklerden uçmayayım,
Uçarsam da kanadımı açmayayım,
Muhannetin köprüsünden geçmeyeyim,
Coşkun sele uğratmayın yolumu,
Karacaoğlan, s.226, Koş., 328/1 .

9. Kuş-Konma:

Kuşlar havada uzun süre duramayacaklarından konma ihtiyacı hissederler. Ebâbil ve bazı mitolojik kuşlar, bu durumun dışında tutulur. Çünkü ebâbilin çok uzun süre havada durduğu, mitolojik kuşların ise yere konmadığı söylenir. Kuşlar, uçma işleminin ardından dinlenmek, avlanmak, beslenmek ve kuluçkaya yatmak gibi durumlardan ötürü belirledikleri yerlere konarlar. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde kuşun konması hususunu çeşitli benzetmelerle işlemiştir. Şâir, âşığın canını, kuşa benzetir. Âşığın kuş olan canı, sevgilinin boynundaki benlere konar. Bu konma hususu “ kalma ” kelimesiyle daha güzel ifade edilir. Âşık, sevgilinin gerdanındaki benlere vurulmuştur ve gözünü oradan alamamaktadır. Sonunda âşığın canı, kuş olup oraya konmuştur:

Murg-ı cânım konu gerdânındaki fülüllere
Mâil olursam ‘aceb mi ol saçı sünbüllere
Ârif isen kıl nazar feryâd eden bülbüllere
Her biri bir yerde yasanmış gül-i ter cânibin
Âşık Ömer, s.266, Murab., 455/3 .

Âşık Ömer’in şiirinde can, kuş olurken, Karacaoğlan’da gönül, kuş olur. Karacaoğlan, gönlünü ve canını sevgili yolunca vermek istemektedir. Onun dileği gönlünün sevgilide olması ve orada kalmasıdır. Onun başkalarında gözü yoktur. Âşık, Yaradan’a kuşca canının Azrâil tarafından değil sevgili tarafından alınması hususunda dua etmektedir. Çünkü ona göre sevdiği uğruna ölmek güzeldir:

Karac’oğlan der ki: Yakılıp yandırma,
Şu gönlümü engin göle kandırma,
Azrâil gönderip cânım aldırma,
Sevdiğime cânım aldır, Yaradan.
Karacaoğlan, s.141, Koş., 207/4.

10. Kuş-Kuşluk Vakti:

Kuşluk bir zaman dilimidir. Sabah ile öğle arasındaki zamanın ortasını -saat on gibi- belirtir. Türkiye Türklerinin düşüncesinde kuşluk; küçük ve büyük kuşluk diye ikiye ayrılmıştır. Küçük kuşluğa halk arasında ince ve genç kuşluk isimleri de verilir. Bu bölüm sabah ile kuşluk arasını, büyük kuşluk ise ikinci bölümü yani küçük kuşluktan sonraki zamanı ifade eder. Celvetiye Tarikatı’na mensup olanların nafile olarak, güneşin bir iki mızrak boyu yükselmesinden sonra kıldıkları işrak namazının arkasından altı rekâtlik “ kuşluk namazı ” kıldıkları bilinir. Osmanlı Sarayı’nda yenilen iki öğün yemeğin ilkinin adı “ kuşluk taamı ”dır. Bu yemek saray mensuplarına verilmek üzere erkenden çıkarılırdı. Rumeli halkı arasında öğle yemeğine “ kuşluk ” denilmiştir²¹⁶. Bu zaman diliminin belli bir türü ilgilendiren “ kuşluk ”

²¹⁶ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.100.

ismiyle adlandırılması kuşların yem ve su ihtiyacının giderildiği vakit olmalıdır. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde sevgilinin aşığı her sabah kuşluk tavına davet ettiği görülür. Dörtlükten anlaşılacağı üzere yukarıda da bahsedildiği gibi bir zaman diliminde yemek için toplanma söz konusudur. Sevgili, aşığa ancak kuşluk tavında görünmektedir:

Çıkabilsem Eyyubların dağına,
Cânım kurbân olsun göğsün ağına,
“ Her sabah, her sabah kuşluk tavına,
Gel de murâdını al! ” dedi bir kız.
Karacaoğlan, s.182, Koş., 264/5.

11. Kuş-Mekân:

Türkiye, doğal güzellikleri ve kuş türlerinin çokluğu ile yeryüzünün cennet bölgelerinden birisidir. Kuşların kimi dağda, kimi deniz kenarında, kimi yeşilliklerde, kimi kayalıklarda, kimi havada, kimi de çerden çöpten yaptıkları yuvada yaşarlar. İncelenen şiir örneklerinde kuş mekânı olarak; âlem, avlık, barkan, çöl, dağ, deniz, felek, gökyüzü, göl, gülbahçesi, kayalık, yeşillik ve yuva gibi yerler anılır. Fehîm, bir beytinde kuşların mekânı olarak felekleri gösterir. Şair, felekleri kuşların daha kanatsız iken buldukları yer olarak hayal eder. Bu hayalini desteklemek için âşığın âhını şekil ve hareket yönüyle feleklere uçan kuşa benzetir. Âşık, gönlü boş olduğu zaman yani gönlünde sevgili olmadığı zaman kanatsız bir kuş gibidir. Ne acayip bir durumdur ki âşığın bu durumdaki gönlü bile kuş gibi feleklere yükselmektedir. Şiirde doğuştan âşık olarak doğmak durumu söz konusu edilir:

Bül’l-acebdür beyzâ-i dilde dahı bî-bâl iken
Murg-ı âh-ı âşık-ı bî-dil felek-pervâz olur
Fehîm-i Kadîm, s.424, G., 89/6.

Karacaoğlan, şiirlerinde kuşla ilgili mekânlardan çok daha fazla bahseder. Şâir, dağ, yayla, yuva, avlak, salak, kaya, deniz, göl, bahçe ve gökyüzünü kuşların mekânı olarak sayar. Kuşlarla ilgili mekânların başında hiç kuşkusuz gökyüzü gelir. Kuşların en önemli özelliklerinden biri olan uçmaları onları çoğu zaman bu mekânın sakinleri yapar. Kuşlar gökyüzünde kimi zaman dağınık halde, kimi zaman toplu halde, kimi zaman ise tek başlarına uçan bir halde bulunurlar. Fehîm de ah kuşunun gökyüzüne uçuşunu, Karacaoğlan’da yerini gönül kuşuna bırakır:

Gönül kuşu kalktı, uçtu havaya,
İn gönül dedim de indiremedim,
Aşıp, aşır gider karlı dağlara,
Dön gönül, dedim de döndüremedim.
Karacaoğlan, s.113, Koş., 165/1.

Âşık Ömer ise kuş mekânı olarak âlem, gül bahçesi, yuva ve gökyüzü gibi yerleri sayar. Şair bir dörtlüğünde açıkça ifade etmese de sevgili-kuş benzetmesini kurarak kuşun havalarda uçuşunu söyler:

Yüreğimin tıgını ele aldıkça
Sineme şerhalar açar ağladır
Seydadur cığyara taze geldikçe
Kati havalardan uçar ağladır
Âşık Ömer, s.75, Koş, 135/1.

Fehîm-i Kadîm ve Âşık Ömer'in şiirlerinde benzetmeye dayalı kuş mekânlarından bahsedilir. Fehîm, sevgilinin yüzünü, aşğın sinisini, minnet çölünü ve kader meydanını kuş mekânı olarak ifade eder. Fehîm, bir beytinde kendini aşğın bakış kuşu olarak tanıtmışna rağmen kanadının yokluğundan ve utanma korkusundan sevgilinin yanak bahçesine uçamaz:

Pervâz idmem bağ-ı rûha bîm-i hayâdan
Murg-ı nazar-ı âşıkam ammâ ki perüm yok
Fehîm-i Kadîm, s.928, G., 164/2.

Âşık Ömer ise vuslat ve feyiz dağını, aşğın vücudunu ve sevgilini yanağın kuş mekânına benzetir. Aşğın gönül kuşu, sevgilinin yanağının yakıcılığı gönül kuşunu coşturur, yanak üzerindeki benleri ise gönül kuşunu mecnun eder:

Murg-i dil konu bu gün bir rûhleri âl üstüne
Sen neden coştun dedin rûhleri âl üstüne
Karşıma çıkan benim bir saçı Leylâ idi kim
Beni Mecnûn eyledi benleri fülûl üstüne
Âşık Ömer, s.173, Murab, 323/1.

12. Kuş-Renk:

Ülkemiz, zengin bir kuş türüne sahiptir. Bu kuşlar buldukları bölgelere renk katarlar. Kuşların her biri bünyesinde bulundurduğu rengiyle yaşadığı ortamı süslemektedir. Yani kuşlar renkleriyle çiçek ve ağaçları süsledikleri gibi şiirimizi de süslerler. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde ağaç ve çiçeklerin kuşlar ile süslendiğini söyler:

İzdiyâd-ı ömür için yâr ile ülfet bekleriz
Nevbahâra muntazırız ayş ü işret bekleriz
Cümle eşcâr-ı şükûfe zeyn olur murgân ile
Biz dahi murgân ile bir kûh-ı vuslat bekleriz
Âşık Ömer, s.363, Murab., 593/1 .

13. Kuş-Ses (ötüşü):

Kuşlarda ses çok gelişmiştir. Her türün çeşitli sesleri ve çoğunlukla belirli bir şarkısı vardır. Bu sesler kuş türlerinin çıkardığı sese göre çığlık, çığırışmak, ötmek gibi kelimelerle ifade edilir. Kuşların doğadaki ötüşleri şairler için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Bu ötüşleri, bazıları inleme, bazıları, zikretme, bazıları şarkı söyleme, bazıları ağlama ve bazıları ise kendi aralarında konuşma olarak yorumlar. Fehîm, bir beytinde boynunda çan²¹⁷ çalan doğanın sesi ile kuşun inleyişini bir tutmaktadır:

Ne nâle kemterin murg-ı sadâsı
Olur hem-pençe-i şehbâz-ı nâkûs
Fehîm-i Kadîm, s.486, G., 137/3.

Âşık Ömer'in bir dördlüğünde gönül kuşu, sevgilinin bahçesinde ayrılık derdiyle inlemektedir:

²¹⁷ İskender Pala, a.g.s., s.103. Av kuşunun yerini belirlemek için boyunlarına zil takılır.

Gönül murgu gülşeninde zâr etti
Sinemde dağ-ı hicrânın yer etti
Efendim hasretin câna kâr etti
İnsaf eyle gel barışalım sevdiğim
Âşık Ömer, s.54, Koş., 83/3.

Âşık Ömer, bir başka dörtlüğünde kuşların ötüşünü Allah'ı tesbih ve zikretmek olarak yorumlar:

Cümle eşya hal diliyle zikir ü tesbihin okur
Güller açılmış seherde cem' olup bülbül şakır
Gökte uçan kuş dahi tehlîl ile tesbih okur
Can gözüyle nazar eyle bak mübârek Cum'a gün
Âşık Ömer, s.306, Murab., 512/3.

Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde kuşların ötüşünü hüznülendirme olarak ifade eder. Yavru kuşların acıklı ötmelerini ve bu ötüşün insanlara kattığı duygu işler:

Öter, yavru kuşlar, öter,
Derd üstüne dertler katar,
Gelir bir engel el atar,
Biten işler gerilenir.
Karacaoğlan, s.303, Semâî, 429/3.

Karacaoğlan'ın bir başka şiirinde kuşların sesleri birbirine karışır. Bir doğa manzarası çizilen bu şiirde, kuşların daldan dala gezdiği, gezerken de hal diliyle ötüşdüğü görülür:

Kuşlar çığırtıp daldan dala ötüşüyor,
Fesleğen yaylası yeşil salında,
Yeşil ardıç, reyhân, sümbül kokuşur,
Fesleğen yayla sağında solunda.
Karacaoğlan, s.159, Koş., 233/1.

14. Kuş-Tuzak:

Avcılar bazı kuşları yakalamak amacıyla tuzak kurarlar. Birçok tuzak çeşidi vardır. Bunlardan birisi kuşu ayağından yakalamak için kıl ip ve benzeri bağlayıcı eşyalar kullanmaktır. Bir diğeri ise hazırlanan tuzaklar geçiş bölgelerine serilir ve etrafına taneler serpilir. Sonra kuşun bu hileye düşmesi beklenir. İleride bahsedileceği gibi çoğu zaman da kendi cinsinden bir kuşun ötmesi sağlayarak hileli bölgeye kuş çekilir²¹⁸. Fehîm, bir beytinde gönül-avcı benzetmesini kurarak gam dumanın kuşunu tuzağa düşürmeye çalıştığını söyler. Beyitte duman ile kuş arasında renk ve hareket yönüyle bir ilgi kurulur. Gönül, gam dumanın kuşunu avlamak için yüz parçaya ayrılmış sinesini yem olarak kuşa sunar. Bu hayalde hareket noktası taneleri avlamaya gelen kuşların tuzağa düşürülmesidir. Bin parçaya ayrılmış sine ile tane arasında küçüklük ve çokluk ilgisi vardır:

Turfa sayyâd-ı fazâ-yı deşt-i mihnetdür gönül
Dâm-ı murg-ı dūd-ı gam bu sîne-i sad çâkdür
Fehîm-i Kadîm, s.438, G., 99/4.

²¹⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.221.

Âşık Ömer de aşağıdaki dörtlüğünde kuşun tuzağa düşmesini çeşitli benzetmelerle işler. Şair, aşığın gönlünü, avlanmaları yönüyle kuşa benzetir. Bu defa gönül kuşunu avlayan taneler değil, sevgilinin ahu gözleridir. Bu gözlere yakalanan gönül, sevgilinin saçının telleri ile de kaçamaz hale getirilmiştir. Sevgilisinin saç, kıl ipten yapılmış bir tuzağa benzer. Ona yakalanan gönül kuşunun azat olması mümkün değildir:

Ateş-i aşk ile zâlim yaktı nâr etti beni
Gitti akl u ihtiyârım bîkarâr etti beni
Bir bakışta çeşm-i âhûsu şikâr etti beni
Dâm-ı zülfünde ne mümkün murg-i dil azâd ola
Âşık Ömer, s.156, Murab., 298/2.

Âşık Ömer'de azadı mümkün olmayan kuş, Karacaoğlan'ın bir şiirinde özgürlüğüne kavuşur. Bu durum kuşun kendi başına tuzaktan kurtuluşu değil, övülenin adaletiyle gerçekleşmiş bir olaydır. Şair, kuş ile duman arasında hareket ve renk yönüyle bir ilgi kurar:

Koy verdim kuşu da gitti dumana,
Ötesini sorarsan âhir zamane,
Bilmem akıllı mı bilmem dîvâne,
Boğum boğum kınalanmış sürmeli.
Karacaoğlan, s.364, Tür., 492/1.

15. Kuş-Tüy:

Kuşun tüyleri son derece hafif ve yumuşaktır. Bu tüyler hem kuşların dış etkenlerden korunmalarına hem de uçmalarına yardımcı olur. Bu tüylerin yumuşaklığına ve hafifliğine binaen kuş tüyleri günlük hayatımızda birçok alanda kullanıla gelmiştir. Kuş tüyünün özellikle yastık içine konulması bir zenginlik ve ihtişamın göstergesi olarak kullanılmıştır. Günümüzde dahi kuş tüyünden yastıklar yapılmakta ve zenginlik işareti sayılmaktadır. Bir rivayete göre Hz. Süleyman'ın karısı, kuş tüyünden bir yastık istemişti. Bunun için de Süleyman Peygamber, kuşların tüylerini dökmelerini ifade eden bir ferman yayınlamıştır. Bu hadiseden hareketle Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde zenginlik ve beylik işareti olarak küheylan at, eyerinin üstünde kaplan, altında ise öşek postu, uyku vakti geldiğinde ise kuş tüyünden yastık, yumuşak döşek ve keçeler istemektedir:

Bir küheylan at ver, istemem eşek,
Üstü kaplan postu, tek olsun öşek,
Kuş tüyünden yastık, yumuşak döşek,
Keçeler içinde yatmak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 406/3.

16. Kuş-Uçmak:

Kuşların vücut yapısı uçmaya elverişli bir şekilde yaratılmıştır. Kemik içleri, kuşa hafiflik kazandıracak şekilde hava ile doludur. Kanatlar, kuvvetli bir kas sistemi ile göğüs kısmına bağlıdır. Bu kanatlar, aşağı ve yukarı doğru hareketlerle uçmayı kolaylaştırır. Kanatların uç kısımları ise yönün kontrolünü ve dengeyi sağlar. Kuyruk ise fren ve dümen görevi görür. Kuşlar, kanat tüylerinin ve kaslarının müşterek hareketiyle uçarlar. Kanatlarında bulunan uzun tüyler sayesinde çok yükseklere çıkabilirler. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sevgilinin oka benzeyen kirpiğinin, gönül haremının en yüksek yerinde kanat açıp uçtuğunu ifade eder. Bu beyitte kirpik ile kuş arasında şekil ve renk yönüyle bir ilgi kurulur. Şair, kuşların gökyüzünün en yüksekinde kanat açıp uçmaları gerçeğini çeşitli tasavvurlarla anlatır.

Sevgilinin oka benzeyen kirpiklerinin her biri, âşığın gönlünün en yükseğinde uçar. Bu ifadeden âşığın gönlü ile gökyüzü arasında renk ve şekil itibariyle bir benzerlik kurulabilir. Gökyüzünün yuvarlaklığı, akşam ve sabah vakitleri kızıla bürünmesi ve yüzeyinde kuşların uçması bu hayale zemin hazırlar:

Ta'ir-i nâvek-i müjgâni Fehîm ol mâhun
Evc-gâh-ı harem-i sînedey pervâz eyler
Fehîm-i Kadîm, s.382, G., 658/5.

Âşık Ömer de Fehîm gibi gönül kuş benzetmesini kurar ve onu uçurur. Burada kuş gönüldür. O, sevgiliye gitmek için kanat açar ve uçar:

Murg-i dil pervâz urur azm-i miyânın kim bilür
Bir hüma-yı lâmekândır ya mekânın kim bilür
Ta'ir-i kudsîdir ol kim râhını mestûr eder
Beççesin kim görmüş anın âşiyânın kim bilür
Âşık Ömer, s.346, Murab., 568/1.

Karacaoğlan'da bir dördlüğünde kuşların yükseklerde dönerek uçtuğundan bahseder:

Eteğinde kervân işler,
Yükseğinde döner kuşlar,
Kürk giydirir at bağışlar,
Yemen beğler sende m'olur?
Karacaoğlan, s.249, Var., 355/1.

Yavruların kanatları tazedir. Hemen uçamazlar. Uçabilmeleri için tecrübenin yanında belirli olgunluğa ve güce ulaşmaları gerekir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde kuşların uçuş yetisini kazanabilme çağından bahseder. Yavru kuşun kanatlanma ve uçuş zamanının gelişine dikkat çeker:

Beyaz geymiş alta, üste de mavi,
Yavru kanatlanmış, uçmanın çağı,
Ancak şahân alır böyle bir avı,
Sürmeli gelinin derd' aldı beni
Karacaoğlan, s.347, Tür., 469/1.

17. Kuş-Yem (Tane):

Kuşlar genel itibariyle tanelerle beslenirler. Fehîm aşağıdaki şiirinde “ Ey gönül kuşu! Binlerce yıldız gözüyle feleği avlamayı beklemektesin, yoksa sen bu tuzakta tane mi oldun.” diyerek kuş-tane (yem) hususunu işler. Havayilik ve kararsızlık yönüyle âşığın gönlünü kuşa benzeten şair, beyitte “ ava giden avlanır ” gerçeğini işler. Kuş için tane, besin olabileceği gibi aynı zamanda tuzağa düşürülmesi için bir araçtır:

Bin çeşm-i kevakible felek saydına nâzır
Bu dâmda ey ta'ir-i dil dâne mi oldun
Fehîm-i Kadîm, s.238, G., 175/7.

Benzer bir ifade Âşık Ömer'in aşağıdaki şiirinde görülür. Şair, kuş-gönül teşbihi içerisinde, hem kuşun tane ile beslendiği hem de tane ile avlandığı gerçeğini dile getirir. Bilindiği gibi eskiden av kuşlarını yakalamak için insanlar yem kunlanırlarmış:

Âşıkım sen sîm endâmına kurban olduğum
Bu da bir başka tema'ı hame kurban olduğum
Murg-ı dil bekler görüp bend oldu dâm-ı zülfüne
Dâneye meyl etti düştü dâme kurban olduğum
Âşık Ömer, s.246, Murab., 429/1.

18. Kuş-Yuva:

Kuşlar, türlerine göre farklı yuvalar kurarlar. Dokumacı kuşlar ve uzun kuyruklu baştankaralar aşağı doğru asılı duran özenle hazırlanmış yuvalara sahiplerdir. Fakat kumru ve güvercinlerin yuvaları birkaç daldan oluşan bir yerden ibarettir. Bazı türler ise yuvalarını çiçeklerle bezerler, yılan derisi veya yeşil yapraklar atarak süslerler. Flamingolar yumurtalarını sudan uzakta tutabilmek için volkan tipi tepeler inşa ederlerken, guguk kuşları ise yuva kurmazlar çünkü başkalarının yuvalarını kullanırlar. Bazı papağanlar ve tropik ağaçkakanlar sıcak tepelerin yamacına yuvalarını inşa ederler. Birçok muhabbet kuşuysa yuvalarını karıncaların ya da eşekarılarının yakınına kurarlar. Küçük bal emiciler her zaman büyük örümceklerin yanına yuva kurarlar. Avustralya'da yaşayan Rosella papağanının yuvası her zaman tırtıl ve sinek larvası içerir²¹⁹. Kuşlar için yuva çer çöpten yapılan küçük bir sığınaktır. Yuva kuşlar için barınak yumurtlayacakları ve kuluçkaya yatacakları yerdir. Özellikle Mecnun'dan bahsedildiğinde Mecnun'un başı, kuşların yuvası olarak tasvir edilmiştir. Mecnun veya yuvadan bahsedilirken bu hususa telmihlerde bulunur. Fehîm aşağıdaki beytinde “ Yuva, gönül ateşinin hararetinden, Mecnûn'un tepesinde tütsü tohumu gibi raks ederdi.” diyerek hem bu hadiseye telmihte bulunmakta hem de kuş-yuva ilişkisinden bahsetmektedir. Kuş, bu beyitte doğrudan ele alınmamış belirli özellik ve hatırlatmalarla mazmun olarak yerini almıştır:

Ser-i Mecnûn'da tâb-ı sûz-ı dilden
Sipend-âsâ iderdi âşiyân raks
Fehîm-i Kadîm, s.500, G., 145/7.

Âşık Ömer, kuş-gönül teşbihi içerisinde kuş yuvasından bahseder. Şaire göre gönül kuşunun yuvası, sevgilinin güzel yüzüdür:

Sana dil vereli ey şûh-ı handân
Andelip misâli eylerim efgân
Murg-i dil hüsnünde tutmuş âşiyân
Sâye-i lütfunda mihmânın olsun
Âşık Ömer, s.69, Koş., 119/4.

Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde “ yüceler, yavru, kovalamak, yuvalamak ” gibi kelimelerle dörtlükte kuş mazmununu hatırlatır. Böylelikle kuşun yücelerde yuva kurmasından bahseder:

²¹⁹ Hayat Ansiklopedisi, “ Kuş ” mad., C.4 s.2094-95

Yavrım çıkmış, yücesine yuvalar,
İnmiş düz ovaya şahan kovalar,
Değmeyin sunama, beyler, ağalar,
Humar humar bakar, gözleri sarhoş.
Karacaoğlan, s.10, Koş., 90/3.

D. Kuşlarla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Kuş unsuru her hangi bir cinsi belirtmeden doğrudan ele alındığında aşğın kendisi, gönlü, canı, bakışı, hayali, huyu, uğursuz yüzü; bela, Cebrail (a.s.), din, ecel, güneş, karga, küfür, misafir, ok, postacı, rakip, sevgili, sevinç ve şehit için benzetilen olmaktadır. İncelenen şiir örneklerinde kuşla ilgili benzetmeler kurulurken kuş karşılığı olarak Fehîm-i Kadîm, murg; Âşık Ömer murg ve az sayıda kuş karşılığını; Karacaoğlan ise tamamen Türkçe kuş sözcüğünü kullanılır.

1. Kuş-Ah:

Kuş; âşğın kendisi, gönlü, âhı, bakışı, canı, hayali, huyu gibi özellikler için benzetilen olur. Fehîm-i Kadîm bir beytinde aşğın âhını kuşa benzetir. Bu benzetmenin hareket noktası ikisinde uçup göğe doğru yükselme özelliğidir. Bu beyitte “ ah ”, âşğın aşk ateşi ile gönlünden çıkardığı dumandır. Âşğın gönlünden çıkan ve göğe doğru yükselen ah dumanı şekil ve hareket itibarı ile kuşa benzetilir. Yani ilgi uçma ve kaçma özelliği sebebiyle kurulur. Aşağıdaki şiire göre âşık, ah kuşunun sevgilinin gözü doğanı tarafından avlanmasından şikâyetçidir. Çünkü âşğın ah kuşu, bir duman gibi hareket edip uçmanın peşindedir. Onun yönü sevgiliyedir. Sevgilinin avcı doğan gözlerinin her daim üzerinde bulunması çoğu zaman âşıklar için mutluluk sebebi iken aşağıdaki şiirde aynı şey geçerli değildir. Âşık, bu yüzden hareket edemez olmuş, isteğine ulaşma gayesi kesilmiştir. Kurulan bu münasebette sevgili, avcıdır. Sevgilinin bakışı, kullandığı en tesirli silahıdır:

Şâhbâz-ı çeşm-i dilber kim dile me'nûs olur
Murg-ı âhım ülfet-i pervâzdan me'yûs olur
Fehîm-i Kadîm, s.422, G., 87/1.

“ Dilberin gözünün doğanı gönle alışır, ah kuşum, uçmağa yaklaşmakta ümidini keser.”

2. Kuş-Akıl:

Şiirimizde akılla kuş arasında kurulan ilgi tutarsız ve kararsız olmaları yönüyledir. Akıl gelip gitmesi yani baştan gitmesi ile kuşun gelip göçmesi yani uçup gitmesi arasında ilgi kurulur. Fehîm, bir beytinde akıl hakkında mutasavvıflar gibi olumsuz düşünür, onu zayıf bulur. Çünkü onun karşısında başka güçler vardır. Önceleri, akıl, güçlü kuvvetli bir kuşken çekilen ıstırap, acı ve elem sonucunda sefillerin şalvar ipine aldanmış, ayağı bağlı bir duruma gelmiştir. Şair, bent, dâm, pâ-y-best gibi kelimeleri kullanarak akıl gibi özgür halde bulunan bir kuşun sonradan özgürlüğünün elinden alındığını söyler. Akla kemendin vurulması, düşüncelere ipotek koyulması ve düşüncelerin söylenemez hale gelmesi durumu ile sefillerin şalvar ipine bağlanmış bir kuş arasında benzerlik kurulur. Burada avcı ise sefil rakiptir. Onun kullandığı en tesirli silah da iptir:

Ben murg-ı zîkerem der iken âhır esfelün
Şalvarı bendi dâmı olup pâ-y-best olur
Fehîm-i Kadîm, s.246, Trk., II, 5/4.

3. Kuş-Âşık:

Kuş; âşığın kendisi, gönlü, âhı, bakışı, canı, hayali, huyu gibi özellikler için benzetilen olur. Âşık, kuş benzetmesine üç şairde de rastlanır. Âşık, sevgiliden başka rakip, felek, zaman ve talihten de eziyet gören bir kişidir. Zaman, âşığı mekânından uzaklaştırmıştır. Âşık, daha sevgilinin methini söyleyememektedir. Ahenk sesini bırakmış, boğazlanmış bir kuş haline gelmiştir. Âşığın her gece inlemesi ile kuşların ötme özelliği, aşağıdaki şiirdeki kuş-âşık benzetmesinin hareket noktasıdır:

Bülbül-i beste-leb-i gülşen-i tecrîd oldum
Murg-ı bismîl-şûdeyem berg ü nevâdan geçtim
Fehîm-i Kadîm, s.594, G., 218/3.

Fehîm bir başka beytinde âşığı, sevinç kuşuna benzetir. Âşık, sevgili uğruna hüznolenir, onun düşkünü olur ve matem tutar. Âşık bu durumdan memnundur. Çünkü kendisini bu halde bile mutlu kılar ve kendisini sevinç kuşuna benzetir:

Zağ-ı matem fütâd-ı tâvûsam
Murg-ı şâdi vü gam-safî benem
Fehîm-i Kadîm, s.576, G., 106/6.

Âşık Ömer'in aşağıdaki dörtlüğünde âşık, sevgilinin gamzesine ve saçına avlanmış bir kuştur. Yani âşıkla kuş arasında kurulan ilgi avlanmaları yönüyledir. Ancak bu avlanmada âşık yalnız değildir. Şahbaz sevgili, âşık gibi binlerce canı daha avlamıştır. Sevgili, kudretli bir avcıdır. Onun avcılığı her attığını vuran cinstendir. O, ava çıktığında bütün silahlarını kullanır. Bakışı, gamzeleri, saçı bu avlanmada hazırdır. Onun için saçının her bir teline binlerce canı asmıştır. Âşık da bunlardan birisidir:

Çekmişim cânâ yolunda cevrimi bahşın yaman
Arzihâl eyledim ammâ gamzeler vermez aman
Asmışın zülfünün tellerine bin bunca cân
Saydedersin gördüğün murgu bu şebâzlık nedir?
Âşık Ömer, s.335, Murab., 511/2.

Karacaoğlan'da ise âşık, sevgilinin bahçesini mesken edinen ve orada öten bir kuştur. Aşağıdaki şiirde âşık-kuş benzetmesi ses ve mekân edinme yönüyle ilgilidir. Âşık, sevgiliye arz-ı hal etmeye hazırlanırken sevgilinin ak gerdanındaki benler onun sonunu getirmiştir. Sevgilinin benleri dane olarak düşünülürse kuş olan âşık, bu daneler yüzünden avlanmıştır:

Ben de bir kuş idim, geldim ötmeye,
Yarın bahçasında mesken tutmaya,
Göz kaldırdım cemâline bakmaya
Ak gerdanda benler öldürdü beni.
Karacaoğlan, s.179, Koş., 261/3.

4. Kuş-Can:

Beyitlerde “ kuş, tâ'ir, murg, kuşça ” adıyla anılan kuşlar “ can ” için benzetilen olur. Bu can, âşığın veya şairin canıdır. Can, âşığın elinde duran tek nakittir. Onunla sevgilinin kapısına gider, canını ortaya koyar. Sevgilinin tuzağı, âşığın can kuşunu hiçbir zaman yok

etmez, onu bir bakışı ile devamlı kurtarır. Ancak, can kuşu, sevgilinin avcı gamzesi için devamlı avdır:

Dâm-ı tündi murg-ı cânı muttasıl eyler halâs
Gamze-i merdüm-şikârün bül-aceb sayyâd olur
Fehîm-i Kadîm, s.412, G., 80/4.

“ Senin insan avlayan gamzen hayret edilecek derecede usta bir avcıdır ki, onun şiddetli tuzağı can kuşunu sürekli kurtarır.”

Yukarıda da belirtildiği gibi can âşığının elindeki tek nakittir. Âşığının canı kuş ile ilgi kurulan en önemli unsurlardandır. Âşık Ömer bir dörtlüğünde canı güçsüzlük yönüyle kuşa benzetir. Âşık, güçsüz ve zayıf canını yani elindeki tek naktini, Hz. Yusuf’un uğruna feda eder:

Hüsniye dillerde ismi oldu destân Yusuf’un
Kuşça canım eyledim uğruna kurban Yusuf’un
Ehl-i dildir remzile âşıkların nabzın tutar
Olmamak mümkün müdür hükmüne Yusuf’un
Âşık Ömer, s.298, Murab., 502/1.

Âşığının sinesi, can kuşlarının kafesi gibidir. Karaoğlan, aşağıdaki şiirinde canı kafeste duran bir kuşa benzetmiştir. Bu tasavvurun hareket noktası canın bedinde durmasıyla kuşun kafeste durması ilgisine dayanır. Bedendeki can, tıpkı kuşlar gibi bir gün uçup gidecektir:

Ağalar içmesi hoştur,
O da züğürtlere güçtür,
Cân kafeste duran kuştur,
Elbet uçar, gider bir gün
Karacaoğlan, s.251, Var., 358/2.

5. Kuş-Belâ:

Dert, keder ve belâ âşıktan ayrı düşünilemeyecek mefhumlardır. Âşığının bedeninin yuva olarak hayal edilmesi, belânın kuş olarak tasavvuruna sebep olur. Bu benzetme âşığının içinde bulunduğu durumu ifade eder. Âşık belaların en büyüğüne düşmüştür. Çünkü avcı olan sevgili alın saçıyla kader meydanının da bela kuşunu tuzağa düşürerek onun ayağını bağlamıştır. Sevgili, belâ kuşunu tuzağa çekip onun ayağını bağlayan amansız bir avcıdır:

Sayd-gâh itse ne dem sahn-ı kazâyı turası
Pây-best-i dâm ider murg-ı belâyı turası
Fehîm-i Kadîm, s.664, G., 278/1.

6. Kuş-Ecel (Cebrail):

Muayyen olan vade, yani ömrün sonu ecelle gelir. Fehîm, bir beytinde ecel kuşu tabiriyle Cebrail (a.s.)’ı hatırlatmaktadır. Sevgilinin avcılıktaki hünerine dikkat çeken şâir, sevgili için âşık ve onun gibi binlercesini avlamak kolay bir iştir. Çünkü o kirpiğinin okunu atığı zaman ecel kuşu dahi bundan kurtulamaz ve kanadından yaralanır:

Gâhî ki müjen nâvekinî eyleye per-tâb
Bal ü per-i murg-i ecele ola halîde
Fehîm-i Kadîm, s.642, G., 258/2.

7. Kuş-Gönül:

Şâirler bedeni yuvaya, gönlü bu yuvada ikamet eden kuşa benzetirler. Gönül kuşu, âşığın kendisini temsil eder. Gönlün sahibi âşık olunca gönlün gam ve kederle beslenen bir kuş olması kaçınılmazdır. Gönül kuşu, âşığın canı ile birlikte sevgilinin semtine doğru uçar. Bu uçuşta kimi zaman başıboş, çaresiz, harap ve kararsız olur; kimi zaman da karar kıldığı yerde sevgiliye av olur. Ancak gönül kuşu, sevgiliye avlanmaktan memnundur. Çünkü hayaline kavuşmuş, onun nazına teveccüh buyrulmuştur. Gönülle kuş arasında kurulan bir başaka ilgi ikisinin de kararsız ve serkeş olmalarıdır. Âşık Ömer, bir dördlüğünde gönül kuşu, sevgilinin elinden yaralanmıştır. Ondaki güzellik ile gönül kuşu kendisini kaybetmiş, bundan dolayı da perişan ve kararsız bir hale düşmüştür. Sevgilinin yüzünü göstermesi gönül kuşunun aklını başından alır. Âşık, gönül kuşunun sevgili tarafından kararsız kılınmasından şikâyetçi değildir:

Handeler eyleye ol yüzü gülnâr
Murg-ı gönlümüzü etse bîkârâr
Cemâl-i hüsnünü etse âşîkâr
O rûy-ı mehtâbı ohşar öperdim
Âşık Ömer, s.54, Koş., 82/3.

Kuş ile ilgili kurulan teşbihlerden en önemlisi âşığın gönlüdür. Gönül, daima rahatı, huzuru ve güzelliği arar durur. Bu onun yaratılışının bir gereğidir. Gönlün kuş olarak tasavvuru da uçma, kaçma, gitme, yükselme özelliği sebebiyledir. Gönül, rahata erişmek için bir kuş olup yerden kalkar, havaya uçar, gider. Gönül kuşu, Karacaoğlan'da serbesttir. Başını alıp karlı dağlara gider. Onu geri döndürmek çok zordur:

Gönül kuşu kalktı, uçtu havaya,
İn gönül kuşu dedim de, indiremedim,
Aşıp, aşıp gider karlı dağlara,
Dön gönül dedim de döndüremedim.
Karacaoğlan, s.113, Koş., 165/1.

Yukarıdakine benzer bir ifadeye Âşık Ömer'in bir dördlüğünde rastlanır. Kuşla gönül arasında uçmaları ve konmaları yönüyle ilgi kurulur. Şair, bir şiirinde gönüllerin kanat vurup uçmalarından bahseder. Bu tasavvurun hareket noktası gönlün sevgilinin yanak mumuna karşı meyletmesi bundan dolayı da kuş gibi kıpır kıpır oynamasıdır:

Şem-i ruhsârında diller per urup pervâz eder
Halime rahmeylemez uşşâka cevri ü nâz eder
Korkarım ki ol rakîb-i rûsiyeh igmâz eder
Anın için ol gül-i handânım incinmiş bana
Âşık Ömer, s.141, Murab., 275/3.

Kuşla gönül arasında kurulan bir diğer ilgi avlanmaları yönüyledir. Avcı kuşlar, av kuşları için devamlı bir tehlikedir. Fehîm, bir beytinde ay gibi güzel olan sevgilisinin doğanla âşığın gönül kuşunu avladığını söyler. Şair, burada ayrıca kültürümüzdeki doğanla avcılığa işaret eder. Ancak bu av esnasında sevgili, doğanını tamamen salı vermez. Bazen salıp bazen

tutar. Doğanla av esnasında doğan serbest bırakılmaz. Uzun bir ip yardımıyla ele bağlanır. Böylece avının üzerine bazen salınır. Bazen de geri çekilir. Tamamen bırakılacak olsaydı avcı kuşla baş başa kalan gönül kuşu, korkudan bütün bildiklerini açıklardı:

Faş iderdi yohsa çoktan dil o mâha râzını
Gâh salar geh men 'ider murg-ı dile şâhbâzı
Fehîm-i Kadîm, s.274, Trk., 5/3.

Fehîm'de sevgili doğan kuşuyla gönül avına çıkmışken Âşık Ömer'de doğan sevgilinin kendisidir. Sevgilini avcı gözleri gönüler kuşunu avlamaktadır. Gönül zayıflığı ve korumasızlığı yönüyle av kuşlarına benzetilmiştir:

Nâr-ı aşkın dâğ-ı sînem yandırıp incitmede
Hışm edüp ebrûların çattıkça işim bitmede
Çeşm-i şâhbazı gönüller murgunu sayd etmede
Akl u can hayrettedir bu kârarına İbrahim'in
Âşık Ömer, s.276, Murab., 468/3.

Karacaoğlan'da ise sevgilinin teveccühü ortadan kalkmıştır. O, tamamen avının peşindedir. Âşığın bedeni ve gönlü sevgili tarafından incitilmektedir. Bu dörtlükte şair, âşığı kuşa benzeterek avcı kuş olan sevgilinin kucağına atar:

Katar katar olmuş gelen turnalar,
Şu halime şu gönlüme bak benim,
Şahan pençe vurdu tüyümü ağarttı,
Kanadıma bir ok vurdu berk benim.
Karacaoğlan, s.150, Koş., 219/1.

Âşık Ömer bir murabbaında gönül kuşu ile anka arasında mukayese kurar. Bir kebuter-hanenin gönül kuşu, hızda ankayı geçeceğini söyler. Daha da ileri giderek avlanamaz bir kuş olduğunu ifade eder. Âşığın gönül kuşu da bu kebûter-hânenin bir üyesidir. Bu güvercinliğin mensupları anka kuşu ile mukayesede üstün gelirler. Anka kuşunun mitolojideki avlanamaz ve yükseklerden uçma özelliği bu ailenin mensupları için bir şey ifade etmez. Çünkü âşığın gönül kuşu tuzağa düşüp avlanacak bir avare kuş değildir. O, ankadan daha üstün bir özelliğe sahiptir. Gönül kuşunun avcının gözünden sakındığı, tuzağa düşmediği, hızda erişilemez olduğu söylenir:

Gel rumûzunda haber al ârîf-i dîvânenin
Şem'a yan yanına gör ahvâlini pervânenin
Murg-ı dil anka geçer her bir kebûter-hânenin
Dânesine sayd olur âvâre zannetmen beni
Âşık Ömer, s.181. Murab., 335/2.

8. Kuş-Güneş:

Kuş ile güneş arasındaki ilgi renk ve hareket yönüyle kurulur. Kuş ve güneş arasında, gökyüzünde bulunmaları, sarı renkte olmaları, uçmaları ve dönmeleri dolayısıyla bir tasavvur kurulur. Güneşin gökyüzünde dolaşması ile kuşun gökyüzünde uçuşu arasında teşbih yapılır. Fehîm' in şiirlerinde kuş-güneş benzetmesi “ murg-ı hurşit ve tâ'ir-i hurşit ” terkipleriyle sağlanır. Aşağıdaki şiirde güneş kuşunu avlayan âşığın kendisidir. O, bir bakışta güneş kuşunu

avlayacak kabiliyete sahiptir. Çünkü onun tuzağı gözün iplik iplik olan ışınlarıdır. Bunlarla bir bakışta gökyüzündeki güneş kuşunu avlar:

Bir nigehle iderüm tâ'ir-i hurşîdi şikâr
Rište-i hatt-ı şu'â-ı basarım dâmumdur
Fehîm-i Kadîm, s.170, K., 12/7.

Güneş, dördüncü kat gökte yer alır. Güneş, bütün gezegenlerden büyük, bütün yıldızlardan daha parlaktır²²⁰. Dünya, dönerken yedi yıldızdan geçer. Yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. İlm-i tencîm denilen yıldızlar ilmine göre ay, dünya çevresinde bir ayda; güneş bir yılda döner. Yani güneş, dünya etrafındaki dönüşünü bir yılda tamamlar²²¹. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde güneşin gerçek özelliklerinden hareketle çeşitli benzetmeler yapmıştır. Şair, güneşi dünyaya hayat verme, dönme gibi özellikleri dolayısıyla can kuşuna benzetir. Can, beden için yaşam kaynağıdır. Dünyanın ve hayatın yaşam kaynağı da güneştir. Her yere ve her şeye hayat veren can kuşu, bütün kamuyu dolaşır. Kendine belirli duraklar edinmiştir. Şair, can güneşinin aya ışığını vermesini ona âşık olmasına yorar ve ayı, can güneşinin elindeki bir şamdana benzetir. Yine can güneşinin bu yıllık dolaşmasını şair, onun iştihakına, kalender olmasına bağlar. Burada şair güzel bir benzetme yapmaktadır:

Yılda bir kerre kamuyu devreder ol murg-ı cân
Yedi yıldız hem yigirmi dört manâzil âşiyân
Aya âşiktir alup destine altun şem'edân
İştihakından gezer çerhi kalenderdir güneş
Âşık Ömer, s.351, Murab., 574/2.

9. Kuş-Küfür ve Din:

Küfür, dine inanmayı, din ise küfre girmemeyi temsil eder. Fehîm' in aşağıdaki şiirinde küfür ve din birlikte anılmıştır. Dinin oluşabilmesi için zıddı olan küfür bilinir. Şair, bir beytinde murg-ı küfr ü din terkibiyle kuşla bu iki unsur arasında ilgi kurar. Küfür ve din birbirine zıt iki husustur. Sevgilinin aşığa dostane yaklaşması din, düşmanca yaklaşması ise küfür simgesiyle ifade edilir. Burada küfür ve din kuşu sevgilidir. Sevgilinin yüzü din olunca, onun avcı doğan gözleri de küfr olur. Sevgilinin tavrı âşığın bildiği bir husustur ama şair yine de âşığı ondan sakınması için uyarmaktadır:

El-hazer ey murg-ı küfr ü din ki düşmendür sakın
Gerçi tavrı âşinâdur şâhbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.546, G.,180/3.

10. Kuş-Misafir:

Âşığın gönlü kuş olunca, kuşun konacağı yer de aşıyanı olur. Gönül kuşu, bu kez kendine yuva olarak sevgilinin yüzünü seçer. Bunun içinde sevgiliye yalvarır yakarır. Çünkü gönül kuşu, sevgiliye bağlanalı, bülbül misali gece gündüz inlemektedir. Gönül kuşu sevgilinin güzelliğinde yuva yapmayı arzulamaktadır. Sevgiliden lütuf beklemektedir. Âşığın en büyük dileği, gönül kuşunun misafir olarak burada konaklamasıdır:

²²⁰ Sebahat Deniz, *a.g.t.*, s.156.

²²¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.164, 165.

Sana dil vereli ey şûh-ı handan
'Andelîb misâli eylerim efgân
Murg-i dil hüsnünde tutmaş âşiyân
Sâye-i lutfunda mihmânın olsun
Âşık Ömer, s.69, Koş., 119/4.

11. Kuş-Lâmekân (Allah c.c.):

Lâmekân, mekânı olmamak, her şeyden münezze olmak demektir. Mekâna ihtiyacı olmayan ise sadece Allah'tır. Bir şey varlık âlemine gelmedikçe mekâna girmez. Allah'ın bilgisi ise mekâna ihtiyaç duymaz. Aşağıdaki dörtlükte mekânsız olarak tasavvur edilen kuş, Yaratıcı'dır. Şair, Yaradan'ın dünyayı fani yarattığına, gelip geçici bir düzen kurduğuna işaret eder. Yaradan'ı mekânı olmayan bir kuşa benzetir. Onun geçici olarak kurduğu dünya düzeninde bir karar olması söz konusu değildir. Çünkü her şey değişmekte her şey ölmekte ve yeniden dirilmektedir:

Çıksa gerdundan.....zamânı böyledir
Mâsivâdır çek elin gördüm ki fâni böyledir
Âşiyânında ne bülbül berkarâr oldu ne gül
Böyle murg-ı Lâmekân'ın gülsitâni böyledir
Âşık Ömer, s.334, Murab., 550/1.

12. Kuş-Ok:

Ok, eski kültürümüzde ve folklorumuzda büyük önem taşırdı. Belli başlı silahlardan olup önemli bir gereçti. Okçuluk usta-çırak ilişkisi içerisinde öğretilirdi. Bu esnada da kemankeşler yetiştirilirdi. Ok atma müsabakaları yapılır ve bu müsabakalarda rekorlar kırılırdı. İstanbul'daki Tozkoparan, Okmeydanı, Nişantaşı gibi semt isimleri bu geleneğin birer hatırasıdır²²². Ok mazmunu, bu ve buna benzer anlamları dışında Klasik şiirimizde sevgilinin yan bakışı ya da kirpikleri için kullanılır²²³. Fehîm, aşağıdaki beytinde sevgilinin kirpiğini oka, bu okları da şekil ve hareket itibariyle kuşa benzetmiştir. Usta okçu olan sevgili, ok kuşlarını, âşığın nişangâhı olan sinesine gönderir. Böylece sevgilinin kirpiklerinin ok kuşları, âşığın sinesinin en yüksek yerinde uçar. Fehîm bu beytinde kendisinin ay gibi güzel sevgilinin kirpiklerinden fırlayan oklarla vurulduğunu söyler:

Tâ'ir-i nâvek-i müjgânı Fehîm ol mâhun
Evc-gâh-ı harem-i sîned e pervâz eyler
Fehîm-i Kadîm, s.382, G., 58/5.

13. Kuş-Postacı (peygâm):

Peygâm, haber veya mektup getirip götürünlere verilen isimdir. Eskiden bazı kuşlar haberleşme amacıyla kullanılmıştır. Özellikle güvercinler bu iş için en uygun olan kuşlardır (Bakınız güvercin mad.) Ayağına ya da kanadının altına takılan mektup en kısa zamanda yerine ulaştırılırdı. Aşağıdaki beyitte güneşin gökyüzünde bulunması, hareket etmesi dolayısıyla posta kuşuna, postacının da güneş kuşuna benzetildiği görülür. Kurulan ilgi renk, yakıcılık ve hareket yönüyledir. Postacı, âşığın sevgiliye olan yakıcı hislerini yazdığı mektubu taşıdığından ateş halinde olan güneş kuşuna benzetilmiştir. Yine postacının dolaşması ile güneş kuşunun dolaşması arasında diğer bir ilgi kurulur. Şâir, güneşin baştan ayağa kadar alev haline gelmesini âşığın yakıcı hislerini sevilieye götürmesine yorarak hüsn-i talif sanatı yapar:

²²² İskender Pala, a.g.s., s.395.

²²³ Nihat Öztoprak, "Dîvân Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C.3, s.160.

Murg-ı hurşîd n'ola olsa serâpâ şu'le
Kûy-ı cânâna gider kâsid-i peygâmumdur.
Fehîm-i Kadîm, s.170, K., 12/4.

“ Güneş kuşu baştan ayağa kadar alev haline gelse buna şaşılır mı? O, sevgiliye giden postacımdır.”

14. Kuş-Rakip:

Rakipler, âşık ile yarışan ona ortak olmaya çalışan kişilerdir. Âşığın nazarında kötü olan insanlardır. Âşığa en az sevgili kadar eziyet ederler. Şiirimizde kötü ve uğursuz sayılan bazı kuşlar rakip için benzetilen olur. Çünkü onlar âşık için uğursuzluk arz eder. Aşağıdaki dörtlükte âşık, hüznünden bahsedip dert yanmaktadır. Âşık için bunlar kötü, zalim ve zararlı kimselerdir. Çünkü bu kuşlar, sevgilinin çevresinden asla uzaklaşmazlar ve âşığı da ona yaklaştırmazlar. Âşık da bu durumda şiddete başvuracaktır:

Gündüz hayallerim gece düşlerim,
Uyandıkça ağlamaya başlarım,
Sevdiğim üstünde uçan kuşların,
Tutup kanatlarını kırmaya geldim.
Karacaoğlan, s.18, Koş., 27/2.

15. Kuş-Ruh:

Kuşa benzetilen bir diğer unsur ruhtur. Kuşun uçup gitmesi ile ruhun uçup gitmesi arasında ilgi kurulur. Ruh kuşu, ancak Âlem-i ulvide rahat karar eder ondan öncesi hep avcının pençesinde geçer. Aşağıdaki beyitte şair, ömrünün artık tükendiğini ve ömrünün her an bitebileceğini söyler. Şair, bu beklemeye artık dayanamaz ve ruhunu avcıya kendisi verir:

Tükendi dâne-i ömrüm Ömer sahn-ı vücudumda
Çıkardım murg-ı rûhumu nice sayâda bende verdim
Âşık Ömer, s.104, G., 703/5.

Âşıklar sevgilinin yan bakış okları ile şehit olmuşlardır. Onlar, aşk şehidi oldukları için içten yanıp kebab haline gelmişlerdir. Kuş kebabı pişirilirken dönüşü ile şehit ruhlarının mahşerde şikâyetçi olmak için sevgilinin başında dönüşü birbirine benzetilir. Sevgili öyle ki binlerce âşığı şehit ederek kuş kebabına çevirmiştir:

Murg-ı kebâb-veş ider haşırda
Tîrûn ile rûh-ı şehîdân semâ
Fehîm-i Kadîm, s.116, K., 3/8.

“ Şehitlerin ruhu mahşerde, okunla kebab edilen kuş gibi döner.”

16. Kuş-Sevgili:

Kuşla sevgili arasında kurulan teşbih havayi olmaları yönüdedir. Fehîm'in bir beytinde kuşa benzetilen sevgili, Cebrail (a.s.) ve onun gibi yüzlerce mukaddes melek mukayese edilir. Bu karşılaştırmada sevgili üstün görülür. Şair, “ Cebrail gibi yüzlerce mukaddes melek olsa da hiçbiri senin ve kanadının külahının heybetiyle uçamaz.” diyerek sevgilinin havayiliği abartılı bir şekilde anlatılır. Şair, “ uçmak, kanat ve melek ” kelimeleri ile sevgili kuş teşbihini akla getirir. Meleklerin kanatlı olarak tasavvuru bu mukayeseye zemin hazırlar:

Cibrîl gibi olsa sad ta'ir-i kudî
Pervâz idemez heybet-i perr ü külehünle
Fehîm-i Kadîm, s.650, G., 265/4.

Edebiyatımızda sevgili devamlı yüceltilir. Sanki ondan bahsetmenin amacı budur. Gönül mülkünün sultanı olan sevgili, aşağıdaki dörtlükte gönül kuşlarının serveri olarak ifade edilmektedir. Sevgili, binlerce aşığın gönlünde yer alan bir kuştur. Bu, öyle bir kuştur ki gönülleri süsler, onları kendine bağlar:

Söyle gel ey kâmeti tûbâcığım nettim sana
Künc-i gamda gevher-i yektâcığım nettim sana
Çeşm-i âhû dilber-i ra'nâcığım nettim sana
Murg-ı diller serveri zîbâcığım nettim sana
Âşık Ömer, s.148, Murab., 287/1.

Âşık Ömer'de sevgili, avcı ve tecrübeli iken Karacaoğlan'da sevgili, avlanan bir durumda ve acemi bir kişidir. Şiirde sevgili giyindiği elbise ve hareketiyle yeni uçmaya çalışan kuşa benzetilir. Sevgili daha toy bir kuştur. Açılmamıştır. Aslında âşık için sevgilinin en uygun hali budur:

Beyaz geymiş alta, üstede mavi,
Yavru, kanatlanmış, uçmanın çağı,
Ancak şahan alır böyle bir avı,
Sürmeli gelinin derd' aldı beni.
Karacaoğlan, s.347, Tür., 469/1.

17. Kuş-Şair:

Şairler, kuşların özellikleri ile kendi özellikleri arasında ilgi kurarlar. Bazı kuşlar şairin çeşitli ruh halleri ve özellikleri için benzetmelik olur. Âşık Ömer bir şiirinde kuşların özellikleriyle kendi özellikleri arasında ilgi kurar. Şair, gönlünü cihan tahtına fikrini ise anka kuşuna benzetir. Şair, saltanatını yani itibarını ve fikrinin yüceliğini mübalağa sanatıyla anlatır. Yırtıcı kuşları, uğursuz yüzüne; eti yenen kuşları, iyi haline ve yenmeyenleri hayaline teşbih eder:

Eti yenir kuşlar iyi hâlimdir
Eti yenmeyen hem hayâlimdir
O yırtıcı kuşlar şûm cemâlimdir
Fikrim 'anka gönlüm taht-ı cihândâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/28 .

Fehîm bir beytinde kendisini aşığın bakış kuşu olarak görür. Ancak şâir, kendisini alçak görerek tevazu yapmaktadır. Aşığın gözüyle bakabildiğini, fakat hareket etme noktasında sırasını beklediğini ifade eder. Çünkü o, hayasından ötürü sevgilinin yanağının bağına kanat açmaz:

Pervâz idemem bâğ-ı rûha bîm-i hayâdan
Murg-ı nazar-ı âşıkam ammâ ki perim yok
Fehîm-i Kadîm, s.528, G., 144/2.

Değerlendirme: Kuşlar birçok edebiyat türünde, güftelerde, tasvîr, teşbih ve benzeri unsurlarda kendilerini var edip, duygu ve düşüncelerde yer almışlardır. Dîvân şiirinde ve özellikle doğanın geniş ölçüde şiire aksettği Halk şiirinde bu durum daha kuvvetli kendini hissettirir. Dîvân şiiri ve Halk şiiri arasında dil, şekil ve muhteva bakımından çeşitli farklar bulunmakla birlikte her iki şiirde aynı milletin malı olduğu için bunların temelinde zevk, duygu, düşünce, heyecan, fikir, hayal ve tasavvur benzerliği vardır. Mesela bu konuya “ genel anlamda kuş ” başlığıyla bakıldığında farklı iki edebî cereyana mensup şairlerimizden Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın şiirlerinde kuşun “ avlanması, besin olarak tüketilmesi, kafese konulması, kanadı, mekânı, ötüşü, tuzağa düşürülmesi, uçuşu, yuva kurması...” gibi özellikler ortak olarak işlenen mevhumlardır. Aynı benzerlik kuş ile ilgili yapılan teşbihlerde de görülür. Örneğin kuşun âşık, can, gönül ve sevgili için benzetilen olması durumu her üç şairimizde de ortak olarak işlenmiştir. Bunun sebebi, hangi edebî cereyana mensup olursa olsun halka mal olmuş tasavvurlar ve halkın ortak hissiyatı şairlerce benzer şekilde işlenmektedir.

Doğa ve onunla ilgili özellikler, Divân şiirine nazaran Halk şiirinde daha geniş bir ölçüde ele alınır. Bu durumu, Âşık Ömer ve özellikle Karacaoğlan’ın şiirlerinde görmek mümkündür. Karacaoğlan, yaşantısına uygun olarak doğayı çok fazla şiirine aksettirmiş bir şairdir. Bu hususu genel anlamda kuş bahsinde de görmek mümkündür. Onun şiirlerinde kuşların göçlerine şahit olunur ve kuşlarla ilgili olarak halk arasında kullanılan “ kuşdili bilmek, kuşluk vakti ” gibi tabirlere rastlanır.

I. KUŞ TÜRLERİ:

1. Ağaçkakan
2. Akbaba
3. Bahri
4. Balıkçın
5. Baykuş
6. Bildircin
7. Bülbül
8. Çaylak
9. Devekuşu
10. Doğan
11. Ebabil
12. Güverin
13. Horoz/Tavuk
14. Hüthüt
15. Karabatak
16. Karban Kuşu
17. Karga
18. Kartal
19. Kaz
20. Keklik
21. Kırlangıç
22. Kuğu
23. Kumru
24. Kuyruksallayan
25. Kuzgun
26. Leylek
27. Lori
28. Martı
29. Ördek
30. Papağan
31. Saka
32. Sakankur
33. Sarıasma
34. Sarı Kuş
35. Serçe
36. Sığırcık
37. Sülün
38. Şahin
39. Tavşancıl
40. Tavus
41. Toy
42. Toygar
43. Turaç
44. Turna
45. Üveyk
46. Yarasa
47. Yelkovanı

1. AĞAÇKAKAN:

Ağaçkakan, değişik dil ve lehçelerde çûbîn, nakkârü'l-haşeb²²⁴, acelân, hûl, ağaç delegen²²⁵, karra, nakkab ve çûpîne²²⁶ gibi isimlerle de anılır.

Ağaçkakanlar serçegiller familyasındandır. Ağaçkakanların renkleri siyah, yeşil, gri ve alaca tonlardadır. Bu kuşlar, ağaç kabuklarında böcek bulabilmek için oyuklar açmalarıyla ve yuva yapmak için kuru ağaçları delmeleriyle tanınır. Ağaçkakanların tümünde odunu oyabilen güçlü bir gaga, böcek ve larvaları toplamaya yarayan uzun bir dil bulunur. Bu uzun dilin ucunda balık oltasına benzeyen geriye doğru kıvrık uzantılar vardır. Bu uzantılar sayesinde büyük böcekleri; dil üzerinde bulunan yapışkan bir madde sayesinde de küçük böcekleri avlarlar. Bu kuşların ağaç gövdelerinde böcek aramalarını kolaylaştıran ayak özellikleri vardır. Ayak başparmakları küçük, öteki parmaklarından ikisi öne, ikisi arkaya dönüktür. Bu kuşların kuyruklarındaki sert telekler, ağaç gövdesinde dolaşırken destek görevi görür. Bütün yaşamları böcek aramak üzere dolaştıkları ağaç gövdelerinde geçer²²⁷. İlbaharda erkek ağaçkakanlar çiftleşme bölgelerini ellerinde tutabilmek için genellikle içi oyuk ağaçlara gagalarıyla vurarak trompet sesine benzer bir ses çıkarırlar. Diğer mevsimlerde sessizdirler. Kuluçkaya daha çok erkek olan yatar. Ağaçkakanlar, bir dala iki kez vurarak haberleşir. Onların uçuşları dalgalı bir hat üzerindedir. Ağaçkakanlar yaptıkları sesle kabuk altındaki böceğin hareketini sağlarlar. Daha sonra da avlama işi başlar. Bu avlama işlemi esnasında saniyede 8-10 vuruş yapabilirler. Çok heceli bir “ klu ” ötüşü yapar; gülme ötüşü diye adlandırılan bir sesi revirini belirlemede kullanır²²⁸.

A. Kültürümüzde Ağaçkakan:

Kültürümüzde ağaçkakan kuşu ile ilgili özellikler eski dini inançlar etrafında şekillenir. Altaylılara göre ağaçkakan kuşu, Tanrı'nın bir elçisidir. Bu sebeple kurban törenlerinde Şaman ve Tanrı Su'yla arasında münasebeti kuran elçi ağaçkakan kuşudur²²⁹. Şaman dualarında ağaçkakanın adı: “ Ala tomurtka adlılar ”, yani “ Ala ağaçkakan atlılar ” şeklinde geçer. Bunun içinde Şaman elbiselerinde her zaman için ağaçkakan kuşunun derilerini görmek mümkündür. Ağaçkakan, başka kültürlerde de dini özellikler yüklenmiştir. Roma'da kendilerine yeni bir yurt aramaya çıkan kılanlar, bu yolculukta, uğur ya da ongun olarak bir hayvanı sayar ve onun adıyla anılmış. Bunlardan birisi de ağaçkakan kılanıdır. Yani ağaçkakanın totemizmle ilgili unsurlarda anıldığı görülür²³⁰.

B. Edebiyatımızda Ağaçkakan:

Ağaçkakanlar, edebiyatımızda bilinen özelliği yani gagalarıyla ağaçlara vurarak delmeleri, ağaçlarda oyuk açmaları yönüyle yer alırlar. Çok bilinen ve rastlanan bir kuş olmasına rağmen Dîvân ve Halk edebiyatında bu kuşa çok fazla yer verilmemiştir.

C. Ağaçkakan İle İlgili Genel Özellikler:

Ağaçkakan, incelediğimiz şiirler içinde sadece Âşık Ömer'e ait bir dörtlükte yer almaktadır. Bu dörtlükte geçen ifadede ağaçkakanın karakteristik özelliği görülmektedir. Ayrıca, bu şiirde, ağaçkakanın başındaki siyah tüyler, renk ve şekil itibarıyla külaha

²²⁴ Ömür Ceylan, *Kuş Cenneti Şiirimiz*, Filiz Kitabevi, İst., 2003, s.31.

²²⁵ *Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ank., 1995-96, C.I, s.27.

²²⁶ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl: Recep Toparlı, TDK Yay., Ank., 2000, s.8.

²²⁷ *AnaBritannica*, “ Ağaçkakan ” mad., Ana Yay., C.11, s.191.

²²⁸ Hermann Heinzel-R.Fitter-J.Parslow, *Türkiye ve Avrupa'nın Kuşları*, Çeviren ve Uyarlayan: Kerem Ali Boyla, Doğal Hayatı Koruma Derneği Yay., s.224.

²²⁹ L.Sami Akalın, *Türk folklorunda Kuşlar*, KB Yay., Ank., 1993, s.70.

²³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., C.I, Ank., 1993, s.46-47.

benzetilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi ağaçkakan avlanmak için saniyede sekiz, dokuz vuruşla gagasını durmadan ağaca vurmaktadır. Şair, bu vuruşları, aşağıdaki dörtlüğünde burnuna eziyet olarak yorumlar:

Câhile ..... görmemiş rahı
Darcân kılmaktadır dert ile zârı
Ağaçkakan serde o şeb külâhı
Dembedem burnuna eder ol ezâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/29.

2. AKBABA

Akbabaya, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde akbaba, göçken, gücügen, nuri kuşu; Farsçada dejkak; Arapçada ise kerkes, nesr, es-sadr veya es-sahd isimleri verilir²³¹.

Akbabalar, akbabagiller familyasındandır. Yırtıcı kuşların en büyüğü olarak bilinirler. Akbabaların iki kanat arası uzunluğunun iki buçuk metreye varanları ve 118 yıl yaşayanları görülmüştür. En meşhur türleri kral, kara, kızıl, rahip, leş, palmiye ve tepeli akbabalarıdır²³². Başları çıplak kursakları büyüktür. Yürümeye ve leşleri kavrayıp tutmaya uyum sağlamış olan ayakları iri, ama güçsüz tırnaklarıysa yassıdır. Gagaları deriyi ve eti koparacak kadar güçlü ve kalındır. Akbabalar, uzun ve geniş kanatları sayesinde havada zarif bir biçimde dönerek saatlerce kalabilirler²³³. Gökyüzünde süzülme için sıcak hava sütunlarından yararlanırlar. Yiyebileceği ölü veya ölmekte olan bir hayvan görünceye kadar bu hava sütunundan yararlanırlar. Daha sonra en uygun anda avının üzerine doğru hızlıca atılırlar²³⁴.

Akbabalar genellikle kümeler halinde tünerler. Sarp kayalarda, yüksek ağaçların tepesinde ya da yerde yaşarlar. Akbabaların çoğunun başı, boynu ve bacaklarının alt yarısı çıplaktır. Boyunlarındaki kabarık tüyler leşlerden et koparıırken peçete görevi görür. Akbabalar, adını ve sıfatını başından alırlar. Leş yediği için eti haramdır. Yavruları diğer kuşlara nazaran daha yavaş gelişir. Yırtıcı kuşların en büyüğü olan akbabalar daima eşleriyle birlikte yaşarlar. Eşlerinden biri öldüğü zaman yalnız kalan akbaba o kadar mahzun olur ki, kısa bir zaman sonra üzüntüsünden ölür²³⁵. Gözleri çok keskin olan akbaba koku alma özelliği sayesinde çok uzak bir mesafeden leşi görür. Akbabaların gözlerinde biri yakını, diğeri uzağı görmeye yarayan iki odak noktası vardır. Gagasının zayıf olması onu çürümüş leş yemeye yöneltmiştir. Topluca yaşayan akbabalar leş yerken birbirlerini rahatsız etmezler. Korkak karakterli olan akbabalar diğer yırtıcı kuşlardan çekinirler. Yılda bir iki yumurta yapan dişi, yumurtalarını zirvelerdeki ağaç veya kavak kovuklarına bırakır. Bu kuşların yumurtalarının başlıca düşmanı yarasalardır²³⁶.

A. Kültürümüzde Akbaba:

Kültürümüzde, akbabaların aç gözlülükleri, leşe olan meyilleri, yavrusuna ve eşine karşı özellikleri gibi hususlar söz konusu edilir. Ayrıca, kültürümüzde, akbabanın dini inançlara ve rüya tabirlerine yansımış özellikleri mevcuttur.

²³¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.31; *Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., C.III, s.1840; C.IV, s.2442.

²³² *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Akbaba ” mad., C.I, s.144.

²³³ *AnaBiritannica*, “ Akbaba ” mad., Ana Yay., s.264.

²³⁴ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, İst., 1989, s.158.

²³⁵ Kemâleddin Demîrî, *Hayatü'l Hayvan fi-garaibil-mahlukat Tercümesi*, 1-2, Hzl., : Kadir Meral, Çelik Yay., İst., 1997, s.103, 258, 262, 299.

²³⁶ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.158.

Akbabanın aç gözlü bir kuş olduğu şöyle ifade edilir: “ Bir hayli oburdur. O kadar çok yer ki birden bire havalanamaz. Önceleri sıçrayarak uçmaya çalışır ve ancak üçüncü veya beşinci sıçramadan sonra yükselmeye muvaffak olur²³⁷. ” Bir rivayete göre akbaba, yaşamında Allah rızası için çalışan bir kuştur²³⁸. Her kuş türünün kendine has yaşayışı ve ihtiyaçları vardır. Ancak onların bu ihtiyaçlarını karşılamalarındaki akıl almaz durum, herkesi hayrette bırakır. Mesela, dişi akbaba, yavrusunu yarasanın zararından korumak için yuvasına çınar yaprağı döşer. Çünkü yarasanın bu yaprağın kokusunu sevmediği ve hemen oradan uzaklaştığı söylenir. Akbaba kuşu ile ilgili anlatılan bir başka önemli özellik ise dişi akbaba yumurtlayacağı zaman erkek akbabanın, Hindistan’a giderek oradan ceviz biçiminde ve ele alınarak sallandığında şakırdayan bir taş getirmesidir. Erkek akbabanın uzak diyardan getirdiği bu taşı, eşinin altına bıraktığı söylenir. Böylece dişinin yumurtlama esnasında zorluk çekmesini engeller²³⁹. Bir efsanede, Oğuz’un öldürdüğü canavarı yemeye akbaba gelmiştir²⁴⁰. Bir rivayete göre Hz. Âdem (a.s.) yasak meyveyi yiyip ceza olarak yeryüzüne indirildiği zaman dünya yüzünde, denizde balık, karada akbabadan başka hayvan yoktu. Rivayete göre bu zamanda akbaba, geceleri deniz kenarına gelerek orada gecelermiş. Akbaba, bir gün Hz. Âdem’i görür ve balığa gelerek: “-Ey balık! Bu gün yere iki ayağıyla yürür ve elleri ile tutar bir zat indirildi. ” deyince balık: “ -Eğer doğru söylüyorsan denizde benim için karada senin için artık ondan kurtuluş yoktur. ” demiş²⁴¹.

Akbabalara batıl dinlerde ve hak dinlerde, kutsal sayılacak önemli özellikler yüklenmiştir. Zerdüş inancında, akbabalar göklerin kutsal kuşudur. Bu inanca göre ölülerin günahattan arınabilmesi için akbabaya sunulması gerekir. Tevrat’da, Salih kullar akbabaya benzetilir. Bir rivayete göre akbaba, İslâm dininde müsbet sayılır. Nefaha’tül Esrâr’da yer alan bir rivayete göre; Hz. Ali, akbabadan kuşların ulusu olarak bahsetmektedir²⁴².

Akbabalar, Halk kültüründe ve rüya tabirlerinde çok fazla söz konusu edilir. Akbabanın rüyada görülmesi hayra yorulmaz. Rüyada akbabayla mücadele etmek hükümet başkanının gazabına uğramaya işaretir. Ayrıca rüyada akbabanın görülmesi korku ve dehşete yorulur²⁴³.

B. Edebiyatımızda Akbaba:

Akbabalar şiirimizde genel olarak kerkes, nesr ve akbaba karşılıklarıyla kullanılır. Edebiyatımızda ve folklorumuzda, akbaba ile ilgili benzetmeler sıkça kullanılmıştır. Akbaba kelimesinin halk arasında kullanımı bu kuşun kendi özelliğine uygundur. Karşılığı ödenmeden elde edilmiş bir mal üzerine topluca düzenlenen yağma için “ akbaba gibi üşüşmek ” ve kimsenin yemediği bir nesne üzerine iştahla atılmak anlamında “ akbaba gibi leşe konmak ” deyimleri kullanılmaktadır²⁴⁴.

Akbabalar, Dîvân ve Halk şiirinde farklı görüş ve düşünceleri temsilen yer almalarına rağmen incelenen şiirlere yansımış özelliği uzun yaşamıyla ilgilidir. Türk dilinde saç sakalı ağarmış erkeklere, olumlu bir yaklaşım ve değerlendirmeye akbaba denir²⁴⁵. Ayrıca, akbabanın en belirgin vasıflarından olan leşe tamahı hususu edebiyatımızda sıkça işlenir.

²³⁷ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.224.

²³⁸ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.71.

²³⁹ Bayram Erdoğan, *Sorularla Türk Mitolojisi*, Pozitif Yay., İst., 2007, s.150.

²⁴⁰ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.I, s.363-364.

²⁴¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.32, 33.

²⁴² Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.287.

²⁴³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.159.

²⁴⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.31; L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.71.

²⁴⁵ O.Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst., 1984, s.426.

Tasavvufî metinlerde akbabanın kendisi, nefsi; yediği leş de şüursuzca tüketilen dünya nimetlerini simgeler. Yine akbaba, aç gözlülüğü yönüyle sahte sufî ve şeyhlere benzetmelik olur²⁴⁶.

C. Akbaba İle İlgili Genel Özellikler:

1. Akbaba-Uzun Ömürlü Olması:

Akbaba uzun ömürlü bir kuştur. “ Tiz perdeden seslenirken insanlara adeta: - Ey insanoğlu! Dilediğin kadar yaşasan ölüm yine sana erişir ” der gibidir ve bu söz akbabanın uzun ömürlü olmasından kinayedir. ”. Yine Araplar, bir kimsenin uzun ömürlü olduğunu ifade ederken “ akbabadan daha uzun ömürlü ” derler. Halk arasında akbabanın bin yıl yaşadığına inanılır²⁴⁷. Akbabanın bin yıl yaşadığıyla ilgili inanışı, Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde işler:

İshak kuşu dâim Hakkadır ünü
Horus nida eder ömrünce sonu
Laklakla geçiyor leyleğin günü
Bin yaşında ihtiyardır akbaba
Âşık Ömer, s.6, D., 1/20.

3. BAHRÎ:

Bahrî kuşuna, Türkçede elmataş, tepeli dalgıç ve pakta isimleri; Arapçada bahrî ismi verilir²⁴⁸.

Bahrî, batağan ailesine mensup bir deniz kuşudur. Pembe gagalı parlak siyah renkli bir kuştur. Göllerde, nehirlerde ve kışın deniz kenarlarında görülür. Yüzerken boynunu dik tutar. Daha çok balık, böcek ve böceklerin larvalarıyla beslenir, 8-9 yıl yaşar. Bahrî yuvasını sazlı göllere ve deniz kenarlarındaki ağaçlara kurar. Bahrînin b-i-i, düge-düge... di edi...iii... kükükü...vb. şekilde figanlı ve çıklamalı seslerden oluşan geniş bir repertuarı vardır. Bahrî, tatlı iç sularında üreyen göçmen bir kuşdur. Yalnız geceleri göç eder²⁴⁹. Bu bir nevî gerçek deniz doğanıdır. Nehirlerde de bulunur. Türkler, deniz ördeğine de bahri derler ki, bunu deniz doğanı ile karıştırmamak gerekir²⁵⁰.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Bahrî:

Kültürümüzde bahrî, av kuşu olması dolayısıyla anılır. Bahrî kuşu özellikle tüyleri için avcılar tarafından avlanır. Edebiyatımızda bahrî kuşu, Dede Korkut Hikâyeleri'nden itibaren göl, deniz, yüzmek, dalmak, tüylerinin güzelliği gibi eylem ve özellikleriyle ele alınır²⁵¹. Bahrî kuşuna Dîvân şiiri örneklerinde rastlanmasına rağmen, daha çok Halk şiirinde kendine yer bulur. Bu kuş, Yunus Emre'den itibaren Tekke çevresinde gelişen Türk edebiyatı ürünlerinde çokça yer alır²⁵².

²⁴⁶ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.33.

²⁴⁷ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.287.

²⁴⁸ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.963.

²⁴⁹ Heinzl, *a.g.e.*, s.26.

²⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.I, s.363, 364.

²⁵¹ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.75.

²⁵² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.47.

B. Bahrî İle İlgili Genel Özellikler:

İncelediğimiz şiirlerde bahrî, bilinen özellikleri ve kendisiyle kurulan teşbihlerle Fehîm-i Kadîm’de bir yerde, Karacaoğlan’da ise dört yerde geçmektedir.

1. Bahrî-Yüzme, dalma:

İç sularda üreyen ve yuvasını sazlık göllerde yapan bahri Karacaoğlan’ın aşağıdaki koşmasında bilindik eylemi olan “ yüzme ” özelliğiyle karşımıza çıkar:

Yüce dağ başında sığınlar gezer,
Derindir gölleri bahrîler yüzer,
Dilin şeker olmuş, şerbetler ezer,
Altun tas içinde bala dönmüşsün.

Karacaoğlan, s.49, Koş., 73/2.

Bahrînin şiirimizde sıkça anılan bir başka özelliği suya “ dalma ” eylemidir. Aşağıdaki dörtlükte bu durum bahrî-âşık benzetmesi içinde ifade edilir. Buna göre âşık, bahrî gibi ummana dalıp uzaktaki sevgiliye ulaşmak ister:

Yâr bana göndermiş bir gizli selâm,
Bahrî gibi gayrı ummâna dalam,
Verseler cihânı istemem kalan,
Şimdi ben elimi felekten çektim.

Karacaoğlan, s.54, Koş., 80/3.

2. Bahrî-Mekân:

Bahrî, bir su kuşu olduğu için onun mekânı, göl, nehir, derya ve ummân gibi yerler olur. Genellikle iç sularda (göl, nehir) çoğalan ve yuvasını buralarda kuran bahrî, göçmen kuşlar sınıfından olduğu için kışın beslenme ihtiyacını karşılamak üzere deniz kenarlarına ve daha büyük denizlere seyahat eder. İç sulara ait olmasına rağmen biyolojik ihtiyaçları, yüzebilme ve dalabilme özelliği onu denizlere götürür:

Deryalarda olur bahri,
Yar elinden içtim zehri,
Sunam gurbet ilin kahri,
Yumşak eder sert yiğidi.

Karacaoğlan, s.284, Semâî, 401/2.

C. Bahrî İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Bahri-Âşık:

Karacaoğlan’ın bir koşmasında karşımıza çıkan bahrî ile âşık arasındaki benzetme suya “ dalma ” özelliği yönüyle kurulmuştur. Burada su kuşu olan bahrînin denize dalması ile mecazî anlamda âşığın aşk deryasına dalması arasında ilişki kurulmuştur:

Kara’oğlan diyor: Böyle kalırsa,
Bahri gibi ummana dalarsa,
Her ne zaman gönül yârin dilerse,
Irak, yakın demez yola düşürür.

Karacaoğlan, s.121, Koş., 176/4.

2. Bahrî-Semender:

Bir su kuşu olan bahrî su ürünlerinden avlayabilmek için ya suya dalar ya da suyun yüzeyinde yüzer. Fehîm bir beytinde, Nil nehrini, ateşe tapanların mabedi olarak tahayyül ederken; içinde yüzen bahrîleri de orada yaşayan semenderlere benzetmektedir. Bu benzetmede Nil nehri üzerinde uçuşan ateşböceklerinin de rolü vardır. Ateşböcekleri gecenin karanlığında bir mum gibi etrafa ışık saçmaktadır. Işığa meyli doğuştan olan pervaneler de bu ışığın etrafında toplanmaktadır. Bu tabii durumun Nil nehrine yansması, Nil nehrini ateşe tapanların mabedi gibi ateşli hale getirmiştir. Semender, ateşte yaşayan bir hayvan (Bkz. Semender mad.,) olduğuna göre bu nehrin içinde yüzen bahrîler de nehrin yakıcılığından semendere dönüşecektir Şairin bu beyitte bahrî kelimesini tevriyeli kullandığı düşünülebilir. Zira bahrî kelimesi “ denize ait ” demek olup denizde yaşayan bütün canlıları da içine alır. Beyite bu açıdan bakıldığında şairin sadece bahrî kuşunu değil, suya dalmış onunla beraber denizdeki bütün canlıları kastettiği anlaşılır:

Olup ateş-kede Nil ü semender oldu bahrîler
Havâyiler hevâyı eyledi pür-şem‘ ü pervâne
Fehîm-i Kadîm, s.142, K., 7/27.

4. BALIKÇIN:

Balıkçın, değişik dil ve lehçelerde balıkçın, balıhudan, balıkcan, balıkçıl, balıkçı guşu, balıkçık²⁵³; butimâr, sebeytâr, ebü'l-hazin, mâhi-har, bürke²⁵⁴; balıkçır, ohar, gam-horek, kebûder, yemâm, şifnin ve vak²⁵⁵ gibi isimlerle anılır. Balıkçın, adından da anlaşılacağı üzere balık avlayan bir kuştur. Buna Araplar “ malikü'l-hazin ” derler²⁵⁶.

Balıkçınlar, balıkçingiller familyasından sığ sularda beslenen, boyunları, gagaları ve ayakları uzun su kuşlarıdır. Balıkçınların kanatları geniş ve yuvarlak, kuyrukları ise kısadır. Erkek balıkçınların uzun ve ince tüyleri, tüy değiştirme döneminde dökülür. Bu tüyler süs olarak kullanıldığı için çok kıymetlidir. Balıkçınların uçuşları ağırdır ve uçarken boyunlarını ‘ S ’ şeklinde kıvrırırlar, sesleri genellikle gür ve keskindir. Balıkçınlar, toplu olarak ağaçlara ve deniz kenarındaki sazlıklara yuva yaparlar. Eti yenen kuşlardan olan balıkçınlar, gagalarını hızlıca suya vurarak avladıkları balıklarla karınlarını doyururlar²⁵⁷.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Balıkçın:

Kültürümüzde balıkçınla ilgili inanış ve rivayetler mevcuttur. Bir inanışa göre, balıkçın kuşu, suyu çok severmiş. Ancak içtiğinde tükeneceği korkusuyla ya az su içer ya da hiç içmezmiş²⁵⁸. Suyun içince biteceği korkusu onu kederlendirdiği halk arasında düşünüldüğü için Farslar, ona, gam-horek; Araplar ise malikü'l hazin ismini takmışlar. Balıkçın kuşunun deryayı mekân edinmesiyle ilgili olarak Yakut Efsanesi'nde şunlar anlatılır: “ Ana Yaratıcı, bir dünya yaratmaya karar verdiğiğinde elinde hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine bir balıkçınla bir yaban ördeği çağırır ve onlara: “ -Haydi dalın denize ve bana biraz toprak getirin! ” der. Bu emir üzerine balıkçın ve yaban ördeği suya dalarlar. Yaban ördeği kısa zaman içinde ağzında biraz çamurla geri döner, ancak balıkçın kuşu ortada yoktur. Bir zaman sonra ağzında çamur olmadığı halde sudan çıkar. Yaratıcı, hani senin toprağın diye sorunca,

²⁵³ *Derleme Sözlüğü*, C.2, TDK Yay., Ank., 1965, s.504.

²⁵⁴ Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.39.

²⁵⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.48.

²⁵⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Dîvânü Lügat-it Türk Tercümesi*, Çev.: Besim Atalay, C.I, TDK Yay., s.512.

²⁵⁷ Heinzl, *a.g.e.*, s.44.

²⁵⁸ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.269.

balıkçıl boynu bükük bir halde “ -Denizin dibinde toprak bulamadığımı söyler. ” Yaratıcı, bu söze çok kızar ve ona şöyle der: “ -Senin gagan daha uzun ve kuvvetli olduğu halde nasıl çamur bulamadın? Sen beni kandırdın. Seni bu yüzden cezalandıracağım ve sen yeryüzünde oturamayacaksın. Gez, uç, ne yaparsan yap; ama denizin üstünde yap. Dal denize yiyeceğini orada bul, orada yat, orada kalk. Ne yaparsan yap, fakat yeryüzüne gelme!²⁵⁹ ”

Edebiyatımızda balıkçın yukarıda anlatılan tabii özelliklerinin yanında balıkçının halk anlatılarında kazandığı -suyu çok sevmesi ve suyun biteceği korkusuyla çok az su içmesi-yönü şairlerimiz tarafından şiirlerinde sıkça konu edilmiştir.

B. Balıkçın İle İlgili Genel Özellikler:

1. Balıkçın-Avlanması ve Mekânı:

Âşık Ömer’in bir şiirinde, balıkçın kuşunun deyayı mekân edinmesinin nedeni açıklanır. Buna göre balıkçın, yırtıcı kuşlardan olan çakır ve balabana avlanmamak için deryayı mekân edinir. Bu dörtlükte yukarıdaki Yakut efsanesinin izleri görülebilir. Ana Yaratıcı’ nın balıkçını cezalandırması, yani yer yüzüne gelme demesi, bu şiirde çakır ve balaban yırtıcıları eliyle sağlanır. Gerek efsaneleştirildiği üzere gerekse gündüz yırtıcılarından çakır ve balaban kuşu dolayısıyla balıkçının mekânı derya olmuştur. Ayrıca bu beyitte balıkçının suya olan meyli de söz konusu edilir:

Bülbül bu fenâda geçmez gülden
Baykuş uzlet etmiş halkın elinden
Çakır ile balaban elinden
Balıkçın eylemiş yurdunu deryâ.
Âşık Ömer, s.6, D., 1/23.

5. BAYKUŞ:

Türk dilinde ve değişik Türk lehçelerinde, baykuşa genel olarak “ ügi, ügü, ükü, ükkü, er kuşu ve yapalak ”²⁶⁰, “ ügi, yabakulak, yabalak, capalak, çabalak, yapkulak, ühi, ögö, öyü ”²⁶¹ gibi isimler verilir. Bunlardan başka baykuş, halk arasında puhukuşu, ishakuşu ve kukumav gibi adlarla da anılır. Baykuşa Arapçada cuğd; Farsçada ise bûm isimleri verilir²⁶². Ayrıca değişik dillerde baykuş “ hufc, küf, nüham ”²⁶³ gibi adlarla da anılır.

Baykuşlar, baykuşgiller familyasından olup hemen hemen dünyanın her yerinde bulunurlar. 60-70 yıl ömürlü olup boyları 18 cm. ile 70 cm. arasında değişir. Baykuşların görme ve işitme kabiliyetleri çok güçlüdür. Gözleri diğer kuşlar gibi yanda değil öndedir. Gözleri yüzüne nisbetle oldukça büyüktür. Baykuşlar geceleri daha iyi görürler. Bu hususu Ahmed-i Bîcân şöyle ifade eder: “ Gündüz göremez, geceleri bahadırdılar. Hangi kuş olursa olsun onunla halveti sever. Allah ona her gün iki kuşçağız gönderir; o, birini yer, diğerini azad eder. Ayrıca baykuşlar fare avlarlar. Baykuşların kulakları perdelidir. Bu kuşlar etrafi dinlerken perdeyi açar, uçarken kapatırlar. Baykuşların tepesinde kedi kulağına benzeyen iki

²⁵⁹ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, C.I, s.449.

²⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.I, s.357.

²⁶¹ İlhan Çeneli, “ Divanü Lügat-it-Türk’ te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ank., 1973-1975, s.121.

²⁶² Mehmet Kanar, *a.g.s.*, s.62,78.

²⁶³ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.46.

tepelikleri vardır”²⁶⁴. Baykuşun sesi çok kötüdür. Onun sesini duyan yılan vb. hayvanlar kaçırmış²⁶⁵.

Gece yırtıcı kuşlarından olan baykuşun kanatları uzun ve yuvarlak uçlu, kuyruğu kısadır. Bacakları ve ayakları tüylerle kaplı, başı büyük, yüzü geniş ve basık, gözleri iridir. Tüyleri yumuşak, gagaları kıvrık, keskin ve kancalıdır. Baykuş, dik tüner, başını 180° çevirebilir. Ağaçlarda, kayalarda, oyuklarda ve eski yuvalarda yuvalanır. Küçük kemirgenlerden, ufak ötücü kuşlardan ve sürüngenlerden beslenir. Sessiz uçar, ağlamaklı bir sesle öter. Geceleri uçan bir kuş olan baykuş, tabiatı gereği her kuşun yuvasına girer, yavrularını ve yumurtalarını yer. Bu durum diğer kuşlar için korku kaynağı olur. Ancak gece avcı olan baykuş, gündüz av konumuna düşer. Baykuşun en sık görülen türlerinden olan **kukumav**, gündüz saatlerinde de görülür. Uçuşu alçaktan ve dalgalı olan bu kuşun sesi kısa ve tizdir. Sesi ve ötüşü daha çok gündüz duyulur. Kukumavin ismi kiyü ve meyü şeklinde ötüşü dolayısıyla takılmıştır. Baykuşun bir başka türü **ishakkuşu**dur. Bu kuş, geceleri baş aşağı bir ağaç dalında asılarak sabaha kadar ‘ tyu ’ diye öter. Büyük böceklerle beslenir. İshak kuşu kendi dışkısını da yer. Geceleri acı acı ötmesiyle bilinir. İshak kuşu, korkak bir kuş olduğu için yuvasında rahat değildir. Şeb-aviz ve murg-ı şeb-aviz isimleri gece ötüşü vesilesiyle ishakuşuna verilen isimlerdir. Yine baykuşun en çok bilinen türlerinden olan **puhukuşu** baykuşların en büyüklerindedir. Ötüşü pestir ve çok uzaklardan duyulur. Pu-hu diye öten bu kuş, alacakaranlıkta ve seher vaktinde ava çıkar. Büyük kuşları avlayabilir. Daha uzun yaşayabilir. Sık ormanlar, kayalıklar, vadiler, çöller ve şehirler yaşadığı yerlerdir²⁶⁶.

A. Kültürümüzde Baykuş:

Kültürümüzde baykuşla ilgili birçok masal, rivayet, inanış ve hikâye yer almaktadır. Baykuşun gündüz dışarıya çıkmayışıyla ilgili halk arasında değişik inanışlar vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: Baykuş, gündüz dışarı çıktığında kırkların onunla alay edeceğini düşünürmüş. Bu yüzden de gündüz ortalıkta görünmezmiş²⁶⁷. Baykuşun gündüz dışarı çıkmayışıyla ilgili bir başka inanış şöyledir: Kuşlar zamanın birinde, büyük bir tufan sebebiyle meydana gelen yıkımı konuşmak üzere toplanmışlar. Baykuş sözü alarak bundan önce de böyle bir tufan olduğundan bahsetmiş. Bunun üzerine şahin, eski tufandan haber veren baykuşun yaşının ileri olduğunu düşünüp onu öldürmek istemiş. Ancak baykuşun atik davranmasıyla şahin, bu düşüncesini gerçekleştirememiş. Baykuş, bu olayın üzerine şöyle demiş: “ -beni böyle öldüremezsin. Çık şu tepeye oradan hızlıca gel bana vur.” Şahin denileni yapmış. Hızla baykuşa vurmaya çalışırken baykuş bulunduğu yerden aniden çekilmiş ve şahinin taşa vurup ölmesine sebep olmuş. Baykuş, bu olaydan sonra diğer şahinler öç alır diye gündüz ortalıkta görünmüyormuş²⁶⁸.

Baykuşun gözlerinin önde oluşu ve kısmetinin ayağına gelişi, Kıbrıs Türk Folklorunda bir rivayetle açıklanır. Buna göre: Baykuş eskiden çok güzel bir kızmış. Bilinmeyen bir nedenden ötürü sonradan baykuş olmuş. Gözlerinin önde oluşu ve insan gözüne benzemesi de bundanmış. Kuş olduktan sonra ağzına lokma almaz olmuş. Açlıktan ölmesin diye Tanrı, onun kısmetini ayağına kadar getirirmiş²⁶⁹. Kıbrıs Türk Folklorundaki bir başka rivayet onun çıplaklığının sebebiyle ilgili bilgi verir: Bir gün, Hanım Sultan, padişahın, içerisinde her kuşun tüyünün bulunduğu bir yastık istemiş. Padişah, bunun üzerine bütün kuşları toplamış ve

²⁶⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.161.

²⁶⁵ Aynur Koçak, *Ahmet Bican'ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, s.372, 373.

²⁶⁶ Heinzl, *a.g.e.*, s.204, 206.

²⁶⁷ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.372, 373.

²⁶⁸ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s. 79.

²⁶⁹ L.Sami Akalın, *a.e.*, s.79

hanımının isteğini anlatmış. Toplanan kuşlar, aralarında baykuşun olmadığını farketmişler. Kırlangıcı ona haberci olarak yollamışlar. Baykuş gelirim hele demiş; beklemişler, beklemişler; gelmemiş. Kırlangıcı ikinci kez peşine yollamışlar. Kırlangıç bu defa onu ardına takıp getirmiş. Baykuş da gelince padişah kuşlara şu soruları sormuş:

Dünyada ölü mü çok, diri mi? Bayındır yerler mi çok, yıkık yerler mi? Kadın mı çok, erkek mi? Baykuş söz alıp bu sorulara sırasıyla şu cevapları vermiş: Ölü daha çok. Yıkıntı yer daha çok. Kadın daha çok. Padişah bu cevapları çok beğenmiş ve tüyleri yolunsun diye ayakları bağlanmış olan diğer kuşları salıvermiş. Baykuş, bu bekleme sırasında bütün tüylerini döktüğü için o günden beri çıplak geziyormuş. Serçe de ayaklarının çözülmesini beklemeden uçuğu için seke seke geziyormuş²⁷⁰.

Son olarak baykuşun iyi-kötü haber getirmesiyle ilgili halk arasında yaygın bir inanış vardır. Buna göre: Kadınlar kendi aralarında erkekler gibi özgür olabilmek için bir şeyler yapalım, diye konuşuyorlarmış. Bu konuşmanın sonunda kadınlar, padişaktan özgürlük istemeye karar vermişler. Bunun üzerine baykuşu elçi seçip göndermişler. Baykuşun gidişi o gidiş bir daha geri dönmemiş. Bu nedenle kadınlar bugün baykuşu görünce:

“ Kuşum kuşum,
Haberin hayırlı ise gel,
Kötü ise kaç, gelme. ” derlermiş²⁷¹.

Araplar, ölen veya katledilen birinin ruhunun baykuş şeklini alarak kabri üzerinde feryat ettiğine, intikam alınca uçup gittiğine inanırlar²⁷². Uğursuzluk ve yıkım sembolü olan baykuşun, ötüşünün ölüm haberi sayılması birçok edebiyatta işlene gelmiştir. Ancak, baykuş, Kalmuklar, Bursatlar gibi bazı topluluklarda kutsal sayılmış ve bilgeliğin işareti kabul edilmiştir. Baykuş etkileyici bir bakışa sahiptir. Baykuşun duyarlılığı ve etkileyiciliği bir çok toplum tarafından sembol olarak kullanılmıştır²⁷³.

Baykuşun sağlık alanında yer almasıyla ilgili inanışlar da mevcuttur. Bir kişi baykuşu kestiğinde baykuşun bir gözü yumuk, diğer gözü açık kalırmış. Baykuşun açık olan gözünü, yüzük taşına, o yüzüğü de parmağına takan kimşinin uykusu gelmezmiş²⁷⁴.

Baykuş, çeşitli inanışlarda olduğu gibi dinî yönden de olumsuz özellikleriyle ele alınır. İslâm dini bu kuşun etini haram kılmıştır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle yeni doğan çocuğun sağ kulağına ikâmet tilaveti okunur. Rivayete göre böyle yapıldığı takdirde çocuk ümmi sıbyandan zarar görmezmiş. Bazıları buradaki ümmi sıbyan sözüyle dişi baykuşun, bazıları da cinlerin kastedildiği görüşünü savunur²⁷⁵.

Baykuşun bazı özellikleri rüya tabirlerine de yansımıştır. Hermes isminde bir hekimin bildirdiğine göre: Baykuşun yüreğini alarak uyumakta olan bir kadının sol eline konulsa, o kadın bütün yaptıklarını uykusunda söyler. Rüyada baykuş görmek hırsıza ve hayırsıza işaret eder. Rüyada dişi baykuş görmek hain ve hilekâr kimseye delâlet eder²⁷⁶.

²⁷⁰ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.80.

²⁷¹ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.79.

²⁷² Kemaleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.84, 85.

²⁷³ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.77; Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yay., İst., 2006, s.213.

²⁷⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.161.

²⁷⁵ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.87.

²⁷⁶ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.162.

B. Edebiyatımızda Baykuş:

Gerek Dîvân edebiyatında gerekse Halk edebiyatında baykuşla ilgili birçok husus dile getirilir. Bunlar arasında daha çok onun uğursuzluğu, ölümü hatırlatması, virane vb. yerlerde yaşaması, şom bakışı gibi özellikleri söz konusu edilir. Şiirimizde baykuş genel olarak baykuş, cuğd ve bûm isimleriyle karşımıza çıkar²⁷⁷.

Baykuşun bazı özellikleri mani, bilmece ve atasözü gibi edebi ürünlere yansımıştır. Bu ürünler, baykuşun fiziksel özelliklerini ve onunla ilgili değişik inanışları konu edinir. Bir mani örneğinde baykuşun ekseriyetle uçtuğu, yere konmadığı ifade edilir:

Ekseri/ Konmaz baykuş ekseri,
Sîneme perçîn olmuş
Çıkmaz aşkın enseri,
Ben senden vaz geçemem
Kesseler ek ek seri. (540)²⁷⁸

Baykuşun dam üzerinde tünemesi, ötüşü ve gözlerinin özelliği bilmecelere yansır. “ Dam üstünde kadı gibi, gözleri var cadı gibi ” ve “ Fincan gibi gözü var, acı acı sözü var. ” bilmeceleri onun bu özelliklerini içerir²⁷⁹. “ Baykuşun kısmeti ayağına gelir. ” atasözü ise onun şanslı yönüne işaret eder²⁸⁰.

C. Baykuş İle İlgili Genel Özellikler:

Baykuşla ilgili olarak incelediğimiz şiirlerde Fehîm-i Kadîm’in baykuş karşılığı olarak “ bum ve cuğd ” kelimelerini; Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın ise Türkçe karşılığı olan “ baykuş ” kelimesini kullandığı görülür. Âşık Ömer, bir yerde baykuş yerine baykuşun bir türü olan İshak kuşunu kullanmıştır.

1. Baykuş-Harâbe, Sefillik:

Baykuşun daha çok تنها yerlerde bulunması, oralarda ötmesi ve insan içine çıkmaması ile ilgili halk arasında şöyle bir inanış mevcuttur: Bir gün, bir adam baykuşa niçin virane yerlerde öttüğünü sorar. Baykuş da: “ -Ben akılsız insanların yüzünden bu haldeyim.” deyince, adam: “ -Böyle insanlar var mı?” der. Baykuş, “ -Gel sana göstereyim. ” diye cevap verir. Adamı bir köy alanına götüren baykuş, orta yerde oynayan bir adamı gösterir. Oynayan adamın sırtında elbisesi olmadığı halde, elinde bir tabancası vardır. Baykuş: “ -Bu adamın çocuğu açlıktan ölüyordu. Ama o onlara ekmek alacağı yerde eline bir tabanca almış. İşte ben böyle akılsızlar yüzünden bu haldeyim.” demiş²⁸¹. Âşık Ömer aşağıdaki dörtlüğünde bu rivayeti işler. Baykuşun yaşamak için insanların olmadığı viraneleri seçmesi yine insan yüzündendir:

Bülbül bu fenâda geçmez gülden
Baykuş uzlet etmiş halkın elinden
Çakır ile balabanın elinden
Balıkçın eylemiş yurdunu deryâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/23.

²⁷⁷ *Büyük Larousse*, “ Baykuş ” mad., C.3, s.1418.

²⁷⁸ Kılıslı Rıfat Bilge, *Mâniler*, Hzl: Yard. Doç. Dr. Ata Çatıkkaş, MEB Yay., İst., 1996, s.93.

²⁷⁹ İlhan Başgöz, *Türk Bilmeceleri I*, KB Yay., Ank., 1993, s.91.

²⁸⁰ E.Kemal Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İst., 1973, s.251.

²⁸¹ Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsâneler*, s.200.

Sefil sözcüğü, bayağı ve yoksul kişiler için veya yıpranmış eski harap yerler için kullanılan bir tabirdir. Baykuş da harabelerde yaşadığı için ona sefil sıfatı verilmiştir. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde bu durumu ifade eder:

Koyuverin gitsin sefil baykuşu,
Durmuyor, akıyor gözümün yaşı,
Kadir, kıymat bilmez imiş her kişi,
Kadirli kıymatlı il'e gidelim.

Karacaoğlan, s.114, Koş., 166/2.

2. Baykuş-Mekân/Yuva:

Baykuşun meyli viraneye ve harabeyedir. Dolayısıyla baykuş, ıssız yerleri çok sever. Baykuşun bilinen bu özellikleri şiirimize sık sık konu olur. Ele alınan şiir örneklerine bakıldığında her üç şairin de baykuş mekânıyla ilgili hususu benzer şekillerde işlediği görülür. Baykuşun yaşadığı yerlerin harabeler ve buralara benzeyen mekânlar olması şairlerimizin farklı hayaller kurmalarına sebep olmuştur. Fehîm, şiirlerinde baykuşun bulunduğu yerleri taht-ı Rûm, câh-ı duzah, bûm-ı Rûm, harabe-zâr, cuğ-ı vîrâne ve harâb-ı Mısır olarak ifade eder. Fehîm, aşağıdaki beytinde baykuş yuvasını dünyanın en zengin yerleriyle boy ölçüştürür. Aslında baykuş yuvasının Efrasiyab'ın ülkesiyle rekabet edebilmesi, onun içinde gizli olan büyük hazineler sebebiyledir. Buralarda saklı olduğu düşünülen hazine dolayısıyla burası, dünyanın bütün mamur yerlerinden daha zengindir:

Hârâb-ı kişver-i fakram ki lâne-i cuğdı
Revâdur eylese mülk-i Ferâsiyâb ile bahs
Fehîm-i Kadîm, s.338, G., 26/3.

“ Baykuş yuvası bile, Efrasiyab'ın ülkesi ile rekabet etmeye münasip bir fakr ülkesi harabıyım. ”

Âşık Ömer ve Karacaoğlan da baykuşun yaşadığı yer olarak viraneden bahsederler. Âşık Ömer aynı zamanda baykuşun viranede matem tuttuğunu söyleyerek onun ötüşüne de işaret eder:

Kimisi mey ile mahçub kimi sürmekte demi
Baykuşu gör kim çeker vîrânelikte mâtemi
Çîn seherde bülbülün feryâdı tumuş âlemi
Bâğbân hayrette kalmış gül güler gülşân melîl
Âşık Ömer, s.211, Murab., 378/4.

Güzel bell' olur tacından,
Hiç yük ağlar mı bacındam?
Dünyada densiz ucundan,
Sefil baykuş vîrândadır.

Karacaoğlan, s.242, Var., 246/3.

Fehîm-i Kadîm ve Âşık Ömer'in şiirlerinde baykuşun yaşadığı yerleri belirten mekânlarla ilgili kurulan benzetmeler söz konusudur. Fehîm, baykuş yuvalarıyla; taht-ı Rûm, cehennem kuyusu, Zuhâl (feleğin hazinedârı) ve Mısır arasında çeşitli şekillerle benzetme kurar. Halk inanışlarına göre ejderler ve baykuşlar birer hazine bekçileridir. Çünkü her ikisinin de bulunduğu yerlerde hazinenin varlığına inanılır. Şair, aşağıdaki beytinde, baykuş

yuvasıyla Mısır arasındaki ilgiyi harabe olmaları dolayısıyla kurar ve Mısır'ı içinde hazine saklayan bir harabeye benzetir. Bu inanıştan hareketle burada ejderlerin ve baykuşların bulunmasının doğal olduğunu ifade eder:

Ejderistân olsa lâıyk bûmzâr olsa revâ
Genc olur peydâ belî künc-i harâb-ı Mısır
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/11.

“ Mısır'ın harap köşelerinden hazineler ortaya çıksa da Mısır'ın ejderler ülkesi ve baykuşlar yurdu olması uygundur. ” diyen şâir, her ne kadar bir süre Mısır'da rahata kavuşsa da zamanla buradan sıkılmış ve vatan-i aslisine (İstanbul'a) duyduğu özlemi dile getirmeye başlamıştır. Bu hasret ve gurbet sebebiyle içkiye müptela olan Fehîm'in vali ve halk tarafından rahatsız edilmesi nedeniyle, onun nezlinde Mısır artık ejderler ve baykuşlar yuvası olmuştur. Şâir, bir zamanlar Anadolu için sarf ettiği sözleri, Mısır için de etmeye başlamıştır. Aslında şâir, beyitten anlaşıldığı üzere pişman olmuştur. Nitekim bir zaman sonra Mısır hazinesini İstanbul'a götüren bir kabileye katılarak asıl vatanına geri dönmüştür²⁸². Baykuş, fitratına uygun olarak, yalnızlığı, geceleri ve harabeleri tercih ettiği için, gülbahçesini istemez. Yani mamur yerlere ilgisizdir, oralardan hoşlanmaz. Aşağıdaki dörtlükte de ifade edildiği gibi baykuş, kendi viran köşesini, mamur yer olan gülbahçesine değişmez:

Gülşene baykuş değişmez gûşe-i vîrâneı
Şem'a yanmaktan döner mi gör garîb pervâneı
Aşk mı hayrân eyleyen sevdâ mı ben dîvâneı
Serde ey Âşık Ömer bu kara yazılar mıdır
Âşık Ömer, s.330, Murab., 545/5.

3. Baykuş-Ötüşü:

Baykuşun bir türü olan İshak kuşu, geceleri “ hû, hû ” şeklinde, acı acı öter. Onun bu ötüşü, halk arasında zikir olarak tasavvur edilir. Nitekim onun bu özelliği, ona şairler tarafından murg-ı Hak-gu veya Hak kuşu sıfatını kazandırmıştır. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde İshak kuşunun ötüşünü Hakk'a yalvarma olarak tasavvur ederek halk arasındaki bu inanışı akla getirir:

İshak kuşu dâim Hak'kadır ünü
Horus nidâ eder ömrünce sonu
Laklakla geçiyor leyleğın günü
Bin yaşında ihtiyardır akbaba
Âşık Ömer, s.6, D., 1/20.

Şair, bir başka şiirinde baykuşun ağlamaklı, acıklı ötüşünü matem olarak yorumlar. Çünkü o viranelere hapsolmuş bir kuştur:

Kimisi mey ile mahçub kimi sürmekte demi
Baykuşu gör kim çeker vîrânelikte mâtemi
Çîn seherde bülbülün feryâdı tumuş âlemi
Bâğbân hayrette kalmış gül güler gülşân melîl
Âşık Ömer, s.211, Murab., 378/4.

²⁸² Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İst., 2004, s.362.

Halk arasında, baykuşun ötüşü, zikrin yanında ölüm ve uğursuzluk da sayılır. Daha öncede değinildiği gibi Araplar, öldürülen birisinin ruhunun baykuş şeklini alarak kabri üzerinde feryat ettiğine, intikam alınınca uçup gittiğine inanır. Karacaoğlan'ın aşağıdaki şiirine bakıldığında bu inanın bizim kültürümüze de yer aldığı görülür:

Karac'Oğlan der: Naşıma,
Çok işler geldi başıma,
Mezarımın baş taşına,
Baykuş konar, öter bir gün.

Karacaoğlan, s.251, Var., 358/7.

4. Baykuş-Şom Yüzlü Olması:

Baykuş, gerek görünüş itibariyle gerekse halk muhayyilesinde kazandığı olumsuz çağrışımlar sebebiyle şom yüzlü olarak bilinir. Fehîm-i Kadîm, bir şiirinde baykuşun çok bilinen uğursuzluğu yanında yüzünün soğuk bir kuş olduğunu da işler. Hasta âşığın yüzü ile baykuşun yüzü arasında ilgi kurulur. Aşağıdaki beyitte övülenin adaleti baykuşun soğuk yüzünü, güler yüzlü gösterir:

İstese hükmün eğer mânend-i kebk ü 'andelîb
Bûm-ı handân-rûy u bu bîmârî şâdân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.164, K., 10/34.

5. Baykuş-Uğursuz Olması:

Baykuşun ötmesi halk inanışlarına göre ölüm ve uğursuzluk olarak telakki edilir. Baykuşun ölüm ve uğursuzluk sembolü olma hususu her üç şairde de ifadesini bulur. İlk olarak, Fehîm, bir beytinde kendi durumunu harabe halinde düşünür ve çatısının tepesindeki kuşun, uğursuz Zuhâl'in baykuşu olduğunu söyler. Zuhâl, Satürn gezegeninin ismidir. Yedinci gökte bulunduğundan diğer gezegenlerden daha yüksekte bulunur. Bundan dolayı Zuhâl beyitlerde daha çok yükseklik ve yücelik durumunu belirtmek için söz konusu edilir. Zuhâl'in tabiatı gayet soğuk ve kurudur. Bu yıldız, kutsuz olarak telakki edildiği için ona, büyük uğursuzluk manasına gelen " nahs-ı ekber " denilmiştir. Bu yıldızın tesiri altında olanların gam ve keder içinde olacağı düşünülür²⁸³. Bu yıldızın çatısı altındaki burçlarda doğanlar, ahmak, cahil, pinti, yalancı vs. kötü hulu olurlar. Zuhâl siyah renklidir²⁸⁴. Anlaşılacağı üzere Zuhâl yıldızı ile kara baht arasında ilişki söz konusudur. Şair, kendisinin Zuhâlin uğursuzluğu altında yaşadığını ifade eder. Bu beyitte uğursuzluk yönüyle baykuş-Zuhâl yıldızı birbirine benzer. Şair de bu uğursuzluğun çatısı altında doğduğu için harabe halindedir:

Gerçi rif'atdeyem ammâ ki harâb-âbâdam
Cuğd-ı menhûs-ı Zuhâl murg-ı ser-i bâmumdur
Fehîm-i Kadîm, s.172, K., 12/11.

" Gerçi yüce bir mevkideyim ama tam bir harabe halindeyim, çatımın tepesindeki kuş, uğursuz Zuhâl baykuşudur. "

Karacaoğlan bir dörtlüğünde sevgiliye beddua etmektedir. Halk arasındaki bir inanışa göre damda baykuş öterse, o evden ölü çıkar. Yani baca üstünde öten baykuş, uğursuzluğa ve

²⁸³ Sebahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar*, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İst., 1992, Doktora Tezi, s.151-52.

²⁸⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, C.I-II, Akçağ Yay., Ank., 1989, s.538.

ölüme işaret olarak düşünülür. Şâir de aşağıdaki dörtlükte, ak geline beddua edip onun bacasında baykuşların ötmesini, onun kocasının ölüp evinin viran hale gelmesini Mevlâ'dan istemektedir:

Bacasın üstünde baykuşlar öte,
Kapusun önünde çalılar bite,
Ben de kargış vermem, ocağım yana,
Daha derdim az, diyesin ak gelin.

Karacaoğlan, s.346, Tür., 468/3.

D. Baykuşla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Baykuş gerek halk inançlarında gerek efsanelerde ve gerekse hikâyelerde kazandığı olumsuz çağrışımlarla birçok nesneye izafe edilerek benzetmelik olur.

1. Baykuş-Âşık:

Baykuş ile âşık arasında kurulan benzetme yaşadıkları mekân dolayısıyladır. Bilindiği gibi baykuş harabelerde yaşar. Âşık da kendisine değer verilmemesi, kendisinin önemsenmemesi, dolayısıyla yaşadığı yer olan Anadolu'yu harabeye benzetir. Fehîm bir beytinde âşığın uğursuz bahtının çok güçlü olduğunu ifade eder. Âşık, kara bahtlı doğmuştur. Bu bahtı yüzünden devamlı eziyet çekmektedir. Şair, bu sebeple âşığın doğum yerini, baykuşların bulunduğu Rum'un merkezine benzetir. Şair, burada gurur ve kibir sahiplerini baykuşa; onların buldukları yeri de baykuşun yaşadığı yere benzetmiştir:

Fikr it ne denlüdür bana âzâr-ı baht-ı şûm
Kim bûm gibi mevlüdimi itdi taht-ı Rûm

Fehîm-i Kadîm, s.242, Trk., II., 1/8.

“ Bana uğursuz bahtın kırıcılığının ne kadar olduğunu bir düşün ki benim doğum yerimi, baykuş gibi Rum'un merkezi yaptı.” diyen şair, Mısır'a gitmeden önce yazdığı bu ve buna benzer şiirlerinde talihsizliğinden, Anadolu'da mevki ve makam sahiplerinin değer bilmezliklerinden, bu ülkenin kötülüğünden, buradan kurtulma arzusundan ve burada bulunan şairlerin rezilliklerinden şikâyet etmiştir²⁸⁵.

Âşık yüklendiği bazı olumsuz özellikler dolayısıyla baykuşa benzetilir. Âşık Ömer'in aşağıdaki şiirinde âşık, sevgilinin aşkıyla deli divane olmuştur. Onun aşkı efsanelerle anlatılır hale gelmiştir. Âşık, sevgiliye o kadar meyletmiştir ki aklını yitirip insanlar arasında yaşayamaz hale gelir, onların kınamalarına ve taşlamalarına maruz kalır. Bu durumdan kurtulmak için de içinde kimsenin bulunmadığı, gözlerden uzak, ıssız yerlere yani harabelere sığınır. Bu haliyle âşık, baykuşa benzetilir. Onu bu hale düşüren ise sevgilidir:

Ey Ömer kılsan sual bir âşık-ı dîvâneye
Gûş edersin usanursun boşanur efsâneye
Düşürür baykuş misâli âşığı vîrâneye
Kimseler meyletmesin pendim budur cânâneye
Eylesin hûblara uşşâkı iraktan merhabâ

Âşık Ömer, s.367, Muham., 595/5.

²⁸⁵ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, *a.g.e.*, s.362.

2. Baykuş-Düşmanların Ruhu:

Baykuş-düşman benzetmesinin ana teması uğursuzlukları üzerinedir. Herkes, düşmanını en aşağılık yerde görmekten mutluluk duyar. Onların atılabileceği en güzel yer, dibi olmadığı söylenen cehennem kuyusudur. Fehîm bir beytinde bu durumu dile getirir. Şiirde övülenin adaletiyle bütün harabeler imar edilir ve mamur hale getirilir. Bundan dolayı viranelerle anılan ve düşmanların ruhu olarak telakki edilen baykuşa, yaşamak için sonu olmayan cehennem kuyusu kalır. Baykuşların ve baykuş karakterli insanların, mamur yerlerden kaçacağını, rahatsız olacağını söyler. Baykuşlar viranelerde, metruk yerlerde dolaşır, yaşar. Öyleyse mamur hale getirilen yerler baykuş ve ona benzeyenlerin yeri olamaz ve oradan uzaklaşmak zorunda kalırlar. Beyitte ayrıca hüma kuşunun uğurlu bir kuş olduğuna işaret edilmiştir (Bkz. Hüma mad.) Böylelikle beyitte uğur ve uğursuzluk durumu hatırlatılır:

Câh-ı dūzah kaldı ancak cuğd-ı rûh-ı düşmene
Komadı yümn-i hümâ-yı himmetün cây-ı harâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/43.

“ Senin gayretinin devlet kuşunun uğuru harap bir yer bırakmadı. Ancak düşmanlarının ruhları baykuşlarına harap yer olarak cehennem kuyusu kaldı. ”

3. Baykuş-Gönül:

Baykuş ile gönül arasında kurulan benzetme her ikisinde kararsızlıkları yönüyledir. Baykuş tek bir harabe ile değil birçok harabe ile anılır. Gönül de sevgilinin aşkıyla deli divane olduğu için derbeder bir şekilde dolaşır, durur. Âşık Ömer'in bir murabbaında bu durum ifadesini bulur. Gönül, ilgisiz güzeller yüzünden çektiği dertlerle divane olmuştur. Bu derbeder gönül, gün gelir baykuş gibi virane virane dolaşır:

Ey dirîga düştü dil bîgânedan bîgâneye
Âşinâlık gösterir pervânedan pervâneye
Gâh olur bülbül gibi bâğ-ı gülistân arzular
Gâh gezer baykuş gibi vîrânedan virâneye
Âşık Ömer, s.175, Murab., 326/1.

4. Baykuş- Rakîp (Kadir Kıymet Bilmeyen Kişi):

Baykuş-rakip benzetmesi her ikisine de verilen değerle ilgilidir. Baykuş, hazinelerin gömülü olduğuna inanılan viranelerde yaşar. Bu yüzden baykuşa değer atfedilir. Rakip de değersizken sevgilinin iltifatı sayesinde büyük değer kazanır. Böyle olunca cihan, âşık için harabe olmuştur. Onun otağı gülbahçesi de rakiplerin uğrak yeri haline gelmiştir. Şair aşağıdaki şiirinde değersiz ve işe yaramaz şairlerden (rakiplerden) Rumun baykuşları olarak bahsetmektedir:

Bülbül harâbe-zâr-ı cihân içre derbeder
Gülzâr mesken-i ferah-âbâd-ı bûm-ı Rûm
Fehîm-i Kadîm, s.242, Trk., II, 2/5.

“ Bülbül, cihan harabesinde perişan, gülbahçesi de Rum'un baykuşlarının ferahlıkla oturdukları bir mekân olmuş. ”

Fehîm'de olduğu gibi Karacaoğlan'da baykuşu değersiz kişileri temsil etmede kullanır. Fehîm'in ironiyle ayıpladığı değersiz kişileri, Karacaoğlan, huzurdan kovar ya da kendisi bulunulan ortamdan uzaklaşır. Bu iki şiir örneğine bakıldığında her iki şairde de ortak

hissiyatın olduğu görülür. Fehîm, Rum'da değerinin bilinmediğinden bahsedip Mısır'a gidecektir. Karacaoğlan'da bulunduğu ortamda değerinin ve kıymetinin bilinmediğinden bahsedip kadir, kıymet bilenlerin olduğu yere gitmek isteyecektir:

Kolda götürürler alıcı kuşu,
Koğun, gitsin aralıktan baykuşu,
Kadir, kıymat bilmez olmuş her kişi,
Kadir, kıymat bilen yere gidelim.

Karacaoğlan, s.27, Koş., 109/2.

5. Baykuş-Sevgili:

Baykuş-sevgili benzetmesine Karacaoğlanı'nın bir koşmasında tesadüf edilir. Baykuşun azgın azgın bakışıyla sevgilinin bakışı arasında benzetme yapılır. Baykuşun gözleri dikkatle bakıldığında çok etkileyicidir. Onun en dikkat çekici yönü gözleridir. Dolayısıyla aşağıdaki dörtlükte sevgilinin bakışındaki etkileyicilikle baykuşun azgın azgın bakışı arasında ilgi kurulur:

Keklik gibi taştan taş sekersin,
Baykuş gibi azgın azgın bakarsın,
Beni görse kaşın gözün yıkarsın,
Şol kara zülfüne kullar olduğum.

Karacaoğlan, s.150, Koş., 220/1.

6. Baykuş-Talih, baht:

Baykuşun uğursuzluğu ile bahtın karalığı arasında ilgi kurulur. Bahtın karalığının hüma gibi çok yükseklerde olması ise bu durumun zirvede yani en üst seviyede olduğunu gösterir. Bu da aşığın bahtının kapkara olduğunun işaretidir. Zira baykuşun birçok yönden ele alınan olumsuz ve sevimsiz yönü âşığın talihinde ve bahtında kendini gösterir. Aşağıdaki beyte göre sevgilinin gözü doğanı, talih baykuşunun hümasına ilgisizdir. Âşığın talihi karadır. Bu yüzden sevgilinin doğanı andıran gözleri, ona ilgi göstermeyecektir:

'Aceb mi almasa cânım nigâh-ı hışm ile çeşmi
Hümâ-yı bûm-ı tâli'den olur şehbâz-ı müstağnî
Fehîm-i Kadîm, s.676, G., 287/4.

7. Baykuş-Zuhal (Satürn gezegeni):

Baykuş ile Zuhal yıldızı arasında kurulan ilgi her ikisinin de uğursuz kabul edilmesinin yanında yüksekte bulunmalarına dayananır. Bilindiği gibi Zuhal yedinci kat gökte bulunur. Bu iki unsurdan birisi hazinelerin bulunduğu viranelere bekçilik eder, diğeri de dünyanın hazinedarı olarak kabul edilir. Yani Zuhal, feleğin; baykuş ise harabelerin hazinadarıdır:

Gerçi rif' atdeyem ammâ ki harâb-âbâdam
Cuğd-ı menhûs-ı Zuhal murg-ı ser-i bâmumdur
Fehîm-i Kadîm, s.172, K., 12/11.

6. BILDIRCIN:

Bıldırcına değişik dil ve lehçelerde bıldırcın, selve'l bedy, kızıl bıldırcın, yelve, sümâne²⁸⁶, büdâne, fertur, kerakerek, kerkerek²⁸⁷, selvâ, yalvakuşu, sumânî, zelec, ziluc, vertic ve vuşm gibi isimler verilir²⁸⁸.

Bıldırcın sülüngiller familyasından olup 18 cm' lik boyu ile bu ailenin en küçük kuşudur. Kekliğe benzeyen kahverengimsi tüylü bir kuştur. Genellikle tanelerle beslendiği için çayır, bozkır, ayçiçek ve buğday tarlalarında görülür²⁸⁹. Bıldırcın, göçmen bir kuştur. Boz renkli ve benekli olup uçmaktan çok yürümeyi tercih eder. Hızlı kanat çırpışlarıyla alçaktan uçar. Ancak bu uçuşu oldukça yavaş bir şekildedir ve düz bir çizgi üzerinde hareket eder. Bıldırcının gagası gri, bacakları pembedir. Günlük hayatta devamlı sesini duyduğumuz bıldırcın, göze seyrek görünür²⁹⁰.

A. Kültürümüzde Bıldırcın:

Bıldırcın, kültürümüzde genel itibariyle avlanması yönüyle söz konusu edilir. Ayrıca bıldırcın Arapça “ selvâ ” karşılığıyla Kur'ân-ı Kerim'de “ el-memnû ve's-selvâ²⁹¹ ” (kudret helvası ve bıldırcın eti) ayetinde geçer. Bu arada vurgulanan kıssaya göre Hz. Mûsâ, Firavun'un zulmünden kurtardığı kavmini Kızıl Deniz'den geçirerek Tîh Çölü'ne getirince Allah, onlara, bu ıssız çölün ortasında nimet olarak helva ve bıldırcın eti gönderir²⁹².

Türkçede balıketi güzeller bıldırcına benzetilir. Bıcır bıcır ötmesi de hanım konuşmasını andırır²⁹³.

B. Edebiyatımızda Bıldırcın:

Bıldırcın kendine benzetilenlerle, bıcır bıcır ötmesiyle, kısa ömrüyle ve özellikle av kuşu olması sebebiyle edebiyatımızda yer alır. Birçok yırtıcı kuş ve hayvana yem olması şiirimize konu olur. Bıldırcın kuşunun dış görünüşü ve göçmen bir kuş oluşu bilmecelemize²⁹⁴ yansır. Trabzon yöresine ait bir bilmece örneği şöyledir: “ Yol üstünde yağlı yumak ”. Burada bıldırcının yumak gibi görünüşü ifade edilir. Bir başka örnekte ise onun altı ayda bir sefere çıkan kuş olduğu vurgulanır: “ Lebe lebe lâmelifim, lebe lebe mim elifim, lebe sefer, lebe çıkar, altı ayda bir sefer. ”

“ Bıldırcının beyliği arpa biçilene kadar ” deyimini kısa ömürlü saltanat ve mutluluk yerine kullanılır²⁹⁵.

C. Bıldırcın İle İlgili Genel Özellikler:

1. Bıldırcın-Ötüşü:

Küçük bedeniyle sevilen bir kuş olan bıldırcına, Âşık Ömer'in “ Hayvanlar Destanı ”nda rastlanır. Burada onun çaresiz ötüşü şair tarafından ağlamak olarak yorumlanır:

²⁸⁶ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s.53.

²⁸⁷ *Tarama Sözlüğü*, C.4, s.4259.

²⁸⁸ Mütercim Asım, *a.g.e.*, C.1, s.1/309, C.2, s.1/77, 261, 345, 349, 2/308, 316.

²⁸⁹ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, “ Bıldırcın ” mad., Gelişim Yay., C.3, İst., 1986, s.1609.

²⁹⁰ Heinzl, *a.g.e.*, s.120.

²⁹¹ Bakara 2/57, A'râf 7/160, Tâhâ 20/80.

²⁹² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.54.

²⁹³ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.81.

²⁹⁴ İlhan Başgöz, *a.g.e.*, C.I, s.96.

²⁹⁵ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.80.

Karabatak yurdu ummâna benzer
Kuğunun burnu mercâna benzer
Seyfile tavşancıl düşmâna benzer
Bıldırcınla keklik ağlar dâimâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/24.

7. BÜLBÜL:

Farçada “ hezâr ”, Arapçada “ andelîb ” isimleriyle adlandırılan bülbül, Türkçede ve muhtelif Türk lehçelerinde bülbül, bôbürdek, bûbürdek, keleşek, kujulak, ötlügen, handugaş (Başkurt Türkçesi), sandıkaç, sandulaç, sanduvaç, sındıraç, sunduraç, sandugaş (Kazak Türkçesi) sayraç, sayguraç, sayravçı²⁹⁶; çımlana, herâvha²⁹⁷ gibi isimlerle anılır.

Bülbül, ötücü kuşlar takımının karatavukgiller familyasından, güzel sesi ile ünlü bir kuştur. 17 cm. uzunluğunda ve serçeden daha ince yapılıdır. Bülbülün sırtı pasımsı kızıl gri, karnı sarımsı gridir. Kanatları yerine göre koyu kahverengiye ya da pasımsı kahverengi kızıla benzer. Gagası sivri, ince; kanatları kısa; kuyruğu yuvarlakçadır. Bülbül dallardan çok, yerde sıçrayarak dolaşır. Böcek, kurtçuk ve böğürtlen tipi meyvelerle beslenir²⁹⁸. Bülbülün gaga dipleri hafifçe püsküllü, kanatları orta boyda ve bacakları uzuncadır²⁹⁹. Uçuşu hızlı ve inip çıkan münhaniler halindedir. Bülbül, serçe iriliğinde, kuyruğu kestane renkli, sekerek yürüyen bir kuştur³⁰⁰.

Bülbüller, Akdeniz ülkelerinin orman, bağ ve bahçelerinde çok görülürler. Bülbüllerin sesi çeşitli olup değişik durum ve hallerde çıkardıkları sesler değişir. Ötüşleri armoni ve ses çeşitliliği bakımından zengindir. Bu kuşlar, ötüşlerini ilkbaharda geceden sabaha kadar sürdürürler. Gündüz ise geceye nazaran sessizdirler. Erkek bülbül, ötüşünü eşinin kuluçkaya yatmasıyla birlikte daha da güzelleştirir. Çünkü amacı onu bu kuluçka döneminde rahatlatmaktır. Bülbüllerin kuluçka dönemi 13-14 gün sürer. Bülbüller kuluçka döneminde 5-6 mavi benekli yumurta yaparlar. Bu dönemde erkek bülbüller dişilerine yardım için gün ortasında birkaç saat kuluçkaya yatarlar. Bülbüller, mayıs sonuna doğru ötmeyi yavaş yavaş bırakır. Sonbaharın tamamen gelmesiyle birlikte sürüler halinde güneye doğru göç ederler. Onların güneye veya kuzeye olan göçleri gece vakitlerinde olur³⁰¹.

Bülbülün yaşadığı mekânlar, ağaçlıklar, ormanlıklar, yeşillikler vb. yerler olmakla birlikte asıl mekânı gülbahçesidir. Bülbüller, bağlarda, bahçelerde ve çiçekler içinde dolaşır. Buralarda daha çok gül dalları ve yaprakları arasında görülür. Bülbülün çerden çöpten yaptığı ve şiirimizde tahtgâh, mahfîl, sâyebân, sâgar, keşgöl şekillerinde tasavvur edilen yuvası da burada bulunur. Bülbülün rengi için şiirimizde şu tabir kullanılmıştır: “ O, büyük bir afet veya yangından arda kalan bir “ kül öksüzü ” dür. Bu benzetme ile de aynı zamanda onun vücudunun üst kısmının koyu, alt kısmının sütlü kahverenginde oluşuna da işaret edilmiş olur³⁰². ” Yılanlar kuş yavrularının etine haristir. Bu yüzden bülbüller, yuvasını sık dallı ve

²⁹⁶ Ali Esat Bozyiğit, “ Halk Edebiyatımızda Bülbül ” *Türk Folklor Araştırmaları*, İst., 1973, C.15, S.290, s.6749.

²⁹⁷ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s.72.

²⁹⁸ Ali Esat Bozyiğit, *a.g.m.*, s.6749.

²⁹⁹ Tahir Harimî Balcıoğlu, “ Şark Efsanelerinde Gül ve Bülbül ”, *Kutlu Bilgi*, Kanaat Basımevi, Ank., 1945, S.9, s.276.

³⁰⁰ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.164.

³⁰¹ Mehmet Kaplan, “ Bülbül ”, *İA*, MEB Yay., C.2, İst., 1979, s.832.

³⁰² Cemal Kurnaz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “ Bülbül ” mad., TDV Yay., İst, C.6, s.485.

yapraklı gül ocaklarının içine yapar. Böylelikle yılanların buralara girmesi engellenmiş olur³⁰³. Bülbüller, böcek (gül içindeki böcekleri yer), kurtçuk ve böğürtlen tipinde meyvelerle beslenir. 25 kadar türü olan bülbülün başlıcaları şunlardır:

- Ardıç bülbülü
- Kızıl gerdan bülbülü,
- Nar bülbülü,
- Kulaklı bülbül,
- Arap bülbülü,
- Mavi gerdan bülbülü,
- Nil bülbülü,
- Çalı bülbülü vs. isimlerle anılır³⁰⁴.

Bülbülün bir başka özelliği kafeste yaşayabilmesidir. Ancak bülbülün kafeste yaşayabilmesi için eşleşmemiş olması gerekir. Aksi halde onu kafeste barındırmak imkânsız gibidir. Bundan dolayı kafese bülbül konulacağı zaman bülbülün bu özelliğine ve yaşlı olmamasına dikkat edilir³⁰⁵. Devr-i gül olarak da anılan bahar mevsiminde kendini bulan bülbül, suyu çok seven bir kuştur. Susuzluğa gelemmez ve rüzgârın çok olduğu havalarda yuvasından ayrılmaz³⁰⁶.

A. Kültürümüzde Bülbül:

Bülbülün kültürümüzde çok önemli bir yeri vardır. Onunla ilgili olarak halk arasında çeşitli rivayet, hikâye ve inanışlar teşekkül etmiştir. Kültürümüzde yer alan bülbülle ilgili bu rivayet, hikâye ve inanışlar onun sesi ve yine belirli özellikleri ile ilgilidir.

Bülbülün ötüş sebebini Ahmed-i Bicân, eserinde şöyle ifade eder: “ Bülbül, çiçeklere ve güllere âşıktır. Açılmış güller görse, hayran olup dayanamayıp öter. Zaman gelir ki, kendisini gül yaprağına vurup helâk eder. Bir vakit olur ki, su içmese helâk olur. Zirâ kalbini muhabbet harareti yakıyordur. Allah ü Teala'nın medh-i şerifini “ Hezâr ” lügatte tekrar eder³⁰⁷.” Görüldüğü üzere bülbülün güzel ötüşü, bazen Allah'ın medh-i şerifini okuduğuna yorulur. Yani bülbülün ötüşü zikir olarak da düşünülür.

Bülbülün güzel sesiyle ilgili birçok hikâye anlatılmış, efsane oluşturulmuştur. Bunlardan bir kaçının burada verilmesi bülbül motifinin kültürümüze ve edebiyatımıza aksedişinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır:

Rivayete göre Hz. Süleyman, zamanında, canları cisimlerinden ayıran, gönülleri sarhoş edici babasının sesine benzer bir ses arıyormuş. Bu sebepten dolayı bütün kuşlar bir gün Hz. Süleyman'ın huzurunda güzel ses imtihanına çekilmişler. Fakat hiçbirisi babası Hz. Davut (a.s.)'in hilkatı coşturan sesine malik olamamış. Birden bir kuş yer öpüp ilerleyerek: “ -Ey Allah'ın Peygamberi! Şüphesiz o mukaddes sese benzer bir başka ses yoktur. Fakat, Şeydâ'nın sesi bütün mahlukatın sesinden daha yakıcıdır. Bu kuş, Kaf Dağı'nın ardında bulunur.” demiş. Hz.Süleyman, leyleğe: “ -Peki onu nasıl dinleriz? ” diye sormuş. Leylek, şöyle cevap vermiş: “ -Ben uzun yola alışkınım gider, onu dinler sonra gelir size dinlediklerimi terennüm ederim.” Leyleğin bu fedakârlığı Hz.Süleyman'ı memnun etmiş. Leylek, Kaf Dağ'ına varıp zaman kaybetmeden Şeyda'yı bulmuş. Leylek, Şeyda'yı sırtına alıp, İrem Bağ'ına getirmiş. Fakat, leylek uzun yolculuktan yorgun düştüğü için oracıkta uykuya dalmış. Cennetten bir köşe olan İrem Bağ'ında Şeyda birden kendine gelmiş. Öyle bir feryat etmiş ki bu feryat karşısında bütün çiçekler göğüslerini yırtıyor, goncalar yerinden

³⁰³ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Hzl: Cemal Kurnaz, Birleşik Yay., Ank., 2007, s.bak!!!

³⁰⁴ Ali Esat Bozyiğit, *a.g.m.*, s.6749.

³⁰⁵ *Türk Ansiklopedisi*, “ Bülbüller ” mad., MEB Yay., İst., 1970, C.9, s.17.

³⁰⁶ Kemalettin Demiri, *a.g.e.*, s.84

³⁰⁷ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Hzl: Cemâl Kurnaz, Birleşik Yay., Ank., 2007, s.75-76.

fırılıyor, tomurcuklar bağrılarını çözüyormuş. Güller ise teessürden yapraklarını yerlere sermişler. Şeyda, bu uzun ötüştten sonra leyleğin kalkmasını beklemeden geldiği yere Kaf Dağı'nın ardına uçup gitmiş. O esnada gelen bağcı elindeki anahtarla İrem Bağı'nın kapısını açmış. Leylek bu sese uyanmış ve bağcının anahtarından çıkan sesi Şeyda'nın sesi zannetmiş. Ancak, bağda bulunan bülbül, Şeyda'yı baştan sona dinlemiş. Leylek, maksadının hasıl olduğuna kanaat getirerek huzura varmış. Hz. Süleyman, merakla sesin terennümünü beklemiş. Tam bu sırada leylek anahtar sesine benzeyen " gag " sesiyle herkesi şoka uğratmış. Leylek tarafından bu kadar övülen ses " bu muymuş " diye orada bulunanlar şaşırılmışlar. Leylek çok utanmış. Neyseki onun imdadına bülbül yetişmiş. Bülbül olanı biteni baştan anlatmış. Leyleğin uykuya daldığı o anda kendisinin Şeyda'yı baştan sona dinlediğini büyük sevinçle anlatmış. Hz.Süleyman bu duruma çok sevinmiş ve bülbüle Şeyda'nın sesini taklit etmesini söylemiş. Bülbülün ötmeye başlamasıyla birlikte Hz. Süleyman ve orada bulunan bütün mahlukat kendinden geçip bu sese hayran olmuş. İşte bülbül, Kaf Dağı'nda yaşayan Şeyda'nın mukallidi imiş. Güle karşı bülbülün sevdaları da oradan (İrem Bağı'ndan) intikal etmiş³⁰⁸. Bu rivayetle bülbülün ses güzelliğinin ve gül aşkının ana kaynağına gidilmiş olur.

Birçok terennüme ve birçok tasavvura sahip bülbülün sesiyle ilgili hikâyelerden biri de şöyledir: İnanışa göre bülbül, Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrahim Peygamber'i kurtarmak için gagasıyla su taşımış. Bülbül, gagasının küçük olduğunu ve kocaman ateşi söndüremeyeceğini söyleyen diğer kuşlara aldırış etmemiş. Ve onlara şöyle cevap vermiş: " - Elimden gelen budur. Ateşi söndüremesem bile bu uğurda ben de canımı veririm." Bu olaydan sonra Tanrı, bülbüle ödül olarak güzel ses vermiş³⁰⁹.

Bir başka rivayete göre Hz. Süleyman gül devrinin ruhları sarhoş eden bir anında Filistin bahçelerinde geziyormuş. Bir bülbül de gül dalında nağme yaparak, cıvıltılarla daldan dala sekiyormuş. Hz. Süleyman, hayretle bu durumu seyredip mahiyetindekilere: " -Şu bülbül ne söylüyor, biliyor musunuz? Diyor ki, gül mevsimidir. Ben bu gün yarım hurma yedim. Varsın cihan harap olsun ne umurum³¹⁰." demiş.

Bülbülün fedakârlığıyla kazanmış olduğu güzel sesi yukarıdaki efsaneye benzer bir hikâyede, şu şekilde ele alınır. Burada bülbülün ötüşü " zikre " yorulur. Bu zikir Allah'ın en güzel isimlerini terennümdür. Nitekim bülbül, Hz. İbrahim Peygamberle beraber kendisini ateşe bırakmış. Bu hareket Tanrı'nın çok hoşuna gitmiş ve Cibril (a.s.) vasıtasıyla dileğini sormuş. O da Tanrı'nın yalnız yüz ismini bildiğini geri kalan dokuz yüz ismini de bilmek istediğini söylemiş. Tanrı hidayet etmiş ve ona geri kalan isimlerini öğretmiş. Bundan sonra bülbül de kıyamete kadar yürekleri dağlayan sesiyle Tanrı'nın isimlerini zikredermiş³¹¹.

Bülbül-gül-diken ilişkisini ifade eden bir Avrupa ortaçağ hikâyesine göre ise bülbül bir yılan görmüş, öyle korkmuş ki bütün gece gözüne uyku girmemiş. Çektiği acıyı dindirmek için de göğsünü bir gül dikenine dayayarak dertli dertli ötüp durmuş. Bülbülün sesi onun için dertli, gür ve dokunaklıymış³¹².

Son olarak bülbül-gül ilişkisini anlatan şu hikâye de onun kırmızı rengini nasıl aldığı verilmiştir: Gül eskiden şimdiki kadar kırmızı değilmiş, pembe ve sade imiş. Bülbül onu bu haliyle de severmiş. Ancak gül bülbüle iltifat etmezmiş. Ayrılığa dayanamayan bülbül bir

³⁰⁸ Tahir Harimî Balcıoğlu, *a.g.m.*, s.276.

³⁰⁹ Muharrem Kaya, *Mitolojiden Efsaneye*, Bağlam Yay., İst., 2007, s.137.

³¹⁰ Tahir Harimî Balcıoğlu, *a.g.m.*, s.276.

³¹¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.56.

³¹² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.81.

gün, gülün dikenli gövdesine konuvermiş. Dikenler bağına batınca akan kanlar gülün toprağına dökülmüş. Dökülen kan topraktan gülün damarlarına süzülünce, gül o günden sonra kan kırmızı açmaya başlamış³¹³.

Bülbülün toplum hayatındaki yeri, özellikle İstanbul insanının muhayyilesindeki önemi bilinmektedir. Eski İstanbul sayfiyelerinin çoğu, çağlayan halinde şakıyan bülbülleri ile meşhurdur; sayfiye olmadıkları halde dahi Üsküdar, Eyyüb ve Kanlıca'da bazı dereler “ Bülbül Deresi ” adıyla anılır. İstinye Körfezi, XVII. Yüzyılda muhteşem bir koru ile çevrilmiş şöhretli bir bülbül yatağıdır. Eski İstanbullular, geceleri, Kanlıca'da veya Alemdağı'nda bülbülü dinleyebilmek için şehrin bir ucunda diğer ucuna kadar giderlerdi. Bülbülün o dönem toplum hayatının bir parçası haline geldiğini değişik meslekten kişilere verilen lakaplardan da anlaşılır. İstanbul'da güzel sesli hafızlara, müezzinlere, hânendelere bülbül lakabı verilmiştir. Hatta eski tulumbacılık âleminde çalgılı kahvehanelerde güzel mâni, semâi, destan ve koşma okuyan tulumbacıardan çoğu da bu lakabı almıştır. Bülbül Hafız, Bülbül Nedîm, Bülbül İsmâil gibi. Bunlardan başka eski toplum hayatımızda ev eşyalarından emzikli su kabının adı da su dökülürken bir lıkırtı yapmasından kinaye olarak “ bülbül ”dür³¹⁴.

Bülbüllerin bu rivâyet ve hikâyelerden başka rüyalara da konu olduğu bilinmektedir. Rüya tabirlerine göre rüyada bülbül görmek hayra yorumlanır. Rüyada bülbül görmek zenginliğe işaretir³¹⁵. Ayrıca sevgi, aşk ve huzura delalet eder³¹⁶.

B. Edebiyatımızda Bülbül:

Dünya folklor ve edebiyatında raslanan bülbül motifi, Doğuda, özellikle Türk ve Fars edebiyatlarında büyük yer tutar. Bülbül, Doğu edebiyatında, bıkmak bilmeyen, cefa ve mihnete katlanmaktan çekinmeyen âşığın sembolü olur. Bu alegorik edebiyatta gül, bülbülün sevgilisini temsil eder; diken ise âşığa eziyet eden kötülük sembolü rakip veya vuslat yolundaki engeli sembolize eder³¹⁷.

Bülbüllerin değişik özellikleri edebiyatımızda mani, ninni, bilmece, şiir vb. türlerde sıkça konu edilir. Bülbüllerin nağmelerinin fasih ve çok çeşitli olduğundan, her ötüşün bir başka musiki terennümü şeklinde tezahür ettiğinden ve -ele aldığımız şairlerde de görüleceği üzere - üslup ve eda farkıyla binbir çeşit nağme yapabildiklerinden bahsedilir. Edebiyatımızın değişmez motifi olan gül-bülbül ikilisi, klişeleşmiş halde âşık ve sevgiliyi temsil eder. Şâirler, şiirlerinde bülbülün âh ü efgânla durumunu vefasız güle haykırdığını söylerler. Yani bülbül için gülün teraneci-perdâzı, güzel bahçesinin hoş âvâzlısı sıfatlarını kullanırlar. Bülbülün gece-gündüz ötmesi, bülbülün güle karşı olan içten ve samimi aşkının göstergesi olarak düşünülür.

Şiirimizde bülbüle sesinin güzelliği dolayısıyla verilen isimler çeşitlidir. Edebiyatımızda bülbülle ilgili teşhis ve teşbih yoluyla birçok ismin bülbül yerine kullanıldığı bilinmektedir. Meselâ, Acemler bülbüle “ hezâr destân ” namını verirler. Bu tabir ona sesinin ruhları çekici, kalpleri heyecana boğucu, ağlayan bir gonca âşığı olması dolayısıyla verilir³¹⁸.

³¹³ Cemal Kurnaz, “ Bülbül ”, DİA, C.6, s.485.

³¹⁴ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, İst., 1963, s.3164-65-66.

³¹⁵ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.84.

³¹⁶ Enver Bolayır, *Modern Rüya Tabirleri*, Bolayır Yay., İst., 1971, s.100.

³¹⁷ Türk Ansiklopedisi, *a.g.mad.*, s.19.

³¹⁸ Mehmet Kaplan, *a.g.mad.*, İA, C.2, s.832.

Edebiyatımızda bülbül-gül ilişkisi, 13. yüzyıldan başlayarak gerek Dîvân, gerekse Halk edebiyatında çokça işlenmiştir. Bülbülün Halk edebiyatında mâni, koşma, ninni, hikâye, masal, efsâne vs. edebi türlerde, Dîvân edebiyatında ise Gül ü Bülbül, Bülbülnâme, Bülbüliyye gibi müstakil eserlerle³¹⁹ beraber beyitlere serpiştirilmiş halde konu edildiği görülmektedir. Bülbülün edebiyatımızda diğer kuşlara nazaran fazlaca ele alındığı şimdiki kadar yapılan çalışmaların ortak görüşüdür. Araştırmacılar, bülbül motifine iki edebiyat açısından baktıklarında ortak görüş olarak şöyle bir tespitte bulunurlar: Dîvân şairi, şiirinde bülbülü bir mazmun olarak ele alıp, onu kendi özelliklerine göre belirli kurallar çerçevesinde klişe olarak işler. Yine araştırmacılar, bülbülün her bir özelliğine verilmiş isimler ve bu isimlerin tasavvur noktalarının hemen hemen bütün Klasik şairlerce aynı olduğunu ve onun temsiliyeti dışına pek fazla çıkılmadığını söylerler. Onlara göre bülbülün bu edebiyatta mazmun olarak ele alınması onu dar bir sahaya hapsedmez sadece onun kullanımını kurallaştırır. Halk şiirinde ise Dîvân şiirine göre bu kuralların ve kalıpların dışına çıkıldığı görülür. Halk şiiri bülbül motifini daha serbest işler. Bülbülle ilgili benzetme ve sıfatlarda farklılıklar göze çarpar. Bülbül çoğu zaman mazmun olmaktan çıkar ve şairlerin muhayyilesinde canlı şekilde vücuda gelir³²⁰.

Bülbül motifi, Türk edebiyatına doğrudan doğruya Fars edebiyatından geçmez. Bülbül hakkında Dîvân-ı Lügât'it-Türk'te, Kutadgu Bilig'te ve muhtelif Türk Halk edebiyatlarında bilgiler mevcuttur. Anadolu Halk edebiyatında bülbülü daha, XIV. yüzyılda Yunus'un şiirlerinde lirik bir söyleyişle işlenir. Daha sonra gelen diğer Halk şâirlerinde ise bu durum devam etmekle beraber, değişik üslup ve hayallerle gelişir. Böylelikle bülbül, mani, türkü, koşma, destan vb. birçok nazım türünde geniş yer tutar³²¹.

Dîvân ve Halk şâirleri bülbül kelimesini redif yaparak onu daha geniş bir şekilde terennüm etmişlerdir. Edebiyatımızda bülbül redifli şiirlere daha çok XVII. yüzyıldan sonra rastlanılmaktadır. Şeyhülislam Yahya, Sabit, Neşatî, Osman Şems bunlardan bazılarıdır. Yeni Türk edebiyatında ise özellikle Recaizâde Ekrem, bülbül redifli şiirler kaleme almıştır. Bu şiirlere birçok nazire yazılmıştır. Daha sonra yazılan birçok bülbül mevzu şiiirler içinde Mehmet Akif'in kinî dinî-içtimâî bir hassasiyetle dolu, muvaffak bir şiirdir³²². XVII. yüzyılda Fehîm, bülbül hakkında alegoriye kaçmayan bülbül redifli bir gazel yazmıştır³²³. Yine bu asrın geçiş dönemi şairi Âşık Ömer de bülbül redifli bir gazel ve koşma kaleme almıştır³²⁴.

Edebiyatımızda gerek bülbülnâme gerek gül ü bülbül ve gerekse bülbüliyye isimleriyle ele alınan eserlere bakıldığında şairler ve yazarların asırlardır bülbülle gül arasında (mecazî olarak) hayal ettikleri bir aşk hikâyesini şiirleri ve hikâyeleri için bitip tükenmeyen bir menba' olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Eserlerini ele aldığımız Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'da da bu durum böyledir. Tasavvurların ana kaynağı bellidir. Bülbül âşığa, gül sevgiliye benzetilir. Âşığı sembolize eden bülbülün güle olan aşkı gerçek bir olaydan hayali bir olaya yorulur. Çünkü bülbül diğer kuşlardan farklı olarak gece gündüz

³¹⁹ Mevlâna adına kayıtlı Bülbülnâme, yazarı belli olmayan ancak Attar'ın eserinin genişletilmiş mensur çevirisi (Hikâye-i Bülbülnâme), Rifa'i'nin Bülbülnâme'si, Vâhidî'nin Bülbülnâme'si, Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü, Bekayî'nin Gül ü Bülbül'ü, Gazi Giray'ın Gül ü Bülbül'ü, Ömer Fuâdi Efendi'nin Bülbüliyye'si, Mehmet Efendi'nin Bülbülnâme'si, Hayâtî'nin Bülbülnâmesi, İlmî'nin Bülbüliyye'si, Abdurahim Utizimeni'nin Gül ü Bülbül'ü, Agah Osman Paşa'nın Bülbülnâme'si ve Yenişehirli Avnî'nin Bülbülnâme'si.

³²⁰ Mehmet Kaplan, " a.g.mad., ", s.832.

³²¹ Mehmet Kaplan, " a.mad., ", s.832.

³²² Türk Ansiklopedisi, a.g.mad., s.19.

³²³ Tahir Üzgör, Fehîm-i Kadîm, G. CXCI, s.558, 560.

³²⁴ Sadettin Nuzhet Ergun, Âşık Ömer'in Hayatı ve Şiirleri, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, G.,193, s.100, Koş., 70, s.49.

terennüm eder. Bülbül sevdalara düşmüş aşk hevesiyle canını yakıp eritmiş âşık olarak düşünülmektedir. Yine bütün mihnet ve dertleri çeken âşık olur. Devr-i gül gelince bülbülün rikkat ve muhabbet yanıklarıyla durmadan inlediği şiirlerde ifadesini bulmaktadır. Onun bu inlemesini üç şairimiz muhayyilesinde “ âh u efgân, ah u figân, âh u fezâ, ah u zâr, ağaz, avâz, bağırmaq, destân etmek, dillenmek, gece gündüz inlemek, feryat, figân, medh, nağme, nâle, nevâ, ötme, ötüşme, şakıma, tahkik, terennüm, ün ve zâr ” olarak yorumlanır. Çeşit çeşit nağmeye sahip olduğu bilinen bülbülün bu ötüşleri yine şairlerimizce andelîb-i hoş nevâ, bülbül-i destân-zen-i efsun, bülbül-i hoş-elhân, murg-ı hoş-nevâ, murg-ı hoş elhân gibi terkiplerle ifade edildiği görülmektedir. Yine bülbülün güzel ötüşünün yanında onun güle karşı var olduğu düşünülen meylinden bahsedilir. Bülbüle şairlerimizce aşûfte, aciz, bîsavt, cân, cüdâ, dil, figâne, garip, gûyâ, küstah, nevâkaş, pervâne, şeydâ, şifte, susmuş, şuh, şurîde, vîrâne, yâd, ye’s gibi sıfatlar verilerek onu güzeli ve güzelliği övmeye üstat yaparlar.

Kısacası, bülbül güzel ve yanık ötüşüyle; çemende ve gülşende kurduğu yuvasıyla; güle olan meyliyle; bu uğurda çektiği düşünülen ıstıraplarla ve çeşitli özellikleriyle adı edebiyatımızda en sık anılan kuş olmuştur.

XIV. yüzyıldan başlayarak Dîvân, Âşık ve Halk şiirinde kullanıldığı görülen bülbül motifine birçok atasözümüzde rastlanır. “ Bülbülün çektiği dili belasıdır.” atasözü, bülbülün güzel sesinden ötürü kafese konulduğu ve bu yüzden özgürlüğünü yitirdiğini ifade eder. Kişi bülbül gibi yapmamalı bundan ibret almalıdır. Düşünülmeden söylenen sözler, yersiz konuşmalar insanın başını derde sokar. “ Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş ” atasözü ile “ Bülbüle altın kafes zindan ” atasözü ise onun gül bahçesinin ve hürriyetin hasretiyle yandığını anlatır ve hürriyeti sembolize eder. Yani, insan vatanı dışında ne denli iyi yaşama ortamı bulursa bulsun yine de yurdunu arar, yurdunun özlemine çeker³²⁵. Hasreti çekilen sevgilinin adı geçtiğinde duyulan hüznün için “ Bülbüle gül demişler feryâd ile ağlamış³²⁶. ” Bunlardan başka bülbülle ilgili atasözlerimiz şunlardır: “ Bülbül sustu, soldu gül; şimden sonra ister ağla, ister gül.”, “ Bülbül ağlar, gül güler.”, “ Bülbül ile karga bir kafeste olmaz.”, “ Bülbülün yerini karga tutmuş ”³²⁷ ve “ Bülbülle konuşan güllüğe; karga ile konuşan küllüğe³²⁸ ”.

Bülbülün gün içerisinde çeşitli hallerde bulunduğu daha önce belirtilmişti. Nitekim onun bu hali ötüşünden anlaşılıyordu. Ahmet Talat’a göre bülbülün kızgın hali onu saz sesine ve ışığa yöneltmiş. Bülbülün bu yönelme esnasında bazen ışık saçan fenere çarptığı, bazen saz kolunu ağaç dalı sanıp konduğu vakîdir der. Yine saz çalmakta hünerli olanlara “ sazına bülbül kondurmuş ” sözü şayi bir durumdur³²⁹. Birçok nesneye izafe edilen bülbül güzel sesiyle anılır. Onun yirmi dört çeşit name yaptığı bazı şairlerce bu rakamın binleri bulduğu ifade edilmektedir. Bülbül sesinin dünyada en güzel üç sesden birisi olduğu kanaati onun bu yönünü vurgular. Edebiyatımızda teşbih yollu bülbüllü deyimler de çoktur. Tatlısesle konuşmak, bilhassa hânendelerin tatlı sesi için “ bülbül gibi şakımak ” yahud “ bülbül gibi okumak ”. Bir suçu, hiçbir şey gizlemeden bütün teferruatı ile anlatma manasında “ bülbül gibi söyletmek ” ve “ bülbül kesilmek ”; şaşırıp bir şey söyleyememek manasında “ dut yemiş bülbüle dönmek ” deyimleri kullanılır³³⁰.

³²⁵ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C.I, TDK Yay., Ank., 1971, s.181.

³²⁶ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.3165.

³²⁷ E. Kemal Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Matbaacılık, C.1-2, İst., 1973, 1975.

³²⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.45.

³²⁹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.147.

³³⁰ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.3165-66.

Bülbüle atasözü ve deyimlerden başka bilmece, türkü, ninni ve manilerde de rastlanır. Bilmeceler, Halk edebiyatının kalıplaşmış ifade biçimidir. Aşağıdaki bilmece örneğinde bülbülün isimi anılmadan, nitelikleri verilerek yani ilgili tasavvur oluşturularak muamma çözümlür. Burada bizi sonuca götüren tasavvurlar goncaya âşık olan, yuvasını kıl üstünde kuran, bağırını yırtarcasına öten bir hayvan olma özelliğidir:

Âşık olmuş goncasına,
Köşkün kurmuş kıl üstüne,
Öter bağırını dağlar,
Salıvermiş su üstüne.

(Elazığ)³³¹

Anonim Halk edebiyatımızın mahsulü olan türküler, yıllar yılı insanımızın zevkini, yaşayışını, duygularını, hasretini ve acısını çok güzel yansıtmıştır. Türkülerde duygular anlatılırken tabiat ve onunla ilgili unsurlarından sıkça yararlanılmıştır. Bülbül, tabiat unsurlarından sadece birisidir. Türkülerde acının, özlemin, garipliğin ve hüznün sembolü olarak karşımıza çıkar:

Eğin dağlarında güller bitmiyor,
Verin bahçelerde bülbül ötmüyor,
Yârimin sevdası senden gitmiyor,
Eğin'in ardından akan Fırat'tır,
Ağamın bindiği demir kırattır,
Elime geçerse hayli murattır³³².

Anadolu insanı kendilerinden bir şey alıp götüren her şeye bir ağıt yakmıştır. Bu geleneğe sahip olan Türk milleti, ölen kişinin ardından, gurbete gidenin ardından ağıt söylediği gibi kaybolan, giden veya ölen hayvanının ardından da ağıt dizmiştir:

Kırlangıç yapar yuvayı,
Çamur sıvayı sıvayı,
Biri bülbül, biri geyik,
Albır'a yapmış yuvayı³³³.

Ninnilerde geçen hayvan isimleri ve özellikleri, günlük hayatta tanınan özellikleri ile yerini alır. Aşağıdaki ninni örneğinde bülbülle ilgili hususiyetler lirik bir söyleyişle dile getirilmektedir. Bülbülün kafeste beslenmesi hususu, gül dalında bulunması vs. özellikler, genellikle bebeğin bülbüle benzetilmesi yoluyla ninnilerimize konu olur:

Ninni desem ne seslenir,
Kafeste bülbül beslenir
Küçük büyür, deli uslanır
Ninni yavrum ninni

(Konya)

Bahçelerde sünbül yavrum
Gül dalında bülbül yavrum
Hemen ağlayup durma,
Anan yüzün güldür yavrum

(Bafra)³³⁴

³³¹ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1979, s.143.

³³² Cahit Öztelli, *Halk Türküleri / Evlerinin Önü*, İst., 1983, s.87.

³³³ Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2002, s.50.

³³⁴ Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1982, s.51,117.

Anonim olan mâni türünde de birçok hayvan ismi geçer. Manilerde geçen hayvan isimleri daha çok ilk iki mısradan yer alır. Bu da hayvan isimlerinin manilere doldurma olarak girdiğini gösterir. Edebiyatımızda gül sevgiliyi, bülbül âşığı sembolize eder. Bu durum Halk ve Dîvân edebiyatımızda aynı şekilde işlenir. Şu manide gül-bülbül ilişkisi açıkça ifade edilmektedir. Halkın muhayyilesine de yerleşmiş bu ifade tarzına göre bahçe gülsüz, gül bülbülsüz düşünülemez:

Bahçelerde gül gerek,
Güllere bülbül gerek,
Sencileyin güzele ,
Bencileyin kul gerek³³⁵ .

C. Bülbülle İlgili Genel Özellikler:

Bülbülle ilgili yukarıda etraflıca bir bilgi verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle Fehîm-Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın şiirlerinde bülbül konusu alfabetik olarak ele alınacaktır. Bülbülün baharla birlikte bahçeye gelişi, burada bulunan bahçivanla ilgisi, burada beslenmesi, dikenle ilişkisi, gözlerinin rengi, gülle münasebeti, kanadı, burayı mekân edinişi, burada ötüşi, rengi, sonbaharda bahçedeki durumu, burada yuva yapması, yumurtlaması ve yürümesi gibi hususlar alfabetik olarak ele alınacaktır.

1. Bülbül-Bahar:

Şairlerimiz şiirlerinde bahar mevsimini, hayat kaynağı olarak ele alırlar. Onlara göre bahar, ordusu ile kış sultanını yenilgiye uğratmış ve çimenlikte saltanat kurmuş bir sultandır. Yine bahar onların tasavvurlarında bir diriliş, bir yeniden oluştur. Rengin ve kokunun devridir. Rüzgâr da bu mevsimin güzel koku dağıtıcısıdır. Bahar mevsimi kışın bitimiyle beraber havaların ısınması ağaç ve çiçeklerin açması, kuşların ötmesi, zevk ve işret meclislerinin kurulması, seyr-i sefânın sürülmesi gibi hususiyetleriyle şiirimizde fasl-ı bahâr, nev-bahâr, devr-i gül, vakt-i gül, eyyâm-ı nevbahâr ve nevrûz gibi isimlerle sıkça anılır. Gül, baharın habercisi sayılır. Çünkü açılma önceliği güle aittir. Onun açılmasıyla eğlence, zevk ü safa başlar. Nesîm veya sabâ rüzgârı, hafif tatlı ve serin esmesiyle Hz. “ İsâ ” nın nefesi gibi ölü tabiatı canlandırır. Göçmen bir kuş olan bülbül baharla birlikte yurduna, yuvasına geri döner. Baharın gelişiyle gül açılır, bülbül âh u efgâna başlar. Böylelikle gül ile bülbül macerası başlamış olur. Rahmet mevsimi olan bahar, beraberinde bolluk ve bereketi getirir. Bulutlar yağmur indirir, dereler, ırmaklar coşar. Eriyen karlarla sular coşkun ve bulanık olur³³⁶. Nitekim Karacaoğlan'ın aşağıdaki şiirinde hem baharın tasviri yapılmakta hem de bülbülün yüreğinde önceden kalan aşk korunun haberi verilmektedir:

Bülbül, ne yatarsın, bahâr erişti,
Ulu sular bulandığı zamândır,
Kat kat olup gül yaprağı karıştı,
Yine bülbül kul olduğu zamândır.

Karacaoğlan, s.73, Koş., 108/1.

Baharla ilgili benzer bir ifade Âşık Ömer'de görülür. Şair, bir şiirinde baharın gelişini bülbülün coşkunluğuyla ve baharın müjdecisi olan gülün açmasıyla haber verir. Bu haberle birlikte sevgililer, eşler, dostlar gülbahçesine seyre çıkarlar. Artık bahçenin her bir köşesinde eğlence, zevk ü safa kendini gösterir:

³³⁵ Hasan Göksu, *Manilerimiz*, Milliyet Yay., s.116.

³³⁶ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.127; İskender Pala, *a.g.s.*, s.68 ; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Bülbül ” mad., C.1, s.480.

Gel beri kalbe cilâ ver seyr-i deryâ vaktidir
Bülbülün tuğyânıdır hem verd-i rânâ vaktidir
Ketim etme dâvetim gülgeşt-i sahrâ vaktidir
Gûşe gûşe idelim işret sabah erkence gel
Âşık Ömer, s.202, Murab., 366/3.

Her yıl nevrüzla birlikte gül-bülbül arasındaki aşkın alevlendiği şiirimize sıkça yansıyan bir husustur. Bu aşk alevi, şairlerin hayalinde başka başka boyutlar kazanır. İkili arasındaki aşkın, sabâ rüzgârının bülbüle gülün haberini getirmesiyle doruk noktasına ulaştığı ifade edilir. Aynı zamanda devr-i gül vakti, gülistânda vukû bulan bu aşkın bülbül tarafından itiraf edildiği düşünülür.

Yine nevrûz irişüp geldi gülistâna sabâ
Virdi peygâm-ı güli bülbül-i nâlâna sabâ
Fehîm-i Kadîm, s.307, G., 1/1.

“ Yine nevrüz erişip saba rüzgârı gülbahçesine gelerek inleyen bülbüle gülün haberini verdi. ”

Edebiyatımızda bahar mevsimlerinin çağrışımları her bir şâir tarafından değişik hayal ve düşüncelerle ele alınsa da ana tema aynıdır. Beyitler bu temanın etrafında oluşturulur. Yağmur yağar, çiçekler açar, etraf yeşile boyanır, seyr âlemi başlar, güller açar, bülbül geri döner vs. Yukarıda şiir örneklerinde görüldüğü gibi baharla ilgili düşünce ve hayaller üç şairimiz tarafından da aynı tema etrafında işlenmiştir.

2. Bülbül-Bahçıvan:

Şairlerin sözünü ettiği gülbahçesinde, gül ve bülbül motifinin yanında bir üçüncü şahıstan söz edilir. Bu da bağı bahçeyi koruyan, tanzîm eden, bitkileri sulayıp onların taze ve suya kanmış olmalarını sağlayan bahçıvandır³³⁷. Fehîm’ in aşağıdaki beytinde sevgilinin saçları sümbüle benzetilerek bahçıvanın yetiştirdiği sümbüllerle mukayese edilip onun saçlarının sümbülden daha güzel olduğu anlatılmak istenmiştir. Ayrıca bahçıvanın da onun saçları kadar güzel sümbüller yetiştirememesinden dolayı utanacağı belirtilmiştir. Bunun gibi bülbül de sevgilinin yanağını görünce kendi gülünden utanır:

Çözme zülfün bâğbânı itme sünbül den hacîl
Perde-pûş itme ruhun kıl bülbülü gülden hacîl
Fehîm-i Kadîm, s.552, G., 185/1.

Âşık Ömer’in bir dörtlüğünde ise bülbülün seherdeki figânının güzelliğiyle gülbahçesindeki herkesin perişân olduğu ifade edilir. Bahçe sakinlerinden olan bahçıvan ise bu güzel ses dolayısıyla nutku tutulmuş, hayrette kalmıştır:

Kimisi mey ile mahcub kimi sürmekte demi
Baykuşu gör kim çeker vîrânelikte mâtemi
Çin seherde bülbülün feryâdı tutmuş âlemi
Bâğbân hayrette kalmış gül güler gülşen melil
Âşık Ömer, s.211, Murab., 378/4.

³³⁷ İskender Pala, a.g.s., s.67.

Konu bülbü, gül ve bahçe olunca bu üçlünün yanında bahçıvanın da varlığı söz konusu edilir. Yukarıdaki iki şiir örneği farklı şiir anlayışına ait olmalarına rağmen aynı anlatımla karşımıza çıkar. İki şâir de bağbanı muhatap seçip onu şiirlerinde olaya dâhil ederler.

3. Bülbül-Beslenme:

Bülbül, gül içerisindeki böcekler, tırtıl, yumuşak taneli meyvelerle beslenir. Bülbülle gül arasında var olduğuna inanılan mecazî aşkın yanı sıra bu ikili hakkında dile getirilen birçok özelliğin özde bir gerçeğe dayandığı bilinmektedir. Bülbül, gül yaprağı içinde yuvalanan böcekleri yemesi onun beslenmesiyle ilgilidir. Bülbül, gül içerisindeki böceklerle beslenerek bir anlamda gülün böcekler tarafından yıpratılmasına da izin vermez. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde bülbül-âşık, gül-sevgili benzetmesini bu beslenme olayına işaret ederek vermektedir. Bülbül, gülün açılmasını bekler:

Bendeyim bir dilberin ahdin amânın beklerim
Tıfl iken meftûnuyum hûbluk zamânın beklerim
Ağlarım her gece gündüz gülşen-i kûyinde ben
Andelîbim bir gülün gonca dehânın beklerim
Âşık Ömer, s.236, Murab., 414/1.

Karacaoğlan'ın bir dördlğünde bu durum biraz daha açık ifade edilmiş; bülbülün güle konması gül içinde var olan tomurcuğa yorulmuştur:

Zülfün teline asılam, dâr deyi,
Gonca güle el uzadam, hâr deyi,
Koyunda bir çift domurcuk var deyi,
Kondurdun bülbülü güle, sevdiğim.
Karacaoğlan, s.86, Koş., 125/6.

Bülbülün beslenmesi ile ilgili duruma Fehîm' de rastlanmıyor. Bu durumun iki şiir açısından bir farklılık yarattığı söylenemese de klasik ve mahallî söyleyiş açısından bir ayrıma gidilebilir. Taşraya dönük şiir anlayışının daha sade ve özele indiği söylenebilir.

4. Bülbül-Diken:

Bülbül-gül münasebetinde bir başka unsur gülün dikenidir. Diken güle bülbül arasında bir engeldir. Ancak bülbülün aşkının büyüklüğü ve gülün hatırı dolayısıyla diken hoş görmektedir. Şiirimizde âşığa eziyet eden unsur olarak ortaya çıkar. Âşık, için birçok eziyet unsuru dikene benzetmelik olur. Diken genelde âşığın rakibidir. Gül ile diken aynı gövdede sevilen ile seilmeyen, iyi ile kötü gibi bir zıtlığın timsalidir. Gülün dikenleri devamlı âşığın ciğerini deler. Onu sabahlara kadar uyutmaz. Aslında bülbüle acı veren gülün kayıtsızlığından çok dikenleridir. Gül, dikenler ortasında kendini korumaya almış gibidir. Bülbül, güle ulaşmak için bu koruma engelini amansızca aşmak ister. Fehîm, bir beytinde bülbülün bu mücadeleyi kaybettiğini ifade eder:

Bülbül ki hayatında hâr ile olsa küşte
Ölmiş tatalum sonra gülden kafeneyler
Fehîm-i Kadîm, s.378, G., 56/6.

“ Hayatında diken ile ölen bülbülün, sonra gülden öldüğünü kabul edelim, gülden kafeney olsa ne yapar. ”

Âşık Ömer, Fehîm' in yukarıdaki beytini okumuş gibidir. Dikenin bülbülün canına kıyacağını bildiği için onu, dikene çatmaktan uzak tutmak ister. Ayrıca şair, diken rakip benzetmesini kurarak onu vefasızlıkla suçlar. Bülbülün dikene yaklaşması, ona çatma yani ona rastlamak, karşılaşmak olarak düşünülür:

Der ki Ömer yolsuz olmaz
Rakip kıymetini bilmez
Hercâiden vefâ gelmez
Var bir hâra çatma bülbül

Âşık Ömer, s.422, Semâî, 655/4.

Karacaoğlan da diğer iki şairde görülen diken tehdidi ortada yoktur. Bülbülün dikende olmasının ona getireceği zarara değinilmez. Bülbül, gül ve diken ilişkisinin yazın gelişiyile ortaya çıktığını söyler. Yazın geldiğinin de gülün açılıp bülbülün dikene konuşundan anlaşıldığını belirtir:

Yazın geldiğini neden bileyim,
Bülbül dikendedir, güller daldadır,
Eyyüb'ün teninde iki kurt kalmış,
Biri sar'ibişim, biri baldadır.

Karacaoğlan, s.338, D., 463/1.

Gül, sevgili; diken de âşığın ona ulaşmasını engelleyen rakiptir, rakibin hançeridir. Aşk hadisesi, her iki şiir anlayışında da (Dîvân-Halk) “ âşık-rakib-sevgili ” üçlüsü etrafında düşünülür. Nitekim yukarıda farklı şiir anlayışlarına ait örneklerde bu müşterek husus görülür.

5. Bülbül-Gözlerinin Kırmızı Olması:

Bülbül niyâz için yaratılmış gibidir. Bülbülün güle olan meyli düşünüldüğünde ötüşü güle aşkı ilan etmek olarak yorumlanır. Bülbülün bu ötüşünün içinde gözyaşı da vardır. Garip bülbülün elem ve acısıyla bu yaşlar kan olarak akar. Fehîm, bir gazelinde gül ve gözyaşı arasında renk bakımından benzetme yaparak bülbülün göz rengine işaret etmektedir. Bülbülün ötüşü gün boyu aralıklarla sürmesine rağmen onun ötüşü sabah vakitlerinde çoğalır. Bülbül gece boyunca gariptir. Sabahın oluşunu dört gözle bekler. Bülbül için gece ile gündüz arasındaki zaman gurbet olarak ifade edilmiştir:

Fehîmâ 'andelib-i gülşen-i şâm-ı garîbâna
Gül-i subh-ı vatan hûn-ı sirişk-i gurbet olmuşdur
Fehîm-i Kadîm, s.410, G., 77/10.

“ Ey Fehim! Garipler akşamının gülbahçesi bülbülüne, vatan sabahının gülü, gurbet gözyaşının kanı olmuştur.”

6. Bülbül-Gül:

Gül, şiirimizde en çok sözü edilen çiçektir. Renk bakımından çok güzel olan gül, çiçeklerin en makbulü en hoş kokanı ve birçok çeşidiyle şiirimizde en çok işlenir. Bu işleniş esnasında bülbül, gülden ayrı düşünülemez. Çünkü şairlerin tahayyülünde bülbül âşık; gül sevgili olmuştur. Şairin muhayyilesine göre bülbül, gülün daha güzel ve kırmızı olması için ona kanını tereddüt etmeden vermiştir. Yine şairlerce, bülbülün güllerin açtığı günlerde daha

canlı ötmesini bu ikilinin arasında var olduğunu hayal ettikleri aşka yorarlar³³⁸. Bu özellikleriyle bizzat kendi ismini verdiği gülistân, gülzâr, gülşen gibi mekânların vazgeçilmez unsurudur.

Gül yetiştirmenin çok zahmetli bir iş olması onun nazına yorulur. Açılması ise seher vaktinde sabâ yelinin esmesiyle mümkündür. Gülün açılmasıyla da artık devr-i gül başlamıştır. Çünkü baharın bir adı da gül mevsimidir. Baharın müjdeleyicisi olduğundan neşe ve sevinç kaynağı olduğu gibi eğlence meclisinin de kurulma zamanını gösterir. Bütün bitkiler de olduğu gibi gül de susuzluğa dayanamaz.. Gülün şiirimize yansıyan bir başka özelliği ise ömrünün kısa olmasıdır. Onun için sonbahar yeli felakettir. Onun perişan olmasına neden olur. Dini-Tasavvûfî edebiyatımızda gül Allah'ın ve Hz. Peygamberin remzidir. Onun yolunda gidenler bülbül olan âşıklardır³³⁹. Şiirimizde gül, o kadar çok ele alınır ki adeta şiirimiz gül kokar, gül açar.

Gül-bülbül aşkı şiirimizde en çok işlenen konulardandır. Çünkü şairlerimizin malzeme olarak aradıkları unsurların bu ikili arasında mevcut olduğu düşünülür. Yüzlerce karine vasıtasıyla birçok beyte konu edilmiş olan gül-bülbül aşkı bitip tükenmeyen hayallerle doludur. Bülbülün güllerin açtığı mevsimde daha hararetili ve canlı ötmesi onun güle olan münasebetine yorulur. Muhayyel bir aşkın vücuda geldiği düşünülür. Aralarında mecazî olarak var olduğu düşünülen ilişkiden hareketle bülbül, âşığa; gül, maşuğa benzetmelik olur. Âşığın bütün özellikleri, teşhis yoluyla bülbüle izafe edilmiştir. Bülbül gülün daha güzel ve renkli olması için ona kanını vermiş, gül de hile ile onun kanını içmiş ya da allık olarak yüzüne sürmüştür. Şiirde, bu gibi hayallerle kurulan münasebet neticesinde bülbülün güle olan meyli söz konusu edilir.

Bülbülün devamlı gül ile zikredilmesi bu ikiliyi ayrılmaz kılmıştır. Nitekim şâirlerin gül gördükleri yerde bülbül hayalini kurmaları bundan ileri gelmektedir. Gül-bülbül motiflerinin her birinde farklı özellikler vardır. Bülbülün hisli, ilgili, yanan, yaralanan, ağlayan, inleyen ve devamlı sevgilinin güzelliğini anlatan özelliğine karşı; gül, hissiz, acımasız, yaralayıcı, kan dökücü ve ilgisizdir. Şairlerin hemen hepsinde olduğu gibi Fehîm'in şiirlerinde de bülbül güle meyillidir. Bülbül aşk ateşiyle içini yakar; nevrüzla sarhoş olur; aşkıyla mahçup olur, coşar ve çıldırır. Bülbül güle öylesine bağlıdır ki onun gonca hali de açılmış hali de onun mest olup feryat etmesine sebep olur:

Bülbül-i şifte-hâle gül ü gonca birdir
Vüs'at-ı sîne-i dil teng nedür bilmez hîç
Fehîm-i Kadîm, s.344, G., 31/2.

“ Gönül sinesinin genişliği, sıkıntı nedir hiç bilmediği için, tutkun bir halde bulunan bülbüle gül de gonca da aynıdır. ”

Fehîm'de olduğu gibi Âşık Ömer de bülbül-gül aşkıdan bahseder. Şiirinde bülbül, gülün güzelliğinin kölesi olur. Ona olan aşkını içinde saklar, onun aşkıyla yerinde duramaz. Bülbül, bu haliyle devamlı niyaz eder, inler ve sonunda gülün hasretiyle yanar, durur. Yine yukarıdaki şiirde görüldüğü üzere bülbül için gonca da gül de birdir. Benzer ifade Âşık Ömer' de görülür:

³³⁸ Cemal Kurnaz, a.g.mad., *DİA*, C.6, s.485.

³³⁹ İskender Pala, a.g.s., s.189.

Mecnûn'un nazarı sahrâda çölde
Bülbülün arzusu goncada, gülde
Ümidim lütfundur cân ü gönülden
Şevk u muhabbetim ziyâd eyleyem
Âşık Ömer, s.62, Koş., 104/2.

Karacaoğlan'ın şiirinde ise bülbül, güle kendini verdiği için garip durumuna düşmüştür. Bülbülün bahçe üzerinde uçuşması, gülşende feryat etmesi güle meyline yorulur. Şairlerimize göre bülbül, gülün ve goncanın delisi olmuştur. Onun bu kaderi ta ezelden çizilmiştir. Onun, gülzarda sıkıntısı da eğlencesi de gül olmuştur. O çoğu zaman has bahçede gül ile oynayan âşıktır. Şair, bir şiirinde diğer iki şair gibi bülbülün gonca ve güle olan aşkından bahseder:

Bülbül âşık olmuş şu gonca güle,
O gülün yanında engeli bile,
Sabahtan karışmış ili il ile,
Eğri başlı güzeli var bu çölün.
Karacaoğlan, s.72, Koş., 106/1.

Bülbülün genellikle gülbahçesinde bulunması, yeşillikte ve çiçekler arasında dolaşması dışında o, daha çok güller arasında ve gül dalında görülür. Bülbül, aşkı burada terennüm ettiği için sarhoş olur. Çünkü burada güle en yakın haldedir. Onun güzelliği karşısında bülbül kendinden geçmektedir. Fehim' de bu durum aşağıdaki betyitte ifadesini bulmaktadır:

Bülbül nice bir bîhûde mestî serv-i gülde
Var hûşe gibi gûşe-güzîn tâk-nişîn ol
Fehîm-i Kadîm, s.556, G., 190/4.

“ Ey bülbül! Gülün tepesinde bu manasız sarhoşluğunun sebebi ne? Var biraz da başak gibi köşe seçerek gökte otur. ”

Âşık Ömer' de ise bülbül, bazen güle yaslanmış olarak, bazen gülün üstünde bazense gül dalında bulunur:

Sinem hançerlerin aldın eline
Yad bülbüller konmuş senin gülüne
Cefâya başladın Ömer kuluna
Şimdi göz etmeği kestin Abdullah
Âşık Ömer, s.37, Koş., 41/5.

Karacaoğlan, bülbülün gül dalına konmuş olmasını diğer iki şaire göre daha fazla ele almıştır. Onun şiirinde bülbül, sık sık dala ve güle konar. Bülbül-sevgili benzetmesi içerisinde bülbülün daldan dala dolaştığı söz konusu edilir:

Beni görüp yönün öte dönersin,
Bülbül gibi daldan dala konarsın,
Sen de benden daha beter yanarsın,
Utanıyon, bildirmiyon, ne fayda?
Karacaoğlan, s.187, Koş., 272/3.

Gül, bülbüle daimâ eziyet eder, bundan dolayı bülbüle uyku haram olur. Bülbülün dikene, güle yahut gül budağına konması onun için eziyetin başlangıcı olur. Aslında onun figana mail oluşu fitratında vardır. Bülbül gülün hasretiyle sabahlara kadar feryat eden bir âşıktır. Kimi şairler bülbülün feryat etmesini onun için ilâhî bir takdir olarak görürler. Bülbül güle olan aşkıdan ötürü ağlayan, inleyen olarak düşünülür. Gül vefâsızdır. Bülbülün âşkına cevap vermez, ona bin naz eder. Bülbül gülün kapislerine boyun eğer. Böylelikle içten içe bülbülde bir yanma hasıl olur. Gül bazen öyle hissizdir ki bülbülün feryatlarına kulak asmaz. Gül güzelliğini ortaya koyarak bülbülü öldürmek ister. Bülbül zaten bu güzellik karşısında kendini mahvetmiştir. Bazen de gül, inleyen bülbüle acıyıp bir defaya mahsus olmak üzere kendini ona gösterir. Ancak bu bile âşik için yanmaktır. Garip ve acınacak hale düşer. Fehîm, bir kasidesinde gül-sevgili benzetmesi içerisinde gülün kendi güzelliğini âşığa göstermesiyle binlerce bülbülün öleceğini ifade eder:

‘Arz-ı hüsn etdükçe gül bin bülbülü eyler helâk
Gûyiyâ dîdârını ‘uşşâka cânân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.160, K., 10/13.

“ Gül, güzelliğini ortaya koydukça binlerce bülbülü öldürür, sanki sevgili, âşıklara yüzünü gösterir.”

Âşık Ömer ise gülün bülbülü huzursuz kıldığını, bülbülün ömrünü heba ettiğini söyler. Şâir bir koşmasında gülün bülbülü bir dem mutlu kılmadığından söz eder:

Sâye veş zemine salıp sümbülü
Çıkardı râzını âşikâre gül
Bir dem şâdetmedin garip bülbülü
Gülersin güleli gül’izâre gül
Âşık Ömer, s.49, Koş., 71/1.

Karacaoğlan’ın bir koşmasında gül budağına konan bülbül, gülün kendisine eziyet etmesinden dolayı öyle bir feryat eder ki dağ ateş alır:

Hey ağalar, bir od düştü bağrıma,
Bir âh çeksem deryâ, dağı yandırır,
Garip bülbül konar gül budağına,
Bülbülün feyâdı dağı yandırır.
Karacaoğlan, s.126, Koş., 184/1.

Cemâl Kurnaz, Türküden Gazele adlı eserinde, Türk şiirini gül-i ra’naya benzetir; yarı sarı, yarı kırmızı. Şiirimizin Halk ve Dîvân geleneğinden beslendiği için bu iki rengi aldığını ifade eder. Ona göre iki şiir bir güldür³⁴⁰. Farklı estetik çizgilere sahip olmakla birlikte, ortak bir kültür birikimine yaslanan Dîvân ve Halk edebiyatlarımızın müştereklerinden biri de bülbül-gül konusunda kendisini gösterir. Bülbül, gonca güle âşıktır. Onun bulunduğu yerde ve zamanda yanındadır. Bazen dalları arasında bazen dalları üzerinde bulunur. Ondan eziyet görür, feryat figan eder. Bu tip ifadelerin iki edebiyatta da klişe olarak ele alındığı şiir örneklerinde görülmektedir.

³⁴⁰ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.13.

7. Bülbül-Kanat:

Kanatları orta boyda yuvarlakça, uçuşu hızlı ve inip çıkan münhaniler halinde olan bülbülün diğerk kuşlar gibi en önemli uzuvlarından biri de kanatlarıdır. Âşık Ömer, bir şiirinde cân-bülbül benzetmesi içerisinde bülbülün kanat çırpıp, uçmasından bahseder. Böylece şair ölüme işaretle canın da bir gün bedenden ayrılıp kuş gibi uçup gideceğini hatırlatmaktadır:

Bülbül-i cân kanat urup âkıbet uçmaktadır
Bu cihân bâki değildir hep gelen geçmektedir
Gün bu gün sâat bu sâat ömrümüz geçmektedir
Zinde iken çâr u nâçar olmağa şbhen mi var
Âşık Ömer, s.325, Murab., 538/3.

Bülbül kanadıyla ilgili bir başka ifadeye Fehîm-i Kadîm’de rastlanmaktadır. Ona göre âşık, güzellik bahçesinde inleyip feryad eden ve kadadı gl yaprağı olan bir bülbüldür. Bu benzetmeyle kanat ile taze gül yaprağı arasında ilgi kurulmuştur:

Gülzâr-ı zâr-ı hüsnün olan şh blblem
Gl-berg-i terden olsa revâ bâl ü per bana
Fehîm-i Kadîm, s.312, G., 7/2.

“ Senin güzellik glbahçende inleyip feryad eden şuh bülbülüm, benim kanadım taze gl yaprağından olsa uygundur. ”

İki şâirimizde klasik bülbül-âşık benzetmesi içerisinde “ bülbül kanadı ”nı işler. Fehîm, âşığın kanadını gl yaprağından düşünür.

8. Bülbül-Mekân/Kafes:

Kuşlar farklı yerlerde yaşarlar. Karga leşi, baykuş viraneyi, bülbül de gülzârı sever. Bağda, bahçede, çiçekler içinde dolaşmakla beraber bülbül daha çok gl dalları ve yapraklan arasında görülür. Bülbülün tahtgâh, mahfil, sâyeban, sâgar, keşkl şekillerinde tasavvur edilen yuvası da burada bulunur³⁴¹. İncelediğimiz şiirlerde bülbül mekânı olarak âşiyân, bağ, bahçe, çemen, dağ, kaya, gülistân, gülşen, hâne, hâristân, meclis-i hâr, semt, sâhil, sahra, Sakız Ada’sı, sıla, şehristân, yayla ve yollar gibi yerler işlenir.

Gülşen ve gülistân bülbülün genel mekânını ifade eder. Burası şairler tarafından gl ve bülbülün bir araya geldikleri, aşklarının alevlendiğı yer olarak yorumlanır. Bu mekân, şiirde çok süslü, mecazl sahnelerle ele alınır. Gllbahçesi, ney, çeng gibi çalgı aletlerinin nağmeleriyle; menekşe, lale, karanfil, sünbül gibi çiçeklerle; selvi, çınar gibi ağaçlar ve nesîm, bad-ı sâbâ gibi tabiat varlıklarıyla cnbşl, zevk ve safa meclisi olur³⁴². Âşık Ömer, aşağıdaki şiiriyle gülbahçesinin sakinlerini tanıtır ve glşeni sevgilinin bulunduğu yere benzeterek bülbüllerin burada karar eylediğı söyler:

Sadhezâran gülşen-i kûyinde bülbüller de var
Bâğ-ı hüsnünde açılmış taze snbller de var
Laleler şebby şekayıklar karanfüller de var
Hiç karar olmaz temaşâya gl-i hoş buların
Âşık Ömer, s.296, Murab., 498/4.

³⁴¹ Cemal Kurnaz, a.g.mad., *DİA*, C.6, s.486.

³⁴² İskender Pala, a.g.s., s.191.

Fehîm ise kendi yaratılışını bülbüle ve sevgilinin güzelliğini gülbahçesine benzeterek bülbül-mekân ilişkisini kurar. Şâir, beytinde kendi tabiatını övmektedir. İfade gücünü, şakımalarıyla ünlü olan bülbüle benzetir. Âşık Ömer'deki gerçekçi gülbahçesi tasviri Fehîm' de yerini hayale bırakır:

Fehîmâ sînem içre özge gülşendür hayâl-i hüsn
O gülzâr içre tab'um bülbül-i rengîn-terennümdür
Fehîm-i Kadîm, s.444, G., 104/5.

“ Ey Fehim! Güzellik hayali, sinemin içinde bir başka gülbahçesidir ki tabiatım onun içinde çok zengin şakımalara sahip bir bülbüldür.” Karacaoğlan'ın şiirlerinde gülistan, bülbülün yuvası, çemen konduğu yer olur. Şairin aşağıdaki koşmasında bülbülün gülistanda yuva yaptığı ifade edilir. Âşık Ömer'deki gerçekçi ifade Karacaoğlan'da da görülür:

Ovalar, ovalar, ingin ovalar,
Gözüm yaşı biri birin kovalar,
Gülistan içinde bülbül yuvalar,
Çalışı çırpısı güldür sılanın.
Karacaoğlan, s.70, Koş., 103/2.

Bülbüllerin genellikle gülşen, gülzâr, gülistân gibi yerlerde görüldüğü bilinmektedir. Ancak bülbüllerin besin aradıkları, dinlendikleri ve kuluçkaya yattıkları yerler değişmektedir. Yeşil rengi, akarsuyu, çiçek ve kuş unsurlarıyla bağ, bahçe; seyir ve temaşa yeri, saz ve işret merkezi olma özelliğiyle çemen, bülbül için diğer konaklama mekânlarıdır. Fehîm, bir gazelinde bülbülü çektiği hasretten dolayı üzüntü bahçesinin bülbülü olarak nitelendirir:

Bülbül-i bağçe-i ye's teselli bulmaz
Yazsa tâvus-sıfat ger per ü bâl üstüne gül
Fehîm-i Kadîm, s.564, G., 196/2.

“ Eğer tâvus gibi kanatları üstüne gül resmetse de üzüntü bahçesinin bülbülü yine de avunamaz.”

Karacaoğlan'ın da aşağıdaki şiirinde bülbülün bahçeyi mekân edindiği görülür. Şâir, bu bahçede bülbülün şakıyıp ötmesini bekler:

Bahçamıza üç gül diktim, biterse,
Şakıyup dalında bülbül öterse,
Benim vâdem senden evvel yeterse,
Mezarıma çift taş dikin kırmızı.
Karacaoğlan, s.62, Koş., 92/3.

Âşık Ömer, bir koşmasında bağların süslenmesi, göllerin açılması, bülbüllerin ötmesi, güzellerin seyre çıkması gibi özellikleriyle bahçenin bilinen tasvirini yapar. Şair, bülbülün bu bağda ötüşünü ise garipliğine yorar:

Bağlar tezyin olmuş açılmış güller
Figan edüp öter garip bülbüller
Seyre çıkmış cümle mehrû güzeller
Âşıkların del'olduğu zamandır
Âşık Ömer, s.427, Koş., 663/2.

Bülbülle ilgili mekânlardan biri de kafestir. Bülbülün, (altın) kafeste beslenmesi, kafeste ötmesi özelliği ve âşığın bedeniyle kurulan benzetmelikler içinde ele alındığı Karacaoğlan'da görülmektedir. Onun şiirinde sesinin güzelliği dolayısıyla kafeste beslenen bülbülün kafeste yaşamaya rıza göstermediği söylenir. Bülbülün çerden çöpten yuvası çoğu zaman altın kafese tercih edilir. “ Bülbülü altın kafese koymuşlar ah vatanım demiş.” atasözünden hareketle bülbülün güzlara yani vatanına özlemi söz konusu edilir:

Kız, senin elinden düştüm ben yasa,
Çekildi bülbüller, kalmadı tasa,
Dönüp koyamadım altın kafese,
Benim yârim, öğrenmeden toy gitti.
Karacaoğlan, s.153, Koş., 224/1.

Şair, bir başka şiirinde “ Altın kafeslerde bülbül beslerim. ” diyerek bülbülün kafes kuşlarından birisi olduğu ve kafeste beslendiği gerçeği dile getirilir:

Karac’oğlan der de: Nerde postalım?
Altın kafeslerde bülbül beslerim,
Yüküm hep güherdir, alan isterim,
Kimin saçıp, kimin dermeğe geldim.
Karacaoğlan, s.212, Koş., 309/4.

Yukarıda bülbülün mekânıyla ilgili bahsettiğimiz yerler iki edebiyatın müşterek yerleriydi. Bu yerlerin dışında, dağ, hane, haristan, kaya, sahil, sahra, Sakızadası, semt, sıra, şehristan, yayla ve yollar gibi mekânlar incelediğimiz şiirlerde bülbülle ilgili diğer mekânlardır. Bilindiği üzere bu mekânlar, Dîvân edebiyatında, Halk edebiyatında ele alındığı kadar söz konusu edilmesi düşünülemez. Çünkü Halk edebiyatı biraz daha taşraya dönük, doğayla iç içe; Dîvân edebiyatı ise daha çok şehir hayatına dönük, merkezi yerlerde gelişmiştir.

Dağlar, yüceliği, birçok çiçekle bezenişi, yücesinde seyran edilişi gibi özellikleriyle konu edilmektedir. Karacaoğlan'ın yaşantısı, Fehîm' den ve Âşık Ömer'den farklı olarak gelişir. Bu hayat tarzı dolayısıyla şiirine yansır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde kendisini bülbüle benzeterek, bülbül gibi feryât ettiğini ve feryâdının dağları yaktığını belirtir. Yollar aşk dolayısıyla dile getirilir. Aşk çetin bir yoldur. Bu çetin yolda âşığın işi ise oldukça zordur. Âşıklar, sevgilinin gelmesi ümidiyle orada bekleyip yol gözlemektedirler. Bu husus bülbül-âşık benzetmesi içerisinde verilir:

Hey ağalar, bir od düştü bağrıma,
Bir ah çeksem derya, dağı yandırır,
Garip bülbül konar gül budağına,
Bülbülün feryadı dağı yandırır.
Karacaoğlan, s.126, Koş., 184/1.

Naz ider âşıklara her dembedem dildâdeler
Bekleşür yollarda bülbüller gibi üftâdeler
Muntazır rûyin temâşa etmeğe âvareler
Ey şeker leb derde dermânım sabahın hayr ola
Âşık Ömer, s.137, Murab., 269/2.

9. Bülbül-Msik/t:

Bülbül sesinin güzelliğiyle bilinen, t armoni ve repertuar açısından zengin ve yine sesinin güzelliği yönüyle Şiirimizde eşsiz kabul edilen bir kuştur. tyle ağlayıp, inleyen, devamlı sevgilinin güzelliklerini anlatan ve ona ak sözleri sarfeden âĞin timsali olur. Őirlere göre bülbül, bazen gln hasretiyle, bazen aşkına karşılık bulamadığı için, bazen önemsenmediği için bazen de gln kendisine meylinden dolayı duyduğu sevinçten ter. Şâirler bu hayllerle bülbülü çeşitli kalıpların içerisine sokarlar. Bülbülün tnn yanıklığı dolayısıyla onun çoğu zaman hüzün ve ıstırap dolu olduğuna kanaat getirilir. O, edebiyatımızda devamlı niyaz halinde tp, vîrân olmuş âĞi temsil eder³⁴³. Sıkça, bülbüllerin glnde toplu halde tmelerine Şahit olunur. Bu duruma Âık mer' de rastlanmakla beraber, Karacaoğlan' da daha çok görülür. Âık mer' in bir Şiirinde gülbahçesi bülbüllerin seher vakti topluca tmelerine sahne olur. Bu t zikir ve tesbihe yorulur:

Cümle ey hâl diliyle zikr tesbhin okur
Gller açılmış seherde cem' olup bülbül Şakır
Gökte uçan ku dahi tehlîl ile tesbh okur
Can gözüyle nazar eyle bak mübârek cum' gün
Âık mer, s.306, Murab., 512/3.

Karacaoğlan'nın Şiirlerinde “ bülbül t ” tabirine sıkça rastlanmaktadır. Onun Şiirinde yavru bülbül, bahçede ve kafeste garip garip ter. Bülbül, k olunca ötmez olur. Şair, aağdaki dörtlüğünde yavru bülbülün annesinden ayrı kaldığı için garip garip öttüğünü söyler:

Yavru bülbül garib garib ticek,
Gl yerine Şimdi sünbül biticek,
Yârim ile seher yerde yaticak,
emen ver, hey güzel Allah'im emen ver!
Karacaoğlan, s.164, Ko., 240/3.

Bülbülün gl dalında karar eylemesi, orada bülbülün yakınında olması Şiirimizde ifadesini bulmaktadır. Bülbülün daha çok gller arasında ve gl dalında görülmesi bilindik bir durumdur. Bülbülün gl dalları arasında bulunmasını onun gerek tehlikelerden korunmak gerekse beslenmesi dolayısıyla olduğu bilinmektedir. Bülbülün gl dalında bulunması ve burada ötmesi ise Şairlerimizce, bülbülün akını terennüm eden sarhoş bir âşık olarak tasavvur edilmesine sebep olur. İncelediğimiz Şiir neklerinde bu duruma daha çok Âık mer' de ve Karacaoğlan' da rastlanmaktadır. Mesela Âık mer bir dörtlüğünde bülbülü gl dalında terken ele alır:

Bahçede açılan gller
Dalında ten bülbüller
Bizi zemmeyleyen diller
rr ammâ neden sonra
Âık mer, s.413, Semâi, 634/2.

Karacaoğlan'da da aynı ifadeyi aağdaki koşmasında bulmak mümkündür. Şair, bülbülün gl dalında Őakayıp tmesini beklemektedir:

³⁴³ İskender Pala, a.g.s., s.91. ; *Büyük Larousse*, “ Bülbüller ” mad., C.4, s.2051.

Bahçamıza üç gül diktim, biterse,
Şakıyup dalında bülbül öterse,
Benim vâdem senden evvel yeterse,
Mezârıma çift taş dikin kırmızı.
Karacaoğlan, s.62, Koş., 92/3.

Bülbülün ötüşünü anlatan bir başka ifade “ gülün medhini okumak ” tabiridir. Bülbülün gece gündüz dal üstünde ötmesi “ gülün güzelliğini âleme faş etmek ” düşüncesiyle ifade edilir. Aşağıdaki her üç şiirde de ifade açısından bir benzerlik söz konusudur. Fehîm, bülbülün gül karşısındaki suskunluğunu onun peltek olmasına yorar. Yani şair, bülbül, peltek olmasaydı gülün methini okumaktan geri kalmayacağını söyler:

Hudâ itsün mu’ammer nev-gül-i bâğın ne nev-gül kim
Okurdu medhini bülbül zebânı olmasa ebkem
Fehîm-i Kadîm, s.300, Kıt, 13/4.

Bülbülün medhin okusun rûz u şeb dal üstüne
Ah efendim . . . yaraşur âl üstüne
Giderek seyreyledim sen hubların sultânını
Kırmızı güller takınsın şâhbaz dal üstüne
Âşık Ömer, s.172, Murab., 322/1.

Dinle sevdiğeğim, medhin eyleyim,
Açılmış bahârda gülün, sevdiceğim,
Şirin’in aşkına söylen sözünü,
Şeydâ bülbül gibi dilin sevdiğim.
Karacaoğlan, s.85, Koş., 125/1.

Bülbülün güle karşı devamlı ötüşü, sabırsız tavır ve pervasız yakarış olarak tahayyül edilir. Bülbülün sabahlara kadar uyumayıp nağme yapması gonca halindeki gülün açılmasını beklemesine yorulur. Fehîm ve Âşık Ömer’de bu durum görülmektedir. Özellikle Âşık Ömer, şiirinde âşık-bülbül benzetmesi içerisinde bunu sıkça ifade etmektedir:

Rûz u şeb bülbül gibi nâlân eden sensin beni
Gülsitân-ı hüsnüne hayrân eden sensin beni
Âşık-ı bîcâreye hiç yoğ imiş rahmın senin
Gice gündüz ağladup giryân eden sensin beni
Âşık Ömer, s.182, Murab., 337/1.

Cemâl-i şâhid-i gül nâz ider mihr ü mehe şimdi
Sürûd-ı şükr-i nevrûzı şeb ü rûz eylesün bülbül
Fehîm-i Kadîm, s.558, G., 192/2.

“ Gülün güzel yüzü, şimdi Güneşe ve Aya naz eder, bülbül, gece gündüz nevrüza şükür şarkıları söylesin. ”

Seher vakitleri bülbüller için bir başka anlam ifade eder. Bu vakitte bülbüller daha çok terennüm eder. Bülbülün seher vaktinde coşkunuğuna sebep olarak bu zaman diliminde gülün yüzündeki peçeyi açarak güzelliğini ortaya koyması olarak düşünülür. Şairlerin şiirlerinde bülbülle ilgili ifadeleri çeşitlidir. Onlara göre bülbül ötüşüyle gülün güzelliğini

gülbahçesi sakinlerine beyan eder. Bülbül, başındaki aşk ateşiyle açılan gülün vasıflarını anlatır. Baharla birlikte gülzâra gelen bülbül, güle karşı konulmaz bir aşk duyduğundan sırrını saklayamaz, sonunda derdini dayanamayarak âleme açıklar. Bülbül için her seherde başka bir güzellik başka bir hal olduğu söylenir. Kimsenin görmediği bu hal ve güzellikleri bülbül ortaya çıkarır. Fehîm' in aşağıdaki beytinden anlaşılacağı üzere bülbül, seher vaktinde ezan okuyan bir müezzindir:

Gülşen-nişîn-i gûş-ı beyânun mü'ezzanim
Bülbülden ey gelür bana âvaze-i gurâb
Fehîm-i Kadîm, s.178, K., 13/16.

Seher vakti bülbülün ötmeye, bestelerini söylemeye başladığı vakit olduğu ifade edilir. Âşık Ömer, bir murabbaında, âşığın sabahlara kadar ağlayıp inlemesiyle bülbülün seher vakti ötüşü arasında ilgi kurarak bülbülle âşık arasında bir benzetme yapar:

Düşürüp aşk ateşine sinemi nâr eyledin
Her seher bülbül gibi işim gücüm zâr eyledin
Bilmiş ol serde değildir aklım ey kaşı kemân
Çün bizi terkeyledin bilsem kimi yâr eyledin
Âşık Ömer, s.266, Murab., 456/1.

Karacaoğlan, Âşık Ömer'e benzer bir ifadeyle bülbüllerin her seher, her sabah öttüğünü ifade eder:

Hayâl hayâl oldu şu bizim iller,
Dostun bahçasında açıldı güller,
Her seher, her seher öter bülbüller,
Aşkı bu serime konu, gidiyor.
Karacaoğlan, s.53, Koş., 79/2.

Bülbülün gül ile olan münasebeti onun ötüşünü tarif etme ve vasıflandırma konusunda bize yardımcı olmaktadır. Ele aldığımız üç eserde bülbülün ötüşünü nitelemek üzere âh u zâr, âvâz, bağırma, destân okumak, dillenmek, feryâd etmek, figân, gûlgûl, ıslık, nağme yapmak, nâle, nevâ, okumak, ötme, ötüşme, sürûd (şarkı söylemek), şakıma, tahkîk, terâne-güzîn, terennüm, ün, zâr gibi kelimeler kullanılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere bülbül öten coşan, şakıyan, ağlayan, inleyen ve ıstırap çeken olarak düşünülür. Bülbül, gülün ilgisizliği, eziyeti, vefasızlığı sebebiyle bu durumlara düştüğü söylenmektedir. Âşık Ömer aşağıdaki koşmasında bülbülün âh u efgânının aslını sorar. Bülbül, gülbahçesinde gülün yanında olduğu halde ötmektedir:

Der bu Ömer dâim vahdette iken
Âşık ma'sûk ile sohbette iken
Gülün karşısında vuslatta iken
Bülbüle âh u efgânının aslı ne
Âşık Ömer, s.36, Koş., 39/4.

Karacaoğlan'ın bir şiirinde yukarıdakine benzer bir ifadeye rastlanır. Bülbülün işi âh ü zâr olmuşken ona ne diye ötüyorsun demek anlamsızdır:

Hazret-i Mevlâ'm, dileğim budur,
Bülbül gibi işin âh ü zâr olsun,
Bedduâ eylemem sana sitemkâr,
Gül gibi meskenin diken, hâr olsun.

Karacaoğlan, s.119, Koş., 173/1.

Bülbül gül ile olan sevdasını, macerasını destân eyler; gülü görünce söze başlar, onunla dertleşir, sohbet eder. Bülbüle destânzen denmesi onun devamlı ötüşü dolayısıyladır. Fehîm-i Kadîm' de bülbül, hayıflanma destanını okur:

Külhânda da gülden yine me'yûs değıldür
Dil bülbül-i destân-zen-i efsûs değıldür

Fehîm-i Kadîm, s.440, G., 102/1.

“ Gönül, külhanda dahi gülden ümidini kesmiş değıldir, zira o, hayıflanma destanını okuyan bülbül değıldir. ”

Âşık Ömer ise bülbül-âşık benzetmesi içinde bülbül, daldan dala dolaşmanın, gezip tozmanın destânını söyler:

Bir zamân bu eşk-i çeşmim ben revân etsem gerek
Bir zamân bülbül gibi âh u figân etsem gerek
Bir zamân hâmûş olup zâr-ı nihân etsem gerek
Bir zamân geşt ü güzârdan destân etsem gerek

Âşık Ömer, s.190, Murab., 348/1.

Bülbüllerin ötüşleri çeşitli rivayet, hikâye, atasözü, mani gibi sözlü ve yazılı edebiyatımızda dillere destan olmuştur. Gerek destanlarda gerek hikâyelerde ve gerekse şiirimizde bu özelliği sıkça dile getirilir. Dünyadaki üç güzel sestem biri olarak kabul edilmesi, sesinin nağmeler halinde olması ve nağmelerinin fasîh ve aynı zamanda çok çeşitli olduğu, her ötüşün bir başka musiki nağmesini çağrıştırdığı ve -ele aldığımız şairlerde de görüleceği üzere - üslup ve eda farkıyla yirmi dört çeşit nağme yapabildikleri ve bir nağmede bin sihir yaptıkları söylenmektedir. Şairler, bülbülün nağmeler arası geçişini makamlar arası geçiş olarak telakki ederler³⁴⁴. Bülbül güzel sesiyle anılır. Onun yirmi dört çeşit nameden fazlasını, bildiğini bazı şairlerce bu rakamın binleri bulduğu ifade edilmektedir. Bülbül ses gücüyle terennüme başladığı zaman gülbahçesi sakinlerini kendisine hayran bırakır. Bülbülün şiirimizde bir nağmede bin sihir ile çeşitli perdelerde terennüm eylediği söylenir. Fehîm, aşğıdaki iki şiirinde şâir-bülbül benzetmesi yaparak hem bülbülün renkli ve değışik nağmelere sahip olduğunu ve her perdeden ahenkli nağmeler vücuda getirdiğini söyler, hem de bülbülün bin nağme yapması hususunu dile getirir. Ancak bunu dile getirirken şair dert yanmaktadır. Nağme konusunda ehil olmayanların beğenildiğini bunun içinde karga ile arkadaşlık etmek gerektiğini ifade edeek ironi yapmaktadır:

Elvân-negâm ol bâğ-ı tecerrüdde Fehîm
Bülbül gibi her perdeden âheng-i sürüd it

Fehîm-i Kadîm, s.334, G., 22/5.

³⁴⁴ Cemal Kurnaz, a.g.mad., *DİA*, C.6, s.485.

“ Ey Fehim! Her varlıktan kurtulma bahçesinde, renkli değişik nağmelere sahip ol da bülbül gibi her perdeden ahenkli nağmeler ortaya koy. ”

Bülbül gibi bin nağme idersen beğenilmez
Makbul ola dirsen yürü hem-hâne-i zağ ol
Fehîm-i Kadîm, s.556, G., 189/2.

“ Eğer bülbül gibi bin nağme etsen beğenilmez, beğenilmesini istersen yürü de karga ile arkadaşlık yap. ”

Bülbülün güzel sesi, şiirimizde hoş-âvâz, hoş-edâ, hoş elhân, hoş lehçe, hoş-hân, hoş-nağme, rengîn-edâ, rengîn-terennüm, sâhib-nefes, şîrîn güftâr, şîrîn-makal gibi sıfatlarla anılır. Bülbül sesinin, herkese arzu ve zevk vermesi, nefes yanıklığıyla gülbahçesinde herkesi kendinden geçirmesi ve onları gözü yaşlı kılması gibi hususlar şiirimize konu olur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bülbülün yakıcı bir sese sahip olduğunu ve bahar gelince bu sesiyle nevrûz nağmelerini terennüm ettiğini, bunun sonucunda da âşıkların kendinden geçip yandığını ifade eder. Burada ayrıca nevrûz ve uşşak kelimeleriyle de mûsikî makamlarına da işaret eder:

Bahâr oldı yine âheng-i nevrûz eylesün bülbül
Nevâ-yı germ ile ‘uşşâkı pür-sûz eylesün bülbül
Fehîm-i Kadîm, s.558, G., 192/1.

Âşık Ömer bir beytinde Fehîm’de olduğu gibi mûsikînin bir ögesinden söz eder. Bülbülün ötüşü bir müzik aletinin çalınması olarak düşünölmüştür. Bülbül bu şiirde organun (org) çalmaktadır. Sabaha kadar gülbahçesinde bülbül, sanatını icra etmektedir. Bunun içinde bülbül seher vakti çaldığı bu orga bütün âşıkları beklemektedir. Şair, mûsikî zamanında uyunmaması gerektiğini ifade eder:

Subhudem gülzâr içinde çaldı bülbül organûn
Eyyühe’l-‘uşşâk kamû ennehüm lâtesmâun
Âşık Ömer, s.113, G., 227/1.

Âşık Ömer bir başka şiirinde bülbüllerin sesinin gür ve keskin olduğunu her ötüşlerinde güllerin gündün güne tazeliğini ve güzelliğini artırdığını ifade eder:

Nâlesi serd olduğuçün ey Ömer bülbüllerin
Revnâkı gündün güne olur ziyâde güllerin
Ayağı toprağım kıymet bilen kâmillerin
Başına bilmezlerin ammâ belâ saturuyum
Âşık Ömer, s.253, Murab., 437/5.

Karacaoğlan da ise âşık, sevdiğine halini arz etmek için bülbülün etkileyici ve güzel sesine sahip olmak ister:

Sevdiğim arzımı demek’çin sana,
Bülbül söylediği dil gerek bana,
Şu bağrım kül oldu hep yana yana,
Onu söndürmeğe sel gerek bana.
Karacaoğlan, s.195, Koş., 283/1.

10. Bülbül-Rengi:

Gülün rengi dolayısıyla ateşi çağrıştırmaya çeşitli tasavvurlara konu olur. Bülbül kül renginde bir kuştur. Daha doğrusu o büyük bir âfet veya yangından artakalan bir “ kül öksüzü ” dür. Bu benzetme ile aynı zamanda vücudunun üst kısmının koyu, alt kısmının sütlü kahverenginde oluşuna da işaret edilmiş olur³⁴⁵. Bülbülün rengiyle ilgili hususa Fehîm’ in aşağıdaki şiirlerinde rastlanır. Bu şiirde sevgilinin yanağının rengi ve yakıcılığı ile gülün rengi ve yakıcılığı arasında ilgi kurulmuştur. Nasıl âşık sevgilinin yanağının hararetiyle yanıyorsa, bülbül de gülün yakıcılığından küle döner:

Hâkisterün it bülbül-i vîrâneyi k’oldı
Reng-i rûh-ı şu ’le gül-i dîdâruna mahsûs
Fehîm-i Kadîm, s.500, G., 146/4.

“ Ateş yanağının rengi, senin yüzünün gülüne mahsus olduğundan virâne bülbülünü, ateşin külü yap.”

Karacaoğlan’ın şiirlerinde bülbülle ilgili gerçek özellikler doğrudan ele alınır. Şair, üç ayrı koşmasında bülbülün başının yeşil, ayaklarının kırmızı olduğunu, sevgili benzetmesiyle işler. Dîvân edebiyatında klişe olarak yapılan bülbül-âşık benzetmesi, Karacaoğlan’da bülbül-sevgili benzetmesi olarak da karşımıza çıkar. Sevgilinin başındaki yeşil örtü ve ayaklarındaki kırmızı ayakkabılar bu benzetmenin temelini oluşturur. Ayrıca bu dörtlükte sevgilinin sesi ile bülbül güzel sesi arasında bir ilgi söz konusudur:

İki bülbül geldi kondu dikene,
Başı yeşil, ayakları kırmızı,
Şeker ezmiş dudağından diline,
Yanakları alma gibi kırmızı.
Karacaoğlan, s.132, Koş., 193/1.

Bülbülün ansiklopedi ve değişik kaynaklardaki fiziksel tasvirine ilişkin ortak görüş onun kül reklı olması hususudur. Fehîm’ in yukarıdaki beytinde de bu ifade görülür. Ancak Karacaoğlan, bir koşmasında farklı olarak bülbülün başının yeşilliğine ve ayaklarının kırmızılığına dikkat çeker. Bunun bir bülbül türü olduğu, Heinzelin adı geçen eserindeki bir resimden anlaşılıyor³⁴⁶.

11. Bülbül-Sonbahar:

Sonbahar, edebiyatımızda baharın zıddı olma özelliğiyle ele alınır. Sonbahar için “ hazân ” ve “ güz ” ifadeleri de kullanılır. Sonbahar tabiatın kuruması, bitkilerin sararıp solması gibi özelliklerinden dolayı şiirimizde ölümlük, ihtiyarlık, yaşlılık, gelip geçicilik ve bitkinlik gibi durumları ifade eder. Sonbaharla birlikte, ilkbaharda kurulan eğlence meclisleri dağılır, zevk ve eğlence sona erer. Hazanın gelişyle gülbahçesi, sakinlerine kapılarını kapatır, sessizlik ve uyku haline bürünür. Aynı zamanda bu zaman gül bülbül ikilisinin ayrılığı anlamına gelmektedir. Şairlere göre bu durum gül ile bülbül için felaketin başlangıcıdır. Gül, güzellik unsuru olan yaprağını ve kokusunu kaybedince, sonbahar gelmiş demektir. Bu durumda bülbüle gitmek düşer³⁴⁷. Her yıl yaşanan bu hazin son bir dahaki vuslat devrine kadar devam eder. Fehîm, bir gazelinde bu durumu şöyle ifade eder:

³⁴⁵ Cemâl Kurnaz, , a.g.mad., *DİA*, C.6, s.486.

³⁴⁶ Heinzl, *a.g.e.* Bakınız ‘ bülbül ’ mad.

³⁴⁷ İskender Pala, *a.g.s.*, s.221.

Nesîm-i nevbahâr açar der-i gülzârı ey bülbül
Ne sûd ammâ ki 'unf ile gelür bâd-ı hazân örter
Fehîm-i Kadîm, s.388, G., 63/4.

“ Ey bülbül! Gülbahçesi kapısını ilkbahar rüzgârı açar, ama ne fayda ki sonbahar rüzgârı şiddetle gelerek o kapıyı kapar. ”

Âşık Ömer'de ise bülbül, sonbaharın gelişiyle birlikte vatanından ayrı düştüğü için ağlamaktadır. Bu ayrılık onun vatani olan gülzârı özlemesine sebep olur. Şâir, aşağıdaki şiirinde cân-bülbül benzetmesi yaparak bülbülün ayrılık bahçesinde inlediğini dile getirmektedir:

Gülşen-i firkatte nâlân oldu bu cân bülbülü
Zülfü sünbül gül'izârım gelmedi yâ Rab niçün
Âşık Ömer, s.112, G., 225/3.

Karacaoğlan, şiirlerinde gül-bülbül ayrılığını, sonbahar ve ardından gelen kış mevsimiyle ilgili olarak konu eder. Şair, mısralarında sonbaharın tasvirini verirken tabiatı bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer. Onun mısralarında mor sümbüllü bağların gazel oluşu, yaprakların dökülüşü, bağların bozuluşu ve bülbülün konduğu dalların sararıp solması bu ayrılığın zorunlu olduğunu gösterir. Şair bir mısraında sonbaharın gelişini ifade etmek için “ çekildi bülbüller ” tabirini kullanmaktadır. Karacaoğlanın aşağıdaki koşmasında, hazan bağının tasviri verilirken sümbüllerin dağılıp güllerin solmasıyla birlikte bülbülün de suskunluğundan bahsedilmiştir:

Yıkılmış dilberin mâmur illeri,
Susmuş bülbül, söyler her dem dilleri,
Dağılmış sümbülü, solmuş gülleri,
Yüzüne dökülmüş teller perîşan.
Karacaoğlan, s.76, Koş., 112/3.

Sonbaharın halk muhayyilesindeki tasviri değişmez. Değişen şairlerin ifade ve hayal güçleridir. Her üç şairde sonbaharın gelişi ile birlikte gülbahçesinin dağılacağını ve bülbülün inlemelerle orayı terk edeceğini ifade eder.

12. Bülbül-Yumurta:

Bülbül yumurtası, geçtiği beyitlerde benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Fehîm, bir beytinde ateş kıvılcımı-bülbül yumurtası benzetmesini kurar. Kıvılcım, kuvvetli yanan bir ateş kaynağından etraf sızrayan küçük ateş parçalarıdır. Beyitte bunlar ile bülbülün yumurtası arasında benzetme yapılmıştır. Bu da mecazî olarak gülün etrafında pek çok bülbülün ortaya çıkacağını yani sevgilinin etrafında sayısız âşığın türeyeceğini anlatmaktadır. Beyitte ayrıca âşığın gönlündeki aşk ateşinin külhandan daha büyük olduğu da vurgulanmaktadır:

Gönül bir şu'ledür k'oldı şerârı beyzâ-i bülbül
Bu cins âteş ne külhânda olur peydâ ne gülşende
Fehîm-i Kadîm, s.646, G., 260/9.

13. Bülbül-Yuva:

Bülbülün baharla birlikte gülbahçesine gelmesiyle, bülbül, sabâ rüzgârı ve gül üçgeninde meydana geldiği düşünülen ve şiirimize yansıyan aşk senaryoları bitip, tükenmek

bilmez. Bu senaryonun bahardan sonraki ilk safhası hiç şüphesiz bülbülün yuvalanmasıdır. Bülbülün mekânları değişmekle birlikte onun en çok gülbahçesinde bulunması ve burada gül dalları ve yaprakları arasında görülmesi dikkat çekicidir. Bülbülün, şiirimizde çeşitli benzetmelerle tahtgâh, mahfil, sâyebân, sâgâr, keşgöl şekillerinde tasavvur ve tahayyül edilen yuvası da burada bulunur. Bülbül, gerek düşmanlardan korunmak gerekse beslenme hususiyetiyle yuvasını burada yapar. Fehîm-i Kadîm'in bir şiirinde bülbülün bahar mevsimiyle birlikte yuvasını gül dalları arasına yaptığı açıkça görülmektedir:

Bu demler hânümân-ber-dâr bî-berg ü nevâ-yı âşk
Gül içre ´andelib-âsâ tutar bir hâne gülşende
Fehîm-i Kadîm, s.649, G., 260/7

“ Bu anlar, yalnızlık evinde oturan, aşkın elinde avucunda bir şey olmayan yoksul kişisi, güller arasındaki bülbül gibi gülbahçesinde bir ev edinir. ”

Âşık Ömer de Fehîm-Kadîm gibi bülbülün yuvasının güller arasında olduğunu ifade eder. Bülbülün yuvasını buraya yapması onun güzel gülün dikenleriyle de hemhal olduğu fikrini ortaya çıkarır:

Garip bülbül kılar zârı varup kâşâne yaslanmış
Temâşa eyledim hâr-ı gül-i hândâne yaslanmış
Âşık Ömer, s.114, G., 232/1.

Yine Karacaoğlan da benzer bir ifade bülbülün yuvasını gülistanda yaptığını ve yuvasını oluşturduğu çalı çırpının güllerden, gül dallarından sağlandığına işaret eder:

Ovalar, ovalar, ingin ovalar,
Gözüm yaşı biri birin kovalar,
Gülistân içinde bülbül yuvalar,
Çalısı çırpısı güldür sılanın.
Karacaoğlan, s.270, Koş., 103/2.

Bülbülün yuvasını gülbahçesinde gül dalları arasına yapması hususu Halk ve Dîvân şiirinin bu konudaki müştereklerinden sadece birisidir. Bu durum iki edebiyatın etkileşiminin bir ürünüdür. Her üç şairde de bülbül, gül dalları arasındadır.

14. Bülbül-Yürüyüşü:

Bülbüller zıplayarak hareket etmesinin yanında, kısa mesafelerde koşabilirler. Bülbül, keklik gibi sekerek yürür. Halk şiirinde bülbülün serbest bir çerçevede ele alındığı yukarıda ifade edilmişti. Nitekim Karacaoğlan' ın bir dördlüğünde bülbülün sekerek yürümesi konu eder:

Gül bülbülün sekiminden,
Perçem zülûf takımından,
Geçme mescit yakınından,
Çok namazlar böldürürsün.
Karacaoğlan, s.293, Semâî, 415/3.

D. Bülbülle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Bülbül-Âşık:

Edebiyatımızda âşık-sevgili münasebeti denildiğinde akla hemen bülbül-gül ilişkisi gelir. Bu sebeple de edebiyatımızda bülbül âşığının sembolü haline gelmiştir. Manzum ve mensur eserlerimizde bülbül-âşık münasebeti sayısız mısralara konu edilmiştir. Edebiyatımızda önemli bir yeri olan bülbül, güllerin açtığı mevsimde daha canlı öttüğünden gül ile arasında muhayyel bir aşkın var olduğu kabul edilmiştir³⁴⁸. Buradan hareketle de bülbül âşığa, gül de maşûğa benzetilmiştir. Bülbülün gülün güzelliği karşısındaki tutkunluğu, kendini paralaması ve sonunda bitkin düşüp ölmesi ile sevgilinin âşığa yüzünü gösterip onu helak etmesi arasında benzerlik kurulmuştur:

Arz-ı hüsn etdükçe gül bin bülbülü eyler helâk
Gûyiyâ dîdârını ‘uşşâka cânân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.160, K.,10/13.

Bülbüle teşhis yoluyla, âşığının bütün özellikleri izafe edilmiştir. Hatta gülün daha kırmızı ve güzel olması için bülbülün güle kanını verdiği dahi düşünülür. Bülbülle âşık arasında kurulan bir başka ilgi bülbülün feryâd eden bir âşığa benzetilmesi dolayısıyla. Bülbül, gülün hasretiyle sabahlara kadar feryâd eden bir âşık olarak hayâl edilir. İncelediğimiz şiirlerde de bülbül ağlayan inleyen, âh ü efgân ile gözyaşı döken bir âşık görünümündedir. Bülbül, şiirde birçok unsura benzetilen olmakla birlikte, en çok âşık ve onunla ilgili hususlar dolayısıyla işlenmektedir. Âşık Ömer’de âşık-bülbül ilişkisi daha çok çekilen aşk acısı yönüyle kurulmuştur. Onun şiirinde bülbül, sevgiliyi sembolize eden gül için gece gündüz âh u zâr, feryâd u figân etmektedir:

Başladım bülbül misâli zara her gün her gece
Anın için düşmüşem ezkâra her gün her gece
Ben nasihat eyledikçe yâra her gün her gece
Âşinâlık eyler ol ağyâra her gün her gece
Âşık Ömer, s.167, Murab., 314/1.

Benzer bir ifadeye Karacaoğlan’da rastlanır. Bülbül, ağlayan, inleyen, âh u feryat ile gözyaşı döken bir âşık görünümündedir. Gül ise, nazlı, vefâsız, zâlim bir sevgilidir³⁴⁹. Bülbül gamla yaşar. Bülbülün işi niyaz ve inlemedir. Gül de buna karşılık naz makamındadır. Aşağıdaki dörtlükte bülbül, âşık olup sevgiliyi hatırlatan gül için durmadan bağırıp çağırılmaktadır:

Bağıran, çağıran âciz bülbülüm,
Ne kadar bağırısam, duymuyor gülüm,
Karac’oğlan der ki: İmdatçım ölüm,
Mezardan gayri bir yol bulamadım.
Karacaoğlan, s.94, Koş., 137/5.

Bülbülle âşık arasında kurulan diğer bir ilgi şakımaları yönüyledir. Bülbüllerin şakıması, âşığının mutluluktan şarkılar söylemesi olarak düşünülür. Fehîm, aşağıdaki dörtlüğünde bülbül, gülün kokusundan mest olup şakırken âşık da sevgilinin sunduğu

³⁴⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.90.

³⁴⁹ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı’nın Tahlîli*, KTB Yay., Ank., 1987, s.514.

kadehdeki şarabı içip sarhoş bir halde şarkılar söylemeye başlar. Bu sebeple bülbül ile âşık arasında benzerlik ortaya çıkar:

Andelîbân bûy-ı gül den biz gül-i peymânen
Nağme-pîrâ ‘âşık-ı mestâne yüz nevrûzdur
Fehîm-i Kadîm, s.410, G., 78/2.

Fehîm’de âşık amacına ulaşmıştır. Sevgilinin sunduğu kadeh sebebiyle şakımaktadır. Karacaoğlan’da da bülbül ile âşık arasında şakıma yönüyle bir benzerlik kurulur. Ancak burada âşık amacına ulaşmak için bülbül gibi şakıyan dillerin hayalini kurmaktadır:

Dosta doğru gider yollarım olsa,
Bülbül gibi şakır dillerim olsa,
Kayık oynatacak göllerim olsa,
İçi dolu ördek inen, kaz inen.
Karacaoğlan, s.140, Koş., 205/2.

Edebiyatımızda bülbülle âşık arasında kurulan ilgilerden bir diğeri buldukları mekânın gülbahçesi olmasıdır. Şiirimizde âşığın, sevgilinin güzelliğine olan vurgunluğu söz konusu edilir. Sevgilinin güzelliğini metheden âşık, şakıyan bülbüle benzer. Aşkın, gülbahçesinde vuku bulması âşığı bu mekânın sakinlerinden bülbül yapmaktadır:

Fârîğim geçtim geçenden seyr-i yârân istemem
Kays veş sahrâdayım bâğ u gülistân istemem
Bülbül-i dil var iken mürğ-i hoş elhân istemem
‘Andelîbim her seher gülşende gülşân istemem
Ya’ni hiçbir sûdu yok sevdâ-yı cânân istemem
Âşık Ömer, s.378, Muham., 607/1.

Fehîm de aşağıdaki beytinde Âşık Ömer gibi bülbülün mekânının gülbahçesi olduğunu söyler. Ancak Âşık Ömer’deki gerçek ifade tarzı Fehîm’ de yerini hayale bırakır. Kendilerini bülbül olarak ifade etmeleri ortak olsa da Fehîm’deki gülbahçesi tasviri sevgilinin yüz güzelliğidir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin güzellik bahçesini mekân edinen şuh bülbül olur:

Gülzâr-ı zâr-ı hüsnün olan şûh bülbülem
Gül-berg-i terden olsa revâ bâl ü per bana
Fehîm-i Kadîm, s.312, G., 7/2.

Âşık ile sevgili arasında tezahür eden her durum şairler tarafından bülbül ile gül arasında da var kabul edilir. Edebiyatımızda bülbülle âşık arasında, gülden bülbülle; sevgiliden âşığa lütuf gelip gelmemesi yönüyle bir başka ilgi kurulur. Âşık Ömer’in aşağıdaki dörtlüğünde sevgililerin devamlı âşıklara naz etmesi söz konusudur. Dörtlükte gül nâz; bülbül niyâz eden olarak düşünülmüştür:

Nâz ider âşıklara her dembedem dildâdeler
Bekleşür yollarda bülbüller gibi üftâdeler
Muntâzır leb derde dermânım sabahın hayr ola
Ey şeker leb derde dermânım sabahın hayr ola
Âşık Ömer, s.137, Murab., 269/2.

Âşık Ömer'in dörtlüğünde görülen sevgilinin nazı, âşık için bir iltifat mahiyetindedir. Böyle bir iltifat aşağıdaki örnekte yerini umursamamazlığa bırakır. Âşık, sevgiliye, lütufta bulunan gülü örnek göstererek onun gibi davranması gerektiğini belirtir. Böylece sevgilinin naz yapan lütufta bulunmayan bir kişi olduğunu anlatmak ister:

Ey şu'le-i hüsn eyleme pervâneni sûzân
Gör lutf-ı güli bülbül-i nâlâna kıymaz
Fehîm-i Kadîm, s.458, G., 114/2.

İncelediğimiz şiirlerde bülbülle âşık arasında kurulan diğer bir ilgi çekilen hasret yönüyledir. Bülbülün güle; âşığın sevgiliye olan hasreti şiirimiz hiç bitmeyen bir motiftir. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde bülbülün ötüşünü güle duyduğu hasretin beyanı olarak ifade eder. Yine şair, âşığın da tıpkı bülbül gibi içine sığmaz bir özlemden muzdarip olduğunu söyler:

Merd ehli derdini takrîr idendir
Çıkmayup yolundan doğru gidendir
Senin bencileyin sığmaz nedendir
İştîyâkın şerhe beyâna bülbül
Âşık Ömer, s. 49, Koş., 70/2.

Karacaoğlan ise aşağıdaki dörtlüğünde bülbül-gül; âşık-sevgili ayrılığına dikkat çekerek hasretin başlangıcına vurgu yapar. Âşık, sevgili ayrılığı vâde ile bülbül gül ayrılığı ise sonbahârın gelişiyle ifade edilmiştir:

Karac'Oğlan eydür: Ben de çağlarım,
Gazel oldu mor sünbüllü bağlarım,
Vâdem yetti, yaşın yaşın ağlarım,
Bülbül gülden, ben yârimden ayrıldım.
Karacaoğlan, s.361, Tür., 488/4.

2. Bülbül-Bekçi:

Bülbül ile bekçi arasında kurulan ilgi şekil ve hareket yönüyledir. Bekçinin geceleri elinde fenerle dolaşıp bahçeyi kontrol etmesi ile bülbülün gül dalı üzerinden bahçeye bakması arasında bir benzetme söz konusudur. Ayrıca bülbülün bahçede daldan dala uçup dolaşması da bekçinin bahçede dolaşmasına benzetilir:

Gonca-i gülden firâz-ı gülbüne fânûs asup
Bülbül oldı pâsbân-ı çârşû-yı nevbahâr
Fehîm-i Kadîm, s.368, G., 48/3.

“ Bülbül, gülfidanı tepesine, gül goncasından fener asıp ilkbahar çarşısına bekçi oldu.”

3. Bülbül-Cân/Rûh:

Dîvân edebiyatında cân âşığın elindeki tek nakittir. Onunla sevgilinin aşkını satın almak ister³⁵⁰. Bülbül-cân benzetmesinde âşık olan bülbül yuvasından uçunca geriye çer çöp kalır. Bülbülün yuvadan uçuşması, canın ölmesi demektir. Bu durumda âşığın teni de bülbül yuvası olan âşiyâna benzetilmiştir. Âşığın canının beden iskeleti içerisinde yer alması kafesteki bülbüle benzetilir. Âşığın canı veya ruhunun bülbüle benzetilmesi arasındaki ilginin

³⁵⁰ İskedr Pala, *a.g.s.*, s.96.

diğer bir yönü ise çektikleri eziyet ve sıkıntıdır. Âşığın gönlünün ve canının sevgiliye olan düşkünlüğüyle bülbülün güle olan düşkünlüğü birbirine benzetilir. Fehîm, aşağıdaki gazelinde âşığın canını bülbüle benzetmektedir. Can tıpkı bülbül gibi halsiz düşmüştür. Bülbül nasıl gül için kendini mahvediyorsa can da sevgilinin güzelliği karşısında bunu yapmak istemektedir:

Bir kerre gül-i hüsnine bîtab nigâh it
Ey bülbül-i cân hâlûni var sonra tebâh it
Fehîm-i Kadîm, s.334, G., 23/1.

“ Ey can bülbülü! Onun güzellik gülüne halsizce de olsa bir kere bak, ondan sonra halini mahvet. ”

Âşık Ömer’in aşağıdaki şiirinde cân-bülbül benzetmesi yapılmıştır. Bu benzetme her ikisinin de dertten inlemeleri ve uçup gitmeleri yönüyle kurulur. Burada can bülbülü âşığın ruhudur ve zamanı gelince bu ruhun uçacağından söz edilir:

Bülbül-i cân kanat urup âkıbet uçmaktadır
Bu cihân bâkî değildir hep gelen geçmektedir
Gün bu gün sâat bu sâat ömrümüz geçmektedir
Zinde iken çâr ü nâçâr olmağa şübhen mi var
Âşık Ömer, s.325, Murab., 538/3.

Karacaoğlan’da Âşık Ömer’de olduğu gibi bülbül ruha benzetilir. Bu ruh, bülbülün kafesten uçması gibi ölüm zamanı gelince bedeni terk edecektir:

Azrâil göğsüme çöktüğü zaman,
Öyle bilin, halim perîşan, yaman,
Bülbülüm kafesten uçtuğu zaman,
Cesedimi kabre koymak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/14.

4. Bülbül-Cebrâil (a.s.):

Cebrâil (a.s.) büyük meleklerden olup Peygamberlere Cenâb-ı Hak tarafından vahy ve emirler bildiren melektir³⁵¹. Bülbülün ötüşü şairler tarafından daha önce de belirtildiği gibi, Kur’ân ayetlerini okumak veya zikir olarak düşünülür. Cebrâil (a.s.) de Allâh kelâmı konuştuğu için bülbül olarak tasavvur edilir. Şiirimizde Cebrâil (a.s.); Cibrîl, Bülbül-Kudsî, Rûh-ı Kûdsî, ‘Andelîb-i Kudsî gibi isimlerle anılarak bülbüle benzetilir. Aşağıdaki beyitte gül olan sevgilinin kayıtsızlığına vurgu yapılmıştır. Bu kayıtsızlık o kadar büyüktür ki, âşık ile Cebrâil yer değiştirirse ve bülbül gibi şakısa onu yine bülbül olarak kabul edip dinlemez. Çünkü gül, nağme düşmanıdır. Gece gündüz devam eden yalvarmalara karşı umursamazca yaklaşır:

Feryâd o gül-i terâne-düşmen
Cibrîl de olsa bülbül itmez
Fehîm-i Kadîm, s.220, Trc., 1, 4/4.

“ Feryat ki o nağme düşmanı gül, Cebrâil de olsa, onu bülbül olarak kabul edip dinlemez. ”

³⁵¹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.413.

5. Bülbül-Dâvûd (a.s.):

Hız. Dâvûd'un sesi lâhûtîdir. Zebûr'un ayetleri veya sûreleri demek olan Mezâmîr'i okurken dinleyenler kendinden geçirdi. Kalın ve çoşkun seslere “ Dâvûdî ses ” deriz ki, bu zatın sesine telmihtir³⁵². Bülbül, sesinin güzelliği sebebiyle Hız. Dâvud'a benzetilir. Dâvud Peygamber, Zebûr' dan ayetler okumaya başladığında herkesin susarak onu dinlediği söylenir³⁵³. Hatta o derecelerde etkili olmuş ki, onu dinlerken kendinden geçip ruhunu teslim edenler bile varmış³⁵⁴. Bu özellik ile bülbülün ses güzelliği arasında bir benzetme söz konusu edilir. Ancak aşağıdaki beyitte bülbülün sesi, Hız. Dâvud (a.s.)'in sesi karşısında hiçe sayıldığı görülmektedir. Âşık, Hız. Dâvûd gibi kalın ve hilavetli bir sese sahip olup gül kokusunu içine çekerek bu güzelliği söze dökmek ister. Öyleki sesinin güzelliği ile övünen bülbülün bu ses karşısında hasedinden çıldıracağını beyan eder:

Dâvud olup şemîm-i güli eylesem nefes
Bülbül işitse nağmelerim bî-dimâğ olur
Fehîm-i Kadîm, s.240, Trk.,II, ¼.

6. Bülbül-Destânzen:

Destânzen, destan anlatmak manasına gelir. Edebiyatımızda anlatıla gelen kahramanlık destanları ve acıklı lirik aşk hikâyeleri, anlatıcı tarafından anlatılmaya başlanınca oldukça büyük bir dinleyici kitlesi çekirdi. Destanları dinleyen insanlar hem eğlenmiş hemde hoşca vakit geçirmiş olurlardı. Edebiyatımızda âşığın çektiği sıkıntılarla destanlar vücûda gelmiştir. Bülbül ile âşık birer destânzen olur³⁵⁵. Yani şâir ve âşık, sevgilinin vasıflarını öven bir “ bülbül-i destânserâ ” dır. O, nice bülbüleri susturacak güçtedir³⁵⁶. Şâirler, bülbülün devamlı ötüşü sebebiyle ona dellâl ve destan okuyucu demişlerdir³⁵⁷. Aşağıdaki örnekte bunun ifadesini görmek mümkün. Bülbül-âşık benzetmesi içerisinde bülbül, çektiği acıları herkese beyân ettiği için bu ismi almıştır. Onun bu ötüşü, şiirimizde bazen “ hayıflanma destanını okumak ” olarak düşünülür:

Külhanda da gülden yine me'yûs değüldür
Dil bülbül-i destân-zen-i efsûs değüldür
Fehîm-i Kadîm, s.440, G., 102/1.

“ Gönül, külhanda da dahi gülden ümidini kesmiş değildir, zîrâ o, hayıflanma destânını okuyan bülbül değildir.”

7. Bülbül-Gonca:

Bülbülün başı ile gülün kapalı hali olan gonca arasındaki benzerlik, şeklinin yuvarlaklığı ve küçüklüğü yönüyledir³⁵⁸. Fehîm'in aşağıdaki beytinde, gülbahçesinde, goncaların bir araya gelerek hisar oluşturmaları, bahçenin dış görünüşünü meydana getirir. Gonca henüz açılmamış, ucundan hafifçe kırmızılık görünen sevgilinin güle benzeyen yanağını görüp kendini kurban eden taze güldür. Onun bu hali çeşitli hayallere konu olmuştur. Şair, hüsn-i ta'lîl yaparak aslında onların gonca değil, bülbüllerin kanlı kesik başları olduğunu söylemektedir:

³⁵² Ahmet Talat onay, *a.g.e.*, s.180.

³⁵³ Melike Erdem Gündüz, *Ahmedî Dîvânı'nın Tahlîli*, s.198.

³⁵⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.122, 123.

³⁵⁵ İskender Pala, *a.s.*, s.122.

³⁵⁶ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.514.

³⁵⁷ Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, s.415.

³⁵⁸ Halil İbrahim Yakar, *Gelibolulu Sun'ı Dîvânı ve Tahlîli*, s.406.

Değül gonca bürîde kelle-i pür-hûn-ı bülbüldür
Ki bâğ içre görüp olmuş ruh-ı gül-hîzüne kurbân
Fehîm-i Kadîm, s.602, G., 226/3.

8. Bülbül-Gönül:

Âşığın gönlü, bülbülle ilgi kurulan unsurlar arasında önemli bir yer tutar. Bülbülle gönül arasında kurulan ilgi genellikle çektikleri eziyet ve cefa yönüyledir. Gönül bülbül olup, âşığın feryadını gül olan sevgiliye duyurur³⁵⁹. Fehîm'in şiirlerinde bülbül gönül benzetmesi içerisinde gönül, bazen deli dîvâne bir şekilde cennet bahçesinin bülbülü, bazen destân okuyucu ve güzel sesli bir kuş, bazen de bahçede bülbüle nağme arkadaşı olur:

Olmağa 'andelîbe hem-nâle
Mâ'il-i sahn-ı bâğdur gönlüm
Fehîm-i Kadîm, s.598, G., 222/4.

“ Gönüm, bülbüle nağme arkadaşı olmak için bahçeye gitmeyi arzulamaktadır. ”

Âşık Ömer'in şiirlerinde ise gönül, bülbül gibi gülden feragat eylemez, onu görmek için gülistânı arzular, gülistânda bülbül dilli olup feryâd figân etmek ister:

Fâriğim geçtim geçenden seyr-i yârân istemem
Kays veş sahrâdayım bağ u gülistân istemem
Bülbül-i dil var iken mürğ-i hoş elhân istemem
'Andelîbim her seher gülşende gülşân istemem
Ya'ni hiç bir sûdu yok sevdâ-yi cânân istemem
Âşık Ömer, s.378, Muham., 607/1.

9. Bülbül-Karga:

Karga, şairin katında hoş karşılanmayan, hakîr görülen, aşağı bir kuştur. Bunun için de karga, beyitlerde rakibin benzetilene olarak geçer³⁶⁰. Bülbül sesi ile karga sesi şiirimizde tezat içerisinde ele alınır. Çünkü bülbül sesi güzel, karga sesi çirkindir. Fehîm' in aşağıdaki gazelinde bir yergi söz konusudur. Şâir, kendi şiirinin o dönemde itibar görmemesinden üzüлp şikayetini dile getirmektedir. Yine kendisi gibi iyi şiir söyleyenlerin beğenilmediğini, kötü şiir yazarların ise değer kazandığını ifade etmektedir. Bu durumu sevgilinin bülbül gibi olan asıl âşığı görmezden gelip buna karşılık karga gibi olan rakiplerle arkadaşlık yapması ile örneklendirir:

Bülbül gibi bin nağme idersen beğenilmez
Makbûl ola dirsен yüri hem-hâne-i zağ ol
Fehîm-i Kadîm, s.556, G., 189/2.

10. Bülbül-Hz. Muhammed:

Bülbül, tasavvufta Hz. Muhammed (s.a.v.)'e verilen sıfatlardan birisidir³⁶¹. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde peygamberimizin birçok özelliğine dikkat çekmekle birlikte onun sözünün bülbül şakıması gibi güzel olduğuna vurgu yapar. Ayrıca bülbül ötüşünün Allah'ı anmaya yani zikre yoruluşu ile Peygamberimizin her sözünün Hakk'a olması arasında ilişki kurulabilir:

³⁵⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.186.

³⁶⁰ Yasemin Akdudak, *Mesihî Dîvânı Tahlîli*, s.489.

³⁶¹ Ali Esat Bozyiğit, *a.g.m.*, s.6751.

Sevdiğim yoktur cihân içinde sen gibi güzel
Dilrübâlar çok dürür lâkin sana olmaz bedel
Bir güzelde yokdürür sende olan nûr ile âl
Dili bülbül yüzü gül kaşı siyâhım Mustafâ
Âşık Ömer, s.131, Murab., 259/2.

11. Bülbül-Hz. Mûsâ:

Gülün Tûr dağında görünen “ ateş-i Mûsâ ”ya benzetilmesiyle bülbül de Hz. Mûsâ’nın “ kelim ” sıfatı ile nitelendirilir³⁶². Hz. Mûsâ’ nın Tûr-ı Sînâ’da Allah ile konuşması ve Allah’a “ Ya Rabbi! Bana zatını göster sana bakayım.” sözü şiirimize sıkça konu edilir. Aşağıdaki şiirde Hz. Mûsâ bu sözü söyleyen bülbül gibi tahayyül edilmiştir. Burada ayrıca Hz. Mûsâ’ ya ulaşan tecelliye de telmih yapılmıştır. Hz. Mûsâ’ nın Allah kelamını konuşması nasıl istisnâi bir durum ise bülbülün sesi de diğer kuşlar için böyledir. Daha önce belirtildiği gibi bülbül ötüşü mucizeleri söylemek olarak da ifade edilir:

‘Andelîb-i erini-gûy-visâlüz ki dili
Gülbün-i gonca-i gülzâr-ı tecellâ ederüz
Fehîm-i Kadîm, s.478, G., 131/3.

“ Gönlü, tecelli gülbahçesinin gonca fidanı eden, vuslatın “ Bana zatını göster ” sözünü okuyan bülbülüüz.”

12. Bülbül-Papağan:

Papağan, şekerle beslenen, konuşma öğretilen ve genelde kafeste beslenen bir kuştur (Bkz. Papağan mad.) Papağana ayna karşısında konuşma öğretilir. Bu eğitim esnasında da şekerle beslenir. Aşağıdaki beyitte âşıkların canları papağan olarak düşünülür. Âşıkların canı, sevgilinin goncaya benzeyen dudağının şekeri karşısında bülbül kesilir. Papağan ayna karşısında, bülbül gül karşısında, âşıklar sevgilinin karşısında konuşur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüz güzelliğinin aynaya aksetmesi aynanın gül gibi açması olarak yorumlanmaktadır. Bülbülün papağan ile arasında kurulan ilgi lisan ehli olmaları yönüyledir. Papağan şekerle beslendiği için sözleri şeker gibi tatlıdır. Böylelikle bülbülün güzel sesi ile arada bağlantı kurulur. Papağan şekerle konuşma öğrenir, bülbül gülü gördüğünde ötmeye başlar:

Şekerin gonca ki her tûtî-i cân bülbüldür
Âyîne ‘aks-i cemâlünle açılmış güldür
Fehîm-i Kadîm, s.440, G.,101/1.

“ Her can papağanı o şekerden goncaya bülbüldür, ayna da senin yüz güzelliğinin aksetmesiyle açılmış bir güldür. ”

13. Bülbül-Pervâne:

Pervane geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük böcektir. Gece kelebeği de denilen kanatlı küçük böcek ki, kendini yakıncaya kadar mum ile uğraşır durur³⁶³ Pervâne, Klasik şiirimizde bülbül gibi âşığın benzetileni olarak ele alınır. Şiirimizde bülbülün güle; pervanenin muma olan aşkı binlerce hayale konu olur. Çoğu zaman aşk yolunda çektikleri cevr ü cefâ onların bir arada düşünülmesine sebep olur. Şiirimizde genelde bülbülle pervane arasında bir mukayese yapılır. Ancak aşağıdaki gazelde her ikisi de sevgilinin yanağının

³⁶² Cemal Kurnaz, a.g.mad., *DİA*, C.6, s.486.

³⁶³ Ahmet Talat Onay, a.g.e., s.397.

aksiyle gülbahçesinde kendilerinden geçmiş âşıkdırlar. Bülbül, güle pervane; pervane güle bülbül olmuştur. Pervanenin muma; bülbülün güle meyli aşk dolayısıyladır. Birisinin şuursuzca yanması, diğerrinin durmadan feryad etmesi aşk sebebiyledir. Bu aşk, ikisini bir etmiştir, onların birbirlerine karşı üstünlükleri söz konusu değildir:

Güle pervâne bülbül şem‘a bülbül pervâne
Bir itdi ikisin ‘aks-rûh-ı cânâna gülşende
Fehîm-i Kadîm, s.644, G., 260/6.

14. Bülbül- Sa‘dî-i Şîrâzî (Gülistân):

Gülistân, Şîrâzlı Şeyh Sa‘dî’nin manzum-mensur karışık olarak yazdığı didaktik ahlakî hikâyeler kitabıdır. Gerçek bir olay ile bir fablın, bir şaka ile bir öğüdün, mistisizm ile hayatın birlikte akıp gittiği bu kitabın temelini, yazarın görüp yaşadığı ve okuduğu olayların hikâyesi oluşturur. Üslup ve şekil bakımından olduğu kadar kuruluş bakımından da üstün bir eserdir. Eserin şaheser olarak kabul görmesi ve başlı başına bir kültür birikimine sahip olması onu değerli kılmıştır. Herkes bu kitabı okumuş ve ondan dersler almıştır³⁶⁴. Gülistan, Bostan’la birlikte İslâm âleminde çok rağbet görmüş, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Şairler, Bostan ve Gülistan’ı daha çok lügat anlamlarını da kastederek tevriye, cinas veya ihâm-ı tenasüp sanatları içinde ele alırlar³⁶⁵. Gülistan’ın gülfzar ile münasebeti düşünülerek tenasüp sanatına yer veriliyor. Bülbüllerin ötüş zamanının geldiği anlaşılıyor. Bülbüller, muhabbet bahçesi mektebinde Gülistan okuyup, şairden ders almaktadırlar. Çünkü şairin inleyen gönlü, artık bütün güzelliklere ve bilgiye sahiptir. Bülbüllerin gülbahçesinde ötüşleri ile gülbahçesinde ders alanların Gülistân okumaları arasında ilgi kurulur:

Mekteb-i bâğ-ı mahabbetde Gülistân okıyup
Bülbülân meşk alurlar dil-i nâlânımdan
Fehîm-i Kadîm, s.606, G., 229/5.

“ Bülbüller, muhabbet bahçesi mektebinde Gülistân okuyup, inleyen gönlümden ders öğrenirler.”

15. Bülbül-Semender:

Semender, ateş içinde yaşadığına inanılan bir hayvandır (Bkz semender mad.,) Onun yaşaması ateşte bulunmasına bağlıdır. Semenderin ateşten çıkınca öldüğü inancı onun cân bülbülüyle aralarında kurulan teşbihe zemin hazırlar. Fehîm, bir beytinde cân bülbülünü, devamlı aşk ateşiyle yandığından kendisini ateş içindeki semendere benzetererek, aşk ateşine olan dayanıklılığını artırmaya çalışır:

Semender eyle Hudâ ‘andelib-i cânınumuzı
Hücûm-şu‘le-i dil tutdı gülistânınumuzı
Fehîm-i Kadîm, s.668, G., 280/1.

“ Ey Tanrım! Gönülden çıkan kıvılcımlar, gülbahçesine sıçradı, sen bizim cân bülbülümüzü ateşte yanmayan semender et.”

³⁶⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.192.

³⁶⁵ Cemâl Kurnaz, *Türküden Gazele, Halk ve Dîvân Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yay., Ank., 997, s.512,513.

16. Bülbül-Sevgili:

Edebiyatımızda bir klişee olan bülbül-âşık benzetmesi nadiren de olsa yerini bülbül-sevgili benzetmesine bırakır. Ele aldığımız şiirlerde bu benzetme genel olarak sevgilinin sesi itibariyle işlenir. Bazen sevgilinin gonca gibi olan dudağı bülbüle benzetilir. Bazen de şairler, âşığın bülbül olarak çektiğı sıkıntıyı, sevgilinin de yaşamasını istediğinden dolayı onu bülbül olarak hayal ederler. Fehîm-i Kadîm bir beytinde tecahül-i arif sanatı yaparak gl yüzlü sevgilinin dudağının konuşmasını şaraba, gonca gibi olan sevgilinin bülbül gibi şakımasını da yine şarabın verdiğı sarhoşluğa isnâd etmiş ve böylece bülbül ile sevgilinin goncaya benzeyen ağız arasında teşbih yapmıştır:

Böyle gyâ lebni ey yüzi gl ml mi ider
Feyz-i keyfiyet-i ml goncayı bülbül mi ider
Fehîm-i Kadîm, s.370, G., 51/1.

Karacaoğlan, bir şiirinde sevgiliye beddua ederek onun bülbül gibi sıkıntı içerisine düşüp feryâd figân etmesini arzu etmektedir:

Hazret-i Mevlâ'm, dileğim budur,
Bülbül gibi işin âh ü zâr olsun,
Bedduâ eylemem sana sitemkâr,
Gl gibi meskenin diken, hâr olsun.
Karacaoğlan, s.119, Koş., 173/1.

Âşık Ömer ise şiirinde bülbül-sevgili benzetmesini genellikle “ dili bülbül ” ifadesiyle konu eder. Sevgilinin sesinin güzelliğı ile bülbülün sesinin güzelliğı arasında ilgi kurulur:

Azm-i yâr edüp makam-ı yâra geldim görmedim
Dili bülbül gözleri sahhâre geldim görmedim
Yâ ilâhî bu ne aşktır başıma geldi benim
Beni bu derde salan dildâre geldim görmedim
Âşık Ömer, s.222, Murab., 394/1.

17. Bülbül-Şâir:

Bülbüle şair arasında güzel ses, gam çekme, âşık olmaları yönüyle benzerlik kurulur. Şair, âşık gibi sevgilinin güzelliğini övmektedir. Gülbahçesi aşkın mekânı olunca şair de bu gülbahçesinin öten bülbülü olacaktır. Bülbülün ötüşündeki armoni ve ses güzelliğı, şâirlerce kendi ses güçlerinin benzetilene olmuştur. Şairler, bu benzetmeyle Klasik edebiyatta en güzel şiir yazabilme hünerini kendilerinin gösterdiğini beyân ederler. Fehîm-i Kadîm, şiirlerinde bülbülle kendi şâirliğı arasında güzel sözü, gam çekmesi, âvâre olması, bin nağme yapması ve şairlik tabiatı yönleriyle benzerlikler kurar:

Elvân-ı negam ol bâğ-ı tecerrdde Fehîm
Bülbül gibi her perdeden âheng-i srd it
Fehîm-i Kadîm, s.334, G., 22/5.

“ Ey Fehim! Her varlıktan kurtulma bahçesinde, renkli, değışik nağmelere sahip ol da bülbül gibi her perdeden ahenkli nağmeler ortaya koy. ”

Âşık Ömer ise şiirinde bülbüllerin kendi destanından eğitim aldığını ve nasıl ki bülbüller gülşende iltifat almıyorsa şair de kendi çevresinden bunu görmediğini söyler. Âşık

Ömer, aşağıdaki şiirinde kendini bülbül olarak ifade eder ve meylinin gülbahçesine olduğunu söyler ve gül bahçesindeki sevgilinin de gül olan Hz. Peygamber olduğuna işaret eder:

Der Ömer bir bülbülüm ben nazarım gülzâredir
Sarmayınca tâ unulmaz vücudum pür yâredir
Dört hurûf ile efendim ismin âşikâredir
İki mimdir birisi hâ okunur dal üstüne
Âşık Ömer, s.172, Murab., 322/4.

Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde bülbül gibi ah ü feryâd etmekte, güllere konmak ve aşağıdaki dörtlüğünde olduğu gibi baharda bülbüllerle ötüşmek istememektedir:

On' ki İmam gülbangine erişem,
Anda kerâmet var, Hakk' a yetişem,
Bahard' açılıp bülbülle ötüşem,
Güller, beni sevdiğime ulaştır.
Karacaoğlan, s.202, Koş., 294/3.

18. Bülbül-Tâvus:

Bülbüle tavus kuşu arasında renk, şekil ve çokluk yönüyle bir ilgi kurulur. Gül, rengi dolayısıyla yanık yarasına benzer. Güllerin kırmızı renkleri gülbahçesini cehennem gibi kızıla boyar. Gönül, gül sevgiliye vurulduğundan dolayı tıpkı bir semender gibi bu ateş içinde yaşamaya alışmıştır. Tâvus kuşunun kanadındaki ve kuyruğundaki tüylerinin göz göz, benek benek olan desenleriyle bülbüllerin goncalar üzerindeki durumları arasında şekil, renk ve çokluk bakımından benzetme yapılmıştır:

Dil semenderdür yatur gül dâğ u dûzah gülistân
Verd-i bâğ-ı cennetün bülbülleri tâvûs olur
Fehîm-i Kadîm, s.422, G., 87/5.

19. Bülbül-Üveyik:

Üveyik kuşunun boynunda halkaya benzer bir şekil vardır. Şiirmizde bu halka esareti ifade eder. Edebî manada bülbül gülün, âşık da sevgilinin kulu kölesidir. Aşağıdaki beyitte üveyik kuşunun boynundaki bu doğal halka ile âşığı temsil eden bülbülün gül sevgili karşısında sus pus olması kendinden geçip, bir söz diyemeyecek hale gelmesi yani onun kölesi olması arasında bir benzetme yapılır:

Esbin o türk-i serv-kad gülşene itse fâhte
Gerden-i bülbüli be-tavk eyleye misl-i fâhte
Fehîm-i Kadîm, s.656, G., 271/1.

“ O servi boylu güzel, atını gülbahçesine sürse, bülbülün boynuna üveyik gibi halka vurur, onu esir eder. ”

20. Bülbül-Yoksul Kişi:

Fehîm, aşağıdaki gazelinde bülbülün gülbahçesinde, gül dalları arasında yuva yapmasını onun sahipsizliğine ve yoksulluğuna yorar. Aşk yüzünden derbeder olan âşık, aşkına ulaşamadığından kimsesiz kalmıştır. O da tıpkı bülbül gibi gül sevgilinin mahallesini kendine mesken edinir:

Bu demler hânümân-ber-dâr bî-berg ü nevâ-yı ‘aşk
Gül içre ‘andelîb-âsâ tutar bir hâne gülşende
Fehîm-i Kadîm, s.644, G., 260/7.

“ Bu anlar, yazlık evinde oturan aşkın elinde avucunda bir şey olmayan yoksul kişisi güller arasındaki bülbül gibi gülbahçesinde bir ev edinir.”

21. Bülbül-Zâhid:

Zahit, dünya işleri ile meşgul olmayan ve dünya hazlarına kayıtsız kalan perhizkârdır. Zahitler, münevverlerin, rindlerin sevmedikleri, hasım kabul ettikleri kimselerdir³⁶⁶. Şairler daima zahidin karşısında aşığı görürler. Âşıktaki olan şeyler zâhitte yoktur. Zahitler aşkı inkâr eden geçimsiz kişilerdir³⁶⁷. Bülbül ile zâhid benzerliği şakımalarının geçiciliği sebebiyle kurulmuştur. Bülbülün, sonbaharla birlikte sesinin kesilmesi ile zâhitin iman yolunun başında bulunması ve zamanla olgunlaşması arasında ilgi kurulabilir:

Ancak olur bülbülâ terâvüş-i i’câz
Zâhid ü mukrî-i gül terâne-güzîndür
Fehîm-i Kadîm, s.444, G.,105/4.

“ Ey bülbül! Mucizeleri serpmek, göstermek, ancak şimdi mümkündür, zira zâhid ve gülü okuyan, şakıma geçicidir. ”

8. ÇAYLAK:

Çaylak kuşuna, Türkçede çaylak, devlengeç, değlügeç, devlügeç, devlegeç, devlingeç, devlüngeç³⁶⁸; Farsçada cûl, galîvâç, dübîrâderân/seksek, gîd, herâd, harder, pend, kûrkûr isimleri; Arapçada ise el-hâd³⁶⁹ ismi verilir.

Çaylaklar, gündüz yırtıcıları alttakımının kartalgiller familyasındandır. Çaylakların boyları küçük veya orta ölçüde olur. Kanatları uzun ve dardır. Zarif bir biçimde uçan çaylakların kuyrukları genellikle derin bir biçimde çatallı olur³⁷⁰. Çaylaklar, çatallı kuyruklarını uçuş sırasında bir dümen gibi sağa sola kıvrırırlar. Su kenarlarında, açık arazilerde ve yerleşim yerlerine yakın yerlerde yaşar, ağaçlara yuva yaparlar. Havalanırken şahinlere göre daha seyrek döner daha sık kanat çırpırlar. Havada süzülerek uçarlar. Sıkça öterler. Çaylakların sesleri tiz ve çatlak bir çığlıktır³⁷¹. Çaylaklar yılda iki veya üç yumurta yumurtlarlar. Onların kuluçkaya yatma süreleri yirmi gündür. Çaylaklar siyah ve boz renklidir. Uyku halinde havada durabilirler. Başka yuvalardaki kuşları avlamazlar. Bu yüzden iyi komşu olarak bilinirler. Eti yenmeyen kuşlardandır³⁷². Çaylakların diğer yırtıcı kuşlara göre daha çelimsiz oluşu, onu, avcılıkta küçük kuşları ve civcivleri avlamaya yöneltmiştir³⁷³. Çaylaklar, gübre ve çöp de yerler. Kızıl çaylak, Kara çaylak ve Mısır çaylağı bu türün tanınmış kuşlarıdır³⁷⁴.

³⁶⁶ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.506.

³⁶⁷ İskender Pala, *a.g.s.*, s.531.

³⁶⁸ *Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ank., 1965, C.4, s.1124.

³⁶⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.67.

³⁷⁰ *Türk Ansiklopedisi*, “ Çaylaklar ” mad., MEB Yay., C.11, Ank., 1963, s.408.

³⁷¹ Herman Heinzel, *a.g.e.*, s.84.

³⁷² Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.100-01.

³⁷³ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.84.

³⁷⁴ *Türk Ansiklopedisi*, a.g.mad., C.11, s.408.

A. Kùltürümüzde Çaylak:

Kùltürümüzde çaylak kuşu ile ilgili değişik bilgiler vardır. Çaylağın bazı özellikleri hikâyelere, rüya tabirlerine ve bazı tedavi alanlarına konu olmuştur. Çaylak kuşunun daha çok küçük kuşları ve civcivleri avlaması hususu halk arasında da söylenegelmiştir. Halk arasında çaylakla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: “ Çaylađa sormuşlar (civcivlerin) anasını bırakıp da yavrusunu niye kaparsın. Çaylak şöyle cevap vermiş: Avazı kulağıma hoş gelir³⁷⁵.”

Çaylaklar, muhacir kuşları olarak bilinir. Eskiden havaların ısınmasıyla birlikte İstanbul’un kenar mahallerinde çaylakların acı çığlıkları ve hırçın sesleri duyulmuş. Bu dönemde özellikle İstanbul’un harap ve metrük mescid avlularında çaylak seslerinin çokça işitildiği söylenir. Çaylak kuşu, İstanbulda bu özelliklerinin yanında bir mizah gazetesine, bir sınıfa ve sokağa ad olmuştur. İstanbul’da çıkan ilk mizah gazetelerinden birinin adı Çaylak’tır. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Bâb-ı âlî’de Sâdâret dairesinde türemiş bir takım odacı-hademe namzedi gençlere takılmış lakap da “ Bâbîâlî Çaylakları ”dır³⁷⁶.

Halk tebâbetinde de çaylağın yeri vardır. Çaylak kuşunun ödü yılan için zehir özelliği taşır. Zehirli bir böceğin soktuğu yere çaylağın ödü sürülür. Çaylaktan alınan öd gölgede kurutulduktan sonra bir cam kabın içinde ezilir ve ısırılan yere uygulanır. Ayrıca ısırılan yer sağ tarafta ise sol göze, sol tarafta ise sağ göze sürme çekilerek zehrin etkisi ortadan kaldırılır³⁷⁷. Çaylak, rüya tabirlerine de konu olmuştur. Rüyada çaylak görmek savaş çıkacağına işaretir³⁷⁸.

Çaylak kuşunun gökte uçarken yerde su hayal ettiği, ancak gökten inince yerde sudan eser bulamadığı hikâye edilir. Bunun sebebi bir efsanede şöyle izah edilmiştir: Vaktiyle bir ağa ve bu ağanın çok sevdiği bir atı vardır. Atının güçlü ve kuvvetli olması için bir bakıcı tutar. Bu bakıcı atı suya götürür ancak su içmesine izin vermez. Bakıcı, atın sadece ayaklarının suya değmesine izin verir. Bir zaman bu durum böyle devam eder. At susuzluktan ölmek üzeredir. Ağa bu duruma çok üzülür. Bir türlü atının niçin su içmediğini çözemez. Ancak bunda bir sırrın olduğunu tahmin eder. Bir gün at bakıcısı atı yine suya götürürken ağa, onları takip eder. Bir köşeye gizlenir ve olacakları izlemeye başlar. Bakıcının atı suya soktuğunu fakat atın su içmesine müsaade etmediğini görünce gizlendiği yerden bakıcıya şöyle bağırır: “ - Ben seni bunun için mi tuttum be insafsız? Ben seni atıma bak diye tuttum. Sen benim atımı susuzluktan kavurdun. Allah da seni çürük çaylak eylesin, susuzluktan yanıp kuruyasın. Kıyamete kadar yeryüzünde su su diye bağır dur.” Ağanın bu duası kabul olur ve bakıcı bir çürük çaylak olur. Çürük çaylak havada uçarken “ vıyank vıyank ” sesini çıkarmaya başlar. Havadayken yerde su görür, ona doğru hızlıca uçar, ancak aşığıya indiğinde su yerine kuru dereler ve bağlar bulur. Böylece tekrar vıyank diye öterek havalanır³⁷⁹. Halk arasında belli bir rüzgârın adı da “ çaylak fırtınası ” olarak söylenir³⁸⁰.

B. Edebiyatımızda Çaylak:

Edebiyatımızda çaylak kuşu aşığıda belirtilen gerçek özellikleri ve edebî anlamda ona yüklenen özellikler açısından ele alınır. Çaylağın alçaklardan uçması, şahbaz tarafından avlanması, rakîp olarak tasavvur edilmesi, kararsız olması, küçük kuşlara tamah etmesi,

³⁷⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.84.

³⁷⁶ Reşed Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İst., 1965, s.3798, 3800.

³⁷⁷ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.101.

³⁷⁸ Kemâleddin Demîrî, *a.e.*, s.101.

³⁷⁹ Saim Sakaoğlu, *Efsane Araştırmaları*, Konya, 1992, s.134.

³⁸⁰ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.84.

yükseklerden bakması gibi özellikler şiirimizin konusu olur. Çaylak, edebiyatımızda genellikle “ zâğ u zegân ” ikilemesi içinde karga ile birlikte anılır³⁸¹.

Yukarı Moğolistan ve Sibirya’da bulunana ilk Türk metinlerinde çok az sayıda hayvan ismi ve bunların özelliğinden bahsedilir. IX. Yüzyılda yazılan İrk Bitig’teyse bu durum farklıdır. Burada değişik figürlerin yer aldığı altmış yedi kısa fablın dördü, çaylağı temel kahraman olarak ele alır. Yine Eski Türklerdeki Şaman inanışında çaylak-şaman ilişkisinden söz edilir³⁸².

Çaylakla ilgili olarak edebiyatımızda bir işte deneyimsiz, toy ve beceriksiz anlamında “ acemi çaylak ” deyimini kullanılır³⁸³. Çaylak kuşu ile ilgili özellikler, deyimden başka ninnilerde de görülür. Bu ninni örneğinde çaylağın toy anlamı kullanılarak onun avcılığı hatırlatılır:

Hay hay haylaklar,
Mamasını kapmış çaylaklar,
Oğluma iyilik sağlıklar,
Ninni benim yavrum ninni!
Kunoş³⁸⁴

C. Çaylakla İlgili Genel Özellikler:

Çaylak kuşuna ve onunla ilgili özelliklere Karacaoğlan’ın ve Âşık Ömer’in birer şiirinde rastlanır. Çaylağın avcı bir kuş olmasına rağmen kendinden güçlü kartal tarafından avlanması, yükseklerde uçuşması, göllerden kalkması gibi özellikler şiirimizin konusu olur.

1. Çaylak-Avlanması:

Çaylak kartallar familyasının gündüz yırtıcıları alttakımının bir üyesidir. Çaylak, avcı bir kuş olduğu gibi kendisinden büyük avcı kuşlara av da olabilmektedir. Çaylak kuşunun diğer yırtıcı kuşlara göre daha çelimsiz oluşu, onu kartal gibi güçlü kuşa yem yapar. Bu gerçekten hareketle Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde çaylağın karakuştan yani kartalın elinden kurtulamadığını ifade eder:

Çaylak karakuştan döner mi meğer
Dâimâ gergenes serçeyi öger
Âdet olmuş sakankur kuşun değer
Ölüsü dirisi bin altın bahâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/25.

2. Çaylak-Göllerden Kalkması/Yükseklerden Uçuşması:

Çaylaklar, su kenarlarında, açık arazilerde ve yerleşim yerlerine yakın yerlerde yaşar, Havalanırken şahinlere göre daha seyrek döner daha sık kanat çırpırlar. Yükseklerde süzülerek uçarlar. Karacaoğlan bir koşmasında çaylağın yükseklerden uçuşması ve göllerde yaşamasını benzetme içerisinde verilmiştir:

³⁸¹ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı’nın Tahlili*, s.518.

³⁸² Jean-Paul Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalcı Yay., İst., 2005, s.20, 95,

³⁸³ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.84.

³⁸⁴ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.107.

Çaylak, sığın gibi göllerden kalkar,
Ala geyik gibi yükseklerden bakar,
Ayvası turuncu burnumda kokar,
Soyunup koynuna girmek murâdım.

Karacaoğlan, s.68, Koş., 100/2.

3. Çaylak-Mekân:

Yukarıda belirtildiği gibi çaylağın yaşadığı yerler arasında su kenarları da vardır. Karacaoğlan'ın aşağıdaki koşmasında çaylağın göllerden havalanışı ifade edilirken onun mekânına işaret edilir. Ayrıca onun ala geyik gibi yükseklerden bakması mekânını gökyüzü yapar:

Çaylak, sığın gibi göllerden kalkar,
Ala geyik gibi yükseklerden bakar,
Ayvası turuncu burnumda kokar,
Soyunup koynuna girmek murâdım.

Karacaoğlan, s.68, Koş., 100/2.

D. Çaylakla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1.Çaylak-Sığın/Ala geyik:

Sığın, sözlüklerde bir çeşit geyik (karaca) ve kuş sürüsü olarak ifade edilmektedir. Buna göre çaylakla sığın ve ala geyik arasında gölleri veya göl kenarlarını mekân edinmeleri ve yüksekten bakmaları arasında bir benzetme yapılır:

Çaylak, sığın gibi göllerden kalkar,
Ala geyik gibi yükseklerden bakar,
Ayvası turuncu burnumda kokar,
Soyunup koynuna girmek murâdım.

Karacaoğlan, s.68, Koş., 100/2.

9. DEVE KUŞU:

Deve kuşuna, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde deve kuşu tevi kuşu, tewi kuşu; Farsçada murg-ı cemel, murg-ı şütür isimleri; Arapçada ise neâme (ç.neâim) ismi verilir³⁸⁵.

Deve kuşu devekuşugiller familyasından Afrika'ya özgü, uçma özelliği olmayan bir kuş türüdür. Deve kuşunun kanatları çok büyük, başları ve boynu ince tüylü, vücutları hemen hemen çıplak, ayakları ikişer parmaklıdır. Bu kuşun erkeklerinde vücut tüyleri siyah, kanatları ve kuyruğu beyazdır. Dişisi ve genci ise kül renginde olur³⁸⁶. Deve kuşu, 250 kiloyu geçen ağırlığı ve 2,5 metreyi aşan boyuyla dünyanın en büyük kuşu olup uçamaz. Bu kuş, hızlı koşmasıyla bilinir. Saatte 95 km'ye varan bir hızla koşar. Bu koşma esnasında bir adımının uzunluğu 7,5 metreyi bulur. Deve kuşunun bacakları çok kuvvetlidir. Öyleki bir tekmede bir insanı öldürebilir. Deve kuşu, boyununun uzunluğu ve gözlerinin keskinliği sayesinde uzaktaki bir tehlikeyi görebilir³⁸⁷.

³⁸⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.71; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.118.

³⁸⁶ *Türk Ansiklopedisi*, “Deve Kuşu” mad., C. 13, s.149.

³⁸⁷ Heinzl, *a.g.e.*, s.23.

Bir rivayete göre deve kuşu kuluçkaya yatmaz. Yumurtalarını güneş gören kızgın bir kum üzerine bırakır. Bir başka rivayete göre ise deve kuşu yumurtalarını üç kısma ayırır. Bir kısmını yere gömer, bir kısmını güneşe bırakır, son kısmıyla ise kuluçkaya yatar³⁸⁸. Erkek devekuşu yumurtaya yatarak dişisine yardım eder. Deve kuşu diğer kuşların aksine ayağı kırılınca olduğu yerde kalır, hareket edemez. Bu durumda yardım görmez ise açlıktan ölür. Bu kuşun koku alma duyusu çok kuvvetlidir. Çok uzak bir mesafeden avcının kokusunu alır. Deve kuşu bir tehlike anında başını kuma sokar böylece tehlikeden kurtulduğuna hükmeder. Kendisi bu durumda tehlikeyi göremediğinden, tehlikenin de kendini görmediğini zanneder³⁸⁹. Deve kuşu içsel bir ihtiyaçla taş yer. Bu taşlar deve kuşunun midesinde adeta değirmen görevi görürler. Böylelikle deve kuşu, yediklerini midesindeki bu taşlar sayesinde öğütür³⁹⁰.

A. Kültürümüzde Deve kuşu:

Deve kuşu, ülkemizde çok az bulunduğundan yurdumuza ve kültürümüze yabancı bir kuştur. Ancak yine de deve kuşu kültürümüzde belirli özellikleriyle yerini alır. Deve kuşunun koku alma hissinin kuvvetli olmasına binâen Arapların: “ Filan kimse devekuşundan ziyâde koku alır³⁹¹.” sözü bizim dilimizde de kullanılır. Türklerin katıldığı bazı Müslüman tarikatlarda şamanizmin izleri hâlâ belirgindir, çünkü dervişler ibadetlerinde hayvanlardan yararlanmışlardır. Mesela Bektaşilerde Hacı Bektaş-i Veli'nin öğrencisi Barak Baba ve öğrencileri “ iki boynuzlu keçe başlıklar giyerlerdi... Çanları, tanburları ve başka müzik aletleri vardı. (Barak Baba) çığlıklar atarak kendisine doğru saldıran kaplamı avlar ve yabani bir deve kuşuna binerdi.”³⁹²

Tehlikeye karşı basit tedbir alanlar, yani beceriksizler için kullanılan “ Deve kuşu gibi başını kuma sokuyor.” tabiri önemlidir³⁹³. Türklerde tüfekle yapılan atış eğitimlerinde nişangâha deve kuşu yumurtası koymak bir gelenektir³⁹⁴. Rüyâ tâbircilerine göre rüyada deve kuşu görmek köylü bir kadına ve nimete işaretir. Rüyada deve kuşuna bindiğini görmek ise ata binileceğine yorumlanır³⁹⁵.

B. Edebiyatımızda Deve kuşu:

Kültürümüze yabancı olan devekuşu, edebiyatımıza da yabancıdır. Edebiyatımızda deve kuşu birkaç tabir, deyim ve fıkranın ötesine geçmez. İki özelliği bulunan, yani kendisinden beklenen bir işi, ilk durumuna ters düştüğü gerekçesiyle; o durumuna ters düşmeyen işi de öteki durumuna uymadığı için yapmayan kişi için “ Deve kuşu gibi yüke gelince kuş, uçmaya gelince deve olmak ” deyimini kullanılır³⁹⁶. Türkçede devekuşu için bu deyim ve tabirlerle birlikte fıkra da anlatılır. Fıkrası şöyledir: “ Deve kuşuna yük getir demişler, ben kuşum demiş; uç demişler, deve uçar mı demiş³⁹⁷.”

C. Deve kuşu İle İlgili Genel Özellikler:

Deve kuşu, incelenen şiirler içinde sadece Âşık Ömer'de bir yerde geçer. Deve kuşu, şâirin bir dörtlüğünde yer almasına rağmen onunla ilgili birkaç husus dile getirilmiştir. Derisi

³⁸⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.70-71.

³⁸⁹ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.290.

³⁹⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.71.

³⁹¹ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.290.

³⁹² Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.144.

³⁹³ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.290.

³⁹⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.71.

³⁹⁵ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.291.

³⁹⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.85.

³⁹⁷ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.85.

kalın olduğu için çanta ve elbise yapımında, tüyleri süs eşyası olarak, kemik, tırnak ve gagası ise düğme, tarak vs. yapımında kullanılır.

1. Deve kuşu-Bileğinden Çığa Yapılması:

Çığa, gelinlerin veya genç kızların düğünlerde başlarına süs olarak taktıkları parlak renkli tel veya tüydür³⁹⁸. Devekuşunun bileğinden düğme, tarak ve süs için tel yapılır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde devekuşunun bileğinden güzel bir çığa olur diyerek bu duruma işaret eder:

Deve kuşunun darbı yeğın sakın
Görürsen yanına uğrama sakın
Beğendinse tüyün başına takın
Bileğinden olur bir güzel çığa
Âşık Ömer, s.6, D., 1/22.

2. Deve kuşu-Tehlikeli Olması:

Devekuşunun bacakları çok kuvvetlidir. Öyle ki bir tekmede bir insanı öldürebileceği ifade edilir. Şair, aşağıdaki şiirinde onun darbesinden uzak durulması ve yanına yaklaşılması konusunda uyarıda bulunmaktadır:

Deve kuşunun darbı yeğın sakın
Görürsen yanına uğrama sakın
Beğendinse tüyün başına takın
Bileğinden olur bir güzel çığa
Âşık Ömer, s.6, D., 1/22.

3. Devekuşu-Tüyü:

Deve kuşunun en değerli özelliklerinden birisi de tüyleridir. Özellikle erkek devekuşunun kanatlarının ilk sırasında bulunan beyaz tüyler çok değerlidir. Bu tüyler, elbiselere takıldığı gibi, şapka ve saçta da güzellik unsuru olarak takılmaktadır. Âşık Ömer, aynı şiirinde devekuşu tüyünü beğenenlerin onu başına taktığını söyleyerek devekuşu tüyünün başa takılma âdetini konu edinir:

Deve kuşunun darbı yeğın sakın
Görürsen yanına uğrama sakın
Beğendinse tüyün başına takın
Bileğinden olur bir güzel çığa
Âşık Ömer, s.6, D., 1/22.

10. DOĞAN:

Doğana, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde doğan, ispir, çakır, balaban, Laçın, çura, , çure, cure; Farsçada bâz, baze isimleri; Arapçada ise sakr ismi verilir³⁹⁹. Ayrıca doğan kuşu, büyüklüğüne ve renklerine göre şu isimlerle anılır: Şahbâz; ak doğan, sungur, baz-ı ebyâz; ala doğan, zürâk; benekli küçük çakır, cûra, esperî, sefid-rû⁴⁰⁰. Bunların dışında doğana, laçın, kara doğan, delice doğan, seyfi, cûre, sefidde gibi isimler verilir. Bununla beraber bazı sözlükler, Anadolu'da doğan kelimesinin daha ziyade bozdoğan için

³⁹⁸ Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, s.258.

³⁹⁹ Ömür Ceylan, a.g.e., s.72.

⁴⁰⁰ Ahmet Vefik Paşa, a.g.s., s.119.

kullanıldığını belirtmiştir. Bu doğan cinsi, hem büyük ve hem de av kuşlarının en beceriklilerinden birisidir⁴⁰¹.

Doğan, gündüz yırtıcı kuşlar familyasından bir kuştur. Orta irilikte bir kuş olan doğanın kuyruğu uzun, kanatları hilâl şeklinde ve uçları sivridir. Gagası kanca gibi pençeleri ise keskin tırnaklıdır. Doğan, bazı davranış yönleriyle atmacalardan ayrılır. Doğanın dişisi erkeğinden büyüktür. Doğan, yuvasını kendisi yapmaz. Yüksek dağ tepeleri, yarlar, geniş ovalar, su kenarları gibi yerlerde yaşar. Kuş, fare, tavşan gibi hayvanları avlar. Avlarını boyunlarının arkasından ısırarak öldürür. Avlarını pençeleriyle taşır. Seri kanat vuruşlarıyla hızlı uçar. Doğan en hızlı uçan kuştur. Avlanırken hızı sâatte 300 km'ye kadar çıkar⁴⁰². Doğanın sırtı genellikle kahve renkli, karın kısmı ise beyazdır. Bir doğan yılda üç ile yedi yumurta yapar. Yirmi bir günde yavru yumurtadan çıkar. 162 yıl yaşar⁴⁰³. Doğan kuşu hiddetli bir mizaca sahiptir. Susuzluğa gelemmez. Sık dallı ağaçların tepesinde yaşamayı sever. Kanatları hafif olan doğanın dişisi, büyük kuşların üzerine atılmakta erkeğinden daha cesurdur⁴⁰⁴. Doğanın büyük cinsi olan şahbâz, siyah gözlüdür. Yükseklerle uçup Kaf Dağı'na ulaştığı, Arş'ı geçtiği söylenir. Öyleki buraya Cibrîl uğrasa kanatları dökülür. Şahbâz kendi avını kendi avlar. Başkalarının avlarını yemez. Leşe konmaz. Onun avcılık yönü çok kuvvetlidir. Hümâları bile avlayacak güçtedir⁴⁰⁵.

A. Kültürümüzde Doğan:

Yırtıcı bir kuş olan doğan, kültürümüzde, güçlü ve çevik olması, kolayca eğitilebilmesi, iklim şartlarına dayanıklılığı gibi özellikleri sebebiyle en gözde avcı kuşlardan birisi olmuştur. Avcılar, doğanı daha yavru iken ağ ve yem yöntemiyle yakalayıp onları terbiye ederler. Doğan, özellikle sülün, keklik, güvercin, turaç ve kuyruksallayan avcılığında kullanılmak üzere eğitilir. Avcılar, doğanı sağ ellerinde tutarlar. Doğanın pençesi çok kuvvetli olduğu için ellerine deriden eldiven takarlar. Yine avcılar, avlanma sırasında doğanın başına bir başlık takarlar. Bu başlık sayesinde doğanın doğrudan avına yönelmesi sağlanır. Bu başlığın olmaması halinde doğan, her gördüğü hedefi av zannederek saldırabilir⁴⁰⁶.

Müslüman Türkler arasında derlenen bir efsaneye göre Tuğ, yani Türk devletlerinin savaş sembolü olan, ucunda at kuyrukları asılı gönder, bir boz doğan ile gökten düşer... Bunun anlamı “ Tanrı, Türklerin devlet ve hakimiyetleri için buyruğunu, bir boz doğanın güçlü pençeleri ile gönderiyor. ” Bu efsanenin Müslüman Türkler tarafından oluşturulması çok önemlidir. Doğana bu değer beratından başka ona bir yücelik daha yüklenir. İnanışa göre “ Ay ve güneşi pençeleri ile tutan bir doğan, Çengiz Han'a hükümdarlığını müjdeler. ” Osmanlı'nın ilk beylerinden biri olan “ Ertuğrul Gazi ”dir. Ertuğrul aynı zamanda bir doğan türüdür⁴⁰⁷.

Eskiden avcılıkta hünerli olanlar, imtiyâz işareti olarak sorguç takarlarmış. Doğanla avlanmakta hünerli olanların kaplan derisinden kalpak giymeleri âdetmiş⁴⁰⁸. Avcı kuş olan doğanın avlanma esnasındaki savaşçı özelliği, savaşçı topluluklar için bozkır sanatında harbi

⁴⁰¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., C.1, Ank., 1993, s.356, 357, 362.

⁴⁰² Heinzl, *a.g.e.*, s.104-109.

⁴⁰³ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Doğan ” mad., C.4, s.210.

⁴⁰⁴ Kemâleddin Demîrî, *a.g.e.*, s.58.

⁴⁰⁵ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânî'nin Tahlîli*, s.518.

⁴⁰⁶ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânî'nda Hayvanlar*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.L. Tezi, İst., 1989, s.189,190.

⁴⁰⁷ M. Mehdi Ergüzel, *Kuşlar Kitabı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İst., 2007, s.13-4.

⁴⁰⁸ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Hzl: Cemal Kurnaz, TDV Yay., Ank., 1993, s.242.

çağrıştıran bir simge olarak kullanılır⁴⁰⁹. Doğan kuşu, bu savaşı özelliğinin yanında çeşitli topluluklarda simge haline gelmiştir. Doğan, diğer yırtıcı kuşlar gibi özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde hükümdar ve beylerin timsâli, koruyucu ruhun ve adaletin simgesidir. Ayrıca Türklerde ihtişamı, kudreti ve muzafferiyeti simgeler⁴¹⁰. Eski Türk boylarının kutsal sembollerinin hep doğan ve kartal türünden yırtıcı kuşlar olduğu bilinir. Oğuz boylarının ongunları, yani kutsal sembolleri de doğan türlerinden meydana geldiği söylenir. Atilla'nın kalkanı üzerinde bir doğan remi vardır. Bu, onun hükümdarlık armasıdır. Bir masalda doğan motifi, Kırgız kabilesinin atası olarak gösterilir⁴¹¹. Bunda şaman inancının etkisinin olduğu düşünülebilir. Ebulgazi, Şecere-i Terakime'de Oğuz'un yirmi dört kavminin damgalarının ve simgelerinin çeşitli kuşlar olduğunu ifade eder. Bu kavimlere genel olarak doğan ve doğan cinsi kuşların ad olduğu görülür. Mesela Kınık boyuna çakır doğan, Kayı boyuna ak doğan, Afşar boyuna laçın simge olmuştur⁴¹². Kısaca doğan kuşu, evlerin ve sarayların süsü, hakanların ve yiğitlerin sembolü olmuştur. Elinde doğan tutan padişahların minyatürleri yapılmış, doğan adları beylere, boylara, mekânlara isim olmuştur⁴¹³.

Doğanla ilgili kültürümüzde birçok terim vardır. Osmanlıda, sarayda av kuşlarına bakan kişiye “ doğancı ”; doğancıların başına “ doğancı başı ” isimleri verilirdi. Doğancı başları dış hizmetlere çıkarılsa bunların başına Enderûn avcı başlarından “ çakırcı başı veya atmacı başı ” amir olurdu. Bunların dışında doğan kuşunun adı yer adlarında sıkça kullanılmıştır. Doğan, seksenden fazla köy adına ismini vererek kuşlar arasında ismi bu yönde kullanılan kuşlar arasında birinciliği alır⁴¹⁴. Üsküdar'da avcı kuşlarına bakan zümrenin yerleştiği yer bugün de Doğancılar adıyla anılmaktadır. Osmanlıda, doğancılık babadan oğula geçtiği için doğancı oğulları babalarının çiftliğinin varisi olurlardı. Reâyâ asıllı doğancılar, çakırcılar, şahinciler ve atmacılar, avcı kuşlarıyla ilgili görevlerine göre avcı, kayacı, dîdebân (gözcü), tuzakçı, yuvacı, tülekçi gibi adlarla anılırlardı. Avcılar ve yuvacılar, kuşları bağlı oldukları doğancıbaşılara teslim ederken ellerine mühürlü tezkire verilirdi. Daha sonra yılın belirli bir döneminde doğancıbaşı ve hassa doğancıları bu kuşları İstanbul'a götürürler, oradaki doğancıbaşıya veya çakırcıbaşıya teslim ederlerdi⁴¹⁵. Dede Korkut kitabının Deli Dumrul Hikâyesinde Oğuzların da doğanla av yaptıkları anlaşılmaktadır⁴¹⁶.

Çoğu zaman şebhâz veya şahbâz şeklinde karşımıza çıkan doğan, avcılık esnasında ava salınmadan önce boynuna yerini belirlemede önemli rol oynayan çingirak takılır ve elden öyle salınır⁴¹⁷. Bu salınma anında “ kığırnak ” diye tabir olunan bir ses ile avlanacak kuşa doğru uçar. Avını avlamadaki mahareti dolayısıyla evcilleştirilip terbiye edilen doğanlar kafeste muhafaza edilir⁴¹⁸.

Rüyada tabirlerine göre rüyada doğan kuşunu görmek iyiye yorumlanır. Rüyada doğan görmek malın artacağına işarettir. Doğanın ödü göze sürme olarak çekilirse görmeyi kuvvetlendirir, kulağı işitmeyenin kulağına bir damla damlatılırsa kulağı iyi olur. Yine doğanın tırnağı bir ağaca asılırsa kuşlar o ağaca konamaz⁴¹⁹.

⁴⁰⁹ Merdan Güven, Oğuz Kağan Destânı'nda Hayvanlar, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl, 15, S.57, s.85.

⁴¹⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabaıcı Yay., İst., s.134.

⁴¹¹ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.1, s.356, 594.

⁴¹² Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.381, 382.

⁴¹³ M. Mehdi Ergüzel, *a.g.e.*, s.17.

⁴¹⁴ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.85, 86.

⁴¹⁵ Abdülkadir Özcan, “ Doğancı ” mad., *DİA*, C.9, s.488, 489.

⁴¹⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.85.

⁴¹⁷ İskender Pala, *a.g.s.*, s.74.

⁴¹⁸ Mehmet Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, s.262.

⁴¹⁹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.190.

A. Edebiyatımızda Doğan:

Doğan kuşu edebiyatımızda geniş yer tutar. Doğan, ihtişam, kudret, saltanat vb. sembollerini temsil etmesi yönüyle Halk ve Dîvân edebiyatının en önemli kuşlarından birisi olmuştur. Şiirimizde doğan karşılığı olarak yaygın olarak bâz, şahbâz, balaban, çakır, seyfi gibi isimler kullanılır. Çoğu kez şahin kuşu da bu grubun içerisinde gösterilmektedir. Bundan dolayı aynı başlık altında incelenmektedir. Ancak gerek ansiklopedik bilgiler gerek beyitler aracılığıyla şahin kuşunun farklılığı görülmektedir. Bundan dolayı şahin kuşu, ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Avcı kuşların yetiştirilmesi, bakımı ve ava hazırlanması ile ilgili kaynaklar milli kültür tarihimizde “ bâz-nâme ”ler olarak adlandırılır. Avcı kuşların yetiştirilmesi, özellikleri, bakımı ve ava hazırlanmasından bahseden eserler, kültür geleneğimizde bâz-nâme, saydnâme, şikâr-nâme, kitâbü'l-beyzere gibi isimlerle bilinir. Nesir ve nazım olarak yazılan bu eserler, kuşlarla avlanmanın geçmişinden, avın dini yönünden, av zevkinden, avlarının özelliklerinden, hastalıklarından, bakımından ve eğitimleri gibi özelliklerinden bahseder⁴²⁰.

Edebiyatımızda sevgilinin saç, yüzü, bakışı, kendisi; âşığın âhı, yarası, gönlü; şâirin sözü, tab' vb. unsurlar doğana benzetilir. Doğan şiirimizde şâhbâz-ı fikret, şâhbâz-ı lâmekân, şâhbâz-ı âlem-i melekût gibi soyut isimlerle de ifade edilir. Güneşin karanlık denen kargayı kovması ile sarı renkteki doğanın av kuşlarını kovması arasında şairler tarafından benzerlik kurularak, doğana “ şâhbâz-ı zerrin-bâl ” ismi verilir. Yine şairler, doğanı övülenin okuna benzetirler. Bu ok, düşmanların ruh kuşlarını avlamak konusunda ustadır⁴²¹. Şahbâz ile âşık arasında kurulan ilgi, sevgilinin şâh olarak nitelendirilmesi ve şâhların şahbâz beslemesiyle ilgilidir. Şahbâz ile gönül arasındaki benzerlik ise her ikisinin de ava ve yuvaya meyletme konusunda yaşadıkları kararsızlık dolayısıyla. Şahbâzın yüzü ve gözünün keskinliği, sevgilinin âşığın can kuşunu avlayan gözü ve gamzesi olarak düşünülür⁴²².

Tasavvufî açıdan doğana bakıldığında doğan kuşu, dünyaya ve nefsanî zevklere bağlı olup kargaya benzeyen dünya ehlinin yanında, üstün vasıflara sahip olan Hak ehlinin temsilcisidir. Doğan, aydın gözlü bir kuştur. Onun meyli baykuş gibi vîrâneye değil, padişahadır. Doğan kuşları, baykuş gibi cihan harabesinde, karga gibi mezarlıkta uçmaz, o şâhin elinde uçar⁴²³. Halk arasında atıldığı her işi başaran kişilere “ çakır-pençe ” adı verilir⁴²⁴.

Doğan kuşu edebiyatımızda çeşitli özellikleri dolayısıyla atasözlerine, deyimlere, ninnilere ve manilere konu olur. Bir insan, işinde sıkılmaz ise avcılığında beyaz doğan avlar; yani acele etmezse en güzel doğanı avlayabilir manasında “ Buşmaz er boz kuş tutar, ivmes er ürüng kuş tutar.” atasözü⁴²⁵ kullanılır. Yine bir kişi, kendine denk ve uygun kişiyle arkadaşlık kurar anlamında “ Bâz bâzla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla.” atasözü kullanılır. “ Şâhken şahbâz olmak ” deyimini zaten çirkin olan bir kişinin, bir takım etkenler yüzünden daha da çirkinleşme durumu için kullanılır⁴²⁶.

⁴²⁰ M. Mehdi Ergüzel, *a.g.e.*, s.19.

⁴²¹ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.517.

⁴²² M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Dîvânı'nın Tahlili*, s.419, 420.

⁴²³ Özgün Baykal, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevisi ve Dîvân-ı Kebîr'inde Bazı Kuş Motifleri, *Doğu Dilleri Dergisi*, C.1, S.1, Ank., 1964, s.52.

⁴²⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.73.

⁴²⁵ Halil Ersoylu, “ Türk Düşünce, Dil ve Edebiyatında Bazı Kuşlar ”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.2, S.11, İst., 1981, s.101.

⁴²⁶ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C.1-2, İnkılâpYay., İst., 1988, s.184, 1056.

Edebiyatımızda, doğan kuşuna, atasözü ve deyimlerin dışında ninni ve manilerimizde de rastlanır. Aşağıdaki ninnide kaynana, gelinini şâh balabana benzetmektedir.

Kaynana:
Yarısı da yavrunun yarusu,
Yarısı da yılan yavrusu, ninni!
Gelin:
Çarşıdan aldım kilimi,
Tut kaynana dilini,
Akşama oğlun gelirse,
Kırar kaynana belini, ninni!
Kaynana:
Dandin dandin danadan,
Esirgesin Yaradan,
Senin gibi şah balaban⁴²⁷.

Aşağıdaki mâni örneğinde ise doğanın avcılık yönü belirtilmektedir. Âşık, kendisini doğana, sevgilisini de avı durumundaki kekliğe benzetir:

Sabahın dar sesine,
Uyandım yâr sesine,
Yârim keklik, ben doğan,
Düşeydim arhasına.
(Sarıkamış)⁴²⁸

C. Doğanla İlgili Genel Özellikler:

Bu başlık altında doğanın tüyü, kanadı, boynuna zil takılması, avcılık yönü, yükseklerde uçuşması, bulunduğu yerlere diğer kuşların yavaşlamaması gibi özellikler işlenecektir. Ayrıca doğan kuşunun yaşadığı yerler, onun ele geçirilmesi, eğitilmesi, onunla ava çıkılması, avlanma sırasında sağ elde taşınması, avına doğru atılması gibi hususlar alfabetik olarak ele alınacaktır.

1. Doğan-Av/avcı (sayyâd, sayd, şikâr):

Av, genel manasıyla eğlence, spor, maddi kazanç, yiyecek temin etmek gibi amaçlarla yapılan işin adıdır. Bu işi yapana ise avcı denir. Türklerin en önemli avlanma şekillerinden birisi “ sürekle avcılığı ”dır. Bu av yönteminde av hayvanları çeşitli yollarla kovalanarak belirlenmiş bir yere toplatılmasına ve böylece av işleminin başlamasına dayanır. Bu av sırasında çeşitli avcı hayvanların yanında avcı kuşlarda kullanılmaktadır⁴²⁹. Dîvanü Lûgat-it Türk'te sürekle avından şöyle bahsedilmektedir: “ Hanların halkla beraber yaptıkları bir çeşit av. Öyle ki, hanın adamları ormanlara ve kırlara dağılırlar, yaban hayvanlarını önlerine katarak hanın olduğu yere doğru sürerler; o yorulmaksızın önüne çıkan hayvanları vurur.” Yine bu eserde, yazar, avcıya yardım eden hayvanlardan bahseder: “ Doğanı alıp küheylana binerek dağ keçisine erişir; geyik avlar, tazıyı salıverip tilkiyi yakalar.” Avcı kuşların Türklerin hayatında önemli bir yeri vardır. Çeşitli destanlarda av kuşları kahramanların en yakın arkadaşları sayıldığı bilinir. Oğuz boylarının kuş tözleri, bu durum için en güzel örneklerdendir. Dede Korkut Kitabı'nda avcı kuşlarla yapılan av için “ kuş kuşlamak ” deyimini

⁴²⁷ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.283.

⁴²⁸ Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., No:829, s.150.

⁴²⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.162,

kullanılır⁴³⁰. Avcılıkta kendi cinslerini çağırmak için kullanılan “ piyon av hayvanları ” vardır. Özellikle ördek, sülün, keklik gibi hayvanlar av sahasına ayaklarından bağlanırlar. Bu hayvanlar öterek diğer hayvanları çağırırlar. Bilmeden hemcinslerini tuzağa çekerler. “ Kuşu kuşla avlarlar ” sözü bu durumu ifade eder⁴³¹. Konumuz gereği önce doğanın nasıl bir avcı kuş olduğunu, sonra avcılar tarafından daha yavru iken nasıl avlanıp eğitildiğini, daha sonra ise özellikle doğanla kimlerin avlandığını, bu avcılık esnasında daha çok hangi kuşların avlandığı gibi hususlar ifade edilecektir.

Doğan, uzun kuyruğu, iri pençeleri ve keskin tırnaklarıyla avlanmak için makbul bir kuştur. Doğanlar, avlarını çengelleriyle yakalayıp boyunlarının arkasından ısırıp öldürdükten sonra yine çengelleriyle taşırlar. Şiirimizde, onun avının üzerine süratli gelişini belirtmek için “ tiz-bâl ” ifadesi kullanılır⁴³². Doğan, pençeleri çok kuvvetli ve bakışı çok keskin olan bir avcı kuştur. Aşağıdaki beyitte mübağalalı bir anlatımla sevgilinin gözü doğanın Cebrail (a.s.)’ı ve hüma kuşunu avladığından bahsedilerek onun pençesinin kuvvetliliğine, yükseklerden uçuşuna ve bakışının keskinliğine vurgu yapılır. Doğan yükseklerde uçan bir kuştur. Onun bu uçuşunu belirtmek için Kaf dağına ulaştığı, Arş’ı mâverâyı geçtiği söylenir. Öyle ki, oraya Cibrîl uğrasa kanatları dökülür. Aynı şekilde hüma kuşu da yükseklerde uçması ve ele geçmeyişiyle bilinen mitolojik bir kuştur. Fehîm’e göre Cebrâil (a.s.) ve hümâ kuşu doğan için küçük avlardır:

Kasd-ı sayd itse ma ‘âzallâh şikâr-ı kemter
Rûh-ı kudî ya hümâdur şâhbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.546, G., 180/2.

“ Allah korusun, eğer avlanmaya niyetlense, onun gözünün doğan kuşunun en küçük avı ya Cebrâil (as) veya hümâ olur. ”

Doğan, avcı bir kuş olduğu için kuş, güvercin, keklik, sülün, ördek gibi hayvanlarla birlikte edebiyatımızda yüzlerce şiirde av ve avcılık hususunun oluşmasına vesile olmuştur. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde doğan cinsi olan çakır ile balabanın avcılık yönüne vurgu yapar. Şair, balıkçın kuşunun hep deryalarda sularda bulunmasını çakır ile balabanın avcılığına bağlar. Çünkü ona göre balaban ve çakır kuşu avcılıkta çok hünerlidir. Bu yüzden de etraftaki kuşlara korku salmışlardır:

Bülbül bu fenâda geçmez gülden
Baykuş uzlet etmiş halkın elinden
Çakır ile balaban elinden
Balıkçın eylemiş yurdunu deryâ.
Âşık Ömer, s.6, D., 1/23.

Alıcı kuş tabiri kartal, şahin, atmaca ve doğan için kullanılır. Ancak şiir örneklerine bakıldığında gerek teşbihlerle gerekse belirtilen özellikleri vasıtasıyla bu tabirin daha çok doğan kuşu için kullanıldığı görülür. Karacaoğlan aşağıdaki koşmasında alıcı kuşun tehlikeli oluşunu ördeği uyararak anlatır:

⁴³⁰ Yaşar Çoruhlu, *a.e.*, s.165.

⁴³¹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.195.

⁴³² Mehmet Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.267.

Ağlamışsın, gözlerinin yaşı ne?
Uğramışsın zemherinin kışına,
Alıcı kuş ile senin işin ne?
Ondan yaman olur, halınız ördek.

Karacaoğlan, s.212, Koş., 308/3.

Doğan kuşu, avını genellikle kendisi avlar. Nadiren başkalarının avlarını yer. Doğan, av sırasında daha ziyâde keklik, güvercin, turna, kaz, ördek gibi kuşları avlar. Fehîm bir beytinde âşığın canını ve gönlünü keklige benzeterек doğan gözlü sevgilinin bunları avlamakta hünerli olduğunu ve bundan zevk aldığını ifade eder. Anlaşılaçağı üzere doğan kuşu, keklige düşkündür:

Mübtelâdur n'eylesünler kebg-i cân ü dil Fehîm
Olsalar saydı revâdur şâbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.546, G., 180/5.

Doğan önemli bir avcı kuştur. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde doğanın, kaz ile ördeğin düşmanı olduğunu söyleyerek avcı av ilişkisini açıklar:

Hüdhüdün dillerde söylenir ismi
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Şâhinin önünden uçar mı turna
Âşık Ömer, s.7, D., 1/3.

Kaz ve ördekten başka doğanın bir başka hasmı turnalardır. Karacaoğlan bir koşmasında gökyüzünde turnaların çığırışmasını doğanın (bâzın) gelişine bağlar:

Deniz kenarında biten hurmalar,
Siyâh yüzüm mâh yüzüne burmalar.
Gökyüzünde katarlanmış turnalar,
Onlarda çığırışır bâz gele deyi.
Karacaoğlan, s.37, Koş., 54/3.

Doğanın terbiye edilmeden önceki vahşiliğı, yabani olması şiirimize konu olur. Fehîm'in aşağıdaki beytinde, doğanın dost haline aldanmanın yanlış olacağını, çünkü onda düşmanlığın bulunduğunu ifade eder:

El-hâzer ey murg-ı küfr ü dîn ki düşmendir sakın
Gerçi tavrı âşinâdur şâhbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.546, G., 180/3.

Doğanın alıcılığı, yırtıcılığı ve acımasızlığı sebebiyle av kuşları onun bulunduğu yere yaklaşmaz, yuvalarını ondan uzağa kurarlar. Fehîm-i Kadîm'in aşağıdaki şiirinde âşığın ah kuşunun, doğanın bulunduğu yerde korkudan uçamamasının nedenini belirtmiş olur:

Şâhbâz-ı çeşm-i dilber kim dile me'nûs olur
Murg-ı âhum ülfet-i pervâzdan me'yûs olur
Fehîm-i Kadîm, s.422, G., 87/1.

“ Dilberin gözünün doğanı gönle alırsa, ah kuşum, uçmağa yaklaşmaktan ümidini keser. ” diyerek bu duruma işaret eder. Şair, sevgilinin gözünü etkileyicilik yönüyle doğana, âşığın ahını da göğe doğru yükselip gitmesi yönüyle kuşa benzetmiştir. Göğe doğru yükselen âşığın ah kuşu sevgilinin gözü doğanı yüzünden uçmaktan vaz geçer.

2. Doğan-Başlık (Üsküf):

Üsküf, başlık, takye demektir. Meşinden yapılır. Şahin ve doğanların av sırasında asabiyet göstermesi ve avına doğru hızlıca atılması için kullanılır. Bu başlık, avcı kuşun avına doğrudan yönelmesini sağlamak için kuşun başına takılır. Böylelikle avcı kuşun, gözleri kapalı tutulur⁴³³. Karacaoğlan, aşağıdaki dördlüğünde bu husustan bahseder. Şair, sevgiliyi üsküfünü çıkarmış bir balabana benzetir. Çünkü avcı doğan olan sevgili, üsküfünü çıkarınca karşısında avını görür. Artık âşık için kurtuluş yolu kalmamıştır. Çünkü üsküf, avcının doğrudan avına odaklanmasını sağlayan bir arçtır:

Yaz günleri çayır, çimen üstünde,
Seken dilber beni mecnûn eyledi,
Üsküfün aldırılmış balaban gibi,
Bakan dilber beni mecnûn eyledi.
Karacaoğlan, s.224, Koş., 326/1.

3. Doğan-Çan (Zil):

Doğan geçmişten günümüze avcılıkta kullanılan bir kuştur. Doğanla yapılan avcılığın belirli unsurları vardır. Bunlardan birisi de doğanın boynuna çan yani zil takılması geleneğidir. Av esnasında doğan avına salınmadan önce boynuna yerini belirlemede kullanılan çingirak takılır ve ava öyle salınır:

Ne nâle kemterîn murg-ı sadâsı
Olur hem-pençe-i şebhâz-ı nâkûs
Fehîm-i Kadîm, s.486, G., 137/3.

“ Nasıl bir inleyiş? En küçük sesinin kuşu, çan doğanı ile aynı pençeye sahip bir inleyiş.”

4. Doğan-Çengel (pençe):

Çeng, pençe, çengal, tırnak⁴³⁴ gibi ifadeler yırtıcı kuşların pençelerine, tırnaklarına verilen isimdir. Yırtıcı kuşların avlarını yakalamak ve onları parçalamak için kullandıkları organlarıdır. Doğanın güçlü ve keskin pençesiyle avını rahatlıkla avladığı bilinmektedir. İncelediğimiz şiirlerde sadece Fehîm’ de doğan pençesine rastlanır. Aşağıdaki beyitte Fehîm, doğan kuşunun kanadını şekil ve ucunun sivrililiği yönüyle belâ kılıcına; pençesini ise kaza okuna benzetir. Kurulan ilgi her ikisinin de yaralayıcılığı ve öldürücülüğü dolayısıyladır:

Perî şemşîr-i belâdur şâhbâz-ı çeşminün
Pençesi tîr-i kazâdur şâhbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.544, G., 180/1.

5. Doğan-Kanat (perr):

Kanat, kuşların en önemli uzuvlarından biridir. Doğanın kanadı hilâl şeklinde ve uçları sivridir. Kanatları hafif ve aynı zamanda çok güçlüdür. Doğan bu kanatlar sayesinde avının

⁴³³ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.426,427.

⁴³⁴ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.93.

üzerine çok hızlı iner. Doğan kanadı bu özellikleri dolayısıyla, şiirimizde kirpik ve gamze oklarının benzetilene olur. Aşağıdaki şiirde sevgilinin gözü doğana, kirpiği doğanın kanadına benzetilmiştir. Kurulan ilgi şekil yönüyledir:

Zîr-i müje nigâhı ki peygâm-ı nâzdur
Bir nâmedür ki şehper-i şehbâza bestedür
Fehîm-i Kadîm, s.430, G., 93/3.

6. Doğan-Mekân:

Doğan daha çok yüksek dağ tepelerini, yarıları, kayalıkları, ağaç dallarının yükseklerini ve su kenarları gibi yerleri kendine mekân edinir. Doğanın yaşadığı yerlerle ilgili isimlere, Karacaoğlan'ın şiirlerinde rastlanır. Aşağıdaki şiir örneğinde doğanın mekânının göl olduğu anlaşılır:

Balaban uçurdum gölden,
Tor şahan kaçırdım koldan,
Yazık fırsat gitti elden,
Mecnûn oldum beğler şimdi.
Karacaoğlan, s.239, Var., 350/4.

7. Doğan-Uçması (pervâz) ve Konması:

Doğanlar, çok yükseklerden uçarlar. Şairler onun yükseklerde uçuşunu belirtmek için Kaf dağına ulaştığı, hatta melekleri avladığı tasavvurunu kurarlar. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Doğan, gurur uçuşuna niyetlenirse, onun gözünün doğanın bulunacağı yer, ululuğun en yüce noktası olur. ” diyerek onun yükseklerde uçuşu abartılı bir şekilde anlatılır:

‘Azm-i pervâz-ı gurûr itdükçe sahn-ı cilvesi
Evc-gâh-ı kibrîyâdur şâhbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.546, G., 180/4.

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Fehîm’de olduğu gibi doğanın uçuşunun yüceliği belirtilmez, ancak şiirdeki mana bu yüceliğe işaret eder:

Bir zaman şehbâz-ı aşkım öyle pervâz eyledi
Bir zaman gülşende bülbül zâr ile nâz eyledi
Bir zaman mecliste görüp yârı iğmez eyledi
Bir zaman mihnet çeküp kaddim kemân etsem gerek
Âşık Ömer, s.190, Murab., 348/3.

Yücelerde bulunan doğan nihayet av için aşağıya iner ve avının üzerine konar. Fehîm aşağıdaki şiirinde avcılıkları yönüyle sevgilinin kirpiği ile doğan arasında bir benzerlik kurar. Sevgilinin kin dolu gamzesi av için izin verince onun kirpik doğanı, gönül kuşunun sinesine konar:

Ruhsat-ı sayd verüp gamze-i pür-kînesine
Kondı şâhbâz-ı müje murg-ı dilün sînesine
Fehîm-i Kadîm, s.654, G., 269/1.

8. Doğan-Yakalanması ve Eğitilmesi:

Ali Rıza Yalgın, “ Doğanla Avcılık ” adlı yazısında doğanın avcılığını şöyle anlatır: Ava çıkılmadan bir gün önce doğan aç bırakılır. Sabahleyin ilk iş olarak başına maskesi yani üsküfö geçirilir. Daha sonra kuş veya piliç budu tüylü tüylü halde köfte büyüklüğüne getirilerek doğana yutturulur. Bu tüylü eti yutan doğan av yerine varmadan kusar. Zaten aç bırakılan kuş kustuktan sonra daha da aç olacağından iyice hırslanır. Av yerine varıldığında keklik veya turaç sürüleri gözlenir. Sürüler görünür görünmez doğanların başlıkları çıkarılır. Avcıların kollarındaki doğanlar, kollardan salınmaları ile birlikte gökyüzü adeta bir savaş sahnesine döner. Bu mücadeleyi kaybedeceğini anlayan keklik veya turaç sürüsü zorunlu olarak yere doğru iner ve çalılıkların arasına gizlenirler. Ancak her doğan kendi sürüsünü takip eder ve av kuşlarının sığındığı çalılıkların başına konar. Bu durumda hiçbir keklik veya turaç canını sağ kurtaramaz. Doğanların payları verilir ve nihayet sabah başlamış olan av, öğlen vakti son bulur⁴³⁵. Avcılar, doğanı daha yavru iken ortasına yem (dâne) konmuş ağ ve pâ-dâm yöntemiyle (bkz. Avcı, av başlığı) yakalarlar. Fehîm’ in aşağıdaki şiirinde avcı olan sevgili, bir doğan kuşunu miskten yapılmış bir tuzak ile kendine bağlamıştır:

Beste itmiş kendine bir bâzı müşkîn dâm ile
Birbiriyle güft ü güdâ çeşm-i hûn-âşâm ile
Fehîm-i Kadîm, s.274, Trk., IV, 6/2.

Vahşi doğan, yakalandıktan sonra eğitilir. Bu eğitimin amacı onu av için yetiştirmektir. Yakalanan bu kuşların bakıcılarına “ bâz-dâr ” adı verilir⁴³⁶. Bâz-dârlarca terbiye edilen doğan kuşu önceleri ayağına künde denilen kayış bağlanırken⁴³⁷ Zamanla kolda taşınabilirler. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bu durumdan bahseder. Vahşi iken insanlardan kaçan doğan, terbiye edildikten sonra insanın elinde taşınacak kadar onunla yakınlaşır:

Üns idi elde iken şânuna ‘âdet evvel
Şâhbâzum yoğ idi sende bu vahşet evvel
Fehîm-i Kadîm, s.266, Trk., IV, 3/4.

Daha sonra yakalanan bu yavru doğanlar, özellikle sülün, keklik, güvercin, turaç ve kuyruksallayan avcılığında kullanılmak üzere eğitilirler. Bu eğitimde âşığın gönül kuşunun kullanıldığı da olur. Çünkü sevgili, mevlevî tekkesinde eğitime başlamış ve burada Tebrizi’nin manevî yönünden faydalanarak gönül almanın, gönülleri kendine bağlamanın sanatını öğrenmeye başlamıştır:

Tâ oldı mevlevî o mehüm rûh-ı Şems-i dîn
Ta’lîme dil şîkârın o şehbâza başladı
Fehîm-i Kadîm, s.662, G., 975/3.

“ O ay gibi güzel mevlevî olduğundan beri, Şemseddîn-i Tebrîzi’nin ruhu, o doğan kuşuna gönül avlamayı öğretmeye başladı. ”

Karacaoğlan’da doğan eğitimini ve onunla ava çıkılması hususunu bir dördlüğünde dile getirir. Acemi doğana avcılığı öğretmek için onu kuşa atıp sonra geri çekmek gibi bir eğitimdem geçirdiğini söyler. Yani kuş oynatır. Ayrıca şair, doğan kuşunun avcılığa alışıklığına ve avcılık gücüne vurgu yapar. Sevgili-doğan benzemesi içerisinde doğanın elinden Azrail’den başka hiçbir şeyin kurtulamayacağını ifade eder:

⁴³⁵ Ali Rıza Yalgın, “ Doğanla Avcılık ”, *Ülkü Halk Evleri Mecmuası*, C.3, S.27, Ank., 1949, s.31.

⁴³⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yay., C.1, İst, 1977, s.368.

⁴³⁷ *Tarama Sözlüğü*, C.4, s.2770.

Karac' ođlan der ki: Girdi dūřıme,
Tor balaban oynardım kuşuma,
Alıřkın tūfekle dađlar bařına,
Azrâilden özge kula aman mı?
Karacaoğlan, s.130, Koş., 190/3.

Avcılar, doğanı sağ ellerinde veya kollarında tutarlar. Doğanın pençesi çok kuvvetli olduğu için ellerine deriden eldiven takarlar. Karacaoğlan, bir koşmasında kendisinin de doğanla ava çıktığını, sağ yanında yavru doğanlar götürdüğünü söyler:

Karac 'oğlan der ki: Çöktüm, oturdum,
Sağ yanımda yavru bâzlar götürdüm,
Gidip İstanbul'dan fermân getirdim,
Herkesin sevdiği verilsin deyi.
Karacaoğlan, s.186, Koş., 271/4.

Âşık Ömer, bir murabbaında gönül avlayan sevgilinin pazısında, doğan kuşunu götürdüğünü söyler. Böylece sevgili en büyük avcı olur.

Sende hatmetti kemâl-i kudretini Lâyezâl
Sûretin nakşına bir vechîle olmaz kıl ü kâl
Ey şikâr-ı dil senin bâzûnda bâz-ı i' tidâl
Evgâh-ı câh-ı rîf' at cilvegâhındır senin
Âşık Ömer, s.280, Murab., 474/2.

Doğanla yapılan av esnasında doğanın avcılığa alıştırılması sırasında ayağına kayış bağlanır. Bu kayış yöntemiyle doğan, ava alıştırılana kadar kaçması önlenir:

Râm kıl bir şâhbâzı kim melâ'ik sayd ede
Muttasıl teshîr-sâz-ı her-perî olmak nedür
Fehîm-i Kadîm, s.426, G., 91/2.

“ Melekleri avlayan bir doğanı kendine bağla, devamlı olarak, her peri gibi güzelin ele geçiricisi olmak neye? ”

Doğan avcılığa tam alışmadan ip ayağından açılırsa doğan geri dönmeyebilir. Doğan eğitim sonucu avcıyla avı öğrenir. Avcılığa tam alıştırılmadan doğanla avlanmak av kuşununun elden kaçmasına sebep olabilir. Karacaoğlan ve Âşık Ömer aşağıdaki şiirlerinde bu durma işaret etmektedir:

N 'ettim, hey ağalar, ağı m'ıçirdim?
Yapılmış yuvadan yavru m'uçurdum?
Avlanırken ben bâzımı kaçırdım,
Ün ettim, ünüme getiremedim.
Karacaoğlan, s.149, Koş., 217/2.

Devlet hümâsın tutayım der iken
Uçurdum kolumdan bâz elden gitti
Cehd idüp ardından yeteyim derken
Hazır turna ile kaz elden gitti
Âşık Ömer, s. 39, Koş., 48/1.

Saray ve çevresindeki sosyete de av için beslenen kuşlara büyük önem vermiştir. Doğanla avcılık hüner işidir. Doğanla avlanmakta hünerli olanlar kalpak giyerler. Ehlileştirilmiş bir doğan kuşuyla ava çıkmak sultanların, beylerin, koç yiğitlerin ve usta binicilerin bir âdetidir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde, beylerin Çukurova'da doğanla avlandıkları belirtir:

Yandı, Çukurova yandı,
Eli bâzlı beğler indi,
Tutu uçtu, kumru kondu,
Akçadeniz gölün gördüm.

Karacaoğlan, s.273, Semâi, 387/2.

Fehîm-i Kadîm, bir beytinde doğanla avcılığı usta binici olan sevgilinin yaptığını söyler. Sevgilinin doğana benzeyen iki gözü avcılık konusunda ustadır. Sevgili, bir kuyruksallayan kuşu üzerine iki doğanını salar:

Göz hapsine bırakıldı dil-i zârı sayd için
Bir sa' ve üzre saldı iki şâhbâz hayf

Fehîm-i Kadîm, s.518, G.,159/6.

9. Doğan-Yavru:

Bir doğan yılda üç ile yedi yumurta yapar. Yirmi bir günde yavru yumurtadan çıkar. Fehîm aşağıdaki şiirinde doğan yavrusunu benzetme içerisinde ele almaktadır. Şair, sevgilinin gözü ile doğan yavrusu arasında benzerlik kurar:

Feyz-i te'sîr-i hayâl-i çeşm-i şûhundan senün
Beyzâ-i dîde-i imkân beççe-i şâhbâz olur

Fehîm-i Kadîm, s.424, G., 89/2.

D. Doğanla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Doğan-Akıl:

Doğan ile akıl arsında tutuculukları yönüyle bir benzerlik kurulur. Akıl belirsiz bir şekilde bilgileri hafızasında tutar. Doğan da şaşkıncu bir şekilde avlayıcılıktaki hünerini her daim tekrar eder:

Şöyle bir vahşî ne mümkündür anı âdem tuta
Pes meğer kim şâhbâz-ı akl ire mübhem tuta
Pençe-i şîri kavî ister anı muhkem tuta
Her gezen hayvâna sayd olmaz şikâr-ı ma'rifet

Âşık Ömer, s.359, Murab., 587/2.

2. Doğan-Âşık:

Doğan ile âşık arasında kurulan ilgi, sevgilinin sultan oluşu ve dolayısıyla sultanların doğan kuşu beslemeleriyle ilgilidir. Avcı sevgili olunca onun kolundaki doğan âşık olur. Böylelikle âşık, sevgilinin kolunda bulunacağından ona yakın olur. Bu yüzden doğan olmak âşığın hayali olur. Aşağıdaki beyitte sevgili, miskten yaptığı bir tuzak ile doğana benzeyen âşığı kendine bağlamıştır. Daha önce ifade edildiği gibi doğan kuşu ilk avlanmaya çıktığında

kaçmaması için ele bağlanır. Sevgilinin saçını ise doğan kuşunun ayağına bağlanan ipe benzetilmiştir:

Beste itmiş kendine bir bâzı müşkîn dâm ile
Birbiriyle güft ü gûda çeşm-i hûn-âşâm ile
Fehîm-i Kadîm, s.274, Trk.V., 6/2.

3. Doğan-Azrâil (a.s.):

Azrâil, canlıların ruhunu almakla görevli olan ölüm meleğidir. Yani ecel avcısı, ölüm meleği olan Azrâil (a.s.)'dir. Doğan ile ecel avcısı arasında kurulan ilgi avcılık yönüyledir. Şair, aşağıdaki şiirinde doğan kuşunun avcı yönüne vurgu yapmak için onu ecel avcısıyla karşılaştırır. Bu durumda bile - avcılık yönüyle - ölüm meleğinin onun yanında ayağı kırık bir halde kalacağını söyleyerek doğanın avcılıktaki hüneri abartılı bir şekilde anlatılır. Sevgilinin bakışı doğana teşbih edilirse bu durum doğaldır:

Şehbâz-ı nigâhı sağ olsun
Sayyâd-ı ecel şikeste-pâdur
Fehîm-i Kadîm, s.232, Trc., I, 9/7.

4. Doğan-Düşman:

Doğan kuşu vahşiliği, acımasızlığı, avcılığı vb. yönleriyle düşmana benzetilir. Doğanın avının üzerine hızlıca atılmasıyla düşmanın, aniden saldırışı birbirine benzetilir. Âşık Ömer bir dördlüğünde seyfile (doğan) ve tavşancılı düşmana benzetir:

Karabatak yurdu ummâna benzer
Kuğunun burnu mercâna benzer
Seyfile tavşancıl düşmâna benzer
Bildircinla keklik ağlar dâimâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/24.

5. Doğan-Sevgili:

Edebiyatımızda sevgilinin kendisi, bakışı, gözü, kirpiği, kaşları, saçları ve yüzü doğan ve doğanla ilgili unsurlara benzetilir. Benzetme yönü, genellikle doğanın başka kuşları avlamasıyla sevgilinin âşıkların gönlünü çalmasıdır. Fehîm' in bir beytinde, güzellik göğünün doğanı olan sevgili, göğün yüceliğinde, âşıkların can hümasıyla oyun oynar. Hüma ve doğan yüksekliklerle anılan iki kuştur. Bu iki kuşun yücelerdeki mücadelesinden övülenin adaleti sayesinde doğan galip çıkar. Çünkü doğan sevgilidir:

İder ol evc-i hüsnün şâhbâzı
Hümâ-yı cân-ı 'uşşak ile bâzî
Fehîm-i Kadîm, s.666, G., 279/1.

Karacaoğlan bir koşmasında kendisini şahin kuşuna, sevgiliyi ise balaban kuşuna benzeterek onu avlamak ister. Bu şiirde şahin, balaban kuşundan daha kuvvetli gösterilmiştir:

Ak kolların sala sala yürüyen,
Nasıl getireyim seni ele ben?
Ben şahan olsam da sen bir balaban,
Alsam çırnağıma, çıksam yola ben.
Karacaoğlan, s.6, Koş., 9/1.

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde, sevgiliyi doğana benzeterek onun vahşiliğinden bahseder. Yine şiirde sevgilinin doğan kuşu gibi avcılık yönünün çok kuvvetli olduğu söylenir. Çünkü sevgili, saçının teline bin canı bağlamıştır:

Çekmişim cânâ yolunda cevrimi bahşın yaman
Arzihal eylerdim ammâ gamzeler vermez aman
Bağlamışsın zülfünün tellerine bin bunca cân
Saydedersin gördüğün murgu bu şebâzlık nedir
Âşık Ömer, s.335, Murab., 551/2.

Doğanın bakışı, sevgilinin, âşığın can kuşunu avlayan gözü, gamzesi ve kirpiği olarak düşünülür. Sevgili böylelikle âşığın can kuşunu avlar. Bu benzetmede doğanın süratli ve gözünün keskinliği önemlidir. Fehîm ve Karacaoğlan'ın aşağıdaki şiirlerinde bu ifadeye rastlanır:

Şebâz-ı nigâhı sağ olsun
Sayâd-ı ecel şikeste-pâdur
Fehîm-i Kadîm, s.232, Trc., I, 9/7.

“ Onun bakış doğanı sağolsun, ecel avcısı onun karşısında ayağı kırık bir hale gelir.”

Elif'im uğru nakışlı,
Yavru balaban bakışlı,
Yayla çiçeği kokuşlu,
Kokar Elif Elif deyi.
Karacaoğlan, s.361, Tür., 489/2.

Doğanın gözleri siyah olup kuvvetli bir görme kabiliyeti vardır. Yükseklerde uçmasına rağmen rahatlıkla avını görür. Edebiyatımızda güzelin gözleri doğan kuşu için kendisine benzetilen olur. Avcı bir kuş olan doğan ile sevgilinin gözleri arasında ilgi kurularak âşığın gönlü ve canı, av olarak hayal edilir:

Göz habsine bırakıldı dil-i zârı sayd için
Bir sa've üzerine saldı iki şâhbâz hayf
Fehîm-i Kadîm, s.518, G., 159/6.

“ Eyvah ki (o usta binicim) inleyen gönlü göz habsine alarak avlamak için bir kuyruksallayan üzerine iki doğan saldı. ”

Nâr-ı aşkın dâğ-ı sînemi yakıp incitmede
Hışm edüp ebrûların çattıkça işim bitmede
Çeşm-i şebâzı gönüller murgunu saydetmede
Akl u cân hayrettedir bu kârına İbrâhim'in
Âşık Ömer, s.276, Murab., 468/3.

Nasıl medh edeyim şöyle güzeli,
Elinde bergüzâr gül ile oynar,
Alma yanak, kiraz dudak, diş sedef,
İspîr ala gözler mil ile oynar.
Karacaoğlan, s.163, Koş., 238/1.

6. Doğan-Şair:

Edebiyatımızda şairin sözü, tabiatı ve gönlü doğana benzetilir. Aşağıdaki şiirde, şâir, kendisine gerekli olan bilgiyi, feyz kuşu; onu avlamak isteyen tabiatını ve gönlünü ise şâhbâz olarak tasavvur eder:

Tâ'ir-i feyzdür şikârları
Tab'u dil iki şâhbâzumdur
Fehîm-i Kadîm, s.400, G., 71/5.

“ Tabiatım ve gönlüm, avları feyz kuşu olan iki doğanımdır. ”

11. EBÂBİL:

Ebâbile Türkçede ebabil, kâfir kırlangıcı, keçi sağan; Farçada hatâf, remel, bâlvâye, bâdhorek, ebrehe, zâzâl, dümsinice isimleri; Arapçada ise ebâbil ismi verilir⁴³⁸.

Ebâbiller, sürüler ve bölükler halinde uçan kuşlardır. Uzun sivri kanatları ve çatal kuyruklarıyla kırlangıçlara benzerler. Bundan dolayı Türkçe’ de kâfir kırlangıcı olarak bilinirler. Ancak ebâbil kuşları, kırlangıçların tersine kanatlarını kıvrımadan gergin tutarak uçarlar. Ebâbillerin uçuşları kırlangıçlara göre daha hızlı ve istikrarlıdır. Kanatları ise daha uzun ve düzdür. Ebâbiller gündüzleri avlanırken kırlangıçlardan daha yüksek uçarlar⁴³⁹.

Ebâbiller gökyüzünde en uzun süre kalabilen kuşlardır. Ebâbillerin kanatları ve kuyrukları, çok hızlı uçmaya ve uçan böcekleri avlamaya uyum sağlayacak şekildedir. Renkleri genellikle siyah ve kahverengidir. Ebâbiller havada yönlerini süzülerek ayarlarlar. Sık aralıklarla öten bu kuşlar, nemli ve soğuk havalarda alçaktan uçarlar. Ebâbillerin bacakları çok kısadır. Bu nedenle hiçbir zaman yere konmazlar. Bu kuşlar geceleri uyumak için göğe yükselirler. Aslında gece gündüz havada kalırlar. Yuvalarında sadece üreme dönemlerinde uyurlar. Sivri tırnakları sayesinde yarlara ve dik duvarlara rahatça tutunurlar. Buralarda yuvalarını kurarlar⁴⁴⁰.

A. Kültürümüzde Ebâbil:

Kültürümüzde ebâbil kuşu genellikle “ Fil vak’ası ” nedeniyle söz konusu edilir. Bu vakaya göre: Eski Habeş Hristiyanları, San’a’ da bir kilise yapmışlar ve Bedevî Arapların Ka’be yerine burayı ziyaret etmelerini istemişler. Onların amaçları ticaretlerini artırmak ve dinlerini yaymaktır. Arapların bu isteğe itibar etmemesi ve Ka’be’ yi ziyarete devam etmeleri dolayısıyla Habeşliler, Ka’be’yi yıkmaya karar veririler. Ebrehe adında bir komutan fil destekli ordusuyla Ka’be’yi yıkmak üzere yürür. Ebrehe ve ordusu Ka’be önlerine geldiğinde gökyüzünde beliren küçük kuşların ağızlarında taşıdıkları kızgın taşları ordunun üzerine bırakmaları sonucu ordu, yenilmiş ekin tanesine dönüp tamamen helâk olmuştur. Böylelikle Ka’be kurtulur. Bu olay Kur’ân-ı Kerîm’de (Fîl, 105.sûre/1-5) de anlatılmaktadır⁴⁴¹.

Halk arasında Ebâbil kuşunun yere konduğunda bir daha uçamayacağı inancı vardır⁴⁴². Bu inanış, ebâbil kuşunun uzun süre havada kalam durumunu ifade eder.

⁴³⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.81, 82; Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.129.

⁴³⁹ Heinzl, *a.g.e.*, s.216.

⁴⁴⁰ Heinzl, *a.e.*, s.216, 217.

⁴⁴¹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.143.

⁴⁴² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.82.

B. Edebiyatımızda Ebâbil:

Ebâbil kuşu, edebiyatımızda Fîl va'kası, fîl yılı, yara, ebrehe, Ka'be, taş gibi terimlerle birlikte anılır. Ebâbil kuşları, İslam edebiyatında bilhassa fîl va'kası'nda oynadıkları rol dolayısıyla üne kavuşmuşlardır. Arap menkıbelerinde bu olay uzun uzadıya anlatılır⁴⁴³. Ebâbil, İslam tarihinde, Ka'be' ye saldıran Habeş komutanı Ebrehe'nin ordusu üzerine taş yağdıran kuşlar olarak bilinir. Ancak bu kuş, edebiyatımızda şöhreti nispetinde yer almamıştır⁴⁴⁴.

C. Ebâbil İle İlgili Genel Özellikler:

İfade edildiği gibi Ebâbil kuşu, edebiyatımızda şöhreti nispetinde yer bulamamıştır. Ebâbil kuşu, incelediğimiz şiirler içerisinde sadece Âşık Ömer'de, bir yerde geçmektedir. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde Ebâbil kuşuyla yara ilişkisini dile getirir. Ebâbil kuşlarının gökten attığı kızgın taşlarla Ebrehe ordusunu kan revân içinde kaldığı bilinir. Bu yönüyle şair, ebâbil kuşları ile yara arasında ilgi kurmaktadır. Ebâbil kuşlarının Ebrehe ordusuna karşı vermiş olduğu mücadele İlahî emri yerine getirmekten ibarettir:

Ebâbilin nedir dâğ ile kârı
Süglün ile çakır kuşunun varı
Cihânda bal için zâr oldu arı
Eyyüb kurdlarından aslı ibtida
Âşık Ömer, s.7, D., 1/27.

12. GÜVERCİN:

Güvercine, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde güverçin, göyarçin, kügerçin, kögerçin, kepter, kögüçkön, kebuter, kügarçin, kepderi ve kapter gibi isimler verilir. Güvercin, Türkçede genel olarak göğercin, gövercin⁴⁴⁵ isimleriyle anılır. Güvercin karşılığında Farsçada, kebûter; Arapçada ise hamâm/hemâme kelimeleri kullanılır⁴⁴⁶. Bunun dışında güvercin ve güvercin türlerini karşılayan Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli birçok kelime vardır: Sepârûk/kevtter, kâlûç, karkâr, kenâd/verâşan/yemâm/murg-ı ilahî/kebûter-i sahrâyi, mağ, çakşırılı, meh-dûm/akkuyruk/gümüşkuyruk, peleng ve verkâ⁴⁴⁷ gibi.

Güvercin iri, yuvarlakça gövdeli, kül ve kurşuni renkte bir kuştur. Ancak farklı renklere sahip güvercin türleri de vardır. Küçük ve yuvarlak başlı, kısa ayaklıdır. Güvercinin kanatları uzun ve sivri uçludur. Güvercin, genellikle tane ve böceklerle beslenir. Kutup bölgesi dışında her yerde yaşayabilir. Çoğunlukla ağaçlarda olmak üzere, tarlalarda ve dağlık bölgelerde yaşayabilir. Ağaçlara ve çalılıklara yuva yapar. Bu yuvalar çalı çırpıdan oluşan küçük yığınak şeklindedir. Çok iyi ve hızlı uçarlar. Güvercinin ötüşü derinden ve boğuk boğuktur⁴⁴⁸. Ömrü kırk-elli yıl arasındadır. Yaklaşık iki yüz seksen dokuz türü olduğu bilinmektedir. Türk güvercini, kaya güvercini, gergedanlıklılı güvercin ve kovuk güvercini en çok bilinen türleridir. Güvercinin tüyleri parlak, sık ve yumuşaktır. Güvercinin su içme şekli diğer birçok kuştan farklılık arz eder. Diğer kuşlar gagalarına bir yudum su alıp kafalarını yukarı doğru kaldırır ve suyu öyle yutarlar. Güvercin ise suyu emerek içer. Yediklerini çabuk sindirebilmek için bol su içer. Yılda üç ile beş defa kuluçkaya yatar. Her seferinde iki yumurta

⁴⁴³ L.Sami Akalı, *a.g.e.*, s.104.

⁴⁴⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.82.

⁴⁴⁵ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.296,297; *Derleme Sözlüğü*, C.6, s.1369.

⁴⁴⁶ A.Özkırımlı, "Güvercin", mad., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yay., İst, 1983, C.2, s.571.

⁴⁴⁷ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.83.

⁴⁴⁸ Heinzl, *a.g.e.*, s.83.

yapar. Yine kursakda “ güvercin sütü ” denilen bir salgı bulunması güvercine ait bir özelliktir. Bu salgı sayesinde güvercin, yavrularını bir hafta boyunca besler⁴⁴⁹.

Güvercinlerin boynunda gerdanlık şeklinde koyu renkli tüyler bulunur. Evcil ve yabancı türleri bulunan güvercinler, şekil ve çeşit bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Bu kuşların bazıları çok yüksekte uçarken bazıları alçaktan uçarlar. Bazı cinsleri havada uçarken takla atarlar. Güvercinler, bir günde üç bin fersahlık mesafeyi alırlar. Yuvalarını bulmaları konusunda ustadırlar. Aradan on sene geçse bile yuvalarını bulabilirler. En çok şahinden korkarlar. Ailelerini tıpkı insanlar gibi kurarlar. Bu kuş türünde çiftler birbirlerine çok düşkündür⁴⁵⁰.

A. Kültürümüzde Güvercin:

Güvercin, kültürümüzün gözde kuşlarından. Türk milleti, güvercini birçok menkıbe ve rivayetten ötürü kutsal ve uğurlu sayar. Güvercinin avlanıp yenmesi de iyi karşılamaz⁴⁵¹. Bu sebepten dolayıdırki Türk halkı, kuşyemiyle yıllarca onları beslemiştir. Halk arasında bu besleme dolayısıyla sevap kazanıldığı inancı yaygındır. Güvercin eti helâldir, ancak şehir hayatına karışmış, camilerde, binalarda ve evlerin müsait yerlerini mekân tutmuş olanların avlanması câiz değildir⁴⁵².

İslâm inancında, güvercinin önemli bir yeri vardır. İncimize göre güvercin, günahsızlığa yorulur. Barış ve sevginin sembolü olur. Peygamberimizin Sevr dağındaki mağarada saklanırken, mağara girişindeki ağacın üzerine bir çift güvercin yuva yapar ve yumurta yumurtlar. Peygamberimizi arayan müşrikler mağara önündeki bu halden dolayı içeride birisinin olabileceğinden kuşkulanmazlar. Böylece güvercin, Peygamberimizi kurtarıcı rol oynar. Yine Türk milletinin inancına göre güvercin, saygı ve sevgisinden ötürü Ka’be’ ye konmaz, hatta üzerinden uçmaz. Bundan ötürü camilere yuva yapmalarına yardım edilir⁴⁵³. Güvercinler, Ravzâ-i Mutahhara’nın (Peygamberimizin kabri) üzerinden geçmezlermiş. Bu güvercinlerin adı “ kebuter-i harem ” veya “ kebuter-i haram ” olup avlanmaları yasaktır⁴⁵⁴.

Güvercinin adı Tevrat’da da geçer: Hz. Nuh (a.s.), tufandan sonra yeryüzünün kuruyup kurumadığını öğrenmek için güvercini üç kez karaya gönderir. Güvercin ilk uçuşta konacak yer bulamaz, ikinci uçuşunda ağzında bir zeytin dalıyla döner. Hz. Nuh, bundan, suyun daha ağaçların tepesinde olduğu yorumunu çıkarır. Bir hafta sonra güvercin tekrar karaya gönderilir. Güvercin geri dönmeyince Hz. Nuh, suların çekildiğinin anlar ve beraberindekilerle karaya çıkar⁴⁵⁵.

Matbû Mevlidlerin sonuna eklenen hikâyelerden biri de güvercine aittir. Bu hikâyeye göre bir gün bir güvercin uçup gelerek Peygamberimize sığınır. Kendisini bir doğanın kovaladığını söyleyerek ondan yardım ister. Peygamberimiz de onu saklar. Az sonra doğan çıka gelir ve Peygamberimizden avını ve yavrularının rızkını geri ister. Peygamberimiz onun yerine koyun teklif ederse de doğan kabul etmez. Bu defa Peygamberimiz, kendi etinden kesip vermeyi teklif edince bu teklifi kabul eder. Etini kesmek üzere bıçak getirilince doğan silkinip Cebrâil; güvercin silkinip Mikâil olur. Peygamberin elini öpüp onun şefaatinin

⁴⁴⁹ *Hayvanlar Ansiklopedisi*, “ Güvercin ” mad., Hayat Yay., İst, 1967,C.7, s.335.

⁴⁵⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.108,109.

⁴⁵¹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.89.

⁴⁵² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.111.

⁴⁵³ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.89.

⁴⁵⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.198.

⁴⁵⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.89.

denemek üzere Allah tarafından gönderildiklerini söylerler⁴⁵⁶. Güvercin ile ilgili kültürümüzde anlatılan efsanelerden bir diğeri de onun ötüşüyle ilgilidir. Bu efsaneye göre bir ninenin üç torunu vardır. Bu üç torun yetim ve öksüz kaldıklarından ninelerinin yanında yaşamaya başlarlar. Ancak torunlarının üçü de hayırsız çıkar. Ninelerine olmadık eziyetler ederler. Nineleri daha fazla dayanamaz ve Rabbine dua eder: “ Yâ Rabbi ya benim canımı al ya da beni bir kuş yap da bu zalimlerin elinden kurtar. ” Allah bu duadan sonra onu güvercine çevirir. Günümüzdeki güvercinin ötüşü, acı çeken insanların iniltileri olduğu söylenir. Bu ötüş sırasında güvercin olan nine şöyle dermiş: “ Büyüğü dövdü, ortanca sövdü, küçüğü kovdu.”⁴⁵⁷.

Güvercin, Hıristiyan inancına göre “ kutsal ruhu ” simgeler. Haç üzerindeki on iki güvercin havarileri simgeler. Su içen güvercin dindar anlamına gelir⁴⁵⁸. Eski Türk inançlarından biri olan Şamizm’de şamanın seans yani ibadet sırasında kullandığı anlaşılmaz pek çok sözcüğün hayvan ve kuş ötüşlerinin taklidi olduğu keşfedilmiştir. Mesela Kazak Bakşı’si (şaman), inek gibi möler, tay gibi kişner, güvercin gibi öter⁴⁵⁹. Türk evliya söylencelerinde, ermiş insanların gerektiğinde kuş şekline girdiği görülmektedir. Dede Korkut Kitabı’da Deli Dumrul, Azrâille savaşa girer. Azrâil güvercin olup Deli Dumruldandan kaçır. Deli Dumrul da doğanını eline alıp onun peşine düşer⁴⁶⁰.

Kıbrıs Türk folklorunda güvercinle ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: Bir güvercin yüksek bir ağaca yuva yapar ve yavru yetiştirmeye başlar. Bunu gören tilki ağacın altına gelir ve güvercine: -Yavrularını aşağıya atmazsan yukarı gelir seni yerim, der. Zavallı güvercin de bu tehdide inanır. Bir şahin bu olanları görür. Güvercinin yanına gelir ve ona: -Bir daha tilki buraya geldiğinde yavrularını ona atma, onu yukarı çağır, der. Güvercin bu denileni yapar. Tilki eli boş dönerken şöyle seslenir: -Bu akıl senin aklın değil ama elden ne gelir...⁴⁶¹.

Güvercin, gittiği uzak yerlerden tekrar yuvasına ve eşine döndüğü için sadık bir kuş olduğu kabul edilir. Ahmet Bîcan, eserinde onun bu yönünü ve avlanmasındaki güçlüğü şu sözlerle ifade eder: “ Gayet zeyrek ve yekrek kuştur. Deyme kuş anı avlamaz. Hatta balabanlar aciz kalır. Anı alınca vakt olur kim dört beş günlük yoldan koyu verseler gene gelir yuvasına ”⁴⁶².

Güvercinlerin yön bulma kabiliyeti çok kuvvetlidir. Posta güvercini (kebuter-i nâmeber) şöyle eğitilir: Özel bir kümes veya kulede beslenen aday güvercinler, ancak iki kez yumurtladıktan sonra yaşadığı yeri tanıması ve yavrularına geri dönmesi için salınırlar. Bölgeyi tanıdıktan sonra güvercinler bir sepet içerisinde bir veya iki saat uzaklıktaki yerlere götürülerek oralara bırakılır. Bu mesafe devamlı uzatılır. Sonra yine uçuş hatları boyunca bir yer tespit edilip tekrar oraya hapsedilir. Burada farklı beslenir ve tam yuva karıştıracakları mevsimde salı verilirler. Öğrenilmek istenen, her şartta güvercinin geri dönüşünü kontrol etmektir. Posta güverciniyle mektup ya da şifre gönderilirken yolda yiyecek aramaması için güvercinin karnı iyice doyurulur. Gönderilecek mektup güvercinin kuyruğunun altına veya ayağına bağlanır. Pusulanın yolda ıslanmaması için pusula ince naylonla muhafaza edilir. Güvercinin ayağının sirke ile yıkanması ise diğer yoldur. Gönderilecek haber önemliyse

⁴⁵⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Güvercin ” mad., C.3, s.428.

⁴⁵⁷ Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsâneler*, Y.L. Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002, s.204.

⁴⁵⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.89.

⁴⁵⁹ Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.239.

⁴⁶⁰ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ank., 1969, s.63.

⁴⁶¹ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.90.

⁴⁶² Aynur Koçak, *Ahmet Bîcan Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, s.375.

tedbiren birkaç güvercin yola çıkarılır. Postacılıkları ile şöhret bulmuş güvercin türleri şunlardır: Pal, Bağdadî, Câvî, Mekkî, Halepî, Mısırî, Şamî ve Bursa'nın Hünkâr güvercinleridir. Bunlardan Pal ve Bağdadî yön bulmadaki kabiliyetleri dolayısıyla çok tutulmuştur. Özellikle Pal güvercini, yön kabiliyeti ve hızından dolayı Osmanlı'da kullanılan güvercin türlerinin en meşhurdur⁴⁶³.

Güvercinlerin gübrelere değerli olduğundan satılır. Özellikle ziraatte kullanılır. Ülkemizde Diyarbakır karpuzları bu gübrelere yetiştirilir. Güvercin bu özelliklerinin dışında tıpta müsbet ve menfi yönleriyle yerini alır: Güvercin ödü yiyen sağlığına kavuşur. Güvercin gözü yiyenin gözüne perde iner. Güvercinler rüyada görülürse hayra yorumlanır ve müjde niteliğindedir. Güvercin rüyada sadık dost, sevgilidir. Dilekler kabul olur⁴⁶⁴. Güvercin kanı sıcak halde göze çekilirse göz karasına iyi gelir. Rüyada güvercin yavrusu görmek erkek evlada işaretir⁴⁶⁵. Ahmet Bican, güvercin etiyile ilgili şu bilgiyi verir: “ Her kim güvercin etin yise zeyrek ola ”⁴⁶⁶.

Lise son sınıfta Gümüşhane'de güvercinle ilgili bir inanışa şahit oldum. Kurban Bayramı'na yakın bir zamanda kurbanlıklar çalınmıştı. Her yol denendi, dağ taş arandı fakat bulunamadı. Daha sonra köyün en yaşlılarından birisi bir tavsiyede bulundu. Küçüklüğünde o da, büyüklerinden dinlemiş. Buna göre bir güvercin kesilecek ve bu güvercinin dili, yatmadan hemen önce yörenin en temiz -dini açıdan- olarak adledilen imamın dilinin altına koyulacak. Böylece imam rüyasında hırsızların yerini tesbit edebilecekti. Nitekim böyle yapıldı. Merakla sabah olmasını beklemiştik. Sabah olunca haber tez ulaştı. İmam sabaha kadar, çok karışık yollardan yürüdüğünü ve çokça hayvan sürüsüne tasadüf ettiğini söylemişti. Ancak bu sözler bekleyenlerin umutlarını boşa çıkarmıştı⁴⁶⁷.

B. Edebiyatımızda Güvercin:

Edebiyatımızda, güvercinin gökte uçuşu, ayağına halhal takılması, etinin kebab yapılması, kanadına veya ayağına mektup bağlanarak postacı olarak kullanılması, barınacak yerleri (kebûter-hâne)⁴⁶⁸, döne döne uçuşu, Ka'be' ye konmayışı ve “ ku ku ” diye ötüşü gibi hususlar dolayısıyla ele alınır.

Şiirimizde, güvercinin “ ku ku ” tabiri ile bu tabirin Farsça'daki mukabili “ Nereye? Nereye ” veya “ Nerede, Nerede? ma'nâları da kastedilir⁴⁶⁹. Yine şiirimizde güvercin âşığın gönlü ve postacısı olarak düşünülür. Sevgilinin gönlünün Kâ'be' ye benzetildiği beyitlerde âşığın gönlü, bu Kâ'be' nin damında bulunmayı arzulayan güvercin olarak hayal edilir. Rakîbin attığı eziyet taşları, bu isteğin gerçekleşmesine mani olur. Güvercinin gözlerinin kırmızı olması ve yükseklere çıkamaması edebiyatımızda, farklı hayallere konu olur. Güvercin alıştırıldığı mekâna dönme özelliğinden dolayı, âşıktan sevgiliye mektup götürülen postacı olarak düşünülür. Güvercin kendisine emanet edilen mektubu, Hümâ olan sevgiliye ulaştırmak için görevlendirilir. Ancak Güvercin yücelere çıkamadığı için Hümâ olan sevgiliye mektubu ulaştıramaz. Güvercin aldığı görevi yerine getirememenin vermiş olduğu sıkıntıyla ağlamaktan gözleri kırmızıya döner⁴⁷⁰. Böylelikle edebî olarak güvercinin gözlerinin kırmızılığı açıklanmış olur.

⁴⁶³ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.84, 85.

⁴⁶⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.198,199.

⁴⁶⁵ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.111.

⁴⁶⁶ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.375.

⁴⁶⁷ Sani Gören, Derlenen: Yaşar Çelik (85 yaşında) Akçahisar Köyü/ Gümüşhane.

⁴⁶⁸ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.520.

⁴⁶⁹ Mehmet Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.268.

⁴⁷⁰ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.420.

Güvercin şiirimizde, âşık, âh dumanı, gönül, sine, sevgili, saç vb. için benzetilen durumundadır⁴⁷¹. Güvercinin Mar' aş ve Taklakçı denilen yabancı türleri avcılıkta kullanılır. Sevgilinin saçı da âşığın gönül kuşunu avlayan avcı bir güvercine benzetilir. Ayrıca güvercin için kullanılan " hûn-ı kebûter " (güvercin kanı) şaraptan kinaye olarak da ele alınır⁴⁷². Güvercinin " kebk-i derî " diye tabir olunan türü sesinin ve gövdesinin güzelliği dolayısıyla söz konusu edilir⁴⁷³.

Tasavvufta, güvercinin dönüp dolaşıp tekrar ait olduğu yere gelmesi yönüyle Allah âşıkları arasında bir münasebet kurulur. Bu âşıklarda tıpkı güvercin gibi ait oldukları eve geri döneceklerdir. Âşık için uzak olduğu evin hayâli, onu cânının kıblesi olur⁴⁷⁴.

Birçok kuşta olduğu gibi güvercin de türkülere bilmecelere, manilere, ninnilere konu olmuştur. Yukarıda güvercinle ilgili birkaç hikâye ve masal örneğine değinildi. Bununla beraber güvercin uçmadaki gösterişiyle " güvercin uçverdi, kanadını açiverdi " türküsüne; yumurtlama özelliğiyle bilmecelere konu olur:

Ay valalar valalar,
Aydan aya çifte döker halalar,
Akıllar derceyleyip bulalar,
Akılsızlar mâyil olup kalalar.
(Elazığ)⁴⁷⁵.

Güvercin kuşu, yer aldığı ninnilerle diğer birçok kuş gibi belki de çocuklara, bebeklere rüyalar âleminin ilk kanat hışırtılarını duyurur ve ilk hayâllerini öğretir. Güvercin, açık renkleriyle, dalga dalga kanatlarıyla ninnilerde ifadesini bulur:

Ak güvercin, gök güvercin;
Kanatlar mevcin mevcin,
Sen oku da benim kuzum,
Senin baban öder harcın!
Uyusun da büyüsün ninni,
Tıpış tıpış yürüsün ninni!
(Konya)⁴⁷⁶

Güvercin, Türkçenin zenginliği içerisinde mânilere de yansır. Âşık, aşağıdaki mânide durumundan şikâyetle bahsetmektedir. Kendini güvercin olup daldan dala konamamaktan aciz görür:

Ben güvercin olamam,
Daldan dala konamam,
Muhtar yaksam arasam,
Yârim gibi bulamam.
(877)⁴⁷⁷.

⁴⁷¹ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s. 520.

⁴⁷² Melike Erdem Gündüz, *Ahmedi Dîvânı'nı Tahlîli*, s.200.

⁴⁷³ İskender Pala, *a.g.s.*, s.288.

⁴⁷⁴ Özgün Baykal, *a.g.m.*, s.59.

⁴⁷⁵ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.144.

⁴⁷⁶ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.166.

⁴⁷⁷ Kılıslı Rifat Bilge, Hzl: Atâ Çatıkkaş, *Mâniler*, MEB Yay., İst.,1996, s.122.

Mâni ve ninnilerin dışındaki halk ürünlerinde de güvercinle ilgili söz konusu ilhâmı bulmak mümkündür. Bir güvercin cinsi olan “ paçalı güvercin ” eskiden Osmanlı hanımlar arasında alımlı ve güzel kızlar için söylenen bir deyim olarak kullanılırdı⁴⁷⁸.

C. Güvercinle İlgili Genel Özellikler:

Güvercin edebiyatımızda sıkça adı anılan kuşlardandır. Bunun önemli sebeplerinden biri yukarıda da ifade edildiği gibi postacılık vasfıdır. Şiirimizde güvercinle ilgili bu vasfı etrafında birçok teşbih yapılmış, hayaller kurulmuştur.

1. Güvercin-Kanat/Renk:

Güvercin iri, yuvarlakça gövdeli, kül ve kurşuni renkte bir kuştur. Ancak farklı renklere sahip güvercin türleri de vardır. Güvercinlerin bazı türlerinin kanat uçlarında kıvılcık vardır. Bu durum şairler tarafından çeşitli tasavvurlarla şiire konu edilmiştir. Aşağıdaki şiirde şair, sabah güvercinin kanadındaki kıvılcık rengi kendi ahının haberinin yakıncılığına tasavvur ederek güvercinin kanat rengine işaret eder:

Yandı sûz-ı peyâm-ı âhumdan
Âteşin şeh-per-i hamâme-i subh
Fehîm-i Kadîm, s.346, G., 32/2.

2. Güvercin-Künde (Kayış-bukağı):

Künde, bazı av hayvanlarının (bkz. doğan mad.) ve kuşların ayağına bağlanan kayıştır. Güvercinin ayağına künde bağlanması hem yuvasına alıştırılması hem de güvercinle gönderilecek mektubun veya bilginin ipe ayağına bağlanması durumudur. Fehîm, aşağıdaki beyitinden güvercinin âşık ile sevgili arasında postacı olduğunu ve haremlik bir bilginin künde ile ayağına bağlandığı anlaşılır:

Kebûter-i harem-i ‘aşk u künde deryâyam
Revâ mıdır ola âzâdeye revâ zencîr
Fehîm-i Kadîm, s.392, G., 65/8.

3. Güvercin-Mekân:

Güvercin birçok yerde yaşayabilen bir kuştur. Daha çok ağaçlar olmak üzere, gökyüzü, camiler, evler, tarlalar, dağlık bölgeler ve kebûter-hâneler güvercinin yaşadığı yerlerdir. Ağaçlara ve çalılara yuva yapar. Karacaoğlan’ın aşağıdaki şiirlerinde güvercin halkla iç içedir. İnsanın olduğu her yer onun mekânı olarak düşünülür. Şair, yaşanan âlemi konulup göçülen bir “ güvercinlik ” olarak ifade edererek güvercini sıfatlaştırır. Her güvercin eğitimini tamamladıktan sonra güvercinliği terk ettiği gibi insan da bağlı bulunduğu dünya güvercinliğinden vadesi dolunca göçecektir:

Yörü, hey kaşları kalem!
Sağ olursam seni bulam,
Göğercinliktir bu âlem,
Konar, göçer, demedim mi?
Karacaoğlan, s.224, Var., 348/4.

Güvercinlerin insan hayatında önemli rol oynamalarından ötürü insanlar tarafından özel olarak bakılmışlardır. Bu amaçla güvercinlerin beslendiği, eğitildiği mekânlara “ kebûter-hâne ” adı verilir⁴⁷⁹. Güvercinler daha doğumlarından itibaren bu yerlerin sakinlerindedir.

⁴⁷⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.83.

⁴⁷⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.89.

Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde kebûter hanenin sakiniinn gönül kuşu olduğu ifade edilir. Şair, burada yetişen gönül kuşunun anka kuşunu bile geçeceğini söyleyerek buralarda verilen eğitime dikkat çekilir:

Gel rumûzundan haber al ârîf-i dîvânenin
Şem'a yan yanınca gör ahvâlini pervânenin
Murg-i dil anka geçer her bir kebûter-hânenin
Dânesine sayd olur âvâre zannetmen beni
Âşık Ömer, s.181, Murab., 335/2.

4. Güvercin-Mektup/Postacı/Haberci:

Eskiden bir yerden bir yere haber ulaştırmanın hem çok zor olduğu hem de fazla zaman aldığı bilinmektedir. Ancak güvercin vasıtasıyla bu duruma çare bulunur. Türklerin eski devirlerde güvercinle mektup gönderdikleri bilinmektedir. Bunun için özellikle ordularda, saray ve kalelerde çiftler çiftler güvercin yetiştirilir. Eğitilmiş güvercin, ayağına bağlanan mektupla haberi beldeden beldeye, kaleden kaleye, ordudan orduya en kısa zamanda ulaştırırdı. Uçan kuş, en kısa yoldan mahale varınca bu mektup ayağından veya kanadından alınır. Güvercin salıverilmeden önce iyice doyurulur ve suya girip mektubu ıslatmaması için ayağı sirke ile yıkanır. Dişisi kuluçkada olan erkek güvercinin mektubu yerine ulaştırması daha seri olduğu saatte on mil mesafe kaydettiği, bir günde İstanbulla İskenderun arasında mektuplaşmanın mümkün olduğu tecrübe ile sâbit olmuştur. Böylelikle güvercin, dönüp dolaşıp alışmış olduğu mekâna geri dönme özelliğinden yararlanılarak iki bin seneden beri postacılıkta kullanılmaktadır⁴⁸⁰. Güvercinin tabiatındaki bu alışkanlığından ötürü, güvercin, edebiyatımızda âşıktan sevgiliye mektup götüren postacı olarak düşünülür. Güvercin, âşık tarafından kendisine emanet edilen mektubu, sevgiliye ulaştırmak için görevlendirilir. Âşık, sevgiliye ulaştırılmak üzere hazırladığı bu mektubun içerisindeki satırları arasına sevgiliye olan aşkını, sevgisini, acısını, üzüntüsünü ve hasretini gizler. Âşık, daha sonra bu mektubun yerine ulaştırılması amacıyla mektubu bir iple güvercinin kanadına bağlar. Güvercin, genel olarak çok gizli bilgilerin ulaştırılmasında kullanılır. Âşığın bütün sırlarını gizleyen mektubu yerine ulaştırması da çok önemlidir. Ancak mektubun yerine ulaşmasını engelleyecek bazı hususlar vardır. Öyle ki, âşığın hasretinin, yakıcı çığlıklarının, âhının haberinin yakıcılığının yazılı olduğu mektup güvercinin kanadını yakıp tutuşturabilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde güvercinin âşığın postacısı olduğunu belirterek bu anlatılan duruma işaret eder:

Yandı sûz-ı peyâm-ı âhumdan
Âteşîn şeh-per-i hamâme-i subh
Fehîm-i Kadîm, s.346, G., 32/2.

Yukarıdaki ifadenin benzeri Âşık Ömer'de görülür. Şair, sevgiliye gönderilmek üzere bir mektup hazırlar. Âşık, bu mektubunda ayrılık ateşiyle vücudunu yaktığını, yine ayrılık yüküyle elif gibi olan boyunun bükülüp dal harfine benzediğini, hasretini ve davetini anlatır. Mektubun sevgiliye kavuşması ümidiyle gönül kuşunu ve güvercini salı verdiğini söyler. Âşıktan sevgiliye giden bu mektupta çok gizli bilgiler yer aldığı için bunun sevgiliye ulaşması gerekmektedir. Bunun içinde yukarıda ifade edildiği gibi eskiden haberin yerine ulaşmama ihtimaline karşı birden fazla güvercin yola çıkarılırdı. Buna göre âşık, biri âşığın gönül kuşu, diğeri posta güvercini olmak üzere iki posta kuşunu yola çıkarır:

⁴⁸⁰ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s.296.

Ben efendim kendime gör kim nice hâl eyledim
Firkâtin nârına yaktım cismimi kal eyledim
Bâr-ı hecrinle elif kaddim büküp dal eyledim
İştîyâkım nağmesin vasliyle irsâl eyledim
Murg-ı dil bir yana per açtı kebûter bir yana
Âşık Ömer, s.368, Muham., 596/4.

5. Güvercin-Özgürlük:

İslâmda, güvercinin önemli bir yeri vardır. İnancımıza göre güvercin, günahsızlıkla ifade edilir. Barış, özgürlük ve sevginin sembolüdür. Onun şanında özgürlük ve serbestlik vardır. Güvercin, bir rivayette (bkz. Nuh Tufanı kıssası) Hz. Nuh' un huzuruna zeytin dalıyla döner. Zeytin dalı günümüzde barışın simgesi olmuştur. “ Zeytin dalı uzatmak ” deyimi buna örnektir. Fehîm aşağıdaki beytinde güvercinin ayağına künde vurulmasını hatırlatarak onun özgürlüğün sembolü olduğunu hatırlatır:

Kebûter-i harem-i ‘aşk u künde deryâyam
Revâ mıdır ola âzâdeye revâ zencîr
Fehîm-i Kadîm, s.392, G., 65/8.

“ Ben aşk haremının ve Allah'ın ayağı bağlı güverciniyim, serbest bir kimseye zincirin uygun görülmesi revâ mıdır? ”

6. Güvercin-Uçması/Takla Atması:

Güvercinler şekil ve tür bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Bazıları çok yüksekte uçarken bazıları alçaktan uçarlar. Güvercinin bir özelliği de dönerek uçmasıdır. Güvercin bir günde üç bin fersahlık mesafeyi alır. Fehîm, bir beytinde göğün hareketiyle güvercinin hareketi arasında benzerlik kurar. Kurulan bir başka ilgi ise açık mavi renkleri yönüyledir:

Evc-i kadrinde kebûter-veş döner çarh-ı kebûd
Kasrınun kim ‘arş u kürsî ana eyler intisâb
Fehîm-i Kadîm, s.128, K., 5/37.

“ Mavi gök, arş ve kürsünün kendisine intisap ettiği kadrinin doruk noktasında güvercin gibi döner. ”

Şiirimizde postacı güvercinlerin yanında taklacı güvercinler de çeşitli vesilelerle ele alınır. Güvercinin Mar' aş ve Taklakçı denilen yabancı türü şiirimize konu olur. Bu kuşlar avcılıkta kullanılır. Taklakçı güvercinlerin attıkları taklalara “ mu'allak ”; kimi türlerinin ayak topuklarında olan halkalara ise “ halhal ” ismi verilir⁴⁸¹. Güvercinin takla atmasıyla ilgili ifadeye sadece Karacaoğlan'a ait bir türküde rastlanır. Bu türküye göre sevgilin evinin önünde bir çift güvercin takla atmaktadır:

Evlerinin önü bakla,
Çift güvercin atar takla,
Al koynuna beni sakla,
Sabahına tâna karşı.
Karacaoğlan, s.355, Tür., 480/1.

⁴⁸¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.88.

D. Güvercinle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Güvercin şiirimizde âşık, âşığın âhının dumanı, gönlü, sinesi; sevgili, sevgilinin saçı, duruşu, topuğu; mavi gök; sabah vb. için benzetilen durumundadır.

1.Güvercin-Âşık:

Güvercinle âşık arasında kurulan teşbih saflık, temizlik ve ayaklarına künde vurulması dolayısıyladır. Fehîm'in aşağıdaki şiirinde âşık ile güvercin arasında benzerlik kurulmuştur. Âşık, kendisini ayağı bağlı bir güvercin olarak düşünür. Âşık, sevgiliye derdini anlatamadığından eli ayağı bağlanmış bir şekildedir. Âşık, sevgili için beslediği aşk sırrı yüzünden ayağı bağlanmış, sevgiliye gidememektedir:

Kebûter-i harem-i 'aşk u künde deryâyam
Revâ mıdur ola âzâdeye revâ zencîr
Fehîm-i Kadîm, s.392, G., 65/8.

2. Güvercin-Mavi Gökyüzü:

Güvercinin genel itibariyle kül ve kurşuni renkte bir kuş olduğu bilinir. Güvercin ile gökyüzü arasında renk ve hareket yönüyle bir benzerlik söz konusudur. Fehîm-i Kadîm' in aşağıdaki beytinde gök yüzünün rengi ve güvercinin dönerek uçması arasında benzetme yapılmıştır. Burada göğün doruk noktada dönmesi ile bazı güvercin cinslerinin çok yüksekte uçması arasında da ilgi kurulmuştur:

Evc-i kadrinde kebûter-veş döner çarh-ı kebûd
Kasrınun kim 'arş u kürsî ana eyler intisâb
Fehîm-i Kadîm, s.128, K., 5/37.

3. Güvercin- Sabah:

Sabah, aydınlık özelliğiyl ve rengiyle güvercine benzetilir. Sabah güneş doğarken ufuktaki kızılılık, âşığın âhıyla yanmış güvercin kanadına benzetilir. Yine âşığın âhının ateşiyle, sabah vakti güneş doğmadan önceki kızılılık birbirine benzetilir:

Yandı sûz-ı peyâm-ı âhumdan
Âteşîn şeh-per-i hamâme-i subh
Fehîm-i Kadîm, s.346, G., 32/2.

“ Sabah güvercinin ateşten kanadı, âhımın haberinin yakıcılığından tutuştu. ”

4. Güvercin- Sevgili:

Edebiyatımızda güvercin ile sevgili arasında kurulan benzerlikler belirli özellikler sebebiyledir. Güvercinle sevgili arasında kurulan benzerlik daha çok sevgilinin kendisi, saçı vb. unsurları itibariyledir. Halk şiirinde bu teşbihlerden başka sevgilinin duruşu ve topuğu güvercine benzetilir. Öyle ki, Türk Halk şiirinde ayağı güvercin büyüklüğünde olanlara “ güvercin topuklu ” denir⁴⁸². İncelenen şiirler içinde bu iki benzetmeye Karacaoğlan'da rastlanır. Bunlarla ilgili ifadelerin geçtiği koşmalarda sevgili duruşu ve ayağının büyüklüğü yönüyle güvercine benzetilir:

⁴⁸² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.91.

Güvercin duruşlu, keklik sekişli,
Kıl ördek boyunlu, ceyrân bakışlı,
Tavûs kuşu gibi göğsü nakışlı,
Şöyle bir güzel ver gönlüm eğleyim.
Karacaoğlan, s.141, Koş., 206/3.

Güvercin topuklu, ince beli,
Gerdanı bir karış püskürme benli,
Hemen, Köroğlu'nun Ayvaz'ı dengi,
Bana bir suna ver, gönlüm eğleyim.
Karacaoğlan, s.141, Koş., 206/2.

13. HOROZ-TAVUK:

Erkeğine horoz, horos, zûkat, dîk, bednûs, hurû, hurûc, hurûh; dişisine tavuk, makiyân, decâce, murg-ı hâneği, dakuk, hak; yavrusuna, cücük, civciv, cüje; genç olanına, piliç, ferik / yarka, bülüş adları verilir⁴⁸³. Eski Türkçede “ takagu ” sözcüğü hem tavuk cinsini hem de horozu ifade etmektedir⁴⁸⁴. Bunların dışında horoz yerine Türkçede “ erkek takugu ”, “ aygır tavuk ” gibi isimler kullanılmıştır. Rumeli Türkçesinde piliç ve ferik yerine “ yarka ” kelimesi kullanılır⁴⁸⁵. Türk lehçelerinde horozu horuz, atas, koraz, horaz, ataç, horaz ve ğoraz; tavuğa ise toyug, tavık, tok, tovuk ve tohu adları verilir⁴⁸⁶.

Horoz, kısa ve kalın gagalı, farklı renkleri olan, kısa mesafeli hızlı kanat çırpmalarıyla bilinen başında kırmızı ve dilim dilim ibiği bulunan bir kuştur⁴⁸⁷. İslam müelliflerine göre horoz bütün kuşlarını en şehvetlisidir. Bütün tavuklar onun için aynıdır. Gece olunca bütün tavukları etrafına toplar, kendisi de kapıda nöbet bekler. Bu yönüyle akıllı bir kuş değildir⁴⁸⁸. Horozun eşinin olmaması ona çok karılı bir koca sıfatı yükler. Yani gün içerisinde horoz, birden fazla tavukla ilgilenir. Horozun kavgacılığı ve dövüş anındaki kabarması önemli özelliklerindedir. Yunanlılar horozu İran kuşu deseler de, onun vatani Hindistan olmalıdır⁴⁸⁹. Horoz ötüşüyle ün yapmış bir kuştur. Onun ötüşünde zaman ayarı olarak şaşılacak bir durum vardır. O da vakitleri bilmesidir. Gecelerin uzun ya da kısa oluşu onun ötüşündeki bu ayarı bozmaz. O, her zaman gün aydınlanmadan önce ve sonra adet üzere öter. Horozun bu ötüşü gün içerisinde namaz vakitlerini haber verdiği kadı ve görevlilerce tecrübe ile doğrulanmıştır⁴⁹⁰. Ancak kuşlar içinde horoz kadar öten başka bir kuş yoktur. Zaman olur ki bazen on bazen de yirmi tavuğa cevap verir. Ve her saatte bir kez öter. Gecenin yarısını ve sabah olduğunu haber verir⁴⁹¹.

Tavuk ise kısa gagalı, ibibiği horoz ibibiğine göre daha küçük, uçuşu kısa mesafeli ve bu esnada seri kanat vuran bir kuştur. Tavuğun civcivken sevimli ve hareketi büyüdükçe hantallaşan bir yapısı vardır. Tavuğun tüneyeceği yerler çeşitli olmakla beraber o ayakları ile kavrayabileceği ağacın küçük dallarına tünemeyi sever. Genelde kümes hayvanı olarak tanınan tavuk, güneşin batmasıyla birlikte tünelerine çekilir. Civciv ise annesinin sesiyle

⁴⁸³ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.91

⁴⁸⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay., İst, 2002, s.148.

⁴⁸⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.223, 224.

⁴⁸⁶ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.858, 859.

⁴⁸⁷ Heinzl, *a.g.e.*, s.110.

⁴⁸⁸ *İslam Ansiklopedisi*, “ Horoz ” mad., MEB Yay., İst.,1950, C.5, s.562.

⁴⁸⁹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.224.

⁴⁹⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.159,160.

⁴⁹¹ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.373.

hareket eder. Cıvciv yumurtadan çıkar çıkmaz avcı kuşlardan sakınmak için annesinin kanatları altına gizlenir. Çünkü tavuk yırtıcı kuşlardan çekinmez, hatta onların üzerine gider. Cıvciv, kendisi doğduktan altı ay sonra yumurtlamaya başlar. Genelde hububat ile beslenir. Tavuklarda kuluçka süresi yirmi bir gündür. Tavuk bu süre zarfında yumurtaların üzerine yatar. Tecrübeye göre yuvarlak yumurtalar kuluçkaya yatırıldığında horoz; sivri uçlu ve uzunca yumurtalar kuluçkaya yatırıldığında tavuk dünyaya gelir. Kuluçka sırasında aynı sıcaklık gübre ile de verilebilirse yumurtalardan yine cıvciv çıkar. Cins bir tavuk iyi bakıldığında senede iki yüz elliye kadar yumurta almak mümkündür. Tavuk yumurtasının kabuğu yumurtlama işleminden sonra havayla teması sonucunda sertleşir⁴⁹². Bilinen tavuk türleri şunlardır: Alaca tavuk, Arap tavuğu, Beç tavuğu, Çilli tavuk, Kara tavuk, Yabalı tavuk gibi⁴⁹³.

A. Kültürümüzde Horoz ve Tavûk:

Kültürümüzde horoz ve tavuk ile ilgili inanışlar, rivayetler ve tabirler oldukça fazladır. Eski Türklerde horoz, karanlığın gidişi ve günün ağarışını haber veren bir semboldür. Horozun sesi ise kötü ruhları kovan koruyucu bir simge olarak düşünülmüş olabilir. Horozun eski İran mitolojisinde de güneşin doğuşunun simgesi olduğu İranlı yazar Firdevsî' nin Şehnâme adlı eserinden anlaşılır. Yine bu mitolojiye göre horoz ışığın habercisi ve bekçisidir. Bu özellikler Türk-İslâm dünyası için de söz konusudur. Başka kültürlerde olduğu gibi bizim kültürümüzde de horoza, cesaret, savaşıklık, nezaket, dürüstlük, Şeytan'ı def etme gibi vasıflar yüklenmiştir. Ayrıca bazı rivayetlere göre horozun bulunduğu eve Şeytan'ın giremeyeceği, Peygamberimizin bir beyaz horozu olduğu, namaz vakitlerini bildirdiği için devamlı yanında götürdüğü söylenmektedir. Türklerde özellikle beyaz horoz önemlidir⁴⁹⁴.

Horozun sesiyle ilgili rivayetler çok fazladır. Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle nakleder: Hz. Resûlullâh (s.a.v.): “ Sizler horoz öttüğünü işittiğiniz zaman Hz. Bârî' nin fazl ü lütfundan niyâz ve istiânede bulunun. Zirâ horozlar melâike-i kirâmı göreyerek ötüşürler. Eğer merkebin anırdığını işiterseniz şeytandan teavvüz edin. Zirâ merkep Şeytan'ı görür.” Horozun sesiyle ilgili bir başka rivayet Sa'lebî'ye aittir. O şöyle nakleder: Hz. Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “ Hz. Bârî üç sesi sever; bunlardan biri horoz sesi, diğeri Kur'ân-ı Kerîm okunurken hasıl olan ses, üçüncüsü de seher vakitlerinde tevbe ve istiğfar sesi.”⁴⁹⁵.

Genel itibariyle ortak noktalar olsa da her millet, hayvanların özelliklerini farklı biçimde kavrar. Mesela IX. Yüzyılda El Medini tarafından yazılmış bir Arapça metinde, Altay Türklerinin bazı hayvanları, diğer milletlerden farklı olarak nasıl kavradıklarını işler. Buna göre: “ Türkler becekrikli bir ordu komutanında on hayvanın özelliğinin olmasını isterlerdi; horozun cesareti, tavuğun iffeti, arslanın yürekliliği, yaban domozunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin sebatı, turnanın uyanıklığı, karganın temkinliği, kurdun dövişteki atılğanlığı ve her tür güç koşulda yağlı kalmayı başaran yagru'nun besiliği ”. Esasen burada Türklerin belirli özelliklerine yüklenen hayvan sıfatları Türklerde değişmektedir. Bunun sebebi yukarıda da bahsedildiği üzere her halkın hayvanları kendine göre yorumlamasından ileri gelmektedir. Bu sıfatlar, Araplar tarafından o hayvanlara yüklenmiştir. Çünkü Türklerde cesur yürek, horoz yerine ayıdır. İffet saksığanın, uyanıklık baykuşun olur. Özellikle tavuğa iffet yüklemek bizim kültürümüz için garip bir durumdur⁴⁹⁶. Türk kültüründe bazı hayvanların

⁴⁹² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.150,151.

⁴⁹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarhine Giriş*, C.2, KB Yay., s.415,416.

⁴⁹⁴ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.148,149.

⁴⁹⁵ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.160.

⁴⁹⁶ Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.228,229.

ongun sayıldığı hususu daha önce ifade edilmişti. Simgesi (ongunu) horoz olan Türk boyu, kızıl Han'a bir horoz yavrusu kurban edermiş⁴⁹⁷.

Eski Türklerde tavuk değerine göre ifadesini bulur. Genel olarak altın tavuk, hükümdar ailesini; gümüş tavuk ise hükümdar ailesinden olmayan soylu kişileri temsil ederdi. Yine tavuk motifi “ On İki Hayvanlı Türk Takvimi ”nin yıl simgelerinden birisidir⁴⁹⁸. Türkmenlerin Şerecesini anlatan Şecere-i Terâkime’de tavuğun, Türk beyleri için nişangâh olarak kullanıldığı da ifade edilir. Eserde bu konu şöyle anlatılıyor: Günhan, Oğuzhan’ın yaptırdığı altın evi diktirdi. Sağ yanına altı ak çadır, sol yanına altı ak çadır diktirdi. Sağ tarafa kırık kulaç yüksekliğinde bir direk diktirdi. Bunun başına da bir altın tavuk bağlattı. Sol tarafa da aynı büyüklükte bir direk ve başına da gümüş tavuk bağlattı. Han’ın emri ile Bozok oğlanları ile beyleri altın tavuğu; Üç-ok oğlanları ile beyleri de gümüş tavuğu, at sürerek okla vurup indirdiler. Tavukları vuran kişilere çok hediyeler verildi⁴⁹⁹.

İbn-i Hâce, Ebu Hüreyre (r.a) ın hadislerinden şöyle rivayet ediyor: “ Ol Serir-i İrşâd (s.a.v.) zenginlere koyun yetiştirmelerini, fukaraya da tavuk beslemelerini tavsiye buyurdular.” Her sınıfa yapılan teklif kendi gücüne göredir. Önemli olan insanların durmayıp kazanç peşinde çaba harcamalarıdır⁵⁰⁰. Tavuk, etinden ve yumurtasından faydalanılan bir kuştur. Ömrünün büyük bölümü yürüyerek geçer. Tavuğun su içerken başını yukarı kaldırması halkarasında dua olarak yorumlanır. Tavuğun uçamaması ile ilgili şöyle bir efsane anlatılır: Bütün kuşlar toplanıp “ inşallah yarın uçarız ” demişler. Tavuk ise bu dua esnasında “ Allah izin verse de vermese de uçarız ” dediği için daha sonra uçamamış⁵⁰¹.

Horozun halk inanışlarına yansımış özellikleri de mevcuttur. Beyaz horozun bulunduğu eve Şeytan giremezmiş. “ Ve hem Resûl (a.s.) buyurur kim ak bednus feriştelere benzer, eyle olsa etini yimeyeler. Her kim anı boğazlasa malına, ehline ve oğlancıklarına ziyan gele ”. Horoz eti vücut için yararlıdır. Ancak Ahmet Bican eserinde, horozun bir özelliğine dikkat çeker. Buna göre eğer bir kişi aç karına devamlı horoz eti yerse kısa zamanda saçı sakalı ağarır⁵⁰². Rüyada horoz görmek hatip ve müezzine, güzel sese, birçok evliliğe, kerem sahibi kimseye ve ulemâ ile sohbete delâlettir.

Tavuk eti ise hafızayı kuvvetlendirir. Tavuk eti daha ziyâde bahar mevsiminde yenilmelidir. Bu et, mu’tedil mizaçlı kişiler için çok iyidir. Kan azlığına iyi gelir. Ancak fazla tavuk eti yemenin de kişiyi nasıra müptela edeceği söylenir. Tavuk yumurtası çok makbuldür. Tavuğun kursağından çıkan taş, sar’alı bir kimsenin üzerine asılırsa hastaya iyi gelir. Bu taş aynı zamanda insanı nazardan korur. Sıhhatli kişiye daha da kuvvet verir. Ayrıca Uygur Türkçesinde yazılmış olan tıp kitaplarında sık sık tavuk yumurtası, ilaç olarak tavsiye edilmektedir. Tavuk yumurtası safrayla karıştırıldığında çıbanları iyileştirir. Karatavuk yumurtasını zalim bir kişinin evinin kapısına sürerlerse o evde şer ve fesat eksik olmazmış. Rüyada tavuk görmek genel itibariyle kadınla yorumlanır. Tavuk ve yumurta görmek bayağı kadına işarettir. Tavuğu uyur görmek işveli kadına; civciv görmek zinaya işaret eder. Hastanın yanına tavuğun girdiğini görmek hastanın iyileşeceğini gösterir. Rüyada tavuk kanadı görmek mala işarettir⁵⁰³.

⁴⁹⁷ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay., İst., 1992, s.156.

⁴⁹⁸ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.148,149.

⁴⁹⁹ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.1, s.211,212.

⁵⁰⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.151.

⁵⁰¹ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.257.

⁵⁰² Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.373.

⁵⁰³ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.156,157; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.165; Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.378; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.II, s.421.

Osmanlı döneminde tavuk kümesleri yaygındı. Sarayda bulunan kümeslerin bakımından tavuk ve horozların ihtiyaçlarının giderilmesinden tablakâr/saryadâr, akkâm ve ayvâz denilen saray görevlileri sorumludur⁵⁰⁴.

B. Edebiyatımızda Horoz ve Tavuk:

Edebiyatımızda, horoz genel olarak ötüşü ve tepesinde dal dal olan kırmızı ibiği dolayısıyla söz konusu edilir. Horozun bu kırmızı ibiği şiirimizde “ tac-ı horoz ” , “ Kızılbaş-ı nâ-bekâr ” diye de ifade edilir⁵⁰⁵. Horoz, şiirimizde, “ horoz-ı ‘arş ” tamlaması içerisinde de beyitlere konu olur. ‘Arş horozu, Cennet’ de bulunan Tûbâ ağacının yanında uzun bir direk üzerinde duran ve günün belirli saatlerinde öten çok büyük bir melektir⁵⁰⁶.

Tavuk ise edebiyatımızda, devamlı ötüşü sebebiyle önemsiz kişilerin sözlerinin benzetileni olarak karşımıza çıkar. Özellikle tavuk yumurtladığı zaman kopardığı feryat dolayısıyla, önemsiz işler yapan, ancak büyük işler başarmış intibânı bırakmak için hır gür yapan insanlar için benzetilen olur⁵⁰⁷.

Edebiyatımızda, horozun ötüşü, tavuk ötüşü gibi boş söz olarak ifade edilmez. Çünkü horoz, öteceği zamanı bildiğinden ve özellikle sabah vaktini bildirdiğinden değerli bir kuş olarak tasavvur edilir. Aşağıdaki manide horozun en önemli özelliği olan sabah vaktini bildirmesi konusu işlenir:

Ayvanda kış kabağı,
Yüzün altın tabağı,
Ağzın kapansın horoz,
Ne tez ettin sabahı⁵⁰⁸.

Bir ninni örneğinde de horozun sabah vakti öttüğü görülür. Çankırı’ ya ait bu ninnide sabah vakti ilk öten kuşun horoz olduğu belirtilir:

Ninni dedim yatana dek,
Ay buluta batana dek,
İlk horozlar ötene dek,
Uyu yavrum sabah dek.
(Çankırı)⁵⁰⁹

Horozla ilgili Erzurum yöresine ait bir bilmecede horozun iki özelliğine birden vurgu yapılır. Horozun birden çok tavukla ilgilenmesi ve ezan vakitlerinde ötmesi bilmeceye konu olur:

Abdestsiz ezan okur,
Nikahsız kadın taşır.
(Erzurum)⁵¹⁰

Horoz, edebiyatımızda, mani, ninni ve bilmecelerin dışında atasözlerine ve deyimlere de konu olur. Daha önce de ifade edildiği gibi horoz geceleri tavukları bir araya toplayarak

⁵⁰⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.92.

⁵⁰⁵ Melike Erdem Gündüz, *a.g.e.*, s.205.

⁵⁰⁶ Ahmet Atilla Şentürk, “ Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre, Sâbiteler ” , *Türk Dünyası Araştırmaları*, İst., 1994, S.90, s.133.

⁵⁰⁷ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.421.

⁵⁰⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.124.

⁵⁰⁹ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.131.

⁵¹⁰ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.147.

onların bekçiliğini yapar. Bundan dolayı horoza enayi gözüyle bakılır. Bunun içinde toplumda horoz gibi kendini tehlikeye atanlara akılsız aptal anlamında “ horoz akıllı ” deyimi kullanılır. Bir konu üzerinde söz söyleyenin çok olduğu yerde sonuca varmak zordur anlamında kullanılan “ Horozu çok olan köyün sabahı geç olur.” atasözü ve her şey zamanında söylenmeli, zamansız söylenen şey başa beladır anlamında söylenen “ Vakitsiz öten horozun başını keserler. ” atasözü yine horozun ötüşüyle ilgili ifadelerdir⁵¹¹.

Edebiyatımızda tavukla ilgili malzeme çok fazladır. Aşağıdaki maniler⁵¹²de tavuğun özellikleri ve kendisine benzetilen unsurlar yer almaktadır Türk düğünlerinde gerdekten önce damadın ve gelinin tavuk yemesi gelenektir. Aşağıdaki manide gerdekten önce kılınan namaza ve bu geleneğe vurgu yapılır:

Bahçelerde ak yemiş,
Dallarda yere eğmiş,
Damat namaz kılarken,
Gelin tavuğu yemiş.

Tavuğun genç yetişkini anlamında kullanılan piliç ve ferik isimleri benzetme yolu ile yetişkin genç kız anlamlarında da kullanılır:

Gece gündüz kodunuz,
Bütün kış uyudunuz,
Küçük küçük piliçler,
Ne zaman büyüdünüz?
(mani)

Açılın geri geri,
Açılsın horon yeri,
Biraz horon eylesin,
Şu köyün ferikleri.
(mani)

Tavuğun, benzetilenleri, sesi dışında eti sıkça şiirimize konu olur. Kastamonu yöresine ait bir ninnide pişmiş tavuktan bahsedilir ve azık olarak kullanılmak üzere çantaya koyulduğu söylenir.

Ninni ninni ninesine
İner gider teyzesine
Pişmiş tavuk tel gözleme,
Koyu verin çantasına.
(Kastamonu)⁵¹³

Bir bilmedede ise tavuk, yumurta ve civciv bir arada işlenir. Bu bilmedede tavukla ilgili özellikler görülür:

Karşıdan gelir fil fil,
Başında kırmızı gül,
Canlıdan cansız doğar,
Cansızdan canlı doğar,
Haydi bunu bil.
(Tavuk-civciv, Beyşehir)⁵¹⁴

⁵¹¹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1-2, s.316, 458, 860.

⁵¹² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.123.

⁵¹³ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.149.

⁵¹⁴ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.149.

Edebiyatımızda tavukla ilgili özellikler atasözlerinde de bulunur. Daha önce de ifade edildiği gibi tavuk eti fakir için, koyun eti ise zengin içindir. Tavuğun alım gücünün kolay olması onu fakirin sofrasına aş yapar. Başkasını malı bize olduğundan daha değerli görünür anlamında “ Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür. ” atasözü kullanılır. “ Tavuğun sadakası bir yumurta.” atasözü ise gücü büyük işler yapmaya yetmeyenlerden ancak küçük işler beklenir anlamında kullanılarak tavuğun yumurtlarken kendini parçalaması durumuna kinaye yapılır.

C. Horoz ve Tavukla İlgili Genel Özellikler:

Horoz, en dikkat çekici özelliği olan kızıl ibiği ve sesiyle; tavuk ise bir yer adı olan “ Tavuk Pazarı ” ve yemek adıyla incelen şiiirlere yansımıştır.

1. Horoz-ibik (serpûş):

Horozun başındaki kızıl ibiği şiiirimize sıkça konu olur. Bu ibik horozun en dikkat çekici özelliklerinden birisidir. Horoz tüm güzelliğini sanki bu ibiğine borçludur. Fehîm, bir beytinde horozun başındaki dilim dilim olan kırmızı ibiği, hem şekil hen de renk itibariyle âşığın sevgilinin müptelası olduktan sonra gönlünün aldığı hal ve şekle benzetmektedir. Ciğer ve ibik arasında renk ve parça parça olmaları yönüyle ilgi kurulur:

Laht-ı dil ü pâre-i ciğerdür
Dîk-i mey-i ‘aşk-ı yâra serpûş
Fehîm-i Kadîm, s.260, Trk., III, 6/8.

“ Sevgilinin aşk şarabının horozuna başlık, gönül ve ciğer parçasıdır. ”

2. Horoz-Tavuk-Mekân:

İncelenen şiiirlerde horoz ve tavukla ilgili mekân iki yerde geçer. Özellikle yukarıda da ifade edildiği gibi yeryüzündeki horozlara sesi dolayısıyla yön veren ‘Arş horozunun mekânından bahsedilir. Onun yeri Menzîl-i hayrettir:

İçmeyince meclis-i gamda melâmet semlerin
Bulmadık tîğ-ı mahabbet zahmının merhemlerin
Geçmeyince vâdî-i hecr ü firâk âlemlerin
Menzîl-i hayret-fezâdan gelmedi bang-ı hurûs
Âşık Ömer, s.348, Murab., 571/2.

Tavukla ilgili incelediğimiz şiiirlerde bir mekândan söz edilir. Âşık Ömer’in bir dörtlüğünde “ Tavuk Pazarı ” ismi geçmektedir. İstanbul’da Çarşıkapı semtinde bulunan bu yer, Tavuk Pazarı adıyla anılır. Eskiden bu pazar yeri aynı zamanda Halk şairlerin toplanma yeridir⁵¹⁵:

Tavuk pazarında aldı beşimi
Sevdâya uğrattı garîp başımı
.....
Anadan doğru gitti deyu ...
Âşık Ömer, s.17, D., 6/17.

⁵¹⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.93.

3. Tavuk-Yiyecek/Besin:

İncelediğimiz şiirler içerisinde Karacaoğlan'da rastladığımız tavuk ise besin maddesi olarak ele alınıyor. Etinin sindirilmesi kolay ve sağlıklı olması, hafızayı kuvvetlendirmesi, kansızlığa iyi gelmesi gibi nedenlerden ötürü gıda maddesi olarak sıkça tüketilir. Aşağıdaki şiirde şair, sahana koyulmuş bir tavuk kızartmasının hayalini kurmaktadır:

Sütlü ile tek helise olaydı,
Tavuk kızartması sahna dolaydı,
Otel helvâsı da dişe kolaydı,
Aranmaz, üşenmez emek isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/8.

4. Horoz-Ötüşü:

Şiirimizde horozun ötüşü, bang-ı horûs, âvâz-ı horûs gibi terkiplerle ifade edilir. Horozun ses güzelliğinden bahsetmek olanaksızdır. Ancak horoz sesinin günün belirli saatlerinde duyulması bu ötüşü halk arasında anlamlı hale getirir. Horozun ötüşüyle ilgili rivayetlerin bazılarını yukarıda değinildi. Onun sesinin kesilmesi, kıyametin yaklaşmasıyla ilişkilendirilir. Horozun sesiyle ilgili Mu'cem Taberânî'de şöyle nakledilir: Hz. Peygamber: “ Hz. Bârî' nin bir beyaz horozu var ki, kanadı cevâhîrle ile müzeyyendir. Bir kanadı doğuda, bir kanadı batıda, başı Arş-ı A'lâ'nın altında, ayakları havadadır. Her seherde öter. Onun sesini yerde ve gökte bulunanların ins ü cinden maadası işitir. Onun sesini duyunca yeryüzündeki horozların hepsi, o sese tabi' olarak ötüşürler. Kıyamet günü yaklaşınca Hz. Bârî, o horozu ötmeyi terk etmesini emir buyurur. İns ü cin hariç olmak üzere, yerde ve gökte bulunan bütün canlılar, kıyametin yakın olduğunu anlarlar⁵¹⁶. Âşık Ömer, bir dördlüğünde bu rivâyette bahsedilen durumu işler. Ayrılık vakti yaklaştığı zaman insanlara şaşkınlık ve hayret veren yerden ('Arş-ı a'lâ'dan) gelen horozun sesi kesilir:

İçmeyince meclis-i gamda melâmet semlerin
Bulmadık tîğ-ı mahabbet zahmının merhemlerin
Geçmeyince vâdî-i hecr ü firâk âlemlerin
Menzil-i hayret-fezâdan gelmedi bang-ı hurûs
Âşık Ömer, s.348, Murab., 571/2.

Âşık Ömer, bir başka şiirinde horozun bilinen özelliği olan ötüşünü ele alır. Şair, burada horozun ömrü boyunca öttüğü gerçeğini işler:

İshak kuşunun Hakk'adır ünü
Horûs nidâ eder ömrünce sonu
Laklakla geçiyor leyleğin günü
Bin yaşında ihtiyardır akbaba
Âşık Ömer, s.6, D., 1/6.

D. Horoz ve Tavukla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Horoz İbiği-Gönül-Ciğer:

Şiirimizde horoz ibiği, başlık, tac, testere, bıçkı gibi aletlerin ve gönül, ciğer gibi unsurların benzetilene olur. Fehîm, bir beytinde renk ve şekil yönünden horozun ibiği ile âşığın gönlü ve ciğeri arasında ilgi kurar. İbiğin kırmızılığı ile yaralı gönül ve ciğerin rengi

⁵¹⁶ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.160.

arasında ilgi kurulur. İbiğin testere şeklinde dış dış olmasıyla parçalanmış gönül ve ciğerin alacağı şekil arasında ilişki kurulur. Âşığın gönlü ve ciğeri sevgili yüzünden dilim dilim olmuştur:

Laht-ı dil ü pâre-i ciğerdür
Dîk-i mey-i ‘aşk-ı yâra serpûş
Fehîm-i Kadîm, s.260, Trk., III, 6/8.

“ Sevgilinin aşk şarabının horozuna başlık, gönül ve ciğer parçasıdır. ”

2. Horoz-Aşk Şarabı:

Şarap, şiirimizde adı sıkça geçen bir içecek maddesidir. Kırmızı rengi dolayısıyla çeşitli benzetmeler içinde kullanılır. Fehîm, bir şiirinde horozla (horozun ibibiği) şarap arasında kırmızı renk yönüyle bir ilgi kurar:

Laht-ı dil ü pâre-i ciğerdür
Dîk-i mey-i ‘aşk-ı yâra serpûş
Fehîm-i Kadîm, s.260, Trk., III, 6/8.

14. HÜTHÜT:

Hüthüt kuşuna, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde hüthüt, ibabab, ibibik, ibik, ibik kukuk, ibubuk, çavuşkuşu, ipek kuşu, taraklı, baltacı, zıbit, murg-ı Süleyman; Farsçada pûpe, hüdbûdek isimleri; Arapçada ise hüdhüd ismi verilir⁵¹⁷. İslâmî literatürde hüdhüdün “ ebü’l-ah-bâr, ebü’r-rebî, ebü ibâd, ebü seccâd ” gibi birçok künyesi vardır⁵¹⁸.

Hüthüt, çavuşkuşugiller familyasının tek üyesi olan bir kuştur. Taraklı tepeliği ile tanınır. Filistin’de ve daha çok Mısır’da bulunur; kışın Afrika’ya göç eder⁵¹⁹. Hüthütün gagası uzun ve aşağı kıvrık, gövdesi kızıl pembeli, kanatları ve kuyruğu siyah üzerine enine geniş beyaz çizgilidir. En belirgin özelliklerinden biri ibiğidir. Genellikle kapalı olan ibiğinin uçları siyahtır. Hüthüt, ibiğini özellikle konduğunda bir yelpaze gibi açar. Hüthütün kanatları yuvarlaktır. Kelebeği andıran bir uçuşu vardır. Ağaçlıklar, düzlükler, tarlalar, bağ ve bahçeler görülebileceği yerlerdir. Kayalar, oyuk ve kovuklar yuvalandığı yerlerin başında gelir. Tipik sesi üç heceli “ hup-hup-hup ” ve hızlıdır⁵²⁰. Hüthüt, yuvasını gübre içerisine yaptığı için kokusu hoş gitmez⁵²¹. Hüthütün çok keskin bir görüşü olduğu söylenir. Ayrıca hüthüt kuşunun çok vefalı olduğu ifade edilir. Eşlerin birbirlerine karşı olan sevgi ve saygıları çok büyüktür. Eşlerden birisi ölecek olursa hayatta kalan bir daha başkasıyla eşleşmez ve kalan ömrünce feryat eder. Aradaki bağlılık o kadar fazladır ki, dişi olan kaybolursa erkeği yemeden içmeden kesilir⁵²². Ahmet Bîcan eserinde, hüthüt kuşunun yuvasını gübreden yaptığını, yaz günleri ağzını açtığını ve sineklerin onun ağzında dolaştığını söyler. Hasta olduğunda ise akrep yiyerek iyileştiğini belirtir⁵²³.

⁵¹⁷ *Tarama Sözlüğü*, C.3, s.1995; *Derleme Sözlüğü*, C.7, s.2500; Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.96.

⁵¹⁸ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, “ Hüdhüd ” mad., *DİA*, C.18, s.461.

⁵¹⁹ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, *a.g.mad.*, *DİA*, s.461.

⁵²⁰ Heinzl, *a.g.e.*, s.220.

⁵²¹ *İslam Ansiklopedisi*, “ Hüthüt ” mad., MEB Yay., İst., 1950, C.V, s.626.

⁵²² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.305, 309.

⁵²³ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.375.

A. Kültürümüzde Hüthüt:

Kültürümüzde hüthüt kuşu, fiziki özellikleri, ötüşü ve davranışları dolayısıyla insan yorumu ve hayal gücünün işlendiği kuşlardan birisidir. Hüthüt, ailesine son derece bağlı bir kuştur. Özellikle anne sevgi ve saygısının en soylu örneğini o göstermiştir. Rivayete göre hüthüt kuşu, ölen annesine uygun bir mezar bulanana kadar annesini başının üstünde veya sırtında taşımış. Sırtının kahverengi oluşu ve başındaki güzel sorguç bu rivayete yorulur. Çünkü inanişe göre hüthütün başındaki sorgucu Tanrı, ona ödül olarak vermiştir. Hüthütün diğer ilginç aynı zamanda güzel özelliği, annesi ve babası yaşlandığında onlara yiyecek taşımasıdır⁵²⁴.

Hüthüt, kültürümüzde haber götürücülük vasfını taşıyan bir kuştur. Kültürümüzde hüthüt kuşu ile ilgili motifler daha çok Hz. Süleyman ve Belkıs kıssasına telmih dolayısıyladır. Hüthüt hakkında Ku'rân-ı Kerîm ve İslâmî kaynaklarda geniş bilgilerin yer aldığı bilinir. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Süleyman'a bilinen vasıfları dışında kendisine kuşdilinini öğretildiğini; cinlere, insanlara ve kuşlara hükmetme yetkisinin verildiğini ve onlardan müteşekkil ordular oluşturduğunu bildirmektedir. Âyetlerde verilen bilgileri şöyle özetlemek mümkündür: Hz. Süleyman bir seferinde ordularıyla birlikte karınca vadisine gelir. Müteşekkil şekilde oluşturduğu ordusunda kuşları gözden geçirir ve hüthüt kuşunun orada olmadığını görür. Orada bulunanlara hüthütün bulunmama sebebini sorarak, eğer mazereti varsa bunu ispat etmesini, yoksa canını yakacağını belirtir. Fazla zaman geçmeden hüthüt, Süleyman Peygamberin huzuruna gelir. Hz. Süleyman'a, onun bilmediği Sebe ülkesinden haber getirdiğini, bu ülkeyi bir kadının yönettiğini söyler. Onların inançları hakkında bilgi verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman, Sebe'ye kendi dinine davet eden bir mektup yazarak hüthütten bu mektubu Sebe'ye götürmesini ve oradaki yöneticilerin nasıl bir karar alacaklarını öğrenmesini ister. Mektubu okuyan Sebe melikesi, devletin ileri gelenleriyle görüştükten sonra Hz. Süleyman'a bazı hediyeler göndermeye karar verir (en-Neml 27/16-35)⁵²⁵. Bu ifadelerden hüthütün postacılık görevinin olduğu anlaşılır.

İslâmi kaynaklar etrafında şekillenen bir kıssaya göre insanların, cinlerin, hayvanların ve rüzgârın padişahı olan Hz. Süleyman, Beytülmakdis'in yapımını tamamladıktan sonra insan, cin, şeytan, kuş ve vahşi hayvanlardan bir ordu toplayarak önce Mescid-i Harâm'a. oradan da Yemen'e gitmek üzere yola çıkarlar. San'a'ya vardığında bir yerde konaklarlar. Bu arada su sıkıntısı baş gösterir. Bundan olayı toprağın altındaki suyu görebilme gücüne sahip olan ve daha önce Hz. Süleyman'a su bulmada rehberlik eden hüthüt aranır, fakat bulunamaz⁵²⁶. Gerisi yukarda anlatıldığı gibi gelişir. Kültürümüzde bu kıssa etrafında gerçekleşen rivayetler çok olmasına rağmen genel itibariyle aynı konu etrafında şekillenir. İbn-i Abbas'ın naklettiğine göre Peygamberimiz; hüthüt kuşunun, göçeğen kuşunun, karıncanın ve arının öldürülmesini yasaklamıştır. Hüthüt kuşunun bu yasak içine girmesinin sebebi, Hz. Süleyman'a su bulması ve elçilik örevinde bulunması gösterilir⁵²⁷.

Sözü edilen kıssanın dışında hüthüt kuşu etrafında oluşan çok zengin inanışlar vardır: Hüthütün kanat tüylerinden biriyle bir eve tütsü verilse orada pire ve tahtakurusu gibi haşereden temizlenir. Ölmüş bir hüthütün gözü, unutkan bir kişinin üzerine asılsa unuttuğunu hemen hatırlar. Bir kişi eceliyle ölmüş bir hüthütün bağırsağını temizledikten sonra, kansızlık hastalığı olan birinin üzerine asarsa hasta iyileşir. Hüthüt gagasını aynı büyüklükte hüthüt derisiyle sarıp üzerine asan kimse zarar görmez, saygı görür. Hüthüt tırnağı, nazarlık yerine

⁵²⁴ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.93.

⁵²⁵ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, *a.g.mad.*, s.461.

⁵²⁶ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, *a.mad.*, s.461.

⁵²⁷ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, *a.mad.*, s.462.

kullanılır. Eceliyle ölmek şartıyla bir hüthütün tüyü, bir eve bırakılırsa o ev harap olur. Eceliyle ölmüş bir hüthütün gözü ve yakılarak kül haline getirilmiş sol kanadı cazibeyi ve aşkı hararetini artırır. Hüthütün kanat tüyü, savaş sırasında kulağa takıldığında düşmana üstünlük sağlanır. Hüthütün dilini bir kişi yanında bulundurur ise düşman ona kötülük yapamaz, o kişinin ilmi, feyzi artar. Tüyünü savaş zamanında kulağına takan kişinin gücü artar ve düşmanı yener⁵²⁸.

Tepesindeki sorguçtan dolayı da “ sâhib-i külâh ” diye nitelendirilen hüthüt, insanları kötü bakışlardan koruduğu ve büyüü bozduğuna inanılır. Bazı yerlerde hırsızlara karşı dükkânlara, kötü cinlere karşı da evlere asıldığı söylenir. Bazı kavimlerde, hüthütün sağ gözünün bir insanın iki gözü arasına konulduğunda onun yeraltındaki defineleri göreceği inancı vardır⁵²⁹.

Rüya tabirnamelerinde hüthüt ile ilgili bahsi geçen bu inanışlara bağlı olarak çeşitli yorumlara yer verilmiştir. Rüyada hüthüt görmek sıkıntıdan kurtulmaya, suya kavuşmaya, misafir gelmesine, emniyette olmaya ve uzaktan haber almaya yorulur⁵³⁰. Yine rüyada hüthüt görmek izzete ve mala kavuşmaya; hüthüt kuşunun koktuğunu görmek ise, kusurların sayılıp ortaya çıkarılmasına ve kötü huylu bir âlime işarettir. Bir kimse rüyasında hüthütün kendisiyle konuştuğunu görse kendisine hükümet başkanından haber gelir⁵³¹.

B. Edebiyatımızda Hüthüt:

Edebiyatımızda hüthütün anılan en önemli vasıfları Kur’ân-ı Kerîm’de de bahsedilen Hz. Süleyman kıssasındaki haberciliği, ötüşü, tüyleri ve kokusudur. Ayrıca tepesindeki tüyleri vasıtasıyla şiirimizde “ sâhib-i külâh ” diye vasıflandırılır. Yine hüthüt, haberciliği dolayısıyla şiirimizde can ve gönülün benzetilene olur⁵³².

Edebiyatımızda hüthüt ile ilgili olarak yazılmış müstakil hikâyelerin ilki Feridüddîn-i “ At-târ’ın Mantuku’t-tayr ” adlı tasavvufî mesnevisidir. Kitapta kendilerine bir hükümdar seçmek için toplanan kuşlara hüthüt kılavuzluk ederek Kafdağı’ndaki sîmurgu aramaya çıkarlar. Bu aramanın neticesinde hüthüt ile beraber diğer otuz kuş sîmurga ulaşır. Eserde hüthüt başında hakikat tacını taşıyan bir kuş olarak ele alınmıştır. Bu yolculuk esnasında kuşların aldığı yol ise ruhun Allah’ı arayışının mistik seferini sembolize eder. Bu sembolik hikâye tasavvuftaki kesret-vahdet, zuhur-taayyün düşüncelerine dayanır. Bu hikâye, İran ve Türk edebiyatlarında sıkça işlenmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin “ Mesnevi ”sinde Hz. Süleyman’la ilgili bir hikâyede hüthüt yer altındaki suları görme özelliğiyle işlenir. Gülşehrî’nin aynı adı taşıyan mesnevisinde hüthütün akıllı, diğer otuz kuşun halkı, sîmurgun ise Tanrı’yı temsil ettiği şair tarafından belirtilmiştir. Ali Şîr Nevâî’nin Attâr’a nazîre olarak yazdığı, fakat konuyu değiştirip daha da zenginleştirdiği “ Lisânü’t-tayr ” adlı mesnevisinde hüthüt yine tasavvufî bir semboldür ve kesret-vahdet ilişkisi içinde Tanrı’ya ulaşmayı ifade eder. Derviş Şem-seddin’in “ Deh Murg ” adlı mesnevisinde ise on kuş ve bu on kuşun her birinin temsiliyeti konu edilir. Hüthüt, bu mesnevide hekim sıfatıyla işlenir⁵³³.

Mesneviler dışındaki şiir örneklerinde hüthüt; mazmun, atasözü veya motif olarak yerini almıştır. Bunların pek çoğunda Kur’ân-ı Kerîm’de ki Süleyman kıssasına ve onun

⁵²⁸ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.310, 311; Ayur Koçak, *a.g.e.*, s.376.

⁵²⁹ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, *a.g.mad.*, s.462.

⁵³⁰ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, *a.g.mad.*, s.462.

⁵³¹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.311.

⁵³² Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.519

⁵³³ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, *a.g.mad.*, s.462.

kokusuna gönderme yapılır. Anlatılan bir latifede hüthüt kuşuna zekilik ve aynı zamanda nüktedanlık izafe edilmiştir. Rivayetlere göre hüthüt günün birinde Hz. Süleyman'ı ve ordusunu yemeğe, şölene çağırması. Misafirler geldiğinde bir çekirgeyi denize atmış ve şöyle demiş: “ Buyurun ... Eti az ise de suyu boldur...”. Bu latifeye Hz. Süleyman ve beraberindekiler çok gülmüş⁵³⁴.

Pis yerleri nitelemek için dilimizde kullanılan “ ibibik yuvası gibi kokmak ” deyimini⁵³⁵ ile kötü huylu kimse nereye gitse çevresine kötülük saçarak anlamında kullanılan “ ibibik sende bu göt var, çok yuvalar kokutursun ” atasözü⁵³⁶ hüthüt kuşunun gübre olan yerde yuvasını yapması ve süprüntü yerlerde yumurtlaması gerçeğini bize hatırlatır.

C. Hüthütle İlgili Genel Özellikler:

Hüthüt ve onunla ilgili özellikler Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın birer şiirinde geçer. Ötüşü ve Hz. Süleyman kıssasındaki yeri dolayısıyla söz konusu edilir.

1. Hüthüt-Haberci Olması:

Hüthüt, kültürümüzde haber götürücülük ve haber getiricilik vasfını taşıyan bir kuştur. Yani bir nevî postacıdır. Hz. Süleyman kıssasında Sebe Melikesi Süleyman peygamber arasındaki iletişimi sağlar. Buradaki görevi haber getirip haber götürmektir. Hüthütün bu özelliği halk arasında anlatılagelmiştir. Şairler de şiirlerinde hüthütün habercilik vasfını değişik tasavvurlarla şiirlerinde işlemişlerdir. Karacaoğlan aşağıdaki dördlüğünde uzak kaldığı ilinden, obasından hüthütten (ibicek) haber sorar. Onun garip garip ötüşüyle kendi hüznü durumu arasında ilgi kurar:

Garibce garibce öten ibicek,
Bizim iller yaylasına göçtü mü?
Doğru söyle beş yavrının başıy'çün,
Tuzak kaya bellerinden aştı mı?

Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/1.

2. Hüthüt-Hz. Süleyman Kıssası:

Hüthüt; haberciliği, közünün keskin olması, kokusu, ailesine karşı sadakati gibi özellikleri dolayısıyla edebiyatımızda manzum ve mensur eserlerde sıkça adı geçer. Özellikle hüthüt kuşunun Hz. Süleyman kıssasındaki haberciliği dillerdedir. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde hüthüt kuşunun bu bilinen özellikleri dolayısıyla dillere destan olduğunu ifade eder:

Hüdhüdün dillerde söylenir ismi
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Şâhinin önünce uçar mı turna

Âşık Ömer, s.7, D., 1/31.

3. Hüthüt-Ötüşü:

Hüthüt kuşu, Türkçede ibik veya ibibik isimleriyle de karşılanır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde hüthütün Türkçe ibik kaşılığını kullanır. Hüthütün tipik sesi üç heceli “ hup-

⁵³⁴ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.93.

⁵³⁵ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.94.

⁵³⁶ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1-2, s.320.

hup-hup ”tur. Hüthütün ötüşü çok uzaklardan dahi duyulur. Onun ötüşü içlidir. Bu şiirde şair hüthüt kuşunun ötüşünü içli ve garip olarak yorumlar:

Garibce garibce öten ibicek,
Bizim iller yaylasına göçtü mü?
Doğru söyle beş yavrını başıy’çün,
Tuzak kaya bellerinden aştı mı?

Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/1.

15. KARABATAK:

Karabatak kuşu değişik dillerde karabulak, kışkıldak⁵³⁷, haşîn-sâr, şehensâr, vâk, tîhî, çâl ve mâğ gibi isimlerle anılır⁵³⁸.

Karabataklar, iri ve siyah renkli sürücül su kuşlarıdır. Genç karabataklar çeşitli tonlarda olabilir, ancak çoğunun karnı beyazdır. Erişkin giysisine iki üç yılda kavuşurlar. Karabatakların gagaları kalın, kancalı ve uzuncadır. Kuyrukları kamalı, boyu ise uzundur. Karabataklar, yüzerken başlarını dalgıç kuşları gibi yukarı kaldırır ve suya yüzeyden dalarlar. 3-4 metreye kadar dalıp balık avlarlar. Avlandıktan sonra kanatlarını açık tutarak bir süre dinlenirler. Bu dinlenmede esnasında kanatlarını kuruturlar Uçuşta seri kanat çırparak, suya yakın giderler. Deniz kıyıları ve göllerde yaşar, büyük koloniler halinde “ V ” şeklinde uçarlar. Kayalarda ve su içindeki ağaçlarda yuva yaparlar. Karabatakların kulaklı ve tepeli olmak üzere iki türü vardır. Tepeli karabatak, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında çok görülür⁵³⁹.

A. Kültürümüzde Karabatak:

Kültürümüzde karabatak kelimesi kuş türünden başka farklı karşılıklar için de kullanılır. Kültürümüzde bir ok türüne de karabatak adı verilir. Okun havada karabatak gibi gitmesi bu isimlendirmeye zemin hazırlamış olabilir. Karabatak kelimesi, aynı zamanda Osmanlı dönemi mûsikî terimlerinden birisidir. Karabatak bir mûsikîde belirli bölümlerin belirli sazlarla icra edildiği saz eseridir. Şekli daha çok mehter peşrevlerinde kullanılır. Buna bu ismin verilmesi mûsikînin icrası esnasında bir dalgınlık, eseri karıştıracağından yani batağa düşüleceği fikrinden doğmuştur⁵⁴⁰.

B. Edebiyatımızda Karabatak:

Karabatak kuşu, suda yaşamayı, balıkla beslenmesi, suya dalıp çıkması, uçuşu ve rengi gibi bilinen özellikleri dolayısıyla edebiyatımıza konu olur. Perde ayaklı karabatak, balık avlamak için sık sık suya dalıp çıkar. Karabatakların bu özelliğine binâen bir kişinin toplumda bir görünüş bir kaybolması durumu için “ karabatak gibi (bir batıp bir çıkıyor) ” deyimini kullanılır⁵⁴¹.

⁵³⁷ *Tarama Sözlüğü*, C.4, s.2521, 2554.

⁵³⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.111.

⁵³⁹ Heinzl, *a.g.e.*, s.38., Ömür Ceylan, “ Burdur’un ve Dîvânların Sevimli Konukları: Su Kuşları ”, *I. Buldur Sempozyumu*, Mehmet Akif Ersoy Üni. Rektörlüğü Sempozyum Dizisi, Burdur, 2007, s.311.

⁵⁴⁰ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, KB Yay., Ank., 1990, C.I, s.428.

⁵⁴¹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.909.

C. Karabatakla İlgili Genel Özellikler:

1. Karabatak-Mekân:

Karabatak, göllerde ve açık denizlerde yaşayan kuyruğu kamalı dalgıç bir su kuşudur. Sürüler halinde su yüzeyünde avlanırlar. Bu kuş, yiyecek bulabilmek için metrelerce derine de dalabilir. Karabatağın meskeninin açık denizler olduğunu Âşık Ömer, bir dördlüğünde şöyle dile getirir:

Karabatak yurdu ummâna benzer
Kuğunun burnu mercâna benzer
Seyfile tavşancıl düşmâna benzer
Bildircinla keklik ağlar daimâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/24.

16. KÂRBAN KUŞU:

Karban sözcüğü, bir çok sözlükte kervan, çamaşırlık, kafes ve el sepeti karşılıklarıyla yer almaktadır. Âşık Ömer ise “ Hayvanlar Destanı ”nda “ kârban ”dan bir kuş türü olarak bahsetmektedir. Kaynaklarda kârban kuşuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık. Bu kuş, müstakil bir kuş olabileceği gibi herhangi bir kuş türüne halk ağzında verilen bir isim de olabilir. Aşağıdaki şiir örneğinden “ kârban ”nın sabahları öten bir kuş olduğu anlaşılır. Bu kuşun sabahları ötmesiyle kervanın sabah vakti hareket etmesi arasında ilgi kurulabilir. Böylelikle gündüz vakti hareket edecek olan kervanı devamlı uyandırması dolayısıyla bu kuşa kârban (kervan) kuşu adı verilmiş olabilir. Yani kervanın kalkmasını ve yola koyulmasını haber veren kuş anlamında kullanılmış olabilir. Esasen kârban ismi, seher vakitlerinde öten herhangi bir ötücü kuşa kervancılardan vermiş olduğu bir isim de olabilir:

İpek ..... seyreyleme serde
Dürrâç mekân tutmaz değme bir yerde
Uyhudan uyarır beni seherde
Kârban kuşu da verince sâda
Âşık Ömer, s.7, D., 1/28.

17. KARGA:

Karga, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde karga, garga, karğa, kaga, kara karga, ala kaga, ekin kargası, saksagan, harga, çumuk (ala karga), çumguk (ayağı ve başı kızıl, kanadında ak tüy olan karga), çumga ve çumgak isimleriyle⁵⁴²; Farsçada zâğ; Arapçada gurâb (ç.gırbân, agribe) ismiyle anılır.

Kargalar, dünyanın hemen her yerinde yaşayabilen kalın ve uzun gagalı, kuvvetli ayaklı, yarı yırtıcı, ötücü ve göçmen kuşlardır. Kargaların boyu 70 cm'ye, kanat açıklığı ise 90 cm' ye ulaşanları görülür. Genellikle renkleri siyahtır. Bununla beraber mavi, beyaz metal renkli olanları da vardır. Yüz yıl yaşadıkları bilinmektedir. Yaklaşık yüz türü bilinmektedir. En meşhur karga türleri: Kara garga, ala karga, ekin kargası, köknar ve dağ kargasıdır⁵⁴³. Kargalar, bet sesleri ve parlak zekâları ile bilinirler. Genellikle sürüler halinde yaşar, ağaçlara,

⁵⁴² İlhan Çeneli, “ Dîvânü Lügât-it Türk'te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ank., 1973, 1975, s.106, 108; *Tarama Sözlüğü* C.1, s.82; C.2, s.795; C.4, s.2255; C.5, s.3261; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.440-441.

⁵⁴³ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Karga ” mad., C.9, s.290.

kaya oyuklarına, ağaç kovuklarına yuva yaparlar⁵⁴⁴. Çiftçiler tarafından pek sevilmeyenler. Çünkü kargalar ekin saplarını yere yatırarak kırar, tohumlarını yer, filizlerini yağma ederler. Kargalarda eşler birbirine tutkudur. Bu kuşların aile yapıları kuvvetlidir. Kargalar, toplu halde yaşarlar⁵⁴⁵. Başka kuşların yuvalarını bozmaktan, buldukları boncuk, düğme vs. şeyleri yuvalarına taşımaktan hoşlanırlar. Kargaların, gübreleri çok keskin kokar. Fazla karga gübresi dibine düştüğü genç ağaçları kurutabilir. Köknar kargası, ağaç dikimine bilmeden yardımcı olur. Unutkanlığı ile bilinen bu kuş, ağaç tohumlarını daha sonra yemek üzere gömer. Ancak yerlerini unutması ağaçlandırmaya yardım anlamına gelir. Kargaların diğer önemli özelliği hırsızlıklarıdır. Kargalar, tohum, böcek, yavru kuş, yumurta, fare ve tavşan yavrularını yerler⁵⁴⁶.

Karganın küçük ve siyah olanına Farsçada zâğ (ekin kargası) ismi verilir. Bu kuşun burnu ve ayakları kırmızıdır. Bu kuş, zeytin yemeyi çok sever. Ekin kargasının bin seneden fazla yaşadığı söylenir⁵⁴⁷. İnsanlar tarafından beslenen kargalarla yapılan deneyler, onların hatırı sayılır bir öğrenme yeteneği olduğunu ortaya koymuştur. Üç ya da dörde kadar saydıkları, çeşitli simgeleri besinlere bağladıkları bu deneylerle ispatlanmıştır⁵⁴⁸.

A. Kültürümüzde Karga:

Kargalar, kültürümüzde geniş yer tutar. Karganın hikâyelere, efsanelere, inanışlara, rüya tabirine yansımış özellikleri çoktur. Hz. Süleymanla ilgili bir efsanede karganın sekerek yürüyüşünün sebebi öğrenilir. Bu efsanede kargayla birlikte baykuş ve serçe hakkında da bilgi verilir. Buna göre: Hz. Süleyman, bir gün karısının isteği üzerine kuş tüyünden yatak yapmak ister. Bunun içinde kuşlara haber gönderir. Kuşların huzuruna gelip tüylerini dökmelerini emreder. Sadece baykuş, bu emre karşı Hz Süleyman'ı ayıplar. Çünkü Hz. Süleyman'ın karısının sözüne uyararak kuşları çıplak ve korumasız bırakacağını söyler. Bundan dolayı baykuş cezalandırılır. Serçe ve karga da davete geç geldikleri için ayakları bukağılanır. Bu yüzden de serçe ve karga sekerek yürür⁵⁴⁹.

Ağustos aylarında kargaların boğazlarının delindiğine, dolayısıyla içtikleri suyun kursaklarına gitmediğine dair halk arasında yaygın bir inanış vardır. Yazın kargaların acı acı, boğuk boğuk ve yanık yanık ötmeleri de buna yorulur. Aşağıdaki efsane örneği de bu inanışın etrafında şekillenmiştir. Buna göre: Dünya, Tanrı tarafından yaratıldıktan sonra, sıra canlılara ömür biçmeye gelmiş. Yaratıcı, insanın dışındaki bütün canlılara birer ömür biçerek insanı en sona bırakmış. Bunun sebebi Tanrı'nın, insanı kendisine en yakın varlık olarak görmesindenmiş. Yaratıcı, başlangıçta, insanın kıyamet gününe kadar ölüm uykusunda kalmasına gönlü bir türlü el vermiyormuş. Bundan dolayı insana yetmiş yıllık bir ölüm süresi tanıdığı. Ölen bir kişinin yetmiş yıl yatmasını, yetmiş yıldan sonra yeniden dirilmesini, kıyamet gününe kadar yaşam sürmesini uygun görmüş. Tanrı, bu emrini ölüm halinde olanlara duyurması için kargayı görevlendirmiş. Bu emre göre karga: “ Gak gak gak!... Ey insanoğlu, yerinde tam yetmiş yıl yat, sonra ayağa kalk, böylece sevdiğine kavuş.” diyecekmiş. Ne var ki, karganın içi rengi gibi hep kötülük doluymuş. Aldığı emir üzerine ölülerin yanına giden karga, Yaratıcı' nın buyruğunu değiştirerek ölülere şöyle seslenmiş: “ Gak gak gak!... Ey insanoğlu, yerinde tam yetmiş yıl yat, yat da yerin en dibine bat.”. Bundan böyle insanların kıyamet gününe kadar dirilme umutları yok olup gitmiş. Buyruğunu

⁵⁴⁴ Heinzl, a.g.e., s.320-326.

⁵⁴⁵ *Bulvar Çağdaş Okul Ansiklopedisi*, İst, 1988, s.171.

⁵⁴⁶ Mehmet Emin Ertan, a.g.t., s.202.

⁵⁴⁷ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.172.

⁵⁴⁸ Ömür Ceylan, a.g.e., s.113.

⁵⁴⁹ Muharrem Kaya, a.g.e., s.133.

değiştirerek insanlar duyuran kargaya, Yaratıcı, çok öfkelenmiş. Ona şiddetli bir ceza vermiş. Karganın yazın ağustos ayında boğazlarının delinmesini, içtikleri suyun kursaklarına inmemesini buyurmuş. Kargaların özellikle yaz aylarında çok ötmelerinin sebebi su içmemelerine yorulmuş⁵⁵⁰.

Halk arasında, karganın kötü haber getirdiğine inanılır⁵⁵¹. Bununla ilgili olarak bir karga çeşidi olan saksağan anılır. Saksagan kuyruk ve baş kısımlarında beyaz şeritli tüyleri olan bir karga türüdür. Bu kuşla ilgili bir başka inanışa göre alacakarga insanlar gibi konuşmuş. Ailelere girenlerin haberini önceden vermiş. Alacakarga bir gün Hz. Fatma'nın üzerine kuma geleceğini öğrenmiş ve gelip haber vermiş. Hz. Fatma: “ Dilin lâl olsun nasıl böyle haber getirdin ” demiş. Bu beddua üzerine karganın dili lâl olmuş. Bu olaydan sonra gelen misafirlerin haberini “ gıkkılamayla ” vermiş⁵⁵².

Karganın uğursuz sayılması bir efsanede şöyle anlatılır: Eski zamanlarda insanlar, bir eşya vasıtasıyla uçabilmektedirler. Bu durum karganın zoruna gider ve Allah'a yalvararak: “ Ben daha güzel, zarif ve daha küçüğüm. Uçmak insanların değil benim hakkım.” der. Karganın bu duası kabul edilir. O günden sonra karga uçmaya başlar insanlar ise uçamaz. Ancak, karganın da şeytan gibi kendisini insanlardan üstün görüp, insanlara verilmiş bir durumu kendine çevirdiği için insanlar arasında hoş karşılanmaz ve karga uğursuz sayılır. Bu yüzden sabahları karga öterse birinin öleceğine inanılır⁵⁵³.

Karganın renginin kapkara olması değişik efsanelerde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Bir efsane örneğinde onun bu karalığın sebebi, Peygamberimizin duasıymış. Bun göre: Hz. Fatma bir gün çalı çırpı toplamaya gider. Peygamberimiz bir zaman sonra kargayı yanına çağırarak: “ Git, Fatma'ya söyle topladığı çalılara binip buraya gelsin.” der. Karga, gidip Hz. Fatma'ya: “ Babanız çalıları alsın da gelsin diyor. ” der. Karga, eğer Hz. Muhammed'in söylediğini doğru söyleseydi bütün insanlar uçacaktı. Karga lafı doğru söylemediği için kargaya: “ Yüzün kara olsun ” diye beddua eder. O günden sonra karga kara olur. Halk arasında da sevilmez olur⁵⁵⁴.

Karga, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in cennetten kovulması bahsinde de zikredilir: “ (Ey Muhammed!) Onlara, Adem' in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat. Hani ikisi de Allah'a yaklaşmak için birer kurban sunmuşlardı da, birininki (Habil) kabul edilmiş, ötekini kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen (Kâbil), diğerine “ Andolsun ki seni mutlaka öldüreceğim ” demişti. Öteki, “ Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanların kurbanını kabul eder.” demişti. (Ve devam ederek) “ Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben dilerim ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.” Bunun üzerine (Kâbil) nefsine uyararak onu öldürdü ve böylece zarara uğrayanlardan oldu. Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. “ Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben? ” dedi ve ettiğine pişman olanlardan oldu⁵⁵⁵.”

⁵⁵⁰ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.216.

⁵⁵¹ Muharrem Kaya, *a.g.e.*, s.133.

⁵⁵² Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.96.

⁵⁵³ Adem Yıldız, *a.t.*, s.98.

⁵⁵⁴ Adem Yıldız, *a.t.*, s.96.

⁵⁵⁵ *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Mâide Sûresi, Âyet 27-31, Seda Yay., s. 113.

Karganın leşe olan tamahı Nuh Tufanı dolayısıyla zikredilir. Daha önce güvercin bahsinde değinilen bir rivayette göre Nuh Tufanı'nda, suların çekilip çekilmediğini öğrenmek üzere Hz. Nuh, güvercinden önce kargayı görevlendirir. Ancak karga, yeryüzünde leşi görüp onunla meşgul olması dolayısıyla asli görevini unuttur. Bundan dolayı Hz. Nuh, ona yüzün kara olsun diye beddua eder. Karganın yüzü böylelikle kara olur⁵⁵⁶.

Karga ile ilgili halk arasındaki inanışlar genel olarak yukarıda ele alınan kısma, rivayet ve dini inançlar çerçevesinde oluşur. Mecidiyeköyü'nde (İstanbul) alacakarga kimin evinin yanına konar ve öterse o eve misafir geleceğine inanılır⁵⁵⁷. Kargaların ötüşünü kadınlar haber sayarlar ancak bu haberin genelde uğursuz olduğuna inanırlar. Onlar için bu ses kara haber alâmetidir⁵⁵⁸. Karganın bir türü olan saksığanın ötüşü ise hayırlı ve uğurlu habere yorulur. Yine saksığanın bulunduğu dallar gülsuyuyla yıkanarak bir kişiye yedirilirse tatlı dilli ve sevimli olacağına inanılır⁵⁵⁹. Kültürümüzde bahçelere karga kanadından korkuluk asma âdeti de vardır⁵⁶⁰. Karga rüya tabirlerine de konu olur. Kırmızı burunlu ekin kargasını rüyada görmek mutlu mesut bir kimseye işaretir⁵⁶¹.

B. Edebiyatımızda Karga:

Kargalar edebiyatımızda siyah rengi, kötü sesi, leşe düşkünlüğü, kötü haber getirdiği inanışı gibi özellikleri vasıtasıyla geniş yer tutar. Şiirimizde karga, siyah rengi sebebiyle kaş, hatt; gelincik, gözbebeği ve gece için benzetilen olur. Yine karga, renk ve kötü ses yönüyle rakib; siyah renk ve şekil bakımından saç ve yara; siyah renk ve uğursuzluk yönüyle nefis için benzetilen olur⁵⁶².

Kargaların geniş bir çevrede yaşamaları onları çoğu yerde insanlarla iç içe sokmuştur. Dolayısıyla karganın insanı anlatan edebi ürünlere yansımaları doğaldır. Karga, atasözlerinden, bilmecelelere; bilmecelelerden, manilere; manilerden fıkralara kadar geniş bir çerçevede motif olarak kullanılır. Bir fıkrada karganın tutarsız özelliği vurgulanarak rakiple arasında bağlantı kurulur: “ Bir ermeni papaz, bir karganın minarenin üzerinden havalanarak kilise kubbesi üzerindeki haça konduğunu görür. Papaz, bu karganın hristiyan olacağına hükmederek görebileceği yerlere yiyecekler ve içmesi için şarap koyar. Karga, bunları yer içer, sonra haçın üstünde ötmeye başlar. Papaz, artık karganın hristiyan olduğuna ve ötüşünü kendi dilince dua olduğunu düşünür ve çok sevinir. Derken karga, yediklerini bir anda haçın üzerine boşaltır. Hayalleri yıkılan papaz üzüntülü bir şekilde bağırır: “ - Müslümanşan şarabı niye içtin? Gâvursan haçı niye kirlettin?⁵⁶³.” Aşağıdaki bilmece örneğinde karganın tipik özellikleri görülür ve bu bilmece karganın kısaca tanınmasına yardımcı olur:

Dağdan gelir dalalı,
Kuyrucuğu kınalı,
Sekül sekül ayaklı,
Beli seyman kuşaklı,
Kıf kıf eder kuyruğu,
Yıf yıf eder yüğüğü. (Karga-Erzurum)⁵⁶⁴

⁵⁵⁶ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.114.

⁵⁵⁷ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.212.

⁵⁵⁸ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.224.

⁵⁵⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.114.

⁵⁶⁰ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.519.

⁵⁶¹ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.175.

⁵⁶² Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.518.

⁵⁶³ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.244.

⁵⁶⁴ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.146.

Kargayla ilgili bir manide onun önemli özellikleri olan karalığına, hain huyuna ve hırsızlığına vurgu yapılır ve bülbülle mukayese edilir:

Saçın yüzün boyar var,
Abdal ider soyar var,
Kargayı bülbül sanma,
Gözceğizin oyar var.

(1596)⁵⁶⁵

Bir ninnide ise karganın sesi kundaktaki çocuğa duyurulur:

Karga karga gak getir,
Karga salavât getir,
Benim oğlum susamış,
Saka baba su getir, ninni! (İstanbul)⁵⁶⁶

Edebiyatımızda karga söz konusu olunca onun hırsızlığı, nakörlüğü, siyahlığı, yürüyüşü, pislige konması, ötüşü, akla gelir. Karganın bu özellikleri atasözü ve deyimlerimizde de ifadesini bulur. Karga için edebiyatımızda başlıca şu atasözleri⁵⁶⁷ kullanılır: Bir ustayı taklit eden aptal, kendini ustalığa yükselmiş görür anlamında “ Karga şakırdamış bülbülüm sanmış ” atasözü; başkalarına karşı ne kadar çirkin olurlarsa olsunlar kişi kendi çocuğunu güzel, kusursuz görür anlamında “ Karga yavrusuna bakmış, benim ak pak evlâdım demiş.” atasözü; taklit insanı hüsrana uğratar, kendi olmaktan çıkar gülünç duruma düşer anlamında “ Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü unutmuş. ” atasözü; iyilik edip yetiştirdiğin öyle kişiler vardır ki, sana en büyük kötülüğü onlar yapar anlamında “ Besle kargayı oysun gözünü ” atasözü kullanılır. Bunlardan başka karganın yaşlısını gencinden kim ayırabilir ve insanın alacasını yani içinde gizli olanı kim bilir anlamında kullanılan “ karga karısın kim bilir, kişi alasin kim tapar. ” ve karganın arkadaşlığına işaretle “ karga ile gezen boka konar ” atasözleri kullanılır⁵⁶⁸.

Karga, halk arasında ve edebiyatımızda sesinin kötülüğü, kara haber uçurması ve erken saatlerde ötmesi gibi özellikleri dolayısıyla deyimlerimize de konu olmuştur. Karganın kara haberle ilişkilendirilmesi “ kara haber uçurmak ” deyimiyile; sesinin kötülüğü “ kargayı bülbül diye satmak ” deyimiyile; çok erken saat anlamında “ kargalar bok yemeden ” deyimiyile; adi kişilerin toplantısı anlamında “ karga derneği ” deyimiyile ve kötü, eğri büğrü yazı anlamında “ kargacık burgacık ” deyimiyile ifade edilir⁵⁶⁹.

C. Karga İle İlgili Genel Özellikler:

1. Karga-Kötü Ses, Kötü Baht:

Şairlerin kargaya karşı tutu genel itibariyle olumsuzdur. Onun özellikle sesi ve rengi hep kötüye yorumlanır. Karganın, sesi kötüdür. Bet bir sesi vardır. Fehîm bir beytinde karganın sesinin kötü olduğu ifade eder. Ayrıca bu beyitte şair, bahtından şikâyet etmektedir. Ayrıca beyitte karganın siyah rengi ile bahtının karalığı arasında ilgi kurarak kötü sesli şairlerin bulunduğu dünya bağında güzel ses verememekten muztarib olduğunu söyler:

⁵⁶⁵ Kilisli Rıfat Bilge, *a.g.e.*, s. 184.

⁵⁶⁶ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.149.

⁵⁶⁷ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.185, 345, 346.

⁵⁶⁸ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.101, 102.

⁵⁶⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.911.

Olduk Fehîm hem-nefes-i zâğ-bed-nevâ
Dehrün ne tîre-baht ile geldük ki bâğına
Fehîm-i Kadîm, s.634, G., 252/5.

2. Karga-Konması:

Kargalar genelde sürüler halinde yaşar, toplu olarak ağaçlara, kayalara ve zibilliklere konarlar. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde karganın havadan inip zibillğe konma özelliğini işler:

Arap atlarında olur fırkalar,
Kimi sarhoş yürür, kimi ırgalar,
Zibillğe inip konan kargalar,
Has bahçada gül kadrini ne bilir.
Karacaoğlan, s.169, Koş., 247/2.

3. Karga-Matem/Hüzün/Keder:

Halk arasında var olan karganın kötü haber getirdiği inancı onun matem ve hüznle anılmasına sebep olur. Karganın matemle ilgisi siyah rengi ve sesinin kötülüğü dolayısıyladır. Karganın kara haber getirdiği inancı insanları keder ve üzüntüye sevk eder. Karganın ötüşü uğursuzluğa yorulduğundan onun ötüşü pek istenmeyen bir durumdur. Fehîm, bir beytinde âşığı, keder ve üzüntü içerisinde gördüğünden onu, matem kargası olarak ifade etmektedir:

Zâğ-ı mâtem fütâd-ı tâvûsam
Murg-ı şâdî vü gam-safîr benem
Fehîm-i Kadîm, s.576, G., 106.

4. Karga-Mekân:

Kargalar, dünyanın aşağı yukarı bütün bölgelerinde yaşayabilirler. Genellikle ağaçları, yarıları, düzlükleri, ekinleri kendilerine mekân edinirler. İncelenen şiirlerde karga mekânı olarak karşımıza dünya bahçesi, Ferhâr (Türkistan'da bir şehir), Mısır ve zibillik gibi yerler çıkar. Fehîm bir dönem Mısır'da bulunmuştur. Buraya büyük ümitlerle gitmiştir. Ancak şair, burada umduğunu bulamamıştır. Şairin bu durumu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Bir şiirinde her harâbenin Mısır kargalarının sesiyle dolduğunu ifade ederek bu gerçeği dile getirir. Şair, hiciv yaparak karganın mekânının harabe ve Mısır olduğunu anımsatır. Bu şiirde âşık, kendini bülbüle; rakib şâirleri ise kargaya benzetmektedir. Şair, rakip şairlerin buldukları yeri harabeye çevirdiğini, Mısır'ında bu harabe yerlerden birisi olduğunu vurgular:

Gülistân bülbülân me'yûs olup hâmûş hep
Her harâbe pür-sadâ beng-i gurâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/6.

“ Bülbüller, gülbahçesinden dertlenerek susmuşlar, her harabe Mısır kargalarının sesiyle doldu. ”

Karacaoğlan ise bir şiirinde karganın mekânı olarak zibillği işaret eder. Ona göre kargalar bu zibillğe konar:

Arap atlarında olur firkalar,
Kimi sarhoş yürür, kimi ırgalar,
Zibillîğe inip konan kargalar,
Has bahçada gül kadrini ne bilir.
Karacaoğlan, s.169, Koş., 247/2.

5. Karga-Pislikte/Zibillikte Yaşaması:

Şiirimizde, bülbül gülbahçesine, baykuş vîrâneye, karga ise zibillîğe layık görülür. Karganın leşe tamahı ve artıklardan beslenmesi onun çöplüklerle anılmasına neden olur. Kemik, çöp ve artık gibi şeyler kargaların gıdası ve mezesidir. Karga aç gözlü ve pislik yiyicidir. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde karganın pisliğe konup oradan beslendiği için gülün, bahçedeki değerini bilemeyeceğini söyler:

Arap atlarında olur firkalar,
Kimi sarhoş yürür, kimi ırgalar,
Zibillîğe inip konan kargalar,
Has bahçada gül kadrini ne bilir.
Karacaoğlan, s.169, Koş., 247/2.

6. Karga-Uğursuzluğu:

Karganın sabah vakti ötüşü, halk arasında uğursuzluğa yorulur ve ölüm haberi sayılır. Kargaların ötüşünü kadınlar haber sayarlar ancak bu haberin genelde uğursuz olduğuna inanırlar. Onlar için bu ses kara haber alâmetidir. “ Kara haber uçurmak ” deyimi, onun kötü haber vermesi ve siyah rengi ile ilgilidir⁵⁷⁰. Fehîm-i Kadîm aşağıdaki şiirinde âşık, yıldızının yani bahtının karalığı ve uğursuzluğuyla karganın karalığı ve uğursuzluğu arasında ilgi kurar. Kara bahtın bütün kuşları uğursuz kargaya dönüştürdüğünü ifade eder:

Yâ Rabb ahterüm ne siyeh-rû çerâğ olur
Gülrâra düşse pertevi murgâmî zâğ olur
Fehîm-i Kadîm, s.240, TRK, II, 1/1.

D. Karga İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Şiirimizde karga, siyah rengi sebebiyle, kötü bahtın; matem yönüyle âşığın; siyah beyaz karga ise renk yönüyle bayram hilâlinin benzetilene olmaktadır. Yine karga, ses yönüyle bülbül ile kıyaslanır. Ayrıca karga, renk yönüyle papağana, rahibe ve kömüre benzetilen olur.

1. Karga-Âşık/Şair:

Şiirimizde karganın kötü sesi ve siyahlığı ile âşığın bahtının karalığı ve iyi şiir yazamama durumu arasında bir benzetme kurulur. Âşık, halinden şikâyetçidir. Hem sesi hem de bahtı yönüyle kargaya benzediğini söylemektedir. Bilindiği gibi karga bet bir sese sahiptir. Şairin kendisini bet sesli olarak telakki etmesinin sebebi içine düştüğü ortamla ilgilidir. Onun mekâm feyz alınacak bir ortam değildir. Çünkü çevresindeki bütün şairler bet bir sese sahiptir. Yine bilindiği gibi karga siyah renkli bir kuştur. Şair, içine düştüğü durumu bahtının karalığına yorarak siyah kargayla kendisi arasında bi başka ilgiyi kurar:

⁵⁷⁰ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.518.

Olduk Fehîm he-nefes-i zâğ-bed-nevâ
Dehrün ne tîre-baht ile geldük ki bâğına
Fehîm-i Kadîm, s.634, G., 252/5.

“ Ey Fehîm! Dünya bahçesine nasıl bir kara baht ile geldik ki kötü sesli kargayla aynı sesi verir olduk. ”

2. Karga-Bayram Hilâli:

Karganın alaca kanadıyla bayram hilâli arasında kurulan ilgi renk ve şekil yönüyledir. Bayram hilâlinin açık yay şekli ve ince parlaklığıyla karga siyah kanadının içindeki beyaz renk hattı arasında benzerlik kurulur. Karga, umumiyetle siyah renkli bir kuştur. Ay yuvarlaktır. Aya ışığını güneş verir. Dünyanın ay ile güneş arasına girmesi ile ay ya tamamen kaybolur ya da yarım ay veya hilal şeklini alır. Yani ay bu durumdan ötürü siyah beyaz bir renk alır. Karganın kanadı da böyledir. Bütün bir kanat karalığının içinde hilal şeklinde bir beyazlık söz konusudur:

Yanmaktadır cihân u mihr-i ahker-i dâğ
Bir rengdedür hilâl-i ‘îd ü per-i zâğ
Pervânesi huffâş-ı nücûm oldu Fehîm
Mehdür bu gazâ-hânede bir mürde çerâğ
Fehîm-i Kadîm, s.696, R., 27.

3. Karga-Bülbül:

Karga ile bülbül arasında kurulan ilgi sesleri dolayısıyladır. Edebiyatımızda bu iki kuşun sesi birbirine zıt ses olarak ele alınır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bu zıtlığı âşık-bülbül; rakip-karga teşbihi içerisinde işler. Buna göre sonbaharın gelişiyle birlikte gülün yaprakları dökülmüş zaman bülbülü ötemez hale getirmiştir. Bu yüzden bülbül dertlenerek susmuştur. Artık karganın zamanıdır, toprakta dolaşır ve yiyecek arar. Bu durumda zaten dertli olan bülbülü daha da dertlendirir. Burada şair, sevgilinin vasıflarını anlatan bülbül; şairin rakîpleri ise kötü sesli kargalar olarak zikredilir. Gerçek şairler zamanın hışmına uğrayarak değer görmez olmuşlardır. Şairlik taslayanlara ise gün doğmuştur. Artık onların devridir:

Gülistândan bülbülân me’yûs olup hâmûş hep
Her harâbe pür-sadâ beng-i gurâb-ı Mısır’dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/6.

“ Bülbüller, gülbahçesinden dertlenerek susmuşlar, her harabe Mısır kargalarının sesiyle dolu. ”

Âşık Ömer’de de benzer bir ifadeye rastlanır. Garip bülbül, gülbahçesinin matemini ve yasını çekmektedir. Parça parça olmuş gül yaprakları yerlerdedir. Tam bu zamanda karga devreye girerek gülbahçesinin nimetlerinden yararlanır. Bülbül için matem olan zaman, karga için bayramdır:

Zâğ ider gülşenin kesb-i hevâsın
Garîp bülbül çeker mâtem ü yasın
Nâhak melâmet-i cismin libâsın
Atışmış anınçün pâre pâre gül
Âşık Ömer, s.49, Koş., 71/4.

Fehîm, bir beytinde bülbül sesiyle karga sesini kıyaslayarak bulunulan devirden şikâyet etmektedir. Şair, bülbülün bin nağmesine karşılık karganın bir nağmesini mukayese eder. Bülbül, güzel sesli; karga ise bet sesli bir kuştur. Aşağıdaki beyitte kötü sesin güzel sese tercih edilmesi durumu vardır. Şaire göre bu durum, devrin ya da bulunulan çevrenin bir özelliğidir. Çünkü bülbül gibi binlerce söyleyişe sahip olan şairin beğenilmeyip karga gibi söyleyişi zayıf bir şairin el üstünde tutulması söz konusudur:

Bülbül gibi bin nağme idersen beğenilmez
Makbul ola dirsen yürü hem-hâne-i zâğ ol
Fehîm-i Kadîm, s.556, G., 189/2.

Bülbüle karga ses yönüyle birbirine zıt iki kuştur. Karacaoğlan, aşağıdaki dördlüğünde bülbülle karga arasında doğrudan bir kıyaslama yapar. Ona göre karga, bülbül olup ötemez. Çünkü onların sesleri birbirinden çok farklıdır:

Kara çalıda gül bitmez,
Karga bülbül olup ötmez,
Gündüz hayâlinden gitmez,
Girer gece düşlerime.
Karacaoğlan, s.264, Semâî, 373/3.

4. Karga-Kömür:

Karga ile kömür arasında kurulan ilgi siyah renkleri yönüyledir. Karga siyah rengi dolayısıyla sıcaktan daha fazla etkilenir. Fehîm, karganın bu durumunu akkor haline gelen ve yanan kömüre benzetmiştir. Karganın yazın sıcaklığının etkisiyle ateş rengine dönüştüğü belirtilmiştir. Kömür, siyah rengiyle kargaya benzer. Yanıp akkor haline gelen kömür ile havanın sıcaklığının tesiriyle al haline gelen karga arasında renk bakımından bir ilgi kurulur. Şair, bu şiirinde kurmuş olduğu benzetmelerle hem havanın sıcaklığını muhataba hissettirir hem de doğal ortamdaki değişmelere dikkat çeker:

Misl-i engişt-i siyeh kim ahker-i sûzân olur
Al tûtî oldı germî-i hevâdan her gurâb
Fehîm-i Kadîm, s.124, K., 5/13.

5. Karga-Kuşlar:

Umumiyetle mezarlıklar ve çöplüklerde dolaşan, oralarda pislik ve leş yiyen karga, kötü baht sahiplerine benzetilir. Kötü baht sahibi bir kişi, tıpkı karga gibi kendini hasetçi, çirkin, anlayışsız, uğursuz kabul eder. Kendi karanlık yıldızının uğursuzluğunun çok büyük olduğunu, kime dokunsa ya da kimin yanında bulunsa onu karga gibi karanlık vücutlu yapacağını söyler. Fehîm, aşağıdaki beytinde bu yüzden gülbahçesindeki bütün kuşların karga gibi siyah renge sahip olacağını söyler:

Yâ Rabb ahterüm ne siyeh-rû çerâğ olur
Gülzâra düşse pertevi murgânı zâğ olur
Fehîm-i Kadîm, s.240, Trk, II, 1/1.

“ Ey Tanrım! Yıldızım, ne kara yüzlü bir mum olur ki ışığı gülbahçesine düşse bütün kuşları karga olur.”

6. Karga-Papağan:

Şiirimizde karga ile papağan genellikle ses, renk ve beslenmeleri yönüyle devamlı bir karşılaştırmayla ele alınırlar. Fehîm ise aşağıdaki şiirinde bu ikili arasında bir karşılaştırma değil renk yönüyle bir benzerlik kurmuştur. Şair, karganın bulunulan ortamın sıcaklığının etkisiyle ateş rengine dönüştüğünü söyleyerek kargayı kırmızılık yönüyle papağan kuşuna benzetmiştir. Yani kara karga yaz sıcaklığının etkisiyle papağan gibi kırmızı olmuştur. Şair, bu şiir aracılığıyla doğal ortamdaki bir özelliğe dikkat çeker:

Misl-i engişt-i siyeh kim ahker-i sûzân olur
Al tûtî oldı germî-i hevâdan her gurâb
Fehîm-i Kadîm, s.124, K., 5/13.

“ Her karga, akkor haline gelen kara kömür gibi, havanın sıcaklığının tesiriyle al papağan haline geldi. ”

7. Karga-Rahip:

Karga ile rahip arasında renk bakımından bir ilgi söz konusudur. Karganın siyah rengi ile rahiplerin üzerlerine giydikleri siyah renkli elbise arasında ilgi kurulur. Tasavvufta karga nefse, nefesine düşkün kimselere, karanlık vücuda ve dünya ehline benzer. Mamur yerlerde yaşayanlar, din mülkünün ve âhret sarayının güzelliklerinden habersizdirler. Karga gibi olan dünya ehlinin gölgesine sığınan bir mürit, hiçbir zaman din mülküne ulaşamaz. Bu mülke ulaşmanın yolu kâmil ve fazıl bir müridin himayesine sığınmaktan geçer⁵⁷¹. Ferhâr Türkistan’da bir şehrin adıdır. Fehîm aşağıdaki beytinde âşıktan, Ferhâr’daki, puthânenin tapıcısı olması ister. Çünkü âşık, sevdiğine ve yerine sadık kalmamıştır. Bu yüzden de tıpkı karga gibi kara vücutlu olmuştur:

Ne bülbül ü ne çihre-perest-i gül-i bâğ ol
Zâğ-âne yürî râhib-i Ferhâr-ı ferâğ ol
Fehîm-i Kadîm, s. 556, G., 189/1.

“ Ne bülbül, ne de bahçenin gülünün yüzüne tapıcı ol, karga gibi yürü de terk etmenin Ferhâr yerinin puthânesinin rahibi ol. ”

8. Karga-Rakip:

Rakip, herhangi bir işte birbirinde üstün olmaya çalışanlara verilen bir isimdir. Edebiyatımızda rakip, âşık ile maşuk arasında âşıkla yarışan ve ona sevgili konusunda ortak olan kişidir. Bundan dolayı rakip, âşığın nazarında uğursuz, kötü sözlü, kara yüzlü bir kişidir. Karga da halk arasında uğursuz sayılması, sesinin çirkinliği ve renginin siyahlığı dolayısıyla rakibin benzetileni olur. Karacaoğlan aşağıdaki dördlüğünde bülbül ile kargayı karşılaştırarak dolaylı yoldan âşık ile rakip ilişkisini kurar. Şair, rakipleri kötü huy ve özellikleri yönüyle kargalara benzetir. Onlar tıpkı kargalar gibi başkalarının sırtından geçinen emeğe saygısı olmayan hırsız kimselerdir:

Arap atlarında olur fırkalar,
Kimi sarhoş yürür, kimi ırgalar,
Zibillîğe inip konan kargalar,
Has bahçada gül kadrini ne bilir.
Karacaoğlan, s.169, Koş., 247/2.

⁵⁷¹ Özgün Baykal, *a.g.m.*, s.51.

Fehîm aşağıdaki şiirinde iyi şiir yazarları bülbüle; kötü şiir yazarları ise kargaya benzetmiştir. Şair, dolaylı yoldan karga ile rakip arasında değersizlik ve boş konuşma yönüyle bir benzerlik kurmuştur:

Gülistândan bülbülân me'yûs olup hâmûş hep
Her harâbe pür-sadâ beng-i gurâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/6.

“ Bülbüller, gülbahçesinden dertlenerek susmuşlar, her harabe Mısır kargalarının sesiyle dolu. ”

18. KARTAL:

Kartala Türkçede kartal, karakuş⁵⁷² bürküt⁵⁷³, çalkara-kuş ve tuygun⁵⁷⁴; Arapçada ukâb ve nesr adları verilir⁵⁷⁵. Kartal uzunca ve geniş kuyruklu, güçlü ve çengel gagalı, paçalı ayakları olan yırtıcı bir kuştur⁵⁷⁶. Kartalın kanadı ve kuyruğu geniştir. Kartal, bacakları tüylü, iri yırtıcılardandır. 2-3 yılda erginliğe ulaşır. Çok iyi uçar ve gökyüzünde uzun süre kalabilir, uçuş esnasında sıkça dönerek yükselir. Havada süzülürken genel olarak kanatlarını hafifçe aşağı bükür. Kartalın el teleklerinin uçları keskin ve yukarı kıvrılır. Kartal, koyu renkli bir kuştur. Genellikle ormanlar ve dağlarda yaşar, kaya girintilerine ve ağaçlara yuva yapar. Kartalın birkaç türü vardır: Kaya kartalı, şah kartal, orman kartalı, bozkır kartalı ve korsan kartalı gibi. Bu kartal türleri birbirlerinden, ötüşleri, renkleri, irilikleri, uçuşları gibi özellikler bakımından ayrılır.⁵⁷⁷ Kartal, değirmi çehreli, yırtıcı bir kuştur. Genellikle yuva kurmak için çok sarp dağları seçer. Böylelikle kendini ve yumurtasını tehlikeden korur. Dişi kartal, kendi eşinden başkasıyla çiftleşmez. Yılda bir veya iki yumurta yapar⁵⁷⁸.

A. Kültürümüzde Kartal:

Kültürümüzde kartal, kuşların kralı sayılır. Uçuş yüksekliği, hızı, erişilmez yerlere yuva kurması, görüş gücü ve uzun ömürlü olması gibi özellikleriyle kültürümüzde yerini almıştır. Dünya folklorunda kartalın simgesel anlamları şunlardır: İmparatorluk, esin, inanç, bağlılık, korkusuzluk, özgürlük, görüş yeteneği, ölümsüzlük, güç, ululuk, görkem, rüzgâr, fırtına vb.⁵⁷⁹. Bu simgesel anlamların çoğu bizim kültürümüz için de geçerlidir.

Kartal, Eski Türklerde “ totem ”⁵⁸⁰ olarak kabul edilmiş ve kuşların hakanı sayılmıştır. İnanışa göre kartal, kuvvetiyle mevsimleri değiştirebilir, kanatlarını bir çırpmasıyla buzlar erir, iki çırpmasıyla ilkbahar gelir. Yakutların bir kısmı analarının kartaldan geldiğine inanırlardı. Ona saygı göstererek adına and içerlerdi. Yalan yere and içenin başına büyük bir felaketin geleceği düşünülürdü. Yakutlarda kadınlar, çocuk yapabilmek için kartala yalvarırlardı⁵⁸¹.

⁵⁷² *Derleme Sözlüğü*, C.8, s.2648.

⁵⁷³ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s*, s.217.

⁵⁷⁴ L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.99.

⁵⁷⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.120.

⁵⁷⁶ Melike Erdem Gündüz, *a.g.e.*, s.200.

⁵⁷⁷ Heinzl, *a.g.e.*, s.96.

⁵⁷⁸ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.172.

⁵⁷⁹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.98.

⁵⁸⁰ Totem: Bir diğer ismi ongundur. Kutsal manaya sahip insanı veya topluluğu koruduğuna inanılan hayvan, bitki, doğal güç veya cansız bir nesne.

⁵⁸¹ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay., İst., 1992, s.155.

Türklerin milli sembollerinden olan kartal, birçok yerde şamanist uygulamalarla da karşımıza çıkar. Bu kuşun, şaman ruhunun sembolü olarak dünya ağcının tepesinde yaşadığı sanılır. Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ve beylerin koruyucu ruhu ve hukuki sembolüdür. Kartal, aynı zamanda güneş, güç ve kudreti temsil eder. Kartal, Türk resim sanatındaki hayvan mücadele sahnelerinde zafer kazanan hayvan olarak yerini alır. Eski inanışlarda, kötü unsurlara karşı iyi unsurları simgeler. Fabl kitabı olan “ İrk Bitig ” isimli eski bir yazmada yırtıcı kuş olmasına rağmen kartala ve kartal cinsi kuşlara olumlu anlamlar yüklenmiştir. Kartalın hükümdarlık, güç ve kuvvetle ilgili sembolizmi İslâmiyetten sonra da devam etmiştir. Hatta zaman zaman kartal, arma olarak da kullanılmıştır⁵⁸².

Türkler, Gök Tanrı inancına sahip olmalarından ötürü gökyüzüyle ilgili olan bir çok şeye kutsallık yüklemiştir. Kartal gösterişli yapısı ve gücünden dolayı göğün hâkimi sayılır. Şaman inancına göre şaman göğe çıkarken kartal ona yardım eder. Şaman, ayın sırasında kartalı şöyle çağırır:

Gök kuşları, beş Marküt,
Tırnakları bakırdan,
Ayın tırnağı bakırdan,
Ayın gagası buzdan,
Geniş kanatları muhteşem hareketli,
Uzun kuyruklu yelpaze gibi,
Sol kanadı ayı örter,
Sağ kanadı güneşi örter,
Ey dokuz kartalın anası,
Yayık'ı geçerken şaşırılmaz,
Edil üzerinde yorulmaz,
Öterek gelsen bana,
Oynayarak gel sen sağ gözüme,
Sağ omzuma kon.⁵⁸³

Bozkurt Destanı'nda “ kurdun hamile kalması ”, Kırgız Türklerinde “ avcı doğandan hamile kalma ” olarak karşımıza çıkar. Bir Yakut efsanesi, kartal hakkındaki bu inanışa işaret eder. Bu efsanede Şamanların “ şaman ” olması anlatılır. Buna göre: Şamanlar, dünyaya bir kartal tarafından getirilir. Şaman olacak bir çocuğun ruhu, çocuk doğmadan bir kartal tarafından yenir. Bu ruhu yiyen kartal daha sonra güneşli bir bölgeye göç eder. Onun göç ettiği çayırılık yerde güneşin ışınları hiç solmaz, devamlı parlar. Bu çayırılıkta kırmızı bir çam, bir gürgen ve bir de kayın ağacı vardır. Kartal, bu ağaçların üzerine yumurtasını bırakır ve gider. Yumurta bir süre ağaçların üzerinde kaldıktan sonra yarılr ve içinden çocuk çıkar. Yumurtadan çıkan bu şamanlar hayatları süresince “ kartal anaları ” tarafından korunur⁵⁸⁴.

Peygamberimizin siyah kumaştan ünlü sancağının ukâb (kartal) adını taşıması kartal motifinin Müslümanların gözüyle yüceltilmesine, bayrak ve arma motifi haline gelmesine yardımcı olmuştur. İslâmi bir rivayete göre Hz. Harun vefat ettiğinde melekler onu gizlice gömmüşler. Kartal, bu olaya şahit olan tek hayvan olmuş. Bunun üzerine bu olayı kartalın

⁵⁸² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yay., İst., 1999, s.144, 145.

⁵⁸³ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.10, 11.

⁵⁸⁴ Bahaddin Ögel, C.1, s.595, 596.

İsrailoğulları' na söylememesi için kartal, sağır ve dilsiz kılınmış. Duyup konuşamadığı için çok uzun yaşarmış⁵⁸⁵.

Dede Korkut Kitabı' nda kartal, kuşların sultanı ve hâkimi gösterilir. Kartal, kayaları mekân edinir. Onun uçuşunun yüceliğini betimlemek için “ Tanrı'ya yakın uçmak ” tabiri kullanılır⁵⁸⁶. Kartala Arapçada “ nesr ” denilir. Kartalın süratine binâen ok ve mızrağa da “ nesr ” denir. Okların arkasına takılan yeleklere biri de kartal yeleğidir⁵⁸⁷. Eskiden okların arkasına takılan bu tüyler, kartalın tüyü için avlandığı bilgisini verir⁵⁸⁸.

Kartallar bazı özellikleri dolayısıyla bazı inanışlara konu olmuştur. Erkek kartal, dişisinin rahat yumurtlaması için Hindistan'dan bir taş getirdiğine inanılır⁵⁸⁹. Eceliyle ölmüş bir kartalın kanadındaki bir miktar tüy ile bir odaya tütsü verilse, oraya haşere gelmez. Rüyada kartal görmek insana işarettir⁵⁹⁰.

B. Edebiyatımızda Kartal:

Kartal, edebiyatımızda avcılığı, güçlü oluşu, yükseklerden uçuşması, çengeli, pençesi, kuşların sultanı oluşu ve yırtıcılığı gibi özellikleri açısından ele alınır ve birçok benzetmeye konu olur. Şiirimizde sevgilinin saçı gönülleri avlayan bir kartala benzetilir. Âşık, cesaret konusunda kendini kartala benzetir. Kartalın yükseklerde kayalık yerlerde, yuvasını yapan bir kuş olduğu aşağıdaki mani⁵⁹¹ örneğinden de anlaşılır:

Kayanın ardı kartal,
Kartal kanadın tartar,
Dul karıdan kız alma,
Çeker yakarı yırtar.

Kartalın en önemli özelliklerinden birisi olan yücelerden uçuşması ve yuvasını yarlara yapması ninnilere konu olur. O edebiyatımızda göklerin hâkimi sayılır:

Havada kartallar uçar,
Beşiği de yardan uçar,
Benim çocuğum o zaman korkar!
Ninni çocuğum ninni,
Uyusun büyüsün ninni!
(Buldan)⁵⁹²

Kartallar özellikle güç, kuvvet, gösteriş ve yücelik yönleriyle deyimlere ve atasözlerine konu olurlar. “ Kartallar dövüşsün, bir şehim de bize düşsün. ” deyiminde kartalın gücüne işaret edilir. Güçlülerin savaşından, güçsüzler yararlanır⁵⁹³. Bir atasözünde kartal ile karga arasında mukayese yapılır. Kartalın zenginliği; karganın fakirliği temsil ettiği görülür. “ Kartalın beğenmediğini kargalar yer. ” atasözünde karganın artıkları yemesine, kartalın ise avını kendi avlayarak ilk elden beslenmesine vurgu yapılır. Bir başka atasözünde

⁵⁸⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.121.

⁵⁸⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.100.

⁵⁸⁷ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.122.

⁵⁸⁸ Melike Erdem Gündüz, *a.g.t.*, s.200.

⁵⁸⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.121.

⁵⁹⁰ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.172.

⁵⁹¹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.100.

⁵⁹² Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.342.

⁵⁹³ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.914.

okların arkasına kartal yeleği (tüyü) bağlanması âdeti görülür. “ Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden. ” bu atasözüne göre kişiye kötülük kendisine çok yakın olanlardan gelir⁵⁹⁴. Yine “ Karakuş milçek tutmaz. ” atasözü⁵⁹⁵ onun avcılıktaki hünerini ve gücünü gösterir.

Araplar, zor elde edilen bir şey hakkında “ Kartal yumurtasından azizdir. ” derler⁵⁹⁶.

C. Kartal İle İlgili Genel Özellikler:

1. Kartal-Avcılığı:

Hayvanların en keskin gözlüsü olan kartal, çok hızlı uçan bir kuştur. Hiçbir zaman avına sinsice yaklaşmaz. Aksine bulunduğu yüksek yerden avını gözüne kestirir, sonra avın kaçıp kurtulması için güçlü bir ses çıkarır⁵⁹⁷. Onun bu özelliği avcılıktaki asaletini gösterir. Avına son bir şans vererek bir nevi büyüklük yapar. Kartal, kuşların şahı olduğu için ona göre avcılık çok doğal bir durumdur. Çaylak, keklik, sülün onun için sıradan avlardır. Aşağıdaki beyitte kartalın avcılığı, övülenin adaletine feda edilmektedir. Çünkü kekliğin kartal tarafından avlanması şeklindeki doğal bir olay aşağıdaki şiirde hüsn-i talil sanatıyla başka bir sebebe bağlanmıştır. Buna göre havanın sıcaklığından bunalan keklik bir an serinleyebilmek için kendisini kartalın kanatlarının gölgesine atar. Şair, bu şiirinde yazın kavuruculuğunu doğal bir av sahnesiyle anlatmıştır:

Sâye-i bâlinde bir dem rahat ümmîdiyle kebk
İtdi ‘amden kendüyi per-tâb-ı çengâl-i ‘ukâb
Fehîm-i Kadîm, s.124, K., 5/14.

“ Keklik, kanadının gölgesinde bir an rahat olma ümidiyle kendisini kasten kartalın pençesine attı.”

Karakuş, kartalın diğer bir ismidir. Âşık Ömer’de yukarıda olduğu gibi övülenin adaleti söz konusu değildir. Şair, aşağıdaki dörtlüğünde doğrudan kartalın avcılığını över. Bu şiirde bir başka yırtıcı kuş olan çaylak kuşunun, karakuştan dönemeyeceğini, onunla baş edemeyeceğini söyleyerek kartalın önemli bir avcı kuş olduğunu hatırlatır.. Çünkü çaylak, diğer yırtıcı kuşlardan daha çelimsizdir. Avcılığında daha çok küçük kuşlar ve civcivlerle yetinir. Böyle bir avcı kuşun maymun ve kuzu gibi iri hayvanlara saldırabilen bir hayvanla baş etmesi söz konusu değildir:

Çaylak karakuştan döner mi meğer
Dâimâ gergenes serçeyi öger
Âdet olmuş sakankur kuşun değer
Ölüsü dirisi bin altın bahâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/25.

Karacaoğlan’da ise Fehîm’de olduğu gibi övülenin adaleti kendisini gösterir. Sevgilinin alıcı kuştan korkmadığını serbestçe dolaştığını söyler:

⁵⁹⁴ Ömer Asım Aksoy, *a.s.*, C.1, s.348.

⁵⁹⁵ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.102.

⁵⁹⁶ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.172.

⁵⁹⁷ “ Kartal ” mad., *İA*, C.13, s.14.

Maşallah deyin de, değmesin nâzar,
Bilecik takmaya kolları güzel,
Korkmaz karakuştan, serbestçe gezer,
Silkinir, vâdiye çıkar sabahtan.

Karacaoğlan, s.168, Koş., 171/2.

2. Kartal-Çengel (pençe):

Gündüz yırtıcılarından olan kartal, bu özelliğini büyük ölçüde pençelerine borçludur. Kartal, çelik gibi pençeleri ve güçlü kıvrık gagasıyla avını yakalar. Tüylü güçlü ayakları ve bu ayaklarındaki kalın, uzun kanca gibi tırnaklarıyla av hayvanlarının korkulu rüyası olur. Fehîm, bir beytinde kartalın avcılıktaki asaletini ve hünerini över. Çünkü ona göre kartal, av kuşları tarafından bile tercih edilen avcı bir kuştur. Aşağıdaki şiire göre av kuşu olan sülün, şahinin korkusundan yuvasını kartalın çengeline yapmıştır. Bu şiirde kartalın avcılığının şahinin avcılığına tercih edildiği görülür:

O tezervem ki bîm-i şahinden
Meskenüm çengel-i ‘ukâb itdüm

Fehîm-i Kadîm, s.110, K., 2/23.

3. Kartal-Kanat (bâl ü per):

Kartal, geniş ve uzun kanatları sayesinde muhteşem bir uçuşa sahiptir. Uçuşta dönerek yükselir. Dönerek yükselirken kanatlarını düz tutar, kanat uçlarını ise aşağıya doğru indirir. Bu uçuş esnasında kuyruklarını kapalı tutar. Kartal, şiirimizde asaleti ve avcılığıyla sıkça konu edilir. Fehîm-i Kadîm, bir beytinde kartalın bu yönünü vurgulamak için av kuşu olan kekliğin kartalın kanadının gölgesinde bir an rahat olma ümidiyle kendisini bilerek avlattığını söyler:

Sâye-i bâlinde bir dem rahat ümîdiyle kebk
İtdi ‘amden kendüyi per-tâb-ı çengâl-i ‘ukâb

Fehîm-i Kadîm, s.124, K., 5/14.

19. KAZ:

Kaza, el’ ıvez⁵⁹⁸, batt, vez; erkeğine alcûm, angıt, bağlan, pupla, baklan (büyük, boz ve çaprazlı kaz) ve kaz palazı (yavru kaz) gibi isimler verilir⁵⁹⁹.

Kazlar, özellikle göllerde ve tatlı sularda yaşamaktan hoşlanan, bununla birlikte karada yemlenen, uzun boyunlu ve kısa ayaklı kuşlardır⁶⁰⁰. İri kuşlardan olup genellikle sürüler halinde “ V ” şeklini oluşturarak uçarlar. Bu uçuş esnasında düz ve hızlı giderler ve seri kanat çırpırlar. Gaga ve bacak renkleri, şekilleri kazların ayırıcı özellikleridir. Uçuş esnasında boz kazın kanat örtüleri açık; tarla kazının başı, boynu ve kanatları koyu; küçük tarla kazının başı ve boynu koyu, kanat örtüleri açık renklidir. Kazlar, kışın sürüler halinde beslenirler. Genç kazlar, sürülerde, anneleriyle birlikte hareket eder. Sürülerde birkaç kaz türü bir arada bulunabilir. Kazlar, genellikle gri ve boz renktedirler⁶⁰¹. Kaz yavruları, yumurtadan çıkar çıkmaz yüzebilirler. Kazlar gölde, tatlı suda, yemek ve uyumak gibi yaşal faaliyetlerini

⁵⁹⁸ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.51.

⁵⁹⁹ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.224.

⁶⁰⁰ Erdem Melike Gündüz, *a.g.e.*, s.201.

⁶⁰¹ Heinzl, *a.g.e.*, s.56, 58.

gerçekleştirebilir⁶⁰². Dişi kaz yavru çıkarmak için kuluçkaya yatınca erkeği başında bekler. Kazlarda kuluçka süresi bir aydır⁶⁰³. Kazlar geniş gagalı ve perde ayaklı kuşlardır. Su kuşu olmalarına rağmen karada kolayca yürürler. Ayrıca otçul ve göçmen kuşlardandır. Göller, bataklıklar, lagünler, turbalıklar, tatlı su kenarları ve düzlükler onların yaşadıkları yerlerdir. Kaz etinin hazmı ağır olmakla birlikte besleyicidir⁶⁰⁴.

A. Kültürümüzde Kaz:

Kaz, eski zamanlardan beri mitoloji ve folklorun önemli kuşlarından birisidir. Bu kuş çeşitli özellikleri dolayısıyla kültürümüzde efsanelere, masallara, destanlara ve inanışlara konu olmuştur. Eski Türklerde kaz motifi, temizlik, namus ve onur gibi yüce değerlerin simgesidir. Nitekim Dede Korkut Kitabı'nda kızları ve kadınları öven Oğuz beyleri “ kaza benzer kızım, gelinim... ” der⁶⁰⁵. Kazlar, bu kitapta ala ve kara kaz olmak üzere iki şekilde geçer. Kazların kız ve gelinlere benzetilmesiyle evlilikte sadakatin, evcimenliğin ve vücut güzelliğinin önemi vurgulanır⁶⁰⁶. Ancak kültürümüzde eskiden var olan bu güzel benzetmelerin zamanla yok olduğu da bilinir. Çünkü bugün değer yargılarımızda kazın, “ kaz kafalı ” deyiimiyle aptallık simgesi anlamında ve “ kaz çobanı ” tabiriyle hiçbir işi beceremeyen bir kişiye isnâd olarak ele alındığı görülür⁶⁰⁷.

İslâmiyetten önceki devirlerde bazı Türk toplulukları kuşları ongun saymıştır. Kaz da bunlardan birisi olarak sıkça adı anılmıştır. Şaman inancına göre şamanların göğe yükselmek için üzerine bindiği hayvanlardan birisi kazdır. Rivayete göre bu işlem için canlı kaz değil, kaza benzeyen içi ot doldurulmuş bir nesne kullanılırdı. Şaman, bu kazın üzerine oturur ve kollarıyla göğe uçuyormuş gibi hareket yapardı. Kara kaz motifi bundan başka Altayların “ Yaratılış Destanı'nda “ insan ve Yaratıcı ”yı simgelemektedir⁶⁰⁸.

Bir rivayete göre kazların ötüşü “ feyat edip ağlamak ” olarak ifade edilir. Bu hususta Ravi şöyle der: Ali ibn-i Ebî Tâlib (r.a.) fecir namazı için mescide gidiyordu. Bu esnada bir kaz sürüsü üzerine doğru çığırarak geldiler. Halk kazları kovmak isteyince Hz. Ali şöyle buyurdu: “ Kazları incitmeyiniz, bu sesler onların feryâd ederek ağlamalarıdır.” Kazla ilgili bir başka rivayet Muhammed b. Kâ'b'a aittir. Buna göre: Hz. Süleyman'ın huzuruna bir kişi gelir ve kazlarından birinin çalındığını söyler. Bunun üzerine Hz. Süleyman Cuma hutbesinde bu konuyu açıklığa kavuşturmak için cemaate şöyle seslenir: “ İçinizden birisi komşunun kazını çalmış ve camiye gelirken de kazın tüylerinden birisini başına sokmuş.” deyince, kazı çalan kişi acaba doğrumu deyip elini başına götürünce Hz. Süleyman hutbeden hırsızı işaret eder⁶⁰⁹.

Türk mitolojisinde kaz, çok akıllı ve bilgiç bir nefsi temsil eder. İnanışa göre kaz, Şamanizmin kanun ve âdetlerini iyi bilir. “ Kam ”a yol gösterir ve İlâhın huzuruna çıkarken izlemesi gereken yolları öğütler⁶¹⁰.

Kaşkarlı Mahmut'un verdiği bilgiye göre Efrasiyab' ın kızının ismi Kaz'dır. Kazvin şehrinin kurucusu olan bu prensesin adına izafeten bugün Türk dünyasını; Kaz dağları, Kaz

⁶⁰² Ömür Ceylan, *I. Burdur Sempozyumu*, s.312.

⁶⁰³ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.55.

⁶⁰⁴ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, “ Kazlar ” mad., C.11, s.6565.

⁶⁰⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.101.

⁶⁰⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Kaz ” mad., C.4, s.283.

⁶⁰⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.101.

⁶⁰⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.151, 152.

⁶⁰⁹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.54, 55.

⁶¹⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.124.

suları ve Kaz isimli köy ve şehirleri süsler. Eski bir halk inanışına göre nazardan korunmak için herhangi bir zeminin üzerine kazayağı çizilirmiş⁶¹¹.

Kaz, çeşitli rivayet ve inanışlarla birlikte sağlık ve tıp alanında da kendini gösterir. Kaz ve ördeklerin en lezzetlileri Yemen köylerindedir. Kaz etinin pişirilmeden önce ete zeytinyağı sürülmesi eti daha lezzetli hale getirir. Kazın yumurtalıkları erkeklik gücünü artırır. Yumurtası fazla pişirilmeden yenmelidir. Kaz yumurtasının, kulunç ağrısına, gaz sancısına ve baş dönmesine iyi geldiği söylenir⁶¹².

B. Edebiyatımızda Kaz:

Dîvân edebiyatında kaz; bülbül, papağan gibi çok ele alınmamıştır. Kaz, edebiyatımızda daha çok Âşık edebiyatında kullanılan unsurlardandır⁶¹³. Nitekim Dîvân şairi Fehîm'de kaz motifine tesadüf edilmedi. Halk şairi Âşık Ömer'de bir yerde olmak üzere bu motif daha çok Karacaoğlan'ın şiirlerinde görülmektedir. Kaz, şiirimizde daha çok gözyaşına boğulmuş gözlerin ve aşk denizine dalmış gönlün sembolü olmuştur. Yaban kazı ise saflığın ve ahmaklığın timsali olarak görülür⁶¹⁴.

Edebiyatımızda kazın, manilere, ninnilere, bilmecelere ve türkülere yansımış özellikleri çoktur. Kazın, şamanlar için olan önemine yukarıda değinildi. Aşağıdaki türkü örneğinde ise Altay şamanı, törende, başutkanı yakaladığında şu türküyü söyler ve onu bırakır:

Ey kaz, şimdi süt gölünden iç,
Sürö dağında yiyecek ara,
Ey kaz, çağırırsam her zaman gel,
Ben he desem sen de he de,
Ben au desem sen de au de.
(122)⁶¹⁵

Kaz, bir manide ördekle birlikte ele alınır ve aralarında mukayese yapılır. Bu mukayesede kazın değerine işaret edilir:

Tebriz değil, Şiraz'dır,
Yüz ördeğe bir kazdır,
Her kime derdim yansam,
Der bu dert sa(n)a azdır.
(1438)⁶¹⁶

Kazlar ile kızlar arasındaki güzellik münasebeti eski devirlerde olduğu gibi sonraki devirlerde de sürdürülmüştür. Kars yöresine ait bir ninnide dağdaki kazlarla nişanlı kızlar arasında bir ilgi kurulur:

Dağdaki kazlar/Tükünü tozlar,
Balama kurban/Nişanlı kızlar. (Kars)⁶¹⁷

⁶¹¹ Ömür Ceylan, *I. Burdur Sempozyumu*, s.312.

⁶¹² Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.55.

⁶¹³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.283.

⁶¹⁴ Ömür Ceylan, *I. Burdur Sempozyumu*, s.312.

⁶¹⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.102.

⁶¹⁶ Kılıslı Rıfat Bilge, *Maniler*, s.170.

Adıyaman yöresine ait bir bilmece örneğinde kazın belirli özellikleri verilmiştir. Bu özellikler vasıtasıyla bilmeden kaz kuşuna ulaşılır:

Ayakları kürektir,
Gagası bir renktir,
Koşup yanına gitsen,
Gölde yüzen yelkendir.

(Adıyaman)⁶¹⁸

Manilerin, ninnilerin, türkülerin ve bilmecelerin dışındaki edebi ürünlerde de kazla ilgili unsurlar söz konusu edilir. Kazın düşünce ve hayaldeki tasavvurları Türk düşünce, dil ve edebiyatında deyimlere ve atasözlerine de konu olur. Günümüzde diğer halk ürünlerinde olduğu gibi deyimlerimizde de kazla ilgili bir değişim söz konusudur. Bu değişim, edebi ürünlerimizdeki kazla ilgili örneklerin hepsini kapsamasa da sayı itibarıyla azımsanamayacak kadar çoktur. Kazla ilgili başlıca kullanılan deyimler şunlardır: Dilimizde aptal anlamında “ kaz kafalı ”, yanlış anlamak anlamında “ kazı koz anlamak ”, yanlış düşünceyi ima etmek anlamında “ kazın ayağı öyle değil ” ve büyük işler yapacağını söyleyip başaramayınca sesini kesmek manasında “ kaz gibi uçup tavuk gibi yere düşmek ” deyimleri kullanılır⁶¹⁹.

Kazın atasözlerine yansımış özellikleri yine onun belirli özellikleri itibarıyledir. Edebiyatımızda bazı işlerin görülebilmesi için başkalarının yardımı gereklidir anlamında “ yalnız kaz ötmaz ” atasözü; bazı kişiler işlerinde daha bilgili ve tecrübeli birine uymalıdır manasında “ Kalın kaz kılavuzsuz olmaz ” atasözü; bir beyin bir yeren gitmesinin ardından o yerdeki halka beylik taslayan kimse için “ Kaz uçmaya kalkışsa ördek göle sahip çıkar ” atasözü; başkasının malı bize olduğundan daha değerli görünür ifadesi için kullanılan “ komşunun tavuğu komşuya kaz görünür ” atasözü ve büyük kazançlar elde edilecek yerden küçük giderler esirgenmemeli anlamında “ kaz gelen yerden tavuk esirgenmez ” atasözü kullanılır⁶²⁰.

C. Kazla İlgili Genel Özellikler:

1. Kaz-Av Kuşu Olması:

Keklik, toy, bıldırcın, turaç ve kaz gibi av kuşları kartal, doğan ve şahin gibi avcı kuşların doğal yemleri gibidir. Kaz, gerek etinin lezzetiyle gerek cüssesinin küçük olması dolayısıyla avlanan kuşlar sınıfındandır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde turna ve kazı avcı kuş olan doğanla avladığını anımsatarak hem doğanla yapılan avcılığa hem de kazın ve turnanın bu avcılıkta avlanan kuşlardan olduğuna vurgu yapar:

Devlet hümâsın tutayım der iken
Uçurdum kolumdan bâz elden gitti
Cehd idüp ardından yeteyim derken
Hazır turna ile kaz elden gitti
Âşık Ömer, s.39, Koş., 48/1.

⁶¹⁷ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.215.

⁶¹⁸ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.150.

⁶¹⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.917.

⁶²⁰ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.101, 102.

2. Kaz-Besin:

Kazın eti besleyici ve lezzetlidir. Pişirilmeden önce kaz etine zeytinyağının sürülmesi lezzetini artırır. Karacaoğlan, aşağıdaki koşmasında bir dizi hayaller kurar. Bu hayaller içinde kazın yemek için hazırlanması da vardır. Aslında şair, bu hayali kurarken kazla ilgili var olan bir yemek kültüründen de haber vermektedir. Kazın sade yenilmesinin yanında içinin farklı mezelerle doldurulup öyle pişirilmesi gerçeği dile getirilir ve kurulan bu hayalle doldurulmuş kazın lezzeti hatırlatılır:

Bir aşım olsa da doldursa kazı,
Türlü nimetlerle güldürse bizi,
Öğlene eke, akşama da kuzu,
Sabaha kaymaklı bal ister gönül.
Karacaoğlan, s.159, Koş., 89/1.

3. Kaz-Mekân:

Kaz, karada ve suda yaşayan bir kuş olmasına rağmen genellikle sularda yaşayan bir kuşdur. Kazın yeri yurdu göller, akarsular, dağ etekleri ve pınar başlarıdır. İncelenen şiirler içerisinde kaz ve onun mekânıyla ilgili örnekler Karacaoğlan'da rastlanır. Aşağıdaki iki farklı dörtlükte görüldüğü gibi kazlar “ kızlar ” sözcüğüyle aynı ifade içerisinde ele alınarak onun hem karada hem de suda yaşadığı, buraları kendine mekân edindiği anlaşılır:

Bitişin çiğdemler, gelişin yazlar,
Göllere dökülür ördekler, kazlar,
Ak saya geyinmiş gelinler, kızlar,
Ay yüzedökülen teller öğünsün.
Karacaoğlan, s.101, Koş., 148/2.

Eğri Dağı'nın düzleri,
Çığırtıp öter kazları,
Köşe başında kızları,
Sana geldim Eğri Dağı.
Karacaoğlan, s.313, D., 438/4.

4. Kaz-Ötmesi:

Kazın ötüşü çeşitli tasavvurlar içerisinde ele alınmaktadır. Bununla ilgili bir rivayete göre Hz. Ali, çığırtıp öten kazlar için “ feryâd edip ağlamak ” tabirini kullanmıştır. Karacaoğlan'ın aşağıdaki dörtlüğünde görüldüğü gibi kazlar, Eğri dağının düzlerinde çığırtıp ötmektedir:

Eğri Dağı'nın düzleri,
Çığırtıp öter kazları,
Köşe başında kızları,
Sana geldim Eğri Dağı.
Karacaoğlan, s.313, D., 438/4.

5. Kaz-Uçma:

Kazlar, genellikle sürüler halinde “ V ” şeklini oluşturarak uçarlar. Kazlar, uçuş sırasında düz bir hat boyunca hızlı gider, seri kanat çırpırlar. Karacaoğlan'ın bir dörtlüğünde kazların uçmasından kumruların ötmesinden bahsedilerek adeta bir doğa manzarası çizilir:

Yanar yüreklerim, yanar,
Al çuhalı beğler gider,
Uçar kazlar, kumru öter,
Kokar ağca gülün gördüm.

Karacaoğlan, s.292, Semâî, 413/2.

6. Kaz-Yüzme:

Kaz, karada da yaşayan bir kuş olmasına rağmen genellikle göllerde ve tatlı sularda yaşayan su kuşudur. Kazın suda yaşamasına bağlı olarak iyi yüzücüler sınıfına girmektedir. Perde ayakları onların yüzmesini kolaylaştırır. Aşağıdaki şiirde şair, kazın göllerde yüzmesi gerçeğini kaz-âşık teşbihi içerisinde işler. O, âşığın suda yüzmesini besili bir kazın yüzmesine benzetir:

Kolda götürürüm yavru bâz gibi,
Yüzerim göllerde baymul kaz gibi,
Bahçandan açılan top nergis gibi,
Toplar toplar, dost zülfüne düzermi?

Karacaoğlan, s. 233, Koş., 338/3.

D. Kazla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Kaz-Âşık:

Kaz ile âşık arasında kurulan benzetme yüzmeleri ve cüsseleri itibariyledir. Baymul kazın aheste ve hantal yüzmesi ile âşığın yüzmesi arasında ilgi kurulur. Aşağıdaki koşmada âşık, kazın suda yüzebilme yeteneğinden hareketle kendisini ona benzetmiştir. Âşık, kendisini baymul kaza⁶²¹ hem yüzme şekli hem de cüssesi itibariyle benzetmektedir:

Kolda götürürüm yavru bâz gibi,
Yüzerim göllerde baymul kaz gibi,
Bahçandan açılan top nergis gibi,
Toplar toplar, dost zülfüne düzer mi?

Karacaoğlan, s. 233, Koş., 338/3.

2. Kaz-Sevgili/Kız:

Kaz, Türkler' de kut ve beylik timsali olmuşlardır⁶²². Kazlar ayrıca evlilik sadakatinin, vücut güzelliğinin ve evcimenliğin timsali olarak kültürümüzde kızların benzetilene olmuştur. Aşağıdaki şiirde âşık, sabah vakti sevgilinin benzetilene olan kaza uğrar:

Sabahtan uğradım turnaya, kaza,
Güle bülbül konmuş eder âvâze,
Aman Mevlâ'm aman kasd etme bize,
Bülbülüm, gülümden ayırma felek.

Karacaoğlan, s.185, Koş., 269/1.

⁶²¹ Baymul kaz: Besili tosun ve boynu kalın koyuna benzeyen kaz cinsidir.

⁶²² Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.153.

Bitişin çiğdemler, gelişin yazlar,
Göllere dökülür ördekler, kazlar,
Ak saya geyinmiş gelinler, kızlar,
Ay yüzedökülen teller öğünsün.

Karacaoğlan, s.101, Koş., 148/2.

20. KEKLİK:

Kekliğe, kebg, kabce (çil keklik), kebg-i derî (iri ve sesi güzel olan keklik), tihû (tüylü keklik) isimleri verilir⁶²³. Ayrıca Farslar kekliğe, hacel, zeriç ve âteş-hâr derler⁶²⁴.

Keklikler, sülüngiller ailesindedir. Kekliklerin gövdeleri yuvarlak, boyları orta yolludur. Renkleri, kahverengi olduğundan kolay fark edilmezler. Kekliklerde eşlerin dış görünüşleri aynıdır ve erkekleri daha büyüktür. Keklikler sekerek yürürler. Bu kuşların gıdıları ve boğazları beyaz; gagaları, bacakları ve kuyrukları kırmızıdır. Kuyruğunun kırmızılığı uçuşta belirir. Keklikler, Avrupa, Asya ve Afrika'nın kuzeyinde kayalık ve taşlık yerlerde yaşarlar. Tarım arazileri, tarlalar, bozkırlar, tepeler ve dağ etekleri kekliklerin yaşadığı yerlerdir. Kekliklerin çil kekligi, kızıl keklik, kaya kekligi, kınalı keklik gibi türleri vardır. Çil kekliginin karnında nal şekilli ve koyu kahverengi büyük bir leke vardır. Dişinin nal lekesi erkeğinden küçük ve belirsizdir. Genç çil kekliginde ise bu leke yoktur. Kızıl keklik, göğsündeki iri siyah beneklerle tanınır. Kaya ve kınalı keklikler ise diğer keklik türlerinden böğründeki çizgilerin sıklığıyla ayrılır⁶²⁵.

Keklikler, 15-20 yıl kadar yaşarlar. Güvercin iriliğinde, eti lezzetli av kuşlarıdır. Çiftler veya sürü halinde yaşarlar. Yerli kuşlardan olup, göç etmezler. Aile hayatı yaşarlar. Yavrular, büyüye de anne ve babayı terk etmezler. Keklikler genellikle kurtçuk ve tane ile beslenir, otlar arasında açtıkları çukurlarda yaşarlar. Buğday filizlerinin ucunu yiyerek tarıma zarar verirler. Tehlike anında kesek parçalarını tutarak ters yatarlar. Bir tehlikede gürültülü şekilde kanat çırparak havalanırlar⁶²⁶.

Bir rivayete göre bir dişi kekligin hamile kalması için erkeğinin sesi bile yeterdir. Dişi keklik yumurtladığı zaman eşi, erkek yavru çıkacak olanları bilir ve onları ayırarak üzerine yatar. Buna göre erkek yavruları baba, dişi yavruları anne büyütür. Başka bir rivayete kekligin bir yılda iki yavru yaptığı bir sapan taşı hızında uçtuğu söylenir. Erkek keklik, dişisini çok kıskanır. İki erkek bir dişinin yanında buluşursa kavgaya tutuşular. Dişi bu kavgadan galip çıkana tabi olur⁶²⁷. Keklikler karada yaşarlar. Günümüzde kekliklerin sekseni aşkın türü olduğu bilinir. Türkiye'de bilinen keklik türleri çil keklik, kınalı keklik, dağ kekligi ve boz kekliktir. Sarp ve açık arazilerde bulunan bu kuşun, sıçrayarak koştuğu ve ardından geleni çok yorduğu, uçtuğunda ise ardından yetişilmesi imkânsızdır⁶²⁸.

A. Kültürümüzde Keklik:

Keklik, kültürümüzde çok sevilen bir kuştur. Keklik, eti, avlanması, ayaklarının ve gagasının kırmızı olması, yürüyüşü, ötüşü gibi özellikler dolayısıyla kültürümüzde yerini alır. Keklik hakkında anlatılan efsaneler hep gagasının ve ayaklarının kırmızı oluşunu açıklamaya

⁶²³ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.226.

⁶²⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.127.

⁶²⁵ Heinzl, *a.g.e.*, s.116.

⁶²⁶ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Keklik ” mad., C.10, s.30.

⁶²⁷ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.99, 100.

⁶²⁸ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, “ Kekliler ” mad., C.11, s.6594.

yöneliktir. Bu konuda anlatılan efsaneler benzerlik göstermektedir. Ancak efsanelerin şahıs kadroları, yörelere göre Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahya Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin olarak değişmektedir. Bir Elazığ efsanesinde keklığın bu özelliği şöyle ele alınır: Hz. Zekeriya, kendine isyan eden ümmetinden kaçarken, birden bir kavak ağacı ikiye ayrılır ve ona içine girmesini söyler. Bu sırada elbisesinin bazı kısımları dışarıda kalır. Böylelikle Peygamber saklanmış olur. Fakat bir keklik, “gak kavak, gak kavak, gak kavak”, bir başka kuşta “biş, biş, biş” diye öterek onun yerini belli ederler. Düşmanlarda kavağı biçerek onu öldürürler. Keklik Peygamberin kanını içtiği ve üzerinde bulunduğu için ağzı, kanadının ucu ve ayakları kırmızı olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de böyle bir kıssa yoktur. Mitolojide ise Hz. Zekeriya’nın kavak ağacında saklandığını, düşmanlara şeytanın haber verdiği anlatılır⁶²⁹.

Bir hikâyeye göre keklığın yürüyüşü ve sekişi karganın hoşuna gitmiş ve onu taklide koyulmuş. Keklik bu duruma kızmış ve sebebini sormuş. O da, taklide muvaffak olursam hemcinslerim nazarında itibarım artar, demiş. Keklik gülmüş ve: Heyhat! Bu sendeki uğraş boşunadır. Benim yürüyüşüm ve sekişim fitrîdir. Bu gidişle sen kendi yürüyüşünü de kaybedersin. Vazgeç! Tarzında nasihat ederse de kargaya dinletememiş. Fakat taklit yüzünden karga, günün birinde kendi yürüyüşünü unutarak şimdiki sıçrayarak yürüyüşü adet olmuş⁶³⁰. Bir başka efsanede ise güzel keklığın halk arasında sevilme nedenine yer verilmiştir. Bu efsanede iki keklik vardır. Buna göre düşmanlardan saklanmak için kavak ağacına giren Hz. Ali’nin yerini güzel keklik haber verir. Çil keklik ise güzel keklığın bu davranışına kızar. Bu hadiseden sonra güzel keklik halk tarafından sevilmez olur⁶³¹. Folklorumuzdaki bir halk inancına göre, ava çıkıldığında avcının önüne diğer hayvanlardan önce keklik çıkarsa o av, kazasız, belasız ve uğurlu geçer⁶³². Kekliğin görünüşün güzel olması, ayak ve ağzının kırmızı olması halk tarafından kendisine “kınalı keklik” denmesine vesile olur⁶³³.

Keklik, kültürümüzün önemli av kuşlarından birisidir. Eti ve avlanması sebebiyle folklorumuzda sıkça konu edilir. Keklik avcılığı avcılarının hoşuna gittiğinden ve etinin çok lezzetli olmasından dolayı avcıları kendine çeker. Bu yüzden de keklikleri avlama konusunda çeşitli av teknikleri geliştirilmiştir: Keklik avına giden avcılar yanlarında kafesle birlikte bir de keklik götürürler. Av yerine gelindiğinde kafes içerisindeki erkek keklığın ötmesiyle etrafındaki keklikler etrafına toplanır. Avcı da saklandığı yerden bunları vurur. Eğer keklik tuzağa alılmış ise keklik salıverilir. Çevredeki keklikler bu salıverilen keklikle birlikte kafese girerler. Kaçanlar için intizaren yol üzerine boş kafes koyulur. Keklik avcılığında avcılarının kullandıkları bir başka yöntem ise “alaca” denen siyah-beyaz bir dokuma X şeklindeki bir tahtaya tutturulur. Avcı bu tahtanın arkasına geçerek gizlenir. Daha sonra yavaş yavaş kekliklere yanaşır. Keklikler bu alacayı görünce kaçmazlar. Hepsi bir araya toplanarak hayretle bakarlar. Avcı bu esnada bu tahtanın bir noktasından tüfekte keklikleri avlar. Alaca ile av kanunen yasaktır⁶³⁴.

Kültürümüzde keklikle ilgili özellikler bir türkümüzde “keklığı düz ovada avlarlar...” sözleriyle⁶³⁵ yerini alırken, Silifke yöresine ait bir halk oyununda, keklığın en belirgin özellikleri olan sekişi, kanat çırpışı, ötüşü, gerdan kırışı ve zıplayışı anlatılır⁶³⁶.

⁶²⁹ Muharrem Kaya, *a.g.e.*, s.134.

⁶³⁰ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.405.

⁶³¹ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.95.

⁶³² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.105.

⁶³³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.206.

⁶³⁴ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.249.

⁶³⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.105.

⁶³⁶ Kübra Eskigün, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Y.L. Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, K.Maraş, 2006, s.86.

Keklik eti lezzetli ve hazmı kolaydır. Sağlık ve tedavi hususunda keklik ödü önemlidir. Kekliğin ödü göze çekilirse göz karalığına iyi gelir⁶³⁷. Rüya tabirlerinde de rastladığımız keklik, iyiye yorulur. Rüyada keklik görmek evlât sevgisine işarettir⁶³⁸.

B. Edebiyatımızda Keklik:

Edebiyatımızda keklik, çeşitli özellikleri vasıtasıyla manilere, ninnilere, bilmecelelere, deyimlere ve atasözlerine konu olur. Keklik edebiyatımızda özellikle avlanması, yürüyüşü, ötüşü, rengi ve çeşitli benzetmelere konu olması hususuyla ele alınır. Kekliğin ötüşü “ hande etmek ” diye vasıflandırılır. Ayaklarındaki kırmızılık kan veya kınalı olarak düşünülür. Kebg-i kûhsârî ve kebg-i derî gibi çeşitleri şiirimize konu olur. Kebg-i kûhsârî, dağ kekliğine verilen isim kebg-i derî ise dağ arsında yetişen ve horoz kadar büyük olan cinsine verilen isimdir⁶³⁹. Kekliğin yürüyüşü ise “ salınmak ” diye tarif olunur⁶⁴⁰.

Bir manide av kuşu olan keklikle avcı kuş doğanın mücadelesine yer verilir. Bu mücadelede sevgili avlanan keklik, âşık ise avcı doğan olur ve sevgilinin arkasına düşer:

Sabahın dar sesine,
Uyandım yâr sesine,
Yârim keklik ben doğan,
Düşeydim arhasına.

(Sarıkamış)⁶⁴¹

Kekliğin av kuşu olduğu İçel yöresine ait şu ninniden de anlaşılır. Âşık güze doğru bir keklik vurmuş olarak gelin kıza doğru gider:

Güzel oğlan güze doğru,
Çıkıp gider öze doğru,
Bir keklik vurmuş alıp gider,
Gelin kıza doğru, ninni!

(İçel)⁶⁴²

Bilmecelerimizde de yer alan keklik aşağıdaki örnekte karşımıza fiziki özellikleriyle çıkar. Elazığ yöresine ait bu bilimcede kekliğin cinsine, rengine, ayaklarına ve ötüşüne değinilmiştir:

Dağdan gelir dağlı hatun,
Eli ayağı kınalı hatun,
Keten gömlek giymiş ivi belirmez,
Arapça söyler dili belirmez!

(Keklik-Elazığ)⁶⁴³

Keklikler, edebiyatımızda mani, ninni ve bilmecelerin yanında deyim ve atasözlerine de yansımış özellikleri mevcuttur. Deyimlerde onun kolay ele geçirilmesi ve tehlike anında

⁶³⁷ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.100.

⁶³⁸ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.100.

⁶³⁹ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.519, Burhan Kaçar, *Gevheri Dîvânî Metin Tahlilî*, s.351.

⁶⁴⁰ Mehmet Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.268.

⁶⁴¹ Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesi'nde Mâniler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ank., 1990, s.150.

⁶⁴² Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.257.

⁶⁴³ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.144.

dağılma özelliği işlenir. Kolay elde edilen şeyler için “ çantada keklik ” deyimi ve toplu bir halde bulunan hayvan veya insanların bir nedenden ötürü anında dağılması için “ çil yavrusu gibi dağılmak ” deyimi kullanılır⁶⁴⁴. Buradaki “ çil ” bir keklik türüdür. Çil keklik bir tehlike anında kendini öne atarak yavrularını dağıtır ve zarar görmelerini engeller⁶⁴⁵. Bir atasözünde ise yukarıda değinilen karga-keklik hikâyesinin bir özeti verilir. Buna göre görgüsüz kişi, görgülü bir kişinin yaptığını yapmaya kalkışırsa başaramaz ve kendi doğal davranışını da yitirerek gülünç duruma düşer anlamında “ Karga kekliği taklit eydim derken kendi yürüyüşünü unutmuş. ” atasözü kullanılır⁶⁴⁶.

C. Keklikle İlgili Genel Özellikler:

1. Keklik-Av kuşu:

Şiirimizde kekliğin önemli kullanım unsuru av kuşu olmasıdır. Keklik etinin güzel olması ve avının insanların hoşuna gitmesi bu avın önemli sebebidir. Bir efsaneye göre onun bu özelliğini kazanmasında bir beddua rol oynar. Malatya yöresine ait bu efsanede düşmanlardan kaçan Hz. Ali’dir. Bir müddet sonra Hz. Ali bir çınar ağacına saklanır. Kekliğin ötüşü, Hz. Ali’nin yerini bildirmesiyle Hz. Ali, düşmanlar tarafından şehit edilir. Hz. Ali ölmeden önce kekliğe şöyle beddua eder: “ Senin avın çok tatlı olsun, herkes seni avlasın. ” Bu yüzden keklik avının insanların hoşuna gittiği söylenir⁶⁴⁷. Elit kesimin şahin ve doğanla çıktığı avlarda keklik önemli av kuşlarından. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde bir geleneğe işaretle kolunda doğan bulunan beylerin keklik avına çıktığını söyler:

Yiğide yiğitlik veren, hep varlık,
Yiğidi köt’ eden, kör olsun yokluk,
Sen seni sarpa vur, kınalı keklik,
Bey oğlu üstüne bâz inen gelir.

Karacaoğlan, s.248, Var., 354/3.

Kekliğin şahin, doğan gibi avcı kuşlarıyla olan hayat-memât mücadelesi şiirimizde sıkça işlenen bir husustur. Müthiş bir kovalamaya sahne olacak bu av anında keklik kaçır, şahin kovalar. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde bu mücadeleyi gözler önüne serer:

Karac’oğlan, düz ovalar,
Şahanın keklik kovalar,
İnil inil taş yuvalar,
Koca seller sende m’ olur?

Karacaoğlan, s.249, Var., 355/4.

Fehîm-i Kadîm aşağıdaki şiirinde bir hayat mücadelesinden bahseder. Keklik, hem bulunulan doğal ortamdaki sıcaklıkla hem de avcı kuşlarla mücadele etmek zorundadır. Ancak doğal ortamın sıcaklığı o kadar fazladır ki keklik bundan kurtulmak için kendisini ondan daha az tehlikeli kartalın kucağına atar. Şaire göre kekliğin bunu yapmaktaki amacı havanın sıcaklığının tesirinden bir an kurtulup kartalın kanadının gölgesinde dinlenmektir. Şair, bu şiirinde hüsn-i talil sanatıyla kekliğin hayatla olan mücadelesini güzel bir sebebe bağlar. Çünkü hava çok sıcaktır ve keklik çok bunalmıştır. Kelkiğin bundan kurtuluşu ancak gölgelik bir yerdir:

⁶⁴⁴ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.687, 696.

⁶⁴⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.130.

⁶⁴⁶ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.344.

⁶⁴⁷ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.210.

Sâye-i bâlinde bir dem râhat ümîdiyle kebk
İtdi ‘amden kendüyi per-tâb-ı çengâl-i ‘ukâb
Fehîm-i Kadîm, s.124, K., 5/14.

2. Keklik-Kafes:

Keklik; saka, bıldırcın, papağan, sülün, turaç gibi kafeste de beslenen kuşlardan birisidir. Ancak kuşlar özelliklerine göre kafeste beslenirler. Mesela papağan ve saka sesi için kafeste beslenir. Kekliğin kafeste beslenmesi ise bir zevk meselesi olabileceği gibi etinin lezzeti veya doğaya salınmak için olabilir. Karacaoğlan, bir şiirinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak keklik kafes ilişkisini ele alır. Turaçın veya kekliğin içinde bulunduğu kafes altındandır. Kafesin altından olması iki kuşa verilen değeri gösterir. Şair, altın kafesten gelen sesin kekliğe mi turaç kuşuna mı ait olduğunu seçemez. Bu ifadeden iki kuş arasında ses benzerliğinin olduğu düşünülebilir:

Ay mıdır, gün müdür cihânı tutar?
Cemâlın görünce nurlara batan?
Altın kafeslerde durmadan öten,
Keklik mi, turaç mı? Seçemiyorum.
Karacaoğlan, s.127, Koş., 185/2.

3. Keklik-Mekân:

Keklik, kayalık ve taşlık yerlerde bulunur. Tarım arazileri, tarlalar, bozkırlar, tepeler, pınar başları, kafesler ve dağ etekleri kekliğin yaşadığı yerlerdir. Fehîm aşağıdaki beytinde kekliğin mekânı olarak himme bahçesini düşünür. Ayrıca gönlün onun yuvasını tanımakta usta olduğunu söyler. Burada keklik sevgili benzetmesi vardır. Gönül, himmet bahçesinin kekliğini çok iyi tanır. Çünkü gönül onun mekânına âşinâdır:

Pençe-i şebbâz-ı yahud kendi perr ü bâlidür
Kebk-i bâğ-ı himmeti dil âşiyânından bilür
Fehîm-i Kadîm, s.454, G., 112/5.

“ Onun doğanın pençesi veya kendi kanadı mıdır? Himmet bahçesinin kekliğini gönül, yuvasından tanır. ”

Karacaoğlan ise şiirlerinde keklik mekânı olarak pınarlardan, altın kafesten ve dağ başlarından bahseder. Aşağıdaki şiir örneğinde kekliğin hem av kuşu olduğuna hem de dağ başlarında bulunduğu işaret edilir. Şair, ayrıca dağ başlarında keklikle birlikte birçok kuşun varlığından haber verir:

Cebîr, elem şu dağların başından,
Avlayalım kekliğinden, kuşundan,
Samantı ırmağından, Pınabaşı’ndan,
Geçemem, artıyor figânım dağlar.
Karacaoğlan, s.74, Koş., 110/1.

4. Keklik-Oynaması:

Keklik, yavru iken yerinde durmayıp devamlı hareket eder. Sağa, sola gider. Bu durum onun bazen anne ve babasını taklit olarak yorumlanır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde keklik ile sevgili arasında hareketli ve kıpır kıpır olmaları yönüyle ilgi kurarak kekliğin hareketli

olması gerçeğini dile getirir. Yani kıpır kıpır olan taze kızın yüreğiyle kekliğin hareketleri birbirine benzetilir:

Yavru keklik gibi kaynar eğlenir,
Mis kokulu yağlar ile yağlanır,
Sabah akşam türlü yazma bağlanır,
Eğip geçer yeşil başın, sevdiğim.

Karacaoğlan, s.4, Koş., 5/2.

5. Keklik-Ötüşü:

Keklik kahkahaya (kah kah ötüşü) benzeyen ötüşü sebebiyle edebiyatımızda sıkça ele alınır. Onun ötüşü şairlerimiz için vuslat, sevinç, ayrılık ve üzüntü kaynağıdır. Gülme sevincin, ağlama ise üzüntünün işaretidir. Keklik gülmeye benzeyen ötüşüyle güler yüzlü olur. Fehîm bir beytinde keklik ve bülbülün ötüşünü gülme olarak tasavvur eder:

İstese hükmün eğer mânend-i kebk-i ü ‘andelîb
Bûmı handân-rûy u bu bîmârî şâdân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.164, K., 10/34.

“ Senin hükmün eğer isterse keklik ve bülbül gibi baykuşu güler yüzlü ve bu hastayı da keyifli gösterir. ”

Keklik, sevinçle birlikte aynı zamanda üzüntü kaynağı da olur. Yukarıda, ötüşü gülmeye yorulan kekliğin aşağıdaki dörtlükte ağlamaya yorulmaktadır. Âşık Ömer, şiirinde kekliğin ve bildircinin ötüşünü devamlı bir ağlama olarak yorumlar:

Karabatak yurdu ummâna benzer
Kuğunun burnu mercâna benzer
Seyfile tavşancıl düşmâna benzer
Bildircinla keklik ağlar dâimâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/24.

Görüldüğü gibi Fehîm-i Kadîm, kekliğin ötüşünü gülmek; Âşık Ömer ise ağlamak olarak değerlendirmektedir. İki şairin aynı konudaki tasavvur farkının sebebi ait oldukları gelenekle ilgili olabilir. Karacaoğlan ise bir dörtlüğünde altın kafesten gelen sese kulak kabartır. Ancak bu sesin, kekliğe mi turaç kuşuna mı ait olduğunu seçemez. Bu ifadeden iki kuş arasında ses benzerliğinin olduğu düşünülebilir:

Ay mıdır, gün müdür cihânı tutar?
Cemâlın görünce nurlara batan?
Altun kafeslerde durmadan öten,
Keklik mi, turaç mı? Seçemiyorum.
Karacaoğlan, s.127, Koş., 185/2.

6. Keklik-Rengi:

Halk şairlerinin doğayla iç içe olması, onların doğadaki varlıkları, daha canlı ve sade bir şekilde şiirlerine dökmelerine ortam hazırlamıştır. Kekliğin rengiyle ilgili hususlara Karacaoğlan’ın şiirinde rastlanır. Ayaklarındaki kırmızılık kan veya kınalı olarak düşünülür. Aşağıdaki şiirde al kınalı kekliğin pınara indiği ifade edilir. Kekliğin görünüşün güzel olması, ayak ve ağzının kırmızı olması halk tarafından kendisine “ kınalı keklik ” denmesine vesile olur. Karacaoğlan bu halk söyleyişini keklik-sevgili teşbihi içerisinde çok güzel işler:

Üçü orta boylu, gayetle güzel,
Üçü uzun boylu, gözlerin süzer,
Dedim: “Akça ceyrân gölde ne gezer?
Al kınalı keklik indi pınara.

Karacaoğlan, s. 7, Koş., 10/2.

7. Keklik-Tırnak:

Av kuşu olan kekliğin şahin veya doğanın pençesinden kurtulup onlar gibi yırtıcı bir tırnağa sahip olması tamamen övülenin adaleti sayesinde gerçekleşir. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde bir yerden bahseder ve bu yerin kekliğinin şahin gibi tırnakları olduğunu söyler. Şair, bu şiirde keklik-sevgili benzetmesi içerisinde bir keklik türünden bahseder:

Yükseği yaylım kayalı,
Kekliği şahan soyalı,
İnce belli, gök sayalı,
Dilber seven del’ olma mı?

Karacaoğlan, s.275, Semâi, 389/3.

8. Keklik-Uçması:

Keklik, genellikle sarp ve açık arazilerde bulunan, sıçrayarak koşan ve ardından geleni çok yoran, uçtuğunda ise ardından yetişilmesi imkânsız olan bir kuştur. Aşağıdaki şiir örneğinde kekliğin şahin gibi yüksekten değil alçaktan uçtuğu görülür.

Şahan gibi yükseğinden uçarken,
Keklik gibi ingininden geçerken,
Âb-ı Kevser ırmağından içerken,
Susuz pınarlardan kandırdı beni.

Karacaoğlan, s.179, Koş., 261/2.

9. Keklik-Yuva/Za’ferân:

Yukarıda “ keklik-ötüşü ” maddesinde geçen şiirlerin birisinde kekliğin gülüp diğerinde ağlamasından söz edilmiştir. Fehîm-i Kadîm aşağıdaki şiirinde Dîvân şiirinin özgünlük arayışı içerisindeki şair geleneğinin güldürdüğü kekliği, ağlatmayı düşünmüştür. Ancak onun kekliği ağlatışı, içinde gülücükler olan bir ağlatıştır. Keklik bu beyitte iniltiiler arasında gülücük ve feryatları arasına kahkahayı gizlemiştir. Keklik bu durumuyla yuvasını inşa ettiği dikenli, çalı çırpıyı za’ferâna dönüştürmüştür. Za’ferân sarı renkte hem sıcak hem kuru bir ottur. Burhân-ı Kâtî’ya göre bu otun bulunduğu yere keler girmez. Bu otun sinirleri gevşetip ferah verici, güldürücü özelliği olduğunu eski tıp bilginlerinin söylediğini ifade eder⁶⁴⁸. Onun eski tıpta çok kullanıldığı kalbe kuvvet verdiği, rengi güzelleştirdiği, şehveti düşürdüğü ve damarları açtığı için⁶⁴⁹ bu güldürme özelliğine sahip olduğu sanılır. Şair, yukarıda da ifade edildiği gibi aynı anda hem gülen hem de ağlayan kekliğin, yuvasına safran otu taşımaya gerek yoktur. Çünkü kekliğin bu özelliği yani aynı anda hem ağlayıp hem gülmesi, onun yuvasındaki çalı çırpıyı za’ferân otuna dönüştürebilir. Bu şiir örneğinde beytin çağrışımları ince sezgi ve dikkatin bir ürünüdür:

O kebk-i bü’l-‘acebüz girye-nâk-i hande-ser
Ki za’ferân iderüz hâr-ı âşiyânumuzı

Fehîm-i Kadîm, s.668, G., 280/3.

⁶⁴⁸ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.242.

⁶⁴⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.531.

“ Biz ağlayışı, gülmek olan o kekliz ki, yuvamızın dikenlerini, çalısını çırpsını safrana çeviririz. ”

10. Keklik-Yürüyüşü:

Kekliğin yürüyüşü edebiyatımızda hoş-reftar, hoş-hıram, nazende gibi sıfatlarla anılır⁶⁵⁰. İncelen şiir örneklerine bakıldığı zaman kekliğin fizikler özellikleriyle ilgili şiirlere daha çok Halk şairi Karacaoğlan'da rastlanır. Kekliğin şiirimize yansımış önemli özelliklerinden birisi de sekerek yürümesidir. Onun bu yürüyüşü benzetmeleri de beraberinde getirir. Aşağıdaki şiir örneğinde keklik-sevgili teşbihi yapılarak kekliğin rengine, oynayışına ve sekerek yürüyüşüne değinilmiştir:

Kınalı keklik gibi oynar sekersin,
Tor kuş gibi ağzın ağzın bakarın,
Beni görünce de kaşın yıkarsın,
Gül kara zülfüne kurban olduğum.

Karacaoğlan, s.100, Koş., 146/2.

D. Keklikle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Keklik-Âşık:

Keklikle âşık arasında avlanmaları yönüyle ilgi kurulur. Kekliğin avcı kuşlara avlanmasıyla âşığın sevgiliye canını ve gönlünü kaptırması arasında ilgi kurulur. Doğan gözlü sevgili, âşığın can ve gönül keklğine düşkündür. Âşığın canı ve gönlü keklik gibi savunmasızdır. Bu savunmasızlık yüzünden âşık, sevginin avı olur:

Mübtelâdur ‘eylesünler kebg-i cân ü dil Fehîm
Olsalar saydı revâdur şâhbâz-ı çeşminün
Fehîm-i Kadîm, s.546, G., 180/5.

“ Ey Fehîm! Can ve gönül keklikleri, o doğan gözlü kuşunun düşkünleridir, bu bakımdan onun doğanına avlansalar münâsiptir.”

2. Keklik-Sevgili:

Keklik sekerek yürür. Onun böyle yürüyüşü hikâyelere, manilere, ninnilere de konu olmuştur. Karacaoğlan, aşağıdaki koşmasında sevgilinin yürüyüşünü keklik sekişine benzetmektedir. Bu yürüyüşte bir incelik, bir zerafet vardır:

Kınalı keklik gibi oynar sekersin,
Tor kuş gibi ağzın ağzın bakarsın,
Beni görünce de kaşın yıkarsın,
Gül kara zülfüne kurban olduğum.

Karacaoğlan, s.100, Koş., 146/2.

Kekliğin al kınalı rengiyle sevgilinin giydiği veya üzerine süründüğü bazı hususlar birbirine benzetilir. Keklik, şiirimizde ayakları, kuyruğu ve ağzındaki kırmızılık dolayısıyla “ kınalı ” olarak ifade edilir. Sevgili de kırmızı ayakkabıları, kırmızı entarisi ve dudaklarındaki kırmızı boyayla keklige benzemektedir:

⁶⁵⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.129.

Üçü uzun boylu, kaşların süzer,
Üçü orta boylu, zülfünü düzer,
Sanın akça cerân bir çölde gezer,
San kınalı keklik indi pınara.

Karacaoğlan, s. 8, Koş., 12/2.

Karacaoğlan, bir türküsünde sevgilinin göğüs nakışını tavusa; duruşunu güvercine; sesini keklik ötüşüne ve bakışını şahine benzetir:

Tâvûs kuşu gibi göğsü nakışlı,
Güvercin duruşlu, keklik ötüşlü,
Üsküfün aldırılmış şahan bakışlı,
Ver bana bir güzel, gönlüm eğleyim.

Karacaoğlan, s.362, Tür., 490/3.

Fehîm, Karacaoğlan gibi kekliğin belirli özelliklerini değil kekliği doğrudan sevgiliye benzetir. Gönül, himmet bahçesinin kekliğini çok iyi tanır. Çünkü gönül onun mekânına aşınadır. Sevgili himmet sahibi bir kişidir. Âşığa karşı isterse bu himmetini gösterir, istemezse göstermez. Âşık için durum o kadar da önemli değildir. O, sevgiliyi de onun mekânını da çok iyi tanımaktadır:

Pençe-i şebhâz-ı yahud kendi perr ü bâlidür
Kebk-i bâğ-ı himmeti dil âşiyânından bilür

Fehîm-i Kadîm, s.454, G., 112/5.

21. KIRLANGIÇ:

Kırlangıç, Türkçede kırlangıç, kırلاغuç, kırlanguç, karlugaç⁶⁵¹; Farsçada ârestek, fereştû, perestû⁶⁵², bâlesk, ferâşter, ferâşterûk, pâhvâye, pihvâye, fertûk isimleriyle; Arapçada ise huttâf/hâtât ismiyle anılır⁶⁵³.

Kırlangıçlar, kırlangıçgiller familyasından olup göçmen kuşlardandır. Bu kuşlar, 13-20 cm.'lik boylarıyla küçük bedenli, siyah ve beyaz tüylüdür. Kısa bacaklı ve gagalı, uzun ve sivri kanatlıdır. Kırlangıçların kanatlarında geniş yarıklar vardır. Kırlangıçlar toplu halde yaşayan ötücü kuşlardandır. Çamurdan kurdukları yuvalarında yaşarlar. Bu çamurdan evlerini daha çok kentlerdeki evlere, köylerdeki ağıl ve ahırlara, açık arazide kum içine ve ağaç kovuklarına yaparlar. Bütün Kuzey Yarım Kürede yayılırlar. Uçarırken yakaladıkları böceklerle (özellikle sineklerle) beslenirler⁶⁵⁴.

Kırlangıçlar, ince yapılı ve kısacık boyunludur. Kuyrukları çatallı olan bu kuşlar, zamanlarının çoğunu havada geçirirler. Bu kuşların gagaları kısa olmasına rağmen, kırlangıçlar, gagalarını çok geniş açabilirler.⁶⁵⁵

Kırlangıçlara Hind ziyaretçisi de derler (Bkz. Kültürümüzde Kırlangıç). Bu kuşların insanlara karşı bir sevgisi vardır. Yuvalarını daha çok insanların olduğu yerlere yaparlar.

⁶⁵¹ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.133.

⁶⁵² *Tarama Sözlüğü*, C.4, s.2510, 2511.

⁶⁵³ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.132.

⁶⁵⁴ *Büyük Larousse Ansiklopedi ve Sözlük*, “ Kırlangıçlar ” mad., C.11, s.6721.

⁶⁵⁵ Heinzel, *a.g.e.*, s.238-241.

Kırlangıçlar uzak mesafeleri aşip gelebilen ve çok hızlı uçan kuşlardır. Bu kuşların insanlara karşı hiç ziyânı yoktur. İnsanların yediklerinde gözü yoktur. Bu yüzden kırlangıçlar çok sevilir ve ma'mur yerlerde yaşar, harabelere mahkum olmazlar. Çok gariptir ki kırlangıçlar yemek yerken ve çiftleşirken görülmemiştir. Kırlangıçlar yarasayı hiç sevmezler, yavrularını ondan korumak için maydanoza benzeyen bir otu yuvalarına koyarlar. Çünkü yarasa bu otun kokusundan hoşlanmaz. Kırlangıçlar her yavrulama zamanı yuvasını yeniden inşa eder. Yuva yapmak için samanlı çamur hazırlar. Çamurun olmadığı yerde kendilerini suya bırakır, sonra toprak üzerinde yuvarlanır ve bu suretle çamur elde ederler. Bu elde ettikleri çamura bir miktar tüy karıştırırlar. Kırlangıçlar, yuvalarını gerekli büyüklükte yapar ve devamlı temiz tutarlar. Yuvalarının içinde biriken gübreleri dışarı atar, yavrularına da bunu öğretirler. Kırlangıçların birkaç çeşidi vardır. Bir çeşidi deniz kenarında bulunan serçeden biraz küçük boz renklidir. Diğer bir çeşidi arkasında kırmızı hâreler bulunan yeşil renkli cinsidir. Bir çeşidi de dağlarda bulunur. Bunların kanatları uzunca ve incedir. Bir çeşit kırlangıç ise Mescîd-i Hârem'de çok görülür⁶⁵⁶.

A. Kültürümüzde Kırlangıç:

Halk arasında kırlangıç, Hind ziyaretçisi ve kimseye zararı olmadığı için cennet-i a'lâ serçesi denir. Kırlangıcın insana yakın olması ve yuvasını ma'mur yerlerde yapmasını sûre-i Neml tefsirinde şöyle hikâye edilir: Hz. Âdem (a.s.) Cennet-i A'lâdan çıkarıldığında, yalnızlıktan Allah'a şikâyette bulunur. Hakk Teâlâ'da kırlangıcı ona arkadaş kılar. O zamandan beri kırlangıç insana yakındır ve yuvasını insanlara yakın yerlerde yapar⁶⁵⁷.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde, kırlangıcın yuvasını insanlara yakın yapmasını ve yavrularını ayaklarından yuvaya bağlamasını bir rivayetle anlatılır. Buna göre: Hz. Âdem cennetten Serendib'e, Havva Cidde'ye atılınca aralarındaki muhabbete kırlangıç vasıta olur. Hz. Âdem, kırlangıcın bu hizmetinden dolayı ona ikâmetgâhında yuva yapmasına izin verir. Çünkü kırlangıcın eti çok leziz olduğundan yılanlar yavrusunu yerlermiş. Kırlangıç, neslini idame ettirmek için bu yola başvurur. Hz. Âdem ile Havva kıyamete kadar kırlangıcın insanların evlerine yuva yapmalarına izin verir. Kırlangıç Hz. Âdem'in sakalından bir kıl Havva'nın saçından bir tel ister, onlar da verirler. Kırlangıçlar, bu kıl ve saç ile yavrularını ayaklarından yuvaya bağlarlar. İşte o günden beri kırlangıç yavruları, ayaklarından yuvaya bağlanırlar⁶⁵⁸.

Anadolu Türk mitolojisindeki bir rivayete göre insanları yılanın elinden kırlangıç kurtarır. Hz. Nuh'un gemisi delinir ve bu deliği yılan tıkar. Ödül olarak da kendisine istediği canlının etini yemesi konusunda izin verilir. Bunun için de arı görevlendirilir. Arı bütün etleri tadar ve en tatlı etin insan eti olduğunu söyler. İnsanları yılandan kurtarmak isteyen kırlangıç (arının bu bilgiyi söylememesi için) arının dilini ısırır. Yılan da buna çok kızar ve kırlangıcın kuyruğunu yırtar⁶⁵⁹. Kırlangıcın kuyruğunun kesik olmasının sebebi böylelikle açıklanır. Üveyik kuşunun dağları, kırlangıcın ise insanların bulunduğu yerleri mekân edinmesi bir Kıbrıs Türk rivayetinde şöyle anlatılır: Kırlangıçla üveyik kuşu bir zamanlar arkadaştır. Bir gün ortaklaşa bir sığa alırlar. Zaman olur bu sığa kaybolur. Üveyik dağları aramaya başlar, kırlangıç da köyleri. Aramaları bu gün hala sürer. Çünkü sığa hala kayıptır⁶⁶⁰.

⁶⁵⁶ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.127-129.

⁶⁵⁷ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.129.

⁶⁵⁸ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.255.

⁶⁵⁹ P. N. Boratav, *Türk Folkloru*, İst., 1973, S.74, s.203.

⁶⁶⁰ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.106.

Kırlangıcın eti haramdır. Peygamber Efendimiz (s.a.) insanları, kırlangıç kuşunu öldürmemeleri konusunda uyarır. Çünkü kırlangıç, Beyt-i Mukaddes harap olunca Cenâb-ı Hakk'a : “ Yâ Rabbî! İzin ver de Beyt-i Mukaddes'i harap edenleri denizde boğayım.” diye yalvarmıştır⁶⁶¹.

Kırlangıç bir hikâyede Hz. Süleyman'la birlikte anılır. Bu hikâyede kırlangıç, iyi bir âşıktır. Bir çift kırlangıç Hz. Süleyman'ın evinin çatısında sevişmek isterler. Dişi kırlangıç tereddüt gösterince, erkeği: Bu naz neden icap ediyor? İstersem bu evin altını üstüne getiririm, der. Hz. Süleyman bu sözü işitir işitmez kırlangıcı huzuruna çağırır ve ona ne cesaretle böyle konuşuyorsun? Diye sorar. Kırlangıç: Ey Allah'ın nebisi! Âşıklar söylediklerinden dolayı muâheze edilmezler, diye cevap verir. Hz. Süleyman bu cevap üzerine doğru söylüyorsun, diye onu tasdik eder⁶⁶².

Kırlangıç, hikâye, söylence ve hadislerin dışında inanışlara da konu olur. Aristo'ya göre ölmüş olmak şartıyla, bir kırlangıcın gözü, bir muşambaya sarılarak bir divanın altına konulursa, orada yatan kişinin uykusu asla gelmez. İlerde bahsedileceği gibi meşhur olan kırlangıç taşını, herhangi bir kimse elde ederek üzerinde bulundurursa, korktuklarından emin olur ve sevdiğinden iltifat görür⁶⁶³. İnanışa göre yeni doğmuş kırlangıç yavrusunun karnı ay ışığında yarıldığında biri beyaz diğeri renkli iki taş çıkar. Bu taşlar, dağ keçisi veya buzağı derisine sarılarak sara hastasının pazısına veya boynuna asılırsa hastalığın tedavisinde etkili olur. Bunlardan kırmızı taş ise idrar zorluğu çeken insanın üzerinde bulundurulursa şifa bulur. Bu iki taş kırlangıç yuvalarının gün doğusunda bulunur. Bu husus tecrübe ile sabittir⁶⁶⁴.

Kırlangıç kuşunun bazı özellikleri sağlık ve hekimlik dalında da geçer. Türk halk hekimliğinde “ Kırlangıç Uşakları ” bir tür göz doktoru sayılır. Kâdirî Tarîkâtına bağlıdır. İnanışa göre bunlar bir padişahın öfkesinden kırlangıç biçimine girip bir pîre bağlanırlar. Göze inen perdeyi kırlangıç kanı ile temizleyip gideririler⁶⁶⁵. Yakılmış bir çift kırlangıç başı, şaraba yatırıldığında sarhoşluğu giderir. Kanı ise kadınlar için anti-afrodizyaktır. Kırlangıcın beyninden üretilen bir karışımla baştaki bitlerle mücadele edilir⁶⁶⁶.

Rüyada kırlangıç görmek, erkek ile kadınla, malla, Kur'ân okuyan evlatla yorumlanır. Kırlangıcı tuttuğunu görmek, haram mala; evin kırlangıçla dolduğunu görmek helal mala; evinden kırlangıçların çıkıp gittiğini görmek akrabalarını kendinden uzaklaştırmaya; sesini işitmek ise hayırlı bir işe işarettir. Kırlangıcın sesi tespih sayılır⁶⁶⁷.

B. Edebiyatımızda Kırlangıç:

Kırlangıç, şiirimizde daha çok piristû ve kırlangıç isimleriyle geçer. Kırlangıcın insan hayatındaki yeri yukarıda çeşitli örneklerle verildi. Kırlangıç kuşunun genelde Halk şairleri tarafından ele alındığı görülür. Bu kuş, Dîvân şairlerince sık anılmaz⁶⁶⁸. Kırlangıç edebiyatımızda genellikle kıssalara telmihte, yuva yapmasıyla, insanlarla iç içe yaşamasıyla ve Hint'ten getirdiği söylenen taş vasıtasıyla anılır.

⁶⁶¹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.130.

⁶⁶² Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.129.

⁶⁶³ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.130.

⁶⁶⁴ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.130.

⁶⁶⁵ Ali Rıza Önder, *a.g.m.*, s.55.

⁶⁶⁶ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.132.

⁶⁶⁷ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.130, 131.

⁶⁶⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, 132-133.

Kırlangıç kuşunun edebiyatımızda bir maniye yansımış özelliği gökte uçması ve kuyruğunun yarık olması özelliğidir:

Gökte uçar kırlangıç,
Kanadı ayrıç ayrıç,
Beni yârdan ayıran,
Kan kussun avıç avıç.

(139)⁶⁶⁹

Bir ninnide kırlangıcın armudun çatalına yuva yaptığı söylenir. Onun insanlarla iç içe, bağda bahçede yaşadığı bu ninni örneğinden anlaşılır:

Kırlangıç yuva yapmış,
Armudun çatalına,
Benim yavrum benziyor,
Cennet portakalına.

(Bandırma)⁶⁷⁰

Aşağıdaki bilmecede ise onun ev içinde ev yaptığı yani insanlarla beraber yaşadığı görülür. Onun insanlara karşı hiç zararı yoktur. İnsanların yediklerinde gözü yoktur. Bu yüzden çok sevilir:

Ev içinde ev var,
Keser burgu vurmamak yer var.

(Kırlangıç-Elazığ)⁶⁷¹

Kırlangıç kuşunun sevimliliği, güzelliği ve insanlarla iç içe yaşaması gibi durumlar yukarıda anlatıldı. Ancak kırlangıç kuşunun bilinen zararsızlığının yanında bilinmeyen zararlı yönleri de vardır. “Kırlangıcın zararını biberciden sor.” atasözünde kırlangıcın bibere çok düşkün olduğu ve bibercinin ondan çok çektiği anlatılır. “Kırlangıç bir zararsız kuş; git Yemen iline danış.” atasözünde ise bir çevre için zararsız olan bir kuşun diğer bir çevre için zararlı olduğu ifade edilir⁶⁷².

C. Kırlangıçla İlgili Genel Özellikler:

Kırlangıçla ilgili şiir örneklerine, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın birer şiirinde rastlanır. Dîvân şairi Fehîm'de kırlangıç kuşu yer almaz.

1. Kırlangıç-Hint ve Yemen:

Kırlangıca halk arasında Hint ziyaretçisi de denir. Kırlangıcın yuvasında, sarılık hastalığına iyi gelen biri renkli diğeri mat iki taş bulunur. Kırlangıç, yavrularını sarılık hastalığından korumak için Hint ve Yemen civarından bu taşı getirir. Bu taş, üzerinde siyah ve kırmızıya yakın kıl inceliğinde çizgiler bulunan ufacık bir taştır. İnsanlar kırlangıcın getirdiği bu taşı elde edebilmek için yavru yalnız iken onu za'ferânla sarıya boyarlar. Anne kırlangıç geri dönüp yavrusunu o halde görünce saralık hastalığına yakalandığını zanneder. Böylece Hint diyarına giderek bu taşı yuvasına getirir ve yavrusunun üzerine bırakır⁶⁷³. Kırlangıcın yavruları için Hint ve Yemen'e yaptığı bu ziyareti, Karacaoğlan bir koşmasında

⁶⁶⁹ Kilisli Rıfat Bilge, *a.g.e.*, s.57.

⁶⁷⁰ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.260.

⁶⁷¹ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.146.

⁶⁷² Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.360, 361.

⁶⁷³ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.129.

işlemektedir. Şair, aşağıdaki şiirinde bir anlam inceliği yapmak amacıyla kırlangıçla ilgili gayet iyi bildiği bir hususu bilmemezlikten gelerek tecahül-i arif yapmaktadır. Kırlangıca nereden geldiğın, ardından kırlangıcın Hindistan veya Yemen'den geldiğini tahmin ederek orada ne yaptın diye ikinci bir soruyu sorar:

Be hey kırlangıç, nereden gelirsin?
Hani, şimdi n'ittin Hind ü Yemen'i?
Ötme garîp bülbül, ben de garîbim,
Sen de bilir misin âhir zamanı?

Karacaoğlan, s.51, Koş., 76/1.

2. Kırlangıç-Küçüklük:

Kırlangıç, küçük ve ince yapısıyla sevimli bir kuştur. Çeşitli hikâyelerde, rivayetlerde onun zararsızlığına ve insanlar arasında yaşamasına vurgu yapılır. Bu kuş, gerek fiziki özellikleri yönüyle gerek insanlar arasında oluşturduğu imajla sevecen bir kuştur. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde onun nazikliğini dile getirir:

Hüdhüdün dillerde söylenir ismi
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Doğandır kaz ile ördeğın hasmı
Şahinin önünce uçar mı turna

Âşık Ömer, s.7, D., 1/31.

23. KUĞU:

Kuğu kuşuna Türkçede ve çeşitli Türk lehçelerinde kuğu, kogu, kugu⁶⁷⁴, kuu, kuv, guv gibi isimler verilir⁶⁷⁵. Ayrıca kuğu kuşuna farklı dillerde erc, erdef ve bec adları da verilir⁶⁷⁶.

Kuğular, ördekgiller familyasından uzun boyunlu, perde ayaklı iri su kuşlarıdır. Kuğuların gagaları yassı ve yuvarlak uçludur. Cıvcıvleri yumurtadan çıktıktan kısa bir süre sonra yuvadan ayrılırlar. Kuğular en büyük su kuşlarıdır. Kuğularda erişkinler, bembeyaz gövdeli ve siyah bacaklıdır. Eşlerin dış görünüşleri aynıdır. Kuğuların yavruları ve gençleri gri-kahverengidir. Bunların renkleri büyüdükçe açılır. Gençlerinin gagaları pembedir. Gençleri bir süre aileleriyle beraber kalırlar. Bazı kuğuların başları ve boyunları renkli, özellikle kıızıdır. Bu renk, beslendikleri şeylere sudaki demir bileşiklerinin, su yosunlarının, toprağın ya da çamurun bulaşmasıyla oluşur. Kuğular, karada paytak paytak salınarak ilerler. Suda çok zariftirler. Yüzerken bazı cinsleri boyunlarını kıvrarak bazıları gergin tutarak yüzer. Kanatlarını sessizce çırpar, uçuş esnasında ise ses çıkarırlar. Kuğular, kışın sürüler halinde lagünlerde, göllerde ve tatlı sularda yaşarlar⁶⁷⁷. Geniş kanatlı süs kuşu olarak da beslenirler⁶⁷⁸.

A. Kültürümüzde Kuğu:

Kültürümüzde kuğu, güzelliğiyle insanların beğenisini kazanan bir su kuşudur. Bu beğeniyle birlikte Eski kültürümüzde kuğuya yüklenen bazı özellikler mevcuttur. Kuğu ve kazlar, özellikle Türk-Moğol topluluklarında söz konusu olan Kuğu/Kaz Gölü Masalı'nda yer alırlar. Bu masalda kuğu temizliğin, saflığın sembolüdür. Bu masala göre bir gölün kenarına

⁶⁷⁴ İlhan Çelebi, *a.g.m.*, s.112.

⁶⁷⁵ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.112.

⁶⁷⁶ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.141.

⁶⁷⁷ Heinzl, *a.g.e.*, s.54.

⁶⁷⁸ Burhan Kaçar, *a.g.e.*, s.353.

gelen erkek genç, kadınların çıplak olarak suya girdiklerini görür. Bunlardan birisinin elbisesini çalar. Diğer kızlar kuğu ya da peri biçimine girip giderken elbisesi çalınan kız gidemez ve erkek tarafından yakalanır. Erkek kızla evlenir ve ondan bir oğlu olur. Ancak daha sonra kız, (saf genç kızlık) kuğu elbiselerini bularak kaçıp gider⁶⁷⁹.

Bilindiği gibi eskiden bazı kuşlar gibi kuğular da kutsal sayılıyordu. Özellikle Orta Asya ve Çin’de çok eski çağlardan beri bu kutsaliyet devam etmiştir. Kuğu, Türklerde bu kutsaliyetin yanında kut ve beylik timsali sayılmıştır. Ayrıca “ Irk Bitig ” kitabında kuğu kuşu olumlu özellikleriyle yerini alır⁶⁸⁰. Altay Masallarından “ Aymergen Altın Kuspınan Masalı ” nda, İlahlar, altın kuğu şeklindedir. Bunlar koruyucu unsur olarak masaldaki çocuğu Solman Mergen’den kurtarmaya çalışır. Kurtulan bu çocuk masalın devamında Aymergen olur. Bazı kuşlarda olduğu gibi kahramanların kuğu kılığına girip uçmaları söz konusudur. Örneğin Manas Destanı’nda düşman saldırısını gören kahraman Sementey’in nişanlısı Ay Çörek, sevgilisine haber verebilmek için kuğu suretine girer ve Talas’a doğru uçmaya başlar⁶⁸¹.

Bir efsanede kuğu kuşunun karaların oluşmasında rol oynadığından ve kuğunun yaratılan ilk kanatlı hayvan olduğundan bahsedilir. Bu efsaneye göre Tanrı Ülgen, insan vücudunu yarattıktan sonra, ona can vermek için Kara Han’a bir kuzgun gönderir. Büyük Tanrı Kara Han da beyaz bir kuğuya tek varlık olan sulara gönderir ve ağız dolusu su getirmesini söyler. Kuğu bu emir üzerine suya dalar, sudan çıkınca gagasına bulaşan çamuru suların üzerine üfler. Bu çamurun üflemeyle karalar meydana gelir⁶⁸².

Kuğu kuşunun adına Dede Korkut Kitabı’nda da tesadüf edilir. Kuğu kuşu burada diğer av kuşlarıyla birlikte anılır. Ak kuğu, Türk kültüründe soyluluk, güzellik ve arılık simgesidir⁶⁸³.

B. Edebiyatımızda Kuğu:

Edebiyatımızda, kuğu temsiliyetleriyle yerini alır. Kuğu, Türk kültür ve edebiyatında temizliğin, saflığın, soyluluğun, ve beyazlığın timsâlidir. Kuğu bu haliyle edebiyatımızda kızların, sevgililerin benzetileni olur. Kuğu, sevgili benzetmesi bir ninni örneğinde görülür. Bu ninniyeye göre Kağıthane’nin kuğuları âşıkla oynaşmaktadır:

Ninni desem yaraşır,
Kağıthane’nin kuğuları,
Kağıthane’nin kuğuları,
Benim oğlumla oynaşır! (Konya)⁶⁸⁴

Yunan söylencesi Albaris’e göre Altay Dağları’nın kuzeyindeki bozkırlardan, Alpollo’nun kutsal kuşları, türkü söyleyen kuğuların ülkesinden, uçan bir okun üstüne binerek Yunanistan’a ulaştı. “ Şarkı söyleyen kuğular ” ve “ ok üstüne binerek uçmak ” deyimleri Türk Şamanlığında geçmektedir⁶⁸⁵.

⁶⁷⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.152.

⁶⁸⁰ Yaşar Çoruhlu, *a.e.*, s.153.

⁶⁸¹ S. Çağatay, “ Türk Halk Edebiyatında Kuğu Kuşu ”, *I. MATK*, 1971, s.315, 316.

⁶⁸² Murat Uraz, *a.g.e.*, s.156.

⁶⁸³ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.107.

⁶⁸⁴ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.263.

⁶⁸⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.107.

C. Kuğu İle İlgili Genel Özellikler:

Edebiyatımızda kuğu kuşuna daha çok Halk şiirinde rastlanır. Fehîm'in şiirlerinde görülmeyen kuğu kuşuna, Âşık Ömer'de bir yerde tesadüf edilir. Kuğu, özellikle Karacaoğlan'ın şiirlerinde bilinen özellikleriyle yerini alır.

1. Kuğu-Göçmen Oluşu:

Kuşlar yerli ve göçmen kuşlar olmak üzere ikiye ayrılır. Bülbül, leylek, kuğu gibi kuş türleri göçmen kuşlardır. Genellikle Halk şiirinde kullanılan “ sükün etmek ” ifadesi göçmen kuşlar için kullanılan bir tabirdir. Karacaoğlan bir şiirinde bir zaman diliminden bahseder. Bu zamanda ak kuğuların yurdundan göç ettiğini söyler. Kuğular kışın sürüler halinde göç ederler. Aşağıdaki şiir örneğinde belirtilmese de şairin özellikle “ ak kuğular ” demesinde bir mana olabilir. Bilindiği gibi ak kuğu, Türk kültüründe soyluluk, güzellik ve arılık simgesidir:

Ak kuğular sükün etti yurdundan,
Koç yiğitler yanamıyor derdinden,
Sabah namazında Belen ardından,
Saydım, altı güzel indi pınara.
Karacaoğlan, s.7, Koş., 10/1.

2. Kuğu-Mekân:

Kuğular, nehir, göl, berrak su kenarları, lagünler ve pınarlarda görülürler. Sürücül kuşlardan oldukları için kışın sürüler halinde yaşarlar. Aşağıdaki şiir örneklerinde kuğunun göllerde ve pınar başlarında yaşadığı anlaşılır. Karacaoğlan, ilk şiirde kuğuların göç ettikleri ve yerlerinin perişan olduğunu söyler. Çünkü kuğuların bulunduğu göllerin ve güzel kokulu güllerin perişan olması kış ayının geldiğini gösterir. İkinci şiirde ise kuğuların pınar başlarına konduğu ve onların rengi hakkında bilgi verilir:

Çıkıp yücesine seyrân ederken,
Gördüm ak kuğulu göller perîşân,
Bir firkât geldi de durdum ağladım,
Öpüp kokladığım güller perîşân.
Karacaoğlan, s.76, Koş., 112/1.

Pınar başına konan kuğunun,
Kanadı beyaz çoğunun,
Çöldeki Arap beğinin,
Çadırı kara değil mi?
Karacaoğlan, s.314, D., 439/8.

3. Kuğu-Rengi:

Kuğuların erişkinleri beyaz gövdeli ve siyah bacaklıdır. Gençleri gri-kahverengidir, bunların renkleri büyüdükçe açılır. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde bir gözleminden bahseder. Pınar başına konan kuğuların çoğunun kanadının beyaz olduğunu söyler:

Pınar başına konan kuğunun,
Kanadı beyaz çoğunun,
Çöldeki Arap beğinin,
Çadırı kara değil mi?
Karacaoğlan, s.314, D., 439/8.

Karacaoğlan bir başka Şiirinde kuğu-sevgili benzetmesini kurarak kuğunun renk özelliklerini verir. Buna göre göllerdeki kuğuların göğüs kısımları beyazdır. Bu beyazlıklar üzerinde ise siyah noktalar bulunur. Şair bu kuğuyla ak göğüslü, kara benli sevgili arasında ilişki kurar:

Göllerde kuğular olur,
Göğsü ak, kara benlidir,
Mısır'da çok zengin vardır,
Kölesi kara değil mi?

Karacaoğlan, s.314, D., 439/7.

Ablak kuğu, kuğunun yüzü dolgun ve yuvarlak olan türüdür. Şair, bir başka dörtlüğünde kuğunun beyazlığına ve bir türüne değinmiştir:

Ablak kuğu akça kuğu,
Dal oynuna söydün bu gün,
Dost karşımda salınırken,
Tatlı cana kıydın bu gün.

Karacaoğlan, s.255, Semâi, 360/1.

4. Kuğu-Su Kuğu Oluğu:

Kuğu ördekçiller familyasının en büyük su kuğudur. Kuğu, Şiirimizde güzelliğinin ve beyazlığına yanında yaşadığı yerler açısından da ele alınır. Kuğuların yaşadığı mekânlar daha çok tatlı sulardır. Kuğular, buralarda yüzer, buralarda beslenirler. Aşağıdaki örnekte kuğuların göllerde yüzdüğünden bahsedilir:

Göllerinde kuğular yüzüşür,
Meşesinde sığınlar böğrüşür,
Güzelleri şarkı söyler, çığrışır,
Dilleri var, bizim dile benzemez.

Karacaoğlan, s.325, D., 450/2.

D. Kuğuyla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Kuğu-Mercân:

Mercân, bir deniz hayvanıdır. Bu deniz hayvanından mercan adı verilen kırmızı maddeler elde edilir. Bu maddeyle çeşitli eşyalar yapılır. Tesbih, müzeyyenat, kaşık sapı gibi⁶⁸⁶. Aşağıdaki dörtlükte kuğunun burnu renk ve şekil yönünden mercâna benzetilir. Kuğular, beslendikleri bölgelere göre sudaki demir bileşiklerinin ve toprağın özellikleri dolayısıyla başı ve gagası kızıl olur. Ayrıca kuğunun burnu ile mercan maddesi arasında eğrilik yönüyle şekil ilişkisi de kurulur:

Karabatak yurdu ummâna benzer
Kuğunun burnu mercâna benzer
Seyfile tavşancıl düşmâna benzer
Bildircinla keklik ağlar daimâ

Âşık Ömer, s.7, D., 1/24.

⁶⁸⁶ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.288.

2. Kuğu-Sevgili:

Kuğu kuşu, karada paytak paytak salınarak ilerlerler ve su yüzeyinde çok soylu ve zariftir. Şiirimizde kuğu-sevgili benzetmesi bir klişedir. Kuğunun yürüyüşü, rengi, yüzmesi sevgili için benzetilen olur. Aşağıdaki şiirde sevgilinin salınarak yürüyüşüyle kuğunun paytak paytak yürüyüşü arasında ilgi kurulur. Ayrıca kuğunun su kenarında ve yüzeyinde zarif hareketleri sevgili için benzetilen olur:

Şunda bir güzelin salınışını,
Selviye benzettim dallar içinde,
Irmak kenarında, deryâ yüzünde,
Kuğuya benzettim güller içinde.

Karacaoğlan, s.206, Koş., 300/1.

Ak kuğu, kültürümüzde ve edebiyatımızda soyluluk ve güzellik timsalidir. Şiirimizde bazen güzelin gözleri ve bakışı kuğuya benzetilir. Aşağıdaki dördlükte sevgilinin gözlerinin dumanlılığı (beyazlılığı) ve güzelliği, kuğunun güzellik ve beyazlığına benzetilmiştir:

Ala gözlerini sevdiğim dilber,
Söyle, güzellerin mâhı isen de,
İndirirler seni yüksek havadan,
Gözleri dumanlı kuğu isen de.

Karacaoğlan, s.26, Koş., 39/1.

23. KUMRU:

Kumruya mehcûr, mahrum, yusufçuk, kuskuguk⁶⁸⁷ gibi isimlerin yanında verş, verşan⁶⁸⁸ isimleri de verilir. Kumruya bunlardan başka Farsça, kârâsî, kâlince, mâsûce, mâşiçe, nâzû ve şifnîn isimleri verilir⁶⁸⁹.

Kumrular, kumrugiller ailesindedir. Halk arasında güvercin olarak tanınmasına rağmen güvercinden daha küçük ve zariftirler. Uçuş esnasında kanatlarını hızlı çırpar ve kıvrıp gövdelerine birleştirirler. Kumrular uçuşta buldukları yuvadan dimdik yükseldikten sonra kuyruklarını ve kanatlarını sonuna kadar açıp süzülürler. Kumruların kuyruk desenleri tanınmalarında önemlidir⁶⁹⁰. Boyunlarının gerisinde siyah bir çizgi bulunur. Bu nedenle kolyeli kumru olarak da adlandırılmaktadırlar. Kanatları koyu gri, kuyrukları ise sırt rengiyle aynıdır. Kumruların gagaları gri, ayakları ise kırmızıdır. Kumrular, kırlangıç kuşları gibi insana yakın kuşlardır. Şehirlerde ve diğer yerleşim yerlerinde insanlara yakın yaşarlar. Bu göçmen kuşlar, yerleşim yerlerinde bahçelerde, mesken yerlerine yakın ormanlarda, ağaç üstlerinde, elektrik ve telefon direklerinde ve çatı kenarlarında görülürler. Yuvalarını özensiz bir şekilde yaparlar. Genellikle tohum, tane, böcek, üzüm gibi yiyeceklerle beslenirler⁶⁹¹.

Kumru, genellikle kızıla çalan kül rengindedir. Kumrunun rengi devetüyünü andırır. Hicaz tarafında bulunan bir çeşit kumrunun rengi siyahtır. Sesi diğerlerine göre daha hüznü ve tesirlidir. Kumru eşine karşı vefasıyla meşhurdur. Kumru çiftinden birisi ölecek olsa, geride kalan kumru, artık hayatı boyunca başka bir kumruyla eşleşmez. Ömrü hep feryat ile

⁶⁸⁷ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s.253.

⁶⁸⁸ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.320.

⁶⁸⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.135.

⁶⁹⁰ Heinzl, *a.g.e.*, s.198.

⁶⁹¹ Kübra Eskiğün, *a.g.t.*, s.90.

geçer. Kumrunun yavrularına karşı olan şefkati de çok büyüktür. Kumru, yavrularından birisini avcının elinde görürse, artık yaşamayı istemez ve ölmek için kendisini avcıya siper eder. Kumru, güzel sese sahiptir. Kumrunun etini yememek daha doğrudur. Çünkü bir lokma et için eşinin ömür boyu bedbaht olmasına sebebiyet verilmiş olur⁶⁹². Kumrunun bilinen türleri şunlardır: Gülen kumru, küçük kumru, orman kumrusu ve evcil (kahverengi) kumru⁶⁹³.

Kumruların bir türünün boyunları siyah halka ile çevrilidir. Bu tür kumru halk arasında “ yusufçuk ” olarak bilinir. Aynı zamanda bu isim ona ötüş özelliği sebebiyle verilmiştir⁶⁹⁴.

A. Kültürümüzde Kumru:

Kumrular kültürümüzde sevimliliği, güzelliği, zerafeti, masumiyeti, sadakati, sevgisi, özverisi ve sesi dolayısıyla yerini alır. Onların insanlarla iç içe yaşaması kültür öğelerimize yansımıştır. Kumruların evcil ve yabancı türleri vardır. Evcil kumrular (kızıl kahverengi), kafese kapatılmadığı halde evlerini terk etmezler. Kumrular, aile hayatı yaşadıklarından eşlere, âşıklara örnek teşkil ederler. Aşkın ve sevginin timsali olduklarından halk arasında devamlı örnek gösterilirler. Örneğin toplumda birbirlerini çok seven eşler için “ kumrular gibi seviyorlar ” tabiri kullanılır⁶⁹⁵.

Kumruların ötüşleri güzeldir. Onların ötüşleri hakkında kültürümüzde değişik yorumlar yapılmıştır. Şâir Ata, kumrunun ötüşünü şöyle açıklar: “ Her doğan varlığın sonu ölümle biter, tıpkı yeni binanın sonunun harabe olması gibi...”. Meşhur Kurra’dan Verşan Hazretlerinin sesi son derece güzel olduğu için kumruya izafetle verş ismini almıştır. Bu zatın asıl adı Ebû Saidelmısrî’dir. Bir rivayette kumrunun Allah’a itaati şöyle hikâye edilir: “ Evliya-i Kîrândan bir veli bir ağaç altında otururken kumruya seslenerek “ Eğer sen Cenâb-ı Hakk’a mutî isen beri gel ve elimin üzerine kon. ” der. Kumru bu sözün üzerine gelip velinin avucuna konar⁶⁹⁶.

Bir efsanede kumrunun boynundaki halkaya benzeyen siyah çizginin oluşması anlatılır. Buna göre: Ankara’nın köylerinden birinde kız-erkek iki kardeş üvey anneleriyle birlikte yaşarlar. Ancak çocukların üvey anneleri çok insafsızdır. Çocukları çok çalıştırmaktadır. Sabahın erken saatinden akşamın geç saatine kadar onları çalıştırır, durur. Bir gün yine erkenden bu iki kardeşi kaldırır ve “ ben su almaya gideceğim, siz de boş durmayın ben gelinceye kadar bazlamanın yağını eritin.” der. Üvey anneleri gider ve çocuklar yağı eritmeye başlarlar. Erkek, tavanın sapını tutar, kız yağı karıştırır. Erkek bir ara tavanın sapını bırakmasıyla olanlar olur. Kızın eteği kalkan tavanın sapına takılır ve yağ ocağın üzerine dökülür. Çocuklar, telaş ile ne yapacaklarını şaşırırlar. Şaşkın şaşkın tava ile ocak arasında dolaşırken ocaktaki üç ayak boyunlarına geçiverir. Bu kızgın alet çocukların boyunlarında siyah bir iz bırakır. Çocuklar üvey annelerinin âdetini bildiğinden bu işten kurtulmanın yollarını aramaya başlarlar. Ancak bir çıkış yol bulamazlar. Çocuklar, üvey annelerinin korkusuyla kurtuluşu Allah’ a sığınmakta bulurlar. Bir köşeye çekilerek şöyle dua ederler: “ Allah’ım bizi bu kötü kadının elinden kurtar, kumru yap.” Allah dualarını kabul eder hemen o anda kumru oluverirler. Bu kumrular her gün evlerinin karşısındaki ceviz ağacına gelip öterler: “ Guguk, guguk yağı kim döktü? Guguk, guguk yağı kız döktü.” diye

⁶⁹² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.228, 319.

⁶⁹³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.208.

⁶⁹⁴ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Kumru ” mad., C.11, s.325.

⁶⁹⁵ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.228.

⁶⁹⁶ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.319, 320.

ötüşürler. Bu gün kumruların boyunlarında görülen siyah halka da kız ile oğlanının telâşe ile dolaşırlarken boyunlarına geçen üç ayağın izidir⁶⁹⁷.

Kumru inanışlarda da yerini alır. Ak kumrunun üzerinden uçarak geçtiği kişiye uğur getireceğine inanılır. Kimi inanışlara göre ölenlerin ruhunu öbür dünyaya kumru götürür. Sağlık alanında ise kumrunun kanı ve eti söz konusu edilir. Kumru kanı şaraba katılıp içilirse baş ağrısına çok iyi gelirmiş. Kumru etinin göz, mide ve sara hastalığına da iyi geldiği söylenir⁶⁹⁸.

Kumrunun rüya ta'birlerine yansımış özellikleri ise şunlardır: Rüyada kumru görmek hayra yorulur. Sadakati ile mütemayiz kadına işarettir. Elçi manasına da gelir. Çünkü Nuh Tufanı'nın çekildiğini haber veren kuş olarak gösterilir. Ayrıca rüyada kumru görmek ihanete maruz kalmış garib bir kimseye delâlet eder⁶⁹⁹.

B. Edebiyatımızda Kumru:

Türk şiirinde servi ile kumru genellikle beraber anılır. Kumrunun daha çok serviliklerde gezen ve serviyeye yuva yapan bir kuş olması aradaki ilişkiyi açıklar. Servi uzun boylu sevgiliyi, kumru da âşığı simgeler. Kumrunun yanık yanık ötüşü, servi boylu sevgili içindir. Bu ikiliye tasavvufî açıdan bakıldığında servi Tanrı'yı, kumru da kulu simgeler. Çünkü sevgili Tanrı'dır, kul ise sevgilisine ulaşmak isteyen âşıktır. Servi ağacının dümdüz olması nedeniyle " elif "i yani birliği gösterir. Kumru da ona yalvarıp yakaran kuldür. Kumrunun kul olması boynundaki kölelik halkasına benzeyen tüylerindedir. Onun " huuu, huuu, huuu " diye ötüşü halk arasında zikir olarak yorumlanır⁷⁰⁰. Kumrunun boynundaki çember şeklindeki tüyler, âşığın boynuna takılmış muhabbet gerdanlığına benzetilir⁷⁰¹.

Kumru, daima servi üzerinde bulunur ve onun ötüşü nale çekmek ve ezan okumak olarak yorumlanır. Edebiyatımızda kumrunun ötüşü için özellikle " çekmek, çekilmek " tâbiri kullanılmaktadır⁷⁰². Kumrunun güzel sesi şiire konu olur. Muhabbete, sevgiye, sadakate sembol olmuş kumru, zâr zâr inlemesi sebebiyle âşık için benzetilen olmuştur⁷⁰³. Yine kumrunun ötüşü, servi veya çınar üzerinde övülenin medhini okumak olarak da düşünülür. Kumru övülenin mehdini okuduğu için servi ve çınar onu " el üstünde tutar ". Böylelikle hem değer vermek hem de barınmasını sağlamak söz konusudur⁷⁰⁴.

Kumru, sevgi ve sevgili simgesidir. Âşık, aşağıdaki manide⁷⁰⁵ sevdiğini bir kumruya benzetir. Âşık, kendi sevgilisini diğer sevgililerden üstün tutarak kasabanın en güzeli anlamında kasabanın kumrusu tabiri kullanır:

Karanfilin kurusu,
Söyleyemem doğrusu,
Benim bir sevdiğim var,
Kasabanın kumrusu.

⁶⁹⁷ Saim Sakaoğlu, *101 Andolu Efsânesi*, İst,1976, s.184, 185.

⁶⁹⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.108.

⁶⁹⁹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.320, 321.

⁷⁰⁰ A. B. Ercilasun, Fahir İz, Günay Kut, *Büyük Türk Klasikleri*, C.I, İst., 1985, s.399.

⁷⁰¹ Halil İbrahim Yakar, *Gelibolulu Sun' i Dîvânı'nın Tahlîli*, s.411.

⁷⁰² Mehmet Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.267.

⁷⁰³ Halil İbrahim Yakar, *a.g.e.*, s.410.

⁷⁰⁴ Yasemin Akbudak, *Mesihî Dîvânı'nın Tahlîli*, s.490.

⁷⁰⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.108.

Kumrunun tıpkı kırlangıç kuşu gibi insanlarla iç içe yaşadığı bilinir. Kumrular yuvalarını insanların yaşadığı yerlerde kurar. Kumru ayrıca evcil olarak da evlerde beslenmesi onların evcimenliğine işarettir. Buldan yöresine ait bir ninni⁷⁰⁶ örneğinde kumrunun bu evcimenliği görülür.

Avlu kapısının kanadı,
Üstüne kumru tünedi,
Ben ninni çaldım yavrum dinledi,
Ninni, ninni, ninnin anası!

Kumrular kültürümüzde ve edebiyatımızda evcimenliğin, sadakatin, temizliğin, sevgilinin ve sevginin simgesi olmuştur. Dilimizdeki “ çifte kumrular ” deyiimi bu simgenin deyimleşmiş halidir. Birbirini çok seven ve hiç ayrılmayan kişiler için kullanılan bu deyim daha önce de ifade edildiği gibi kumruların ailelerine bağlılıkları ve eşlerin birbirlerine düşkünlüğünü gösterir.

C. Kumru İle İlgili Genel Özellikler:

Kumru kuşu, incelediğimiz şiirler içinde daha çok Halk şâiri Karacaoğlan'da yerini alır. Dîvân şâiri Fehîm'de kumru kuşuna tesadüf edilmedi. Âşık Ömer ise iki yerde kumruyu ele alır.

1. Kumru-Ayaklarının Kırmızı Olması-Halka:

Kumrunun boynunun gerisinde siyah bir çizgi bulunur. Bu nedenle kolyeli kumru olarak da adlandırılmaktadır. Kumrunun ayakları kırmızıdır. Aşağıdaki şiir örneğinde doğrudan olmasa da kumrunun ayağındaki bu kırmızılığa ve boynundaki halka şeklindeki gerdanlığa işaret edilir. Kumrunun ayağındaki kırmızılık ile sevgilinin ellerinin kınası renk itibarıyla birbirine benzetilir. Ayrıca sevgilinin saçlarını gerdan gibi önüne doğru taramasıyla kumrunun doğal halkası arasında ilgi kurulur. Bu ilgi renk ve şekil yönüyledir:

Kadife şalvarlı, tül libâslının,
Güvercin topuklu, sarı meslinin,
Elleri kınalı, kumru seslinin,
Zülüfü gerdana tarayışlının.
Karacaoğlan, s.89, Koş., 131/2.

2. Kumru-Kafes:

Kumrular, insanlarla iç içe yaşamasına rağmen onların da evcil ve yabani türleri vardır. Kızıl kahverenge sahip olan evcil kumru, kafese kapatılmadığı halde evlerini terk etmezler. Onların bu sadakati kendi aileleri dışına da taşmıştır. Kumru, eve alışana kadar kafeste tutulur. Alışma işlemi tamamlandıktan sonra kafese gerek yoktur. Aşağıdaki önekte kumrunun kafese kapatıldığından bahsedilir:

Tâvus mâlik idi acep nefese
Pâyine gördükte gelir bu sese
Giriftâr etmişler bend-i kafese
Kumru eyler derûnî nidâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/21.

⁷⁰⁶ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.178.

3. Kumru-Konması:

Kuşların uçması nasıl bir ihtiyaçsa onların konmaları da bir ihtiyaçtır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde bu gerçekten hareketle papağanın uçtuğunu, kumrunun ise konduğunu söylemektedir. Burada “ eli bazlı beyler indi ” tabiri doğan ile papağan ve kumru arasında hayvan mücadele sahnesinin yaşanacağını göstergesidir. Bir gözlem ürünü olan bu şiir, şair tarafından bir olayın resmedilmesi gibidir:

Yandı, Çukurova yandı,
Eli bâzlı beğler indi,
Tutu uçtu, kumru kondu,
Akçadeniz gölün gördüm.

Karacaoğlan, s.273, Semâî, 387/2.

4. Kumru-Mekân:

Kumrular, evlerde, göllerde, dağlarda, ormanlarda, bahçelerde ve gökyüzünde bulunurlar. İnsana yakın bir kuşlardır. Şehirlerde ve diğer yerleşim yerlerinde insanlara yakın yuva yaparlar. Özellikle yerleşim yerlerinde bahçelerde, mesken yerlerine yakın ormanlarda, ağaç üstlerinde, elektrik ve telefon direklerinde ve çatı kenarlarında görülürler. Aşağıdaki dörtlükte kumruların evcil olduğu ve insanlarla iç içe yaşadığı görülür. Evin sokağa açılan kısmı olan avluda kumruların seslerinin duyulması bunun bir göstergesidir:

Avluda öter kumrular, kazlar,
Çalınır ötede çalgılar, sazlar,
Zülfü top top olmuş gelinler, kızlar,
Bizim de davamız görülsün bu gün.

Karacaoğlan, s.194, Koş., 289/2.

5. Kumru-Ötüşü:

Kumru, Dîvân şiirinde genellikle servi ile anılır ve onun üstü kumrunun öttüğü yer olur. Halk şiirinde ise kumrunun mekânı ve öttüğü yerler değişir. Kumrunun ötüşü için edebiyatımızda özellikle “ çekmek, çekilmek ” tâbiri kullanılır. Kumru, güzel ötüşüyle şiire konu olur. Muhabbete, sevgiye, sevgiliye, sadakate sembol olmuş kumrular, Karacaoğlan’ın aşağıdaki koşmasında su başında ötüşmektedir. Bu dörtlükte sevgili ile kumru arasında ses yönüyle bir ilişki kurulmuştur:

Üç kumrudur, su başında ötüşür,
Yol üstünde bana seyrân yetişir,
Yatışır mı, deli gönül,yatışır,
Avcıyım amm’ onlar benden şahandır.

Karacaoğlan, s.48, Koş., 72/3.

Kumruların ötüşünün hüznü ve tesirli olması şiirimize yansır. Kumrular, eşlerini veya yavrularını kaybettiklerinde daha da hüzünlenirler. Kumrunun ötüşü bazen zikre de yorular. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde kumrunun ötüşünü nida olarak yorumlamakta ve bu nidanın acıklı olduğunu söylemektedir:

Tâvûs mâlik idi acep nefese
Pâyine gördükte gelir bu sese
Giriftâr etmişler bend-i kafese
Kumru eyler derûnî nidâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/21.

D. Kumru İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Kumru-Sevgili:

Kumrunun güzel sesi şiirimize konu olur. Muhabbete, sevgiye, sadakate sembol olmuş kumru, ötüşü yönüyle sevgili için benzetilen olur. Onun ötüşü inleme olarak tasavvur edilirse kumru-âşık teşbihi öne çıkar. Ancak aşağıdaki şiirde kumruların ötüşü muhabbeti anımsatır. Âşık, su başında üç güzelin sohbetini kumru-sevgili teşbihi içerisinde anlatır. Kurulan ilgi seslerinin kulağa hoş gelmesi dolayısıyladır:

Üç kumrudur, su başında ötüşür,
Yol üstünde bana seyrân yetişir,
Yatıştır mı, deli gönül,yatıştır,
Avcıyım amm' onlar benden şahandır.
Karacaoğlan, s.48, Koş., 72/3.

25. KUYRUKSALLAYAN:

Kuyruksallayan kuşuna çeşitli dil ve lehçelerde kuyruksalan, yunt kuşu, sa've, leycûr⁷⁰⁷, peygamber kuşu⁷⁰⁸, eş-şurşûr, kerâk, kerkerek, kerek, kepâk, senglân, sengâne, seriçe, murg-ı Fatıma, Âyişe-i leb-cûy, mûsiçe, dümsiçe ve zerd-ser gibi isimler verilir⁷⁰⁹.

Kuyruksallayanlar, kuyruksallayangiller familyasından uzun kuyruklu, yatık duruşlu, yerlerde dolaşan ötücü kuşlardır. Beyaz, gri, siyah ve sarıdan oluşan bir giysiye sahiptirler. Kuyruklarını düzenli olarak yukarı ve aşağı sallarlar. Bilinen ismini bu hareketi vasıtasıyla alırlar. Bu kuşların uçuşları belirgin derecede dalgalıdır. Ani hareket kabiliyetleri vardır. Kuyruksallayanlar, sıkça avlarının peşinden koşarlar. Bu kuşların bazı türleri şunlardır: Ak kuyruksallayan, dağ kuyruksallayanı ve sarı kuyruksallayan gibi. Bu kuşlar, açık arazilerde, küçük yerleşim yerlerinin çevresinde, su kenarlarında, şehirlerde, çayırlarda ve sulak alanlarda bulunurlar. Göçmen kuşlardandır. Bu kuşların bazıları üreme dönemi sonrası sürüler oluştururlar⁷¹⁰. Kuyruksallayanlar, genellikle yerdeki ve havadaki böceklerle beslenirler.

A. Kültürümüzde Kuyruksallayan:

Kültürümüz dışında bir İrlanda hikâyesinde kuyruksallayan kuşunun kuyruk sallama hareketinin sebebi öğrenilir. Buna göre: Kuyruksallayanın kuyruğuna şeytanın üç kan damlası bulaşır; bu kuşun böyle kuyruğunu sallayıp durması da bun kandan kurtulmak istediği içindir⁷¹¹.

⁷⁰⁷ Tarana Sözlüğü, C.4, s.2762.

⁷⁰⁸ Ahmet Vefik Paşa, a.g.s., s.258.

⁷⁰⁹ Ömür Ceylan, a.g.e., s.139.

⁷¹⁰ Heinzl, a.g.e., s.248.

⁷¹¹ L. Sami Akalın, a.g.e., s.109.

B. Edebiyatımızda Kuyruksallayan:

Kuyruksallayan edebiyatımızda kuyruğuyla, sevimliliğiyle, göz alıcı renkleriyle ve dalgalı uçuşuyla söz konusu edilir⁷¹².

Bir mani⁷¹³ örneğinde kuyruksallayanın ötüşü müjdeye yorulur:

Kuyruksallayan kuşu,
Uçar pervâza karşı,
Kuşum öt keyiflenem,
Evlennem yaza karşı.

Dilimizde yaltaklanmak ve kaba tabirle ayartmak anlamında kullanılan “ kuyruk sallamak ” deyimini vardır⁷¹⁴.

C. Kuyruksallayan İle İlgili Genel Özellikler:

Ele alınan şiir örneklerinde kuyruksallayan kuşu, Dîvân şairi Fehîm’ de iki yerde geçer. Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın şiirlerinde ise kuyruksallayana tesadüf edilmedi.

1. Kuyruksallayan-Av kuşu:

Kuyruksallayan da keklük, turaç, sülün gibi av kuşudur. Kuyruksallayanın küçük alımlı bedeni her zaman avcı kuşların gözdesidir. “ Salmak ” tabiri avcı kuşlarla yapılan av için kullanılır. Aşağıdaki şiir örneğinde avcı doğan, sevgili tarafından kuyruksallayan üzerine salınır. Bu beyitte, sevgilinin gözleri, avlanmaya hazır doğana benzetilmiştir. Kuyruksallayan ise âşığın gönül kuşudur. Âşığın kanını dökmeye alışmış sevgili, iki göz doğanıyla âşığın inleyen gönlünü göz hapsine almıştır. Buradaki göz hapsinden kasıt doğan av için hareket etmeden önce avını süzmesi durumudur. Sevgili de avını avlamadan önce onu süzmekte sonra iki göz doğanıyla gönül kuyruksallayanını avlamak için hareket ettirmektedir:

Göz hapsine bırakıldı dil-i zârı sayd için
Bir sa’ve üzre saldı iki şâhbâz hayf
Fehîm-i Kadîm, s.518, G., 159/6.

D. Kuyruksallayan İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Kuyruksallayan-Âşığın Gönlü:

Kuyruksallayanın hareketliliği ile âşığın gönlünün kıpır kıpır olması arasında ilgi vardır. Ayrıca ikisinin de avlanması kurulan bir başka ilgidir. Doğan av sırasında kanatları ve pençesiyle kan dökmeye hazırdır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin göz kapakları doğan kanadına; kirpikleri ise doğan pençesine benzetilmiştir. Kurulan ilgi renk ve şekil itibariyledir. Doğanın bütün uzuvlarına sahip sevgili, gönül kuyruksallayanını ve can kuşunu avlamak için saldırıya geçer:

İki şâhbâzdur çeşm-i kazâ-perr ü kader-pençe
Birisi sa’ve-i dil biri murg-ı câna salmışdur
Fehîm-i Kadîm, s.406, G., 75/3.

⁷¹² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.139.

⁷¹³ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.109.

⁷¹⁴ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.949.

26. KUZGUN:

Kuzgun, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kuzgun, kozgon, kuskun adlarıyla anılır⁷¹⁵. Bundan başka şiirimizde kelâğ adıyla geçen kuzguna, Farslar, kerâker ve büzek derler⁷¹⁶.

Kuzgun çoğu zaman kargayla birbirine karıştırılır. Kuzgun, kargaya göre boynu, başı ve kuyruğu daha uzundur. Ayrıca kuzgunun kuyruğu kamalıdır. Kuzgunun boğazındaki kabarık tüyler, kargada bulunmaz. Gagası karganın gagasından daha kalın ve gaga uçları daha kıvrıktır. Genç kuzgunun boğazındaki kabarık tüyler zamanla oluşur. Kuzgun, simsiyah ve şahin cüssesinde bir kuştur. Kuzgunun genci, donuk ve mattır. Gözleri daha açık renklidir. Yaşlandıkça renkleri kararır. Kuzgun, düz uçuşta hantaldır, yırtıcı kuşlar gibi dönerek yükselir. İlkbaharda kur sırasında sürüler oluşturup akrobatik hareketler yapar. Yani uçarken sırt üstü döner, dimdik dalışa geçer. Kuzgun kuşunun yürüyüşü yavaş ve ölçülüdür. Kuzgun, üreme dönemi dışında sürüler oluşturur. Üreme döneminde yalnız ya da eşleriyle beraberdir. Bu kuşun kursağı olmadığı için sürekli bir arayış içindedir. Bu yüzden de her şeyi yer. Kuzgun, eskiden Avrupa'nın bütününde bulunurken alçak bölgelerde soyu tükenmiştir. Tundradan çöle kadar her türlü açık ve engebeli arazilerde bulunur. Özellikle deniz kıyıları, eski yapılar, kayalıklar ve ormanlarda yaşar. Yuvasını bir kaya kovuğuna ve ağaca yapar⁷¹⁷. Kuzgun, parlak kara renkli büyük bir leş kuşudur. Kuzgun, kendine bir kurban ya da leş görünce uzun süre onun üzerinde döne döne uçar⁷¹⁸.

A. Kültürümüzde Kuzgun:

Kültürümüzde kuzgun, genellikle olumsuz özellikleri dolayısıyla ele alınır. Kuzgun, destanlarda, hikâyelerde ve inanışlarda bilinen özellikleriyle karşımıza çıkar. Kuzgunun leşe olan düşkünlüğü çok fazladır. Öyleki onun için leş her şeyden önce gelir. Yaratılış Destânı'nda kuzgun için şöyle denilmektedir: Kuzgun, ağzında varlıkların canı olduğu halde bir çam ormanının üzerinden geçerken birden yerde bir leş görür. Dayanamayarak ağzını açar ve can oracıkta çam ağaçlarının üzerine düşer. Bu olaydan sonra çamlar yaz kış yapraklarını dökmezler⁷¹⁹.

Bir rivayette kuzgunun siyah renginin kaynağına inilir. Buna göre kuzgunun yavrusu yumurtadan bembeyaz çıkar. Yavrularının kendilerine benzemediğini gören anne, baba bu duruma çok üzülür. Bunu gören Tanrı, bir tür sinek göndererek yavru kuzgunların ondan yemelerini sağlar. Bu sinekleri yiyen yavru kuzgunlar anne ve babaları gibi kapkara olurlar⁷²⁰.

Kuzgun ve karganın leşe olan tamahı, Dede Korkut Kitabı'nın birinci hikâyesinde geçer: “Meğer sultanım oğlan (Buğaç Han) orada yaralı olarak yıkılmış idi. Kuzgun kan görüp oğlanın üstüne konmak ister idi.”⁷²¹

Kültürümüzde leş kuşu olarak bilinen kuzgun İrk-Bitig'de Gök Tanrı'nın hizmetkâr kuşudur. Çeşitli inanışlarda kuzgunla ilgili özellikler ele alınır. Kuzgun kendi eceliyle ölecek olsa bin yaşına kadar yaşadığına inanılır. Halk arasında yaş dala konan kuzgunun hayra, kuru

⁷¹⁵ İlhan Çelebi, *a.g.m.*, s.113.

⁷¹⁶ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.140.

⁷¹⁷ Heinzl, *a.g.e.*, s.326.

⁷¹⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.109.

⁷¹⁹ Bayram Erdoğan, *a.g.e.*, s.150, 151.

⁷²⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.140, 141.

⁷²¹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.109.

dala kona kuzgunun ise şerre delâlet ettiğine inanılır. Ayrıca kuzgun yüreği kurutulup döğülerek içilirse susuzluğu giderir⁷²².

B. Edebiyatımızda Kuzgun:

Kuzgun edebiyatımızda sevimsiz özellikleriyle yerini alır. Özellikle leş yiyiciliği, karalığı, uğursuzluğu ve tamahkârsızlığı şiirimize konu olur. Kuzgun, dilimizde rengi dolayısıyla “ kuzgunî siyah ” rengine ad olur. Bir ağıtta kuzgunun leş yiyiciliğine işaret edilir:

Havada bulut eyleşir,
Kuzgunlar ileş üleşir.

(Bebek Ağıtı)⁷²³

Kuzgunun onca çirkinliğine rağmen yavrusunu güzel görmesi “ kuzguna yavrusu anka görünür. ” atasözüne konu olur⁷²⁴. “ Ya devlet başa ya kuzgun leşe ” atasözünde ise kuzgunun bilindik özelliği olan leşe düşkünlüğü söz konusu edilir⁷²⁵.

C. Kuzgunla İlgili Genel Özellikler:

1. Kuzgun-Avcılığı:

Kuzgun aşağıdaki örnekte alıcı kuşlardan olan şahinle birlikte anılmaktadır. Kuzgunun leşe düşkünlüğü şahine sökmek. Çünkü şahin avını kendi tutar ve kendisi yer. Kendi avını kuzgunun yemesine izin vermez. Burada avcılıkta şahinin asilliği görülür. Şahinin leşe tamah etmemesiyle, kuzgunun leşe tamahı bu iki kuşu birbirinden ayırır:

Duman gateriniz bozuk bozguna,
Cura şahin avın vermez kuzguna,
Eşinden ayrılmış öter bir suna,
Yeşiller bağlamış al deyip gider.

Saim Sakaoglu, s.589, 383/5⁷²⁶.

2. Kuzgun-Leş Yemesi ve Uçması:

Kuzgun, siyah renkli büyük bir leş kuşudur. Kuzgun leş görünce uzun süre onun üzerinde döne döne uçar. Kuzgunun bu özelliği Karacaoğlan'ın bir dördlüğünde görülür. Kuzgun kurbanının ya da leşin üzerine inmeden önce yüksekte dolaşarak ortamı kontrol eder.

Dinleyin ağalar, zamâne azgın,
Yiğidin başında döner bin kuzgun,
Tohumu almış da, tarlası bozgun,
Yiğit de ne desin day' olmayınca.

Karacaoğlan, s.88, Koş., 129/1.

⁷²² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.140, 141.

⁷²³ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.109.

⁷²⁴ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.381.

⁷²⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.141.

⁷²⁶ Saim Sakaoglu, *Karacaoğlan*, Akçağ Yay.

D. Kuzgunla İlgili Benzetmeye Dayalı Özellikler:

1. Kuzgun-Kötü İnsanlar/Düşman:

Kuzgunla kötü kişiler arasında kurulan ilgi avlarının zayıf zamanlarını beklemeleri, başkalarının sırtından geçinmeleri, bir yiyeceğe hesapsızca üşüşmeleri dolayısıyla. Kuzgunun leş yiyiciliği, karalığı, uğursuzluğu ve tamahkârsızlığı şiirimize konu olur. Toplum hayatındaki kötü kişiler de böyle insanlardır. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde zamandan şikâyetçi olarak kuzgunların çoğaldığını söylemektedir. Sahipsiz olanların harmanları yani malları ellerinden alınmaktadır. Bir atasözünde de belirtildiği gibi “ Ya devlet başa ya kuzgun leşe ” sözü kuzgunun veya kuzgun karakterli kişilerin özelliğini ortaya koyar:

Dinleyin ağalar, zamâne azgın,
Yiğidin başında döner bin kuzgun,
Tohumu almış da, tarlası bozgun,
Yiğit de ne desin day’ olmayınca.

Karacaoğlan, s.88, Koş., 129/1.

26. LEYLEK:

Leyleğe, Türkçede leylek, leylak, leyleh⁷²⁷ isimleri; Arapçada lalak; Farsçada ise belârec ismi verilir⁷²⁸.

Leylekler, leylekgiller familyasından herkes tarafından bilinen göçmen kuşlarıdır. Onların diğer kuşlara nazaran daha da belirgin özellikleri vardır. Leylekler, büyük boyları, uzun bacakları, uzun boyunları ve gagalarıyla hemen dikkati çeker. Leyleklerin gagaları kalın ve uzundur, yürüyüşleri ölçülüdür. Genellikle bacakları ve gagaları kırmızıdır. Gövdesi beyaz, kanat telekleri ise siyahtır. Genç leyleğin gagası daha kısa ve siyahımsıdır. Leylekler, uçuş esnasında boyunlarını ve bacaklarını uzatırlar. Bazı kuşlar gibi leylekler de dönerek yükselirler. Genellikle sessiz bir kuş olan leylekler, kur sırasında tıslama ve gaga sesleri çıkarırlar. Üreme döneminde leyleklerin tüyleri pembeleşir, yüzlerindeki kırmızılık ise kan rengine yaklaşır⁷²⁹.

Leylekler, göl kanarlarında, sulak arazilerde yaşar; çatılar, ağaçlar ve direklerde yuva kurarlar. Yuvalarını hemen hemen bütün yüksek yerlere kurabilirler. Yuva yapımında çoğu kuşta olduğu gibi çalı çırpı kullanırlar. 18-20 yıl arasında bir ömre sahiptirler. Daha çok yılan vb. sürüngenlerle beslenirler. Bu beslenme son derece tehlikeli olmasına rağmen leylekler için fitri bir durumdur. Leyleklerin zekâsı çok gelişmiştir. Salgın hastalıklarla hava koşulları arasındaki ilişkiyi hissederek o mekândan uzaklaşırlar⁷³⁰. Leylekler, yurdumuza nisan ayının başında gelir, ağustos sonunda ise güneye göç ederler⁷³¹. Leylekler genellikle iki yuva yaparlar. Bir sene birinde diğer sene diğerinde kalırlar⁷³².

A. Kültürümüzde Leylek:

Leyleğin göç etmesi, zekâsı, yuvası, sesi gibi özellikleri kültürümüzde değişik motifler oluşturur. Kültürümüzde leyleğin ortaya çıkmasından sesine; sesinden göçmen kuş olmasına

⁷²⁷ *Derleme Sözlüğü*, C.9, s.3075.

⁷²⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.142.

⁷²⁹ Heinzl, *a.g.e.*, s.52.

⁷³⁰ Ömür Ceylan, *I. Burdur Senpozyumu*, s.311.

⁷³¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.142.

⁷³² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.265.

kadar birçok özelliği kültürümüzde yerini alır. Bir efsanede leylek kuşunun ortaya çıkışı anlatılır. Bu efsaneye göre leylek zamanında bir terziydi. Hz. Fatıma, elbise dikirmek için kumaş almaya bu terziye gelir. Fakat terzi, Hz. Fatıma'ya kötü gözle bakar. Hz. Fatıma, bu duruma çok kızar ve ona beddua eder. Allah, Hz. Fatıma'nın duasını kabul eder ve terziyi bir leyleğe dönüştürür. Diğer bir efsane örneği ise leyleğin sesiyle ilgilidir. Bu efsaneye göre Hz. Süleyman, kuşlara seslerini dağıtacağı söyler. Leylek bu habere çok sevinir. Ancak heyecanından gece uyuyamaz. Sabaha yakın ancak uykuya dalar. Bülbül ise gün doğmadan Hz. Süleyman'ın huzuruna varır ve en güzel sesi almaya hak kazanır. Diğer kuşlar ise varış sırasına göre seslerini alırlar. Leylek ise kuşluk vakti ancak uyanabilir ve sesini almak için çabucak Peygamberin huzuruna çıkar. Ne yazık ki leylek huzura en son varan kuş olur. O sırada bir marangoz “ tak tak ” diye keser vurmaktadır. Hz. Süleyman leyleğe: “ Bu ses, senin olsun ” der. O zamandan beri leyleğin sesinin “ tak tak ” diye çıktığı söylenir⁷³³.

Kültürümüzde leylek kuşuyla ilgili inanışlar çok fazladır. Bu inanışlar genellikle onların göç etmeleri ve yuva yapmaları ile ilgilidir. Göç etmeleri ile ilgili inanışlar halk arasında uğura ve uğursuzluğa yorulur. Yaygın bir inanışa göre leylekler de insandılar. Bunlar kışın Mısır'da yaşarlar ve yazın göç ederler. Bu nedenle öldürülmeleri günahdır. Öldürenin talihi kararır. Bir rivayete göre, Hun hükümdarı Attila, leyleklerin bir kentten göç etmelerini uğurlu bir işaret sayar ve o kenti alana kadar kuşatmayı sürdürür. Leyleğin yuvasıyla ilgili inanışlar ise şöyledir: Bir inanışa göre, leylek, bir evin damında yuva yaparsa o ev dağılır. Başka bir inanışa göre ise leylek, yuvasını bırakır da başka bir yuva yaparsa o yıl savaş çıkar. Bazı Avrupa milletleri leyleğin çatılarında yuva yapmasını uğurlu sayar⁷³⁴. Halk arasındaki yaygın bir inanışa göre evlerin damlarında leyleğin yuva yapması, o evleri haşerat türü hayvanlardan korur⁷³⁵.

Bebeklerin leylekler tarafından getirildiği inanışı biz de olduğu gibi diğer kültürlerde de yaygındır. Öyleki, bu konuda karikatürler dahi çizilir. Leylekle ilgili bir diğer inanış şöyledir: Göçmen leylekler ilk görüldüklerinde beyaz ve temiz iseler, o yaz havalar sıcak ve açık geçer. Kirli ve kara iseler kötü bir yaz geçeceğine işarettir⁷³⁶. Daha önce de ifade edildiği gibi leylekler, hava değişimiyle salgın hastalılar arasında ilgi kurma kabiliyetine sahiptirler. Buna göre göçlerini ayarlarlar⁷³⁷.

Anadolu Türkleri, leyleklerin Müslümanlarca kutsal sayılan topraklardan yani Hicaz'dan geldiklerine ve sonbaharda yeniden oraya gittiğini değerlendirerek onları “ hacı ” kabul ederler. Türk çocuklarının dilinde leyleğin bir adları da “ hacı-baba ”dır. Bu nedenle öldürülmeleri halk arasında günah sayılır. Ayrıca İslâm'da eti helâl kılınmayan tek su kuşu da leylektir⁷³⁸.

Bazı camilerin bahçesi (Eyüp Sultan Camii) ve ağaç kovukları, göçte yolculuklarını sürdürmeyen yaralı leyleklerin sığınağı olur.⁷³⁹ Leyleklerin kutsal bölgelerden geldikleri için kutsal sayılmaları kültürümüzde Osmanlıda da yerini alır. Osmanlı Devleti, bu amaçla hasta ve sakat leyleklere bakmak amacıyla vakıf bile kurmuştur⁷⁴⁰.

⁷³³ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.99, 100.

⁷³⁴ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.110.

⁷³⁵ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.266.

⁷³⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.110.

⁷³⁷ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.266.

⁷³⁸ Ömür Ceylan, *I. Buldur Sempozyumu*, s.311, L.Sami Akalın, *a.g.e.*, s.110.

⁷³⁹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.110.

⁷⁴⁰ M. And, *Minyatürde Kuş Dünyası*, Art Decor, 1998, s.88.

B. Edebiyatımızda Leylek:

Edebiyatımızda, leylekler, genellikle yukarıda değinilen özellikleri açısından işlenir. Edebiyatta, şiir örneklerine bakıldığında leyleğin Klasik Türk şiirinde pek fazla anılmadığı görülür⁷⁴¹. Bu tesbit, incelediğimiz şiir örneklerinde de görülür. İncelenen şiir örneklerinde leylek sadece Halk şairleri tarafından ismi anılmıştır. Âşık Ömer’de bir yerde geçen leylek kuşu daha çok Karacaoğlan’ın şiirlerinde yerini alır.

Edebiyatımızda, leylek, şiirin dışında mani, ninni, bilmece, deyim ve atasözlerinde de yerini bilinen özellikleriyle alır. Leyleklerin genellikle bacaların üstünde yuva yapmalarını yukarıda ifade edilen inanışlara zemin hazırladığı gibi manilere⁷⁴² de konu olur:

Örencik’ in yuvası,
Baca leylek yuvası,
Bu kadar az yemenin,
Böyle olur duası.

Leylekler, çoğu kuşta olduğu gibi yuva yapımında çalı çırpı kullanırlar. Yuvaları genellikle eyreti olur. Ayrıca leyleğin, yuvasını çalı çırpıdan yapması ve bir adının da hacı baba olması aşağıdaki ninni örneğine yansımıştır:

Hu, hu, hu kuşum,
Tutamadım nonoşum,
Leylek çırpı yuvası,
Yavruma çikolata getir babası.

(Ödemiş)⁷⁴³

Aşağıdaki iki farklı bilmece⁷⁴⁴ örneğinde leylekle ilgili genel özellikler verilir. Leyleklerin sürü halinde göç etmeleri, göç zamanları ve yerleri, kanat ve ayak renkleri, sesleri bu bilmecelerde anılır:

Arabistân’ dan gelir Ârîfe
Hanım,
Ayağı kınalı, Zarîfe kadın,
Ak giyer üstü kirlenmez,
Arapça söyler dinlenmez. (Kayseri)

Bahriyeli bir sürü asker
Yazı gelir, güzün gider.

Leyleklerle ilgili inanışlar deyimlerimize de yansımıştır. “ leyleği havada görmek ” deyimi, mevsiminde leyleği havada ilk görenin o yıl kendisinin de çok gezeceği inanışı için söylenir. Bundan başka bir kimsenin yakınlık gördüğü yerden çeşitli sebeplerle uzaklaştırılması anlamında “ leyleğin yuvadan attığı yavru ” deyimi kullanılır⁷⁴⁵. Leyleğin Arapçadaki adı olan “ lakkak ” tan ve sesinden hareketle boş ve manasız söz söyleyenler için “ Leyleğin ömrü lakkakla geçer ” atasözü kullanılır. Leylekle ilgili bir diğer atasözü ise şöyledir:

⁷⁴¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.143.

⁷⁴² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.110.

⁷⁴³ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.148.

⁷⁴⁴ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.144.

⁷⁴⁵ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.956.

“ Leyleği kuştan mı sayarsın, yazın gelir, kışın gider ”. Bu atasözü maymun iştahlı olanlar için kullanılır. Yani devamlı iş değiştiren, bir kararda durmayan kişiler için söylenir⁷⁴⁶.

Tasavvufî açıdan bakıldığında ise leyleğin “ lek lek ” şeklinde ötüşü zikre yorulur. Bu yönüyle kuşların şeyhi sayılır. Leylek, Tasavvufî metinlerde evliya büyükleri için kendisine benzetilen olur⁷⁴⁷.

C. Leylekle İlgili Genel Özellikler:

1. Leylek-Beslenme (Yılan):

Yılanlar, leyleğin başlıca gıdasıdır. Yılan, birçok kuşun ağaçlarda ya da yerde yaptığı yuvalara girerek bu kuşların yavrularını yer. Daha önce de değinildiği gibi bazı kuşlar bunu engellemek için maydanoz türü otları yuvalarına taşırlar. Bu otun kokusuna yılan gelmediği için bazı kuşlar (bkz. kırlangıç) yavrularını korurlar. Ancak ortada bir ibretlik durum vardır. Birçok kuşun baş düşmanı olan yılanın kendi düşmanı yine bir kuştur. Yılan, çoğu zaman leylek kuşuna yem olur. Leylek uzun bacakları sayesinde yilandan korunur ve uzun gagasının yardımıyla onu avlar. Aşağıdaki şiirde şair, leyleğin yılanla beslendiğine değinir. Bu şiire göre leyleğin yaz sonunda Hicaz tarafına yani Arap yarımadasına göçmesinde oradaki bir şehirde çokça bulunan yılanların büyük rol oynar. Leylekler bu yılanları yer ve Nisan ayında geri dönerler:

Mestine de, Karac’ oğlan, mestine,
Dostu olan gül alıyor destine,
Bir şehir var yılan yağar üstüne,
Onu yer de geri döner leylekler.
Karacaoğlan, s.323, D., 448/9.

2. Leylek-Göçmen Kuşu:

Leylekler göçmen kuşlardandır. Yurdumuza nisan ayının başında gelir, ağustos sonunda ise göç ederler. Onların tabiatlarındaki bu göç yani yılın belirli mevsimlerindeki geliş ve gidişleri çeşitli yorumları da beraberinde getirir. Onların göç ettikleri ay ve gittikleri mekânlar da bu yorumlara zemin hazırlar. Türklerin onları, bu geliş gidişten ötürü hacı saydıkları bilinir. Leylekle ilgili “ beslenme bahsinde ” anlatıldığı gibi leyleğin Arap yarımadasındaki bir şehirde yılan avladıkları için bu göçün olduğu anlaşılır: (Aden’le ilgili bkz. Leylek-Mekân)

Hele bakın şu leyleğin işine,
Ağustosta uçar, gider leylekler,
Aden İskelesi sizin çölünüz,
Orda kılavuzun seçer leylekler.
Karacaoğlan, s.323, D., 448/1.

3. Leylek-Hacı Olduğu İnanışı:

Anadolu insanının leyleklere yüklediği anlam kutsaliyet arz eder. İnsanımızın kutsal yerlere olan saygısı sadece mekânda bulunmakla değil, oradan gelen hacılara gösterilen saygıyla da anlamını bulur. Kutsal topraklardan gelen hacılar görmeye gidilir, elleri öpülür. Onlardan çeşitli hediyeler alınır. Buna mukabil Türk insanı, gerçek amaçları yaşamlarını devam ettirebilmek olan ve o fitrat icabı göç eden leyleklere geldikleri topraklardan ötürü

⁷⁴⁶ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.384.

⁷⁴⁷ Ömür Ceylan, *I. Buldur Sempozyumu*, s.311.

saygı duymuştur. Onları hacı kabul edip, çocuklarının diline de “ hacı baba ” olarak geçmesine vesile olmuşlardır. Aşağıdaki dörtlükte Karacaoğlan, leyleğin hacı olarak kurban kestiğini, Hz. Süleyman’ nın kabrini ziyaret edip gözyaşı döktüğünü söyleyerek bu inanaşa veya düşünceye işaret eder:

Kûh-ı Kaf dağına varana kadar,
Orada yavriya kurbanlar adar,
Sultan Süleyman’ ı ziyaret eder,
Orda gözyaşını döker leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 444/6.

4. Leylek-İnanış:

Deccâl, kıyametin büyük alâmetlerindedir. Son zamanlarda dünyaya gelecek olan bir gözü kör Yahûdi’dir. Rivayete göre Deccâl, Tanrılık davasında bulunacak ve Mehdi tarafından öldürülecektir. Deccâl, ortaya çıktığı zaman insanları kendine bağlayıp birçok taraftar toplayacaktır. Bu zamanda onun uydurduğu yalanlar ile ortalığın birbirine gireceğine ve kıyamet fitnesinin kolaylaşacağına inanılır⁷⁴⁸. Deccâl’in ve aynı zamanda büyük kıtlığın çıkış yeri ise İran’ın İsfahan bölgesi olduğu rivayet edilir. Bu belde kırk gün oturanlar mutlaka bencil ve cimri olurmuş⁷⁴⁹. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde bu olaya işaret etmiş olabilir. İnançla inançsızlığın zuhura geldiği zaman ve bölgede inançlıların cefa çekeceği söylenir. Şair, aşağıdaki şiirinde, leyleğe inanç kisvesini giydirmiştir. Bu kisve altındaki leylek, deccâl ve yandaşlarının gazabına uğrar. Ancak yine övülenin adaleti sayesinde leylek oradan kurtulur. Zaten bu olayın sonucunda Mehdi yani inançlıların kazanacağı söylenir:

Bir millet vardır ki, ağaçta biter,
Kırk güne varışın vâdesi yeter,
Deccâl, meccâl o leyleğe ok atar,
Ordan öte uçar, gider leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/3.

Karacaoğlan, bir başka şiirinde yine bir olaya telmihte bulunur. Şair, aşağıdaki şiirinde geçen “ Bir dağ var, yarı demir, yarı altından ” mısrasıyla Kaf Dağı’nı belirtmiş olabilir. Bu dağın İran’daki El Burz Dağı olduğu söylenir. Şair, böylelikle bu dağın yarı demir, yarı altından olduğu inancını şiirinde işler. Leyleklerin bu dağdan da öte uçup gitmeleri onlara yüklenen kutsiyetin bir göstergesidir:

Bir millet var ki, sâde çamurdan,
Onların gününü saymam ömürden,
Bir dağ var, yarı demir, yarı altından,
Ondan öte uçar, gider leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/4.

5. Leylek-Kılavuz Seçme:

Göçmen kuşların göç esnasında kendilerine klavuz seçtikleri bilinir. Bir göçmen kuş olan leyleklerin de kendilerine göçtükleri yerde kılavuz seçtikleri aşağıdaki şiir örneğinden anlaşılır. Şair, leyleklerin (güneyde) Aden İskelesi’nde kendilerine klavuz seçtikleri gerçeğini şiirinde işler:

⁷⁴⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.123.

⁷⁴⁹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.212.

Hele bakın Şu leyleğin işine,
Ağustosta uçar, gider leylekler,
Aden İskelesi sizin ęölünüz,
Orda kılavuzun seçer leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/1.

6. Leylek-Mekân:

Leylekler göl ve nehir kanarlarında, sulak arazilerde yaşar; bacalar, ęatılar, ağağlar ve direklerde yuva kurarlar. Karacaoğlan'ın Şiirlerinde leyleğin mekânıyla ilgili Arap yarımadasındaki yerler verilmiştir. Yani ağustos ayı sonu itibariyle leyleğin göçtüğü ve bu göçme esnasında leyleğin geğtiği yerler ile vardığı muhitler Şiirlerinde belirtilmiştir. Leylek, Aden İskelesi, Arap dağı, Kaf dağı (Güya İnan'daki El Burz dağıdır.)⁷⁵⁰ ve Aden dağı gibi yerlerden geçer veya buralarda konaklar. AŞağıdaki dörtlükte leyleklerin mekânı olarak Aden İskelesi'nden bahsedilmektedir. Aden, Güney Arabistan' da Kızıl Denize bitişik bir sâhil Őehridir⁷⁵¹:

Hele bakın Şu leyleğin işine,
Ağustosta uçar, gider leylekler,
Aden İskelesi sizin ęölünüz,
Orda kılavuzun seçer leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/1.

Acem İskelesi, Arap Dağı'ndan,
HastalanmıŐ, ayrı dűŐműŐ beđinden,
.....

Ordan öte uçar, gider leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/2.

7. Leylek-Ötmesi:

Leyleğin durmadan ötüşü “ Leyleğin ömrü lakkla geçer ” atasözüne kaynak olur. Yukarda bir rivayette onun sesini alınıŐına değinildi. Buna göre bir marangozun keserinin “ tak tak ” sesi, Hz. Süleyman tarafından ona ses olarak verildi. Leyleğin sesiyle ilgili bir başka ifade leyleğin, Arapçada lakkla Şeklinde telaffuz edilmesidir. Buradan hareketle leyleğin gün boyunca ötüşü lakkla ya da tak tak Şeklinde ortaya ęıkar. Şairlerimiz de çoğu zaman bu ses ritminden hareketle boş ve manasız söz söyleyenleri “ lakkla-i lakkla ve âvâze-i lakkla ” Şeklinde niteler. ÂŞık Ömer, aşağıdaki dörtlükte leyleğin gün boyunca susmadan öttüğünü ifade ederek “ Leyleğin ömrü lakkla geçer ” atasözüne işaret eder:

İŐhak kuşunun Hakk'adır ünü
Horûs nidâ eder ömrünce sonu
Lakkla geçiyor leyleğin günü
Bin yaşında ihtiyardır akbaba

ÂŞık Ömer, s.6, D., 1/6.

8. Leylek-Tuzak:

Kaf dağının İnan'daki bir dağın adı olduğu rivayet edilir. AŞağıdaki Şiirde de bu bölgedeki bir dağdan bahsedildiği açıktır. ęünkü bu yerin leyleklerin göçtüklere güzergâh üzeri olması önemlidir. Bu dörtlükte leyleğin Kaf dağını aÇtığı ancak orada yolunu ŐaŐırdığını

⁷⁵⁰ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.40.

⁷⁵¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.20.

söyler. Bu yolunu şaşırma ile birlikte leyleğin tuzağa düştüğü tasavvur edilir. Karacaoğlan'ın bu şiiri destan nazım şekli olduğu için kullanılan ifadeler destansı özellik taşır. Ancak şairin bu husustaki ifadelerinin gerçekle olan ilgisine herhangi bir kaynakta rastlamadım:

Kûh-ı Kaf dağının ardını aşar,
Oraya varınca yolunu şaşar,
Dünyanın öt'ucunda tuzağ (a) düşer,
Ondan öte uçar, gider leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/7.

9. Leylek-Uçması:

Leylekler uçuş sırasında boyunlarını ve bacaklarını uzatarak uçarlar. Bazı kuşlar gibi leylekler de dönerek yükselirler. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde leyleğe birtakım kutsiyetler yüklemiştir. Anadolu'da leylekle ilgili oluşan inanış, şair tarafından şiire yansıtılmıştır. Öyleki leylek hac yolculuğu sırasında çakmak taşından dağları geçmiş, aşılmaz denilen dağları aşmış (kaf) ve ölüm şehriden (yılanlı şehir) çıkmıştır. Leylekteki uçuş kabiliyeti övülenin adaletiyle abartılı bir şekilde anlatılmıştır:

Bir dağ vardır, sâde çakmak taşından,
Bir dağ vardır, hiç aşılmaz başından,
Bir şehir vardır, varan ölür dışından,
Ondan öte uçar, gider leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/8.

D. Leylekle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Leylek-Hacı:

Türk halkı leyleğin belirli özelliklerini anımsayarak onları hacı kabul etmiş, çocuklarının diline de " hacı baba " olarak geçmesine vesile olmuşlardır. Karacaoğlan aşağıdaki dördlüğünde leylekle hacı arasında kutsal topraklara gitme, ağlama, Hz. Süleyman'ın kabrinden geçme gibi özellikler dolayısıyla ilgi kurar:

Kûh-ı Kaf dağına varana kadar,
Orada yavriya kurbanlar adar,
Sultan Süleyman'ı ziyaret eder,
Orda gözyaşını döker leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 444/6.

2. Leylek-İyi ve İnançlı İnsanlar:

Leylek kutsal topraklara göçmesi nedeniyle Türk halkı arasında bir kutsaliyet kazanmıştır. Karacaoğlan aşağıdaki dördlüğünde leylekle inançlı kimseler arasında benzerlik kurar. Şair, leyleğe inanç kisvesini giydirmiştir. Bu kisve altındaki leylek, deccâl ve yandaşlarının gazabına uğrar. Ancak yine övülenin adaleti sayesinde leylek oradan kurtulur. Rivayete göre inançlı insanlar Deccâl'in elinden kurtulup feraha ereceklerdir:

Bir millet vardır ki, ağaçta biter,
Kırk güne varışın vâdesi yeter,
Deccâl, meccâl o leyleğe ok atar,
Ordan öte uçar, gider leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D., 448/3.

27. LORİ KUŞU:

Lori kuşuna, Türkçede lori, Farsçada üstühân-zenhâr denilir⁷⁵². Ayrıca lori kuşu için, kırmızı papağan ve galatı nuri karşılıkları verilir⁷⁵³. Bunlardan başka lori kuşu, dâl, dâle, kemiksıyan ve üstühan-zen gibi isimlerle de anılır⁷⁵⁴.

Bu kuş hakkındaki bilgiler edebiyatımızdaki şiir örneklerinin verdiği bilgilerle sınırlıdır. Başvurulan ansiklopedik kaynaklarda lori kuşu hakkında bir bilgiye ulaşılamadı. Kaynaklar ondan daha çok bir papağan türü olarak bahsetmektedirler. Lori kuşunun kemikle beslenen bir kuş olduğu söylenir. Bu kuş beslenme sırasında kemiği rast gele yemez, boyunu hesaplayıp ona göre yuttuğu ifade edilir. Dışkılama sırasında zorluk çekmemek için böyle bir hesap yaptığı zannedilir. “Lori kuşu bulduğu kemiği peşin ölçer sonra yutarmış” atasözü⁷⁵⁵ de onun kemikle beslenmesine ve kemiği yerken ölçüp biçtiğine işaret eder. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde lori kuşunu bu özellikleri açısından ele alır. Onun kemikle beslendiğini ve kemiği ölçüp öyle yuttuğunu söyler:

Martı, saka kuşu, kaşıkçı toygar
Sığırcık da bulmuş epey iştihâr
Lori istühânı ölçer de yutar
Âhırın fehmeder özge temâşa
Âşık Ömer, s.7, D., 1/30.

28. MARTI:

Martıya Türkçede martı, Arapçada ise birke/bürke ismi verilir⁷⁵⁶.

Martılar, martıgiller familyasından uzun kanatlı ve sürücül deniz kuşlarıdır. Yetişkinlerinin gövdeleri beyazdır, gençlerinin ise gövdesi kahverengi, kuyruk ucu siyah bantlıdır. Martıların renkleri genellikle gri, beyaz ve siyah karışımıdır. Martılar, türlerine göre olgunlaşma zamanında farklılıklar gösterir. Küçük türler bir iki yılda, büyük türler ise 3-4 yılda erginleşir. Martıların ayakları perdelidir ve nadiren suya dalarlar. Birçok türü çöplüklerde beslenmeye uyum sağlamıştır. Gagaları uzun, ince ve kırmızı renktedir. Gagaları halkalı, gagalarının uç kısımları ise siyahtır. Martılar üreme döneminde çok ses çıkarırlar. Bazı türleri üreme dönemi dışında sessizdir. Martıların ayakları türlerine göre yeşil, kırmızı, siyah ve kahverengi gibi renkler alır. Kanat uçlarında beyaz benekler vardır. Kanatları dar ve sivridir. Martılar, uçuş esnasında kanatlarını gergin tutarlar. Deniz ve deniz ürünleriyle beslenirler. Deniz kıyısında, iç sularda, kayalık adalarda, lagünlerde, tatlı su ağzlarında ve göl kıyılarında yaşar; yerde, kayalık yarlarda yuva yaparlar. Martıların ak martı, karabaş martı, ufak martı gibi türleri vardır⁷⁵⁷.

A. Kültürümüzde Martı:

Martılar kültürümüzde, sık anılmasa da bazı özellikleri açısından yerini almıştır. Martı ile ilgili bir inanışa İrlanda kültüründe rastlanır. İrlanda balıkçılarının inanışına göre, martılar,

⁷⁵² Tarama Sözlüğü, C.4, s.7290.

⁷⁵³ Ahmet Vefik Paşa, a.g.s., s.268.

⁷⁵⁴ Ömür Ceylan, a.g.e., s.144.

⁷⁵⁵ Ömür Ceylan, a.e., s.144.

⁷⁵⁶ Ahmet Vefik Paşa, a.g.s., s.273.

⁷⁵⁷ Heinzel, a.g.e., s.166, 167.

denizde boğulanların ruhlarından oluşmuştur. Ötüşleri de suda boğulmakta olan kişilerin sesinden alınmadır⁷⁵⁸.

Türk balıkçılarına göre, açık denizde kalan bir kişinin martıları görmesi, kıyıya yaklaşılmakta olduğunun haberidir. Ayrıca martıların toplu bir şekilde su yüzeyinde kaynaşmaları oradan balık sürüsünün geçtiğine işaretir⁷⁵⁹. Halk arasında martılara belirli özellikleri dolayısıyla isimler takılır. Bunlardan bazıları şunlardır: Karakafa martı, cüce martı, gülen martı ve ince gagalı martı gibi⁷⁶⁰.

B. Edebiyatımızda Martı:

Martı, edebiyatımızda deniz ve denizle ilgili çağrışımlarla birlikte anılır. Martı özellikle ülkemizde çok görülmesine rağmen Dîvân ve Halk şiirinde yeterince anılmamıştır. Ele alınan şiir örneklerinde martı kuşuna Âşık Ömer'in bir dörtlüğünde rastlanır. Bu şiirde martının sadece isminin anıldığı görülür. Herhangi bir özelliğine vurgu yapılmaz:

Martı, saka kuşu, kaşıkçı toygar,
Sığırık da bulmuş epey iştiâr,
Lori istühanı ölçer de yutar,
Âhırın fehmeder özge temâşa.
Âşık Ömer, s.7, D., 1/30.

29. ÖRDEK:

Ördeğe, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde ördek, örtek, örtök, ördök, ödreğ, ürtek ve ürdek isimleri verilir⁷⁶¹. Ayrıca ördek, Türkçede gövel ördek, suna, yeşilbaş gibi isimlerle de karşılır⁷⁶². Bunların dışında mürğâb, vez, bahrî seklâbî (deniz ördeği); boğutlak, urcın, tekr, çıkırkçın, testere burun, kılkuyruk, kervan, vezne, anfit ve angıt, ördeğe ve ördek türlerine verilen diğer isimlerdir⁷⁶³.

Ördek, yaygınca rastlanan küçük boylu su kuşudur. Tık naz gövdeli, kısa boyunlu, geniş ve yassı gagalı, her mevsime dayanıklı bir kuştur. Ördeğin ayakları pek çok su kuşu gibi perdelidir⁷⁶⁴.

Burada özellikle bazı ördek türlerine ait özelliklerin verilmesi ileriki konularda kolaylık sağlayacaktır. Halk şiirinde sıkça adı geçen **suna**, uzun boylu, alaca renkli bir ördektir. Başı koyu yeşil, göğüs kuşağı kızıl, gagası ve bacakları pembedir. Yürürken ve uçarken bir kazı andırır (bkz. kaz). Sunanın gencinin alını, yanakları ve alt tarafı beyazdır. Bu ördek türü, avcılar arasında kuşağından dolayı kuşaklı ördek olarak bilinir. Acı ve tuzlu sığ göllerde ve deniz kıyısında yaşar. **Gövel ördek** yani **yeşilbaşlı ördek** en büyük yüzey ördeğidir. En çok görülen, en yaygın ve en bilinen ördek türüdür. Evcil ördeğin atası olarak kabul edilir. Bu ördeğin erkeğinin başı yeşildir. Ancak tüy döküm zamanına doğru morlaşır. Gövel ördeğin, ince ve beyaz bir boyun halkası vardır. Göğsü koyu kızıl kahverengi, gagası daima sarıdır. Kanatlarında ayna denilen yanardönerli lekeler vardır. Bu ayna özellikle dişi ve

⁷⁵⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.111.

⁷⁵⁹ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.111.

⁷⁶⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.145.

⁷⁶¹ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.115.

⁷⁶² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.111.

⁷⁶³ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.302.

⁷⁶⁴ *Büyük Larousse Ansiklopedi ve Sözlük*, “ Ördekler ” mad., C.15, s.9046.

gençlerinin tanınmasında önemlidir. Yeşilbaşlı ördeğin aynası mavidir, önden ve geriden iki beyaz çizgiyle sınırlıdır. Dişisinin gagası koyu renkli ve turuncu lekeli; gencinin gagası grimsi pembedir. Bu ördekler, beslenirken sadece başlarını ve boyunlarını suya sokarlar. Suya dalmazlar. Gövel ördeklerin sadece yavruları ve uçamayan erişkinleri suya dalar. Bu ördek türü, durgun ve yavaş akan tatlı ve acı sularında yaşar. Kışın iç sular, lagünler ve deniz kıyısında bulunur⁷⁶⁵.

Kılkuyruk, ilkbaharda görülen bir çeşit yaban ördeğidir. Çulluk da denir⁷⁶⁶. Kılkuyruk ince ve uzun boynuyla çok zarif bir ördektir. Erkeğinin kuyruk orta telekleri ince ve uzundur. Bu kuşun boynu beyaz, başı, boğazı ve boynunun arkası koyudur. Kaşık gaga dışında boynu beyaz olan tek yüzey ördeğidir. Kılkuyruğun dişisi, açık renkli, sivrikuyruklu, uzun ve ince boyunludur. Bu dişinin kanatları dar ve uzundur. Aynası bronz renkli, gagası ince ve gri-mavidir. Kılkuyruk çok hızlı uçar. Tatlı ve acı göller, bataklıklar, tundralar yaşadığı yerlerdir. Kışın su basmış çayırda, lagünlerde ve kıyı bataklıklarında bulunur. **Angıt** ise kazı andıran büyük bir ördektir. Angıtın gövdesi koyu kırmızı kahverengi, kuyruğu siyahtır. Baş gövdesinden açık renktedir. Erkeğinin boynunda siyah ince bir halka vardır. Dişisinin ve gencinin gözünün çevresinde beyazlık bulunur. Gagası ve bacakları siyahtır. Beyaz kanat örtüleriyle siyah telekleri uçuş esnasında belirir. Angıt, küçük göl ve derelerin çevresinde, kayalık arazilerde yaşar. Çoğu zaman sudan uzakta yuva yapar⁷⁶⁷.

A. Kültürümüzde Ördek:

Ördekler kültürümüzde suya meyilli kuşlar olarak bilinirler. Öyleki, ördek yumurtalarını karada tavuk kuluçkasında tutsalar, yumurtadan çıkan yavrular, analarını bırakarak derhal suya koşarlar⁷⁶⁸. Ördek, eski çağlarda, Orta Asya ve Çin'de mutluluk ve refahın simgesi olmuştur⁷⁶⁹. Ördeğin eti besleyici olmakla beraber hazmı ağırdır. Kaz ve ördeklerin en lezzetlileri yemen köylerinde bulunur⁷⁷⁰.

B. Edebiyatımızda Ördek:

Ördek, Halk şiirimizin en gözde kuşlarından birisidir. Dîvân şiirinde ise pek fazla anılmaz⁷⁷¹. Edebiyatımızda, ördeğin su kuşu olması, yüzmesi, fiziksel özellikleri, uçuşu, sesi, sürücül olması gibi özellikleri şiirlere, manilere, ninnilere, bilmecelelere, deyimlere ve atasözlerine konu olur.

Ördeğin alın kısmının kara, başının yeşil olduğu ve göllerde bulunduğu aşağıdaki mani örneğinden anlaşılır. Bu manide yeşilbaşlı ördekle sevgili arasında bir ilgi kurulur. Sevgili, yeşil başörtüsü ve siyah kaşıyla ördeğe benzetilir:

Karadır kaşın ördek,
Yeşildir başın ördek,
Göle çimmeğe geldik,
Hani yoldaşın ördek? (670)⁷⁷²

⁷⁶⁵ Heinzl, *a.g.e.*, s.62, 64.

⁷⁶⁶ *Derleme Sözlüğü*, C.8, s.2800.

⁷⁶⁷ Heinzl, *a.g.e.*, s.62, 68.

⁷⁶⁸ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.146.

⁷⁶⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.153.

⁷⁷⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.55.

⁷⁷¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.146.

⁷⁷² Kılıslı Rıfat Bilge, *a.g.e.*, s.104.

Yeşil ördeğin su yüzeyinde başını suya sokup çıkarması ve gölden çıktıktan sonra çırpınma ile üzerindeki suyu atma özelliği Buldan yöresine ait bir ninniye konu olur:

Yeşil Ördek suya dalar,
Sudan çıkan kanadın salar,
Benin oğlum beşibirlik sayar!
Ninni yavrum ninni! (Buldan)⁷⁷³

Adıyaman yöresine ait bir bilmece örneğinde ördeğin gagası, ayakları ve sudaki hali gibi fiziksel özelliklerine değinilerek bilmece oluşturulmuştur. Ayakların şekli, gagaların rengi ve suda yüzme özelliği muhatabın zihninde ördek kuşunu hatırlatır:

Ayakları kürektir/Gagası bir renktir,
Koşup yanına gitsen/Gölde yüzen yelkendir. (Ördek-Adıyaman)⁷⁷⁴

C. Ördek İle İlgili Genel Özellikler:

Ördek ile ilgili şiir örneklerine daha çok Karacaoğlan'ın şiirlerinde rastlanıyor. Âşık Ömer'de birkaç yerde konu edilen ördek, Dîvân şairi Fehîm'in şiirlerinde geçmemektedir. Ördek, Halk şiirinin en gözde kuşlarından. Bu durum, Karacaoğlan'ın şiirlerinde rahatlıkla görülür. Karacaoğlan'ın şiirlerinde ördeğin avlanması, etinin yenmesi, eşine sadıqlığı, göçmen olması, inanışlara konu olması, mekânı, rengi, ötmesi, su içmesi, uçuşması, yüzmesi gibi pek çok özelliğine yer verilir.

1. Ördek-Av Kuşu:

Ördek, gerek insanların gerekse avcı kuşların sıklıkla avladığı bir av kuşudur. Doğada hayvan mücadelesi sahneleri her daim vardır. Bu sahneler genellikle avcı hayvanın av hayvanını yakalamasıyla sona erer. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde böyle bir sahneyi canlandırmaya da bunu ifade etmektedir. Şair, avcı doğan kuşunun, av konumundaki kazın ve ördeğin düşmanı olduğunu ifade eder:

Hüdhüdün dillerde söylenir ismi
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Şahinin önünce uçar mı turna
Âşık Ömer, s.7, D., 1/31.

Karacaoğlan da benzer şekilde doğanla ördek arasında bir ilişki kurar. Şair, aşağıdaki dörtlüğünde bilinen bir gerçeği bilmezlikten gelerek edebi bir anlatım sunmaktadır. Alıcı kuş, yani doğan, şahin vs. ile ördek arasında bilinen bir avcı-av ilişkisi vardır. Bu onların yaratılışının gereğidir. Şaire göre ise ördeğin halinin kötü olması onun alıcı kuş ile olan ilişkisinden (fitri) kaynaklanmaktadır:

Ağlamışsın, gözlerinin yaşı ne?
Uğramışsın zemherin kışına,
Alıcı kuş ile senin işin ne?
Ondan yaman olur halımız ördek.
Karacaoğlan, s.212, Koş., 308/3.

⁷⁷³ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.212.

⁷⁷⁴ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.150.

2. Ördek-Besin:

Ördek, alıcı kuşların yanından insanlar tarafından da eti için avlanan bir kuştur. Ördeğin eti lezzetlidir. Eti besleyici olmakla beraber hazmı ağırdır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde ördekte besin maddesi olarak bahsetmektedir:

Santur mu istersin, saz mı istersin?
Ördek mi istersin, kaz mı istersin?
Domurcuk memeli kız mı istersin?
Ben senin kahrını çekemem gönül.

Karacaoğlan, s.353, Tür., 478/2.

3. Ördek (Kalkuyruk)-Değer :

Kalkuyruk, ilkbaharda görülen bir çeşit yaban ördeğidir. İnce ve uzun boynuyla çok zarif bir ördektir. Erkeğinin kuyruk orta telekleri ince ve uzundur. Bu kuşun boynu beyaz, başı, boğazı ve boynunun arkası koyudur. Kaşıkgağa dışında boynu beyaz olan tek yüzey ördeğidir. Âşık Ömer, bir dördlüğünde sarıasma ve kalkuyruk kuşlarının para karşılığında satıldığı bilgisini verir:

Sarıasma kalkuyruk satarlar kandin
Darı kuşu böyle tutmazken bendin
Ateş-i hicrüne yakmakta kendin
Pervâne 'uşşâka eyleyip sâla

Âşık Ömer, s.7 D., 1/26.

4. Ördek-Eşine Sadıklığı:

Suna, uzun boylu, alaca renkli bir ördektir. Başı koyu yeşil, göğüs kuşağı kırmızı, gagası ve bacakları pembedir. Sunalar eşlerine sadık kuşlardır. Karacaoğlan bir dördlüğünde sevgili-suna benzetmesini kurar. Göl kenarında bir sunanın boynunu uzatıp eşini aradığını söyleyerek sunalarda eşlerin birbirine olan sadakatini ifade eder:

Sırma sandım kirpiğini, kaşını,
Delik delik ettim sinem başını,
Uzadır boynunu, arar eşini,
Bir tek suna gördüm göl kenarında.

Karacaoğlan, s.209, Koş., 305/3.

5.Ördek-Göçmen Olması:

Ördek, göçmen kuşlardandır. Halk arasında kuşların geldikleri yerden haber getirdikleri yönünde bir inanış vardır. Şair, bu inanışı bir şiirinde işler. Şairin kendisi gurbettedir. Bu yüzden ördeklere kendi ilinden, memleketinden, eşinden ve dostundan haber sorar:

Uçup uçup dağı salından gelirsin,
Gelişin nereden yalnız ördek?
Ben bilirim, bizim ilden gelirsin,
Söylesin bir kelâm diliniz ördek.

Karacaoğlan, s.212, Koş., 398/1.

6. Ördek-İnanış:

Ördek av hayvanlarından. Suda yaşar, oradan beslenir. Karacaoğlan bir dördlüğünde ördek bulunmayan göllerden herhangi bir av hayvanının avlanmaması gerektiği uyarısını

yapar. Bu ifade, halk arasındaki bir inanışın şiire yansımaları olarak düşünülebilir. Şairin bu ifadedeki amacı, ördeğin bulunduğu göllerin temiz ve sağlıklı olduğu bilgisidir:

Ördeksiz göllerin avın avlama,
Vefâsız dilbere meyil bağlama,
Ben yolcuyum, beni yolda eğleme,
Ver bana bir öğüt, aklım şaşkındır.
Karacaoğlan, s.99, Koş., 144/3.

7. Ördek-Mekân:

Ördekler türlerine göre tatlı ve acı sularda yaşarlar. Durgun ve yavaş akan tatlı ve acı sularda, göller, göletler, denizler bu kuş türünün yaşadığı yerlerdir. Ördekler kışın iç sularda, lagünlerde ve deniz kıyılarında bulunurlar. Ayrıca gökyüzü, birçok kuşta olduğu gibi ördekler için de mekândır. Şâir, aşağıdaki şiirinde sunanın mekânı olarak göl ve göletten bahseder:

Bir çift suna gördüm gölde, gölekte,
Altın küpe şan veriyor kulakta,
O yar benim olsa dünya, felekte,
Dolansa boynuma ince bilekler.
Karacaoğlan, s.228, Koş., 332/3.

Atın eşkini de yiğidin kıvı,
Güzelin üstüne kurulu dövi,
Gökte gövel ördek şahanın avı,
Çalıyor kanadımı uçamıyorum .
Karacaoğlan, s.127, Koş., 185/4 .

8. Ördek-Ötmesi:

Sökün ayı tabiri, kuşların göç ayını ifade eder. Bu ayda birçok kuş, göç eder. Ördek de bu kuşlardan birisidir. Bu kuşlar, göç esnasında birbirleriyle haberleşmek için ses çıkarırlar. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde ördeklerin göç esnasında çıkardıkları sesleri çığırışmak olarak yorumlar. Onların gül deyip gitmesi baharı olan yere gitmedir. Çünkü gül mevsimi bahar ayıdır:

Sökün ayı geldi kuşlar söküldü,
Katarın önü iç iline döküldü,
Hümâ kuşu sılasına çekildi,
Ördeği çığırışır gül deyip gider.
Karacaoğlan, s.589, Koş., 383/2.

9. Ördek-Renk:

Bazı ördek türleri renklerine göre adlandırılır. Ördeğin başının yeşil olması gövel ördek, renginin mavi tonunda olması gök ördek olarak isimlendirilmesine sebep olur. Nitekim Karacaoğlan'ın şiirlerinde renklerinden ötürü bu isimlendirmelere sıkça rastlanır. Şair, gök ördek isimlendirmesiyle ayrıca halk deyişlerini de şiirine yansıtması olur:

Oğlan, sen de m'oldun yüne gülücü?
Senin sözün ciğerimi delici,
Ben gök ördek olam, sen bir alıcı,
Dokunsan alamam tellerimizi.

Karacaoğlan, s.188, Koş., 273/4.

Bu ördeğin erkeğinin başı yeşildir. Ancak tüy döküm zamanına doğru morlaşır. Gövel ördeğin veya yeşilbaşlı ördeğin ince ve beyaz bir boyun halkası vardır. Göğsü koyu kızıl kahverengi, gagası daima sarıdır:

Yeşil başlı gövel ördek,
Uçar, gider göle karşı,
Eğricesin tel tel etmiş,
Döker, gider yâre karşı.

Karacaoğlan, s.307, Semâî, 434/1.

10. Ördek-Tüy/Tel:

Tüy ya da tel her kuşun en önemli unsurudur. Kuş türüne göre tüyün rengi değişmektedir. Karacaoğlan, bir şiirinde ördek-avcı kuş mücadele sahnesinde ördek tüyünden bahseder. Bilindiği gibi bu tür avcı-av ilişkisinde avlanan kuşun tüyleri dökülür. Bu şiirde böyle bir sahne yaşanmasına rağmen övülenin adedi sayesinde avcı kuş, ördekten tek bir tüy dahi alamaz:

Oğul sen de m' oldun yüze gülücü?
Senin sözün ciğerimi delici,
Ben gök ördek olam, sen bir alıcı,
Dokunsan alaman tellerimizi.

Karacaoğlan, s.188, Koş., 273/4.

11. Ördek-Su İçmesi/Nemlenmesi:

Yeşil ördeğin gölette sulanması onun nemlenmesi, serinlemesi, su içmesi, ıslanması anlamında kullanılmıştır. Karacaoğlan, Halk şairliğinin vermiş olduğu bir üslupla halk söyleyişlerini şiirine aktarır:

Yeşil ördek sulanıyor gölette,
Altın küpe şavk veriyor kulakta,
Cennet-âlâde hörü melekte,
Acep gezsem mavi donlum var m'ola?

Karacaoğlan, s.351, Tür., 475/5.

12. Ördek-Uçması:

Gövel ördeğin erkeğinin başı yeşildir. Ancak tüy döküm zamanına doğru başı morlaşır. İnce ve beyaz bir boyun halkası vardır. Göğsü koyu kızıl kahverengi, gagası daima sarıdır. Şair, gövel ördeğin renk hususiyetlerinden yararlanarak benzetmeler yapmaktadır. Başının yeşil olması, gövel ördek; göğsünün kızıl olması, allar giyinmek; yine kızılıllığı ve gagasının sarılığı dolayısıyla güneşe teşbih edilir. Şair, bir sabah vakti gövel ördeğin gölden uçtuğunu söyler:

Hey ağalar, gelin seyrân edelim,
Gövel ördek gölden uçtu sabahtan,
Allar geyinmiş de çelenk sokunmuş,
Doğan güneş gibi doğdu sabahtan.

Karacaoğlan, s.127, Koş., 186/1.

13. Ördek-Yüzmesi:

Ördek bir su kuşudur. Bu özelliğinden dolayı doğal olarak şairler şiirlerinde onun yüzmesinden bahsederler:

En yüksek yerlerde avcılar gezer,
Hem derin göllerde ördekler yüzer,
Yufka olan dudak şekerler ezer,
Kızıl yanakları baldır, yaradan.

Karacaoğlan, s.161, Koş., 236/3.

D. Ördekle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Ördek, Halk şiirinde özellikle gelinlik genç kızlar ve sevgili için önemli bir benzetme unsuru olur. Onun rengi, hareketleri, yüzmesi, saflığı, temizliği, boynu, boyu, siması, nazı, yürüyüşü gibi özellikleri sevgili için teşbih unsuru olur. Ördekle ilgili benzetmeye dayalı unsurlara sadece Karacaoğlan'da tesadüf edilir. Kurulan teşbihlerde ördek türleri de söz konusu edilir. Özellikle yeşilbaşlı ördek, suna ve kıl ördek gibi ördek türleri kurulan teşbihlerde önemli bir yere sahiptir.

1. Ördek-Âşık:

Ördek ile âşık arasında renk ve avlanmaları yönüyle ilgi kurulur. Ördekler gökyüzünde şahin, doğan, kartal gibi alıcı kuşların saldırısına uğrarlar. Ördek, avcı kuşların en önemli av unsurlarından birisidir. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde sevgiliyi alıcı kuşa kendisini de gövel ördeğe teşbih ederek bir mücadele tasviri çizer. Övülenin adeleti sayesinde ördek, avcı kuşun elinden kurtulur. Hatta ona hiçbir şey yapamaz:

Oğul sen de m' oldun yüze gülücü?
Senin sözün ciğerimi delici,
Ben gök ördek olam, sen bir alıcı,
Dokunsan alaman tellerimizi.

Karacaoğlan, s.188, Koş., 273/4.

2. Ördek-Gelin:

Yeşil başlı ördeğin ince ve beyaz bir boyun halkası vardır. Göğsü koyu kızıl kahverengi, gagası daima sarıdır. Ördek ile gelin arasında kurulan ilgi renk, saflık, temizlik dolayısıyladır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde gelini giydiği elbise ve başlığının rengi dolayısıyla yeşil başlı ördeğe teşbih eder:

Kız, görmemiş daha gerdek,
Gelin, yeşil başlı ördek,
Geziyor elinde bardak,
Kız turnada tele benzer.

Karacaoğlan, s.296, Semâî, 419/3.

3. Ördek-Sevgili:

Çeşitli ördek türleri ile sevgili arasında renk, hareket, şekil, yürüyüş, zariflik, endam, yüzme, temizlik, saflık vs. yönden ilgi kurulur. Aşağıdaki şiir örneğinde büyük boylu, alaca renkli bir ördek türü olan suna ile sevgili arasında ilgi kurulmuştur. Âşığın gönlü, sunaya benzeyen sevgili yoluna sılayı terk etmeyi göze alır:

Sunayı da, deli gönül, sunayı,
Ben yoluna terk ederim sılayı,
Armağan gönderdim telli turnayı,
İner gider bir gözleri sürmeli.

Karacaoğlan, s.200, Koş., 290/1.

Şair, bir başka şiirinde sunanın belirgin özelliği olan boyunun uzunluğunu, göllerde yüzmesini ve alaca rengini vererek sevgiliyi ona teşbih eder:

Evvel bahâr, yaz ayları gelende,
Bahçada açılan güller öğünsün,
Boyu uzun, kaşı kara sunamın,
Çırpınıp çıktığı göller öğünsün.

Karacaoğlan, s.101, Koş., 148/1.

Kıl ördek, ince ve uzun boynuyla çok zarif bir ördektir. Erkeğinin kuyruğunun orta telekleri ince ve uzundur. Bu kuşun boynu beyaz, başı, boğazı ve boynunun arkası koyudur. Bu ördeğin dişisi, açık renkli, sivrikuyruklu, uzun ve ince boyunludur. Kıl ördek, boynunun beyazlığı, uzun ve inceliği dolayısıyla sevgilinin boynu için benzetilen olur:

Güvercin duruşlu, keklik sekişli,
Kıl ördek boyunlu, ceyrân bakışlı,
Tâvûs kuşu gibi göğsü nakışlı,
Şöyle bir güzeli ver gönlüm eğlensin.

Karacaoğlan, s.141, Koş., 206/3.

Suna, uzun boylu, alaca renkli bir ördektir. Başı koyu yeşil, göğüs kuşağı kızıl, gagası ve bacakları pembedir. Sunalar, yürürken ve uçarken bir kazı andırır. Sunanın gencinin alını, yanakları ve alt tarafı beyazdır. Bu ördek türün bir de kuşağı vardır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde sevgiliyi, gözlerinin rengi ve nazlı oluşu yönüyle sunaya benzetir:

Ala gözlü, nazlı suna,
Ya ben seni nic' edeyim?
Gönül gayet vurgun sana,
Ayrılmıyor nic' edeyim?

Karacaoğlan, s.260, Semâî, 368/1.

Yeşilbaşlı ördek en büyük yüzey ördeğidir. Bu ördeğin erkeğinin başı yeşildir. Ancak tüy döküm zamanına doğru başı morlaşır. Bu ördeğin, ince ve beyaz bir boyun halkası vardır. Göğsü koyu kızıl kahverengi, gagası daima sarıdır. Kanatlarında ayna denilen yanardönerli lekeler vardır. Yeşilbaşlı ördeğin aynası mavidir, önden ve geriden iki beyaz çizgiyle sınırlıdır. Dişisinin gagası koyu renkli ve turuncu lekeli; gencinin gagası grimsi pembedir. Şair, aşağıdaki şiirinde sevgiliyi, renk, şekil, duruş gibi özellikleri dolayısıyla yeşilbaşlı ördeğe benzetir:

Evlerinin önü çardak,
Elif'in elinde bardak,
Sanki yeşil başlı ördek,
Yüzer Elif, Elif deyi.

Karacaoğlan, s.361, Tür., 489/4.

Sunanın siyah beyaz bir renge sahip olduğu düşünülürse aşağıdaki şiirde suna ile sevgili arasında kurulan teşbih daha iyi anlaşılır. Sevgili, siyah saç ve parlak yüzü dolayısıyla alaca renkteki sunaya benzetilir:

Suya gider, çenberine bürünür,
Yel estikçe, top zülüfler bölünür,
Geriden baktıkça, sunam görünür,
Siyah zülûf mâh yüzünde kalaklar.

Karacaoğlan, s.250, Var., 356/3.

Karacaoğlan, yine bir başka şiirinde sevgiliyi duruşu, elbisesinin rengi ve saçının teli dolayısıyla ördeğe benzetir:

Karac' oğlan der ki: Bir telin eğri,
Sağ yanın, sol yanın püskürme benli,
Boynunu çevirmiş bir yana doğru,
Kaynar pınar olsun yolunuz ördek.

Karacaoğlan, s.212, Koş., 308/4.

Son olarak, ördeğin yüzü ve rengi ile sevgilinin yüzü ve elbisesinin rengi arasında ilgi kurulur. Sevgiliye ördek simalica diye seslenen şair, elbisesinin yeşilliği dolayısıyla onu ördeğe teşbih eder:

Benim sevdiğim bülbül ünlüdür,
Ördek simâlîca, yeşil donludur,
Güzeller içinde katı bellidir,
“ Tanı da, boynumdan bil! ” dedi bir kız.

Karacaoğlan, s.182, Koş., 264/3.

Karacaoğlan'ın bu şiirlerinde söyleyiş gücü yüksek, kendine has mecaz ve benzetmeleri görülmektedir.

30. PAPAĞAN:

Papağana Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde papağan, dudu, tuti, muhabbet kuşu isimleri; Arapçada bebga veya bepga; Farsçada ise tûtî ismi verilir⁷⁷⁵.

Papağanlar, papağangiller familyasından iri başlı, kısa boyunlu, kıvrık gagalı, kalın dilli ve parlak tüylü kuşlardır. Afrika, Amerika, Asya ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan sıcak ülke kuşlarıdır. Herhangi bir yere tırmanırken gagalarını, üçüncü bir ayak gibi kullanırlar. Genellikle yeşil renklidirler. Papağanların kırmızı, sarı, mavi, siyah ve beyaz renkte olanları da vardır. Gagaları çok kuvvetlidir. Bu kuşlar, bir vuruşta sert cevizleri

⁷⁷⁵ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.70.

kırabilirler. En iyi tırmanıcı kuşlardır. Sürü veya çift halinde uçarlar. Onların taklit yetenekleri evcil olmalarıyla alakalıdır. Papağanlar doğadayken taklit yeteneklerini kullanmazlar. 60 ila 100 yıl arasında yaşarlar. Bitki, sebze ve meyveyle beslenirler. Bunları ayaklarıyla ağızlarına götürerek yerler⁷⁷⁶. Papağanlar insan seslerini ve melodileri taklit edebilme kabiliyetlerinden ötürü kafeslerde beslenirler. Kafesteki ömürleri, 30-40 yıldır⁷⁷⁷.

Papağanlar kısa boyunlu ve iri gagalı tropikal kuşlardır. Papağanların üst gagaları büyük ve kancalıdır. Gagaları meyve ve tohum yemeye uyum sağlamıştır. Yeşil papağan, İskender papağanı, Gül başlı cennet papağanı ve muhabbet kuşu gibi türleri vardır. **Yeşil papağanın** gagası kırmızı, kuyruğu çok uzundur. Boynunun arkasına doğru gidildikçe pembeleşen ince bir boyun halkası vardır. Erkeğinin boğazı siyah dişisinin yeşildir. Yeşil papağan, ağaç kovuklarında yuva yapar. **İskender papağanı**, yeşil papağana çok benzer. Gagası daha iri ve omuzları kırmızı lekelidir. Doğal olarak tropikal Asya'da yaşar. **Gül başlı cennet papağanının** yüzü koyu pembe, alını kırmızı, gagası boynuz rengi, kuyruk sokumu mavi, kuyruğu kısadır. Ağaçlarda ve kayalarda yuva yapar. **Muhabbetkuşu** ise, çok yaygın bir kafes kuşudur. Anavatanı Avusturalya'dır. Doğaya yerleştirilmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Doğal donunun üst tarafı sarı üzerine siyah çizgili, alt tarafı yeşildir. Kanatları ve kuyruğu uzun ve yeşildir. Çok farklı renkte olanları vardır⁷⁷⁸.

Papağanların ayakları, kavrayıcı ve incedir. Dört parmağından ikisi arkaya dönüktür. Kemiksi yüzeyli etli dilleri, onlara insan sesini taklit etme olanağı verir⁷⁷⁹. Çok renkli olan papağanların kanatları yeşil, gövdeleri ve başlarının bir kısmı aldır⁷⁸⁰. Kuyrukları uzundur. Papağanlar sürüler halinde yaşayan ağaççıl kuşlardır. Daha çok meyve, tohum, tomurcuk ve çiçeklerle beslenirler. Papağanların 320' yi aşkın türü vardır⁷⁸¹.

Papağana, dudu ve bebga da denilir. Papağan genellikle yeşil bir kuştur. İnsan konuşmalarını tekrar eder. Birkaç kelimeyi veya bir cümleyi tekrar edebilir. Papağan, güvercin büyüklüğündedir, iri ve kıvrık bir gagası vardır. Papağan taklit yeteneğinden ötürü evlerde bulundurulur. Dudu kuşu tıpkı insan gibi yiyeceğini pençesiyle ağızına götürerek yer. Aristoteles der ki: Papağana konuşmayı öğretmek için, önüne bir ayna koyarak, ayna arkasından konuşunuz. Papağan aynada gördüğü aksini konuşuyor zanneder ve kısa zamanda konuşmayı öğrenir⁷⁸². Ahmed-i Bîcan'a göre papağanlar, ak yeşil, kızıl ve sarı olmak üzere dört çeşittirler. Papağanlar su içmezlermiş. Eğer su içecek olurlarsa, su boğazlarında iken ölürlermiş⁷⁸³.

A. Kültürümüzde Papağan:

Sıcak ülke kuşu olan papağanlar, kültürümüze, kafes hayatlarıyla, süs özellikleriyle, taklitleriyle, sevimliliğiyle ve davranışlarıyla dahil olurlar. Papağanı terbiye etmek çok güç bir iş olup çok sabır ister. Papağan eğitim sırasında ceza ve mükâfattan anlamaz. Halk arasında papağanın memleketi olarak Hindistan bilinir. Papağanlar oldukça lüks kabul edilir. Eskiden Pazar ve panayırda tavşan, papağan ve güvercin gibi hayvanlar falcılıkta kullanılırdı⁷⁸⁴.

⁷⁷⁶ Hayvanlar Ansiklopedisi, " Papağan " mad., C.12., s. 371.

⁷⁷⁷ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, " Papağan " mad., C.14, s.63.

⁷⁷⁸ Heinzel, a.g.e., s.200.

⁷⁷⁹ Büyük Larousse, " Papağanlar " mad., C.15, s.9148.

⁷⁸⁰ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.8, s.396.

⁷⁸¹ Büyük Larousse, a.g.mad., C.8, s.395, 396.

⁷⁸² Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.62, 63.

⁷⁸³ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, " Papağan " mad., C.14, s.63.

⁷⁸⁴ Mehmet Emin Ertan, a.g.t., s.225.

Papağan, yurdumuz için yabancı bir kuş olmasına rağmen, kültürümüzdeki Hint-Arap-İran etkileri aracılığı ile önemli bir yer tutar⁷⁸⁵. Tuti, papağan cinsinden söz söylemeye müsait bir kuştur. Halk arasında papağandan daha mâruftur. Kadınlar, yaşına nispetle güzel söz söyleyen çocuklar için “ tuti gibi söylüyor. ” tabirini kullanırlar. Anadolu’da bu kuşun ismi, kızlara “ Dudu, Duduş ” gibi isimlerle verilir⁷⁸⁶. Dudu sözcüğü tutinin Türk halkı ağzında büründüğü biçimdir. Türk kültüründe dudunun ilk özelliği -sözde- konuşmasıdır. Konuşan sevgiliye dududemek beylik benzetmelerindedir⁷⁸⁷. Papağan, insan gibi konuşabilen, İsa nefesli, güzel, tatlı sözlü, şirin sesli, tatlı yiyici, taklitçi bir kuştur. Tıpla ilgili bir rivayete göre: Bir kişi altını ıslatıyorsa, buna çare papağan ödüdür. Papağan ödü alınır, pelit gülüyle karıştırılıp hasataya yedirilir. Böylece hasta iyileşir⁷⁸⁸. Rüyada papağan görmek rezil ve yabancı bir kimseye işarettir⁷⁸⁹.

B. Edebiyatımızda Papağan:

Papağan, edebiyatımızda adından en çok sözü edilen kuşlardandır. Papağanın konuşma özelliği, şekeri sevmesi, şekerle beslenmesi, konuşmaya alıştırmak için karşısına ayna koyulması ve renkli tüyleri sebebiyle âşık, sevgili, sevgilinin ayva tüyü, sebz, rakip dudak, la’l gibi unsurların tasavvurunda yer alır. Papağan şiirimizde sühendân, lisân ehli, şirin güftâr, ükde-güşa ve mahbus-ı kafes olarak vasıflandırılır⁷⁹⁰.

Edebiyatımızda “ Tutinâme ” papağanı konu alan müstakil eserdir. Dünya edebiyatında papağan hikâyelerinin en tanınmış olanları 1001 gece masallarında görülür. Beşinci hikâyede, bir tüccar, evden iş gereği uzak bulunduğu, eşinin kendisine olan bağlılığını gözetleme görevini papağana verir⁷⁹¹. Tutinin Arapça kaşılığı olan Bebgâ, aynı zamanda XI. Yüzyılda yaşamış bir Arap şairinin adıdır. Şairler bu ismi iki anlamda kullanarak cinas yaparlar⁷⁹². Ayrıca Farsça papağan kelimesi karşılığında kullanılan tûtî kelimesi ile tutiyâ (sürme) kelimesi ile de şâirler şiirlerinde sık sık cinas yaparlar⁷⁹³.

Papağan bir manide sevgiliye benzetilir. Konuşan sevgiliye dududemek beylik benzetmelerindedir. Sevgilinin ağzından çıkan her söz âşık için şekerdir. Aşağıdaki manide de sevgiliden âşiğe elini çabuk tutması yönünde bir telkin vardır:

Karşı köyde bir dudud,
Bugün bize gel dedi,
Ben sana yetişmeden,
Eller yetişti dedi⁷⁹⁴.

Türkçemizde yer alan “ Gönül kimi severse güzel odur. ” atasözünün bir benzeri dududemek ile yapılmıştır. Kedi, âşık olunması imkân dâhilinde olmayan bir hayvan olmasına rağmen sevginin büyüklüğü, kediyi insana dududemek gibi güzel ve yetenekli gösterir⁷⁹⁵.

⁷⁸⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.113.

⁷⁸⁶ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.70.

⁷⁸⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.115.

⁷⁸⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.225.

⁷⁸⁹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.63.

⁷⁹⁰ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.417.

⁷⁹¹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s. 113.

⁷⁹² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.8, s.396.

⁷⁹³ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.509.

⁷⁹⁴ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.116.

⁷⁹⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.116.

Gönül düştü kediye,
Kedi döndü duduya.

C. Papağan İle İlgili Genel Özellikler:

Papağanla ilgili özelliklere her üç şairimizde de rastlanır. Onun konuşma özelliği, rengi, şeker yemesi, karşısına ayna koyulması, uçuşması, yürümesi ve mekânı şiirimize konu olur.

1. Papağan-Ayna:

Papağana konuşma öğretmek için ayna kullanılmıştır. Bir kişi, papağanı büyük bir aynanın önüne koyup kendisi de aynanın arkasına gizlenir ve konuşmaya başlar. Aynada kendi aksini gören kuş, bu sesi kendisi gibi bir kuşun sesi zannederek taklide başlar ve konuşmayı öğrenir⁷⁹⁶. Bu yöntem papağanların kafeslerine küçük ayna konularak da gerçekleştirilmiştir⁷⁹⁷. Fehîm, bir beytinde papağanın ayna karşısında konuşmasına dolaylı olarak işaret eder. Şair, aşağıdaki şiirinde “ Sevgilinin yanağının aynasının aksi çimenlik üzerine düşse her yeşil ot, papağan gibi onun vasıflarını anlatır. ” demektedir. Fehîm, burada yanak-ayna, ayva tüyü-çimenlik ve yeşil ot-papağan benzetmelerini kurar. Papağanın aynada kendisini görmesi ve söylenenleri tekrar etmesi ile her yeşil otun yani yanaktaki ayva tüylerinin sevgilinin şevkiyle papağan gibi konuştuğu tasavvuru önemlidir. Burada sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinin uzaması, konuşma olarak düşünülebilir:

‘Aks-i mir’ât-ı ruhun düşse çemenzâr içre
Ede tûtî-sıfat evsâfunı her sebz-i giyâh
Fehîm-i Kadîm, s.158, K., 9/17.

Şair, bir başka şiirinde ruh-papağan, tabiat-ayna benzerliğini kurarak papağanı ayna karşısında konuşturur. Sevgilinin ruhu papağan olursa onun aynası da âşığın kusursuz tabiatı olacaktır:

Nutka âgâz eylese tûtî-i nefsi-nâtıkam
Sâf-dil mir’ât ana tab’-ı selîmümdür benüm
Fehîm-i Kadîm, s.600, G., 224/3.

“ Konuşma ruhunun papağanı konuşmaya başlasa, benim kusursuz tabiatım, ona saf gönüllü ayna olur.”

2. Papağan-Konuşması:

Papağana kimi sözcükler ya da kısa cümleler öğretilir. Yalnız, papağan bu öğrendiklerini bilinçli kullanamaz. Günaydın öğretilir, ancak gece yarısında da günaydın diyebilir. İnsan sesini en iyi taklit eden papağan Jako adıyla bilinen İspanyol papağanıdır. Papağanın konuşan kuş sayılması, dünya şiirini buna dayanan abartılı yorum ve anlatımlarla da süslemiştir⁷⁹⁸. Şiirimizde papağanın ilk ve en belirgin vasfı konuşmasıdır. Bizde de Fehîm’in bir şiirinde bu abartılı yorumu görmek mümkündür:

Müntabi’ âyîneye meh tûtî-nefsdür nâtıka
Bü’l-aceb terkîb-i kudsî âb u gildür cevherim
Fehîm-i Kadîm, s.602, G., 225/4.

⁷⁹⁶ İskender Pala, *a.g.s.*, s.500.

⁷⁹⁷ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.70.

⁷⁹⁸ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.115, 118.

“ Ay aynaya damga olmuştur, konuşman ise papağanın canıdır, mayam, su ve çamurun şaşılacak mukaddes bir terkidir. ”

Âşık Ömer, bir dörtlüğünde papağanın konuşabilmesi için dinleme özelliğine dikkat çeker. Papağanın konuşmasında bir taklit söz konusudur. Şair, aşağıdaki şiirinde papağanın Peygamber Efendimizin sözlerini dinlemesini istemektedir. Papağanın güzel söz söyleme özelliğine Âşık Ömer farklı bir yorum getirmiştir. Papağanın güzel söz söylemesi daha çok şeker yemesine dayandırılırken aşağıdaki şiirde güzel söz söylemesi güzel sözleri dinlemesine dayandırılır:

Tıfl-ı ebced hânım etmiş ilm ile irşât beni
Serfirâz et ömrümü yâ Rab kadî Şişâdını
Edemez kat'â telellüm yanılır evrâdını
Tûtiler guşeyleye güfârın Ahmet Şâhımın
Âşık Ömer, s.290, Murab., 488/4.

3. Papağan-Mekân:

Yeşillikler, dağlar, ağaç dalları, kafes papağanın bulunduğu yerlerdir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde çeşitli teşbihler içerisinde papağanın mekânının güzellik bahçesi olduğunu ifade eder. Buna göre güzellik bahçesini sevgilinin yüzüne; bu bahçenin çimenlerini ayva tüyelerine; ayva tüyelerini de papağan kıyafetine benzetir:

Çemen-pîrâ-yı bâğ-ı hüsn ya'nî hatt-ı sebzünle
Lebün bir rûh-ı tûtî-kisvet ü bülbül-terennümdür
Fehîm-i Kadîm, s.442, G., 103/2.

“ Güzellik bahçesinin çemeninin süsleyicisiyle yani siyah ayva tüyleriyle dudağın, papağan kıyafetli ve bülbül şakımalı bir ruhtur. ”

Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde papağanın ve kumrunun mekânının dağlar olduğunu söyler:

Lâle, sümbül biter dağın başında,
Tutu, kumru öter dağın peşinde,
Ulu sular köpük atıp coşanda,
Geçemem, artıyor figânım dağlar.
Karacaoğlan, s.75, Koş., 110/3.

Âşık Ömer ise bir dörtlüğünde papağanın halk arasında yaygın olan “ dudu ” ismini kullanarak onun kafeste de bulunduğunu söyler. Papağanla birlikte kafese kapatılan bir diğer kuş ise kumrudur. Kumru ses güzelliği dolayısıyla, papağan da konuşma öğretilmesi dolayısıyla kafeste beslenir:

Tâvus mâlik idi 'aceb nefese
Pâyini gördükçe gelir bu sese
Giriftâr etmişler bend-i kafese
Dudu kumru eyler derûnî nidâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/21.

4. Papağan-Renk:

Papağan; kanatları yeşil, gövdesi ve başı al olan bir kuştur. Ancak bazı türlerinde bu renkler değişmektedir. Mesela gül başlı cennet papağanının yüzü koyu pembe, alını kırmızı, gagası boynuz rengi, kuyruk sokumu mavidir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde kırmızı renkli bir papağandan bahsetmektedir. Bundan bahsederken de karga ile papağan arasında renk yönüyle bir ilgi kurmaktadır:

Misl-i engişt-i siyeh kim ahker-i suzân olur
Al tûtî oldı germ-i hevâdan her gurâb
Fehîm-i Kadîm, s.124, K., 5/13.

“ Her karga, akkor haline gelen kara kömür gibi, havanın sıcaklığının tesiriyle al papağan haline geldi. ”

Âşık Ömer de bir şiirinde Fehîm gibi al papağandan bahsetmektedir. Şair, bu hususu ifade ederken sevgili ile papağan arasında benzerlik kurmaktadır. Sevgili giydiği elbiseler dolayısıyla adeta al papağana dönmüştür:

Hilâl ebrûların tuğrâya benzer
Cemâlin görenler der aya benzer
Ârızın şol verd-i hamrâya benzer
Zerrin kabâların al tûtî dillim.
Âşık Ömer, s.55, Koş., 85/3.

Şair, bir başka dörtlüğünde şeker, sebze, gûya gibi kelimeleri kullanarak papağanın şekerle beslenmesine, yeşil rengine ve konuşma özelliğine işaret etmektedir. Şair, bu şiirinde “ sebze pûşum ” sözüyle papağanın yeşil rengine gönderme yapar:

Rûz u şeb fikr ü hayâlin beni eyler serseri
Âşık-ı hicrâna pür dâğ oldu nice rehberi
Ya niçün ekleyemezsin bu Ömer sükkeri
Sebze pûşum tûtî-i gûyacağım nettim sana
Âşık Ömer, s.149, Murab., 287/4.

5. Papağan-Şeker:

Papağanın şekerle beslenmesi şiirimize sıkça konu olur. Onun tatlı dilli oluşu da buna yorulur. Papağanın şekerle beslenmesi ve konuştuğu zaman kendisine ödül olarak şeker verilmesi onu tatlı dilli yapar⁷⁹⁹. Eskiden şeker kamıştan, kamışta Mısır’dan elde edilirdi. Bu yüzden şairler, bazen papağandan bahsederken şekerini, kamışı ve Mısır’ı bir arada kullanırlar⁸⁰⁰. Fehîm, aşağıdaki şiirinde papağan, ses, tat ve şeker gibi birbirini çağrıştıran kelimeleri kullanarak dolaylı olarak papağana-şeker ilişkisine değinir. Ayrıca şair, çeng çalgı aleti ile papağan arasında ses yönüyle bir ilgi kurar:

Yeter mutrîb nevâ-yı tûtî câna
Şeker-rîz-i leb-i şîrîn-fezây ol
Fehîm-i Kadîm, s.558, G., 191/5.

⁷⁹⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.500.

⁸⁰⁰ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.70.

“ Ey çalgıcı! Çeng papağanının sesi yeter, tatlılığını artıran dudak şekerinin dökücüsü ol. ”

Fehîm-i Kadîm bir başka şiirinde, belirli canlıların bilinen özelliklerini sıralar. Buna göre: Bülbüle nağme yakıcılık, çiğ tanesine her gece göz yaşı, goncaya her sabah açmak, papağana ise tatlı söz söyleyicilik mahsus olmuştur. Papağanın sözün tatlısını ve hoşunu söylemesi ifadesinden hareketle onun şekerle beslenmesi hatırlatılır:

Tûtîye olup nûş-ı tekellüm mahsûs
Bülbüllere de oldı terennüm mahsûs
Hem şebneme girye oldı her şeb lâzım
Hem goncaya her seher tebessüm mahsûs
Fehîm-i Kadîm, s.684, R., 23.

Âşık Ömer de aşağıdaki şiirinde papağanın şekerle beslenmesi hususunu işler. Böylelikle papağanın konuşmaya alıştırıldığı ifade edilir. Şair, papağan-sevgili benzetmesi içerisinde papağanın şekerle beslendiği gerçeğini işler. Şair, bu şiirde papağanla ilgili bir başka önemli özelliğe dikkat çeker. İfade edildiğine göre papağana daha küçükken dil öğretilmiş:

Sükker ile mi beslemiş anan seni ey mâh
Ta‘lim ede gör tûtî gibi dil küçücükten
Âşık Ömer, s.110, G., 219/2.

Şairler çoğu zaman papağanın güzel ve tatlı konuşmasını ya sevgiliyi taklit etme olarak yorumlamışlar ya da doğrudan sevgilinin eğitiminden geçme olarak tasavvur etmişlerdir. Ancak Âşık Ömer, yukarıdaki şiirinde buna farklı bir yorum getirmiştir.

6. Papağan-Uçması:

Kuş deyince akla “ uçma ” eylemi gelir. Papağan da bir kuş türü olarak uçma eylemini gerçekleştirir. Karacaoğlan’ın, bir dörtlüğünde Çukurova bölgesinden manzaralar sunar. Buna göre havanın sıcak olduğu, doğanla av yapıldığı ve papağanın uçup, kumrunun konuştuğu tasvir eder. Şair, bu şiirde papağanın halk arasındaki karşılığı olan “ tutu ” sözcüğü kullanır:

Yandı, Çukurova yandı,
Eli bâzlı beğler indi,
Tutu uçtu, kumru kondu,
Akdeniz gölün gördüm.
Karacaoğlan, s.273, Semâî, 387/2.

7. Papağan-Yürümesi:

Papağan yürüyüşü “ salınmak ” olarak tasavvur edilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sevgili ile papağan arasında yürüyüş yönüyle bir benzerlik kurarak papağanın salınarak yürüdüğü gerçeğini işler:

İdince turra-perîşân hırâm tûtî-veş ol kadd
‘Alem kıyâmet-i âşûb-ı ser-sipâh gerekdür
Fehîm-i Kadîm, s.438, G., 100/8.

“ O boy, papağan gibi, alın saç ı perişan bir halde salınarak yürüyünce kıyameti karıştıran orunun komutanının bayrağı gereklidir. ”

Benzer bir ifade Karacaoğlan'ın bir şiirinde görülür. Sevgilinin konuşması ile papağan arasında kurulan ilgi yürüyüşlerinde de kendini gösterir. “ Gel karşımda salın ” ifadesi hem sevgilinin hem de papağanın salınarak yürüyünce ifade eder:

Ayağına geymiş altından nalın,
Gel dudu dillim, gel karşımda salın,
Mevlâ'dan istedim bir tâze gelin,
İkbâl geri döndü, kız iras geldi.
Karacaoğlan, s.81, Koş., 120/2.

D. Papağan İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Papağan belirli özellikleri ve çağrıştırdığı şeyler dolayısıyla şiirimizde birçok benzetmeye konu olur. Papağanın tüylerindeki hâkim renk yeşil ve kırmızıdır. Al papağan, sevgilinin dudağına, diline, güle, şaraba, laleye vb. için benzetmelik olurken; taze ağaç yaprakları, ayva tüyleri, yeşil elbise giymiş sevgili, âşığın mezarı üzerinde biten otlar yeşil papağana benzetilir. Kanatları yeşil, gövdesi kırmızı bir papağan ise kırmızı dudaklar etrafında yeni yeşermiş ayva tüyleri tasavvuruna zemin hazırlar. Şairler, kıymetlerinin bilinmemesi, acı ve ıstırap çekmeleri dolayısıyla kendilerini zorla konuşdurulmaya çalışılan ve kafeste tutulan papağana benzetirler. Aşığın gönlü ise beden kafesi içinde bir papağan olarak hayal edilir⁸⁰¹. Aşağıda papağan ile ilgili bu ve buna benzer başka benzetmeler işlenmiştir.

1. Papağan-Akıl:

Papağan ile aşığın akılı arasında kurulan benzerlik ikisinin de algılayan ve öğrenen durumunda olmaları dolayısıyladır. Aşağıdaki şiirde söz, ayna, öğrenmek, papağan gibi kelimelerle tenasüp sanatı oluşturulmuştur. Bu birliktelik, papağana ayna karşısında konuşma öğretilmesi durumunu akla getirir. Bu şiirde öğretici kader, öğrenen ise papağan yani aşığın akıdır. Öğretme yöntemi ise papağanda olduğu gibi aşığın anlayış aynasıdır. Papağana konuşma öğretmek emek isteyen bir iştir. Durmadan tekrar etmek ve ödül vermek söz konusudur. Akıl da böyledir. Yani belirli bir ömür içerisinde akıl, durmadan papağan gibi dışarıdaki sesleri algılayarak öğrenir. Bu öğrenme işlemi için aşığın anlayış aynasının olması gerekir. Yoksa kapalı kutu gibi durana bir şey öğretmek zordur:

‘Akla tûtî gibi resm-i suhanı şimdi kazâ
Turma ta‘lim ider âyîne-i idrâkümünden
Fehîm-i Kadîm, s.616, G., 236/7.

“ Kader, söz metodunu, akla, benim anlayış aynamdan, papağan gibi durmadan öğretir. ”

2. Papağan-Âşık:

Âşık, sevdiğini iyi-kötü bütün yönleriyle sever. Hatta onun cevri ve cefasını bile tatlı bulur. Şekerden kaçan bir papağan olmayacağı gibi sevgiliden kaçan bir âşık da bulunmaz. Sevgili, papağan âşığı konuşurmak için yanak aynasını âşığın sinesine tutar. Papağanın kafeste bulunuşu, tatlı dili, şekerle beslenmesi, ayna ile olan ilgisi ile âşığın sevgiliye bağlılığı, döktüğü tatlı dil, sevgilinin yanağının ayna, dudağının ve sözlerinin tat bakımından

⁸⁰¹ Ömür Ceylan, *a.g.s.*, s.148-150.

şekere benzetilmesi arasında ilgi kurulur. Papağanın şekerle beslenir. Âşıklar içinse şeker; sevgilinin dudakları, goncası, ağzı ve sözleridir⁸⁰². Fehîm-i Kadîm, aşağıdaki şiirinde âşığın canını papağana benzetir. Can papağanı sevgilinin yanak aynası karşısında konuşmayı öğrenmiştir. Onun ödülü de sevgilinin şekerden goncasıdır. Hal böyle olunca can papağanı bülbül gibi şakırmaktadır. Çünkü her can papağanı o şekerden goncaya bülbül olmuştur. Yani konuşmayı tamamen sökmüştür. Ayrıca şair, aynayı, sevgilinin yüz güzelliğinin aksetmesiyle açılmış bir güle benzetir:

Şekerin gonca ki her tûtî-i cân bülbüldür
Âyîne ‘aks-i cemâlünle açılmış güldür
Fehîm-i Kâdîm, s.440, G., 101/1.

Âşık Ömer ise papağan ile âşık arasındaki benzerliği ses güzelliği ve konuşma tatlılığı dolayısıyla kurar. Burada âşık, Bekir’dir. Şâir, Bekir’in âşıklığına vurgu yaparak ondan gonca güle benzeyen sevgilisi için tatlı sözler söylemesini ister. Çünkü onun papağan gibi tatlı dilli olduğunu bilir. Şiirimizde bu tür benzetme daha çok sevgili ile papağan arasında kurulurken Âşık Ömer, âşık ile papağan arasında kurmuştur:

Kadir Hudâ’ m sana güzellik vermiş
Söyle behey tûtî dilli Bekir’im
Seven âşık gonca güllerin dermiş
Bahçende kırmızı güllü Bekir’im
Âşık Ömer, s.56, Koş., 88/1.

3. Papağan-Ayva Tüyleri:

Sevgilinin yüzünde yeni çıkan ayva tüyleri yeşile çalan sarı renktedir. Papağanın rengi de yeşildir. Sevgilinin yanağın aynaya teşbihi, dudağının renk ve şekerle ilgisi, giydiği elbisinin rengi, papağan ile ayva tüyleri ile arasında kurulan ilginin en önemli unsurlarıdır. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri, yüzün aynaya teşbihi halinde, sanki aynada kanadını gösteren yeşilbaşlı bir papağan olur⁸⁰³. Fehîm’in aşağıdaki şiirinde sevgilinin yüzünü güzellik bahçesine, yüzündeki ayva tüylerini de bu güzellik bahçesinin çimenlerine benzetir. Bu haliyle yüz üzerindeki ayva tüyleri papağan kıyafetine benzetilir:

Çemen-pîrâ-yı bağ-ı hüsn ya’nî hatt-ı sebzünle
Lebün bir rûh-ı tûtî-kisvet ü bülbül-terennümdür
Fehîm-i Kadîm, s.442, G., 103/2.

“ Güzellik bahçesinin çemeninin süsleyicisiyle, yani yeşil ayva tüylerinle dudağın, papağan kıyafetli ve bülbül şakımalı bir ruhtur. ”

4. Papağan-Boy:

Papağan ile sevgilinin boyu arasında kurulan ilgi hareketleri itibariyledir. Yürüyüşlerindeki salınma papağan-boy benzetmesine zemin hazırlar. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sevgilinin endamını ve bu endamın hareketini papağanın yürüyüşüne benzetir. Ayrıca kakülleri ile papağanın tüyleri arasında da ilgi kurulur:

⁸⁰² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.8, s.396.

⁸⁰³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.396.

İdince turra-perîşân hırâm tûtî-veş ol kad
'Alem kıyamet-i âşûb-ı ser-sipâh gerekdür
Fehîm-i Kadîm, s.438, G., 100/8.

5. Papağan-Bülbül:

Şiirimizde papağan ile bülbülün adları sıkça bir arada anılır. Bu birliktelik bazen ses yönüyle bazen de renk yönüyle kurulur. Ancak ikisinin de kendine has özellikleri ve çağrışımları vardır. Papağan nasıl aşığı bulunduğu şekeristânsız yapamaz ise bülbül de gülsüz ve bostansız yapamaz. Kültürümüzde ve edebiyatımızda papağanın vatanının Hindistan olduğundan söz edilir. Ayrıca papağanın şekerle olan ilgisinden dolayı dudak kenarında yer alan benler çoğu zaman şairler tarafından şekere konmuş papağan olarak tasavvur edilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde birbirinden güzel benzetmeler kurarak papağan bülbül ilişkisini açıklar. Şair, sevgiliyi kırmızı goncaya, onun kakülünü ise sümbüle benzetir. Sevgilinin benini Hindû'ya, dudağını şekere, yanaklarını ise güle benzetir. Şair buradan hareketle sevgilinin başındaki yeşil örtü ile papağan arasında bir benzerlik kurar. Çünkü yeşil papağan cinsinin başı yeşil, gagası kırmızı, boynun arkasına doğru gittikçe pembeleşen ince bir halkası vardır. Bu papağanın renk hususiyetlerinden ve tüylerinden hareketle bu benzerliğin kurulduğu söylenebilir. Bütün bu benzerliklerden hareketle şairin sevgili-papağan benzerliğini kurduğu görülür:

Ol gonca-i bâğ-ı al ü sünbül-i kâkül
Hindû-hâl ü şeker-leb ü 'arız gül
Başında görüp o sebz-destârı dedüm
Olmış o gül-i aluma tûtî bülbül
Fehîm-i Kadîm, s.702, R., 40.

“ O bahçenin kırmızı goncası ve kakülü sümbül gibi olan, beni Hindû'ya benzeyen şeker dudaklı ve gül yanaklıının başında o yeşil sarığı görüp, - o kırmızı gülüme bülbül papağan olmuştur.- dedim.”

6. Papağan-Cân:

Papağan ile âçığın canı arasında kurulan benzetme ikisinde şekele beslenmesi, ikisinin de tutsak olması dolayısıyladır. Fehîm-i Kadîm, aşağıdaki şiirinde papağan ile can arasında bir ilgi kurar. Can papağanı sevgilinin yanak aynası karşısında konuşmayı öğrenmiştir. Onun ödülü de sevgilinin şekerden dudağıdır. Çünkü can papağanı, şeker yiyerek hayat bulmaktadır. Onun şekeri de sevgilinin tatlı dudağıdır. Şair, artık can papağanının sevgilinin güzelliklerinin yanında zorluklarına da katlanmasını ister. Çünkü ona göre gerçek âşık, meşakkat çekendir. Bunun içinde sevgilinin dudağından vazgeçip zincire benzeyen saçına bağlanmasını ister:

Lebin ko tûtî-i cân zülfe bend ol
Şeker-hâlık yiter zencîr-hây ol
Fehîm-i Kadîm, s.558, G., 191/3.

8. Papağan-Çeng:

Çeng, elle çalınan Kanun'a benzer dik tutularak çalınan telli bir sazdır. Çalgıcının çeng aletini çalarken çıkan ses ile papağanın sesi arasında bir ilgi kurulur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde çalgıcıya seslenerek çeng papağanının sesini kesip, tatlılığı artıran dudak şekerinin dökücüsü olmasını ister. Çalgıcının burada yapması gereken çeng papağanını arasına durdurup, kendisinin lafzî olarak tatlı sözler söylemesidir. Şair, “ papağan, ses, dudak, şeker ”

gibi kelimeleri tenasüp sanatı içinde kullanarak papağanın şeker yiyiciliğine işaret eder. Papağanın suskunluğunu bozup tatlı sözleri söylemesi için şekere ihtiyacı vardır:

Yeter mutrîb nevâ-yı tûtî-i çeng
Şeker-rîz-i leb-i şîrîn-fezây ol
Fehîm-i Kadîm, s.558, G., 191/5.

9. Papağan-Gönül:

Aşığın gönlü, şairler tarafından beden kafesi içinde bir papağan olarak hayal edilir. Gönül, acı ve ıstırap çektiği için zorla konuşturulmaya çalışılan papağana benzetilir. Güneşin ve ayın ayna olarak tasavvur edilişi yuvarlaklığı, berraklığı ve parlaklığı dolayısıyladır. Gönlün vasıfları anlatırken makbul olanın ayna gibi saf ve güneş gibi ışık yaymak olduğu belirtilir. Ayna üzerine düşen ışığı yansıtıp yayar. Ay ile ayna arasındaki bir başka benzerlik ayın dolunay şekliyle ilgilidir⁸⁰⁴. Ayın ve güneşin aynaya benzetilmesi bir geleneğe işaretir. Papağana konuşma öğretilceği zaman karşısına bir ayna konur, aynanın arkasına gizlenen bir kişinin konuşmasıyla aynadaki papağanın konuştuğunu zanneden kuş, böylece konuşmayı öğrenirmiş. Aşağıdaki şiirde papağan âşığın gönlü, onun aynası da ay ve güneş olur. Gönül, sevgili hakkındaki duygularını saf bir şekilde dile getirir. Şiirde ay ve güneşin sevgili olduğu da düşünülebilir:

Tûtî-i zamîriyem Fehîmâ
K'âyinemüz âfitâb u mehdür
Fehîm-i Kadîm, s.432, G., 95/7.

10. Papağan-Ruh:

Sofiler, ruhların bir bütün olarak yaratıldığını düşünürler. Ruhlar, sonradan bu dünyaya bedenlere dağıtılırken ayrılmışlardır. Fakat her ruh, bu dünyada kendi cismini aramakta ve buluncaya kadar büyük bir ızdırab çekmektedir. Kudsî olan insan ruhu, hapis bulunduğu beden kafesinden kurtulmak ister. Bu yüzden ruhla beden arasında devamlı bir mücadele vardır. Beden kafesinden kurtulma mutluluğuna eren ruh, ruhlar gülşeninde yine kendi benzerine erişme arzusundadır. Bir kuşa kendi cinsinin bulunduğu yöne uçmak ister. Can papağanı beden kafesinden uçtuğunda, ruhlar bahçesinde benzerlerine erişir⁸⁰⁵. Ancak Fehîm, aşağıdaki şiirinde ruhla beden arasında bir uyum kurar. Çünkü kendi ruhundan ve tabiatından bahseder. Âşık, kendi tabiatını öyle kusursuz görür ki tabiatının, konuşma ruhunun papağanına saf gönüllü bir ayna olabileceğini söyler. Yeterki konuşma ruhunun papağanı konuşmaya başlasın:

Nutka âğaz eyles tûtî-i nefis-i nâtıkam
Sâf-dil mir'ât ana tab'-ı selîmümdür benim
Fehîm- i Kadîm, s.600, G., 224/3.

“ Konuşma ruhunun papağanı konuşmaya başlasa, benim kusursuz tabiatım, ona saf gönüllü ayna olur. ”

11. Papağan-Şâir:

Şair, konuşması sebebiyle kendisini papağana benzetir. Şair bir takım güzel sözler söylemektedir. Hele bu sözler, sevgilin dudağı gibi tatlı ve şekere benzetilen şeyler hakkında

⁸⁰⁴ Sebahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Divân Şâirlerinin Türkçe Divânlarında Kozmik Unsurlar*, Doktora Tezi, İst., 1992, s.179, 229.

⁸⁰⁵ Özgün Baykal, *a.g.m.*, s.54.

olursa şair, kendisini şekerle beslenen papağanın yerine koyar. Papağan, şeker sözleri aynasız söyleyemediği gibi şair de elinde kalemi ve kadehi olmadan yanında da sevgili bulunmadan şiir yazamaz⁸⁰⁶. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bu durumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için sevgilisinin kendisine teklifte bulunduğunu söyler. Şair, bu beyitte sevgiliyi aynaya, kendisini de onun karşısında konuşmaya çalışan papağana benzetir:

Gâ'ibde ol perî bana teklîf-i şî'r ider
Tûtî ne söylesün diye âyîneden cüdâ
Fehîm-i Kadîm, s.308, G., 2/4.

“ Aynadan uzak kalmış papağanın ne söyleyebileceğini anlamak için, o peri gibi güzel, bana gaipte şiir okumamı teklif etti. ”

12. Papağan-Sebz (Yeşil Ot):

Papağan ile yeşil ot arasında kurulan ilgi renk ve konuşma (otun büyümesi, rüzgârda ses çıkarması) yönüyledir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde kendi tabiatına ve şiir gücüne methiyeler dizmektedir. Kendisinin yaşarken olduğu gibi öldüğünde bile şiirinin dilden dile söyleneceğini ifade eder. Ayna bilindiği gibi topraktan yapılır. Yani aynanın ham maddesi topraktır. İnsan da böyledir. Aynanın da insanın da dönüşümü toprağadır. Geleneğe göre papağanı konuşturan, ona konuşmayı öğreten araç aynadır. Şair, kendi tabiatını aynaya benzettiği için bir gün ölüp bu aynanın toprak haline gelmesi durumunda mezarı üzerinde biten her yeşil ot, papağan gibi konuşacağını söyler. Yeşil ot ile yeşil papağan arasında renk benzerliği söz konusudur. Ayrıca şair, rüzgar eserken sürtünme dolayısıyla otların çıkardığı ses ile papağanın çıkardığı ses arasında bir ilgi kurmuş olabilir. Görüldüğü gibi bu şiirde zengin bir hayal gücü vardır:

Hak itse Fehîm âyîne-i tab'umı devrân
Tûtî gibi güftâr ide her sebz-i giyâhum
Fehîm-i Kadîm, s.590, G., 215/7.

“ Ey Fehîm! Devran, tabiatımın aynası toprak haline getirirse, her yeşil otum, papağan gibi konuşur. ”

13. Papağan-Sevgili:

Papağan; rengi, güzelliği, yürüyüşü, güzel söz söylemesi gibi özellikler vasıtasıyla sevgili için benzetilen olur. Sevgilinin konuşması papağanın konuşmasına benzetilir. Papağanın tatlı dilli oluşu şeker yemesine bağlanır. Sevgilinin tatlı dilli oluşu da âşık hakkında güzel söz sarfetmesine bağlanır. Aşağıdaki şiirde şairin sevgiliye “ papağan dillim ” diye hitap etmesi onun kendisi hakkında güzel sözler söylemesine yorulur:

Sîneye çekdüm o meh-pâreyi cânım diyerek
Leblerin emdüm anun tûtî-lisânım diyerek
Fehîm-i Kadîm, s.532, G., 170/1.

“ O ay parçası gibi sevgiliyi canım diyerek sineye çektim ve papağan dillim diyerek dudaklarımı emdim. ”

⁸⁰⁶ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.71.

Kadınlar, yaşına nispetle güzel söz söyleyen çocuklar için “ tuti gibi söylüyor. ” tabirini kullanırlar. Anadolu’da tutinin ismi kızlara Dudu, Duduş gibi ad olmuştur⁸⁰⁷. “ Dudu ” sözcüğü Farsçada tûtînin Türk halkı ağzında büründüğü biçimidir. Konuşan sevgiliye dudu demek beylik benzetmelerindendir. Türk kültüründe dudunun ilk özelliği -sözde-konuşmasıdır⁸⁰⁸. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde dudu sevgilinin işve ve naz ile konuşmasına duyduğu özlemini dile getirir:

Senin aşkın beni Mecnûn eyleyen,
Hançer alıp şu sînemi dağlayan,
Edâ ile cilve ile söyleyen,
Dudu dillerini göresim geldi.

Karacaoğlan, s.91, Koş., 133/2.

Âşık Ömer de aşağıdaki dörtlüğünde Karacaoğlan’da olduğu gibi papağan ile sevgili arasındaki ilgiyi güzel ve tatlı söz söylemeleri dolayısıyla kurar. Ona göre sevgili, papağan gibi lisan ehli, güzel ve tatlı sözlüdür:

Oldu dil üftâdesi sen nevcivânın sevdiğim
Aldı aklım âkıbet tûtî lisânın sevdiğim
Benini ferdâya salmış şânına lâyıkmıdır
Yâ benimle böyle mi ah ü emânın sevdiğim
Âşık Ömer, s.226, Murab., 399/1.

14. Papağan-Şarap/Gül/Ayna:

Papağanla şarap arasındaki benzerlik renk dolayısıyla kurulur. İkisinin de kırmızı rengine vurgu yapılır. Papağan ile kadeh içindeki şarap ve onun üzerine konulan gül arasında ilgi kurulur. Kadeh, ayağı olan bir bardak olup içindeki şarap ve üzerindeki gülle adeta kıpkırmızı papağanı andırır. Bu şeklin aksi aynaya düştüğünde ise ayna kırmızı bir papağan oluverir:

Tûtî-ala döner âyîneye ‘aksi düşse
Kosa gülşende harîfâne mey-i al üstüne gül
Fehîm-i Kadîm, s.564, G., 196/3.

“ Bir hünerli kimse, gülbahçesinde kırmızı şarap üstüne bir gül koysa ve bunun aksi aynaya düşse, ayna kırmızı papağana döner. ”

31. SAKA:

Saka kuşuna Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde saka, fırt, kupşu ve payız bülbülü isimleri; Farsçada seyre; Arapçada ise sakâ ismi verilir⁸⁰⁹.

Saka, ispinozgiller familyasından kafeste çok beslenen ötücü bir kuştur. En iyi bilinen ötücü kuşlardandır. Sakanın erişkininde gaga dibinden gözün arka ucuna kadar yayılan kırmızılığı, gaga ile göz arasındaki koyu bir bant keser. Başının gerdan ve gözünün gerisindeki yanları beyaz, tepe ve boyun yanları siyahtır. Kanatlarının ortası boyunca, gövdeye doğru sarı renkli geniş bir bant uzanır. Kanatlarının beyaz lekeli arka kenarları

⁸⁰⁷ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.70.

⁸⁰⁸ Sami Akalın, *a.g.e.*, s.115.

⁸⁰⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.157.

dışında kalan diğer bölümleri siyah, sırt kahverengi, kuyruk sokumu beyazımsıdır. Sakanın siyah kuyruk tüylerinin uçlarında da beyaz lekeler bulunur. Gençlerde kanat ve kuyruk tüyleri erişkinlerinki gibidir. Ama diğer bölümler grimsi kahverengi ve koyu çizgilidir. Erişkininin uzunluğu 14 cm'yi bulur. Güzel ötüşleri ile tanınan saka, özellikle devedikeni tohumları ile beslenir. Orman kenarlarında ve ağaçlık yerlerde ürer, üreme mevsimleri dışında küçük sürüler halinde dolaşır. Meyve bahçeleri ve parklarda sık görülür. Türkiye'nin hemen her yerinde yaz kış görülebilir. Saka en iyi bilinen ötücü kuşlardandır. Sakanın uçuşu hareketli ve dalgalıdır⁸¹⁰.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Saka:

Saka, kursağı çok büyük olan cüsseli bir kuştur. Kursağı kürke elverişlidir. Rivayete göre bu kürk tilki kürkünden daha sıcak tutar. Sakanın siyah beyaz olmak üzere iki cinsi vardır. Sakalar, şehirde yaşayan kazlar gibidirler⁸¹¹.

Kültürümüzde saka, kursağından kürk elde edilmesi dolayısıyla sıkça söz konusu edilir⁸¹². Saka kuşu incelediğimiz şiirler içerisinde Âşık Ömer'in " hayvanlar destanı "nda bir yerde geçer. Şair, burada sakanın herhangi bir özelliğinden bahsetmez sadece adını zikreder:

Martı sakakuşu kaşıkçı toygar
Sığircık ta bulmuş epey iştiâr
Lori istühâmı ölçer de yutar
Âhırın fehmeder özge temâşa
Âşık Ömer, s.7, D., 1/30.

32. SAKANKUR:

Sakankur kuşu ile ilgili herhangi bir bilgiye bakılan kaynaklardan ulaşılamadı. Kaynaklarda sakankurdan daha çok bir kertenkele veya bir balık türü olarak bahsedilmektedir. Mesela Mısır'da bulunan kum kertenkelesine sakankur denilirmiş. Yine Eski tıpta bir çeşit kum balığına sakankur denirmiş. Bununla beraber sakankura bir çeşit keler ya da sürüngen diyen kaynaklar da vardır⁸¹³. Ancak Âşık Ömer, bir dörtlüğünde sakankur adlı bir kuştan bahsetmektedir. Bu kuşun çok değerli olduğunu ifade ederken ölüsü ve dirisinin bin altın değerinde olduğunu söyler. Bir kuşa bu kadar değer biçilmesi, onun çok nadir bulunan bir kuş olmasına ya da bu hayvanın mitolojik yönünün olmasına işaretir. Esasen sakankurun bir kuş mu, balık mı, yoksa bir kertenkele mi olduğuyla ilgili elimizde kesin bir bilgi yoktur. Kaynaklarda " semender " için de ateşte yaşayan hayvan, su kertenkelesi, keler cinsinden bir kum hayvanı, canavar ve bir kuş türü karşılıkları verilmiştir (bkz. Semender mad.). Bu açıdan bakıldığında sakankurun halk muhayyilesinde mitolojik bir yönünün olduğu anlaşılır. Yani şairler, sakankuru yerine göre kertenkele, kum balığı, keler ya da kuş olarak tasavvur etmektedirler. Aşağıdaki şiirde sakankur kanatlı (kuş) olarak tasavvur edilir. Sakankuru kanatlandırma sürecinde semender, kaknüs veya anka kuşunun etkisi olmuş olabilir. Çünkü mitolojide bu efsanevî hayvanlar hep birbirlerine karıştırılmaktadırlar. Âşık Ömer'in sakankurun ölüsüne ve dirisine yüksek bir değer biçmesi onun mitolojik yönünü ortaya çıkarır:

⁸¹⁰ Heinzel, *a.g.e.*, s.344.

⁸¹¹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.116

⁸¹² Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.116.

⁸¹³ Ahmet Fefik Paşa, *a.g.s.*, s.801; Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Hzl: Cemâl Kurnaz, Birleşik Yay., İst., 2006, s.338-39.

Çaylak karakuştan döner mi meğer
Dâimâ gergenes serçeyi öğer
Âdet olmuş sakankur kuşun değer
Ölüsü dirisi bin altın bahâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/25.

33. SARIASMA:

Sariasmaya muhtelif sözlüklerde sarıasma, incir kuşu, sarıcık ve sarısandak gibi isimler verilir.

Sarıasma, sarıasmagiller familyasından pembe gagalı, sarı renkli ötücü bir kuş türüdür. Erkeği göz alıcı derecede sarı, kanatları siyah renkli, gagası pembedir. Dişisi erkeğine benzer ancak gagaya yakın siyahlıktan yoksundur ve göğsü siyah noktalıdır. Birçoğunun renkleri daha yeşil, kuyruk sokumları sarı, kanatları koyu renk ve alt tarafları açık renktir. Genç erkekler dişilerine çok benzerler ama bir tek gagalarından ayırt edilir. Gagaları pembedir. Sarıasma, ilkbaharda Türkiye'ye gelip, sonbaharda Afrika'ya döner. Ormanlarda, bahçelerde parklarda ve yapraklarını döken yaşlı ağaç tepelerinde yaygın olarak bulunur. Sariasmının uçuşu dalgalı ve hızlıdır. Uçuşu, yeşil ağaçkakanı andırır. Sarıasma yere nadiren iner. Sariasmının sesi gür ve kısa perde değişikliklerini içerir. Sarıasma, bitki liflerinden ördüğü yuvasını, ağaçların çatallı dalları arasına kurar. 3-4 yumurta yumurtlar. Sariasmının kuluçka süresi 14-15 gün kadardır. Bu devrede erkek dişisini yuvada besler. Sarıasma, tırtıl ve meyve ile beslenir. Kiraz, üzüm ve incir temel besinleridir. Göz alıcı giysisine rağmen yaprakların arasında zor seçilir⁸¹⁴.

1. Sarıasma-Değer/Satılması:

Sarıasma, sakankur gibi Âşık Ömer'in " hayvanlar destanı "nda bir yerde geçer. Aşağıdaki dördlükten sarıasma ve kılkuşuğun beslenip satıldığı anlaşılır:

Sarıasma kılkuşu satarlar kendin
Darı kuşu böyle tutmazken bendin
Ateş-i hicrâna yakmakta kendin
Pervâne 'uşşâka eyleyip sâla
Âşık Ömer, s.7, D., 1/26.

34. SARI KUŞ:

Sarı kuş, sığırcık ebatında ötücü bir kuştur. Günümüzde bazı araştırmacılar tarafından ispinozgiller familyasında sınıflandırılmıştır. Sarı kuş, güçlü ve 15-17 cm boyunda bir vücuda sahiptir. Sarı kuşun kalın, tohum kırıcı bir gagası vardır. Erkeği, açık sarı renkli bir başa, sarı alt kısma ve kahverengi çizgili bir sırta sahiptir. Dişisi daha soluk renkli ve alt tarafları çizgilidir. Sarı kuşun doğal besini tohumlardır. Bu kuş, yavruları beslerken tohumlarla birlikte böcekleri avlar. Sarı kuş, yuvasını yere yapar. Açık alanlar, çalılık ve ağaçlarda bulunur. Kışları küçük sürüler halinde toplanarak göç eder. Âşık Ömer, " Hayvanlar Destanı "nda sarı kuşu dağ ile birlikte anar. Yani onun açık arazilerde bulunan ya da uçan bir kuş olduğu anlaşılır:

⁸¹⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 158; Heinzel, *a.g.e.*, s.328.

Sarı ile fahte yasadır dağı
..... kılmakta bir an ferâğı
Gâh inip ovaya gezer alçağı
Perin açıp eyler seyr ile sahrâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/32.

35. SERÇE:

Serçeye Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde serçe, çalı kuşu, çayır kuşu, bayır kuşu, karaboğaz, dümtek isimleri; Arapçada üsfur; Farsçada ise güncişk ismi verilir⁸¹⁵. Halk arasında serçeye daha çok darı kuşu, daraca, darcan, daracan, daracık, darıcan, darılacak ve darılcan gibi isimler verilir⁸¹⁶.

Serçeler yerli kuşlarımızdandır. Yurdumuzun her bölgesinde yaşarlar. Serçelerin en belirgin özelliği ufacak kuş olmalarıdır⁸¹⁷. Serçeler, gri ya da kahverenginde ötücü kuşlardır. Erkekleri dişilerinden gri tepeleri, siyah gagaları ve boğazlarıyla ayrılırlar. Gençleri ve dişileri kahverengidirler. Serçeler sürücül kuşlardandır. Genellikle yerleşim yerlerinde veya yerleşim yerlerine yakın yaşarlar. Serçelerin tohumcul gagaları kısa ve kalındır. Kanatları küt, kuyrukları kısa ve düzdür. Serçeler yerde zıplayarak ilerlerler. Serçelerin tepeleri kahverengi, boyun yanları beyaz ve boğazı siyahtır. Kaya serçesi, kar serçesi, söğüt serçesi, boz serçe, çöl serçesi, ağaç serçesi gibi türleri vardır. Serçeler, yuvalarını yapılarıdaki oyuklara, bazen de çalılara yaparlar. Sık ağaçlıklar, çalılıklar, söğütler, otlaklar, köy ve şehirler, sulak tarım arazileri serçelerin yaşadıkları yerlerdir⁸¹⁸.

Serçeler, sabahı müjdeleyen latif nağmeleriyle ruha ferahlık veren küçük sevimli bir kuşlardır. Yavrularına karşı son derece müşfiklerdir. Çok çiftleşen bir kuş türüdür. Bu sebeple fazla yaşamazlar⁸¹⁹.

A. Kültürümüzde Serçe:

Kültürümüzde serçe, müsbet özellikleri ile yerini alır. Sabahın müjdecisi olarak görülür. Küçüklüğü dolayısıyla acizliği, muhtaçlığı, çaresizliği simgeler. Serçe kuşu, diğer birçok kuş gibi rivayetlerde yerini alır. Bir rivayete göre: Bir gün Hz. Süleyman, bir yerden geçerken, dişi bir serçe etrafında dönüp duran ve ona nağmelerle halini açıklayan erkek serçe görür. Yanındakilere: “ - Bu erkek serçe ne diyor biliyor musunuz? ” (ses çıkmayınca) “ - Bu serçe yanındaki dişi ile birleşmek arzusunda. Bunun içinde Şam’ daki köşklenden hangisini istersen mehir olarak vereyim, diyor. Peygamber devamla Şam’ın köşkleri hep taşındır. Yuva yapılmasına müsait değildir. Fakat serçe, sevgilisine kavuşmak için mübalağa ediyor ”⁸²⁰. Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) serçenin öldürülmesini yasaklamıştır⁸²¹.

B. Edebiyatımızda Serçe:

⁸¹⁵ Ömür Ceylan, *Kuç Cenneti Şiirimiz*, Filiz Kitabevi, İst., 2003, s. 162-163.

⁸¹⁶ Derleme Sözlüğü, C.4, s. 1369.

⁸¹⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.120.

⁸¹⁸ Heinzl, *a.g.e.*, s.332, 334.

⁸¹⁹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s. 223.

⁸²⁰ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s. 223.

⁸²¹ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s. 223.

Edebiyatımızda serçe, güçsüzlüğü, sıradanlığı, çelimsizliği, çabuk avlanması gibi özellikleri dolayısıyla söz konusu edilir. Kıbrıs yöresine ait bir mani⁸²² örneğinde serçenin güçsüzlüğünden dolayı her zaman tuzağa yakalandığı hatırlatılır:

Adam aman ne midir,
Tuzak kurdum bülbüle,
Dutulan serçe midir,
Nefesin güller kokar,
İçerin bahçe midir.

Yine Sivas'a bölgesinden derlenen bir bilmece⁸²³ örneğinde serçenin çelimsizliğine ve küçüklüğüne dikkat çekilir: Nefesi var kanı var/Bir küçücük cânı var.

Serçe kuşu, mani ve bilmecelerden başka ninnilerde de görülür. Kars yöresine ait bir ninni örneğinde serçelerin samanlıkları mekân edindiğine işaret edilir:

Samanlıkta serçeler,
Ayağında nalçalar,
Sesleyin babasını,
Kessin kara koyunu,
Yesin hanım anası,
Emsin laçın balası!⁸²⁴

Serçeler, belirli özellikleri ile mani, ninni, bilmecelerden başka atasözlerimize ve deyimlerimize de yansır. Yapmayı düşündüğü işte tehlikeli göze alamayan o işi yapmasın anlamında “ Serçeden korkan darı ekmez. ” atasözü; kendinden üste birileriyle konuşan kendini ona uydurmalıdır, onun mertebesine ulaşmalıdır anlamında “ Serçe ile konuşanın sesi semadan gelir. ” atasözü ve güçsüze en küçük sarsıntı yıkım nedenidir manasında “ Serçeye çabuk beredir. ” atasözü kullanılır⁸²⁵.

Bağırıp çağırıp ilgi çekmek isteyen ve elinden bir iş gelmeyenler için “ serçede nara çok, ötme yok ” deyimini kullanılır. Bu deyimden ayrıca serçenin bülbül ve kanarya gibi devamlı ve güzel ötümlü bir kuş olmadığı anlaşılır. Elimizin en küçük parmağına serçe parmağı denmesi serçenin küçüklüğüyle ilgilidir. Onun bu küçüklüğü bir tabirde şöyle ifade edilmektedir: “ Serçe demiş ki, günde bir batman yağım eriyor. Yere giresin e mi, senin bir batman neren gelir ki?... ”⁸²⁶.

C. Serçe İle İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiir örneklerinde serçe, acizliği, avlanması, besin olarak tüketilmesi, hareketli olması, herkes tarafından tanınması vs. yönleriyle işlenir.

1. Serçe-Av Kuşu:

Serçe, şiirimizde güçsüzlüğü ve küçüklüğü itibariyle avlanan bir kuş olarak yerini alır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde siyah, yırtıcı bir kuş olan kerkenezin devamlı olarak

⁸²² Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Maniler*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ank., 1990, s.205.

⁸²³ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.143.

⁸²⁴ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.151.

⁸²⁵ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.425.

⁸²⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.120.

serçeyle ilgilendiğini söyleyerek ikili arasındaki avcı-av ilişkisini ortaya koyar. Bu ifadeden kerkenezin, serçe kuşunun etini çok sevdiği anlaşılır:

Çaylak karkuştan döner mi meğer
Dâimâ gergenes serçeyi öğer
Âdet olmuş sakankur kuşun değer
Ölüsü dirisi bin altın bahâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/25.

2. Serçe-Besin:

Serçenin besin olarak tüketilmesi dinimizce hoş karşılanmasa da Karacaoğlan, bir dörtlüğünde kaz ve turacın yanında serçeden de besin maddesi olarak bahsetmektedir:

Kaz turac olmasa, günde yüz serçe,
Ya kuzu doldurması nere kaçça?
Seherden evvel de ekşili paça,
Limon bulunmazsa semak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/9.

3. Serçe-Beslenmesi/Güçsüz Olması:

Serçe, zayıf ve güçsüz bir kuştur. Küçüklüğü dolayısıyla edebiyatımızda acizliği, muhtaçlığı ve çaresizliği simgeler. Fehîm, bir beytinde serçenin bu özelliklerinden dolayı kendisi ile serçeyi özdeşleştirir. Şair, kendi zayıflığını ve acizliğini, muhabbet ateşinden beslenmesine bağlar. Bu şiirde Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda karşılaştığı Tecelli Ateşi'ne telmih vardır. Fehîm, bu tecelli ateşinin her kıvılcımının kendisi için darı olduğunu söyler. Çünkü kendisinin bu ateşten gıdalandığını ifade ederek kendini zayıf bir serçeye benzetir:

Şerâr-ı nâr-ı tecellîdür erzenüm zîrâ
Gıdâ-yı nâr-ı mahabbet za'îf 'usfûram
Fehîm-i Kadîm, s.184, K., 14/37.

“ Tecelli ateşinin kıvılcımı benim için darıdır, zira ben, gıdası muhabbet ateşi olan zayıf bir serçeyim. ”

4. Serçe (Darı Kuşu)-Devamlı Yer Değiştirmesi:

Darı kuşu, halk arasında serçeye verilen bir isimdir. Darı kuşu, beslenme amaçlı devamlı yer değiştiren bir kuştur. Âşık Ömer, bir şiirinde darı kuşunun bir yerde karar eylemediğini söyleyerek bu duruma işaret eder:

Sarıasma kıl kuyruk satarlar kandin
Darı kuşu böyle tutmazken bendin
Ateş-i hicrâna yakmakta kendin
Pervâne 'uşşâka eyleyip sâla
Âşık Ömer, s.7, D., 1/26.

5. Serçe (Çalı Kuşu)-Hareketli Olması:

Serçe kuşuna halk arasında çalı kuşu da denilir. Serçe küçüklüğüne ve zayıflığına nipetle son derece hareketli bir kuştur. Âşık Ömer, yukarıdakine benzer bir ifadeyle aşağıdaki şiirinde çalıkuşunun bir an bile yerinde durmadığını söyleyerek onun bu hareketindeki devamlılığa dikkat çeker:

Çalı kuşu bir an eylemez karâr
Samancı kuşu .....
Çayırkuşları da bulmuş iştiâr
Yelkovanı seyret sahrâ be sahrâ
Âşık Ömer, s.7 D., 1/33.

6. Serçe (Darcan)-Ötmesi:

Darcan, halk ağzında serçeye verilen bir diğer isimdir. Serçenin ötüşü, bir hüznün belirtir. Halk arasında inleme ve feryad olarak yorumlanır. Şair, aşağıdaki dörtlüğünde bu tasavvurdan hareketle serçenin (darcan) dertli dertli öttüğünü söyler:

Câhile ..... görmemiş râhı
Darcan kılmaktadır derd ile zârı
Ağaçkakan serde o şebkülâhı
Dembedem burnuna eder ol ezâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/29.

7. Serçe (Çayır Kuşu)-Şöhretli Olması:

Serçe kuşunun halk arasında söylenen bir diğer ismi de çayır kuşudur. Serçeler halkın yaşadığı yerler çok yakın yaşarlar. Âşık Ömer bir şiirinde bu gerçeğe dikkat çekerek çayırkuşlarının şöhretinden bahseder. Bu şöhretlik çayırkuşlarının herhesce tanınmasından ileri gelir:

Çalı kuşu bir an eylemez karâr
Samancı kuşu .....
Çayırkuşları da bulmuş iştiâr
Yelkovanı seyret sahrâ be sahrâ
Âşık Ömer, s.7 D., 1/33.

36. SIĞIRCİK:

Sığircik kuşu, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde sığircik, sığırçık, sığırçuk, sığircik, sigirçik, sigirçuk, sigirçin ve sığırçak adlarıyla geçer⁸²⁷.

Sığircikler, Türkiye'nin ve Avrupa'nın en yaygın kuşlarıdır. Orta boylu sürücül ötücü kuşlardır. Sığirciklerin tüyleri genellikle koyu renkli ve parlaktır. Gagaları ve bacakları kalındır. Sığirciklerde eşlerin dış görünüşleri aynıdır. Sığirciklerin uçuşları düz ve hızlıdır. Sığircikler karatavuktan daha kısa kuyruklu ve dik duruşludurlar. Uçuşta sivri ve üçgen şeklindeki kanatlarıyla rahatlıkla tanınırlar. Bu kuşların erişkini siyahımsıdır. Üreme giysilerinde mor ve yeşil yanardönerli, gövdelerinde pul şekilli açık benekler belirir. Gagaları üreme giysisinde sarı, diğerlerine kahverengidir. Sığircikler, yazın güçsüz bir ışıktaki siyah gözükürler. Tüy dökümünden yeni çıkmış sonbahar kuşları parlak benekleriyle uzaktan açık renkli gözükür. Genci yuvadan ayrılır ayrılmaz tüy dökümüne başlar ve kısa zamanda üreme dışı giysisine girer. Koyu renkli tüyler çıktıkça benekli ve desenli olurlar. Sığircikler, seyrek ormanlarda, açık ve tarım arazilerinde, parklarda, bahçelerde, tarlalarda, sulak alanlarda yaşarlar. Çekirge, böcek ve meyvelerle beslenirler. Büyük sürüler halinde uyurlar. Sığircik sürüleri havada muhteşem manevralar yaparlar⁸²⁸.

⁸²⁷ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s. 116.

⁸²⁸ Heinzel, *a.g.e.*, s.328,330.

Cahız der ki: sığırcık ve serçe gibi uzun kanatlı ve küçük ayaklı kuşların ayakları kazaen kırılırsa bu durum onların uçmalarını engeller. Onların bu durumu, ayağı kırılmış bir insanın koşamamasına benzetilir⁸²⁹.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Sığırcık:

Sığırcık, halk arasında serçe gibi çok tanınan bir kuştur. Onun insanlarla iç içe yaşaması, her daim ötmesi, küçük cüssesi ve hareketliliği herkes tarafından bilinir. Halk nezdinde sığırcık, bu özellikleriyle beraber rivayet ve inanışlara da konu olmuştur. Bir rivayete göre müminlerin ruhları sığırcık kuşu şeklinde bir yeşil kuşun içindedir. Onlar birbirleri ile muarefe ederler. Cennet-i A'lânın meyvesiyle beslenirler. Bir başka rivayete göre ise Rumiye şehrinde sığırcığın bakırdan yapılmış bir heykeli vardır ki, tılsımlı olan bu heykel, senede bir kere ötermiş. Bu ötüşle birlikte dört bir taraftaki bütün sığırcık kuşları ayak ve gagalarındaki üçer adet zeytinle oraya gelirler ve bu zeytinleri oraya bırakırlarmış. Bu zeytinlerin sıkılması ile ortaya çıkan zeytinyağı, şehrin bir senelik ihtiyacını karşılamış. Bir inanışa göre ise sığırcık kuşu, Hz. Âdem (a.s.) Cennet'den indirilip, tövbesi kabul edilinceye kadar yem aramamış, su içmemiş. Nefsini açlığa mahkûm etmiş⁸³⁰.

Rüyada sığırcık görmek, Müslümanların karada ve denizde menfaat temin edeceklerine işarettir. Ayrıca helal yiyeceğe de delâlet edilir. Sığırcık görmek, bazen de iyi ve kötü hareketleri birbirine karıştırmaya işarettir. Bazen zengin ve gösterişli, bazen de fakir ve mütavazi bir kimseye yorulur⁸³¹.

C. Sığırcıkla İlgili Genel Özellikler:

1. Sığırcık-Şöhretli Olması:

Âşık Ömer, yukardaki bir dörtlükte çayırkuşunun (serçenin) şöhretinden bahsetmişti. Şair benzer bir ifadeyi aşağıdaki şiirde sığırcık kuşu için kullanmıştır. Sığırcık ve çayırkuşunun halk arasında çokça bilinmesi ikisine de şöhreti sağlamıştır. Ancak sığırcık kuşunun biraz daha fazla bilindiği şairin “ epey ” ifadesinden anlaşılmaktadır:

Martı sakakuşu kaşıkçı toygâr
Sığırcık ta bulmuş epey iştiâr
Lori istühâmı ölçer de yutar
Âhırın fehmeder özge temâşa
Âşık Ömer, s.7, D., 1/30.

37. SÜLÜN:

Sülüne Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde, sülün, süğlin, süglin, süwlin, süylün, süklün, sülgün; Farsçada ise tezerv, tedü, türeng, turnuk isimleri verilir⁸³².

Sülünler, sülüngiller familyasından olup tombul vücutlu, yuvarlak kanatlı, genellikle yerde gezen güzel kuşlardır. Sülünlerin erkekleri çok süslü olup çoğunlukla başlarında renkli ibikler ve sorguç şeklinde tüyleri bulunur. Yanakları ve gözlerinin çevresinde tüysüz et

⁸²⁹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.176.

⁸³⁰ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.176.

⁸³¹ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.177.

⁸³² İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s. 117; Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.165.

parçaları vardır. Sülünler, uzun kuyrukları ve canlı renkleriyle dünyanın en süslü kuşlarından sayılırlar. Bu kuşların erkekleri çok eşlidir. Ayaklarında keskin ve sert mahmuzlar vardır. Sülünlerin ayakları ve gagalar çok güçlüdür. Sülünler, tehlike anında gürültü çıkararak hızlıca kaçarlar. Uzun kuyrukları vasıtasıyla boyları 80 cm ile 2 metre arasında değişir. Sülünler dağlarda ve sık çalılıklar arasında yaşarlar. Bu kuşun elliye yakın türü vardır. En meşhur türleri; adi sülün, altın sülün, tapan sülün ve halkalı sülündür. Eti çok lezzetli olan bu kuşlar, kafeslerde ve çiftliklerde beslenirler. Bu kuşların en büyük düşmanı tilki, sırtlan, şahin, doğan gibi yırtıcı hayvanlardır⁸³³.

Sülünler, açık arazide sürüler halinde dolaşırlar. Sülünlerin gagaları kısa ve kalın, üst gagaları kıvrıktır. Kanatları kısa ve küttür. Sülünler, uçuşta çok hızlı kanat çırpır ve kanatlarını aşağıya bükerek. Sülünlerin erkeğinin boynu metalik yeşil, gözü çevreleyen ibiği büyük ve kırmızıdır. Dişisi ve genci daha kahverengi ve koyu beneklidir. Kral sülün, Hatun sülün, Altın sülün türleri yok olmayla karşı karşıya olduğu için yetiştirilmeye alınmışlardır⁸³⁴.

A. Kültürümüzde Sülün:

Sülün, kültürümüzde genellikle avcılıkla ilgili hususlara konu olan bir kuştur. Güzelliği ve sevimliliğiyle de kültürümüzde adı anılan kuşlardandır. Sülün kültürümüzdeki avcı fıkralarında kendine sıkça yer bulur. Eski Türklerde sülün kuşu, güzellik ve iyi şansın simgesi olmuştur⁸³⁵. Ayrıca sülün-tavus-horoz üçlüsü, İran'da Kubadabad Sarayı çinilerinde görülmektedir. Bu çinilerde sülün ve tavus, saltanatı ve ölümsüzlüğü; horoz ise hayat bekçiliğini simgeler⁸³⁶.

B. Edebiyatımızda Sülün:

Sülün kuşu edebiyatımızda güzelliğin sembolüdür. Delikanlı ve kızlar sülüne benzetilir. Bir manide sevgili sülün benzetmesi göze çarpar:

Derelerin sülünü,
Altın sar saç bağını,
Oyna bacısı oyna,
Kardeşimin düğünü⁸³⁷.

Değerli bir şeyin peşinde koşarken eldekinin de kıymetinin bilinmesi gerektiği anlamında “ Kırdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma ” atasözü kullanılır⁸³⁸.

C. Sülün İle İlgili Genel Özellikler:

Sülün ve onunla ilgili özellikler, Fehîm ve Âşık Ömer'in birer şiirinde geçer. Karacaoğlan şiirlerinde sülünden bahsetmez.

1. Sülün-Av Kuşu:

Sülün çok süslü ve güzel görünümlü iyi bir av kuşudur. Hem avcılar tarafından hem de avcı kuşlar tarafından avlanır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde yiğit bir biniciye doğan kuşunu

⁸³³ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, “ Sülün ” mad., C.14, s.5

⁸³⁴ Heinzl, a.g.e., s.114.

⁸³⁵ Yaşar Çoruhlu, a.g.e.,s.152.

⁸³⁶ L. Sami Akalın, a.g.e., s.120.

⁸³⁷ L. Sami Akalın, a.e., s.120.

⁸³⁸ Halil Ersoylu, a.g.m., s.102.

avlamamanın lezzetli geldiğini söyleyerek böyle bir avcıya gönül sülününün dayanması söz konusu olmadığını ifade eder. Yiğit avcı sevgilidir. Onun avlamaktan zevk aldığı ise doğan kudretinde âşıklardır. Böyle kutretli bir avcıya aşığın gönül sülünü dayanamaz. Sadece bakışı ile onu avlar:

İder hemîşe tezerv-i dili nigâh-ı şikâr
O şeh-süvâra gelür sayd-ı şâhbâz lezîz
Fehîm-i Kadîm, s.362, G., 44/5.

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde sülün kuşu ile çakır kuşunu bir araya getirir. Bu iki kuşun bir araya gelmesi avcı ve av hususunu akla getirir:

Ebâbilin nedir dağile kârı
Süglün ile çakır kuşunun varı
Cihânda bal için zâr oldu arı
Eyyüb kurtlarından aslı ibtidâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/27.

D. Sülün İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Sülün-Âşık:

Sülün ile âşık arasında kurulan benzerlik avlanmaları yönüyledir. Sülün birçok avcı kuşun tehlikesi altındadır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sülün-âşık benzetmesini kurarak âşığın şahin korkusundan, meskenini kartal yuvası yaptığını söyler. Sülün olan âşığın şahinden kurtulmak için kartalın bulunabileceği yerlere çıkması tezat teşkil etse de övülenin adaleti sayesinde kurtulacağını düşünmektedir:

O tezervem ki bîm-i şahinden
Meskenüm çengel-i 'ukâb itdüm
Fehîm-i Kadîm, s.110, K., 2/23.

2. Sülün-Gönül:

Sülünün şiirimizde öncelikli kullanım alanı, onu, avlama arzusudur. Sülün ile gönül arasında kurulan ilgi ikisinin de avlanmaları dolayısıyladır. Sülün, avcılar ve avcı kuşlar tarafından, aşkın gönlü de avcı sevgili tarafından avlanmaktadır. Sevgilinin küçük bir bakışı gönül sülününü avlamaya yetmektedir. Sülünün avcı tarafından kolayca avlanmasına onun kararsız ve aceleci tavrı neden olmaktadır. Gönlün sevgili tarafından avlanmasına da onun çekingen ve heyecanlı tavrı sebep olmaktadır:

İder hemîşe tezerv-i dili nigâh-ı şikâr
O şeh-süvâra gelür sayd-ı şâhbâz lezîz
Fehîm-i Kadîm, s.362, G., 44/5.

38. ŞAHİN:

Şahine, Türkçede şahan, laçın, şunkar gibi isimler verilir⁸³⁹.

Şahinler orta boylu ve geniş kanatlı yırtıcılardandır. Kartallardan daha küçük ve kısa boyunludurlar. Küçük kartal, tavşancıl, çaylak ve saz delicesi ile aynı boydadır. Şahinlerin renkleri büyük varyasyon gösterir. Şahinler, koyu kahverengiden beyaza kadar değişik renkte olabilirler. Şahinlerde eşlerin dış görünüşleri aynıdır. Şahinler, konmuş haldeyken koyu renkli başı, boynu ve göğsündeki açık renkli kolye ile ayırt edilirler. Süzülürken kanatlarını düz tutar, dönerek yükselirler. Bu yükseliş esnasında el bileklerini bükerek. Şahinlerin kanat uçları tarak şeklindedir. Havada asılı kalabilme yetenekleri vardır. Ayakları pençeli, gagaları çengel şeklindedir. Başları geniş ve kısadır. Kuyruğu enine dar çizgilidir. Şahinler uzun mesafe göçmeni kuşlardandır. İlbaharda ve sonbaharda geçiş noktalarında sürüler halinde görülürler. Bu kuşların Paçalı şahin, Kızıl şahin ve Arı şahin gibi türleri vardır. Ormanlar, ağaçlıklar, açık tarım arazileri, kumullar, tundralar, bozkırlar, ovalar şahinlerin buldukları yerlerdir. Şahinlerin doğu ırkı, daha kıızıdır ve kuyruğu daha silik çizgilidir⁸⁴⁰.

Şahin, açık renk benekli, güçlü gagalı ve zayıf tırnaklı bir kuştur. Avladığı çok sayıdaki kemirici nedeniyle yararlı bir gündüz yırtıcısıdır. Şahin, avına atılmadan önce üzerinde uzun daireler çizerek süzülür⁸⁴¹. Şahinin başı büyük, gözleri iri ve göğsü geniştir. Şahin yükseklerden aşağıya doğru hızlıca iner. O, avının üzerine dönerek değil, süzülerek iner. Bu avlanma esnasında bazen heyecanlanarak kendini yere çarptığı ve bu yüzden öldüğü olur. Ancak şahin kuşunun sağlam kemikleri vardır. Şahin, fazla yemekten de açlıktan da müteessir olur⁸⁴².

A. Kültürümüzde Şahin:

Kültürümüzde şahin, avcılıktaki mahareti dolayısıyla evcilleştirilip, terbiye edilmiştir⁸⁴³. Bir rivayete göre şahinle avcılık Kostantin ile başlamıştır. Kostantin bir gezinti esnasında, başı üzerinde şahinlerin muazzam ve hesaplı uçuşlarına şahit olur, ve bu şahinlerden biri, az ilerisinde bir kuş görerek süratle üzerine atılıp onu yakalar ve sahibine getirir. Kostantin, bu işe çok şaşırır ancak ziyadesiyle de memnun olur. O günden sonra şahinlerle avlanmaya başlanır⁸⁴⁴.

Şahin bir av kuşudur. Daha önce avcılıkla ilgili doğan bahsinde değinilen özellikler şahin içinde geçerlidir. Tekrar kısaca hatırlatmakta fayda var (Geniş bilgi için bkz. Doğan mad.). Şahin öncelikle avlanır, daha sonra eğitilerek onunla ava çıkılır. Şahin doğan gibi elde taşınır ve avının üzerine bilekten salınır. Avcılık sırasında doğanın sadece avına odaklanması için gözü bağlanır. Avın yerini tespit etmek için de boynuna bir çingirak (ceres) takılır⁸⁴⁵.

Şahin, doğanla birlikte kültürümüzün en gözde kuşudur. Avcı kuşların en değerlisidir. Günümüzde tofaş arabalarına doğan ve şahin adların takılması bir rastlantı değildir. Şahin, Dede Korkut Kitabı'nda avcının kolunda çırpınıp durması ile geçer. Şahin bu eserde alplik

⁸³⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 166.

⁸⁴⁰ Heinzl, *a.g.e.*, s.94, 95, 100.

⁸⁴¹ *Büyük Larousse*, " Şahinler " mad., C.18, s.10984.

⁸⁴² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.203.

⁸⁴³ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.517.

⁸⁴⁴ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.203.

⁸⁴⁵ İskender Pala, *a.g.s.*, s.456.

sembolüdür. Oğuz Kağan'ın oğlu Gün Han'ın ve Kayı boyunun ongunu da şahindir. Osmanlı saraylarında doğan terbiyeciliğiyle uğraşan kurum ve şahinci başı vardı⁸⁴⁶.

B. Edebiyatımızda Şahin:

Edebiyatımızda şahin, yükseklerde süzülmesi, av kuşuna salıverilmesi, kolda taşınması, avı çarpıp alması, av kuşunu kovalaması, keskin ve etkili bakması gibi özellikleri dolayısıyla şiirimize yansır⁸⁴⁷. Küçük olmak, güçsüz olmak demek değildir manasında şahinle ilgili “ Şahin küçüktür ama koca turnayı havadan indirir.” atasözü; kişi yaratılış özelliğine ve gücüne göre iş yapar anlamında “ Şahin küçük et yer, deve büyük ot yer.” atasözü; bir şeyi ede etmek için gerekli araç kullanılmalı anlamında “ Şahin ile deve avlanmaz.” atasözü kullanılır⁸⁴⁸.

C. Şahin İle İlgili Genel Özellikler:

1. Şahin-Avcı Olması:

Şahin, yırtıcı bir kuştur. Şahinin avını avlamaktaki mahareti çok iyidir. Şahin avına atılmadan önce üzerinde uzun daireler çizerek süzülür ve yükseklerden aşağıya doğru avının üzerine hızlıca iner. Şiirimizde şahin etrafında kurulan hayallerin büyük çoğunluğu onun yırtıcı bir avcı kuş olma özelliğini temel alır. Şahin, esas itibariyle küçük yapıda, cesur ve acımasız bir av kuşudur. Karacaoğlan, şahinin bu özelliklerini bir dörtlüğünde işler. Şahinin cüssesine rağmen avcılık yönüne vurgu yapılır:

Şahan küçük amma vermez avını,
Sen erittin yüreğimin yağını,
Sara idim dostun usul boyunu,
İster ise kollarımı kıralar.

Karacaoğlan, s.17, Koş., 26/2.

Başta güvercin olmak üzere keklik, serçe, bıldırcın, tavuk, sülün gibi av kuşları şahinin avladığı düşünülen başlıca kuşlardır. Aşağıdaki şiir örneğinde şahinin avı sülün olur. Şahinin pençesinden kurtulması mümkün olmayan zavallı sülün, meskenini kartal yuvası yapar. Bu aciz kuş aşğın gönül kuşudur:

O tezervem ki bîm-i şahinden
Meskenüm çengel-i 'ukâb itdüm

Fehîm-i Kadîm, s.110, K., 2/23.

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirde “ şahinin önünde uçar mı turna ” ifadesiyle yukarıda saydığımız kuşlardan başka turnanın da şahin tarafından avlanan kuşlardan birisi olduğunu belirtir:

Hüdhüdün dillerde söylenir isimi
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Şahin önünce uçar mı turna

Âşık Ömer, s.7, D., 1/31.

⁸⁴⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.121.

⁸⁴⁷ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.121.

⁸⁴⁸ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.436.

Karacaoğlan'da şahinin peşinden koştuğu kuş, kekliktir. Kekliğin döz ovada şahinin pençesinden kurtulması mümkün değildir. şaire göre avcı-av mücadelesinde keklik boşuna kanat çırpmaktadır. Böyle bir avcı kuşun önünden döz ovada kurtulmak akıl kârı değil:

Karac'oğlan, döz ovalar,
şahanın keklik kovalar,
İnil inil taş yuvalar,
Koca seller sende m'olur?

Karacaoğlan, s.249, Var., 355/4.

2. şahin-Kolda Taşınması:

şahin, yavru kuşken avlanır, daha sonra ise eğitilerek onunla ava çıkılır. şahin, doğan gibi elde taşınır ve avını üzerine bilekten salınır. Karacaoğlan, aşağıdaki döztlüğünde “ kollarımda bir çift şahin götürdüm ” diyerek hem şahinin kolda taşınması gerçeğine hem de kendisinin şahinle ava çıktığı bilgisine ulaşılır:

Karac'oğlan der ki: Geçtim, oturdum,
Kollarımda bir çift şahan götürdüm,
Gittim İstanbul'dan fermân getirdim,
Yiğit sevdiğine sarılsın bu gün.

Karacaoğlan, 194, Koş., 281/4.

Âşık Ömer ise şahinin kolda götürülmesi gerçeğini, şahin-sevgili benzetmesi içerisinde işler. Sevgilinin âşığa hiç lutufta bulunmaması âşığı çileden çıkarır. Âşık, halk arasında kullanılan “ yüksekten uçma ” deyimiyle sevgiliye “ şahin kuşunda olduğu gibi eninde sonunda iyi bir avcı, bir zaman gelir seni koluna takar. ” diye uyarıda bulunmaktadır. Bilindiği gibi şahin doğada avcı iken avcılar tarafından avlanır ve ehlileştirilerek eğitilir. Eğitim tamamlandıktan sonra ise kola bağlanarak ava görürölür:

Böyle yüksek uçma şahin bakışlım
Koştururlar seni kola bir zaman
Âşık-ı sâdıkın onda yakışlım
Hiç lûtfun olmaz mı kula bir zaman

Âşık Ömer, s.425, Koş., 659/1.

şahin ve doğanla avcılık kültürümüzde bir gelenek haline gelmiştir. Bu yüzden de bu hususun şairler tarafından şiirlerinde sıkça işlenir.

3. şahin-Konması:

Karacaoğlan, aşağıdaki döztlüğünde bir çift şahin kuşunun gazele konuğunu söyler. şair, gönlünü bir çift şahine benzeterek güzellere meyil verdiğini ifade eder. Gazelin “ latif, güzel ” anlamından ve bir çift şahin ifadesinden hareketle âşığın birden fazla güzele gönül kaptırđı anlaşılır:

Karac'oğlan der ki: Yurdun tâzele,
Gönül bir çift şahan, konmuş gazele,
Çirkin bana kurban, ben de güzele,
Cân sever güzeli, maldan ziyâde.

Karacaoğlan, s.95, Koş., 138/5.

4. Şahin-Mekân:

Karacaoğlan'ın şiirlerinde yüce dağ başları, düz ovalar, yüksek mekânlar şahinin bulunduğu ve yuvalandığı yerlerdir. Şair, aşağıdaki şiirinde Binboğa'nın şahinin yuvası olduğunu söyleyerek şahinin bu yörede çok olduğuna işaret eder. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre şahin, Anadolu'nun birçok yerinde yuvalanmaktadır:

Eyi derler Elbistan'ın ovasın,
Yaz getirir ılık ılık havasın,
Koca Binboğa'da şahan yuvasın,
Gece Binboğa'da yatalım, atım.

Karacaoğlan, s.147, Koş., 214/5.

Şahinler, ormanlıklarda, ağaçlıklarda, açık tarım arazilerinde ve bozkırlarda bulunabilir. Âşık Ömer, bir şiirinde şahinin mekânı olarak Sinop şehrinden bahsetmektedir. Aşağıdaki şiirinde bu bölge ile ilgili bilgiler veren şair, Sinop'tan şahinle avcılığın yapıldığı yer olarak bahsetmektedir. Bu şiirden 17. yüzyılda şahinle avcılık geleneğinin Sinop'ta olduğu anlaşılır. Günümüzde halen bu ilde geleneğin devam ettiği bilinir:

Gûş eden vasfın ıraktan valsına akar yürür
Zanneder tâvûs anı mir'ât-ı âb içre görür
Rûzigâr esse muhâlif keştiler pervâz urur
Çevrilür etrâfını şahin şikâridir Sinop
Âşık Ömer, s.313, Murab., 522/2.

5. Şahin-Pençe:

Şahinlerin ayakları pençeli, gagaları çengel şeklindedir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde şahini, pençesinin kuvveti dolayısıyla söz konusu eder. Onun hızını yıldırım olarak düşünür, pençelerindeki tırnakları ise ok olarak tasavvur eder. Âşık, gönlünü turnaya, sevgiliyi de şahine benzetmiştir. Böyle bir avcının elinden sağlam kurtulmak elbette mümkün değildir. Şair, bu şiirinde “ eskiden okların arkasına doğan ya da şahin tüyü takma geleneği ” ni de hatırlatır:

Katar katar olmuş gelen turnalar,
Şu halıma, şu gönlüme bak benim,
Şahan pençe vurdu, tüyüm ağartı,
Kanağıma bir ok vurdu berk benim.

Karacaoğlan, s.150, Koş., 219/1.

Karacaoğlan, yukarıdaki şiirinde bir gerçek olaydan hareketle hem benzetmeler yapmış hem de bir geleneğe işaret etmiştir.

6. Şahin-Şeker Yedirilmesi:

Kültürümüzde şahin, avcılıktaki mahareti dolayısıyla evcilleştirilip, terbiye edilmiştir. Şahin öncelikle avlanır, daha sonra eğitilerek onunla ava çıkılır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde doğanın terbiye edilmesi sırasında ya da avlanmaya çıkılacağı zaman ona şeker yedirildiği bilgisini verir:

Şahana yutturdum leb leb şekeri,
Yaktı beni şu gelinin lebleri,
Atlas çuhaynan da katar evleri,
Meles gömlek geymiş holalı gelin.
Karacaoğlan, s.167, Koş., 243/3.

7. Tırnak (çırnak):

Şahinin tırnağı, pençesine ve gagasına oranla daha zayıftır. Şahin, bu uzvunu daha çok taşıma aracı olarak kullanır. Nitekim Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde şahinin babalaban kuşunu tırnağına alıp gitmesinin hayalini kurar. Bu şiirden anlaşılacağı üzere şahin, âşık; balaban da sevgilidir. Âşık, sevgiliyi elde edebilmek için bir hayal kurar. Bu hayalde kendisini avcı şahin, sevgiliyi de avcı balaban olarak düşler. Böylece daha güçlüünün biraz daha zayıfı avlaması söz konusu edilir. Esasen balaban, doğan cinsi bir kuştur. Onun avcılığı da maharetlidir. Bu ve buna benzer şiirlerden yırtıcı kuşların tam olarak birbirinden ayrılmadığı görülür. Çünkü balaban, doğan cinsi bir kuş olarak kabul edildiği için şahinden daha kuvvetlidir. Ancak aşağıdaki şiir örneğinde bunun tersi bir durum söz konusudur:

Ak kolların sala sala yürüyen,
Nasıl getireyim seni ele ben,
Ben şahan olsam sen de bir balaban,
Alsam çırnağıma, çıksam yola ben.
Karacaoğlan, s.6, Koş., 9/1.

8. Şahin-Uçması:

Şahinler, kartallardan sonra en iyi uçucu kuşlar olarak bilinir. Yüksekten uçmalarıyla bilinirler. Süzülürken kanatlarını düz tutar ve dönerek yükselirler. Bu yükseliş esnasında el bileklerini bükerek. Şahinlerin kanat uçları tarak şeklindedir. Havada asılı kalabilme yetenekleri vardır. Karacaoğlan ve Âşık Ömer, aşağıdaki şiirlerinde şahinin yüksekten uçtuğu gerçeğini ifade ederler. Âşık Ömer, şahinin yüksekten uçtuğu gerçeğini deyim içerisinde ifade eder:

Böyle yüksek uçma şahin bakışlım
Koştururlar seni kola bir zaman
Âşık-ı sâdıkın onda yakışlım
Hiç lûtfun olmaz mı kula bir zaman
Âşık Ömer, s.425, Koş., 659/1.

Şahan gibi yüksekinden uçarken,
Keklik gibi ingininden geçerken,
Âb-ı Kevser ırmağından içerken,
Susuz pınarlardan kaldırdı beni.
Karacaoğlan, s.179, Koş., 179/2.

9. Şahin-Üsküf:

Üsküf, şahin ve doğan kuşunun başında bulunan tüylere verilen isimdir. Üsküf, şahinin güzellik unsurlarından birisidir. Karacaoğlan, bir dördlüğünde sevgiliyi bakış yönüyle şahine, onun kâküllerini de şahinin üsküfüne benzetmiştir. Sevgili ile şahinin bakış yönüyle birbirlerine benzetilmeleri avcılıkları dolayısıyladır. Üsküf, kakül arasında ise güzellik unsuru olmaları sebebiyle ilişki kurulur:

Ala gözlerini sevdiğim dilber,
Bu sürmeler sana Hak'tan çekilmiş,
Üsküfün eğdirmiş şahana bakışlı,
Siyah zülfün ay yüzüne saçılmış.

Karacaoğlan, s.12, Koş., 18/1.

10. Şahin-Yavru:

Karacaoğlan yukarıdaki bir şiirinde “ şahana küçük amma vermez avını ” diyerek onun avcılıktaki maharetine ve gücüne vurgu yapmıştı. Ancak şair bir başka dördlüğünde bir halk söyleyişi içerisinde “ Avını başkasına kaptırana yavru şahana derler. ” diyerek şahinin küçük cüsseli olmasıyla yavru olması arasındaki ayrımı bize gösterir:

Gel, sevdiğim, sığınağım Subhân'a,
Yavru şahana derler avın kapana,
Meze olsun al yanaktan öpene,
Âh u zârım tatlı dillinde kaldı.

Karacaoğlan, s.132, Koş., 192/3.

11. Şahin-Yuva:

Şahin, genellikle yükseklerle anıldığı için onun yuvası da haliyle yükseklerde. Ormanlar, ağaçlıklar, açık tarım arazileri, kumullar, tundralar, bozkırlar, ovalar şahinlerin bulunduğu yerler olsa da o, daha çok yüksek tepeler ve dağlarla anılır. Karacaoğlan, bir şiirinde şahinlerin yüce dağ başlarında yuvalandığını söyler:

Ovalar, ovalar ingin ovalar!
Didem yaşı birbirini kovlar,
Yüce dağ başında şahana yuvalar,
Öter garip bülbülleri sılanın.

Karacaoğlan, s.135, Koş., 197/2.

D. Şahin İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Sevgilinin kendisi, saç, kaş, gözü, kirpiği, bakışı; âşığın kendisi, gönlü, âhı, yarası; şairin tabiatı vb., unsurlar şahine benzetilir⁸⁴⁹.

1. Şahin-Âşık:

Şahin ile âşık arasında kurulan benzetme avcılıkları yönüyledir. Şahin avcılıktaki hüneriyle bilinen bir avcı kuştur. Âşık da avcılık konusunda hünerli olan sevgiliden baş edebilmek için onu balabana kendisini de şahine benzetir:

Ak kolların sala sala yürüyen,
Nasıl getireyim seni ele ben?
Ben şahana olsam da sen bir balaban,
Alsam çırnağıma, çıksam yola ben.

Karacaoğlan, s.6, Koş., 9/1.

2. Şahin-Doğan:

Şahin ve doğan yırtıcı, avcılıkta hünerli iki kuştur. Güç bakımından doğanın şahine göre daha üstün olduğu söylenir. Şair, kendi bölgesinde çakırdoğanın varlığını yok sayar.

⁸⁴⁹ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.517.

Sebebini de sarp kayalarda yavru şahinlerin bulunmasına yorar. Bu şiirde şahin-doğan mücadelesinde şahin güçlü gösterilir:

Benden selâm söylen Aydın iline,
Top kara zülüflü mayalarına,
Bizim ilde çakırdoğan olamaz,
Yavru şahan konar sarp kayalarına.
Karacaoğlan, s.57, Koş., 86/1.

3. Şahin-Gönül:

Şahin ile âşığın gönlü arasında kurulan ilgi ikisinin de avları karşısındaki durumuyla ilgilidir. Şahinin, avını görünce ne yapacağını şaşırması, kısa süreli bir kararsızlık yaşaması ya da plan yapmadan avının üzerine atılması ile âşığın gönlünün sevgili karşısındaki dengesiz ve kararsız hali birbirine benzetilir. Gönül, sevgiye ulaşma arzusuyla delirmiştir. Eline fırsat geçince de ne yapacağını şaşırır ve şahin gibi saldırır:

Âşıklar nâm ister lebin balından,
Aç bir kapı, göster dehâna dilber,
Sarsam usul boyun, emsem lebinden,
Döner deli gönül şahana dilber.
Karacaoğlan, s.1, Koş., 61/1.

4. Şahin-Keklik:

Şiirimizde şahin ile keklik iki durumda bir araya getirilir. Birincisi avcı olan şahinin av kuşu olan keklîği avlamasıdır. İkincisi ise övülenin adaleti dolayısıyla bir araya getirilir. Ancak Karacaoğlan'ın aşağıdaki dördlüğünde övülenin adaletinden ziyade bir bölgenin tasviri yapılmakta bu tasvirde keklîğin şahin tırnaklı olduğundan bahsedilmektedir. Esas itibariyle şair, burada sevgiliyi keklîğe benzeterek avlayabileceğini düşünmekte ancak tırnağının şahin tırnağı gibi olması onu ürkütmektedir. Bu şiirde sevgilinin güzelliği yanında yabancıline işaret vardır:

Yükseği yalım kayalı,
Kekliği şahan soyalı,
İnce belli, gök soyalı,
Dilber seven del'olma mı?
Karacaoğlan, s.275, Semâî, 389/3.

5. Şahin-Osman Paşa:

Şahin, Karacaoğlan'ın bir şiirinde Osman Paşa'nın kudretini, gücünü, avcılıktaki hünerini, savaşçılığını ve tecrübesini temsil eder. Osman Paşa, kuvvetli ve savaşçı bir paşadır. Bu yüzden ünü her yere yayılmıştır. Osman Paşa muhtemelen 16. yüzyılda yaşamış ve İran'a seferler düzenlemiş ve bunun sonunda Serdar-ı Ekrem unvanını almış bir paşadır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde Osman Paşa'nın ilerleyen yaşına rağmen dik durduğunu ve kocayan şahin gibi avına yani düşmana üstün geldiğini ifade eder:

Sana derim sana, hey Osman Paşa!
Düşmanlara karşı duran merd olur,
Şahan kocasa da vermez avını,
Tâ ezelden kurd eniği kurd olur.
Karacaoğlan, s.334, D., 458/1.

6. Şahin-Sevgili:

Şiirimizde sevgilinin kendisi, zülfü, kaşu, gözü, bakışı şahine benzetilir. Âşık Ömer'in ve Karacaoğlan'ın aşağıdaki şiirlerinde şahin, sevgilinin gözü olarak düşünülür. Bu tasavvurda şahinin gözünün etkileyiciliği ve keskinliği önemlidir. Her iki şair de şahinin bu özelliğinin sevgililerinde bulunduğunu ifade eder:

Böyle yüksek uçma şahin bakışlım
Koştururlar seni kola bir zaman
Âşık-ı sâdıkan oda yakışlım
Hiç lütfun olmaz mı kula bir zaman
Âşık Ömer, s.425, Koş., 659/1.

Yavrımın gözeri benzer şahana,
İsmi, cismi gelmemiştir cihâna,
Uykusun gözüne etmiş bahana,
Tek yatana sabah olmaz m sandın?
Karacaoğlan, s.30, Koş., 44/4.

Fehîm şahin ismini yalnız bir şiirde kullanır. Bu şiirde şahin ve sülün birlikte işlenmiştir. Şahin alıcı kuş, sülün ise av kuşudur. Şair, sevgiliyi alıcı kuş olan şahine, kendisini de av konumunda olan sülüne benzetmiştir. Şahin sevgilinin penęesinden kurtulması mümkün olmayan zavallı âşık, meskenini kartal yuvası yapar. Bu aciz kuş aşığın gönül kuşudur:

O tezervem ki bîm-i şahinden
Meskenüm çengel-i 'ukâb itdüm
Fehîm-i Kadîm, s.110, K., 2/23.

39. TAVŞANCIL:

Tavşancıl, atmacagiller familyasından bir kuş türüdür. Uçuşta uzun kanatları ve boynuyla büyük bir arı şahinine benzer. Kaya kartalından küçük bir yapıya sahiptir. Tavşancılın başı küçük ve ince, kuyruğu uzundur. Gövde altı beyaz, kanat altları ise beyazın içinde geniş siyah şerit vardır. Sırtı beyazdır. Genci üsten kahverengi, alttan kestane kızılıdır. Tavşancıl, süzülürken düz uçar. Süzülürken ve dönerek yükselirken kanatlarını düz tutar. Ormanlık ve çoğunlukla kayalık yerlerde yaşar. Yerli bir kuş olan tavşancılın gençleri sonbaharda kendilerine uygun bir alan bulmak için göçerler. Tavşancıl, kışın daha açık arazilerde bulunur⁸⁵⁰. Tavşancıl kuşu, Âşık Ömer'in " hayvanlar destanı "nda bir yerde geçmektedir. Şair, aşağıdaki şiirde tavşancılı belirli özellikleri dolayısıyla düşmana benzetir. Tavşancılın düşmana benzetilmesine olanak sağlayan özelliklerini belirtilmemiştir. Ancak bu kuşun gerek avcı kuş olması gerekse görünüş itibariyle düşmana benzetildiği söylenebilir:

Karabatak yurdu ummâna benzer,
Kuğunun burnu mercâna benzer,
Seyfile tavşancıl düşmana benzer,
Bildircınla keklik ağlar daima.
Âşık Ömer, s.7, D., 1/24.

⁸⁵⁰ Heinzel, a.g.e., s.96.

40. TÂVUS:

Tavusa Türkçede tavus kuşu, Tanrı kuşu, kız kuşu, ak tavus, yaban tavusu, alakuş, Cenet kuşu, gelin kuşu isimleri; Arapçada tâvus (ç.etvâs ve tavâvis); Hintçede sarrâh; Farsça ise fisâ ismi verilir⁸⁵¹.

Tavus, sülüngiller familyasından göz alıcı parlak renkli, uzun bacaklı büyük bir kuştur. Tavusun erkeğinde, uzun ve süslü kuyruk telekleri bulunur. Birkaç türü bulunan tavusun hepsi yerde beslenir ve geceleyin ağaca tüner⁸⁵². Erkekleri dişilerine göre çok güzeldir. Erkeklerinin renkli, yelpaze gibi açılabilen uzun kuyrukları vardır. Dişisi çirkindir, onu hindiye benzetmek mümkündür. Tavus kuşu ses yönüyle güzelliğini aratır. Tavusun çocuk ağlamasına benzer acayip bir ötüşü vardır. Erkek tavusun rengi dört yılda tamamlanır ve aynı zaman zarfında erginleşir. Tavusun en meşhur çeşitleri: Hin tavusu, Yeşil tavus, Kongo tavusu ve Argus tavususudur. Tavuslar uçamazlar. Genellikle Hindistan ve Seylan ormanlarında yaşarlar⁸⁵³.

Tavus kanatlı hayvanların en güzelidir. Bu kuşun emsalsiz güzelliğini takdir eden halk ona “ Cennet Kuşu ” tabirini uygun görmüştür. Bu kuş güzelliğiyle bütün insanları kendine hayran bırakır. Tavus iffetli bir kuştur. Tavusun dişisi üç yaşına geldiği zaman yumurtlamaya başlar. Bu kuş, senelik on iki yumurta yapar. İlkbahar mevsimi tavuslar için çiftleşme zamanıdır. Sonbaharda ağaçlar yapraklarını döker, tavuslar da tüylerini değiştirirler⁸⁵⁴.

A. Kültürümüzde Tâvus:

Türk kültüründe tavus kuşuyla ilgi motifler belirli özellikleri vasıtasıyla işlenir. Tavus tüyleri evlerin duvarlarında süs, kitapların sayfaları arasında süs ve ayraç olarak kullanılır. Eskiden tavus kuşunun eti büyük ziyafetlerde ikram edilirmiş. Bu ziyafetlerde tavusun derisi soyulur ve içi doldurularak pişirilirmiş. Servis esnasında soyulan deri tekrar üzerine geçirilirmiş. Güya tavus kuşu, çok güzel olduğundan gururlanır, kibirlenir ve kabarmış. Ancak ayaklarının çirkinliğini gördüğünde ise ağlarlarmış⁸⁵⁵.

Halkın muhayyilesindeki bir inanişaya göre çok güzel olan tavus kuşu, aslında dertli bir kuşmuş. O güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılır, ayaklarının çirkinliğine üzülerek ah edermiş. Tavusun sesi de çirkin olup ötüşü “ ah ” kelimesidir. Bunun sebebi tavusun güzelliğiyle çok böbürlenmesiymiş. Allah onun gururunu kırmak için sesini ve ayaklarını çirkin yaratmış⁸⁵⁶.

Avrupa’da çok görkemli şölenlerde başyemek tavus kuşu olmasına rağmen bu kıtada tavus tüyünün uğursuzluk getirdiğine inanılır. Sesi ise yıkım haberi sayılır. Amerikan kızları da tavus tüyünü kismetlerini kapatacağını düşünerek uğursuz sayarlar. Java Müslümanlarına göre, bir zamanlar Şeytan Cennet kapıcısıymış, tavus kuşu onu öldürüp yemiş, kendi kapıcı olmuş. Bunun için böyle süslüymüş. Hindistanlılar tavus kuşunu kutsal sayar ona dokunmazlar. Pencaplılar, tavus tüylerini tütün gibi kıyar içerler. Bu içecek yılan sokmasına birebirmiş⁸⁵⁷. Tavus kuşlarının kuyruk tüyleri, kalem ve kalem ucu olarak kullanılmıştır.

⁸⁵¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.170; Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.373.

⁸⁵² Büyük Larousse, “ Tavus ” mad., C.18, s.11315.

⁸⁵³ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, “ Tavus ” mad., C.17, s. 161.

⁸⁵⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.222.

⁸⁵⁵ Mehmet Emin Ertan, *ag.t.*, s.232.

⁸⁵⁶ İskender Pala, *a.g.s.*, s.481.

⁸⁵⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.125.

Tavusun kanı deliye içirilirse deli iyileşirmiş. Eski inanışlara göre tavusun tırnağı, çocuğu olmayan bir kadına tütsü yapılırsa kadının çocuğu olurmuş⁸⁵⁸.

568 tarihinde İstemi Kağan'a elçi olarak giden Bizanslı Zamarkhos, hükümdarın tahtının tavus figürleriyle donatılmış olduğunu söyler. Buna göre tavus, eski Türklerde taht simgeciyle alakalı olmalıdır⁸⁵⁹. Nezihe Araz'ın anlattığına göre, Mevlâna zamanında, Mevlâna hayranlarından Türkistanlı Tavus Hatun, Konya'ya gelmiş. Güllü Tepe'de çadır kurmuş oturmuş. Kimseye yüzünü göstermemiş. Her sabah, çadırından rebap sesleri gelirmiş. Bir sabah bu sesler kesilmiş. Konyalılar merak etmiş. Mevlâna Hazretleri gidin bakın demiş. Gidenler çadırda yalnız bir yığın tavus tüyü bulmuşlar⁸⁶⁰.

Dinimizce tavus kuşunun eti haram kılınmıştır. Araplar, çok güzel bir kimseden bahsederken “ tavus kuşundan daha güzel ” tabirini kullanırlar⁸⁶¹. Bir kimsenin rüyasında tavus görmesi, güzelliği ile mağrur olduğuna işarettir⁸⁶². Ayrıca rüyada tavus görmek güzel ve mal sahibi uğursuz bir kadına delalettir. Bunun dışında tavusun rüyada görülüş şekline göre koğuculuğa, yalana, kibirlenmeye, düşmana, şehvete, nimetlerin gitmesine ve darlığa işarettir⁸⁶³.

B. Edebiyatımızda Tâvus:

Tavus kuşu rengarenk tüyleri, güzelliği, kuyruğunun yelpaze gibi açılması, ötüşü, gezip dolaşması, kanatlarının ve boynunun güzel olması sebebiyle edebiyatımızda sıkça ismi anılır. Tavus, şiirimizde iffet, renk, itibar, ihtişam, kendini beğenme ve böbürlenmenin sembolü olarak kullanılmıştır. Bilindiği gibi tavusun tüyleri göz göz desenlidir. Bu bakımdan göz ile tavus çok zaman birlikte kullanılır⁸⁶⁴.

Elazığ yöresine ait bir bilmecede⁸⁶⁵ tavusun güzelliği, rengi ve tepesinde bulunan yelesi söz konusu edilir:

Renkli renkli gömleği var,
Tepesinde yelesi var.

C. Tâvus İle İlgili Genel Özellikler:

Tavus güzelliğin sembolüdür. Cennet kuşu oluşu, Hindistan'da bulunması, tüyelerinin güzelliği, ötüşü, ayaklarının çirkinliği, yürüyüşü, tüyünün, kalem ve ayrıç olarak kullanılması gibi özellikleri dolayısıyla şiirimizde sıkça adından söz ettirir.

1. Tâvus-Ayaklarının ve Sesinin Çirkin Oluşu:

Tavus, çok güzel bir kuş olmasına rağmen dertli bir kuşmuş. O güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca, ayaklarının çirkinliğine üzüler ah edermiş. Tavus kuşunun sesi de çirkin olup, “ ah ” sözcüğüdür. Tavusun vücut güzelliği yanında ayaklarının ve sesinin böyle çirkin olmasının sebebi tavusun güzelliği ile çok böbürlenmesiymiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkinleştirmiş. Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı ”nda tavus ile ilgili bahiste onun acayip bir sese sahip olduğunu ve bu sesi ayaklarını görünce

⁸⁵⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.233.

⁸⁵⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.153.

⁸⁶⁰ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.125.

⁸⁶¹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.222.

⁸⁶² Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.222.

⁸⁶³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.232.

⁸⁶⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.481; Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.170.

⁸⁶⁵ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.145.

çıkardığını söyleyerek halk arasındaki bu inancı hatırlatır. Tavus kuşunun sesi ve ayaklarının görüntüsü güzelliğini aratır. Ayakları çirkin olan tavusun çocuk ağlamasına benzeyen acayip bir sesi vardır:

Tâvus mâlik idi aceb nefese
Pâyini gördükte gelir bu sese
Giriftâr etmişler bend-i kafese
Dudu kumru derûnî nidâ

Âşık Ömer, s.6, D., 1/21.

2. Tâvus-Beslenme:

Âşık Ömer, Hayvanlar Destanı'nda tavusla ilgili bir diğer dördlüğünde tavusun aşırı yiyip içmesinden bahseder. Tavus kuşu yemeyi çok seven bir hayvandır. Adeta doymak bilmeyen bir yapısı vardır. Her daim birşeyler yemeye meşgul olur. Şair, aşağıdaki dördlüğünde mübağala sanatı içerisinde tavusun gıdasının yetmiş şehir dolusu olduğunu söyleyerek onun aşırı beslendiği gerçeğini dile getirir:

Tâvus kuşunun ömürü firâvan
Yetmiş şehir dolusu gıdâdır inan
Ana da gıdâyı eyledi ihsân
Kendi kereminden Bârî Teâlâ.

Âşık Ömer, s.6, D., 1/19.

3. Tâvus-İblîs:

Bir efsaneye göre tavus cennette bir kuş iken Şeytan'ın cennete girmesine sebep olmuş ve Hz. Âdem ile Hava'nın yasak meyveden yemesinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennete ayakları da güzelken Allah ona: “ Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce eski halini ve cenneti hatırlayıp ah et! ” buyurmuş. Daha sonra Allah, onu Babil' e indirip ayaklarını çıplak eylemiş. Şimdi tavus her ah edişte eskiyi hatırlamış⁸⁶⁶. Âşık Ömer, tavusla ilgili halk arasındaki bu inancı aşağıdaki şiirinde işler. Cezalandırılma sonucunda Şeytanın ve tavusun bir yana gönderildiğini söyler. Ancak bu işerin hepsinin Allah'ın inayetiyle gerçekleştiğini, insan aklının ve mantığının bu duruma ermeyeceğini belirtir:

Râbbenâ her işimiz dâim muvâfıktır sana
Böyle takdîr eylemişsin aklımız ermez ana
Recm ile İblîs-i Merdûd gitti tâvus bir yana
İsıhna düştü yılan âh u sergerdân melil

Âşık Ömer, s.211, Murab., 378/3.

4. Tâvus-Renkli ve Süslü Olması:

Tavus kuşunun erkekleri parlak ve güzel renklidir. Kuyrukları ve bu kuyruk üzerinde duran mavi, yeşil ve kırmızı renkli tüyleri bir armoni oluşturur. Tavus, tüyelerinin rengarenkliği dolayısıyla bir gülbahçesini andırır. Tavusun kuyruğu dal olarak düşünülürse üzerindeki kırmızılıklar birer gül olarak tasavvur edilir. Yani tavus, tüyelerinin güzelliği ve rengi itibarıyla kanatlarının üzerinde gül açmış gibidir:

⁸⁶⁶ İskender Pala, *a.g.s.*, s.481.

Bülbül-i bağçe-i ye's tesellî bulmaz
Yazsa tâvus-sıfat ger per ü bâl üstüne gül
Fehîm-i Kadîm, s.564, G., 196/2.

“ Eğer tavus gibi kanatları üstüne gül resmetse de üzüntüden bahçenin bülbülü yine de avunamaz.”

Âşık Ömer, tavusun çok süslü bir kuş olduğunu söylemekle birlikte tavusun şiirimizde benzetilene olan sevgili ve sevgilinin güzelliğini de işler. Sevgili, yüzüne döktüğü kâkülleri, gamzeleri ve takılarıyla yüzünü; elbisesiyle de vücudunu bir tavus gibi süslemiştir. Şair, sevgilinin böyle tavus gibi süslenmesini bütün halkı kendisine âşık etme amacı olarak yorumlar:

Âşığı saydetmeye kâküllerin çîn eylemiş
Gamzeleri müptelânın kaydına kîn eylemiş
Hüsünü ol mehlika tâvûs gibi zîn eylemiş
Halkı âşık kılmak için kendüye virmiş cilâ
Âşık Ömer, s.156, Murab., 298/4.

Tavus, güzelliğini kuyruğuna ve göğsündeki tüyelerine borçludur. Bu tüyler üzerindeki yeşil, mavi, kırmızı renkleri, Karacaoğlan bir şiirinde nakış nukuş olarak yorumlar. Şair, Âşık Ömer'de olduğu gibi sevgiliyi süslenmesi dolayısıyla tavus kuşuna benzetir. Ancak şair, sevgilinin bu nakış nukuşunun tavusun süsü gibi abartılı olduğunu da ifade eder. Çünkü o, bu süslenmeden ötürü tanınmaz bir haldedir:

Her yiğidin devlet konmaz başına,
Yâr ağlatan doyar m'ola yaşına?
Göğsü nakış nukuş, tâvus kuşuna,
Benzettim yavıyı, seçemiyorum.
Karacaoğlan, s.127, Koş., 185/3.

5. Tâvus-Uzun Ömürlü Olması:

Tavus, uzun yaşayan bir kuştur. Onun uzun yaşadığını Âşık Ömer bir dördlüğünde “ ömrü firâvan ” (uzun ömürlü) sözcüğüyle ifade eder:

Tâvus kuşunun ömürü firâvan
Yetmiş şehir dolusu gıdâdır inan
Ana da gıdâyı eyledi ihsân
Kendi kereminden Bârî Taâlâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/19.

6. Tâvus-Yürüyüşü:

Tavus, yürürken salınarak gider. Onun bu salınması çoğu zaman böbürlenmek olarak yorumlansa da Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde bu yürüyüş ile İzmirli güzellerin bin naz ile salınarak yürüyüşleri arasında benzerlik kurar. İzmir'in güzellerinin üzerlerindeki kırmızı elbiselerle salınarak yürümeleri, hem hareket, hem de renk itibariyle tavusa kuşuna benzetilir:

Açılır evvel bahârı hub hevâsı İzmir'in
Dem sürer ley ü nehâr ehl-i safâsı İzmir'in
Niçe yüz bin nâz ile reftâr eder serverleri
Salınur tâvus veş lâ'lin kabâsı İzmir'in
Âşık Ömer, s.282, Murab., 478/1.

D. Tâvus İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Tâvus-Âşık:

Tâvus ile âşık arasında kurulan ilgi renk ve şekil itibariyledir. İfade edildiği gibi tavusun kuyruğunda ve göğsünde benek benek, göz göz desenler bulunur. Bu desenlerden bazıları kırmızıdır. Âşık da sevgili uğrunda çektiği acılardan, eziyetlerden dolayı dövünmüş, göğsü morarmış ve kızarmıştır. İşte bu yaralar renk ve şekil itibariyle tavusun göğsündeki desenlere benzetilir:

Tâvus-ı semenderî-nihâdam
Perverde-i şu'le-i cahîmem
Fehîm-i Kadîm, s.236, Trc., I, 2/6.

“ Ateşte yaşayan semender tabiatlı bir tavusum, cehennem ateşiyle beslenirim. ”

2. Tâvus-Cebrâîl (a.s.):

Tâvus, tâvus-ı perân-ı ahzer terkibi ile meleklerden ve yıldızlardan kinaye olarak kullanıldığı gibi tâvûs-ı ruh, tâvûs-ı kuds ve tâvûs-ı sidre ile de Cebrâîl kastedilir⁸⁶⁷. Fehîm-i Kadîm, aşağıdaki şiirinde Tâvus-ı Kuds sözcüğü ile Cebrâîl (a.s.)'i belirtmiştir. Şair, burada tavusu, diğer bir ifade ile Cebrâîl'i postacı olarak düşünmektedir. Çünkü Cebrâîl'in irsal görevi mevcuttur. Şiirde kullanılan ışık, kalem, gül, tâvus-ı kuds gibi kelimelerle eski bir gelenek hatırlatılmış olabilir. Eskiden kalemlerin ucunda tavuskuyruğu bulunduğu veya tavus tüyünden kalem yapıldığı belirtilmiş olabilir. Can gülünün yaprağına yazı yazmak tavusun tüylerinde bulunan kırmızı renkler belirtilir:

Hurşîdi idüp hal şu'â'ını kalem
Berg-i gül-i câna eylesem nâme-rakam
Tâvus-ı kuds ile kılsam irsâl Fehîm
Bakmaz yine âh o kâfir-i 'İsî-dem
Fehîm-i Kadîm, s.702, R., 42.

“ Ey Fehîm! Güneşi eritip ışığını kalem yaparak can gülünün yaprağına yazı yazsam ve Cebrâîl ile göndersem, ah yine de o Hz. İsâ nefesli kâfir bakmaz. ”

3. Tâvus-Bülbül:

Tâvus tüylerindeki renk cümbüşünden dolayı birçok nesne için teşbih unsuru olur. Tâvus, tüylerinin renkliliği dolayısıyla bir gülbahçesini ya da cennet bahçesini andırır. Tavusun kuyruğu dal olarak düşünülürse üzerindeki kırmızılıklar birer gül veya gonca olarak tasavvur edilir. Bu tasavvur içinde goncaların açılmasını bekleyen bülbül de renk cümbüşü içerisinde kalır ve tavusun renklerinden birisini oluşturur:

⁸⁶⁷ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.171.

Dil semenderdür yatur gül dâğ u duzâh gülistân
Verd-i bâğ-ı cennetün bülbülleri tâvûs olur
Fehîm-i Kadîm, s.422, G., 87/5.

“ Gül, yanık yarası, gülbahçesi de cehennem, gönül bir semender olmuş da orada yatıyor, cennet bahçesi goncalarının bülbülleri tavus olur. ”

4. Tâvus-Sevgili:

Tavus, iffet, renk, yürüyüş, gösteriş, güzellik, itibar, ihtişam, kendini beğenme gibi özelliklerinden ötürü sevgili için benzetilen olur. Tavusun renk renk tüyleri şairlerimiz tarafından elbise olarak hayal edilir. Sevgili, giydiği elbise ile mekânında dolaşması, şekil ve renk bakımından cennette gezen tavusa benzetilir. Tavusun tüylerinin göz göz, benek benek olması ile sevgilinin giydiği elbisenin desen desen olması birbirine benzetilir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde tavus ile sevgili arasında bir benzetme yapar. Ona göre sevgilinin vasıflarını dinleyen onun peşi sıra yürür gider, onu su aynası içinde duran tavus zanneder:

Gûş eden vasfın ıraktan valsına akar yürür
Zanneder tâvus anı mir'ât- ı âb içre görür
Rûzigâr esse muhâlif keştiler pervâz urur
Çevrülür etrafını şahin şikârdır Sinop
Âşık Ömer, s.313, Murab., 522/2.

Karacaoğlan ise tavus ile sevgili arasında süslü olmaları yönüyle bir benzerlik kurar. Sevgilinin göğsünün tavus kuşu gibi nakışlı, süslü olduğunu ifade eder. Sevgilinin tavus gibi göğsünün nakışlı olması giydiği rengarenk elbiseden dolayıdır:

Güvercin duruşlu, keklik sekişli,
Kıl ördek boyunlu, ceyrân bakışlı,
Tâvus kuşu gibi göğsü nakışlı,
Şöyle bir güzel ver gönlüm eğlensin.
Karacaoğlan, s.141, Koş., 206/3.

5. Tavus-Yara:

Âşığın vücudundaki göz göz yanıklar, şekil ve renk itibariyle tavusun kanatlarındaki benek benek desenlere benzetilir. Âşığın tavus kıyafetli olabilmesi için bulaşık bir vücuda sahip olması değil göz göz, benek benek yaralarının olması gerekir:

Bülbül-sıfata dâğ yeter atlas-ı gül-rîz
Âlude-i ten kisvet-i tâvus değüldür
Fehîm-i Kadîm s.442, G., 102/2.

“ Bülbül gibi olan kimseye yanık yarası olarak gül döken atlas yeter, bulaşık vücut, tavus kıyafetli değildir. ”

41. TOY:

Toy kuşuna Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde ise tod, toh, togdak, togduy, togdari, togderi, tuy, duadak, dualak, çahırık, çahşırık, tukduru ve taraklı kuş isimleri⁸⁶⁸; Arapçada hubara, Farsçada hâk-husbe, cered, çerz, harçâl, mîş-murg isimleri verilir⁸⁶⁹.

Toylar, keklik cinsinden eti yenen av kuşlarıdır. Kazdan büyük, genellikle kumda yatan yabani kuşlardır⁸⁷⁰. Toylar uçabilen en büyük kara kuşlarıdır. Bu kuşların kanatları geniş, gagaları kalın ve güçlüdür. Erkekleri dişilerinden büyüktür. Toylar, uçuşta turna ve leylekler gibi boyun ve bacaklarını uzatırlar. Erkek toyların tamamen erginleşmesi altı yıl sürer. Ancak o zaman kur sırasında ortaya çıkan beyaz bıyıkları oluşur. Erkek toylar, her zaman dişilerden daha büyük ve kalın yapılıdır. Erkek toyların boyunları kalındır ve başının gerisi çıkıntı yapmaz. Mezgeldek, Arap toyu ve Yakalı toy gibi türleri vardır. Bozkır, açık arazi, ovalar ve çöller toy kuşlarının yaşadığı yerlerdir⁸⁷¹. Toy kuşları göçebe kuşlardır. Eti için avlanırlar. Çok irisine de “ toydan ” denilir⁸⁷².

Toy çok hızlı uçan meşhur bir kuştur. Boynu, bacakları, burnu uzunca ve boz renkli bir kuştur. Cahız der ki: “ Toy kuşunun mak’adında bir çukurluk vardır. Bu kısımdaki bağırsağında bulunan ve çubuk halinde olan necaseti ile kedinin korur. Üzerine gelen yırtıcı kuşlara bu çubuğu fırlatarak tüylerini döker ve neticede onları öldürür.” Toy, Basra civarında avlandığı zaman Şam tarafındaki nebatları kursağında taşıdığı görülürdü⁸⁷³.

A. Kültürümüzde Toy Kuşu:

İnanışa göre toy kuşunun tüyü biraz yolunsa veya kanadının ucu yakılsa teessüründen ölmüş. Toy eti, tavuk eti ile kaz eti arasında bir lezzet taşır. Ancak kır kuşu olduğundan kaz etinden daha hafiftir. İnanışa göre uykuya fazla düşkün olan kişi toy kuşun yüreğini üzerinde bulundursa uykusu azalır. Eskiden toy kuşunun kanat tüyleri ok yeleklerinin yapımında kullanılırdı. Rüyada toy görmek, cömert bir kimsenin arkadaşlığına işarettir⁸⁷⁴.

B. Edebiyatımızda Toy Kuşu:

Klasik Türk şiirinde toy kuşuna çok az tesadüf edilir⁸⁷⁵. Buna karşın Halk şiirinde daha çok yer verilir. İncelenen şiir örneklerinde de bu kuşa Karacaoğla’nın şiirlerinde iki yerde tesadüf edildi. Toy kuşunun anonim halk ürünü örneklerinden manilere ve ninnilere yansımış özellikleri mevcuttur. Kayseri yöresine ait bir ninni⁸⁷⁶ örneğinde anne kekliğe, baba da toy kuşuna benzetilir:

Dandini dandini danası bey,
Annesi keklik, babası da toy,
Amcası kaytan bıyıklılı,
Yengesi hanım kılıklılı, ninni.

Toy kuşu bir mani örneğinde acemilik teşbihi içinde geçer. Ayrıca toyun bir su kuşu olduğu anlaşılır:

⁸⁶⁸ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.120.; L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.127; Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.176.

⁸⁶⁹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.176.

⁸⁷⁰ *Derleme Sözlüğü*, C.10, s.3994. *Tarama Sözlüğü*, C.5, s.3833-3834.

⁸⁷¹ Heinzl, *a.g.e.*, s.130.

⁸⁷² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.127.

⁸⁷³ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.99.

⁸⁷⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.99; Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.175.

⁸⁷⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.175

⁸⁷⁶ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.276.

...
Dinle sözün iysin,
Bu göllerin toyusun⁸⁷⁷.

Toy, böcek ve tane ile beslenen, eti için avlanan göçebe kuşlardan, kızıl tüylü bir kuştur. Toy kuşunu avlamak güç bir iştir. Karacaoğlan'da bir yerde geçen toy kuşu benzetme içerisinde ele alınır. Şair, aşağıdaki dörtlüğünden toy kuşu ile sevgili arasında geri dönüp bakmaları ve avının güç olması yönüyle benzerlik kurar. Sevgili, âşığa yüz vermeyen, ona naz eden, sahiplenilmesi zor olan kişidir. Toy kuşu da hareketliliği itibariyle ele zor geçen bir kuştur. Karacaoğlan, bu dörtlükte sevgilinin peşinde olduğunu ifade eder. Ancak toy kuşuna (sevgiliye) bir türlü ulaşamadığını belirtir:

Keklik gibi taştan taşa sekersen,
Toy kuş gibi geri dönmüş bakarsın,
Beni görsen kaşın, gözün yıkarsın,
Gül, kara zülfüne kullar olayım.

Karacaoğlan, s.16, Koş., 24/3.

42. TOYGAR:

Toygar kuşu, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde toygar, turıga, turga, torgay, turgay, duygar, durgay gibi isimlerle anılır⁸⁷⁸. Türkçede çayır kuşu ve tarlakuşu olarak da bilinir⁸⁷⁹.

Toygar kuşu ile serçe çoğu zaman birbirine karıştırılır. Birbirine çok benzeyen bu iki kuş belirli özellikleri dolayısıyla birbirlerinden ayrılırlar. Toygarın gaga boyu ve şekli, kuyrukları ve ötüşleri önemli ayırma özellikleridir. Toygar, küçük boylu ve çoğunlukla yerde yaşayan ötücü bir kuştur. Kahverengi rengiyle bulunduğu zemine uyum sağlar. Kuzeydeki türleri güneydekilere göre daha koyu renklidir. Eşlerin dış görünüşleri aynıdır. Toygarın arka tırnakları genellikle uzundur. Ötüşü çok gelişmiştir. Toygar, genellikle uçuşta, tırmanırken ve yüksekte dönerken öter. Yerde yürüyerek ve koşarak ilerler. Ara sıra ise zıplayarak ilerler. Üreme dönemleri dışında sürüler oluşturur. Toygarın bilinen türleri şunlardır: Orman toygarı, tepeli toygar, tarlakuşu, kaşıkçı toygar, tekla toygarı, bozkır toygarı ve çöl toygarı gibi. Açık araziler, seyrek ormanlar, meralar, tarım alanları, su kenarları, bozkırlar, çorak yerler ve çöller toygar kuşunun yaşadığı yerlerdir.⁸⁸⁰

Toygar, tesirli ötüşüyle ruha saf bahş eden bir kuştur. Bir yere konacağı zaman çok ihtiyatlı davranır. Sağına, soluna, önüne ve arkasına bakar. Bu kadar tedbire rağmen tuzağa düşmekten kurtulamaz⁸⁸¹.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Toygar Kuşu:

Toygar, Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen kuşlardan birisidir. Dobruca Tatarları toygar kuşuna totemcilik çağından kalma olduğu sanılan bir sevgi ve saygı gösterirler.

⁸⁷⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.127.

⁸⁷⁸ İlhan Çeneli, *a.g.m.* s.120.

⁸⁷⁹ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.126.

⁸⁸⁰ Heinzl, *a.g.e.*, s.230, 232.

⁸⁸¹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.236.

Nitekim Tatar folklorcularından Ahmet Nagi ve arkadaşlarının Dobruca folkloru antolojisinin adı da Boz-Torgay'dır⁸⁸².

Toygar kuşu bir haikâyede nasihat eden olarak karşımıza çıkar. Buna göre: Bir kişi, bir toygarı tutar. Toygar bu esnada dile gelerek niçin beni tuttun diye avcıya sorar. Avcı kebab yapıp yemek için der. Toygar bu cevap üzerine, eğer beni yersen karnın bile doymaz, der. Ve devamla, beni bırakırsan buna karşılık sana üç önemli vecize söylerim, der. Ancak bunlardan birisini avucunda, diğerini şu ağacın dalında, sonuncusunu da yanımızdaki tepeye çıktığımda söylerim. Emin ol bu senin için daha hayır olur, der. Avcı şartları kabul eder. Kuş ilk olarak “ olmuş bitmiş şeyler için üzülme ” der. Ağaca konunca “ akla uygun olmayan sözlere inanma ” der. Son olarak dağa çıkınca “ ne talihsiz bir kişi imişsin. Bana inanıp beni bırakmasaydın nimete kavuşacaktın. Çünkü benim boğazımda dürr-i yetim denilen emsalsiz bir inci vardı.” der. Avcı, toygarın bu söylediklerinden sonra onu bıraktığına çok pişman olur. Bunu gören kuş, geçmişe üzülme demiştim, sen beni bıraktığına üzüldün. Akıl almayacak şeylere inanma dedim sen ağırlığı benden fazla gelecek bir incinin boğazımda olduğuna inandın. Ancak bana, böyle bir şey olamaz demedin. Kısacası, nasihatime muhtaç olduğun gün gibi ortada⁸⁸³.

Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı ”nda toygar kuşunu anmasına rağmen onun bir özelliğinden bahsetmez. Sadece ismini anar:

Martı saka kuşu kaşıkçı toygar
Sığırcık da bulmuş epey iştihâr
Lori istühânı ölçer de yutar
Âhırın fehmeder özge temâşa.
Âşık Ömer, s.7, D., 1/30.

43. TURAÇ:

Turaca, Türkçede turaç, duraç, turaş; Arapçada ed-dürrâc ve Farsçada cüreb isimleri verilir⁸⁸⁴.

Turaç, sülüngiller familyasından bir kuştur. Keklik büyüklüğünde eti güzel, sülüne benzer bir kuştur. Tepesi ve ensesi kızıl, kaşı beyaz olan bir av kuşudur. Turacın karnında ve böğründe içi açık renkli damla şekilli benekler sıralıdır. Gagası sarımsı, bacakları yeşil veya sarıdır. Erkeği mahmuzludur. Turaç, seyrek ormanlar ve çalılıklar, palmiye bahçeleri ve orman açıklarında yaşar. Çoğunlukla bir tümsekten ya da ağaç kütüğünde öter⁸⁸⁵. Turaç, yurdumuzun yerli kuşlarından. Uçmaktan çok yürümeyi sever. Turaçın bacakları mahmuzludur. Sesi, yüksek, tiz ve pürüzlüdür. Turaç yaz, kış güzel bir sesle öter. Zor durumda kaldığı zaman dikine havalanır ve kısa kanat çırpışlarıyla süzülür. Yuvasına sadıktır. Yıllar geçse de yuvasını değişmez. Tohum, tane ve böceklerle beslenir⁸⁸⁶.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Turaç:

Kıbrıs Türk folklorunda turaçla ilgili bir rivayete göre turaç, zamanında çok güzel bir kızmış. Bütün delikanlılar peşindeymiş. O, kendi beğendiği birine varmış. Düşmanları kaynanasını aklına girmiş. Bir gün gelin-kaynana hamur açıp yirmi dört ekmek, bir de poğaça yapmış ve fırına salmışlar. Gelin işe dalmış. Kaynana bu arada ekmeklerin biriyle o poğaçayı

⁸⁸² L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.126.

⁸⁸³ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.227.

⁸⁸⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.176; *Tarama Sözüğü*, C.5, s.3855.

⁸⁸⁵ Heinzl, *a.g.e.*, s.118

⁸⁸⁶ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.176.

çalmış. Fırın zamanı gelince açtıklarında eksikleri görünce kaynana gelini suçlamış. Kocasından korkan gelin Allah'a beni bir kuş yap diye yalvarmış. Duası kabul olan gelin turaç kuşuna dönmüş. Turacın sesinin yanıklığı bundan ötürüymüş. Turaç kuşu, Halk edebiyatında duraç, Dîvân şiirinde ise dürraç şeklinde geçer⁸⁸⁷.

B. Turaç İle İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiir örneklerinde turaç kuşuna daha çok Karacaoğlan'ın şiirlerinde rastlandı. Dîvân şâiri Fehîm'in şiirinde ise bu kuşa tasadüf edilmedi.

1. Turaç-Av Kuşu Olması:

Turaç, keklikten biraz büyük, sülüne benzer güzel ve sevimli bir av kuşudur. Bunun için turaç gerek insanların gerekse avcı kuşların iştahını kabartan bir kuştur. Ancak Karacaoğlan bir dörtlüğünde av zamanına dikkat çeker. İçinde bulunduğu zamanın ve yerin turaç avı için uygun olmadığını söyler:

Ötme turaç, ötme, işin var senin,
Şahan salıp avlanacak yer değil,
Vardım gördüm, ağyar göçmüş yurdundan,
Vatan tutup eğlenecek yer değil.

Karacaoğlan, s.171, Koş., 249/1.

2. Turaç-Besin:

Turaç kuşunun en belirgin özelliklerinden birisi de etinin lezzetli olmasıdır. Turaç, etinin lezzeti dolayısıyla insanların tercih ettiği bir kuş türüdür. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde turaç kuşunu, bugün için tercih edilen besinler arasında sayar:

Kaz, turaç olmasa, günde yüz serçe,
Ya kuzu doldurması, nere kaçça?
Seherden evvel de ekşili paça,
Limon bulunmazsa, semak isterim.

Karacaoğlan, s.331, D., 456/9.

3. Turaç-Kafes:

Turaç, neslinin tükenmekte olduğu için, sesi ve eti için kafeste beslenen kuşlardandır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde turaç ya da kekliğin altın kafeste öttüğünü söyleyerek hem bu iki kuşun kafeste de beslendiği gerçeğine hem de onlara verilen değere işaret eder:

Ay mıdır, gün müdür cihânı tutan?
Camâln görünce nurlara batan?
Altun kafeslerde durmadan öten,
Keklik mi, turaç mı? Seçemiyorum.

Karacaoğlan, s.127, Koş., 185/2.

4. Turaç-Mekânını Sağlama Alması:

Turaç, insanlar ve avcı kuşlar tarafından sürekli taciz edildiği ve avlandığı için değme yerleri mekân edinmez. Kendini gizleyebildiği sazlık ve çalılıklarla kaplı sulak yerlerde ve özellikle ılgınlar arasında bulunur. Yıllarca yuvasını değiştirmez. Âşık Ömer, aşağıdaki

⁸⁸⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.87.

şiiirinde turaç kuşunun mekân edinirken seçiciliğine dikkat çeker. Onun değme, ulu orta yerleri tercih eden bir kuş olmadığını söyler:

İpek ..... seyreyleme serde
Dürrac mekân tutmaz değme bir yerde
Uyhudan uyarır beni seherde
Kârban kuşuda verince sadâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/28.

5. Turaç-Ötmesi:

Turaç kuşunun en önemli vasıflarından birisi de sesinin güzelliğidir. Bu kuş, yaz, kış öter. Turacın ötüşü yüksek ve tizdir. Karacaoğlan bir dörtlüğünde göç mevsimi olduğunu hatırlatarak turaca ötmemesini, işine bakmasını söyler. Şairin “ ötme turaç, ötme ” ifadesi onun devamlı ötüşüne işarettir:

Ötme turaç, ötme, işin var senin,
Şahan salıp avlanacak yer değil,
Vardım gördüm, ağyar göçmüş yurdundan,
Vatan tutup eğlenecek yer değil.
Karacaoğlan, s.171, Koş., 249/1.

D. Turaç İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Turaç-Sevgili:

Turaç kuşu ile sevgili arasında kurulan ilgi sesleri, güzellikleri ve kıymetli yerlerde yaşamaları itibariyledir. Şair, aşağıdaki şiirinde keklikle turaç arasında kalsa da turaçın altın kafeslerde yaşadığı ve güzel bir kuş olduğunu anımsatır. Sevgili el üstünde tutulur. Onun yeri ve yurdu çok değerlidir. Turaç da altın kafeslere layık bir kuştur. Çünkü onun hem güzelliği hem de sesi sevgiliyi andırır:

Ay mıdır, gün müdür cihânı tutan?
Camâln görünce nurlara batan?
Altun kafeslerde durmadan öten,
Keklik mi, turaç mı? Seçemiyorum.
Karacaoğlan, s.127, Koş., 185/2.

46. TURNA:

Turnaya, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde turna, durna, torna, tırna, tuyura gibi isimler verilir⁸⁸⁸. Arapçada kürkiyy ismi; Farsçada is bâtir ve küleng isimleri verilir⁸⁸⁹.

Turnalar çok iri, uzun bacaklı, uzun boyunlu, kısa kuyruklu ve sürücül kuşlardır. Turnaların gagaları kalın ve düzdür. Gagaları balıkçıl ve leyleklerden kısadır. Gençleri kahverengidir. Sesleri gür, çığlıksı ve trompet tonundadır. Turnalar güçlü kanat çırpırlar, onların uçuşları yavaş ve düzdür. Göçmen kuşlardan olan turnalar, göç sırasında düz ya da “ V ” şekilli sıralar oluştururlar. Uzun ve geniş kanatları, uzun boynu ve arkaya uzanan

⁸⁸⁸ İlhan Çenei, *a.g.m.*, s.121

⁸⁸⁹ Ömür Ceylan “ Klasik Türk Şiirinde Turna’ya Dair ”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.28, Kış, 2003, s.32-35; Ali Esat Bozyiğit, “ Halk Şiirinde Turna ”, *Türk folklor Araştırmaları*, Yıl:1974, C.15, S.294, s.6877-78.

ayaklarıyla leyleklere; çok uzaktan ise kazlara benzerler. Turnaların “ Ak turna ve Telli turna ” gibi türleri vardır. **Ak turna**, yerde bembeyazdır, uçuşta siyah el telekleri belirir. Kabarık süs tüyleri göze çarpar. Bu turna türünün gagası, yüz derisi ve bacakları kırmızıdır. Gagası diğer turnalardan uzun, leyleklerden kısadır. **Telli turna ise**, turnanın küçük ve zarif bir türüdür. Gözünün gerisinden çıkan beyaz süs tüyleri ona “ telli ” ismini verir. Telli turnanın sakal gibi karnına kadar sarkan boyun tüyleri siyah, kanadından çıkan süs tüyleri uzun ve düzdür. Gencinin siyah kısımları kahverengidir. Telli turna, nehir ve bataklıklarda ürer. Ağustosta sürüler halinde Kıbrıs üzerinden geçiş yapar⁸⁹⁰. Turnalar iri vücutlarına ve uzun boylarına rağmen uzaktan zarif görünürler. Turnaların tepesi kırmızı tüylerle örtülüdür. Bazı turnalarda bu kırmızı tüyler daha kabarık durur ki böylelerine “ allı turna ” denilir⁸⁹¹.

Turnalar, ma’ruf büyük kuşlardır. Uzun ayakları ve boz renkleriyle tanınırlar. Turnaların çiftleşmeleri serçe gibi çok hızlıdır. Turnalar aile hayatı yaşayan kuşlardır. İçlerinden birisini baş olarak seçerler ve onun denetiminde yaşarlar. Nöbetleşe bekçilik yaparak sürünün emniyetini sağlarlar. Nöbette olan turna, hususi bir ötüşle irtibatı temin eder. Nöbeti biten vazifeyi bir başkasına devreder. Turnalardan bazıları yerli bazıları da göçmendir. Turnalar yaşayışlarında daima birbirlerine yardımcı olurlar. Toplu halde ve katar halinde uçarlar. Bu uçuşa içlerinden birisi öncülük eder. Diğerleri ona tabi’ olur. Öncüyü nöbetleşe olmak kaydıyla aralarından seçerler. Turnaların şayan-ı dikkat çeken bir başka özellikleri de yaşlanan anne ve babalarına karşı daha çok sevgi ve bağlılık hissi duymaları ve onların iâşesine yardımcı olmalarıdır. Kazvini der ki: Turna bir ayağı üzerinde yürür, diğer ayağını kıvrarak havada tutar. Yürürken yalpa yapar. Öyleki ayağını sertçe yere bastığı takdirde yerin yarılacağından korkar⁸⁹².

A. Kültürümüzde Turna:

Turna, Türk Kültürünün en gözde kuşlarından birisidir. Ardında barındırdığı mitolojik, mistik, fizyolojik ve tarihî-folklorik çağrışımlarla kültürümüzdeki en önemli kuşlardan birisi olmuştur. “ İslâmiyet öncesi Türk inanışlarında turna, mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuş kabul edilir. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içerisinde olur. İnsanların yeryüzünde yaptıkları fena hareketlerden teessür duyarak, zaman zaman yollarını şaşırırlarmış. Turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak inanışa göre günah sayılır. Başkurt folklorunda öldürülmesi hoş karşılanmayan turna, Anadolu’da da avlandığı takdirde avcısına felaketler getireceğine inanılır. Yine turna, Anadolu’da kız-güzellik sembolüdür. Ayrıca turna, halk şiirimizin gurbet ve sıla çağrışımları taşıyan habercisidir. Alevî-Bektâşî geleneğinde İlâhî aşkla yola giden iman-ikrar sahibi canları; turna katarı ise âyîn-i cemi temsil eder. Cem âyini sırasında okunan nefeslerin en ünlülerinden biri de turna semahıdır.”⁸⁹³

Turna, sanat eserlerinde de motif olarak kullanılmıştır. İkinci Pazırık Kurganında çıkan at başına takılan töz, Hiyongnu’lara atfedilen Noyn-ula halılarında göze çarpan motifler, Akşehir ve Sivas mezar taşlarında görülen figürler ve özellikle Tokat’ta tespit edilen Mehmet Çelebi’nin 742/1341 tarihinde ölen oğlu için hazırlanan kitabesindeki turna motifi koruyucu ruhun sembolüdür. Eski Türklerde kaz, turna, tavus gibi bazı kuşların kanadı, kemiği veya tüyleri şamanlık, alplik, hâkimiyet, kuvvet, cesaret, kız-güzellik, uğur, bereket, niyet ve süs

⁸⁹⁰ Heinzl, *a.g.e.*, s.128.

⁸⁹¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.8, s.395.

⁸⁹² Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s, 236,237.

⁸⁹³ Ömür Ceylan “ Klasik Türk Şiirinde Turna’ya Dair ”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.28, Kış, 2003, s.35; Ali Esat Bozyiğit, *a.g.m.*, s.6878.

unsuru olarak kullanılmaktaydı. İslâmî dönemde de Batı Türkleri akıncılarının kalpak, külâh ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış turna ve balıkçıl kuşu telleri ve tüyleri bulunurdu⁸⁹⁴.

Fuat Köprülü' nün anlattığına göre, Hoca Ahmet Yesevi, Horasan erenlerinin bir çağrısına giderken turna olup uçmuştur. Köprülü, kuş kılığına girerek uçmanın Türk erenleriyle ilgili söylentilerde sık rastlanan bir keramet biçimi olduğunu söylüyor. Meselâ inanişâ göre İmam Cafer de Mekke'den Hutun'e uçmuştur⁸⁹⁵.

Rivayete göre Abdullah b. Abbas (r.a.)'ın yüzüğünde turna nakışı vardı. Bu nakışta resmedilen turnanın iki başlı olduğu söylenir. Dini konulu bir rivayete göre Peygamberimiz, Beni Sa'dd'a iken iki turna inip, birisi gagasıyla Hazretin derununu sekkeyledi. Diğeri de yine gagasıyla, Hazretin ağzına ferahlık versin diye kar ve buz koydu. Buradaki turnalardan kasıt iki melektir⁸⁹⁶.

Turna, eski Türk inanişlarında kutsal kabul edilen kuşlardan birisidir. Haberci ve postacı olarak kabul edilirdi⁸⁹⁷. Öte yandan Altın Köl Yazıtı'ndan turnanın zenginlik, servet ve refah simgesi olduğu anlaşılır⁸⁹⁸. İnanışâ göre turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah sayılır. Mesela turnalar katar halinde uçarken, “ taş oyunu ”nda yerdeki taşları karıştırma; şapkayı ters giyme; ayakkabıları ters çevirme gibi hareketler yollarını şaşırmalarına sebep olurmuş ve havada uzun müddet dönüp durmalarına yol açarmış. Anadolu'da bazı yerlerde yere bıçakla bir dâire çizildiği zaman üç İhlâs ve bir Fâtiha okununca yolları açılmış ve yeniden katar bağlarlarmış⁸⁹⁹. Başkurt inanişına göre Samanyolu, sürekli göç durumundaki bir turna sürüsüdür. Turnaya ilişkin bir rivayete göre bir Başkurt delikanlısı çok iyi “ kuray ” (bir tür saz) çalarmış. Sazını göğe götürmüş, o saz gökte turnaya dönüşmüş⁹⁰⁰.

Kültürümüzde, turna kuşu ile ilgili bir başka inaniş da onun avlanmasıyla ilgilidir. Turnayı öldüren avcının ailesine veya kendisine mutlaka bir felâket veya ölüm geleceğine inanılır. Rivayete göre yanlışlıkla turna öldüren adamın biri, evine döndüğünde oğlunun burnundan dindirilemeyen bir kanın aktığını görmüş. Bununla ilgili bir başka rivayette ise turna vurmak isterken bir avcının tüfeğinin namlusu yarılmış ve çıkan saçmalardan gözleri kör olmuş. Sivas'ın Beypınar köyünde ise turna, bir avcının gözüne gelin olarak görünmüştür. Tüfeği yere indirmiş olan avcı ikinci defa tetiği çekince turnayı vurmuş, fakat aklını kaybedip delirmiş⁹⁰¹. Turna teli halk arsında uğur olarak da yorumlanır. Mesela başına turna teli takan geline bu telin uğur getireceğine inanılır. Turna, bereketin ve refahın da sembolüdür. Turnanın bulunduğu tarla bereketli olur. İnanışâ göre turna, ilkbaharda buğday getirirse bolluk, kemik getirirse ölüm, yılan getirirse felaket; alçakta uçarsa soğuk, yüksekten uçarsa havanın sıcak olacağı söylenir. Bu inaniş bugün hala yaşamaktadır⁹⁰². Turna ile ilgili halk arasında yaşayan bir başka inaniş şöyledir: Kars çevresinde ve Kütahya'da, turna, niyet tutmada bir vasıttır.

⁸⁹⁴ Şükrü Elçin, “ Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi ” *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1, 2*. Basım, Akçağ Yay., Ank., 1997, s.63.

⁸⁹⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.128.

⁸⁹⁶ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.237, 238.

⁸⁹⁷ Bayram Erdoğan, *a.g.m.*, s.149, 150.

⁸⁹⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.153.

⁸⁹⁹ Şükrü Elçin, *a.g.m.*, s.63.

⁹⁰⁰ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.144

⁹⁰¹ Şükrü Elçin, *a.g.m.*, s.63-64.

⁹⁰² Şükrü Elçin, *a.m.*, s.64.

Turna havada istikametini değiştirdiği ve gurrk gurrk ezgisi ile öttüğü zaman niyet tutulur, dilek dilenir. Turnaların katar bağlayıp yollarına devam etmesi niyetin kabulüne yorulur⁹⁰³.

Turna kuşu Türk kültüründe, hususiyetle Anadolu'da yaygın bir biçimde şahıs adlarına, yer adlarına ve sülale adlarına isim olmuştur. Turna, bugün bile Doğu, Orta ve Güney Anadolu'da insanlara ad olarak verilmektedir. Çıldır'ın Gülyüzü köyünde; yine aynı kasabanın Canbaz köyünde kızlara, " Turnatel " ismi verilmiştir. Sivas'ta " Durnalar " lakabıyla anılan bir aile vardır. Yine Gaziantep'te " Durnazâdeler " aile adı olarak geçmektedir. Güney Anadolu'da Baraklar arasında yaşayan bir Karacaoğlan hikâyesinde Karacaoğlan'ın yeğeni Yâkup, Keklice köyünden " Turna " adlı bir kıza âşık olur. Âşık şenlik'in hikâyelerinden birinin adı " Salman Beyle Turnatel Hanım " dır. Turna, yaşadığı yerlere de işlenmiştir. Anadolu ve Rumeli'de turna adlı köyler vardır. Bolu'da " Turna Köyü ", Edirne'de " Turnaca "; Kastamonu'da " Turnacık "; Bursa'da " Turnalık "; Erzurum'da " Turnagöl "; Kocaeli'de " Turnalı ", " Turnaoğlu " gibi. Köyler gibi mesken edilen yerler dışında göller ve dağlara da turna isimleri verilmiştir. Kars'ın Tuzluca kasabasında ve Arpaçay civarında birer göl ile Erzurum'un Pulu suyu civarında " Turnagöl " dağı ve Maraş ile Göksun arasında " Turnadağı " bilinmektedir. Osmanlı Devleti, 1515 tarihinde, Turnadağı muharebesi sonucunda Dulkadir devletini almışlardı. Alevî merasimlerinde bir makam olan " turna semai ", telli turna adlı çocuk oyununu ve Kuzey-Doğu Anadolu vilayetlerinde ikili oyunlara âlem olan " turnabarı " oyunu bilinir⁹⁰⁴.

Rüyada turna görmek garip fakire delalet eder. Turnaya bindiğini görmek fakirliğe işarettir. Bir kimse turnalar tarafından kendisine ikamda bulunduğunu görürse reis mevkiine yükselir ve mala nail olur. şirket kurmak veya evlenmek niyetinde olan bir kişinin turna görmesi hayra yorulur. Ayrıca çocuk isteyen kişilerin de rüyada turna görmesi hayra işarettir⁹⁰⁵.

B. Edebiyatımızda Turna:

Turnalar, Dîvân edebiyatından ziyade, daha çok Âşık ve Halk edebiyatında sözü edilen kuşlardır. Fakat Halk şairlerimizde olduğu gibi Dîvân şairlerimizde turnaya kayıtsız kalmamışlardır. Ancak incelenen şiir örneklerine bakıldığında turna kuşu Halk şairlerimizce özellikle Karacaoğlan tarafınan işlendiği görülür. Dîvân şairi Fehîm'de ise turna moifi geçmemektedir.

Turna, edebî metinlerimizde daha çok turna ve küleng adlarıyla geçer. Turnanın uzak illerden gelmesi, sevgiliden haber getirmesi, şahin tarafından avlanması gibi yönleri gurbet ve hasret duygularıyla birleşerek edebiyatımıza intikal etmiřtir⁹⁰⁶. Turna özellikle Türk Halk şiirinin gözde kuşlarından birisidir. Tüylerinin güzelliği ve yanak tüyleri dolayısıyla telli turna diye de geçer. Göçmen kuşlardan olduğu için gurbetteki âşıklara sılayı hatırlatır. Turnaların katar katar uçmaları şairleri duygulandırır⁹⁰⁷. Pehlivanların başına turna teli (perr-i küleng) takma geleneği şiirlerimize konu olur⁹⁰⁸. Turnanın sesi bir manide işlenir. Sesinin güzel olduğu ifade edilir:

⁹⁰³ şükrü Elçin, *a.g.m.*, s.63.

⁹⁰⁴ şükrü Elçin, *a.g.m.*, 64.

⁹⁰⁵ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.241.

⁹⁰⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.8, s.395.

⁹⁰⁷ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.127.

⁹⁰⁸ şükrü Elçin, *a.g.m.*, s.64.

Turnaların sâdası
Pek tatlıdır hevâsı
Cennet'te bulunmaz
Çift yatmanın safası.⁹⁰⁹

Bafra yöresine ait bir ninni örneğinde baharın ve yazın gelişiyile birlikte turnanın da geldiği bilgisi verilir:

Bahar gelir, yaz gelir,
Turna gelir, kaz gelir,
Kırk deve yükü kırk altın,
Benim kızıma az gelir!⁹¹⁰

Değerli bir şeyi kazanmak anlamında “ turnayı gözünden vurmak ”; duru saydam anlamında “ turnagözü ”; birbiri ardına sıralanmak manasında “ turna katarı bağlamak ” ve üzgün, bitkin anlamında “ eşinden ayrılmış turnaya dönmek ” deyimleri edebiyatımızda sıkça kullanılır. “ Hey durnalar, durnalar otuz daha katıldı, iki de sizdiniz, bir de ben, etti kaç turna ” ve “ bembeyaz eli örtülü, altınbaşı topuzlu ” gibi bilmecelerle turna motifi edebiyatımızda işlenmiştir⁹¹¹.

C. Turna İle İlgili Genel Özellikler:

Turnalar, Dîvân edebiyatından ziyade, Halk edebiyatında söz konusu edilen bir kuş türüdür. İncelenen şiir örneklerine bakıldığında bu durum daha iyi görülür. Mesela Fehîm şiirlerinde turna kuşuna hiç yer vermez. Buna karşılık Halk şairi Karacaoğlan pek çok şiirinde turna motifini işler. Şair, turnanın avlanması, uçuşu, göçmesi, havada uzun süre kalması, haberci olması, kalavuz seçmesi, teli, tüyü, kanadı, konması, su içmesi ve ötmesi gibi pek çok özelliğini şiirinde işler. Bir başka halk şairimiz Âşık Ömer ise iki şiirinde turnadan bahseder.

1. Turna-Av:

Turna makbul bir av kuşu olmasına rağmen avlanması halk arasında hoş karşılanmaz. Bu sebeple olmalıdırki Karacaoğlan'ın şiirlerinde turna-av motifinde insanlar yer almaz. Onun şiirlerinde turnayı avlayan yine kuşlardır. Özellikle yırtıcı kuşların avlarında öncelikli hedefleri turnalardır. Özellikle şahin, turnanın başlıca düşmanıdır. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde “ şahinin önünden uçar mı turna ” diyerek turnanın, şahine dikkat etmesi ve onun önüne düşmemesi gerektiğini hatırlatır:

Hüdhüdün dillerde söylenir ismi
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Şahinin önüne uçar mı turna?
Âşık Ömer, s.7, D., 1/31.

Karacaoğlan ise Âşık Ömer'in yukarıdaki uyarısının sebebini açıklar. Şaire göre şahinin turnanın belalısı olmasının nedeni onun etini sevmesidir. Bundan dolayı ifade edildiği gibi turna şahinin elinden kurtulamaz:

⁹⁰⁹ Kilisli Rifat Bilge, *a.g.e.*, s.81.

⁹¹⁰ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.196.

⁹¹¹ Şükrü Elçin, *a.g.m.*, s.63; Ö. Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.1078; Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.144.

Yiğidin bindiği Arap atıdır,
Şahanın yediği turna etidir,
Nazlı yârim, nişanlın mı kötüdür?
Bir derdin var, bilemedim, kız senin.
Karacaoğlan, s.358, Tür., 484/4.

2. Turna-Toplu Halde Uçmaları:

Göçmen kuş olan turnalar göç mevsiminde “ V ” şeklinde toplanarak, katar halinde uçarlar. Turnalar uçarken başlarında öncü bulunur, öncünün ardından dar bir zaviye içinde tesbih taneleri şeklinde katar takip eder. Belli bir düzen içinde ve “ V ” formunda uçan turnaların, gökyüzünde oluşturdukları kompozisyon, geleneğimizin tüm şairlerine ilham olmuştur. Halk şairleri, şiirlerinde turnaların havada toplu olarak uçmalarını alay alay, bölük bölük ve katar katar ikilemeleriyle ifade eder. Karacaoğlan da bir halk şairi olarak turnaların havada toplu olarak uçmalarını “ katar katar ” ikilemesiyle açıklar:

Katar katar olmuş gelen turnalar,
Şu halıma, şu gönlüme bak benim,
Şahan pençe vurdu tüyüm ağarttı,
Kanadıma bir ok vurdu berk benim.
Karacaoğlan, s.150, Koş., 219/1.

3. Turna-Göçmen:

Turnalar belirli mevsimlerde göç ederler. Memleketimize ilkbaharda gelip sonbaharda sıcak ülkelere dönerler. Göçmen kuş olan turnalar göç mevsiminde V şeklinde toplanarak katar halinde uçarlar. Bu göç esnasında içlerinden birisini klavuz seçerler⁹¹². Onların gelişi ilkbahar günlerine rastlar. Ayrıca onların gelişlerinin habercisi çığırışıp ötmeleridir:

İlkbaharın eyyâmı böğün mü geldi,
Çığırışır durnalar yol deyip gider,
Katar uymamış kalmış geride,
Klavuz önünde el deyip gider.
Saim Sakaoglu, Karacaoğlan, s.589, 383/1.

Telli turnam sökün gelir,
İnci mercân yükün gelir,
Elvân elvân kokun gelir,
Yâr oturmuş yele karşı.
Karacaoğlan, s.307, Semai, 434/2.

4. Turna-Haber:

Türk Halk şairleri, manevî hava içinde turnaya özel bir ilgi duymuşlar, onu, âşıklığın şartlarından biri olan seyahatlerinde “ haber ” motifi olarak kullanmışlardır⁹¹³. Turna kuşu halk arasında kutlu sayılır. Halk şiirinde, turna, şâirler tarafından uzakta bulunanlara haber götüren ve onlardan haber getiren bir vasıta olarak ele alınır⁹¹⁴. Herhangi bir sebeple evinden, yurdundan ayrılan insanın, bir amaç için yuvasında bıraktığı eşine, ana, baba, sevgili veya çocuklarına duyduğu hasret; memlekette kalanların ruhlarında beliren acı ve boşluk, ister istemez bir vasıttan faydalanma ihtiyacını doğurmuştur. Türk halk şairlerinin hayal dahi

⁹¹² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.395.

⁹¹³ Şükrü Elçin, *a.g.e.*, s.64..

⁹¹⁴ Pertev Naili Boratav, *Yüz Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yay., İst., 1973, s.73.

olsa, faydalandığı bu vasıtalardan biri de geleneğin getirdiği inanışlar içinden gelen ve belli mevsimlerde göç eden turnadır. Halk şairlerinden bazıları, kendi hayatlarını, memleketimize ilkbaharda gelip sonbaharda sıcak ülkelere dönen göçmen turna kuşunun kine benzemekte ve onunla uzun ve yorucu seyahatlerinde dertleşmektedirler⁹¹⁵. Halk şairi Karacaoğlan bu hususu şiirlerinde çok güzel işler. Bir şiirinde telli turnayı, sunaya benzeyen sevgiliye armağan gönderir:

Sunayı da deli gönül, sunayı,
Ben yoluna terk ederim sılayı,
Armağan gönderdim telli turnayı,
İner gider bir gözleri sürmeli.
Karacaoğlan, s.200, Koş., 290/1.

Turna, şairler tarafından uzakta bulunanlara haber götüren ve onlardan haber getiren bir vasıta olarak ele alınır. Şair, yukarıdaki şiirinde turnayı haber götürücü olarak tasavvur eder. Bir diğer dördlüğünde ise turnanın haber getiriciliğini işler:

Âşına da Karac’oğlan, âşına,
Yeni girmiş on üç, on dört yaşına,
Irak değil, Akpınar’ın başına,
Turna, yârin selâm saldı gel deyi.
Karacaoğlan, s.348, Tür., 471/4.

Turnaların sıladan gelişi, Karacaoğlan’a uzaktaki sevgilisini hatırlatır. Yine burada turnanın “ haberci ” sayılması durumu işlenir. Turna sevgiliden haber getiren bir postacıdır. Şair, ikinci şiir örneğinde turnanın doğrudan âşık ile sevgili arasında postacı veya haberci olduğu tasavvurunu “ yâr turnaları ” tabiriyle açıklar:

Bitti m’ ola, Şam ilinin hurması?
Gitti m’ ola gözün sürmesi?
Hamâ’nın, Humus’un telli turnası,
Turna, yârin selâm saldı, gel deyi.
Karacaoğlan, s.348, Tür., 471/1.

Deniz kenârında biter kumları,
Gökyüzünde uçar yâr turnaları,
Şu ala göze siyah sürmeleri,
Çeken dilber beni mecnûn eyledi.
Karacaoğlan, 224, Koş., 326/4.

5. Turna-Havada Uzun Kalması:

Turna göçmen kuşlardan olduğu için onların bu göç esnasında uzun süre havada kaldığı bir gerçektir. Karacaoğlan bir koşmasında bu sürenin uzunluğuna dikkat çeker. Öyleki bir bölük turnanın havada kışlayacak kadar uzun kaldığını söyler:

⁹¹⁵ Şükrü Elçin, *a.g.e.*, s.61-73.

Bir bölük turna da havada kışlar,
Bak, başıma geldi gördüğüm düşler,
Size, derim, size yâren yoldaşlar,
Kavli yalan dostu sevmeli değil.

Karacaoğlan, s.131, Koş., 191/4.

6. Turna-Kanat:

Turnanın kanatlarında göz alıcı, mavi, kırmızı ve yeşil tüyler vardır. Ağır kanat vuruşları ile sürüler halinde “ V ” oluşturarak uçarlar. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde turnanın kanadındaki kırmızı renge dikkat çeker. Ancak şair bu durumun oluşmasında turna kuşunun haber getiriciliğinden kaynaklandığını ifade eder. Dîvân şiirinde klişe olarak ele alınan haberin kuş kanadını yaktığı hususu Halk şairi Karacaoğlan’da da görülür. Şâir, memleketinden haber beklemektedir. Ayrıca şiirde turnanın uçuşuna da değinilir:

Turnam gelir yana yana
Kanadı boyanmış kana,
Çık havaya döne döne,
Bizim iller görünür mü?

Karacaoğlan, s.274, Semâî, 388/2.

7. Turna-Klavuz:

Turnalar uçarken başlarında öncü bulunur, öncünün ardından da katar katar olmuş diğer turna sürüsü gelir. Turnalar göç sırasında aralarından birini reis seçerler ve ona uyarlar. Geceleri konaklar ve uyurlar. Yine aralarından birisi nöbetçi olur ve diğerlerine zarar gelmemesi için uyumaz:

Deniz kenarında avlarlar avı,
Klavuz ederler telli turnayı,
Ak göğsün üzerinde ilik düğmeyi,
Çözüp gider bir gözleri sürmeli.

Karacaoğlan, s.226, Koş., 329/3.

8. Turna-Konması:

Kuş deyince akla uçma ve konma eylemleri gelir. Turnalar gökyüzünde uzun süre kalabilmelerine karşı ihtiyaç duyduklarında yere konarlar. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde turnaların gökyüzünden aşağıya inmelerini “ çekilmek ”, yere konmalarını da “ dökülmek ” olarak ifade etmektedir:

Gökten turnalar çekilir,
İner yerlere dökülür,
On beş yaşında bükülür,
Beli yârdan ayrılanın.

Karacaoğlan, s.246, Var., 351/2.

9. Turna-Mekân:

Turna, umumiyetle step ikliminin hakim olduğu kurak ovalarda, nehir vadilerinde, göllerde ve bataklık yerlerde görülen bir kuştur. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde turnanın mekânının gökyüzü olduğunu söyler. Ancak bu uçan turnalar yâr turnalarıdır. Yani haber getirip, haber götüren turnalardır:

Deniz kenârında biter kumları,
Gökyüzünde uçar yâr turnaları,
Şu ala göze siyah sürmeleri,
Çeken dilber beni mecnûn eyledi.
Karacaoğlan, 224, Koş., 326/4.

10. Turna-Ötmesi:

Turna, gürk gürk ezgisi ile öter. Sesi gür, çığlıksız ve trompet tonundadır. Onun ötüşü halk muhayyilesinde birbirleriyle haberleşmek, hüznülenmek, haber getirmek, göç mevsimini ve ilkbaharın gelişini haber vermek olarak yorumlanır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde ilkbahar günlerinin geldiğini turnaların çığışmasından anlar:

İlkbaharın eyyâmı böğün mü geldi,
Çığırışır durnalar yol deyip gider,
Katara uymamış kalmış geride,
Klavuz önümcek el deyip gider.
Saim Sakaoğlu, Karacaoğlan, s.589, 383/1.

11. Turna-Renk:

Turnanın vücudundaki hakim renk gri ve kül rengidir. Karnına kadar sarkan boyun tüyleri siyah, kanadından çıkan süs tüyleri uzun ve düzdür. Gencinin siyah kısımları kahverengidir. Turna, beyaz süs tüyelerinden ötürü “ telli ” sıfatıyla anılır. Şâir, bir şiirinde sevgilisini telli turnaya benzetmektedir. Turnanın rengi ile sevgilinin giymiş olduğu elbise arasında renk yönüyle bir benzerlik söz konusudur. Ayrıca sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri ile turnanın telleri birbirine benzetilebilir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde telli yeşil turnadan bahseder. Çünkü turnanın kanatlarında göz alıcı, mavi, kırmızı ve yeşil tüyler vardır:

İnciden, mercândan beyaz yanağı,
Meles gömlek koç yiğidin konağı,
Seher vakti ıssız koyma sulağı,
Telli yeşil turnam göl ile oynar.
Karacaoğlan, s.163, Koş., 238/3.

12. Turna-Su İçmesi:

Karacaoğlan, turna kuşunun birçok özelliğini şiirlerinde işler. Uçması, konması, ötmesi, göçmesi gibi. Şâir, aşağıdaki şiirinde de onun uçmasını ve su içmesini şiirine konu eder:

Bir bölük turna da havada uçar,
İner ingininden bir bâde içer,
Esen seher yeli göğsünü açar,
Yâr göğsün bendleri değmeli değil.
Karacaoğlan, s.131, Koş., 191/3.

13. Turna-Turna Teli ve Başa Turna Teli Takma Âdeti:

Turnanın unsurlarından olan tel, kültürümüzde süs ve uğur alâmetidir. Sivas'ın İlbeyli köyünde, gelin eve gelince bayrak asılıp, direğe bir elma saplanırmış. Bazen bu elmanın yerine direğe üç turna teli takılırmış. Bu geleneğin günümüzde hâlen devam ettiği söylenmektedir. Eskiden yaygın bir şekilde kullanılan turna telinin (destan kahramanlarda olduğu gibi) başa takılması geleneği bazı bölgelerde yaşamaktadır. İslâmî dönemde de Batı

Türkleri akıncılarının kalpak, külâh ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış turna ve balıkçıl kuşu telleri ve tüyleri bulunurdu. Kuş tüyü, hâkimiyet sembolü olarak da kullanılmıştır. Başına turna teli takılan geline uğur getireceğine de inanılan turna, kuğu gibi bereketin ve refahın da sembolüdür⁹¹⁶. Karacaoğlan, bir şiirinde güzellerin başına turna teli takma geleneğini işler:

Ben varmaz oldum işime,
Hayâlin girmez düşüme,
Turna tellerin başına,
Sokup giden Dürye Dürye.

Karacaoğlan, s.354, Tür., 479/3.

Halk şairleri, turna vesilesiyle söyledikleri şiirlerde gelinin yanında kahramanların başlarına da turna teli taktığı gerçeğini şiirlerinde ifade ederler. Yukarıda ifade edildiği gibi güzeller başlarına turna teli takarlardı. Turna teli bu özelliğinden dolayı olmalı ki bir piyasa oluşturmuştur ve alınıp satılan bir nesne olarak kabul görmüştür. Karacaoğlan da aşağıdaki şiirinde turna telinin müşterisi olana sattıldığını söyler:

Durnam göç eylemiş düzmüş bir katar,
Şahin girmiş arasına, çığırsır öter,
Müşteri olana telini satar,
Yavru şahin heybetinden toz vurup gider.

Saim Sakaoglu, Karacaoğlan, s.589, 383/4.

14. Turna-Tüy:

Tülek, tüy değiştirme döneminin adıdır. Karacaoğlan, bir dördlüğünde turna kuşlarının tüy değiştirme dönemine dikkat çeker. “ Zamane ve çığ ” gibi ifadelerden anlaşılacağı üzere bu dönem sonbahardır. Yani turnalar, göç mevsiminde tüy değiştirirler:

Yel eser de işlaşırsırmalar,
Siyâh zülfü mâh yüzünü tırmalar,
Zamânedede tülek olmuş turnalar,
Dizilmiş katara, çığ inen gider.

Karacaoğlan, s.192, Koş., 279/2.

15. Turna-Uçması:

Turnalar ağır kanat vuruşlarıyla sürüler halinde “ V ” oluşturarak uçarlar. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde turnanın uçuşunu, gerek kanatlarındaki kırmızı tüyler dolayısıyla gerekse sıladan getirdiği tasavvur edilen yakıcı haberden ötürü “ yana yana ” ifadesiyle karşılar. Şair, ayrıca turnanın göğe yükselirken dönerek uçtuğu bilgisini verir:

Turnam gelir yana yana
Kanadı boyanmış kana,
Çık havaya döne döne,
Bizim iller görünür mü?

Karacaoğlan, s.274, Semâî, 388/2.

⁹¹⁶ Şükrü Elçin, *a.g.m.*, s.68-9.

D. Turna İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Turna-Sevgili:

Âşıklar, turnayı sevgililerine benzetirler. Anadolu'daki inanışlara bağlı olarak turna kız ve gelin suretinde tecessüm eder. Berrak, duru ve gayet açık sarı renge “ turna gözü ” tâbir edilir. Şairlerimiz saflığı anlatmak için turna ile sevgili arasında benzerlik kurarlar:

Dahi ol maceradır kim dîdeler bulanık seller
Akan turnaya benzer cânib-i deryâya dûş olmuş
Âşık Ömer, s.118, G., 241/2.

Âşıklar, turnayı sevgililerine benzetirler. Anadolu'daki inanışlara bağlı olarak turna kız ve gelin suretinde tecessüm eder. Turna, Anadolu'da “ kız-güzellik ” sembolüdür. Sivas'ta, kızlar nişanlı iken “ Bana değmeyin, ben bir turnayım, evlenince kanadı kırık turna olurum ” şeklindeki sözü, nişan devresinin güzel, evliliğin ise zor olduğu manasını içermektedir⁹¹⁷. Karacaoğlan aşağıdaki dörtlüğünde sevgilinin bakışını turna bakışına, yürüyüşünü de ceylan yürüyüşüne benzetir:

Salavât getirsin cemâlin gören,
Bakışın turna da, sekişin cerân,
Uğradığın yeri edersin vîrân,
Bülbül has bahçada gl ile oynar.
Karacaoğlan, s.163, Koş., 238/4.

2. Turna (Teli)-Kız:

Turna, Anadolu'da kız güzelliğinin sembolü ve halk şiirimizin gurbet ve sıla çağrışımlarını taşıyan habercisidir. Karacaoğlan, bir başka dörtlüğünde turna teli ile kız arasında benzerlik kurar:

Kız, görmemiş daha gerdek,
Gelin yeşilbaşlı rdek,
Geziyor elinde bardak,
Kız turnada tele benzer.
Karacaoğlan, s.296, Semâî, 419/3.

45. ÜVEYİK:

veyik kuşuna Türkçede veyik; Farsçada fahte isimleri verilir. veyik kuşu Anadolu ağızlarında eveyik, efeyik ve dirvana isimleriyle de bilinir⁹¹⁸.

veyik, gvercingiller familyasından kumrudan küçük ve koyu renkli bir kuştur. veyiğin kanat örtüleri ve omuz tüylerinin ortası koyu gri, kenarları kıızıdır. Boyun yanlarında beyaz üzerine dalgalı siyah çizgiler vardır. Uçuşu hızlıdır. veyik, konarken genellikle siyahımsı kuyruğunu açar. stten ve alttan beyaz kuyruk ucu görülür. Bu kuşun genci daha kahverengidir ve koyu desenleri bulunmaz. veyik kuşu genellikle tarım alanlarında beslenir. Seyrek ormanlar, çalıklıklar, parklar, bahçeler üveyik kuşunun bulunduğu yerlerdir⁹¹⁹.

⁹¹⁷ şükrü Elçin, *a.g.e.*, s. 64.

⁹¹⁸ mr Ceylan, *a.g.e.*, s.134.

⁹¹⁹ Heinzl, *a.g.e.*, s.198.

Üveyik genel itibariyle kızılımsı pas renginde bir kuştur. Bu kuşun gagası koyu gri, bacakları kirli kırmızıdır. Gözleri ise kırmızıya çalan portakal rengindedir. Boyu 28 cm. civarındadır. Üveyik, yuvasını ağaç dalları arası ve sık çalılıklarda kurar. Üveyikler genellikle ikili üçlü gruplar halinde bahçelerde ve korularda görülür⁹²⁰. Üveyik kuşu, endamı güzel, sesi hoş olduğu için şairlere ilham olmuştur. Devamlı sık yapraklı, yüksek ağaçlara; servi bulamazsa söğüt ve kavaklara konar. Bu kuşun kendini avcılardan ve yırtıcı hayvanlardan korumak için serviye konduğu şüphesizdir. Servinin bulunduğu yerlerde yılan da bulunur. Birtakım kuşların yuvalarını servi dalları aralarına yapmalarından dolayı yılanlar bu yuvalardaki yavruları yemeye haristirler. Güvercin, kumru ve üveyik gibi kuşların boyunlarında bir halka şekli vardır. Buna mutavvak yani gerdanlık denilir⁹²¹.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Üveyik:

Bülbülün güle, pervanenin muma karşı temâyül beslediği sanıldığı gibi üveyik kuşunun da serviye karşı mütemâyil olduğu, bu cihetle de sadece serviye konuğu farz olunur. Servi ağacı, üç çeşittir. Serv-i nâz denilen ilk türü, yeni yetişen dalları etrafa sarkan bir servidir. Sevgilinin tazesini buna benzetilir. İkinci servi türü olan, serv-i âzâd ise dalları doğru bitmiş olan bir sevidir. Üçüncü servi türü ise serv-i şehidir. Bu servi ağacı doğru büyümüş ve iki dalı bulunan servidir. Ekseriyet uzun boy, bu ağaca teşbih olunur⁹²². Üveyik kuşu, Dede Korkut Kitabı'nda kartal vb. yırtıcı kuşların saldırdığı av kuşlarından birisi olarak anılır⁹²³.

Üveyik kuşu, kumru gibi edebiyatımızda servi üzerinde bulunması, ötüşü, boynunda halka bulunması ve güzelliği gibi unsurlar dolayısıyla ele alınır. Üveyik kuşu ile sevgili arasında benzerlik kurmak şairlerin sıklıkla başvurdukları bir husustur. Antalya yöresine ait bir ninni örneğinde üveyik kuşunun güzel sevgili ile olan ilişkisi vurgulanır:

Evleri var üveyikli,
Bahçeleri güneyikli,
Emmisi burma bıyıklı,
Dedesi hacı sarıklı,
Babası samur kürklü,
Ninni kuzum, ninni!⁹²⁴

B. Üveyik İle İlgili Genel Özellikler:

Üveyik kuşu ile ilgili örneklere her üç şairimizde de tesadüf edildi. Onun gözlerinin kırmızı olması, dağlarda ve havada görülmesi ve boynunda tavk denilen halkanın bulunması hususları şairlerimiz tarafından işlenmiştir.

1. Üveyik-Gözlerinin Kırmızı Olması:

Üveyik genel itibariyle kızılımsı pas renginde bir kuştur. Bu kuşun gagası koyu gri, bacakları kirli kırmızıdır. Gözleri ise kırmızıya çalan portakal rengindedir. Karacaoğlan bir dördünlüğünde sevgili ile üveyik kuşu arasında benzerlik kurar. Üveyiğin güzelliğinin yanı sıra gözlerinin rengi bu teşbihe zemin hazırlar. Şair, üveyiğin gözlerinin kanlı olduğunu söyleyerek üveyik kuşunun gözlerinin renginin kırmızı olduğu gerçeğini dile getirir:

⁹²⁰ Kübra Eskiğün, *a.g.t.*, s.88,89.

⁹²¹ Ahmet Talat, Onay, *a.g.e.*, s.163.

⁹²² Ahmet Talat, Onay, *a.e.*, s.162.

⁹²³ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.128.

⁹²⁴ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.278.

-Küstürdüm güzeli; güldüremedim,
Küsmeye güzellerin şâhı isen de,
İndiririm güzel seni havadan,
Bir gözleri kanlı üveyk isen de.

Karacaoğlan, s.159, Koş., 234/1.

2. Üveyik-Halka (tavk):

Güvercin, kumru ve üveyik gibi kuşların boyunlarında bir gerdanlık şekli vardır. Buna mutavvak yani gerdanlık denilir. Fehîm, bir beytinde servi, üveyik ve tavk (halka) unsurlarını bir araya getirir. Servi, düzgün ve uzun boyu ile sevgili için benzetme unsuru olur. Servi dalları arasında bulunan ve boynundaki halkası dolayısıyla üveyik kuşu, âşığın benzetmeliği olur. Şair, üveyiğin boynundaki çembere benzeyen halkayı kölelik, esirlik tasması olarak yorumlar. Çünkü âşık, sevgilinin serviye benzeyen boyunun güzelliği karşısında onun esiri olmuştur:

Esbin o türk-i serv-kad gülşene itse fâhte
Gerden-ı bülbülü be-tavk eyleye misl-i fâhte
Fehîm-i Kadîm, s.656, G., 271/1.

“ O servi boylu güzel, atını gülbahçesine sürse, bülbülün boynuna üveyik gibi halka vurur, onu esir eder. ”

3. Üveyik-Mekânı ve Uçması:

Üveyik, yuvasını ağaç dalları arasında ve sık çalılıklarda kurar. Üveyikler genellikle ikili üçlü gruplar halinde bahçelerde ve korularda görülür. Havalarda, dağlar ve serviler onun mekânlarını oluşturur. Âşık Ömer, “ hayvanlar destanı ”nda üveyiğin mekânının dağlar olduğunu söyler:

Sarı ile fahte yasdanır dağı
..... kılmakta bir an ferâğı
Gâh inip ovaya gezer alçağı
Perin açıp eyler seyr ile sahra
Âşık Ömer, s.7, D., 1/32.

Karacaoğlan ise üveyik-sevgili teşbihi içerisinde üveyiğin mekânının gökyüzü olduğunu ifade eder. Ayrıca bu şiirde şair, “ indiririm güzel seni havadan ” ifadesi ile üveyik kuşunun uçuşu da hatırlatır:

-Küstürdüm güzeli; güldüremedim,
Küsmeye güzellerin şâhı isen de,
İndiririm güzel seni havadan,
Bir gözleri kanlı üveyk isen de.
Karacaoğlan, s.159, Koş., 234/1.

D. Üveyik İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Üveyik kuşu güzelliği ile sevgiliye; boynundaki halka dolayısıyla da aşığa benzetilir. Üveyiğin bülbül ile kurulan ilişkisi yine aşığa benzetilmeleri yönüyledir.

1. Üveyik-Âşık:

Bülbülün güle, pervanenin muma karşı temayül beslediği düşünüldüğü gibi üveyik kuşunun da serviye karşı mütemâyil olduğu, bu cihetle de sadece serviye konduğu tahayyül edilir. Aslında üveyiğin serviye konması -hem avcılardan hem de yırtıcı hayvanlardan- bir korunma amacından ileri gelir. Servi, düzgün ve uzun boyu ile sevgilinin benzetilene olur. Servi dalları arasında bulunan ve boynundaki halkası dolayısıyla üveyik kuşu, ise âşık için benzetme unsuru olur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde üveyiğin boynundaki halkaya benzeyen çemberi kölelik tasması olarak yorumlar. Çünkü âşık, sevgilinin serviye benzeyen boyunun güzelliği karşısında onun kölesi olur:

Esbin o türk-i serv-kad gülşene itse fâhte
Gerden-ı bülbülü be-tavk eyleye misl-i fâhte
Fehîm-i Kadîm, s.656, G., 271/1.

“ O servi boylu güzel, atını gülbahçesine sürse, bülbülün boynuna üveyik gibi halka vurur, onu esir eder. ”

2. Üveyik-Bülbül:

Şiirimizde servi ağacı ile sevgili arasında benzerlik kurulur. Üveyik kuşu da çoğu zaman servi ile birlikte ele alınır. Onun boynundaki halka, şairler tarafından değişik tahayyülere zemin hazırlar. Fehîm, bir şiirinde bu halka vasıtasıyla üveyik ile bülbül arasında benzerlik kurar. Benzetme yönü ikisinin de âşık olarak tayayülü ve sevgilinin esiri olmaları yönüyledir. Üveyiğin boynundaki halka esaretin işareti olarak yorumlanır. Bülbülün sevgili karşısındaki tutsaklığı onu üveyik misali halkalı kılar. Ayrıca şair, güzeli serviye, saçını sümbüle, yanağını gülyaprağına benzetir. Bülbül, güle âşıktır, onun tutsağı olmuştur. Şair, bu tutsaklığı bülbülün boynuna üveyik gibi halka vurmak olarak yorumlar. Çünkü bülbül, gül yanak üzerindeki sümbül saça avlanmıştır:

Berg-i gül üzre sünbülün dâm ide ger Fehîm o serv
Gerden-i bülbülü be-tavk eyleye misl-i fâhte
Fehîm-i Kadîm, s.658, G., 271/6.

“ Ey Fehîm! Eğer o servi boylu güzel, sümbüle benzeyen saçını, gülyaprağı gibi yanağı üzerine tuzak yaparsa, bülbülün boynuna üveyik gibi halka vurur, onu esir eder. ”

3. Üveyik-Sevgili:

Üveyik ile sevgili arasındakurulan benzetme güzellikleri, narin yapıları ve gözlerinin kırmızılığı dolayısıyladır. Karacaoğlan aşağıdaki dörtlüğünde sevgiliyi ayaklarının yere basmaması, güzelliği ve gözlerinin rengi dolayısıyla üveyik kuşuna benzetir:

-Küstürdüm güzeli; güldüremedim,
Küsmeye güzellerin şâhı isen de,
İndiririm güzel seni havadan,
Bir gözleri kanlı üveyk isen de.
Karacaoğlan, s.159, Koş., 234/1.

46. YARASA:

Yarasaya Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde yarasa, yarısı, yarasık, yarık, yaru kanat, yarkanat, yarganat gibi isimler verilir⁹²⁵. Arapçada huffâş ve vatvât isimleri, Farsçada ise şebpere ismi verilir. Hafeş, rü'yeti zayıf, küçük gözlü, aydınlıkta göremeyip gece görür olmak anlamındadır. Huffâş kelimesi bu sözcükten müştâktır⁹²⁶.

Yarasalar gece kuşlarıdır. Güneşe bakamazlar. Yarasaların gözleri ışık için küçük ve yetersizdir. Yarasalar, yankıyla ya da nesnelere çınlamasıyla oluşan dalgaları algılayarak karanlıkta bir yere çarpmadan yer değiştirirler. İyi uçucu olmalarına rağmen yerde acemidirler. Dinlenirken el başparmaklarının güçlü tırnağıyla bir desteğe, baş aşağı tutunurlar. Çoğu zaman böcek ve meyvelerle beslenirler. Genellikle mağaralarda üye sayısı bir milyonu bulan grup halinde yaşarlar⁹²⁷. Yarasalar uçabilen tek memeli hayvan türüdür. Dünyanın hemen hemen her yerinde yaşarlar Bu kuşların vücudu insan vücuduna benzer. İki kanat açıklığı 150 cm.'yi bulur. Yarasalar, yavrularını sancılı bir doğumla dünyaya getirirler. Gündüz vakitlerini ve kış aylarını uyuyarak geçirirler⁹²⁸.

Yarasa, uzuvları itibariyle diğer kuşlardan farklıdır. Yarasanın gözleri ve dişleri küçüktür. Erkeğinin husyesi vardır. Belli olan bir de burnu vardır. Dişi olanı hayz görür ve hayzından temizlenir. Yarasa, insan gibi güler. İdrarını dört ayaklı hayvanlar gibi yapar. Yavrusunu emzirme yoluyla besler. Yarasanın teşekkülü insanların çok garibine gider. Uzuvları et ve kandan ibaret gibidir. Diğer kuşlarda incecik tüyler, güçlü kanatlar olduğu halde yarasanın böyle değildir. Kanatları, açıldığı zaman yelkeni andıran gerilmiş bir deri halindedir. Yarasa, hızlı uçar; sinek, sivri sinek ve bazı meyvelerle beslenir. Akbabadan daha çok yaşar. Yarasa üç ile yedi arasında yavru yapar. Bu kuşların çiftleşmesi genellikle uçarken olur. Yarasa, insan, kanguru ve maymun gibi yavrusunu yanından ayırmaz, beraberinde taşır. Yavrusunu kanadının altında veya ağzında götürür. Yavrusuna karşı çok şefkatlidir. Uçuş esnasında dahi onu emzirir. Fıtratı icabı çınar ağacından uzak durur. Yanlışlıkla çınar ağacına temas etmişse uçmaktan vazgeçer. Yarasalar geceleri insanlara hücum ederek kör ettikleri bilinir. Yarasanın bu atılışı gözlerdeki fosforların ışığına olduğu sanılır⁹²⁹.

A. Kültürümüzde Yarasa:

Kültürümüzde yarasa hadis, değişik rivayet ve inanışlarda yerini alır. Yarasanın gece uçuşu ve yaratılışı hakkında rivayetler vardır. Bazı müfessirler derler ki yarasayı Allah'ın izniyle Hz. İsa (a.s.) yaratmıştır. Yarasanın gece görünüşü ya da gece uçuşuyla ilgili şöyle bir rivayet anlatılır. Buna göre: Yarasa kâmil-i kudreti ve sun'una mübayin olunca diğer kuşlar ona kahr u buğz ettiler. Etle geçinen kuş, yarasayı da tutup yer. Et yemeyen ise onu tutup öldürür. Yarasa da yenmekten ve öldürülmekten korktuğu için gece uçar, gündüz uçmazmış. Bir başka rivayette ise onun yaratılışı ve uçuşu hakkında bilgiler verilir. Bu hususta halk arasında şöyle denilir: Hz. İsa (s.a.), Allah'ın izniyle yarasadan başkasını yaratmadı. Vehab Hazretleri ise yarasa hakkında şöyle rivayet eder: Yarasa insanın gözünden kayboluncaya kadar uçar. Gözden kaybolunca da düşer ve ölür. Buna sebep beşerin yarattığıyla Allah'ın yarattığı belli olması içindir⁹³⁰.

⁹²⁵ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.122.

⁹²⁶ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.208.

⁹²⁷ *Büyük Larousse*, "Yarasalar" mad., C. 20, s.12419.

⁹²⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s. 235.

⁹²⁹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.131, 132.

⁹³⁰ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.131.

Hız. Muhammed (s.a.v.) insanların yarasanı öldürmelerini yasakladı. Beyt-i Mukaddes harap olduğunda, yarasanın “ Ya Rabbi! İzin ver, kâfirleri harap edeyim.” diye niyazda bulunduğu rivayet edilir”⁹³¹.

Yarasanın tüylerinin olmaması ile ilgili durum bir efsanede şöyle açıklanmıştır: Hız. Süleyman, kuş tüylerinden bir saray yapmak ister ve bütün kuşların tüylerini gelip dökmesini ister. Fakat yarasa işini bahane ederek tüyünü dökmeye gelmez. Bunun üzerine Hız. Süleyman, beddua edince yarasanın tüyleri dökülür. Bir Muğla efsanesinde ise Hız. Süleyman’ın yerine gelen padişahın kuşların tüylerini geri verme sözünü, yarasanın duymaması sonucunda tüysüz kaldığı anlatılır⁹³².

Yarasa hakkında sağlıkla ilgili inanışlar da mevcuttur. Ölmüş bir yarasanın kurumuş başı yastığın altına konulursa insan uyuyamaz. Eceli ile ölmüş bir yarasanın başı bakır veya demir bir kap içerisinde zambak çiçeği yağı ile çokça kaynatılırsa, bu kaynamış yağdan mefluç kimseye sürülürse iyi gelir. Titreme hastalığına, veremli uzuvlara sürülmesi de şifa bahş eder. Acayip ve tecrübe edilmiş bir ilaçtır⁹³³. Yarasa kemiği, büyü yapmak için en kıymetli bir vasıtaadır. Özellikle muhabbet büyülerinde çokça kullanılır⁹³⁴.

Yarasanın rüyaya yansımış özellikleri de vardır. Onu rüyada görmek ibadet eden bir insana işaret eder⁹³⁵. Ayrıca görülen hal doğrultusunda yarasa körlüğe, sapıklığa delalet eder⁹³⁶.

B. Edebiyatımızda Yarasa:

Edebiyatımızda yarasa, gündüz görünmeyip geceleri uçuşması, rengi, soğuk yüzlü olması, kuytu yerlerde yaşaması ve ötüşü gibi özellikleri dolayısıyla yerini alır. Yarasa, edebiyatımızda özellikle teşbih unsuru olarak kullanılan önemli hayvanlardan birisidir. Âşığın kendisi ve bahtı; sevgilinin kendisi ve beni; rakip, külhan, Mecnûn vs. için benzetilen olur. Edebiyatımızda özellikle bilmeceelerde yarasa motifine sıkça rastlanır. Aşağıdaki bilmece örneğinde yarasanın gündüz kaçışına gece uçuşuna işaret edilir:

Ay var iken uçar,
Gün var iken kaçar.⁹³⁷

C. Yarasa İle İlgili Genel Özellikler:

Yarasanın Dîvân şiirinde kullanım yönü daha çok ışıktan rahatsız olmasıdır. Yarasa incelediğimiz şiirlerde daha çok Fehim’de geçmektedir. Karacaoğlanın şiirlerinde göremediğimiz yarasa kuşu, Âşık Ömer’de bir yerde geçmektedir. İncelenen şiir örneklerinde yarasanın beslenmesi, geceyle ilgisi, mekânı ve ötüşü şiirimize konu olur.

1. Yarasa-Beslenme:

Yarasa, geceleri avlanır. Çeşitli tohum, meyve, sinek ve sivri sinek gibi şeylerle beslenir. Fehîm bir şiirinde yarasanın tohumla beslendiğini ifade eder. Çiftçiler, Nil nehrinin dalgalarını görünce tohumları bağlarına saçarlar. Bunu gören yarasa da tuzakla tohum

⁹³¹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.132.

⁹³² Muharrem Kaya, *a.g.m.*, s.133.

⁹³³ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.132.

⁹³⁴ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.208.

⁹³⁵ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.132.

⁹³⁶ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s. 236.

⁹³⁷ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.145.

tanelerini avlamaya hazırlanır. Baharın gelişiyle yarasa kış uykusundan çıkar; yağmurun bereketiyle çiftçiler de arpa ya da buğdaylarını ekerler. Bu durum, yarasanın beslenmek için elverişli ortamı yakaladığı gerçeğini gösterir:

Görüp emvâc-ı Nîl'i cümle dihkân oldu tohm-efşân
Şikârı murg-ı 'Îsâ hâzır oldu dâmla dâna
Fehîm-i Kadîm, s.140, K.7/13.

Murg-ı Îsâ, yarasa kuşudur. Bu kuşun surâh-ı mak'adı yoktur. Ağzından veya burun deliğinden doğurur derler. Kanatlarında tüy ve yelek yoktur. Rivayete göre Hz. Îsâ, yarasa suretinde balçıktan bir beden yapıp ancak mak'at yerini unuttur. Emr-i İlahi ile ol beden ruh bulup uçmaya başlar. Gözden kayboluncaya kadar uçar, sonra düşer. Yerine Yaradan yarasayı, bir daha yarattı. Günümüzde uçan yarasa onun neslindedir⁹³⁸.

2. Yarasa-Gece:

Yarasa, güneşten ve her türlü ışıktan rahatsız olur. Bütün yaşam faaliyetlerini geceleri gerçekleştiren bir kuştur. Güneşin ilk ışıklarıyla birlikte yarasa hareket kabiliyetinin çoğunu kaybeder. Fehîm, bir beytinde yarasanın bu özelliklerinden dolayı onu geceyle dost olarak gösterir. Şair, gül ile laleyi rengi dolayısıyla güneşe benzetir. Güneş, geceyi kovucu bir unsurdur. Dolayısıyla geceyle birlikte var olan yarasa da bu kovulmadan etkilenir:

Hurşîd-sitân itdi gül ü lâle çü dehri
Huffâş gibi şeb dahı cavîd görünmez
Fehîm-i Kadîm, s.462, G., 117/4.

“ Mademki gül ve lale dünyayı Güneş ülkesi haline getirdi, gece de yarasa gibi ebedi görünmez.”

3. Yarasa-Mekân:

Yarasa gece kuşu olduğu için onun mekânları genellikle mağra, yar ve harabe gibi kuytu yerler olur. Daha doğrusu onun mekânları güneşi ve her türlü ışığı saklayan kapalı yerlerdir. Karanlıkla beraber ise avlanmak için bağlara bahçelere iner. Fehîm bir şiirinde yarasayı bahçede tahayyül eder. Kendisini geceye dostluk etme bakımından yarasaya benzetir. Çünkü şair, iftar için güneşin gonca gülü ve ay yüzlü sevgilisinin evine davetlidir:

Huffâş-veş bu bâğda şeb-dostam Fehîm
İftar için o gonca-gül-i mihr ü meh-cenâb
Fehîm-i Kadîm, s.178, K., 13/15.

“ Ey Fehîm! Ben şimdi, o güneşin gonca gülü ve ay yüzlümün iftarı için bahçede yarasa gibi geceyle dostluk etmekteyim.”

4. Yarasa-Ötüşü:

Yarasanın geceleri ürkütücü ve iç burkutucu ötüşü şairlerimizin sık sık andıkları bir husustur. Onun ötüşü, geceyle mümkündür. Nitekim Fehîm bir şiirinde yarasanın ses çıkarmasının geceyle mümkün olduğunu söyler. Şair, bu şiirinde yarasanın gece ötüşünü, gündüzün neden ötmediğini anlatmak olarak yorumlar:

⁹³⁸ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.208.

Râz-ı fîrûg-ı cevher-i hurşîdi faş ide
Huffâşa düşse sâye-i mihr-i zamîrümüz
Fehîm-i Kadîm, s.476, G., 129/3.

“ İç güneşimizin gölgesi, yarasa üzerine düşse, Güneş cevherinin ışığının sırrını açıklar.”

D. Yarasa İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Yarasa, şiirimizde genel özelliklerinden ziyade daha çok teşbih amaçlı kullanılmaktadır.

1. Yarasa-Âşık/Şair:

Yarasa ile âşık arasında kurulan benzetme gece dolayısıyladır. Bilindiği gibi yarasa bir gece kuşudur. Gündüzleri sevmeyen bu kuş, bütün yaşam faaliyetlerini geceleri gerçekleştirir. Bunun için de her gündüz oluşunda yuvasında geceye hasret duyar ve onu bekler. Fehîm bir şiirinde âşığı geceye dost olması yönüyle yarasaya benzetir. Çünkü âşık, sevgilisine iftara yani akşam üzeri sevgilinin evine davetlidir. Bunun içinde gündüzün çabucak bitip akşamın gelmesini bekler. Buna göre şair, beytinde yarasayı sevgilinin bahçesinde tahayyül eder. Âşık, akşam olmasını beklerken bile sevgiliden uzak duramaz. Ayrıca şair, bu şiirde güneşin gonca gülü ifadesiyle hem sevgilinin vasıflarını söylemekte hem de güneşin gonca haline geldiğini yani kapandığını haber vermektedir. Çünkü gonca halindeki gül daha açılmamıştır, kapalıdır. Açılması sabah vakti olur. Yine ay yüzlü ifadesiyle şair sevgiliyi övmekte aynı zamanda da karanlığın çöktüğünü söylemektedir. Ayın ortaya çıkması karanlıkla mümkündür:

Huffâş-veş bu bâğda şeb-dostam Fehîm
İftar için o gonca-gül-i mihr ü meh-cenâb
Fehîm-i Kadîm, s.178, K., 13/15

2. Yarasa-Baht:

Yarasa ile baht arasında kurulan ilgi renkleri yönüyledir. Yarasa, gece kuşu olduğu için karanlıklarla anılır. Böylece bahtın karalığı ile yarasının geceye meyli arasında benzerlik kurulur. Âşık, kara bahtlı olması dolayısıyla cefa akşamının yarasası gibidir. Yukarıdaki şiirde geceyi bekleyen âşık, aşağıdaki şiirde geceden uzaklaşmak istemektedir. Çünkü âşık, geceleri sevgiliyi düşündüğünden cefa çekmektedir. Bu durumda âşık, kendini bahtsız adletmekte, baht yarasasının daima cefa akşamına yöneldiğini söyleyerek bunun değişmeyeceğinden söz etmektedir. Bu şiirde şairin karamsar ruh hali ortaya çıkmaktadır:

Mâ'il-i şâm-ı cefâdur dâ'imâ huffâş-ı baht
Pertev-i mihr-i kemâlüm zâhir olmuş olmamış
Fehîm-i Kadîm, s.488, G., 139/3.

3. Yarasa-Ben:

Yarasa ile ben arasında kurulan ilgi renk yönüyledir. Yarasa hem rengi, hem de gece kuşu olması dolayısıyla siyah renkle anılır. Sevgilinin yanağındaki ben de siyah rengi dolayısıyla yarasaya benzetilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sevgilinin yanağı ile güneş arasında şekil ve renk ilgisi kurarak benin yanak güneşini, mekân edinmesinde şaşılacak bir hal olduğunu söyler. Çünkü yarasanın güneşten hoşlanmasının söz konusu olmadığını ifade eder. Yarasa, güneşten kaçtığı halde, ben yarasasının sevgilinin yanak güneşinde bulunuşunu hayretle karşılar:

Ne hâldür k'ide mihr-i ruhın mekân ol hâl
Olur mı şeb-pere hiç âfitâbdan mahzûz
Fehîm-i Kadîm, s.506, G.150/2.

4. Yarasa-Ebû Cehil:

Yarasa ile Ebû Cehil arasında kurulan ilgi ışığa olan düşmanlıkları dolayısıyla. Fehîm bir şiirinde yarasa ile Ebû Cehil arasındaki ilgiyi leff ü neşr sanatıyla işler. Yarasa, gündüz güneşe, gece aya karşı düşmanlık besler. Onlardan devamlı kaçır. Aslında yarasa her türlü ışığa karşıdır. Ebû Cehil de İslâm gibi manevî ışığa her zaman karşı gelmiştir. Peygamberimizin en büyük düşmanı olan Ebu Cehil, kendini karanlığa ve küfre mahkûm etmiştir. Ebu Cehil kelime anlamı olarak “ cehaletin babası ” demektir. Cehalet ise karanlık, ışığı görememek demektir. Yarasa gibi Ebu Cehil de ışığı görmekten her daim rahatsız olmuştur. İslâmın ve Peygamberimizin ay ve güneş olarak telakki edilmesi ve Ebu Cehilin bu iki unsura karşı vermiş olduğu düşmanca tavır bu teşbihte önemlidir:

Mihr ü mâha düşmen olmakla ne var huffâş-veş
Olsa bir köpek ne gam Bû Cehl-i kâfer rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.104, K., 1/391.

“ Yarasa gibi Güneş’e ve Ay’a düşman olmaktan ne çıkar? Ebû Cehil gibi kâfir bir köpekten İslâm’a gece gündüz, herhangi bir zarar gelebilir mi? ”

5. Yarasa-Gece:

Yarasa ile gece bir birlerine dosturlar. İkisinin de düşmanı güneştir. İkisi de siyahtır. Yarasa, gündüzün karanlığa saklanır ve güneşin gitmesini bekler. Güneşin gidişi yarasa ile geceyi buluşturan bir olaydır. Çünkü yarasa geceleri hareket kabiliyeti bulur. Fehîm bir beytinde yarasayı ve geceyi ebedi görünmez kılacak şeyin gül ve lalenin dünyayı güneş ülkesi haline getirmesiyle mümkün olacağını söyler. Lale ve gül şekil ve renk itibariyle güneşe teşbih edilir. Bu kadar güneşin olduğu yerde karanlığın oluşması düşünülemez. Dolayısıyla yarasa ve gece varlık umudunu kaybeder:

Hurşîd-sitân itdi gül ü lâle çü dehri
Huffâş gibi şeb dahı cavîd görünmez
Fehîm-i Kadîm, s.462, G., 117/4.

6. Yarasa-Mecnûn:

Mecnûn, “ Leyla ile Mecnûn ” hikâyesinin baş kahramanıdır. Diğer bir adı Kays’dır. Mecnûn Leyla’ya âşık olup ona duyduğu aşktan ötürü çöllere düşmüştür. Aşk öyle bir hal almıştır ki her nesnede herşeyde Leyla’yı görür olmuştur. Fehîm bir şiirinde bu olaya telmihte bulunur. Ancak bu dünyanın Kays’ının ve Ferhad’ının maymun iştahlı bir tabiata sahip olduklarını söyler. Şair, bu iki âşığın sevgilileri uğrunda mücadelelerini küçümser ve onları maymun iştahlılıkla itham eder. Öyleki Leyla’ya yarasa, Şirin’e de sinek âşık olmuştur, der. Şair, “ Sebki Hindî ” üslubunun vermiş olduğu tarzla kelime oyunları yapmaktadır. Leyl’in gece anlamı, Şirin’in tat anlamı şairin söyleyişteki gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Yarasanın geceye meyli ile Mecnûnun Leyla’ya meyli arasında ilgi kurulur. Şair, bu şiirinde leff ü neşr sanatıyla bu hususu ifade etmektedir. Şirin’in tat anlamı dolayısıyla Ferhat, sineğe benzetilmiştir. Çünkü sinek, tatlıya meyillidir. Burada sineğin bütün tatlılara girmesi ile yarasanın da geceyi sahiplenmesi şaire göre maymun iştahlılık örneğidir:

Ki tab‘-ı bül‘l-heveslerdür bu dehrün Kays u Ferhâd‘ı
Ki olmuş Leylî‘ye huffâş u Şîrîn‘e meges âşık
Fehîm-i Kadîm, s.526, G., 164/2.

7. Yarasa-Külhan:

Külhân, han ve hamamlarda suyu ıstmak için ateş yakılan yere denir. Yani külhân hamam ocağıdır ya da bu ocağı yakan kişidir. Bir de serseri, sarhoş ve çapkın anlamında külhânî vadır. Yarasa ile külhân arasında kurulan ilgi geceye ait olmaları yönüyledir. Çünkü hamamların ocağı daha çok geceleri yanar. Yarasa da geceleri dolaşmayı sever. Şair, aşağıdaki şiirinde “ Benim külhan yarasası ile aynı değerde olduğumu sanma, ben, bir başka gülbahçesinin güzel sesli kuşuyum. ” diyerek yarasa ile külhânî arasında bir ilgi kurar. Bu ikili arasında şekil, ses ve geceleri dolaşmaları yönüyle bir benzerlik kurulur. Bilindiği gibi külhânî paltosunu omuzlarına alarak yürür. Bu yönüyle yarasanın duruşunu akla getirir. Yine külhânînin geceleri dolaşması ve ortalıkta nara atması ile yarasanın geceleri yönünü bulabilmek için çığlık atması arasında benzerlik kurulur:

Huffâş-ı külhana beni sanma beraberem
Ben murg-ı hoş-nevâ-yı gülistân-ı diğerem
Fehîm-i Kadîm, s.246, Trk., II, 4/8.

8. Yarasa-Sevgili:

Yarasa ile sevgili arasında kurulan benzerlik gündüz görünmemeleri dolayısıyla. Sevgili, âşığa çok az görünür. Âşık Ömer, bir şiirinde bu gerçeği ifade eder. Güzelin daha küçük iken bir yarasa gibi insan gözünden uzak olduğunu söyler. Şair, daha küçüklüğünde böyle olan bir güzelin daha sonraki halini ve âşığa verdiği eziyetleri birer birer anlatır:

Dâhi taze tıfl iken huffâş imişsin anladım
Bir güzeller uğrusu kallâş imişsin anladım
Ey vefâsız sen beni hâk ile yeksân eyledin
Bîvefâ bir bağı katı taş imişsin anladım
Âşık Ömer, s.242, Murab., 423/1.

47. YELKOVAN:

Yelkovan, kara renkli, deniz üstünde sürekli kümeler halinde uçan bir kuştur⁹³⁹. Karabatak gibi açık deniz kuşlarından. Boyu 35 cm. civarında olan küçük bir deniz kuşudur. Alçaktan son derece süratli ve kavisler çizerek uçar. Rüzgârı yiyip hıza dönüştürmesine şiddetli rüzgârda daha az kanat çırpır ancak daha hızlı uçar. Karabatak yiyecek için deniz yüzeyinden metrelerce derine dalarken, yelkovan da bu durum görülmez⁹⁴⁰.

Yelkovanlar, üst kısmı siyah, alt kısmı ve kanat altı beyaz olan kuşlardır. Yelkovanların bacakları pembe, gagası siyahtır. Orta boylu olan yelkovanların kendilerine özgü uçuşları vardır. Yelkovanlar, kanatlarını gergin ve düz tutarak ve güçlü rüzgârlarda sağa sola salınarak uçarlar. Balıkla beslenen kuşlar oldukları için av esnasında suya değercesine uçarlar. Bu kuşların uçuş esnasında koyu renkli üst tarafı ile açık renkli alt tarafı birbirine takiben görünür. Yelkovanlar, sürüler halinde balık avlarlar. Deniz yüzeyinde rüzgâr şiddetlenince daha fazla süzülür, daha az kanat çırpırlar. Yelkovanlar martılar gibi gemileri takip etmezler. Koloniler halinde ürerler, üreme anlarına gece giderler. Adalarda ve denizden

⁹³⁹ *Derleme Sözlüğü*, C.11, s.4236.

⁹⁴⁰ Ömür Ceylan, I. Burdur Sempozyumu, *a.g.m.*, .311.

içerde yarlarda ürerler. Yelkovanların, Atlantik Yelkovanı, Basra Yelkovanı, Balear Yelkovanı ve Küçük Yelkovan gibi türleri vardır. Türkiye’de çokça görülen yelkovan türünün üst kısmı koyu kahverengi, alt tarafı kirli beyazdır. Koltuk altı tüylerinde kirli gri bir şekil olabilir. Yelkovanların sesi iç çeken bir insanın sesine benzer. Yelkovanlar, sürüler halinde her gün yüzlercesi İstanbul ve Çanakkale Boğazı’ndan geçit yaparlar. Karadeniz’ de nereden yuvalandıkları bilinmemektedir⁹⁴¹.

Kültürümüzde havai, boş gezen, faydasız ve lüzumsuz işler peşinde koşanlara yelkovan denilir. Yine kararsız, bir yerde ve bir işte duramayan kişilere de yelkovan ismi verilir. Yelkovan Klasik Türk Şiirinde adı çok az anılan bir kuştur⁹⁴². İncelenen şiir örneklerinde yelkovan kuşuna sadece Âşık Ömer’in “ Hayvanlar Destanı ”nda bir yerde rastlandı. Bu destanda yelkovanın yerinde durmayan devamlı uçan gezici bir kuş olduğunu gerçeği işlenir. Ayrıca bu şiirden onun açık arazilerde sıkça görüldüğü anlaşılır:

Çalığışu bir an eylemez karâr
Samancı kuşu .....
Çayır kuşları da bulmuş iştihâr
Yelkovanı seyret sahrâ be sahrâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/33.

Değerlendirme: Edebiyatımızda kuş motifleri önemli bir yekun tutmaktadır. Şairler bu motifler sayesinde üzüntülerini, kederlerini, sevinçlerini, duygularını, yaşantılarını, ruh hallerini, kızgınlıklarını, hasretlerini, isteklerini vs. rahatça ifade etmişlerdir. İncelediğimiz eserlerden hareketle Dîvân ve Halk şiirinde belirli kuş motiflerinin ortak kullanıldığı görülür: Bülbül, doğan, güvercin, keklik, papağan, tavus, üveyik, şahin, serçe ve kartal gibi.

Dîvân şairleri kimi hayvanlar üzerinde özellikle durmuşlar ve şiirlerinde daha sık adından söz etmişlerdir. Baykuş, bülbül, doğan, güvercin, karga, kartal, keklik, papağan, şahin, tavus, yarasa vs. Fehîm de Dîvân şairi olarak şiirlerinde bu geleneği devam ettirmiştir. Aynı şekilde (belirli kuşların dışında) Halk şairleri de şiirlerinde belirli kuşlara özel önem vermişlerdir. Bu kuşlar, Dîvân şairlerinde de yer almasına rağmen daha çok Halk şairleri tarafından kullanılmıştır. Bunlar: Kaz, kuğu, kumru, leylek, ördek ve turna gibi kuşlardır. Ele alınan şiir örneklerinde özellikle Karacaoğlan, bu motiflere çok yer vermiştir. Âşık Ömer ise Karacaoğlan’a nisbeten şiirlerinde bu kuşlara daha az yer vermiştir. Bunda şairin iki gelenekten de beslenmesinin rolü vardır

Bazı kuşlar kültürümüzde çok yakından bilinmesine rağmen şairler tarafından şiirlerinde yeterince ele alınmazlar. Bu durum incelenen eserlerde de görülür. Ağačkakan, balıkçın, devekuşu, eabil, kuzgun, tavşancıl ve martı bu kuşlardan bazılarıdır. Bunun sebebi net olmasa da bu hayvanların cemiyet hayatında fazla bir yer tutmadığı ve şairlerin zihinlerinde etkili bir tasavvur oluşturmadıkları düşünülebilir. Ancak cemiyet hayatında önem arzeden bazı kuşların (leylek, turna gibi) Fehîm ve Âşık Ömer’de görülmemesi dikkat çekici bir durumdur. Bunun sebebi ve hikmeti hakkında Karacaoğlan’ın diğer iki şaire göre daha halkla içiçe olması gösterilebilir.

Her üç şairimizde konu edindiği kuşların genel karakterlerini iyi bilmekte ve onların doğal yapılarını bozmadan ve değiştirmeden teşbih, teşhis ve tesbitler yapmaktadırlar. Ancak

⁹⁴¹ Heinzl, a.g.e., s.32.

⁹⁴² Ömür Ceylan, a.g.e., s.182.

Fehîm-i kadîm Dîvân şairi ve Sebk-i Hindî akımına mensup olması dolayısıyla diğerk iki şaire göre şiirlerinde gerçekle gerçeküstüyü yan yana işlemiştir. Baykuş, karga ve yarasa ile olumsuz yönlerini; bülbül, doğan, papağan ve tavusla da olumlu yönlerini ortaya koymuştur. Bu tasavvurlarda şairin içinde bulunduğu halet-i ruhiye ile teşbih unsuru olan kuşun özellikleri önemlidir. Âşık Ömer ise eserinde yer verdiği “ Hayvanlar Destanı ”yla kuşların daha çok gerçek özelliklerini şiirine aktarmıştır. Devekuşu, leylek, lori, saka, sakankur, sarıasma, sarı ve yelkovanı gibi. Karacaoğlan doğa hayatına yakınlığı dolayısıyla şiirlerinde işlediği kuşların gerçek özelliklerini son derece iyi bilmektedir. Şiirlerinden anlaşıldığına göre Karacaoğlan gezici bir şairdir. Değişik köylere, yörelere, yaylalara, ovalara uğruyordu. Hal böyle olunca onun kuş ve kuş türleri ile hemhal olması kaçınılmazdı. Şair, şiirlerinde kullandığı her kuşun gerçek özelliğini bildiğini görüyoruz. Çünkü kuşlar, Karacaoğlan’ın şiirlerinde genel olarak güzellerin özelliklerini hatırlatmak için kullanılmıştır. Onların yürüyüşü, rengi, uçuşu, ötüşü, inanıştaki yeri vs. kuşla sevgili arasında kurulan teşbihin esasını teşkil eder. Kuşların özelliği olan bakışları şairin mısralarında en çok yer verdiği unsurdur. Şair, bazen birkaç kuşu bir dörtlükte sevgili için benzetme unsuru olarak kullanır. Şairin şiirlerinde en çok yer verdiği kuş teşbihi ise gönüldür.

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

17. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN FEHİM-İ KADİM, ÂŞIK ÖMER VE KARACAOĞLAN'IN
ŞİİRLERİNDE HAYVANLAR

C.II

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sani GÖREN

İSTANBUL 2010

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

17. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN FEHİM-İ KADİM, ÂŞIK ÖMER VE KARACAOĞLAN'IN

ŞİİRLERİNDE HAYVANLAR

C.II

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan

Sani GÖREN

Danışman

Prof. Dr. Sebahat DENİZ

İSTANBUL 2010

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

3. KARA HAYVANLARI:

1. Arslan
2. At
3. Ayı
4. Boğa
5. Ceylan
6. Çakal
7. Deve
8. Domuz
9. Eşek
10. Fare
11. Fil
12. Gelincik
13. Gergedan
14. Geyik
15. Kakım
16. Kaplan
17. Karakulak
18. Katır
19. Keçi
20. Kedi
21. Kirpi
22. Koç
23. Koyun
24. Köpek
25. Köstebek
26. Kurt
27. Kuzu
28. Manda
29. Maymun
30. Pars
31. Porsuk
32. Samur
33. Sansar
34. Sırtlan
35. Sincap
36. Tavşan
37. Tilki
38. Vaşak

III. KARA HAYVANLARI:

1. ARSLAN:

Arslana Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde arslan, aslan, arıslan, arıstan, arstan, şer, yolbars; arsilan; Arapçada abbas, dırgam, herseme, esed, gazanfer, haydar, leys, hizber, hizebr, ve şibl isimleri; Farsçada şîr ismi verilir⁹⁴³.

Arslanlar, kedigiller familyasından yaklaşık iki metre uzunluğa ve bir metre yüksekliğe sahip etobur hayvanlardır. Sarı ve yatık tüylüdürler. Erkeklerinin boynu yeleli olup yelesinin şekline göre isim alırlar. Çiftleşerek ve doğurarak çoğalan memeli hayvanlardır. Arslan yavruları 108 günde doğar, üç ay emer ve yedi yaşında olgunlaşırlar. Arslanlar avlarını pençeleriyle yakalar, dişleriyle boğazlarını sıkar ve öldürürler. Avına koşarken saatteki hızı 60-70 km' ye ulaşır. Bir sıçrayışta 4-5 m. ileriye atlayabilirler. Vahşi hayvanlar olmalarına rağmen aç kalmadıkları ve korkmadıkları sürece saldırmazlar. Afrika, Arabistan, İran ve Hindistan bölgelerinde yaşarlar⁹⁴⁴.

Dişi arslanların yelesi yoktur. Ancak dişiler, erkekleri kadar güçlü ve tehlikelidir. Arslanlar genellikle geceleri tek ya da gurup halinde avlanırlar. Arslanların 70-80 cm. uzunluğunda, kavisli, ucu top püsküllü ve kuvvetli kuyrukları vardır. Kükreyişleri çok dehşetlidir. Arslanlar, fil ve gergedan dışında bütün hayvanlara saldırabilir⁹⁴⁵.

Diğer kedilerle göre arslanların gövdesi daha kısa ve içeri doğru çekiktir. Vücutları kısa, parlak ve yatık tüylerle örtülüdür. Postları kül rengi ve esmere çalan kirli bir renktedir. Erkek arslanların boyun ve omuzlarında hayvana heybetli bir görünüm veren koyu renkli yelesi vardır. Arslanların yüzü geniş, gözleri nispeten küçüktür⁹⁴⁶. Arslanlar açlığa ve susuzluğa diğer yırtıcılardan daha fazla dayanır. Arslanlar avladığı avdan başka hayvanları yemez. Karnı doyduktan sonra avının artan kısmını bırakır ve bir daha onu yemek için dönmezler. Acıktığı zaman huysuzlaşır, çok gazaplı olurlar. At sesinden, kediden, ateşten ve boş leğene vurulduğunda çıkan sestten korkarlar. Yırtıcı hayvanları kendine denk görmezler. Arslanların hamlesi şiddetlidir⁹⁴⁷.

A. Kültürümüzde Arslan:

Kültürümüzde arslan motifi yaygın bir motiftir. Arslan, kültür hayatımızda birçok teşbih, mecaz, temsil, tabir ve inanışlarda yerini almaktadır. Türkler, korkunç olduğu kadar gösterişli bir hayvan olan arslana özel bir ilgi göstermişler, onun resimlerini, remizlerini, armalarını, heykellerini yapmışlardır. İnsanoğlu ona kuvveti, vahşiliği, gücü, asilliği ve korkusuzluğu dolayısıyla “ Hayvanlar Padişahı ” vasfını yüklemiştir. Bu yolla arslan, insan padişahlarının her yolda övünülecekleri bir örnek olmuş, arslanın sureti bayraklarda, paralarda ve heykelerde görülmüştür. Arslan, Gazneli ve Selçuklu gibi birçok Türk-İslâm devletinde egemenlik sembolü yerine geçmiş, onun motifi, Türklerde kuvvetin, nüfuzun ve gücün timsali olmuştur. Öyle ki bunun bir göstergesi olarak Alparslan, Kılıçarslan, Arslan Bey, Arslan Giray, Arslan Şah gibi büyük Türk beylerine ad olmuştur. Türk büyükleri bu unvan ile saygı ve nüfuzu üzerlerine almışlardır. Arslan, bayraklarda egemenlik alameti olarak kullanılmıştır. Mavi zemin üzerine bir arslan resmi, onun üstünde bir yıldız ve hemen altında bir ay motifi bu

⁹⁴³ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KB Yay., Ank., 1991, s.29; İlhan Çeneli, *Divânü Lûgat-it Türk'te Hayvan Adları*, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ank., 1973-75, s.102.

⁹⁴⁴ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Arslan ” mad., Hayat Yay., C.1, s.73.

⁹⁴⁵ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Arslan ” mad., C.1, s.10-11.

⁹⁴⁶ *Türk Ansiklopedisi*, “ Arslan ” mad., MEB Yay., C.3, s.467.

⁹⁴⁷ Kemâleddin Demiri, *Hayatü'l Hayvan Tercümesi*, 1-2, Meral Yay., İst., s.9-10.

bayraklara işlenmiştir. Arslan bu bayraklarda bazen de güneş ile bir araya getirilirdi. Bu bayraklara “ Şîr ü Hurşit ” adı verilirdi. Güneş, Eski Türkler’ de temmuz ayının sert sıcakını temsil ettiğinden ve arslan görünüşü ve yırtıcılığı dolayısıyla iki sert mizaçlı bir bayrak üzerinde görülürdü⁹⁴⁸.

Türk sanatında arslan figürlerine hem erken devirlerde hem de sonraki devirlerde rastlanır. Çin kaynaklarına bakıldığında bazı Türk kabilelerinin arslanı bir motif olarak ele aldığı, haraç ve vergi aracı olarak canlı arslan kullandığı ve hatta arslan oyunu denilen folklorik bir oyun oynadığı bilgisine ulaşılır. Hayvan mücadele sahnelerinde arslan, gök unsuruna uygun olarak zafer kazanan konumdadır. Arslan, hayvan mücadele sahnelerinde savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret simgesi olarak resmedilir. Ayrıca arslan postu ve yelesi de yiğitlik simgesi olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı Türklerde uzun saçın yaygın bir şekilde görülmesiyle arslan yelesi arasında simgesel bir ilişki kurulmuştur. Arslan bazen de hükümdarın kendisini veya oturduğu tahtı simgeler. Nitekim Çin kaynaklarında, bazı Türk hükümdarlarının arslanlı tahta oturduğundan bahsedilir. İslâmiyet’ten sonraki Türk sanatında arslan simgeciliği, İslâmiyet’ten öncekinin izinde gelişmiştir⁹⁴⁹.

Türklerde arslanın kendisi, postu ve yelesi yiğitlik sembolü sayılmıştır. Türk kültüründe ve tarihinde arslanın yeri son derece önemlidir. Çünkü Türk kültüründe arslanın izine milattan önceki çağlardan itibaren rastlanır. Tarihte Doğu Türkleri kendilerini börüler (kurtlar), Batı Türkleri de arslanlar olarak andılar. Doğuda Göktürk kağanlığı yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Türgiş, Karluk, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu gibi Türk devletleri, buna bağlı olarak arslan motifini ön plana çıkardılar ve bunun yaygınlaşmasında öncü oldular⁹⁵⁰.

Arslan, Türklerde millî bir motif olarak kullanılmasının yanında dinî bir motif olarak da kullanılmıştır. Anadolu’da arslan adı pek çok yerde karşımıza çıkar. Kırşehir’de, Hacı Bektaş’ta, orta avluda bulunan kutsal çeşmeye “ Arslanlı Çeşme ” denilmektedir. Bu çeşmenin suyu da arslanın ağzından akar. Bununla beraber Anadolu’da birçok kaplıcada şifalı sular arslan ağzından dökülmektedir. Bu sulardan abdest alınıp namaz kılınmaktadır ve şifa niyetine su içilmektedir. Tarikatlarda özellikle Bektaşilerde arslana çok önem verilir. “Esedullah Ali-Allah’ın Arslanı” diye türlü yazılar yazılıp resimler çizilir. Bu yazı ve resimlere kutsal manalar verilirdi. Ayrıca bu tarikatta arslanlara binip yılanları kamçı olarak kullanma motifi çeşitli resimlere işlenmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli resimlerinde geyikle arslan bir araya gelmiş görülmektedir. Yani zıt iki mizaç birleşmiş, barışmış olarak ele alınmaktadır. Bu durum arslanın yüzyıllar önce barış ve güvenin simgesi olarak kullanıldığını gösterir⁹⁵¹.

Demirî’nin Hayatü’l Hayvan adlı eserinde, arslanın padişah mertebesinde olduğu, kuvvetli, cesur ve anlayışlı olduğu, açlığa, susuzluğa diğer vahşi hayvanlardan daha dayanıklı olduğu ve diğer hayvanları kendi seviyesinde görmediği için onlarla aynı ortamda bulunmadığı şeklinde devrinin düşüncelerini yansıtan ve arslan sembolizmini destekleyen çeşitli ifadeler yer almaktadır⁹⁵².

Arslan figürü, resimlerin dışında, özellikle Selçuklular’da mimari süslemesinde önemli bir yer tutmuştur. Arslan bu süsleme sanatında sarayları, şehri, kaleyi veya herhangi bir yeri

⁹⁴⁸ Malik Aksal, “ Yazı ve Resimde Arslan Suretleri ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 1996, C.10, S.202, s.4068; *Türk Ansiklopedisi*, a.g.mad., C.3, s.467.

⁹⁴⁹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., s.136-37.

⁹⁵⁰ Saadettin Gömeç, “ Kök Börüler ve Arslanlar ”, *Türk Kültürü*, C.39, Yıl: 2001, S.460, s.465.

⁹⁵¹ Malik Aksel, a.g.m., s.4068-69.

⁹⁵² Yaşar Çoruhlu, *Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran Yay., İst., 1995, s.126-27.

kötülükten veya düşmandan koruyan bir unsur olarak ele alınmıştır⁹⁵³. Osmanlı döneminde Topkapı Sarayı'nda vahşi hayvanlara mahsus hayvanat bahçesine “ Arslan Hane ” adı verilirdi. Bu birimin başında arslancıbaşı, kethüda gibi subaylar bulunurdu⁹⁵⁴.

Arslan, burçlar arasında karşımıza çıkar. Ağustos ayı bu burcun etkisindedir. Bunun için arslan burcu genellikle güneşle anılır. Arslan postu, eskiden davul köslerine davul derisi olarak çekilirdi. Bu derinin müthiş ses çıkarma özelliği arslan derisinin bu alanda kullanılmasına yol açmıştır⁹⁵⁵. Gıyasettin Keyhüsrev' in Konya'da bastırılmış olduğu sikke üzerinde arslan ve güneş sembolleri vardır⁹⁵⁶.

Kültürümüzde arslanla ilgili belirli inanışlar teşekkül etmiştir. Eğer arslan derisi, herhangi bir yırtıcı hayvan üzerine konursa o deri tüylerini döker. Arslan adet gören kadının yanına yanaşmaz⁹⁵⁷. Eğer arslan yağını bir eve koyarlarsa o evde sıçan, akrep olmaz. Bu yağ, su kenarına koyarlarsa o sudan hiçbir canlı su içmez⁹⁵⁸. Bir kişi, bütün uzuvlarını arslan yağı ile yıkasa dermansızlığı gider. Yüzünü bu yağ ile yıkarsa yüzündeki çiller kaybolur. Arslan yağı sarımsak ile dövülüp insan üzerine sürüldüğünde ise ona yırtıcı hayvanlar yaklaşamaz. Arslanın ödünü, göze sürme olarak çekmek gözün görüş gücünü artırır. Arslanla ilgili hususlar rüya tabirlerine de yansımıştır. Rüya arslan görmek müsbet anlamlar içerir. Rüya arslan görmek ilme ve hikmete işaretir. Hastalığı olan kişinin arslanı rüyasında görmesi hastanın iyileşeceğine yorulur. Arslanın millete saldırdığını görmek zulme delalettir⁹⁵⁹.

B. Edebiyatımızda Arslan:

Edebiyatımızda arslan; gücü, kuvveti, korkuzuluğu açısından ele alınır. Genel itibariyle Hz. Ali, güneş, burç, hükümdar, asillik, hakimiyet, devlet, kudret gibi unsurlarla birlikte zikredilir. Arslanın güç ve kudreti, kasidelerde övülen kişilere sıfat olarak verilir⁹⁶⁰. Övülen kişi; şîr-i dil, şîr-i jiyân, şîr-i salvet, gazanfer-ceng vb. ifadelerle belirtilir⁹⁶¹. Arslanın bu temsiliyeti çeşitli edebî eserlerimize de yansımıştır. Kutadgu Bilig'de arslan yüreklilik, yiğitlik, hamiyet; Dede Korkut Hikâyeleri'de arslan, hayvanlar kıraltı, kağan arslan, canavarlar serveri; Hüsrev ü Şirin'de arslan, padişah, taht, kuvvet, kudret; Mahzen-i Esrâr'da arslan, yiğitlik, yüreklilik, güç, korkusuzluk; Saltuknâme'de arslan, kuvvet, beylik, hükümdarlık ve Vilâyetnâme'de ise arslan binek sembolüdür. İslâmiyet'ten sonra yapıla minyatürlere bakıldığında arslanın barış ve huzurun sembolü olarak da ele alındığı görülür. Hz. Süleyman'la ilgili resimlerde veya Leyla ile Mecnûn minyatürlerinde, arslan; geyik, keçi gibi vahşi olmayan hayvanlarla beraber ele alınır. Bu durum arslanın barış ve huzurun sembolü olarak edebiyatımıza girmesine kaynaklık eder⁹⁶².

Edebiyatımızda arslan, tasavvufî açıdan sıkça ele alınır. O, keramet ormanının kükremiş bir hayvanıdır. Gam çölünün veya fakr u fena ormanının erkek arslanıdır⁹⁶³. Arslan, daha önce de ifade edildiği gibi belirli özellikleri dolayısıyla saygı ve değer ifadesi olarak

⁹⁵³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi*, s.132.

⁹⁵⁴ *Türk Ansiklopedisi*, a.g.mad., C.3, 468.

⁹⁵⁵ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar*, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İst., 1089, s.53.

⁹⁵⁶ L. Doğan, F.S.Bayraktar, *a.g.m.*, s.242.

⁹⁵⁷ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.11.

⁹⁵⁸ Aynur Koçak, *Ahmet Bican'ın Eserleri Üzerinde Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, s.363.

⁹⁵⁹ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.28-9.

⁹⁶⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 1-2, Akçağ Yay., İst., 1989, s.39.

⁹⁶¹ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, s.510.

⁹⁶² Yaşar Çoruhlu, *Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi*, s.126-135.

⁹⁶³ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.510.

kültürümüzde kullanıla gelmiştir. Malatya yöresine ait bir ninni örneğinde Türk insanının bilincinde yatan çocuğunun güçlü, kuvvetli olması temennisi “ arslan ” tabiri ile ifade edilir:

Ninni çalmayla olmaz,
Süt emmeyle olur,
Süt verelim büyüsün,
Büyüsün arslan olsun!⁹⁶⁴.

Arslan gücü ve kuvveti dolayısıyla halk muhayyilesinde hep iyinin yanında anılır. Onun duruşu, yürüyüşü, korkusuzluğu, ona duyulan sevgiyi artırmış adeta genç delikanlılar onunla özdeşleştirilmiştir. Ancak namert bir arslanın gücüne göre neler yapabileceği ortadadır. Nitekim bir mani örneğinde arslan kötü kalpli bir kişiyi temsil eder:

Dağ damarı,
Yaşıldı dağ damarı,
Nâmerd arslan olursa,
Bulunmaz sağ damarı⁹⁶⁵.

Türkler, arslanın gücüne saygı duyar, onu yüceltir. Bu durum atasözlerimize yansır. Buna “ Alacaklı, saldırışta arslan; borçlu, sıçan gibidir.,” “ İnsan yüreğinde arslan yatağı var.” ve “ Arslan, izinden dönmez; yiğit, sözünden.” gibi⁹⁶⁶. Edebiyatımızda arslanla ilgili bunlardan başka şu atasözleri yer alır. Güçlü kişilerin korkutucu sözleri, güçsüz kişileri kıpırdayamaz hale getirir anlamında “ Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.” atasözü; her yiğidin gönlünde elde etmek istediği büyük bir şeyin olduğu manasında “ Her yiğidin gönlünde bir arslan yatar.” atasözü ve kişinin oturup kalktığı yere bakılarak onun ne olduğu anlaşılır anlamında “ Arslan yattığı yerden belli olur.” atasözü kullanılır⁹⁶⁷. Edebiyatımızda kuvvet ve cesurluluk için “ arslan gibi adam ” deyimini; cesaret için “ arslan yürekli ” ve en büyük pay anlamında “ arslan payı ” deyimini kullanılır⁹⁶⁸.

C. Arslanla İlgili Genel Özellikler:

1. Arslan-Avcı Olması:

Arslan vahşi hayvanların en kudretlisi ve eşrefi sayılır. Hiçbir hayvandan korkmaz. Arslan acıktığı zaman çok huysuzlaşır ve çok gazaplı olur. Gece ve gündüz avlanabilmesine rağmen ekseri geceleri avlanır. Pençeleriyle yakaladığı avının boğazını dişleriyle sıkar ve onu öldürür. Arslanın av esnasındaki hızı 60-70 km’ ye ulaşır. Arslan bir sıçrayışta 4-5 m. ileriye atlayabilir. Arslanlar tek veya guruplar halinde avlanır. Av esnasında kavisli ve püsküllü olan güçlü kuyruklarını da kullanır. Arslanın halk inanışlarında cezalandırıcı bir yönü vardır. İslâma göre kaza, başımıza gelecek bir olayın ansızın vuku bulmasıdır. Bu kazanın yeri ve zamanını kişi bilemez. Aşağıdaki şiirde arslan ile kaza arasında ilgi kurularak onun cezalandırıcı vasfına dikkat çekilir. Şiirde çeşitli teşbihler içinde aslanın avı için pusuya yatması, zamanı geldiğinde harekete geçmesi ve avını alt etmek için pençelerini kullanması tasviri verilir. Arslan bu av sırasında av ayrımı yapmaz, ansızın pençe darbesiyle avının sırtını yere getirir:

⁹⁶⁴ Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1982, s.150.

⁹⁶⁵ Ata Çatıkkaş, *Mâniler (Kilisli Rıfat Bilge)*, MEB Yay., İst., 1996, s.81.

⁹⁶⁶ L. Doğan, F. S. Bayraktar “ Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar ”, *Türk Kültürü*, Yıl: 2002, C.40, S.468, s.243.

⁹⁶⁷ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C.1, İnkılap Yay., s.109, 113, 154.

⁹⁶⁸ Ömer Asım Aksoy, *Deyimler Sözlüğü*, C.2, TDK Yay., s.481.

Her kim şîr-i kazâ nâgeh olursa pençegîr
Arkasın yere getürür ne gedâ bilür ne mîr
Tâzelikte olmadım bir vechile revnâk pezîr
Şimdi bunu söyler oldum âkıbet oldukta pîr
Hırmen-i ömrüm öğüttüm etmedim bir dâne aş
Asiyâb-ı ten yıkıldı kalmadı taş üzre taş
Âşık Ömer, s.409, Müsed., 632/5.

Fehîm, aşağıdaki şiirinde arslanın gece gündüz avlanması gerçeğini dile getirir. Şair, arslanların gezdiği yeri korku yeri olarak ifade eder. Gece gündüz av için ormanda dolaşan iki arslanın ay ve güneş olmadığını söyleyen şair; güneşle gündüzü, ay ile geceyi tasavvur eder. Arslanla güneş ve ay arasında kurulan ilgi aynı zamanda renk, şekil ve hareket itibariyledir. Erkek arslan ile güneş arasında sarı rengi ve yeleli yuvarlak başıyla şekil yönüyle de bir ilgi kurulur. Benzer ilgi ay ile de kurulur. Ay ile güneşin devamlı hareket edişiyse arslanın av için devamlı hareket edişisi arasında da ilgi vardır. Güneş, geceyi yutar, arslan ise avlanır. Ay gece çıkar, arslan isen avlanmaya çıkar. Ayrıca gökyüzüyle orman arasında gece ve gündüzde olduğu gibi renk uyumu söz konusudur:

Mihr ü meh sanma şikâr için bu vahşet-gâhda
Bîşe-zârın devr ider iki gazanfer rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.100, K., 1/39.

2. Arslan-Avlanması:

Arslan avcı olduğu gibi bazen de kendisi avlanan olur. Arslanları yakalamak için tuzaklar kurulur. Fehîm, bir şiirinde “ Seni deli edip arslan gibi ipe çeken, âşıkları öldüren göz ve o çadırcı güzelimdir.” diyerek arslanın ipe avlandığı gerçeğini dile getirir. Şair, bu şiirinde âşık-arslan benzetmesini kurar. Ona göre sevgili âşığı etkileyerek onun ipini çekmiştir:

Seni dîvâne idüp şîr gibi bende çeken
Çeşm-i ‘uşşâk-küş ü dilber-i hayyâmumdur
Fehîm-i Kadîm, s.174, K., 12/25.

Âşık Ömer ise arslanın vahşiliğine değinerek onun her vahşi hayvan gibi avlanamayacağını ifade eder. Onun pençesinin gücüne vurgu yaparak yakalanmasındaki zorluğa dikkat çeker:

Şöyle bir vahşi ne mümkündür anı âdem tuta
Pes meğer kim şahbâz-ı akl ire mübhem tuta
Pençe-i şîri kavi ister anı muhkem tuta
Her gezen hayvâna sayd olmaz şikâr-ı marifet
Âşık Ömer, s.359, Murab., 587/2.

3. Arslan-Burç:

Arslan Burcu, Burc-ı sabitelerden olup yaz mevsiminin ortasına rastlar. Tabiatı sıcak ve kurudur. Eski kaynaklardan birisine göre bu burc arslan şeklindedir. Yüzü batıya arkası kuzeye bakar. Bu burcun yirmi yedi yıldızı vardır. Arslan burcunda dünyaya gelen çocuklar padişah maslahatında ve bilgisinde olur⁹⁶⁹. Arslan burcu, gündüze nispet edilmesine rağmen Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde sevgilinin kâkülünü arslan burcuna, özünü de kükremiş arslana

⁹⁶⁹ Sebahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar*, M.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İst., 1992, s.147.

benzetir. Sevgilin kâkülü siyahtır. Bu yönüyle sevgilinin saçının arslan burcuna benzetilmesinde bir tezat vardır. Kurulan ilgi parlaklık dolayısıyla olabilir:

Kâkülün burc-ı Esed bir şîr-i garrâdır özün
Giceni Kadir eylemiş Hak îd-i ekber gündüzün
Gamzeler dökmüş hadengin kasd-ı can eyler gözün
Ey kemân ebrû sana Rüstem de dersem el verir
Âşık Ömer, s.336, Murab., 553/2.

Şair, bir başka şiirinde yine Arslan burcunu benzetme içerisinde ele alır. Şiirden burcların dolayısıyla da Arslan burcunun durmadan devr ettiği, döndüğü anlaşılır. Şair kendi göğsünü güç ve parlaklık itibarıyla arslan burcuna benzetir:

Kollarım Cevzâdır misâl-i şecer
Göğsüm Esed göbek Mizân'a benzer
Seretân hem destim Sümbüle çeker
Her biri durmayıp ederler devvâr
Âşık Ömer, s.13, D., 4/9.

4. Arslan-Güç/Kuvvet:

Arslan kuvveti ve yırtıcılığı dolayısıyla birçok folklorik öğede yerini almıştır. Bu hayvanda asil ve insanlarla anlaşılabilir bir karakter gören insan zekâsı, eski çağlardan başlayarak ona “ hayvanların padişahı ” veya “ ormanların kralı ” vasfını yakıştırmışlardır. Fehîm, bir beytinde arslanın bu yönüne binaen bir benzetme yapmıştır. Bu benzetme deyimlerimize de yansımıştır. Bir konuda güç ve cesamet gösterenlere “ arslan yürekli ” tabiri kullanılmıştır. Şair, bu şiirinde arslan yüreklilerden bahsetmekte ancak onların karşısındaki Rum'un zulmünün büyüklüğüne işaret etmektedir. Bu şiirinde şair, Anadolu'daki muhataplarını değer bilmemezliklerinden dolayı eleştirmektedir. Onların nezdinde Anadolu'yu kalbi siyah ve zulüm ülkesi olmakla suçlar. Çünkü kendisi, işini yapan, cesaret ve güç sahibi bir arslandır:

Çün kalb- i Rûm mûrdan elbette tîredür
Âzâr-ı cân-ı şîr-dilândur lüzûm-ı Rûm
Fehîm-i Kadîm, s.242, Trk., II, 2/3.

Âşık Ömer, bir şiirinde güç ve kuvvetin arslanın şanından olduğunu söyler. Şaire göre arslanın gücü ve kuvveti dillere destandır. Arslan genellikle yalnız avlanan bir hayvandır. Ancak gariptir ki avlanma sırasında karakulak denilen bir hayvanın ona öncülük ettiği söylenir. Nitekim şair aşağıdaki şiirinde bu gerçeğe işaret eder:

Zûr u kuvvet düşer arslanın şânına
Ancak karakulak varır yanına
Yüce taht kurup fil üstühanına
Demir mih çakarlar kâretmez aslâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/2.

5. Arslan-Güzel Hitap:

Arslanlar kuvvetli, kudretli, gösterişli hayvanlar oldukları için halk arasında sevgi, övgü, gurur gibi unsurlarla anılır olmuşlardır. Türkçede arslan, adını verdiği kişiye saygı ve değer katmıştır. Türk halkı kişinin cesaretini, ona duyulan güveni belirtmek için onları arslana

veya onun belirli özelliklerine teşbih etmişlerdir. Örneğin Osmanlı padişahlarına, şehzadelerine ve hatta son zamanlarda sultanlara anneleri tarafından “ arslanım ” diye hitap edilmesi eski geleneğimizin bir devamıdır⁹⁷⁰. Âşık Ömer’in bir şiirinde bu geleneğin devam ettiği görülür. Şair, “ arslanın ” kültürümüzde hem bir isim hem de sıfat olarak kullanılması gerçeğini şiirinde işler:

Eğer âşık isen ikrârına dur
Elâ gözlülerin safâsını sür
Irgandı seyir et binasını gör
Sed başından çağır bize arslan deyu
Âşık Ömer, s.18, D.6/22.

Karacaoğlan, bir dördlüğünde Hasan Dağı’nı ve onun etrafını tasvir ederken dolaylı olarak arslanın kişilere sıfat olarak verilmesini işler. Şair, Hasan Dağı ve çevresindeki yerleşim alanlarında koç yiğitlerin ve arslan yüreklilerin çokça bulunduğunu ifade etmiştir:

Hasan Dağı’nın eteği,
Çevresi göller biteği,
Koç yiğit, arslan yatağı,
Hiç bu dağın il olma mı?
Karacaoğlan, s.275, Semâî, 389/2.

Fehîm de benzer şekilde bir ifade de bulunur. Ancak Fehîm, Karacaoğlan gibi Anadolu’nun belirli bir yöresinin değil, tamamının arslan yüreklilerle dolu olduğunu söyler:

Çün kalb-i Rûm mûrdan elbette tîredür
Âzâr-cân-ı şîr-dilândur lüzûm-ı Rûm
Fehîm-i Kadîm, s.242, Trk, II, 2/3.

6. Arslan-Hz. Ali:

İslâmiyet’ten sonraki tasavvurlarda arslan, Hz. Ali’nin sembolü sayılmıştır. Karahanlılarda dahi bu hususta bilgiler vardır. Hz. Ali’ nin lakabı Haydar, sanı da Esedullah yani “ Allah’ın Arslanı ”ydı. Feridüttin Attar, Mantıkut Tayr’ında Hz. Ali’yi şöyle över: “ Din ulusu, hakikiyle imam, bilim dağı, ilim denizi, din kutbu, Kevser sâkisi, yol gösteren imam, Mustafa’nın amcası oğlu, Tanrı arslanı...”. Ancak İslâm tasavvurlarında “ Allah’ın Arslanı ” olarak anılan sadece Hz. Ali değildir. Demirî, eserinde “ Cesarete ve hamlede Hz. Hamza’ya da ‘ Allah’ın Arslanı ’ denildi.” diyerek halk muhayyilesindeki bu gerçeğe dikkat çeker⁹⁷¹. Hz. Ali’ye bu sıfat onun savaşlardaki mahareti, atılganlığı ve cesareti dolayısıyla halk tarafından verilmiştir. Fehîm aşağıdaki şiirinde Hz. Ali’nin lakabını ve şanını işler. Ona ‘Haydar’ yani ‘arslan’ der ve onun şehitlik arslanı olduğunu vurgular. Bilindiği gibi Hz. Ali, Bedir, Uhut, Hendek gibi muharebeler yanında birçok savaşa katılmıştır. Hayber’de destanlaşan bir sancaktarlık yapmıştır. Ancak, Hz. Ali bir savaş meydanında kendi taraftarlarından olan Haricîlerce suikast sonucu şehit edilmiştir. Şair, şiirinde Hz. Ali’yi şehitlik arslanı olarak betimleyerek, onun adının şehitlik defterinin ilk sayfasında olduğunu söyler:

⁹⁷⁰ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, C.3, s.11.

⁹⁷¹ Yaşar Çoruhlu, Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi, s.126.

Haydar o gazanfer-i şehâdet
Ser-safha-i defter-i şehâdet
Fehîm-i Kadîm, s.236, Trc.I, 12/1.

Şairin “ Hz. Ali, şehitlik defterinin ilk sayfasında yer alır.” ifadesi onun şehit oluşunu ve hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biri oluşunu açıklar⁹⁷².

Bir inanışa göre Peygamberimiz Miraç yolundayken Arş’a varınca karşısına bir arslan çıkmış ve yolunu kesmiş. Peygamberimiz, üzerinde bulundurduğu dünya nimeti olan yüzüğünü çıkarıp ona atmış. Arslan yüzüğü ağzına alıp yoldan çekilmiş. Sonraki gün Peygamberimiz Miraç olayını sahabeye anlatıyormuş. Söz sırası bu olaya gelince Hz. Ali, ağzından yüzüğü çıkarıp Peygamberimize vermiş. Bu olaydan dolayı Hz. Ali, Esedulâh, Şîr-i Yezdân, Şîr-i Hüdâ gibi lakaplarla anılmıştır. Bu inanış daha çok mutasavvıf Alevîler arasında yaygındır⁹⁷³. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde hem Hz. Ali’yi hem de Hz. Hamza’yı bir arada işler. Şair, Hz. Hamza’dan âlemin gerçek eri olarak, Hz. Ali’den ise erlerin erkek arslanı olarak bahsetmektedir:

Fahr-i âlem hak resuldür dü cihânın serveri
Hazret-i Hamza değil mi âlemin gerçek eri
Hazret-i Ali’yi gör kim erlerin Şîr-i neri
Ol Şîr-i Yezdân olan Arslan’ı ben bilmez miyim
Âşık Ömer, s.241, Murab., 421/3.

Hz. Ali’nin ve Hamza’nın İslam tasavvurlarında ve halk inanışlarında “ Allah’ın Arslanı ” olarak anılması hak arasında arslanın müspet bir hayvan olarak görülmesine sebep olmuştur.

Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde Hz. Ali’nin birden fazla özelliğini bir arada işler. Onun yiğitliğine, cömertliğine ve gücüne vurgu yapar. Dörtlükte Hz. Ali’ye “ Arslanım ” diye bir hitap söz konusudur. Bu hitap ona saygı ve değer katma amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca Hz. Ali’ye “ Allah’ın arslanı ” denilmesi hatırlatılır:

Şah-ı Merdân idi adı
Cömert sofrasın kim kodu?
Ali’ye “ Arslan ”ım dedi,
Ayruk Ali gelmemiştir.
Karacaoğlan, s.319, D., 444/2.

7. Arslan-Karakulak:

Karakulak, tilkiye benzeyen, yırtıcı bir hayvandır. Köpek büyüklüğünde, siyah kulaklı, kırmızı yüzlüdür. Arslanla birlikte dolaşır. Onun yakaladığı hayvan artıklarıyla beslenir. Arslanın önünde yürüyüp ona yol gösterdiğine inanılır⁹⁷⁴. Âşık Ömer bir şiirinde bu inanışı dile getirerek güçlü ve kuvvetli arslanın yanına ancak karakulağın vardığını söyler:

⁹⁷² İskender Pala, *a.g.s.*, s.31.

⁹⁷³ İskender Pala, *a.g.s.*, s.39.

⁹⁷⁴ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, TDV Yay., İst., 1985, s.242-43.

Zûr u kuvvet düşer arslanın şânına
Ancak karakulak varır yanına
Yüce taht kurup fil üstühanına
Demir mih çakarlar kâretmez aslâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/2.

8. Arslan-Karınca:

Arslan ile karınca güçleri yönüyle tezat içerisinde ele alınır. Arslan gücü, karınca zayıflığı temsil eder. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde bu tezadı çeşitli teşbihler içinde işler. Şiirde âşık, zayıf bir karıncaya; sevgili de güçlü bir arslana benzetilmiştir. Âşık, karınca misali olan cüssesine aldırmadan heybetli ve güçlü pençeleri olan aşk arslanı ile mücadeleye tutuşmuştur:

Bu gün bâzârı mihnette tutuştum şîr-i aşk ile
Gör ol mûr-ı zaîfi pençe-i bî-bâke sarmaşmış
Âşık Ömer, s.116, G., 236/3.

9. Arslan-Korkması (At sesinden):

Arslan, çok yürekli ve kuvvetli bir hayvandır. Öyle ki bu özelliğinden dolayı halk arasında “ ormanların kralı ve hayvanların padişahı ” olarak bilinir. Ancak gücü ve cesareti ile meşhur olan arslanı da korkutan şeyler vardır. Arslan at sesinden, kediden, ateşten ve boş leğene vurulduğunda çıkan sestene korkar. Fehîm bir şiirinde arslanın at kişnemesinden korktuğunu söyleyerek bu gerçeği belirtir:

Dil o türk-i gırre-meste nice dinledür figânın
Ki gazanferâmı lertzân ider esbinün suheyli
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 285/3.

“ Gönül, atının kişnemesi, arslanları titreten o gurur sarhoşu güzele feryadını nasıl dinletir. ” Bu şiirde âşık kendi haline yanıp durmaktadır. Çünkü sevdiği kişi çok çetin ve ürkütücüdür. Onun bineği olan at, arslanlara korku verdiğine göre kendisi gönle neler yapmaz?

10. Arslan-Korkulması:

Arslan vahşi ve yırtıcı bir hayvandır. Hamlesi şiddetli ve vücudu çeviktir. Onun elinden bir canlının kurtulması zordur. Arslan hayvanlar kadar insanlar için de büyük tehlikedir. İnanışa göre Allah, cezalandırmak istediği insanlara musallat etmek için arslanı yarattı. Bu hususta Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğu rivayet edilir: “ Ey arslan! Hak Teâlâ seni, Âdemoğulları üzerine musallat etti. Çünkü Âdemoğulları Allah’tan başkasından da korktular. Eğer insan yalnız Allah’tan korksaydı, seni üzerlerine musallat etmezdi...”⁹⁷⁵. Âşık Ömer, bu hususu bir dörtlüğünde işler. Şair, aç bir arslanın tehlikesine dikkat çekerek onun elinden canlı bir başın kurtulamayacağını ifade eder. Gazi Sultan’ı aç bir arslana benzeten şair, Nemçe Kralı’na işinin zor olduğunu söyler. Dikkat edilecek olursa bu şiirde, arslanın ilahî cezalandırıcılık vasfı anımsatılır. Nemçe Kralı’nın zulmü, Allah’ın arslanı tarafından sona erdirilecektir:

⁹⁷⁵ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.11.

Aç gözüñ Nemçe Kırallı Gazi Sultan'dır gelen
Ser halâs olamaz elinden bir aç arslandır gelen
Dem çeker ejder gibi hem gaziler subh u şam
Niçe yüz bin kahramanla Âl-i Osmân'dır varan
Âşık Ömer, s.257, Murab., 444/1.

Arslan bütün hayvanatın belalısı olmasına rağmen özellikle ceylan, tavşan, tilki gibi hayvanlar ona yem olur. Fehîm bir beytinde arslan ile ceylan buluşmasını konu edinir. Arslanın varlığı dahi bulunduğu ortamdaki ceylanları rahatsız eder. Şair, taklit edilen bir arslan bakışı ile dahi sevgililerin göz ceylanlarının kaçışacağını söyler. Arslanın çalımlı tavrı, vakarlı bakışı ve kuvvetli vücudu onun kral olmasına sebep olur. Âşık bunlardan birisi olan arslan bakışını resmetse göz ceylanlarını alt eder:

İder tasvîr-i şîr itse nigehele
Gürîzan âhû-yı çeşm-i bütânı
Fehîm-i Kadîm, 288, Kıt., 6/6.

11. Arslan-Kükremesi:

Arslan kükremesi bütün canlıları korkutacak niteliktedir. Arslan kükremesinin ormanda bütün hayvanları tedirgin ettiği bilinir. Onun sesi, birkaç kilometre uzaklıktan duyulur. Onu duyan orman sakinleri tedirgin olurlar ve saklanacak yer ararlar. Arslan sesi, İslâmiyet'ten önce de sonra da “ uyarı ” olarak yorumlanmıştır. Necm Sûresi indiği zaman Hz. Muhammed'i inkâr eden Utbe b. Ebû Leheb, onun bedduasını alır. Utbe bir gün arkadaşlarıyla otururken bir arslan kükremesi duyar. Bu sestən çok korkan Utbe'ye arkadaşları bunun sebebini sorduklarında, beddua aldığını söyler. Kükreyişle “ vaktine hazır ol.” diye uyarı veren arslan, gece gelip yatanları koklar ve sadece Utbe'yi parçalar. Böylelikle arslan kükremesinin uyarma, yolunun ve yaptığıının yanlış olduğunu ikaz etme anlamında kullanıldığı açıktır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde pençesi kuvvetli kükremiş bir arslandan bahsederek arslanın korkulan iki özelliğine birden dikkat çeker:

Gurende şîr-i kavî-pençeyem ne fâ'ide lîk
Hemîşe zahm-hor-ı nevk-i nâhun-ı mûram
Fehîm-i Kadîm, s.180, K., 14/8.

Bu şiirde şair, âşığı pençesi kuvvetli kükremiş bir arslana benzetir. Bu durumda olmasına rağmen devamlı karıncanın ok gibi tırnağından yaralandığını söylemektedir. Karınca küçüklüğüne nispeten büyük iş yapar. Aslında âşığın arslan gibi kükremesi sevgili için bir ikazdır, yola gel demektir. Ancak kükremenin muhatabı sevgili olunca işler değişir.

12. Arslan-Mekân:

Arslanlar sıcak ülke hayvanlarıdır. Ormanlarda, meşelerde, dağlarda ve bozkırlarda yaşarlar. Âşık Ömer, bir beytinde arslanın yaşadığı yer olarak meşeliği belirtmekte, ancak arslanın mekânının değişebileceğini, her meşelikte bulunmayacağını söyler:

Zahîd dem urur aşk-ı hakîkiden inanma
Olmaz esedin menzili her mîşe efendim
Âşık Ömer, s.104, G., 202/2.

Şair, yukarıdaki şiirde arslan ile zahit arasında kararsızlıkları dolayısıyla benzerlik kurar. Beyitten arslanın devamlı gezdiği ancak her meşeliğe uğramadığı, seçici olduğu anlaşılır.

Fehîm, arslan mekânı olarak ormandan bahseder. Bu mekân vahşi hayvanları içerisinde barındıran bir ormandır. Şair, âşığın gönlünü vahşi ormana benzeterek bu ormanın garipliğine dikkat çeker. Çünkü bu gönül ormanında arslanların başları Mecnûn gibi zincirle bağlıdır. Bu şiirde Mecnûn'un çöllere düşmesi ve vahşi hayvanlarla anılmasına telmih vardır. Bu kıssaya göre Mecnûn çöllere düşmüş, orada birçok vahşi hayvanla dostluk kurmuş, öyle zaman gelmiş ki kuşlar başına yuva yapmış. Mecnûn' u bu hale getiren gönül zinciri, gönül ormanının arslanlarını da başlarından zincirle bağlamıştır. Leyla ile Mecnûn minyatürlerinde arslan, diğer evcil ve vahşi hayvanlarla bir arada gösterilerek barış ve huzurun sembolü olarak kullanılmıştır. Ancak bunların hepsi övülenin adaleti sayesinde meydana gelmektedir:

Ser-be-zencîr ider şîrleri Mecnûn-veş
Levhaşallâh ne 'aceb bîşe olur bîşe-i dil
Fehîm-i Kadîm, s.98, G., 187/2.

Karacaoğlan ise bir dörtlüğünde Eğri Dağı'nı ve eteğini arslan yatağı olarak belirtir. Bu şiirdeki “ arslan yatağı ” tabiri hem mecazî hem de gerçek anlamıyla düşünülebilir. Buralar hem arslan gibi yiğitlerin buldukları yerlerdir hem de vahşi arslanların inlerinin çok olduğu yerlerdir:

Eğri Dağı'nın eteği,
Çevresi arslan yatağı,
Kalkamış kervân otağı,
Sana geldim Eğri Dağı.
Karacaoğalan, s.313, D., 438/5.

13. Arslan-Pençe:

Arslanlar pençeleriyle avını yakalar ve avının sırtını yere getirir. Arslanların pençeleri çok kuvvetlidir. Pençe arslanların en korkutucu uzvudur. Arslanlar bir pençe darbesiyle avını rahatlıkla yere serer. Âşık Ömer, bir şiirinde arslan ile kaza arasında ilgi kurarak kaza arslanının pençeleriyle her kime vurursa sırtını yere getireceğini söyler. Şiirde geçen “ şîr-i kaza ” tabiri önemlidir. Bu tabir, arslanının halk inanışlarında cezalandırıcı yönüne işaret eder. İslâm'a göre kaza, başımıza gelecek bir olayın vuku bulması, ansızın gelmesidir. Bu kazanın yeri ve zamanını bilemez. Aşağıdaki şiirde arslan ile kaza arasında ilgi kurularak onun cezalandırıcı vasfına dikkat çekilir. Arslanın en önemli cezalandırıcı uzvu da pençeleridir. Şiirde çeşitli teşbihler içinde aslanın avı için pusuya yatması, zamanı geldiğinde harekete geçmesi ve avını alt etmek için pençelerini kullanması tasviri önemlidir. Arslan bu av sırasında av ayırımı yapmaz. Pençe darbesiyle avının sırtını ansızın yere getirmesi pençelerinin gücünü gösterir:

Her kim şîr-i kazâ nâgeh olursa pençegîr
Arkasın yere getirür ne gedâ bilür ne mîr
Tâzelikte olmadım bir vechile revnâk pezîr
Şimdi bunu söyler oldum âkıbet oldukta pîr
Hırmen-i ömrüm öğüttüm etmedim bir dâne aş
Asiyâb-ı ten yıkıldı kalmadı taş üzre taş
Âşık Ömer, s.409, Müsed., 632/5.

Fehîm ise arslan pençesini teşbih içerisinde ele alır. Şair, aşağıdaki şiirinde “ Sen bizim ormanımızı gökyüzünden seyret ki arslan pençesi gibi olan elimizin izi, Ülker Yıldız oldu.” diyerek el ile arslan pençesi arasında şekil yönüyle ilgi kurar. Ayrıca arslan pençesi gibi olan elin Ülker yıldızına benzetilmesi ise siyah renk dolayısıyladır. Ülker yıldızı siyah rengi simgeler. Elin, dolayısıyla arslan pençesinin de siyah rengine işaret edilir. Yine arslan pençesinin işlevi ile siyah renk arasında ilişki kurulmuş olabilir. Çünkü pençenin öldürücülük vasfı siyah rengi çağrıştırır:

Eser-i pençe-i şîrânemüz oldu Pervîn
Seyr kıl ‘alem-i ‘ulvîde bizüm bîşemüzi
Fehîm-i Kadîm, s.630, G. 252/4.

14. Arslan-Vahşi Olması:

Arslan vahşi ve yırtıcı bir hayvandır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde arslanın vahşiliğine değinerek onun her gezen vahşi hayvan gibi avlanamayacağını ifade eder. Onun pençesinin güçlülüğüne vurgu yaparak yakalanmasındaki zorluğa dikkat çeker:

Şöyle bir vahşi ne mümkündür anı âdem tuta
Pes meğer kim şahbâz-ı akl ire mübhem tuta
Pençe-i şîri kavi ister anı muhkem tuta
Her gezen hayvâna sayd olmaz şikâr-ı marifet
Âşık Ömer, s.359, Murab., 587/2.

15. Arslan-Yürüyüşü:

Arslanın yürüyüşünde asillik, vakar, heybet, güven ve gurur vardır. Arslan kasılarak ve aheste yürür. Fehîm aşağıdaki şiirinde “ Sevgili, atını güzellik ululuğu ile arslan gibi yürütse yüzlerce güneş kellesi onun yolunun toprağına serilir.” ifadesiyle onun yürüyüşüne dikkat çeker:

Şükûh-ı hüsn ile şîrâne verse rahşınına cevân
Hezâr kelle-i hurşîd hâk-i râh gerekdür
Fehîm-i Kadîm, s.438, G., 100/7.

16. Arslan-Zincir:

Arslan, eskiden olduğu gibi günümüzde de avlanarak kafes içerisinde beslenen vahşi bir hayvandır. Özellikle günümüzde arslanı sirklerde, hayvanat bahçelerinde ve kafeslerde sıkça görmek mümkündür. Arslan, avcılar tarafından tuzağına düşürülüp zincire vurulur. Arslan evcilleştirilirken yine bu zincirden yararlanır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde arslan-zincir ilişkisine dikkat çekmekte teşbih ve mecazlarla ifadeyi güçlendirmektedir. Bilindiği gibi delilik hastalığına yakalananlar zincirle bağlanırdı. Bu sayede onun hareket alanı kısıtlanarak tedavi edilirdi. Böylece deli olan kişi yavaş yavaş ehlileşirdi. Arslanı zincire vurmaktan amaç da onun vahşiliğini kaybettirip ehlileşmesini sağlamaktır. Ancak şaire göre zincire vurulan her arslan bu şartlara rıza göstermez. Çünkü o, delilik ormanının pençesi kuvvetli arslanıdır. Şair, arslan-âşık teşbihini yaparak âşığın dardına derman istemediğini dile getirir. O deliliğinden memnundur. Çünkü hâlâ kuvveti yerindedir:

Benem o şîr-i kavî-dest-i bîşe-zâr-ı cünûn
Eğerçi derd-i cünûna olur devâ zencîr

“ Her ne kadar zincir delilik hastalığına deva olursa da ben delilik ormanının o pençesi kuvvetli arslanıyım.”

D. Arslan İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Arslan; sarı rengi, gücü, kuvveti, tehlikeli oluşu, devamlı gezmesi, zincire vurulması, avcılığı, avlanması gibi özellikleri dolayısıyla âşık, şair, Mecnûn, göz, Hz. Ali, güneş, ay, gamze, gökyüzü gibi unsurlar için benzetilen olarak ele alınır⁹⁷⁶. İncelediğimiz şiir örneklerinde arslanla ilgili benzetmelere daha çok Fehîm’ in şiirlerinde rastlandı.

1. Arslan-Âşık:

Âşığın arslana teşbihi, avlanması ve acizyeti dolayısıyladır. Arslan ile âşık arasındaki münasebette, güçsüz ve zayıf bir arslan söz konusudur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Seni deli edip arslan gibi ipe çeken, âşıkları öldüren göz ve o çadırcı güzelimdir.” diyerek arslan ile âşık arasında avlanmaları yönüyle bir benzerlik kurulur. Arslan, avlanacağı zaman ipe tuzak kurulur ve yakalanınca da zincire vurulur. Âşık da sevgili tarafından avlanıp ipe çekilmiştir. Çünkü âşık, aşkı dolayısıyla delirip zincire vurulan bir deli olmuştur:

Seni dîvâne idüp şîr gibi bende çeken
Çeşm-i ‘uşşâk-kûş u dilber-i hayyâmumdur
Fehîm-i Kadîm, s.174, K., 12/25.

Âşık Ömer bir şiirinde, “ arslanı ” hem bir isim hem de âşığın sıfatı olarak kullanır:

Eğer âşık isen ikrârına dur
Elâ gözlülerin safâsını sür
Irgandı seyir et binasını gör
Sed başından çağır bize arslan deyu
Âşık Ömer, s.18, D.6/22.

2. Arslan-At:

Arslan ile at arasında kurulan ilgi yürüyüşleri dolayısıyladır. Arslan kasılarak ve aheste yürür. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Sevgili, atını güzellik ululuğu ile arslan gibi yürütse yüzlerce güneş kellesi onun yolunun toprağına serilir.” ifadesiyle arslanla at arasında yürüyüş yönüyle ilgi kurar:

Şükûh-ı hüsn ile şîrâne verse rahşına cevân
Hezâr kelle-i hurşîd hâk-i râh gerekdür
Fehîm-i Kadîm, s.438, G., 100/7.

3. Arslan-Gamze:

Arslan ile sevgilinin gamzesi arasında kurulan ilgi zulüm edici olmaları dolayısıyladır. Arslan yırtıcı ve vahşi bir hayvandır. Onun karşısında korkusuzca durmak ve ondan etkilenmemek imkânsızdır. İnanişâ göre arslan insanlığa uyarıcı olarak yaratılan bir hayvandır. Onun ikazı fıtrati gereği insanadır. Sevgilinin gamzesi de tıpkı arslan gibi uyarıcı ve ikaz edicidir. Onun gibi gaddar, yaralayıcı ve acımasızdır. Gamzenin uyarısı ise âşığadır. Sevgili birçok zıt unsuru üzerinde barındırır. Sevgili göz ahuları ile âşıkları kendine çekmekte onlara tuzak kurmaktadır. Daha sonra ahu göze kanıp tuzağına düşen âşığa kötü huylu gamzesiyle arslan gibi zulmetmektedir:

⁹⁷⁶ Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s.522.

Ol ki çeşm-i şûhuna âlufte âhûdur demiş
Gamze-i bed-hûyuna şîr-i sitem-cûdur demiş
Fehîm-i Kadîm, s.494, G., 143/1.

4. Arslan-Gazi Sultan:

Arslan vahşiliği, avcılıktaki hüneri, yırtıcılığı, hamlesinin şiddetli oluşu ve çevikliği dolayısıyla Gazi Sultan için benzetilen olur. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde aç bir arslanın tehlikesine dikkat çekerek onun elinden canlı bir başın kurtulamayacağını söyler ve Gazi Sultan'ı savaşıncılığı dolayısıyla aç bir arslana benzetir:

Aç gözüün Nemçe Kırılı Gazi Sultan'dır gelen
Ser halâs olamaz elinden bir aç arslandır gelen
Dem çeker ejder gibi hem gaziler subh u şam
Niçe yüz bin kahramanla Âl-i Osmân'dır varan
Âşık Ömer, s.257, Murab., 444/1.

5. Arslan-Gök Yüzü:

Gökyüzü, heybetli görünüşü ve insanlar üzerindeki olumsuz tesiri ile arslana benzetilir. Arslan, tehlikeli, yırtıcı ve vahşi bir hayvandır. Yakaladığı avını parçalar ve yer. Gökyüzünün de çeşitli vasıtalarla insanlardan öç aldığına, onlara kötü davrandığına ve onları öldürdüğüne inanılır. Fehîm, bir şiirinde “ Bu kaplan huylu, öç almaya çalışan gök, gündüz Güneş ve gece ay olmak üzere her gün iki baş yiyen büyük bir arslandır.” diyerek gerçek bir olaydan hareketle feleğin olumsuzluğuna dikkat çeker. Felek heybeti, avcılığı, huyu ve öç alması yönüyle arslana benzetir:

Mihr ü mehle bu pelengi-hû sipihr-i kîne-cû
Bir gazanferdür gıdâ eyler iki ser rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.98, K., 1/2.

6. Arslan-Güneş ve Ay:

Güneş ve ay ile arslan arasında kurulan ilgi heybet, kuvvetlilik, dolaşma, yalnızlık, parlaklık ve sarı renk dolayısıyladır. Ayrıca güneş gündüz, ay ise gece gökyüzünün sultanıdır. Arslan ise ormanların sultanıdır. Gündüz güneş gökyüzünde devreder, gece ise ay devreder. Arslan da yalnız başına dolaşır. Güneşin gelişi ile gece kaçır, ayın gelişi ile gündüz kaçır. Arslanın gelişi ile bütün hayvanlar kaçır. Fehîm aşağıdaki şiirinde biri gece biri gündüz olmak üzere iki arslanın korku ormanında gece gündüz av için dolaştığını söyleyerek güneş ve ayı çağırıştırır. Ancak şair, gece gündüz dolaşan bu iki arslanın güneş ve ay sanılmasını istemez:

Mihr ü meh sanma şikâr için bu vahşetgâhda
Bîşe-zârın devr ider iki gazanfer rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.100, K., 1/9.

7. Arslan-Hz. Ali:

Hz. Ali, bazı özellikleri ve şöhreti dolayısıyla arslana teşbih edilir. Cesareti, yüklendiği mesuliyet, atılganlık, önderlik, korkusuzluk, savaşıncılık ve duruşundaki ağırlık dolayısıyla arslana benzetilir. Ayrıca Hz. Ali, yiğitliği dolayısıyla “ şah-ı merdân ” lakabını almıştır. Onun cömertliği de dillere destan olmuştur. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde Hz. Ali'nin birden fazla özelliğini bir arada işler. Onun yiğitliğine, cömertliğine ve gücüne vurgu yapar. Dörtlükte Hz. Ali'ye “ Arslanım ” diye bir hitap söz konusudur. Bu hitap ona saygı ve

değer katma amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca Hz. Ali'ye “ Allah'ın arslanı ” denilmesi hatırlatılır:

Şah-ı Merdân idi adı,
Cömert sofrasın kim kodu?
Ali'ye “ Arslan ”ım dedi,
Ayruk Ali gelmemiştir.
Karacaoğlan, s.319, D., 444/2.

Fehîm, aşağıdaki şiirinde Hz. Ali'yi şehitlik arslanı olarak betimleyerek, onun adının şehitlik defterinin ilk sayfasında olduğunu söyler:

Haydar o gazanfer-i şehâdet
Ser-safha-i defter-i şehadet
Fehîm-i Kadîm, s.236, Trc.I, 12/1.

Âşık Ömer ise aşağıdaki dörlüğünde “ zülfikâr ” ve Hayder ” sözcüğü ile Hz. Ali'yi ve ona arslan denildiğini hatırlatır. Ayrıca onun ilminden, savaşta hünelerinden bahseder:

Fenn-i aşkı öğrenüp bezm-i maâriften bugün
Çok mudur rahş-ı bülend-i tab'ın olsa gark-ı hûn
Eyledin remz-i hünerde kalb-i a'dâyı zebûn
Zülfükâr-ı nazm ile Hayder'lenen misin
Âşık Ömer, s.284, Murab., 481/2.

8. Arslan-Kaza:

Kaza, kaderin vuku bulmasıdır. Yani olacağı takdir olunan şeylerin gerçekleşmesidir⁹⁷⁷. Arslan yırtıcılığı, yaralayıcılığı, korkusuzluğu ve can alıcı olması sebebiyle kaza olarak düşünülür. Aşağıdaki şiirde arslan ile kaza arasında ilgi kurularak onun cezalandırıcı vasfına dikkat çekilir. Arslanın avı için pusuya yatması, zamanı geldiğinde harekete geçmesi ve avını alt etmek için pençelerini kullanması ile kaza arasında ilgi kurulur. Arslan, tıpkı kaza gibi can alacağı sırada av ayırımı yapmaz, ansızın bir darbe ile avının sırtını yere getirir:

Her kim şîr-i kazâ nâgeh olursa pençegîr
Arkasın yere getirür ne gedâ bilür ne mîr
Tâzelikte olmadım bir vechile revnâk pezîr
Şimdi bunu söyler oldum âkıbet oldukta pîr
Hırmen-i ömrüm öğüttüm etmedim bir dâne aş
Asiyâb-ı ten yıkıldı kalmadı taş üzre taş
Âşık Ömer, s.409, Müsed., 632/5.

9. Arslan-Kibirli Kimseler:

Arslan; heybeti, cüssesi, kuvveti ve cesareti dolayısıyla hiçbir hayvandan çekinmez. Dolayısıyla yürüyüşünde bir vakar ve ağırlık vardır. O, diğer hayvanları pek umursamaz. Onlara hep üstten bakar. Kibirli insanlar da tıpkı arslanlar gibidir. Yürüyüşlerinde, konuşmalarında ve bakışlarında bir büyüklük vardır. Bundan dolayı karşılarındaki insanları

⁹⁷⁷ İskender Pala, a.g.s., s.287.

küçümserler. Oturuşları kalkışları hep kibirlidir. Arslanın kükremesi nasıl diğer hayvanları sindiriyorsa bu tip insanların konuşmaları da diğer insanları ezmeye yöneliktir:

Dahildir hayvân-ı nâtika insan
Tevâzu' ehlidir bil ehl-i imân
Kapla münâfıklık tekebbür arslan
Nefsimle gazabım ejder ile mâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/25.

10. Arslan-Mecnûn:

Mecnûn, sevdiğinin aşkı ile yanmış kavrulmuş bir âşıktır. İçindeki aşk öyle çoğalmış ki akli mantığı daha işlemez olmuş. Daha sonra ise sahralara düşer ve delirir. Arslan ile Mecnûn arasında kurulan ilgi zincir dolayısıyladır. Mecnûn delirdiği için arslan da avlanıp zincire bağlandığı için zincirle anılır. Bilindiği gibi deliler tedavi etmek üzere zincire vurulurdu. Bunun gibi arslanlar da ehlileştirilmek üzere zincire vurulurdu:

Ser-be-zencîr ider şîrleri Mecnûn-veş
Levhaşallâh ne 'aceb bîşe olur bîşe-i dil
Fehîm-i Kadîm, s.554, G., 187/2.

11. Arslan-Sevgili:

Arslan gücü, kuvveti, yaralayıcılığı ve avcılığı dolayısıyla sevgili için benzetilen olur. Arslan pençesi kuvvetli, yırtıcı bir hayvandır. Âşık için ise sevgili böyledir. Aşağıdaki şiirde âşık, zayıf bir karıncaya, sevgili de güçlü bir aşk arslanına benzetilmiştir. Âşık, karınca misali olan cüssesine aldırmandan heybetli ve güçlü pençeleri olan aşk arslanı ile mücadeleye tutuşmuştur:

Bu gün bâzârı mihnette tutuştum şîr-i aşk ile
Gör ol mûr-ı zaîfi pençe-i bî-bâke sarmaşmış
Âşık Ömer, s.116, G., 236/3.

12. Arslan-Zahit:

Arslan ile zahit arasında kararsızlıkları dolayısıyla benzerlik kurulur. Şair devamlı hakiki aşktan bahseden zahidi küçümser ve ona inanılmaması gerektiğini ifade eder. Çünkü o tıpkı arslan gibidir. Arslan devamlı dolaşan ve bir yerde karar eylemeyen hayvandır. Zahit de söylediğinde durmaz, söylediğini devamlı değiştirir:

Zahîd dem urur aşk-ı hakîkiden inanma
Olmaz esedin menzili her mîşe efendim
Âşık Ömer, s.104, G., 202/2.

2. AT:

At, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde at, ylık, jilkı; kısarak, beygir, arkun, köçüt, kisrag, tay, sıp, sıpa, kulun, kulan, kolon, uluga, yund, yont, yond, yunat, pey, pepie, bie, biye, adgır, aygır, aksır, ıkılaç; Farçada esb, mâdiyân, pâlâ ve Arapçada feres, hayl isimleriyle karşılanır⁹⁷⁸.

⁹⁷⁸ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.32; İlhan Çeneli, a.g.m., s.100-03, 107, 111-12, 116-17, 119, 122.

Atlar cinslerine göre Türkçede cüyrük, beyge, çalak, yarış atı, koşum atı, koşu atı, Arap atı, Türkmen atı, Cennet atı, yedek at, soy at, çukalı at, savaş atı, araba atı, külük, girenci, girindi, yave, midilli, yörük; Farsçada rahş, bâd-pâ, semend, tevsen ve Arapçada Küheylân isimleri ile anılır⁹⁷⁹.

Atlar, renklerine göre ise Türkçede yağız, demir kır, kula, kır at, doru, kara yağız, alaca at, al at; Farsçada küreng, kürân, yekrân; Arapçada ise edhem, eşhep, eblak, hink, kümeyt, eşkar isimlerini alırlar⁹⁸⁰.

Atlar, atgiller familyasındandır. Doğada evcil ve yabani halde bulunurlar. Büyük gövdeli, gövdelerine göre küçük başlı ve kısa kulaklı hayvanlardır. Otlarla beslenir ve geviş getirmezler. On bir ayda doğururlar. Doğan yavrular birkaç dakikada annelerini takibe başlar. Yavrular dört yaşında erginleşir. Atların boyunlarında uzun kıllardan oluşan yeşilleri vardır. Kuyruk uçları da uzun kıllıdır. Parmakları “ toynak ” adı verilen geniş bir tırnakla çevrilmiştir. Erkeğine “ aygır ”, dişisine “ kısırak ”, yavrusuna “ tay ” ve iğdiş edilmiş olanına “ beygir ” ya da “ gölük ” adı verilir. Atların ömrü yaklaşık 40 ile 60 yıl arasındadır. İşitme ve sezgi yetenekleri çok gelişmiştir. Atlar; ot, yulaf, saman ve arpa ile beslenirler. İnsanlara hizmet eden hayvanların en kabiliyetlisi ve en kıymetlisidir⁹⁸¹. Ahmed Bicân, eserinde atların dört bin yıldır insanın hizmetinde olduğunu söyler. Atı, insanın maksadına ulaşmada araç olarak görür. İyi bir atı şöyle tarif eder: “ Atın iyisi odur ki, dişleri ince ve sık ola; üst dudağı, alt dudağından uzun ola; yüzü yüksek; alını yassı; kulakları uzun; boynu doğru ola; boğazı ince; boyun dibi yoğun ola; tüyü sık; topuğu değirmi; arkası kısa; budunun iç yanı etli; gözü kara ve kuyruğu uzun ola⁹⁸² ”.

Türkler atın cinsine, cinsiyetine, yaşına, rengine göre çok farklı ifadeler geliştirmiştir. Türk kültüründe bununla ilgili kullanılan en yaygın tabirler at, aygır, kulan, kısırak ve yundur. Bu şekilde yalnız Asya Hunları’nda üç, Göktürk çağında on bir cins at sayılmıştır⁹⁸³. Atların yürüyüşleri hafif, rahvan (düz ve çabuk), tırıs (süratli yürüyüş), ve dört nal (koşma) olarak adlandırılır⁹⁸⁴.

A. Kültürümüzde AT:

Kültürümüzde atın yeri hiçbir hayvanla kıyaslanamayacak kadar büyük ve önemlidir. Beşeriyet tarihinde ilk önce atı ehlileştiren ve ondan ferdî, içtimai, askeri, iktisadi ve dini hayatında faal bir şekilde faydalanan Türk milletidir. Bunun yanında Türk milleti, sahip olduğu at kültürünü zaman içerisinde diğer milletlere de öğretmiştir⁹⁸⁵. Türklerin geniş bir coğrafyada kurmuş oldukları devletleri, atlı birliklerin öncü ve belirleyici kuvvetinden yararlanarak oluşturdukları tarihi bir gerçektir. Atın gerek bir binek hayvanı olarak savaşlarda oynadığı rol, gerekse ekonomik ve kültürel statüsü, ona özel bir ilgi ve sempatinin doğmasına yol açmıştır⁹⁸⁶. Kültürümüzde atın yaratılışı, yaşayışı ve ehlileştirilmesiyle ilgili birçok bilgi yer almaktadır. Demirî, atın yaratılışıyla ilgili şu bilgiyi verir: Atın yaratılması Hz. Adem’ in yaratılışından iki gün öncedir. Erkek atın yaratılışı, dişi atın yaratılışından öncedir. Cins atlar, cins olmayan atlardan önce yaratılmıştır. Ata ilk binenin insanın Hz. İsmail olduğu, daha

⁹⁷⁹ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl: Recep Toparlı, TDK Yay., Ank., 2000, s.26.

⁹⁸⁰ Yusuf Halaçoğlu, “ At ” mad., , *DİA*, C.4, İst., 1991, s.31.

⁹⁸¹ *Rehber Ansiklopedisi*, “ At ” mad., C.2, s.46; Yusuf Halaçoğlu, *a.g.mad.*, s.31.

⁹⁸² Aynur Koçak, *Ahmed Bicân Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üç Dal Neşriyat, s.220.

⁹⁸³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ank., 1987, s.28.

⁹⁸⁴ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.mad.*, s.31.

⁹⁸⁵ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.8.

⁹⁸⁶ Ali Abbas Çınarlı, “ Eski Türklerde At Kültürü ”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye İş Bankası Yay., Yıl: 1992, C.4, S.15, s.73.

önceki dönemlerde vahşi olduğu rivayet edilir⁹⁸⁷. Ancak atın ilk önce Türkler tarafından ehlileştirildiği ve onu binek hayvanı olarak kullanan insanların Türkler olduğu, antropolojik ve arkeolojik verilerden çıkarılan sonuçlardır. At, binek hayvanı olarak ehlileştirildikten sonra, insanlara hareket serbestisi sağlamış, birbirinden bîhaber yaşayan insanların tanışmalarına vesile olmuştur. Bu vesile ile at, kültür alışverişlerinin yaygınlaşmasına, medeniyetlerin gelişmesine katkıda bulunan bir varlık olarak tarihteki yerini almıştır. Doğulu ve Batılı yazarlara göre at, ilk defa M.Ö. 800-4000 yılları arasında Orta Asya’ da Türkistan’ ın İran’ a yakın bölgelerinde evcilleştirilmiştir⁹⁸⁸.

Tarih öncesi devirlerden beri Asya ve Avrupa’nın çeşitli yerlerinde yabanî halde yaşadıkları bilinen türlü cinsten atların ehlileştirilerek insanlık hizmetine sunulması tarihte büyük bir hamle sayılır. Bu hamleyi çeşitli milletler sahiplenmeye çalışsa da vahşi bir hayvanı ehlileştirmek için her şeyden önce insanları bu amaca zorlayacak belirli şartlara ihtiyaç vardır. Yeryüzünde bu zorlamayı oluşturacak yegâne yer Yukarı Asya Bozkırlarıdır. Türkler, bozkır iklimine uygun bir tarzda hayatlarını sürdürmek zorundaydılar. Binlerce baş hayvanın güdülmesi, mevsimden mevsime otlaklara zamanında sevk edilmesi, su başlarına zamanında yetiştirilmesi meselesi onları çok düşündürmüştür. Bu yüzden hızlı, adale kuvveti en fazla, tabii zorluklara en dayanıklı, sürekli hızda rakipsiz vasıtalar temini gerekiyordu. İşte atın insanlık hizmetine kazandırılması gibi fevkalade bir medenî merhale bu sayede aşılmıştır⁹⁸⁹.

Atın Türkler tarafından ehlileştirilmesinden itibaren at, Türk’ ün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Onun etinden, süratinden, sütünden, gücünden, kılından ve derisinden yararlanılmıştır. At, Çin ve benzeri ülkelere çok değerli bir ihraç malı olarak satılmıştır. Böylelikle çok büyük iktisadî destek sağlanmıştır. Yabancı kültür tarihçileri, atı evcilleştirmenin büyük devlet olabilmek için gerekli şartları sağlamada çok önemli olduğunu, bunun Türkler tarafından yapılan bir insanlık hizmeti olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca onların ifadesi ile Türkler “ at yetiştirme ” kültürü ile dünya tarihinde çok önemli bir yer tutmuştur⁹⁹⁰.

At, manevî kültür unsurları içinde de önemli bir yer edinmiş ve önemli motiflere girmiştir. Türk halkı, atın hayatı ile kendi hayatını aynileştirmiş ve atın kendi şan ve şerefini yükselteceğine inanmıştır. Onu insan ruhlu, konuşabilecek ölçüde zeki, savaşlarda binicisi kadar cengâver, Gök Tanrı’ya ve atalara sunulacak en makbul kurban ve en muteber hediye saymıştır. Bundan dolayı Türkler ata gözü gibi bakmakta, onun yemesine, içmesine, temizliğine ve dinlenmesine büyük önem vermektedir. Ölümü halinde ise onu insan gibi kefenleyerek gömmüşlerdir. At, Eski Türklerce gökten indiği kabul edilerek âdeta kutsallaştırılmıştır. Çoğu zaman törenle sahibinin yanına veya hususi mezarlara gömülmüştür. Bir nevi matem alâmeti olmak üzere veya binicisinin savaşta ölmesi üzerine kabrine konmak üzere kuyrukları kesilmiştir. Atlar cenaze merasimlerinde sahibinin gençliğine ve yaşlılığına göre süslenmiştir⁹⁹¹.

Türk mitolojisinde atların önemli bir yeri vardır. Şaman Türklerinin inanışına göre at gökten inmiştir. Bunun için şamanlar onu göğe çıkmak için bir binek aracı olarak tasavvur ederler. Onların inanışına göre atla yer altına ya da öteki dünyaya geçilebilir. Bu yüzden at Eski Türk inancılarında ölümün de simgesi sayılmıştır. Şaman inanışında atlar, Gök Tanrı’ya

⁹⁸⁷ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.57.

⁹⁸⁸ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.73.

⁹⁸⁹ İbrahim Kafesoğlu, “ At ” mad., *DİA*, C.4, İst., 1991, s.26.

⁹⁹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.mad.*, s.27.

⁹⁹¹ Ali Rıza Gönüllü, “ Alanya Halk Kültüründe At Motifi ”, *Türk Kültürü*, Yıl: 1997, C.35, S.414, s.630; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.mad.*, s.27; Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.18.

kurban olarak sunulurdu. Bu kurban törenlerinde özellikle “ beyaz renkli at ” kullanılıyordu. “ Siyah renkli at ” ise yer unsurlarına kurban olarak sunuluyordu. Beyaz atın Gök Tanrı’ya kurban edilme hususu Hun ve Göktürk devletlerinde de görülür⁹⁹².

At efsanelerimizde konuşur, uçar, öğütler verir, akıl öğretir ve sahibini tuzaktan kurtarır. Ebul Gazi Bahadır Han’ın anlattığına göre at, kahramanını göğe çıkaran bir vasıttır. Yine kültürümüzde gölden çıkan aygır efsaneleri anlatılır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde ve bazı Türk boylarının destanlarında bunlar geçer. Kars ilinde, Urfa’da, Bingöl’de, Konya’da, Tokat’ta ve Ordu’da aygır gölleri vardır. Bu göllerden çıkan aygırlar, o yakınlarda dolaşan kısraklara “ aşmakta ” ve bu çiftleşmeden soy atlar türemektedir. Bir Keloğlan masalında da göl aygırlarından bahsedilmektedir⁹⁹³. Böylelikle hem atların türeyiş efsanesi dile getirilir, hem de onların özellikleri belirtilir.

Türk milletinin folklorunda, sosyal ve ekonomik hayatında “ at kültü ”nün önemli bir yeri vardır. Bundan dolayıdır ki at, değişik inanış ve motiflerle Türk halkının muhayyilesinde yerini alır. Türk düşüncesinde at; konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezip haber vermesi, sadakati, sevgisi, tenkit kabiliyeti, şefkat ve vefası ile beşerî vasıflar kazanmıştır. Türkler masal, destan ve hikâyelerde yarattıkları kahramanlarla atları birbirlerinin ayrılmaz parçası olarak işlemişlerdir. Bu edebî türlerde at, kahramanların en yakını yani ana ve babası olarak telakki edilir. Yine bu türlerde attan, yiğidin arkadaşı, dostu, gücü, kuvveti ve kardeşi olarak bahsedilir. Bazen ikili daha da yakınlaşır ve at, sahibi için sırdaş, koruyucu, hafıza ve kader ortağı olur. At, kahramanı için iyi ve kötü gün dostudur. Kahramanının ölümünü yurda dönüp haber veren attır. Sahibini kaybeden at yemez içmez olur ve yaşamayı manasız bulur⁹⁹⁴. At, sahibini savaşta yalnız bırakmaz, sırası gelince sahibinden savaşmak için izin ister. Türk destan geleneğinde at, sadık bir dost, zafer kazanılmasında vazgeçilmez bir öğe, sahibini ölümden kurtaran cesur bir hayvan olarak karşımıza çıkar⁹⁹⁵. Dede Korkut Destanı’nda Bamsı Beyrek zindandan çıkıncaya değin yani on altı yıl kendisini bekleyen atına:

“ At dimezem sana

Kardaş direm

Kardaşımdan yeğ. ” diyerek atına verdiği üstün değeri vurgular⁹⁹⁶. At, kahramanının muhayyilesinde görünmez âlemden haber veren, başa gelecek fenalıkları sezen, dostu ve düşmanı tanıyan bir varlıktır. O, kahramanının yardımcısı, silah arkadaşıdır. Gerekirse konuşur ve sahibine öğüt verir. Nitekim, “ kurgan ” denilen Eski Türk mezarlarında rastlanan at kadvralarına bakılarak, Türklerde atın öteki dünyada sahibine yardım edeceği inancı hâkim olduğu görülür. Eski Türklerde yas işareti olarak atın kuyruğu kesilir ya da düğümленirdi. Kısacası Türklere ait birçok efsane, destan ve hikâyede, at, sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı ve en değerli varlığı sayılmıştır. Savaşlardaki faydaları dolayısıyla kuvvet ve kudret timsali olmuştur. At sürüleri ise zenginliğin işareti olarak görülmüştür⁹⁹⁷.

⁹⁹² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., s.140-41.

⁹⁹³ Orhan Şaik Gökyay, *a.g.m.*, 75-6.

⁹⁹⁴ Şükrü Elçin, “ Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar ”, *Türk Kültürü*, C.16, S.182, s.107-10.

⁹⁹⁵ L. Doğan, F. S. Bayraktar, “ Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar ”, *Türk Kültürü*, Yıl: 2002, C.40, S.468, s.229.

⁹⁹⁶ Ali Rıza Balaban, “ Halk Biliminde Özgün Konu: Alt Kültürü ”, *Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları*, Yıl: 1985, s.55.

⁹⁹⁷ Murat Uraz, “ Türk Mitolojisinde ve Folklorunda Atlar ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 1978, C.18, S.348, s.8371; Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.140-41.

Atların kavimlerin türeyiş efsanelerinde yer aldığı ve renk simgeciliğine göre anlamlandırıldığı bilinir. Bazı devirlerde (mesela Hunlarda), savaş esnasında atlıların dört anayönün renk simgelerine göre konumlandığı anlatılmaktadır⁹⁹⁸.

Türk folklorunda atlar renklerine göre uğurlu veya uğursuz sayılırlar. Atların en uğurlusu inanışa göre beyaz renkli olanıdır. Yelesi sağ tarafa dökülen, ince kuyruklu, arka ayaklarında seki bulunan, alnında metelik büyüklüğünde sakarı olan atlar uğurludur. Bu özelliklere sahip atlara değer biçilemez. Alnında sakar veya ayağında seki bulunmayan siyah at, alnındaki beyazlık ağzının alt dudağına kadar uzanan, göğsünde ters kıl bulunan, arka sağ ve sol ayağı sekili olan ve kuyruğu kaba tüylü olan at uğursuz sayılır. Bunlara “ kabir mevt ” adı verilir. Tırnağının üst tarafındaki beyazı arasında çeyrek kadar bir siyahlığı bulunan atın nişanına “ kurşun nişanı ” denir. İnanışa göre bu nişanı taşıyan atın ya kendisi ya da sahibi kurşunla ölür. Atın boynunda puşt nişanı gibi bir kıvrıkcık olursa buna “ selvi nişanı ” denir. Bu kıvrıcığın atın kulağına doğru gitmesi uğur, tersine uzaması uğursuzluk sayılır. At sahibinin rızkının azalmasına delalettir. Uğursuz atı uğurlu etmek için o atın göğsüne kurt veya domuz dişinden bir pancak takmak adettir⁹⁹⁹.

At ve onun bazı uzuvları halk inanışlarında uğur, sağlık, nazardan korunmak ve bolluk olarak tasavvur edilir. Nazar olmasın diye evin bacasına ve bahçenin görünen bir yerine kuru at başı dikilir. Ayrıca evin dış kapısına da at nalı çakılır. At; deve, koyun bolluktur. Bunları kapıdan eksik etmemek gerekir. Atın gitmek istemediği yerde tehlike vardır. Ata binmek ruh sağlığına, ciğerlere ve bağırsaklara şifa verir¹⁰⁰⁰. Atın başı bir eve dönük olarak bağlanırsa o eve bereket ve uğur getirir. Ayrıca atın nefesinin kimi hastalıklara iyi geldiği söylenir. Bir evde at bulunursa o eve şeytan girmez. Yine at üstünde bir dereeden yedi defa geçince o insana büyü etki etmez. Atın gözü yaşarırsa, ya sahibin ya da yakınlarından birinin öleceğine işaret sayılır¹⁰⁰¹. Türkler arasında atla ilgili İslâmîyet’ten önce var olan inanışlar, İslamî dönemde de devam etmiştir. Özellikle aşiretler arasında at, adeta kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Kahramanın sırdaşı, yoldaşı olur. Onunla konuşur ve öğütler verir. At nalı nazardan korur, belalardan uzaklaştırır. Kuru at kafası ise koruyucudur. Çocukların kolay ve zahmetsiz dış çıkarabilmeleri için boyunlarına bir tane “ at dişi ” asılır. Ayrıca halk arasında varlığı kabul edilen “ Al-karısı ”ndan kurtulmak için ata bir kır arpa yedirmek gerektiği inanışı yaygındır. Yine at kılı, acil durumlar için kişi yanında bulundurulur¹⁰⁰².

Kültürümüzde at çeşitli inanışlarda, masallarda, destanlarda, efsanelerde, deyim ve atasözü gibi türlerde karşımıza çıkar. At, Türk destan geleneğinde sadık bir dost, sahibini ölümden kurtaran bir kahraman, dostu ve düşmanı tanıyan bir varlıktır. Alp Ertunga’ya yorulan hikmetler arasında bulunan “ Erge at andak kim gökte ay ” yani “ Gökte ay ne ise er için de at odur. ” sözü ata, Türklerin en eski destan kahramanı tarafından verilmiş bir değer beratıdır. Göktürk Yazıtları’nda atla ilgili çeşitli kavramlar geçmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre yazıtlarda kullanılan kelimelerin % 5’ini at kültürünün oluşturduğu tesbit edilmiştir. Yazıtlarda geçen at cinslerinin ve renklerinin çokluğu atın Türk insanının hayatındaki yerini belgelemektedir¹⁰⁰³. Atlar bu yazıtlarda daha çok savaş vasıtası olarak karşımıza çıkar. Savaşın şiddeti, zorluğu, kahramanların yiğitliği, cesareti, başarısı vs. hep atlarla birlikte dile getirilir. Şehzade Kültigin’ in birçok savaşta bindiği atlarının birer adı

⁹⁹⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.141.

⁹⁹⁹ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.231.

¹⁰⁰⁰ Ali Rıza Gönüllü, *a.g.m.*, s.636-37.

¹⁰⁰¹ Murat Uraz, *a.g.m.*, s.8371.

¹⁰⁰² Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.17-19.

¹⁰⁰³ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.73.

vardır. Ak at, boz at, doru at gibi. Yazıtlarda geçen “ Alp Salçı ak atın binip tegmiş.” yani “ Kültigin, Alp Salça'nın ak atına binerek hücum etti.” ifadesinden atın savaş vasıtası olarak kullanıldığı; “ Edgü özlük atın... sansız kelürüp kop kottı.” yani “ Cins has atlarını... sayısız miktarda getirip (hediye olarak) hep bıraktılar. ” ifadesinden ise atın Türk kültüründe hediye olarak kullanıldığı anlaşılır¹⁰⁰⁴.

Oğuz Kağan Destanı'nda attan sıkça bahsedilir. Oğuz Kağan, güçlü atı ile seferlere çıkar. Ganimetleri öküz, at ve katırlarla çekerler. Destanda Oğuz Kağan'ın kırk gün içerisinde büyümesinden sonra ilk yaptığı iş olarak şöyle denir: “ At sürüleri güder, ata biner ve avlanırdı ”. Bu ifadeden Türklerin daha küçük yaşlarda çocuklara ata binmeyi öğrettikleri ve at sırtında bazı hünerler sergilettikleri anlaşılır. Destanda Oğuz Kağan'ın alaca bir atı vardır ve Oğuz Kağan devamlı ona binmektedir. Oğuz Kağan, atı yanında olmayınca kendisini yalnız, arkadaşsız ve savunmasız hisseder. Destanın bir yerinde geçen “ Oğuz Kağan yendi, sayısız eşya ve at aldı, sonra yurduna doğru yola koyuldu, gitti.” ifadesi atın savaş meydanında ganimet olarak alındığını gösterir. Dîvânü Lûgati't Türk' te “ Yund eti yıbar. ” yani “ At eti misk gibi kokar¹⁰⁰⁵.” ve “ At Türk'ün kanadadır ” sözleriyle Türklerin ata verdikleri değer ve önem anlaşılır. At, Türk'e kardeşi kadar, hatta bazen ondan daha yakındır:

Yiğit yiğidin kardaşı,
At yiğidin öz kardaşı.
Sağlıktır cümlenin başı,
Gamlanma gönül, gamlanma¹⁰⁰⁶ diyen Karacaoğlan ile Dede Korkut Destanı'nda, kendisi zindanda iken onu on altı yıl bekleyen atına:

Sana at dimezem,
Sana kardaş direm,
Kardaşımdam yeğ diyen Bamsı Beyrek, aynı duyguları paylaşır¹⁰⁰⁷. Yine Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen “ Oruz Koca ” adındaki kahraman övülürken “ at ağızlı ” denilmiştir¹⁰⁰⁸. Köroğlu Destanı' nın bir Azeri rivayetinde Köroğlu'nun atı çalınır ve o, bu duruma çok üzülür. Köroğlu diğer atını, Keçel Hamza adında bir yiğide emanet ederken şöyle der:

Hemze atı yahşi sahla
At igidin gardaşıdır
Günde mugayat olup yohla
At igidin gardaşıdır

Aynı destanın Türmen rivayetinde at, yiğidin yoldaşı; gücü ve kuvvetidir: Attır yiğidin yoldaşı / Bidev at igidin gücü kuvveti¹⁰⁰⁹.

Evliya Çelebi, eserinde Avusturya imparatoruna hediye edilmek üzere savaflara girmiş çıkmış iki attan bahseder. Burada geçen “ gazi at ” tabiri, atlı-göçebe kültüründeki alp tipinin Türk-İslâm kültüründe yerini gazi tipine bırakmasıdır. Hediye olarak verilmek istenen bu iki at, kendilerini teslim almaya gelen yabancı seyislere teslim olmazlar, birkaç tanesini kırıp

¹⁰⁰⁴ Cengiz Ayyılmaz, “ Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar ”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay.*, Yıl: 1996, S.4, s.159, 161.

¹⁰⁰⁵ Merdan Güven, “ Oğuz Kağan Destanı' nda Hayvanlar ”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S.57, s.83-4.

¹⁰⁰⁶ Karacaoğlan, s.363, Tür., 491/3.

¹⁰⁰⁷ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.74, 76.

¹⁰⁰⁸ Murat Uraz, *a.g.m.*, s.8371.

¹⁰⁰⁹ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.76.

geçirirler. Biri Türklere geri gelir. Diğeri tutulduğu ahırdan yıldırım gibi çıkar ve sonra da ölür¹⁰¹⁰. Bu ifadelerden atın hediye olarak kullanıldığı bilgisine ulaşıldığı gibi atla sahibinin yani Türk'ün her yönüyle nasıl özdeşleştiği görülür.

Destanlarımızda, ab-ı hayat içtikleri için ölümsüz olduklarına inanılan atlar vardır. Hüseyin Gazi'nin oğlu Seyit Battal Gazi ve onun harika atı “ Aşkar ” yüz yıllar boyunca destanlaşmış kahramanlardır. İnanişâ göre Battal'ın bindiği at, Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve oğlu, Hz. İshak, Hz. Hızır, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hamza ve Hüseyin Gazi'nin bindiği aynı ölmez attır. Bunlardan sonra gelen birçok gazinin ve alplerin bindiği de yine aynı “ Aşkar ”dır. İslâmiyet'ten sonraki Türk destanlarından Manas Destanı'nda alp tipine, geniş mekânları aşma fırsatı veren ve onu maddî ve manevî uçuran attır. Türkler, eskiden kendilerine denizden, gölden veya dağdan gelen ilahî aygırlardan türemiş atlar bahşetmekle Tanrı tarafından diğer milletlere üstün kılındıklarına inanmaktaydılar¹⁰¹¹. Hızır'ın Boz Atı ya da Benli Boz'u, Köroğlu'nun Kır At'ı, Manas'ın Kula'sı, Ak Boz'u, Bay Beyrek'in Deniz Kulu, Boz Aygır, Şah İsmail'in Kamer Tay'ı, Hz. Ali'nin Döldül'ü, Hz. Hamza'nın Aşkar'ı vs. ölmez, aynı zamanda kahraman atlardır¹⁰¹².

Çinliler Türklerden bahsederken “ Hayatları atlarına bağlıdır.” derler. Eski Türkçe metinlerde, Çin ve Arap kaynaklarında Türklerin antik çağlarda at yetiştiriciliği ile uğraştıkları ve yetiştirdikleri atları komşu ülkelere satarak geçimlerini kazandıkları anlatılmaktadır. Batılı yazarlardan Sidonius Türkler için şöyle der: “ At, başka bir kavmi sadece sırtında taşır, fakat Hun kavmi, at sırtında ikâmet eder.” Avrupalılar Hunları, “ Ata yapışık kavim.” olarak vasıflandırırılar. 7-10. Yüzyıl Bizans kaynaklarında ise bu konuda şunlar yazılıdır: “ Türkler sanki at üstünde doğmuşlardır, yerde yürümesini bilmezler. ” Bundan dolayıdır ki Orta Asya' da yaşayan Türkler, bazı araştırmacıların “ at kültürü ” diye adlandırdıkları bir yaşam biçimi sürdürmüşlerdir¹⁰¹³.

Türklerde at tutkusu onu totem yapmalarına değin uzamış, kimi oymaklar at isimleriyle tanınır olmuşlardır. Atlara verilen değerden dolayı onlara özel mezarlar yapılmıştır. Atın Türklerin yas, ölü aşı ve gömme törenlerinde de önemli bir yeri vardır. Ölüyü atı ile birlikte gömmek Türklerde çok eski bir âdeti. Öte dünya anlayışından yola çıkılarak insanın yalnız bu dünyada değil, diğer dünyada da ata gereksinim duyacağı inanişâ Türkler arasında yaygındı. Bu yüzden ölen atlı, atıyla beraber gömülürdü. Pazırık Kurganı'nda kuyrukları ve topuk kılları kesilmiş on aygır bulunmuştur. Yas alameti olarak at kuyruğunu kesmek âdeti, Türk boyları arasından son zamanlara kadar gelmiştir. Türkmen boyları arasında bu kuyruk kesmeyi ifade eden “ tullamak ” tabiri vardır. Türklerde yas alameti olarak at kuyruğu kesmek yerine kuyruğu bağlamak veya örmek de vardı. Rumeli'ye ilk geçen Süleyman Paşa'nın Bolayır' da, her iki yanından deniz görünen türbesinde kendisi, lalası ve atı aynı kubbenin altında, yeniden fütuhata çıkacaklarmış gibi bir arada yatmaktadırlar. II. Osman'ın “ Sisli Kır ” adındaki atına Üsküdar'da bir mezar yapılmış ve bu mezara bir de kitabe koyulmuştur¹⁰¹⁴. İstanbul'da bir başka at mezarı daha vardır. Bunlardan Fatih'in atına ait, Eyüp'te Piyerloti Kahvesi'nin bahçesindeki mezardır. Bu mezarlar, halk arasında kutsal sayılarak ziyaret edilir hale gelmiştir. II. Osman'ın atına ait mezar, “ at

¹⁰¹⁰ Orhan Şaik Gökyay, *a.g.m.*, s.74.

¹⁰¹¹ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.230.

¹⁰¹² Orhan Şaik Gökyay, *a.g.m.*, s.76; Murat Uraz, *a.g.m.*, s.8371.

¹⁰¹³ Şayan Ulusan Şahin, “ Türk Kültüründe At Arabası ”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2005, S.32, s.165-66.

¹⁰¹⁴ Orhan Şaik Gökyay, *a.g.m.*, s.74-5.

evliyası ” adıyla meşhur olmuş ve buraya bazı sancılı atlar tedavi amaçlı getirilmiştir. Anadolu’da da birçok at mezarı vardır¹⁰¹⁵.

Türklerde at kurban etme, ata ayin yapma ve onun ardından dua okuma da yaygın inanışlar arasındadır. Çünkü atlar kutsal varlık olarak kabul edilirdi. Yer, su, gök, ağaç ve dağlara sunulan kurbanlar daha çok atlardan seçilirdi. Türk Boylarında kurban edilen atların kafa tasları yere atılmaz, bir sırığa geçirilerek dikilirdi. Bu âdet Altaylar’ dan İstanbul’a kadar gelmiştir. Ayrıca Göktürklerde de bu âdet vardı. Yakutlarda ise at kafa taşı üzerine ant içme geleneği vardır. Eskiden atın kuyruğu kesilerek tuğ yapılırdı. Bu tuğlar, devleti simgeliyordu. Onun varlığının, gücünün ve devamlılığının işaretiydi.¹⁰¹⁶ Bütün bu gelenek, âdet ve inanışlar atın Türklerce kutsal kabul edilmesine ve ona Türkler tarafından verilen büyük değere işaret eder.

At, Türklerin “ On İki Hayvanlı Türk Takvimi ” nde de yerini almıştır. Bu takvimde yıllardan birisinin adı “ yund ”dur¹⁰¹⁷. Bu takvim milli takvim olarak “ Sâl-i Türkan, Sâl-i Türkî ” adlarıyla da bilinmektedir. Bu takvimde her yıl bir hayvan adıyla isimlendirilmiş olup isim sırası gelen hayvanın o yıl bütün karakterlerinin hakîm olacağı inancı yaygındı. Örneğin “ At Yılı ”nda hububat bol olur, meyve daha az olur. At, Türklerde “ murad ” olduğundan dilekler yerine gelir. Düğünler çok olur, savaşlar zaferle sonuçlanır. Hacca giden çok olur. Doğan çocuklar genelde erkek olur. Yani yıl huzurlu, bereketli ve ferah olur¹⁰¹⁸.

Kahramanlara isim verme ile atın bir ilgisi vardır. Birçok Türk destanında atlar kahramanlarıyla birlikte anılmaktadırlar. Dede Korkut Kitabı’nda, Altay-Yenisey destanlarında bu motiflere sıkça rastlanır. Ayrıca atlar, renklerine ve biçimlerine göre de kahramanlarıyla özdeşleştirilirler¹⁰¹⁹. Yaşam biçimleri içerisinde gerekli ve yeterli yer veren topluluklar, ata ilişkin davranışlarla mesaj verir, mesaj alırlar. Mesela uzaktan tırıs gelen atlı, varmak istediği eve yaklaşırken durur, atın sol yanı yerine sağ yanından inerse bir ölüm haberi getirmiş sayılır. Konuk olarak çağrılan atlı, konuk kaldığı evden memnun kalmazsa, atının kıcını eve çevirerek ona biner ve oradan hızla uzaklaşır. Memnunluk söz konusu ise atın başı eve dönük ve gideceği anda yavaşça atını sürer. Atlı konuk, misafir kalacağı evde geceyi geçirmeyecekse kamçısını kamçı asma yerine “ şapalak ” yönü oda kapısına gelecek biçimde asar. Eğer kalıcı ise kamçısının şapalağı odaya bakar biçimde olur¹⁰²⁰.

Türk kültüründe at ve özelliklerinin yansıdığı diğer unsurlar at oyunları, at güreşleri, at sporları ve düğünlerdir. Atlı göçebe kültürü veya bozkır kültürüne sahip olan Türkler, bu şartların gerektirdiği biçimde belli başlı özelliklere sahip olmuşlardır. Atlı göçebelik, atı oyun arkadaşı ve spor aracı olarak keşfetmiş, biniciliği geliştirmiş ve binicilik becerilerini atlı okçuluğun temeli olan serbest elle at sürebilecek kadar mükemmelleştirmiştir¹⁰²¹. Bozkırların ünlü ilkbahar ve güz bayramlarında düzenlenen at yarışları, at güreşleri, atlı top oyunları, cirit, çevgân, küre gibi atlı sporlar halk tarafından çok sevilen eğlenceler haline gelmiştir. Ayrıca at, binlerce kişinin katıldığı “ sürekle avı ”na vasıta olmuştur¹⁰²².

¹⁰¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.mad.*, s.31.

¹⁰¹⁶ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.74; Orhan Şaik Gökyay, *a.g.m.*, s.75.

¹⁰¹⁷ Orhan Şaik Gökyay, *a.g.m.*, 75.

¹⁰¹⁸ Osman Turan, *12 Hayvanlı Türk Takvimi*, İst., 1941, s.255.

¹⁰¹⁹ Orhan Şaik Gökyay, *a.m.*, 77-8.

¹⁰²⁰ Ali Rıza Balaman, *a.g.m.*, s.59.

¹⁰²¹ İbrahim Yıldırım, “ Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü ”, *Türkler*, Yıl: 2002, C.10, s.625.

¹⁰²² İbrahim Kafesoğlu, *a.g.mad.*, s.27.

Türk kültüründe, atla insan veya atla yiğit birbirini tamamlayan iki unsur olarak görülmüştür. “ Kişi korkarsa, atı ayağını yitirir ve atın huyunu sahibi bilir ” sözleri bu hususu özetleyen güzel sözlerimizdir. At, Türk insanının muhayyilesinde bir murattır. İnsanın gerçek ve düş dünyasının zenginliğidir. Yiğidi maksadına ulaştırır, hayallerini gerçeğe dönüştüren, uzakları yakın eden bir varlıktır. Bununla ilgili de halk arasında “ At yiğide kanattır, at yiğidin direğidir ve at devlettir ” gibi tabirler kullanılır. Uzak yollara gitmek, yurt edinmek atla mümkündür. Öyle ki atsız kişi, kanatsız bir kuşa benzetilir. At, sadece binicisinin değil yaşadığı yerin ve boyun namusu olarak değerlendirilir. Uzak yerlerin fetih aracıdır. Soylu ve vefalı bir varlıktır. Sahibine bağlı, insana dost ve arkadaşdır. Yiğit ile at arasında güçlü ve sarsılmaz bir bağ kurulur. Bu ikili birbirleriyle adeta bütünleşirler. Savaşı kazanmada atın payı büyüktür. Kahraman için atı, kendi canı kadar azizdir. Kahraman ölüme giderken dahi, akli atındadır. Atının kurtarılmasını ve ona iyi bakılmasını ister. Kültürümüzde atın yaşı ile kahramanın yaşı arasında da ilişki kurulur. Eski Türklerde kişinin yiğitliğinin belgelerinden en önemlisi bir ata sahip olmasıdır. Yayan kişinin umudu olmadığı gibi, atlı sistem içerisinde yeri ve değeri de yoktur. Türk inancına göre atı olanın gücü, devleti, toprağı ve özgürlüğü olur. Çünkü Türkler at sırtında cihan hâkimiyetini sağlamak yolunda mücadele etmiş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Türklerde atını çaldıran, atından düşen ve atını kaçırır kişi alaya alınır, bu durumlar hoş karşılanmazdı. Ata sahip olma, bağımsızlığı da ifade eder. Dede Korkut Destanı’nda geçen “ At ayağı çabuk, ozan dili çevik olur ” sözü bu gerçeği ifade eder. Atın ayağının çıkardığı toz ve bu tozun büyüklüğü kültürümüzde birlikteliği ve gücü sembolize eder. Atlı olmak, zenginliğin işareti. Kısacası Türkler için at, her yönüyle büyük bir değerdir. Eskiden at, kız istemeye giden aile için saygınlık işaretiydi. Yaya gitmek ise itibar zedeleyici bir durumdu¹⁰²³.

Türk medeniyet tarihinde ve dolayısıyla insanlık tarihinde büyük yeri olan at, İslâmî devirde de bu özelliklerini devam ettirmiştir. İslâmiyet’in yayılmasında, Anadolu’nun ve İstanbul’un fethinde, Selçuklu devletlerinin ve Osmanlı devletinin kurulmasında atlı birliklerin çok büyük etkisi olmuştur. Ata verilen değer, Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayetlerde geçer. Mesela: “Andolsun o harıl harıl koşan atlara, o (turnaklarıyla) çakararak ateş çıkaranlara, sabahleyin baskın yapanlara, tozu dumana katanlara, bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere ki, muhakkak insan Rabb’ine karşı çok nankördür. ”¹⁰²⁴. Yine Kur’ân’da “ Siz de onlara (düşmanlara) karşı, gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki, bununla Allah’ın düşmanını ve sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmeyip de Allah’ın bildiği diğerlerini korkutunuz. ” denilmektedir¹⁰²⁵.

Diğer yandan Peygamberimiz İslâm’ın yayılıp yerleşmesinde atın önemini takdir ederek bu husustaki çalışmaları desteklemiştir. Nitekim Hz. Muhammed’in “ Kıyamete kadar atların alında hayır vardır. ”, “ Bereket atların alınlarındadır ” ve “ Allah yolunda samimi niyetle cihat için bir at yetiştirene bir şehit sevabı verilir. ” hadisleri, ata verilen değeri ve at yetiştirmenin önemine işaret eder. İslâmî dönemde bir yaya askere 1000 dirhem atıya verilirken süvariye bunun iki katının ödenmesi, atlı askere verilen önemi gösterir. En eski dönemlerden itibaren ata verilen değeri Selçuklular da sürdürmüştür. Selçuklu Sultanları saraylarından çıktıklarında mutlaka ata binerlerdi. At dışında bir vasıtaya binmek küçüklük sayılırdı. Atın rengi ise özel olarak seçilirdi, daha çok eski geleneklerin bir devamı olarak

¹⁰²³ Ali Abbas Çınar, “ Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü ”, *Bilig: Bilim ve Kültür Dergisi*, Yıl: 1998, S.7, s.122-30;

¹⁰²⁴ Âdiyât Suresi, 1-6. ayetler

¹⁰²⁵ Enfâl Suresi, 60. ayet.

beyaz renk tercih edilirdi. Aynı hususlar Osmanlılar tarafından da benimsenip uygulanmıştır. Örneğin Alparslan'ınki gibi Fatih Sultan Mehmet'in de atı beyazdı¹⁰²⁶.

At, çok asil ve şerefli bir hayvandır. Gazilerin, düşmana hücum esnasında içlerinden “ atlar hakkı için ” diye yemin etmelerinin şerefi, ata kâfidir. Peygamberimiz (s.a.v.), bir hadisinde: “ Atın alnındaki perçeminde kıyamete kadar bâkî kalacak hayırlar müşahade ettim, atların gazalara iştirakları ne kadar hayırlıdır.” demesi atın değerini göstermesi bakımından önemlidir¹⁰²⁷.

At yetiştirme geleneği Anadolu beyliklerinde, Türkmen boylarında, özellikle Germiyenoğullarında ve daha sonra Osmanlılarda devam etmiştir. Osmanlı devrinde genellikle Konya-Eskişehir-Ankara-Aksaray arasında yaşayan Türkmenler at yetiştirmede meşhurdurlar. Bu atların çok değerli olduğu, çok uzun süre koşabildiği, çok iyi eğitildiği, ince yapılı ve dayanıklı olduğu söylenir. Türk atları, sahiplerince çok sevmekte ve itinalı bir şekilde eğitilmektedir. Bundan dolayı savaşlarda atın sevk ve idaresi kolaylaşmış, at sürücüsü ile bütünleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurulmasında üç kıtaya yayılmasında atların çok büyük yeri olmuştur. Müsellem adı altında süvari birlikleri binmiş, ordunun temelini teşkil eden askerler doğrudan doğruya at üzerine kurulmuş askeri birliklerdi. At, savaşın yanında haberleşmede ve taşımacılıkta da kullanılmıştır. Osmanlı haberleşme teşkilatında atın büyük yeri vardır. Osmanlı topraklarında haberleşmeyi sağlamak için belirli at menzilleri yapılmıştır. Bu menzillerde bulunan atlar özenle beslenmiş ve onlar için büyük paralar harcanmıştır. Öte yandan denizleri geçirebilmek için at gemileri inşa edilmiş, at iskeleleri kurulmuştur. Osmanlı'da at hırsızlığı şiddetle cezalandırılmış, at çalan kişinin ellerinin kesilmesi hükmü getirilmiştir. Ayrıca at ihracı yasaklanmış, at neslinin korunması için çiftlikler kurulmuştur. Osmanlı sarayında atların bakımını üstlenen görevliler ve at yetiştiren müesseseler vardı. Padişahların atları “ at oğlanı ” adı verilen seyisler tarafından tımar edilir ve bakılırdı¹⁰²⁸.

Bütün han ve sultanlarda olduğu gibi Osmanlı padişahları da iyi bir at binicisiydiler. Padişahlar, dönemlerinde usta at binicilerini övmüş, onları ödüllendirmişlerdir. Osmanlıların ata verdikleri önem ve ona bağlılıkları padişahların cenaze törenlerine de yansımıştır. Örneğin eski bir Türk geleneği olan atın kuyruğunun kesilmesi, eyerinin ters konulması ve gözlerine tuz serpilerek ağlıyormuş hissini verilmesi âdeti Fatih'in oğlu Mustafa Çelebi'nin ve II. Bayezid'in cenaze törenlerinde görülmektedir. Aynı şekilde IV. Murat'ın cenaze merasiminde, padişahın savaşlarda kullandığı üç atı da tersine eğerli olarak tabutun önünde götürülmüştür¹⁰²⁹.

Atın tıpta ve tedavilerde kullanıldığı bilinir. At dili, horlamayı engeller. Ağrı ve sızılar için at yağı kullanılır. At sütü, hamile kalmak için tavsiye edilir. At sütünden yapılan kımızın sağlık için çok yararlı olduğu söylenir. At, rüya tabirlerinde de genişçe yer bulur. Rüyada at görmek genel itibariyle hayra yorulur. Düşmana galip gelmeye, uğura, erkek evlada ve devlete işarettir. Dişi bir at görmek namuslu bir kadına işarettir. Rüyada görülen yağız at, mal, para ve servete işarettir. Kısırak sütü, müjdeye; al at, uzun ömre; erkek at ise düşmandan korunmaya delalet eder. Bazı hallerde at, şerre yorulur. Atların uçtuğunu görmek fitneye işarettir. Alanya halk kültüründe rüyasında at gören kişi, bir türbe ziyaret eder. Orada on iki rekât namaz kılar ve Allah'a dua eder. Daha sonra ise oraya biraz para bırakarak, evine geri

¹⁰²⁶ Yusuf Halaçoğlu, “ At ” mad., , *DİA*, C.4, s.28-9.

¹⁰²⁷ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.139-40.

¹⁰²⁸ Yusuf Halaçoğlu, *a.mad.*, s.30-1.

¹⁰²⁹ Yusuf Halaçoğlu, *a.mad.*,s.31.

döner. Yine atı rüyada görmek kuvvet, ziynet ve izzettir. Bir kişi, rüyasında kendini atın yanında görse kuvvete nail olur¹⁰³⁰.

B. Edebiyatımızda At:

Türk kültür ve edebiyatını oluşturan masal, destan, hikâye, fıkra, mani, ağıt, bilmece, türkü vb. edebî ürünlerde at motifi, “ at kültü ” diyebileceğimiz bir yapı oluşturmuştur. At, söz vasıtasıyla sözlü gelenek kültürümüzün hemen bütün unsurlarına yerleşmiş, yazılı edebiyat geleneğimize de geçmiştir. Göktürk Yazıtları’nda ve Dîvânu Lûgati’t Türk’te atla ilgili çeşitli kavramlar geçmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre yazıtlarda kullanılan kelimelerin % 5’ini at kültürü oluşturmaktadır. Yazıtlarda geçen at cinslerinin ve renklerinin çokluğu atın Türk insanının hayatındaki yerini belirtmesi bakımından önemlidir. Bu sayıya “ atlanmak ”, “ atlandırmak ” gibi mastarlar dahil değildir. Yazıtlarda ve Dîvân’ da geçen atların renkleri ile ilgili kelimelerin çokluğu da Türk edebiyatının at kültürü bakımından zenginliğini gösterir¹⁰³¹.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen “ Oruz Koca ” adındaki kahraman övülürken “ at ağızlı ” denilmiştir. Türk Halk edebiyatında müstesna bir yeri olan at, Âşık şiirinde de tek başına bir değerdir. Bu alanda; Köroğlu, Dadaloğlu, Kul Mustafa, Karacaoğlu, Sıtkı Baba gibi birçok halk şairinin doğrudan at konusunu işleyen şiirleri vardır. Bu şiirlerde atların vasıfları, donları, güzellikleri, yiğitlikleri, cinsleri, tipleri, süratleri, bakımları, beslenmeleri ve olağanüstü özellikleri bulunur¹⁰³². Halk şiirleri arasında at üzerine düzenlenmiş destanlar da vardır. XVII. yüzyılın kasidedi ve hiciv şairlerinden Nef’î, IV. Murat’ın atları hakkında yazdığı ve “ Rahşiyе ” adı verilen kasideleri ile Dîvân edebiyatında bir “ At edebiyatı ” çıkışı açmıştır¹⁰³³.

At; edebiyatımızda rengi, yürüyüşü, sesi, koşması, savaşlardaki önemi, toz çıkarması, yük taşınması, mitolojik özellikleri, çeşitleri, binit takımları (eğer, nal, üzengi gibi), düğün, yarış ve sporlarda kullanılması, tepinmesi, kervan oluşturması ve bağlanması gibi özellikleri dolayısıyla ele alınmaktadır. Anonim Halk edebiyatının en güzel ürünlerinden olan manilerimizde ata oldukça sık rastlanır:

Ata binen ağadır,
Atın yolu dağadır,
Salın sevdiğim, salın,
Bu maniler sanadır. Bu mani örneğinde atın binek olma özelliği ve değeri işlenmiştir.

Ninni ve türkülerimizde de at isimlerine ve onun önemli hususiyetlerine rastlanır. Bu metinlerde at, genellikle murat, varlık ve yası sembolize eder. Bir ninni örneğinde atın eyerlenme özelliği işlenir:

Dandini dandini dat benim,
Eyerlenmiş at benim,
Uykusu gelmiş yat dedim,
Nenni yavrum neni.

¹⁰³⁰ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.149; Ali Rıza Gönüllü, *a.g.m.*, s.60-1; Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.25-6.

¹⁰³¹ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.73-4.

¹⁰³² Ali Abbas Çınar, “ Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü ”, s.127.

¹⁰³³ Murat Uraz, *a.g.m.*, s.8371.

Atlar türkülerimize de girmiştir. Aşağıdaki türkü örneğinden atların yüzlerine peçe örtüldüğü anlaşılır: Ak keçeli lökler/Kızıl peçeli atlar/Gök saltalı yiğitler/Nere gitti ay bizi¹⁰³⁴.

Atasözlerinde at, insanın en yakın dostu, kolu kanadı ve paha biçilmez bir canlı olarak ele alınır. Atla yiğit adeta bir bütündür. Atın vefalı, gururlu bir hayvan; ata binmemin ise bir sanat olduğu vurgulanmıştır:

“ Atın kadrini bilen, at biner. /İyi at bir kamçıdan, iyi insan bir sözden alır. /At binenin, kılıç kuşananın. /Atın varken yol tanı, ağan varken el tanı. /Atına bakan ardına bakmaz. /Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.”

Atla sahibi arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu iki unsur birbirlerini tamamlayan öğelerdir. Bununla ilgili şu atasözleri kullanılır:

“ Kişi kokarsa, atı ayağını yitirir. /At murattır, zenginlik kaynağıdır. /At yiğide kanattır. /At yiğidin direği. /At yiğidin yoldaşdır. /At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır. /At ile avrat yiğidin bahtına. /Atın dorusu, yiğidin delisi.”

Atların değeri ve önemini doğrudan anlatan atasözlerimiz de vardır. Bu atasözlerinden Türk'ün ata verdiği önem anlaşılır:

“ At saklamak devlettir. /Atta, avratta uğur vardır. /Ata da soy gerek ite de. /Atı olmayanın canı yok. /Ata binmek bir murat, attan inmek bir namus.”

Atı olmayan kişi kimsesiz sayılır, yalnızdır. Atsız delikanlı öksüzdür. Bununla ilgili şu tabir kullanılır:

“ Atsız oğlan, atasız oğlan.”

Atla ilgili inanışlar da atasözlerimizde yer alır:

“ İrmaktan geçerken at değiştirilmez./At sahibine göre kişner.”

At; Türklere o kadar yakın bir hayvandır ki onun bakımını üstlenen sahibi huyundan ve davranışlarından onun hakkında hükümler verebilir. İnsanların at bakımı ile ilgili birçok tecrübesi atasözlerimize yansımıştır:

Beslersen kırı besle, binersen doruya bin. /Yağmurlu günde at seçme, bayram günü kız seçme. /Atın iyisi dizinden, yiğidin iyisi sözünden belli olur. /Sırtında yarası olan at eyerini koydurmaz. /At alsan binip al, hatun alsan görüp al. /Atın güzelliği başından, kızın güzelliği kaşından. /Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan. /Beli kısa, boynu uzun olana kendin bin; boynu kısa, beli uzun olana dostun binsin; beli de boynu da uzun olana düşmanın binsin¹⁰³⁵.

At ve onunla ilgili özellikler deyimlerimize de yansır. İnsanlara işlerine yaramayacak şeyi vermek anlamında “ Ata et, ite ot vermek ” deymi, değerli kişilerin hakkı olan şeyleri, buna layık olmayanında istemesi manasında “ Ata nal çakıldığını görmüş, kurbağa ayaklarını

¹⁰³⁴ Ali Rıza Gönüllü, *a.g.m.*, s.633-34.

¹⁰³⁵ L. Doğan, F.S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.231-32; Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.143-48; Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.124; Ali Rıza Gönüllü, *a.g.m.*, s.632.

uzatmış ” deyimi; iri yarı, erkeksi kadın için “ At anası ” deyimi ve zarara uğradıktan sonra tedbir almak anlamında “ At çalındıktan sonra ahırın kapısını kapamak ” deyimi kullanılır¹⁰³⁶.

C. Atla İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiir örneklerinde atlar çeşitli yönleri ile ele alınmaktadır. Bu şiirlerde çeşitleri, renkleri, binit takımları, savaşta binilmesi, koşması, yürümesi, kişnemesi, ayağının toz çıkarması, ahıra bağlanması, oyun ve spor amaçlı kullanılması, ava çıkılması, rehber olması, hâkimiyet sembolü olması, binek olarak kullanılması, çekilmesi, yiğitle olan ilişkisi, hediye olarak bağışlanması, yedekte götürülmesi, yeri eşmesi, kuyruğundan tuğ yapılması, inanışlara yansması gibi özellikler dolayısıyla söz konusu edilir. Her üç şairimizin de şiirlerinde üzerinde en fazla durdukları hayvanlardan birisi de attır. Atın bu derece ilgi görmesinin sebepleri çok fazladır. Bunların en başında, atın o devirde taşıdığı önem ve cemiyetin ona verdiği değer gelir.

İncelenen şiir örneklerinde ata veya onunla ilgili unsurlara Fehîm otuz altı (36) yerde; Âşık Ömer otuz üç (33) yerde; Karacaoğlan ise seksen sekiz (88) yerde değinmiştir. At karşılığı olarak Fehîm daha çok esb, semend, eşheb, rahş, hayl, edhem; Âşık Ömer esb, at, rahş, semend; Karacaoğlan ise at, Arap at, küheylan, kır, yörük kelimelerini kullanmışlardır. Görüldüğü gibi at karşılığında kullanılan bu kelimeler, her üç şairimizde de doğrudan atı, rengini ve cinsini belirtmektedir. Fehîm ve Âşık Ömer’in birçok şiirinde at ismi, rengi ve cinsi doğrudan ele alınmasa da binit takımları veya “ süvar ve şehsüvar ” kelimeleriyle attan ve atın vasıflarından bahsedilmektedir.

At ve onunla ilgili unsurlara şiirlerinde en çok yer veren şüphesiz Karacaoğlan’dır. Şair, atın hemen hemen bütün hususiyetlerine şiirlerinde yer vermiştir. Yemesinden içmesine, yürümesinden koşmasına, renginden cinsine birçok özellik bu şiirlerde yerini alır. Karacaoğlan’ın Rumeli’den Anadolu’ya, Anadolu’dan Azerbaycan’a, Azerbaycan’dan Kırım’a kadar birçok beldeyi at sırtında gezdiği şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şairin konar-göçer yaşantıya sahip olması, onun atla olan ilişkisini üst düzeye çıkarmıştır. Denilebilir ki Karacaoğlan, atın kültürümüzdeki yerini kavramış ve değeri ölçüsünde ona önem vermiş ve ilgi göstermiştir.

Fehîm ve Âşık Ömer de atı ve onunla ilgili unsurları bir hayli tanımaktadır. Ancak bu konudaki ifadeleri atı bütün boyutlarıyla belirtmemektedir. Birçok şiirlerinde atı binek ve savaş aracı olarak ele almışlar, özellikle süvar ve şehsüvar kelimeleriyle atın bu yönlerine çok değinmişlerdir.

1. At-Ahır (tavla):

Ahır, penceresi ve kapısı bulunan kapalı bir mekândır. Ahırlar birçok evcil hayvanın olduğu gibi atların da kaldıkları yerdir. Eskiden müstakil at ahırları yapılmıştır. Atlar buraya bağlanır, burada yemlenir ve kaşağılanırdı. Karacaoğlan, bir şiirinde küheylan atın, ahırda bağlı olduğunu söyleyerek at-ahır ilişkisini ifade eder:

Küheylânı tavlasında çatılı,
Pohuru da köşeği de katılı,
Çadırımız Şam ilinde tutulu,
Ortalık çadırılık beğler görünür.

Karacaoğlan, s.214, Koş., 312/5.

¹⁰³⁶ Ömer Asım Aksoy, a.g.s., C.2, s.483-84.

2. At-Arslan:

Arslan, fil ve gergedanın dışında bütün hayvanlara saldırabilen bir hayvandır. Kükreyişindeki sestten ötürü yarım saatlik mesafedeki canlıları korkutabildiği halde arslanın atların kişneme sesinden ürktüğü bilinir. Fehîm aşağıdaki şiirinde, sevgilinin atının kişnemesi bütün arslanları titretecek derecede olduğunu söyleyerek bu gerçeğe dikkat çeker:

Dil o türk-i gırre-meste nice dinletür figânın
Ki gazanferânı lertzân ider esbinün süheylî
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 285/3.

3. At-At Bağışlamak:

At, Türk kültüründe önemli ve kıymetli bir armağan ve bağış aracıydı. Eski Türklerde Selçuklularda ve Osmanlılarda at önemli bir hediye aracı olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca eski zamanlarda atların vergi, fidye ve antlaşma aracı olarak da kullanıldığı bilinir. Özellikle Hunlar devrinde at, çok değerli bir ihraç malı olarak kullanılmaktaydı. Karacaoğlan'ın, bir şiirinde beylerin, atı bağış aracı olarak kullandığı görülür:

Eteğinde kervân işler,
Yükseğinde döner kuşlar,
Kürk giydirir, at bağışlar,
Hemen beğler sen de mi olur?
Karacaoğlan, s.249, Var., 355/2.

4. At-At Meydanı:

At Meydanı, 19. Yüzyıla kadar bugünkü Sultanahmet Parkı'nın bulunduğu alana verilen isimdir. Bizans döneminde bu alanda bir hipodrom bulunuyordu. Bu hipodromda geleneksel olarak araba ve at yarışları düzenleniyordu. İstanbul'un fethinden sonra da önemini koruyan At Meydanı; at yarışlarına, atlı sporlara (cirit, çevgan, ok atma gibi), sünnet düğünlerine ve bayram şenliklerine ev sahipliği yapıyordu. Bu meydanın çevresine İbrahim Paşa Sarayı, Fazlı Paşa Sarayı, Sokullu Mehmet Konağı, Sultanahmet Camii gibi güzel eserler inşa edilerek meydana Osmanlı mührü vuruldu¹⁰³⁷. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde At Meydanı'ndan bahsederek bu meydanın çevresinde Fazlı Paşa Sarayı'nın da bulunduğu bilgisini verir:

Fazlı Paşa Sarayı var hem-civar At Meydânı'na
Salıcnklar kurulur Kadırğa Limanı'na
Yeniçeri Kışlaları yakın Et Meydanı'na
Cennet-ül-Me'vâ'ya benzer her yeri İstanbul'un
Âşık Ömer, s.301, Murab., 505/3.

5. At-At Takımı (Raht):

At takımı, at ile ilgili bütün malzemenin genel adıdır. Yani eyer, üzengi, gem, yular, nal, mih, terki heybesi, yem torbası, çul gibi atla ilgili eşyaların bütününe verilen isimdir. At takımları, binicisinin rütbesine ve değerine göre demir, gümüş, altın veya iyi kumaş ve deriden yapılırdı. Devlet büyükleri için hazırlanmış at takımları bir servet demektir. At takımı kelimesi, sadece Âşık Ömer'in bir şiirinde benzetme amaçlı kullanılmıştır. Ancak " raht " kelimesi bu şiirde at takımı manasında değil, âşığın bahtının tamamını ifade edecek şekilde

¹⁰³⁷ Rehber Ansiklopedisi, C.2, s.46.

kullanılmıştır. Şair, bahtını bütünlük açısından at takımına benzetmiştir. İyi ya da kötü her şeyin tamam olduğu bir talihten bahsetmektedir:

Çarh-ı kecrev aksine izhâr edüp etmekte âl
Raht-ı bahtım ayş ü nûşum dâimâ zıll-i hayâl
Mihnet ile geçti ömrüm şâzilik emr-i muhâl
Yoksa yâ Rabb Ömer'in zevk ü sefâsı bahtımın
Âşık Ömer, s.292, Murab., 492/4.

6. At-Av/Avcılık:

Av ve avcılık bir kurum olarak en eski devirlerden itibaren Türkler için büyük önem taşımıştır. Av, daha Hunlar zamanında kurumsallaşmış ve zamanla çeşitli av türleri ortaya çıkmıştır. Avcılık özellikle Osmanlı zamanında mükemmel bir kurum haline gelmiştir. Av, Türkler için bir geçim vasıtası olması yanında zamanla bir spor haline gelmiş, savaşa hazırlık ve eğitim amacıyla kullanılmıştır. Türkler tarih boyunca birçok avlanma şekli geliştirmişlerdir. Bu avlanma şekillerinin en önemlilerinden birisi “ sürekle avı ”dır. Sürekle avı, av hayvanlarının çeşitli yollardan kovalanarak belirlenmiş bir alana toplanmasına ve sonra da bunların avlanmasına dayanıyordu. Bu avlar sırasında avcı kuşlar, pars, köpek gibi hayvanlar kullanılıyordu¹⁰³⁸. Atlar bu av esnasında kullanılan en önemli araçtı. Atların hızlı bir hayvan olması, dönüş ve hamle kabiliyetleri en önemli tercih edilme sebebiydi. Çin kaynaklarına göre, Hun çocukları erken yaşlarda koyunların sırtında biniciliğe alıştırılıyorlardı. Ayrıca yay germe ve ok atma atışlarında isabeti sağlamak amacıyla ava giderek çeşitli küçük hayvanlar üzerinde denemeler yapıyorlardı. El Cahiz, bu konuda şöyle bir ifadeye bulunur: “ Tür; vahşi hayvana, kuşa, havadaki hedefe, insana, çömelmiş veya yere konmuş hayvanlardan hedeflere ve avının üzerine pike yapan kuşlara ok atar. O, hayvanını (atını) hızla sürdüğü halde, öne arkaya, sağa ve sola, yukarı ve aşağıya ok atar ”¹⁰³⁹. Bu ifadelerden atın ve atlı okçuluğun bozkır savaş taktiğinde ve avcılıkta oynadığı rol anlaşılır. Fehîm, bir şiirinde “ O yiğit biniciye, doğan avlamak çok hoş gelir ki, bakışı daima gönül sülünü avlar.” diyerek at sırtında yapılan avın eğlence amaçlı olduğunu söyler. Şair, ayrıca bu avlanmada usta bir binici olmanın önemini vurgular. “ Bakışla gönül sülününün avlama ” ifadesi atla avlanırken ok kullanıldığı bilgisini akla getirir. Çünkü edebiyatımızda sevgilinin bakışı oka benzetilir:

İder hemîşe tezerv-i dil nigâh-ı şikâr
O şehsüvâra gelür sayd-ı şahbâz lezîz
Fehîm-i Kadîm, s.362, G., 44/5.

At sırtında sülün, keklik, doğan, şahin gibi kuşlarla birlikte ceylan, tavşan gibi kara hayvanları da avlanmaktaydı. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde atla çıkılan ceylan avından bahseder. Şair, nazlanma atının süvarisine seslenerek “ Eğer akıl ve gönül ahusunu avlamak istiyorsan seher vaktinde gel. ” der. Şairin bu ifadesinden at sırtında avcılığın sabah vaktinde yapıldığıyla ilgili önemli bir bilgi elde edilir. Bu şiirde avcı, sevgili; avlanan ise âşığın akıl ve gönül ceylanıdır. Şair, bu avcılık esnasında avcı sevgilinin at tercihinine dikkat çeker. Avda kullanılacak at, nazlıdır. Bu ifadeden bu av sırasında at tercihlerinin olduğu görülür:

Ey perî semt-i cefâya gitmek ise niyetin
Bu edâlı serkeşi incitmek ise niyetin
Akl u dil âhûsunu saydetmek ise niyetin

¹⁰³⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.162.

¹⁰³⁹ İbrahim Yıldırım, *a.g.m.*, s.625-26.

Ey süvâr-ı esb-i istiğna seher vaktinde gel
Âşık Ömer, s.204, Murab., 369/3.

Karacaoğlan da benzer şekilde atla gidilen ceylan avından bahseder. Şair, bu av esnasında her türlü atın kullanılmadığı bilgisini de verir. Şair, av için yeğın bir at kullanır. Yani hızlı bir at cinsi bu av için önemlidir. Ayrıca şiirden bu avın geleneksel olarak yapıldığı anlaşılır:

Karac' oğlan der ki: Güle ağdığım,
Bazı bazı hatırına değdiğim,
Yeğın ata binip ceylan koğduğım,
O ıssız çölleri göresim geldi.
Karacaoğlan, s.91, Koş., 133/4.

Karacaoğlan'ın şiirlerinde at bazen de sürek avcılığında kullanılan bir binek hayvanı olur. Şair, beş yüz atlı ile bu avın gerçekleştiğini ifade eder:

Karac' oğlan, yavuz ata binerdi,
Üstümüzde avcı kuşlar gezerdi,
Ha deyince beş yüz atlı binerdi,
Akça cerânları kovanlar hanı?
Karacaoğlan, s.52, Koş., 77/5.

Sürek avcılığında ya da bireysel yapılan avcılıkta at sırtındaki avcıya yardım eden hayvanlar vardır. Bu hayvanlar daha çok şahbaz ve tazı olurdu. Karacaoğlan bir şiirinde, at sırtındaki avcının yanında ceylan kovalayan tazılar olduğunu söyler:

Ulam ulam oldu kaldı yazılar,
Cerân kovar gök boncuklu tazılar,
Arap at üstünde şahbaz gaziler,
Alay kurup göç önüne düştü mü?
Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/2.

7. At-Avluya Bağlanması:

Avlu, yapıların orta kısmında bulunan, tercihe göre üstü açık ya da kapalı olan geniş bölümdür. Konakların veya evlerin giriş kapısı avluya açılırdı. Bu avluda yemek yeme, kurban kesme, eğlence düzenleme gibi çok amaçlı faaliyetler yapılırdı. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde yiğidin atının avluda bağlı olduğunu söyleyerek avlunun at bağlama yeri olarak kullanıldığını belirtir:

Avluda bağlıdır yiğidin atı,
Her nere varırsan söylenir medhi,
Altına batırsan ey' olmaz kötü,
Aslı ham demirden, cevhedâr olmaz.
Karacaoğlan, s.320, D., 445/2.

8. At-Ayak İzi ve Tozu:

Türk kültüründe atın ikbal, murat, bağımsızlık ve özgürlük olarak telakki edilmesiyle birlikte onun her uzvu ve özelliği değer kazanmıştır. Kültürümüzde kahraman veya binici, at sırtında iken kendi kendinin beyi veya padişahıdır. Uzayıp giden bozkırlar, keşfedilmeyi

bekleyen yerler atın ayağının hızı ve çabukluğuyla aşılr. Atın ayağının hızlılığı ve çabukluğu, insan muhayyilesinde çeşitli duygu ve düşüncelere zemin hazırlamıştır. Atın ayağının çıkardığı tozun büyüklüğü, kalabalığı ve harekete geçen gücü temsil eder. Atın ayak izi ise geçilen ve alınan yerler için bir nişandır. Fehîm, aşağıdaki beytinde bir savaş tasviri yapar ve atın ayağının hızını ve çıkardığı tozu vurgular. Şair, atın rüzgâr gibi hızı ve tufan gibi çıkardığı tozla düşmana galip geldiğini söyler. Bu ifadelerden atın hızının ve ayaklarının çıkardığı tozun hâkimiyet, galip gelme ve güç anlamlarında kullanıldığı anlaşılır. Şair, atların hızını rüzgâra, çıkardıkları tozu ise ‘Ad Kavmi’ni yok eden toz bulutuna benzetmiştir:

Bâdpâ esbâna pâmâl oldı düşmen
Görmemişdür böyle bir tufan-bâdı kavm-i ‘Ad
Fehîm-i Kadîm, s.292, Kıt., 8/13.

Bilindiği gibi Ad kavmi, Hz. Hûd’a inanmadığı ve sapkın inançlarında aşırıya gittiği için kuvvetli bir toz bulutuyla helak edilmiştir.¹⁰⁴⁰

Âşık Ömer ise atın ayak izi ve ayağının istenilen yere ermesinden bahsederek, at ayağının hâkimiyeti ve gücü temsil ettiğini, özgürlüğü simgelediğini anımsatır. Şair, sürücüsü sevgili olan naz atının ayağının erdiği yere dünya toprağının serpileceğini söyleyerek atın ayağının erdiği yere hâkimiyet götürdüğünü belirtir. Nitekim eski Türkler ve Osmanlı atını nereye sürmüşse orayı hâkimiyet altına almıştır:

Sen şeh-i mülk-i melâhatsın şecâat eylesen
Seyre çıksan azm-i meydân-ı melâhat eylesen
Şehsüvârım esb-i nâza istimâlet eylesen
Pâyinini erdiği yerde hâk-i dünyâ serpilür
Âşık Ömer, s.332, Murab., 548/3.

9. At-Başlık Zinciri (Reşme):

Başlık zinciri, at başlığının burun kısmındaki kayışına verilen isimdir. Bu zincir altın, gümüş veya demirden olabilir. Karacaoğlan bir şiirinde beş yüz atlısının ve bu beş yüz atın burun zincirin gümüşten olmasını ister:

Beş yüz atlım olsa lâhuri şallı,
Gümüştten reşmeli, kadife çullu,
Mevlâ’m bana verse dudu dilli,
Sarmaya bir ince bel ver bana.
Karacaoğlan, s.139, Koş., 203/3.

10. At-Atlılar:

Atlılar tabiri genel itibariyle savaş çağrıştırır. Türklerde ordunun büyük bir kısmı atlılardan meydana gelirdi. Hunlarda, Göktürklerde bunun örnekleri görülür. Osmanlıların ilk askeri teşkilatının kurulması sırasında yayaların yanı sıra “ müsellemler ” adı altında süvari birlikleri oluşturmuştur. Osmanlı ordusunun temelini teşkil eden sipahiler, akıncılar ve kapıkulu süvarileri doğrudan doğruya at üzerine kurulmuş askeri birliklerdi. XVI. yüzyılda atlı askeri sınıfının savaş sırasındaki mevcudu 100.000 dolayındaydı¹⁰⁴¹. Fehîm-i Kadîm, aşağıdaki şiirinde “ Daha gamzesini fitnede meşhur etmeden feleğin bütün atlılarının mallarını yağma etti.” ifadesiyle atlı askerleri belirtmektedir. Atlıların mallarının yağma edilmesi

¹⁰⁴⁰ İskender Pala, *a.g.s.*, s.17.

¹⁰⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.mad.*, s.30.

demek üzerlerinde bulunan her türlü araç ve gerece el koymaktır. Savaş meydanında yenen taraf yenilen tarafın mallarına el koyardı. Bu savaş ganimeti sayılırdı. Fehîm, el koyulan bu ganimeti yağma olarak ifade etmektedir:

Gâret itdi felekün cümle metâ'-ı haylin
İtmeden gamzesini fitnede meşhûr henüz
Fehîm-i Kadîm, s.464, G., 120/3.

Bayburt, Kars, Erzincan ve Erzurum yörelerinde kız istemeye giden dünürler için de “atlı” sıfatı kullanılır. Dünürlerin atlı olması hem güvey evine, hem de kız evine değer katar. Yani atlı olmak zenginliğin işaretidir¹⁰⁴². Karacaoğlan aşağıdaki dörtlüğünde “ atlılar ” kelimesini düşün ve eğlenceyle ilgili olarak kullanmıştır:

Atlılar yurdu aşıyor,
Bâdeler doldu, taşıyor,
Yavru, turuncun düşüyor,
Koynundan habarın var mı?
Karacaoğlan, s.259, Semâî, 367/3.

11. At-Binek Hayvanı Olması:

At, insana hizmet eden hayvanların en kabiliyetlisi ve kıymetlisidir. İnsanların maksatlarına ulaşmada bir araç görevi görmüştür. Bir binek hayvanı olarak savaşlarda, düşünlerde, eğlencelerde, atlı spor ve oyunlarda ve yolculuklarda kullanılmıştır. Doğada yabani halde bulunan atı evcilleştirip insanlık hizmetine sunan Türklerdir. Atın derisinden, sütünden, kılından yararlanılmasına rağmen onun insanlığa en önemli hizmeti binek olarak kullanılması olmuştur. Atın binek olarak kullanılması insanlara hareket serbestisi sağlamış, kavimlerin birbirleriyle tanışmasına olanak sunmuş, kültür alışverişinin yaygınlaşmasına ve medeniyetin gelişmesine öncülük etmiştir. Türkler ilk zamanlarda atı, hayvanlarını gütmek, yaylalara göçmek ve savaş aracı olarak kullanmışlardır. Daha sonraları Türklerle at o kadar özdeşleşmiştir ki at, Türk için sadık bir dost, zafer kazanılmasında vazgeçilmez bir vasıta, sahibini ölümden kurtaran cesur bir hayvan, kahramanın yardımcısı ve silah arkadaşı olmuştur. Çinliler, Türkler için “ Hayatları atlarına bağlıdır.” ifadesini kullanırlar. Batılı yazarlardan Sidonius ise bu konuda şöyle demektedir: “ At başka bir kavmi sadece sırtında taşır, fakat Hun kavmi at sırtında ikâmet eder.” Avrupalılar, Hunları “ Ata yapışık kavimler ” olarak belirtmektedir. Bizans kaynakları ise “ Türkler, sanki at üstünde doğmuşlardır, yerde yürümesini bilmezler.” der. Bütün bu ifadelerden atın özellikle binek olarak Türk toplumu için önemine işaret edilir. Fehîm, bir şiirinde atın savaş için binek olarak kullanıldığını ifade eder:

Rahşuna şâh-ı levendâne süvâr oldukça
Dâmen-i tîğünü eyler dil-i ‘uşşâk penâh
Fehîm-i Kadîm, s.156, K., 9/12.

Âşık Ömer de benzer bir şekilde atın savaşta binek olarak kullanıldığını ifade eder. Şair, naz atının hızlıca meydana sürülmesi halinde olacaklardan haber verir:

Bu şitâb ile sürüp meydâna nâzın rahşını
Yek nazar kılmakla mir'âta çıkardın nakşını

¹⁰⁴² Ali Abbas Çınar, “ Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü ”, s.126.

Gamzeden öğrendi sun'-i sûret-i can bahşını
Yoksa sûret uğrusu bilmezdi gammazlık nedir
Âşık Ömer, s.335, Murab., 551/4.

Karacaoğlan, atın binek hayvanı olarak kullanılması hususunu birçok şiirinde işler. Atı çok yönlü ele alır. Onu yarışların, oyunların, yolculukların, avların ve savaşların binek aracı olarak belirtir. Aşağıdaki şiirde atın yarışlarda ve oyunlarda binek aracı olarak kullanıldığı görülür:

Arap ata biner, hep yarışlılar,
Cirid oynarlar da ok atışlılar,
Yine bir gün gelir, yan bakışlılar,
Allı turnam, harman dalı döndü mü?
Karacaoğlan, s.374, Tür., 507/3.

Şair bir başka şiirinde atına binip yolculuğa çıktığını, bu yolculuk sırasında karlı dağların dahi art sırtında aşıldığını ifade etmektedir:

Binerim atıma, ben de aşarım,
Aşarım da karlı dağlar eşerim,
Ahdım olsun, seni alır, boşarım,
On iki padişah kızı isen de.
Karacaoğlan, s.27, Koş., 39/5.

Karacaoğlan'ın şiirlerinde at bazen de süreklilikte kullanılan bir binek hayvanı olur:

Karac'oğlan, yavuz ata binerdi,
Üstümüzde avcı kuşlar gezerdi,
Ha deyince beş yüz atlı binerdi,
Akça cerânları kovanlar hanı?
Karacaoğlan, s.52, Koş., 77/5.

Atın binek hayvanı olarak dövüşte yani savaşta kullanılmasını şair aşağıdaki şiirinde anlatır:

Çıkayım da sarayıma, köşküme,
Can dayanmaz amberime, miskime,
Bineyim de kır atımın üstüne,
Göstereyim sana döğüş nic' olur.
Karacaoğlan, s.334, D., 458/3.

Son olarak şair, atın binek olarak kullanılması ile yiğitliği bir tutar. Ona göre atlara yiğit olanlar biner. Bu ifade atın kültür tarihimiz içindeki önemini göstermesi bakımından önemlidir:

Yiğit olan yiğit biner, atlanır,
Yiğit de her cefaya katlanır,
Yiğit gölgesinde yiğit saklanır,
Nâmerdlerde gölge olmaz, dal olmaz.
Karacaoğlan, s.320, D., 445/3.

Bu şiir örneklerinden, özellikle Karacaoğlan'ın atı birçok yönüyle tanıdığı anlaşılır.

12. At-Binici (Sûvâr, Şehsûvâr):

Türklerde at biniciliği bir sanattır. Atlı göçebe kültürü ya da bozkır kültürü atı, oyun arkadaşı, spor ve savaş aracı olarak ortaya çıkarmıştır. Böylelikle atlı binicilik gelişmiş ve binicilik becerileri serbest elle at sürece kadar mükemmelleştirilmiştir. Çin kaynaklarına göre, Hun çocukları erken yaşlarda koyunlar üzerinde biniciliğe alıştırılıyordu. Böyle eğitimden geçen iki üç yaşlarındaki çocukların bile bozkırda dört nala at sürebildikleri belirtilir¹⁰⁴³. Ata ilk binen millet, Türklerdir. Onun üzerinde durmak, süratini, ve manevrasını sağlamak, at üstünde düşmanla savaşmak, ok atmak gibi hususlar usta bir binicilik gerektirir. At üstünde istenilen hareketi yapmak her binicinin harcı değildir. Bu sebeple iyi binicilere “ şehsûvâr ” denilmiştir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde usta bir binicinin at sırtında doğduğunu ve sülün gibi kuşları avladığını söyleyerek at-binici ilişkisine dikkat çeker:

İder hemîşe tezerv-i dil nigâh-ı şikâr
O şeh-sûvâra gelür sayd-ı şâhbâz lezîz
Fehîm-i Kadîm, s.362, G., 44/5.

Karacaoğlan ise at sırtında ceylan avından söz eder:

Ulam ulam oldu kaldı yazılar,
Ceyrân kovar gök boncuklu tazılar,
Arap at üstünde şahbaz gaziler,
Alay kurup göç önüne düştü mü?
Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/2.

Askeri birliğin genel olarak atlılardan oluştuğu düşünülürse at biniciliğinin savaştaki rolü daha iyi anlaşılır. Savaşçının en büyük destekçisi atıdır. Öyle ki savaşlarda yedek atlar kullanılarak atının ölmesi durumunda çare bulunur. Savaş esnasında at süratle koşturulmakta, kılıç, mızrak, yay ve ok at üzerinde etkili muhabere araçları olarak kullanılmaktadır. Fehîm, bir şiirinde usta binicinin savaştaki rolünü anlatır. Şair, usta binicinin işve ordusunu sarhoş bir şekilde gönül sayfalarına sevk ettiğini söyler:

Hazer ey kudsîyân ol şehsûvâr-ı fitne engîzüm
Sipâh-ı ‘işvesin saff-ı dile mestâne salmışdur
Fehîm-i Kadîm, s.406, G., 75/2.

Ayrıca sipah veya sipahi de binici manasında kullanılabilir. Sipahi, Osmanlı ordusunda tımarlı ve atlı askerlere verilen hususi addır. Yani atlı asker demektir. Fehîm, yukarıdaki beytinde sipah kelimesi ile atlı orduyu kast etmiştir.

Âşık Ömer, iyi binicinin at sürmesiyle savaş meydanında zaferler kazandığını söyler:

Sen şeh-i mülk melâhatsin şecâat eylesen
Seyre çıksan azm-i meydân-ı melâhat eylesen
Şehsûvârım esb-i nâza istimâlet eylesen
Pâynin erdiği yerde hâ-i dünya serpilür

¹⁰⁴³ İbrahim Yıldırım, *a.g.m.*, s.625.

Âşık Ömer, s.332, Murab., 548/3.

Karacaoğlan ise binici anlamında “ atlı ” sözcüğünü kullanır:

Beş yüz atlım olsa lâhuri şallı,
Gümüşt en reşmeli, kadife çullu,
Mevlâ'm bana verse bir dudu dilli,
Sarmaya bir ince bel ver, sen bana.

Karacaoğlan, s.139, Koş., 203/3.

12. 1. Binici İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

12. 1.1. Binici-Güneş:

Usta bir binici ile güneş arasında kurulan ilgi güç, bozuculuk, kaçırıcılık yönüyledir. Usta bir binici savaşta önemli bir rol oynar. O, atını düşman saflarına sürmesiyle saflar bozulur. Güneş de yıldız ve ay saflarının bozucusudur. Yıldızlar ve ay gece görünür. Güneşin gelişiyle birlikte ikisi de görünmez olur:

Şehsüvâr-ı sipeh-endâz-ı gürûh-ı hurbân
Yâ 'ni hurşîd-sıfat saf-şiken-ahter ü mâh
Fehîm-i Kadîm, s.156, K., 9/4.

“ Güzeller bölüğünün askerlerini bozan usta binicisi, güneş gibi yıldız ve ay saflarını bozucu.”

12.1.2. Binici-Sevgili:

Binici; sürücülük, takip edicilik, savaşçılık gibi özellikleri dolayısıyla sevgili için benzetilen olur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sevgilinin naz atına yiğitçe binişini görenlerin can vereceğini söyleyerek sevgilinin binicilik konusundaki ustalığına vurgu yapar:

Semend-i nâza süvâr olsa şehlevedâne
O gîrre-mesti ki görse virürdi cân afet
Fehîm-i Kadîm, s.166, K., 11/5.

Âşık Ömer, binici-sevgili teşbihinde sevgilinin daha çok güzelliği ile meydana çıktığını ifade eder. Yukarıdaki şiirde ata ustaca bir biniş söz konusudur. Ancak aşağıdaki şiirde sevgilinin binicilikteki ustalığı güzelliğinde saklıdır:

Emrine râzîdir 'uşşâk âli dîvân sendedir
Emr-i Hak'la bu dil-i dîvâne her an sendedir
Şehsüvârım arsa-i hüsnile meydan sendedir
Mülk-i hüsnün şâhısın ey Hüsrev ü Dârâ güzel
Âşık Ömer, s.208, Murab., 375/2.

Karacaoğlan'da at binicisi daha çok şairin kendisidir. Bir şiirinde binici-sevgili teşbihinden ziyade atın sevgiliyi taşıması söz konusu edilir:

Sevdiğim üstüne gelmesin hata,
Yanağın güllerin rengine bata,
Yâri bindirmişler bir yeğ in ata,
Elinde dizgini dartıp gidiyor.

13. At-Çekilerek Götürülmesi:

At, yük taşırken veya binek olarak kullanılırken yuları vasıtasıyla ikinci kişi tarafından peşi sıra götürülür. Binicisi iyi olmayan atın kontrolü atı çekendedir. Kültürümüzde binicisi önemli ve değerli olanların atları da saygı ve hürmet amaçlı çekilir. Binici, sevgili olunca o atın peşi sıra çekicisi çok olur:

Subh olup ref' oldu yârın dâdesinden çünkü hâb
Câme hâbundan tulû' etti cemâl-i âftâb
Sakinupgünden o şûhu haymesin kurdu şehâb
Taşra çıktı azm-i hammâm eyledi alicenâb
Çektiler ol dem semendin bastı zerrîni rikâb
Âşık Ömer, s.369, Muham., 597/1.

14. At-Çeşitleri:

Atlar cinslerine göre Türkçede cüyruk, beyge, çalak, Türkmen atı, yarış atı, koşum atı, soy at, Yörük at vs. isimleriyle; Farsçada rahş, bâd-pa, semend, tevsen isimleriyle ve Arapçada küheylan ismiyle bilinir. Aşağıda ele alına şiir örneklerinde geçen at cinsleri alfabetik sıra ile işlenecektir:

14.1. Arap Atı:

Arap atı, çok dayanıklı ve mükemmel bir binek atıdır. İngiliz atlarından daha dayanıklı olup çok önemli bir yarış atıdır. 24-28 saat hiç su içmeden yol alabilir. Bu atın, Arabistan' a geçen Türk atlarından türediğı bilinir¹⁰⁴⁴. Karacaoğlan'ın şiirlerinde en çok bahsettiğı at cinsi Arap atıdır. Şairin kendisinin de bir Arap ata bindiğı aşağıdaki şiirinden anlaşılır:

Biz de binerdik de Arap atlara,
Mevlâ'm sen uğrattın türlü dertlere,
Ala karlı, mor sümbüllü yurdlara,
Benli cennet mayaların geçti mi?
Karacaoğlan, s. 106, Koş., 156/2.

Arap atı; gücü, hızı ve çevikliği dolayısıyla en gözde atlardan birisidir. Bundan dolayı ona sahip olmak veya binmek çok önemli ve prestijli bir durum sayılırdı. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde yiğitle Arap atını bir araya getirerek yiğide ancak Arap atının yakışacağını söyler. Böylece Arap atının değerini belirtir:

Yiğidin bindiğı Arap atıdır,
Şahanın yediğı turna etidir,
Nazlı yârim, nişanlın mı kötüdür?
Bir derdin var, bilemedim, kız senin.
Karacaoğlan, s.358, Tür., 484/4.

Arap atları belirli fırkalara ayrılır. Yani kendi içerisinde türlü türldür. Karacaoğlan bu farklılığa değinmekle birlikte onların yürüyüşlerinden bunun anlaşılabileceğini ifade eder.

¹⁰⁴⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.13.

Şair, Arap atlarının bazı türlerinin sarhoş bir şekilde, bazılarının ise sallanarak yürüdüğünü söyler:

Arap atlarında olur firkalar,
Kimi sarhoş yürür, kimi ırgalar,
Zibillğe inip konan kargalar,
Has bahçada, gül kadrini ne bilir?
Karacaoğlan, s.169, Koş., 247/2.

Karacaoğlan, bir başka şiirinde Arap atının köstek ile tutulmasına ve cirit oyununda kullanılmasına değinir. Köstek, atların ön ayaklarına vurulan bir zincirdir:

Arap atı köstek ile tutarlar,
Binenler üstüne cirit atarlar,
Benli cennet mayaların katarlar,
Alay kurup göç önüne düştü mü?
Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/3.

Şair, Arap atının eyerinin diğer atlara göre yüksek olduğunu ifade eder:

Yüksek olur Arap atın kaltağı,
Issız kalmaz koç yiğidin yatağı,
Yaklaşma kötüye, değer eteği,
Geri dur, hey Benli Sunam, geri dur.
Karacaoğlan, s.37, Koş., 55/2.

Son olarak, şair, Arap atlarının düğünlerde, seyran yerlerinde yarıştırdığını, üstünde cirit oynanıp, ok atıldığını belirtir. Bütün bu ifadelerden ve şiir örneklerinden Arap atının çok yönlü kullanıldığı, önemi ve değerinin yüksek olduğu anlaşılır:

Arap ata biner hep yarışırlar,
Cirit oynarlar da ok atışırlar,
Yine bir gün gelir yan bakışırlar,
Allı turnam harmandalı döndü mü?

14.2. Eşkin At:

Eşkin at, yürüyüşü makbul olan bir at cinsidir. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde atın eşkin olanını, yiğidin ise kıv olanını överek at ile yiğit arasında ilgi kurar:

Atın eşkini de yiğidin kıvı,
Güzelin üstüne kurulu dâvî,
Gökte gövel ördek şahanın avı,
Çalıp kanadımı uçamıyorum.
Karacaoğlan, s.127, Koş., 185/4.

14.3. Bâd-pâ:

Bâd-pâ sözcüğü süratli at cinsi için kullanılan bir tabirdir. Yine “ esb-i tazi ” terkibi de hızda yetkin olan at cinsleri için kullanılır. Bu sözcükler atların hızlarını ifade ettiği kadar

kıymetlerini de ifade eder. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ semend-i bâd-ı pâyun ” terkihiyle hızlı ve çevik at cinsini belirtir:

‘Adû-yı kavm-i ‘Ad-âsâ idersin hâk ile yeksân
Semend-i bâd-pâyun hışm ile saldukça meydâna
Fehîm-i Kadîm, s.144, K., 7/39.

14.4. Küheylân:

Küheylan, gözü sürmeli bir cins Arap atıdır. Daha çok soylu Arap atı manasında kullanılır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde küheylan atının değerine ve hızına vurgu yapar:

Karac’oğlan der ki: Yârim yâr ise,
Âğyar ile muhabbeti yok ise,
Atım sen de küheylanlık var ise,
Gece yâr koynunda yatalım, atım.
Karacaoğlan, s.147, Koş., 214/7.

14.5. Rahş/Yörük At:

Rahş, gösterişli, güzel, Yörük atı demektir. Bu at cinsi, gösterişinin yanında hız, yetenek ve güç bakımından da çok değerlidir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bu at cinsini belirtilen özellikleri vasıtasıyla işler:

Rahşuna şâh-ı levendâne süvâr oldukça
Dâmen-i tîğüne eyler dil-i ‘uşşâk penâh
Fehîm-i Kadîm, s.156, K., 9/12.

Yügrük, yürügen, seri ve tiz-refhtar da denilen Yörük atı, Farsça “ rahş ”ın Türkçe karşılığı olan at cinsidir. Bu at gösterişli, güzel, güçlü ve hızlıdır:

Şâm-ı Şerif’ tir zâtımız,
Yörüktür bizim atımız,
Gurbet elde kıymatımız,
Ya bilinir, ya bilinmez.
Karacaoğlan, s.283, Semâî, 399/2.

14.6. Semend/Yavuz At:

Semend veya yavuz at, kula ve çevik at cinsidir. Bu at cinsi güzelliği, kıymeti ve hızıyla bilinir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bu at cinsini güzelliği, hızı ve değeri dolayısıyla söz konusu eder. Şair, sevgilin naz atına yiğitçe binişle birlikte onu bu halde gören güzellerin dahi can vereceğini söyleyerek bu at cinsinin özelliklerine işaret eder. Şair, bu ata binmenin biniciyi gurur sarhoşu yaptığını da ifade ederek bu at türüne verilen değere dikkat çeker:

Semend-i nâza süvâr olsa şehlevendâne
O gîrre-mesti ki görse virürdi cân âfet
Fehîm-i Kadîm, s.166, K., 11/5.

Aşağıdaki dörtlükte, Karacaoğlan’ın yavuz atı olduğu ve ona bindiği ifade edilir. Yine bu şiirden yavuz atın değeri dolayısıyla söz konusu edildiği aşikârdır:

Karac'oğlan, yavuz ata binerdi,
Üstümüzde avcı kuşlar gezerdi,
Ha, deyince beş yüz atlı binerdi,
Akça cerânları kovanlar hani?

Karacaoğlan ,s.52, Koş., 77/5.

15. At-Çevik Olması:

At hızı, gücü ve çevikliği dolayısıyla çok değer gören bir hayvandır. Fehîm, aşağıdaki şiir örneğinde yol gösterici, çevik ve güçlü bir attan bahsetmektedir. Şair, beytinde “ İnsan eğer rehber, çevik ve çölu aşan bir ata sahip olsa, onun ayağı yere mi basar? ” diyerek atın birkaç özelliğine birden vurgu yapar:

Ayağı yer mi basar mâlik olsa âdem eğer
Bir esb-i rehber ü çalak ü deşt-peymâya
Fehîm-i Kadîm, s.154, K., 8/31.

16. At-Çul/Örtü:

Çul veya örtü, at binit takımlarından birisidir. At eyerinin altına örtülen sırmalı veya şeritli bir örtüdür. Bu örtünün at sırtına serilmesindeki amaç at sırtını korumaktır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde at eyeri örtüsünden (gaşıye) bahsederek bu hususa işaret eder:

Çekse Yûsuf gâşiyem tutsa rikâkum ger 'Azîz
İctinâb itdüm muhassal irtikâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.284, Kıt., 3/15.

“ Eğer Hz. Yusuf, atımın eğerinin örtüsünü yaysa, Azîz üzengimi tutsa kısacası ne olursa olsun, ben Mısır' dan (işlerinden) el çektim.”

Karacaoğlan, at sırtına serilen örtünün kadifeden olmasını isteyerek bu işlem için daha çok kadife çulun tercih edildiğini ifade eder:

Beş yüz atlım olsa lâhuri şallı,
Gümüştten reşmeli, kadife çullu,
Mevlâ'm bana verse bir dudu dili,
Sarmaya bir ince bel ver sen bana.
Karacaoğlan, s.139, Koş., 203/3.

17. At-Değer/Kıymet:

Türk kültüründe atların yeri ve değeri, diğer hayvanlarla mukayese edilemeyecek kadar önemli ve büyüktür. Göktürk Yazıtları ve Dîvânü Lûgati't-Türk' teki atla ilgili çeşitli ifadeler, atın Türk'ün hayatındaki yerini belirlemektedir. Kendisini düşünce itibariyle özgür hisseden Türk insanı için at, vazgeçilmez değerlerden biri olmuştur. Kaşkarlı Mahmut, eserinde “ At Türk'ün kanadıdır.” sözüyle Türklerin ata verdiği değeri anlatır. Eski Türklerce at kutsal sayılmış, yağ ve kurban törenlerine girmiştir. Atın askeri yönden de Türk hayatındaki rolü çeşitliliği ve büyüklüğü çok fazladır. At, sadece bir binek ve yük hayvanı

olarak değil, kahraman olarak da görülür. Kültigin'in bindiği atlardan birisinin adı “ Alp Salçı ”dır. Alp Ertunga'ya yorulan hikmetler içinde “ Erga at andak kim gökte ay ” yani “ Gökte ay ne ise yiğit için de at odur. ” sözü ata, Türklerin en eski destan kahramanı tarafından verilmiş bir değer beratıdır. At, Türk'e kardeşi kadar, hatta bazen ondan daha yakındır. Böyle bir duygu ve düşünceye Karacaoğlan'ın bir dörtlüğünde rastlanır. Sadece bu ifadeden bile Türklerin tarih içerisindeki hassasiyetlerini, duygusallıklarını, sevecenliklerini ve kaba insanlar olmadıklarını anlamamız pekala mümkündür:

Yiğit yiğidin yoldaşı,
At yiğidin öz kardaşı,
Sağlıktır cümlenin başı,
Gamlanma gönül, gamlanma,
Karacaoğlan, s.363, Tür., 491/3.

Yakın tarihimize kadar at, düğünlerin vazgeçilmez bir unsuruydu. Düğüne gelenler atlarını süsler ve düğüne öyle katılırlardı. Gelinin atla baba evinden ayrılması ve koca evine getirilmesi çok önemli bir adetti. Karacaoğlan bir şiirinde atın düğünlerde kullanılan bir değer olduğunu belirtir:

Düğün olur Arap atı yetişir,
Bayram olur kanlı kinli barışır,
Sevdiceğim yâdlar ile konuşur,
Konuş yâdlar ile, gez uğrun uğrun.
Karacaoğlan, s.156, Koş., 229/3.

En eski dönemlerden itibaren Türklerce ata verilen değer hep büyük olmuştur. Bu değer Selçuklular tarafından da sürdürülmüştür. Selçuklu sultanları saraylarından çıktıklarında kesinlikle ata binerlerdi. At haricinde bir vasıtaya binmek küçüklük sayılırdı. Aynı husus Osmanlılar tarafından da benimsenmiştir¹⁰⁴⁵. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde “ beyler ”in Arap atına sahip olduğunu söyleyerek bu duruma işaret eder:

Beğlerimiz Arap atlı,
Dilberin dili tatlı,
Ünlü, şanlı, şatafatlı,
Bu dil bizim diller değil.
Karacaoğlan, s.287, Semâî, 407/2.

Türklerde atın rengi özel olarak seçilirdi. Daha çok beyaz renkli atlar tercih edilirdi. Alparslan'ın ve Fatih'in atı beyaz renkliydi¹⁰⁴⁶. Karacaoğlan, bir şiirinde bu geleneğe dikkat çeker ve Mevlâ'ya beyaz bir atı olması için dua eder. Şairin “ gök kır atı ” ifadesi bize beyazı çağrıştırır:

Kadir Mevlâ'm senden ziynet umarım,
Yeğindir dalganı, cuş eyle beni,
Çok mal vermesen de murâd alırım,
Bir gök kır atınan baş eyle beni.
Karacaoğlan, s.143, Koş., 209/1.

¹⁰⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.mad.*, s.29.

¹⁰⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, *a.mad.*, s.29.

Şair, ayrıca murat ile at arasında bir ilgi kurar. Atın baht, talih anlamlarını hatırlatır. Yine gök renkli kır at ifadesiyle atın uğurlu ve kutsal sayılmasını akla getirir. Fehîm ise aşağıdaki şiirinde “ adaletin beyaz atı ” tabiriyle atın hem rengine hem de değerine vurgu yapar. Türk folklorunda beyaz atlar uğurlu sayılır. Şair aşağıdaki şiirinde “ Adaletin beyaz atına binilse felek, güneşi altın eyer, Terazi burcunu da üzengi yapar.” ifadesiyle bu hususa dikkat çeker. Şair, adaletle atı bir arada kullanarak atın o dönemde toplum hayatındaki önemini belirtir:

Râyız-ı re'yün süvârı eşhep-i 'adl olsa çarh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mîzânı rikâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/46.

At, ikbal, talih ve gökyüzüyle ilişki içerisinde ele alınır. Bunun sebebi ona yüklenen değerlerdir. Fehîm, bir şiirinde, sevgiliyi ikballi ve yüce rütbeli olarak belirtip onu tabiatı yönüyle ata benzetir:

Ol bülend-ikbâl ü 'âlî-câh a 'lâ-rütbe kim
Rahş-ı tab 'ı meh gibi çarh üzre cevân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.162, K., 10/18.

At, tarihi süreç içerisinde Türklerin hayatında askeri yönden önemli bir rol oynamıştır. Askeri birlikler genellikle atlılardan oluşturulmuş ve savaşçının en büyük destekçisi olmuştur. Savaş esnasında at süratle koşturulmakta, yay ve ok at üzerinden etkili bir muhabere aracı olarak kullanılmıştır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde atlı askerlerin düşman saflarını yarma konusundaki önemine işaret eder:

Şehsüvâr-ı sipeh-endâz-ı gürûh-ı hubân
Yâ 'ni hurşîd-sıfat saf-şiken-ahter ü mah
Fehîm-i Kadîm, s.156, K., 9/4.

Türk kültüründe at, önemli ve kıymetli bir armağandır. Osmanlı sultanlarına gönderilen hediyeler içinde en değerli olanları atlardı. Ayrıca atlar, Osmanlı Devleti'nde vergi ve fidye olarak kullanılmış, anlaşma şartlarında önemli bir madde olmuştur. Evliya Çelebi, Avusturya imparatoruna armağan edilen iki attan bahseder. Karacaoğlan, bir şiirinde atın armağan ya da takas unsuru olarak kullanıldığını hatırlatır:

Kötü avrat dersen cığıştan düşmez,
Üfürür üfürür mancası pişmez,
Bir at üste versen kimse değişmez,
Alman kötü avradı hörü de olsa.
Karacaoğlan, s.158, Koş., 231/2.

At, aynı zamanda bir eğlence aracı olarak da Türk kültüründeki yerini alır. At yarışları, at oynatmak, at oyunları, at güreşleri başlı başına atla ilgili oyunlardır. Karacaoğlan, aşağıdaki dördünlüğünde Arap atına sahip olmayla eğlenmeyi, mutlu olmayı bir tutmuştur. Şair, eğlence hususunda Arap atlarının hünerine dikkat çeker. Eğlencenin türü belirtilmemiş ama bu eğlencenin yukarıda saydığımız atlı sporlardan biri olduğu kesindir:

Arap atım mı var benim, eğlenem?
Ya şahanım mı var, salam, avlanam?

Ala gözlüm mü var, bakam, eğlenem?
Sılam, seni terk edeyim, bir zaman.
Karacaoğlan, s.360, Tür., 487/2.

Kültürümüzde atla ilgili zamanla oluşan tecrübeler neticesinde atların iyisi, kötüsü; uğurlusu, uğursuzu gibi tasavvurlar ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki şiir örneğinde atın dinç olanının makbul olduğu söylenir, bu cins atların tercih sebebi olduğu anlaşılır:

Bir güzel isterim, nice olursa,
Göz ala, beli ince olursa,
Binerim ata da dinçce olursa,
İller binip kovulmuşu n'eyleyim!
Karacaoğlan, s.142, Koş., 208/3.

18. At-Dizgin:

Dizgin, hayvanı koşturmak, idare etmek ve yöneltmek için at başlığının sağına ve soluna bağlanan 110-120 cm. uzunluğundaki kayıştır. Bu kayış genellikle deriden yapılır. Dizgin atın ağzındaki gem ile irtibatlıdır. Gemin sağına ve soluna bağlı kayışın oval tarafı binicinin elindedir. Binici, dizgini sol eliyle tutar ve “topuklamak” suretiyle atı sürer¹⁰⁴⁷. Kısacası dizgin, atı sürmek, durdurmak ve yönetmek için kullanılır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde dizginin gevşetilmesiyle atın hızının doğru orantılı olduğunu ifade eder:

Cevr için rahşuna irhâ-yı 'inân itdükçe
Çeşm-i bed dūr ola hem dest-i tazallum kūtah
Fehîm-i Kadîm, s.158, K., 9/19.

Şair, yukarıdaki şiirinde “Sen, zulüm atının dizginlerini gevşettikçe kem göz uzak ve zulüm eli kısa olsun.” diyerek dizginleri elinde olan kişinin sevgili olduğunu belirtir. Ata hükmeden sevgili olduğuna göre âşığa zulmetmek de onun elinden olacaktır. Çünkü atın dizginlerinin gevşetilmesi demek atın hareketi manasına gelir. Böylelikle âşığa hızla yaklaşan sevgili, kem gözleri uzak kılacak ancak zulmü daha da artıracaktır.

Ata bindikten sonra dizgini kullanıp, atı kontrol etmek önemlidir. Dizgin yanlış kullanılması halinde biniciyi tehlikeye atar. Ata hükmeden kişi dizgini sıkarsa atı durdurur, gevşetirse atı hareket ettirir. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde âşığın gönlünü can atına; aklını ise onun dizginine benzetir. Böylece kim aklına (dizginine) uyup hareket ederse onun sonu selamettir, der:

Gönül can rahşıdır akıl ayandır
Devâdır kim dizginine uyandır
Bana sun şerbet-i lâ'lin uyandır
Tâ sînesin derûnuma bu sîne
Âşık Ömer, s.35, Koş., 37/3.

Karacaoğlan üç şiirinde at-dizgin ilişkisini işler. Şair dizginin atın kontrolü ve yönlendirilmesi için kullanıldığını hatırlatır. Aşağıdaki dördlükte Tatar Deresi'nde atın dizginin kaldırılması gerektiğini söyler. Bu ifadeden derenin coşkunu olduğu anlaşılır. Bu durumda atın boğulmaması için başı, dizgini vasıtasıyla havada tutulur:

¹⁰⁴⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.41.

Maraş'tan ötesi uzak bir yoldur,
Tatar Deresi'nde dizginin kaldır,
Öğle namazını Göksun'da kıldır,
Bu gece Göksun'da yatalım atım.

Karacaoğlan, s.146, Koş., 214/4.

19. At-Düğün:

At, Türk kültüründe düğünler için bir vasıta ve eğlence aracı olarak kullanılmıştır. Düğünlerde atların yarıştırdığı, gelinin koca evine atla götürüldüğü, atın bir binek hayvanı olarak kullanıldığı aşağıdaki dörtlükten anlaşılır:

Düğün olur Arap atı yarışır,
Bayram olur, kanlı, kinli barışır,
Sevdiğim yâdlar ile konuşur,
Konuş yâdlar ile gez uğrun uğrun.

Karacaoğlan, s.156, Koş., 229/3.

Düğünlerde gelin getiren dünürcü atlılar, erkek evine yaklaştıklarında yarışır ve ev sahibinin engellemelerine karşın avludan içeriye girip çıkmaya çalışırlar. Kapıya birkaç atlı birlikte vardığında evin avlusuna girip çıkma daha da güçleşir ve yarışma oldukça çekişmeli geçer. İtişme ve kakışma neticesinde atıyla avluya girip çıkmayı başaran ödülü hak eder. Bu ödül, para değil arpadan yapılmış bir bozadır¹⁰⁴⁸. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde düğün olunca Arap atlarının yarıştırdığı söyleyerek bu geleneği hatırlatır:

Düğün olur Arap atları yarışır,
Bayram gelir kanlı, kinli barışır,
Durmaz gözüm, gözlerine ilişir,
On parmağım memem ile san gider.

Karacaoğlan, s.25, Koş., 37/2.

Dünürlerin atlı olması, hem güvey evine, hem de kız evine prestij sağlar. Atlı olmak zenginlik işaretidir¹⁰⁴⁹.

20. At-Efsanevî Atlar:

Türklerde atların kutsal bir varlık olarak kabul edildikleri, kültür ve medeniyet tarihinin üzerinde yapılan araştırmalardan anlaşılır¹⁰⁵⁰. Türk-İslâm kültüründe çok geniş yer tutan atlar, efsanelerimize de konu olur. Bu efsaneler bazen milli, bazen dinî motiflerle süslenir. Bu destanlarda at yerine göre vasıta, yerine göre uyarıcı bir dosttur. Türk muhayyilesinde at; konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezip haber vermesi, ona yardımcı olması, sadakati, sevgisi ve vefası ile beşeri motifler kazanır. At bazen bize yardımcı, kurtarıcıyı müjdeler. Bu yardım, bir yetki ve imkân sahibinin lütfedeceği yardımdır. Efsanelerimizde Hızır (a.s.) ve onun “ Boz At ”ı bunun en güzel örneğini teşkil eder. Himmet sahibi Hızır (a.s.) himmet atıyla birlikte darda olanları kurtarmaya gelir:

¹⁰⁴⁸ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.59.

¹⁰⁴⁹ Ali Abbas Çınar, “ Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü ”, s.126.

¹⁰⁵⁰ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.74.

Şevketli efendim, sultanım vezir,
Altmış bin kılıçlı yanında hazır,
Deryâlar yüzünde Boz Atlı Hızır,
Benli Boz'a binmiş o da geliyor.

Karacaoğlan, s.322, D., 447/4.

Hızır'ın “ Boz Atı ” destanlara girmiş ölmez atlardandır. İnanişe göre bu at, “ ab-ı hayat ” içmiştir¹⁰⁵¹. Düldül, Peygamberimizin ester cinsi dişi katırının adıdır. Tarihi kaynaklar bu hayvan hakkında çeşitli bilgiler vardır. Peygamberimiz, Düldül'ü daha sonra damadı Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Hz. Ali halifeliği esnasında bu hayvana binmiş ve savaşlara katılmıştır. Cesur bir hayvan olan Düldül, çok uzun zaman yaşamıştır¹⁰⁵². Şifler, Düldül'ü âb-ı hayat içen hayvanlar arasında kabul ederler. Çünkü onlara göre Düldül hala yaşıyor ve savaşlara katılıyor¹⁰⁵³. Aşkar ise koyu kırmızı doru bir attır. Battal Gazi'nin atının adı olduğu söylenir. Bu atın aslında Hz. Âdem'den bu tarafa yaşayıp geldiğine inanılır¹⁰⁵⁴. Dolayısıyla inanişe göre Hz. Hamza'nın atı da bu attır. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde, efsaneleşmiş bu iki hayvanı söz konusu ederek onların çok uzun yaşadıklarına dolayısıyla çok uzun yol aldıklarına işaret edilir:

Aşk ile kal olan er aşk eridir,
Eridir âheni bu aşk eridir,
Ali Düldülî Hamza Aşkârîdir
Gerektir sayılıp menzîl alına.

Âşık Ömer, s.35, Koş., 38/4.

Aşkar, inanişe göre Hz. Âdem'den bu yana yaşayıp gelmiş bir hayvandır. Hz. Hamza'nın ve daha sonra Battal Gazi'nin atı olur. Battal Gazi'den sonra Aşkar'ın binicisi Sarı Saltuk' tur. Aşağıdaki şiirde Karacaoğlan kendi atının andın da Aşkar olduğunu söyler. Bu ifadeden bu inanişin Türkler arasında devam ettiği anlaşılır:

Getirin atımı, binem Aşkar'a,
'Âlem bilir, sevdiğim âşikâre,
Dellâllar çağırırsam günde beş kere,
Satılmaz kumaşım, gözden düşkündür.

Karacaoğlan, s.98, Koş., 144/2.

İnanişe göre Aşkar, Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve oğlu İshak, Hz. Hızır, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hz. Hamza'nın bindiği ölmez attır. Bunlardan sonra gelen nice yiğitlerin bindiği de Aşkar'dır. Karacaoğlan da kendini bu yiğitlerden birisi olarak gördüğü için onun atının adı da Aşkar'dır.

21. At-Eşmesi:

¹⁰⁵¹ Murat Uraz, *a.g.m.*, s.8371.

¹⁰⁵² İskender Pala, *a.g.s.*, s.141.

¹⁰⁵³ Orhan Şaik Gökyay, *a.g.m.*, s.76.

¹⁰⁵⁴ Orhan Şaik Gökyay, *a.m.*, s.76.

Atlar tehlike anında, susama ve acıkma gibi hallerde ön ayaklarını kullanarak yeri eşelerler. Karacaoğlan bir şiirinde kır atının meydanda eşindiğini söyleyerek atın bu özelliğine dikkat çeker. Şair, atının meydanda eşinmesini güç gösterisi olarak kullanır:

Eş, kıratım meydan bizim,
Yârdan habar geldi bugün,
Yüklenmişken gam yükünü,
Saza ceyrân geldi bugün.

Karacaoğlan, s.280, Semâî, 396/1.

22. At-Eyer:

Eyer, atın en önemli takım aracıdır. Kültürlere ve yörelere göre ebatları, şekilleri ve özellikleri değişir. Eyerin yapılış biçimleri ve malzemeleri çok farklı olabilir. Eyer, binicinin at üstünde rahat oturmasını, hızlı harekette düşmemesini ve ondan güç almasını sağlayan bir araçtır. Yük için gereklidir. Eyeri meydana getiren birçok unsur vardır. Topuz, kolan, kaş, terki bağı, kuskun, sağrı örtüsü, çul, üzengi, zahma kayışı, yular halkası, teğelti gibi¹⁰⁵⁵. Fehîm, aşağıdaki şiirinde çeşitli benzetmeler içinde eyer ve ona ait olan üzengiye konu edinir. Şair, beyaz at üzerindeki eyeri renk ve şekil yönüyle güneşe; eyerin bir parçası olan üzengiye ise renk ve şekil itibariyle Terazi burcuna benzetir:

Râyız-ı re'yün süvârı eşhep-i 'adl olsa çarh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mîzânla rikâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/46.

“ Eğer senin adaletin beyaz atına binse felek güneşi altın eyer, Terazi Burcunu da üzengi yapardı.”

Âşık Ömer bir şiirinde eyeri “ kaltak ” sözcüğüyle ifade eder. Şair, ata üzengi ve eyersiz binilmemesi gerektiğini söyleyerek eyerin ve üzenginin önemine dikkat çeker:

Ata binilmez özensiz kuru kaltağ ile
Köy subaşı beğ olmaz saçağ ile
Merd olur mu hiç müennes zırh ile kocağ ile
Her sadâya kûs-ı harbî dinleyen tutar mı gûş
Aşık Ömer, s.357, Murab., 584/2.

Kaltak, bir eyer türüdür. Binek hayvanının kuyruğunun altından geçirilerek bağlanan ve kayışı olmayan bir eyerdir. Karacaoğlan, bu tür eyerlerin Arap atlarına vurulduğunu söyleyerek Arap atının eyerinin diğer eyerlere göre yüksek olduğunu belirtir:

Yüksek olur Arap atın kaltağı,
Eşsiz kalmaz koç yiğidin yatağı,
Varır bir kötüye değer eteği,
Geri dur ha benli dilber, geri dur.
Karacaoğlan, s.6, Koş., 8/3.

¹⁰⁵⁵ Ertuğrul Güleç, *Geleneksel Atlı Ciritçilik*, Ank., 1998, s.58.

Karacaoğlan bir başka Şiirinde eyer karşılığı olarak “ palan ” szcđđn kullanır. Bu Şiirde semerin elle rldđđ bilgisini de verir:

Atım, ğrek'te dokudum çulunu,
 güzele rdreyim palanı,
Som gümüşten döktüreyim nalını,
Bu gece öğrek'te yatalım, atım.
Karacaoğlan, s.147, Koş., 214/6.

23. At-Gezmesi:

Atın hareketinin hızına göre yarışmak, koşmak, yürümek ve gezmek gibi ifadeler kullanılır. Atın gezmesi, belli bir ritimde dolaşmasını ifade eder. Bu gezme gayet yavaştır. AŞağıdaki Şiirde at ile ay arasında dolaşmaları yönüyle ilgi kurulur:

Ol bülend-ikbâl  ‘l-ch a‘l-rütbe kim
Rahş-ı tab‘ı meh gibi çarh üzre cevlan gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.162, K., 10/18.

“ O yüce bahtlı, yüksek makamlı, üstün rütbeli ki tabiatının atı ay gibi feleğin üzerinde gezinir. ”

24. At-Hız/Sürat:

At, hızlı bir binek hayvanıdır. Şairlerimiz onun hızını belirtmek için “ bd-p ” yani rüzgâr ayaklı tabirini kullanırlar. Atın bir harp aracı olduğu düşünülürse onun hızına vurgu yapılır. Fehîm, aşağıdaki Şiirinde “ Düşman askerleri rüzgar gibi giden atların ayakları altında kaldı.” diyerek atın hem hızını hem de savaştaki önemini belirtir:

Bd-p esbâna pâmâl oldu düşmen askeri
GörmemiŐtir böyle bir tfan-bâdı kavm-i ‘Ad
Fehîm-i Kadîm, s.292, Kıt., 8/13.

ÂŞık mer bir Şiirinde atın hızıyla ilgili bir karşılaştırma yapar. Atı katırla karŐılaŐtıran Şair, katırın hız yönüyle sabah rüzgârı gibi olduğunu dolayısıyla sratlı giden ata rakip olamayacağını söyler. Buradan hareketle atın hızı “ sert esen rüzgâr ” gibidir, denilebilir:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulamadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
ÂŞık mer, s.6, D., 1/11.

Karacaoğlan ise atların yarışlarda kullanıldığını söyleyerek dolaylı yoldan hızına işaret eder:

Yaz gelir de Arap atlar yarışır,
Bayram gelir kanlı, kinli barışır,
Dediler sevgilin il'le konuşur,

Dîvâne gönlüme güman da geldi.
Karacaoğlan, s.117, Koş., 170/2.

25. At-İnanç/Adet:

At birçok inanış, gelenek ve âdetimize yerleşmiştir. Bunların önemli bir kısmı tecrübelerle sabit hale gelmiştir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde çeşitli inanışlara yer verir. Atla ilgili olan inanış bir tecrübenin yansıması gibidir. Şair, atların yaz günü bağlanmaması gerektiğini ifade eder:

Güz gününde av avlanmaz,
Yaz gününde at bağlanmaz,
İlin kızı ele gelmez,
Harâb oldu bağlar şimdi.
Karacaoğlan, s.277, Semâî, 391/4.

Şair, atıyla yolculuğa çıkmadan önce atın sağına ve soluna kılıç bağı takılmasını isteyerek yola çıkılmadan önce adet olarak tedbir alındığını hatırlatır. Hamayıl kelimesinin bir de muska anlamı vardır. Yukarıdaki şiirde, yolculuğa çıkmadan önce atın sağına ve soluna muska takılması âdetinden de bahsedilmiş olabilir:

Atıma bineyim edeyim sökün,
Sağına, soluna hamayıl takın,
Ağyâr irak derler, Kefendiz yakın,
Gece Kefendiz' de yatalım atım.
Karacaoğlan, s.146, Koş., 214/2.

26. At-Katar/Kervan:

Atlar, eski dönemlerde, kervanlarda ağır işler görmüştür. At kervanlarının önünde “peşenk” denilen ve her yanında huni biçiminde çok sesli çingiraklar asılı olan bir at giderdi. Bu ata çok az yük yüklenirdi. Peşengin arkasında giden ve onun yardımcılığını yapan ata “kol peşenk”; kervanın sonunda bulunan ata ise “poççık” adı verilirdi. Bu hayvan, kervan atları için gereken nal, mih, çekiç, yedek kolan ve kuskun gibi eşyaları taşırdı¹⁰⁵⁶. Âşık Ömer belirli tasavvurlar içerisinde at- atar ilişkisine değinir. Şair, sevgili ardından dökülen gözyaşını katara benzetmiştir:

Bende-yi hâlimiz sultân-ı aşka,
Boyun eğsek nolur fermân-ı aşka,
Çün erdi rahşımız giryân-ı aşka,
Ayrılmak muhaldir katarımızdan.
Aşık Ömer, s.59, Koş., 96/4.

Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde yük, yedek, katar, satmak gibi kelimeleri kullanarak at-kervan/katar ilişkisini açıklar:

Yüklettim yedeğim deste katarım,
Yüküm kumaş, ben alana satarım,
İki bülbül bir kafeste öterim,
Konmaz mıyım yeni açmış güle ben?

¹⁰⁵⁶ Murat Uraz, *a.g.m.*, s.8374.

27. At- Kemend:

Her ikisi de savaşta ve avcılıkta kullanıldığı için at ile kement arasında ilişki kurulur. Bilindiği gibi at, savaşta ve avcılıkta kullanılan bir binektir. Kement ise uzaktaki herhangi bir Şeyi tutup çekmek için atılan ucu ilmekli uzun bir iptir. İyi bir binici at sırtından kement atma konusunda hünerli olmalıdır. Bu hünerini yabani hayvan avında kullanabileceği gibi savaş meydanında düşmana karşı da kullanabilir. Âşık Ömer, aşağıdaki dizelerinde Şehsüvar olan sevgilinin kement atma fennini iyi bildiğini anlatır. Çünkü gönüller avlayan sevgilinin tabiatı kement atmaya meyillidir:

Dâima devletle var ol Çanın eyle nâmdâr
Hak hatalardan emin etsün seni ey Şehsüvâr
Fenn-i hikmetle kemend-i tab'ına olmaz karar
Sahn-ı sahrâyı selâmet Őâhırâhındır senin

Âşık Ömer, s.280, Murab., 474/3.

28. At-Kişnemesi:

Atın sesi “ kişneme ” olarak tabir edilir. Bu ses gayet gürültülü ve kulak tırmalayıcıdır. At; Türkler için yol arkadaşı, dert ortağı, sadık bir dost ve teselli kaynağıdır. Bu yüzden atın kişnemesi, halkın muhayyilesinde sahibi için bir uyarı ya da dertleşme; düşman için ise korku verme anlamları taşır. Fehîm, aşağıdaki Şiirinde at kişnemesinin vahşi hayvanların eşrefi sayılan arslanı korkuttuğunu söyleyerek var olan bir gerçeği ifade eder:

Dil o türk-i gırre-meste nice dinletür fiğân
Ki gazanferâmı lertzân ider esbinün suheyli
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 285/3.

Âşık Ömer, “ pireler bahsinde ” pirenin önüne düşüp at gibi kişnediğini söyleyerek at-pire teşbihini kurar. Öne düşmek ifadesi at için kullanılan bir tabirdir. At, insan önünde kaçarken kişner. Şair bu gerçekten hareketle pirenin maharetlerini mübalağalı bir üslupla anlatır:

Bakın pire bana ne hal işledi
Düşüp önüme at gibi kişnedi
Anı gördüm topuğumu dişledi
Zorlu gidi yakalanacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/4.

29. At-Koşması:

Atın koşması ya da koşturulması belirli amaçlar içindir: Yarış için at koşturmak, savaş için at koşturmak, eğlence ve spor için at koşturmak, iş için at koşturmak vs. Karacaoğlan, bir Şiirinde Yörük atlarının yarış amaçlı koşturulduklarını söyler. Şair bir diğer Şiirinde ise kır atın hızlı koşmasını “ hecin ” sözcüğüyle belirtir:

Yörük salarlar koşuya,
Dime râzını nâşiye,
Yârdan ayrılan kişiye,
Zulum, deyi dey' ağlarım.

Karacaoğlan, s.262, Semâi, 371/2

Kır at gelir hecin gibi,
Yağmur yağar sicim gibi,
Anam kızı bacım gibi,
Gelir de karşımda durur.

Karacaoğlan, s.266, Semâî, 376/2.

30. At-Köstek:

Köstek, atın kaçmasını önlemek için ön ayaklarına bağlanan kayıştır. Bu kayış, kuskun kayışına eklenir. Karacaoğlan, Arap atının köstek ile tutulduğu bilgisini aşağıdaki şiirinde belirtir. Buradan, Arap atlarının hareketli ve hırçın olduğu bilgisine ulaşılabılır:

Arap atı köstek ile tutarlar,
Binenler üstüne cirit atarlar,
Benli cennet mayaların katarlar,
Alay kurup göç önüne düştü mü?

Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/3.

31. At-Mekân:

Atlar, tabiiatta evcil ve vahşi halde bulunduğundan dolayı mekânları son derece geniştir. Bununla beraber Arap atı, İngiliz atı, Midilli atı, Altay (Cennet) atı atı diye bilinen bir bölgeye özgü atlar da vardır. Fehîm, şiirlerinde at mekânı olarak daha çok meydanlardan bahseder. Çünkü at; savaş, yarış ve spor aracı olarak düşünülünce onun mekânı buna uygun meydanlar olur. Şair aşağıdaki şiirinde, kızgınlıkla meydana salınan attan bahseder. Bu ifadeden meydanların atlar ve binicileri için bir kapışma yeri ya da onların hünerlerini sergiledikleri yerler olduğu anlaşılır. Şaire göre sevgilinin kızgınlıkla atını meydana salması durumunda onun düşmanları ‘Âd kavmi gibi yerle bir olur:

‘Adûyî kavm-i ‘Âd-âsâ idersin hâk ile yeksân
Semend-i bâd-ı pâyun hışm ile saldukça meydâna
Fehîm-i Kadîm, s.144, K., 7/39.

Âşık Ömer de Fehîm gibi at mekânı olarak meydanlardan bahseder. Bu meydanlar atlı savaşların yapıldığı veya oyunların oynandığı yerlerdir. Aşağıdaki şiir örneğinde meydan bir mücadelenin verildiği yerdir. Şair, sevgilinin kızgınlıkla naz atını meydana sürmesi halinde olacıklardan haber verir:

Bu şitâb ile sürüp meydâna nâzın rahşını
Yek nazar kılmakla mir’âta çıkardın nakşını
Gamzeden öğrendi sun’ı-i sûret-i can bahşını
Yoksa sûret uğrusu bilmezdi gammazlık nedir
Âşık Ömer, s.335, Murab., 551/4.

Karacaoğlan’da atla ilgili mekânlar çeşitlilik arz eder. Şairin konar-göçer yaşam tarzını devam ettiren Yörüklerden olması bu durumda etkilidir. Onun şiirlerinde dağlar, ovalar, meydanlar, avlu ve ahırlar atın mekânı olur. Şair bir şiirinde, atın Türk kültüründeki baht, talih anlamlarını hatırlatarak onun mekânının meydanlar olduğunu söyler. Şiirde kullanılan “meydan almak” tabiri hâkim olmak, dileğine ulaşmak manasında kullanılmıştır. Aşk atının meydan alması murat ve murada erme ile ilgilidir:

Murâd, deler, ben murâda ermedim,

Binip aşk atına meydan almadım,
Güzel derler, böylesini görmedim,
Top zülûf gerdanda bağ inen gider.

Karacaoğlan, s.192, Koş., 279/3.

Karacaoğlan'ın şiirlerinden, onun ülke içi ve dışında birçok yerde bulunduğu anlaşılır. Rumeli sınır boylarından Azerbaycan'a, Azerbaycan'dan Kırım'a, Kırım'dan Şam'a kadar birçok yeri at sırtında gezdiği görülür. Şair; Kefendiz, Öğrek, Elbistan, Maraş, Kırım, Binboğa, Tatar Deresi, Göksun, Eğrikol gibi yerlere atıyla beraber gittiğini söyler. Bu yolculuklarda at; şairin dostu, kardeşi, arkadaşı, dert ortağı olur:

Maraş'tan ötesi uzak bir yoldur,
Tatar Deresi'nde dizginin kaldır,
Öğle namazını Göksun'da kıldır,
Bu gece Göksun'da yatalım atım.

Karacaoğlan, s.146, Koş., 214/4.

Bunlardan başka Karacaoğlan, şiirlerinde at mekânı olarak ahır, avlu, düzlük, ova gibi yerleri sayar.

Fehîm-i Kadîm şiirlerinde atla ilgili mekânlarda, mekân-felek, mekân-kaza, mekân-kader meydanı, mekân-ma'nâ vadisi ve mekân-övünme vadisi benzetmelerini yapar. Şair, aşağıdaki şiirinde atın bulunduğu savaş meydanını kader sahrasına ve kaza meydanına benzetir. Çünkü düşmanın kaderi ve kazası bu meydanda görülmüştür. Yani düşmanın yaşamı veya ölümü kader ve kaza ile ilgilidir. Şair, aşağıdaki şiirinde “ Senin bakışının usta binicisinin öldürdüklerine, kader sahrasının ve kaza meydanının sahası dardır. ” diyerek at mekânı olarak savaş meydanından bahseder:

Tengdür yeke-süvâr-ı nîgehün küştesine
Sahn-ı sahrâyı kader sahâ-i meydân-ı kaza

Fehîm-i Kadîm, s.320, G., 12/4.

Âşık Ömer, at-mekân ilişkisi ile ilgili mekân-güzellik arsası, mekân-melâhat meydanı ve mekân-selâmet sahrası teşbihlerini yapar. Şair, aşağıdaki şiirinde usta bir binici olan sevgiliye seslenerek güzellik arsan ile meydan senindir der:

Emrine râzîdir 'uşşâk âli dîvân sendedir
Emr-i Hak'la bu dil-i dîvâne her an sendedir
Şehsüvârım arsa-i hüsnile meydan sendedir
Mülk-i hüsnün şâhısın ey Hüsrev ü Dârâ güzel

Âşık Ömer, s.208, Murab., 375/2.

Karacaoğlan ise bir şiirinde mekân-harabe teşbihini yapar. Şair, atına seslenerek buldukları harap haneden gidelim demektedir:

Kalk gidelim atımı harab hânedan,
Kısmatımız versin Mevlâ'm Yaradan,
Eğrikol'da yem yedirem, atıma,
Gece Eğrikol' da yatalım, atım.

Karacaoğlan, s.146, Koş., 214/1.

32. At-Hâkimiyet:

Türk kültürünü anlayabilmek at ve atlı kültürün bu yaşam biçimi içindeki yerini kavramakla mümkündür. Türklerin meydana getirdiği göçebe ve bozkır kültüründe at, önemli bir rol oynamıştır. Atın binek olarak ehlileştirilmesi, pratik ve süratli oluşu geniş ufuklara hâkim olma fikrini geliştirmiştir. Atı o çağların en ileri iletişim aracı saymak mümkündür. Hayatın devamını ve devletin geleceğini sağlamakta atın önemli rolleri olmuştur. Orduların atlı birliklerden oluşturulması ve yapılan savaşların bu atlı birlikler sayesinde kazanılması atın bu konudaki önemini de belirtir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde “ meydan almak ” tabiriyle hâkimiyetten bahseder. Bu hâkimiyet “ murada ermek ” anlamına gelmesi atın murat, talih ve bahtla olan ilişkisini de hatırlatır:

Murâd derler, ben murâda ermedim,
Binip aşk atına meydân almadım,
Güzel derler, böylesini görmedim,
Top zülûf gerdanda bağ inen gider.

Karacaoğlan, s.192, Koş., 279/3.

33. At-Nal:

Nal; at, eşek, katır gibi binek ve yük hayvanlarının ayaklarına çakılan delikli, demir veya benzeri madeni parçaya verilen isimdir. Nallar belli bölge ve yörelere göre farklılık arz eder. Nalların yapılış ve kullanım amacı, atın ayağını ve tırnaklarını aşınmaya ve kesilmeye karşı korumaktır. Nallar atın yük taşımada ve uzun yol alabilmesinde çok etkilidir. Atın toynağına göre yuvarlak olabildiği gibi içi boş, arkası açık ve aya benzer bir biçimde de yapılır. Nal özel mihlar sayesinde atın ayağına çakılır. Bu hususta söylenmiş güzel bir söz vardır: “ Bir çivi, bir nalı; bir nal, bir atı; bir at, bir insanı; bir insan, bir vatani kurtarabilir.” Halk arasında “ nal eskitmek ”, it nallanmak ” gibi deyimler sıklıkla kullanılır. Yine yarışlarda geri kalanlar için “ nal topluyor ” tabiri; adam öldürmeyi kastederek “ nallayıvermek ” ve insanın ölümü için nalları dikmek ” tabiri kullanılır. Kültürümüzde nal yapanlara nalbant denilmiştir. Nalın, kültürümüzde göz değmemesi için de kullanıldığı bilinir. Göz değmemesi için arabalara at nalı takılması adettendir¹⁰⁵⁷. Atın değeri söz konusu olunca onun çulu, eyeri ve nalı da o nispette değerli ve kıymetli olur. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde “ Som gümüşten döktüreyim nalını ” ifadesiyle at nalının altın, gümüş ve demir gibi madenlerden yapıldığını anımsatır. Şair, atının değerini dolaylı yollardan anlatır. Çul dokutup, eyer ördürmek ve gümüşten nal yaptırmak şairin atına verdiği değeri gösterir. Nalın gümüşten yapılması şairin zenginliği hakkında da bilgi verir. Yani aşağıdaki şiir örneğinde atın değeri, sahibinin gücü ve zenginliği söz konusu edilir:

Atım, Öğrek’te dokudam çulunu,
Üç güzele ördüreyim palanı,
Som gümüşten döktüreyim nalını,
Bu gece Öğrek’te yatalım atım.

Karacaoğlan, s.147, Koş., 214/6.

Türk atlarına vurulan nalların ortası kapalıdır. Bunun için atların ayakları daha iyi korunur.

34. At-Oyunları/Sporları/Yarışları:

¹⁰⁵⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.44-5.

Bozkır hayat şartları üzerinde uzun süre yaşayan Türkler, “ atlı göçebe kültürü ” ya da “ bozkır kültürü ” denilen bir kültür oluşturmuşlardır¹⁰⁵⁸. Atlı göçebelik atı oyun arkadaşı, spor aracı olarak keşfetmiş ve binicilik becerilerini geliştirmiştir. Dolayısıyla atlar kültürümüzde, oyunların, eğlencelerin, sporun ve maharet sergilemenin vazgeçilmez bir vasıtasıdır. Atlı spor ve oyunlar çoğu zaman bir savaşın hazırlığı gibi olmuştur. Daha sonraları bu sporları eğlence haline sokmak ayrı bir zekâ işidir. Atlı sporlar dönemin en güzel atlı oyunları sayılıyordu. Bu oyunlar arasında at yarışları ve ok atma yarışları, at güreşleri, atlı top oyunları, cirit, çevgan sayılabilir. Geçmişten günümüze ata yadigârı olan atlı oyunlar ve sporlar alfabetik olarak aşağıda işlenmiştir:

34.1. At Oynatmak:

At oynatmak; çokluk, sür’at, maharet, iddia ve hareket etmek karşılığında kullanılır¹⁰⁵⁹. Edebiyatımızda kullanılan bir deyim olmakla beraber bir oyun türü olarak da vücut bulmuştur. “ At oynatmak ” özellikle düğünlerde yapılan bir tür oyundur. Büyükçe bir oda, avlu ya da alanda halka olmuş seyircilerin ortasında armonikadan çıkan sese ve ritme uyacak şekilde atın ileri, geri oynatılması esasına dayanan bir oyundur. Bu oyunda at, binicisinin de becerisiyle olağanüstü güzellikler sergiler¹⁰⁶⁰. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde “ At oynatıp kendimi meydana sürdürdüm diyerek hem “ at oynatmak ” oyununu hatırlatır ve bu oyunun meydana oynandığını ifade eder hem de şiir söylemekteki yeteneğini ve üstünlüğünü dile getirir. Şiirde at oynatmak, yetenek ve üstünlük işaretidir:

Ol zaman rahş oynadıp meydâna sürdürdüm kendimi
Kıldım im’ân-ı nazar mir’âta gördüm kendimi
Hâsılı ömrüm biçüp sürdürdüm savurdum kendimi
Hirmen-i arz u semâya irmeden ön destres
Âşık Ömer, s.347, Murab., 569/3.

34.2. At Yarışları:

Türk kültüründe, at yarışları en çok rağbet gören oyunların başında gelir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de at yarışlarına duyulan ilgi ve verilen önem devam etmektedir. Eskiden aşağı yukarı her kentte bir yarış alanı bulunurdu. Orhan Bey, Bursa’yı aldığı anda şu anki Balıkcı Köyü ile Atçılar Meydanı arasındaki alanı yarış ve koşu yeri olarak vakfetmiştir. Bursalılar, özellikle bayramları burada yarışlar düzenleyerek geçirirlerdi¹⁰⁶¹. Yine İstanbul’da bugünkü Sultanahmet Parkı’nın bulunduğu yere “ At Meydanı ” deniliyordu. Bizans döneminde bu meydana atlar ve atlı arabalar yarışıyorlardı. İstanbul’un Türkler tarafından feth edilmesinden sonra da bu alan önemini korumuş, at yarışları ve diğer atlı sporların merkezi olmuştur. Türkler hayatlarının önemli bir kısmını at sırtında geçirdiğinden, ata ilişkin spor faaliyetleri çok geniş alanlara yayılmıştır. Kaşkarlı Mahmut, eserinde yarışma vesilesiyle yapılmış faaliyetlerden bahseder. Eski İstanbul’un en cazip spor, eğlence ve mesire yerlerinden biri olan Cirit Meydanı da denilen Kâğıthane Meydanı’nda, şehzadelerin sünnet ve sultanların evlenme törenlerinde at yarışları yapılırdı¹⁰⁶². Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde atların düğünlerde yarıştırılması konusunu işler. Bu şiirde düğünlerde atların yarışmasının bir gelenek olduğuna işaret edilir. Şair, düğünlerde Arap atlarının yarıştığını söyleyerek bu atın hızı ve gücü dolayısıyla tercih edildiğini akla getirir:

¹⁰⁵⁸ İbrahim Yıldırım, *a.g.m.*, s.625.

¹⁰⁵⁹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.33.

¹⁰⁶⁰ Ali Rıza Balaman, *a.g.m.*, s.58.

¹⁰⁶¹ Ali Rıza Balaman, *a.g.m.*, s.59.

¹⁰⁶² İbrahim Yıldırım, *a.g.m.*, s.628.

Düğün olur, Arap atları yarışır,
Bayram gelir kanlı, kinli barışır,
Durmaz gözüm, gözlerine ilişir,
On parmağım memen ile san gider.

Karacaoğlan, s.25, Koş., 37/2.

Düğünlerde gelin getiren dünürücü atlıları erkek evine yaklaştıklarında yarışlardı. Amaç, evin avlu kapısından atla içeri girip çıkmayı en önce başarmaktı. Atıyla avluya girip çıkmayı başarana ödül olarak boza alınır¹⁰⁶³.

Karacaoğlan, bir başka şiirinde at yarışlarının yaz aylarında yapıldığı ve bu yarışlarda Arap atlarının kullanıldığı bilgisini verir. Böylelikle Arap atlarının da iyi bir binek ve yarış atı olduğu anlaşılır:

Yaz gelir de Arap atlar yarışır,
Bayram gelir kanlı, kinli barışır,
Dediler, sevgilin il'le konuşur,
Dîvâne gönlüme gümân da geldi.

Karacaoğlan, s.117, Koş., 170/2.

34.3. Çevgan:

Çevgan ya da çevgen; ucu eğri değnek, sopa, baston ve çubuk anlamlarına gelir. Bu kelime eski Uygur Türkçesi'nde “ avga ”; Karahanlı Türkçesinde “ çoğan ” şeklinde kullanılırdı. Çevgan oyununun kaynağı Orta Asya'ya kadar uzanır. Günümüzde bu oyun Türkistan, Azerbaycan, Kırım ve Anadolu'da oynanmaktadır. Çevgan, ucu eğri sopalarla at sırtında oynanan bir çeşit top oyunudur¹⁰⁶⁴. Karşılıklı 4 ile 10 kişilik takımlar halinde oynanır. Taraflar at sırtında ellerindeki değnekler ile topu hedefe sürerler. Belli bir zaman içerisinde topu hedefe ulaştıran takım oyunu kazanır. Çevgan sopasının uzunluğu 120 ile 150 cm. arasında değişir. Bu değneğin ucunda kepeç veya davul tokmağı biçiminde bir kısım bulunur ve bununla topa vurulur. Top ise lastik veya bezden yapılır. Bu top, yumurta şeklinde ve iki avucun kavrayabileceği büyüklüktedir. Avrupa'da bu oyun “ polo ” adıyla bilinir ve orada hâlâ oynanır¹⁰⁶⁵. Cirit çevganı ile çevgan sopasını karıştırmamak gerekir. Cirit çevganı, cirit değneklerini yerden almak için kullanılan ucu çengelli ya da halkalı bir değnektir¹⁰⁶⁶. Oyunda bir çevgan ve top (gûy) bulunduğu için bu oyun “ gûy u çevgan ” olarak anılır. Fehîm aşağıdaki şiirinde çevgan oyununu değişik tasavvurlar içerisinde dile getirir. Şair, kamış kalem anlamındaki كلك “ kilik ” sözcüğünün ortasında yer alan “ ل ” lam harfini şekil yönüyle çevgan sopasına; şiirinin söz incisini de parlaklık ve yuvarlaklık yönüyle çevgan topuna benzetir. Bu ifadeden çevgan topunun parlak maddelerden yapıldığı anlaşılır. Çevgan sopası genellikle gürgen ağacından yapılır. Kilik kelimesinin kamış kalem anlamından hareketle çevgan sopasının kamıştan da yapıldığı bilgisine ulaşılır:

İtdi çevgân-ı lâm-ı kilküme Hak
Cevherin gûy-ı dürr-i galtânî

Fehîm-i Kadîm, s.2002, K., 17/34.

Savaş sahnelerinde, meydanlardaki düşman kellesi, rakibin veya âşığın başı top; atların ayakları da çevgan olarak vasıflandırılabilir. Âşık Ömer, bir şiirinde, atlı çevgan

¹⁰⁶³ Ali Rıza Balaman, *a.g.m.*, s.59.

¹⁰⁶⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.20.

¹⁰⁶⁵ İskender Pala, *a.g.s.*, s.116.

¹⁰⁶⁶ Ertuğrul Güleç, *a.g.e.*, s.82.

oyununu bu tasavvurlar içinde işler. Âşık, tabiatın atını çevgan oyunu için meydana sürer ve kendi başını rakibin çevganına top eder. Atın topukları koşarken kıvrılır ve ayak uçları topaktır. Bu yönüyle at ayağı ile çevgan sopası arasında şekil yönüyle benzerlik kurar. Şair, kendi şiir gücünün meydana galip gelmesi için her türlü zorluğu göze alır:

Çok mudur âşık varırsa ol fesâhat kânına
Rahş-ı tab'ım oynadupta gireyim meydânına
Ol rakibin top edüp hem başımı çevgânına
Gayreti âm edemez bîçâre zannetme beni
Âşık Ömer, s.181, Murab., 335/4.

34.4. Cirit:

Cirit oyunu, at sırtında oynanan bir oyundur. Bu oyun binicilikte ve atıcılıkta mahâret, çeviklik ve karar vermede ustalık ister. Cirit için “ sinân “ ve “ mızrak “ tabirleri de kullanılır. Cirit oyunu iki takım arasında oynanır. Bu oyun da amaç, attan düşmeden elindeki sopayı rakip takımdan daha önceden adını belirlediği kişiye fırlatmak ve vurmaktır. Cirit esas itibariyle elle atılan bir çeşit mızraktır. Osmanlılarda cündî sınıfı denilen bir çeşit süvari askeri, ata binmek ve cirit kullanmak isteyen acemileri eğitirdi¹⁰⁶⁷. Yani cirit aslında Türklere bir savaş manevrasıydı. Atlı savaşçılar, savaş dışında idman yaparken sopa kullandıklarını¹⁰⁶⁸. Cirit sopası, 100 cm. uzunluğunda baş tarafı 3 cm. çapında oval, arkaya doğru 2 cm. çapa inen gürgen ağacından yapılmış bir değnektir. Cirit oyununun felsefesinde yiğitlik, bağışlamak, hoşgörü ve nefse hâkim olmak vardır. Cirit oyununda tek hedef binicidir. Atılan sopanın biniciye değil de ata isabet etmesi, sopayı vuranı oyun dışı bırakır. Böylelikle oyunda at korunmuş olur. Boşa giden cirit sopalarını yerden almak için cirit çevganı denilen ve ucu halkalı ya da çengelli sopa kullanılır¹⁰⁶⁹. İstanbul'da Edirne Kapı ve Kâğıthane'de cirit meydanları vardı. Buralarda eğlence ve spor amaçlı cirit oyunları oynanırdı. XVII. yüzyıla ait bir minyatürde Edirne Kapı surları önündeki Cirit Meydanında sipahilerin cirit oyunları ve at üzerinden ok atışları tasvir edilmiştir. Yine Sultanahmet'teki At Meydanında keskin Cündîler, cuma öğleden sonraları cirit oynar, ok atma yarışları yaparlardı¹⁰⁷⁰. Fehîm, bir şiirinde cirit ve çevgan oyununu iç içe işler. Şair, cirit sanatında, oyununda kıskançlığın ve çekememezliğin oluştuğunu haber verir:

Olalı gûy-rübâ fenn-i cirîd içre haset
İtdi çevgân gibi nahl-i kad-i hübanı dü-tâh
Fehîm-i Kadîm, s.156, K., 9/14.

Yukarıdaki şiir örneğinde ciritten çok çevgan oyununa işaret edilmiştir. Şair, sevgililerin bükülmüş boyları ile çevgan sopası arasında ilgi kurar. Bu oyunda amaç çevgan topunu kapmaktır.

Karacaoğlan, aşağıdaki dördlüğünde cirit oyunundan bahseder ve bu oyunda Arap atlarının kullanıldığı bilgisini verir. Karacaoğlan değişik şiir örneklerinde Arap atlarının çok yönlü kullanıldığı söyler. Arap atları çok hızlı, çevik ve hamle konusunda iyi oldukları için yarışta, avcılıkta, cirit ve çevgan oyununda vs. tercih edilen atlar olmuşlardır. Cirit oyununda atların hızları, çeviklikleri ve dönüş kabiliyetleri çok önemlidir:

¹⁰⁶⁷ İ. Pala, *a.g.s.*, S. 107.

¹⁰⁶⁸ M. Emin Ertan, *a.g.t.*, S.20.

¹⁰⁶⁹ Ertuğrul Güleç, *a.g.e.*, s.80, 82.

¹⁰⁷⁰ İbrahim Yıldırım, *a.g.m.*, s.628-29.

Arap atı köstek ile tutarlar,
Binenler üstüne cirit atarlar,
Benli cennet mayaların katarlar,
Alay kurup göç önüne düştü mü?

Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/3.

34.5. Ok Atma:

Türkler, atı, oyun arkadaşı ve spor unsuru olarak keşfetmiş, biniciliği geliştirmiş ve binicilik becerilerini, atlı okçuluğun temeli olan serbest elle at sürebilecek kadar mükemmelleştirmiştir. Bozkır savaş taktiği; saldırılar, dönüşler, sözde geri çekilmeler ve yeniden saldırmadan oluşuyordu. Böyle bir durumda atlı savaşçı serbest elle at sürebilmeliydi. Çünkü şartlar gereği yayını germek, düşmana nişan almak ve ok atmak ancak böyle mümkündü. Bu beceriye sahip olan atlılar, dört nala giden at üzerinde öne, arkaya, yukarı, sağa, sola ok atmalarıyla ün salmışlardır. Kültürümüzde çeşitli kabartma ve minyatürlerde geriye doğru ok atan atlı figürleri tasvir edilmiştir. IX. asrın meşhur İslâm müellifi Câhiz, bu konuda şöyle der: “ Öyle at sürerler ki onun dışındakiler geride kalır ve Türk hızlı koşan at üzerinde dört yana ok atar ”¹⁰⁷¹. Farklı yönlerdeki hedefe at sırtında isabetli ok atma becerisi, uzun süreli ve yoğun bir hazırlık aşaması gerektiriyordu. Atlı okçuluk becerilerinin oyun formlarında daha çocukluk çağlarında kazanılmaya başlandığına dair bilgiler vardır. Türklerde, atlı okçuluk eğitimi, çocukluk yaşlarında başlar. Türklerin atlı okçulukla ilgili durumları hakkında Cahiz’in bir başka ifadesi şöyledir: “ Türkler vahşi hayvana, kuşa, havadaki hedefe, insana, çömelmiş veya yere konmuş hayvandan hedefe avının üzerine pike yapan kuşlara ok atar. O, hayvanı hızla sürdüğü halde öne, arkaya; sağa, sola; yukarıya ve aşağıya ok atar.” Okçuluğun Türk toplumu içindeki önemi ve yaygınlığı, askeri alan dışında, sosyal hayatta da okçuluk uygulamalarının gelişmesine sebep olmuştur. Böylelikle sportif amaçlı okçuluk gelişmiştir. Türk kültüründe at sırtında ok atma yarışlarında hedefler, güvercin, ördek gibi kanatlı hayvanlarla, altın veya gümüş top, elma, kupa veya kapaktır¹⁰⁷². Türklerde sultanların sünnet ve düğün törenlerinde de ok atma yarışları düzenleniyordu. Ali Şîr Nevâî’nin Türkçe Dîvânı’ndaki minyatürlerden birisinde davul ve trompet müziği eşliğinde dört nala at süren biniciler direk üzerindeki hedefe ok atmaktadırlar. Osmanlılarda okçuluk, hedef vurma, cisim delme ve menzil atışı şeklindeydi. Osmanlıda Sultanların düğün ve sünnet törenlerinde gümüş veya altından yapılmış topları direğin üzerindeki gümüş kabağa at sırtında ok atma yarışları yapılırdı. II. Murat’ın yabancı elçiler önünde dört nala giden at sırtında, kabağa ok atışı “ Hürnâme ” minyatüründe vardır. At okçuluğu için cirit meydanları, At Meydanı, Kabak Meydanı (Gülhane Meydanı) ve Ok Meydanı gibi yerler kullanılıyordu. Osmanlıda, cuma öğlenden sonraları At Meydanı’nda düzenlenen cirit ve atlı okçuluk gösterilerinde keskin cündîler becerilerini sergiliyorlardı¹⁰⁷³.

Osmanlı sınırlar içerisinde pek çok okçuluk tekkesi kurulmuştur. Otuz iki (32) yerde ise “ Ok Meydanı ” ismiyle eğitim meydanları faaliyet göstermiştir. Okun atılacağı yere ayak taşı, ulaştığı yere menzil taşı dikilirdi. Menzil taşına rekor kıranın adı ve rekor tarihi yazılırdı. Atılan oklara ok sahiplerinin adının yazılması gelenektir. Okçular İstanbul’da pazartesi ve perşembe günleri Ok Meydanı’nda toplanarak talim yaparlardı. Çana ok geçirmek, kalın tomruklara ok saplamak, kalkanı ok ile delmek, içi su dolu şişelere ok atmak hüner olarak görülürdü. Böyle hüner gösteren okçuların okları Ok Meydanı Tekkesi’nde asılarak ilan edilirdi. Sultan III. Selim, II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit, iyi ok atıcısıydılar¹⁰⁷⁴.

¹⁰⁷¹ İbrahim Kafesoğlu, “ At ” Mad., *DİA*, C.4, s.28; İbrahim Yıldırım, *a.g.m.*, s.625.

¹⁰⁷² İbrahim Yıldırım, *a.g.m.*, s.625-26.

¹⁰⁷³ İbrahim Yıldırım, *a.m.*, s.628, 630.

¹⁰⁷⁴ İbrahim Yıldırım, *a.m.*, s.628, 631.

Karacaoğlan aşağıdaki Şiirinde at yarışlarına, atlı cirit oyununa ve at sırtında ok atma yarışlarına yer verir:

Arap ata biner hep yarışrlar,
Cirid oynarlar da ok atışrlar,
Yine bir gün gelir yan bakışrlar,
Allı tunam harmandalı döndü m?
Karacaoğlan, s.374, Tr., 507/3.

Atlı bozkır kültürünün doğal sonucu olarak askeri ve ekonomik zorunluluklar karşısında at oyunları ve at yarışları geliştirilmiştir. Bu oyunlar eğlencenin yanı sıra özellikle savaş idmanı olarak kullanılmıştır.

35. At-Rehber:

Atı, çok eskiden ehlileştirip kullanan Türklerin muhayyilesinde at, konuşan, düşünen, tehlikeyi sezip haber veren bir hayvan olmuştur. Destan ve hikyelerimizde at, yiğidin yoldaşı, gücü ve kuvveti olarak anlatılmaktadır¹⁰⁷⁵. Türk folklorunda at murat, baht olarak kabul edilir. İnsanın gerçek ve dş dünyasının zenginliği olur. At, insanı amacına ulaştıran, hayal dünyasını gerçeğe dönüştüren, ırağı yakın eden bir varlıktır. Bazı at türleri duygulu ve ince sezili özelliğe sahiptir. Gece ve tipi yürüyüşüne alıştırılmış atlardır. Fehîm, aşağıdaki Şiirinde yol gösterici, evik ve l aşan bir ata sahip olmanın hayalini kurar. Böyle bir ata sahip olduğunda attan asla inmeye gerek olmayacağını söyler:

Ayağı yer mi basar mâlik olsa dem eğer
Bir esb-i rehber  alak  deşt-peymya
Fehîm-i Kadîm, s.154, K., 8/31.

36. At-Renk:

Atlar renklerine göre Türkçede al, demirkır, doru, kır, kula, kara yağız, alaca at; Farsçada kreng (al at), yekrn (al at); Arapçada edhem (kara yağız), eşhep (kır at), eblak (alaca at), eşkar (al at), hink (kır at) ve kümeyt (doru at) isimlerini alırlar. İncelen Şiir örneklerinde geçen at renkleri ile ilgili örnekler aşağıda alfabetik sıra ile verilmiştir.

36.1. Doru At:

Gövdesi kahverengi, yele ve kuyruğu siyah olan attır. Zor işlerde bu atlara başvurulur. Karacaoğlan, aşağıdaki Şiirinde beş yüz tane doru ata sahip olmanın hayalini kurar. Böylelikle doru atın değerine işaret edilir:

Beş yüz atım olsa, beş yüzü doru,
Binse etba'larım eylese harı,
Beş yüzü de veyk, bini dekırı,
Beş yüz yedeğine al ister gönül.
Karacaoğlan, s.139, Koş., 203/3.

36.2. Kır At:

¹⁰⁷⁵ Şükrü Elçin, *a.g.m.*, s.107-08.

Koyu kıllarla karışık beyaz attır. Yani kül rengine çalan kirli beyaz renkli attır. Kır atlar çok makbul atlardır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bir kır ata sahip olmayı adalet, baht ve talih olarak yorumlar. Ona göre at sahibi, eğer felek adaletin kır atına binerse güneşi onun oturduğu eyer, Terzi Burcunu da üzerine bastığı üzengi eder:

Râyız-ı re'yün süvârı eşhep-i 'adl olsa çerh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mîzânı rikaâb
Fehîm-i Kadîm, K., 5/46.

Karacaoğlan ise kır atın çok hızlı olduğu bilgisini verir. Şair, kır atın hecin gibi geldiğini söyleyerek bir başka at türü olan “ hecin ” ile bir benzetme kurar. Hecin, Arap atıyla başka bir attan doğmuş attır:

Kır at gelir hecin gibi,
Yağmur yağar sicim gibi,
Anam kızı bacım gibi,
Gelir de karşımda durur.
Karacaoğlan, s.266, Semâî, 376/2.

36.3. Yağız At.

Siyah ile kıızıl arası renkte olan at türüdür. Yağız atlar huysuz olarak bilinir. Fehim, aşağıdaki şiirinde kalemini yağız ata benzeterek onun övünme vadisi içinde gezinmesini ister. Şair, kaleminden çıkan sivri, eleştirici sözlerle kara yağız atın huysuzluğu arasında ilgi kurmuş olabilir:

Edhem-i hâmen eylesün min-bâ 'id
Vâdi-i fahr içinde cevlanı
Fehîm-i Kadîm, s.200, K., 17/20.

Karacaoğlan, aşağıdaki şiir örneğinde kara yağız atı olumsuz bir hava çerçevesinde ele alır:

İli göçmüş, ıssız kalmış yurdları,
Söyleyelim başa gelen halları,
Kolu tor şahanlı yağız atları,
İlleri gördüm de bulandım bugün.
Karacaoğlan, s.223, Koş., 325/2.

Halk arasında uzun tecrübeler sonucu atların renkleriyle ilgili inanışlar oluşmuştur. Bu konuda en çok “ Alma alı, sat yağız, besle kır, bin doruya ” sözü kullanılır.

37. At-Saraç:

Saraç, atla ilgili her türlü eşyayı satan esnafa verilen isimdir. Çul, eyer, nal, mih üzengi gibi. Âşık Ömer aşağıdaki şiir örneğinde saraçların iyi çalıştıklarını söyler. Böylelikle o dönemde atın kullanım sıklığına dikkat çekilir:

Bezzazlar saraclar durmayıp satar
Kapucular etti hem derdim beter
Nâkacılar avretlere söz atar
Dahi çıkarmadık kılardan deyu

38. At-Savaş:

Türklerin Çin' den Avusturya'ya, Rusya'dan Arabistan'a kadar uzanan coğrafyada kurmuş oldukları devletleri, atlı birliklerin öncü ve belirleyici gücünden yararlanarak oluşturdukları tarihi bir gerçektir. At, tarihi süreç içerisinde özellikle askeri yönden Türklerin hayatında önemli bir rol oynamıştır. Kaşkarlı, “ Türk ” maddesinde “ Türk ordusu atlandı.” diyerek ordunun tümünün atlı birliklerden oluştuğu bilgisini verir. Atlar Göktürk Yazıtları'nda da karşımıza savaş vasıtası olarak çıkar. Savaşın şiddeti, zorluğu, çetinliği; kahramanların mahareti, yiğitliği, başarısı hep atlarla birlikte dile getirilir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde, destanlarda, gazavatnâmelerde atlar genel itibariyle savaşta kullanılmaları yönüyle söz konusu edilir¹⁰⁷⁶. Türk kültüründe savaşçının en büyük destekçisi atıdır. Binici ata öylesine bağlıdır ki atının yanında yedeğini de götürür. Atının savaşta ölmesi durumunda yedekte getirdiğine biner. Savaş esnasında at dört nala koşturulmakta, yay, ok ve mızrak at üzerinde etkili bir muhabere aracı olarak kullanılmaktaydı. Hun İmparatoru Mete atların renklerine göre ordu düzeni kurmuştur. At renklerini dört ana yönle simgelemiştir. Böylelikle düşmana karşı önemli bir savaş plan ve taktiği geliştirmişti¹⁰⁷⁷. At, savaş meydanlarında düşmanı kovalamış, yakalamış ve yerle bir etmiştir. Fehîm, bir şiirinde savaş tasviri yaparak atın bu savaşdaki önemini ortaya koyar. Şair, düşman askerlerinin, rüzgâr gibi giden atların ayakları altında kaldığını ifade eder. Bu manzarayı göstermek için de ‘Âd kavminin başına gelenleri misal gösterir. Bilindiği gibi inançsızlıkta aşırıya giden ‘Âd kavmini Allah, şiddetli bir rüzgarla yok etmişti:

Bâd-pâ esbâna pâmâl oldu düşmen ‘askeri
Görmemişdür böyle bir tûfân-bâdı kavm-i ‘Âd
Fehîm-i Kadîm, s.292, Kıt., 8/13.

Âşık Ömer ise iyi bir binicinin atıyla meydana inişini överek, onun kudretine vurgu yapar. O binici öyle savaşçıdır ki onun hata yapması an meselesidir. Bunun için de şiirde bir dua söz konusudur. Şair; devlet, şan, nam, kement, sahn-ı sahra kelimeleri ile galip gelinen bir savaş tasviri çizer. Devleti baki kılan, biniciye şanı ve namı kazandıran ve savaş meydanında biniciyi selamete taşıyan attır:

Dâimâ devletle var ol şânın eyle nâmdar
Hak hatalardan emin etsün seni ey şehsüvâr
Fenn-i hikmetle kemen-i tab‘ına olmaz karar
Sahn-ı sahrâ-yı selâmet şâhı râhındır senin
Âşık Ömer, s.280, Murab., 474/3.

At, savaş meydanında en büyük görevi üstlenen bir hayvan olmuştur. Uzağı yakın etmiş ve düşmanı alt etmede önemli bir güç olmuştur. Ordunun hem askerini hem de yükünü taşımıştır. Karacaoğlan aşağıdaki dörtlüğünde bir savaş hazırlığından bahseder. Davulların dövülmesi, kol kol atlıların oluşturulması, yüz bin atlı ile yol alınması bu gerçeği ifade eder. Şair, savaş ile atı özdeşleştirmiş gibidir. Savaş denilince akla at gelir:

Sürülerle ergeçlerim yayılsa,
Dokuz yerde davullarım dövülse,
Kol kol olsa atlılarım dağılsa,

¹⁰⁷⁶ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.73-4; Cengiz Ayyılmaz, *a.g.m.*, s.159.

¹⁰⁷⁷ Ali Abbas Çınar, *a.m.*, s.74-5.

Yüz bin atlı ile yol ver, sen bana.
Karacaoğlan, s.139, Koş., 203/2.

Savaş esnasında at süratlice koşturulmakta, yay, ok, mızrak ve kargı at üzerinde etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Fehîm, aşağıdaki şiir örneğinde “ O gamze kayıtsızlık atına binse kirpiklerinden bakışı kılıç, gözü de mızrak sunar.” diyerek çeşitli teşbihler içinde at sırtında kılıç ve mızrağın kullanıldığını ifade eder. Şair, sevgilinin kirpiklerini ve bakışını yaralayıcılık yönüyle kılıca; gözünü de etkileyicilik, alt edicilik yönüyle mızrağa benzetmiştir:

Nigâhı tîğ sunar çeşmi nîze müjgândan
O gamze olsa süvâr-ı semend-i istiğnâ
Fehîm-i Kadîm, s.316, G., 9/2.

Karacaoğlan da at sırtında kullanılan mızraktan bahseder. Şair aşağıdaki şiir örneğinde kendi kendine seslenerek, er meydanı olarak ifade ettiği savaş meydanında atına binip kargısına dayanmak ister:

Uyan, Karac’oğlan, gafletten uyan,
Atına binip de kargına dayan,
Ölümden korkup da sonunu sayan,
Ölür gider, yâr koynuna giremez.
Karacaoğlan, s.147, Koş., 215/3.

Savaş meydanlarında savaş usulü yenen taraf yenilen tarafın mallarına ganimet adı altında el koyar. Fehîm, aşağıdaki şiirinde usta bir binici olan sevgilinin savaş meydanında bütün atlıların mallarını yağma ettiğini söyler:

Gâret itti felekün cümle metâ ‘-ı haylin
İtmeden gamzesini fitnede meşhûr henüz
Fehîm-i Kadîm, s.464, G., 120/3.

Savaş esnasında ordu komutanları belirli taktikler gereği askerlerini belirli yönlere sevk ederlerdi. Bu husus destek, hamle veya şaşırtma amaçlı kullanılırdı. Atın muhteşem hareket kabiliyeti bu sevk işleminin kolayca yerine getirilmesini sağlıyordu. Fehîm, aşağıdaki beytinde çeşitli tasavvurlar içinde atlı orduların düşman saflarına sevkini söz konusu eder:

Hazer ey kudsîyân ol şehsüvâr-ı fitne-engîzüm
Sipâh-ı işvesin saff-ı dile mestâne salmışdur
Fehîm-i Kadîm, s.406, G., 75/2.

39. At-Sürmek/Koşturmak:

At sürmek, onu yürütmek ya da koşturmak anlamında kullanılır. At, binek hayvanı olarak ehlileştirildikten sonra insanlara hareket serbestliği sağlamış, birbirinden habersiz yaşayan insanların birbirleriyle ilişki kurmalarına vesile olmuştur. At; savaş, yarış, eğlence ve iş için sürülür. Atlar bir harp aracı olarak anılırsa, “ at sürme ”nin bir savaş deyiimi olarak ortaya çıktığı görülür. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ at sürme ” tabirini bu amaçla kullanır:

Meh-pekerân-ı şehlevend zerrin-kemer müşgîn-kemend
Kahr ile ger sürse semend sad kahraman olmaz garzim
Fehîm-i Kadîm, s.134, K., 6/6.

Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde sevgilinin atını meydana sürdüğünü söyler:

Bu şitâb ile sürüp meydâna nâzın rahşını
Yek nazar kılmakla mir'âta çıkardın nakşını
Gamzeden öğrendi sun'-i sûret-i can bahşını
Yoksa sûret uğrusu bilmezdi gammazlık nedir
Âşık Ömer, s.335, Murab., 551/4.

Karacaoğlan, aşağıdaki şiir örneğinde atıyla birlikte bir mekândan ayrılışını zikreder. Şair, atıyla yolculuğa çıkmadan önce atın sağına ve soluna kılıç bağı takmalarını isteyerek yola çıkılmadan önce tedbir alındığını hatırlatır:

Atıma bineyim edeyim sökün,
Sağına, soluna hamayıl takın,
Ağyâr irak derler, Kefendiz yakın,
Gece Kefendiz' de yatalım atım.
Karacaoğlan, s.146, Koş., 214/2.

40. At-Terki Kayışı:

Terki kayışı, at eyerinin arkasında bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayıştır. Bu kayışın uçları eyerin arka tarafında sağ ve sol tarafa bağlıdır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “Gönül, aşkın başını terkisine bağlayan usta bir biniciye avlanmıştır.” diyerek terkinin eşya bağlanan bir kayış olduğu gerçeğini ifade eder:

Bir şehsüvâra sayddur dil
İtmiş ser-i 'aşkı bend-i fitrâk
Fehîm-i Kadîm, s.222, Trc., I, 5/5.

41. At-Toz:

Atların koşması veya dörtlüğe gitmesi esnasında ayaklarının yere her vurmasında toz çıkar. Fehîm, aşağıdaki şiirinde atların çıkardığı tozları çeşitli tasavvurlar içinde işler. Aşağıdaki şiir örneğinde bir savaş meydanı tasavvur edilecek olursa, hücumla geçen atlıların havaya kaldırmış oldukları tozlar, ah kıvılcımlarına benzetilir. Kurulan ilgi çokluk, renk ve havaya yükselmeleri dolayısıyladır. Ayrıca atların ayaklarının yere her vurmasında tozla birlikte kıvılcımlar da çıkar. Bu husus kurulan teşbihte önemlidir. Şair, bu çıkan tozların feleği yanık yaralarıyla doldurduğunu söyleyerek toz ile yanık yaraları arasında da renk, çokluk ve şekil ilgisi kurar. Şair, padişah atlılarının ayaklarından çıkan tozların ve kıvılcımların çokluğuyla övülenin büyüklüğünü ve değerini ifade etmiştir:

N' ola dağ dağ iderse felek-i peleng-rengi
Ki şerâr-ı âhdur hep o şehün gubâr-ı hayli
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 285/4.

Karacaoğlan ise aşağıdaki şiirinde atların çıkardıkları tozları doğrudan şiirinde ifade eder. Şair, “ Tozar Arap atlar tozar ” diyerek hem onların çıkardığı tozu hem de onların hızını belirtir. Arap atların koşması büyük bir toz kütlesi meydana getirir:

Tozar Arap atlar tozar,
Derd üstüne derdler katar,
Alan yiğitten âh u zâr,
Daim ağlar, gülmez imiş.

Karacaoğlan, s.305, Semâî, 431/2.

42. At-Tuğ:

Tuğ; atkuyruğu bağlanmış, başına da altın yaldızlı top geçirilmiş, mızrak cinsinden bir cismin adıdır. Tuğ, Türklerde hanlık, hâkimiyet ve memuriyet alameti olarak görülürdü. Eski Türklerde otağın önüne tuğ dikilir, seferlerde tuğ taşınırdı. Osmanlılarda hükümdarlık, vezirlik, beylerbeylik, sancak beyliği gibi genel olarak askeri ve siyasi bir sembol olarak kullanılmıştır. Tuğ, Osmanlıda mehteran takımının önünde bulundurulurdu ve padişahı temsil ederdi. Tuğlar savaş anına kadar en önde bulunur, savaş sırasında ise ordu içinde kalırdı. Sadrazam, vezirler ve vezir-i azamlara da rütbelerine göre bir, iki, üç tuğ verilirdi¹⁰⁷⁸. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde sadrazamın tuğu olduğu bilgisini vererek sevgiliyi sadrazama, yanında bulundurduğu şeyi de tuğa benzetir. Şair, bu şiirde sadrazamın tuğ ile sefere gidişini hatırlatır:

Seherden uğradım ben bir güzele,
Her ne dedim ise yoğ inen gider,
Uydurmuş yanına kendi menendin,
Sandım ki sadrazam tuğ inen gider.

Karacaoğlan, s.192, Koş., 279/1.

Atın kuyruğunun kesilerek tuğ yapılması, atın kutsal bir hayvan olarak kabul edilmesinden ve devletin varlığını temsil etmesinden ileri geliyordu¹⁰⁷⁹.

43. At-Post Serilmesi:

En eski dönemlerden itibaren Türklerce ata büyük önem verilmiş, at dışında bir vasıtaya binmek küçüklük sayılmıştır. At, bir nevi, sahibi için zenginlik alameti idi. At değerli bir varlık olarak görüldüğü için ona ait olan bütün unsurlar ve eşyaların da değerli olmasına dikkat edilirdi. At sahipleri, atın üzerine hayvan postu sererlerdi. Bu postun kaplan veya pars postu olması zenginlik ve gösteriş işaretiydi. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde at sırtında postumuz kaldı diyerek hem bu geleneğe işaret eder hem de post tabiriyle ölümü hatırlatır:

Kır atın üstünde kaldı postumuz,
İkrârından döndü m' ola dostumuz,
Yarın kara toprak örter üstümüz,
Çürütür, ha benli dilber, çürütür.

Karacaoğlan, s.6, Koş., 8/2.

44. At-Üzengi:

Üzengi, binicinin ata binerken basamak olarak kullanıp, eyer üzerinde oturduğu kısa kayışlı bir alettir. Bu özelliğinden dolayı biniciye sanki bir kürsüdeymiş izlenimi verir. Bu durumun süvarinin mızrak darbesi alma ihtimalini azalttığı söylenir. Üzenginin boy kenarları kıvrımlı olup ön ve arka kenarları keskincedir. Binici, üzenginin arka kenarları ile atın böğrüne vurarak üzengiye mahmuz görevinde kullanır. Üzengi eyere kayışlarla bağlıdır¹⁰⁸⁰.

¹⁰⁷⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.50; İskender Pala, *a.g.e.*, s.499.

¹⁰⁷⁹ Ali Abbas Çınar, *a.g.m.*, s.74.

¹⁰⁸⁰ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.mad.*, DİA, C.4, s.31.

Fehîm, aşağıdaki şiirinde üzeninin işlevinden bahsederek çeşitli tasavvurlar içinde bu hususu işler. Şair, güneşi renk yönüyle altın eyere, Terazi burcunu da şekil itibariyle üzenkiye benzetir. Şair, “ Eğer senin fikrinin seyisi adaletin beyaz atına binse, felek, güneşi altın eyer, Terazi Burcunu da üzenki yapardı.” diyerek üzeninin at sırtına binmek için kullanıldığını ifade eder. Bilindiği gibi Terazi Burcu “ T ” şeklindeki iki kefeli teraziye andırır. Üzenki de “ T ” şeklindedir. Bu burç yıldızlardan oluştuğu için parlaktır. Üzenki de parlak maddelerden yapılır. Bu yönüyle de ikili arasında renk bakımından ilgi kurulur:

Râyız-ı re'yün süvârı eşheb-i 'adl olsa
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mîzânı rikâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/46.

Âşık Ömer, doğrudan üzeninin işlevinden bahseder. Şair, üzenki olmadan at sırtındaki eyere binilmeyeceğini ifade eder:

Ata binilmez özenkisiz kuru kaltağ ile
Köysu başısı beğ olmaz iğreti saçağ ile
Merd olur mu hiç müennes zırh ile kolçağ ile
Her sadâya kûs-harbi dinleyen tutar mı gûs
Âşık Ömer, s.357, Murab., 584/2.

Üzenki ayağın basıldığı yerdir. Onun öpülmesi at sahibine saygı, kul ve kölelik ifadesi olarak yorumlanır. Bilindiği gibi padişahın ve devlet büyüklerinin at sırtında buldukları sırada ayaklarına kapanılıp öpülürdü. Bu husus saygı ve sevginin yanında derdini anlatma mücadelesi olarak da kullanılırdı. Fehîm, aşağıdaki şiirinde kargaşanın onun üzenisini öpme ihtimali olmadığını söyleyerek bu hususa kolay kolay izin verilmediğini, kalabalıktan sıyrılıp sevgilinin üzenisini öpmenin mümkün olmayacağını belirtir:

Ne ihtimal rikâbımı bûs ide âşûb
Ne cânı var k' ola küstâh-ı hem-'inân âfet
Fehîm-i Kadîm, s.166, K., 19/6.

45. At-Yedek:

Yedek; savaş, yük taşıma ve yolculuk esnasında binilen atın başına bir şey gelmesi halinde binilecek attır. Bu at, binilen hayvanın yanında götürülen herhangi bir şey yüklenmeyen boş bir attır. Türkler, uzun yolculuklarda, kervan yolculuğunda ve savaşta daima yedek at kullanırlardı. Binici, en büyük destekçi olarak gördüğü atının başına bir şey gelmesi durumunda yaya kalmamak için tedbir amaçlı yanında yedek at götürür. Türkler zorunlu kalmadıkça ve şartlar olgunlaşmadıkça savaşta ve yolculukta attan inmezlerdi. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde binilen at sayısınca yedek at olması gerektiğini ima ederek bu hususa dikkat çeker. Bu ifadeden atın Türk milleti için değeri daha iyi anlaşılır:

Beş yüz atım olsa, beş yüz doru,
Binse etba'larım eylese harı,
Beş yüzü de üveyk, bini de kırı,
Be yüz yedeğine al ister gönül.
Karacaoğlan, s.59, Koş., 89/2.

46. At-Yem:

Atlara ot, saman, yulaf ve arpa gibi yemler verilir. Yemler köylerden, zahirecilerden veya hububatçılardan temin edilirdi. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde Eğrikol'da atına yem yedirmek ve dinlenmek için konakladıklarını ifade eder. Bilindiği gibi yolculuk esnasında belirli duraklarda durularak hem şahsi ihtiyaçlar hem de binek hayvanlarının ihtiyaçları giderilir:

Kalk gideli atım, harab hânedan,
Kısmatımız versin Mevlâ'm Yaradan,
Eğrikol'da yem yedirem atıma,
Gece Eğrikol'da yatalım atım.
Karacaoğlan, s.146, Koş., 214/1.

47. At-Yiğit:

Türkler, tarih boyunca atlarıyla birlikte anılmış, hatırlanmıştır. “ Atlanmak ” Türkler için çok önemli bir merhale olmuştur. At, bir nevi Türkün kendini ispatının göstergesi olarak ele alınmıştır. Türklerin at üzerinde yiyip içtiği, eğlendiği ve uyuduğu belirli kaynaklarda ifade edilir. Türkler için at dert ortağı, yol arkadaşı, sadık bir dost ve teselli kaynağı olmuştur. Savaşta, barışta, sevinçte, üzüntüde, huzurda ve felakette yiğidin en yakın dostu atı olmuştur. Türkler, at ile savaş kazanıp, düşman kovalamışlar, at ile darlıktan kurtulup feraha ermişler, at ile kız kaçırmışlardır. At, Türk muhayyilesinde düşünmesi, konuşması, tehlikeyi sezip haber vermesi, sadakati, sevgisi ve vefası ile beşeri motifler kazanmıştır. Kendini düşünce itibarıyla özgür hisseden Türkler için at, vazgeçilmez değerlerden birisi olmuştur. Üzerinde önemle durulan avrat ve silah kavramıyla birlikte üçüncü olarak at zikredilmiştir. Avrat, kavramı, devletin kutsal bir kurumu olan ailenin; silah ve at ise bu aile veya devletin ekonomik ve askeri gücünün ifadesi olmuştur. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde bu hususa işaret eder:

Sâfi güzel olan, şol bazı kötü,
Yiğidin densizi ey' olmaz zâti,
Gayet durgun ister silahı, atı,
Yiğit el çekmeyip vîrân olmalı.
Karacaoğlan, s.227, Koş., 330/4.

Kaşkarlı Mahmut, el maddesinde “ At, Türk'ün kanadıdır.” Sözüyle Türklerin ata gösterdikleri sevgi ve değeri belirtir. Alp Ertunga'nın “ Gökte ay ne ise er için de at odur.” sözü at için bir başka değer ifadesidir. Türkler yiğitle atı bir tutarlar. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde yiğidi atıyla birlikte anar. Atının olmaması, ata binilmemesi küçüklükle ifade edilir:

Yiğit olan yiğit biner, atlanır,
Yiğit de her cefaya katlanır,
Yiğit gölgesinde yiğit saklanır,
Namerlerde gölge olmaz, dal olmaz.
Karacaoğlan, s.320, D., 445/3.

Türk'e göre at, insana dostu kadar yakın, annesi kadar şefkatlidir. Atı olmayan kişi, kimsesiz ve sahipsiz sayılır. At, soylu ve vefalı bir varlıktır. Sahibine bağlı ve vefalı olan bu varlık yiğide dost ve arkadaştır. At yiğidin yoldaşdır. Atsız yiğit, kılıçsız kahraman gibidir. Yiğit atıyla yiğit, at da yiğidiyle attır. At ile yiğit birbiriyle kaynaşmış, bütünleşmiş varlıklardır. Yiğidin muradı attır. At saklamak devlettir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde “ Yiğit yiğidin kardeşi, at yiğidin öz kardeşi ” diyerek hem yiğitle at arasında ilişkinin büyüklüğüne dikkat çeker:

Yiğit yiğidin kardaşı,
At yiğidin öz kardaşı,
Sağlıktır cümlenin başı,
Gamlanma gönül, gamlanma.
Karacaoğlan, s.363, Tür., 491/3.

Türkler kahramanla atı bir tutarlar. Atın kaderi ile kahramanın kaderini birbirine bağlarlar. Kahramanın yavaş yavaş ortaya çıkışını hazırlayan çevre, ona yardımcı unsurları da hazırlar. Kahramanın başyardımcılarından birisi ve en önemlisi attır. Kahramanın büyümesiyle birlikte onun arkadaşı, sırdaşı, dostu olacak at da hazır hale gelir. Bu ikili sürdürdükleri hayat içerisinde adeta birbirlerini tamamlarlar. Hz. Hamza ile onun efsanevî atı Aşkar da bu özelliklere sahiptir:

Aşk ile kal olan er aşk eridir
Eridir âheni bu aşk eridir
Ali Düldül Hamza Aşkarîdir
Gerektir sayılıp menzîl alına
Âşık Ömer, s.35, Koş., 38/4.

Türk geleneğinde at, zafer kazanılmasında vazgeçilmez bir vasıta, sahibini kurtaran cesur bir hayvan ve dostu-düşmanı tanıyan bir varlıktır. Yani at, kahramanın yardımcısı ve silah arkadaşıdır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde yiğit ile atın birbirini tamamladığını ifade ederek gurur sarhoşu sevgilinin yiğitçesine naz atına binmesini görenlerin canlarından olduklarını söyleyerek bu ilişkiyi belirtir. Sevgilinin süvar olarak tasavvur edilmesi ata ayrı bir önem ve değer verilmesine sebep olur:

Semend-i nâza süvâr olsa şehlevendâne
O gîrre-mesti ki görse virürdi cân afet
Fehîm-i Kadîm, s.166, K., 11/5.

48. At-Yük Hayvanı:

At, önemli bir yük hayvanı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Eski göçebe kültüründe insanların en büyük yardımcılarından birisi atlar olmuştur. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde göç veya herhangi bir durum için devenin ve atın yüklendiğini haber vererek atın yük hayvanı olarak kullanıldığını ifade eder:

Karac'oğlan der ki: Zâtından zâtı,
Yükledin de gitsin deveyi atı,
Göçmek değil bizim ilin murâdı,
Yâr ile gittiğim yollar görünür.
Karacaoğlan, s.214, Koş., 312/6.

Karacaoğlan bir başka şiirinde attan, değirmenden un getiren bir hayvan olarak bahsederek atın un taşımada da kullanıldığı bilgisini verir. Eskiden ve günümüzde ati katır, eşek gibi yük hayvanları ile değirmenlere arpa götürülür. Değirmende öğütülen arpa daha sonra tekrar bu yük hayvanlarına yüklenerek geri getirilir:

Değirmenden geldim, beygirim yüklü,
Şu kızı görenin del' olur aklı,

On beş yaşında da, kırk beş belikli,
Bir kız bana “ emmi ” dedi, n’ eyleyim?
Karacaoğlan, s.353, Tür., 477/1.

Fehîm ise bir şiirinde beygirinin azık yüklü olduğunu söyleyerek at ile azık götürüldüğünü ifade eder. Şair, bu şiirinde “ Yüzlerce şükürler olsun ki ne beygir ne de azık, hepsinden kurtulmuşum, Allah’tan başka kimseye tevekkülüm yoktur.” diyerek bu hususu tasavvufî bir ifadeyle açıklar. Şair, fenafillah yolunda maddiyattan vazgeçme düşüncesindedir. At ve onun taşıdığı azık, bir dünya nimetidir. Şair, dünya nimetlerinden geçip Allah’a varmak istemektedir:

Ne bâr-gîr ü ne tuşe mücerredem sad şükür
Değül tevekkülüm illâki Hak Ta’âlâ’ya
Fehîm-i Kadîm, s.154, K., 8/30.

49. At-Yürümesi:

At yürüyüşü hafif, rahvân (düz ve çabuk), tırıs (süratli yürüyüş) ve dörtnal (sıçrama biçiminde koşma) şeklinde isimlendirilir¹⁰⁸¹. Karacaoğlan, mükemmel bir yarış atı olan Arap atının farklı farklı türleri olduğunu söyler. Bu farklı türlerin de yürüyüşlerini ırgalayarak ve sarhoş gibi yürümek olarak belirtir:

Arap atlarında olur fırkalar,
Kimi sarhoş yürür, kimi ırgalar,
Zibillîge inip konan kargalar,
Has bahçada gül kadrini ne bilir?
Karacaoğlan, s.169, 247/2.

Atın düz ve çabuk yürüyüşüne rahvanlı yürüyüş denir. Rahvanlı yürüyüşte at, sahibini incitmeden, sarsmadan yürür:

Her sabah her sabah çekilen göçler,
Katarın çeker mi oldun güçücek?
Yel gibi geldin de geçtin buradan,
Rahvanlı tutar mı oldun güçücek?
Karacaoğlan, s.121, Koş., 177/1.

Şair, bir başka şiirinde atın güzel yürüyüşünü ve koşmasını “ eşkin ” sözcüğüyle ifade eder. Esasen eşkin de bir at türüdür:

Erzurum Dağı’ndan esen rûzigâr,
Bağlama yolumu atım eşkindir,
Söylemen o yâre, dokunur bana,
Yürek pâre pâre, gönül çoşkundur.
Karacaoğlan, s.98, Koş., 144/1.

Sonuç olarak; Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan, atı ve onunla ilgili unsurları bilmekte ve bunları şiirlerinde işlemektedirler. Ancak özellikle Karacaoğlan, şiirlerinde ata ve onunla ilgili unsurlara daha çok yer vermektedir. Bu da onun atı ve at

¹⁰⁸¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.mad*, s.31.

cinslerini iyi tanıdığıının bir göstergesidir. Karacaoğlan, şiirlerinde atı bütün yönleriyle işlemiyorsa da atın kültürümüzdeki yerini iyi kavramış ve değeri ölçüsünde ona büyük önem vermiştir. Karacaoğlan'ı, atı birçok özelliği ile işleme konusunda diğer iki şairimizden ayıran özellik şairin yaşam biçimi olmalıdır. Karacaoğlan, eski göçebe kültürü devam ettiren bir yaşantıya sahiplerdir. İncelenen şiirlerinde, Karacaoğlan'ın Anadolu, Rumeli, Kırım, Azerbaycan dolaylarında atıyla gezdiği görülür. Şiirlerinde atıyla konuşacak kadar bir dostluk kurar. Ona bir şiirden öz kardeşim hitabında bulunur.

D. At İle İlgili Benzemeye Dayalı Unsurlar:

Edebiyatımızda şairin fesahati, tabiatı, bahtı ve kendisi ata benzetilir. Bunlardan başka at; naz, himmet, devlet, aşk, ah, ay, gökyüzü, tabut, güzellik vb. için benzetilen olarak ele alınır. Atın rüzgâr olarak hayal edilmesi ise hızındandır. Atın yelesi, düşmanın gözüne yılan; kulağı şekil itibariyle kamış olarak düşünülür. Atın tırnağı, şekil bakımından “ hilâl-i îd ” ve yelsi “ leyle-i Berat ” olarak tasavvur edilir. Bunların dışında at; ikbal, âb-ı hayat, melek, şarap, felek, bahr ü ber, şairin yaratılışı, kalem, ağaç dalı ile ilgili tasavvurlarda yer alır¹⁰⁸².

İncelediğimiz şiir örneklerinde at birçok yönden benzetme unsuru olarak kullanılır. Fehîm-i Kadîm'de at, adalet, arslan, ay, şairin tabiatı ve şiir kabiliyeti, gurur, kalem, rüzgâr ve naz için; Âşık Ömer'de at; aşk, baht, şairin tabiatı ve şiir kabiliyeti, gönül, can, pire, tabut ve naz için; Karacaoğlan'da ise aşk, Burak ve tabut için benzetilen olarak hayal edilir.

1. At-Adalet:

At, Türk devletleri için maddi ve manevî dayanaklardan birisi olmuştur. At, özellikle manevî kültür unsurları içerisinde önemli bir motiftir. Türk halkı atın hayatı ile kendi hayatını aynileştirmiş ve atın kendi şan ve şerefini yükselteceğine inanmıştır. At, kültürümüzde savaştaki faydaları dolayısıyla kuvvet, hâkimiyet ve kudretin timsali olmuştur. Türklerde atı olanın gücü, devleti, özgürlüğü ve adaleti olacağına inanılır. Çünkü Türkler, at sırtında dünya hâkimiyetini sağlamak yolunda mücadele etmiş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Üç kıta, yedi denize hükmeden ecdadımız at üzerinde buralara adaleti ve hoşgörüyü götürmüşlerdir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ adaletin beyaz atı ” ifadesiyle, at-adalet ilişkisini hatırlatır. Beyaz at, kültürümüzde değerli ve uğurlu kabul edilir. Şair, beyaz renk ve adaleti, atın değerini ve önemini belirtmede sıfat olarak kullanmıştır:

Râyız-ı re'yün süvârı eşheb-i 'adl olsa çarh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mîzânı rikâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/46.

2. At-Arslan:

At ile arslan arasında kurulan teşbih yürüyüşleri dolayısıyladır. Arslan, kültürümüzde çevikliğinin, cesaretin ve kuvvetin sembolüdür. Onun bu özellikleri yürüyüşünden ve koşmasından rahatlıkla anlaşılabilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde atın güzellik ululuğu ile arslan gibi yürütülmesi halinde yüzlerce güneş kellesinin kesileceğini söyleyerek at ile arslan arasında yürüyüş yönüyle bir ilgi kurar. Yani güzellik ululuğuna sahip atın, bir de çevik ve cesaretli olup arslan gibi yürümesi halinde onun yolunun toprağına yüzlerce kelle serilir:

Şükuh-ı hüsn ile şîrâne verse rahşına
Hezâr kelle-i hurşîd hâk-i râh gerekdür

¹⁰⁸² Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.526; Halil İbrahim Yakar, *Gelibolulu Sun'ı Dîvânı ve Tahlîli*, s.414; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, s.422.

3. At-Aşk:

At ile aşk arasında meydan almak, zevk duyma, götürücülük, ululuk, mutluluk, bağlılık, dirilik yönleriyle ilgi kurulur. At insanı gitmek istediği yere varmak istediği murada götürür. Bu yüzden at kültürümüzde baht ve talih tasavvurları içinde anılır. Gönüldeki aşk da böyledir. Gönülün içine doğan cezbe, sevgi, bağlılık onu bahtına muradına götürür. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde gönle seslenerek “ Eğer mutlu olmak istiyorsan aşk atına binip zevk ve sefaya dalma ” diye uyarıda bulunur:

Deli gönül ister isen saâdet
Binip aşk atına etme sefâhat
Evveli melâmet sonu nedâmet
Muktezâ-yı aşkı süzdüm usandım
Âşık Ömer, s.57, Koş., 90/4.

Karacaoğlan da at ile aşk arasında meydan almak ve murada ermek yönleriyle ilgi kurar. At, insanı maksadına, gitmek istediği yere ulaştıran bir araçtır. Bazen mücadele ve çarpışma için meydan alır. Atın meydan alması duruma hâkim olmanın bir göstergesidir. Gönüldeki aşk da böyledir. Aşk önce, muhatabını maksadına, muradına yöneltir. Aşkın gönle gitmesi için her türlü içsel şartı oluşturur. Daha sonra aşk büyüyerek meydan alır ve her şeye hükmeder. Bu yönüyle bakıldığında at ile aşk arasında kavuşturuculuk, götürücülük ve mücadele yönleriyle ilgi kurulur:

Murâd derler, ben murâda ermedim,
Binip aşk atına meydan almadım,
Güzel derler, böylesini görmedim,
Top zülûf gerdanda bağ inen gider.
Karacaoğlan, s.192, Koş., 279/3.

4. At-Ay:

At, renk, hareketlilik, güzellik ve yükseklik bakımından aya teşbih edilmiştir. Gece karanlığındaki parlak ay ile parlak tüylü kır at arasında renk yönüyle bir ilgi kurulabilir. Feleğin meydan olarak tasavvuru ve ayın bu meydana gezinmesi ile atın meydan alması ve orada gezinmesi arasında bir başka ilgi kurulur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde yüce bahtlı, makamlı ve üstün rütbeli tabiatının atını bu tasavvurlar içerisinde aya benzetmiştir:

Ol bülend-ikbâl ü ‘âlî-câh a ‘lâ-rütbe kim
Rahş-ı tab ‘ı meh gibi çarh üzre cevlan gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.162, K., 10/18.

5. At-Burak:

Burak, Hz. Muhammed (a.s.)’in Miraç Gecesi’nde bindiği bineğin adıdır. Kelimenin şimşek (berk) kökünden geldiği sanılmaktadır. Buna göre onun en önemli özelliklerinden birisi yıldırım gibi süratli olmasıdır¹⁰⁸³. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde Arap atı ile Burak arasında hız yönüyle bir ilgi kurar. Bilindiği gibi Arap atı da süratıyla bilinen bir yarış atıdır. Ayrıca ikili arasında güç ve kuvvet yönüyle de ilgi kurulabilir:

¹⁰⁸³ İskender Pala, *a.g.s.*, s.89.

Arap at da Burak olur,
Koç yiğitlere yürek olur,
Bun deminde gerek olur,
Yiğide hor bakmak olmaz.

Karacaoğlan, s.239, Var., 342/3.

6. At-Can/Gönül:

At ile can ve gönül arasında kararsız olma, bir yerde durmama, alıp başını gitme ve gezinme yönleriyle ilgi kurulur. Gönül, can ile bir olup sevgilinin peşinden koştuğu için bir atı veya at kervanını andırır. Bazen at gibi tutsak olur veya ipe bağlanır. At, yiğidin dertleşme ve sohbet arkadaşı olur. Âşık da gönlüyle konuşur dertleşir. At, yiğitle beraber hüznü ve mutluluğu yaşar. Gönül ve can da sevgilinin hayali ve nazıyla bu duyguları yaşar. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde gönül-can ile at arasında bir ilgi kurar. Bu ilgi genel olarak devamlı gezmeleri dolayısıyladır. Şaire göre kim onların dizginlerini elinde bulundurursa onun sonu güzeldir. Atın dizginle kontrol edilmesi ile gönlün isteklerinin dizginlenmesi arasında bir başka ilgi kurulur:

Gönül can rahşıdır akıl oyandır
Devâdır kim dizginine uyandır
Bana sun şerbet-i lâ'lin uyandır
Tâ sînesin derûnuma bu sine

Âşık Ömer, s.35, Koş., 37/3.

7. At-Gurur:

At, hayvanlar içinde müstesna bir yere sahiptir. İnanış, ayet, hadis ve fıkhıta oldukça geniş ele alınmış, övülmüş ve yüceltilmiştir. Kültürümüzde at bizimle o kadar bütünleşmiştir ki atsız bir kişi başsız bir insan gibi tahayyül edilmiştir. Gurur da kendini yüksek ve değerli tutma hissidir. Bu yönüyle at ile gurur arasında ilgi kurulur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ O kayıtsızlık yiğidi, atını sürünce, şehrin put gibi güzellerini gurur atının ayak izi haline getirir. ” diyerek âşığın gururu ile at arasında yücelik, değerlilik duygusu yönüyle benzetme yapar:

Bütân-ı şehri ider nakş-ı pâ-y-ı esb-i gurûr
Sürünce rahşını ol şehlevend-i istiğna
Fehîm-i Kadîm, s.316, G., 9/3.

8. At-Kalem:

At; rengi, kıvraklığı, gezinmesi ve sürati dolayısıyla kalem olarak tasavvur edilir. Şair, övünme vadisinde kalemini kullanarak yer edinmiştir. Atın övünme vadisinde karar kılması ise gücüyle alakalıdır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Bundan sonra kaleminin kara yağız atı, övünme vadisinde gezinsin. ” ifadesiyle at ile kalem arasında siyah renk ve gezinme yönüyle benzerlik kurar. Bilindiği gibi kalemin içi ve yazısı siyahtır, bu yönüyle kara yağız ata benzetilen olur. Ayrıca kalemin şiir yazarken kâğıt üzerinde gezinmesi ve yazdıklarının övünme vadisi içinde dilden dile dolaşmasıyla atın vadi içinde gezinmesi ve yiğitliklerinin kulaktan kulağa anlatılması arasında ilgi kurulur:

Edhem-i hâmen eylesün min-ba'd
Vâdi-i fahr içinde cevlân

Fehîm-i Kadîm, s.200, K., 17/20.

9. At-Naz:

At, değişik rengi ve yürüyüşündeki özellikler dolayısıyla çeşitli biçimlerde ele alınır. Atın eski devirde taşıdığı önem ve cemiyetin ona verdiği mana ve değer çok önemlidir. Şiirimizde atın ilgi görmesindeki sebepler arasında sevgilinin “ şehsüvâr ” olarak vasıflandırılması da vardır. Binici, sevgili olunca ata “ naz ” sıfatı yakıştırılacaktır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ O gurur sarhoşu, yiğitçesine naz atına binse, onu bu halde gören afet dahi can verirdi.” ifadesiyle bu hususa dikkat çeker:

Semend-i nâza süvâr olsa şehlevendâne
O gırre-mesti ki görse virürdi cân afet
Fehîm-i Kadîm, s.116, K., 11/5.

Âşık Ömer de benzer ifadeyle at-naz teşbihini işler. Naz, cilve, işve ve şive demektir. Sevgili, şehsüvar olarak hayal edilince onun bineceği at da nazlanma atı olacaktır. Onun yürüyüşünde bir cilve bir işve sezilecektir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde “ Sevgilinin naz atına binip atını yürütmesi halinde onun ayağının erdiği her yere dünya toprağı serpilir ” diyerek ata verilen mana ve değeri ifade eder:

Sen seh-i mülk-i melâhatsın şecaât eylesen
Seyre çıksan azm-i meydân-ı melâhat eylesen
Şehsüvârım esb-i nâza istimâlet eylesen
Pâyinin erdiği yerde hâk-i dünya serpilür
Âşık Ömer, s.332, Murab., 548/3.

10. At-Pire:

At ile pire arasında büyüklük-küçüklük yönüyle bir tezat söz konusudur. Âşık Ömer, Dîvânı'nın “ pireler bahsinde ” mübağalalı bir anlatım içerisinde pirenin önüne düşüp at gibi kişnediğini söyleyerek ikili arasında ses yönüyle bir benzerlik kurar. Öne düşmek ifadesi at için kullanılan bir tabirdir. At, insan önünde kaçarken kişner. Şair bu gerçekten hareketle pirenin maharetlerini mübalağalı bir üslupla anlatır:

Bakın pire bana ne hal işledi
Düşüp önüme at gibi kişnedi
Anı gördüm topuğumu dişledi
Zorlu gidi yakalanacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/4.

11. At-Rüzgâr:

At, aheste yürüyüşüyle sabah rüzgârı, şiddetli ve hızlı yürüyüşüyle “ bād-pâ ” yani sert esen rüzgâr olarak tasavvur edilir. Fehîm, bir şiirinde “ Sen, rüzgâr ayaklı atını kızgınlıkla meydana saldıkça, düşmanı rüzgârı yok olan ‘Âd kavmi gibi yerle bir edersin.” ifadesiyle atı hızı yönüyle sert esen rüzgâra benzetir. Bilindiği gibi ‘Âd kavmi inançsızlıklarında aşırıya gittikleri için Allah tarafından şiddetli bir rüzgâr ve toz bulutuyla cezalandırılmışlardır. Sevgilinin rüzgâr ayaklı atı da düşmanlar için bir yok edicidir:

‘Adûyı kavm-i ‘Âd-âsâ idersin hâk ile yeksân
Semend-i bād-ı pâyun hışm ile saldukça meydâna
Fehîm-i Kadîm, s.144, K., 7/39.

12. At-Şairin Tabiatı/Şiir Gücü:

At, şairin tabiatı ve şairlik gücü için benzetilen olarak ele alınır. Övülen yüksek tabiatlı olunca, doğal olarak onun atı da emsallerinden üstün olacaktır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “Mana vadisinde aşağılık düşmanın kökünü kurutmak için şuh tabiatının atına o zaman ki meydan gösterir.” diyerek at ile şairin tabiatı arasında meydan almak, mücadele etmek, güzellik ve yücelik ilgileri kurar. At, meydana düşmanını yok etmek için varır. Şair de tabiatı ve şiir gücüyle meydan alarak rakiplerini yok eder:

Vâdi-i ma ‘nada istîsâl-i hasm-dûn için
Esb-i tab ‘-ı şuhına ol dem ki meydân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.162, K., 10/26.

Benzer bir şekilde Âşık Ömer de tabiatını, fesahatını ata benzetir. Kendisinin bu atın binicisi olduğunu ileri sürer ve şiir söyleme meydanında mücadeleden kaçmayacağını belirtir. Şair, gerekirse rakibin çevganına başını top edeceğini söyler:

Çok mudur âşık varırsa ol fesâhat kânına
Rahı tab ‘ım oynadupta gireyim meydânına
Ol rakîbin top edüp hem başımı çevgânına
Gayreti âm edemez bîçâre zannetmen beni
Âşık Ömer, s.181, Murab., 335/4.

Âşık Ömer, “ Şairnâme ”sinde bir dörtlükte Yahya Efendi’nin şiir söyleme kabiliyetiyle meydanı aldığını söyleyerek at ile onun tabiatı arasında meydana hükmetme arasında ilgi kurar:

Ârifler Hayâti nazmın beğendi
Sultan Selim Hân’a kılup pesendi
Semend-i tab ‘ ile Yayya Efendi
Nice dem cüstücû kıldı meydânı
Âşık Ömer, s.431, Şairnâme, 666/9.

13. At-Tabut:

Tabut, ağaçtan yapılan dört kollu bir ölü taşıma aracıdır. Tabut, dört kolu vasıtasıyla omuzlarda taşınır. At ile tabut arasında şekil, taşıyıcılık, yükseklik, binicilik yönleriyle benzerlik kurulur. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde “ bindirirler cansız ata ” ifadesiyle tabutu ima etmektedir:

Bindirirler cansız ata,
İndirirler tuta tuta,
Var dünyadan yol ahrete,
Yelgin gider salın bir gün.
Karacaoğlan, s.251, Var., 358/6.

3. AYI:

Ayıya, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde “ ayı, ayıv, ayuv, ayu, ayık, eyik; aba, adıg, ayıg, ayik, eyik, ayuk, adık, adıg, acu, azıg, merdek ”; Arapçada “ hurs, dübbü ” isimleri verilir¹⁰⁸⁴.

¹⁰⁸⁴ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.36-7; İlhan Çeneli, a.g.m., s.100, 101, 102; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.38.

Ayı, memelilerin etçil takımından bir hayvandır. Tabanlarına basarak yürür. İri ve hantal görünüşlüdür. Ayının vücudu kalın tüylerle kaplıdır. Boynu kısa, kafası yuvarlak, ağzı uzun, gözleri ufaktır. Bacakları kalın ve kuvvetlidir. Ayağının altı çıplaktır. Her ayağında beşer parmak olup vücudunun bir yanındaki iki ayağını birden kaldırarak yürür. Ayı isterse çok hızlı koşar. Ayı, kışın altı aylık kış uykusuna yatar. Kış uykusu için تنها bir köşe seçer ve orayı yaprak, ot ve tozla örter. Sadece nefes almak için küçük bir delik bırakır. Bu dönemde ayılar tamamıyla uykuda değildir; yalnızca yemez, içmez, uyuşuk bir haldedir. Ayılar çoğu zaman iki-üç yavru dünyaya getirirler. Etin dışında kök, ot, meyve, kurbağa, yılan, balık, kuş gibi bitki ve hayvanlarla da beslenir; hatta karıncaları bile yer. Kovuklardaki balları yemekten çok hoşlanırlar. Leşe el sürmezler. Postu ve yağı için avlanırlar. Birçok yerde ayı yavru iken yakalanıp eğitilir. Ayıların boz ayı, Himalaya ayısı ve beyaz ayı gibi bilindik türleri vardır.

Ayılar kendi halinde, çekingen hayvanlardır ve تنها yerleri severler. Dağlarda, ormanlarda ve kayalıklarda yaşarlar. Fazla şehvetli hayvanlardır. Herhangi bir yerde toplansalar aradan on dört gün geçmedikçe oradan ayrılmazlar. Dişi ayılar yavrularının emniyetini sağlamak için çukur kazarak onları saklar ya da ağaca çıkarırlar¹⁰⁸⁵. Ayı birçok hayvanla dostluk eder fakat öküzle dostluğu yoktur¹⁰⁸⁶.

A. Kültürümüzde Ayı:

Kültürümüzde ayı; kurt, at, kartal kadar yer tutmasa da kültürümüz için önemli bir hayvandır. Türklerdeki ayı kültü ve simgeciliğinin temelini Türkler ve çevrelerindeki topluluklarda görülen orman kültü oluşturur. Ayı orman ruhunun simgesi olmuş ve adının anılması yasaklanmıştır. Bazı Türk topluluklarında ayı bir “ töz ” ve “ ata ” anlamına gelmektedir. Bu da onun Türk kültüründeki yerini belirlemesi açısından önemlidir. Diğer yandan Yakutların ayı kafatası üzerine yemin ettikleri bilinmektedir. Yine Çin kaynaklarında kuzeyli Türk göçebelerin bayraklarında adaletin simgesi olarak ayının yer aldığı anlatılır. Şaman inancında ayı önemli hayvanlardandır. Özellikle ayı derisinden yapılan elbise Şamanlar arasında makbuldür. Şamanın göğe yaptığı yolculukta bazen ayı da yardımcı ruh olarak yerini almaktadır. İslamiyet’ten sonra ayı daha çok kuvvetin, kötü insanın ve aptallığın simgesi olarak görülmüştür. Ayrıca bu hayvan astrolojik bir simge olarak (Büyükayı ve Küçükayı takımıyıldızı) da çok kullanılmıştır¹⁰⁸⁷.

Ayı yabani bir hayvandır. Bazen insanlar tarafından evcilleştirilip eğlence aracı olarak da kullanılır. Halk arasında daha çok tüylü ve güçlü oluşuyla tanınır. Ayıyı güreşte yenebilmek güçlü olmanın göstergesidir. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un göğsünün ayıya benzetilmesiyle onun vücudunun heybeti ve gücü anlatılır. Destanda Oğuz Kağan gergedanı avlamak için ayıyı yem olarak altın kemerle (gücün göstergesi) ağaca bağlar¹⁰⁸⁸. Ayı eti haram sayılır, çünkü besini çiğnerken azı dişlerini kullanır. Rüyada ayı görmek şerre, darlığa ve fitneye; ayıya binmek ise ufak bir memuriyete delalettir¹⁰⁸⁹.

Bazı Altay Tatarları ayının yer vasıtası ile her şeyi duyduğuna inanır. Bunun için de “ Yer ayının kulağıdır.” derler. Tonguz Türkleri bir ayı ini bulduklarında birbirilerine sadece

¹⁰⁸⁵ Kemaleddin Demiri, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁰⁸⁶ Aynur Koçak, *Ahmet Bican’ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, s.363.

¹⁰⁸⁷ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.140.

¹⁰⁸⁸ Merdan Güven, *a.g.m.*, s.84-5.

¹⁰⁸⁹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.150.

işaret ve mimiklerle haber verirler. Şorlar, ayı avlamaya giderken önlerine başka hayvanlar çıkarsa onları da avlarlar. İnanişâ göre bu hayvanlar olacıkları ayıya bildirebilirler¹⁰⁹⁰.

Anadolu'nun değişik bölgelerinde ayıyla ilgili efsaneler anlatılır. Bir Elazığ efsanesinde cimri bir ağanın, dilencinin bedduası sonucu ayıya dönüşmesi anlatılır. Dilenciye yün vermemek için yünlerin içine giren ağa, çobanına kendisinin orada olmadığını söylemesini tembih eder. Aynı zamanda bir derviş olan dilenci çobana inanmaz ve değneği ile yünlere vurarak “ Ayı, ayı! Ayağa kalk! ” der. Ağa yünlerin içinden ayı olarak çıkar. Başka bir efsanede bir öğrencinin ayıya dönüşmesi anlatılır. Buna göre kafası pek çalışmayan bir medrese öğrencisine hocası kızar. Öğrenci bu duruma çok içerler ve insanlardan kaçar. Allah'a, kendisini tanınmaz hale getirmesi ve dağ başlarına bırakması için yalvarır. Duası kabul olan çocuk, bir ayıya döner ve dağlara kaçar¹⁰⁹¹. Buna benzer inanışlardan ötürü halk arasında ayının ön ayakları insanın eline, arka ayakları da insanın ayaklarına benzetilir. Yine onun leş yiyen bir hayvan olmasını açıklayan bir efsane vardır. Efsaneye göre yayladan göç eden bir ailenin gelini, bir şey unuttuğu bahanesiyle geri döner. Yolda daha önce rastladığı ölü katırın etinden yemeye başlar. Gelinin gecikmesiyle birlikte kaynana ve kayın baba geri dönerler. Döndüklerinde gelinlerinin leş yediğini görürler. İçinde bulunduğu durumdan çok utanan gelin Allah'a dua ederek kendisini bir ayı yapmasını ister¹⁰⁹². Duası kabul olur ve dağlara düşer. Görüldüğü gibi efsanelerin bazıları ayıların özelliğini açıklayıcı niteliktedir.

Ayı tekin olmayan bir hayvandır. Karanlık ve sık ormanları simgeler. Saka Türklerinin ayı ile ilgili bazı inanışları şunlardır: Ayı kürkü silkinmez, soğuk olur. Ormanda yüksek sesle konuşulmaz, ayı duyar. Küçük çocuğa şeytan dokunmasın diye çocuğun beşiğine ayının kurumuş pençesi asılır. İnsan kulağı sağır olursa kulağa ayının tabanını koyarlar. Küçük çocuğa, boğazı ayı postundan çizme dikilip giydirilirse yılan yaklaşmaz¹⁰⁹³.

B. Edebiyatımızda Ayı:

Eski Türklerde ayının çok müspet anlamları vardı. Bu anlamlar günümüzde yerini genellikle olumsuz ifadelere bıraktı. Bu durum deyim ve atasözlerimizde görülür: ayı bağık bahçelik yerlerdeki meyveleri yer. Ayının ahlatı çok sevdiği halk arasında bilinir. “ Ahlatın (armudun) iyisini ayılar yer.” atasözü ve “ Ayının kırk türküsü olurmuş, kırkı da ahlat üstüne ” deyimini hem bu gerçeğe işaret eder hem de sürekli aynı sözleri tekrarlayan ve aynı işleri yapan insanları anlatır. Günümüzde ayı, aptal ve kaba anlamları kazanmıştır. Anlayışı kıt insana laf anlatmak anlamında “ ayıya kaval çalmak ” deyimini; “ aylık etmek ” deyimini kaba davranışı ifade eder. Alay yollu olarak bir büyüğün küçük birine el şakası yapması halinde “ Ayı yavrusuyla oynuyor.” deyimini; yol yordam bilmeyen, görgüsüz kaba insanlar için de “ dağ ayısı ” ve “ marsivan ayısı ” deyimini kullanılır¹⁰⁹⁴.

Atasözlerimizde de ayının olumsuz özellikleri vardır: “ Ayı ‘akım’, kirpi ‘yumuşağım’ demiş.” atasözü kimsenin kendi kusurunu görmemesini hatta güzelliklerinin olduğunu ileri sürmesini anlatır. “ Ayı sevdiği yavrusunu hırpalar.” atasözünde ise bir kötülük değil sevgi anlamı vardır¹⁰⁹⁵. Yine ayının tehlikeli yönüne işaret etmek amacıyla “ Ayıdan korkan ormana gitmez.”, “ Bölüneni kurt yer, ayrılanı ayı yer.” gibi atasözleri kullanılır.

¹⁰⁹⁰ L. Doğan, F.S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.242.

¹⁰⁹¹ Muharrem Kaya, *Mitolojiden Efsaneye*, Bağlam Yay., s.138-39.

¹⁰⁹² Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Konya, 2002, s.113.

¹⁰⁹³ L. Doğan, F.S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.242.

¹⁰⁹⁴ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., Ankara, 1995, s.125-27.

¹⁰⁹⁵ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü*, C.1, İnkılap Yay., İst., 1988, s.167-68.

Ayının laftan anlamazlığını anlatmak için “ ayı dayak ile semirirmiş ve ayıya akıl öğreten dayak ” tabirleri kullanılır. Yine kazanç sağlana şeye değer verilir bakılmalı anlamında “ aç ayı oynamaz ” atasözü; bir kişiyi yenmek için ne kadar yol bulunursa bulunsun karşıdaki de bunlardan kurtulmak için birçok yol bilir anlamında “ Avcı ne kadar al bilse, ayı o kadar yol bilir.” atasözü kullanılır¹⁰⁹⁶.

Türk bilmeceleri içinde cevabı hayvan olan birçok bilmecemiz vardır. Aşağıdaki bilmece örneğinde ayının belirli özellikleri söylenerek ayının bulunması istenmiştir:

Dağdan gelir takla makla, aman abla beni sakla¹⁰⁹⁷

C. Ayı ile İlgili Genel Özellikler:

Ayı ve ayıyla ilgili özelliklere Âşık Ömer’de bir yerde, Karacaoğlan’da ise iki yerde rastlanır. Fehîm, şiirlerinde ayıya yer vermemiştir.

1. Ayı-Tehlikeli Olması:

İslamiyet’ten sonra ayı gücün, kuvvetin, kötülüğün simgesi olmuştur. Tüylü, güçlü ve heybetli olmasıyla tanınan ayı bu özellikleriyle tehlikeli görülmüştür. “Ayıdan korkan ormana girmez.”, “ Bölüneni kurt yer, ayrılanı ayı yer.” atasözleri de onun bu yönüne işaret eder. Âşık Ömer, ayının tekin olmayan, tehlikeli bir hayvan olduğunu “ Hayvanlar Destanı ”nda anlatır:

Ayıya hor bakma ateştir özü
Gerçek kurdun dahi soğuktur yüzü
Gergedan bir hayvan onun boynuzu
Zehir nûş eyleyen cânlara şifâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/3.

2. Ayı-Yemiş/Meyve:

Ayı, etin dışında fasulye, ot ve meyveyle de beslenir. Genellikle bağ ve bahçelerdeki elma, armut, ahlat gibi meyveleri yer. Halk arasında bununla ilgili olarak “Armutun iyisini ayılar yer.” atasözü yaygın olarak kullanılır. Karacaoğlan bu hususu, “ Meyvanın ey’sini ayılar yermiş.” dizesiyle ifade eder:

Karac’oğlan der: Bu da neyimiş?
Gönül berelendi karlı dağ imiş,
Meyvanın ey’sini ayılar yermiş,
Gel kara zülfüne kullar olduğum.
Karacaoğlan, s.100, Koş., 146/4.

Şair başka bir dördlükte yine ayının beslenmesiyle ilgili özelliğe yukarıdaki ifadeye benzer bir şekilde değinmiştir. Yukarıda “ meyva ” olarak belirttiği sözcüğü bu şiirinde “ alma ” olarak belirtmiş ve daha özele inmiştir:

Karac’oğlan der ki: Böyle ne imiş?
Gönül kimi sevdi, güzel o imiş,
Almanın eyisin ayı yer imiş,
Bil kara zülfüne kullar olduğum.
Karacaoğlan, s.151, Koş., 220/3.

¹⁰⁹⁶ L. Doğan, F.S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.242; Ömer Asım Aksoy, C.1, s.106, 118, 146.

¹⁰⁹⁷ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.38.

4. BOĞA/ÖKÜZ:

Boğaya, Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde boğa, buğa, ügiz, buka, bogra, pugra, bugur, buğra, bura, burga, puka, boga, buga, öküz, öküs, öğüz, öd, ud, uy, ut; Farsçada gâv, cevder; Arapçada sevr ve bakar isimleri verilir¹⁰⁹⁸.

Boğa veya öküz; etinden, gücünden ve derisinden faydalanılan evcil bir hayvandır. Geviş getiren sığırların dışısına “ inek ”, inekten yeni doğmuş erkek yavruya “ buzağı ”, dişi yavruya “ düve ”, bir yaşına basmış buzağıya “ dana ”, burularak kısırlaştırılmış erkeğine “ öküz ”, burulmuş danaya “ tosun ” ve bunun iki buçuk yaşını geçmiş erkeğine “ boğa ” denir. İyi cins boğanın silindir biçiminde bir gövdesi, kalın ve kısa bacakları vardır. Boynuzlar siyah ve kısa, kulakları ise tüylü ve uzundur. Canlı bakışları boğaya ayrı bir haşmet verir. Boğalar 2,5 yaşından itibaren damızlığa alıştırılırlar. 8-9 yaşlarına kadar damızlık olarak kullanılırlar. Bundan sonra boğaların erkeklik bezleri burularak bu hayvanlar kısırlaştırılır. Bu uygulamadan sonra boğalar “ öküz ” olarak çekim işlerinde kullanılır. Özellikle eskiden tarım ve hayvancılıkta öküzün yeri çok büyüktü¹⁰⁹⁹.

Boğa, dünyada adına spor düzenlenen bir hayvandır. Özellikle İspanya’da “ boğa güreşleri ” milli bir spor haline gelmiştir. Bu güreş boğa ile insan arasında yapılır. Kılıç ile boğayı öldürme esasına dayanan bir spordur¹¹⁰⁰.

A. Kültürümüzde Boğa:

Eski Türklerde boğa, alplik timsaliydi. Boğa, erken devir Türklerde ise savaş ilahı sayılmıştır. Boğa ve onun tüylü cinsi olan “ koyuz ”, kuvvet ve kudret timsali sayılmış, hükümdarlık simgesi olmuştur. Tonyukuk Yazıtı’nda hükümdarın yağlı semiz bir boğa ile karşılaştırılması bu hususu destekler. Ayrıca “ yak öküzü ” veya “ kotuz ” kuyruğu egemenlik simgesi olan tuğlarda kullanılmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde de boğa; güç, kuvvet ve yiğitliğin simgesidir. Bu hikâyelerde veya Şehnâme’deki bazı hikâyelerde kahramanların bu sıfatları kazanmak üzere boğayı alt ettikleri görülür. Boğa ayrıca “ On İki Hayvanlı Türk Takvimi ”ndeki yıl simgelerinden birisidir¹¹⁰¹. Boğa veya öküz, Oğuz Kağan Destanı’nda benzetme amacıyla kullanılmıştır. Oğuz Kağan’ın güçlülüğünü anlatmak için “ Ayakları öküz ayağı gibi idi.” ifadesi kullanılır. Yak öküzü, İslâmiyet öncesi Türklerde gücün sembolü olarak mezar taşlarına işlenmiştir¹¹⁰².

Boğa, Türklerde yer unsuruna kurban olarak sunulan bir hayvandır. Ayrıca boğa, Göktürklerin ongunu olmuştur¹¹⁰³. En eski Türklerde arzı boynuzlarında taşıyan bir öküz motifi vardır¹¹⁰⁴.

Sığırın eti ve sütü helal ve makbuldür. Semiz öküz bolluğa, zayıf öküz darlığa işarettir. Rüyada sığır görmek uzun ömre işarettir. Sığır ödü, görmeyi kuvvetlendirir¹¹⁰⁵.

¹⁰⁹⁸ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s. 76-7; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.104, 115, 121; Mevlüt Sarı *a.g.s.*, s.69.

¹⁰⁹⁹ *Hayat Ansiklopedisi*, Hayat Yay., C.6, s.2887-88.

¹¹⁰⁰ *Hayat Ansiklopedisi*, Hayat Yay., C.2, s.624.

¹¹⁰¹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.145-6.

¹¹⁰² Merdan Güven, *a.g.m.*, s.89.

¹¹⁰³ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.149.

¹¹⁰⁴ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.245.

¹¹⁰⁵ Kemâlettin Demirî, *a.g.e.*, s.83.

B. Edebiyatımızda Boğa:

Edebiyatımızda boğa çoğu zaman müspet, öküz ise olumsuz olarak ele alınır. Günümüzde özellikle öküz, “ aptal ve avanak ” anlamlarında sıkça kullanılmaktadır. Türk folklorunda kahramanlar kuvvet yönüyle boğaya benzetilir. “ Boğa gibi ” deyimi bu hususu nitelemek için sıkça kullanılır. “ Öküz gibi bakmak ” ve “ öküz trene bakar gibi bakmak ” deyimleri hiçbir şey anlamdan bön bön bakmak anlamında kullanılır. “ Öküz öldü ortaklık bozuldu.” deyimi ise iki şeyi bir arada tutan kuvvetin ortadan kalkınca işin bozulduğu manasında kullanılır. Yine öküzün altında buzağı aramak ” deyimi hiç olmayacak nedenler ileri sürerek, suçlu bulmaya çalışmak anlamında kullanılır¹¹⁰⁶.

“ Öküz tekini bulmadan çifte yürümez.” atasözü, bir ahmağın ancak ahmak biriyle iş yapabileceği manasında; “ Öküze boynuzu yük olmaz.” atasözü kişiye kendi yakınının sorumluluğu ağır gelmez anlamında kullanılır. İyinin olmadığı yerde kötülerin hükmü geçer anlamında “ Boğanın olmadığı yerde tosun beydir.” tabiri kullanılır¹¹⁰⁷.

On iki burçtan birisi de “ Boğa Burcu ” dur. Boğa burcu güneşle birlikteyken mevsim ilkbahardır. Tabiatı soğuk ve kurudur. Müennes olup geceye nispet edilmiştir. Eski kaynaklar göre bu burç, öküz suretinde olup göbeğinden kesilmiş ve başın önüne salmıştır. Boğa burcunun önü doğuya, arkası batıya dönüktür. Otuz iki yıldızı vardır¹¹⁰⁸. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Boğa burcunun işinin güçlük ve zorluk olduğunu ifade eder:

Müşteri bağırdır cünbiş-i dâğım
Mirrih ödüm oldu Zuhâl dalağım
Yüzüm güneştürür rûşen çerağım
Kaddi bâlâ burc-ı Sevr işi düşvâr
Âşık Ömer, s.13, D., 4/8.

5. CEYLAN:

Ceylan, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde ceylan, ceyran, cayran, ceyren, ceren, gazil, gazel, ahu, bökên, bökün, kiyik isimleriyle;¹¹⁰⁹ Farsçada âhû ve Arapçada gazel, havrâ ismiyle anılır¹¹¹⁰.

Ceylanlar boynuzlugiller familyasındandır. İri, genelde sarı ve kahverenkli, çift tırnaklı, sevimli ve geviş getiren hayvanlardır. Ceylanların kuyruğu kısa olup ucu püsküllüdür. Bazı cinslerinin sırtlarında beyaz benekler vardır. Ceylanlar sürü halinde dolaşırlar. Ceylanların boynuzları vardır. Bu boynuzlar hafif kıvrımlı ve halkalıdır. Bazı cinslerinin dişileri boynuzsuzdur. Ceylanlar haziran ayında çiftleşir ve altı ayda tek yavru yaparlar. Genellikle Orta Asya'nın ve Orta Doğu'nun steplerinde, Afrika'da ve Arabistan'da yaşar¹¹¹¹. Ceylanlar keçiden küçük, güzel gözlü bir antilop çeşididir. Ceylanların boynuzları

¹¹⁰⁶ Ali Püsküllüoğlu, *a.g.s.*, s.188, 640.

¹¹⁰⁷ Ömer Asım Aksoy, C.1, s.406-07; L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.251.

¹¹⁰⁸ Sebahat Deniz, *a.g.t.*, s.148.

¹¹⁰⁹ *Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KB Yay., Ank., 1991, s. 100-1.

¹¹¹⁰ Mütercim Âsım, *Burhân-ı Katı*, Hzl: Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yay., Ank., 2000, S. B; Mevlüt Sarı, *Türkçe-Arapça Lügat*, Gonca Yay., s.87.

¹¹¹¹ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, C. 3, s.219.

yay biçimindedir. Göz pınarlarından üst dudağa doğru inen siyah çizgiler ceylânları gözlerini olduğundan daha güzel gösterir. Bundan dolayı şiirimizde sevgilinin gözleri ceylanın gözlerine benzetilir¹¹¹². Ceylânlar üç çeşittir. Bunlardan birisi halis beyaz, diğeri kırmızıdır. Üçüncüsü ise uzun bacaklı ve beyaz karınlıdır, çok hızlı koşar. Misk denilen başka bir hayvan daha vardır ki görünüş itibariyle ceylana çok benzer. Misk denilen ve çok makbul olan kokulu madde, bu hayvanın göbeğinde oluşur¹¹¹³.

A. Kültürümüzde Ceylan:

Kültürümüzde ceylanlar güzelliği, zarifliği, bakışındaki mahzunluğu dolayısıyla sevgili için benzetilen olarak geçer. Ceylânın misk hasil etmesi, iri siyah gözleri, ürkekliği, güzelliği onun kültürümüzde çok sevilen bir hayvan yapmıştır. Bunun yanında ceylanın özellikle Hint ve Hoten ceylanlarının göbeğinden misk elde edilmesi kültürümüzde geniş bir yer bulur. Bu koku, halk arasında en çok sevilen esanslardan birisidir. Ceylan, kültürümüzde bilinen özellikleri dolayısıyla periye benzetilmiştir. Bir masalda bu benzerlik şöyle işlenir: Günlerden bir gün padişah ava çıkar. Bir ceylan görür ve peşinden gider. Sonunda ceylan bir mağaraya sığınır. Padişah içeri girince de silkinerek peri kızı oluverir. Bu bakımdan ceylan ile hem sevgili, hem de sihir arasında bir ilgi kurulabilir¹¹¹⁴.

Ceylanın kültürümüzde anılmasının bir başka yönü de onun avlanmasıdır. Mersin yöresinde vaktiyle çok ünlü avcılar varmış. Avcılık o yılların en üst mesleklerindenmiş. Çevrenin ünlü avcıları vurdukları, avladıkları hayvanların hikâyelerini anlata anlata bitiremezlermiş. Bu avcıların en çok avladıkları hayvan da ceylanmış. Fakat Sarı Avcı denilen ve sadece ceylan avlayan bir avcı bu konuda o kadar ustaymış ki önüne çıkan her ceylanı vurmuş. Bir gün yine bütün ceylanları avlamış. Tam dönerken karşısına yavru bir ceylan çıkmış. Onu da vurmuş. Sonra bir bakmış ki uzakta bir ceylan ona bakıyor. Ne yaptıysa onu vurmamış. Sonra ceylan dile gelerek şöyle demiş: Sen yavru ceylanı vurdun. Senin yavrun da evinde ateşler içinde. Avcı afallamış ve gerisin geri evine koşmuş. Ve gerçekten oğlunu hasta bulmuş. Bir süre sonrada oğlu ölmüş. Bu hadiseden sonra, o yörede artık ceylan avlanmaz, eti de yenilmez olmuş. O günden sonra buradaki ceylanlar rahata kavuşmuş¹¹¹⁵.

Rüyada ceylan görmek güzel kadına işarettir. Ceylan avlamak güzel bir kadınla evliliğe; ceylanı tuttuğunu görmek mirasa ve hayra; ceylanın üzerine sıçradığını görmek ise eşin isyanına dalalet eder¹¹¹⁶.

B. Edebiyatımızda Ceylan:

Edebiyatımızda ceylan; yürüyüşü, koşması, gözleri, çevikliği, zarifliği, göbeğinden misk elde edilmesi, vadilerde saharalarda gezmesi vb. hususlar dolayısıyla zikredilir. Ceylan, güzelliği özellikle iri siyah gözleri, kokusu ve ürkekliği sebebiyle sevgili ve sevgilinin gözleri için benzetilen olur. Ceylan ile sevgili arasında kurulan ilginin bir başka yönü, ceylanın “ yabana meyletme “ sidir. Yaban kelimesinin göl ve sahra anlamı yanında yabancı manasına gelmesi ile sevgilinin rakibe olan ilgisi arasında ilgi kurulur. Edebiyatımızda ceylan daha çok Hıta, Çin, tatar, zülf vb. kelimelerle tenasüp içerisinde kullanılır. Yine ceylan avlanan bir hayvan olduğu için “ sayyad, dâm, vahşi ” kelimeleriyle birlikte de ele alınır¹¹¹⁷.

¹¹¹² Hayat Ansiklopedisi, C. 2, s.735.

¹¹¹³ Kemâleddin Demiri, *Hayatîl Hayvan Tercümesi*, 1-2, Meral Yay., İst., 1973, s.222.

¹¹¹⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.26.

¹¹¹⁵ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.263.

¹¹¹⁶ K. Demiri, *a.g.e.*, s.223.

¹¹¹⁷ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.423; Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s523; İskender Pala, *a.g.s.*, s.25.

Kültürümüzde sevgilinin güzelliğini betimlemek için “ceylan gibi güzel” tabiri kullanılır¹¹¹⁸. “Ceylan bakışlı” deyimini bakışı tatlı ve süzgün olan kadınlar için kullanılır¹¹¹⁹.

C. Ceylan ile İlgili Genel Özellikler:

Ceylan, Fehîm-i Kadîm’de âhû, gâzel ve havrâ karşılıklarıyla on dört (14) yerde; Âşık Ömer’de âhû, gâzel karşılıklarıyla kırk üç (43) yerde; Karacaoğlan’da ise ceylan, ceyrân, cerân, ceren ve âhû (bir yerde) karşılıklarıyla kırkyedi yerde geçmektedir. İncelenen şiir örneklerinde ceylanın avlanması, doğması, derisinden elbise yapılması, göç etmesi, gözlerinin güzel olması, Mecnûn kıssasında yer alması, mekânı, göbeğinden misk hasıl edilmesi, rengi, sihirle anılması, yürüyüşü, yayılması ve yabani olması gibi özellikleri dolayısıyla söz konusu edilir. Halk şairlerimiz, Âşık Ömer ve Karacaoğlan şiirlerinde ceylan motifine çok fazla yer vermektedir. Özellikle Karacaoğlan aşağı yukarı onun bütün özelliklerini şiirine konu eder.

1. Ceylan-Av:

Ceylanın önemli bir özelliği avlanmasıdır. Daha çok çöl, ova, dağ başları ve ormanlarda yaşadığından kolay yakalanamaz ve avlanması da bu yüzden zordur. Ceylan, avlanan bir hayvan olduğu için, “sayyâd, dâm, vahşî” gibi kelimeleriyle birlikte ele alınır. Avcılar, ceylan avı esnasında gizlenerek ceylanı kementle avlarlar. Fehîm, aşağıdaki şiirinde bu hususu çeşitli hayaller içinde işler. Burada avcı sevgilidir. Sevgili saç ve yanağı vasıtasıyla güneş ceylanını kayıtsızlık kemendine alır:

O zülf ü ruh ki ola sayd-ı bend-i istiğnâ
Gazal-i mihri ider der-kemend-i istiğnâ
Fehîm-i Kadîm, s.316, G., 9/1.

Ceylan, çöllerde, ormanlarda, dağlarda bulunduğu için vahşî ve ürkektir. İnsandan kaçır. Bu durumda vahşî ceylanların avlanması çok zordur. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde ceylan ile sevgili arasında ceylanın “yabana meyletmesi” hususunda ilgi kurar. Yaban kelimesinin çöl ve sahra anlamı yanında yabancı anlamına gelmesi ile sevgilinin rakibe olan ilgisi arasında benzerlik kurulur. Bu münasebette avcı âşıktır:

Ömrümü hâr eyledim ben yoluna sagar gibi
Cevr edüp benden kaçarsın güya düşmenler gibi
Kaydı kabil olmayan ol vahşî âhûlar gibi
Hemnişîn olmaz neden gözler yabânı gözlerin
Âşık Ömer, s.280, Murab., 475/2.

Karacaoğlan’ın şiirinde ceylan avı önemli bir yer tutar. Bu avda şair, avcı ile ceylan, tazı ile ceylan atlı ile ceylan arasında mücadele sahneleri canlandırır. Ceylan, bu mücadeleden bazen galip gelir kaçır bazen de yakalanıp av olur. Şair, bir şiirinde beylerin, tazı ile ceylan avına çıktığı gerçeğini işler:

Evlerinin önü yazıdır, yazı,
Beğler bırakıyor cerana tazı,
Sallama karşımda kahpenin kızı,
Ölürsem kanımı verebilir mi?
Karacaoğlan, s.36, Koş., 53/2.

¹¹¹⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.60.

¹¹¹⁹ Ali Püsküllüoğlu, *a.g.s.*, s.226.

2. Ceylan-Avcı:

Ceylanın avcı olarak tahayyülü gözleri dolayısıyladır. Ceylan, güzelliği ve siyah iri gözleri sebebiyle sevgili ve sevgilinin gözleri için benzetilen olur. Ceylan gözlerinin güzelliği etkileyici bir özelliğe sahiptir. Bu durumda âşık, sevgilinin ahu gözlerinin bir bakışıyla hemen avlanacaktır:

Ateş-i aşk ile zâlim yaktı nâr etti beni
Gitti akl u ihtiyârım bîkarâr etti beni
Bir bakışta çeşm-i âhûsu şikâr etti beni
Dâm-ı zülfünden ne mümkün mürğ-i dil azâd ola
Âşık Ömer, s.156, Murab., 298/2.

Fehîm'de sevgilinin avcı ahu gözlerinin aşığı avlamaya gücü yetmemektedir. Çünkü âşık, perişan gidişli ve vahşi tabiatlı Mecnûn' un gönlüne sahiptir. Bu yüzden ceylan bakışlı göz ahuları ona boyun eğer:

Dil-i Mecnûn-ı perişân-rev ü vahşî-tab'am
Âhû-yı çeşm-i gazâlî-nigehân râmûmdur
Fehîm-i Kadîm, s.170, K., 12/6.

3. Ceylan-Doğması:

Ceylanlar haziran ayında çiftleşirler ve altı ayda tek yavru doğururlar. Karacaoğlan bir şiirinde “ çift çift olmuş çöllerin cerânı ” diyerek onların doğmalarını veya eşleşmelerini anlatır:

Belli belli bağların boranı,
Çift çift olmuş çöllerin cerânı,
Sana derim, sana, Munbuç Vîrânı,
Çarşıda çağrısan telâlar hanı?
Karacaoğlan, s.51, Koş., 77/1.

4. Ceylan-Elbise (Deri):

Ceylanın dersinden elbise dikilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ libâs-ı âhû ” terkihiyle bu gerçeğe işaret eder. Şair, her ne kadar bu hususu sihir dolayısıyla ele alsada ceylanın derisinden elbise yapıldığı gerçeği önemlidir:

Hârût'a verüp libâs-ı âhû
İtmiş o firîb-kâra teshîr
Fehîm-i Kadîm, s.218, Trc., I, 3/7.

5. Ceylan-Göç:

Ceylanlar çok geniş sayılabilecek sıcak iklim kuşağında yaşarlar. Özellikle de Afrika, Arabistan, Orta Asya onların yoğunlukla buldukları alanlardır. Ceylanlar yıllık göç eden hayvanlar değildir, ancak onları da buldukları bölgeden gitmeye zorlayan tabii ve beşeri olaylar vardır. Karacaoğlan, bir şiirinde bulunduğu yerin olumsuzluklarına değinerek ceylanların gittiğinden bahseder:

Oba yerleri yıkılmış, vîrân,
Ceyrânlar gitmiş, dağılmış şahan

Dedim feleğe: İşlerin yaman,
Konuştum nice dilleri mahzun
Karacaoğlan, s. 104, Koş., 153/3.

6. Ceylan-Gözlerinin Güzel Olması:

Ceylanların en çarpıcı özellikleri, mahzun ve süzgün bakışları ve parlak iri gözleridir. Gözlerinden üst dudaklarına inen siyah çizgiler bu güzelliğe güzellik katar. Fehîm, ceylanın gözlerinin güzelliği ile sevgilinin güzel gözleri arasında ilgi kurar. Sevgilinin güzel gözlerini ahu gözüne benzetir:

Ol ki çeşm-i şûhuna âlüfte âhûdur demiş
Gamze-i bed-hûyuna şîr-sitem-cûdur demiş
Fehîm-i Kadîm, s.494, G., 143/1.

Âşık Ömer ise, sevgilinin âhû gözlerinin aklını, fikrini başından alacak kadar güzel olduğunu söyler:

Şu anda bir dilberin âhû gözleri
Aklımı fikrimi eyledi târâc
Güftâra geldikçe şîrin gözleri
Akıdır lebinden sükker ü güllâc
Âşık Ömer, s.29, Koş., 24/1.

7. Ceylan-Mecnûn:

Ceylan ile Mecnûn arasında kurulan ilgi Leylâ ile Mecnûn kıssasındaki Mecnûn-âhû münasebeti dolayısıyladır. Mecnun çöllere düşmüş, yabancı hayvanlarla dostluk kurup arkadaş olmuştur. Çünkü kendisi de yabanileşmiştir. Ceylan da bu hayvanlardan biridir. Fehîm, perişan gidişli ve vahşi tabiatlı Mecnûn' un gönlüne sahip olduğu için ceylan bakışlı göz ahularının kendisine boyun eğdiğini söyler:

Dil-i Mecnûn-ı perişân-rev ü vahşî-tab 'am
Âhû-yı çeşm-i gazâlî-nigehân râmımdır
Fehîm-i Kadîm, s.170, K., 12/6.

8. Ceylan-Mekân:

Ceylan daha çok sahralarda, çöllerde, dağlarda ve ormanlık yerlerde bulunur. Âşık Ömer, bir şiirinde zevk ve eğlence ahusunun mekânın can sahrası olduğunu ancak artık uğramaz olduğunu söyler:

Sahrâ-yi câna uğramaz âhû-yi zevk u şevk
Gam şîri sayd gâhîdürür bîşemiz bizim
Âşık Ömer, s.105, G., 206/3.

Âşık Ömer bir başka şiirinde âhû-nafe (misk) ilişkisinden bahsederek ceylanın mekânının Buhara ve Semerkant olduğunu söyler:

Ta'neder Sidre'yle Tûbâ'ya boyun
Sebildir tûgine kan işte boyun
Hatâ'da bulunmaz nâfe-i bûyun
Bahârâ'sına var Semerkand'ine

Âşık Ömer, s.35, Koş., 36/4.

Esasen Hita, Hutun, Çin, misk menbâi olan ülkelerdir. Şairin Hita’da misk bulunmaz demesi orada Semerkand ve Buhârâ’ ya nazaran miskin daha az bulunmasından olabilir.

Karacaoğlan’ın şiirlerinde ceylanın mekânları yüce dağ başları, bahçeler, sazlıklar ve ovalar olmakla birlikte o, daha çok çölleri ceylan mekânı olarak ifade etmektedir. Şair, bir şiirinde feleğin çölleri ceylana tahsis ettiğini ifade eder:

Çölleri vermişler akça cerâna,
Baykuşa vermişler ıssız vîrâne
Yârından ayrılan döner pervâne
Bülbül, figânını güle düyürür.

Karacaoğlan, s.121, Koş., 176/2.

9. Ceylan-Koku (Misk, Nafe):

Misk veya natenin Hita ve Hoten âhûlârının göbeğinden elde edildiği rivayet edilmektedir. Misk, Arapça bir kelime olup, Farsçaya Arapçadan geçmiştir. Müşg şekliyle de kullanılır. Nafe ise Farsça bir isim olup “ müşk ” maddesinde “ kese ” karşılığında kullanılmaktadır. Yani ahunun göbeği anlamında kullanılır. Misk, erkek ceylanın vücudundan çıkan, kokusu hoş, yağlı ve kuvvetli bir salgı olan bezeden elde edilir. Misk elde etmek için ceylanın salgı yapan bezleri, yerinden çıkarılarak kurutulur. Bu bezlerin büyüklüğü iri bir yumurtayı geçmez. Misk bezesi erkek ahunun göbeğinden kana benzer bir pıhtı olarak toplanır. Bu beze iyice olgunlaşınca ahu rahatsız olur ve yere sürünerek misk kesesini düşürür. Misk, kahverengi veya siyah renkte parlak bir maddedir. En meşhur itriyat olarak kabul edilir. Misk kokusunun yayılma ve dayanma gücü çok fazla olduğundan parfüm yapımında esans ruhu olarak kullanılır. Misk ceylanı dışında kokusuyla bilinen misk keçisi, misk kedisi, misk faresi ve misk öküzü gibi hayvanlar vardır¹¹²⁰.

Dinimizin ceylana bakışı müspet olduğu gibi, ondan hasıl olan miske bakış da müspettir. Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivayet edilir: “ Sizin en güzel kokunuz misktir.” Yine Peygamberimiz bir başka hadisinde misk hakkında şöyle buyurur: “ İyi hem dem ile kötü hem demin benzeri misk sahibi ile ateş üfleyip saçan demirci körüğü gibidir. İmdi misk sahibi ya bu (güzel) kokudan bir miktar sana (hediye) verir, yahut satın alırsın; yahut da ondan güzel koku alır, istifade edersin. Fakat demirci körüğünün vazifesi ya senin elbiseni yakmak yahut da ondan ağır bir koku koklamaktır¹¹²¹.”

Edebiyatımızda misk; temizliği, tazeliği, cazibeyi, güzelliği arttırıcı ve çekici kılan bir madde olarak ele alınır. Şiirimizde misk “ ahunun göbeğine kan oturması ” sonucunda meydana geldiği kabul edilir. Güzel kokusu, siyahlığı, parlaklığı sebebiyle edebiyatımızda bir çok mecaz ve teşbihler içerisinde kullanılır. Müşg-i Hatun, Müşg-i Çin, Müşg-i ter, müşg-i nab, hal-i müşg, nafe-i Tatar, nafe-i vücut, nafe-i Çin gibi terkiplerle misk ve nafe edebiyatımızda yerini alır. Ceylanın miski (kokusu) meşhur bir sıvıdır. Bu sıvı, ceylanın nâfe adı verilen karın altındaki göbeğe dolar. Bura da olgunlaşan misk yılda bir kez kendiliğinden veya istenerek dışarı atılır¹¹²². Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı”nda ceylanın misk üretmesi dolayısıyla meşhur olduğunu söyler:

Meşhurdur müşgü ceylanın zâhir

¹¹²⁰ Mehmet Emin Erten, *a.g.t.*, s.66.

¹¹²¹ Mehmet Emin Ertan, *a.t.*, s.66-67.

¹¹²² Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.30.

Sırtlan da ki kefen soymağa mâhir
Hinzâr-ı murdârı bulsa bir kâfir
Can verir bir lokma etine ammâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/8.

9.1. Koku (Misk) ile İlgili Genel Özellikler:

9.1.1. Misk-Büklüm Büklüm Olması:

Misk, âhûnun göbeğine kan oturması sonucu meydana gelmektedir. Misk ceylanın göbeğinde düğüm düğüm şeklinde oluştuğu bilinir. Özellikle Tatar ceylanlarının göbeğinde oluşan misk düğüm olduğunu Fehîm, aşağıdaki şirinde ifade eder:

Gîsû-yı girih-bestesini görmeyen âdem
Bir ülkede imiş nâfe-i Tâtâr'ı ne bilsün
Fehîm-i Kadîm, s.120, K., 4/20.

“ Düğüm düğüm olmuş saçını görmeyen insan, Tatar miskinin sadece bir düğüm olduğunu nereden bilsin “

9.1.2. Misk-Koku:

Misk son derece hoş kokulu bir maddedir. Misk, makbul ve pahalı bir koku oluşu, kokusunun gizlenmemesi, her yeri kaplamsı, saça, yüze, kaşa, elbiseye sürülmesi vb. yönleriyle şiirimizde ele alınır. Âşık Ömer, bir şiirinde sevgilinin kâkülünün kokusunun ya amber ya da Misk-i Hitâ olduğunu kokusundan anladığını söyler. Bu öyle güzel bir kokudur ki aşığın boyu bu koku karşısında “ lam ” harfi gibi iki büklüm olmuştur:

Kâkülün sevdâları lâm etti kadim ey fetâ
Belli bûyinden ya anberdir yahud mûsk-i Hitâ
Âşık Ömer, s.89, G., 161/1.

Karacaoğlan ise baharın gelişiyle birlikte misk ve amber kokusunun ortalığı sardığını söyler:

Telli turnam indi, döküldü göle,
Yüzü bürünmüş al, yeşilli vala,
Yaprağı karışmış kırmızı güle,
Misk ü anber tüter, bahar kelli.
Karacaoğlan, s. 201, Koş., 291/3.

9.1.3. Misk- Mekân:

Misk, daha çok Çin’ de, Tataristan’da Hıta’ da, Hatem’ de ve Hindistan’ da bulunur. Çin, Hıta, Hutun kelimeleri şiirimizde miskin bulunduğu yeri; âhû da misk ceylanını belirtir. Bunun için de şiirimizde âhû-yı Hıta, Âhû-yı Hoten, gazâl-ı Çin gibi terkipler kullanılır¹¹²³. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Hoten miskinden bahseder:

Gönül bu bezm-i âlemde gelen gidenden geç gelsün
Sana vaslı müyesser olmayan misk-i Hutun’den geç
Âşık Ömer, s.91, G., 166/1.

¹¹²³ İskender Pala, *a.g.s.*, s.353.

Şair bir başka şiirinde güzel kokulu miskin, nafenin Hıtâ'da değil daha çok Buhara ve Semerkand'da bulunduğunu söyler:

Ta'neder Sidre'yle Tûbâ'ya boyun
Sebildir tîgine kan işte boyun
Hatâ'da bulunmaz nâfe-i bûyın
Bahârâ'sına var Semerkand'ine
Âşık Ömer, s.35, Koş., 36/4.

Nâfe, misk ahusu denilen hayvan göbeğinden çıkarılan düğümlü bir çeşit urdur. Misk hammaddeyi ya da kendisi olarak bilinir. Nafe bulunduğu yere göre Hıta, Hutun ve Tâtâr gibi kelimelerle terkip içerisinde yer alır. Fehîm, bir beytinde Tâtâr miskinden bahseder:

Gîsû-yı girih-bestesini görmeyen âdem
Bir 'ukde imiş nâfe-i Tâtâr'ı bilsün
Fehîm, s.120, K., 4/20.

9.2. Misk İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

9.2.1. Misk-Arif'in Sözü:

Arif, irfan sahibi cömert ve iyilik sahibidir. Onun sözleri etraf için hoş duygular oluşturur. İnsanların zihinlerini açar, onları rahatlatır. Misk kokusu da böyledir. Öyle güzel kokar ki eriştiği yeri güzel kokuya boğar. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Arif'in sözünü rahatlatıcılık ve güzellik yönüyle Hutun miskine benzetir. Onun sözleri can için birer gül olur, eriştiği dimağı sevindirir:

Câhilin bed sözü câna dikendir
Ârife lec düşmez başı esendir
Ârifin kelâmı misk-i Hutun'dur
İrdiği dimağı kılar mutarrâ
Âşık Ömer, s.25, Koş., 14/2.

9.2.2. Misk-Saç:

Misk ile saç arasında güzel koku, siyah renk ve büklüm büklüm olma yönüyle benzerlikler kurulur. Misk çok kıymetli bir kokudur, sevgilinin bunu saçına sürmesi cazibesini artırır. Fehîm, bir beytinde misk ile saç arasındaki ilgiyi siyah renk ve büklüm büklüm olmaları yönüyle kurar:

Gîsû-yı girih-bestesini görmeyen âdem
Bir 'ukde imiş nâfe-i Tâtâr'ı ne bilisin
Fehîm-i Kadîm, s.120, K., 4/20.

Âşık Ömer, sevgilinin yüzüne tel tel dökülen perçemini Hutun miski sümbülüne benzetir. Benzetme yönü koku dolayısıyladır. Misk kokusunun etrafa yayılmasıyla perçemin yüze dökülüp yüzü süslemesi arasında ilgi kurar.

Tel tel olmuş ey perî sermâye benzer perçemin
Hatt-ı ser mâr-ı siyeh âsâya benzer perçemin

Dağıdup bâd-ı sabâ dökmüş mücellâ hattına
Sünbül-i müşk-i Hutun ârâya benzer perçenin
Âşık Ömer, s.275, Murab., 467/1.

Karacaoğlan sevgilinin saç tellerini kokusu yönüyle ceylan miskine benzetir:

Parmağında hotem yüzük,
Kolunda altun bilezik,
Boyun eğmiş, kıza yazık,
Telleri ceren o kızın.
Karacaoğlan, s.284, Semaî, 402/2.

10. Ceylan-Renk:

Ceylan sarı-kahverengi vücutlu olup toprak rengindedir. Bazı cinslerin sırtında beyaz benekler olur. Ceylanın karın kısmı ise beyazdır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde ceylanın rengini aka yakın bir renk olarak belirtir:

Akça ceyrân çölden çıkıp kaçınca,
Mâyıl oldım yâr göğsünü açınca,
Vakti gelip aşiretler göçünce,
Düzülür yollara il, karma karış.
Karacaoğlan, s.8, Koş., 11/1.

Karacaoğlan, beş farklı şiirinde ” akça cerân ” tabirini kullanır.

11. Ceylan-Sihir:

Sihir, olağanüstü haller ortaya koyma halidir. Sevgilinin gözü, gamzesi, saçı, ayva tüyleri ile şairin şiiri bir büyü kaynağıdır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sevgilinin gözlerini anlatırken söz söyleme kabiliyetine vurgu yapar. Bu öyle bir kabiliyettir ki sanki sihir ile bunları sihirbaz ceylana çevirir. Bu sihirde sevgilinin ve ceylanın gözlerinin güzelliği ve etkileyciliği rol oynar:

Çeşmüni vasf eyleyüp sihr eylemiş mu‘ciz Fehîm
Şekl-i efsûnuyla bir âhû-yı câdûdır demiş
Fehîm-i Kadîm, s.494, G., 143/5.

Şairlere ceylan ile sihrin, sihirbazın bir arada bulunması ve eski bir masalda geçen bir olayda ahunun periye benzetilmesi ilham kaynağı olur. Buna göre günlerden bir gün padişah ava çıkar. Bir ahu görür ve peşinden gider. Sonunda ahu bir mağaraya sığınır. Padişah içeri girince, âhû silkelenerek bir peri kızı olu verir¹¹²⁴.

12. Ceylan-Vahşi/Yabani Olması:

Ceylan yabani bir hayvandır. Sahralarda, çöllerde, dağ başlarında ve ormanlık gibi yerlerde bulunur. Vahşi ve ürkektir. İnsandan kaçır. Fehîm bir şiirinde ceylan-sevgili benzetmesini kullanarak ceylanın vahşiliğini işler. Sevgilinin, aşığa yabancı davranması ona her daim eziyet etmesi yabaniliğindedir. Âşık da eziyet dolayısıyla deli olmuş ve insanlardan uzaklaşmıştır:

¹¹²⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.26.

Rûy-ı dil gösterüp itdün beni çün dîvâne
Oldu ey âhû-yı vahşî giderek bîgâne
Fehîm-i Kadîm, s.226, Trk., 2/5.

Ceylan, yabani bir hayvan olduğu için ele geçmesi de oldukça zordur. Ormanlık, dağlık gibi yerlerde bulunuşu onu vahşi ve ürkek yapmıştır. İnsanlardan kaçması onun avlanmasını zorlaştırır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde sevgiliyi ele geçirilmesi mümkün olmayan vahşi bir ceylana benzetir. Sevgilinin âşıkla göz göze gelmemesi dolayısıyla aralarında arkadaşlık kurulmaz. Onun yabana yani rakibe olan iltifatı ise aşığı üzer:

Ömrümü hâr eyledim ben yoluna sagâr gibi
Cevr edüp benden kaçarsın gûye düşmenler gibi
Kaydı kabil olmayan ol vahşî âhûlar gibi
Hemnîşin olmaz nenden gözler yabânî gözlerin
Âşık Ömer, s.280, Murab., 475/2.

Karacaoğlan ise ceylandan çöllerde bulunan yabani bir av hayvanı olarak bahseder. Yeğîn ata binip çölde ceylan kovalar. Bu ceylan avı zor olduğundan şair yeğîn ata (hızlı koşan at cinsi) biner:

Karacaoğlan der ki: Güle ağdığım,
Bazı bazı hatırına değdiğim,
Yeğîn ata binip ceylân kovduğum,
O ıSSIZ çölleri göresim geldi.
Karacaoğlan, s.91, Koş., 133/4.

13. Ceylan-Yürüyüşü:

Ceylan, sekerek yürür. Karacaoğlan bir şiirinde sevgilinin sekerek yürüyüşünü ceylana benzeterek bu gerçeği dile getirir:

Salavât getirsin cemâlin gören,
Bakışın turna da sekişin cerân,
Uğradığın yeri edersin vîrân,
Bülbül has bahçede gül ile oynar.
Karacaoğlan, s.163, Koş., 238/4.

14. Ceylan-Yayılmaması:

Yayılmak tabiri hayvan sürülerinin otlaklarda yayılması olarak ifade edilir. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde yüce dağ başında ceylanların yayıldığına şahit olduğunu ifade eder:

Yüce dağ başında yayılan ceylân,
Avcılar geliyor, dört yanın dolan,
Her olur, olmaza sırrını deyen,
Boz bulanık çaya akmış gibi olur.
Karacaoğlan, s.326, D., 451/4.

D. Ceylan İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Ceylan, edebiyatımızda birçok teşbihlere konu olmuştur. Ceylan, gözlerinin güzelliği, ürkekliği, ele geçmemesi, bakışı ve kokusu gibi özellikleri dolayısıyla sevgili için benzetilen olur¹¹²⁵. Ayrıca âhû, âşık, yüz, güneş, ay ve rakip için de benzetilen olarak düşünülür¹¹²⁶.

1. Ceylan-Akıl ve Gönül:

Ceylan ile aşkın akli arasında kurulan ilgi avlanmaları yönüyledir. Akıl, düşünme kabiliyetidir. Akıl; aşk, güzellik ve acı gibi duygularla karşı karşıya kaldığı için bigâne, şikest ve serkeşt olmuştur. Bu durumda akıl ve gönül ahusunun avcı sevgili karşısında hiçbir şansı yoktur. Yine de âşık, sevgiliye seher vaktinde gelmesini söyleyerek avlanmaya razı olduğunu göstermektedir.

Ey perî semt-i cefâya gitmek ise niyetin
Bu edâlı şerkeşi incitmek ise niyetin
Akıl u dil âhûsunu saydetmek ise niyyetin
Ey süvâr-i esb-i istiğnâ seher vaktinde gel
Âşık Ömer, s.204, Murab., 39/3.

2. Ceylan-Âşık:

Ceylan ile âşık arasında çaresizlik, karasızlık, güçsüzlük, zayıflık ve avlanma yönleriyle benzerlik kurulur. Sevgili avcıdır, onun gözünün korkusundan çılgın ve güzel ahular muzdarip olurlar:

Ser-be-bâlin olsa mest-i şîr ger ol gamzekâr
Bîm-i çeşminden olur âhû-yı şeydâ muzdarib
Fehîm-i Kadîm, s.330, G., 20/3.

“ Eğer o gamzekâr, süt sarhoşu olarak başını yastığa koysa, çılgın ahular onun gözünün korkusundan muzdarip olur. ”

3. Ceylan-Gamze:

Gamze ile ceylan arasında kurulan ilgi güzellik dolayısıyladır:

Dilberâ cevrin çeker âşık kemân ebrûların
İrüşür valsına bir gün gamze-i âhûların
Perde çekmiş üstüne kat kat siyeh güysü için
Yoksa yakar yandırırdı âlemi metsûların
Âşık Ömer, s.296, Murab., 498/1.

4. Ceylan-Güneş:

Ceylan ile güneş arasında renk, hareket yönüyle bir benzerlik kurulur. Ceylanın rengi sarıdır. Ceylan ovalarda, bozkırlarda gezer durur. Güneş, sarı rengi ve felekte devretmesiyle ceylana benzetilir:

O zülf ü ruh ki ola sayd-ı bend-i istiğnâ
Gazâl-i mihri ider der-kemend-i istiğnâ
Fehîm-i Kadîm, s.316, G., 9/1.

¹¹²⁵ Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.423.

¹¹²⁶ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.523.

“ O saç ve yanak, kayıtsızlık ipine avlansa güneş ceylanını ilgisizlik, kayıtsızlık kemendine alır.”

5. Ceylan-Güzeller:

Ceylan ile güzeller arasında zariflik, incelik, narinlik, yürüyüş ve seyranda gezme yönleriyle ilgi kurulur. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde ceylan yavrusuna benzettiği sevgilisini bu güzelliği ile güzellere baş olmasını ister:

Şu yerlerde benim yavrım bir gezer,
Döküp ak gerdana zülfünü dizer,
Çıkar, yücelerde salınır gezer,
Ceyrân yavru güzellere, baş m'ola.
Karacaoğlan, s.228, Koş., 331/3.

6. Ceylan-Sevgili:

Ceylan; güzelliği, zarifliği, kokusu, gözlerinin güzelliği, vahşiliği gibi özellikleri dolayısıyla sevgili için benzetilen olur. Ceylan çöllerde yaşadığı için vahşi bir hayvandır. Sevgili de âşık için vahşidir. Âşığı divane etmiştir. Ahu ile sevgili yabana meyleden iki unsurdur.

Rûy-ı gösterüp itdün beni çün dîvane
Oldum ey âhû-yı vahşî giderek bîgâne
Fehîm-i Kadîm, s.226, Trk., IV, 2/5.

“ Ey vahşi ceylan! Bana gönül yüzü gösterip divane ettiğin için giderek yabancılaştım.”

Ceylanın vahşiliğini ve yabana meylettirmesini benzer bir şekilde Âşık Ömer işler. Şair, aşağıdaki şiirde, sevgiliyi, avlanması zor olan vahşi ceylanlara benzetir. Bu ceylanlar da yabana meylettiği için onlarla göz göze gelip arkadaş olmak zordur:

Ömrümü hâr eyledim ben yoluna sagâr gibi
Cevr edüp benden kaçarsın gûye düşmenler gibi
Kaydı kabîl olmayan ol vahşî âhûler gibi
Hemnişîn olmaz neden gözleri yabânı gözlerin
Âşık Ömer, s.280, Murab., 475/2.

Şair birçok şiirinde sevgilinin güzelliğinden dolayı ceylan-sevgili benzetmesini kurar.

Karacaoğlan sevgilisini, vahşiliği, küçüklüğü, elbisesi, güzelliği ve gezmesi yönünden ceylana benzetir. Şair, ceylan-çöl ilişkisini kurarak akla onun yabaniliğini getirir:

Sen asla kötüyün eyleme pazar,
Hamaylılar takın, değmesin nazar,
Ağca cerân gibi çölde ne gezer,
Tülü maya gibi, çölde ne gezer?
Karacaoğlan, s.120, Koş., 174/3.

Ceylanın vahşiliği yanında sevgili için bir başka benzetme unsuru bakışıdır. Sevgilinin gözleri bakışına göre bazen ceylan bakışlı olur. Ceylanın gözleri süzgün ve etkilidir. Ceylan

bu bakışları ile âşıkları avlayan sevgiliye benzetir. Fehîm, aşağıdaki beytinde ” O gönül kapalı sevgilim olmadan, ölümsüzlük suyu içsem, zehre dönüşür, fakat her ahu bakışının sunduğu zehir de panzehir olur. ” diyerek bu hususu ifade eder:

Dilrübâsuz âb-ı hayvân nûş idersem zehir olur
Zehir sunsa lîk her âhû-nigeh panzehir olur
Fehîm-i Kadîm, s.418, G., 85/1.

Fehîm, sevgilinin sunduğu ahu bakışı âşık için panzehir olarak yorumlarken; Âşık Ömer, bu bakışın can ve teni hayranda bırakacak kadar güzel olduğunu söyler:

Bakışın âhû sıfat hayran eder cân ü teni
Böyle dembeste kılan şîrin kelâmıdır beni
Künc-i dil hâlî kalur gamdan kaçır göçersem seni
Tâzeler şevkîm derunum içre bir aşk-ı cedîd
Âşık Ömer, s.166, Murab., 312/3.

Karacaoğlan'da ceylan bakışın güzelliğini bildiği için seveceği güzelin ceylan bakışlı olmasını ister:

Bir güzel isterim, âhu bakışlı,
Gerdanı bir karış benli, nakışlı,
İnci dişli olsun hem kara kaşlı,
Boynuna sarılıp yatmak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/4.

Ceylanın bir başka güzellik unsuru gözleridir. Gözlerinin iri ve gayet siyah oluşu sevgilinin gözünü akla getirir. Fehîm, bir beytinde sevgilinin güzel gözleri ile ahunun gözleri arasında ilgi kurar. Sevgili olumlu ve olumsuz özellikleri bünyesinde barındırır. Onun güzel gözlerine ahu diyen, gamzesine de zulüm edici arslan der:

Ol ki çeşm-i şûhûna âhûdur demiş
Gamze-i bed-hûyuna şîr-i sitem-cûdur demiş
Fehîm-i Kadîm, s.494, G.,143/1.

Âşık Ömer, benzer bir şekilde güzelliği dolayısıyla ceylan-göz teşbihini kurar. Gözpınarlarından üst dudağa doğru inen siyah çizgiler ceylanın gözlerini olduğundan daha güzel gösterir:

Söyle ey mehrû güzel billâhi kim sevmez seni
Gözleri âhû güzel billâhi kim sevmez seni
İhtiyârım gitti elden gördüğüm sâat seni
Ey kemân ebrû güzel billâhi kim sevmez seni
Âşık Ömer, s.186, Murab., 342/1.

Karacaoğlan da sevgilinin gözlerini güzellikleri dolayısıyla ceylanın gözlerine benzetir:

Barçın Yaylası'nda üç güzel gördüm,
Birbirinden üstün şivga fidandır,
Aklım şaştı, garib gönlüm büküldü,

Kaşlar hilâl, gözler âhû cerândır.
Karacaoğlan, s.48, Koş., 72/1.

Karacaoğlan sevgiliyi yabaniliği, bakışı, gözleri dışında başka özellikleri yönüyle de ceylana benzetir. Şair, aşağıdaki şiirinde ceylan ile sevgilinin elleri arasında güzellik ve zariflik yönüyle bir ilgi kurulur:

Fakir, Karacaoğlan, fakir,
Dilim söyler, kalbim okur,
İbrişîmden halı dokur,
Elleri ceren o kızın.
Karacaoğlan, s.284, Semâî, 402/2.

Karacaoğlan, ceylan ile sevgili arasında yürüyüşleri yönüyle de ilgi kurar. Ceylanın yürüyüşü “ sekerek yürüme ” olarak tabir edilir. Bu yönüyle şair, sevgiliyi sekerek yürüdüğü için ceylana benzetir:

Salavat getirin cemâlin gören,
Bakışın turna da, sekişin cerân,
Uğradığın yeri edersin vîrân,
Bülbül has bahçede gül ile oynar.
Karacaoğlan, s.163, Koş., 238/4.

Şair bir başka şiirinde sevgilinin saç tellerini güzellik dolayısıyla ceylana benzetir:

Parmağında hatem yüzük,
Kolunda altun bilezik,
Boynun eğmiş, kıza yazık,
Telleri ceren o kızın.
Karacaoğlan, s.284, Semâî, 402/2.

Âşık Ömer ise sevgilinin saçının kokusunu ceylanın nefesine benzetir. Âhû göbeğinde misk biriktirdiği için son derece hoş kokar:

Bûy-i zülfün nefes-i âhûya teşbih eyledim
Ne hatâ ettim miyânın mûya teşbih eyledim
Hattın içre ruhlerin incuya teşbih eyledim
Bilmediler gam nedir dürr-i yetim olsa sözüm
Âşık Ömer, s.249, Murab., 432/3.

6. ÇAKAL:

Çakal, Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde çakal, arzu, arju, çaggal, sül bürihi, şiyeböri, çö, kaşkır, çıyaböri, şakal, çül büris, şagal, çil böri; Farsçada şegal; Arapçada va‘; Hintçede dinme isimleri ile anılır¹¹²⁷.

Çakal, memelilerin etoburlar takımından sürü halinde yaşayan, kurttan küçük bir hayvandır. Daha çok çöllerde ve bozkırlarda yaşar. Geceleri dolaşır ve hayvan leşleriyle

¹¹²⁷ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.112-13; İlhan Çeneli, a.g.m., s.101; Ahmet Vefik paşa, a.g.s., s.84; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.94.

beslenir. Arslan, kaplan gibi hayvanların ardı sıra dolaşarak onların bıraktıkları leşleri yer. Çok uzaktan koku alabilir. Çakal, 60 cm. uzunluğa, 45-50 cm. arasında bir yüksekliğe sahiptir. Kuyruğunun altından çıkan bir sudan ötürü kötü kokar. Çakalın derisi siyah ve esmer benekli ve kirli sarıdır. Kuyruğunun ucu püsküllü, rengi kırmızıya çalan esmer bir renktedir. Sesi oldukça korkunçtur¹¹²⁸.

Çakallar, aç kaldığında sürüler halinde yerleşim yerlerini basar, yemişleri harap eder, kümes hayvanlarını parçalarlar. Rüzgâr gibi sıçrayan hayvanlardır. Geceleri çocuk ağlamasına benzer tiz bir ses çıkarırlar. Uzun tırnaklı olup, kuş ve onun büyüklüğündeki hayvanları avlayarak beslenirler. Tavuklar tilkiden çok çakallardan korkar¹¹²⁹.

A. Kültürümüzde Çakal:

Çakal kültürümüzde belirli özelliklerinden dolayı güvenilmez bir hayvan olarak anılır. Halk arasında çakalla ilgili inanışlar vardır. Buna göre çakalın dili bir eve asılırsa o evde huzursuzluk baş gösterirmiş. Çakalın dalağı ve ödü insan sağlığına, eti akıl hastalığına iyi gelirmiş¹¹³⁰.

B. Edebiyatımızda Çakal:

Çakal; edebiyatımızda hırsızlığı, güvenilmezliği, vahşiliği ve kokusu dolayısıyla işlenir. Atasözlerimizde onun güvenilmezliği, tehlikeli oluşu ve kurnazlığı belirtilir. “ Çakal var baş kopardı, kurdun adı yamandı.”, “ Kurt karnından çıktı, çakal karnına düştü.”, “ Meşe çakalsız olmaz.” gibi¹¹³¹.

Çakal çok uyanık, kurnaz, tehlikeli ve hırsız bir hayvandır. Onun avcılığı çok hünerlidir. Avcılığı esnasında uyuma taklidi yapması deyimlerimize de yansır. Edebiyatımızda uyuyor numarası için “ çakal ölüye vurmak ” deymi; çok kısa süren dinlenme için “ çakal soluğu ” deymi; bir aralık kestiriverilen uyku için “ çakal uykusu ” deymi; dar yol, keçi yolu anlamında “ çakal yolu ” deymi kullanılır. Yine tarafsızlığını ilan ederek, kenara çekilmek anlamında “ Ne dağda bağım var, ne çakaldan davam ” deymi; usta bir nişancı olmak ya da olmayacak şeyi başarmak anlamında “ pıreyi gözünden, çakalı dizinden vurmak ” deymi kullanılır¹¹³².

C. Çakal İle İlgili Genel Özellikler:

Çakal ve onunla ilgili özelliklere Âşık Ömer’in iki şiirinde, Karacaoğlan’ın ise bir şiirinde rastlanır. Fehîm, şiirlerinde çakala veya onunla ilgili herhangi bir özelliğe yer vermemiştir.

1. Çakal-Mekân (Yazı):

Yazı sözcüğü hem “ yazmak fiili ” hem de “ yaban-ova ” anlamlarına gelir. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde çakal adı verilen bir yerden bahsetmektedir. Şairin “ Ondan öte uçar, gider leylekler ” ifadesi bu anlamı destekler:

Bir millet var tepesinde gözü var,
Deve tabanına benzer izi var,
Çakal derler bir incecik yazı var,

¹¹²⁸ Hayat Ansiklopedisi, “ Çakal ” mad., C.2, s.775.

¹¹²⁹ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.364; Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.56.

¹¹³⁰ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.364; Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.56.

¹¹³¹ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.235.

¹¹³² Ali Püsküllüoğlu, *a.g.s.*, s.232; Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, TDK Yay., s.821, 855.

Ondan öte uçar gider leylekler.
Karacaoğlan, s.323, D., 44/5.

2. Çakal-Hırsızlık:

Çakal, tehlikeli, güvenilmez, hırsızlıkta çok hünerli ve vahşi bir hayvandır. Uyanıklığı ve kurnazlığı vasıtasıyla hem iyi bir avcı hem de iyi bir hırsızdır. Çakal, avcılığı sırasında uyuma ve ölü taklidi yapar. Bu sayede kolaylıkla yerleşim yerlerine ve kümeslere yaklaşır. Daha sonra hızla yerleşim yerlerine girerek yemişleri harp eder, kümes hayvanlarını kaçıtır. Öyle ki halk arsında çakal, insanlara zulmetme konusunda şeytana benzetilir. Âşık Ömer, “Hayvanlar Destanı”nda çakalın hırsızlık konusunda bütün canlılardan hünerli olduğunu söyler:

Tavuşan tutamaz bu kûhisarı
Tazı dirîğ etme eldeki varı
Pârsı alır asla kaçırmaz avı
Çakal hırsızlıkta cümleden a'lâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/4.

D. Çakalla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Çakal-Fitne:

Çakal; güvenilmez, uyanık, hırsız ve kurnaz bir hayvan olduğundan dolayı fitne için benzetilen olur. Fitne, huzursuzluk ve fesat çıkarma, bölme ve parçalama anlamlarında kullanılır. Bu yönüyle çakal ile fitne arasında ilgi kurulur:

Bedhuy kurda benzer fitne çakala
Hile tilkiliktir gitme hayâle
Bütün anladığım her daldan dala
Kedilik kaptığım sakladığım fâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/27.

7. DEVE:

Deveye Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde deve, maya, taylak, köşek, beserek, kükürt, dava, döya, tüye, kayalak, tüya, düye, töga, kirinci, tö, tülü, atan, torumlök, adan, turum, bogra, buğra, potuk, pohur, pugra, bura, nacır, burga, botu, potuk, bota, potaçak, devey, teve, tevey, tewi, tiwi, dorum, tebe, tawe, töve, töye, tüö, tüge, döye, ingen, ingan, titir isimleri; Farçada üstür ismi; Arapçada cemel, hecin, fâlic, buht, ırab, bahîre, hâm, vasîle, naka, bâ'ir, ibil, saibe isimleri verilir¹¹³³.

Deve, devegiller familyasından, geviş getiren, iri cüsseli, geniş tabanlı, hörgüçlü ve memeli bir hayvandır. Otobur olup bitki, ot ve çölde yetişen dikenli bitkileri yiyebilir. Ayak tabanlarının geniş olması sayesinde çöllerde kuma batmadan rahatlıkla yürüyebilir. Devenin boynu uzun ve eğridir. Hörgücü ve uzun bacakları en belirgin özellikleridir. Üst dudağı yarık olduğundan ağız kanamadan en sert ve dikenli bitkileri yiyebilir. Yük ve binek hayvanı olarak kullanılan deve yaklaşık 40 ila 50 yıl yaşar. Ayrıca devenin etinden, sütünden, derisinden ve

¹¹³³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.168-69; İlhan Çeneli, a.g.m., s.101-02, 104, 106, 118, 120; Mütercim Âsım Efendi, *Burhan-Katı*, Hzl: Mürsel Öztürk, Derya Öztürk, TDK Yay., İst., 2000, s.798; Mevlüt Sarı, *Türkçe-Arapça Lûgat*, Gonca Yay., İst., 1985, s.129; Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, “Deve” mad., *DİA*, C.9, s.222, 223, 225.

tüyünden yararlanılır. Normal ağırlığı 500-600 kg arasında değişir. Deve açlığa ve susuzluğa günlerce (10 gün) dayanabilir. Günde 18 saat yol alabilir. Bu yolculuk günde ortalama 100 km 'ye tekabül eder. Devenin uzun kirpikleri vardır. Deve bu uzun kirpikleri ile kum fırtınalarında gözlerini ve burunlarını kapatabilir. Develer genel olarak Asya devesi ve Afrika devesi olmak üzere ikiye ayrılır. Asya develeri çift hörgüçlü, Afrika develeri ise tek hörgüçlüdür¹¹³⁴.

Deve sırtındaki hörgüç aslında bir yağ deposudur. Uzun süren çöl yolculuğunda bu hörgüçlerin yavaş yavaş küçüldüğü görülür. Deve, ağır bir yükü çok uzak bir mesafeyi birkaç hafta bir şey yiyip içmeden gidebilen yegâne hayvandır. Deve yağ depolayan bir hörgüce, özel perdeli burna, çift sıra kirpikli gözlere, içi tüylü kulaklara ve dikenleri yemeye uygun ağız yapısına sahiptir. Deveye fazla yaklaşmamak gerekir. Onun aniden kızıp tekmelemesi meşhurdur. Devenin kindar olduğu bilinir. Kendine kötülük eden uzun zaman unutmaz. Hiddetli, inatçı ve anlayışsız bir hayvan olan deve sahibine pek itibar etmez, ona nadiren önem verir. Deve, aşırı sıcağa ve soğuğa dayanır. Bir defada 60 litre su içebilme kabiliyeti vardır. Devenin kuvvetli bir hafızası vardır. Fırtınalarda kum tepelerinin yerleri değişmesine rağmen deve, çöllerde yolunu şaşırmaz. Bazen deve sahipleri çölde susuz kaldıklar zaman devenin vücudundaki sudan faydalanır¹¹³⁵.

Deve en geç doğuran hayvanlardan birisidir. Doğum yaklaşık on üç ay sürer. Devenin tek yavrusu olur ve bu yavru doğar doğmaz anneyi takip eder. Deve geçmişten günümüze genelde binek ve yük hayvanı olarak kullanılmıştır. Asya ve Arabistan çöllerinde bugün hâlâ en yaygın vasıta¹¹³⁶. Deve garip bir hayvandır. Kim ona yem verirse onun peşi sıra gider. İnsan gibi diz çöker. Onun üzerine binmek ya da yük yüklemek için devenin çökmesi gerekir¹¹³⁷.

A. Kültürümüzde Deve:

Deve, eti, sütü, derisi, yünü, gübresi ve sıcak iklimin hâkim olduğu yerlerde uzak mesafeler arasındaki taşımacılığa uygun yapısıyla çöllerde yaşayan göçebeler için hayati bir öneme sahip olmuştur. Bundan dolayı özellikle Araplar arasında büyük bir değer taşımakta ve çöl gemisi adıyla anılmaktadır. Deve, eskiden kıtalararası ticarete oynadığı rolle medeniyetin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş bir hayvandır. Araplar kadar olmamakla birlikte Türkler de deve yetiştirmiştir. Orta Asya'da çift hörgüçlü develerden faydalanılmıştır. Özellikle Orta Çağ'da, Türk devletleri İpek Yolu üzerinde kurulu olduklarından deve kervanlarının geçtikleri merkezler haline gelmişlerdir. Türklerle Araplar arasında deve kültürü yönünden bazı benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin Arap şiirinde sevgilinin güzelliğini deveye benzetme geleneği, Türk şiirinde de vardır. Yörük Türkleri şişmanca güzel kadınlar için " maya (dişi deve) gibi " derler. Yine Araplar, " kızıl develeri " çok değerleri sayarlar. Türklerde de kızıl develer çok kıymetlidir. Dede Korkut Kitabı'nda " katar katar kızıl develer " zenginlik ifadesi olarak pek çok yerde kullanılmıştır. Yine bu kitapta geçen " şahbaz atlar içtiği su, kızıl develer gelip geçtiği su " tasviri, Türklerin kızıl devenin gelip geçtiği yere kıymet ve asalet kazandırdığı inancının bir sonucudur¹¹³⁸.

¹¹³⁴ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, " Deve " mad., C.4, s.134.

¹¹³⁵ Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, *a.g.mad.*, DİA, C.9, s.224; *Hayat Ansiklopedisi*, " Deve " mad., Hayat Yay., C.2, s.934.

¹¹³⁶ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.75.

¹¹³⁷ Aynur Koçak, *Ahmed Bîcân'ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üç Dal Neşriyat, İst., 2003, s.364.

¹¹³⁸ Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, *a.g.mad.*, DİA, C.9, s.222, 224.

Türklerde deve kurban etmek önemli ve değerli sayılmıştır. Günümüzde hâlâ Anadolu'nun bazı yörelerinde önemli misafirlere deve kesme âdeti devam etmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Deli Dumrul' un babası oğluna hitaben: “ Doğduğunda dokuz buğra öldürdüğüm arslan oğul.” der. Bu ifadeden Türkler arasında deve kurban etmenin değeri anlaşılır. Kaşkarlı Mahmut, Buğra Han adının deva anlamına geldiğini ifade eder. Böylelikle deve isimlerinin Türklerce kişi adı olarak da kullanıldığı anlaşılır¹¹³⁹.

Deve, Türk mitolojisinde alp simgesi ya da ongundur. Çin yıllıklarından anlaşıldığı üzere Eski Türkler, at ve deve yarışları düzenler, deve güreştirirlerdi. Bu yarış ve güreşler hem eğlence amaçlı hem de gelecek hakkında bilgi edinme amaçlı olurmuş. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bayındır Han, güçlü bir boğayı erkek deveyle güreştirir. Bu gerçekten hareketle devenin Türklerde güç ve kuvvet simgesi olarak ele alındığı anlaşılır. Karahanlılarda deve, ünvan ongunu olarak kullanılmıştır. Devenin Türk Kültüründe önemli bir yere sahip olduğu Kırgız Türklerinin bir inanışından anlaşılır. Bu inanışa göre develeri koruyan “ Aysun Ata ” adında bir evliya vardır¹¹⁴⁰.

Develer hörgüçleri ile bilinen hayvanlardır. Hörgüçleri vasıtasıyla uzun süre açlığa ve susuzluğa dayanabilirler. Develerin hörgüçlü olması halk arasında farklı bir sebebe bağlanmıştır. Bir efsaneye göre Fatma anamız, devenin sırtında Samsur' dan geçerken Samsur halkının hep kendisine baktığını görmüş. Fatma anamız kıyafeti uygun olmadığını bildiği için bu bakışlara çok üzülmüş. Bu yüzden Fatma anamız bir dua ile deveye şöyle seslenmiş: “ Hey deve, sırtın içeri girsin de şu gözlerden sakınayım.” Böylece devenin sırtı içeri çökmüş. Kendisine bakan Samsurlulara: “ Bir gözünüz kör olsun.” diye beddua etmiş ve onların bir gözleri kör olmuş¹¹⁴¹.

Kur'ân-ı Kerîm'de Salih peygamber ve devesiyle ilgili kıssa önemlidir. Semud kavmi, Hz. Salih'e: “ Eğer sen peygambersen şu kayanın içinden dişi bir deve çıkar ki çıkar çıkmaz doğursun.” dedi. Hz. Salih, Allah'a dua etti ve dileğini ilettiler. Bunun üzerine kaydan bir deve çıktı ve oracıkta doğurdu. Semud kavmi bu mucizeye inanmadılar. Hatta deveyi dahi öldürdüler. Bundan dolayı da Allah'ın gazabına uğradılar. Hz. İsa'ya şifa talebiyle gelenler, dizleri bağlı develere benzetilmiştir¹¹⁴².

Deve kutsal kitaplarda oldukça fazla zikredilmiştir. Özellikle Orta Doğu bölgesine gelen peygamberlerin (Hz. İbrahim, Hz. Eyyûb, Hz. Yâ'kûb vs.) deveden mutlaka yararlandıkları görülür. Deve, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde doğrudan ya da dolaylı olarak anılmaktadır. Yaradan, kutsal kitabında “ Allah'ın ayetlerinden yüz çeviren kibirli insanlara gök kapılarının açılmayacağı ve onların deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete girmeyeceklerini ”¹¹⁴³ belirtmektedir. Yine Kur'ân' da geçen “ Deveye bakmazlar mı nasıl yaratılmıştır.”¹¹⁴⁴ meâlindeki âyetle inkârcıların dikkati devenin yaratılışındaki olağanüstülüğe ve güzelliğe çekilmiştir¹¹⁴⁵.

¹¹³⁹ Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, *a.mad.*, s.225.

¹¹⁴⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., s.146; Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Mitolojya Yay., s.152.

¹¹⁴¹ Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002, s.122.

¹¹⁴² Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.76.

¹¹⁴³ El-A'râf, 7/40.

¹¹⁴⁴ El-Gâşiye, 88/17.

¹¹⁴⁵ Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, *a.g.mad.*, s.223-24.

Hız. Peygamberimizin hayatının büyük bir kısmı deve sırtında geçmiştir. Peygamberimiz sefer, hacc ve ticaret sırasında deveden yaralanmıştır. Mescîd-i Nebevî'yi ve evini de devesinin çöktüğü yere yaptırmıştır. Deve hadislerde zekât, diyet, kurbanlık, ganimet vb. konuda pek çok defa geçmektedir. Peygamberimiz, bir hadisinde “ Deve, sahibi için berekettir.” diyerek deveyi över. Yine Peygamberimiz, iman ve ibadet konusundaki ihmalleri, sert tabiatları ve kendilerini beğenmişlikleri dolayısıyla Bedevîleri “ ashâbü'l-ibil ” tabiriyle deveye benzetir ve onları eleştirir. Hız. Muhammed, koyunlar için yapılmış ağıllarda namaz kıldığı halde, devenin tehlikeli bir hayvan olmasından ötürü olsa gerek deve barınaklarında namaz kılmamıştır¹¹⁴⁶.

Selçuklu ve Osmanlı askeri teşkilatında devenin önemli bir rolü olmuştur. Osmanlıların develeri “ maya, lök ve hecin ” diye üçe ayırdıkları ve hecin cinsini bu develerin en değerlisi saydıkları bilinir. Yeniçeri Ocağı'ndaki deveçiler “ şütürbân ” denirdi. Saray içerisinde şütürbân ağa ve baş deveci gibi görevliler bulunurdu. Sarayın develerine bakanlara “ sârbân veya sârvân ”; reislerine de “ sârbân başı ” adı verilir. Develer, Osmanlı ordusunda ağırlığı taşırdı. Bu seferlerde develer devamlı bakıma alınır¹¹⁴⁷.

Türk halkı hacca deve ile giderdi. Develerin çeşitli yerlerine küçük çanlar ve boyunlarına nazarlık takma âdeti Türkler ve Araplar arasında yaygındı. Hız. Peygamberimiz zamanında deve yarışları yapılmış ve bu yarışlar çok sevilmiştir. Bugün de Arap ülkelerinde deve yarışları yapılmaktadır. Türkiye'de özellikle Aydın'da geleneksel olarak deve güreşleri yapılmaktadır. Deve motifi bazı yörelerimizde ağaç biblo olarak yerini alır. Ege Bölgesi'nde, Aydın civarında, Bolu yöresinde ve Antalya'da bu motif görülür. Günümüzde Anadolu'da (Kütahya, Afyon vb.) deve derisinden çarık yapılmaktadır. Deve yününün elbise ve eşyalarda kullanılması sağlık açısından iyidir¹¹⁴⁸.

Deve çok kindar bir hayvandır. Kendisini döven kim olursa olsun ona kasteder ve onu hiç affetmez. Halk arasında kin tutmasıyla bilinenlere “ deve kinli ” tabiri kullanılır. Yine halk arasında, birinin veya bir şeyin üzerine yüklenildiğinde “ üzerine deve gibi çöktü ” tabiri kullanılır. Bir kişi yaptığı kusurdan dolayı utanmıyorsa, ona halk arasında “ yüzü yüz değil, deve derisi ” ifadesi yöneltilmektedir¹¹⁴⁹.

Devenin bazı uzuvlarının koca-karı ilaçlarında kullanıldığı görülür. Altına kaçırın bir kişi, devetüyünü alıp sol bacağına baldırına bağlarsa bu dertten kurtulur. Deve doğuracağı zaman, ağzından çıkan köpüğü alıp perde inmiş göze sürülürse deva olur. İnanışa göre deveyi yılan sokarsa deve, yengeç yiyip iyileşirmiş. Devenin yağını bir yere koyarlarsa oraya yılan gelmezmiş. Deve, rüya tabirlerine de konu olur. Genelde müspet bir şekilde ele alınır. Devenin eti lezzetli olup, koyun eti gibi beyazdır¹¹⁵⁰.

B. Edebiyatımızda Deve:

Edebiyatımızda deve; âşık, çılgın, sergeşt, sarhoş, felek gibi başkaldıran, yüke galip, dağı ve ovayı ayak altına alan, diken yiyici ve ateş gibi serkeş olarak ele alınır¹¹⁵¹. Deve, ayrıca yüksek boyu, köpüğünün ‘kar’a benzetilmesi, büyüklüğü, vücudunun şekli, çok yük

¹¹⁴⁶ Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, *a.g.mad.*, s.224

¹¹⁴⁷ Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, *a.mad.*, s.225.

¹¹⁴⁸ Ahmet Özkal, Nebi Bozkurt, *a.mad.*, s.226; Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.75.

¹¹⁴⁹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.75-6.

¹¹⁵⁰ Mehmet Emin Ertan, *a.t.*, s.75; Aynur Koçak, *a.g.e.*, 364.

¹¹⁵¹ Ahmet Atilla Şentürk, *16. Yüzyıl Mesnevilerinde Hayvan Motifleri*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, s.696.

taşması, katar katar çölde yol alması, üstüne mahfe kurulması, Kur'ân' daki bazı ayetlere telmih vb. şekillerde ele alınır¹¹⁵².

Deve, tasavvufta ve tasavvufî edebiyatımızda geniş yer tutar. Deve bu alanda madde ile manayı birleştiren köprü olarak ele alınır. Devenin kendisi ahireti, yükü ise dünyayı simgeler. Ağzının köpürmesi onun mestliğine işarettir. Bir hadiste “ Müminler, yumuşak ve yavaş tabiatlı olurlar, güzel yürüyen ve çekince gelen deveye benzerler. ” buyrulmuş ve deve teşbihler vasıtasıyla övülmüştür¹¹⁵³.

Bilindiği gibi eskiden deve kervanlarıyla yük taşınırken beşli deve filosu önlerindeki eşeğe uyardı. Bu durum eşeğin kuvvetli hafızasından ve yol bulabilme kabiliyetinden kaynaklanıyordu. Ancak bu durum bir fıkraya konu olmuştur. Buna göre develer, sırtlarında onca yükte çölleri aşmalarından erinmezlermiş de insanların bir deve katarı önüne eşeği serdar etmelerine çok üzülürlermiş. Bunun için de öbür dünyada insandan şikâyetçi olacaklarmış¹¹⁵⁴. Bilmecelerimizde de yerini alan develer aşağıdaki örneklerde fiziki ve karakteristik özellikleriyle yerini almıştır:

Ağır gider yol alır,
Yük üstüne yük alır. (Elazığ)

Eğri budu, eğri beli
Kinini bilmeyen deli. (Elazığ)¹¹⁵⁵

Anonim Halk Şiirimiz hareketi ve çağrışımı çok geniş olan tekerlemelerimizde deveye sıkça rastlanır. Mesela, masalların girişinde yer alan tekerlemelerde ismi geçen birçok hayvanın özellikleri verilir. “ Develer tellal, yeşil kurbağalar natır iken...” gibi. Ninnilerimizde geçen hayvanlar bilinen özellikleri dolayısıyla yerlerini alırlar. Aşağıdaki ninni örneğinde deve benzetme içerisinde ele alınır:

Anası da katır ninni,
Hiç bilmiyor hatır ninni,
Babası da deve yavrum,
Hiç gelmiyor eve ninni,
Halası da koyun yavrum,
Hiç bilmiyor oyun ninni¹¹⁵⁶.

Halk düşüncesinin geliştirdiği Bektaşî fıkralarında birçok hayvan motifi vardır. Bu fıkraların birisinde deve söz konusu edilir. “ Vurma Hayvandır ” isimli bir fıkraya göre: “ Bir gün başıboş bir deve açık gördüğü cami kapısından içeri dalmış. Cami içinde gezdikçe kandilleri kırmış. Deveyi cami içinde ve kandillere zarar verdiğini gören kayyum onu döve döve dışarı çıkarmış. Tam o sırada oradan bir Bektaşî geçiyormuş, Kayyuma deveyi neden dövdüğünü sormuş. Kayyumun, “ deveyi camiye girdiği için dövüyorum.” cevabına karşılık Bektaşî: “ Vurma hayvandır. Akli ermeyerek girmiş. Bak, hiç benim camiye girdiğimi gördün mü?” demiş¹¹⁵⁷.

¹¹⁵² Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.425; Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.524; Melike Erdem Gündüz, *a.g.t.*,s.208.

¹¹⁵³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.78.

¹¹⁵⁴ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.233.

¹¹⁵⁵ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yay., s.176.

¹¹⁵⁶ Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yay., 1982, s.2069.

¹¹⁵⁷ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.35.

Develer, çöllerin vazgeçilmez binek ve yük araçlarıdır. Bunun için insanların hayatında önemli bir yer etmiştir. Türkler, develerle ilgili birçok atasözü söylemişlerdir. Türkiye Türkmenleri arasında manzum bir atasözü vardır:

Develer sunadır,
Koyun berber,
Keçi çerçidir,
At server.

Bu atasözünden anlaşılacağı üzere deve, başını kaldırmadan beslenemediği için sunaya; koyun, yeşilliklerde otları yiyerek aynı hizaya getirdiği için berbere; keçi, şuradan buradan beslendiği için çerçiye; at ise hayvanların en güzeli olduğu için uluya benzetilmiştir¹¹⁵⁸. Bir Arap atasözünde devenin azgınlığına işaret eden “ Deve azdığı zaman yükünü artır.” ifadesi kullanılır. “ Devenin derdi eşeğe yük olur.” atasözü devenin iriliğine; “ Deve büyüktür ama beşini bir eşek çeker.” atasözü devenin tabii oluşuna ve usluluğuna; “ Deveden büyük fil var.” atasözü deveden büyük hayvanın var olduğuna işaretir¹¹⁵⁹. Elindekiyle yetinmeyip daha çoğunu isteyen ve daha sonra da elindekini de yitirenler için “ Deve boynuz ararken kulaktan olmuş.” atasözü; yitirilen değerli şeyin yeri boş kalmaz anlamında “ Deve, deve yerine çöker.” atasözü; küçük bir çıkar peşinde koşmak, bazen kişi için felakete sebep olur anlamında “ Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.” atasözü; bir işi sıkıntısız yapmak varken aşırı ve zor eyleme başvurmak doğru değildir anlamında “ Deveye ‘ inişi mi seversin, yokuşu mu?’ demişler; ‘ düze kıran mı girdi.’ demiş.”; herkesin gördüğü bir olayı yorumlarla gizlemeye çalışmak boşunadır manasında “ Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenilmez.” atasözü; görünürdeki eylemlerle kişiliğe değer katılmaz anlamında “ Deve, Kâbe’ye gitmekle hacı olmaz.” atasözü kullanılır¹¹⁶⁰.

Deve ve onunla ilgili özellikler deyimlerimize de yansır. Büyük bir işten küçük bir parça için “ devede kulak ” deyimi; unutulmayan, sönmeyen büyük kin için “ deve kini ” deyimi; hiç görmediği bir şeye bakarcasına ters ters bakma için “ deve nalbanda bakar gibi bakmak ” deyimi; birinin parasını, malını kendine mal etmek anlamında “ deve yapmak ” deyimi; bir işin doğru bir tarafı olmadığını belirtmek için ‘ deveye ‘ boynun eğri ’ demişler; ‘ nerem doğru ki ’ demiş ” deyimi; bir kişiye yapamayacağı bir işi yaptırmaya çalışmak anlamında “ deveye hendek atlatmak ” deyimi kullanılır. Yine, “ Deveye ‘ mesleğin nedir?’ diye sormuşlar; ‘ terzilik ’ cevabını vermiş. Halk da ‘ elinden ayağından belli ’ demiş.” Karşılıklı konuşmalarda bir olayı çok abartanlar için “ Yok devenin nalı ” deyimi kullanılır¹¹⁶¹. Bunlardan başka deve için şu deyim ve atasözleri kullanılır: Deve kırdan iken gözü çorak yerde olur; deve toplarsan ‘ nar ’ cinsinden sığır toplarsan ‘ tarlan ’ cinsinden topla; deve ırığına, katır tırnağına bakar gibi; iki deve çarpışsa, ortada kara sinek kalır¹¹⁶².

C. Deve İle İlgili Genel Özellikler:

Fehîm-i Kadîm, deveyi şiirlerinde naka, cemmâz, üstür (üstürân) karşılıklarıyla toplam on (10) yerde işlemektedir. Âşık Ömer, şiirlerinde deveye çok az yer verir. Şair bir yerde deveci tabiriyle bir yerde de doğrudan deve olmak üzere deveyi iki (2) yerde

¹¹⁵⁸ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.233.

¹¹⁵⁹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.75.

¹¹⁶⁰ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yay., C.1, Ank., 1971, s.203-04.

¹¹⁶¹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.596-97, 947.

¹¹⁶² L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.233, 249.

işlemektedir. Karacaoğlan diğer iki şaire göre şiirlerinde deveye en çok yer veren şairdir. Karacaoğlan, şiirlerinde deve karşılığı olarak deve, maya, tülü maya, telli maya, taylak, köşek ve beserek isimlerini kullanır. Şair, incelediğimiz şiirlerinde deve ve onunla ilgili özellikleri yirmi üç (23) yerde işlemektedir. Ele aldığımız şiir örneklerinde devenin ağzının köpüklü olması, binek olarak kullanılması, boynuna çan takılması, çekilerek götürülmesi, üzerine çul serilmesi, kültürümüzdeki yeri, yük ve göç hayvanı olması, inanışlara yansması, hacc yolculuğunda kullanılması, katar halinde yürümesi gibi özellikleri dolayısıyla konu edilir.

1. Deve-Ağzının Köpüklü Olması:

Deve iyi bakıldığı zaman uysal bir hayvandır. Kızdığında ise can yakıcı ve tehlikeli olabilir. Onun kızması ağzının köpüklenmesinden anlaşılır. Deve yorulduğunda, geniş getirdiğinde veya kızdığında ağzından beyaz ve kırmızıya çalan renkte köpükler oluşur. Bu köpükler baloncuklar şeklindedir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde devenin ağzının köpüklü olması gerçeğini benzetme içinde ele alır. Şair, Mısır'ın yaşlılarını, zayıf vücutlu ve ağzı köpüklü develere benzetir. Bu benzetmeden hareketle develerin ağzında köpük oluşması gerçeği dile getirilir:

Üştürân lâgar-ten ü pü-kef-dehen harlar kavî
Ey su'âl iden mizâc-ı şeyh ü şâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/10.

2. Deve-Binek Olması:

Develer, çöllerin ve bozkırların vazgeçilmez binek araçlarıydı. Bunun için insanların hayatında önemli bir yer etmiştir. Uzak mesafeler arasındaki taşımacılığa uygun yapısıyla çöllerde yaşayan göçebeler için hayati bir öneme sahip olmuştur. Bundan dolayı çöl gemisi adıyla da anılmıştır. Fehîm, bir şiirinde dolaylı olarak devenin binek hayvanı olduğunu ifade eder. Deve-dalga teşbihi içerisinde devenin hem yürüyüşü hem de sırtına binilmesi ifade edilmiştir:

O denlü itdi tuğyan kim nice tûfân-ı feyz-âsâr
Süvâr oldı misâl-i nâka her yer mevc-i galtâna
Fehîm-i Kadîm, s.138, K., 7/7.

“ O derece coştı ki nasıl bir bereket tesirli bir tufan meydana getirdi de deve gibi yuvarlanan dalgalara bindi.”

3. Deve-Boynuna Çan Takılması:

Çan, şekil olarak bir bardağa ya da armuda benzeyen tunçtan yapılan bir alettir. Yapımında kullanılan karışıma (bakır-pirinç karışımı) ve büyüklüğüne göre farklı sesler çıkarır. Çanın ortasında metal bir top olup hayvanın hareketiyle çanın sağına soluna değer ve sesler çıkarır. Kültürümüzde eskiden olduğu gibi günümüzde de at, deve, köpek, koyun, kuzu, dana ve keçi gibi evcil hayvanların boyunlarına bazen süs niyetine bazen de onlardan haber alma amaçlı çan takılır. Bu çan günümüzde çingirak ve zil olarak da bilinmektedir. Bilindiği gibi eskiden kapıların üstüne çingirak asılırdı. Gelen misafir, o çingırağı çalarak ev sahibine haber verirdi¹¹⁶³. Çingirak şiirimizde çan, ceres ve derây karşılıklarıyla yer almaktadır. Eski taşımacılık sisteminde deve kervanının önemli bir yer tutması, çan ile ilgili söyleyişlerin zenginliğine zemin hazırlamıştır. Deve kervanlarında genelde yavru develere ve kervanın en sonunda olan deveye çan takılırdı. Bunun sebebi kervanın bozulup bozulmadığını öğrenmekti. Eğer kervancı başı, çan sesini duymaz ise arkasındaki kervanın dağıldığına

¹¹⁶³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.83.

hükmederdi¹¹⁶⁴. Fehîm, aşağıdaki şiirinde devenin boynuna çan takıldığını hatırlatarak bunun gerekliliğine işaret eder. Çan sesinin duyulabilmesi için yolculuğun başlaması gerekir. Şair; yola girmek, çan ve inlemek kelimeleri ile bu yolculuğun başladığını ifade eder:

Eylemem gerden-i cemmâzumı muhtâc-ı derây
Hasret-i yâr ile girdüm yola nâlân olarak

Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/3.

Fehîm, yukarıdaki şiirinde “ Hızlı giden erkek devemin boynunu çana muhtaç eylemem, çünkü sevgilinin hasretiyle inleyerek yola girdim.” diyerek âşîğın avazını, feryat ve figanını devenin boynundaki çanın çıkardığı sese benzetmiştir. Burada çan ile âşîğın gönlü arasında şekil yönüyle bir ilgi kurulabilir. Böylelikle çanın sesi ile gönlün inlemesi arasında bir başka tasavvur kurulur.

Fehîm’de erkek devenin, Karacaoğlan’da ise dişi devenin boynunda çan vardır. Çan, develere süs, durumdan haber verme ve ikaz amaçlı takılıyordu. Karacaoğlan aşağıdaki dörtlüğünde deve-çan ilişkisini uyarma, haber verme amaçlı kullanmıştır. Şair, duyduğu çan sesinin sevgilinin devesine ait olduğunu düşünerek bir duygu yoğunluğu yaşamaktadır. Bu sebeple de çanın her vuruşu, âşîğın bağırmı yaktmaktadır:

Sevdiğim sendedir mayanın hası,
Bağrımı deliyor çanın sesi,
Her sabah, her sabah göçün arkası,
Ağalar beğleri arzular gider.

Karacaoğlan, s.196, Koş., 285/1.

Develerin boynuna takılan çanlar, devenin yürüyüş ahengine göre sesler çıkarmaktadır. Deve üzerindeki veya kervancı da bu yolculuk esnasında belirli ritimlerle bu seslere uyarak, belirli söz ve sesleri tekrar ederek aruz veznini oluşturdukları rivayet edilir¹¹⁶⁵.

4. Deve-Çekilmesi:

Develer, sarban veya sarvan denilen deveçiler tarafından yularından çekilerek götürülür. Bütün binek hayvanlarında olduğu gibi develer de tek başına çekilip götürülür. Ancak devenin çekilip götürülmesi denilince daha çok deve kervanları akla gelmektedir. Bu deve kervanları bazen beş bazen de yedişerli guruplar halinde olurdu. Bu develer ince bir urgan ile birbirine bağlanır ve ipin ucu kervanı çeken kervancı başında olurdu¹¹⁶⁶. Fehîm, aşağıdaki şiirinde devenin çekilerek götürülmesi hususunu çeşitli teşbihler içerisinde ele alır. Şair, güneş ve ayı, mahfilli devenin çekicisi olarak tasavvur ederek güneş ve ay ile deveci arasında ilgi kurar. Güneş ve ayın devenin çekicisi olarak tasavvur edilmesinde devenin çölde, ay ve güneşin gökyüzünde uzun yolculuk yapması rol oynar. Bilindiği gibi eskiden uzun yola develer sürülürdü. Bu uzun yolculuk birçok gece ve gündüzü içine alırdı. Hal böyle olunca şairin muhayyilesinde gündüzleri güneş, geceleri ise ay, deveci olarak düşünülmüştür. Çünkü güneş ve ay, deve gibi aylarca yol almaktadır. Deveci, devenin önünde yer alır ve onu çeker. Ay ve güneş de böyledir. Ara sıra arkada kalsalar da hep önde seyrederek:

Cân u dil ile Ka’be’de bir âlem-i nûruz
Hûrşîd ile meh nâka-keş-i mahfilümüzdür

Fehîm-i Kadîm, s.452, G., 109/5.

¹¹⁶⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.103.

¹¹⁶⁵ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.80.

¹¹⁶⁶ İskender Pala, *a.g.s.*, s.282.

Fehîm’de deveci ay ve güneş iken Karacaoğlan’da deveci sevgilidir. Şair, sevgilinin bir deve katarı önünde kervancı başı olduğunu ima ederek onun, develeri yaylaya çektiğini söyler. Yukarıda da ifade edildiği gibi bir kervan, beş ya da yedi deveden oluşurdu ve bu develer ince bir organla birbirine bağlanırdı. Aşağıdaki şiire göre birbirine ince bir organla bağlanan deve kervanının ipinin ucu sevgilinin elindedir. Çünkü sevgili bu katarı kendine uydurmuştur. Sevgilinin kendine uydurduğu katarın dışı develerden oluşması deve-güzeller teşbihini akla getirir. Ayrıca develerin yayla göçlerinde kullanıldığı bilgisi verilir:

Sırtına giyinmiş sırf mâvi soya,
Cemâlin benzettim şol doğan aya,
Kendine uydurmuş bir katar maya,
Urum deyip yaylasına çekiyor.

Karacaoğlan, s.149, Koş., 218/3.

5. Deve-Çökmesi:

Deve, yük ve binek hayvanıdır. Deve yüksek bir hayvan olduğu için onun üzerine binmek ya da ona yük yüklemek için çökmesi gerekir. Deve, insan gibi dizlerini kırarak yere çöker. Karacaoğlan, devenin çökme özelliğini bir inanış içerisinde ifade eder:

Kapımıza kara deve çökünce,
Fırtınası şol âlemi yıkınca,
Cehenneme kul seçilip çıkınca,
Kadir Mevlâ’m, o kullardan eyleme.

Karacaoğlan, s.326, D., 453/2.

6. Deve-Değer:

Türk kültüründe develer önemli bir yere sahiptir. Özellikle kızıl develer, kültürümüzde değer ve zenginlik ifadesi olarak yerlerini alır. Bu develerin gelip geçtikleri yerlere kıymet ve önem kazandırdıkları söylenir. Osmanlılar develeri maya, lök ve hecin olmak üzere üçe ayırmışlar ve “ hecin ” cinsini bu develerin en değerlisi saymışlardır. Görüldüğü gibi bazı develer renk ve yürüyüş özelliklerine göre değer kazanmıştır. Karacaoğlan, bir şiirinde “ sendedir mayanın hası ” ifadesini kullanarak develer arasındaki kıymetin ve değer varlığına işaret eder. Şair, belirli özellikleriyle en güzel devenin sevdiğine ait olduğunu söyler:

Sevdiğim sendedir mayanın hası,
Bağrımı deliyor çanının sesi,
Her sabah, her sabah, göçün arkası,
Ağalar beğleri arzular gider.

Karacaoğlan, s.196, Koş., 285/1.

7. Deve-Deveci (sarbân-sarvân):

İncelediğimiz şiir örneklerinde deveci karşılığı olarak doğrudan şütürbân, sarbân, sarvân ve nâkacı tabirleri kullanılıyor. Bunların dışında çeşitli benzetmelerle âşık, sevgili, güneş ve ay gibi unsurlar deveci olarak tasavvur edilmiştir. Deveci, deveyi yetiştiren, onun bakımını yapıp ihtiyaçlarını karşılayan, yükünü yükleyip indiren; deve kervanını hareketini düzenleyen, menzillerini ve konaklarını tayin eden; deve kervana yol gösteren ve deve kervanının hareket saatini ve yönünü tespit eden kişidir¹¹⁶⁷. Fehîm, bir şiirinde “ sarban, rah ve zirk-i selîm ifadelerini kullanarak deve-deveci ilişkisini ortaya koyar. Şair, aşağıdaki

¹¹⁶⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.85.

beytinde “ Ey devci! Bana sevgilimin gamının düşüncesi, sana da selâmeti anış, Tanrı’yı anarak yola girelim.” diyerek kervan yolculuğunun devci için son derece meşakkatli bir iş olduğunu ve devcinin kervanı yola çıkarırken “ selametle ” demesi hususunu dile getirir:

Bana fikr-i gam-ı cânâne sana zikr-i selîm
Sarbâna girelüm râha Hudâ(h)vân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/6.

Devecilerin develeri yükleyip deve kervanını yola çıkarabilmeleri için götürecekleri yük eşyasının hazır olması gerekir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde deve kervanının iplik taşıyacağını anımsatarak devecilerin bu yükün hazır olmaması durumunda takınacağı tavrı dile getirir. Bu ifadeden devecilerin, kervanın yüklerinin hazırlanmasında bile söz sahibi oldukları anlaşılır:

Bezzâzlar sarâçlar durmayıp satar
Kapucular etti hem derdim beter
Nâkacılar avretlere söz atar
Dahi çıkarmadık kılaptan deyu
Âşık Ömer, s.17, D., 6/15.

Karcaoğlan, aşağıdaki dördlüğünde devci-âşık teşbihi içerisinde kervan-deveci ilişkisini işler. Devci, deve kervanının bütün mesuliyetini yüklenen kişidir. Bu görev çok meşakkatli bir iştir. Ancak kervanı oluşturan güzeller olunca o kervanın bütün yükünü çekmek âşığa eğlence olacaktır:

Karac’oğlan, geldi güzel kervânı,
Ben olayım devesine sarvânı,
Fırsat elde iken sürün devrânı,
Kocalıkta devrân sürülmez imiş.
Karacaoğlan, s.135, Koş., 198/4.

7.1. Devci ile İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

İncelenen şiir örneklerinde âşık, sevgili, güneş ve ay gibi unsurlar devci olarak tasavvur edilmiştir.

7.1.1. Devci-Âşık:

Devci ile âşık arasında çile çekme, hükmetme, zorluklara katlanma yönleriyle bir ilgi kurulur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde, devci ile âşığı, işe başlarken Allah’ı anmaları ve çektikleri sıkıntılar dolayısıyla birbirine benzetir:

Bana fikr-i gam-ı cânâne sana zikr-i selîm
Sarbâna girelüm râha Hudâ(h)vân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/6.

Kervan, develerden oluşur ve onun yöneticisi devecidir. Ancak kervan güzellerden oluşursa onun idare edicisi de âşık olacaktır:

Karac’oğlan, geldi güzel kervânı,
Ben olayım devesine sarvânı,
Fırsat elde iken sürün devrânı,

Kocalıkta devrân sürülmez imiş.
Karacaoğlan, s.135, Koş., 198/4.

7.1.2. Deveci-Ay ve Güneş:

Güneş ve ayın deveci olarak tasavvur edilmesinde gece gündüz yol almaları etkilidir. Eskiden uzun yola develer sürülürdü. Bu uzun yolculuk, birçok gece ve gündüzü içine alırdı. Şair, aşağıdaki şiirinde güneş ve ayı, mahfilli devenin çekicisi olarak tasavvur ederek güneş ve ay ile deveci arasında ilgi kurar. Şairin muhayyilesinde gündüzleri güneş, geceleri ise ay, deveci olarak düşünülmüştür. Çünkü güneş ve ay, deve gibi aylarca yol almaktadır. Deveci, devenin önünde yer alır ve onu çeker. Ay ve güneş de böyle tasavvur edilmiştir:

Cân u dil ile Ka'be'de bir âlem-i nûruz
Hürşîd ile meh nâka-keş-i mahfilümüzdür
Fehîm-i Kadîm, s.452, G., 109/5.

7.1.3. Deveci-Sevgili:

Bir katar, beş ya da yedi deveden oluşurdu ve bu develer ince bir urganla birbirine bağlanırdı. Aşağıdaki şiire göre birbirine ince bir urganla bağlanan deve katarının ipinin ucu sevgilinin elindedir. Çünkü sevgili, bu katarın devecisidir. Güzellerden oluşan deve katarının bütün yönetimi sevgilinin elindedir:

Sırtına giyinmiş sırf mâvi soya,
Cemâlin benzettim şol doğan aya,
Kendine uydurmuş bir katar maya,
Urum deyip yaylasına çekiyor.
Karacaoğlan, s.149, Koş., 218/3.

8. Deve-Deve Tabanı:

Develerin ayak tabanları yastık şeklindedir. Arkadan öne doru genişler. Bu özellik onların çöllerde rahatlıkla yürümelerini sağlar. Devetabanı aynı zamanda bir şarap kadehidir. Bu kadeh şekil bakımından devetabanına benzer. Normal şarap kadehinden biraz daha büyüktür¹¹⁶⁸. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde bir milletten bahseder. Onların çeşitli özellikleri yanında, ayak izlerinin devetabanına benzediğini de söyler:

Bir millet var, tepesinde gözü var,
Deve tabanına benzer izi var,
Çakal derler bir incecik yazı var,
Ondan öte uçar gider leylekler.
Karacaoğlan, s.223, D., 448/5.

9. Deve-Göç:

Develer, uzak mesafeler arasındaki taşımacılığa uygun yapısıyla çöllerde, ovalarda yaşayan göçebeler için hayati öneme sahiptir. Deve-göç ilişkisine Karacaoğlan'ın pek çok şiirinde rastlanır. Bunun sebebi şairin konar-göçer kültürü devam ettiren Yörüklerden olmasıdır. Kışın su kenarlarına inilir, yazın ise yaylalara çıkılırdı. Bu göç esnasında atın yanında deve de çok kullanılırdı. Karacaoğlan yaklaşık yedi şiirinde deve-göç ilişkisini işler. Aşağıdaki şiirde deve, katar, alay ve göç kelimeleri ile bu husus ifade edilmiştir:

¹¹⁶⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.128.

Arap atı köstek ile tutarlar,
Binerler üstüne cirit atarlar,
Benli cennet mayaların katarlar,
Alay kurup göç önüne düştü mü?
Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/3.

10. Deve-Hac Yolculuğu:

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra üzerlerine farz olan hac vazifesini ifa etmek üzere deve sırtında kutsal topraklara gitmişlerdir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde deveyle hac yolculuğu çok yaygınlaşmıştır. Devenin hac yolculuğunda tercih edilmesinin nedeni uzun yolculuklardaki dayanıklılığıdır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde deve, mahfil, Kâ'be, nûr kelimeleriyle bu gerçeği hatırlatır:

Cân u dil ile Ka'be'de bir âlem-i nûruz
Hürşîd ile meh nâka-keş-i mahfilümüzdür
Fehîm-i Kadîm, s.452, G., 109/5.

11. Deve-İnanış:

Kültürümüzde deve ile ilgili pek çok inanış mevcuttur. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde kara deveyle ilgili bir halk inanışından bahseder. Şiirde kıyamet ve ahiret manzarası çizen şair, kıyamet alameti olarak kapıya kara devenin çökmesini gösterir. Burada, kara deveye halk inanışlarında olumsuz bir özellik yüklendiği görülür:

Kapımıza kara deve çökünce,
Fırtınası şol âlemi yıkınca,
Cehenneme kul seçilip çıkınca,
Kadir Mevlâ'm, o kullardan eyleme.
Karacaoğlan, s.326, D., 453/2.

12. Deve-Kervân/Katar:

Kervan veya katar birbiri ardına dizilmiş hayvan kfilesi demektir. Eskiden uzun seyahatler ve ticari yolculuklar kervanlarla yapılırdı. Bu kervanları yerine göre atlar, develer ve katırlar oluşturmuştur. Kervanların ağır kervan ve hafif kervan olmak üzere iki türü vardır. Ağır kervanlarda genelde develer kullanılırdı. Ağır kervanlarda develere yüklenen eşyaların ağırlığı da artardı. Bazen bir kervanda eşyayla birlikte 40-50 bin kişi de taşınırdı. Kış aylarında gündüz, yaz aylarında ise gece yol alınırdı. Kervanda develer yedişerli gurup halinde yürütülürdü. Her yedili gurup bir ince urganla birbirine bağlanıp ipin ucu kervanı çeken kişide olurdu. En sondaki devenin boynuna çan takılarak kervanın dağılıp dağılmadığından haberdar olunurdu. Ağır kervanlarda yola çıkılacağı zaman davul çalınarak ahaliye haber verilirdi¹¹⁶⁹. Kervanda bütün hayvanlar tek sıra halinde olurdu ve aynı yolu takip ederdi. Böylece kervanın yönetimi ve denetimi kolay olurdu. Eski bir deyiş olan “ Katar katar develer geçiyor.” ifadesi bu hususu belirtmek için söylenen bir sözdür. Karacaoğlan, doğrudan ve dolaylı olarak on bir (11) şiirinde deve-kervan ilişkisini işler. Aşağıdaki dörtlükte şairin deve kervanına katıldığı ve Yemen'e gittiği görülür:

Hemene de Karacaoğlan hemene,

¹¹⁶⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.282.

Çanlı kervân indirmişsin Yemen'e,
Sevdim ise ben yârimi, kime ne?
N' ettim ola şu koğlaşan ile ben.
Karacaoğlan, s.7, Koş., 9/4.

Deve kervanını oluşturan develerin sayısının binleri bulduğu bilinir. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde deve kervanının binlerce deveden oluştuğunu ifade eder:

Ağzı şeker, dili lebin balıdır,
Ah ettikçe yüreğimi erdir,
Bin katar içinde bu bir tülüdür,
Urum' da Şam'da birdir bu gelin.
Karacaoğlan, s.5, Koş., 7/1.

13. Deve-Koşması:

Deve, cüssesine rağmen diğer binek hayvanları gibi koşma özelliğine sahiptir. Hatta bu özelliği iyi olacak ki çeşitli devirlerde deve yarışları yapılmış ve bu yarışlar çok sevilmiştir. Fehîm, bir beytinde devenin üzerinde mahmille olduğu halde koşarak yola girdiğini söyler:

Hâne-ber-düş bir abdâla dönüp bir nakâ
Yâr-ı mahmille revân oldı şitabân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/4.

14. Deve-Konaklama:

Develerle yapılan yolculuklarda önceden belirlenmiş duraklar ve konaklama yerleri vardı. Bu yerler kervancı başı tarafından belirlenirdi. Konaklama yerlerinde kervanların güvenliğini sağlamakla görevli muhafızlar çalışırdı¹¹⁷⁰. Selçuklular kervanların konaklamaları için kervansaraylar yaptırmıştır. Aşağıdaki şiirde kervanı yöneten âşık olduğu için o, devesinin bir bağda konaklamasından yanadır:

Bir bağda kim menzîl ide mahmîl-i nalem
Hep beyzâ-ı murgâmı figân-ı ceres eyler
Fehîm-i Kadîm, s.380, G., 57/5.

15. Deve-Mahmil:

Mahmil, deve üstüne çatılıp konulan iki taraflı bir aparatır. Mahmil, yolcu veya yük taşıma için yapılmıştır. Deve uzun yolculuklarda, dolayısıyla da çöllerde kullanıldığı için onun mahmilin üstü genelde örtülüdür¹¹⁷¹. Deve-mahmil ilişkisi sadece Fehîm'in şiirlerinde görülür. Fehîm, aşağıdaki şiirinde deve, ev, mahfe ve yol kelimeleriyle bu ilişkiyi çok güzel örnekler. Şair, deve üzerinde üstü örtülü olan mahmili bir eve benzetir:

Hâne-ber-düş bir abdâla dönüp bir nakâ
Yâr-ı mahmille revân oldı şitabân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/4.

16. Deve-Mekân:

¹¹⁷⁰ İskender Pala, *a.g.s.*, s.282.

¹¹⁷¹ İskender Pala, *a.s.*, s.320.

Develer Asya ve Afrika devesi olmak üzere iki kısma ayrılır. Deve-mekân ilişkisi denilince genellikle bu iki kıta üzerindeki yerler akla gelir. Asya develeri ile Afrika develeri arasında hörgüçlerinin tekliği veya çiftliği yönüyle bir ayırım vardır. Deve mekânı denilince akla gelen ilk mekân çöllerdir. Fehîm, şiirlerinde deve mekânı olarak Kâbe, çöl ve Mısır'dan bahseder. Bir şiirinde övülenin adaleti sayesinde deve-arслан teşbihini yaparak deve mekânı olarak çölden bahseder:

Kays ile refikuz harem-i 'aşka revânuz
Şîrân-ı beyâbân-ı şütür mahmilümüzdür
Fehîm-i Kadîm, s.452, G., 109/4.

Karacaoğlan'ın şiirlerinde deveyle ilgili mekânların çeşitliliği göze çarpar. Yayla, dağ, ova, ev önü, il, Anadolu, mor sümbüllü yurtlar, Şam, Yemen, çöl ve Pohuru deve mekânı olarak zikredilmektedir. Aşağıdaki şiirde devenin mekânı yayla olur:

Havayı da, deli gönül, havayı,
Alıcı kuş yüksek yapar yuvayı,
Türkmen kızı katarlamış mayayı,
“ Hani yaylam?” der de arzular gider.
Karacaoğlan, s.196, Koş., 285/3.

17. Deve-Nazlı Oluşu:

Deve nazlı bir hayvandır. İyi bakıldığı, ilgilenildiği zaman son derece uysal ve sakin olur. Kötü davranıldığında ise son derece hırçın ve tehlikeli olur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Devecinin çektiği mihnete bakarak devenin nazlı oluşuna bin can ile razı olduk.” diyerek devenin nazlı bir hayvan olduğununun devecinin çekmiş olduğu mihnetten anlaşıldığını ifade eder:

Şîve-i üstüre bin cân ile kâ'il olduk
Âh kim bâr-keş-i bâr-ı şütür-bân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/5.

18. Deve-Renk:

Develer değişik renklere sahiptir. Ancak özellikle koyu renkli develere daha çok tesadüf edilir. Karacaoğlan bir şiirinde kara renkli bir deveden bahseder. Bu şiirdeki ifadeden kara renkli devenin halk arasında olumsuz bir anlam kazandığı görülür:

Kapımıza kara deve çökünce,
Fırtınası şol âlemi yıkınca,
Cehenneme kul seçilip çıkınca,
Kadir Mevlâ'm, o kullardan eyleme.
Karacaoğlan, s.326, D., 453/2.

19. Deve-Ses:

Deve sesi kalın bir böğrüşmedir. Aşağıdaki şiirde dişi develerin bağrıştığı söylenerek develerin ses özelliği hakkında bilgi verilir:

Yücesinde emme geyikler geşir,

Eteğinde telli turnam çağrışır,
İli göçmüş mayaları bağrışır,
İller melil melil, bilmem nedendir?
Karacaoğlan, s.40, Koş., 58/4.

20. Deve-Veysel Karanî:

Veysel Karanî, Tâbiîn'nin büyüklerindedir. Peygamberimiz zamanında yaşamışsa da onu görememiştir. Onun hayatı hakkında birçok menkıbe vardır. Uzun yıllar deve çobancılığı yaptığı ve geçimini böyle sürdürdüğü bilinir. Peygamberimiz, kendisini görmeden ona sonsuz inanan Veysel Karanî'ye hırka-i şerifini hediye etmiştir. Peygamberimizin vefatından sonra bu emaneti Veysel Karanî'ye Hz. Ali ve Hz. Ömer'in götürdüğü rivayet edilir. Bu amaçla yola koyulan iki sahabe, Veysel Karanî'yi develerin yanında namaz kılarken bulurlar. Rivayete göre o namaz kılarken develere bir melek eşlik ediyormuş:

Hüdânın emriyle geldi cihâna
Hidmet etmek için beni insana
Hak hidâyet etti Veysel Karân'a
Deve ferîştehtir hayvan sûretâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/6.

21. Deve-Yola Çıkarken “ Selametle ” Denmesi:

Şair, aşağıdaki beytinde “ Ey devci! Bana sevgilimin gamının düşüncesi, sana da selâmeti anış, Tanrı'yı anarak yola girelim.” diyerek kervan yolculuğunun deveci için son derece meşakkatli bir iş olduğunu ve devecinin kervanı yola çıkarırken “ selametle ” demesi gerektiğini dile getirir:

Bana fikr-i gam-ı cânâne sana zikr-i selîm
Sarbâna girelüm râha Hudâ(h)vân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/6.

22. Deve-Yük/Hizmet Hayvanı:

Tarih boyunca insanlarla iç içe yaşamış olan develer, zamanından beri insanlığın emrinde ve hizmetinde olmuşlardır. Uzun yolculukların taşıyıcısı, orduların nakliye aracı ve binek hayvanıdır. Deve, eskiden olduğu gibi günümüzde de yük ve taşımacılıkta önemli bir hizmet hayvanıdır. Deve, açlığa ve susuzluğa günlerce dayanabilen ve bu halde 18 saat yol alabilen bir hayvandır. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde devenin bütün bu özelliklerini kapsayacak genel bir ifade kullanır. Devenin insanlığa hizmet için yaratıldığını söyleyerek onun önemine dikkat çeker:

Hüdâ'nın emriyle geldi cihâna
Hidmet etmek için benî insâna
Hak hidâyet etti Veysel Karân'a
Deve ferîştehtir hayvan sûretâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/6.

Devenin ağır yük kaldırabildiği, maddi değeri büyük olan yükler taşıdığı bilinir. Eskiden, ipek, kumaş ve iplik gibi yük taşımacılığında; çeyiz götürmede develer kullanılırdı. Bunların dışında konar-göçer toplumlarda deve önemli bir göç taşıma aracı olmuştur. Karacaoğlan bu hususu şöyle dile getirir:

Karac'oğlan der ki: Zâtından zâtı,
Yükledin de gitsin deveyi, atı,
Göçmek değil bizim ilin murâdı,
Yâr ile gittiğim yollar görünür.
Karacaoğlan, s.214, Koş., 312/6.

Karacaoğlan, bir başka şiirinde devenin taşıdığı yükün kumaş olduğunu belirtir:

İngininden yükseğine çıkılmaz,
Kaplan girse meşelerin sökülmez,
Kumaş yüklü tor taylağın çekilmez,
Evleri sürgüne gitti yaylanın.
Karacaoğlan, s.222, Koş., 323/3.

Âşık Ömer, develerin yükünün iplik olduğunu hatırlatır. Şair, aşağıdaki şiirde kadınların deve yükü için iplik yetiştirememeleri dolayısıyla devecilerin hışmına uğradıklarını söyler:

Bezzâzlar saraclar durmayıp satar
Kapucular etti hem derdim beter
Nâkacılar avretlere söz atar
Dahi çıkarmadık kılabdan deyu
Âşık Ömer, s.17, D., 6/15.

Fehîm ise çeşitli teşbihler içerisinde develerin su taşımada kullanıldığı bilgisini verir:

Tâbdan huşk-leb ü eşk ile tûfân-ber-dûş
Gidelüm âb-keş üstür gibi galtan olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/8.

23. Deve-Yürümesi:

Deve belirli bir ahenkle ve salınışla yürür. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ O derece çoştu ki nasıl bir bereketli tufan meydana getirdi de deve gibi yuvarlanan dalgalara bindi.” ifadesiyle devenin yürüyüşünü “ yuvarlanmak ” olarak tasavvur eder:

O denlü itdi tuğyân kim nice tûfân-feyzâsâr
Süvâr oldı misâl-i nâka her mevc-i galtana
Fehîm-i Kadîm, s.138, K., 7/7.

Karacaoğlan ise deve-sevgili teşbihi içerisinde devenin yürüyüşünü “ sallanmak ” olarak nitelendirir:

Sen asla kötüyenen eyleme Pazar,
Hamaylılar takın, değmesin nazar,
Ağca cerân gibi, çölde ne gezer?
Tülü maya gibi sallan, gez gelin.
Karacaoğlan, s.120, Koş., 174/3.

Develer yavaş yürüyebildikleri gibi hızlı da yürüyebilirler. Bu durum binicinin ilgi ve yönetimiyle ilgilidir. Fehîm-i Kadîm, aşağıdaki beytinde hızlı giden bir deveden bahseder:

Eylemem gerden-i cemmâzumı muhtâc-ı derây
Hasret-i yâr ile girdüm yola nâlân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/3.

D. Deveyle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

İncelenen şiir örneklerinde deve, abdal, arslan, âşık, bir millet, dalga, melek, Mısır'ın ihtiyaçları ve sevgili için benzetilen olarak ele alınıyor.

1. Deve-Abdal:

Deve ile abdal arasında kurulan benzerik gezgin olmaları, kararsız olmaları, devamlı yer değiştirmeleri dolayısıyladır. Abdal, az konuşan, az uyuyan ve halktan ayrı ve gezgin olarak yaşayan kişilere denilir¹¹⁷². Fehîm, aşağıdaki şiirde deveyi evi sırtında serseri bir abdala teşbih eder. Abdalın evinin sırtında olması onların gezginliğini ifade eder. Abdallar, nereye giderse orada konaklar. Devenin sırtındaki evi ise mahfesidir. Deve de bu mahfeyle birlikte yola koyulur. Onun da abdal gibi gideceği mekân, menzil belli değildir. Deve, abdal gibi, çılgın, mest, yük altında olduğu halde yüke galip, baş kaldıran, durmadan yol alan bir şerkeştir:

Hâne-ber-dûş bir abdâla dönüp bir nâka
Yâr-ı mahmille revân oldı şitâbân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/4.

2. Deve-Arslan:

Deve-arslan teşbihi övülenin adaleti sayesinde kurulur. Evcil ve vahşi hayvanın bir araya getirilmesi, içinde bulunulan halet-i ruhiye ile ilgilidir. Aşık, Mecnûn ile arkadaş olunca gideceği yol da onun gibi olur. Bilindiği gibi Mecnûn Leyla'nın aşkıyla çöllere düşmüş, çöllerde yabani ve vahşi hayvanlarla dostluk kurarak aşkın haremine yani gerçek aşka ulaşmıştır. Âşık da aşk haremine doğru yol almaktadır. Bunun için de Mecnûn'un geçtiği sınavlardan geçecektir. Zaman gelir âşık, çölün arslanlarını oturduğu mahmilin devesi yapar ve gerçek aşka ulaşır:

Kays ile refkuz harem-i 'aşka revânuz
Şîrân-ı beyâbân-ı şütür mahmilümüzdür
Fehîm-i Kadîm, s.452, G., 109/4.

3. Deve-Âşık:

Deve ile âşık arasında mihnet ve acı çekme, yük taşıma, yolculuk yapma, serkeş olma, yuvarlanarak yürüme ile ilgili benzerlikler söz konusudur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Harareten dudağı kurumuş ve göz yaşı ile tufanı omuzda taşıyarak, su taşıyan bir deve gibi yuvarlanıp gidelim. ” ifadesiyle deve ile âşık arasında bu teşbihleri kurar. Deve suyu sırtında taşıdığı için ondan faydalanamayacaktır, dolayısıyla hararetle olacaktır. Yuvarlanmak diye tabir edilen yürüyüşü sebebiyle de çalkalanan sular omuzlarını ıslatacaktır. Bu yönüyle

¹¹⁷² İskender Pala, *a.g.s.*, s.14.

bakıldığında sevgilin aşkıyla yemeden içmeden kesilen ve her daim gözyaşı dökten âşık profili bu teşbihe zemin hazırlar:

Tâbdân huşk-leb ü eşk ile tûfân-ber-dûş
Gidelüm âb-keş üstür gibi galtân olarak
Fehîm-i Kadîm, s.196, K., 16/8.

Karacaoğlan ise deve ile âşık arasında karşılaştırma yapar. İkili arasında yük çekme ve taşıma yönüyle ilgi kurulur. Şair, sevgiliye gönül veren aşığın çektiği yükün yüz deveye misal olduğunu söyler:

Yavru, bu sözlerim sana misâldir,
Acı sözler muhabbeti kısaldır,
Gönül versen, yüz deveye misâldir,
Uzadıkça katarına avlar var.
Karacaoğlan, s.168, Koş., 244/4.

4. Deve (devetabanı)-Bir Millet:

Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde mitolojiye geçmiş ya da halk inanışlarına yansımış bir milletin özelliklerinden bahsetmektedir. Bu milletin tepesinde gözü olduğu ve ayak izlerinin devetabanına benzediği, ifade eder. Bilindiği gibi, devetabanı yastık şeklinde geniş bir izdir:

Bir millet var, tepesinde gözü var,
Deve tabanına benzer izi var,
Çakal derler bir incecik yazı var,
Ondan öte uçar gider leylekler.
Karacaoğlan, s.223, D., 448/5.

5. Deve-Dalga:

Deve ile dalga arasında şekil ve hareket yönüyle bir ilgi söz konusudur. Deve hörgücüyle ve yuvarlanmak diye tarif edilen yürüyüşüyle dalga için benzetilen olur. Dalgalar, denizde birbiri ardına gelecek şekilde hareket ederler, bu yönüyle devenin yürüyüşüne benzetilirler. Dalgaların inip kabarması da devenin hörgücüyle yol almasına teşbih edilir. Devenin yürüyüşünde bir ritim vardır. Deve durana kadar bu böyledir. Dalgaların oluşmasında da bir ritim vardır:

O denlü itdi tuğyan kim nice tûfân-ı yeyz-âsâr
Süvâr oldı misâl-i nâka her yer mevc-i galtâna
Fehîm-i Kadîm, s.138, K., 7/7.

“ O derece coştı ki nasıl bir bereket tesirli bir tufan meydana getirdi de deve gibi yuvarlanan dalgalara bindi.”

6. Deve-Mısır'ın İhtiyarları:

Zayıf vücutlu ve ağzı köpüklü develer ile Mısır'ın yaşlıları arasında görünüş ve işlev teşbihi kurulur. Şair, Mısır'ın yaşlılarını, zayıf vücutlu ve ağzı köpüklü develere benzetir:

Üştürân lâgar-ten ü pü-kef-dehen harlar kavî
Ey su'âl iden mizâc-ı şeyh ü şâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/10.

7. Deve-Melek:

Deve ile melek arasında yaratılışlarındaki gaye ve işlev yönüyle bir benzerlik kurulur. Bilindiği gibi meleklerin halleri başka yaratılmışlara benzemez. Bu yönüyle develer de diğer hayvanlardan ayrılır. Meleklerin amacı daima zikir ve tespihtir. Melekler belirli görevler için yaratılmışlardır. Bu görevlere asla asi olmazlar. Devenin de insana hizmet için yaratıldığı özelliklerinden anlaşılır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde devenin insanlığa sunduğu hizmetten ötürü onun hayvan suretinde bir melek olduğunu ifade eder:

Hüdânın emriyle geldi cihâna
Hidmet etmek için beni insana
Hak hidâyet etti Veysel Karân'a
Deve ferîştehtir hayvan sûretâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/6.

8. Deve-Sevgili:

Türk kültüründe sevgilinin güzelliğini deveye benzetme geleneği vardır. Özellikle bazı deve türleri bu teşbihte öne çıkar. Eskiden bazı deve türlerinin gelip geçtiği yere asalet ve değer kazandırdığı, sahibi için bereket olduğu hususu şiirlerimizde ifade edilegelmiştir. Karacaoğlan, devenin bu ve buna benzer özellikleri vasıtasıyla, toplam sekiz farklı şiirinde deve-sevgili teşbihini işler. Şiirlerinde sevgiliyi tülü, beylik, telli ve benli cennet mayaya benzetir. Mayanın dişi deve olması bu benzetmede önemlidir. Yörük Türkleri şişmanca güzel kadınlar için “ maya gibi ” tabirini kullanırlar. Karacaoğlan da bir Yörük Türk'üdür. Bunun için şiirlerinde maya-sevgili teşbihini çok işler:

Sen asla kötüyken eyleme pazar,
Hamaylılar takın, değmesin nazar,
Ağca cerân gibi, çölde ne gezer?
Tülü maya gibi sallan, gez gelin.
Karacaoğlan, s.120, Koş., 174/3.

Şair, bir başka şiirinde sevgiliyi yaşına girmemiş deve yavrusuna (beserek) benzetir:

Sarı edik geymiş koncu kısarık,
Gidiyor da birim birim basarak,
Anası hörü de, kızı beserek,
Emirlerden bir kız indi pınara.
Karacaoğlan, s.369, Tür., 499/1.

8. DOMUZ:

Domuza Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde domuz, donuz, donız, suska, şoşka, kaban, çokça; merdek (yavru), tonıs, tonuz, tonus, donus, dungız; Farsçada gürâz, hûk; Arapçada ise hıncır isimleri verilir¹¹⁷³.

Domuz geviş getirmeyen çift parmaklı memelilerdendir. Domuzun ağır ve şişman bir vücudu vardır. Başı kalın, boynu kısadır. Köpek dişleri çok gelişmiştir. Özellikle erkek

¹¹⁷³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.184-85; İlham Çeneli, a.g.m., s.120; Mütercim Âsım, a.g.s., s.301, 367; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.141.

domuz, bu dişleri silah olarak kullanır. Domuz, bitkisel besin, hayvanî madde, pislik gibi şeylerle beslenir. Yemek artıkları, leşler, bozulmuş otlar domuzun iştahla yediği besinlerdir. Çabuk üreyen bir hayvandır. Dişi domuz her seferinde 8-10 yavru doğurur. Dişi domuzun gebeliği 115 gün sürer. Domuz sadece yağı için değil bütün vücudu için beslenen bir hayvandır. Domuzun kılı, derisi ve tırnağı endüstride kullanılır. Ormanlarda, tarlalara yakın çevrelerde, dağlarda ve bataklıklarda yaşar. Yaban domuzu diğer domuz türlerine göre daha büyük ve haşmetlidir. Bu domuz türü, bir buçuk iki metre boyundadır. Bu türün vücudu sert, siyah kıllarla kaplı, gövdesi ise iki yandan şişkindir. Bacakları kısa olduğu için yere sağlam basar. Derisinin altı 3-6 cm. kalınlığında yağ tabakasıyla kaplıdır. Domuzun koku ve işitme duyusu çok gelişmiştir. Ancak görme duyusu zayıftır¹¹⁷⁴.

Domuz, yiyeceğini temiz ve pis diye ayırmaz. Domuzun dişisi çoğu kez hırsından erkeğinin üzerine çıkar ve bu haldeyken birkaç kilometre yol alır. Erkeği başka erkek domuzların yanına sokulmasına izin vermez. Bunu için dövüşür, hatta ölürlür. Dişi domuz on beş yaşına geldiğinde artık yavru yapmaz. Domuz, hastalandığı zaman yengeç yiyerek iyileşir¹¹⁷⁵.

A. Kültürümüzde Domuz:

Kültürümüzde özellikle Türklerin İslamiyet'in kabulü ile birlikte domuz, tabu kabul edilen bir hayvan olmuştur. Bu tabu, halk arasında o kadar yer etmiştir ki Anadolu insanı onun adını dahi anmaktan kaçınır olmuştur. Bunun için ona “ dağda gezen, sözüm ona, bengiş, çalgıç, civan ve yalın sak gibi isimler takmışlardır¹¹⁷⁶. Kültürümüzde domuz, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde yıl simgelerinden birisi olmuştur. Bu takvimin son yılı “ domuz yılı ”dır. Domuz yılından sonra tekrar “ sıçan yılına ” dönülür. Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var diyerek onlara özel anlamlar yüklemiştir. Mesela domuz yılı gelince kar ve soğuk olur ve kargaşa çıkarmış¹¹⁷⁷. Bu inanıştan da anlaşılacağı üzere domuz Eski Türklerce de olumsuz özellikleriyile ele alınmıştır.

Domuz, İslâm dininde hoş karşılanmayan bir hayvan olarak yerini almıştır. Bir rivayete göre bir kişi Peygamberimiz (s.a.v.)'e gelerek, domuz kılından fırça yapıp yapılamayacağını sordu. Peygamberimiz, cevap olarak “ beis yoktur ” demiştir. Resûl-i Ekrem bir hadisinde domuzun alınıp satılmasının yasaklandığını söyler: “ Allahü Tealâ içkiyi ve onun parasını haram kıldı... hıncır alım satımını haram kıldı...” Yine peygamberimiz bir hadisinde: “ Âlim olma isteği her Müslüman üzerine farz kılınmıştır, fakat ilmi layık olmayan öğretmek, domuzun boynunu mücevherât ile süslemeye benzer.” diyerek domuzun olumsuz özelliğine dikkat çekmiştir¹¹⁷⁸.

Halk arasında domuzla ilgili belli başlı inanışlar mevcuttur. Buna göre kim domuzun dişini üzerinde taşırsa itibar görür. Eğer o diş, bir hafta yağın içerisinde bekletilip sonra o yağ başa sürülürse saç uzun olur ve geç ağarır. Pirinç ve ekin tarlalarına musallat olan domuzu oradan uzaklaştırmak için domuz kemiğini yakıp kül haline getirmek ve onu domuzun geliş güzergâhı üzerine gömmek gerekir¹¹⁷⁹.

¹¹⁷⁴ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Domuz ” mad., C.2, s.995.

¹¹⁷⁵ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s. 135-36.

¹¹⁷⁶ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.244.

¹¹⁷⁷ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 170.

¹¹⁷⁸ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.138-39.

¹¹⁷⁹ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.366.

Rüyada domuz görmek, şerre, iflasa ve haram mala işarettir. Domuzun sırtına binmek mala kavuşmaya, etini yemek ise helal olmayan mala kavuşmaya işarettir. Kendisini rüyada domuz olarak görmek rezalete veya din değişikliğine işarettir. Domuz gibi yürüdüğünü görmek, sevince ve evlada; domuza sahip olduğunu görmek gam ve eleme; domuz otlattığını görmek küfre dalalettir¹¹⁸⁰.

B. Edebiyatımızda Domuz:

Domuz, Türk kültüründe ve edebiyatında daha çok müspet sayılmayan özellikleri dolayısıyla yerini almıştır. Ayıya yüklenen olumsuz anlamlar domuza da yüklenmiştir. Etinin yenmemesi, mundar oluşu, kâfirlerce etinin çok yenmesi şiirimizin konusu olur. Deyim ve atasözlerimizde de domuz olumsuz özellikleri ile anılır. Hainlik etmek, inatçı davranmak anlamında “ domuzluk etmek ” deyimi; sevimsiz bir kişiden az da olsa bir şey alabilmek anlamında “ domuzdan bir kıl çekmek ” deyimi kullanılır. Domuzla ilgili deyimlerimizdeki bu olumsuzluk atasözlerimizde de devam eder. Domuzun her şeyinin pis olduğunu belirtmek için “ Domuzun derisinden post, eski düşman dost olmaz.” atasözü; yaratılışı kötü olan bir kimsenin sonradan değişmeyeceği anlamında “ domuzun kuyruğunu kes yine domuz ” atasözü kullanılır¹¹⁸¹. Domuz, balçığı seven bir hayvandır. Onun mekânlarından birisi de balçıklı yerlerdir. Bu hususta söylenmiş iki atasözümüz vardır. Bunun için: “ Domuz balçıkta semirir ”ve “ Genç tayın ardından giden çiçekliğe düşer, domuzun ardından giden balçığa düşer. ” atasözleri kullanılır. Domuzun tahıla olan düşkünlüğü bilinir. Bu konuda “ Domuzdan korkan darı ekmez. ” atasözü kullanılır¹¹⁸².

C. Domuzla İlgili Genel Özellikler:

Domuz, eskiden bazı olumlu anlamları ile kültürümüzde yerini alsada daha sonra bu anlamlarını yitirmiş ve halk arasında müspet sayılmayan anlamalar kazanmıştır. Özellikle İslâmiyet’le birlikte domuz tamamen olumsuz çağrışımlar kazanmıştır. Domuz, olumsuz anlamlarıyla Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın birer şiirinde kendisine yer bulur.

1. Domuz-Kâfirlerce Yenmesi:

Kâfir, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayanlar için kullanılan bir kelimedir. Ancak bu kelime şiirimizde daha çok Müslüman olmayanları belirtmek için kullanılır¹¹⁸³. Domuz, İslâm dinince hoş karşılanmamış, eti haram sayılmıştır. Kültürümüzde tabu sayılmış Türk insanı onun adını anmaktan dahi kaçınmıştır. Hal böyle olunca domuz, Müslüman olmayanlarca anılmıştır. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde kâfirin bir lokma domuz eti için canını bile verebileceğinden bahsederek kâfirlerle Müslümanlar arasındaki inanış yönünden tezadı ortaya koyar. Domuz etinin kâfirlerce lezzetli bulunması da şiirden çıkarılan bir başka sonuçtur:

Meşhurdur müşgü ceylanın zâhir
Sırtlan dahi kefen soymağa mâhir
Hinzîr-i murdârı bulsa bir kâfir
Can verir bir lokma etine ammâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/8.

¹¹⁸⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.139.

¹¹⁸¹ Ali Püsküllüoğlu, *a.g.s.*, s.293; Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.246.

¹¹⁸² L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.244.

¹¹⁸³ İskender Pala, *a.g.s.*, s.273.

Domuz, İslam dinince yenmesi kesin olarak yasaklanmış bir hayvandır. Bu yasak, halkın davranışlarına da derinliğine işlemiştir. Din kurallarınca içki, esrar gibi yasak şeylere gösterilen hoşgörülülük domuz etine gösterilmez¹¹⁸⁴. Domuzun kâfirlerce yenmesi ile ilgili benzer bir ifadeye, Karacaoğlan'ın bir dördlüğünde rastlanır. Şair, domuz etini yiyenlerin Türk ve Müslüman olmadıklarını söyleyerek domuzun kültürümüzde ve dinimizdeki olumsuz yerine işaret eder. Domuz, İslam dinince yenmesi kesin olarak yasaklanmış bir hayvandır. Bu yasak, halkın davranışlarına da derinliğine işlemiştir. Din kurallarınca içki, esrar gibi yasak şeylere gösterilen hoşgörülülük domuz etine gösterilmez:

Seyr edüben gelir Karadeniz'i
Kanları yok, sarı sarı benizi,
Övün etmiş kara etli domuzu,
Dinleri var bizim dine benzemez.

Karacaoğlan, s.325, D., 450/3.

2. Domuz-Kara Etli Olması:

Domuzun eti karadır. Karacaoğlan, kâfirlerce övün edilen domuz etinin kara olduğu aynı şiirinde ifade eder:

Seyr edüben gelir Karadeniz'i
Kanları yok, sarı sarı benizi,
Övün etmiş kara etli domuzu,
Dinleri var bizim dine benzemez.

Karacaoğlan, s.325, D., 450/3.

3. Domuz-Mundar Olması:

Domuz, kültürümüzde ve dinimizde hoş karşılanmayan bir hayvandır. İslam dinine göre domuz mundar bir hayvandır. Yani etinin yenmesi haramdır. Mâlikî mezhebine göre domuz, tıpkı köpek gibi pistir. Onun uzuvlarından birisi neye değerse onu kirletir. Yedi kere guslü icap ettirir. Ancak İmam-ı Kurtubî, Bakara Sûresi' nin tefsirinde domuzun kılı dışındaki uzuvlarının haram kılındığını söyler:

Meşhurdur müşgü ceylanın zâhir
Sırtlan dahi kefen soymağa mâhir
Hınzîr-i murdârı bulsa bir kâfir
Can verir bir lokma etine ammâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/8.

9. EŞEK:

Eşeğe Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde eşek, eşşak, işak, esek, eşak; eşgek, eşyek, eştek, işek isimleri; Farsçada hâr ismi; Arapçada ise himâr ve merkep isimleri verilir¹¹⁸⁵.

Eşek, geniş getirmeyen, tek parmaklılar sınıfından, attan cüssece daha küçük bir hayvandır. Bugünkü evcil eşeklerin ilk ataları Habeşistan ve Kuzey Afrika'da yaşayan yabani eşeklerdir. Evcil eşekler bugün dünyanın her yerine yayılmıştır. Ancak özellikle Afrika, Güney Asya ve Güney Avrupa'da çok bulunur. Eşek, uzun kulaklı bir hayvandır. Daha çok

¹¹⁸⁴ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İst., 1973, s.68.

¹¹⁸⁵ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.224-25; İlham Çeneli, *a.g.m.*, s.107; Mütercim Âsım, *a.g.s.*, s.318; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.164.

yük ve binek hayvanı olarak kullanılır. Eşeğin iyi yük taşıyan ve süratli yürüyen cinsleri vardır. Kuvvetli olanı araba ve sapan çekmekte kullanılır. Eşek, çok dayanıklı ve iyi muameleden hoşlanan bir hayvandır. Eşeğin yavrusuna “ sığa ” adı verilir. Hayvanlar âleminde at ile eşekten başka diğer bir cinsle çiftleşen hayvan yoktur. Bir erkek eşek ile kısırak çiftleşirse “ katır ” doğar. Eşek arslanın kokusunu aldığı zaman ondan kaçmaz, hatta üzerine yürür¹¹⁸⁶.

A. Kültürümüzde Eşek:

Kültürümüzde eşek, yarışlara, oyunlara, hikâyelere, fıkralara konu olur. Anadolu’da hâlâ eşek yarışları düzenlenmektedir. Folklorumuzda iki gurup arasında oynanan “ uzun eşek oyunu ” hala tüm canlılığıyla hemen hemen her bölgemizde oynanmaktadır.

Eşek birçok kıssa ve hikâyede kendisine yer bulur. Nuh Tufânı’nda eşeğin gemiye binme hadisesi anlatılır. Buna göre: Hz. Nûh, hayvanları sırayla gemiye alırken sıra eşeğe gelmiş. Eşeğe gemiye binmesini işaret ettiği halde eşek gemiye binmemiş. Nûh Peygamber, eşeğe girmesi için birkaç kez daha komut vermiş. Ancak eşek yine girmemiş. Ancak Şeytan’ın eşeğin kuyruğuna asıldığı farkında değilmiş. Hz. Nûh, hiddetlenip: “ –Gir ya mel’ûn.” deyince eşek gemiye binmiş. Tufan esnasında Hz. Nûh, Şeytan’ı gemide görünce gemiye nasıl ve kimin izniyle girdiğini sormuş. O da: “ sen gir ya mel’ûn ” deyince girdim. Bu âlemde benden başka bir mel’un mu var, demiş¹¹⁸⁷. Eşek, Kur’ân’da Üzeyir Peygamber kıssasında geçer. Bu kıssaya göre Hz. Üzeyir, bir harabeye varmış ve “ Allah’ım burası ölümden sonra nasıl dirilecek.” demiş. Allah bunun üzerine onu ve eşeğini yüz yıl ölü bırakmış. Yüz yılın sonunda Allah onu tekrar diriltmiş ve sormuş: “ Burada ne kadar kaldın?” O, “ bir gün ya da daha az.” demiş. Allah: “ Hayır, yüz yıl ölü kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak bozulmuş mu? Bir de merkebine bak ” diye buyurmuş. Yüz yıl ölü kalan ve çürüyen eşek, Allah tarafından tekrar diriltiştir¹¹⁸⁸.

Eşek yol bulmada usta bir hayvandır. Bunun içinde eskiden her bir deve katarının önünde eşek götürülürmüş. Bu durum eşeğin yürürken çok dikkatli olması, su kanarlarına gelince durması gibi özelliklerinden kaynaklanır. Çünkü devenin bu özelliği yoktur. Toprak, su ayırımı yapmadan suya dalıp, yükü ıslatabilir veya boğulabilir. Eşeğin bir yolu bulabilmesi için o yoldan bir defa gitmesi ya da o yolda bir defa yatması yeterlidir. Eşeği bulunduğu yoldan çıkarıp başka bir yola bıraksalar o, gider ve yolunu tekrar bulur¹¹⁸⁹.

Bir inanışa göre eşeğin kulağı ağrıdığı zaman kulağı ya bağlanır ya da ufak bir taş oraya iliştirilir. Eşekle ilgili hususiyetler rüyalara da yansımıştır. Rüyada eşek görmek, saadete, yolculuğa ve ilme işarettir. Eşeğe binmek korkudan kurtulmaya, eğerli eşek görmek çok mala işarettir. Rüyada eşek sütü görmek, ucuzluğa, eşek sütünü içtiğini görmek hastalığa ve sonrasında ise sağlığa kavuşmaya delalettir¹¹⁹⁰.

B. Edebiyatımızda Eşek:

Edebiyatımızda eşek, sesi, tepme özelliği, hizmet hayvanı olması, inatçılığı, Hz. İsa’nın eşeği, kuvveti ve şehvete düşkün olması gibi özellikler dolayısıyla söz konusu edilir.

¹¹⁸⁶ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Eşek ” mad., C.2, s.1118-19; Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.105-06.

¹¹⁸⁷ İskender Pala, *a.g.s.*, s.211.

¹¹⁸⁸ İskender Pala, *a.s.*, s.211.

¹¹⁸⁹ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.365.

¹¹⁹⁰ Aynur Koçak, *a.e.*, s.366; Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.107.

Ayrıca eşek, şiirimizde; rakip, kötü kişi, vaiz, düşman, bencil kimseler için benzetilen olur¹¹⁹¹. Edebiyatımızda eşekle ilgili hikâyeler ve fıkralar anlatılmış, mizahi eserler yazılmıştır. Molla Lütfî'nin ve Şeyhî'nin “hârname” adlı eserlerinde olay eşek üzerine kurulmuştur¹¹⁹².

Fıkralarımıza birçok hayvan konu olur. Nasrettin Hoca deyince aklımıza hemen onun eşeği gelir. Eşekle yolculuğu, eşeğe ters binmesi, ödünç vermek istememesi fıkralarımızda işlenir. Mesela bir fıkra örneğinde Nasrettin Hoca'nın eşeğini ödünç vermek istememesi anlatılır: Hoca bir gün, eşeğini istemeyi alışkanlık haline getiren komşusunun kendisine doğru geldiğini görür. Komşusu gelir ve Hocanın eşeğini ister. Hoca, eşeği vermek istemediğinden eşeği başkasına verdiğini söyler. Ancak tam o sırada eşek anırmaya başlar. Komşu: “Aşk olsun hoca, eşeğin içeride ama bana vermiyorsun.” der. Hoca kızar ve şu cevabı verir: “Yok dedik ya... Aksakalımla benim sözüme inanmıyorsun da eşeğin söne mi inanıyorsun?”¹¹⁹³.

İnsanoğlu doğadaki birçok hayvanı konu edinen bilmece oluşturmuştur. Bu bilmecelerde genellikle bulunması istenen hayvanın değişik özellikleri yer alır. Eşekle ilgili bir bilmece örneği şöyledir: “Yamyam yanaklı, mantı kulaklı, Trabzon dişli, mahallenin tellalı.” Görüldüğü gibi bu bilmecede eşeğin birçok özelliği değişik benzetmeler içerisinde ifade edilmiştir. Ninnilerimizde geçen hayvanlar, belirli özellikleri vasıtasıyla ve toplum düşüncesinde kazandığı anlamlarla geçer. Mesela, halk arasında olumsuz hareketler yapan erkek çocuklar için “eşek sıpası” tabiri kullanılır. Bu hususu bir ninni örneğinde görmemiz mümkündür:

Dandan şişe tıpası,
Uyumadı kaldı eşek sıpası,
Dandan danalı bebek,
Uyumadı kaldı köpoğlu köpek!

Hayvan motifleri bilinen özellikleriyle tekerlemelere de yansır. Genellikle tekerlemelerin giriş kısımlarında birçok hayvan belirli teşbihlerle söz konusu edilir. Çoğu tekerlemede eşek “tuzcu” olarak ifade edilir.¹¹⁹⁴

İnsanların yoldaşı olan eşek, gündelik hayatı kolaylaştırmak için ömür boyu çalıştırılır. Ancak hiçbir zaman ona ata verilen değer verilmez. Hatta sesi dolayısıyla Kur'ân'da dahi yerilen bu talihsiz hayvan hakkında onun değersizliğini belirten pek çok atasözü vardır: “Eşek at olmaz, ciğer et olmaz.”, “Eşek kulağı kesilmekle küheylan olmaz.”, “Attan düşen ölmemiş, eşekten düşen ölmüş.”, “Eşeğin ölümü, köpeğe düğündür.”, “Eşeğe binen zahmetine biner.” ve “Eşek hoşaftan ne anlar.” Bunlardan başka atasözlerimizde, değerden yoksun kişilere unvan verilse bile onların değeri artmaz anlamında “Eşeğe altın semer vursalar eşek yine eşektir.” atasözü; ağır ve kötü iş yapan kişi bunu yine kendi düzeltir anlamında “Eşeği dama çıkaran yine kendi indirir.” atasözü kullanılır¹¹⁹⁵.

Deyimlerimizde de eşek genelde olumsuz özellikler içerisinde yerini alır. Özellikle kötü, akılsız, aptal, değersiz ve ukala tipleri betimlemede eşek sözcüğü kullanılır. “Eşek başı; eşek gibi; eşek inadı; eşek kadar; eşek kanıyla aşılınmak; eşek kuyruğu gibi ne uzar, ne kısalar; eşek kafalı; eşeklik etmek; eşek şakası gibi deyimler inatçı, anlayışsız, olduğu yerde

¹¹⁹¹ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.425; Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.526; Melike Erdem Gündüz, *a.g.t.*, s.209-10.

¹¹⁹² İskender Pala, *a.g.s.*, s.212.

¹¹⁹³ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.34.

¹¹⁹⁴ Adem Yıldız, *a.t.*, s.38, 47, 55.

¹¹⁹⁵ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.229-231.

sayan, vurdumduymaz, kaba insanları anlatmak için kullanılan deyimlerdir. “ Eşek cilvesi ” deyimi, kaba davranışlarla gösterilmeye çalışılan naz anlamında kullanılır. “ Eşek cenneti ” deyimi ise öbür dünyada ve cezaevi gibi yerleri belirtmek için kullanılır. İşi bütün olasılıklara karşı garantiye alma anlamında “ eşeğini sağlam kazığa bağlamak ” deyimi ve bir kişinin iyice canını yakmak anlamında “ eşek sudan gelinceye kadar dövmek ” deyimi kullanılır¹¹⁹⁶.

C. Eşek İle İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiir örneklerinde eşek ve onula ilgili özelliklere Fehîm-i Kadîm ve Âşık Ömer yedişer şiirinde yer vermiştir. Fehîm şiirlerinde eşek karşılığı olarak har ve himâr kelimelerini; Âşık Ömer ise eşek, har, himâr, yaban eşeği karşılıklarını kullanmıştır. Karacaoğlan yalnızca bir şiirinde eşeğe yer verir.

1. Eşek-Anlayışsız ve İnatçı Olması:

Eşek inatçı bir hayvandır. Bir eşeği zorlayarak ya da korkutarak, kendi yararına olamadığına inandığı bir işi yaptırmaya çalışmak oldukça zordur. Bunun için halk arasında eşeklerin anlayışsız ve inatçı olduğuna dair etkin bir kanaat vardır. Bu durum atasözü, deyim ve fıkra gibi birçok edebi ürünümüze yansımıştır. Âşık Ömer, bir şiirinde anlayışsız insanları eşeğe benzeterek eşeğin inatçılığına anlayışsızlığına vurgu yapar:

Har-ı lâyefhem elinden çektiğim gavga nedir
Hırmen-i ömrüm hevâya vermede ma'nâ nedir
Dâm içinde bülbül-i şeydâda keç da'va nedir
Vird ider ism-i Hüdâ' yı gonca-i ra'nâ nedir
Râh-ı Hakk'a gir yürü terk eyle enâniyetin
Âşık Ömer, s.380, Muham., 609/2.

2. Eşek-Arpa:

Eşek, at, katır gibi yük ve binek hayvanları arpa ile beslenirler. Ot, yulaf, yonca gibi bitkilerle beslenen eşeğe destek amaçlı genellikle arpa yedirilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde çeşitli teşbihler içinde Hz. İsa'nın eşeğinin arpa ile beslendiğini söyler:

Cûd-ı nâzârında har-ı 'İsâ da olursa
Perverde-i cev cevher-i şehvârı ne bilsün
Fehîm-i Kadîm, s.122, K., 4/26.

3. Eşek-Başına Vurularak Hareket Ettirilmesi:

Eşeğe sopa, ayak topuğu ve kırbaç vurularak sürülür. Ancak bazen bu yöntemler işe yaramaz, inatçı ve vurdumduymaz bir eşek, ancak başına vurularak yürütülebilir. Eşeğin başı çok hassastır. Başına bir darbe aldığı anda bir daha benzer darbeyi almamak için sürme komutuna uyar. Ancak, başına vurma eylemi abartılırsa onu durdurmak güçleşir ve eşek, tehlikeli olur:

Olacak oğlan bilinürmüş girince yaşına
Göz göre zerger olan gevher demez çay taşına
Adımın atmaz anın tâ urmayınca başına
Sözden alur mu eşek bin kere dersin çuş
Âşık Ömer, s.357, Murab., 584/4.

¹¹⁹⁶ Ömer Asım Aksoy, *a.s.*, C.2, s.645-46; Ali Püsküllüoğlu, *a.g.s.*, s.338-39.

4. Eşek (Yaban Eşeği)-Başı Boş Gezmesi:

Eşeklerin evcil ve yabani olmak üzere iki türü vardır. Evcil eşekler, sahibinin gözetimi altında ve onların kontrolünde olurlar. Yaban eşeği, evcil eşeğin atası kabul edilir. Bu eşekler, evcil eşeklerden biraz büyüktürler. Kızıl kahverengi ve sarımsı bir renkleri vardır. Bu eşeklerin bir kontrol edicisi yoktur, beğendiği yerde otlayıp gezerler. Başı boş bir halde dağ dağ, ova ova, çayır çayır, otlak otlak gezer durur:

Yaban eşeğine eyledim nazar
Beğendiği yerde otlayıp gezer
Sığır her tarafı otlayıp gezer
Câmus gölde sürer zevk ile safâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/10.

5. Eşek-Çuş Denilerek Durdurulması:

Eşek, yük ve binek hayvanı olduğu için onun sürülmesinde ve durdurulmasında türe özgü bir takım komutlar kullanılır. Eşeğin sürülmesinde “ çu ” sözcüğü; durdurulmasında ise “ çuş ” sözcüğü kullanılır. Eşek, koşturulacağı zaman “ çu ” sözcüğünün durmadan tekrarlanması ve bir kırbaç gereklidir. Durdurulacağı zaman ise sıklıkla “ çuş ” sözcüğünün tekrarlanması gerekir. Âşık Ömer, bu gerçeği belirtmekle beraber eşeğin inatçılığına vurgu yaparak bazen bu çuş komutlarının işe yaramadığından bahseder:

Olacak oğlan bilinürmüş girince yaşına
Göz göre zerger olan gevher demez çay taşına
Adımın atmaz anın tâ urmayınca başına
Sözden alur mu eşek bin kere dersin çuş
Âşık Ömer, s.357, Murab., 584/4.

6. Eşek-Güçlü Olması:

Eşek, gücü ve hızıyla önemli bir hizmet hayvanıdır. Yük taşımada ve yolculuklarda sıkça kullanılan bir hayvandır. İyi yedirilip içirildiği zaman uzun süre çalışmaktan geri durmaz. Fehîm bir şiirinde Mısır'ın eşeklerinin güçlü olduğunu söyler:

Üştürân lagâr-ten ü pür-kef-dehen harlar kavî
Ey su'âl iden mizâc-ı şeyh ü şâh-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, 282, Kıt., 3/10.

7. Eşek-Değer Verilmemesi:

Ata ve katıra verilen değer eşeğe verilmez. Eşek birçok yönden atın gölgesinde kalır. Eşek, gündelik hayatı kolaylaştırmak için devamlı çalıştırılır. Ancak hiçbir zaman ona, ata verilen değer verilmez. Bu husus atasözlerimize de yansımıştır. “ Eşek at olmaz, ciğer et olmaz.”, “ Attan düşen ölmemiş, eşekten düşen ölmüş.” ve “ Eşek kulağı kesilmekle küheylan olmaz.” gibi. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde eşek ile at arasındaki mukayese yaparak eşek değil, bir küheylan at istemektedir:

Bir küheylan at ver, istemem eşek,
Üstü kaplan postu, altı olsun öşek,

Kuş tüyünden yastık yumuşak döşek,
Keçeler içinde yatmak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 436/3.

Fehîm de eşeği değersiz kabul eder. Öyle ki eşek, Hz. İsa'nın eşeği de olsa onu küçümser ve hor görür:

Cûd-ı nâzârında har-ı 'İsâ da olursa
Perverde-i cev cevher-i şehvârı ne bilsün
Fehîm-i Kadîm, s.122, K., 4/26.

8. Eşek-Hizmet Hayvanı:

Eşek, geçmişten günümüze çok önemli yük ve binek hayvanıdır. Eşeğin iyi yük taşıyan ve süratli yürüyen cinsleri vardır. Kuvvetli olanı araba ve sapan çekmede de kullanılır. Eşek, çok dayanıklı ve iyi muameleden hoşlanan bir hayvandır. İyi davranılarak, yemesine içmesine dikkat edilerek çok uzun çalıştırılabilir. Âşık Ömer “ Hayvanlar Destanı ”nda eşeğin üzerine düşen hizmetten dönmeyeceğini söyleyerek onun bu yönlerine işaret eder:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulamadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/11.

9. Eşek-Hz. İsa (a.s.):

Hiz. İsa'nın hayatı boyunca devamlı merkep sırtında gezdiği rivayet edilir. Rivayete göre Hiz. İsa, dünyaya geldiğinde Herot isimli bir Rum hükümdar vardır. Hiz. İsa'nın kendi saltanatını yıkacağından korktuğu için onu çocukken öldürtmek ister. Hiz. Meryem bu durumu öğrenince Hiz. İsa'yı alır ve eşeğine binerek karanlıkta Mısır'a gider. Daha sonraki yıllarda, Hiz. İsa bu eşeğe binerek Allah'ın dinini yaymaya çalışır¹¹⁹⁷. Fehîm, aşağıdaki şiirinde Hiz. İsa'nın eşeği olduğu bilgisini verir:

Cûd-ı nâzârında har-ı 'İsâ da olursa
Perverde-i cev cevher-i şehvârı ne bilsün
Fehîm-i Kadîm, s.122, K., 4/26.

10. Eşek-Mekân:

Eşeklerin yabani ve evcil türlerine göre mekânları değişir. Evcil eşekler bugün dünyanın her yerine yayılmıştır. Ancak özellikle Afrika, Güney Asya ve Güney Avrupa'da çok bulunur. Otlaklar, meralar, yaylalar, dağlar, ovalar ve yerleşim yerleri eşeğin bulunduğu yerlerdir. Fehîm aşağıdaki şiirinde çeşitli benzetmeler içerisinde Mısır'ın eşeklerinden bahseder:

Üştürân lagâr-ten ü pür-kef-dehen harlar kavî
Ey su'âl iden mizâc-ı şeyh ü şâh-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, 282, Kıt., 3/10.

11. Eşek-Şehvetli Olması:

¹¹⁹⁷ İskender Pala, a.g.s., s.212.

Eşek, son derece şehvetli bir hayvandır. Dişisini her gördüğünde aynı tepkiyi verir. Onu kontrol etmek veya durdurmak çoğu zaman bağlamakla mümkün olur. Kendini bağdan kurtarırsa dişinin ardından kilometrelerce gidebilir. Eşeği kaybolanlar onu bulmak için ilk önce dişi eşeğin bulunduğu bölgelere bakarlar. Âşık Ömer, aşağıdaki destanında eşekle ilgili bu gerçeği dile getirerek onun şehvet konusundaki derecesini belirtir:

Mâlihulyâ ehli fîl ü gergedan
Hayvanlık çok yemek billâhi inan
Hırsızlık san'âtı gul-i beyâban
Şehvete uyanın mislidir himâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/26.

12. Eşek-Tepişmesi/Toz Çıkarması:

Eşek gerek tepişerek gerekse yuvarlanarak çok toz çıkarır. Tepişmek ve yuvarlanmak için daha çok toprak ve küllük yerleri seçer. Eşek, sırt kaşıntılarını gidermek için her daim bulunduğu yerde yuvarlanır durur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde,“ Gözüm, Mısır'ın sayısız eşeklerinin tepişirken çıkardıkları tozdan bulanık hale geldiği için çok baktığım halde insan dahi göremedim.” diyerek hem eşeklerin tepişmelerini ve tepişirken toz çıkarmalarını hem de büyük özlemle gittiği Mısır'da hayal kırıklığı yaşadığını ifade eder:

Çok temâşâ itdüm âdem görmedim zîrâ gözüm
Hîredür gerd-i himâr-ı bî-hîsâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/9.

D. Eşekle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Eşek, şiirimizde; âşık, rakip, kötü kişi, anlayışsız kimseler, gençler, vaiz, bencil kimseler, şair geçinenler ve Türk için benzetilen olur.

1. Eşek-Anlayışsız Kimseler:

Eşek sözden anlamayan ve inatçı bir hayvandır. Onu zorlamak ya da korkutmak boşunadır. Bunun için halk arasında eşeklerle anlayışsız ve inatçı kimseler arasında ilgi kurulur. Anlayışsız insanlarda inatçı, huysuz, kaba davranış sahibi olurlar. Konuşacakları, duracakları yeri bilmezler. Edebiyatımızda kötü, akılsız, aptal, değersiz ve ukala tiplerini betimlemede eşek sözcüğü sıkça kullanılır. “ Eşek başı; eşek gibi; eşek inadı; eşek kadar; eşek kanyla aşılınmak; eşek kuyruğu gibi ne uzar, ne kısalır; eşek kafalı; eşeklik etmek ” gibi deyimler inatçı, anlayışsız, olduğu yerde sayan, vurdumduymaz, kaba insanları anlatmak için kullanılan deyimlerdir.Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde anlayışsız insanları eşeğe benzeterek onların inatçılığına anlayışsızlığına, vurdumduymazlığına vurgu yapar:

Har-ı lâyefhem elinden çektiğim gavga nedir
Hırmen-i ömrüm hevâya vermede ma'nâ nedir
Dâm içinde bülbül-i şeydâda keç da'va nedir
Vird ider ism-i Hüdâ' yı gonca-i ra'nâ nedir
Râh-ı Hakk'a gir yürü terk eyle enâniyetin
Âşık Ömer, s.380, Muham., 609/2.

2. Eşek-Âşık:

Eşek, şiirimizde genel itibariyle olumsuz özellikler içerisinde yerini alır. Akılsız, aptal, değersiz, inatçı ve yaptığı yanlıştan dönmeyen tipleri betimlemede eşek sözcüğü kullanılır. Âşığın sevgiliye duyduğu aşk konusunda inatçı davranıp akılsızca onun peşinden gitmesi

eşek-âşık teşbihine zemin hazırlar. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Sen o kâfirin güzelliğinin puta tapıcısı olsan da o, sen eşeğe rağmen gider de rezillere tapar. ” ifadesiyle âşığı eşeğe; rakipleri de rezil kimselere benzetir:

Sen bütperest-i hüsnî olursan o kâfirin
Rağmına sen harun ol erâzil-perest olur
Fehîm-i Kadîm, s.246, Trk., II, 5/2.

3. Eşek-Mısır'ın Gençleri:

Eşek ile Mısır'ın gençleri arasında kurulan ilgi kuvvet, güç ve dinç olmaları yönüyledir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde leff ü neşr sanatıyla Mısır'ın yaşlılarını acizlik ve zayıflık yönüyle deveye, gençlerini de kuvvet yönüyle eşeğe benzetir:

Üştürân lagâr-ten ü pür-kef-dehen harlar kavî
Ey su'âl iden mizâc-ı şeyh ü şâh-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, 282, Kıt., 3/10.

4. Eşek-Mısır Halkı:

Halk arasında ahmak, kavgacı, tez canlı, kargaşacı, kötü, akılsız, aptal, değersiz gibi olumsuz tipleri belirtmede eşek sözcüğü sıkça kullanılır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde,“ Gözüm, Mısır'ın sayısız eşeklerinin tepişirken çıkardıkları tozdan bulanık hale geldiği için çok baktığım halde insan dahi göremedim.” diyerek Mısır halkını, kavgacı, çekememezlik, akılsızlık gibi olumsuz özellikler yönüyle eşeklere benzetmiştir. Şair, Mısır toplumunun değerlerinden uzaklaştığını dile getirir. Değerlerinden uzaklaşan insanlar da didişir dururlar. Bu hale gelen insanlarda eşeğe benzerler:

Çok temâşâ itdüm âdem görmedim zîrâ gözüm
Hîredür gerd-i himâr-ı bî-hîsâb-ı Mısır'dan
Fehîm-i Kadîm, s.282, Kıt., 3/9.

5. Eşek-Şair Geçinenler:

Şair geçinenlerin eşeğe teşbihi, değersizlik, ahmaklık, cahillik yönleriyledir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde şair geçinenlerle - eşeklerle - dostluk kurduğu için bin pişman olduğunu söyler. Onların değerli insandan ve güzel sözden anlamadığını ima ederek onları eşeğe teşbih etmiştir. Şair, Hz. İsa ve onun eşiğine telmihte bulunarak bulunduğu makamdan utandığını dile getirmiştir. Çünkü onun bulunduğu makamda kabiliyetsiz sayısız eşek vardır:

Ar eylerem şerîk-i harân olduğum meğer
'İsâ gibi kaçam feleke bu makamdan
Fehîm-i Kadîm, s.244, Trk., II, 4/7.

6. Eşek-Rakîp:

Rakîp, âşık ile sevgili ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Rakîp âşık için kötü, değersiz, ahmak, kavgacı, kargaşacı ve akılsız bir kişidir. Âşık Ömer bu yüzden onu, toplumda aşağılanan ve değersiz görülen eşeğe teşbih eder:

Düşmüş iken dil henüz mihr ü mahabbet çağına

Âteş-i firrâtlerin dağ urdu sînem dağına
Har dahi yol bulmasın seyr-i camâlin ağına
Belki bu beyti sabâ şerh ide gül yaprağına
Çeşm-i âfetten emin etsin seni Rabb-i Rahîm
Gider oldum sağ esen kal elvedâ Abdülkerim
Âşık Ömer, s.404, Müsed., 628/4.

7. Eşek-Türk:

Eşek ile “ türk ” arasında kurulan teşbih kelime anlamı yönüyledir. Şiirimizde Türk, kimlik ve millet adı dışında cesur, güzel, zaman, yiğit; sarhoş, zalim, kavgacı, kötü kalplilik anlamlarında da kullanılır¹¹⁹⁸. Âşık Ömer’in, aşağıdaki şiirinde eşek-türk teşbihini yaparken Türk’ü ırk ve millet anlamları dışında kullandığı kesindir. Şair, türkü; zalim, kavgacı, kötü kalplilik gibi anlamları yönüyle marsivanın¹¹⁹⁹ eşeğine benzetir. “ Marsivanın eşeği ” tabiri, edebiyatımızda, çok kaba ve aptal anlamında kullanılan bir deyimdir¹²⁰⁰. Görüldüğü gibi ikili arasında olumsuz anlamlar yönüyle bir benzetme yapılmıştır:

Türk değil mi marsivanın eşeği
Eşek değil köpekten de aşağı
Hararlara sığmaz olur taşığı
Minnet üzerine düştükten geri
Âşık Ömer, s.39, Koş., 46/4.

Osmanlı dönemi şiirinde “ Türk ” kelimesine olumsuz anlamlar yüklenmesinde şairlerin kendilerini Osmanlı olarak kabul etmeleri ve henüz dünya üzerinde milliyet fikrinin uyanmadığı gerçeği vardır¹²⁰¹.

10. FARE:

Fareye Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde fare, sıçan, sıskan, tışkan, çıçkan, siçkan, tıçkan, siçan, caşkan; sakırgan, game, sıkırgan, sıçkan, saçkan, şaşkan, şışkan isimleri; Arapçada fâr; Farsçada ise mûş ismi verilir¹²⁰².

Fare, kemirgen hayvanlar takımından zararlı bir hayvandır. Genel olarak iri fareye “ sıçan ” adı verilir. Tarla faresi, fare türünün en büyüğüdür. Fare, dünyanın hemen hemen her yerinde yaşar. İri gözlü ve büyük kulaklıdır. Farenin kuyruğu uzun ve kılsızdır. Ağzının çevresinde uzun bıyıkları vardır. Fare, yılda 6 ile 10 defa gebe kalabilir. Dişi fare bir defada altı ile on yavru yapabilir. Farenin zeki olduğu kabul edilir. Onu iki defa üst üste kandırmak zordur. Verilen zehirli bir yiyeceği ilk yiyen fareler ölürse diğer fareler uzun süre o yiyeceğe yaklaşmaz. Yaşlı fareler yiyeceği koklar ve zehirliyse diğer farelere haber verir. İnsanların yaşadığı her yerde fareye rastlamak mümkündür. Farenin büyüğü olan sıçan daha tehlikelidir. Kılları arasında “ veba ”yı dünyaya yayan bu fare cinsidir. Farenin tarla faresi, fındık faresi, misk faresi gibi çeşitleri vardır. Farelerin en büyük düşmanı kedilerdir. Misk faresinin derisi kürk sanayisinde kullanılır¹²⁰³.

¹¹⁹⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.501.

¹¹⁹⁹ Marsivan: 1. Sımr Beyi, 2. Merzifon.

¹²⁰⁰ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.810.

¹²⁰¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.501.

¹²⁰² *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.236-37; İlham Çeneli, *a.g.m.*, s.115-16; Mütercim Âsım, *a.g.s.*, s.533; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.170.

¹²⁰³ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Fare ” mad., C.3, s.1183-84.

A. Kültürümüzde Fare:

Farenin büyüğü olan sıçan, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde yıl simgelerinden birisidir. Bu takvimle ilgili anlatılan efsane ve hikâyelerin en ilginçlerinden birisi Dîvânü Lûgati't-Türk'te yer alır. Buna göre: Türk Hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek ister. O savaşın yapıldığı yılda yanılırlar. Bundan dolayı hakan, ulusuyla geniş bir müşavere yapar. Biz bu tarih işinde nasıl yanıldıksa gelecektekiler de böyle yanılacaklar buna bir çare bulalım. Öyleyse, biz, şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla bir ad koyalım. Olayları bu yıl isimleriyle takip edelim, derler. Bunun üzerine Hakan, ava çıkar. Askerlerine yaban hayvanlarını Ilısu' ya doğru sürmelerini ister. Ilısu büyük bir ırmaktır. Hayvanlar sıkıştırılarak suya doğru sürülürler. Bu sırada avcılık da başlar. Bir takım hayvanlar avlanırlar, bir takım hayvanlar suya atılır. Suya atılan ve boğulmadan geçen ilk on iki hayvan isimleri yıl simgesi olarak kabul edilir. Bu hayvanlardan birincisi sıçandır. Irmağı geçen ilk sıçan olduğu için senenin başı bu isimle anılmıştır¹²⁰⁴. Fare evlerin, iş yerlerinin bir numaralı düşmanıdır. Zeki ve çevik olan bu hayvanla baş etmek çok zordur. Duvarlarda gezmesi, ev içinde bulduğunu saklaması meşhurdur. Halk inanışına göre fare, tedavi amaçlı kullanılabilir. Buna göre bir kişiyi kaplan ısırsırsa ve o kişi ölmezse yaban sıçanının toprağını o yara üzerine sürmek iyi bir tedavi yöntemidir. Fare, kültürümüzde rüya tabirlerine de yansır. Rüyada fare görmek güçsüzlüğe işaret sayılır. Farenin etini, yediğini görmek haram mal olarak yorumlanır¹²⁰⁵.

B. Edebiyatımızda Fare:

Edebiyatımızda fare, küçüklüğü, kapkaççılığı, duvarlarda gezmesi, baş edilememesi gibi özellikler dolayısıyla ele alınır. Fare bu özellikleri dolayısıyla deyim ve atasözlerimize yansımıştır. Bir işin üstesinde gelemediği halde bir iş daha yüklenen kişiler için “ fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış. ” deyimini; bir yerin ıssız ve sessiz olduğunu ifade etmek için ise “ fareler cirit atmak ” deyimini kullanılır¹²⁰⁶. Zorda kalan bir kişinin kaçacağı yeri bilmesi ile ilgili “ Fare çıktığı deliği bilir.” atasözü kullanılır¹²⁰⁷.

C. Fare İle İlgili Genel Özellikler:

Fare ve onunla ilgili özellikler sadece Âşık Ömer'in “ Hayvanlar Destanı ”nda ele alınmıştır. Şair, fareyi iki (2) şiirinde hırsızlığı ve duvarlarda gezmesi gibi bilinen özellikler dolayısıyla işlemiştir.

1. Fare (Sıçan)-Duvarları Delip Gezmesi:

Fare kemirgen hayvanlardandır. Güçlü ön pençeleri ile kazı işlemini yapar. Kıvrık ve kesici dişlerini sert toprak ve taşları yerinden oynatmak için kullanır. Evelerin bir numaralı düşmanıdır. Zeki ve çevik olan bu hayvanla baş etmek çok zordur. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde sıçanın duvarları deldiğini ve bu delikler arasında gezdiğini söyleyerek onun önemli özelliğini dile getirir:

... daldan dala gelip gezmede
Sıçan dıvarları delip gezmede
Gelincik bulduğun çalup gezmede
Hudâ köstebeği yaratmış a'mâ

Âşık Ömer, s.5, D., 1/9.

¹²⁰⁴ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.160.

¹²⁰⁵ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.371; Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.93.

¹²⁰⁶ Ali Püsküllüoğlu, *a.g.s.*, s.348.

¹²⁰⁷ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.236.

2. Fare-Bulduğunu Saklaması:

Fare zekiliği ve çevikliği sayesinde bulduğunu saklamada çok hünerlidir. Ne bulsa yuvasına taşır. Âşık Ömer, “ saklamak ” tabirini fareyle özdeşleştirir:

Bedhûy kurda benzer fitne çakala
Hile tilkiliktir gitme hayâle
Bütün anladığım her daldan dala
Kedilik kaptığım sakladığım fâr
Âşık Ömer, s.5, D., 4/27.

D. Fare İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1.Fare-Âşık/Şair:

Fare ile şair arasında kurulan ilgi saklamak, gizlemek, ortaya çıkarmamak ve gizemli olmak yönleriyledir. Şair güzel ve ihtiyaç duyduğu şeyleri kedi gibi kapar, onları fare gibi saklar. İkili arasında zekilik ve hünerli olma dolayısıyla benzetme kurulur:

Bedhûy kurda benzer fitne çakala
Hile tilkiliktir gitme hayâle
Bütün anladığım her daldan dala
Kedilik kaptığım sakladığım fâr
Âşık Ömer, s.5, D., 4/27.

11. FİL:

File, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde fil, pil; yagan, yangan isimleri; Farsçada pîl; Arapçada ise fil ismi verilir¹²⁰⁸.

Fil, hortumlu memelilerden olup karadaki hayvanların en büyüğüdür. Filin yüksekliği 4-5 metre, ağırlığı ise 4-5 ton kadardır. Üst dudakla burun birleşerek uzamış ve kuvvetli bir hortum şekline girmiştir. Filin başı vücuduna oranla küçüktür. Kulakları geniş, sırtları ise kamburdur. Hortumu dokunma ve koklama işlevini görür. Hortumunun ucunda küçük bir çıkıntı vardır. Bu çıkıntı sayesinde fil, yerden bir leblebi tanesini dahi alabilir. Fil hortumuna çektiği suyu, hortumunu kıvrırarak ağzına boşaltır. Ot yiyerek beslenir. Otları hortumuyla toplar ve ağzına götürür. Karnını doyurmak için geceyi bekler. Otlayarak beslendiği için ekili alana büyük zarar verir. Filin görme duyusu zayıf, işitme ve koku alma duyusu ise çok kuvvetlidir. Fil, bu sayede çok uzaktaki sesi duyabilir ve kokuyu alabilir. Filin derisi çok hassastır. Ağzının iki yanında, dışarı doğru sarkan ve hemen hemen bir insan boyunda olan dişleri vardır. Bu dişler filin savunma ihtiyacını görür. Yavru ve ihtiyar fillerde bulunmaz. Filler kalabalık sürüler halinde sulak ormanlarda ve bataklık kıyılarında yaşarlar. Bugün yeryüzünde Afrika ve Asya fili vardır. Filler 60-70 yıl kadar yaşarlar. 20 yaşından tam gelişmiş duruma gelirler. Aile hayatı yaşarlar. Her ailede bir erkek sekiz dişi bulunur. Tek başına gezen filler çok öfkeli olurlar¹²⁰⁹.

Fillerin çiftleşme mevsimi bahardır. Filler bu mevsim dışında sakindirler. Doğuracağı zaman suya girer ve orada doğurur. Karada doğurduğu takdirde yavrusu yere düşüp ölebilir.

¹²⁰⁸ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.248-49; İlham Çeneli, a.g.m., s.122; Mütercim Âsım, a.g.s., s.602; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.176.

¹²⁰⁹ Hayat Ansiklopedisi, C.3, s.1209-10.

Filin hortumu ağaçları yerinden sökecek kadar kuvvetlidir. Sesi bir çocuk sesi gibidir. Filler talim ve terbiyeye çok müsaittir. Sahiplerine karşı hürmette bulunurlar. Filler ile kediler birbirlerinden çekinir¹²¹⁰.

A. Kültürümüzde Fil:

Kültürümüzde fil, mitolojiden inanışlara, sanattan rüya tabirlerine kadar birçok alanda kendini gösterir. Türk mitolojisinde filin yer alması ve sanattaki tasvirleri Budizm’le olan ilişkileri neticesinde oluşmuştur. Budizm’i benimsemiş topluluklarda, hatta Türkler gibi daha sonra İslamiyet’i kabul eden milletlerde bile fil, hükümdarlığın, ihtişamın, debdebenin, gücün, yiğitliğin ve kuvvetin simgesi olmuştur. Bundan dolayı filin Türklerde “ taht simgeciliği ” ile de ilgisi vardır. Türk İslâm eserlerinde ve bu kitapların minyatürlerinde fil, çoğu zaman güç, kuvvet, hükümdarlık, hâkimiyet ve yiğitlik gibi kavramları vurgulamak üzere ele alınmıştır¹²¹¹.

Kültür tarihi açısından filin en önemli uzvu şüphesiz dişleridir. Fildişi tarihin en eski çağlarından beri çeşitli sanat işlerinde kullanılmaktadır. Fildişi işçiliği Asya ve Afrika’da başlamış daha sonra da tüm dünyaya yayılmıştır. Fildişi, yüksek bir değere sahip olduğu için uzun süre en önemli ticaret araçlarından birisi olarak görülmüştür. Bu yüzden devletler arasında savaşlar dahi yapılmıştır. Eskiden fildişinin içi oyulur ve boru yapılırdı. Bu borular, düşmanın geldiğini haber vermek ve halkı bir yere toplamak için kullanılırdı. Ortaçağda savaş ve av için hususi fildişi boruları yapılmıştır. Fildişi oymacılığı tarih öncesi devirlerden itibaren yapılmıştır. Bunlardan bazı heykel ve eşyalar elde edilmiştir. Yakın doğu ve İslam ülkelerinde de fildişi oymacılığı çok ilerlemiştir. Saray ve cami gibi yapılarda fildişi oyma kapılara eserlere çok rastlanır. Harunurreşit’in Şarلمان’a hediye olarak gönderdiği fildişi santranç takımı güzelliğiyle bütün dünyada ün salmıştır. Fildişi oymacılığı Türklerde de çok rağbet görmüştür. Ancak Türklere ait fildişi oyma eserlerde sadelik göze çarpar. Camilerimizde, müzelerimizde ve eski devirlerden kalma pek çok tarihi eserimizde fildişi oymacılığının güzel ve sade örnekleri görülür. Ayrıca kültürümüzde fildişinden tarak ve benzeri eşyalar yapılmıştır¹²¹².

Geçmişte, ordular fillerle desteklenmiştir. Kâbe’yi yıkmaya gelen Ebrehe’ nin ordusu da fillerle destekliydi. Bu husus Kur’ân’da “ Fil Sûresi ”nde anlatılmaktadır. Peygamberimizin doğumuna yakın bir zamanda vuku bulan bu olaya İslam tarihinde “ Fil vakası ”, bu yıla da “ fil yılı ” denilmiştir¹²¹³.

Fil, 64 kareye ayrılmış ve siyah beyaz 32 taşla oynanan santranç oyunundaki taşlardan birisine ad olur. Bu oyunda biri rakipte olmak üzere iki fil taşı bulunur. Fil, bu oyunda kural gereği sadece çapraz gidebilir¹²¹⁴. Fille ilgili halk inanışları da vardır. Eğer bir kişi filin kulak terinden bir dirhem içerse yedi gün uyumaz. Filin ödünü “ abrasa ” sürerlerse güzel olur. Dişini bir ağaca sokarlarsa o ağaç yemiş vermez¹²¹⁵.

¹²¹⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.226.

¹²¹¹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.147-48.

¹²¹² *Hayat Ansiklopedisi*, “ Fil ” mad., C.3, s.1210-11; Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.226.

¹²¹³ İskender Pala, *a.g.s.*, s.143.

¹²¹⁴ İskender Pala, *a.s.*, s.425-26.

¹²¹⁵ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.365.

Filin kültürümüzdeki ihtişam, güç ve kuvvet simgeciliği rüya tabirlerine de yansır. Rüyada fil görmek, mülk sahibi olmaya işarettir. File bindiğini görmek, hükümet reisi tarafından iltifata delalettir¹²¹⁶.

B. Edebiyatımızda Fil:

Edebiyatımızda fil, gücü, kuvveti, büyüklüğü, dişleri, eskiden üzerine taht koyulması, üzerine binilmesi gibi hususiyetler dolayısıyla işlenir. Filin cüssesi, büyüklüğü bir atasözümüze yansır. Hiç kimse görevinin büyüklüğü ile övünmemelidir, çünkü ondan üstünü de vardır anlamında “ Deveden büyük fil var. ” atasözü kullanılır¹²¹⁷.

C. Fil İle İlgili Genel Özellikler:

İncelediğimiz şiirler içerisinde fil ve onunla ilgili hususlara sadece Âşık Ömer’in şiirlerinde değinir. Şair, fili üç (3) şiirinde ele alır. Bu şiirlerde filin taht simgesi olması, üzerine taht kurulması, satranç oyunundaki taşlardan birisi olması ele alınır.

1. Fil-Demir Mıh (kemik):

Fil çok kuvvetli bir hayvandır. Bütün organları son derece gelişmiştir. Bu yüzden taşımacılıkta ve savaşlarda sık sık kullanılmıştır. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde filin üzerine taht kurulduğunu söyleyerek bir gerçeğe işaret eder. Şair bu tahtın fil sırtına yerleştirilirken demir mihların kullanıldığını söyler:

Zûr u kuvvet düşer arslan şanına
Ancak karakulak varır yanına
Yüce taht kurup fil üstühânına
Demir mih kakarlar kâretmez asla
Âşık Ömer, s.5, D., 1/2.

2. Fil-Taht Simgeciliği:

Fil, kültürümüzde hükümdarlığın, ihtişamın, gücün, yiğitliğin ve kuvvetin simgesi olmuştur. Fil, Türklerde “ taht simgesi ” olarak kullanılmıştır. Türk İslâm eserlerinde ve bu kitapların minyatürlerinde fil, çoğu zaman güç, kuvvet, hükümdarlık, hâkimiyet ve yiğitlik gibi kavramları vurgulamak üzere işlenmiştir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde filin sırtına taht kurulduğunu söyleyerek bu tasavvurların oluşum sürecine dikkat çeker. Şairin şiirinde kullandığı “ yüce taht ” tabiri hem bu simgeciliğe hem de fil üzerine kurulan tahtın ihtişamını gösterir:

Zûr u kuvvet düşer arslan şanına
Ancak karakulak varır yanına
Yüce taht kurup fil üstühânına
Demir mih kakarlar kâretmez asla
Âşık Ömer, s.5, D., 1/2.

3. Fil-Satrançta Bir Taş:

Satranç, 64 kareye bölünmüş bir yüzey üzerinde taşlarla oynan bir oyundur. Klasik satranç oyununda taş sayısı 32 olup bunların yarısı siyah yarısı ise beyaz veya kırmızı olur. Bu oyun şah, vezir (ferzâne, ferz), fil, at, kale ve piyon (piyade) adı verilen taşlar aracılığıyla karşılıklı iki kişi tarafından oynanır. Önleri açık olduğu zaman şah, bir kare düz

¹²¹⁶ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.226.

¹²¹⁷ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.203.

ve çapraz, vezir istediği kadar düz ve çapraz, fil yalnız çapraz, kale de yalnız düz gider. Piyonlar düz gidip çapraz taş alırlar. At ise iki kare yana, bir kare öne veya geriye “ L ” şeklinde ilerler. Satrancın eski eğlence hayatında önemli bir yeri vardır. Bu nedenle satrançla ilgili unsurlar şiirlerimize konu olur. Taşların yukarıda saydığımız hareketleri bir savaş meydanını ve orada yapılan atakları andırır¹²¹⁸. Meydan, aşk meydanı yapılan ataklar da aşk için tasavvur olununca ortaya benzer bir tablo çıkar. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde satraçla aşk oyununu oynar. Şair, âşğın gönlünü vezire benzeterek onun ne olduğunu anlamadan file çalındığını söyler. Buradaki fil, büyüklüğü, ihtişamı, gücü dolayısıyla sevgilidir. Âşğın gönlü farkına varmadan sevgiliye kaymıştır. Âşık, bu durumda iki farklı sonuçtan bahseder. Ya âşğın piyonu, vezir olur ya da mat için baskı yapar. Yani âşık ya mücadeleyi kazanıp vezir olur ya da baskıyı ve zulmü görüp mat olur:

Dest-i zulm ile yıkıldı neyleyim dilhânesi
Yâ nesi kaldı imâret ben gedânın yâ nesi
Gafilen bir file çalındı gönül ferzânesi
Yâ piyadem ferz olur yâhud ider kîş mat bana
Âşık Ömer, s.144, Murab., 281/3.

D. Fil İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Fil-Sevgili:

Fil ile sevgili arasında güç, ihtişam, büyüklük, debdebe yönleriyle ilgi kurulur. Gönül serbest hareket eden emir eri vezir olunca, sevgili de yön değiştirmeyen güç ve kuvvet sahibi fil olacaktır. Âşğın gönlü farkına varmadan sevgiliye kaymıştır. Âşık bu durumda ya mücadeleyi kazanıp sevgilinin veziri olur ya da baskıyı ve zulmü görüp mat olur:

Dest-i zulm ile yıkıldı neyleyim dilhânesi
Yâ nesi kaldı imâret ben gedânın yâ nesi
Gafilen bir file çalındı gönül ferzânesi
Yâ piyadem ferz olur yâhud ider kîş mat bana
Âşık Ömer, s.144, Murab., 281/3.

2. Fil-Vesvese Ehli:

Malihulya, vesvese, kuruntu, şüphe demektir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde vesvese ve kuruntu ehlini tez canlı olmaları yönüyle file ve gergedana benzetir:

Mâlihulyâ ehli fil ü gergedan
Hayvanlık çok yemek billâhi inan
Hırsızlık san'atı gol-i beyâban
Şehvete uyanın mislîdir hîmâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/26.

12. GELİNCİK:

Gelinciğe Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde gelincik, gelengi, alangır isimleri; Arapçada ibn-i 'irsın ismi verilir¹²¹⁹.

¹²¹⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.425-26.

¹²¹⁹ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.101; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.190.

Gelincik; etoburlardan, ince, uzun yapılı, sivri burunlu küçük bir hayvandır. Çok çevik ve kötü kokan bir hayvandır. Fare, kurbağa, köstebek yiyerek beslenir. Bazen çiftliklere dadanır, tavukları boğar. Gelincik kışın ve yazın kürk değiştirir. Beyaz kürklü gelinciklere “ as ” (ermin) adı verilir. Türkiye’nin hemen hemen her yerinde görülebilen gelinciklerin sırtları kızıl kahverengi, karın bölgesi ise beyaza yakın açık tüylüdür. Kışın değişimle birlikte tamamen beyaz olurlar. Bu durumda kakum ile gelincik arasında benzerlik söz konusu olur. Aralarındaki fark gelinciğin kuyruğunun ucu da beyaz olur. kakumun ise kuyruk ucu siyah kalır¹²²⁰.

Kültürümüzde gelincik, yer ve şahıs adı olarak kullanılmıştır. Özellikle kız çocuklarına “ gelincik ” yakıştırması yapılır. Kurulan ilgi beyazlık dolayısıyladır. Bundan başka gelincik bir çiçeğe isim olur¹²²¹. Halk arasında “ gelincik ” ile kurulan iletişim ve onunla yaşandığına inanılan olaylar vardır. Bir anlatıya göre: Bir kadının yapmış olduğu yemekler gece vakti kayboluyormuş ve evde sesler de duyuluyormuş. Kadın bu durumun ne olduğunu konu komşudan sormuş. Komşuları: Bu gelinciktir, o iğne deliğinden bile geçebilir. Onu hoş tutman lazım. Onun hakkında kötü konuşmaman lazım yoksa başına bir felaket gelebilir demişler. Kadın akşam yaptığı yemekleri yerinden bulamıyormuş. Kadın bir gün ihmal etmiş yemek koymamış. Birkaç gün sonra kadının kocasının öldüğü haberi gelmiş¹²²².

C. Gelincikle İlgili Genel Özellikler:

Gelincik ve onunla ilgili özellikler incelediğimiz şiirler içerisinde sadece Âşık Ömer’in iki şiirinde görülür.

1. Gelincik-Bulduğunu Çalması:

Gelincik bağ ve bahçelerde bulduğunu çalıp yuvasına taşır. Onun fare, köstebek gibi kemirgen hayvanları yemesi çiftçiler tarafından sevilmesine sebep olur. Ancak kendisi de yemişlere zarar verir. Bulduğunu saklamak için derin çalılıkları, ağaç kovuklarını, yarıkları ve toprağı seçer:

... daldan dala gelip gezmede
Sıçan dıvarları delip gezmede
Gelincik bulduğun çalup gezmede
Hudâ köstebeği yaratmış a’mâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/9.

2. Gelincik-Mekân:

Kültürümüzde gelincik, kız çocuklarına, gelinlik kızlara isim veya sıfat olduğu gibi yerleşim yerlerine de isim olur. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde “ Gelinciğin dilberleri ” ifadesi ile bir yeri işaret etmektedir:

Yorgancılar çok çalışır yorulur
.....
Gelinciğin dilberleri sarılır
Kardeş meydan görsün gel hemân deyu
Âşık Ömer, s.17, D., 6/18.

¹²²⁰ Hayat Ansiklopedisi, “ Gelincik ” mad., C.3, s.1314.

¹²²¹ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.250.

¹²²² Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yay., Ank., 2003, s.141.

13. GERGEDAN:

Gergedana Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde gergedan, karkidan, kargadan, boronmögöz, borınmögöz, nosorog, müyiz tumsık, tumşuk, kerik, kark, müngüz isimleri; Arapçada kerkekan ismi verilir¹²²³.

Gergedan tekparmaklılar takımından iri yapılı, kalın derili, kısa bacaklı bir hayvandır. Kara hayvanları arasında büyüklük bakımından üçüncü sırada gelir. Sıcak ülkelerde yaşar. Gergedanın burnunun üstünde bir veya iki boynuzu vardır. Derisinde kıl bulunmaz. Ayaklarında üçer parmak, her parmakta birer tırnak vardır. Gergedan çoğu zaman sakin bir hayvandır. Ot yaprak, çalı yiyerek beslenir. İri gövdesine rağmen kısa bir süre içerisinde at kadar hızlı koşabilir. Özellikle sıkıştırıldığı zaman daha hızlı koşar. Yaralanırsa ve kızarsa çok yırtıcı olabilir. Hücum ederken boynuzunu silah gibi kullanabilir. Gergedan ön boynuzunu toprağı kazmada kullanır. Bu sayede küçük ağaçları yerinden söküp yapraklarını yer¹²²⁴.

Gergedan cüsse olarak mandadan biraz daha küçük bir hayvandır. Filin düşmanıdır. Fille karşılaştığı zaman ucu keskin dip kısmı yoğun, ucu eğri olan boynuzunu kullanır. Filin dişleri gergedana işlemez. Gergedan sığır gibi geviş getirir ve ot yer¹²²⁵.

A. Kültürümüzde Gergedan:

Kültürümüzde gergedan boynuzu, derisi, büyüklüğü, gücü, ihtişamı dolayısıyla yerini alır. Gergedan, Oğuz Kağan Destanı'nda etrafa korku saçan, ormandaki hayvanları ve sürüleri yiyen, insanlara eziyet eden yaman bir hayvan olarak anlatılır. Ancak Oğuz Kağan, bu güçlü hayvanı tek vuruşta öldürür. Hem halkı onun zulmünden kurtarır hem de kendi gücünü zekiliğini ve cesaretini ispat etmiş olur. Bu destanda gergedanın en korkunç hayvan olarak seçilmiş olması oldukça önemlidir. Bu durum Türk toplumunun ne kadar gerçekçi olduğunu gösterir¹²²⁶.

Gergedan boynuzları eskiden dilimler halinde tahta yerine hükümdar saraylarında kullanırdı ve çok pahalıydı. Gergedan derisinden at zırhı ve güzel kemerler yapılır. Çinlilerin en kıymetli süs eşyası gergedanın boynuzundan yapılır¹²²⁷. Halk inanışlarında gergedan, boynuzu dolayısıyla söz konusu edilir. Bu boynuzun canlara şifa verdiğine birçok deva olduğuna inanılır. Bu boynuzu üzerinde bulundurana cin ve yılan yaklaşmazmış. Rüyada gergedan görmek büyük bir hükümdara işarettir¹²²⁸.

B. Edebiyatımızda Gergedan:

Gergedan edebiyatımızda, büyüklüğü, boynuzunun şifa kaynağı olduğu inancı, gücü dolayısıyla söz konusu edilir. Tehlikeler olmasa her şey olabildiğine gelişir anlamında “ Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur. ” atasözü kullanılır¹²²⁹.

C. Gergedan İle İlgili Genel Özellikler:

İncelediğimiz şiirler içerisinde gergedana ve onunla ilgili özellikler Âşık Ömer'in “ Hayvanlar Destansı ”nda iki yerde geçer.

¹²²³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.268-69; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.192.

¹²²⁴ Hayat Ansiklopedisi, “ Gergedan ” mad., C.3, s.1320.

¹²²⁵ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.234.

¹²²⁶ Merdan Güven, a.g.m., s.85-6.

¹²²⁷ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.235.

¹²²⁸ Kemâleddin Demiri, a.e., s.235-36.

¹²²⁹ Ömer Asım Aksoy, a.g.s., C.1, s.289.

1. Gergedan-Boynuzunun Şifa Kaynağı Olduğu İnanışı:

Gergedanın burnunun üstünde bir veya iki boynuzu vardır. Gergedanlar boynuzlarını dövüşmede ve toprağı kazmada kullanırlar. Bu boynuzların ucu keskin, dip kısmı yoğun, yüz tarafına doğru biraz eğri ve içi su ile doludur. Gergedanın boynuzunda bir eğri kısım vardır. Bu eğri kısmın çok garip yönleri varmış. Her gergedanda olmamış. Kuluncu olan kişi onu eline alınca iyileşirmiş. Zor doğum yapan kadın onu eline alınca kolay doğum yaparmış. Kim onu üzerinde bulundurursa ona göz değmezmiş. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde gergedan boynuzunun zehir içen canlara şifa olduğunu söyleyerek onun halk inanışlarına yansıyan farklı bir yönünü ortaya koyar:

Ayıya hor bakma ateştir özü
Gerçek kurdun dahi soğuktur yüzü
Gergedan bir hayvan onun boynuzu
Zehir nûşeyleyen canlara şifâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/3.

D. Gergedan İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Gergedan-Vesvese Ehli:

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde vesvese, kuruntu ehlini fil ve gergedana teşbih eder. Kurulan ilgi davranış yönüyledir:

Mâlihulyâ ehli fil ü gergedan
Hayvanlık çok yemek billâhi inan
Hırsızlık san'atı gol-i beyâban
Şehvete uyanın mislîdir hîmâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/26.

14. GEYİK:

Geyik, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde geyik, keyik, kiyik, geyük, ıvuk, ayruk,sıbun, buğa, buğu, buğı, bolan, bulan, maral, sığın, suğun; Arapçada zaby, eyyil isimleriyle anılır¹²³⁰.

Geyik, geviş getiren hayvanlar sınıfından sığır büyüklüğünde, hızlı koşan, sıçrama kabiliyeti olan bir hayvandır. Hayvanlar içinde insandan en çok ürken hayvan geyiktir. Erkek geyiğin dallı budaklı boynuzları vardır. Bu boynuzlar her ilkbahar mevsiminde düşer, yerlerine yenileri biter. Erkek geyikte boynuzlar ortalama 2 yaşından sonra çıkar. Geyik, hemen hemen dünyanın her yerinde yaşar. Yaprak, palamut ve ot yiyerek beslenir. Çok iyi yüzücü olan geyik, özellikle akşama doğru yüzmeyi çok sever. Sonbahar mevsimi geyiklerin çiftleşme mevsimidir. Erkek geyik bu dönemde yırtıcı ve savaşçı kesilir. Erkek geyiklerin mücadele sahneleri ortaya çıkar. Geyik yavruları ilkbaharda doğar. Dişi geyik bir defada 1-3 arası yavru dünyaya getirir. Geyiğin ömrü ortalama 10 yıldır. Dünyanın her yerinde yaşayabilen geyiğin yeryüzünde 60 kadar çeşidi vardır. Bunlardan en önemlileri, ren geyiği, beyaz kuyruklu geyik, havlayan geyik, misk geyiği, kızıl geyik, pudu geyiğidir. Bunlardan misk geyiği, Orta Asya yaylalarında yaşar. Bu geyik türünün boynuzları yoktur. Misk

¹²³⁰ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.270-71; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.193.

geyikleri eskiden beri göbeklerinde taşıdıkları miskten dolayı avlanagelmıştır. Fakat sadece geceleri dolaşan bir hayvan olduğu için avlanması çok zordur. Bu geyik bu kıtada daha çok Hindistan’ da bulunur. Bu geyiğin göbeğinde kan olur ve akar. Taşlar üzerine dökülür. Daha sonrada bu dökülenler kurur ve misk haline gelir. Hz. Âdem’in cennetten çıkarken yanında beş eşyayla birlikte çıktığı rivayet edilir. Bunlardan birisi incirdir. Denilir ki bu incirin yaprağından yiyen geyiğin göbeğinde misk oluşur¹²³¹.

A. Kültürümüzde Geyik:

Geyik, dilimizde, halımızda, kilimimizde, yaşantımızda farklı renk ve şekillerle yerini alır. Geyik Türk kültür hayatında büyük yer tutar. Hunların menşesine dair yapılan araştırmalarda Hunların geyiğe çok önem verdikleri görülür. Orta Asya kültürünün oluşturduğu hayvan resimlerinde ve hayvan mücadele sahnelerini simgeleyen tablolarında geyiklerin güzelliği vurgulanmış ve onlara kutsaliyet yüklenmiştir¹²³².

Geyik, Türk mitolojisinin en eski hayvan simgelerinden birisidir. Gök ve yer unsurlarına bağlı olarak diğer pek çok hayvanla benzer özellikler gösterir. Geyiğin Şaman inancında totem sayıldığı, Şaman elbisesi ya da davulu üzerine parça şeklinde yer almasından anlaşılır. “ Pazarık Kurganları ”ndan atların başlarında geyik derisinden yapılmış maskelerin bulunması bu inancı kuvvetlendirir. Eski Türklerde geyik, ruhlara kurban edilirdi. Özellikle beyaz geyik, gök unsurlarıyla; al ya da kahverengi geyik ise yeraltı unsurlarıyla ilişkilendirilirdi. Türk mitolojisinde peşinden koşan avcıyı ölüme götüren efsaneler mevcuttur. Anadolu’daki “ Alageyik Efsanesi ” ya da “ Geyik Destanı ” bununla ilgilidir. Göktürk devrinde avlanarak kurban edilen geyik, aynı zamanda hükümdarlıkla ilgilidir. Kültigin Yazıtı’nın doğu yüzündeki kağan damgasında görülen dağ keçisinin muhtemelen geyik olduğu söylenmektedir¹²³³.

Halk arasında bazı hayvanlara özel bir önem verilir. Bu hayvanların avlanması hoş karşılanmazdı. Bu hayvanları avlayanların başına mutlaka kötü bir şey geleceğine inanılırdı. Geyiklerle ilgili böyle birçok efsane anlatılagelmıştır. Bir efsaneye göre geyik avına düşkün olan bir genç, sevdiği kızla evlendiği gece dağdan gelen geyik sesini duyar. Av hırsı ağır basar ve telli duvaklı gelini odada bırakarak geyiklerin peşinden gider. Geyikleri kovalarken dağdaki yarıklardan birine düşer ve ölür. Köylüye göre bu durum Allah’ın o genci cezalandırmasıdır. Bir başka efsane örneğinde ise geyiğin güzel kokusunun kaynağına gidilir. Buna göre Hz. Âdem cennetten kovulduğunda geyiklerin bir kısmı onun hatırını hoş etmek için onu ziyarete giderler. Hz. Adem bu geyiklere dua eder ve Allah, bu geyiklerin boyunlarının sağ kısmına misk doldurur. Günümüzde güzel kokan geyikler bu ziyaretçi geyiklerin neslinden gelen geyiklerdir¹²³⁴.

Geyiğin birçok anlamının simgesel olarak Müslüman Türklerde devan ettiği görülür. Özellikle çeşitli tarikatlarda bu hususlar menkıbe olarak anlatılır. Ermiş kişilerin geyiklerle haşır neşir olmaları halk geleneğinde öteden beri var olan bir inanıştır. Bursa’nın manevi sahiplerinden sayılan “ Geyikli Baba ”nın geyik biçimine girdiği söylenir. Yine tarikatlarda bazı şeyhlerin bineği geyiktir¹²³⁵. Bir efsanede Geyikli Baba’nın bu lakabı almasının sebebi olarak Bursa’nın fethinde geyik üstünde süvari olarak savaşa katılması gösterilir¹²³⁶. Türk

¹²³¹ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Geyik ” mad., C.3, s.1323-24; Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.365.

¹²³² Gıyasettin Ayaş, “ Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ”, s.21.

¹²³³ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.143.

¹²³⁴ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.125.

¹²³⁵ Yaşar Çoruhlu, *a.e.*, s.143.

¹²³⁶ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.126.

kabilelerine verilen hayvan isimleri arasında geyik de vardır. Geyiklere iyilik yaptığından dolayı geyikle ilgili ad almış aileler vardır. Bozgeyikli ailesi gibi.

Geyik, Türk mitolojisinde yol gösterici ve kurtarıcı olarak görülür. Ergenekon'a girişte bir dişi geyik yol gösterici olmuştur¹²³⁷. Anlaşılabacağı üzere geyik, Türklerce kutsal kabul edilen bir hayvandır. Dede Korkut Kitabı'nın Bamsı Beyrek Hikâyesi'nde, Beyrek'in geyik kovalayarak nişanlısının otağının önüne geldiği görülür. Böylelikle geyiğin yol göstericilik özelliğine vurgu yapılır¹²³⁸.

Türklerin yaşadığı yerlerde çok fazla geyik yaşaması dolayısıyla onun etinden, derisinden yararlanılmıştır. Halk inanışlarında geyik motifi çok önemli bir yere sahiptir. Anadolu dağlarında gittikçe azalan geyiğin avlanmasının avcıya felaket getireceğine inanılır. Halk inanışlarına göre geyiği avlayan iflah olmaz, avlanmış geyiğin gittiği ev tarumar olur. Derlenmiş birçok efsanede geyiklerle düşüp kalkan kadın, erkek kişilerin olağanüstü durumları anlatılır. Bu kişiler bir bakıma geyiklerin sahipleri koruyucuları sayılır. Afyon bölgesindeki ünlü yadır Uzun-Kız, geyiklerin çobanı ve koruyucusudur. Geyik avcılarını sakatlık ve ölümle cezalandırır¹²³⁹.

Bazı Türk Boyları soylarının geyikten geldiğine inanır. Kırgız Türklerinin “ Maral Ana Efsanesi ” bu hususu örnekler. Ayrıca Türklerde geyik, iyilik ve güzellik getiren bir hayvandır¹²⁴⁰. Eski Bizans kaynaklarına göre Batı Hunları Avrupa'yı bir geyiğin öncülüğünde ele geçirmiştir. İslâmî hikâyelerde geyik, müspet yönleriyle ele alınır. Bir hikâyede geyik, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in resullüğüne şahitlik eder¹²⁴¹. Kültürümüzde halk inanışlarında geyik motifi çok önemli bir yere sahiptir. Anadolu'da evlerin kapısına uğur getirmesi için geyik boynuzu asarlardı. Safranbolu'da bu gelenek evlere görkemli bir görünüm kazandırır. Geyik boynuzlarının şifa getirdiği de bir başka halk inanışdır. Sivas'ta eski konakların hemen hepsinde dış duvarların birleştiği yere geyik boynuzu tutturulur. Bu boynuzların bereket, uğur ve nazar amaçlı takıldığı sanılmaktadır¹²⁴². Geyik yalnız masal, hikâyeye, destan gibi edebi ürünlerimizde kalmamış çeşitli özellikleri dolayısıyla resim, minyatür ve heykelciliğin de konusu olmuştur. Altay Hun çağından kalma kabartma ve çizgi geyik figürlerinde geyik resimlerine, avcı hayvanlarla girişilen mücadele sahnelerine konu olur. Ayrıca eskiden geyik boynuzundan yay ve bıçak sapı da yapılmıştır. Kültürümüzde oradan buradan konuşup sohbet etmek anlamında “ geyik muhabbeti ” tabiri kullanılır¹²⁴³.

B. Edebiyatımızda Geyik:

Geyik sevimliliği, çevikliği, hassaslığı, içliliği, güzelliği, narinliği, misk saçması, koruyuculuğu, uğuru, yol göstericiliği gibi özellikleri dolayısıyla edebiyatımızda sıkça anılır. Ayrıca geyikler edebiyatımızda sevginin, saygının ve sevgilinin sembolü olmuştur¹²⁴⁴. Geyikler edebiyatımıza konu ve motif vermekle kalmamış, dilimize geyikten türemiş birçok kelimenin girmesine vesile olmuştur: Geyikli, Geyik Dağları, Geyiksu, Geyikpınarı, geyik diken, geyik göbeği ve geyik otu gibi. Geyik motifinin Türk edebiyatında mesnevi tarzında

¹²³⁷ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.151.

¹²³⁸ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.8.

¹²³⁹ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s.71.

¹²⁴⁰ Merdan Güven, *a.g.m.*, s.86-7.

¹²⁴¹ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.236.

¹²⁴² Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.60.

¹²⁴³ Gıyasettin Aytas, *a.g.m.*, s.23.

¹²⁴⁴ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.m.*, s.236.

yazılan destani hikâyelerde kullanıldığı görülür. Bu destanlardan birisi de “ Geyik Destanı ”dır¹²⁴⁵.

Geyiğe, bilmece ve ninni gibi anonim hak ürününde rastlanır. Bir bilmece örneğinde geyik, belli başlı özellikleri yönüyle işlenir:

Kâbeye gider hacı,
Soğan sarımsaktan acı,
Dal verir budak vermez,
Bu da neyin ağacı¹²⁴⁶.

Bir ninni örneğinde geyiğin dağda bulunuşu ve yavrulaması söz konusu edilir:

Dağda geyik kuzular,
Benim gönlüm seni arzular,
Benim körpe kuzum,
Ninni yavrum ninni!¹²⁴⁷.

Halk inanışlarına göre geyiği avlayan iflah olmaz. Geyiğin avcıları peşinden sürüklediği, onlara kötü sonuçlar hazırladığı inanışı türkülerimize de yansır:

Ben de gitim bir geyiğin avına,
Geyik çekti beni kendi dağına,
Tövbeler tövbesi geyik avına,
Siz gidin kardaşlar ben kaldım kayada. Yine;

Aman avcı vurma beni,
Ben bu dağın maralıyam... diye başlayan ve geyiğin ağzından söylenen türkü de oldukça yaygındır. Bir mani örneğinde ise geyiklerin doğal çevre içerisindeki durumu söz konusu edilir:

Geyik atladı taştan,
Gözlerim doldu yaştan,
Kız senin güzelliğin,
Çıkardı beni baştan.

“ Geyik tüyüyle insan huyuyla ” atasözü geyiğin tüylerinin güzelliğini ifade eder. Genç kızın erinlik çağına girdiğini belirtmek için halk arasında “ geyik etine girmek ” deyimini kullanılır¹²⁴⁸. Yine geyiğin efsanevi yönlerini hatıra getiren “ Geyik ermiş kişilerin bineğidir.” ve “ Ejderha geyikten doğar.” tabirleri edebiyatımızda kullanılır¹²⁴⁹. Bir işe atılıp da herkes tarafından kınanan kişi için “ Düz giden geyiğin gözünden başka yarası yok.” atasözü kullanılır¹²⁵⁰.

C. Geyik İle İlgili Genel Özellikler:

İncelediğimiz şiirler içerisinde geyik motifine sadece Karacaoğlan’ın şiirlerinde rastlanır. Şair, on (10) şiirinde geyiğin renginden yürüyüşüne pek çok özelliğini ele alır. Dîvân şiirinde geyik yerine daha çok ceylan anlamında âhu, gazal kullanılmıştır. Bu

¹²⁴⁵ Gıyasettin Aytas, *a.g.m.*, s.26.

¹²⁴⁶ Adem Yaldız, *a.g.t.*, s.8.

¹²⁴⁷ Adem Yaldız, *a.g.t.*, s.47.

¹²⁴⁸ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.m.*, s.236; Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.666.

¹²⁴⁹ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s.71.

¹²⁵⁰ Adem Yaldız, *a.g.t.*, s.24.

bakımdan Dîvân şiirinde geyik pek ele alınmaz. Ancak ahu, gazal gibi kelimelerin bazen şairlerce geyik manasında kullanıldığı olmuştur. Esasen çoğu zaman, birbirinden farklı ancak birbirine benzeyen bu iki hayvan çok karıştırılmıştır.

1. Geyik-Av:

Türklerin tarihten gelme bir av kültürü vardır. Eskiden av törenleri düzenlenirdi. Avcılık geleneği bir ata sporuydu. Ava meraklı pek çok insan vardı. Bazıları da avcılık yaparak geçimlerini sağlardı. Orta Asya’da yapılan sürekl avlarında birçok geyiğin avlandığı bilinmektedir. Aşağıdaki şiirde şair geyik avından bahsederek bu duruma işaret eder:

Balta değsin, ormanların kurusun,
Gazel olsun, yaprakların çürüsün,
Top top olsun, geyiklerin yürüsün,
Avcıların avın alsın peşinden.
Karacaoğlan, s.231, Koş., 336/2.

2. Geyik-Mekân:

Geyikler dünyanın hemen hemen her yerinde yaşayabilirler. Geyiklerin misk geyiği, ren geyiği, kızıl geyik gibi türleri vardır ve bu türler belirli coğrafyaya özgüdürler. Karacaoğlan şiirlerinde geyik mekânı olarak birçok yerden bahsetmektedir. Aşağıdaki şiirinde geyiklerin mekânının yüksekler olduğunu söyler:

Yücesinde emme geyikler geşir,
Eteğinde telli turnam çağrışır,
İli göçmüş mayaları bağrışır,
İller melil melil, bilmem nedendir?
Karacaoğlan, s.60, Koş., 58/4.

3. Geyik-Misk:

Orta Asya’da “ misk geyiği ” adı verilen bir geyik türü vardır. Bu geyik, genellikle kahve renklidir. En dikkat çeken özelliği ağızlarından aşağıya doğru iki uzun dişe sahip olmalarıdır. Bu geyik türü daha çok geceleri gezer. Bu geyiğin dallı boynuzları yoktur. Koku üreten misk bezleri göbeğinde bulunur. Bu koku çiftleşme döneminde oluşur. Karacaoğlan bir şiirinde bu geyik türünden bahseder. Geyiğin göbeğinde hoş kokan bir miskin oluştuğu bilgisini verir:

Yaz gelince, soğuk pınarlar akar,
Bitmiş geyik göbeği hoşça kokar,
Salınıp güzelim seyrâna çıkar,
Gördükçe, artıyor figanım dağlar.
Karacaoğlan, s.74, Koş., 110/2.

4. Geyik-Postu:

İnsanlar çok eski zamanlardan itibaren geyiğin birçok özelliğinden yararlanmışlardır. Eskiden insanlar geyiği ulaşım aracı ve yiyecek olarak kullanmanın dışında onun dersinden giyecek olarak da faydalanmışlardır. Geyik derisi çok değerli olup bu deriden eldiven, ayakkabı, pantolon, ceket ve kürk gibi birçok giyim eşyası yapılmıştır. Karacaoğlan bir şiirinde “ Sırtıma geyik postlarımı bağlar, gezerim.” diyerek bu gerçeğe işaret eder:

Benden selâm olsun yedi benlime,
Yine gam, kasâvet bastı gönlüme,
Saçım, başım yolup kendi eğnime,
Geyik postlarını bağlar gezerim.

Karacaoğlan, s.98, Koş., 143/3.

5. Geyik-Renk:

Dünyanın her yanında yaşayan geyiklerin altmış kadar türü vardır. Dolayısıyla geyiklerin kızıldan kahverengine, beyazdan sarıya kadar pek çok renkli olanı vardır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde boz geyikten bahseder:

Bunu ben demedim, âşıklar deyen,
Şu dertli sîneme hançerler vuran,
Bilmem boz geyiktir, bilmem ak cerân,
Yüce yüce sarp kayada neler var.

Karacaoğlan, s.231, Koş., 336/2.

6. Geyik-Yürümesi:

Geyiklerin engebeli orman, dağ, yamaç gibi arazilere uygun uzun ve güçlü ayakları vardır. Bu sayede hem çok hızlı hareket edebilirler hem de çok hızlı koşabilirler. Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünde geyiklerin sürü halinde gezdiğini ifade eder:

Balta değsin, ormanların kurusun,
Gazel olsun, yaprakların çürüsün,
Top top olsun, geyiklerin yürüsün,
Avcıların avın alsın peşinden.

Karacaoğlan, s.231, Koş., 336/2.

7. Geyik-Yüksekten Bakması:

Geyiğin dağ, tepe, yamaç gibi yüksek yerlerde bulunduğu düşünülürse onun bakışı da yükseklerden olacaktır:

Çaylak, sığın gibi göllerden kalkar,
Ala geyik gibi yüksekten bakar,
Ayvası, turuncu burnumda kokar,
Soyunup koynuna girmek muradım.

Karacaoğlan, s.68, Koş., 100/2.

D. Geyikle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Geyik-Sevgili:

Geyik; güzelliği, narinliği, ürkekliği, yürüyüşü dolayısıyla sevgili için benzetilen olur. Ayrıca geyik, özellikle dişi geyik, sevgilinin sıfatı olur. Bazen de ona isim olur. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde sevgiliyi, Türkçede dişi geyik anlamında kullanılan “ maral ”a benzetir:

Kömür gözlüm, benle gitmek dilersen,
Eğlen maral, eğlen, bile gidelim,
Yel vursun, erisin dağların karı,

Yollar çamur, kurusunda gidelim.
Karacaoğlan, s.157, Koş., 230/1.

Şiirimizde sevgili ince ve zarif vücudu, âşıktan kaçışı, sevenlerini dermansız bırakışı ve تنها yerlerde gezmesi yönleriyle geyiğe benzetilir. Karacaoğlan, bir başka şiirinde sevgilin güzellik unsurlarından olan kaşlarını yavru marala benzetir:

Kaşların benzettim yavru marala,
Gözlerin hükmeder yedi kırالا.
Seher vakti kollarını ırgala,
Dokunsun zülüfün, gel yavaş yavaş.
Karacaoğlan, s.118, Koş., 172/2.

15. KAKIM:

Kâkûm, Arapça bir kelimedir. Türkçede kâkûm için kakum, kakım karşılıkları kullanılır¹²⁵¹.

Kakım ya da kakum sansargiller familyasından uzun vücutlu, kısa bacaklı ve kuyruklu, kürkü değerli etçil bir hayvandır. Bu hayvanın sırt kısmı kahverengi, alt kısmı ise beyazdır. Kakım, kış mevsiminde tamamen beyaz bir renge bürünür. Sadece kuyruğunun ucu siyah kalır. Kuyruğunun ucunun siyah kalması sayesinde kış aylarında neredeyse aynı görünüme sahip gelincikten ayırt edilebilir. Kakım, kuzey bölgelerin ılıman yerlerinde yaşar. Tarlalar, kırlar, su kenarları yaşadığı yerlerdir. Kakımın derisi çok değerlidir. Daha çok derisi dolayısıyla bilinir¹²⁵².

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Kakım:

Kültürümüzde ve edebiyatımızda kakım, sincap, samur ve vaşak gibi hayvanlar daha çok derilerinden kürk yapılması dolayısıyla bilinirler ve öyle anılırlar.

B. Kakımla İlgili Genel Özellikler:

1. Kakım-Kürk:

Kakım kürkü, kürk endüstrisi için mühim bir rol oynamaktadır. Kürkü en değerli olan hayvanlardan birisidir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde vaşak, kakım, samur ve zebra gibi hayvanların postundan yapılan kürkün paha ve kıymet bakımından önemine dikkat çeker:

Kande ise kürkçü dükkânın bulur
Bahâ vü kıymetin ekâbir bilür
Kürk olur bunların kürkü giyilür
Biri vaşak kakım samur zerdüvâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/16.

Şair bir başka şiirinde kakım dersinden kürk dışında farklı giyim eşyaları da yapıldığı bilgisini verir:

Sansar paçası cübbe kakum eğnine giymiş
Dülbendi sarık çıkması gerdânına düşmüş
Âşık Ömer, s.117, D., 238/3.

¹²⁵¹ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.203.

¹²⁵² Ahmet Vefik Paşa, *a.s.*, s.203.

2. Kakım-Mekân:

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde doğrudan olmasa da dolaylı yoldan kakımın kürkçü dükkânında bulunduğunu söyleyerek kakım-mekân ilişkisini dile getirir. Kakımın nerede olursa olsun sonunda kürkçü dükkânına düşeceği gerçeğini ifade eder. Bu ifadeden bu hayvanların kürkü için çok fazla avlandıkları anlaşılır:

Kande ise kürkçü dükkânın bulur
Bahâ vü kıymetin ekâbir bilür
Kürk olur bunların kürkü giyilür
Biri vaşak kakım samur zerdüvâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/16.

16. KAPLAN:

Kaplana, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kaplan, kabılan, gaplan, yulbarıs, jolbarıs, yolvas, colbors, colbars, palang, peleng; asrı, esri, tonga, tunga, bebür; Arapçada nemir, beber, bebir isimleri; Farsçada peleng ismi verilir¹²⁵³.

Kaplan, kedigiller familyasından arslan iriliğinde, ondan daha çevik ve saldırgan bir hayvandır. Kaplanın iriliği, kemik yapısı, dişleri, tırnakları arslaninkine çok benzer. Kaplan, gayet büyük, üstü yol yol tüylü, saldırdığı zaman tüylerini kabartıp korkunç bir hal alan ve bu haliyle arslana dahi korku salan yırtıcı bir hayvandır. Derisi açık sarıya yakın kahverengi üzerine siyah beyaz çizgilidir. Ortalama ömrü 20-25 yıldır. Kaplan etobur bir hayvan olup geyik, domuz, antilop ve sığır gibi hayvanlarla beslenir. Çok aç olmadıkça gündüz avlanmaz. Avlanmak için ağaca çıkabilir, suda yüzebilir. Ana kaplan yavrularına çok düşkün olur. Ancak çok aç kalırsa yavrularını yer. Kaplan avcılığının yanında ehlileştirilmek için avlanan bir hayvandır. Kaplan avı, en tehlikeli avlardan birisidir. Bu hayvanın yakalanması için avcılar birçok usul geliştirmişlerdir. Kaplan, en çok Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Hayvanlar âleminin en yırtıcı canlılarından. Yalnız Hindistan'da her yıl 130.000 kişiyi kaplanlar parçalayıp öldürür¹²⁵⁴.

İki çeşit kaplan vardır. Bir türünün cüssesi büyük, kuyruğu küçüktür. Diğer türünün ise cüssesi küçük, kuyruğu büyüktür. Kaplan, üzerine atıldığı avını şiddetle yakalar. Kaplan çok kuvvetli, atik ve çevik bir hayvandır. Kaplanın karnı doyunca üç gün uyur. Güzel bir kokusu vardır. Kaplan hastalanınca fare yiyerek iyileşirmiş. Cahız, kaplanın şarabı sevdiğini söyler. Bir yere şarap bırakıldığında kaplanın o şarabı sarhoş oluncaya kadar içtiği bilgisini verir. Sarhoş olunca da avcılar tarafından yakalanır. Kaplanın sabrı az, hırsı şiddetlidir. Kaplan avını güçlü pençeleriyle parçalar ve ön dişleriyle yer. Avının peşinde koşarken uzun mesafe sıçrama yeteneğine sahiptir. Başka hayvanın artığını yemez. Leş görünce dönüp bakmaz bile¹²⁵⁵. Kaplanın yılanlarla dostluk ettiği söylenir. Ne zaman kaplan doğurursa yılanlar yanına gelir ve boynuna dolanmış¹²⁵⁶.

A. Kültürümüzde Kaplan:

Kaplan, Türk toplumunun ve yiğitlerinin en eski tözlerindedir. Kaplanın Türk kültüründe alplik ongunu ya da simgesi olması, aynı zamanda astroloji ile ilgilidir. Eskiden ak ya da benekli kaplan dört ana yönden birisini gösterirdi. Ayrıca dört büyük yıldız gurubundan

¹²⁵³ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.436-37; İlham Çeneli, *a.g.m.*, s.102, 120; Mütercim Âsım, *a.g.s.*, s.586; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.266.

¹²⁵⁴ *Hayat Ansiklopedisi*, "Kaplan" mad., C.4, S.1858-59; Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.62.

¹²⁵⁵ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.293.

¹²⁵⁶ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.366.

birisinin timsaliydi. Türk kahramanları savaşlarda kaplan postu giyerlerdi. Bu hususun güç ve yiğitlik sembolü olduğu anlaşılır. Kaplanın güç ve kuvvet sembolü oluşuna işaret eden birçok sanat eseri mevcuttur. Orta Asya'daki Esik Kurganı ve Altaylardaki I. Tüekta Kurganı'ndan çıkarılan eserler kaplanın hem güç ve kuvvet yönüne hem de “ hayvan-ata ” olarak saygı gördüğüne işaret eder. Yine bazı eşyaların üzerinde ve duvar resimlerinde kaplan avcılığı resmedilerek güç ve yiğitliğe vurgu yapılmıştır. Mesela “ Kudırge Kurganı ”nda bu motiflere rastlanmıştır. Değişik araştırmacılar, IX. yüzyıldan beri sözü edilen Alp-Er Tunga'nın “ Tunga ” kısmının kaplan demek olduğunu belirtir. Hayvan mücadele sahnelerinde kaplan galip gelen hayvan olarak gösterilmiştir. MS. 1600 tarihli Özbek minyatüründe şeyh dinî gücünün simgesi olarak kaplan postu üzerine oturuyor¹²⁵⁷. Ancak bir Hadis-i Şerifte, Peygamberimiz (s.a.v.): “ Yanlarında kaplan derisi bulunanlara melekler yakın olmaz.” buyuruyor. Bu hadis, kaplan postunun ifade edilen dinî boyutuyla tezat oluşturur¹²⁵⁸.

İslâmi devirde kaplanla ilgili alegorinin büyük oranda devam ettiği görülür. Mesela Kaşkarlı Mahmut, ünlü eserinde kaplanla ilgili şu bilgiyi verir: Tonga kaplan demektir. Fili öldürür. Bu ad Türklerde yaşamaktadır. Çoğu zaman kişi adı olarak kullanılmaktadır. Tonga Xan, Tonga Tigin gibi. Türklerin büyük hakanı Afrasyab'ın asıl adı Tonga Alper'dir. Bu, kaplan gibi kuvvetli ve yiğit adam anlamındadır¹²⁵⁹. Kaplanın Arapça ismi “ bebir ”dir. Eski sözlük bilimciler, “ böbürlenmek ” kelimesinin “ bebir ”den geldiğini söylerler¹²⁶⁰.

Kaplanla ilgili halk arasında birçok inanış teşekkül etmiştir. Örneğin bir kişi kapla derisi, getirirse halk içinde hürmet edilen olur¹²⁶¹. Kaplanın başı bir yere gömülürse oraya fareler üşüşür. Ödü, göze sürme gibi çekilirse görme gücü artar. Ayrıca göze su inmesine engel olur. Kaplanın ödü aynı zamanda şiddetli bir zehirdir. Çok azı bile insanı öldürür. Kaplanın kılı ile bir odaya tütsü verilirse odadaki akrepler kaçır. Kaplanın yağı yaralara iyi gelir. Etinden beş dirhem yiyene yılan zehri tesir etmez. Basuru olan kişinin kaplan postuna oturması tavsiye edilir. Kaplanın pençesi bir yere gömülürse oradan fareler kaçır¹²⁶².

Rüyada kaplan görmek, azaplı bir hükümdara ya da düşmana yorulur. Rüyada kaplanı öldürdüğünü görmek düşmanı alt etmeye; kaplan eti yediğini görmek mala ve şerefe işaret eder. Rüyada kaplana bindiğini görmek saltanat, kaplan sütü görmek düşmanlık olarak yorumlanır¹²⁶³.

B. Edebiyatımızda Kaplan:

Edebiyatımızda kaplan meşelik ve ormanlıklarda bulunması, benekli olması, postunun giyecek olarak kullanılması, avcılıktaki mahareti, savaşta kaplan postundan elbise giyilmesi, haris oluşu, güçlü ve kuvvetli olması, yiğitliğin sembolü olması, tehlikeli oluşu gibi özellikler dolayısıyla işlenir.

“ Kaplan izinden dönmez, yiğit sözünden dönmez.” atasözü kaplanın avcılıktaki kararlılığını ; “ Kaplanın postu kalır, insanın adı.” atasözü postunun değerli oluşunu ifade eder. Yine “ Kaplandan doğan kaplan. ” atasözü yiğitten olan yiğit olur anlamında kullanılır.

¹²⁵⁷ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.137-39.

¹²⁵⁸ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.294.

¹²⁵⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.139.

¹²⁶⁰ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.62.

¹²⁶¹ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.366.

¹²⁶² Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.294.

¹²⁶³ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.293-94.

Kaplanın ölüsünün değersiz olduğu hususunda “ Ölü kaplandan canlı sıçan yeğdir.” atasözü kullanılır¹²⁶⁴.

C. Kaplanla İlgili Genel Özellikler:

Kaplan ve onunla ilgili özellikler her üç şairimizde de görülür. Fehîm iki (2), Âşık Ömer üç (3), Karacaoğlan ise altı (6) şiirinde kaplana yer vermiştir. Fehîm, kaplan karşılığı olarak peleng; Karacaoğlan, kaplan sözcüğünü; Âşık Ömer ise peleng ve kaplan sözcüklerini kullanır. İncelenen şiir örneklerinde kaplan, vahşi ve güçlü oluşu, sembol olarak kullanılışı, avcılıktaki hüneri, rengi, postu, tehlikeli oluşu ve bulunduğu mekânlar dolayısıyla işlenir.

1. Kaplan-Alplik, Yiğitlik Sembolü Olması:

Kaplan, Türk toplumunun ve yiğitlerinin en eski tözlerindedir. Türklerde kaplanın alplik tözü olması aynı zamanda astrolojiyle alakalıdır. Kaplan benek benek olan vücuduyla gökyüzünü, güç ve kuvvet yönüyle de alpliği simgeler. Bilindiği gibi kaplan avının etrafında döne döne onu avlar. Gökyüzü de döner ve bulutlarla devamlı etkileşim halindedir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde “ Kaplan devamlı bulut ile savaşı.” diyerek onun alpliğine, gücüne ve gökyüzü ile olan benzerliğine dikkat çeker:

Kepçe kuyruk dersin âteş-i suzân
Maymuna her fenni öğredir insan
Dâim bulut ile cengeder kaplan
Parsile hasımdır bîbâk ü pervâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/5.

2. Kaplan-Av/Avcı Olması:

Kaplan, avcılıktaki mahareti dolayısıyla şiirimizin sık sık konusu olur. Güçlü, çevik, sıçrama kabiliyeti olan saldırgan bir hayvandır. Hayvanların en yırtıcılarından. İriliği, kemik yapısı, dişleri ve tırnaklarıyla tam bir av hayvanıdır. Genellikle geceleri avlanan kaplan avcılığı sırasında duruma göre yüzebilir, ağaca çıkabilir. Türk avlanma şekillerinden olan sürek avında atlar, avcı kuşlar, tazılar ve av için terbiye edilmiş kaplan, pars, çita gibi hayvanlar kullanılıyordu. Kaplan gibi yırtıcı hayvanlar terbiye edilmesi için daha erinlik yaşına ulaşmadan avcılar tarafından avlanıyordu. Kaplan avı, en tehlikeli avlardan birisidir. Bu hayvanın yakalanabilmesi için birçok yöntem geliştirilmiştir. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde “ kaplan, avcı, tuzak, gezmek ” kelimelerini kullanarak kaplanın hem av için gezmesine hem de avcılar tarafından tuzağa düşürülmesine vurgu yapar:

Yükseğinin karı tozar,
İngininin köyü mezar,
Göğsü al’ aca kaplan gezer,
Avcı olup al olma mı?
Karacaoğlan, s.275, Semâî, 389/4.

3. Kaplan-Güçlü/Kuvvetli Oluşu:

Kaplan, arslan iriliğinde, ondan daha atik ve daha saldırgan bir hayvandır. Hayvanlar âleminin en yırtıcı canlılarından. Kaplan, çok kuvvetli ve avcılıkta çok maharetli bir hayvandır. Avının ondan kurtuluşu çok zordur. Kaplanın sabrı az, hırsı şiddetli ve hareketi çeviktir. Avının üzerine döne döne gider. Kaplan, avcılıktaki hüneri, gücü ve kuvveti

¹²⁶⁴ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.243.

dolayısıyla yiğitlerin sıfatı olur. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde kaplan-yiğit teşbihini kurarak kaplanın gücüne ve kuvvetine vurgu yapar:

Anca mertler dönüp birer pelenge
Durmaz karşı varır topa tüfenge
Muhannes giremez meydân-ı cenge
Gerçek erenlerin Kerbelâ'sıdır.

Âşık Ömer, s.76, Koş., 136/2.

4. Kaplan-Mekân:

Kaplan, daha çok Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Meşelik, dağ ve ormanlıklarda bulunur. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde “ kaplan meşeli ” tabiri ile kaplanın daha çok meşeliklerde bulunduğu söyler:

Eşeli de, Karac'oğlan eşeli,
Altı yıl oldu sevdâna düşeli,
Üstü boz topraklı, kaplan meşeli,
Güzeli sürgüne gitti yaylanın.

Karacaoğlan, s.222, Koş., 323/4.

5. Kaplan-Post:

Kaplan postu, hem değeri hem de güzelliği dolayısıyla çok tercih edilir. Kaplan postundan çul, çarık, ceket ve sandık gibi giyecek ve eşyalar yapılırdı. Kaplan postu açık sarıya yakın ve üzeri siyah beyaz beneklidir. Eskiden Türk yiğitleri cenk meydanında kaplan postu giyerlermiş. Bu durum yiğitliğin, gücün ve kendine güvenin göstergesi sayılırdı. Bir halk inancına göre kim kaplan derisini getirirse o kişi itibar görürdü. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde belki bu itibara sahip olmak belki de güzelliğinden ve değerinden ötürü gözünün bir kaplan postunda kaldığını söyler:

Gözüm kaldı şu kaplanın postunda,
Azrâil can almağın kastında,
Döne döne teneşirin üstünde,
Yunmayınca, gönül yârdan ayrılmaz.

Karacaoğlan, s.5, Koş., 6/3.

Şair, bir başka dörtlüğünde eskiden kaplan postunun at üzerine serildiği bilgisini verir. At, küheylan olunca onun çulu da çok değerli bir post olan kaplan postu olacaktır:

Bir küheylan at ver, istemem eşek,
Üstü kaplan postu, tek olsun öşek,
Kuş tüyünden yastık, yumuşak döşek,
Keçeler içinde yatmak isterim.

Karacaoğlan, s.331, D., 436/3.

6. Kaplan-Renk:

Kaplanın derisi açık sarıya yakın kahverengidir. Üzerinde siyah, beyaz benekler vardır. Kaplanın postu rengi ve üzerindeki benekler dolayısıyla felek ile ilişkilendirilir. Kaplanın postu feleğin rengi olarak düşünülünce, post üzerindeki beyaz benekler yıldız; siyah benekler ise felekteki karartılar olarak düşünülür:

N'ola dağ dağ iderse felek-i peleng-rengi
Ki şerâr-ı âhdur hep o şehün gubâr-ı hayli
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 285/4.

Karacaoğlan ise aşağıdaki şiirinde “ Göğsü alaca kaplan gezer ” ifadesiyle kaplan postu üzerindeki siyah-beyaz beneklere dikkat çeker:

Yükseğinin karı tozar,
İngininin köyü mezar,
Göğsü al' aca kaplan gezer,
Avcı olup al olma mı?
Karacaoğlan, s.275, Semâî, 389/4.

7. Kaplan-Tehlikeli Oluşu:

Kaplan, tehlikeli ve haris bir hayvandır. Cüssece büyük, üstü yol yol tüylü, saldırdığı zaman tüylerini kabartıp korkunç bir hal alan yırtıcı bir hayvandır. Kaplan avı karşısında sabırsızdır. Öyle bir hırsla ve şiddetle avının üzerine atılır ki avın bu hücumdan kurtulması çok zordur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde kaplan ile gök arasında ilgi kurarak kaplanın huyuna ve tehlikeli oluşuna işaret eder:

Mihr ü mehle bu pelengi-hû sipihr-i kîne-cû
Bir gazanferdür gıdâ eyler iki ser rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.98, K., 1/2.

Karacaoğlan ise kaplanın tehlikeli bir hayvan olduğunu “ Kaplan girse meşelerin sökülmez ” ifadesiyle açıklar. Şair, kaplanın meşeye girmesiyle birlikte meşeliğin tehlikeli bir hale geldiğini söyler:

İngininden yükseğine çıkılmaz,
Kaplan girse meşelerin sökülmez,
Kumaş yüklü tor taylağın çekilmez,
Evleri sürgüne gitti yaylanın.
Karacaoğlan, s.222, Koş., 323/3.

D. Kaplan İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Ele aldığımız şiir örneklerinde kaplan ile felek-gökyüzü, yiğitler ve münafık kimseler arasında çeşitli yönlerle ilgi kurulmuştur. Bu teşbihlere Fehîm ve Âşık Ömer'in şiirlerinde tesadüf edilir.

1. Kaplan-Felek/Gökyüzü:

Kaplan, siyah beyaz benekli postu dolayısıyla yıldızlı gökyüzünün benzetilene olur. Gece gökyüzü, yıldızları dolayısıyla benek benektir:

N'ola dağ dağ iderse felek-i peleng-rengi
Ki şerâr-ı âhdur hep o şehün gubâr-ı hayli
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 285/4.

Devamlı bir şekilde insanların şikâyetlerine maruz kalan felek, tasavvura göre yapmış olduğu kötü işler neticesinde kötü huylu olarak vasıflandırılmıştır. Bu haliyle de kaplanla arasında ilgi kurulur. Bilindiği gibi kaplan da vahşiliği, harisliği, yırtıcılığı ve insanlara zarar

vermesiyle bilinir. Ayrıca felek ile kaplan arasında hareket yönüyle de ilgi kurulur. Gökyüzünde gündüz güneşin, gece ayın belirmesi onun dönüşünü açıklar. Bu yönüyle felek; gündüz ay, gece güneş yiyicidir. Kaplan da avının üzerine döne döne gider ve gece gündüz avlanabilir:

Mihr ü mehle bu pelengi-hû sipihr-i kîne-cû
Bir gazanferdür gıdâ eyler iki ser rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.98, K., 1/2.

2. Kaplan-Münafık Kimseler:

Münafık sözcüğü iki yüzlü, riyakâr insanlar için kullanılır. Kaplanın münafık kimseler teşbihi kendisine güvenilmemesi, ne yapacağını belirli olmaması dolayısıyladır. Ayrıca derisi üzerine bulunan siyah beyaz benekler bir zıtlık oluşturduğundan iki yüzlü olarak düşünülebilir:

Dâhildir hayvân-ı nâtıka insan
Tevâzu' ehlidir bil ehl-i îman
Kaplan münâfıklık tekebbür arslan
Nefsimle gazabım ejder ile mâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/25.

3. Kaplan-Yiğit:

Kaplan, Türk kültüründe gücün, kuvvetin, savaşçılığın, cesaretin, atılganlığın ve korkusuzluğun simgesi olmuştur. Öyle ki kaplan, Türk toplumunun ve yiğitlerinin en eski tözlerindedir. Türk kahramanları, er meydanında kendine güvenin, cesaretin, atılganlığın, yiğitliğin bir göstergesi olarak kaplan postu giyerlerdi. Böylelikle düşmana da korku salarlardı. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde bu saydığımız hususlar dolayısıyla cenk meydanındaki mertleri, yiğitleri birer kaplana benzetir. Kaplanın avını sonuna kadar takip etmesi ve onu alt etmesiyle mertlerin er meydanında topa tüfeğe karşı durması arasında ilgi kurar:

Anca mertler dönüp birer pelenge
Durmaz karşı varır topa tufenge
Muhannes giremez meydân-ı cenge
Gerçek erenlerin Kerbelâ'sıdır.
Âşık Ömer, s.76, Koş., 136/2.

Bu şiirde, yiğitlerin er meydanında kaplan postu giydikleri anlaşılır. Ayrıca şair, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve taraftarlarının Kerbela' da şehit edilmesine telmih yapar. Bu olayda Yezid'in büyük ordusuna karşı yiğitçe mücadele söz konusudur.

17. KARAKULAK:

Türkçe bir isim olan karakulağa, Farsçada siyâh-gûş, pervâne isimleri verilir¹²⁶⁵.

Karakulak, kedigiller familyasından yırtıcı bir memeli türüdür. Afrika, Ortadoğu, ve Orta Asya'da yaşar. Karakulağın postu, kısa tüylü ve kıvrık çalan sarı renktedir. Kulaklarının ucunda uzun, siyah püsküller bulunur. Bacakları uzun, kuyruğu kısadır. Çevik bir hayvan olan

¹²⁶⁵ M. Âsım Efendi, *a.g.s.*, s.595; Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.816.

karakulak genellikle tek başına dolaşır. Karakulak geceleri avlanır. Bozkırlarda, açık arazilerde, seyrek ağaçlı yerlerde dolaşır. Genellikle kuş ve memeli hayvanlarla beslenir. Dişileri yılda 1-4 arasında yavru doğurur. Türkiye’de Ege ve Akdeniz kıyılarında, Güney Doğu’da bulunur¹²⁶⁶.

İran hükümdarları karakulakla ava çıkarlarmış. Osmanlı sarayında sadrazamların maiyetine memur olanlara karakulak (siyah-gûş) denildiği bilinmektedir¹²⁶⁷.

Karakulak, arslanla birlikte dolaşır, arslanın önünden çavuş gibi haykırarak gider. Onun haykırması diğer hayvanlar için bir uyarı niteliği taşır. Çünkü hayvanlar, karakulağın ardından arslanın geleceğini bilir ve bir tarafa çekilirler¹²⁶⁸. Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı ”nda bu gerçeği dile getirerek karakulağın arslana yoldaşlık ettiğini söyler:

Zûr u kuvvet düşer arslan şanına
Ancak karakulak varır yanına
Yüce taht kurup fil üstühanına
Demir mih kakarlar kâretmez asla
Âşık Ömer, s.5, D., 1/2.

18. KATIR:

Katıra Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde katır, gatır, kasır, kaçır, haçır, heçir, haçir isimleri; Arapçada bağı; Farsçada ise ester ismi verilir¹²⁶⁹.

Katır, erkek eşekle dişi atın çiftleşmesinden doğan atla eşek arası özelliklere sahip olan bir hayvandır. Daha çok sarp ve dağlık bölgelerde faydalanılan dayanıklı bir hayvandır. Hastalığa dayanıklıdır. Erkek, dişi bütün katırlar kısırdır. Çünkü döl yapamazlar. Katırın kulakları uzun, yelesi kısadır. Ayakları küçük olan katırın kuvvet yönüyle ayakları gelişmiştir. Katır, ağır çalışma şartlarına dayanıklı bir hayvandır. Onda atın kuvveti, eşeğin dayanıklılığı vardır. Bu yüzden daha çok orduda, çiftliklerde, maden ocaklarında kullanılır¹²⁷⁰.

Katır cüssece at ile eşek arasında bir büyüklüğe sahiptir. Katırın sesi kısmen kişnemeyi kısmen de anırmayı andırır¹²⁷¹. Yürümesi bazen atasına benzer, bazen anasına benzer¹²⁷².

A. Kültürümüzde Katır:

Kültürümüzde katır, kısır olması, arpa yemesi, güçlü oluşu, Düldül, yük taşınması, yolculukta kullanılması, inatçılığı, üzerine semer vurulması gibi özellikleri dolayısıyla yer alır. Katır, yük hayvanı ve kısır olmasıyla efsane ve destanlarımızda yer alır. Bir efsaneye göre, katır, insanları yakacak olan cehennem ateşine odun taşımayı kabul eden tek yük hayvanı olmuştur. Bu yüzden de insanların bedduasıyla kısır kalmıştır. Bir başka efsaneye

¹²⁶⁶ *AnaBritannica*, “ Karakulak ” mad., C.12, s.586.

¹²⁶⁷ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s.242.

¹²⁶⁸ M. Âsım Efendi, *a.g.s.*, s.595.

¹²⁶⁹ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.452-53; İlham Çeneli, *a.g.m.*, s.109; Mütercim Âsım, *a.g.s.*, s.228; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.273.

¹²⁷⁰ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Katır ” mad., C.4, s.1899.

¹²⁷¹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.81.

¹²⁷² Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.366.

göre ise Hz. İbrahim'i yakmak istedikleri zaman katır, odun taşımaya kabul etmiş ve bu yüzden de nesli kurumuş¹²⁷³.

Katır, Oğuz Kağan Destanı'nda yük taşıma aracı olarak ifade edilmiştir. Buna göre Oğuz Kağan, yapmış olduğu bir savaşı kazanır. Bu savaştan büyük ganimet elde eder. Bu ganimetin taşınmasında da atları, öküzleri ve katırları kullanır¹²⁷⁴.

Bilindiği gibi katırın babası eşek, anası da attır. Bu husus halk arasında bir nükteye konu olmuştur. Buna göre: Katıra sormuşlar: “-Baban kim?”. Katır, “-At, dayım olur.” diye cevap vermiş. Katırın belirli özellikleri halk inanışlarına da yansımıştır. Bir kişiye katır pisliğini yedirirlerse akli nakıs olurmuş. Yine katırın hayalarından bir parça alıp atın boynuna asarlarsa at yorulmazmış¹²⁷⁵.

B. Edebiyatımızda Katır:

Edebiyatımızda katır, inatçılığı, kısır oluşu, yük taşınması, arpa yemesi, güçlü oluşu, sırtına semer vurulması, Düldül'ün katır oluşu gibi hususlar dolayısıyla yerini alır. Onun inatçılığı, tepme özelliği, kısır oluşu gibi özellikleri deyim ve atasözlerimize yansır. “ Katır gibi ”, “ katır inadı ” onun inatçılığını ifade eden deyimlerimizdir. Ayrıca bir işte hiç ilerleyememek anlamında “ katır kuyruğu gibi kalmak ” deyimini kullanılır. “ Katır sidiği ” deyimini halk arasında bira için kullanılır¹²⁷⁶.

Toplumda, aşağılık duygusu içerisinde bulunan kişi, kendini olduğu gibi göstermeye utanır. Bundan dolayı da kötü yönünü gizler. Sadece iyi yönüyle övünür. Bu durum için edebiyatımızda “ Katıra ‘ baban kim?’ demişler, ‘ dayım at ’ demiş.” atasözü kullanılır. Yine kaba ve ahmak kişinin hoşça gitsin diye yaptığı işler kaba ve incitici olur anlamında “ Katıra cilve yap demişler, çifte (tekme) atmış.” atasözü kullanılır¹²⁷⁷.

C. Katır İle İlgili Genel Özellikler:

Katır, Fehîm'in şiirlerinde üç (3) yerde ester karşılığında geçer. Âşık Ömer'de katır, iki yerde Düldül ve katır-ester (aynı şiirde) karşılıklarıyla ele alınır. Karacaoğlan ise şiirlerinde katıra yer vermez. Karacaoğlan şiirlerinde at ve deve gibi yük ve binek hayvanlarına çok yer vermesine rağmen eşek ve katıra gereken önemi göstermez. Şairin mensup olduğu Yörüklerin konar-göçer bir hayat tarzını benimsemiş olması esasen bu iki hayvana da sıkça yer vermesini gerektirir. Ancak eşeğe bir şiirinde yer veren şair, katırın ismini ise hiç anmaz. İncelediğimiz bu şiir örneklerinde katırın arpa yemesi, yük taşınması, katar halinde yol alması, sırtına semer vurulması, atla mukayese edilmesi gibi genel özellikleri işlenir. Ayrıca Peygamberimizin katırı Düldül şiirimize konu olur.

1. Katır-Arpa Yemesi:

Arpa bir besin maddesidir. En önemli tüketim alanı hayvan yemi olarak kullanılması ve bira yapımıdır. Birçok yerde arpa, hayvan yemi olarak diğer besinlere tercih edilir. İçinde bulunan proteinden dolayı hayvanı sıcak tuttuğu ve hayvanda yağ yaptığı bilinir. Dolayısıyla arpa; at, eşek ve katır gibi yük ve binek hayvanları için önemli bir besin maddesidir. Bu hayvanların uzun müddet yol gidebilmesi veya çalıştırılabilmesi için onlara bol bol arpa yedirilir. Fehîm, bir şiirinde para karşılığında katıra arpa alındığını sosyal bir eleştiri yaparak

¹²⁷³ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.259-60.

¹²⁷⁴ Merdan Güven, *a.g.m.*, s.87.

¹²⁷⁵ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.367; Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.82.

¹²⁷⁶ Ali Püsküllüoğlu, *a.g.s.*, s.532.

¹²⁷⁷ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.286-87.

belirtir. Bu ifadeden eskiden yapılan hizmet ya da taşınan mal karşılığında bineğe arpa alınması gerçeği hatırlatılır:

Serrâce derler estere yine şa‘îr al
Zîrâ yok akça deyü ederler zarâfeti
Fehîm-i Kadîm, s.244, Trk., II, 3/6.

2. Katır-At:

Katır erkek eşek ile dişi atın çiftleşmesinden ortaya çıkan bir hayvandır. Yapısı, sesi ve özellikleriyle her ikisi arasında bir tabiata sahiptir. Ancak ata verilen değer asla katıra verilmez. Katır atla kıyas içerisinde düşünülerek aşağılanır. At, gösterişi, yürüyüşü, asaleti gibi birçok yönden katırdan üstün tutulur. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde “ at yanında ester misâl-i sabâ ” diyerek atın hızını ve yürüyüşünü katırdan üstün tutmuştur:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulamadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/11.

3. Katır-Düldül:

Düldül, Peygamberimizin dişi katırının adıdır. Düldülün beyaz ya da kır bir renkte olduğu ifade edilir. Rivayete göre Düldül, İskenderiye kralı Mukavkis tarafından Peygamberimize hediye edilmiştir. Peygamberimiz ise daha sonra Düldül’ü damadı Hz. Ali’ye vermiştir. Hz. Ali halifeliği sırasında bu katıra binmiş ve haricilerle savaşmıştır. Düldül cesur bir hayvan olarak bilinir. Çok uzun zaman yaşamıştır. Hızlı yürüyüşünden dolayı bu katıra Düldül ismi verilmiştir¹²⁷⁸. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Düldül’ün Hz. Ali’yle özdeşleştiğini belirtir. Ayrıca şair, onun hızlı olduğunu ve çok yaşadığını anımsatır:

Aşk ile kal olan er aşk eridir
Eridir âheni bu aşk eridir
Ali Düldülî Hamza Aşkârîdir
Gerektir sayılıp menzîl alına
Âlık Ömer, s.35, Koş., 38/4.

Alevîler, Düldül’ün hâlâ hayatta olduğuna inanırlar. Onun kıyamete kadar yaşayacağını söylerler. Onlara göre Düldül efsanevi bir hayvandır. Hizmeti çeşitli şekillerde ve yerlerde sürmektedir.

4. Katır-Hizmet/Yük Hayvanı Olması:

Katırın yük hayvanı oluşu, efsanelerimize yansır. Alanya yöresine ait bir efsanede katırın hem yük hayvanı olması hem de doğuramaması açıklanır. Bu efsaneye göre: Bütün hayvanlar yaratıldığında Allah’ın huzurunda toplanmışlar. Allah, eşek, katır, deve, manda ve at gibi hayvanlara çok ağır yükler yüklemiştir. En ağır yükü sadece katır taşıyabilmiş. Bunun üzerine Allah, “ katır sen yük taşı, çoluk çocuk doğurup rezillik çekme.” demiştir¹²⁷⁹. Katır, at ile eşeğin belirli özelliklerini bünyesinde taşıyan bir hayvandır. Katırda eşeğin dayanıklılığı, atın ise kuvveti vardır. Katır, çetin coğrafi koşullarda gücünden faydalanılan dayanıklı bir

¹²⁷⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.35.

¹²⁷⁹ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.260.

hizmet hayvanıdır. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde katır ile eşğin düşen hizmetten dönmeyeceğini söyleyerek bu iki hayvanın hizmetkârlığına vurgu yapar:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulamadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/11.

5. Katır-Katâr:

Katar, birbiri ardına dizilmiş ya da sıralanmış dizi dizi, sıra sıra hayvan sürüsüdür¹²⁸⁰. Eskiden uzun seyahatler ve ticari yolculuklar kervanlar halinde yapılırdı. Kervanı meydana getiren katarlarda, yük taşımak için deve, at ve katır kullanılırdı. Fehîm, aşağıdaki şiirinde katır seyahatin yapıldığını anımsatarak katırların bu seyahat esnasında katar oluşturdukları ifade eder. Bu seyahatin yolcuları şairlerdir:

Bir alay şâ'ir-i şa'ir-i şî'âr
Bir katar esterân-ı pâlânî
Fehîm-i Kadîm, s.206, K., 17/54.

6. Katır-Saraç:

Saraç, koşum ve eyer takımları yapan kişiye verilen isimdir. Aşağıdaki şiir örneğinde arpa, katır serrâce kelimeleri ile katır-saraç ilişkisi ifade edilir:

Serrâce derler estere yine şa'ir al
Zîrâ yok akça deyü ederler zarâfeti
Fehîm-i Kadîm, s.244, Trk.II, 3/6.

7. Katır-Semer:

Semer; at, eşek ve katır gibi yük hayvanlarının sırtına vurulan, yük ve yolcu taşımaya yarayan bir gereçtir. Kaş, terki kayışı, palan, çul, ip gibi birçok unsurdan oluşan bir sırtlıktır. Fehîm, bir şiirinde arpa ve bir alay şairi taşımak üzere semerlenmiş bir katar katırdan bahseder:

Bir alay şâ'ir-i şa'ir-i şî'âr
Bir katar esterân-ı pâlânî
Fehîm-i Kadîm, s.206, K., 17/54.

8. Katır-Yürüyüş/Hız:

Katır, at ve eşğin çiftleşmesinden meydana geldiği için bünyesinde bu iki hayvanın özelliklerini barındırır. Bu durum katırın hızına da yansımıştır. Onun hızı da atla eşek arasında bir hıza sahiptir. Yani eşekten hızlı, attan daha yavaştır:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulamadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/11.

¹²⁸⁰ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.689.

D. Katırla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Katırla ilgili teşbihler daha çok onun olumsuz özellikleri yönüyle kurulur. Onun inatçılığı, yavaş gitmesi, zürriyetsizliği yapılan benzetmelerde önemlidir.

1. Katır-Sabâ Rüzgârı:

Sabâ rüzgârı doğudan esen hafif ve latif bir rüzgârdır¹²⁸¹. Katır ile sabah rüzgârı arasında hareket ve hız yönüyle bir ilgi kurulur. Katır, atla devamlı bir kıyas içerisinde düşünülerek aşağılanır. Aşağıdaki şiir örneğinde bu ikili arasında hız yönüyle bir kıyas yapılmıştır. Atın hızına binaen katırın hızı hafif esen saba rüzgârına teşbih edilmiştir:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulamadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/11.

2. Katır-Sahte Şairler:

Katır, at ve eşeğin çiftleşmesinden ortaya çıkması dolayısıyla hakir görülür, doğuramaması dolayısıyla da zürriyetsiz kabul edilir. Bu yüzden de şiirimizde, yeteneksiz ve başkalarından geçinen şairler katıra teşbih edilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Böyle katır ve eşeklere kendimi öven beyitleri tertip ederim.” diyerek şair geçinenleri katıra ve eşeğe benzetir. Onların cahilliğine, yeteneksizliğine ve başkalarının sırtından geçinmelerine vurgu yapar:

Rağmuna böyle esterân u harun
Oluram beyt-i medhüme bânî
Fehîm-i Kadîm, s.206, K., 17/63.

19. KEÇİ:

Keçiye Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde keçi, kaza, eşki, eçki, kaca, geçi, öçka; arkar, arhar, çepiş (yavru), çepra, çepiç, eçkü, eçke, eçki, öçki, öçke, öşke, iski, üske, uçkü, sığun, sığın, sığın, sın, teke (erkeği), teke, degen; erkeç, irgeç, oğlak (yavru), atambay, ılak, ulak, kaza, barani, ovlak, söğüs; Farsçada nahçîr, bûz; Arapçada mâ ‘z ve teys isimleri verilir¹²⁸².

Keçi, geviş getiren ve koyunla yakın akraba olan bir hayvandır. Koyundan daha küçük boynuzlu çevik ve hareketli bir hayvandır. Keçinin boynuzları düz veya kıvrımlı olarak önden arkaya doğru gider. Kuyruğu koyun kuyruğundan kısa ve diktir. Erkek keçilerin çoğunun çenesinde sakal bulunur. Keçi, çok dayanıklı bir hayvandır. 21 ile 23 hafta arasında gebe kalır ve doğururlar. Yavru keçilere oğlak adı verilir. Oğlak doğumundan beş saat sonra koşup oynayabilir. Erkek keçilere ise teke adı verilir. Tekenin kendine has pis bir kokusu vardır. Keçinin ömrü 14 yıl kadardır. Keçi, sarp yerlere tırmanabilir. Ağaç kabuğu, körpe fidan ve ot yiyerek beslenir. Sütü, lezzetli ve besleyicidir. Derisi dericilikte beğenilerek kullanılan bir deri cinsidir. Keçinin; Ankara keçisi, Keşmir keçisi, Kıl keçisi ve Malta keçisi gibi türleri vardır¹²⁸³.

¹²⁸¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.417.

¹²⁸² *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.462-63, 656-57; İlham Çeneli, *a.g.m.*, s.101, 106-07, 114, 116-118; Mütercim Asım, *a.g.s.*, s.105; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.278.

¹²⁸³ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Keçi ” mad., C.4, s.1927-28.

Keçinin evcil ve yabani türleri vardır. Yaban keçisi dağda, bayırda, kayalıklarda yaşayan bir keçi türüdür. Bu keçi türü eskiden özellikle avcıların ilgi odağı olmuştur. Yaban keçisi, yavrusuna karşı çok şefkatlidir. Yaban keçisinin yavrusunu avlarsa kendisi de avlanmak ister. Bu keçi türü ayrıca anne ve babasının da gıdalarını temin eder. Yaban keçisinin boynuzunda iki delik vardır. Bu delikler ölümüne yakın kapanır¹²⁸⁴.

Yaban keçisinin boynuzunda boğumlar bulunur. Bu boğumların sayısından yaban keçisinin yaşı öğrenilebilir. Yaban keçisi kendisini yılan soktuğunda yengeç yiyerek iyileşir. Yaban keçisi ile balık arasında enteresan bir durum vardır. Yaban keçisi balığı görmek için sık sık sahile iner. Avcılar bunu bildikleri için yaban keçisi derisine bürünerek bu balığı avlarlar. Yaban keçisi, yılanı çok sever. Yılan, bu keçiyi sokarsa keçinin gözlerinde gözyaşları oluşur. Bu yaşlar keçinin gözlerinin altında bulunan bir boşlukta birikir ve orada mum gibi donar. Buna “ tiryak ” derler. Yani panzehir meydana gelir. Bu tiryak ne kadar sarı olursa o kadar tesirlidir. Bu yaban keçileri Hint ve İran’da bulunur. Göz çukurunda oluşan bu tiryak yılan ve akrep sokmasına iyi gelir. Ayrıca yaban keçisinin müziğe karşı bir ilgisi vardır. Avcılar bu ilgiyi bildiği için onu kolaylıkla avlarlar¹²⁸⁵.

Keçi, insanı görünce hızlıca kaçır. Hatta yüksek bir yerden kendisini atar. Ahmak hayvan olarak bilinen keçi, başı üzerine yere düşse de ölmez¹²⁸⁶.

A. Kültürümüzde Keçi:

Keçi, eski Türklerde yer ve gök unsurlarına sunulan kurbanlardan birisiydi. Zıt kavramların mücadelesini gösteren hayvan mücadele sahnelerinde dağ keçisi mağlup olan yani olumsuz unsur olarak ele alınır. Ancak Eski Türklerde, dağ keçisi motifi bazen hanedan arması olarak da kullanılmıştır. Kültigin Yazıtı’nın doğu yüzündeki dağ keçisi şeklindeki amblem bu hususa örnektir. Ayrıca Eski Türklerde dağ keçisi av kültürüyle ilgilidir¹²⁸⁷. Dede Korkut Kitabı’na keçi, kılından sapan yapılması yönüyle söz konusu edilir¹²⁸⁸.

Keçiyle ilgili hususları efsane ve inanışlarda da görmek mümkündür. Kırgızlarda Çiçan Ata adında keçileri koruyan bir evliya vardır. Altaylılara göre tufan olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök yeleli bir keçi haber vermiştir¹²⁸⁹. Anadolu’nun bazı yörelerinde Kırgızlarınkine benzer inanışlar mevcuttur. Anadolu’da sürmeli gözlü, çatal boynuzlu elik keçiler kutsal sayılmıştır. Bu keçilerin erenlerin malı olduğuna ve onlara zarar verenlere beddua, koruyanlara da dua ettiklerine inanılır. Anadolu halkının özellikle Yörük Türklerinin inanışına göre keçi şeytandır. Onu evde beslemek iyi değildir¹²⁹⁰. Masallarımızda hayvanlar belirli özellikleri dolayısıyla sıkça yer almaktadır. Masallarda birinci olarak hilekârlığıyla tanınan tilki gelir. Tilkiyi sırasıyla ayı, arslan kurt ve keçi izler¹²⁹¹.

Keçinin belirli uzuvları halk arasında bazı inanışlara ve tedavi yöntemlerine konu olmuştur. Yaban keçisinin boynuzu ile tütsü yapılırsa haşeratı dağıtır. Yakılarak toz haline getirilirse ve dişe sürülürse dişlerdeki sarılığı giderip onları beyazlatır. Ak keçinin boynuzunu yakıp uyuyan kişinin başı altına koyarlarsa uzun zaman o kişi uyanamaz¹²⁹². Keçi, taze

¹²⁸⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.41.

¹²⁸⁵ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.41.

¹²⁸⁶ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.367-68.

¹²⁸⁷ Yaşar Çoruhlu, *a.g.s.*, s.150.

¹²⁸⁸ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.30.

¹²⁸⁹ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.150-51.

¹²⁹⁰ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.56.

¹²⁹¹ Adem Yıldız, *a.t.*, s.33, 270.

¹²⁹² Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.56; Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.368

fidanlara zarar vermesi ve etinin koyun eti kadar muteber olmaması yönüyle de kültürümüzde yerini alır. Ayrıca keçi, kültürümüzde inatçılığın sembolüdür¹²⁹³.

B. Edebiyatımızda Keçi:

Edebiyatımızda keçi inatçılığı, yaban türünün avcılar tarafından avlanması, etinin yenmesi, sesi, mekânı, rengi, yayılması, otlaması, koyunla kıyaslanması gibi özellikleri dolayısıyla söz konusu edilir.

Tekerlemelerimizde keçi genellikle müezzin olarak ifade edilmektedir¹²⁹⁴. Keçi, belirli özellikleri vasıtasıyla deyim ve atasözlerimizde yer almıştır. Yoksullar tarafından söylenen ve koyunsuz zenginlik olamayacağı anlamında “ Koyun görmemiş, keçili zengin kızı idik.” atasözü; bir şeyin çok değerlisi ele geçmezse az değerlisi önem kazanır anlamında “ Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler.” atasözü; bir kişi önemli bir kayıbdan dolayı yırtınırken başka birisinin bu durumdan ne kadar yarar sağladığını diye düşünmesi manasında “ Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı.” atasözü; inatçı ölür de inadından vazgeçmez anlamında “ Keçi geberse kuyruğunu indirmez.” atasözü; büyüklerin tuttuğu yol küçüklere örnek olur anlamında “ Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya varır.” atasözü; tehlikeler, zararlar olmasa her şey alabildiğine gelişir anlamında “ Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur.” atasözü; sakal kişiye değer kazandırmaz, o, keçide de var anlamında “ Keçide de sakal var.” atasözü kullanılır¹²⁹⁵. Bunlardan başka keçi hakkında halk arasında “ Eğri ağaca keçi çıkar.” ve “ Keçili koyun tırmanır, kızlı köy dedikodulu olur.” atasözleri kullanılır¹²⁹⁶. Yine halk arasında yumuşamayan inat için “ keçi inadı ” deyimini; düşünce dengesinin bozulması manasına “ keçileri kaçırmak ” deyimini kullanılır¹²⁹⁷.

C. Keçi İle İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiir örneklerinde keçinin hem evcil hem de yabani türü yerini alır. Keçiye şiirlerinde en çok (yedi yerde) işleyen Karacaoğlan’dır. Şair, şiirlerinde keçi karşılığında keçi, sığın, ergeç ve eke kelimelerini kullanmıştır. Aşık Ömer, şiirlerinde keçiyi, nahçir, cedi (oğlak) ve keçi karşılıklarında üç yerde kullanır. Fehîm ise keçiyi yaban keçisi anlamında iki yerde işler.

1. Keçi-Avlanması

Keçinin yabani ve evcil olmak üzere iki türü vardır. Keçi ve avlanmak deyince akla yaban keçisi gelir. Nahçir, Farsçada “ av ” demek olup aynı zamanda yaban keçisi anlamına gelmektedir. Bu durum yaban keçisi denilince akla avcılığın gelmesi demektir. Yaban keçisi ya da dağ keçisi, Eski Türklerde “ av kültü ” olarak yerini almıştır. Hayvan mücadele sahnelerinde yaban keçisi avlanan konumdadır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde yaban keçisinin bu yönüne işaret etmekte ve yaban keçisi avının avcıya büyük haz verdiği bilgisini vermektedir. Bu ifadeden yaban keçisi avının ava düşkün olanlarca bir eğlence ve haz kaynağı olarak görüldüğü anlaşılır. Bu avın okla yapıldığı bilgisini veren şair, avcının atmış olduğu okun yaban keçisinin bedeninde eskimiş ve yıpranmış bir halde durduğunu söyleyerek yaban keçisi avının bir ihtiyaçtan ziyade spor ve eğlence amaçlı yapıldığını hatırlatır:

¹²⁹³ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.246.

¹²⁹⁴ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.53.

¹²⁹⁵ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.289-90, 301.

¹²⁹⁶ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.246.

¹²⁹⁷ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.773-74.

Şimdi itsün cilve-i nahçîr eser ‘arş üzre kim
Tîr-i âh ü nâle tâ sûfâr-ı dil fersûdedir
Fehîm-i Kadîm, s.396, G., 68/4.

“ Yaban keçisi avının cilvesi, arş üstüne şimdi tesir etsin, zira ah ve inleyiş oku, ta gönül deliğinde eskimiş ve yıpranmış bir halde durmaktadır.”

Âşık Ömer de Fehîm gibi yaban keçisi-av hususunu çeşitli teşbihler içerisinde işler. Şair, şiirinde avcının yaban keçisini avlamasına gerek kalmadığını söyler. Çünkü âşık bir iyilik yaparak kendi tesirli ruhu olan nahçiri, avcı olan sevgiliye kendi eliyle vermiştir. Sevgili iyi bir avcıdır. O, ezelden âşığın canına kastetmede isteklidir. Şiirde nahçir-can teşbihinde hareketle yaban keçisi avının avcıya haz verdiği bilgisine ulaşılır:

Ezel cânâna candan cezbe-i tesîri ben verdim
Elimle bilmedim sayyâda ol nahçîri ben verdim
Âşık Ömer, s.105, G., 205/1.

2. Keçi-Besin/Yiyecek:

Keçinin özellikle sütü lezzetli ve besleyicidir. Ancak eti pek lezzetli değildir. Keçi eti, özellikle koyun etiyle kıyas edildiğinde itibar görmez. Âşık Ömer, bir dördlüğünde “ Keçi etinde, lezzetten eser bulamadım.” diyerek onun etinin lezzetsizliğine işaret eder:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulmadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/11.

Keçi etinin lezzetliliği konusunun göreceli olduğu düşünülebilir. Âşık Ömer, yukarıdaki şiirinde keçi etinde lezzet bulmadığını söyler. Ancak Karacaoğlan, aşağıdaki dördlüğünde gönlünün öğle yemeğine eke¹²⁹⁸ yani keçi eti istediğini söyleyerek keçi etinin lezzetliliğindeki göreceliğe işaret eder:

Bir aşçım olsa da doldursa kazı,
Türlü nimetler içersinde güldürse bizi,
Öğlene eke, akşama da kuzu,
Sabaha kaymaklı bal ister gönül.
Karacaoğlan, s.59, Koş., 89/1.

Karacaoğlan bir başka şiirinde yine türlü nimetlerden ve onların özelliklerinden bahsetmektedir. Şair, kurutulmuş keçi veya koyun bağırsaklarının doldurulmasıyla yapılan “ bumar doldurması ”ndan bahseder:

İçli köfte gerek yola gidene,
Bumar doldurması benzer harane,
Baklavayla börek şifa bedene,
Yedikçe ellerim yumak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/7.

¹²⁹⁸ Eke, üç yaşındaki keçiye verilen isimdir.

Yukarıdaki iki şiir örneğinden hareketle Karacaoğlan'ın iyi bir yemek kültürüne sahip olduğu söylenebilir. Şairin, hem türlü nimetlerin yenilme zamanı hem de vücuda sağladıkları yarar konusunda bilgi sahibi olması onun bu konudaki kültür düzeyini gösterir.

3. Keçi (Oğlak)-Burç:

Yavru keçilere “ oğlak ” adı verilir. Âşık Ömer, dizlerin üzerinde düşünceye dalma halini şekil itibarıyla oğlak burcuna benzetir. Bilindiği gibi burç isimleri her burcun şekliyle alakalıdır. Oğlak burcu da oğlağa benzer. Bu burçtaki oğlağın ön iki aygının kıvrılmış bir şekilde olması şairin düşünmeye dalma hali için benzetilen olur:

Akrep önü ardım Kays-ı .....
Fikrettim zânûlar burc-ı Cedî'dir
Omuzlarım Delv'i tamam yedir
..... matla'-ı seyyâr
Âşık Ömer, s.13, D., 4/10.

4. Keçi (Sığın)-Mekân:

Keçiler dayanıklı, çevik ve hareketli hayvanlardır. Bu yüzden dağlarda, sarp yerlerde, kayalıklarda kolaylıkla dolaşabilirler. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde “ sığın ”ların yüce dağ başında gezdiğini söyleyerek onun mekânına işaret eder. Ancak “ sığın ”sözcüğü, Türkçede dağ keçisi veya benekli geyik karşılıklarında kullanılır. Aşağıdaki şiirde sığınım geyik mi yaban keçisi mi olduğu anlaşılıyor:

Yüce dağ başında sığınlar gezer,
Derindir gölleri bahriler yüzer,
Dilin şeker olmuş, şerbetler ezer,
Altun tas içinde bala dönmüşsün.
Karacaoğlan, s.49, Koş., 73/2.

5. Keçi-Melemesi:

Keçiler, kekelemeye benzer bir ses çıkarırlar. Keçinin erkeği olan tekeler ise böğürmeye benzer bir ses çıkarırlar. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde meşe içerisinde yaban keçilerinin böğürüşüklerini söyler:

Göllerinde kuğuları yüzüşür,
Meşesinde sığınları böğrüşür,
Güzelleri şarkı söyler, çığırışır,
Dilleri var, bizim dile benzemez.
Karacaoğlan, s.325, D., 450/2.

6. Keçi-Meslek:

Keçiler, eti ve sütünün yanında kılıarı ve derileri dolayısıyla kültürümüzde yer edinmişlerdir. Keçi kılından ve derisinden çeşitli eşya ve giyecek yapılması onun önemini artırmıştır. Bundan dolayı da keçi üzerine çeşitli meslek gurupları oluşmuştur. Keçi derisi dericilikte beğenilerek kullanılan deri cinsi olduğu için deri sanayinde yerini almıştır. Bir de keçi kılından hayvan çulu dokuyan ve “ mutaf ” adıyla anılan kişiler vardır. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde bu meslek gurubunu hatırlatır:

Mutaflar hep derildiler şaştlar
Et hamalları görünce kaçtlar
Ayağına yüz çift manda koştular
Göde çok çekilecek hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/2.

7. Keçi-Otlaması/Yayılması:

Keçi, koyun, kuzu ve sığır gibi evcil hayvanlar sürüler halinde yeşilliklerde otlarlar. Onların yeşilliklerde otlamaları “ yayılma ” olarak ifade edilir. Yani sürülerin otlatılması anlamında “ sürüleri yayma ” tabiri kullanılır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde ağaç kabuğu, körpe fidan ve otlarla beslenen keçilerinin sürüler halinde yayılması hayalini kurmaktadır:

Sürülerle ergeçlerim¹²⁹⁹ yayılsa,
Dokuz yerde davullarım dövülse,
Kol kol olsa atlılarım dağılsa,
Yüz bin atlı ile yol ver, sen bana.
Karacaoğlan, s.139, Koş., 203/2.

8. Keçi- renk:

Keçilerin beyaz, siyah, boz, siyah beyaz, kahverengi gibi renkleri vardır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde sarp kayalarda boz sığınların olduğunu söyleyerek yaban keçisinin boz renkli olduğunu ifade eder:

Bunu ben demedim, âşıklar diyen,
Yaralı sîneme merhemler koyan,
Bilmem akçe cerân, bilmem boz sığın,
Yüce yüce sarp kayada neler var?
Karacaoğlan, s.167, Koş., 244/3.

D. Keçi İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Yaban keçisi, av hayvanı olduğu için onunla ilgili teşbihlerde âşık ve âşıkla ilgili özellikler önemli bir rol oynar.

1. Keçi-Âşık:

Nahçir, yaban keçisi karşılığında kullanılmakta ve ondan av hayvanı olarak söz edilmektedir. Eski Türklerdeki av kültüründe yaban keçisi avcılığının önemli bir yeri vardır. Avcıların yaban keçisi avından büyük keyif aldığı bilinir. Aşağıdaki şiir örneğinde yaban keçisi avından bahsedilmekte ve âşık, sevgilinin yolunda kurban olmuş, kanlar içerisinde yatan yaban keçisine benzetilmektedir. Bu şiirde avcı sevgili olarak düşünüldüğünde, avlanan da âşık olacaktır. Sevgili, av malzemesi olarak bakış ve kirpik oklarını kullanarak âşıkları avlar:

Râhında yatur gürûh-ı ‘uşşâk
Ağuşte-be-hûn misâl-i nahçîr
Fehîim-i Kadîm, s.220 , Trc., I, 3/11.

“ Âşıklar kafillesi, yaban keçisi gibi kana bulanmış bir halde onun yolunda yatmaktadır.”

¹²⁹⁹ Ergeç: Dört yaşındaki erkek keçiye denir.

2. Keçi-Gönül/Can:

Yaban keçisi ile gönül arasında kurulan ilgi avlanmaları dolayısıyladır. Şiirimizde âşık ve âşığın gönlü, sevgilisi karşısında bir nahçır olarak avlanmıştır veya avlanmayı bekler. Yaban keçisi avı, avcı için haz kaynağıdır. Avcı sevgili için mutluluk kaynağı ise âşığın gönlüne girip onu ahlar vahlar içersinde bırakmaktır:

Şimdi itsün cilve-i nahçîr eser 'arş üzre kim
Tîr-i âh ü nâle tâ sûfâr-ı dil fersûdedir
Fehîm-i Kadîm, s.396, G., 68/4.

“ Yaban keçisi avının cilvesi, arş üstüne şimdi tesir etsin, zira ah ve inleyiş oku, ta gönül deliğinde eskimiş ve yıpranmış bir halde durmaktadır.”

Sevgilinin ilgisini görmek isteyen ve ona yakın olmak isteyen âşık, kendini, kendi eliyle sayyâd olan sevgiliye avlatmıştır. Sevgili iyi bir avcıdır. O, ezelden âşığın canına kastetmede isteklidir. Şiirde nahçir-can teşbihinde hareketle yaban keçisi avının avcıya haz verdiği bilgisine ulaşılır:

Ezel cânâna candan cezbe-i tesîri ben verdim
Elimle bilmedim sayyâda ol nahçîri ben verdim
Âşık Ömer, s.105, G., 205/1.

20. KEDİ:

Kediye Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kedi, pisi, pişik, pisik, bisay, mısık, mışık, müşük, çetük, muş, küvük, çetük, mijık, mijek, mişik, meçi; Arapçada hırr, hirre, sinnevr, kitt isimleri; Farsçada gûrbe ismi verilir¹³⁰⁰.

Kedi, omurgalı hayvanlardan olup memelilerin etobur takımından bir hayvandır. Son derece hareketli ve çevik olan kedi, evcil hayvanların en yaygın olanı ve en çok sevilenleri arasındadır. Zekâ bakımından köpekten hemen sonra gelir. Kedinin gözleri türlü renklerde olur. Bıyıkları geceleri rahatça yürümesini sağlar. Kedi, karanlıkta bıyıklarını öne doğru uzatır. Böylece önündeki engelleri kolaylıkla anlar. Kedinin ön ayaklarında beşer, arka ayaklarında dörder parmak vardır. Her parmakta kıvrılmış bir tırnak bulunur. Tırnakları sessiz yürümek istediği zaman içeri çekilir. Kedi, avına yaklaştığında ise tırnaklarını çıkarır. Kedinin duyu organları çok hassas ve keskindir. Suyu sevmez ancak genellikle iyi yüzücüdür. Kıskanç bir hayvandır. Korktuğu zaman sırtını kamburlaştırır ve tüyleri diken diken olur. Mırıltı çıkararak seslenir. Kedinin ortalama ömrü 14 yıldır. Van kedisi, Siyam kedisi, İran kedisi, Malta kedisi ve Rus kedisi gibi bilinen kedi türleri vardır¹³⁰¹.

Kedi, insana çok yakın, zarif ve latif bir hayvandır. Üzerine varılmaz ve incitilmezse tabiatı çok mülayimdir. Ellerini diliyle ıslatarak sık sık yüzünü, omuzlarını ve vücutlarını temizler. Üzerinde bir kir bulunmasına tahammül edemez. Pislediği yeri kapatır. Şubat ayı kedinin çiftleştiği aydır. Dişi kedi senede iki defa gebe kalır¹³⁰².

¹³⁰⁰ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.462-63; İlham Çeneli, *a.g.m.*, s.106, 114; Mütercim Âsım, *a.g.s.*, s.302; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.278.

¹³⁰¹ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Kedi ” mad., C.4, s.1929-30.

¹³⁰² Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.193-94.

Allah, kediyi sıçan için yaratmış gibidir. Nuh'un gemisinde yaratıldığı rivayet edilir. Denilir ki arslan aksırınca burnundan çıktı. Bu yüzden de arslana çok benzer. Filler kediden çok korkar. Hatta fil destekli Hint ordusunu Arapların kediler sayesinde yendiği bilinir¹³⁰³.

A. Kültürümüzde Kedi:

Kedi, kültürümüzde evlerde beslenmesi, farenin düşmanı olması, sahibine yaltaklanması gibi özellikleri dolayısıyla yerini alır. Çeşitli rivayet ve hikâyelerde onun doğumu ve özellikleri dile getirilir. Rivayete göre kedi, Nuh Tufanı'ndan sonra yaratılmıştır. Buna göre Nuh'un gemisinin içi sıçanla dolmuş. Gemi içerisindeki canlılar, bu sıçanların gemiyi delebileceğinden korkmuş. Bunun üzerine Nuh (a.s.)'a bir vahiy gelmiş. " Arslanın arkasını sıvazla." Hz. Nuh, denileni yapmış. Böylece arslan aksırmış ve burnundan kedi çıkmış. Dünyaya gelen gedi gemideki bütün sıçanları yemiş. Ancak bu kez de kedinin necesinden gemi harap olmuş. Halk, tekrar Nuh'a şikâyetinde bulunmuş. Nuh'un işaretiyle gemide bulunan hıncırlar o neseleri yemişler ve böylece insanlar güvene kavuşmuşlar¹³⁰⁴.

Bilindiği gibi kedi nereden düşerse düşün sırtı yere gelmez. Onun bu özelliğini kazanmasıyla ilgili rivayetler vardır. Bir rivayete göre kedi, namaz kılan bir sahabeyi yıldıran kurtarıcı. Sahabe de bundan dolayı onun kıyamete kadar sırtının yere gelmemesi için dua eder Bundan sonra kedinin sırtının yere gelmediği söylenir. Bir başka rivayete göre ise bunun sebebi Peygamberimizin kedinin sırtını sıvazlamasıdır. Halk arasında kullanılan " Kedi dört ayağının üzerine düşer." ve " Yine kedi gibi dört ayağının üzerine düştün." tabirleri bu gerçek etrafında oluşmuş sözlerdir¹³⁰⁵.

Kedi ile arslan aynı aileye mensuptur. Ancak birisi sıksa diğeri heybetlidir. Bu husus bir fıkrada şöyle anlatılır: Arslan kediyi: " Yahu sen bizdensin, neden böyle sıksa kaldın." der. Kedi, " Ben zalim insanların elindeyim ondan böyle oldum." der. Arslan bu duruma çok üzülür ve kedinin intikamını insanlardan almak için bir çiftçinin yanına gider. Tam harekete geçeceği zaman çiftçi, bir yolunu bulur ve arslanı tuzağa düşürüp bağlar. Sonrada onu öldüresiye döver. Kedi, arslanın gelmediğini görünce peşi sıra gider ve durumu görür. Onu çiftçinin tuzağından kurtarır. Arslan yediği dayaağın etkisiyle kediyi dönüp: " Ey kedi, sen bu kadar büyüüp yaşadığına şükretmelisin." der¹³⁰⁶.

Kediler pisleyecekleri zaman bir çukur açarlar ve oraya pislerler. Pisledikten sonra da o çukuru kapatırlar. Zimahşeri, bu durumun Allah tarafından insanlara örnek olması için kediyi verildiğini söyler¹³⁰⁷.

Evlerin daimi üyesi olan kedi hakkında halk arasında birçok inanış vücuda gelmiştir. Kedi bir evin önünde miyavlırsa o evden kız kaçarmış. Kedi yüzünü ne tarafa doğru silerse rüzgâr o taraftan esermiş. Gece görülen kedi uğursuzluğa yorulur. Bu inanıştan dolayı olsa gerek halk arasında " araya kara kedi girmek " deyiimi kullanılır. Kedinin nankörlüğü de inanışlara yansır. Buna göre kedi, her gece dokuz defa sahibini öldürmeyi denermiş. Yine kediler evlerde beslenmelerine rağmen ahirette sahiplerini kötülerlermiş. İnanışa göre kediyi öldürmek günahdır. Öldürüldüğü zaman bir cami yaptırmak gerekir. Anadolu'da insanlar kedileri öldürmez, onlardan kurtulmak için onları toplayıp uzak yerlere bırakırlar¹³⁰⁸.

¹³⁰³ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.368; Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.194.

¹³⁰⁴ Aynur Koçak, *a.e.*, s.368.

¹³⁰⁵ Muharrem Kaya, *a.g.e.*, s.138.

¹³⁰⁶ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.256.

¹³⁰⁷ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.194.

¹³⁰⁸ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.57.

B. Edebiyatımızda Kedi:

Kedi, edebiyatımızda nankörlüğü, soytarılığı, yalakalığı, fareleri kapması, sevimliliği, sırtının yere gelmemesi, evlerde beslenmesi gibi özellikleri dolayısıyla ele alınır. Kedi ile ilgili özellikler deyim ve atasözlerimizde sıkça konu edilmiştir. Bir kimseye, kullamp zarar vereceği şey emanet edilmez anlamında “ Kedinin boynuna ciğer asılmaz.” atasözü; cezalandırılan kimse suçunun ne olduğunu bilmelidir ki o suçu daha işlemin manasında “ Kedinin kabahatini önüne koyarlar, öyle döverler.” atasözü; saldırganlar istediklerini yapabilecek durumda olsalardı bol bol çıkarları peşinde koşarlardı anlamında “ Kedinin kanadı olsaydı serçenin adı kalmazdı.” atasözü; atılgan kimselerin sessizliği onları çileden çıkararak bir durum ortaya çıkana kadardır manasında “ Kedinin usluluğu sıçan görünceye kadardır.” atasözü; kişi elde edemediği şeyi beğenmiyormuş gibi görünmesi anlamında “ Kedi uzanamadığı ciğere pis der.” atasözü ve senden çok çekinen kişiyi fazla sıkıştırırsan üzerine gelir manasında “ Kediye sıkıştırırsan üstüne atlar.” atasözü kullanılır¹³⁰⁹. Bunlardan başka kedi ile ilgili şu atasözleri kullanılır:

“ Tok evin aç kedisi.”

“ Kedi asılı yağa erişmez, elin mal yaramaz der.”

“ Kedi uyusa, düşünde sıçan görür ”¹³¹⁰. Ayrıca deyimlerimizde de kedinin birçok özelliğini görmek mümkündür. İmrendiği şeye iştahla bakma için “ kedi ciğere bakar gibi bakmak ” deyimini; en güç durumlarda bile zarar görmeme için “ kedi gibi dört ayak üzerine düşmek ” deyimini; güçsüz bir kişinin vereceği şey büyük olamaz için “ kedi ne budu ne ” deyimini; şimdiye değin bir tek yararlı iş yapma için “ kedi olalı bir fare tuttu ” deyimini ve iki dostun birbirine küsmesi için “ aralarından kara kedi geçmek ya da aralarına kara kedi girmek ” deyimini kullanılır¹³¹¹.

C. Kedi İle İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiirler içerisinde kediyeye sadece Âşık Ömer’in iki şiirinde tesadüf edildi.

1. Kedi-Kapmak:

Kedi son derece hareketli ve çevik bir hayvandır. Duyu organları çok hassa olan kedinin görevi fare ve sıçanları kapmaktır. Kedi deyince akla onun fareleri yakalaması gelir. Onun bu özelliği rivayetlerle de ifade edilir. Mesela Nuh Tufanı’nda gemide çoğalan farelerden kurtulmak için kedi görevlendirilir. Kedi her parmağında bulunan ucu kıvrık tırnakları sayesinde avını çok kolay yakalar. Kedi avına yaklaşırken tırnaklarını içeri çekerek sessizce avına yaklaşır. Avına yaklaştığında ise tırnaklarını çıkararak avını kapar. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde kedinin kapma konusundaki hünerini hatırlatır ve bu konuda kendi durumunu kediyeye teşbih eder. Şairin etrafta olan biteni kapması yönüyle ikili arasında ilgi kurulur:

Bedhuy kurda benzer fitne çakala
Hile tilkiliktir gitme hayâle
Bütün anladığım her daldan dala
Kedilik kaptığım yakaladığım fâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/27.

¹³⁰⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.290-91.

¹³¹⁰ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.243, 249.

¹³¹¹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.474, 774.

2. Kedi-Maskara ve Soyтары Olması:

Kedi insana çok yakın bir hayvandır. Üzerine gidilmez, sıkıştırılmazsa tabiatı gereği çok mülayim bir hayvandır. Kedi küçüklüğünden itibaren maskaralılığıyla bilinir. Sahibine yaltaklanır, onunla oynar. Ellerini diliyle sık sık ıslatarak vücudunu temizler:

Kedi ne kaşmerdir gör küçücükten
Porsuğu öldürsen almaz kötekten
Hele hakikatli var mı köpekten
Nan yediği yere eyler can fedâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/12.

D. Kedi İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1.Kedi-Şair:

Kedi, kapma konusunda yetenekli ve hünerli bir hayvandır. Şair de çevresinde olup bitenleri takip eder, her şeyden haberdar olur ve işine gerekli şeyleri kapar. Bu yönüyle ikili arasında bir ilgi söz konusudur. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde kedinin kapma konusundaki hünerini hatırlatır ve bu konuda kendi durumunu kediye teşbih eder:

Bedhuy kurda benzer fitne çakala
Hile tilkiliktir gitme hayâle
Bütün anladığım her daldan dala
Kedilik kaptığım yakaladığım fâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/27.

21. KİRPİ:

Kirpiye Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kirpi, tirpi, tipratikan, kirpa, kirpik, kibri, kirpı, okluk kirpi isimleri; Arapçada ise kunfuz ismi verilir¹³¹².

Kirpi böcekçiller takımının kirpigiller familyasından bir memeli hayvandır. Kirpinin vücudu sırtından kulaklarına kadar sık dikenlerle kaplıdır. Bu sert dikenler yüzünde, bacaklarında ve vücudunun alt kısımlarında yumuşar. Kirpinin rengi koyu kahverengi dikenlerinin ucu sarı-aktır. Uzunluğu kuyruğuyla beraber 34 cm. civarındadır. Kirpinin kulakları yuvarlak, burnu uzun ve sivri uçludur. Azı dişleri çok sivridir. Kirpi, burunlarının sivriliği dolayısıyla böcekleri ve solucanları kolaylıkla yakalar. Kirpi, tehlike ile karşılaşınca top gibi yuvarlanarak, başını dikenli dersinin içerisine çeker. Böylece kendisini korur ve gizlenmiş olur. Yılda iki defa yavrular. Yavrular gözleri kapalı doğar. Bir hafta sonra gözleri açılır. Kirpi geceleri avlanarak tarım için zararlı olan pek çok hayvanı yok eder. Gündüzleri yuvasına çekilir. Kış uykusuna yatan bir hayvandır. Avrupa ve Asya'da yaşar¹³¹³.

Kirpinin dikenli vücudu dolayısıyla halk arasında “ Ayı yavrusunu bembeyazım diyerek sever, kirpi yavrusunu yumuşacığım diyerek sever.” tabiri kullanılır. Bu ifadeden herkesin kendinden olanı değerli gördüğü fikri çıkarılır¹³¹⁴. Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı ”nda bir yerde işlediği kirpinin herhangi bir özelliğinden bahsetmez. Sadece kirpinin hayatta bir dertle uğraştığı anlaşılır. Şairin ifadesinden kirpinin daim bir sıkıntı içerisinde bulunduğu ve bununla mücadele ettiği anlamı çıkar:

¹³¹² Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.488-89; İlham Çeneli, a.g.m., s.111, 114; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.293.

¹³¹³ Türk Ansiklopedisi, “ Kirpi ” mad., C.22, s.122.

¹³¹⁴ L. Doğan, F. S. Bayraktar, a.g.m., s.242.

Bak kelerle kirpinin derdine
Tâ beseher kurbağanın virdine
Atmasalar Kaf dağının ardına
Yıkardı âlemi hemân bir ejderhâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/7.

22. KOÇ:

Koça, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde koç, goç, taka, harık, takahi, koşkar, sarık, takasi, koçangar, koçkor, koskar, kuça, kuçka, kuçkar, koçngar, toklı, tokli, toklu, tuklu, togli, toktu isimleri; Arapçada ise kebş (kibâş) ismi verilir¹³¹⁵.

Koç damızlık erkek koyuna verilen isimdir. Sert huylu, mücadeleci ve kavgacı bir hayvandır. Koçun iyi cins koyun yetiştirmede büyük rolü vardır. Koçlar devamlı olarak birbirleriyle tolaşmaktan hoşlanan hayvanlardır. Altı ayla bir yaş arasındaki genç erkeklere “ toklu ” adı verilir. Birçok yerde koç dövüşleri yarışma olarak düzenlenir¹³¹⁶.

A. Kültürümüzde Koç:

Kültürümüzde koç, daha çok kurban edilmesi dolayısıyla söz konusu edilir. Beyaz koç, Eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlar arasındaydı. Koç, Eski Türklerde daha çok gökle ilgili sayılmış ve ongun olarak kullanılmıştır. Böylelikle koç, Türklerde güç, kuvvet ve Alpliğin simgesi olmuştur. Öte yandan koç, bazen hanedan arması olarak da kullanılmıştır. Bu kullanımda onun güç, kuvvet, hâkimiyet ve yiğitlik sembolü olmasının etkisi vardır. Minyatürlerde koç, özellikle Hz. İbrahim'in Hz. İsmâil'i kurban etmesiyle ilgili olarak yer almaktadır. Koç, İslam tasavvurlarında özellikle İsmâil'in kurban olarak Allah'a adanışı yönüyle kurban ve ölüm timsali olmuştur¹³¹⁷.

Bilindiği gibi Hz. İbrahim, oğlu İsmâil'i Allah'a kurban edeceği sırada Allah tarafından, kurban edilmesi için ona bir koç gönderilmiştir. Hz. İbrahim, gelen koçu Allah yoluna kurban etmiş ve oğlu İsmâil kurtulmuştur. Bu hadisede koçun cennetten çıkarılıp getirildiği rivayet edilir. Bu hususta halk arasında şöyle bir inanış vardır: Koçların daha önce dört gözü varmış. Ancak cennetten çıkarıldıkları için ağlamaktan iki gözü kör olmuş. Bu inanış koçların ve koyunların gözlerinin altında belirli belirsiz bir çift göz daha görülmesinden ileri gelir¹³¹⁸.

Çin kaynaklarına göre Hunların asıl adı “ Kun ”dur. Bu sözcüğün de Eski Türkçede koç/koyun anlamına geldiği söylenir. Koç figürleri, İslamiyet'in kabulünden sonra cami ve mezar taşlarında yer almıştır. Bununla ilgili örneklere Ahlat'ta, Erzurum'da, Kars'ta ve Iğdır'da rastlanır. Eski Türk adetine göre yakınlarından bir kimseye baş sağlığı dilemeye gidenler, ölü evine verilmek üzere koç/koyun götürürlerdi. Günümüzde bu gelenek Orta Asya'da Mangışlak bölgesinde devam etmektedir. Yine Anadolu'da ölen erkekse mezar anıtı olarak koç heykeli dikilirdi¹³¹⁹.

¹³¹⁵ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.490-91; İlham Çeneli, a.g.m., s.111, 120; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.294.

¹³¹⁶ Türk Ansiklopedisi, “ Koç ” mad., C.22, s.148.

¹³¹⁷ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.150-51.

¹³¹⁸ Adem Yıldız, a.g.t., s.258.

¹³¹⁹ L. Doğan, F. S. Bayraktar, a.g.m., s.245.

B. Edebiyatımızda Koç:

Edebiyatımızda koç, daha çok kurban edilmesi ve yiğitlere sıfat olması yönüyle işlenir. Bundan başka, koç burcu, adak olması, mezar taşlarına şeklini vermesi, rengi, mekânı dolayısıyla şiirimizin konusu olur. Koçla ilgili özellikler deyim ve atasözlerimize de yansır. Koçla yiğit arasında Allah yolunda canlarını verme, güç ve kuvvet yönleri ile benzerlikler kurulur. İnsanın sıkıntılı günlerinin bir gün feraha ulaşacağı anlamında “ Koç yiğit bunalıp ölmez.” atasözü ve kişiye kendi işi ve yakınlarının sorumluluğu ağır gelmez manasında “ Koça boynuzu yük değil.” atasözü kullanılır¹³²⁰. Sofrasında misafiri eksik olmayanlar için “ ekmeğine koç ” deyimini; güçlü, kuvvetli ve batur kişiler için “ koç yiğit ” deyimini kullanılır¹³²¹.

C. Koçla İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiir örneklerinde Fehîm, koçu, Koç burcu dolayısıyla bir şiirinde işlemektedir. Âşık Ömer, koç ve onunla ilgili özelliklere beş (5) şiirinde yer vermektedir. Karacaoğlan ise koçu şiirlerinde en çok kullanan şairimizdir. Şair, yirmi beş şiirinde koç ve onunla ilgili özelliklere yer vermektedir. Ancak bunların çoğunda koç-yiğit teşbihi yapılarak koç anılmaktadır. Her üç şaire bakıldığında koç; Hz. İsmail, kurban, renk, burç, mekân, mezar taşı, adak için kullanılması dolayısıyla ile alınır.

1. Koç-Adak Adamak:

Adak; nezir, vaat, aht olunan şeydir¹³²². Eskiden olduğu gibi günümüzde de en önemli adak aracı koçtur. Yani koç, kurbanlık olmasının yanında adak olarak da kullanılan bir hayvandır. Türk insanı, dileğinin gerçekleşmesi için adaklarda bulunur. Askere giden oğlunun dönmesi, doğan çocuğunun sağlıklı olması, ev, iş için dileğin gerçekleşmesi halinde bir vaat verilir. Bu vaat daha çok Allah rızası için koç kesip etini fakire fukaraya dağıtmak şeklinde olur. Mesela Hz. İbrahim, eğer erkek çocuğu olursa en sevdiği şeyi Allah yoluna kurban edeceğini söyleyerek adağını adamıştı. Günümüzde de insanlar herhangi bir şey için Allah'a adakta bulunurlar. Kültürümüzde birçok yerde (tekke, dergah vs.) kurban kesme âdeti vardır. Özellikle İstanbul Eyüp Sultan'da adak kurbanı kesme âdeti çok yaygındır¹³²³. Âşık Ömer, bir şiirinde bu âdetten bahseder. Bu şiirden şairin İstanbul'da Hz. Eyyüb' ün kabrine gelmeyi çok istediği anlaşılır. Öyle ki, hayatında bir yere gitme hakkı olsa bu hakkını da burası için kullanacağını söyleyerek hissiyatını dile getirir. Onun duası veya adağı kaderinde Eyüp Sultan'a gitmek ve oraya yüz sürmektir. Bunun gerçekleşmesi halinde orada kara koç kurban edeceğinin sözünü verir:

Yürü ancak ey Ömer gayri yere gitme dahi
Alnıma yazmış ola Mevlâ'm meğer kim bir dahi
Ahdim olsun karakoç kurbân edeyim bir dahi
Yüz sürersem Hazret-i Eyyub' una İstanbul'un
Âşık Ömer, s.300, Murab., 504/4.

2. Koç-Burç:

Koç burcu, on iki burçtan birisidir. Bu burçların başlangıcı nevrüz ile başlar. Yani ilk burç olan Koç (Hamel) burcu, mart ayına rastlar¹³²⁴. Güneş bu burçtayken kıştan ilkbahara geçilir. Tabiatı sıcak ve kuru olan bu burç erkek olup gündüze nispet edilmiştir. On üç yıldızı olan bu burcun etkisinde doğanlar, kasap, asker, çoban ve gezginci olurmuş. Koç burcu,

¹³²⁰ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.282, 299.

¹³²¹ Ömer Asım Aksoy, *a.s.*, C.2, s.622, 788.

¹³²² Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.6.

¹³²³ İskender Pala, *a.g.s.*, s.304.

¹³²⁴ İskender Pala, *a.s.*, s.207.

gökyüzünün kuzey yarım küresinde Sevr burcu ile Süreyya takımyıldızı yakınlarında bulunur.¹³²⁵ Fehîm, aşağıdaki şiirinde “ Koç burcu, dünyanın bulunduğu yere yakındır.” diyerek onun semadaki yerine işaret eder. İfadeden bu burcun içinde bulunduğu gezegenin dünyaya en yakın konumda olduğu anlaşılır:

Ahter-i Nâhîd degül karîn-i kırândür
Burc-ı Hamel mevki‘-i zemîne karîndür
Fehîm-i Kadîm, s.444, G., 105/2.

Âşık Ömer ise aşağıdaki şiirinde koç burcunu benzetme içerisinde söz konusu eder. Şair, ayağının Balık burcu başının ise Koç burcu olduğunu söyleyerek Koç burcu ile kendi başı arasında şekil yönüyle bir ilgi kurar. Koç burcu, iki boynuzlu koyun/koç suretindedir. Bu suretin önü batıya, arkası doğuya; sırtı kuzeye, ayakları ise güneye bakar. Bu suretin başı, ağzıyla sırtını kaşır haldedir¹³²⁶:

Ayağım Hut burcu Hameldir başım
Utârid tab’ımdır yâr-ı sırdaşım
Kamer zebânımdır nutk-ı sâbâşım
Zühredir yüreğim rakseder oynar
Âşık Ömer, s.13, D., 4/7.

3. Koç-Hz. İsmâ‘il:

Koç, İslâmî tasavvurlarda özellikle Hz. İsmail’in kurban olarak Allah’a adanışı dolayısıyla kurban timsali olmuştur. Hz. İsmail, Hz. İbrahim’in tek oğludur. İbrahim peygamber, bir erkek çocuğu olursa, o andan itibaren en sevdiği şeyi Allah yoluna kurban edeceğini söyleyerek adak adar. Gün gelir, Hz. İbrahim’in bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Ne var ki o günden itibaren Hz. İsmail, onun sevgilisi haline gelir. Onu her şeyden çok sever. Bir zaman sonra bir rüya görür ve bu rüya neticesinde vermiş olduğu söz aklına gelir. Ancak onun en sevdiği şey oğlu İsmail’dir. Bunun için çok üzülür. Ama Yüce Yaratıcı’ya verdiği adağını yerine getirmek zorundadır. Bunun üzerine Hz. İbrahim, durumu oğlu İsmail’e açar. Hz. İsmail, bu durum karşısında büyük bir teslimiyet gösterir. Daha sonra onu süsler ve kurban etmek için hazırlar. Kurban edeceği mekâna gelirler. Hz. İbrahim, sesini dahi çıkarmayan oğlu İsmail’i kurban etmek için yatırır ve bıçağı boynuna sürter. Ancak bıçak kesmez. Tam o sırada Allah’ın izniyle Cebrail (a.s.) bir koç getirir ve Hz. İsmail’i bırakıp kurban olarak Allah yoluna o koçu kesmesini söyler¹³²⁷. Böylelikle Mevla, koçu Hz. İsmail’in yerine ihsan eyleyerek onu kurban olmaktan kurtarır:

Hicr ile Eyyûb’u nâlân eyleyip
Kebşi İsmâ‘il’e ihsân eyleyip
Hazret-i Yusuf’u sultan eyleyip
Ya’kub’a çektiren firâkı Mevlâ
Âşık Ömer, s.25, Koş., 11/2.

4. Koç-Kurban:

Koç, Türklerde İslamiyet’ten önce de sonra da kurban olarak kesilen bir hayvandır. Beyaz koç, Eski Türklerde Gök Tanrı’ya sunulan kurbanlar arasındaydı. İslamiyet’ten sonra koç bu özelliğini devam ettirmiş olup İslam tasavvurlarında, Allah’a adanışı yönüyle kurban

¹³²⁵ Sebahat Deniz, *a.g.t.*, s.149.

¹³²⁶ Sebahat Deniz, *a.t.*, s.149.

¹³²⁷ İskender Pala, *a.g.s.*, s.262.

ve ölüm sembolü olmuştur. İslâmiyet'teki kurban hadisesi, Hz. İsmail olayının hatırasıdır. Bu olayda Hz. İbrahim, vermiş olduğu sözü neticesinde oğlu İsmail'i Allah rızası için kurban etmek ister. Ancak kendisine kurban etmesi için bir koç gönderilir. Bu olaydan sonra Allah rızası için kurban kesmek dini bir vecibe haline gelir. Kurban olarak sadece koç değil koyun, deve ve sığır cinsi hayvanlar da kullanılabilir. Edebiyatımızda kurban daha çok Hz. İsmail kıssası dolayısıyla zikredilir. Âşık Ömer de aşağıdaki şiirinde bu kıssaya telmih yaparak koçun Allah rızası için kurban edilmesi hususunu işler:

Yunûs'u yedi balıklar okudu evrâdını
Eyyûb'u kurtlar yediler buldu ol mikdârını
Hak için kurbân edendir İbrâhim evlâdını
İsmâ 'il'e koç koyun ihzâr eden Perverdigâr
Âşık Ömer, s.321, Murab., 532/3.

Koç, İslamiyet'ten önce de sonra da kurban timsali sayılmıştır. Eski Türklerde koç, gökle ilgili sayılmış ve ongun olarak kullanılmıştır. Böylece koç güç, kuvvet ve yiğitliğin simgesi olmuştur. İslâmî tasavvurlarda da koç gökle ilgilidir. Çünkü o gökten indirilmiştir. Koç, bu özelliklerinden dolayı en önemli kurban unsuru sayılmıştır. İslâm dini koyun, sığır, deve gibi kurbanlıklara cevaz verse de bizim insanımız daha çok kurbanlık için koçu tercih etmektedir. Karacaoğlan bir şiirinde “ Koç olmayan kurban olmaz ” diyerek bu hususu şiirinde işler. Şair ayrıca koç-âşık/yiğit teşbihi içersisinde Allah yolunda kurban olmanın şartını dile getirir:

Pîr olmayan aşka gelmez,
Koç olmayan kurban olmaz,
Yalnız taşlı duvar olmaz,
Yoldaşı deyi dey' ağlarım.
Karacaoğlan, s.262, Semâî, 371/3.

5. Koç-Lakap Olarak Verilmesi:

Lakap, isme veya ismin yerine takılan bir unvandır. Koçun lakap olarak kişilere takılması onun güç, kuvvet ve yiğitlik çağrışımlarından ötürüdür. Kişilerde bu sıfatların zuhur etmesi durumunda onlara koç sıfatı takılırdı. Ayrıca daha küçüklükten itibaren çocuğunun güçlü, kuvvetli olmasını isteyenler bu sıfatı çocuklarına takarlardı. Mesela “ koçum ”, “ koçum benim ”, “ koç gibi maşallah ” gibi sözcükler bu mantıkla ve kendilerini ispat ettiklerinde onlara takılan lakaplardır. Karacaoğlan, bir şiirinde koçu belirtilen özellikleri dolayısıyla kullanır:

Talebi de deli gönül talebi,
İnletiyor Adana'da dolabı,
Koç yiğit eğlencesi, koç çelebi,
Çevresi reyhanlı, bağlar görünür.
Karacaoğlan, s.214, Koş., 312/2.

6. Koç-Mekân:

. Koç, Eski Türklerde daha çok gökle ilgili sayıldığından ve ongun olarak kullanıldığından Türklerde güç, kuvvet ve Alpliğin simgesi olmuştur. Böylece koç sözcüğü Anadolu'da birçok yer ve mekâna ismini vermiştir. Karacaoğlan, aşağıdaki dördlüğünde Doğu Anadolu'daki Koç Dağı'ndan bahseder:

Kalktı m' ola Koç Dağı'nın dumanı?
Bitti m' ola çayır ile çimeni?
Gönlüm Şam' arzular, bir de Yemen'i,
İkisin bir ara getiremedim.

Karacaoğlan, s.148, Koş., 217/1.

Âşık Ömer, koç-mekân ilişkisini mecazi anlamda işler. Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Varna Ovası, Osmanlı koç yiğitlerinin Haçlılara karşı savaştığı ve üstün başarı gösterdiği yerdir:

Söylenür dillerde nâm-ı âlişânı Varna'nın
Medhe lâyıktır diyâr-ı dilsitânı Varna'nın
Koç yiğitler meskeni olduğunu isbât eder
Kal' esi yanında hâlâ koç nişânı Varna'nın
Âşık Ömer, s.292, Murab., 493/1

Benzer şekilde Karacaoğlan bir şiirinde koç-yiğit teşbihi içerisinde Konya'yı koça benzeyen yiğitlerin yatağı olarak ifade eder:

Konya derler koç yiğitler yatağı,
Aramazlar gurbet ilde yiteni,
Ak göğsün üstünde çakır dikenini,
Bitmeyince gönül yârdan ayrılmaz.
Karacaoğlan, s.137, Koş., 199/4.

7. Koç-Nişan (Mezar Taşı):

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra koç figürleri cami ve mezar taşlarında yer almıştır. Koç, kültürümüzde hâkimiyet, güç, kuvvet ve yiğitliğin sembolü olarak kullanıldığı için er meydanında kahramanca savaşan yiğitlerin sıfatı olmuştur. Bunun için de savaş meydanında kutsal değerleri için savaşıp şehit düşen erenlerin mezar taşlarını süslemiştir. Eskiden ölen erkeğe mezar anıtı olarak koç başı dikilir, mezar taşlarına koç nişanı koyulurdu. Âşık Ömer, bir şiirinde “ Kal'esi yanında hâlâ koç nişânı Varnâ'nın ” diyerek bu hususa işaret eder. Bilindiği gibi Varna, Bulgaristan'da bir yer olup Varna Savaşı'na ismini vermiştir. Bu savaş, II. Murat komutasındaki Osmanlı ordusu ile haçlılar arasında yapılmıştır. Türk ve İslâm tarihi için dönüm noktası sayılır. Osmanlı ordusunda pek çok sancak beyi ve devlet adamı bu savaşta şehit düşmüştür¹³²⁸. Şair, şehit düşen bu sancak beyi ve devlet adamlarının Varna kalesi yanına defnedildiğini, ve mezarlarının yiğitliklerinden ötürü koç nişanıyla süslendiğini söyler. Şair, günümüzde bu kale yanındaki koç nişanlarına bakılınca buranın koç yiğitler meskeni olduğunu anlaşılabileceğini belirtir:

Söylenür dillerde nâm-ı âlişânı Varna'nın
Medhe lâyıktır diyâr-ı dilsitânı Varna'nın
Koç yiğitler meskeni olduğunu isbât eder
Kal'esi yanında hâlâ koç nişânı Varna'nın
Âşık Ömer, s.292, Murab., 493/1.

8. Koç-Renk:

Koçun beyaz, siyah, alaca ve kahverengi gibi renkleri vardır. Âşık Ömer, bir şiirinde koç-kurban ilişkisi içerisinde kara koçtan bahseder:

¹³²⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.10, Çağ Yay., İst., 1989, s.202.

Yürü ancak ey Ömer gayri yere gitme dahi
Alnıma yazmış ola Mevlâ'm meğer kim birdahi
Ahdim olsun Karakoç kurbân edeyim bir dahi
Yüz sürersem Hazret-i Eyyub' una İstanbul'un
Âşık Ömer, s.300, Murab., 504/4.

D. Koçla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

İncelenen şiir örneklerinde koçla ilgili teşbihlere Karacaoğlan ve Âşık Ömer'in şiirlerinde rastlanır. Karacaoğlan, yirmi iki (22) şiirinde koç-yiğit teşbihini kurar.

1. Koç-Âşık:

Koç, şiirimizde kurban edilmesi, güçlü ve kuvvetli olması, boynuzları ve iri yapısıyla çeşitli tasavvurlara konu olur. Sevgili yolunda canından vazgeçen âşık kurbanlık koç olarak hayal edilir. Kurban olmak için gerçek âşık olmak gerekir. Gerçek âşık olmayan kişi sevgili yolunda kurban olamaz. Karacaoğlan aşağıdaki dörtlüğünde koç-âşık/yiğit teşbihi içersisinde Allah yolunda kurban olmanın şartını dile getirir:

Pîr olmayan aşka gelmez,
Koç olmayan kurban olmaz,
Yalnız taşlı duvar olmaz,
Yoldaş deyi dey' ağlarım.

Karacaoğlan, s.262, Semâî, 371/3.

Âşık Ömer ise aşağıdaki şiirinde Koç burcu ile âşık arasında ilgi kurar. Şair, ayağının Balık burcu başının ise Koç burcu olduğunu söyleyerek başını şekil itibariyle Koç burcuna benzetir. Koç burcu, iki boynuzlu koç şeklindedir. Bu suretin önü batıya, arkası doğuya; sırtı kuzeye, ayakları ise güneye bakar. Bu suretin başı, ağzıyla sırtını kaşır durumdadır:

Ayağım Hut burcu Hameldir başım
Utârid tab'ımdır yâr-ı sırdaşım
Kamer zebânımdır nutk-ı sâbâşım
Zühredir yüreğim rakseder oynar

Âşık Ömer, s.13, D., 4/7.

2. Koç-Yiğit:

Koç, Türklerde ongun olarak sayılmış, güç, cesaret, kuvvet, kavga ve Alpliğin sembolü olmuştur. Görüntüsü, iriliği, kuvveti, yiğitliği ve cesareti nedeniyle özel kişiler koça teşbih edilir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Varna savaşını ve kalesinin savunmasını hatırlatarak burada savaşan yiğitleri, kahramanlıkları, mücadeleleri, namları ve şanlıları dolayısıyla koça benzetir. Burada koç ile yiğitler arasında kurulan bir başka ilgi de Allah yolunda ölmeleridir. Şair, şehit düşen asker, sancak beyi ve devlet adamlarının Varna kalesi yanına defnedildiğini ve mezarlarının yiğitliklerinden ötürü koç nişanıyla süslendiğini söyler:

Söylenür dillerde nâm-ı âlişânı Varna'nın
Medhe lâyıktır diyâr-ı dilsitânı Varna'nın
Koç yiğitler meskeni olduğunu isbât eder
Kal' esi yanında hâlâ koç nişânı Varna'nın

Âşık Ömer, s.292, Murab., 493/1.

Karacaoğlan, yiğitleri; kuvvet, güç, irilik, cesaret yönleriyle koça benzetir. Şiirden koç yiğitlerin uzakta olduğu anlaşılır. Bu durumda koç yiğitlerin vatan savunmasında ya da gurbette oldukları anlaşılır:

Evvel bahar, yaz ayları gelende,
Lale, sümbül dallanacak zamandır,
Koç yiğitler silasını arzular,
Yâre nâme gönderecek zamandır.

Karacaoğlan, s.102, Koş., 149/1.

23. KOYUN:

Koyuna Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde koyun, goyun, kuyın, harık, koy, savlık, sarık, irik, irk, kon, kuy, hoy, sağlık (dişi), sağmal, sağlık, tişek, şişek, şişak, tavar, davar, tabar, tuvar; Farsçada mîş, gûsfend; Arapçada ganem, şat isimleri verilir¹³²⁹.

Koyun geviş getiren memeliler takımından çift tırnaklı küçükbaş hayvandır. Boyları 50-70 cm. arasında değişir. Koyunun vücudu yapağı denilen ince, sık kıllarla örtülüdür. Koyunlarda boynuz yoktur, fakat yabani ve bazı evcil türlerde boynuz bulunur. Koyun ırkına göre kuyruğu uzun, ince ve tumbul olabilir. Türkiye’de başlıca kıvırcık, sakız, akkaraman, karayaka, merinos, imroz gibi koyun ırkları bulunur. Koyun türü, beyaz, siyah, alaca ve kahverengi tonlarda renklere sahip olabilir. Koyunun gözaltlarında göz çukuru altı bezesi ve parmaklar arasında parmak arası bezesi denilen bezeler vardır. Vücudundaki bazı bezeler özel koku ve sıvı salgırlar¹³³⁰.

Koyunun iki yaşından büyük dişisine “ anaç ” koyun; birkaç yıl doğurmamış olanına “ marya ” ve genç dişisine “ şişek ” adı verilir. Koyunlar 1-1,5 yaş arasında cinsel olgunluğa erişir. Koyunlarda gebelik süresi beş aydır¹³³¹.

A. Kültürümüzde Koyun:

Göçer toplulukların en önemli malları sürüleridir. Bu topluluklarda at, sığır ve koyun sürüleri mevcuttu. Koyun sürüsü, Türk topluluklarının yaşantısında önemli bir yer tutar. Koyunun etinden, sütünden, derisinden, yününden yararlanılır¹³³².

Koyun, Eski Türklerde Gök Tanrı’ya sunulan kurbanlık hayvanlardan birisiydi. Koyun İslâmiyet’ten sonra sükunet, huzur ve barışın simgesi olmuştur. Aynı zamanda bolluk ve bereket işareti de sayılmıştır¹³³³. Koyunlar, kendilerine efsanelerde de yer bulurlar. Bir efsaneye göre koyunlar yerden bitermiş. Yere koyun kemiği ekilirse kuzular çıkarmış. Bu kuzuların göbeğini yerden kesmek için ürkütülmesi lazımmış¹³³⁴.

Oğuz Kağan Destanı’nda bir kutlama ya da toy esnasında koyundan, etinden yararlanılan bir hayvan olarak söz edilmektedir. Türklerde ak koyun aydınlığın ve sağ yönün, kara koyun ise karanlığın ve sol yönün simgesidir. Koyunun Türk kültüründe çok önemli bir yeri olduğu Doğu Anadolu’da yaşamış olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinden kalan

¹³²⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.504-05; İlham Çeneli, a.g.m., s.108, 111, 119; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.300.

¹³³⁰ Türk Ansiklopedisi, “ Koyun ” mad., C.22, s.254-55.

¹³³¹ Büyük Larousse, “ Koyun ” mad., C.14, s.7026.

¹³³² Merdan Güven, a.g.m., s.87.

¹³³³ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.150-51.

¹³³⁴ Murat Uraz, a.g.e., s.150.

koyun ve koç başlı heykellerden anlaşılır¹³³⁵. Koyun, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde yıl simgelerinden birisine ad olmuştur. Bu yılda bereket ve bolluk olduğuna inanılmıştır. Orhun Abideleri'nde koyun zamanı tayin amaçlı yer almaktadır. “ Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu...” ifadesi Kül Tigin' in vefatını vermektedir. Yine Orhun Abideleri'nde Türk askeri kurda, düşman ise koyuna benzetilmiştir. İnanışa göre koyun cennetten çıkarılan bir hayvandır. Bu yüzden halk arasında mübarek ve uğurlu kabul edilir. Bu inanış etrafında farklı rivayetler mevcuttur. Bu inanışlardan bir tanesinde koyunun aslında dört gözü olduğu ancak cennetten çıkarılıp insanlık hizmetine sunulduğu için ağlamaktan iki gözü kör olduğu anlatılır. Bu tasavvur, koyunların gözlerinin altında belli belirsiz birer göz daha görülmesinden ileri gelir¹³³⁶.

Çin kaynaklarına göre Hunların asıl adı “ Kun ”dur. Bu sözcüğün Eski Türkçede koç/koyun anlamına geldiği söylenir. Koyun figürleri, İslamiyet'in kabulünden sonra cami ve mezar taşlarında yer almıştır. Bununla ilgili örneklere Hakkari'de, Ahlat'ta, Erzurum'da, Kars'ta ve Iğdır'da rastlanır. Eski Türk âdetine göre yakınlarından bir kimseye baş sağlığı dilemeye gidenler, ölü evine verilmek üzere koç/koyun götürürlerdi. Günümüzde bu gelenek Orta Asya'da Mangışlak bölgesinde devam etmektedir. Yine Anadolu'da ölen kadınsa mezar anıtı olarak koyun heykeli dikilirdi¹³³⁷.

Halk inanışlarında keçi şeytana koyun ise meleğe benzetilir. İnanışa göre koyun dövülürse ahrette hakkını almış. Bu inanış koyunun uysallığı ve sakinliği dolayısıyla oluşmuştur¹³³⁸.

B. Edebiyatımızda Koyun:

Edebiyatımızda koyun güzelliği, asilliği, eti, kurban edilmesi, cennetten çıktığı inancı, melemesi, otlaması, yünü, derisinden giyecek eşya dikilmesi gibi özellikleri dolayısıyla zikredilir. Koyun deyimlerimizde, özellikle de atasözlerimizde çok işlenmiştir. Hiçbir şey anlamadan dinleme için “ koyun kaval dinler gibi dinlemek ” deyimi; düşmanlığı ortadan kaldırıp adaletli bir yönetim için “ kurdu koyunla barıştırmak ” deyimi; olağan görünen bir işin altından nelerin çıkabileceğini düşünme için “ Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu ” deyimi kullanılır¹³³⁹.

Koyunun değeri, bereket ve zenginlik timsali olması atasözlerimize yansır. Bir şeyin çok değerlisi ele geçmezse az değerlisi itibar kazanır anlamında “ Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler.” atasözü; çiftçi için gerçek değer buğday ve koyundur anlamında “ Buğday (çift) ile koyun geri yanı oyun.” atasözü; koyunun değerini belirtmek için “ Deve beylik, koyun asilzadelik, at güzellik.” atasözü; koyunun zenginlik unsuru olduğu anlamında “ Koyun görmemiş keçili zenginin kızı idik.” atasözü kullanılır. Bunlardan başka bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp dururken, başkası bu önemli kayıptan bir şey kazanma peşinde olması anlamında “ Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde.” atasözü; bir işte yüz kazananın kazandığını, halkın bin diye anlatması için “ Koyunu yüze yetir, el onu bine yetirir.” atasözü; kızını isteyen kişi ne işle meşgul oluyorsa kızını ona verirken aynı işle uğraştırır anlamında “ Çobana verme kızını ya koyun güttürür, ya kuzu.” atasözü; koruyucusu ve yöneticisi bulunmayan kişiyi ya da topluluğu düşman ezer manasında “ Çobansız koyunu kurt kapar.” atasözü; herkes kendi suçundan sorumludur

¹³³⁵ Merdan Güven, *a.g.m.*, s.87.

¹³³⁶ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.17-8, 258.

¹³³⁷ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.245.

¹³³⁸ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.56.

¹³³⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.768, 790, 796.

anlamında “ Her koyun kendi bacağından asılır.” atasözü; güçlü ile güçsüzün bir arada durması sorun oluşturur anlamında “ Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.” atasözü; bir kimseden verebileceği kadar şeyi almak ve daha sonra tekrar kapısını çalmamın anlamsız olduğunu belirtmek için “ Bir koyundan iki post çıkmaz.” atasözü; keçinin koyunu yönelttiği anlamında “ Keçili koyun tırmanır, kızılı köy dedikodulu olur.” atasözü ve bir yerde çok bilen bir arada olursa zarar gören çok olur anlamında “ Molla çok olsa koyun murdar olur.” atasözü kullanılır¹³⁴⁰.

Manilerimizde ve ninnilerimizde koyun ve ona ait özellikler çokça işlenmiştir. Aşağıdaki mani örneğinde koyunun dağdan gelişi, rengi, melemesi konu edilir:

Ak koyun meler gelir,
Dağlar deler gelir,
Hakikatli yar olan,
Geceyi böler gelir.

Bir ninnide ise koyun kuzusu ile beraber anılır:

Koyun gelir kuzu ile,
Ayağının tozu ile,
Benim kızım suya gitmiş,
Elindeki bardak ile,
Nenni neni!¹³⁴¹

C. Koyun İle İlgili Genel Özellikler:

Koyun ve onunla ilgili özelliklere Âşık Ömer üç (3) şiirinde; Karacaoğlan dört (4) şiirinde yer vermektedir. Fehîm, koyunu şiirlerinde işlemez. İncelenen bu şiir örneklerinde koyun, eti, yünü, cennetten çıktığı inancı, melemesi, kurban edilmesi, otlaması ve derisi dolayısıyla söz konusu edilir.

1. Koyun-Besin:

Koyun, etinden, sütünden, derisinden ve yününden yararlanan bir hayvandır. Koyun, kültürümüzde zenginlik, bolluk ve bereket işareti sayılmış, sofraların vazgeçilmezi olmuştur. Rivayete göre Hz. Âdem ve Havva, dünyada, dualarının kabul görüp kavuştuklarında Allah onlara Cebrail (a.s.) vasıtasıyla sığır ve koyun ihsan etmiştir. Böylece koyun etinin bir ikram aracı olarak ilk defa kullanıldığı anlaşılır. Hz. Âdem ve Havva’ya koyun ve sığır etinin ihsan edilmesi bu iki hayvanın değerini gösterir:

Emr-i Hak oldu anlara mülâkat
Hasret ü firkâttan buldular necât
Cibrîl nazil oldu edüp iltifat
Sığır ile koyun ihsân eyledi
Âşık Ömer, s.10, D., 2/30.

2. Koyun-Deri/Elbise:

Bilindiği gibi hayvan derilerinden elbise dikilmektedir. Âşık Ömer, bu hususun başlangıcını ta Hz. Âdem ve Havva’ya götürür. Rivayete göre Hz. Âdem ve Havva, kendilerine ikram edilen sığır ve koyunun her şeyinden faydalanmışlardır. Onların derisinden elbiseler dokumuşlardır ve çıplak vücutlarını örtmüşlerdir:

¹³⁴⁰ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.173, 180, 190, 259, 301-02,

¹³⁴¹ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.45-6.

Ol koyunun yünün eğirdi Hâvvâ
Deriler dokudu Âdem sâniyâ
Eğnine kıldılar yosma bir âbâ
Giyip vücutların pinhân eyledi
Âşık Ömer, s.10, D., 2/31.

3. Koyun-Kurban:

Koyun önemli bir kurban hayvanıdır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de gerek adaklarda gerekse Kurban Bayramlarında koyun kurban olarak kesilmektedir. Koyunun kurban edilmesi hususu Âşık Ömer'in bir şiirinde Hz. İsmail olayına telmihen işlenir. Rivayete göre Hz. İbrahim oğlu İsmail'i Allah için kurban edeceği sırada Allah tarafından onlara gönderilen hayvan koç veya koyundur. Şair, Cebrail (a.s.) tarafından getirilen kurbanlığın koyun ya da koç olduğunu söyler:

Yunûs'u yedi balıklar okudu evrâdını
Eyyûb'u kurtlar yediler buldu ol mikdârını
Hak için kurbân edendir İbrâhim evlâdını
İsmâ 'il'e koç koyun ihzâr eden Perverdigâr
Âşık Ömer, s.321, Murab., 532/3.

4. Koyun-Kuzu:

Kuzu, koyunun yavrusudur. Koyun ve kuzu -özellikle kuzunun ilk altı ayında- birbirlerine son derece bağlıdırlar. Birbirlerinden ayrıldıklarında susmadan melerler. Huysuz ve huzursuz olurlar. Karacaoğlan aşağıdaki şiir örneğinde doğrudan koyun ifadesini kullanmasa da koyun-ana, kuzu-çocuk teşbihi içerisinde bu duruma vurgu yapar:

Arzular da, deli gönül, arzular,
Ağrıyor kemiğim, iliğim sızlar,
Ayrılalı ak körpecik kuzular,
Anasız yavruyu yatıramadım.
Karacaoğlan, s.203, Koş., 295/3.

5. Koyun-Mübarek Olması/Cennetten Çıkması:

Halk inanışlarında koyun mübarek kabul edilmiş ve meleğe benzetilmiştir. Bunun sebebi değişik rivayetlerde anlatılmıştır. Bir rivayete göre Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i Allah yolunda kurban edeceği zaman Cebrail (a.s.) vasıtasıyla ona koç veya koyun gönderilmiştir. Hz. İbrahim de gelen kurbanlığı kesmiş ve Hz. İsmail kurtulmuştur. Bu hadisede gökten getirilen hayvanın cennetten çıkarıldığı söylenir. Bu hususta halk arasında şöyle bir inanış teşekkül etmiştir. Koyunun daha önce dört gözü varmış. Ancak cennetten çıkarıldığı için ağlamaktan iki gözü kör olmuş. Bu inanış koyunun gözleri altında bulunan belli belirsiz bir çift göz dolayısıyladır¹³⁴². Âşık Ömer, bir şiirinde bu inanişaya yer verir:

Koyun mübarektir çıktı cennetten
Keçide bulmadım eser lezzetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten
At yanında ester misâl-i sabâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/11.

¹³⁴² Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.258.

6. Koyun-Melemesi:

Koyunun sesi “ meleme ” olarak tabir edilir. Koyunun melemesi bir iletişim aracı gibidir. Koyun sürüden ve yavrusundan ayrı kaldığı veya acıktığı zaman meler. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde koyunun melemesini koyun-kuzu ilişkisi içerisinde ele alır. Bu şiire göre melemenin nedeni muhtemelen ana ve yavru birbirinden ayrı düşmüştür:

Koyun meler, kuzu meler,
Sular hendeğe dolar,
Ağlayanlar bir gün güler,
Gamlanma gönül, gamlanma.
Karacaoğlan, s.363, Tür., 491/1.

7. Koyun-Otlatılması:

Halk arasında koyun otlatma karşılığında “ koyunları yayma ” veya “ koyunları gütmeye ” tabiri kullanılır. Bu tabir koyunların sürü halinde otlatılmasını ifade eder:

Karac’oğlan der ki: Koyun gütmeye,
Bozulmuş bağlara seyrân etmeye,
Yüzümü döndürdüm inip gitmeye,
Sarıldı boynuma, döndürdü beni.
Karacaoğlan, s.180, Koş., 261/5.

8. Koyun-Yün:

Koyunun yünü değişik amaçlarda kullanılabilir. Bu amaçlardan birisi de iplik haline getirip elbise dikiminde bundan faydalanmaktır. Yukarıda bir rivayette Allah’ın Hz. Âdem ve Havva’nın dualarını kabul edip onları buluşturduğunu, sonrada onlara sığır ve koyun ihsan ettiğini belirtmiştik. Âşık Ömer, bir şiirinde Hz. Havva’nın koyunun yününü iğ ile büküp iplik yaptığını daha sonra Hz. Âdem’in bunla derileri dikerek elbise yaptığını söyler:

Ol koyunun yünün eğirdi Hâvvâ
Deriler dokudu Âdem sâniyâ
Eğnine kıldılar yosma bir âbâ
Giyip vücutların pinhân eyledi
Âşık Ömer, s.10, D., 2/31.

D. Koyunla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Koyun-Ana:

Koyun sükunet, huzur ve barışın simgesi olmuştur. Aynı zamanda bolluk ve bereket işareti de sayılmıştır. Koyun yavrusunu kaybederse rahatsız ve huzursuz olur. Devamlı meler. Anne de ailesi için bu özelliklere sahiptir. Evde huzuru ve sükunet sağlayan anne, eğer çocuğunun başına bir şey gelirse huzursuz olur ve feryat figan eder. Bu yönleriyle şiirimizde koyun anneye, kuzu da çocuğuna teşbih edilir. Ayrıca halk arasında koyunun meleğe teşbihi ile dinimizde annelerin övülmesi arasında da ilgi kurulabilir:

Bana bir hal oldu beğler, gaziler,
Bir od düştü, yüreğime sızılar,
Anasız kalmış da Melek kuzular,
Anasız kuzumu yatıramadım.
Karacaoğlan, s.149, Koş., 217/3.

24. KÖPEK:

Köpeğe Türkçede değişik Türk lehçelerinde köpek, köpak, köbek, töbet, it, iyt, iş; barak, enük (yavru), ıt, kaçık, kancık, kancığ, kancik, kansık, kanzık, kunduz, kundus, kondoz, kumdus, taygan, tazı, taykan;¹³⁴³Farsçada seg, seglâp isimleri; Arapçada kelp (ç.kilâp) ismi verilmektedir¹³⁴⁴.

Köpek etobur memeli hayvanların köpekgiller familyasındandır. İyi koku alır ve iki tip azı dişi vardır. Eğitilmeye çok elverişli bir hayvandır. Eve, sürülere bekçilik, av, savaş, polis araştırmaları, can kurtarma, yarış, kızak çekme vs. için bir araçtır. Dünyada yarım milyondan fazla köpek olduğu sanılmaktadır. Köpeğin çeşitli türleri vardır. Köpek ırklarının beden yapısı, oranları, tüylerinin rengi, kafanın ve kulakların biçimi yönüyle bu farklar anlaşılır. Bacakları avının arkasından koşmaya, ağızları avını yakalamaya elverişlidir. Köpeğin kanca tırnakları vardır. Bunlar avlanma sırasında kedilerde olduğu gibi geri çekilmez. Köpekler sosyal hayvanlardır¹³⁴⁵. Köpek evcilleştirilmiş ilk hayvandır. Etçillerin çoğunda olduğu gibi köpeklerin dişleri sivri ve keskindir. Dişleri yakalama ve kavrama işlevini üstlenir. Köpekte işitme ve koku alma duyusu son derece gelişmiştir. Köpeğin görme duyusu ise zayıftır¹³⁴⁶.

A. Kültürümüzde Köpek:

Köpek Türklerde genellikle kurdun karşısında koyunun konumuna benzer bir görev üstlenmiştir. Türk kozmolojisinde ölüme işaret eden timsallerdendir. Köpeğin çoğu kez olumsuz anlamlarına rağmen bazı efsanevi köpekler vardır. Örneğin Kırgızlarda Kumayık, Başkurlarda Barak, İslamiyet'ten sonrada Müslümanlarda Kıtımır¹³⁴⁷ önemli köpeklerdir. İslamiyet'ten sonra av ve avcılığın bir spor olarak görülmesiyle köpeğin önemi daha da arttı. Türk kültüründe köpek, dostluk ve sadakatin timsali; sabrın ve tevekkülün de bir amblemi olmuştur¹³⁴⁸. Özellikle yukarıda isimleri verilmiş köpekler halk tarafından kutsal ve uğurlu sayılmıştır. Bunların avcılıkları, yırtıcılıkları yanında, sadakatleri ve dostlukları da çok önemlidir¹³⁴⁹.

Tanınmış bir şair, ölen köpeğine paralar ödeyerek bir mezar yaptırmış ve üzerine şu kitabeyi yazdırmış: “Burada insanların bütün meziyetlerine malik ve bütün kusurlarından uzak birisi yatıyor.” Türklerde eskiden beri köpek beslemek; evlerini, çadırlarını, sürülerini köpeğe bekletmek adettir. Köpekler, gelen misafire kuyruk sallarlar. İnsanlar arasında birinin değerine yaltaklanmasına “kuyruk sallama” tabiri kullanılır¹³⁵⁰.

Eskiden avcı olan köpeklere tasma takılırdı. Kültürümüzde köpek sülalenin ve kişinin isim ve sıfatı olmuştur. 15. yüzyılda Osmanlı Sultan düğünlerinde köpek yarışları düzenlenirmiş. Bu adet günümüzde farklı alanlarda devam etmektedir. Ayrıca köpek pisliği debbağlar tarafından deri terbiyesinde kullanılır. Bu yüzden köpek pisliğinin ticareti dahi yapılmıştır. Köpek, 12 Hayvanlı Türk Takviminde on birinci aya ismini vermiştir. Dinimizin köpeğe bakışı genel itibariyle iyi değildir. Kur’ân-ı Kerim’in Kehf Sûresinde; köpek Ashab-ı Kehf ile ilgili geçer. Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivayet edilir: “ Her kim koyun ve av köpeği olmayarak köpek edinir (evinde beslerse) o kimsenin her gün işlediği hayrın

¹³⁴³ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.506-7; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.103, 107-8, 119.

¹³⁴⁴ Mütercim Âsım, *a.g.s.*, s. 652-53; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.301.

¹³⁴⁵ *Türk Ansiklopedisi*, “ Köpek ” mad., C.22, s.283, 285.

¹³⁴⁶ *AnaBritanica*, “ Köpek ” mad., C.19, s.333-34.

¹³⁴⁷ *Kehf Sûresi*, 9-26.

¹³⁴⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.154-55.

¹³⁴⁹ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.152.

¹³⁵⁰ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.92.

sevabından iki kırat eksilir.” Köpek eti dinimizde haramdır. Bir rivayete göre ava, avcı köpek ve kuşla çıkarken besmele çekilmesi farzdır. Av esnasında bilerek veya unutulduğu için besmele çekilmez ise köpeğin tutup yaralandığı av yenilmez. İbn-i Abbas (r.a.) rivayet eder ki: “ Sadık köpek, hain dosttan hayırlıdır. Dört hak mezhepten biri olan Maliki Mezhebi’ne göre köpek temiz bir hayvandır. Ancak Hanefi Mezhebi’ne göre ise pistir¹³⁵¹.”

B. Edebiyatımızda Köpek:

Edebiyatımızda köpek, çeşitli özellikler ve teşbihler açısından ele alınır. Köpek şiirimizde daha çok rakip için benzetilen olur¹³⁵². Aşığın köpeğe teşbihi hakir olması dolayısıyladır. Âşık kendisini sevgilinin mahallesinin köpeği yerine koyar¹³⁵³.

Şairler, köpeği hakir ve basit bir varlık olarak telakki eder, rakibi, düşmanı, kötü kişileri aşağılamak için kullanırlar. Sevgilinin mahallesindeki köpekler, çeşitli vesilelerle ele alınır. Köpek, sevgiliye ait olunca değer kazanır. Âşık onunla dost olur. Kısacası köpeğin evi ve kapıyı beklemesi, avcılıkta kullanılması, havlaması, kokması, sadakati, dalması, yalaktan yiyip içmesi gibi hususlar şiirimizde sıkça ifadesini bulur¹³⁵⁴.

Bilmecelerimizde köpeklerin belirli özelliklerine rastlanır:

Ev dışında dururum
Hırsız gelse görürüm
Her tarafı dolaşır
Bütün gece ürürüm¹³⁵⁵.

Köpeklerin sahiplerine sevgisini göstermek için kuyruk sallama hareketi bilinir. Halk arasında bir kişinin diğerine yaltaklanması durumunda “ kuyruk sallama ”¹³⁵⁶ deyimini kullanılır. Köpekler dost canlısı hayvanlardır. Onların sahibine olan bağlılığı için “ Köpekler sahibini, kediler evini terk etmez.” atasözü; bekçiliği için “ Köpeksiz sürüye kurt dalar.” atasözü; sahibine asla saldırmazlığı için “ Köpek sahibini ısırmaz.” atasözü; çabuk şımaran bir karakterde olduğunu anlatmak için ise “ Köpeğe gem vurma kendisini at sanır.” atasözü kullanılır¹³⁵⁷. Bunlardan başka halk arasında azgınlaşan köpekler için “ Eceli gelen it cami duvarına işer.” sözüyle ifade edilir. Köpek geniş bir coğrafyaya yayılmış bir hayvandır. İtin her yerde bulunabileceğini anlatmak için “ İti an, taşı eline al.” sözü kullanılır. Köpekler düşmana karşı birbirlerine yardım ederler. Bunun için “İt itin kuyruğuna basmaz.” sözü kullanılır¹³⁵⁸.

İnsanların yanında olan, evlerine, sürülerine gözcülük eden köpek maalesef insanlardan gereken ilgiyi görmez. Köpek daima yaltaklanan ve yalvaran konumdadır. Aşağıdaki atasözü örneklerinde köpeğin hakirliğine ve acımasızlığına vurgu yapılır:

“ Ürmesini bilmeyen it sürüye kurt getirir.”
“ Kurt yavrusu it olmaz.”
“ Misafir itin kuyruğu kısık.”

¹³⁵¹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.98-9.

¹³⁵² Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.423.

¹³⁵³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.100.

¹³⁵⁴ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.525.

¹³⁵⁵ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.98.

¹³⁵⁶ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.242.

¹³⁵⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.93-4.

¹³⁵⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.t.*, s.94.

“ İt ısırılmaz deme, at tepmez deme.”
“ İt açık kalan kazanı yalar.”
“ Köpekle dost olursan kemik yağmalarsın.”
“ Köpek suya düşmeyince yüzmeyi öğrenmez.”
“ İt ürür kervan yürür.”
“ Üzümün iyisini it yer.”
“ İt ite buyurur, it kuyruğuna.”¹³⁵⁹.

C. Köpek İle İlgili Genel Özellikler:

Fehîm-i Kadîm, şiirlerinde köpeği iki (2) yerde kullanmaktadır. Şair, bir yerde Türkçe “ köpek ” kelimesini bir yerde de Farsça “ seg ” kelimesini kullanmaktadır. Karacaoğlan şiirlerinde köpeği sekiz yerde (8) tazı, it ve kelp karşılıklarında kullanmaktadır. Âşık Ömer, köpeği şiirlerinde en çok kullanan şairdir. On üç yerde köpeği it, tazı, köpek, kıtmir, seg karşılıklarında kullanmaktadır.

1. Köpek- Avcı:

Köpek avcılıkta kullanılan bir hayvandır. Koku alma duyuları çok geliştiğinden iz sürerek avını takip edebilir. Köpek avcının en büyük yardımcısıdır. Türklerde av ve avcılığın bir spor olarak görülmesiyle birlikte köpeğin önemi daha da arttı. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde beylerin köpekle ceylan avına çıktığını söyler:

Evlerin önü yazıdır, yazı;
Begler bırakıyor cerana tazı.
Sallanma karşımda kahpenin kızı,
Ölürsem kanım verebildin mi?
Karacaoğlan, s.36, Koş., 53/2.

Âşık Ömer ise avda köpeklerin kullanım sebebini açıklar. Ona göre köpek eline geçirdiği avını zayi etmez:

Tavuşan tutamaz bu kûhisârı
Tazı dirîğ etmez eldeki varı
Parsı alır asla kaçırılmaz avı
Çakal hırsızlıkta cümleden a'lâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/4.

2. Köpek-Bekleşmesi:

Köpek evcil bir hayvandır. En önemli özelliği sahibine sadık olmasıdır. Onun görevi sahibinin canını, evini, barkını, sürüsünü vs. beklemektir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de köpekler bu amaçla evelerin önüne bağlanmaktadır. Bağlanan bu köpekler, gece gündüz arsızlığa, hırsızlığa ve yabancılara karşı evleri beklerler. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde köpek-rakip teşbihi içerisinde köpeklerin sevgilinin kapısının önünde beklediklerini söyler:

Gamzesinde fitne vardır ol kanda kâmil değil
Dîde-i bîgâneye ruhsat verir âkıl değil
Arzihâl sunmaya tenhâ bulmaya kabil değil
Bekleşür itler gibi ağyâr bin var Ahmed'im
Âşık Ömer, s.271, Murab., 461/3.

¹³⁵⁹ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.235, 250-51.

3. Köpek- Dostluk ve Sadakatın Timsali:

Köpekler insanlar için sadık bir dost ve arkadaşır. Türklerde eskiden beri köpek beslemek, köpeğe evlerini, çadırlarını, sürülerini bekletmek adettir. Köpek, ev sahibine çok yakındır. Misafir olanlara kuyruk sallar. Köpeklerin uykuya çok dayanıklı olup sahibini ve onun malını koruması ve beklemesi dikkate değerdir. Köpek sahibiyile oynar, asla onu incitmez. Sahibi incitse de asla ses çıkarmaz, sahibine kin tutmaz. “ Köpekler sahibini, kediler evini terk etmez.” atasözü onların sahibine olan bağlılığını gösterir. Yine “ Köpek sahibini ısırılmaz.” sözü bu anlamda önemlidir. Âşık Ömer, bir şiirinde köpeği, hayvanlar içinde en hakikatli olarak gösterir. Şair, “ Köpek kendisine ekmek veren kapıyı tanır.” atasözünü şiirinde işleyerek onun dostluğuna ve sadakatine vurgu yapar:

Kedi ne kaşmerdir gör küçücükten
Porsuğu öldürsen almaz kötekten
Hele hakikatli var mı köpekten
Nan yediği yere eyler can fedâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/12.

4. Köpek-Kıtmîr:

Kıtmîr, Eshâb-ı Kehf'in köpeğinin adıdır. Ashâb-ı Kehf denilen gençler dinlerini korumak için zalim ve putperest hükümdarın elinden kaçarlar. Bu hükümdar, elinden kaçıp bir mağarada gizlenen bu gençleri, mağaranın önüne duvar ördürerek ölüme mahkum eder. Bu gençlerin sayısının üç, beş veya yedi olduğu hakkında rivayetler vardır. Sayısının bilinmemesine rağmen bir de köpek olduğu bilinir. Allah, onları mağaranın içinde derin bir uykuya yatırır. Kıtmîr, bu mağaranın eşğinde kolunu uzatıp yatar. İslam'ın gelmesiyle birlikte bu gençler ve köpek uykudan uyandırılır¹³⁶⁰. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirde Kıtmîr'i bu olayı hatırlatacak şekilde kullanmıştır. Şair, rakiplerin Kıtmîr'i sevgilinin mahallesinde gördükçe feryat etmelerine bir anlam veremez. O her zaman oradadır. O, ezelden sevgilinin toprağındadır:

Ser-i kûyinde gördükçe neden feryâd eder ağyâr
Ezelden hâkîpâ-yi yâre ol Kıtmîr'i ben verdim
Âşık Ömer, s.105, G., 205/4.

5. Köpek-Kâse:

Köpek, kâse ya da yalak denilen kapta yiyip içer. Köpek hakîr görülen bir hayvandır. Köpeğe değer katan ancak sahibidir. “ İti vurma sahibinin hatırı vardır.” atasözü bu anlamda önemlidir. Fehîm, aşağıdaki beytinde felekten şikâyet etmektedir. Onun şikâyeti ev sahibi olan feleğin acımasızlığıdır. Çünkü felek, fagfur¹³⁶¹ olan aşığı, köpeklerin yaladığı bir kâse haline getirmiştir:

Siyah kâseliğın mîzbân-ı çarhun gör
Ki kâse-lîs-i segânam egerçi fagfûram
Fehîm-i Kadîm, s.180, K., 14/7.

Bu beyitten kâseyi köpeğe sunanın ev sahibi olduğu gerçeği anlaşılır. Bu kâsenin siyah olduğuna da ayrıca vurgu yapılır. Köpekler kâseden yiyip içerken dillerini kullanırlar. Bunun için de şair köpekler için “ yalamak ” ifadesini kullanır. Âşık, evvelce bir porselen kap gibidir. Temiz ve hoş bir kap. Ancak feleğin cilvesi onu ayağa düşürmüştür. Köpeklerin yaladığı bir

¹³⁶⁰ M. Emin Ertan, *a.g.t.*, s.95.

¹³⁶¹ Fağfur: Çin'de porselenden yapılan kap. İskender Pala, *a.g.s.*, s.161.

kâse durumuna düşmek değer yitirmek olarak düşünülebilir. Çünkü o kâse hem siyahlaşmış hem de temizliğini ve hoşluğunu kaybetmiştir. Nitekim köpekler dinimizde genelde iyi karşılanmazlar. Yiyip içtikleri şeylere mikrop bulaştırabilirler.

Karacaoğlan köpek-kâse/kap ilişkisini daha açık bir ifadeyle şiirine konu eder. Şair, ifadelerinden köpeğin kaptan yiyip içmesini ve yiyip içerken dilini kullanmasını hatırlatır. Kötü eşin kabını yıkamayıp köpeğe yalatması bir ironi ifadesidir:

Karac' oğlan eydür: Mevlâm yaratır,
Çocuğunu varır ele beletir,
Kabını yumaz da ite yalatır,
Alman kötü avradı hörü de olsa.
Karacaoğlan, s.157, Koş., 231/4.

6. Köpek-Kokması:

Köpek sokak hayvanı olduğu için pejmurde ve pis olur. “ İtle yatan, bitle kalkar.” sözü onun pisliğine bir vurgudur. Köpek, kokulu idrarıyla hem kendini belli eder, hem de sınırını belirler. Yattığı yere ve temizliğe dikkat etmez. Bu yüzden de köpek nahoş bir şekilde kokar:

Cehûdlar murdardır it gibi kokar
Andan yolum Çatal Fırın'a çıkar
Kalyoncular dâim yollara bakar
Acep öldü mü bir ala hayvan deyü
Âşık Ömer, s.17, D., 6/12.

7. Köpek-Mekân:

Köpek kendisine mekân olarak yerleşim yerlerini seçer. Şehirler, kasabalar, köyler onun en çok bulunduğu yerlerdir. Özellikle mahalleler köpekle özdeşleşmiş gibidir. Edebiyatımızda köpeğin mekânı sıklıkla sevgilinin mahallesi olarak ifade edilir. Onun görevi sevgiliyi ağyara karşı korumaktır:

Ser-i kûyinde gördükçe neden feryâd eder ağyâr
Ezelden hâkipâ-yi yâre ol Kıtmîri ben verdim
Âşık Ömer, s.105, G., 205/4.

8. Köpek-Renk:

Köpekler siyah, beyaz, kahverengi gibi renklere sahiptirler. Karacaoğlan bir şiirinde ceylan avına çıkan gök boncuklu tazılardan bahsetmektedir:

Ulam ulam oldu kaldı yazılar,
Ceran kovar gök boncuklu tazılar,
Arap at üstünde şahbaz gaziler,
Alay kurup göç önüne düştü mü?
Karacaoğlan, s.106, Koş., 156/2.

9. Köpek-Sürmek/Kovalamak:

Köpekler, bazen tehlikeli olmaya başlarlar. Bu durumda yöre insanı onlar korku verir veya onları o bölgeden sürer. Köpeğin alıştığı mekâna dönme özelliği olduğundan ona aynı işlem birkaç defa uygulanır. Şair, aşağıdaki şiirinde köpek-rakip benzetmesi içerisinde köpekle ilgili bu hususa değinir:

Rakip dedikleri bedkârı görsem
İtler gibi anı biraz sürsem dursam
Demiş ki bir kerre yavrumu sarsam
Eski hasırları saramamış mı
Âşık Ömer, s.41, Koş., 52/3.

D. Köpek İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Ele alınan şiir örneklerinde köpek ile ilgili kurulan benzetmelerin biri hariç diğerleri hep olumsuz özelliktedir.

1. Köpek-Düşman:

Köpek-düşman teşbihi köpeğin ve düşman kimsenin toplumda basit, değersiz, hakir, saldırgan, sinsî, gibi sıfatlarla anılmaları dolayısıyladır. Düşmana köpek demek, onu aşağılamak, ona hakaret amacıyla kullanılır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde köpek-düşman teşbihini bu özellikler vasıtasıyla işler. Şairin düşman dediği aslında rakiptir. Bu rakip, aşığın kerem sahibi sevgiliye ulaşmasını engelleyen düşman bir köpektir:

Âleme seyyâh olup gezsem cihanı dem-be-dem
Bulmadım sencileyin bir dilber-i sahip kerem
Çektiğim yolunda dâim sek adûlardan sitem
Sözlerin geldi beyân oldu Mehemmed elvedâ
Âşık Ömer, s.126, Murab., 252/3.

2. Köpek-Ebu Cehl:

Ebu Cehl, Peygamberimiz dolayısıyla İslam'ın en büyük düşmanıdır. Peygamberimiz aleyhine girilen her olayda onun büyük rolü olmuştur. Ebu Cehl ismi peygamberimiz tarafından takılmıştır. Bu ismin anlamı “ cehaletin babası ”dır¹³⁶². Fehîm bir şiirinde Ebu Cehl'i kâfir köpek olarak betimlemekte, onun İslam'ın düşmanı olduğunu söylemektedir. Şair, köpeği, Ebu Cehl'in sıfatı olarak kullanır. Çünkü Ebu Cehl, ona göre aşağılık ve pis bir insandır:

Mihr ü mâha düşmen olmağla ne var huffâş-veş
Olsa bir köpek ne gam Bû Cehl-i kâfer rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.104, K., 1/39.

3. Köpek-Kötü Kişiler:

Köpek; basit, değersiz ve küçük görülen bir hayvan olduğu için kötü kişiler için benzetilen olur. Kötülerin cahillikleri, türlü işlerle uğraşmaları dolayısıyla şair tarafından itler olarak betimlenmektedir:

Totalım kim gice gündüz eylemişsin gayreti
Kâmile yok i'tibârı câhil ile sohbeti
Daima ecnâs ile ülfette bilmez kıymeti
Ey Ömer ben bunlara itler de desem elverir
Âşık Ömer, s.337, Murab., 554/5.

¹³⁶² İskender Pala, *a.g.s.*, s.146-47.

4. Köpek-Gönül Bağı:

Aşığın gönül bağı köpeklere benzetilmektedir. Âşık ile sevgili arasında kurulacak ilişkide köpeklerin rolü vardır:

Ömer köpeklerin olsun dil bağı
Tevekküle bent et cân ile teni
Gam çekme murâda erdirir seni
Bîçâre devletin var ise serde
Âşık Ömer, s33, Koş.,31/5.

5. Köpek-Rakip:

Rakibin, aşığın sevgiliye ulaşmasına engel olması, sevgiliye âşıktan daha yakın olması, âşıkla sevgilinin arasını bozması ve sevgilinin rakibe teveccüh göstermesi köpek ile rakip arasından kurulan ilginin temelini oluşturur. Âşık, sevgilisini rakipten korumak, onu uyarmak istemektedir. Çünkü rakip, nefesine düşkün, aç gözlü birisidir. Gerçek âşık kendisidir. Âşık, sevgilinin etrafında rakibi gördükçe feryad u figan etmekte, bundan dolayı da eziyet çekmektedir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde köpek ile rakip ilişkisini bu özellikler dolayısıyla işlemektedir. Âşık, o kadar acı çekmektedir ki artık ahının okları ile köpek rakibi öldürme niyetindedir:

El sunup kavs-i vücûd-ı zâra kurmak niyetim
Tîr-i ahımdan sek-i ağyâr urmak niyetim
Yasdanup kalmış iken hayrette tıfl-ı cân u dil
Gaflet olmuş gözelerin her bâr uyarmaz niyetim
Âşık Ömer, s.250, Murab., 434/1.

Âşıklar rakiplerini sevmezler. Onlara “ köpek ” diye hakaret ederler. Bu durum kıskanmanın tezahürüdür. Âşık, aşk yolunda kendisine ortak istemez. Bütün güzeller onun içindir. Bu durumda bütün köpek rakipler birbirine girip kavga ederler. Esasen âşık, gerçek aşığın kendisi olduğunu ima eder. Çünkü ona göre rakip köpeklerin elinden gelen ancak sevgiliyi incitmektir:

Karac’oğlan eydür: Sarsam dilberler,
Kelb rakipler birbirine girerler,
Bundaki güzele niçin kıyarlar,
Güzeli balınan beslemek gerek.
Karacaoğlan, s.13, Koş., 19/4

6. Köpek-Türk:

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Türk kelimesinin olumsuz anlamlarını düşünerek köpek ile bir ilgi kurar. Çünkü şiirimizde Türk, kimlik ve millet adı dışında cesur, güzel, zaman, yiğit; sarhoş, zalim, kavgacı, kötü anlamlarında kullanılır. Şair, türkü; zalim, kavgacı, kötü kalplilik gibi anlamları yönüyle köpektan daha aşağı bir varlığa teşbih eder. 17. yüzyılda yani Osmanlı döneminde ümmetçilik fikri hâkimdir. Milliyet fikri ise Tanzimat’la beraber ortaya çıkar. Bu ifaden milliyet fikrinin o dönemlerde oluşmadığı anlaşılır:

Türk değil mi marsivanın eşeği
Eşek değil köpekten de aşağı
Hararlara sığmaz olur taşığı
Minnet üzerine düştükten geri
Âşık Ömer, s.39, Koş., 46/4

7. Köpek-Yahudi:

Yahudiler ile köpek arasında ilgi temizlik dolayısıyla. Köpek sokakta yaşadığı ve pis olduğu için temizlenme konusunda hassasiyeti olmayan Yahudiler için benzetilen olur. İki unsurun da pis kokusuna vurgu yapılır:

Cehudlar murdardır it gibi kokar
Andan yolum Çatal Fırın'a çıkar
Kalyoncular daim yollara bakar
Acep öldü mü bir ala hayvan deyu
Âşık Ömer, s.17, D., 6/12.

Sonuç olarak; Fehîm, köpeği bir yerde yalağı dolayısıyla bir yerde de Ebu Cehl için benzetilen olarak kullanır. Bu iki örnekten şairin köpeğin olumsuz özelliklerini kullandığını söyleyebiliriz. Âşık Ömer'in şiir örneklerine bakıldığında ise köpeğin birçok özelliğini görebiliyoruz. O, bazen iyi bir avcı, bazen iyi bir dost, bazen de hakaret amaçlı bir araçtır. Karacaoğlan ise daha çok köpeğin avcılığına değinir. Onun kapta yemesi ve rakip için benzetilen olması hususu da şiirine yansır.

25. KÖSTEBEK:

Köstebeğe Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde köstebek, köstabak, hukır sıskanı, kör tışkan, momoloy, çıçkan, körsıçkan, sukur, tıçkan, körsıçan, kargu çaşgan; kösürge, kösürgen, kösürge;¹³⁶³ Arapçada huld¹³⁶⁴ isimleri verilir.

Köstebek, böcekçiller takımının köstebekgiller familyasından bir memeli türüdür. Genellikle Avrupa ve Asya kıtasında yaşar. Toprak altındaki yuvalarda yaşayan bu hayvanların boyu 15-17 cm.dir. Köstebek, uzun ve ince vücutludur. Bu hayvanın ön ayakları kuvvetli, toprağı kazıp arkaya atmaya elverişli biçimdedir. Vücudu siyah ve griye yakın parlak tüylerle kaplıdır. Gözleri çok küçüktür. Kalın olan göz kapaklarının arasında eğik bir pencereyi andıran bir delik vardır. Köstebekler, toprak altında yaşadıklarından gözleri görme yeteneğini kaybetmiştir. Köstebeklerin koku alma duyuları çok gelişmiştir. Bundan dolayı toprak altında iken dışarıdaki avını kolaylıkla bulabilmektedir. Bu hayvanlar, toprak altında, daire biçiminde uzun tüneller açarlar. Buralara yerleşme ve barınma odaları yaparlar. Bu tünellerin uzunluğu 30 m.yi bulur. Köstebekler birçok zararlı böceği ve yer solucanlarını yiyerek yok etmeleri bakımından faydalı olurlar. Ancak tünel kazdıkları zaman sebze ve meyvelerin köklerine zarar verirler. Köstebeklerin derisi, kürk ticaretinde oldukça değerlidir¹³⁶⁵.

Tevrat ve Kurân'da adı geçen Karun, bir Elazığ efsanesinde cezalandırılıp köstebeğe dönüştürülür. Böylelikle kibirlenmesinin, mal ve mülkle övünmenin halk arasında hoş karşılanmadığı belirtilmiş olur. Karun, Allah tarafından köstebeğe dönüştürülür ve toprağın

¹³⁶³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.508-09; İlhan Çeneli, a.g.m., s.112.

¹³⁶⁴ Mevlüt Sarı, a.g.s., s.302

¹³⁶⁵ Türk Ansiklopedisi, " Köstebek " mad., C.22, s. 299-300.

altında ömrü boyunca kaybettiği hazinesi arar¹³⁶⁶. Bu efsaneden Karun'un özelliklerine ulaşılabildiği gibi köstebeğin de yaşayışı anlatılır. Köstebeğin normalde küçük gözleri vardır. Köstebekler toprak altında yaşadıkları için gözleri görme yeteneğini kaybetmiştir. Âşık Ömer " Hayvanlar Destanı "nın köstebek bahsinde onun Allah tarafından a'mâ yaratıldığını söyler:

... daldan dala gelip gezmede
Sıçan duvarları delip gezmede
Gelincik bulduğun çalup gezmede
Hudâ köstebeği yaratmış a'mâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/9.

26. KURT:

Kurda Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kurt, gurt, canavar, böri, büri, kaskır, börü, karışkır, gürd, möcek, börç; pöri, pörü, pür, pürü, büri, enük (yavru), kurut, kurtun;¹³⁶⁷ Asena (dişi) börteçine; Farsçada gürg (ç. Gürgân); Arapçada sirhân, zi'b (ç.ziâb, zu'bân) isimleri verilir¹³⁶⁸.

Kurt köpekgiller familyasından yırtıcı bir hayvandır. Biçim bakımından kurt köpeğine benzerse de ondan daha sağlam yapılı, daha iridir. Kurdun çenesi ve dişleri kesip parçalamaya elverişli olarak gelişmiştir. 4'ü büyük olmak üzere 42 dişi vardır. Kurdun vücudu zayıf, kuru, böğürleri içine çökük, bacakları ince, kuyruğu tüylü ve aşağı sarkıktır. Tüylerinin rengi hayvanın yaşına, cinsine ve yaşadığı yere göre değişir. Kuzeydekilerin tüyleri daha uzun, daha sıktır. Sarıya çalan kül rengi sırt tüyleri karnına doğru indikçe açılır. Genel olarak kurtların renkleri yazları kızılılaşıp kışları ağarır. Beyaz kurtlara da rastlanır. Ergin bir kurdun boyu 1.65 m. yüksekliği ise 80 cm. kadardır. Dişi kurtlar daha ince, uzun ve küçük olur. Kurt yalnız yaşamaktan hoşlanır. Daha çok geceleri avlanmaya çıkar. Kurtlar kışları büyüklü küçüklü sürüler halinde toplanırlar. Koyun ve sığır sürülerine saldırırlar. Kurtlar kış aylarında çiftleşirler. Dişi kurt 63 gün süren gebelikten sonra 4-5 yavru doğurur. Ana kurt yavrularını 5-6 hafta emzirir. Yavrular iki aylık olunca analarının peşinden gitmeye başlarlar. Kurdun, kara kurt, java kurdu, Mısır kurdu, Sibiry kurdu, Amerikan kurdu, yelesi kızıl kurt gibi cinsleri vardır.¹³⁶⁹

Aslan ile kurt diğer hayvanlara nazaran açlığa daha çok dayanır. Kurdun midesi kemiği hazmeder, fakat hurma çekirdeğini hazmedemez. Kurt avını parçalayıp yedikten sonra, acıksa da artık artığına dönüp bakmaz. Kurt, uyurken bir gözü açık, bir gözü kapalıdır. Yani kurdun gözleri nöbetleşe uyur. Biri uyurken diğeri daima uyanık ve tetiktedir. Kurt, dolaşırken çok ses çıkarır, fakat insanlar tarafından yakalandığı zaman artık hiç sesini çıkarmaz. Kurt çok iyi koku alır. Öyle ki bir fersah uzaklıktaki kokuyu alır. Kurdun sürüye saldırısı ekseri sabah vaktinde olur. Köpeğin yorulup dinlenmesini, uyumasını bekler. Kurdun derisi ile koyunun derisi bir araya getirilse koyunun derisindeki yünler yolunup dökülür. Kurt, kaza ile yaban soğanına bassa ölür. Kurt acıktığı zaman tiz bir ses çıkarır ve etrafındaki kurtları yanına toplar. Birbirlerine bitişik olarak dururlar. İçlerinden biri ileriye geçip de oradan ayrılmaya kalkışsa ona müdahale ederler. Kendini düşman karşısında aciz hissederse

¹³⁶⁶ Muharrem Kaya, *a.g.e.*, s.139.

¹³⁶⁷ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.518-19; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.1104, 107, 113.

¹³⁶⁸ Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.307; Mütercim Âsım Efendi, *Burhan-ı Kattı*, Hzl. Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yay., Ank.,2000, s.303

¹³⁶⁹ *Hayat Ansiklopedisi*, " Kurt " mad., C.4, s.2083.

tiz bir ses çıkararak hemcinslerini yardıma çağırır. Kurt, hafif bir tıkırtı işitse hemen ininden çıkar ve yakalanır¹³⁷⁰.

A. Kültürümüzde Kurt:

Kültürümüzde kurt, kutsal ve uğurlu bir hayvan olarak ele alınır. Kurtarıcı, yol gösterici, kahramanlara yardımcı, cesaretli, şefkatli ve iyiliksever bir hayvan olarak yerini almıştır. Ayrıca kurt, Eski Türklerde totem olarak kabul edilmiş, ana, baba rolüne sokulmuştur¹³⁷¹. Kültürümüzde kurdun mistik boyutuyla ilgili malzemeler oldukça fazladır. Bunların belli başlı olanları şöyledir: Kurt, proto-Türk topluluklarında bir totemken Hun devrinde ata kültürün bir parçası haline gelmiştir. Türk dünyasının çeşitli yerlerinde kaya veya mezar taşları üzerinde, şaman elbisesi ya da malzemelerinde tanrı-kurt tasvirlerine rastlanır¹³⁷². Yerli Kızıl Dere kabilelerinde Atsina adında kutsal bir kurttan bahsedilir. Bilindiği gibi Türk kültüründe de Asena adında dişi bir kurt vardır. Bahsi geçen bu iki kurdun aynı olduğu üzerinde duran çalışmalar vardır. Kanada'daki araştırmacı Ethel Stewart Atsina kabilesinin Türk soylu olduğunu ve bunların Bering Boğazı yoluyla Amerika'ya geçtiklerini ifade etmektedir. Bunların yaşamları Altay Saha Türklerini andırmaktadır¹³⁷³.

Bulgaristan Türk Devleti'nde kurt, özel ad olarak çok yaygın kullanılmıştır. Bulgaristan'da Modera'daki ünlü kaya kabartmasında Kurum Han'ın yanında kurt vardır. Yine Avrupa Hunlarından "Kuzey Kurtları" olarak bahsedildiği İslamî ve Süryanî kaynaklardan anlaşılır¹³⁷⁴. Kurtla ilgili olarak zamanla gelişen hayvan-ata kavramı devlet, hükümdarlık vb. unsurların simgesi olmuştur. Kurt, böylece gök ve yer unsurlarıyla ilgili çeşitli anlamlar kazanmıştır. Çin kaynakları kurdun Türklerde egemenlik ve yiğitlik simgesi olduğu hakkında bilgiler sunmaktadır. Bir Çin yıllığında Göktürkler için şöyle denmektedir: "Sancaklarının başına altından kurt başı takarlar. Muhafızlarına, savaşçılara börü derler. Çin dilinde anlamı kurt demektir, yani kurttan doğmuşlardır..."denilmektedir. Bu ifade bir totem değil bir amblemdir. Hsiung-nulara ait Noin-Ula kurganından çıkarılan ve bayrak haline gelmiş keçeden gönderin tepesinde bir kurt başının bulunması yukarıda belirtilen hususun Hunlardan beri sürdüğünü gösterir. VI-XIII. yüzyıllara ait Doğu Türkistan'daki Türk freskolarında kurt başlı bayrak tasvirlerine rastlanmaktadır. Doğu Türkistan'da Koço Uygur Kağanlığı'na ait freskoda, kurt başlı gönder tutan hükümdar figürü vardır. Bu şekildeki tasvirlerle İslamiyet'ten sonraki tasvirlerde de rastlanır¹³⁷⁵.

Firdevsi'nin Şehname'sinde Turanlıların Kurt Başlı Bayraklarından söz edilmektedir. Türklerde genel olarak kurt başlı bayrak yüksek memuriyet, komutanlık ve bağımsızlık alameti olarak kullanılmıştır. Çin bu bayrağı kullanarak Türkleri tesiri altında tutmuştur. 1709-1740 yılları arasında Ruslara karşı savaşan Başkurt Türkleri de kurt başlı bayraklar kullanmıştır. Ayrıca Başkurt Türklerinin efsanelerinde kurt yol gösterici olarak işlenmiştir¹³⁷⁶.

Süryani Mikail adlı bir araştırmacı, Oğuz Kağan Destanı'ndaki Türkler Anadolu'ya kurda benzer bir hayvanın peşinden gelerek yerleştiler, demektedir. Bu tespit, Anadolu halk inanışlarında birtakım dini uygulamalar şeklinde yer alan kurdun yerini ve mahiyetini

¹³⁷⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.169-171.

¹³⁷¹ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay., s.143.

¹³⁷² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabcacı Yay., s.134.

¹³⁷³ Mehmet Ali Arslan, "Türk Soylu Amerika Yerlilerin Menşei Meselesi ve Atsina Kabilesi", *Yeni Avrasya*, Mart, Ank.,2001, s.96-100.

¹³⁷⁴ Yaşar Kalafat, "Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.20, Yıl 2006/1, s.279.

¹³⁷⁵ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.135.

¹³⁷⁶ Yaşar Kalafat, *a.g.m.*, s.275-76.

derinleştirmiştir. Mikail'in kurda benzer bir hayvan tanımında muhtemelen “ kurd donuna giriş ” hususu söz konusudur¹³⁷⁷.

Uygurca yazılan Oğuz Kağan Destanı'nda kurt yol gösterici bir unsurdur¹³⁷⁸. Yine Ergenekon Destanı'nda Oğuzhan'ın seferlerinde kurt, yol gösterici ve kurtarıcı rolündedir. Kurt, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de çok geçer. Bir yerinde “ Kurt yüzü mübarektir ” denilmektedir¹³⁷⁹. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan gücü yönüyle kurda benzetilir. Ayrıca kurt, Türlerde gücün de sembolüdür. Büyük hükümdarların kudretini göstermek için kurt sözü bir sıfat olarak kullanılmıştır. Ayrıca kurdun gözü ve başı Türk anlatı türlerinde kahramanın sıfatı olmuştur¹³⁸⁰. Oğuz Kağan Destanı'nda bozkurdun rengi ile göğün rengi arasında ilgi kurularak ona bir kutsallık verilir. Savaşta uğur getiren bir sembol olur. Türklere zor durumlarda yol gösteren kurt, daima gök tüylü ve gök yelelidir. Bu kurt aynı zamanda insanlarla konuşma özelliğine de sahiptir¹³⁸¹.

Bozkurt Türk mitolojisinde, efsane ve destanlarında genellikle yol gösterici, savaşçı, kurtarıcı, yardım edici sembol olarak işlenmektedir. Türk kültüründe bu özellikleri erkek kurt gösterir. Dişi kurt, doğurganlığı, bereketi ve bir neslin anası olma niteliği ile karşımıza çıkar. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un ordularına yol gösteren ve fetih yönünü belirten bir erkek kurttur¹³⁸². Afyon yöresinde anlatılan bir rivayete göre Kurtuluş savaşının son safhalarında Afyon bölgesinde çarpışan bir komutana bir kurt kılavuzluk etmiş¹³⁸³.

Kurdun Türk kozmolojisinde gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın ve buna bağlı unsurların simgesi olduğu anlaşılır. Nitekim Kültigin Yazıtının doğusundaki “ Tanrı güç verdiği için babam hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.” ifadesi buna delalet eder¹³⁸⁴. Ayrıca Orhun Yazıtları'nda simetrik bir biçimde çocuk emziren kurt sembolünün bulunması dikkat çekicidir¹³⁸⁵. Kurt renklerine göre: Bozkurt (Gök Börü), ak kurt, kızıl kurt, ve kara kurt gibi adlarla anılır¹³⁸⁶. Kara kurt hışmından korunmaya çalışılan kurttur. Ak kurt, müjdeleyen, bereket getiren ve güç veren kurttur. Bozkurt ise bu iki kurdun özelliklerini barındırır¹³⁸⁷. Âşık Ömer aşağıdaki dörtlüğünde bütün canlıların Allah'ın bir tecellisi olduğunu söylerken kurdu da sayar:

Bin bir ismin sahibisin sırrımız yoktur sana
Gice gündüz ağlayup budur niyazım daima
İns ile cin kurd ile kuş cümlesi kuldur sana
Ömer'i dertli edüp deimâne muhtaç eyleme
Âşık Ömer, s.169, Murab., 317/4.

Birçok hayvanda söz konusu olduğu gibi kurtlarda da İslamiyet'ten sonra eski ilahi anlamlarını büyük ölçüde kaybetmiştir. Birtakım kalıntılarsa İslamiyet'e uydurulmuştur¹³⁸⁸.

¹³⁷⁷ Yaşar Kalafat, *a.m.*, s.276.

¹³⁷⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.135.

¹³⁷⁹ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.143-44.

¹³⁸⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ank. 1988, s.49.

¹³⁸¹ Merdan Güven, “ Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar ”, *Milli Folklor*, Yıl:15, S.57, s.88.

¹³⁸² Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.50,55-56.

¹³⁸³ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s.70.

¹³⁸⁴ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.135-36.

¹³⁸⁵ Merdan Güven, *a.g.m.*, s.89.

¹³⁸⁶ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.143.

¹³⁸⁷ Yaşar Kalafat, *a.g.m.*, s.276.

¹³⁸⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.136.

Hız. Yusuf 'un kıssasına uygun olarak, bir kimse rüyasında köpekle kurdun bir araya geldiğini görse hileye işaret eder. Rüyada kurt görmek eşe karşı husumete, hileye delalet eder. Kurt yavrusu hırsız çocuğuna işaretir¹³⁸⁹.

Kurt salınarak yürür ve son derece yırtıcı bir hayvandır. Peygamberimiz bir gün siyah bir cariye'nin yanından geçiyorken, o cariye'nin " Ey ulu kimsenin oğlu! Salınarak aheste yürü! " diye oğlunu hırpaladığını gördü. Cariyeye hitaben: "Çok yırtıcı bir mahluk kurt salınarak yürür, çocuğunun o kurt gibi olmasını isteme!" buyurdu. Hz. İbrahim'in babası Âzer, kendisine halktan çok daha şefkatli olan oğlunu dinlemeyip, şeytana uyduğu için kurda benzetilmiştir. Âzer'in kurda tebdili şudur: Âzer, köpeğe ve hınzıra benzetilseydi bu, onun hakkında daha şiddetli bir ceza olurdu. Hak Teâlâ, Hz. İbrahim'in babasını daha vasat bir varlık olan kurda benzetmek suretiyle, keremde bulunmuştur¹³⁹⁰. Kurdu öldürmek iyi sayılmaz. İslamiyet'in tesiriyle yerleşen bir inanişâ göre kurt, Hz. Ali'nin köpeğidir. Onu öldüren zarar görür¹³⁹¹.

Kurdun bazı olumsuz özellikler kazanması dışında özellikle yiğitlik, güç simgesi, yol göstericiliği, nazardan koruyuculuğu gibi özellikleri İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir¹³⁹². Kurtla ilgili inanişlar sadece Türk mitolojisinin bir ürünü değil, aynı zamanda halk inanişlarında sık rastlanan motifleridir. Türk halk inanişlarında kurdun simgesi Türk destanlarında üstlendiği misyondan farklı değildir. Kazakistan'da Kaşkır adında bir dişi kurt vardır. Bu kurdun koruyuculuğuna inanılır. Onun gözünde büyü olduğuna inanılır ve ona müdahale edilmez. Kaşkır, sadece kendine iyi davranana zarar vermez. Türk halk inanişlarında kurt motifinin koruma, uğur, bereket ve tedaviye çağrışım yaptığı bilinmektedir. Kurdun dişini cebinde taşıyan kişiye nazar değmez. Kurdun aşık kemiğini çantasında taşıyan zengin olur. Bu kemik aynı zamanda çocuklar için nazarlıktır. Kurdun dişi gümüş kaplanır ve gelinin saçına takılır ise gelin nazar almaz. Kurt dişi, çocuk beşiklerinde kötü göze karşı koruyucudur¹³⁹³. Bozkurdun gözü kurutulur ve toz edilerek sürme gibi göze çekilirse gözün görüşünü artırır ve ağrısı varsa alır. Kurdun mak'adını cebinde taşıyan kişi her yerde sevilir. Kurdun bıyığı, çocuğu doğup da hemen ölen insanlara tavsiye edilir. Bu bıyık hamaylı yapılarak doğan çocuğun boynuna asılırsa çocuk ölmez. Kurdun kafatası ebeler tarafından kullanılır. Güneydoğu'daki ebeler, hasta olan çocukları kurt kafatasını hamam taşı gibi kullanarak onları tedavi ederler. Güneşli havada yağmur yağması, dağda kurdun doğmasına işaret olarak yorumlanır¹³⁹⁴.

Türk folklorunda, al basmamak için lohusaların yastığı altına bir parça kurt derisi konur. Bir insan kurdun böbreğini ve yüreğini yerse ve o kişi memesi şişen koyunun memesine dokunursa hemen iyileşir. Cebinde kurt gözü bulunduran kişi az uyur. Kurdun yüreğini yemek insana cesaret verir. Kurdun herhangi bir işaretini üzerinde barındıran heybetli görünür. Kurdun öldürdüğü hayvan pis sayılmaz, eti yenir. Çünkü kurt hayvanı önce boğazlar sonra yer. Bir taraftan da kurttan korkulur. Kurt tüyü Azrail tüyü, derler¹³⁹⁵. Kültürümüzde kurt ismi isim, soyad ve yerleşim yerlerine ad olmuştur. Harput' a 20 km. mesafede bulunan Kurt Dere köyü bu adı kurtların o bölgede çok bulunmasından dolayı almış¹³⁹⁶.

¹³⁸⁹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.170.

¹³⁹⁰ Kemaleddin Demiri, *a.e.*, s.170-171.

¹³⁹¹ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.144.

¹³⁹² Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.136.

¹³⁹³ Yaşar Kalafat, *a.g.m.*, s.274.

¹³⁹⁴ Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2002, s.56.

¹³⁹⁵ Murat Uraz, *a.g.e.*, s.144.

¹³⁹⁶ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.115.

Kültürümüzde ayrıca kurt ağzının bağlanmasıyla ilgili inanışlar ve uygulamalar oldukça yaygındır. Kurt ağzı bağlama uygulaması İslamiyet'ten önce Türk milletinde varsa da İslamiyet ile beraber bu inanış bazı ayetleri de kapsadığından İslamiyet'in giysisine bürünmüştür. Kurt ağzı, ilgili dualar okunarak bıçak ağzı kapatılarak veya bir ipi düğüm yaparak kapatılır. Artvin ve çevresinde gece sahipsiz olarak dışarıda kalan hayvanları kurttan korumak üzere " Tin " suresi üç kez " Eüzü besmele " çekilerek nefes almadan okunur. Ya bir bıçağın ağzı kapatılarak ya da sal ipliğine düğüm atılarak kurdun ağzı bağlanır. Bu uygulama Anadolu'da yöreden yöreye değişir. Hem ayetler değişir hem yöntemler. Ancak genel itibarla uygulanan yukarıda bahsedilen şekildir¹³⁹⁷.

Bozkurt, Türk destanlarında üç ayrı rolde karşımıza çıkar: 1. Ata olarak bozkurt, 2. Rehber olarak bozkurt, 3. Kurtarıcı olarak bozkurt¹³⁹⁸.

B. Edebiyatımızda Kurt:

Kök-Börü yani " Gök kurt ", büyük hükümdarların kudretini göstermek için kullanılan bir sıfat idi. Türklerde doğan çocuk kurdun özellikleriyle yüceltilirdi. Mesela " Gök yeledi korkunç bir kurt gibi " veya " Kurt gözlü, kır bıyıklı " gibi. Eski Türk atasözlerinde kurt ile koyunun yan yana gelmesiyle ilgili " Kurtla koyun olmaz, ciğerle (akraba) oyun olmaz." tabiri kullanılırdı. Kurt, Türklerde kudret ve güçlülüğün bir timsalidir. Bu gerçek bütün Türkler için bir atasözü haline gelmiştir. " Kurda ne için boynun yoğun demişler, işimi elimle tutarım da onun için." demiş¹³⁹⁹.

Atasözlerinde kurt, güvenilmez, tehlikeli insanların yerine kullanılmıştır. Çoğunlukla kurt koyun ikilemesi içerisinde ele alınırken saldırgan, güvenilmez insanların sembolü olur:

" Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz."

" Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur."

" Kurda konuk giden, köpeğini yanında götürür."

" Kurt yavrusu evcil olmaz."

" Sürüden ayrılanı kurt yer."

" Kurt tüyünü döker, huyunu değiştirmez."

" Kurt yavrusu it olmaz."

" Kurttan olan kurt oğlu olur."

" Kurda koyun güttürme."

" Aç kurt aslana saldırır."

" Ülke hırsızsız olmaz orman borusüz."

" Kurtsuz orman, hırsızsız yurt olmaz"¹⁴⁰⁰.

C. Kurt İle İlgili Genel Özellikler:

Karacaoğlan'ın şiirlerinde kurt on (10) yerde, Âşık Ömer'de dört (4) yerde, Fehîm'de ise üç (3) yerde geçer. Karacaoğlan kurdun bakışını, bileğini, avcılığını, açlığını, ulumasını, avlanışını, mekânını şiirine yansıtır. Âşık Ömer, kurdun huyunu, avcılığını ve yüzünün soğukluğunu; Fehîm ise kalbi, kürkü ve Hz. Yusuf kıssasına telmihle kurdu şiirinde işler.

¹³⁹⁷ Yaşar Kalafat, *a.g.m.*, s.276.

¹³⁹⁸ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.234.

¹³⁹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.1, TTK Yay., Ank., 1993, s.49-50.

¹⁴⁰⁰ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.234,250,251.

1. Kurt-Avcı:

Kurt, yırtıcı bir hayvandır. İyi bir avcıdır. Özellikle geceleri ve sabah vakitlerinde avlanmaya çıkar. Onun avcılığıyla alakalı halk arasında bir rivayet yaygındır. Buna göre Allah, hayvanları yarattıktan sonra bütün hayvanları huzurunda toplar ve onlara rızıklarını dağıtır. Ancak kurt uyuduğu için bu toplantıya geç kalır. Uyandığında derhal huzura varır ve şöyle dermiş: Allah'ım bana da bir rızık göster. Allah da ona (rızık olarak) bundan sonra sen de cana kıy, demiş¹⁴⁰¹. Koyun ve sığır sürüleri kurtlar için iyi av hayvanlarıdır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde kurdun alıcı yani avcı olduğunu söyleyerek bu özelliklerine dikkat çeker:

Yaz gelir de yazı yaban yurt olur,
Her dere de bir alıcı kurd olur,
On beşinde kızlar gonca gül olur,
Vakti geçen güller ağlamasın mı?

Karacaoğlan, s.101, Koş., 147/2.

2. Kurt-Avlanması (Ok yemesi):

Kurt, avcı bir havan olduğu için tehlikelidir. Karacaoğlan bir dörtlüğünde “ ok yemiş bir bozkurt ” ifadesiyle kurdun okla avlandığı gerçeğini dile getirir. Şair, avlanmaları yönüyle kendini bozkurda benzetir:

Karac'oğlan der merd gibi,
Yanar yüreğim od gibi,
Bir ok yemiş bozkurd gibi,
Sen d'olasın benim gibi.

Karacaoğlan, s.345, Tür., 466/4.

3. Kurt- Bilek:

Kurdun vücudu zayıf, kuru; bacakları ve bilekleri ince ve narindir. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde kurt bileğinden bahsederken kurt bileğini inceliği ve narinliği itibariyle on altı yaşındaki bir kızın bileği için benzetilen olarak kullanılır:

On altıda kurt bilekli,
Ünlerde Hakk'a dilekli,
Sağrısı yeşil örekli,
Esen poyraz yele benzer.

Karacaoğlan, s.330, D., 445/5.

4. Kurt-Eşinden Ayrı Düşmesi:

Kurdun eşinde ayrı düşmesi çok kötü bir durumdur.

Âşık Ömer bir semaisinde aşığın büyük derdinin olduğunu ve yüreğinin ateş gibi yandığını söyler. Bu durumdaki âşık, sevgilisi için beddua eder. Onun eşinden ayrı düşmüş kurt gibi dağlarda kalmasını diler:

Hiç derd olmaz bu dert gibi,
Yanar yüreğim od gibi,
Eşinden azmış kurd gibi,
Dağlara düşesin kalan.

Karacaoğlan, s.278, Semâi., 392/3.

¹⁴⁰¹ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.115.

5. Kurt- Hz. Yusuf:

Hz. Yusuf edebiyatımızda güzelliği, ay ile güneşin ona secde etmesi, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyha ile olan mücadelesi, zindana atılması, rüyaları güzel tabir etmesi vb. konularda şiirimizin konusu olur. Kurt- Hz. Yusuf bahsi de birçok şiire yansır. Buna göre: Hz Yakub'un en küçük oğlu Hz. Yusuf'a olan sevgisini kıskanan büyük kardeşleri onu kıra götürüp bir kuyuya attılar. Babalarına ise “ Onu bir kurt yedi.” dediler. Sonra geriye dönüp Yusuf'u bir kervana ucuz fiyata köle olarak sattılar¹⁴⁰². Fehîm, aşağıdaki şiirinde kurt-Hz Yusuf kıssasına telmihte bulunur. Bu kıssaya göre kurdun ve Hz. Yusuf'un içi temizdir. Kardeşlerinin Hz. Yusuf'un gömleğini parçalayıp ona kan bulaştırmaları ve sonra onu kurt yedi, demeleri kurt için bir töhmettir. Aynı şekilde Hz. Yusuf da birçok vasfı dolayısıyla kıskanıldığından hile ile töhmet altında bırakılmıştır:

Benem gürg-i dehân-âlâde-i pâkîze-bâtın kim
Misâl-i Yusuf oldu zah'îrüm pür-levs töhmetten
Fehîm-i Kadîm, s.188, K.,15/7.

Zeliha'nın Yusuf'u elde edemeyince ona iftira atması da onu zan altında bırakır.

6. Kurt-İnlemesi (Açlıktan):

Kurt, diğer havanlara göre açlığa daha çok dayanır. Kurdun midesi kemiği dahi hazmeder. Kurt, avını parçalayıp yedikten sonra acıksa da artığına dönüp bakmaz. Kurt acıktığında tiz bir ses çıkarır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde bozkurtların yaşadığı bölgede açlıktan dolayı inlediklerini ifade eder:

Bizim ilde üzüm olur, alc' olur,
Sızılaşır bozkurtları, aç olur,
Bir yiğide “emmi” demek güç olur,
Bir kız bana ‘ emmi ’ dedi n'yeyim?
Karacaoğlan, s.353, Tür., 477/3.

7. Kurt-Kurt Eniği (Atasözü):

Kurtlar kış aylarında çiftleşirler. Dişi kurt, eniğine 63 gün hamile kalır. Doğumda 4-5 yavru doğurur. Yavrular iki aylık olunca analarının peşinden gitmeye başlarlar. Kurt, Türk kültüründe uğurlu, kurtarıcı, yol gösterici, kahramanlara yardımcı, cesaretli ve iyilik sever bir havyan olarak gösterilir. Ayrıca kurt, Eski Türklerde ana-baba rolüne sokulmuş yiğitliğin, gücün ve kudretin simgesi olarak gösterilmiştir. Dişi kurt ise doğurganlığı, bereketi ve bir neslin anası olma nineliğiyle karşımıza çıkar. “Kurt yavrusu it olmaz.” ve “Kurttan olan kurt oğlu olur.” atasözleri kurt-yiğit benzetmesini ifade eder. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde “Kurt eniği kurt olur.” atasözünü kullanarak bu gerçeğe dikkat çeker:

Sana derim sana, hey Osman Paşa!
Düşmanlara karşı duran merd olur,
Şahan kocasa da vermez avını,
Ta ezelden kurd eniği kurd olur.
Karacaoğlan, s.334, D., 458/1.

¹⁴⁰² İskender Pala, *a.g.e.*, s.525-26.

8. Kurt-Kürk:

Samur, vaşak, kaplan gibi hayvanların kürkleri değerli olduğundan alınıp satılan mallar olmuşlardır. Ancak her hayvanın kürkü pazarda değer bulmaz. Fehîm, aşağıdaki şiirinde Hz. Yusuf-Kurt kıssasına telmihte bulunarak kurt kürkünden bahseder. Kurt kürkü de bunlardan bir tanesidir. Şair, beyitte “ Eğer malın Hz. Yusuf’un gömleği ise onu kuyu sandığının içine at, orada gizle, zira malın kurt kürkü olsa da ‘âlem onu satar.” diyerek dönemin sosyal yaşantısından ve ahlak anlayışından haber verir:

Eğer pîrahen-i Yûsuf’sa at sandûk çâh içre
Metâ’un postîn-i gürg ise bâzâr ider ‘âlem
Fehîm-i Kadîm, s.572, G.,202/3.

9. Kurt-Mekân:

Kurt hemen hemen bütün coğrafyalarda yaşayabilen bir hayvandır. Açlığa ve soğuğa karşı direnci fazla olduğu için her bölgede görülebilir. Kurt-mekân ilişkisi Karacaoğlan’ın şiirlerinde görülür. Şairin kendi yaşadığı yer dışında gezip gördüğü yerlerde de kurtlara tesadüf ettiğini aşağıdaki şiirinden anlıyoruz:

Karac’oğlan der de: Sözüñ yâdlara,
Ben uğramamıştım böyle dertlere,
Kurdlar konmuş mor sümbüllü yurdlara,
Türlü libâs giymiş yüzü dağların.
Karacaoğlan, s.175, Koş., 254/5.

10. Kurt- Sürü:

Kurt yırtıcı bir hayvan olduğu için özellikle koyun ve kuzu sürüleri için tehlike oluşturur. Kurdun hayvan sürülerine düşmanlığı ile ilgili halk arasında çeşitli rivayetler oluşmuştur. Bir rivayete göre kurdun aslı insandır. Dört kardeşten en küçük kardeş onlara dağda bayırda kılavuzluk edermiş. Günün birinde bu dört kardeş hayvan sürülerine denk gelmiş. Bu hayvan sürülerini paylaşan kardeşler en küçük kardeşe hiç hayvan vermemişler. En küçük kurt kardeş, her rastladığım yerde hayvanlarınızı öldüreceğim diye ahd etmiş ve bundan sonra sürülere dadanmış¹⁴⁰³. Kurtlar, büyüklü küçüklü sürüler halinde koyun, kuzu ve sığır sürülerine saldırırlar. Kurdun sürüye saldırısı genellikle sabah vaktinde olur. Kurdun bir sürüye saldırması demek, devamının da geleceğine işarettir. Kurdun bu durumu için halk arasında “ Kurt sürüye dadandı.” tabiri kullanılır. Bunun anlamı o sürünün kurttan kurtuluşu çok zordur. Karacaoğlan kurtla ilgili bu gerçeği bir şiirinde “ Kurt sürüye dadandı ” tabirini kullanarak anlatır. Şair yurdunu değiştirdiği halde bu durumdan kurtulamadığını söyler. Bu durum da kurdun çok iyi koku almasıyla yani bir fersah uzaklıktaki kokuyu almasıyla açıklanabilir:

Bulandı da deli gönül bulandı,
Dolandı da dağı, taşı dolandı,
Bizim sürüye de bir kurt dadandı,
Değiştim yurdumu kurtaramadım.
Karacaoğlan, s.203, Koş., 295/2.

Bir rivayete göre kurtlar, sarı, kara ve boz olmak üzere üç çeşittir. Bunlardan ilk ikisi atlara ve eşeklere saldırırmış. Bozkurt, soylu olduğu için sadece koyun ve kuzu sürülerine

¹⁴⁰³ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s.70.

saldırırımı¹⁴⁰⁴. Kurt, kuzunun düşmanıdır. Sürüden kuzu kapıp yemekte ustadır. Kurt saldırdığı hayvanları boğazlar ve kanını akıttırması. Bu yüzden kurdun öldürdüğü koyun kuzu gibi hayvanların eti yenilebilirmiş¹⁴⁰⁵. Karacaoğlan'da kurt-sürü; Âşık Ömer'de kurt-kuzu münasebeti vardır. Şair aşağıdaki şiirinde kurt ile kuzuyu işlerken övülenin adaleti sayesinde kurt ile kuzu arasına bir set çekmiştir. Çünkü şair, sevgiliyi kuzuya kendisini de kurda benzetmiştir. Şair, kendisine kıyılmayacak güzellikte olan sevgiliye aşık olmuştur:

Ömer'im der ben de geldim
Tazelendi eski derdim
Sen bir kuzu ben bir kurdum
Seni benden sakınırım

Âşık Ömer, s.415, Semâî., 639/4.

11. Kurt-Uluması:

Kurtların uluması genel itibariyle birbirleriyle haberleşmek maksadıyladır. Kurtlar acıktığı, tehlikeye düştüğü ve avlanacağı zaman tiz bir uluma sesi çıkarırlar. Kurtların bu davranışlarındaki amaç etraftaki kurtları bir araya toplamaktır. Karacaoğlan bir şiirinde kendisinin çıkıp bir bozkurt gibi uluyamadığını bunu için de eşiyile dostuyla haberleşip buluşamadığını ifade eder:

Çıkıp bozkurtlayın uluşamadım,
Yalan dünya sana çıkışamadım,
Eşimle dostuyla buluşamadım,
Var, git ölüm bir zaman da, yine gel.

Karacaoğlan, s.366, Tür., 496/3.

12. Kurt-Yürekli Olması:

Kurt avcılıkta hünerlidir. İnanişe göre kurdun yüreğini yemek insana cesaret verir. Fehim, aşağıdaki beytinde insanın kurt kalbi ve silah süsüyle yürekli olamayacağını söyler. Çünkü “ kurt kalpliyim ” demekle kişi hedefine ulaşamaz. Bunu hareketleriyle de göstermesi gerekir:

Dil-i gürg zîb-i silah ile şecî olmaz merd
Pençe-i şîr-i musavverde belî zür olmaz
Fehîm-i Kadîm, s.276, Kıt., 1/8.

13. Kurt-Yüzünün Soğuk Olması:

Dede Korkut Kitabında “ Kurt yüzü mübarektir.” ifadesi geçmektedir. Âşık Ömer, aşağıdaki destanında ayı ve gergedanla birlikte kurttan da bahseder. Kurdun yüzünün soğuk olduğunu söyleyerek onun ürkütücülüğüne dikkat çeker:

Ayıya hor bakma ateştir özü
Gerçek kurdun dahi soğuktur yüzü
Gergedan bir hayvan onun boynuzu
Zehir nûşeyleyen canlara şifâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/3.

¹⁴⁰⁴ Pertev Naili Boratav, *a.e.*, s.70.

¹⁴⁰⁵ Pertev Naili Boratav, *a.e.*, s.70.

D. Kurt İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Kurt ile ilgili benzetmelere daha çok Karacaoğlan'ın Şiirlerinde rastlanır. Fehîm ve Âşık Ömer ikişer yerde kurtla ilgili benzetmelere yer verir:

1. Kurt-Âşık:

Kurdun kültürümüzdeki uğurluluğu, cesareti, Şefkati, iyilik severliği, temizliği, soyluluğu, gücü ve kuvveti gibi özellikleri kurt-âşık teşbihinin çerçevesini oluşturur. Fehîm, bir Şiirinde aşığı içi temiz, ağzı bulaşık kurda benzetir. Bu Şiirde Hz. Yusuf-kurt ilişkisine telmih vardır. Bilindiği gibi bu kıssada kurt, töhmet altında bırakılıyor. Kurt, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin dediği şekliyle bir iş işlememiştir. Hz. Yusuf'un gömleğinin kardeşleri tarafından parçalanıp ona kan bulaştırılması ve daha sonra bu işi bir kurt yaptı denilmesi bir iftiradır. Âşık da bu kurt gibi içi temiz olduğu halde, iftiralara maruz kalmaktadır:

Benem gürg-i dehân-âlûde Pâkize-bâtın kim
Misâl-i Yusuf oldu zahîrüm pür-levs töhmetten
Fehîm-i Kadîm, s.188, K., 15/7.

Kurt ile kuzu tezat içerisinde ele alınır. Kuzu sevgili için benzetilen olunca, kurt da âşık için benzetilen olur. Âşık Ömer, aşığıdaki Şiirinde kurt-âşık benzetmesini işler. Âşık, kuzu gibi olan sevgiliyi soyluluğu, Şefkati dolayısıyla kendisinden sakınır:

Ömer'im der ben de geldim
Tazelendi eski derdim
Sen bir kuzu ben de kurdum
Seni benden sakınırım
Âşık Ömer, s.415, Semâî, 639/4.

Karacaoğlan ise aşığıdaki Şiirinde âşık-bozkurt teşbihi yapar. Kurtları bir araya getiren ulumalarıdır. Âşık eşıyle dostuyla buluşmak ister. Ancak bozkurt gibi uluyamadığı için bu emelinin gerçekleşmediğini ifade eder:

Çıkıp bozkurtlayın ulaşamadım,
Yalan dünya sana çıkışamadım,
Eşimle dostumla buluşamadım,
Var, git ölüm bir zaman da, yine gel.
Karacaoğlan, s.366, Tür., 496/3.

2. Kurt-Kötü Huy:

Kurt; bazen güvenilmez, kötü niyetli insanların yerinde kullanılır. Saldırgan, dürüst olmayan, iyi şeylerin güvenilip emanet edilemeyeceği kötü huyu sembolize eder. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde bu benzetmeyi şöyle kurar:

Bedhuy kurda benzer fitne çakala
Hile tilkiliktir gitme hayâle
Bütün anladığım her daldan dala
Kedilik kaptığım sakladığım fâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/74.

3. Kurt-Osman Paşa:

Kurdun yol göstericiliği, güç ve kuvvetin simgesi olması, kurtarıcı olması, savaşçılığı, egemenliğin ve yiğitliğin simgesi olması bu benzetmeye zemin hazırlar. Osman Paşa, kuvvetli ve savaşçı bir paşadır. Bu yüzden ünü her yere yayılmıştır. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde Osman Paşa'yı mert olması, düşmanlara karşı durması ve düşmanını alt etmesi dolayısıyla kurda benzetir. Osman Paşa muhtemelen 16. yüzyılda yaşamış ve İran'a seferler düzenlemiş, bunun sonunda Serdar-ı Ekrem unvanını almış bir paşadır. Onun babası da Özdemir Bey'dir. Özdemir Bey de kudretli bir paşadır. Şairin " Ta ezelden kurt eniği kurt olur." tabiri bu hususu ifade eder:

Sana derim sana, hey Osman Paşa!
Düşmanlara karşı duran merd olur,
Şahan kocasa da vermez avını,
Ta ezelden kurd eniği kurd olur.

Karacaoğlan, s.334, D., 458/1.

4. Kurt-Şair:

Karacaoğlan kendisini, mertliği, yüreğinin ateş gibi yanması ve bir okla yaranılması dolayısıyla kurda benzetir. Karacaoğlan, âşık olmuş, yüreğine ateş düşmüştür. Bu aşkın sonunda da sevgilinin elinden yarananmıştır:

Karac'oğlan der: Merd gibi,
Yanar yüreğim od gibi,
Bir ok yemiş boz kurd gibi
Sen d'olasın benim gibi

Karacaoğlan, s.345, Tür., 466/4.

5. Kurt-Sevgili:

Eşinden ayrı düşmüş kurt çok acı çeker. Bu yüzden dertli ve yüreği yanan âşık, sevgilisinin eşinden ayrı kalan kurt gibi dağlara düşmesi için beddua eder:

Hiç derd olmaz bu derd gibi,
Yanar yüreğim od gibi,
Eşinden azmış kurd gibi,
Dağlara düşesin kalan.

Karacaoğlan, s.278, Semâî, 392/3.

6. Kurt-Yiğit:

Kurt kültürümüzde, güç, yiğitlik, cesaret ve kurt gözünün nazardan koruyuculuğu gibi özellikleri ile yiğit için benzetilen olur. Kurdun savaşçı, kurtarıcı, yardım edici özellikleri de bu benzetme için önemlidir. Kültürün Yazıtı'nın doğu yüzündeki " Tanrı güç verdiği için babam hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş." ifadesi kurt-yiğit teşbihini destekler. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde özellikle kurdun bakışı ile yiğidin bakışı arasında ilgi kurar. İlgisi cesaret ve etkileyicilik yönüyledir:

Yiğit olan yiğit kurt gibi bakar,
Düşmanı görünce ayağı kalkar,
Kapar mızrağını meydana çıkar,
Yiğidin ardında duran olmalı.

Karacaoğlan, s.227, Koş., 330/3.

27. KUZU:

Kuzuya Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kuzu, guzu, kozi, kozu, guz, koza, baras, tuktı, körpe (kuzu sürüsü), atambay, baran, sarık ve batı isimleri; Arapçada harûf; Farsçada ise bere ismi verilir¹⁴⁰⁶.

Kuzu, koyunun yavrusudur.

A. Kültürümüzde Kuzu:

Kültürümüzde kuzu; nçocuğa, sevgiliye sıfat olur¹⁴⁰⁷. Temizliğin, saflığın, bozulmamışlığın, güzelliğin, tazeliğin sembolüdür. Sevgiliye, muhataba, çocuğa seslenme sözcüğü olarak sıkça kullanılır. Kutadgu Bilig’de kuzu, seslenme edatı olarak kullanılmaktadır: “ Ey kuzum, bu ikbâl ne güzel şey olurdu. Eğer devlet dönük olmasa idi.”¹⁴⁰⁸.

B. Edebiyatımızda Kuzu:

Edebiyatımızda kuzu, seslenme edatı olarak kullanılmış, çocukların, gelin ve kızların sıfatı olmuştur. Melemesi, annesinden ayrı kalması, etinden yemekler yapılması, rengi, mekânı gibi özellikleri şiirimizin konusu olur. Edebiyatımızda kuzu ile ilgili pek çok atasözü ve deyim oluşturulmuştur. Kuzu atasözlerimizde daha çok acizlik, saflık, temizlik manasında kullanılır. Annesi sağ olan çocuk bakımlı, temiz olur.” anlamında “ Analı kuzu, kınalı kuzu.” atasözü; geçmişini unutup da geleceğe bakalım manasında “ Geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler.” atasözü; kimsesiz kişi hayatta ilerleyemez manasında “ Öksüz kuzu, toklu olmaz.” atasözü; iyi ana babadan kötü çocuk da olur anlamında “ Ak koyunun kara kuzusu da olur.” atasözü kullanılır¹⁴⁰⁹.

Deyimlerimizde ise kuzu daha çok sıfat olarak kullanılmaktadır. Sıkıntıya, güç işlere alışmamış veya nazlı gençler için “ ana kuzusu ” veya “ anasının körpe kuzusu ” deyimi; halim selim kişiler için “ kuzu gibi adam ” deyimi; birbirini çok seven ve hiç ayrılmayan dostlar için “ canciğer kuzu sarması ” deyimi; şişe geçirilen kuzu gövdesini ateş üzerinde çevirerek pişirme için “ kuzu çevirmek ” deyimi; suçlu ve saldırgan olduğu halde kendini uysal gösterme için “ kuzu postuna girmek ” deyimi ve korunması gerekecek kadar küçük çocuklar için “ süt kuzusu ” deyimi kullanılır¹⁴¹⁰.

Kuzu ninnilerimizde yerini alır. Aşağıdaki ninni örneğinde kuzu hem “ kuzulamak ” doğurmak fiili içerisinde hem de tazelik anlamında bebeğin sıfatı olarak kullanılmıştır:

Dağda geyik kuzular,
Benim gönlüm seni arzular,
Benim körpe kuzum!
Nenni yavrum nenni!

Bir başka ninni örneğinde kuzunun anasını kaybetmesi halinde işinin yaman olduğu belirtilir:

¹⁴⁰⁶ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.524-25; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.316; Nejat Sefercioğlu, a.g.e., s.425.

¹⁴⁰⁷ Nejat Sefercioğlu, a.g.e., s.425.

¹⁴⁰⁸ Adem Yıldız, a.g.t., s.26.

¹⁴⁰⁹ Ömer Asım Aksoy, a.g.s., C.1, s.123, 134, 239, 329.

¹⁴¹⁰ Ömer Asım Aksoy, a.g.s., C.2, s.469, 557, 799, 890.

Kara koyun meler gelir,
Dağı taşı deler gelir,
Öksüz olan kuzuların,
Gör başına neler gelir¹⁴¹¹.

C. Kuzu İle İlgili Genel Özellikler:

Koyunda olduğu gibi kuzuya da Fehîm'in şiirlerinde tesadüf edilmez. Âşık Ömer üç (3) şiirinde kuzuyu, kuzu-sevgili teşbihi içerisinde işler. Karacaoğlan, toplam on bir (11) şiirinde kuzuya yer verir. İncelenen şiir örneklerinde kuzu daha çok koyun ve kurt ilişkisi, etinin lezzeti, etinden yemekler yapılması, melemesi, rengi ve mekânı dolayısıyla söz konusu edilir.

1. Kuzu-Besin/Yiyecek:

Kuzu eti, kültürümüzde en gözde besin maddesidir. En çok yenen ve tercih edilen et türüdür. Tazeliği, lezzeti, hazmının kolay olması dolayısıyla çok tüketilir. Bu yüzden kuzu etiyle birçok yemek türü meydana getirilmiştir. Kuzu çevirmesi, fırında kuzu, kuzu doldurması, kuzu dolması ve kuzu kebabı gibi. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde gönlünün sabah, öğle ve akşam hangi nimetleri istediğini sayarken akşam öğününde kuzu istemektedir. Şairin akşama kuzu istemesinde kuzu etinin hazmının kolay olması rol oynar:

Bir aşım olsa da doldursa kazı,
Türlü nimetlerle güldürse bizi,
Öğlene eke, akşama da kuzu,
Sabaha kaymaklı bal ister gönül.
Karacaoğlan, s.59, Koş., 89/1.

Şair, bir başka şiirinde kuzuyla yapılan bir yemek türünden bahseder:

Kaz turaç olmasa, günde yüz serçe,
Ya kuzu doldurması nere kaçça?
Seherden evvel de ekşili paça,
Limon bulunmazsa somak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/9.

Bu şiir örneklerinden Karacaoğlan'ın yemek kültürünün iyi olduğu anlaşılır.

2. Kuzu-Koyun:

Kuzu, koyunun yavrusudur. Koyunla kuzu arasında güçlü bir bağ vardır. Birbirlerinden ayrılmaya dayanamazlar. Huzursuz olur, sağa sola giderler. Devamlı meleyerek birbirlerinden haber almaya çalışırlar. Haber alırlarsa karşılıklı meleşirler. Ancak meleme karşılık bulmaz ise tek taraflı olarak devamlı melerler. Kuzunun annesini kaybetmesi çok kötü bir durumdur. Onun bu halini gören anasından ayrı kalmış bebeyi aklına getirir. Aynı şekilde huzursuz olur ve devamlı feryat eder. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde koyun-anne, kuzu-bebek teşbihini yaparak kuzunun anasını kaybetmesi durumunda olanlardan haber verir:

¹⁴¹¹ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.47.

Bana bir hal oldu beğler, gaziler,
Bir od düştü, yüreğime sızılar,
Anasız kalmış da Melek kuzular,
Anasız kuzumu yatıramadım.

Karacaoğlan, s.149, Koş., 217/3.

3. Kuzu-Kurt:

Kuzu ile kurt tezat içerisinde ele alınır. Onları ancak övülenin adaleti bir araya getirir. Kurt, kuzunun düşmanıdır. Nitekim halk arasında “ Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar.” atasözü ve “ kurt görmüş kuzuya dönmek ” tabiri kuzu-kurt ilişkisi için söylenmiş bir sözdür. Aşağıdaki şiir örneğinde sevgili kuzuya, âşık da kurda teşbih edilerek ikili arasındaki mücadele işlenir. Övülenin adaleti sayesinde kurt olan âşık, kendisinden kuzuyu sakınmaktadır:

Ömer'im der ben de geldim
Tâzelendi eski derdim
Sen bir kuzu be bir kurdum
Seni benden sakınırım

Âşık Ömer, s.415, Semâî, 639/4.

4. Kuzu-Körpe:

Körpe sözcüğü, edebiyatımızda saflık, temizlik, tazelik, el değmemişlik karşılığında kullanılır. Bunun dışında koyun kuzularının oluşturduğu sürüye “ körpe ” adı verilir. Anadolu’da kuzu yerine daha çok körpe sözcüğü kullanılır. “ Körpe geldi ”, “ körpe gitti ”, “ körpeye kurt daldı ”, “ körpe çobanı ” ve “ körpe otlatıyor ” gibi. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde “ körpe ” sözcüğünü hem kuzu sürüsü hem de taze anlamında kullanmıştır:

Ötüşür de garip bülbül ötüşür,
Kırmızı gül goncasına katışır,
Yarın bizim ile bahar yetişir,
Körpe kuzu melesin de gidelim.

Karacaoğlan, s.157, Koş., 230/3.

5. Kuzu-Mekân:

Kuzu, otlatılan bir hayvan olduğu için onun mekânı daha çok yeşillikler, çayırlar, dağlar, bozkırlar ve yaylalar olacaktır. Aşağıdaki şiir örneğinde kuzunun mekânı Türkmen ili yaylasıdır:

Erisin dağların karı, erisin,
İniş seli düz ovayı bürüsün,
Türkmen ili yaylasına yürüsün,
Ak kuzular melesin de gidelim.

Karacaoğlan, s.33, Koş., 48/2.

6. Kuzu-Melemesi:

Kuzunun seslenmesi “ meleme ” olarak tabir edilir. Kuzu sürüden ve anasından ayrı kaldığı zaman, acıktığı zaman meler. Aşağıdaki şiire göre kuzunun melemesinin nedeni muhtemelen anasından ayrı düşmesidir:

Koyun meler, kuzu meler,
Sular hendeğe dolar,
Ağlayanlar bir gün güler,
Gamlanma gönül, gamlanma.
Karacaoğlan, s.363, Tür., 491/1.

7. Kuzu-Renk:

Kuzular, anne ve babalarında olduğu gibi beyaz, siyah, alaca ve kahverengi olurlar. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde renk olarak beyaz kuzulardan bahsetmektedir:

Erisin dağların karı, erisin,
İniş seli düz ovayı bürüsün,
Türkmen ili yaylasına yürüsün,
Ak kuzular melesin de gidelim.
Karacaoğlan, s.33, Koş., 48/2.

D. Kuzu İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Kuzu şiirimizde saflığı, tazeliği, el değmemişliği, korumazsızlığı, güzelliği, sıcaklığı dolayısıyla gelin, sevgili, genç kız ve melek için benzetilen olur. Bu teşbihlere daha çok Karacaoğlan'ın şiirlerinde rastlanır.

1. Kuzu-Gelin:

Kuzu ile gelin arasında el değmemişlik, saflık, temizlik, zariflik yönleriyle bir ilgi kurulur. Gelin, beyaz gelinliğiyle temizliği, el değmemişliğiyle de saflığı temsil eder. Buradaki kuzu renk itibarıyla beyazdır. Aşağıdaki şiir örneğinde bu özellikler anımsatılmakla birlikte kuzu bir seslenme edatı olarak da kullanılmıştır:

Gelin der ki: Yaylaları yaylarsın,
Çıkar yükseklere seyrân edersin,
Kuzum gelin, niçin yalan söylersin?
El değmemiş arı da bal mı olur?
Karacaoğlan, s.67, Koş., 99/3.

2. Kuzu-Kız:

Kuzu ile kız arasında saflık, temizlik, el değmemişlik, koruyuculuk yönleriyle bir ilgi kurulmuştur. Gelinle atışan kız, kendisini emlek bir kuzuya benzeterek saf, korumasız ve el değmemiş olduğunu söyler:

Kız da der ki: Ben, bir emlek kuzuyum,
Anamın, babamın iki gözüyüm,
Şu dağlarda Mahmut Beğ'in kızıyım,
Yiğit ister koldan kola sarmaya.
Karacaoğlan, s.152, Koş., 223/1.

3. Kuzu-Melek:

Halk inanışlarında koyun ile kuzu meleğe benzetilir. Bu teşbih, kuzunun uysallığı, temizliği, itaat etmesi, saflığı ve sakinliği dolayısıyla oluşmuştur. Karacaoğlan bir şiirinde anasız kalmış kuzuları meleğe benzetir:

Bana bir hal oldu beğler, gaziler,
Bir od düştü yüreğim sızılar,
Anasız kalmış da Melek kuzular,
Anasız kuzumu yatıramadım.

Karacaoğlan, s.149, Koş., 217/3.

4. Kuzu-Sevgili:

Kuzu ile sevgili arasında nazlanma, çekingenlik, masumluk, temizlik yönleriyle ilgi kurulur. Aşağıdaki iki farklı şiir örneğinde kuzu-sevgili teşbihi içerisinde bir seslenme söz konusudur:

Karac' oğlan eydür: Gelir yazları,
Kuzum, kime eden sen bu nazları?
Ananın atanın kötü sözleri,
Bal oldu gidelim bizim illere.

Karacaoğlan, s.148, Koş., 216/5.

Der ki Ömer güç imiş bu ayrılık yârdan bana
Arz-ı dîdâr eyle gel Allah için benden yana
Hem selâm olsun niyâz olsun kuzum benden sana
Ben değil âlem taaşşuk nârına İbrahim'in
Âşık Ömer, s.277, Murab., 469/4.

28. MANDA:

Mandaya Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde manda, camış, buyvol, eneke, buybol, gavmiş, hokuz, botaz; boymal, boymul, sığır, su sığırı, sıyr; kutoz, kotas, kotaz, yaban sığırı, kudus, kudur; camız, camış, çamız; camus isimleri; Arapçada ise câmûs ismi verilir¹⁴¹².

Manda çift toynaklı hayvanlar sınıfındandır. Öküze benzeyen, ondan daha iri, hantal yapılı bir hayvandır. Siyaha yakın koyuluktaki derisi üzerinde, seyrek olarak, uzun tüyleri bulunur. Mandalar, bataklık ve sulak yerleri çok sevdiklerinden sulara gömülüp saatlerce çamur içinde dolaşırlar. Mandanın Afrika'da, Güney Asya'da ve Avrupa'da yaşayan birçok çeşidi vardır. Bunlar sürüler halinde yaşarlar ve çoğu yabanidir¹⁴¹³.

Manda, ineğe nispetle daha az süt verir buna mukabil sütündeki yağ miktarı, ineğe nispetle iki mislidir¹⁴¹⁴. Mandanın eti pek lezzetli değildir. Hayvancılıkta büyük bir yeri vardır. Etinden, derisinden, sütünden faydalanılır. Ayrıca manda çeki hayvanı olarak da kullanılır. Dişi mandanın gebeliği 11 ay kadar sürer. Yavrularına “ malak ” adı verilir. Su sığırı ve camış mandanın diğer önemli isimleridir¹⁴¹⁵.

A. Kültürümüzde Manda:

Kültürümüzde manda, yeşilliklerin, çayırların, sulak yerlerin sembolü olarak görülür ve bu yerlere uğur getirdiğine inanılır. Bir Alanya efsanesinde mandanın öldürülmesiyle sahillerin uğurunun gittiği, yemyeşil orman ve çayırların kaybolduğu anlatılır. Onu öldüren

¹⁴¹² Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.558-59; İlhan Çeneli, a.g.m., s.104,116; Derleme Sözlüğü, C.3, s.854; Tarama Sözlüğü, C.2, s.748; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.324.

¹⁴¹³ Hayat Ansiklopedisi, “ Manda ” mad., C.4, s.2225.

¹⁴¹⁴ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s82.

¹⁴¹⁵ Hayat Ansiklopedisi, a.g.mad., C.4, s.2225.

adam da lanetlenip, memleketten kovulur¹⁴¹⁶. Mandanın kalın ve sert derisi köselecilikte kullanılır¹⁴¹⁷.

Altay Türklerinin sancaklarında boyanmış ve işlenmiş olarak çeşitli imgeler taşıdıkları ve bazılarının gönderin ucunda küçük heykelcikler bulunduğu, bazılarının ise kıl tutamları ya da hayvan kuyruklarıyla süslandıkları bilinmektedir. Manda kuyruğu da bu sancaklarda süsleyici rol oynamıştır¹⁴¹⁸. Manda belirli özellikleri dolayısıyla atasözlerimizde yer alır. Özellikle eti, sütü ve kaymağı dolayısıyla söz konusu edilir. Güzel bir yaşantı sürmek isteyen kişi bu yaşayışın yükünü de göze almalı, anlamında “ Camı kaymak isteyen, mandayı yanında taşır.” atasözü; bir kimse başkasına hizmet ediyorsa bunda kendisinin de bir çıkarı vardır manasında “ Karga mandayı babası hayrına bitlemez.” atasözü ve güzel şeyin sahibi olmanın belirli külfeti olacağı anlamında “ Yazın araması, kışın taraması olmasa herkes besler mandayı.” atasözü kullanılır¹⁴¹⁹.

C. Manda İle İlgili Genel Özellikler:

Manda sadece Âşık Ömer’in “ Hayvanlar Destanı ”nda iki yerde genel özellikleriyle geçer.

1. Manda-Suyu Sevmesi:

Mandalar, bataklık ve sulak yerleri çok sever. Sulara gömülüp saatlerce çamur içinde dolaşırlar. Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı ”nda mandadan yani camıştan bahsederken onun bu özelliklerine dikkat çeker:

Yaban eşeğine eyledim nazar
Beğendiği yerde dolaşır gezer
Sığır her tarafı otlayıp gezer
Câmus gölde sürer zevk ile safâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/10.

2. Manda-Yük Çekmesi:

Mandanın etinden, sütünden faydalanıldığı gibi manda çeki hayvanı olarak da kullanılır. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde alagori içerisinde mandanın yüke koşulduğu gerçeği hatırlatır:

Mutaflar hep derildiler, şaştılar
Et hamalları görünce kaçtılar
Ayağına yüz çift manda koştular
Göde çok çekilecek hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/2.

29. MAYMUN:

Maymuna, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde maymun, meymun, maymıl, maymın; biçin, pecin, piçin, peçin, meçin, keylig, kiji kik; Arapçada kırd isimleri verilir¹⁴²⁰.

¹⁴¹⁶ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.123

¹⁴¹⁷ Hayat Ansiklopedisi, *a.g.mad.*, s.2225.

¹⁴¹⁸ Jean Poul Roux, *a.g.e.*, s.385.

¹⁴¹⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1, TDK Yay., Ank., 1971, s.184, 284, 380.

¹⁴²⁰ , *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.566-67; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.103,110; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.327.

Maymunlar memeli hayvanlardır. Genel olarak sıcak, rutubetli ormanlarda, ağaçların aralarında yaşarlar. Maymunların dağlarda, kayalık yerlerde yaşayanları da vardır. Vücutları dallar arasında atlayıp sıçramaya elverişli biçimde gelişmiştir. Eller tıpkı insan eli gibi, başparmakları öteki dört parmağın karşısına gelecek şekildedir. Ayakları da aynı şekildedir. Maymunların çoğu dört ayak üzerine yürür. Ancak bazı türleri arka ayakları üzerine yürüyebilir. Maymunları yüzleri çıplak ve tüsüzdür. Göğüs üstünde iki tane memeleri vardır. Maymunlar zekâyâ malik hayvanlardır. Genellikle yumuşak başlıdırlar. Maymunların birçok cinsi kolaylıkla insana alışabilir. Genelde ağaçlarda yuvalanırlar. Hepsi çok çevik ve hareketlidirler. Kol ve bacakları vücutlarında oranla uzundur. Bu sayede kolaylıkla daldan dala sıçrarlar. Bazen uzun kuyruklarını dahi sıçramada kullanırlar. Maymunlar, et, meyve, bitki kökleri ve tane gibi şeylerle beslenirler. Kuş, böcek, yumurta da yerler. Hareketlilikleri yüzünden etrafa ve hayvanlara zarar verirler. Maymunlar, doğuştan korkak, çekingen yaratıklardır. Kolaylıkla insanların hareketlerini taklit ederler. Cambazhanelerde maymunlara bisiklete binmek, ip atlamak, sofrayı kurup kaldırmak gibi hünerler kolayca öğretilir. Dişi maymun yılda bir ya da iki yavru yapar. Erkek maymun yuvayı korur. Kürkünden faydalanmak için avlanır. Maymunların goril, orangutan, şebek, şempanze, makak, saki, gibbon gibi türleri vardır. Maymunlar, Afrika, Güney ve Orta Amerika, ve Güney Asya'da yaşarlar¹⁴²¹.

A. Kültürümüzde Maymun:

Kültürümüzde maymun, yaygın olarak karşımıza çıkmaz. Bu hayvan özellikle Hint mitolojisinde görülür. Türkler Budist oldukları dönemde onunla ilgili çeşitli tasavvurlardan etkilenmişlerdir. Öte yandan maymun İslamiyet'ten önce ve sonra On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin yıl simgelerinden biri olmuştur. İslamiyet'ten sonra maymunun çoğu anlamları ortadan kalkmıştır. Uygurlarda çok eskiden beri oynanan maymun oyunu vardır. İnanişâ göre maymun yılında savaş, fitne, hastalık ve yankesicilik çok olur. Maymun hilekâr, kurnaz ve edepsiz insanların alegorisi olarak kullanılmıştır¹⁴²².

Yemen halkı bazı hizmetlerini maymunlara yaptırır. Çoğu zaman bakkal ve kasap dükkânlarını maymunlara bekletirler. Rüyada maymun görmek, ayıplara aldırmayan kişiye işarettir. Maymun ile mücadele edip kazandığını görmek hastalığa ve sonra şifaya işarettir¹⁴²³. Maymunun bir türü olan şempanze ile ilgili şöyle bir rivayet anlatılır. “ Şempanze boyacılık yapan bir adammış. Yalan söylediği için Allah tarafından cezalandırılıp maymuna çevrilmiş. Bu sırada kırmızı boyalı olan elini arkasına sürdüğünden kızı o rengi almış ”¹⁴²⁴.

Sevgisinde kararlılık bulunmayan, bugün şunu yarın başkasını beğenen kişiler için “ maymun iştahlı ” deyimi ve söylenenlere dikkatle uyup hemen yerine getirenler için “ Terbiyeli maymun ” deyimi kullanılır¹⁴²⁵. Duygusuz insanların kendilerini kurtarmak için gerekirse çocuklarını bile tehlikeye atarlar anlamında halk arasında “ Maymunu fırına atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış.” atasözü kullanılır¹⁴²⁶.

Maymunlar kolaylıkla insan hareketlerini taklit edebilirler. Maymunlara bisiklete binmek, ip atlamak sofrayı kurup kaldırmak gibi hünerler kolaylıkla öğretilir. Âşık Ömer, bir dördlüğünde bu gerçeğe dikkat çekerek insanın maymuna her fenni öğretebileceğini söyler

¹⁴²¹ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Maymun ” mad., C.4.,s.2251-52.

¹⁴²² Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.155.

¹⁴²³ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.228.

¹⁴²⁴ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.248.

¹⁴²⁵ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.2, s.811, 906

¹⁴²⁶ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.317.

Kepçe kuyruk dersin âteş-i suzân
Maymuna her fenni öğredir insan
Daim bulut ile cengeder kaplan
Pars ile hasımdır bîbâk ü pervâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/5.

30. PARS:

Parsa, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde pars, bars, panter, panter barıs, çuar, yulbarıs; parıs, barıs; Farsçada yûz, bebr, pars isimleri; Arapçada nemîr ismi verilir¹⁴²⁷.

Pars, kedigillerden kaplana benzeyen yırtıcı bir hayvandır. Asya'nın Hindistan gibi sıcak ülkelerinde ormanlar arasında yaşar. Anadolu'da Aydın dolaylarında, Güney Toroslar yakınlarında tek tük bulunur. Pars, etoburlardan çok yırtıcı bir hayvandır. Otların aralarında gizlenerek, ağaçların sık yaprakları arasında saklanarak avını bekler. Yakınından geçen avının üzerine büyük bir çeviklikle atlayarak onu parçalar. Parsın kirli sarıya yakın postunun üzerinde siyah benekler bulunur. Parsın Afrika'da yaşayan cinsine "leopar" denir. Jaguar da parsın Amerika'da yaşayan bir cinsidir. Yine Amerika'da yaşayan iki jaguar cinsine de "puma" ve "çita" denir.¹⁴²⁸

Pars çok çevik bir hayvandır. Uykuyu fazla sever. Pars, aslan ile kaplan arasında bir hayvandır. Parsın her ikisine de benzer tarafları vardır. Pars, kaplan gibi gazaplıdır. Avının üzerine atıldığı zaman, onu alt edinceye kadar mücadeleyi bırakmaz¹⁴²⁹. Panter, postu kızıl sarı renkte, yatık kıllı, yol yol düzensiz çizgili veya yer yer koyu beneklidir¹⁴³⁰.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Pars:

Kültürümüzde pars, genel itibarıyla avcılığı ve derisinden kürk vs. yapılması dolayısıyla söz konusu edilir. Pars derisinden kürk manto yapılır. Beyaz parıltılı, güzel, en temiz panter (pars) postları Habeşistan'dan gelir. Eskiden Avrupa'da eyer kaplamak için de panter postu kullanılmıştır¹⁴³¹. Pars, aynı zamanda Türkleri on iki yılından birinin adıdır¹⁴³².

Rüyada pars görmek ne dost, ne düşman olduğunu belli etmeyen bir kimseye delalet eder¹⁴³³. Türk avlanma şekillerinin en önemlilerinden birisi süreklidir. Bu avlanma sırasında, av için terbiye edilmiş çita ve pars gibi çeşitli hayvanlar kullanılmaktaydı¹⁴³⁴.

Edebiyatımızda pars, yırtıcılığı, tehlikeli oluşu, avcılığı, korkusuzluğu dolayısıyla söz konusu eldir.

B. Pars İle İlgili Genel Özellikler:

Parsla ilgili genel özelliklere sadece Âşık Ömer'in iki şiirinde rastlanır. Fehîm ve Karacaoğlan şiirlerinde parsa yer vermez. Âşık Ömer, bu hayvandan "Hayvanlar Destanı"nda bahseder.

¹⁴²⁷ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.692-93; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.103,110; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.365; Mehmet Kanar, *a.g.s.*, s.158.

¹⁴²⁸ *Hayat Ansiklopedisi*, "Pars" mad., C.5.,s.2604.

¹⁴²⁹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.225.

¹⁴³⁰ *Meydan Larousse*, "Pars" mad., C.9, s.856.

¹⁴³¹ *Meydan Larousse*, *a.g.mad.*, s.856.

¹⁴³² Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.169.

¹⁴³³ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.226.

¹⁴³⁴ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.169.

1. Pars-Avcı Olması:

Pars, aslan ile kaplan arasında çok çevik ve yırtıcı bir hayvandır. Avının üzerinde atıldığı zaman onu alt edinceye kadar mücadelesini bırakmaz. Âşık Ömer, parsın bu özelliğini aşağıdaki dördlüğünde işler:

Tavuşan tutamaz bu kûhsârı
Tazı dirîg etmez eldeki varı
Pârsı alır asla kaçırmaz avı
Çakal hırsızlıkta cümleden a'lâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/4.

2. Pars- Korkusuz Olması:

Pars, çevikliği ve avcılıktaki hüneriyle bilinir. Onun avı karşısındaki mücadelesi ve korkusuzca savaşı dikkat çekicidir. Âşık Ömer aynı destanın bir başka dördlüğünde parsın korkusuzluğuna dikkat çeker. Bunu ifade etmek için de korkusuz bir kimsenin pars ile ancak düşman olabileceğini söyler. Çünkü iki korkusuz unsurun dost olması düşünülemez. Pars, vahşiliği, yırtıcılığı ve harisliği cihetiyle korkusuz bir hayvandır:

Kepçekuyruk dersin âteş-i suzan
Maymuna her fenni öğredir insan
Daim bulut ile cengeder kaplan
Parsile hasımdır bî pâk ü pervâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/5.

31. PORSUK:

Porsuğa, Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde porsuk, porsug, burhık, borsık, kaşkulak, borsuk, bursık, torsuk, barsuk; porsmuk, porsok, barsık, bursuk, morsık isimleri; Arapçada gudîr ismi verilir¹⁴³⁵.

Porsuk, su kıyılarında yaşayan tilki büyüklüğünde bir hayvandır. Porsuğun büyüklüğü 75 cm.yi bulur. Kısacık ayakları, kalın ve kaba bir vücudu vardır. Başı ve boynu beyazdır. Başının iki yanında siyah çizgi vardır. Karnını altıda siyaha yakın tüylerle örtülüdür. Porsuk su kıyılarında, uzunluğu 10 metreye yaklaşan oyuklar kazar ve burada yaşar. Kazdığı bu tünelin iki yerinde iki oda kazar. Bu odaların birinde kendi yaşar, diğerine dışkılarını bırakır. Her tünelde ancak bir porsuk bulunur. Kuzey bölgelerdeki porsuklar kış uykusuna yatarlar, sıcak yerlerdeki ise her mevsim ayaktadırlar. Porsuk bitki kökü, bal, mantar, kurbağa, kuş gibi besinlerle beslenir. Porsuğun pis bir kokusu vardır. Kürkü de makbul sayılmaz. Porsuğun kürkünden köpek tasmaı vb. kaba eşyalar yapılır. Ayrıca tüylerinden fırça yapılır. Anadolu'da bazı porsuk türleri yaşar¹⁴³⁶. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde porsuğun inatçılığına vurgu yapar. Onu dayaktan öldürsen yine de kendi bildiğini okuyacağını ifade eder:

Kedi ne kaşmerdir gör küçücükten
Porsuğu öldürsen almaz kötekten
Hele hakikatli var mı köpekten
Nân yediği yere eğler can fedâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/12.

¹⁴³⁵ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.710-11; İlhan Çeneli, a.g.m., s.115; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.375.

¹⁴³⁶ Hayat Ansiklopedisi, "Porsuk" mad., C.5., s.2653.

32. SAMUR:

Samur, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde samur; kiş, bulgın, suvsar, samır; tegin, tekin, teyin, tın karşılıklarıyla; Arapçada ise semmûr karşılığıyla bilinir¹⁴³⁷. Su samuru veya çöl samuruna zerdevâ adı verilir¹⁴³⁸.

Samur, etobur memelilerden kumralca sarı renkte, çok yumuşak, ince uzun tüylü, kürkü olan bir hayvandır. Samurun boyu 50 cm. kadardır. Samur, Kuzey Avrupa'dan Kamçatka Yarımadası ile Japonya'ya kadar uzanan bölgelerde yaşar. Kısa, yuvarlak kulaklı, bol tüylü ve kısa kuyrukludur. Postunun çok makbul sayılmasından dolayı avlanır¹⁴³⁹. Samur, görünüş itibarıyla kediyi andırır. Samur, insan üzerine atılmakta çok cüretlidir. Samuru doğrudan doğruya yakalamak mümkün değildir. Samur, ancak tuzak ile yakalanır¹⁴⁴⁰.

A. Kültürümüzde Samur:

Samur, kürkü bakımından çok makbul bir hayvandır. Samur kürkü çok eskiden beri kürklerin en değerlilerinden, en pahalılarından biri sayılır. Birkaç samurun kürkü yan yana getirilerek elbise yapıldığı gibi, ayrıca samurun kıllarından da iyi cins fırça yapılır¹⁴⁴¹. Samurun derisi çok değerli olduğu için terbiye edilmesi de diğer derilerden farklıdır. Samur derisinden yapılan kürkler çok rağbet görür. Bilhassa eskiden padişahlar, ileri gelen devlet ricali samur kürküne çok rağbet etmişlerdir¹⁴⁴².

Eski Türklerde toplumun refahını gösteren belirli işaretler vardır. Mesela Kimeklerin zenginliğinin samur kürkleri ve koyunlar olduğu bilinir¹⁴⁴³. Oğuz Kağan Destanı'nda samur benzetme amacıyla kullanılmıştır. Oğuz Kağan'ın güçlü bir vücuda sahip olduğunu belirtmek için "omuzlarının samur omuzu gibi" olduğu söylenir. Bu, hem Kağanın geniş omuzlu olmasına hem de tüylü olmasına işarettir¹⁴⁴⁴. Rüyada samur görme, zalim bir adama ve hırsıza işarettir. Çünkü samur gizli yaşamayı sever¹⁴⁴⁵.

B. Edebiyatımızda Samur:

Edebiyatımızda da samur daha çok kürkü dolayısıyla söz konusu edilir. Samur, kürkü dolayısıyla atasözlerimize yansır. Suç, cezalandırılan bir davranış olduğundan hiç kimse onu ben yaptım demez manasında "Suç samur kürk olsa kimse sırtına almaz." atasözü kullanılır. Burada samur kürkünün değerine de işaret edilir¹⁴⁴⁶.

C. Samur İle İlgili Genel Özellikler:

Samur, daha çok derisinden kürk ve elbise yapılması dolayısıyla ele alınır. Esasen çoğu zaman doğrudan hayvan olarak değil de kürk ve elbise olarak zikredilmektedir. Fehim'de samur ve onunla ilgili herhangi bir şiir yer almaz. Karacaoğlan bir şiirinde samuru kürkü dolayısıyla, diğer bir şiirinde ise benzetme içerisinde ele almıştır. Âşık Ömer ise samur ve onunla ilgili özellikleri dört yerde işler. Âşık Ömer de Karacaoğlan gibi samur kürkü dolayısıyla ve benzetme içinde işler:

¹⁴³⁷ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.742-43; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.117; Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.395.

¹⁴³⁸ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.802.

¹⁴³⁹ *Hayat Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.2790.

¹⁴⁴⁰ Kemalettin Demiri, *a.g.e.*, s.190.

¹⁴⁴¹ *Hayat Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.2791.

¹⁴⁴² Kemalettin Demiri, *a.g.e.*, s.190-91.

¹⁴⁴³ Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yay., İst.,2005, s21.

¹⁴⁴⁴ Merdan Güven, *a.g.m.*, s.89-90.

¹⁴⁴⁵ Kemalettin Demiri, *a.g.e.*, s.191.

¹⁴⁴⁶ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1, s.279.

1. Samur- Giyecek:

Samur, derisi çok kıymetli olan bir hayvandır. Derisinden ceket, hırka, kalpak vb. giyim eşyası yapılır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde samuru bu özelliği ile zikretmektedir. Şair, ayrıca zerbâf sözcüğüyle vaşak, samur, kakum gibi hayvanların derilerinden sırmalı kumaş dokuyan kişiye işaret eder:

Eğnine sammûr-i zerbâf rengi i'tâ' ederek
Misk-i anber paki cisminde mülemma' ederek
Böyle dârât ile cânâdır ki yağma ederek
Mısır u Şam u Hind ü Çin Şâh-ı Acem'den mi geliş
Âşık Ömer, s.343, Murab., 577/3.

Karacaoğlan da bir koşmasında samurun giyecek olarak kullanıldığını ifade eder. Şairin “ hep samur giymiş ” ifadesinden samur derisinden birçok giyecek eşyası yapıldığı anlaşılır:

Uyuma, hey deli gönül uyuma,
Yahyalıdan aşan, evler görünür.
Sıvamış kolların, hep samur geymiş,
Maraş'ın arkası dağlar görünür.
Karacaoğlan, s.214, Koş., 312/1.

2. Samur-Kürk:

Samur derisinden giyecek olarak özellikle kürk yapılır. Samur esasen kürkü için avlanır. Eskiden beri samur kürkü en değerli, en pahalı kürklerden sayılır. Bilhassa eskiden padişahlar, devletin rütbece ileri gelenlerin samur kürküne çok rağbet etmişlerdir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde vaşak, kakum, samur ve zerdüva (çöl veya su samuru) gibi havyaların derilerinden kürk yapıldığını, bu kürklerin pahalı ve kıymetli olduğunu, dolayısıyla rütbece yüksek olanların bu kürkleri giydiğini ifade eder. Şair, kürkçü dükkânlarında bu kürklerin bulunduğunu da söyler:

Kande ise kürkçü dükkânın bulur
Baha vü kıymetin ekabîr bilür
Kürk olur bunların kürkü giyilür
Biri vaşak, kakum, samur, zerdüvâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/16.

Zerdüva; çöl samuru, su samuru demektir¹⁴⁴⁷. Su samuru, nesli son anda kurtarılan hayvanlardan bir tanesidir. Yumuşak, kalın ve kadifemsi kürkü için avlanmaktadır. Su samurlunun kürkü o kadar etkili bir koruyucudur ki, samurlar günlerce derileri ıslanmadan yüzebilirler. Kalın kürk, su samurunu aynı zamanda soğuğa karşı da korumaktadır. Su samurlarının birçok deniz hayvanının tersine, derilerinin altında izole edilmiş bir yağ tabakası yoktur. Soğuktan onları koruyan tek şey kalın kürkleridir.

3. Samur-Mekân:

Samur, Kuzey Avrupa'dan Kamcatka Yarımadası ile Japonya'ya kadar uzanan bölgelerde yaşar. Âşık Ömer, bir şiirinde sevgilinin kaşlarını Hint Samuruna benzeterek samurun Hindistan dolaylarında da yaşadığına işaret eder:

¹⁴⁴⁷ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.887.

Ey güzeller serfirâzı ma'ni-i genc-i sıfat
Kaşların sammûr-ı Hindî gözlerin 'ayn-ül-hayât
Haste-i aşkın lebinden mürde cismi cân umar
Et Mesîh'im görelim lutf eyle göster mu'cizât
Âşık Ömer, s.358, Murab., 586/1.

D. Samur İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Samur, derisindeki tüyleri dolayısıyla bedendeki tüyler için, sevgilinin saç ve kaşı için benzetilen olur.

1. Samur-Kaş:

Samur ile kaş arasında kurulan ilgi renk ve şekil itibariyledir. Samurun derisinin tüylü ve bu tüylerin siyah olmasıyla sevgilinin kaşının tüyleri ve rengi birbirine benzetilir:

Kaşın Sammûr-ı Hindîdir gözün ayn-ül hayat ancak
Kıyamet kametin medha sezâdır çeşm-i mestânım
Âşık Ömer, s.358, Murab., 586/1.

2. Samur- Saç:

Samur ile saç arasında kurulan ilgi yine dersinin tüylerinin tel tel olması ve siyah renk dolayısıyladır. Ayrıca samurun derisinin sırmalı kumaş haline getirilmesiyle sevgilin sırmalı saçını birbirine benzetilebilir:

Dilberin başında samur saç olur,
Sevip sevip ayrılması güç olur,
Sen gidersen benim halim nic' olur?
Uyan, hey yüzünü sevdiğim uyan.
Karacaoğlan, s.172, Koş.,251/2.

33. SANSAR:

Sansara, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde sansa, dala, husar, suvsar, sûsar, savsar, sösar; sarsal, sausar, sansar isimleri; Arapçada ise sinsâr adı verilir¹⁴⁴⁸.

Sansar, etobur memelilerden olup kediden biraz büyük bir hayvandır. Sansar, Orta Avrupa'dan Kuzeydoğu Asya'ya kadar olan yerlerde yaşar. Yurdumuzda da bulunur. Geceleri avlanır. Özellikle kümes hayvanlarına saldırır. Sansarın kuyruğu uzun ve tüylüdür. Boyu başından kuyruğunun ucuna kadar 60-70 cm.yi bulur. Vücudu külrengi, göğsü beyazdır. Sansar, yerleşim yerlerine yakın yerlerde yaşar. Kümeslere girerek tavuk vb. hayvanların hemen hepsini boğar. Bunların kanını emer. Kandan sarhoş oluncaya kadar boğmaya devam eder. Dişisi her seferinde 6-7 yavru dünyaya getirir¹⁴⁴⁹. Âşık Ömer, aşağıdaki beytinde sansarı, derisinden elbise yapılması dolayısıyla ele almıştır. Sansar da kakım gibi derisinden giyecek yapılan bir hayvandır. Şairin “ sansar paçası ” ifadesinden onun derisinden pantolon türü giyeceklerin yapıldığı anlaşılır

Sansar paçası cübbe kâkûm eğnine giymiş
Dülbendi sarık çıkmağı gerdanına düşmüş
Âşık Ömer, s.117, G., 238/3.

¹⁴⁴⁸ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.744-45; İlhan Çeneli, a.g.m., s.116; Mevlüt Sarı, a.g.s., s.396.

¹⁴⁴⁹ Hayat Ansiklopedisi, “ Sansar ” mad., C.5, s.2799.

34. SIRTLAN:

Sırtlana Türkçe ve Türk lehçelerinde sırtlan, ar böri; Farsçada ise keftâr, zab', zab'ân isimleri verilir¹⁴⁵⁰.

Sırtlan, etobur memelilerden olup kurt büyüklüğünde bir hayvandır. Başta Afrika'da olmak üzere sıcak ve ılık bölgelerde yaşar. Sırtlan leş yiyerek beslenen çirkin görünümlü pis bir hayvandır. Sırtlanın üzeri siyah benekli, sırtı külrengi, postu kıllıdır. Arka ayakları ön ayaklarından kısadır. Bu yüzden gövdesi arkaya doğru eğik durur. Ön ayaklarının uzunluğu iyi koşmasını da engeller. Sırtlanın ensesinde başından sırtına doğru uzanan sert, kısa bir yelesi vardır. Ayaklarında uçları sivri tırnaklı dörder parmak bulunur. Dişleri köpeklerinki gibi keskindir. Böylece kemikleri bile kolayca yiyebilirler. Bu özelliklerine rağmen sırtlan korkak bir hayvandır, daha çok leş yiyerek geçinir. İnsanlara çok ender saldırır. Sırtlanlar sürü halinde daha saldırgan olurlar. Gündüzleri mağaralara saklanır, geceleri yerleşim yerlerine yaklaşarak leş arar. Mezarlıklardan ölüleri çıkarıp yediği de olur. Daha çok başka hayvanların artıklarıyla geçinir. Dişisi yılda üç yavru doğurur. Sırtlan çok pis koktuğu için hayvanat bahçelerine nadir getirilirler¹⁴⁵¹.

Eskiden Türklerin hayvan taklidi oyunlar oynadığı bilinen bir gerçektir. Günümüzde bu husus bazı hayvan taklidi oyunlarla devam etmektedir. Sırtlan da Türklerin oyunlarında yer alan hayvanlardan birisi olmuştur¹⁴⁵². Sırtlan leş yiyerek beslenen bir hayvandır. Dişleri köpeklerinki gibi keskindir. Bu nedenle kemikleri bile kolayca yiyebilir. Sırtlan gündüzleri saklanır, geceleri yerleşim yerlerine yaklaşarak leş arar. Bazen mezarlıklardan ölüleri çıkarıp yediği de olur. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde sırtlanı bu özelliği ile zikretmektedir. Onun kefen soymaya hünerli olması mezarları daha tazeyken açtığı gerçeğini akla getirir:

Meşhurdur müşgü ceylânın zâhir
Sırtlan dahi kefen soymağa mahir
Hınzır-ı murdârı bulsa bir kâfir
Can verir bir lokma etine ammâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/8.

35. SİNCAP:

Sincap, Türkçede ve Arapçada sincap karşılığıyla bilinir¹⁴⁵³.

Sincap, kemirgen memeliler sınıfından ağaçlar arasında yaşayan kocaman kuyruklu, küçük ve çevik bir hayvandır. Yurdumuz ormanlarında çok bulunur. Kedi ile orta boy bir fare arasında bir cüsseye sahiptir. Sincabın tüyleri yanık kahverengidir. Uzun bol tüylü bir kuyruğu vardır. Sincap, taneler, fındık, fıstık yiyerek beslenir. Sincabın tavşan gibi ön ayakları kısa, arka ayakları uzundur. Bu yüzden sincaba Arap tavşanı da derler. Sincap uzun olan arka ayakları ve kuyruğu üzerinde dengesini kurar. Sonra ön elleriyle kabuklu meyveleri açar ve içini yer. Yazdan toplayabildiği besin maddelerini ağaç kovuklarına biriktirir. Sincaplar tek veya eşleriyle beraber yaşamalarına rağmen sürüler halinde göç ederler. Sincabın 75 kadar türü vardır. Sincaplar, Okyanus adaları ve Avustralya dışında her yerde yaşar¹⁴⁵⁴.

¹⁴⁵⁰ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.101.

¹⁴⁵¹ *Hayat Ansiklopedisi*, " Sırtlan " mad., C.6, s.2890.

¹⁴⁵² Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.240.

¹⁴⁵³ Mevlüt Sarı, *a.g.s.*, s.140.

¹⁴⁵⁴ *Hayat Ansiklopedisi*, " Sincap " mad., C.6, s.2900.

Sincap, insanı görünce ağacın en yüksekteki dallarına çıkar ve orada saklanır. Sincabın tüyü gayet yumuşaktır. Derisinden kürk yapılıdır.¹⁴⁵⁵

Kültürümüzde sincap daldan dala gezmesi, derisinden kürk yapılması gibi özellikleri dolayısıyla yerini alır. Sincabın derisinden kürk yapılıdır. Ancak bu kürk fazla sıcak tutmaz. Bundan dolayı bu kürkleri daha çok gençlerin giymeleri tavsiye edilir. Sincabın eti helaldir ve deliliğe iyi gelir¹⁴⁵⁶. Hayvanların en çarpıcı yetenekleri arasında, doğada vuku bulacak olayları insandan önce hissetme olayıdır. Bu nedenle Türkler, harekete geçmek için hayvan davranışlarını takip ederlerdi. Mesela Yenisey Tunguzlarında yeni yıl “ sincabın kürkü griye dönüştüğü ” zaman kutlanır¹⁴⁵⁷.

Sincap edebiyatımızda da kürkü, daldan dala gezmesi vs. özellikleri ile işlenir. Halk arasında bir işin yükünü çekip de semeresini başkalarının alması anlamında “ Ağacı ben devirdim, sincabı sen aldın.” tabiri kullanılır¹⁴⁵⁸. Fehîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan’ın şiirlerinde sincapla ilgili bir örneğe rastlanmamış olmakla birlikte Âşık Ömer’in “ Hayvanlar Destanı ” nda okunamamış ve .... şeklinde belirtilmiş olan kısmın sincapla ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Şiirin 11’li hece ölçüsüyle yazılmış olması ve birinci dizedeki “ daldan dala gelip gezmede ” ifadesi sincabı akla getirir. Daldan dala atlayıp gezme özelliğine sahip maymun gibi hayvanlar “ Hayvanlar Destanı ”nda daha önce adı anılmıştır. Bundan dolayı aşağıdaki şiirde özelliği verilen hayvanın sincap olması muhtemeldir:

... daldan dala gelip gezmede
Sıçan dıvarları delip gezmede
Gelincik bulduğun çalup gezmede
Hüdâ köstebeği yaratmış a’mâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/9.

36. TAVŞAN:

Tavşana, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde tavşan, çekûn, göçen (yavru), sugur, sogur, tawışkan, tauşan, tauşkan, tauşhan, tabışkan, tabışgan, toşkan, davşan, doyšan, duşan; Farsçada hargûş, hargûşek isimleri ve Arapçada ise erneb ismi verilir¹⁴⁵⁹.

Tavşan, kemirgen memelilerden, kediden biraz büyük bir hayvandır. Bu hayvan kutupların dışında hemen her yerde yaşar. En çok tarlalarda, ormanlarda ve ağaçlık yerlerde bulunur. Tavşanların kırlarda yabani yaşayanları olduğu gibi bahçelerde, evlerde beslenen evcil olanları da vardır. Tavşanın derisi sık, sert sarımtırak külrengi tüylerle kaplıdır. Siyah, beyaz, kurşunî, alacalı olanları da vardır. Tavşanın arka ayakları ön ayaklarından uzundur. Bu yüzden yokuş yukarı büyük bir hızla tırmanır. Tavşan, çok hızlı koşan bir hayvandır. Dinlenirken arka ayakları kendi üzerine üç kere bükülerek yere değeri. Ön ayaklarında beş arka ayaklarında dört parmak vardır. Tavşanın kulakları çok uzundur, böylece en küçük sesleri bile işitebilir. Gözleri pek kuvvetli değildir. Üst dudağı ortasından yarıktır. Bıyığa benzeyen uzun kılları hayvanın dokunma organlarıdır. Tavşan çok üreyen bir hayvandır. Yılda 6-7 defa doğurur. Her seferinde 2-10 arasında yavru dünyaya getirir. Yavruları tüysüz olarak doğar, 1-1,5 ay sütle beslenirler. Tavşan ürkek ve korkak bir hayvandır. Tavşanın

¹⁴⁵⁵ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.191.

¹⁴⁵⁶ Kemâleddin Demiri, *a.e.*,s.191

¹⁴⁵⁷ Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.73.

¹⁴⁵⁸ L. Doğan, F.S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.247.

¹⁴⁵⁹ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.117-19; Mevlüt Sarı, *a.g.s.* s.442; Mehmet Kanar, *a.g.s.*, s.330.

tüylerinden, kürkünden faydalanılır. Birçok yerde eti de yenir. Eti biraz ekşicedir, ancak lezzetlidir. Ankara tavşanı, tavşanların içinde en değerlilerindedir. Bu tavşan beyaz tüylü, kırmızı gözlüdür. Tüyleri çok değerlidir. İki ayda bir toplanan tüyleri tutarı bir yılda 350 grama yaklaşır¹⁴⁶⁰.

Tavşan, gözü açık uyur. Tavşanın denizi görünce öleceğine dair inanış vardır. Bunun için sahillerde tavşana rastlanmazmış. Dört canlının hayz gördüğü söylenir. Bunlar: Kadınlar, yeleli dişi kurt, yarasa ve tavşan¹⁴⁶¹.

A. Kültürümüzde Tavşan:

Kültürümüzde tavşan, tüyleri, postu, eti ve bazı uzuvlarının tedavide kullanılması dolayısıyla yerini alır. Tavşanın özellikle tüylerinden ve kürkünden faydalanılır. Yurdumuzda Ankara tavşanı tüyleri yönüyle çok makbuldür. Bu yüzden önemli bir değere sahiptir.¹⁴⁶²

Türk kültüründe tavşan, fazla yer tutmaz. Erken devirlerde tavşan rengine göre göğe ve yere ait sayılmıştır. Altaylılar ve Yakutların duvarlara ya da sırıklara tavşan derilerini asmalarından anlaşılacağı üzere tavşan bir tözdür. Tavşan, ayrıca On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ndeki yıl simgelerinden birisidir. Göktürk devrinde av hayvanı olduğu için, uğurlu sayılmış ve bolluk timsali olarak anılmıştır. İslamiyet'ten sonraki Türk tasavvurlarında tavşanın daha çok bolluk, kurnazlık ve iyi şansın simgesi olduğu görülür. Bazense korkaklık ve ürkeklik timsali olur. Ancak günümüzde bu hayvanın özellikle Alevî Türkler tarafından uğursuz bir hayvan olarak kabul edilmesi söz konusudur¹⁴⁶³. Tavşanın uğursuz bir hayvan olarak sayılması sadece Aleviler arasında değil, Sünniler arasında da yaygın bir inanıştır. Buna göre yola çıkan bir kimse tavşana rastladığı zaman bu durumu yolculuğu boyunca birçok güçlüğe uğrayacağını ön belirtisi sayar. Halk arasında tavşan etini yemek onun özelliklerine sahip olunacağı inanışı vardır. İnsanlar onun etini yemeyerek onun kurnazlık, korkaklık, çekingenlik ve ürkeklik gibi özelliklerine bulaşmazlar. “ Tavşanın kaçmasına baktım, etinden iğrendim.” atasözü bu inanışı çerçevesinde oluşturulmuş olabilir¹⁴⁶⁴.

Bir efsaneye göre tavşanın aslı eşektir. İnsanların elinden bıknınca Allah'a kendini bu durumdan kurtarması için yalvarır. Allah da onu tavşana çevirir. Tavşanın kulaklarının uzun, etinin de ekşimsi olması bundanmış¹⁴⁶⁵. Tavşan bazı inanışlarda yenilmesi yasak hayvanlardandır. Tavşan yememe âdetini Şamanizm'de ve eski Türk totemizminde aramak gerekir¹⁴⁶⁶. Kerkük Türkmenlerinde tavşan gören hamile kadının doğacak bebeğinin dudağında yarık olacağı inanışı vardır¹⁴⁶⁷.

Tavşanın eti ekşimsidir, ancak lezzetlidir. İbn-i Ömer (r.a.)'in rivayetine göre Peygamberimiz kendisine getirilen tavşanı yememiş fakat başkalarını yemesine mâni' olmamıştır. Tavşan eti, tıpta son derece önemlidir. Tavşan eti kuru ve sıcaktır. Şişman olanlara iyi gelir, fakat uykuyu azaltır. Tavşanın beyni el titremesine, saç ağarmasına iyi gelir. Kursağı, seretan denilen meşhur hastalığa iyi gelir. Kanı gebe kalmayı önler. Yüze sürülürse çil ve lekeleri temizler. Sürme gibi göze çekilse kıl bitmesine mâni' olur. Ödü, göze sürülse gözdeki beyazlığı ve yaraları giderir. Tavşanın kursağı sirke ile içilirse yılan zehrine iyi gelir.

¹⁴⁶⁰ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Tavşan ” mad., C.6, s.3014-15.

¹⁴⁶¹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.39.

¹⁴⁶² *Hayat Ansiklopedisi*, *a.g.mad*, s.3015.

¹⁴⁶³ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.156.

¹⁴⁶⁴ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s.69.

¹⁴⁶⁵ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.128

¹⁴⁶⁶ Bekir Şişman, *Eski Türk İnançları ve Anadolu'daki İzleri*, s.10.

¹⁴⁶⁷ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.246.

Tavşanın yağı bir kimsenin yastığı altına konulsa, o gün başından geçenleri hep anlatır. Ağrıyan diş üzerine tavşanın azı dişi bağlansa ağrı diner. Rüyada tavşan güzel bir kadına; pişmiş tavşan eti yemek bol rızka; tavşan avladığını görmek evlilik ve evlada delalet eder¹⁴⁶⁸.

B. Edebiyatımızda Tavşan:

Edebiyatımızda tavşanı; korkaklığı, yürüyüşü, acizliği, avlanması, derisi, kaçışı gibi özellikleri dolayısıyla söz konusu edilir. Tavşanla ilgili özellikler deyim ve atasözlerimize yansımıştır. Her işte başarıya ulaşabilmek için kullanılması gereken bir yöntem vardır. Aksi sonuçsuz kalır anlamında “ Araba ile tavşan avlanmaz.” atasözü; önemsiz kişinin önemli kişiye küsmesi boşunadır manasında “ Tavşan dağa küsmüş dağın haberi olmamış.” atasözü kullanılır. Korkak kimseler için “ tavşan yürekli ” deymi; ne iyi, ne kötü yönü olan bir durum için “ tavşan boku gibi ” (ne kokar ne bulaşır) deymi ve bir özelliği görülen bir şeyden soğumak manasında “ Tavşanın kaçışını gördüm, etinden iğrendim.” deymi kullanılır¹⁴⁶⁹. Bunlardan başka halk arasında tavşan için “ Tavşanın boyuna bak da ondan yapılacak yemekten ümidini kes.” ve “ Çoktan tavşan kaçamaz.” tabirleri kullanılır¹⁴⁷⁰.

Tavşan avlanılan bir hayvan olması dolayısıyla korkaklığın ve ürkekliğin sembolü olmuştur. Aşık Ömer bir dördlüğünde tavşanın bu dağı tutamayacağını söyleyerek onun gözcülüğüne işaret eder:

Tavşan tutamaz bu kûhisârı
Tazı dirîg etmez eldeki varı
Parsı alır asla kaçırılmaz avı
Çakal hırsızlıkta cümleden a'lâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/4.

37. TILKI:

Tilkiye, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde tilki, tilkü, tüklü, tülkü, tülgö, tülki, dilki, karsak, kırsa; Farsçada, rûbâh, rûbeh isimleri; Arapçada sâ'leb ismi verilir¹⁴⁷¹.

Tilki, etobur memelilerin köpekgiller familyasından bir hayvandır. Daha çok, ormanlık yerlerde yaşar. Ayrıca çok kurnaz bir hayvandır, düşmanından kolaylıkla kurtulur. Tilki, ufak bir köpek büyüklüğündedir. Tilkinin burnu uzun ve sivridir. Kuyruğu köpek kuyruğuna göre kalın ve uzun tüylüdür. Tilki geniş kulaklara sahiptir. Bu sayede etraftaki en hafif sesleri bile duyar. Tilkinin kızıla çalan kahverengi tüyleri vardır. Bu tüyler karnına doğru indikçe açılır. Soğuk yerlerde yaşayan tilkilerin tüyleri yazın esmerdir, kışın beyaza yakın bir renk alır. Tilki, yuvasını toprağın altına yapar. Geceleri avlanmaya çıkar. Küçük fare, kuş, tavuk gibi hayvanları yiyerek beslenir. Yiyeceklerini öldürerek ayrı ayrı yerlere gömer, bunların yerini de hiç unutmaz. Sonra toprağı açıp onları teker teker yer. Tilki, meyve yiyerek de geçinir, özellikle üzümü çok sever. Kümes hayvancılığı yapılan yerleri sever. Bir gece baskınıyla tavukları, ördekleri yakalayıp götürür. Tilki, zararlarına karşılık tarla faresi gibi zararlı hayvanları yemesi yönüyle faydalıdır. Tilki, postundan ötürü kürkçülükte pek makbul bir hayvandır¹⁴⁷².

¹⁴⁶⁸ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.40.

¹⁴⁶⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, C.1-2, s.136,360,902.

¹⁴⁷⁰ L. Doğan, F. S. Bayraktar, *a.g.m.*, s.246.

¹⁴⁷¹ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.109, 118-19; Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İst., 2000, s.596; Mevlüt Sarı, *Türkçe-Arapça Lügat*, Gonca Yay., İst., 1985, s.453.

¹⁴⁷² *Hayat Ansiklopedisi*, “ Tilki ” mad., C.6, s.3036.

Tilki, yırtıcı hayvanların zayıf olan cinsidir. Korkaktır, fakat hilekâr olduğu için kendisinden büyük ve kuvvetli vahşi hayvanlardan çekinmez. Avlanacağı zaman sırt üstü yatar. Avı kendisine sokuluncaya kadar bekler. Ani bir hareketle avının üzerine atlar ve onu yer. Tilki avlanacağı sırada ölü numarası yapar. Ancak köpek sesi duyarsa bundan vazgeçer ve hemen kaçır. Tilki, güvercin yuvasına girince karnını doyurmakla kalmaz, acıkınca tekrar yerim düşüncesiyle diğer güvercinleri de öldürerek yuvadan aşağı atır. Tilki ile kirpinin mücadelesi ilginçtir. Tilki, kirpiye dikenlerini çıkarmış haldeyken rastlarsa, onun üzerine pisler. Böylece kirpinin vücudundaki dikenleri içeri çekmesine onu mecbur eder. Tam bu sırada üzerine atılarak onu yer. Tilki, vücuduna pireler musallat olduğu zaman bundan kurtulmak için ağzına bir yün paçası alarak yavaş yavaş suya dalar. Tilkinin vücudu ıslandıkça pireler kuru olan kısımlara çekilirler. Nihayet tilkinin ağzındaki yün parçasından başka kuru kısım kalmayınca hepsi orada toplanır. Bu sırada tilki, ağzındaki yün parçasını yavaşça suya bırakarak oradan uzaklaşır¹⁴⁷³.

A. Kültürümüzde Tilki:

Kültürümüzde tilki postunun değerli oluşu, kurnazlığı, hayvan masallarındaki rolü, uzuvlarının çeşitli tedavilerde kullanılışı gibi özellikleri dolayısıyla yerini alır. Kültürümüzde tilki özellikle kurnazlığıyla bilinir. Gammazlığın fenalığını anlatmak için şöyle bir hikâyeye rivayet edilir: Hayvanlar padişahı olan aslan bir gün hastalanır. Bütün hayvanlar geçmiş olsuna gelir. Yalnız tilki, bu ziyareti ihmal eder. Kurt, aslana yaranmak için tilkinin ziyarete gelmediğini söyler. Aslan kurda: “ Tilki geldiğinde bana haber et.” diye tembihte bulunur. Bir müddet sonra tilki çıkagelir. Kurdun hatırlatması üzerine aslan tilkiden hesap sorar. Tilki, kurdun kendini gammazladığını anlar ve bunun üzerine aslana: “ Sizin için ilaç soruşturuyordum, bu sebeple daha erken geledim.” diye özür beyan eder. Aslan ilaç bulup bulmadığını sorunca Tilki: “ Kurdun inciğinden uzunlamasına alınacak bir parça et hastalığınıza birebir gelirmiş.” diye cevap verir. Bunun üzerine aslan bir pençe ile kurdun inciğinden bir parça et alır. Tilki, kurdun yanına usulca sokulur ve “ Bir daha gammazlık yapma.” der.¹⁴⁷⁴ Tilkinin başı güvercin yuvasına konursa güvercin oradan kaçır. Tilkinin ödü sara hastalığına iyi gelir. Tilkinin kamı çocuğun başına sürülürse saçları gür biter. Rüyada tilki görmek karşılıklı sevgiye işarettir. Tilki sütü içmek, hastalığı varsa bunun geçeceğine işarettir¹⁴⁷⁵.

Tilkinin Altaylar ve Yakutlarda tözler arasında yer alması onun eski çağlarda ata simgesi olduğuna işarettir. Tilki, Türklerde hilekâr ve kurnaz bir hayvan olarak tanınıyordu. Tilki ayrıca Şamanist törenlerde yer alan hayvanlardan birisidir. İslamiyet'te tilki daha çok yalancılığın, hilekârlığın, korkaklığın ve kurnazlığın simgesi olmuştur. Mahzen-i Esrâr, Mesnevi ve Kelile ve Dinme gibi eserlerde tilki, alegori olarak kullanılır. Kaşgarlı Mahmud eserinde, kinaye olarak kız çocuklarına tilki denildiğini belirtir. Buna göre kıza aldattığı ve yaltaklandığı için tilki derler, erkeğe yiğitliği dolayısıyla kurt derler¹⁴⁷⁶.

Efsaneye göre tilki başlangıçta bir insandır. Hırsızlıkları dolayısıyla halkı canından bezdirir. Halk da Allah'a dua eder: “ Allah'ım sen bunun ağzını bıçak, içini ateş yapıp dağa sal.” der. Bunun üzerine hırsız, tilki olup dağlarda yaşamaya başlar¹⁴⁷⁷. Bu efsanede tilkinin

¹⁴⁷³ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.89, 90.

¹⁴⁷⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.91.

¹⁴⁷⁵ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.91.

¹⁴⁷⁶ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.s.*157.

¹⁴⁷⁷ Adem Yıldız, *a.g.t.*,s.116.

fiziki görüntüsüne ve özelliğine işaret edilir. Türklerde evlere hayvan kuyruğu asma adeti vardır. Tilki de bu hayvanlardan birisidir¹⁴⁷⁸.

B. Edebiyatımızda Tilki:

Edebiyatımızda tilki, kümeslere saldırması, hırsızlığı, kurnazlığı, derisi gibi özellikleri dolayısıyla ele alınır. Bir kişi ne kadar farklı işte uğraşursa uğraşsın, dönüp geleceği yer bağlı bulunduğu çevredir anlamında “ Tilkinin dönüp geleceği yer, kürkçü dükkândır.” atasözü ve kurnaz kişi, hünerini gösterinceye kadar daha kurnaz birinin tuzağına düşer anlamında “ Tilki, tilkililiğin bildirinceye kadar post elden gider.” atasözü kullanılır.¹⁴⁷⁹

Tilki kurnazlığı ile yaşantısını sürdürebilen narin bir hayvandır. Kümeslere saldıran tilki insanları çok rahatsız eder. Ancak yine de onlar için kolay bir avdır:

- “ Tilki kendi yuvasını hor görürse uyuz olur.”
“ Çok koşan tilki bir gün yakayı ele verir.”
“ Aslan pençesini görmeyen tilki aslan kesilir.”
“ Köpeğin yürük olanını tilki sevmez.”
“ Tilkinin fermanı olununca, derisi debbağa gider.”
“ Tilkiye dediler şahidin kimdi? Kuyruğunu gösterdi.”
“ Aç tilki rüyasında tavuk görür.”¹⁴⁸⁰

Tilki, kurnazlığı ve hilekârlığı ile bilinen bir hayvandır. Tilkinin oluşumu ve hırsızlığıyla ilgili halk arasında şöyle bir rivayet vardır: Çok eski zamanlarda bir hırsız varmış. Bu hırsız köylünün mallarını çalar ve daha sonrada dağa çıkıp ateş yakar ve çaldıklarını yermiş. Yanan ateşi gören köylüler gidip adamı yakalamış. Ancak adam, yalvara yakara bir daha yapmayacağını söylemiş. Ancak hırsızlığa ve aynı şeyleri yapmaya devam etmiş. Köylüler onu tekrar yakalamışlar. Bu defa çok sinirli olduklarından “ Allah’ım sen bunun ağzını bıçak, içini ateş yapıp dağa sal.”, diye beddua etmişler. O günden sonra hırsız adam tilki olup dağlarda yaşamaya başlamış¹⁴⁸¹. Tilki, şiirlerde genellikle hilekârlığı dolayısıyla yer alır. Türklerde kurnaz ve hilekâr bir hayvan olarak bilinir. İslamiyet’te de tilki daha çok yalancılığın, hilekârlığın, korkaklığın ve kurnazlığın simgesi olmuştur. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde hile ile tilkililiği birbirine benzetir. Hilenin tilkilik olduğunu söyler. “ Tilkilenmek ” kurnazlık yapmak manasındadır:

Bedhuy kurda benzer fitne çakala
Hile tilkiliktir gitme hayâle
Bütün anladığım her daldan dala
Kedilik kaptığım sakladığım fâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/27.

¹⁴⁷⁸ Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s.524.

¹⁴⁷⁹ Ömer Asım, *a.g.s.*, C.1, s.363.

¹⁴⁸⁰ L. Doğan, *ag.m.*,s.235, 249.

¹⁴⁸¹ Adem Yaldız, *a.g.t.*, s.116.

38. VAŞAK:

Vaşak; Türkçede vaşak, öşsek, öşek isimleriyle; Arapçada veşak ismiyle bilinir¹⁴⁸².

Vaşak; kediye benzeyen, fakat daha büyük yabani bir hayvandır. Çok yırtıcı bir kürk hayvanıdır. Ormanlarda, karlı dağlarda yaşar. Vaşağın açık kahverengi benekli, kumral postu vardır. Tüyleri kışın daha kalınlaşır, rengi de sincabiye döner. Kuyruğu kısa, kulaklarının ucunda püskül halinde tüyler vardır. Vaşak; koyun, tavşan gibi hayvanları yiyerek beslenir. Çok atik ve çevik olduğu için ağaçlara kolayca tırmanır, oradan avının üzerine atlayarak belkemiğini kırar. Bu hayvanın bazı türlerinin boyu pantere yaklaşır. Fransa, İspanya, Kuzey Amerika'da yaşayan vaşakların postları çok değerlidir.¹⁴⁸³

Öşek, vaşağa verilen bir diğer isimdir. Derisinden kürk yapılan bir hayvandır.¹⁴⁸⁴

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Vaşak:

Kültürümüzde vaşak, birçok kültürde olduğu gibi postunun değerli oluşu yönüyle yerini alır. Vaşağın postundan değerli giyim eşyaları yapılır. Eskiden vaşakların idrarının katılarak değerli bir taş haline aldığına; etinin de baş dönmesine iyi geldiğine inanılırdı¹⁴⁸⁵.

Vaşak, Orta Asya'da sülösün adını taşır¹⁴⁸⁶. Hun çağı Pazarık kurganında vaşak figürleri ortaya çıkarılmıştır¹⁴⁸⁷. Vaşak edebiyatımızda daha çok derisinden kürk yapılması dolayısıyla söz konusu edilir¹⁴⁸⁸.

Vaşak, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın şiirlerinde birer yerde geçer. Her iki şair de vaşağı, postu dolayısıyla işler. Vaşak, postunun değerli oluşu ve postundan elbise yapılması yönüyle söz konusu edilir. Değerli postu özellikle kürk yapımında kullanılır. Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde vaşağı bu özellikleriyle yönüyle ele alır:

Kande ise kürkçü dükkânın bulur
Bahâ vü kıymetin ekâbir bilür
Kürk olur bunların kürkü giyilür
Biri vaşak, kakum, samur, zerdüvâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/16.

Karacaoğlan aşağıdaki destanında vaşağı (öşek) postu dolayısıyla söz konusu eder. Bu şiirden atın sırtına kaplan veya vaşak postu koyulduğu bilgisini ulaşılır. At değerli olunca onun sırtına koyulacak post da değerli olur:

Bir küheylan at ver, istemem eşek,
Üstü kaplan postu, tek olsun öşek,
Kuş tüyünden yastık, yumuşak döşek,
Keçeler içinde yatmak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/3.

¹⁴⁸² Derleme Sözlüğü, C.9, s.3356.

¹⁴⁸³ Hayat Ansiklopedisi, " Vaşak " mad., C.6, s.3225.

¹⁴⁸⁴ Tarama Sözlüğü, C.5, 3128.

¹⁴⁸⁵ Hayat Ansiklopedisi, a.g.mad., C.6, s.3225.

¹⁴⁸⁶ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.270.

¹⁴⁸⁷ Bahaddin Ögel, Türk Mitolojisi, C.1, TTK Yay., Ank., 1993, s.20.

¹⁴⁸⁸ Cemâl Kurnaz, a.g.e., s.524.

Değerlendirme: Her üç şairimizde konu edindiği kara hayvanlarının genel karakterlerini iyi bilmekte ve onların bu özellikleri yanında onları teşbih ve mecaz içinde kullanmaktadırlar. Her üç şairimizde at, ceylan, arslan, deve, kaplan, keçi-oğlak, köpek ve kurt gibi hayvanlara şiirlerinde çok yer vermişlerdir. Bunlardan kullanım sıklığı olarak at, ceylan ve deve (Âşık Ömer hariç) daha öne çıkmaktadır. Âşık Ömer “ Hayvanlar Destanı ” dolayısıyla diğer iki şairden farklı olarak şiirlerinde birçok kara hayvanına yer vermiştir: Boğa, fare, fil, gergedan, gelincik, kakım, karakulak, kedi, kirpi, köstebek, manda, maymun, pars, porsuk, sansar, sıçan, sırtlan, sincap, tavşan, tilki ve vaşak. Âşık Ömer bu hayvanların her birini daha çok halk arasında bilinen özellikleri dolayısıyla ele almıştır. Bazen de bunları teşbih amaçlı kullanmıştır. Şairin şiirlerinden bu hayvanların insanlar için olumlu ve olumsuz özelliklerini çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Şair; oğlak, arslan ve boğa gibi hayvanlardan burçlara isim oldukları için de bahsetmiştir. Bunları daha ziyade kendine veya herhangi bir uzvuna benzetme amacıyla ele almıştır. Samur, porsuk, sansar ve vaşak gibi hayvanlar Âşık Ömer ve Karacaoğlan (bir iki şiirde) tarafından kürklerinden elbise yapılması dolayısıyla ele alınırlar.

Bu başlık altında ele alınan hayvanlar içinde en çok yeri şüphesiz at alır. Atın kültür tarihimiz içindeki yeri ve bu yüzden edebiyatımızda atların kullanım alanının geniş bir zemine yayılması bu durumun sebeplerindedir. Çünkü at ve onunla ilgili özellikler önemine binaen her asırda yetişmiş şairlerimizin şiirlerine konu olmuştur. Bu yüzden her üç şairimizde de at motifi ve onunla ilgili yardımcı unsurlar bir hayli çoktur. Özellikle atın koşması, savaşta kullanılması, oyunlardaki rolü, binek olması, mekânı, hızı, değeri, eyeri, çeşitleri, avcılıkta kullanılması, binicisi ve sevgili teşbihi her üç şairimizde de ortak olarak işlenmiştir. Bu durumdan hareketle atın çok bilinen ve en çok kullanılan alanlarının ortak olarak şiire yansıdığı söylenebilir. Halk arasından efsanevi özellikler kazanan bazı atların (Aşkar, Benli Boz gibi.) ise daha çok Karacaoğlan’da işlendiği görülür. Bu hususta şairin halkın duygularına tercüman olduğu söylenebilir. Yani halk arasında yaygın bir şekilde teşekkül etmiş inanışların Karacaoğlan’ın ve Âşık Ömer’in şiirlerine yansıdığı görülür. Karacaoğlan diğer iki şairimize göre at ve onunla ilgili unsurlara şiirlerinde daha çok yer vermiştir. Atın yaşantı içerisinde rastlanan hemen hemen bütün özelliklerini şiirine aksettirmiştir. Şair, şiirlerinde attan o kadar bahsetmektedir ki adeta atın tesirinden kendini kurtaramamıştır. Öyleki şair, bazen bazen atı kardeşi yerine koymakta, bazen onunla uyumakta, bazense hasretini çekmektedir. Onun palanı, çulu ve nalı ile özel olarak ilgilenmektedir. Özellikle şairin Arap atına karşı özel bir ilgisinin olduğu görülür. Onun bu ilgisi dualarına da yansır. Allah’a kendisine Arap atı gibi bir atın armağan edilmesi hususunda dua ettiği görülür. Karacaoğlan şiirlerinde at ve deve gibi yük ve binek hayvanlarına çok yer vermesine rağmen eşek ve katıra gereken önemi göstermez. Şairin mensup olduğu Yörüklerin konar-göçer bir hayat tarzını benimsemiş olması esasen bu iki hayvana da sıkça yer vermesini gerektirir. Ancak eşeğe bir şiirinde yer veren şair, katırın ismini ise hiç anmaz.

Eserlerini incelediğimiz üç şairimiz attan sonra üzerinde en çok durdukları hayvan ceylandır. Ceylanın avlanması, gözlerinin güzelliği, mekânı, misk hasil etmesi, yabani olması, sevgili için benzetilen olması gibi özellikleri her üç şairimiz tarafından da ortak olarak işlenmiştir. Yine köpek, keçi, kaplan, kurt her üç şairlerimizin şiirlerinde de görülür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

4. BÖCEKLER:

1. Akrep
2. Arı
3. Ateşböceği
4. Çekirge
5. Çıyan
6. İpekböceği
7. Karınca
8. Kelebek (Pervane)
9. Kurt (Böcek)
10. Örümcek
11. Pire
12. Sinek

IV. BÖCEKLER:

Böceğe Arapçada hamme (ç.hevamm), haşere (ç.haşerat); Türkçede ve Türk lehçelerinde böcek, böcak, böjak, kurt-kumurska, şılan-şirkey, çıbın-çirkey, haşeret, möcek, kurt-konguz, böcük, böccük, böce, böce börtü, böcü, böcü börtü, böcü bötü, böcüyh, böğ böğçük, börtü böcük, böycük ve börtü böcek gibi isimler verilir¹⁴⁸⁹.

Böcekler, yeryüzünün en kalabalık hayvan topluluğudur. Bu hayvan grubunun sayısı, diğer bütün hayvanların sayı toplamından fazladır. Günümüzde 750.000'den fazla değişik türde böcek bulunmaktadır. Böcekler, eklem bacaklılar grubundandır. Böceklerin vücutları sert bir iskeletle örtülüdür. Bacakları eklemli, gövdeleri ise üç bölümlüdür. Ağız kısımları ve bir çift duyarganın bulunduğu baş, gövdeye bağlıdır. Bu gövde de üç çift eklemli bacak ve genellikle iki çift kanat bulunur. Böceklerde üçüncü bölüm göğsün bağlı bulunduğu karın kısmıdır. Örümcekler bazı özellikleri dolayısıyla böceklerden ayrılır. Böceklerde baş, göğüs ve karından oluşan üç bölümlü vücut, örümceklerde iki bölümdür. Baş ve göğüs bir bölümü oluşturur. Ayrıca bu kısımda üç yerine dört çift eklem bacak bulunur. Bir başka farklılık ise hiçbir örümceğin kanadının olmayışıdır. Böceklerin vücudunu kaplayan dış iskelet su geçirmez ve vücut sıvılarının kurumasını önler. Böceklerdeki bu zırh onları dışarı karşı koruyan en önemli maddedir. Her böceğin hayatı birbirini izleyen kabuk değiştirmelerden oluşur. Bir böceğin vücudunu kaplayan boynuzsu örtü, hareketi sağlayan eklem dışındaki serttir ve esnek değildir. Bir böcek, bu kabuk yüzünden, ancak zaman zaman dış iskeletini atarak büyüyebilir. Bu işleme kabuk değiştirme işlemi denir. Kabuğun altında her zaman yeni bir iskelet vardır. Bu başlangıçta yumuşaktır. Böylece kabuk katılaşmadan önce böceğin hızla büyümesi için kısa bir süre sağlamış olur. Böcekler bundan sonra ikinci bir kabuk değiştirme işlemine kadar aynı kalırlar¹⁴⁹⁰.

Böcekler, sıçrar kuyruklular, kıkuyruklular, düz kanatlılar, yarımkanatlılar, ağ kanatlılar, pul kanatlılar, zar kanatlılar, kınkanatlılar, emenbitler gibi sınıflara ayrılır. Böcek türleri davranış olarak birbirinden farklılık gösterir. Ancak bu hayvan topluluğunda tüm davranışlardaki amaç çoğalmayı sağlamak üzere yaşamaktır. Böcek davranışlarının çoğu içgüdüselidir. Bazı böceklerde (hamam böcekleri) kısıtlı da olsa öğrenme yeteneği vardır. Böceklerde örgütlenmiş toplumsal davranış düzeyi çok yüksektir. Özellikle karıncalar ve arılar toplumsal yaşam sürdüren böceklerdir. Böcekler, yerli olmalarına rağmen bazı türleri göçmendir. Mesela çekirge ve kelebek türlerinde göçmenlik görülür. Böceklerde çoğalma da içgüdüselidir. Böceklerde dişinin rolü, yumurtlamak ve bu yumurtaları korumaktır. Böcekler olgunlaşmadan yumurtada çıkarlar, gelişinceye kadar da dişi tarafından beslenmek zorundadırlar. Böceklerin duyu organları ise türün yaşantısına göre değişir. Bu hayvanlarda basit göz ve petek gözler bulunur. Böceklerin işitme ve koku alma duyusu gelişmiştir¹⁴⁹¹.

Güçsüz ve zayıf yaratıklar olan böceklerin yenilgiden kurtulmak için bünyeleri farklı özelliklerde donatılmıştır. Saklanmadaki kabiliyetleri, renklerinden yararlanmaları ve saldırı esnasında -bazıları- karşı koymaları vs. Böcekler, balık, odun, güve, kan, gübre, meyve gibi besin kaynaklarıyla beslenirler¹⁴⁹².

¹⁴⁸⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlü, KB Yay., Ank., 1991, s.80,81; Derleme Sözlüğü, TDK Yay., C.2, Ank., 1965, s. 756,775.

¹⁴⁹⁰ Bateş Hayvanlar Ansiklopedisi, Böcekler, Bateş Yay., İst., 1979, s.6.

¹⁴⁹¹ Hayvanlar ve Bitkiler Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, İst., 1980, s.41,42.

¹⁴⁹² Bateş Hayvanlar Ansiklopedisi, Böcekler, s.7.

A. Kültürümüzde Böcekler:

Kültürümüzde böcekler, belirli özellikleri vasıtasıyla yerini almıştır. Halk inanışlarına göre yeryüzündeki bütün varlıkların bir yaratılış gayesi vardır. Bu fikir, onların kültürümüzün bir ögesi olmasını sağlamıştır. Allah yeryüzünde binlerce haşerat yaratmıştır. Bütün zehirli hayvanlar, böcekler, kuşlar, vahşi hayvanlar Allah'ın bir hikmeti üzerine vücuda gelmiş varlıklardır. Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı ”nda bu durumu şöyle ifade eder:

Gel vuhuş u tuyûru bir yâd edelim
Gör neler halk etmiş Bârî Teâlâ
Her birin ismiyle iyân edelim
Aynı ibret ile eyle temaşâ
Âşık Ömer, s.5, D.1/1.

Böcekler toplum hayatında tiksinti ve korku uyandırdığı bir gerçektir. Bu hayvan grubunun çoğunun tehlikeli ve zararlı olduğu bilinir. Ancak bazı türlerin dostumuz olduğu da bilinen bir husustur. Bitki, meyve ve insanlara zarar veren böceklerin dışında ipek böceği ve bal arısı gibi böcekler birkaç bin yıldan beri insanların kontrolündeki hizmetkârlardır. Ayrıca günümüzde “ biyolojik kontrol ” adı altında uğur böcekleri yetiştirilerek zararlı böceklerin yemesi için salıverilmektedir. Kültürümüzde bazı böceklere iyi gözle bakılır. Bunun sebeplerinden en önemlisi Kur’ân-ı Kerim’de adlarının geçmesidir. Özellikle karınca, örümcek ve arı bu husustan ötürü halk arasında kutsal sayılmış, öldürülmeleri hoş karşılanmamıştır. Osmanlı devleti zamanında beldelerin güvenliğini sağlamak için “ böcekbaşı ” birimi oluşturulmuştur. Özellikle hırsızları yakalamakta görevli olan memurlara bu isim verilmiştir. İpek böceğinin toplum hayatında ve dolayısıyla ekonomideki etkinliğine binaen ipekböceği yetiştirilen yerler açılmıştır. Halk arasında ekin, tahıl vb. ürünlerin üzerinde böcek ortaya çıkması hususu “ böceklenmek ” tabiriyle açıklanır. Herhangi bir bozulmuş şey için de bu tabir kullanılır¹⁴⁹³.

B. Edebiyatımızda Böcekler:

Edebiyatımızda böcekler genel olarak belirli özellikleri ve temsilleri ile ele alınır. Böceklerin Kur’ân’ da zikredilenleri ve belirli kıssalara konu olanları şiirimizde daha çok söz konusu edilir.

Pervane, şiirimizde en fazla yer alan hayvanlardandır. İnce ve narin yapısı, tüle benzeyen kanatları, gece mumun etrafında toplanmaları, etrafında dönmeleri, ateşe düşüp yanmaları, değişik hayaller içinde tasavvur edilir. Ayrıca pervane, şiirimizde ateşe düşkünlüğünden dolayı ilahî aşkın sembolü olur. Sinek; siyah rengi, zayıf bedeni, ince kanatları, şekere düşkünlüğü çeşitli benzetme ve tasavvurlarla edebiyatımızda işlenir. Arı, bal yapması, zehir, sokması, balının besin olması ve bunun Kur’ân’ da belirtilmesi dolayısıyla şairler tarafından işlenir. Çekirge; yağmur misali yağması, zararlı olması, zıplaması ve Hz. Süleyman-Karınca kıssasına telmih olarak şiirimizde sık sık zikredilir. Örümcek, ağ örme özelliği dolayısıyla ele alınır. Hz. Peygamberimizin kaldığı mağarayı ağla örmesi ve onu kurtarması şiirimizde sık sık ifade edilir. Karınca; vızıltısı, siyah rengi, küçüklüğü, ince vücudu, toprak altında yaşaması, çalışkan olması, Hz Süleyman-Karınca kıssası ve Hz. Süleyman’ın mührü üzerindeki yazılar ile kurulan benzetmeler dolayısıyla edebiyatımızda işlenir. Ateşböceği, geceleri ışık saçması, güneş ve can gibi unsurlara renk yönüyle

¹⁴⁹³ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Tercüman Yay., İst., 1989, s.140.

benzetilmesi dolayısıyla şiirimize yansır. Akrep ise zehirli olması, rengi, korku vermesi, öldürücü olması gibi özellikleri ile edebiyatımızda ele alınır¹⁴⁹⁴.

1. AKREP:

Akrebe Farsçada gejdüm; Arapçada akreb (ç.akarîb), akrebü (dişi akreb), akrebek (küçük akrep); Türkçede ve Türk lehçelerinde akrep, agrab, sayan, şayan, çayan, çeyan, içyan gibi isimler verilir¹⁴⁹⁵.

Akrep, eklembacaklıların örümcekgiller sınıfından bir hayvandır. Sıcak ülke hayvanıdır. Akreplerin boyları türlerine göre 3-20 cm arasında değişir. Akrebin vücudu kalın bir kitin tabakasıyla kaplıdır. Başı göğüs kısmına bitişiktir. Karın kısmı ise, halkalar halinde, bir kuyruk gibi arkaya doğru uzanır. Dört çift ayağı, bir çift de kısıkaçı vardır. Akrep, avını bu kısıkaçıyla tutar, kuyruğundaki iğneyle de onu öldürür. Bu zehir, insanda çok sancı verdiği gibi öldürücü de olabilir. Sokma yerinde şişlik ve şiddetli ağrı olur. Göz yaşarması, aksırık, tükürüğün artması ve ishal görülebilir. Akrebin soktuğu yerin biraz üstünden bir şey bağlamak ve sokulan yeri çizerek kanı emmek faydalıdır. Dişi akrepler döllenmeden sonra erkeğini yer. Ana akrep yavrularını on beş gün kadar sırtında taşır. Akrebin sarı, yeşil ve siyah renkli olanları vardır. Ancak akrepler genelde siyaha çalan boz renklidirler. Akrepler çok yavru yaparlar. Ölüyü ve uyumakta olan kişiyi sokmazlar. Onun hareket halindeki kimseyi sokması ise korktuğundan kendini müdafaa amaçlıdır. Akreplerin birbirlerine karşı savaşları da ölümle sonuçlanır. “ Zor ” şehrinde çok bulunduğu bilinen bir husustur. İki zehirli hayvan olan akrep ve yılanların mücadelesinden akrep galip ayrılır. Yılanın üzerine çıkarsa yılan hiç hareket etmez, hareket ettiği takdirde akrep yılanı sokar ve yılan hemen ölür¹⁴⁹⁶.

Akrep, yerin canavarı olarak ifade edilir. Ondan murdar, mülevves başka canavar olmadığı söylenir. Her kime yaklaşırsa sokar. Akrebin gözleri karnındadır¹⁴⁹⁷. Akrepler yürürken kuyruklarını kaldırır. Güneşte kurudukları için, taş altlarında duvar delik ve yarıklarında, ağaç kabukları altında ve toprakta gizlenirler. Karlı bölgeler hariç hemen her yerde yaşarlar. Ülkemizin Güney Doğusunda sarıakrep türüne çok rastlanır. Akrepler açlığa, susuzluğa ve soğuğa son derece dayanıklıdır. Bir yıl boyunca aç kalabilirler. Kopan uzuvlarını yenileyebilirler¹⁴⁹⁸.

A. Kültürümüzde Akrep:

Kültürümüzde akrep iyiye yorumlanmayıp, tehlikeyi, hilekârlığı, başıboşluğu ve hainliği temsil eder. Hz. Mevlana: “ Dünyada fesat çıkaranlar ve zalimler yılan ve akrep gibidirler.” şeklindeki sözü bu hususları belirtmesi açısından önemlidir. Pusulasız ve kılavuzsuz insanların yürüyüşünü akrep yürüyüşüne, hilekârlığa teşebbüs edenler; “ akrep iğneli şahıslar ” olarak nitelendirilir¹⁴⁹⁹.

Akrepler geccei olmalarına rağmen net olarak göremezler. Bu yüzden halk arasında akrepler kör zannedilir. Akreplerin kurtulamayacağını bildiği bir tehlike anında kendi kendini sokarak intihar ettiği bilinir. Güney Doğu Anadolu bölgesinde geceleri okşayıcı serin bir rüzgâr eser. Bu rüzgâr halk arasında “ akrep yeli ” olarak bilinir. Bu dönemde, akreplerin

¹⁴⁹⁴ Burhan Kaçar, *Gevheri Divânu'nun Tahlîli*, s.356; M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Divânu'nun Tahlîli*, s.426-30; Melike Gündüz Erdem, *Ahmedî Divânu'nun Tahlîli*, s.217.

¹⁴⁹⁵ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.10-11.

¹⁴⁹⁶ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Akrep ” mad., Doğan Kardeş Yay., İst., C.1, 1961-63, s.93; Kemâlettin Demiri, *Hayatü-ül Hayvan Tercümesi*, 1-2, Meral Yay., İst., 1973, s.223-24.

¹⁴⁹⁷ Aynur Koçak, *Ahmet Bîcan'ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, s.381.

¹⁴⁹⁸ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Divânu'nda Hayvanlar*, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü, SBE, İst., 1989, s.138-39.

¹⁴⁹⁹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.139-40.

avlanma ve dolaşma zamanıdır. Bunu bilen halk, ellerine aldıkları fener, maşa ve kürekle akreplerin peşi sıra gezer, gördükleri akrepleri öldürür. Daha sonra kuyruklarını (beş boğumdan az olmamak kaydıyla) Sağlık Müdürlüğü'ne satarlar.

Kültürümüzde akrep genellikle olumsuz özellikleriyle ele alınır. Halk arasında uzak durulması gereken bir hayvan olarak bilinir. İbn-i Mace der ki: Peygamber efendimiz namazda iken, önünde dolaşan bir akrebi öldürdü. Bir rivayete göre akrep tarafından ısırılan kişinin üzerine bir zeytin yaprağı asılsa hemen şifa bulur¹⁵⁰⁰.

Kültürümüzde saatin iki ibresinden kısa olanına akrep adı verilir. Ayrıca akrep, on iki burçtan birinin adıdır¹⁵⁰¹. Eski astronomi bilginlerine göre Akrep burcu akrep suretindedir. Yirmi yıldızı olan bu burcun başı kuzey batıya, kuyruğu ise güney doğuya bakar. Akrep, burcu sabitlerdendir. Güneş ekim ayında bu burca girer. Rutubetli ve soğuk bir tabiata sahip olan Akrep burcu geceye nispet edilir. Akrep burcu ile ayın yakınlığı kıran-ı nuhseyn yani uğursuz kabul edilir. Bu dönemde gam, keder artar, dedikodu, fitne, fesat çoğalır. Savaş gibi olaylar meydana gelir¹⁵⁰². Akreplerin olumsuz anılışı rüya tabirlerinde yansır. Rüyada akrep görmek hayra yorulmaz. Akrebi yatakta, duvarda gezerken görmek gören kişinin yakınlarından birinin başına bir felaket geleceğine yorulur. Ayrıca düşmana, üzüntü ve kedere işaret eder¹⁵⁰³.

B. Edebiyatımızda Akrep:

Edebiyatımızda akrep; sevgilinin zülfü, kâkülü; kesret, küfür ve rakip gibi unsurların benzetilene olur. Rengi, zehri ve ölümü hatırlatması dolayısıyla ele alınır. “ Akrep gibi sokar ” ve “ akrep gibi ” deyimleri, tehlikeli insanlara nispetle söylenir. Gizlice zarar veren insanlar ona benzetilir. Saf zararsız görünenler için “ o, ne akreptir ” ifadesi kullanılır¹⁵⁰⁴. İslam Dini'nde akrep ve yılan gibi bazı hayvanlar makbul sayılmamıştır. Bir hadis-i şerifde Hz. Aişe'den mervidir: Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu: “ Yeryüzünde gezen hayvanlardan beş nevi vardır ki, bunların hepsi de fasıktır. Bunlar haram dâhilinde katlonulur ki: Karga, çaylak, akrep, fare, kelb-i akurdur.”¹⁵⁰⁵.

“ Kerev ” sözcüğü akrebin eğri yürüyüşünü belirten bir sözcüktür. Akrebin aybaşlarında deliliğinin arttığı telakki edilir. Hatta halk arasında onun bu deliliğinin artışı zehrinin artışına yorulur¹⁵⁰⁶.

C. Akrep ile İlgili Genel Özellikler:

Akrep ve ona ait özellikler sadece Âşık Ömer'in şiirlerinde, iki yerde geçmektedir.

1. Akrep-Burç:

Akrep, on iki burçtan birinin adıdır. Eski astronomiye göre Akrep burcu akrep şeklindedir. Yirmi yıldızı olan bu burcun başı kuzey batıya, kuyruğu ise güney doğuya bakar. Akrep, sabit burçlardandır. Ekim ayında bu burcun etkisine girilir. Rutubetli ve soğuk bir tabiata sahip olan Akrep burcu, geceye nispet edilir. Bu dönemde gam, keder artar, dedikodu, fitne, fesat çoğalır. Savaş gibi olaylar meydana gelir. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde akrebin ön

¹⁵⁰⁰ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.224.

¹⁵⁰¹ Şemsettin Sami, *a.g.s.*, C.1, 1985, s.24.

¹⁵⁰² Sebahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar*, Doktora Tezi, M.Ü, TAE, İst., 1992, s.147.

¹⁵⁰³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.140.

¹⁵⁰⁴ Şemsettin Sami, *a.g.s.*, C.1, 1985, s.24.

¹⁵⁰⁵ Sahih-i Buhari, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, C.6, s.210.

¹⁵⁰⁶ Amil Çelebioğlu, “ Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerine Bazı Düşünceler ”, *Osmanlı Araştırmaları* ”, Yıl: 1988, S.7-8, s.199-210.

kısmı olan baş ve kol kısmıyla Akrep Burcu arasında şekil yönüyle bir benzerlik kurar. Şiirdeki eksiklikten dolayı şiir tam manasıyla anlaşılammaktadır:

Akrep önü ardım kays-ı...
Fikrettim zanulur burc-ı Cedi'dir
Omuzlarım Delv'i tamam yedir
.....matla-ı seyyâr
Âşık Ömer, s.13, D., 4/10.

2. Akrep-Sokması/Zehir:

Akrep zehriyle bilinen bir böcektir. Pense şeklindeki kısıkaçlarıyla avını yakalar ve kuyruğundaki zehirli iğnesiyle avını sokar ve öldürür. Ancak akrebin zehiri her canlıya aynı tesiri yapmaz. İnsanları öldürme vakası çok azdır. Özellikle Tropikal bölge akreplerinin zehri daha etkili olduğundan ölüme sebep olabilir. Bu etkili zehir insana çok sancı verdiği gibi öldürücüde olabilir. Sokma yerinde şişlik, şiddetli ağrı olur. Bu zehir aksırık, ishal gibi belirtilerle insanı kuvvetten düşürür. Âşık Ömer “ Hayvanlar Destanı ”nda bu durumu hatırlatarak akrep sokmasının insanı mecalsiz bıraktığını ifade eder:

Örümcek tel çeker görünmez hayâl
Akrep kimi soksa olur bîmecâl
Çekirge de yağar bârân misâl
Akıl irişmez hikmetine ammâ
Âşık Ömer, s.6, D.,1/14.

Akrep sokmasına karşı bazı uygulamalar yapmakta fayda vardır. Bu uygulamalar zehrin vücuda tamamen yayılmasını engellediği gibi kişiye zamanda kazandırır. Buna göre akrebin soktuğu yerin hemen üstünden ip veya ona benzer eşyayla bağlanır. Sokulan yer kesilerek kanı emilir. Ancak ağızda yara olmamasına dikkat edilir.

2. ARI

Arıya Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde arı, ar, ara, arıg, aru; Farsçada zembüre, zembürek; Arapçada nahl (ç.nühül), zünbür, tünte, ya'süb isimleri verilir. Ayrıca arı ve arı türü karşılığı olarak Türkçede yaban arısı, sarı arı, ehil arı, eşek arısı; Arapçada meysub, saki, emri-i nahl isimleri kullanılır¹⁵⁰⁷. Bunlardan başka Türkçede arıların bey arı, boğa, göde, köde, kösteng, kılınç, börenek, paları, saka arı, dolgunca, ilinti, yavru arı, beyaz kurt gibi arı çeşitleri vardır¹⁵⁰⁸.

Arılar, zarkanatlı böcekler familyasındandır. Arıların dişilerinde zehir iğnesi bulunur. 300 kadar cinsi ve 12 bin karda da türü vardır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış bir halde bulunan arılar, daha çok sıcak step bölgelerinde yaşarlar. Arıların büyüklükleri 3-35 mm arasında değişir. Vücutları fazla kıllıdır. Dişilerinde çiçek tozu toplama aygıtı vardır. Arıların ağız aletleri çiğneyici ve yakalayıcıdır. Üst çeneleri ısırma, kemirmeye ve kazma, alt çene ve dudaklar ise uzayarak yalamaya ve emmeye mahsustur. Başın iki tarafında iki iri petek gözü ve tepesinde nokta gözleri vardır. Arıların kanatları damarlıdır. Arılar, bacaklarındaki ve karınlarının alt tarafındaki kıllarla çiçeklerin çiçek tozu taneciklerini toplarlar. Bunları

¹⁵⁰⁷ İlhan Çeneli, “ Dîvân-ı Lügat-it Türk'te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, s.1-2, Ank., 1973-75, s.101; Mütercim Âsım, *Burhan-ı Katı*, Hzl Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yay., Ank., 2000; Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl: Recep Toparlı, TDK Yay., Ank., 2000,s.21.

¹⁵⁰⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1985, s.431.

yavrularını beslemede kullanırlar. Çiçeklerden, ağızları yardımı ile topladıkları balözünü, ön bağırsağın genişlemesinden meydana gelmiş bulunan bal kursaklarına doldurarak yuvalarına taşırlar. Dişi arılarda karının uç tarafında ileri geri hareket ettirilebilen ve bir zehir kesesine sonra her bir göze bir yumurta koyar ve çıkacak larvalar için gerekli besin olarak da çiçek tozu ile karışık balözünü bunların yanına depo ederler¹⁵⁰⁹.

Bal arısı, zar kanatlı böceklerin Apidae familyasına bağlı bir türüdür. Bal arılarının vücutları baş, göğüs ve karın olmak üzere birbirinden belirli bir şekilde ayrılmıştır. Başın ön kısmında koklama ve dokunma organlarını taşıyan bir çift duyargaları vardır. Bu duyargalar işçi ve ana arıda 12 şer, erkek arı da ise 13 er halkalıdır. Bal arısının göğüs halkalarına bağlı üç çift bacağı vardır. Ön bacakları üzerinde duyargaları temizlemeye yarayan tertibat vardır. Arka bacağın ayaklarının iç kısmında bulunan kıllar, temizlik yapmaya, çiçek tozu toplamaya ve karın halkalarındaki özel bezlerin salgıladıkları çok ince balmumu pulcuklarını kaldırmaya ve ağza vermeye yarar. Bal arıları toplum halinde yaşarlar; aralarında iş bölümü vardır. Bir kovanda bulunan arılar aynı ailedendir. Bir kovan arı, bir tek ana arıdan meydana gelmiş bir topluluktur. Kuvvetli bir kovanda, bir ana arı, 30000-70000 işçi arı ve nisandan temmuz sonuna kadar da yaklaşık 500-200 kadar erkek arı bulunur. Bal arılarının tür özelliklerini bilmek, hem arıları hem de onunla ilgili hususları tanımaya yardımcı olacaktır. Ana arı (Bey arı, kraliçe); kovanın en önemli üyesidir. Anası olmayan arı ailesi söner. Ana arı, ince ve narin yapıya olup, boyu diğer arılardan daha uzundur. Kanatları karının ucuna kadar varmaz. Ana arı, işçi arılar tarafından ağzına sindirilmiş besin verilmek suretiyle beslenir. Ana arı beş sene kadar yaşar. Yumurtlama devresinde günde ortalama 1200 yumurta yumurtlar. İğnesi olmasına rağmen sokmaz ömrü boyunca bir defa çiftleşir, bu esnada erkekten 200 milyon kadar sperm alır ve bunları özel bir kesede toplar. Yumurtlarken yumurtaların döllenmiş veya döllenmemiş olması ana kraliçenin isteğine bağlıdır. Döllenmiş yumurtalardan ana ve işçi arı, döllenmemiş yumurtalardan ise erkek arı çıkar. Ana arı 16-17 işçi arı 21 erkek arı 24 günde gelişimi tamamlar. Erkek arı; iğneleri yoktur ve vücutları daha kaba ve büyüktür. Kovandaki görevleri genç ana arılarla çiftleşmektir. Oğul mevsimi sonu erdikten sonra bunlara gerek kalmadığından, işçi arılar tarafından ya öldürülür ya da kovan dışına atılır. İşçi arılar; küçük yapıya ve karının son kısmı sivridir. Kovanın ve kendisinin korunmasında iğnesini kullanır. Çok çalışkandır. Kovanın içindeki ve dışındaki bütün işleri görürler. Petek yapmak, Besin depolamak, bal özünün bala çevirmek, temizlik ve bekçilik yapmak görevlerinden bir kaçıdır. Ortalama ömrü 35 gün kadardır. Kışın daha fazla yaşayabilirler. Kendilerine özgü bazı dans hareketleri ile birbirlerine nektar veya çiçek tozunun bol bulunduğu yerleri anlatırlar. Arılar ilkbaharda havaların ısınmasıyla birlikte çalışmaya başlarlar. Bu hal, sonbaharda havaların soğuması ile sona erer. Arıkurdu, yaban arısı, çiçektozuna mantarı, karınca, arıbiti, arı paraziti ve bazı böcekler arıların düşmanlarıdır¹⁵¹⁰.

Bal arısı o kadar anlayışlıdır ki, geleceğini düşünür ve tedbirini alır. Yağmur mevsimlerini bilir ve ona göre kışlık yiyeceğini hazırlar. Toplum hayatına uyar ve baş olana itaat eder. Arı topluluğu ana arıya karşı son derece itaatkâr ve hürmetkârdır. Arılar kovanı son derece temiz tutarlar. Ölenleri hiç beklemeden dışarı çıkarırlar. Zembur, bal yapmayan bir arı cinsidir. Bir kısmı dağlarda bir kısmı yaylalarda yaşar. Dağlarda yaşayanlar siyahtır. Bal arısı gibidirler. Yaylalarda yaşayanların rengi sarıdır. Karınca gibi toprak altında yaşar. Bu arı türü kış uykusuna yatar¹⁵¹¹.

¹⁵⁰⁹ *Türk Ansiklopedisi*, “ Arı ” mad., MEB Yay., C.3, İst., 1971, s.305.

¹⁵¹⁰ *Türk Ansiklopedisi*, “ Arı ” mad., C.1, s.343.

¹⁵¹¹ Kemâlettin Demirî, *a.g.e.*, s.281-82, 395.

A. Kültürümüzde Arı:

Kültürümüzde arı, güzellikleriyle ele alınır. Zerâfeti, lezzeti, disiplini, çalışkanlığı, temizliği hatırlatır. Eski Anadolu’da bal arısına “ milez ” denilirmiş. XV. Asırda Anadolu’da yazılmış kitaplarda “ Nazar et ki, Hak Te’âlâ mileze vahyetti ki, dağlarda ev yaptı; ağız yarından mumla bal çıkardı.”¹⁵¹² ifadeleri bulunmaktadır.

İmam-ı Zücac tefsirinde Sure-i Nisâ’ da der ki, “ Nahl; atıye, bahşış ma’nasındadır. Cenâb-ı Hak ondan hasıl olan balı insana ihsan ettiği için bal arısına nahl denildi. Kur’ ân’da anılma şerefi bal arısına kâfidir¹⁵¹³. Arılar, günlük hayatımızda karıncalarla birlikte, çalışmayanlara misal olarak gösterilir. Arıların disiplini ve çalışkanlığı yanında Kur’ ân-ı Kerim’de baldan ve şifalığından bahsedilmesi arılarında halk arasında kutsal olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Balarisını öldürmek hoş karşılanmamıştır. Arıların övülmesi, vahye mazhar kılınması Nahl Suresinin 68. Ayetinde açıkça görülür. “ Rabbin bal arısına da şöyle vahdetti: Dağlardan, ağaçlardan ve (insanların) kuracakları köşklere göz göz evler edin.”¹⁵¹⁴.

Arının Kur’an da adının ve özelliklerinin geçmesi tasavvufta, güzel yorumları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Hz. Mevlana, arının ayette yer alan vasfıyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapar: “ Balarisı, Cenab-ı Hakk’ın nuruyla âlemi mum ve bal ile doldurulmuştur. İnsan ki, mükerrem kılınmıştır, gönül nuruna sahiptir. O halde gönle gelen vahiy, arının vahyinden daha aşağı değildir.”¹⁵¹⁵. “ Bal arısı, bir başka yorumla halis niyetle amel eden dervişi temsil eder. Çiçeklerden topladığı öz, talep ettiği ilim; insanlar hediye ettiği bal ise, amelinin neticesi karşılığıdır.”¹⁵¹⁶.

Arının halk masallarına, inanışlarına ve kıssalara yansımış özellikleri onun kültürümüzdeki yerini daha da belirginleştirir. “ Cılan la Adaru ” adlı bir Altay masalında arı ile yılanın kendi aralarında mukayesesini işlenir. Mukayesenin konusu hangisinin daha iyi olduğuyla ilgilidir. Arı ile yılan haklılıklarını ölçmek için bir köye gider. Köyde küçük bir kız, arı ile yılanı görünce bir taşla yılanı öldürür. Böylece iyilik konusunda arı galip gelir¹⁵¹⁷. Bir kıssaya göre Eyüp Peygamber’in yaralarından kurtlar oluşmuş, bunlar daha sonra “ sülük ” ve “ arı ” ya dönüşmüşlerdir¹⁵¹⁸.

Orta Asya ve Sibiryâ Türklerinde arının elbiseye konması iyiye yorulurdu¹⁵¹⁹. Hayvanların acayip halleri ve onlarda gizli olan hikmetler birçok eserde işlenmiştir. Kemâleddin Demirî Hayatü’l Hayvan adlı eserinde diğer hayvanlarda olduğu gibi arının da bünyesinde saklı olan gizli hikmete işaret eder. Arıların meydana getirdiği muntazam ve altı köşeli peteği bu hikmetin nişanesi olduğunu söyler¹⁵²⁰. Arılar nasıl bal yaptığını anlamak için camdan kovan imal etmişler. Fakat arılar camı mumla sıvayarak nasıl çalıştıklarını göstermemişler. Bundan dolayı halk arasında yaptıklarını gizli tutanlar için “ hareketi arı sırrı gibidir.” derler¹⁵²¹.

¹⁵¹² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.2, s.429-30.

¹⁵¹³ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.280.

¹⁵¹⁴ Elmalı Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Şenyıldız Yay. İst. 1997, s.175.

¹⁵¹⁵ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.242.

¹⁵¹⁶ Mehmet Emin Ertan, *a.t.*, s.242.

¹⁵¹⁷ İbrahim Dilek, *Altay Masalları*, Alp Yay., Ank., 2007, s.156.

¹⁵¹⁸ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.384.

¹⁵¹⁹ Jean-Paul Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalcı Yay., İst.,2000, s.80

¹⁵²⁰ Kemâleddin Demirî, *a.g.e.*, s.281.

¹⁵²¹ Kemâleddin Demirî, *a.e.*, s.282.

Arılar tıp da sokmaları yani kakmaları yönüyle söz konusu edilir. Birden fazla arının sokması öldürücü olabilir. Arı zehri almış olan kimsenin sokulan kısmı kızarıyor ve şişer. Zehre karşı alerjisi olanlar için bu kakma tehlike arz eder. Hacettepe Tıp Fakültesinde yapılan bir teşhise göre arı zehri, vücuttaki kanserojen hücreleri harekete geçirerek ölüme sebep olmaktadır. Arı sokmasına karşı, halk arasında sulandırılmış amonyak veya kibrit kullanılır. Tıbben ilgili serumlar verilir. Ayrıca halk arasında, bal arısının sokmasının romatizmaya iyi geldiği yönünde inanışlar vardır¹⁵²².

Rüyada arı görülmesi çoğunlukla hayra yorulur. Arılar kadın neslini temsil eder. Arının çiçekten bal topladığını görmek kazançlı işlere mevki ve rütbeye işaret eder. Rüyada arının soktuğunu görmek üzüntüye işarettir¹⁵²³. Bal arısı görmek ucuzluk; bal çıkarmak, helal mal; kovanın bütün balını aldığını görmek zulümle idareye işarettir. Başına bal arısının konduğunu görmek mevkiye işarettir¹⁵²⁴.

B. Edebiyatımızda Arı:

Edebiyatımızda arı bilinen özellikleri vasıtasıyla söz konusu edilir. Arı çalışkanlığı, bal yapması, sesi, çiçeklere konması, koklaması gibi hususları dolayısıyla şiirimizde sıkça işlenir. Arının devamlı dolaşması onun kararsızlığına yorulur. Onların kararsız bir şekilde durmadan dolaşmaları ve vızıldamaları, uyanık insanların huzurlarını kaçıran ve kararlı olmalarını engelleyen değişik yönlerdeki düşünce ve hayallere benzetilir¹⁵²⁵.

Arı, bal ve çiçek, insan motifiyle birleşerek birçok atasözü ve deyimlerin temelini oluşturur. “ Arı bal alacağı çiçeği bilir.” sözüyle açık göz kişinin çıkar sağlayacağı yeri bilmesi; “ Arı, bey olan kovana düşer.” sözüyle halkın, kendine önderlik edecek kişinin etrafında toplanması; “ Arı kızdıranı sokar.” sözüyle kişinin kendini sinirlendirene saldırması; “ Arının dikenini gördüm, balından elçektim.” sözüyle zararın görülüp yarardan el çekilmesi; “ Arının yuvasına çöp dürtme.” sözüyle tehlikeli kişinin kışkırtılmaması gerektiği; “ Arı kadar eri olanın dağ kadar yeri olur.” sözüyle çalışkan kişilerin ve ailelerin her yerde bol kazanç bulacağı; “ Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever.” sözüyle herkesin işine yarayan şeyi benimsemesi anlatılır. Arıyla ilgili bu atasözlerinden başka “ arı baldan mı yoksa dumandan mı kaçır.”, “ arı gibi uçar, akrep gibi sokar.”, “ arı kovana gider.”, “ arı kovanı gibi işler.”, “ arıdan bal almak herkesin karı değil.”, “ arısın söndür balın andan ye” ve “ arıya kovan emanet olunmaz.” atasözleri de edebiyatımızda işlenir¹⁵²⁶.

Edebiyatımızda, sesi iyi çıkmayan, anlaşılmayan sesler için “ arı vızıltısı ” deyimi; gidip geleni çok olmak anlamında “ arı kovanı gibi ” deyimi ve aniden hareket edenler için “ arı gibi sokmak ” deyimi kullanılır¹⁵²⁷. Edebiyatımızda arının atasözü ve deyimlerden başka ninni ve bilmecelerde de konu olduğu görülür. Bir ninni örneğinde arının sesine vurgu yapılır:

Arılar vızıldayanda,
Vızılıyıp dızıluyanda,
Bala laylay laylay!
Ben yavrumu ararım,

¹⁵²² Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.241-42.

¹⁵²³ Mehmet Emin Ertan, *a.t.*, s.241.

¹⁵²⁴ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.283.

¹⁵²⁵ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.24

¹⁵²⁶ E.Kemâl Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık, C.1, İst., 1975, s.17

¹⁵²⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.241; E. Kemâl Eyüboğlu, *a.g.e.*, C.2, s.29.

Analar sızılایanda,
Bala laylay laylay!¹⁵²⁸

Gümüşhane yöresine ait bir bilmece¹⁵²⁹ örneğinde arılar küçük kuşlar olarak düşünülür ve uzun uğraşlar sonunda yaptığı balın ellere sunulduğu söylenir:

Küçücük kuşlar,
Pencerede kışlar,
Kendi emeğini,
Ellere bağışlar.

Bayburt yöresine ait bir bilmece¹⁵³⁰ örneğinde de onun bal yapışına ve insanlara bağışlayışına vurgu yapılır:

İnce ince işler,
Gül yanağın dişler,
Onlardan maya alır,
Bizlere de bağışlar.

Balarısı, arıcılık ve balcılık kültürünün temelidir. Türkçede arı sözü, bütün arı çeşitlerini içine alan bir kelimedir. Arı ve balarısı şeklinde ikili deyişler arı çeşitliliğini ayırmak için kullanılmıştır. Kültürümüzde arılar özellikle balarısı, yaban arısı ve eşek arısı olarak sınıflandırılmıştır. Sarı arı, at arısı gibi deyişler yine yaban arısını belirtmek için kullanılmıştır. Arı yetiştiren ve arılar ile uğraşan Türkler, peteklere girip çıkan arıları tanımlar ve onlar ile arkadaş gibi içli dışlı olmuşlardır¹⁵³¹.

C. Arı İle İlgili Genel Özellikler:

1. Arı-Bal (Asel, Engebin, Sehd):

Bal arıları, binlerce çiçekten topladıkları bal özü ile kovanlarına dönerler. Midelerine depoladıkları bal özünü kovandaki gözeneklere boşaltırlar. Kovanda bulunan ve bal yapmakta görevli olan işçi arılar, bal özünü midelerine alarak onu bir laboratuvar işlemine tabi tutarlar. Ağızdan ağza geçirilen bal özlerinin içindeki sıvı buharlaştırılarak ve içindeki sakarozun değişmesi sonucu bal meydana getirilir. Bal, hazır olunca işçi arılar tarafından daha önce hazırlanmış peteklere doldurulur. Peteklerin üzeri bal mumu denilen madde ile zar halinde kapatılır. Sonbaharda, kovanlardan alınan petekler, eritilerek bal elde edilir. Bal, açık sarıdan, kırmızımsı sarıya kadar değişen renkte, kendine has özel kokuda; tatlı, lezzetli, bir sıvıdır. Taze iken şeffaftır, zamanla koyulaşır¹⁵³².

Bal çok kıymetli bir besin maddesidir. Türkler arasında değişik isim ve sıfatlarla bilinir. Arı yağı, arı sütü, arı boku ve bal arısının ortaya çıkardığı maddeye verilen isimlerdir. Bal arısının yapmış olduğu bal isimleri ise şöyledir: Beyaz bal, gömeç bal, koyu bal, deli bal¹⁵³³. Halk arasında, çok güzel ve istenildiği gibi konuşanlara “ ağızdan bal damlıyor ” deyimini kullanılır. Rüyada bal görmek tadıyla zıtlık arzeder. Tatsızlığa işarettir. Bal yemek,

¹⁵²⁸ Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1982, s.300.

¹⁵²⁹ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmececeler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1979, s.153.

¹⁵³⁰ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.152.

¹⁵³¹ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.2, s.428-31.

¹⁵³² *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Arı ” mad., C.1, s.190.

¹⁵³³ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.11, s.432-33, 436.

miras yemek olarak yorumlanır¹⁵³⁴. Bal, sağlık açısından çok yararlı bir besin olduğu her zaman dile getirilen bir husustur. Balın ihtiva ettiği maddeler ve vitaminler besleyicidir. Mideyi ve gözleri kuvvetlendirir, balgamı keser, boğaz ağrılarını iyi gelir. Çocukları uysallaştırır, kalp çarpıntılarını düzenler, kansızlığı giderir, karın ağrısını keser. Sirke ile karıştırılıp ağızda çalkalandığında ağız kokusunu giderir. Şeker hastalığı dışında hemen hemen bütün rahatsızlıkların tedavisinde kullanılır ve tavsiye edilir¹⁵³⁵.

Edebiyatımızda bal, tatlılığı, lezzeti, güzelliği ve arzu edişi yönüyle çeşitli benzetme ve mecazlar içinde işlenir. Bilmecelerimizde yer alan bal, belirli özellikleri verilerek hatırlatılır:

Kemiksiz leylam,
İliksiz leylam
Bize bişe şey yapar,
O da eşsizdir leylam¹⁵³⁶

1. 1. Bal-Besin:

Bal kıymetli bir besin maddesidir. Tarihin insanlar arasında en eski müşterek besin kaynaklarından biridir. Bal ile çeşitli tatlılar yapıldığı söylenir¹⁵³⁷. Bal, dinimizde övülmüş ve şifalı bir besin olduğu vurgulanmıştır. Kur'ân'da balla ilgili şu ilahi açıklamalar geçmektedir: “ Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve kuracakları evlerden göz göz evler edin, sonra meyvaların hepsinden ye de, Rabbinin müyesser kıldığı yollardan uç.”, “ İçlerinden renkleri muhtelif bir içerek peyda olur ki onda insanlara bir şifa vardır. Şüphesiz bunda tefekkür edecek bir kavim için elbette bir ibret vardır!”¹⁵³⁸. Bal, hadîs-i şerîflerde de şifa ve lezzet olarak vasıflandırılır. Ebu Said el Hudri (r.a.)’ den rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.)’a bir adam gelip: “ -Ya Rasûlullah! Kardeşimin karnı ağrıyor (ishal oldu) demişti. Peygamber (a.s.): “ Bal şerbeti içir buyurdu.” Adam denileni yaptı. Ancak geri gelip: “ -Ya Rasûlullah! İçirdim geçmedi, tam tersi daha çok arttı.” dedi. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap verdi: “ Allah sözünde doğrudur; fakat kardeşinin karnı yalancıdır.”¹⁵³⁹. Bir başka Hadis-i şerife göre Hz. Aişe (r.a.) şöyle demiştir: “ Peygamber (s.a.v.) tatlı olan her şeyi ve özellikler balı severdi.”¹⁵⁴⁰.

Bal bedenlerin şifa kaynağı, kırk derdin devasıdır, Fehîm, bir beytinde sevgilinin dudağını lezzet yönünden bala benzeterek sevgilinin dudağının insana can verdiğini söyler. Böylelikle balın balın besin değeri ve insan için önemi hatırlatılır. Şair, bu beyitte balı yiyenin belasını da yemekten geri duramayacağı belirtilir. Sevgilinin kirpiği şekil yönüyle arının iğnesine benzetilir. Sevgilinin zehirli kirpiği aşğın içini zehirler:

Gerçi la ‘li nûş-ı cân lîkin müje nîş-âzmâ
Cümlesi tursun yeter ben bî-dile turfa belâ
Fehîm-i Kadîm, s.272, T.V, 2/3.

¹⁵³⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.246.

¹⁵³⁵ Mehmet Emin Ertan, *a.t.*, s.247.

¹⁵³⁶ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.154.

¹⁵³⁷ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, C.11, s.445.

¹⁵³⁸ Elmalı Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Şenyıldız Yayınevi, İst. 1997. s.275. (Nahl Süresi, 16/68-69).

¹⁵³⁹ Tercüme: Hasan Alioğlu, *Buhâriden Seçilmiş Hadisler*, Erkam Yay., İst., 1988, s.480.

¹⁵⁴⁰ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.247.

“ Her ne kadar dudağı can balı ise de kirpiğı, zehirli iğneyi dener, hepsi bir kenara dursun, ben aşığa bu yeni bela, bu yeni felaket yeter.”

Karacaoğlan arı ve bal ile ilgili ayet ve hadislerde belirtilen hususları aşağıdaki koşmasında hatırlatır. Arıda ve balda birçok mucize gizlidir. Arıların birbir çiçeğı gezerek oluşturdukları balın besin değeri ve önemi çok büyüktür:

Sakının ağalar, beğler küçükten,
Yanağı gamzeli, eğri bucaktan,
Arılar bal alır binbir çiçekten,
Nezaket arıda, balda neler var.

Karacaoğlan, s.105, Koş., 154/2.

Karacaoğlan bir başka şiirinde balın kaymak ve yağ gibi besinlerle beraber yendiğinde farklı bir lezzetin ortaya çıktığı gerçeğini dile getirir. Ayrıca bu şiirde yiğidin ikrarı taze yağ, güzelin sözü bala benzetilerek lef ü neşr yapılmıştır:

Kolda götürürler şahanı bâzı,
Her da'yim severler gelini kızı,
Yiğidin ikrârı, güzelin sözü,
Taze yağı bala katmış gib' olur.

Karacaoğlan, s.326, D., 451/3.

1.2. Bal-Tabağa Koyulması:

Balın tabağa konulup sofraya öyle getirilmesi geleneksel bir durumdur. Âşık Ömer, bir şiirinde gelini tastaki şerbete; kızı da tabaktaki bala benzetir. Gelin daha kıpır kıpır olması, sağa sola laf yetiştirmesi dolayısıyla şerbete; kız ise sevecen ve durgun olması yönüyle bala benzetilir:

Gelinin gözleri bende
Kız cefâlar etmez dosta
Gelin şerbet gibi tasta
Kız tabakta bala benzer

Âşık Ömer, s.418, Semâî, 633/2.

1.3. Bal İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1.3.1. Bal-Âşık:

Bal, âşık benzetmesi Karacaoğlan ve Âşık Ömer'de görülür. Âşık Ömer aşağıdaki dördlüğünde aşığın sözünü rahatlık, duruluk ve güzellik yönüyle bala benzetir. Ayrıca şair, bu dördlüğünde edebiyatımızda sıkça kullanılan “ meyve veren ağaç taşlanır.” atasözünü kullanarak nasihat eder. Şiddetin tabiatında tembelliğın olduğunu söyler:

Lâ deme ey perî pendim aseldir
Ağır ol yeğınlik tab'a keseldir
Şerer-i meyvaya darb-ı meseldir
Dokunur a'dâdan bin seng-i hârâ

Âşık Ömer, s.26, Koş., 16/3.

Karacaoğlan'da âşık, bal olup sevgilinin al yanağına konmak ister:

Gizli sırrın yâd illerde deyeyim,
Bal olayım, al yanağına konayım,
Kerem eyle, ak gerdandan emeyim,
Top kara zülfünün aralarından.

Karacaoğlan, s.116, Koş., 169/3.

1.3.2. Bal-Dudak:

Bal ile dudak arasında kurulan benzetme renk, yakıcılık ve tatları yönüyledir. Bazı bal türleri renk olarak kırmızıya çalar, bazı türleri sarıdır, bazı türleri ise yakıcıdır. Fehîm bir beytinde Cebrail’i sineğe, sevgilinin dudağını da bala benzetir. Sevgilinin dudağının lezzeti Cebrail’in başını döndürür. Tıpkı sevgilinin bal dudağına üşüşen sinek gibi hararetin tesiri ile kendinin şarabın içinde bulur. Sevgilinin dudağı, rengi, berraklığı, saflığı sebebiyle bala benzetilir. Hırs, Cebrail’in sevgilinin dudağına ulaşmasını engellemiştir. Onu tıpkı saf bala üşüşen sinek gibi şaraba düşürmüştür. Bal, dudak, şarap aynı renktedir:

Lebün hayâline Rûhü’l-kudüs şarâba düşer
Meges-misâl ki hırs ile şehd-i nâbâ düşer
Fehîm-i Kadîm, s.384, G., 60/1.

“ Cebrail, senin dudağının hayaliyle, hırs ile saf bala üşüşen sinek gibi şaraba düşer”

Âşık Ömer, bir koşmasında sevgilinin dilini şekere, dudağını da bala benzetir. Dudağın bala teşbihi renk ve tat yönüyledir:

Camâlin görmesem cânım yerinür
Gayrı bana dünyalar mı görünür
Gönül zülfü sevdâsına sürünür
Dili sükker ol lebleri bale ben
Âşık Ömer, s.60., Koş., 99/3.

Karacaoğlan da Âşık Ömer gibi tat ve renk yönüyle bal dudak benzetmesini kurar. Aşağıdaki şiirde ayrıca 17. Yüzyılda (günümüzde moda olan) altın hızmanın dudak üstüne takılma âdeti olduğu görülür:

Karacaoğlan der ki: Salınıp gezme,
Gören âşıkların bağırmı ezme,
Bal dudak üstünde altın hırızma,
İnciden diş gördüm dil kenarında.
Karacaoğlan, s.209, Koş., 305/4.

1.3.3. Bal-Hurma:

Bal ile hurma arasında kurulan benzetme lezzetleri ile tatları yönüyledir. Âşık Ömer bir şiirinde elmayı şekere; hurmayı bala benzetmektedir. Hurmanın elmaya göre daha tatlı ve leziz olması bal ile şeker arasındaki mukayesiyi gösterir:

Sinem bağında bitmiş bir ağaçta iki dal
Biri elma bir hurma biri sükker biri bal
Âşık Ömer, s.100, G., 191/1.

1.3.4. Bal-Kız:

Bal ile kız arasında kurulan benzetme saflık, temizlik, el değmemişlik, berraklık ve güzellikle ilgilidir. Bal-kız teşbihi Karacaoğlan'ın birkaç şiirinde görülür. Gelin tastaki şerbete; kız tabakta veya petekteki bala benzetilir. Aşağıdaki dörtlükte kız, el değmemişlik güzellik ve saflık yönüyle petekteki bala benzetilmiştir. Bilindiği gibi petekteki bal muhafazaya alınmış üzerine koruma çekilmiş bir vaziyettedir:

On dokuzda olur hasta,
Zülüfleri deste deste,
Selin şeker, şerbet tasta,
Kız petekte bala benzer,
Karacaoğlan, s.330. D., 455/8.

1.3.5. Bal-Sevgili:

Arı ile çiçek arasındaki ilişki, âşık ile sevgili arasında da vardır. Arı-çiçek ilişkisinden bal ortaya çıkar. Âşık-sevgili ilişkisi ortaya aşkı ve sevgiyi çıkarır. Karacaoğlan bir koşmasında âşıkları arıya; sevgiliyi de bala benzetmiştir. Sevgili, yeryüzünde arıların balı ve gıdasıdır:

Gökyüzünde meleklerin pîrisin,
Yeryüzünde arıların balısın,
Yeni açmış has bahçenin gülüsün,
Kömür gözlüm, kıymatını bilene.
Karacaoğlan, s.178, Koş., 260/2.

1.3.6. Bal-Söz:

Bal şifa kaynağıdır. Yiyenin derdine derman olur. Hastayı iyi eder. Güzel ve tatlı söz de böyledir. Kişileri birbirine bağlar, sıkıntıları giderir. Güzel sözle derde derman bulunur. Güzel ve tatlı söz dertli olanlara bal misali, şifalı olur. Sözün güzelliği onu bal seviyesine çıkarır:

Bülbülün de gerçi adı anılır
Güftesin iştise virdin yanılır
Dehânın bârında yâre unulur
Şirin cevabına bal pesend eyler
Âşık Ömer, s.71, Koş., 124/4.

Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde sözü güzellik, tatlılık yönüyle bala teşbih eder. Şair, seher vaktinde gelinin hoş ve güzel sözlülüğünü ve onu iyi karşılmasını “ bal bulaşmış dudağına, diline ” sözüyle açıklar:

Seherde uğradım ben bir geline,
Bal bulaşmış dudağına, diline
İkrar verdiğin kavil yerine,
Salına salına gelmen mi gelin?
Karacaoğlan, s.191, Koş., 277/1.

1.3.7. Bal-Yanak:

Bal ile yanak ve dudak arasında kurulan ilgi ve benzetmeler renk ve tat yönüyledir. Bal, yanak, dudak kırmızımsı renktedir. Karacaoğlan bir koşmasında sevgilinin al yanağını bal diye emmek ister:

Irakta yitirdim, yakında bulsam,
Mevlâ izin verse, koynuna girsem,
Al yanaklarından, bal deyi emsem,
Dudağından akar balı kızların.

Karacaoğlan, s.176, Koş., 256/2.

1.3.8. Bal-Zemzem Suyu:

Bal, Allah'ın bir mucizesidir. Zira çiçek tozlarından yapılan bu madde; gıda, şifa, lezzet ve hikmet kaynağıdır. Mekke civarından çıkan ve kutsal kabul edilen zemzem suyu da bir hikmet ve şifa kaynağıdır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde kızın al yanağından akan suyu zemzem suyuna daha sonrada bu zemzem suyunu bala benzetir:

Sevdiğim kısa boylu,
Dalın gür de, gölgen koyu,
Al yanakta zemzem suyu,
Kız akıyor, bal mı yoksa?

Karacaoğlan, s.266, Semâî, 377/2.

2. Arı-Bal Yapması:

Bal arıları, çiçeklerden, ağızları yardımı ile topladıkları bal özünü, bal kursaklarına doldurarak kovanlarına taşırlar. Daha sonra bu bal özünü kovandaki hücrelere boşaltırlar. Kovanda bulunan ve bal yapmakla görevli olan işçi arılar, bal özünü midelerine alarak onu bir laboratuvar işlemine tabi tutar. Ağızdan ağza geçirilen bal özlerinin içindeki sıvı buharlaştırılarak ve içindeki sakarozun (midede) değişmesi ile balı meydana getirirler. Daha sonra bu bal işçi arılar tarafından daha önce hazırlanan petek gözlerine doldururlar¹⁵⁴¹. Halk şairi Karacaoğlan, yukarıda aşama aşama anlatılan bal yapım işlemi bir koşmasında bir araya getirir. Arının bin bir çiçekten bal özünü alarak petekler meydana getirdiğini söyler:

Ağalar, sakının beni küçükten,
Beğleri gamzeli, eğri bıçaktan,
Arı, petek tutar bin bir çiçekten,
Hesap et arıda, balda neler var.

Karacaoğlan, s.167, Koş., 244/2.

Karacaoğlan bir başka koşmasında arının bal yapma konusundaki ustalığına değinir. Onun peteği balla doldurması bu ustalığa delildir:

Karac'oğlan der ki: Yiğidin kârı,
Peteği bal eder, ustadır arı,
Sana derim, sana, Beyler Çınarı,
Ne tarafından ince belli yâr gitti?

Karacaoğlan, s.153, Koş., 224/3.

¹⁵⁴¹ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, a.g.mad., s.190.

Âşık Ömer, arının varlığını ve inlemesini bal yapma uğraşı olarak yorumlar:

Ebâbilin nedir dağ ile kârı
Süglün ile çakır kuşunun varı
Cihânda bal için zâr oldu arı
Eyyüb kurdlarından aslı ibtidâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/27.

Edebiyatımızda oldukça yaygın olarak kullanılan “ belası balına deymemek” deyimini Karacaoğlan bir dördlüğünde kısmen işlemiştir. Yaradan’ın arıya bal yapma özelliğinin yanında insanın canını yakacak sokma özelliğini de verdiğini söyler. Karacaoğlan da arı sesini Âşık Ömer gibi inlemek, ağlamak olarak yorumlar. Arının belasını çekemeyen, bal yiyemez:

Dağlara baş vermiş lâlesin vermiş,
Küffâra Hayber’in kalasın vermiş,
Arıya bal vermiş belâsın vermiş,
Arı ağlar bana balımdan oldu.
Saim Sakaoğlu, Karacaoğlan, s.638, 474/3.

3. Arı-Çiçek:

Çiçekler, arıların besin maddesi ve balın ana kaynağıdır. Arılar, yukarıda genişçe ifade edildiği gibi çiçekten aldıkları bal özünü gerekli işlemlere tabi tutup bal elde ederler. Çiçeklerin doğayı güzelleştirmenin yanında binlerce canlıya besin olmaları dikkate değer bir durumdur.

3.1. Çiçek-Bal Kaynağı:

Bal arısı, Allah’ın lütfuyla ve verdiği kabiliyetle, çiçekli mevkileri, eliyle koymuş gibi, kolayca bulur ve onlardaki tatlı ve nefis kokulu usareyi alarak geri döner¹⁵⁴². Çiçek aramak için kovandan ayrılan arı, dönüşte yanılmamak için belli başlı mevkilere dikkat eder, hafızaları çok kuvvetlidir:

Deli gönül, gezer gezer gelirsin,
Arı gibi, her çiçekten alırsın,
Nerde güzel görsen, orda kalırsın,
Ben senin derdini çekemem gönül.
Karacaoğlan, s.353, Tür., 478/1.

Ağalar, sakının beni küçükten,
Beğleri gamzeli, eğri bıcaktan,
Arı, petek tutar binbir çiçekten,
Hesab et arıda, balda neler var.
Karacaoğlan, s.167, Koş., 244/2.

Âşık Ömer, aşağıdaki dördlüğünde kendisini arıya benzetir. O da tıpkı arı gibi dünya çiçekliğinden bal özünü almıştır:

¹⁵⁴² Kemâlettin Demirî, *a.g.e.*, s.281.

Câna her ne devr elinden irişe cevri ü sitem
Hâtırım buldu tesellâ çekmezem andan elem
Hemnişnim hemdemim der ü belâ endûh u gam
Bu şüküfestân-ı dehrin dopdolu zembûruyım
Âşık Ömer, s.253, Murab., 437/4.

3.2. Çiçekle ilgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

3.2.1. Çiçek-Âşık:

Çiçeğin etrafına gıda olması gibi âşık da kendini bir değer olarak görür. O da çiçek gibi hep saldırı altında kalmıştır. Bir hücumla maruzdur. Âşığın vücudu ile çiçeğin yüzeyi birbirine benzetilmiştir. Çiçek yüzeyinde kıl şeklinde bulunan ince tüyler iğne şeklindeki oklara benzetilmiştir. Ayrıca arıların ayak ve karın kılları da çiçekten toz almaktadır. Arıların bu tüyleri oka benzetilir. Zevksizler her ne kadar âşığı yerse onu yadırgasa da ondan faydalanmak için adeta hücum etmişlerdir. Onlar bal vermeyen bir çiçek, âşık ise bal menbaıdır:

Tenümde mûy degül ta'n-ı bî-mezâkândan
Şukûfe-veş hedef-i tîr-i niş-i zembûram
Fehîm-i Kadîm, s.180, K., 14/10.

3.2.3. Çiçek-Kız:

Kız, güzellik, saflık, masumluk ve temizliğin sembolüdür. El değmemiş, bozulmamış bir çiçektir. O, al çiçeklerin moru, yiğitlerin nuru, peteklerin balı olan temiz bir arıdır:

-Kız da der ki: Al çiçeğin moruyum,
Yiğitlerin bedestende nuruyum,
El değmedik bir tanecik arıyım,
Peteklerin mühürlüdür bal ile.
Karacaoğlan, s.67, Koş., 99/2.

3.2.4. Çiçek-Sevgili:

Çiçek ile sevgili arasında renk, kaynak olma, güzellik vs. yönlerden benzerlik kurulur. Sevgili, yeşil giymiş güzel bir çiçektir. Arılar da bu güzel çiçekten bal almak için onun ak gerdanına konar:

Karacaoğlan der ki: gördüm bir güzel,
Sıdk ile bakıp da eyleme nazar,
Al, yeşil geymiş daima gezer,
Arı konar, ak gerdandan bal alır.
Karacaoğlan, s.323, Koş., 324/4.

4. Arı-Mekân:

Arı mekânı deyince akla belli başlı yerler gelir. Özellikle çiçekler, yaylalar, kovanlar, bağlar ve bahçeler arının mekânlarıdır. Âşık Ömer bir dörtlüğünde kendisini çiçekten bal özünü almış bir arıya benzetir. Mekânının da cihan çiçeği olduğunu söyler:

Câna her ne devr elinden iriŖe cevri ü cefâ
Hatırım buldu tesellâ çekmezem andan elem sitem
HemniŖnim hemdenim derd ü belâ endûh u gam
Bu Ŗu küfestân-ı dehrin dopdolu zembûrüyüm
ÂŖık Ömer, s.253, Murab., 437/4.

Karacaoğlan arının mekânını daha geniş bir Ŗekilde ele alır. Yeryüzü arıların bal aldığı yerdir:

Gökyüzünde meleklerin pîrisin,
Yeryüzünde arıların balısın,
Yeni açmış has bahçanın gülüsün,
Kömür gözlüm, kıymatını bilene.
Karacaoğlan, s.178, KoŖ. 260/2.

5. Arı-Oğul Vermesi:

Arılar belirli dönemlerde oğul verir. Çünkü oğul vermek suretiyle nesillerini devam ettirirler. Arıların bulunduğu kovandan yeni ve genç ana arıyla ayrılan arıların bir ŖarmaŖıđa veya ağaca toplanmalarına oğul adı veriler. Oğul arılarının yapmış olduğu bal, çok açık renkli ve ziyadesiyle güzeldir¹⁵⁴³. Karacaoğlan, aŖađıdaki yaŖ destanında arıların oğul vermesini ve oğul balının güzelliğini iŖler. Ŗair, ayrıca on iki yaŖına girmiş sevgilisini oğul vermiş bala benzetir:

On birinde bir yâr sevdim,
Taze açmış güle benzer,
On ikide Ŗeker, Ŗerbet,
Oğul vermiş bala benzer.
Karacaoğlan, s.339, D., 495/1.

6. Arı-Petek:

Kovan, bal arıları için yapılan kare Ŗeklinde bir kutudur. Ön alt kısmında arıların giriŖ çıkıŖ yaptığı yer bulunur. Kovanın üstü kapaklıdır. Bu kapak bal alma iŖlemlerinde ve arının her türlü bakımı iŖleminde kaldırılır ve iŖlem bitince örtülür. Kovan yapımı için çam ağacı tercih edilir. Bal arılarının kovanlarına bakıldığı zaman kovana asılı halde duran bal mumu tabakaları ve onları peteğe dönüŖtürmek için çalıŖan iŖçi arılar görülür. Arılar, bal mumu yapmak için karın halkalarının arasındaki bezlerden sarı veya koyu renkte yumuŖak bir madde salgırlar. Bal mumu deyince akla arının hazırladığı petekteki mum gelir. Bal mumu elde etmek için, önce petekler baldan ayrılır, sonra kaynar suya atılır. Suyun üstünde toplanan bal mumu toplanarak elde edilir¹⁵⁴⁴. Halk arasında, balın petekli olarak sızdırılmadan yenilmesi halinde iç organların kalaylandığına inanılır. Arının bal yapması ne kadar düşündürücü ve olağanüstü bir olay ise, balın muhafazası için bal mumundan imal ettiği muntazam ve bir birine bitişik altı köŖeli peteklerin vücuda getirilmesi de belki daha üstün bir başarıdır. Karacaoğlan, aŖađıdaki Ŗiirlerinde arıların petekleri bal ile doldurup sırlaması ve petek ağızlarının arılar tarafından mühürlenmesi gerçeğini dile getirir:

¹⁵⁴³ Kemâlettin Demirî, *a.g.e.*, s.281.

¹⁵⁴⁴ Bahaaddin Ögel, *a.g.e.*, C.11, s.427.

Arılarda petek verir sırınan,
Gönlümün gamı da doldu nurunan,
Gizli gizli konuşurum yârinen,
Ecel böyle devre zamanda geldi.
Karacaoğlan, s.117, Koş.,170/3.

-Kız da der ki: Al çiçeğin moruyum,
Yiğitlerin bedestende nuruyum,
El değmedik bir tanecik arıyım,
Peteklerin mühürlüdür bal ile.
Karacaoğlan, s.67, Koş., 99/2.

Petek ile kız arasında kurulan ilgi ve benzetme el değmemişlik, güzellik, tatlılık, saflık dolayısıdır. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde gelini tastaki şerbete; kızı ise petekteki bala benzetir. Nasıl şerbet, saflığını yitirip bir değişme uğruyorsa gelin de el değmemişliğini ve saflığını yitirip şerbete benzer:

Gelinin lebleri beste,
Kız eyledi beni hasta,
Gelin, şeker şerbet tasta,
Kız, petektete bala benzer.
Karacaoğlan, s.196, Semâî, 419/5.

7. Arı-Ses:

Sesi iyi çıkmayan, anlaşılmayan sesler için “ arı vızıltısı ” deyimi kullanılır. Arı sesi uzaktan uğultu halinde duyulan, yaklaştıkça şiddetini artıran kulak tırmalayıcı bir sestir. Özellikle eşek arısının sesi daha kalın ve korkutucudur. Fehîm bir şiirinde zahit ile eşek arısı; âşık ile tambur arasında ses yönüyle benzerlik kurar. Âşığın sesinin hoşluğu tambur sesine; zahitlerin kulak tırmalayıcı sesi, eşek arısı sesine benzetilmiştir. Böylelikle zahit sesi ile âşık nağmesi arasındaki zıtlık vurgulanmış olur:

Zikr-i zühhâd ile bir mi negâmât-ı ‘uşşâk
Sît-i zenbûr hem-âvâze-i tanbûr olmaz
Fehîm-i Kadîm, s.276, Kıt., 1/5.

“ Hiç zahitlerin zikirleri ile aşıkların nağmeleri bir olur mu? Eşek arısı sesi ile tanbur sesi aynı değildir.”

Âşık Ömer ise arı sesini inleme olarak yorumlar:

Ebabilin nedir dağ ile kârı
Süğlün ile çakır kuşunun varı
Cihânda bal için zâr oldu arı
Eyyüb kurdlarından aslı ibtidâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/27.

8. Arı-Sokması:

Arı denilince akla bal ve sokması gelir. Arının görevi bal yapmaktır. Kendisini ve yuvasını savunmak amacıyla sokabilir. Bal arısı dışındaki arıların iğnesi (sancak) düzdür. Onun için defalarca sokabilirler. Ancak sancak içerde kalmadığı için büyük tehlike

oluşturmazlar. Bal arısının iğnesi çengellidir. Soktuğu takdirde sancak içerde kalır. Bal arılarının sokması çok tehlikeli ve hatta alerjisi olanlar için öldürücü olabilir. Aralıklı arı sokmasının vücuda özellikle romatizmaya iyi geldiği söylenir. Arı hücumu tıbbi müdahale gerektirir. Arının soktuğu yere domates salçası veya taze domates koyulması şişi engelleyebilir. Amonyak ve köz halindeki kibrit çöpü sokulan yere uygulandığında iyi olur.¹⁵⁴⁵

Dişi arılarda karnın uç tarafından ileri geri hareket ettirilebilen ve bir zehir kesesine bağlı bulunan zehir iğnesi vardır. Arılar kendilerini korumak ve yuvalarını savunmak amacıyla bu iğneyi kullanırlar. Aşağıdaki beyitte Fehîm, “ vücudumdakiler kıl değildir, zevksizlerin yermelerinden dolayı eşek arılarının iğne şeklindeki oklarına hedef olmuş bir çiçeğim. ” diyerek kendisini çiçeğe, zevksizleri eşek arısına, onların kötü sözlerini de eşek arılarının iğnelere benzetir. Ayrıca şair bu iğneleri şekil yönüyle oka benzeterek kendisinin hedef tahtası durumundaki bir çiçek olduğunu söyler:

Tenümde mûy değül ta'n-ı bî-mezâkândan
Şukûfe-veş hedef-i tîr-i nîş-i zembûrem
Fehîm-i Kadîm, s.180, K., 14/10.

9. Arı-Zehir:

Bal ve zehir kaynak olarak arıdan hasıl olur. Birisi can bağışlayıp, şifa verirken diğeri bela ve felaket olabilir. Öyle ki belası yüzünden insanlar arıcılıkla uğraşmak istemezler. Ancak arının belasını çekmeyen balını da kolay kolay yiyemez. Fehîm bu durumu bir beytinde dile getirir. Şair, aşağıdaki şiirinde bal-dudak; kirpik-zehirli iğne benzetmelerine kurarak balın şifa, iğnenin ise felaket olduğunu ifade eder. Bal ile dudak arasındaki ilgi renk, tat ve hayat vermeleri itibariyledir. Sevgilinin kirpiğinin nasıl âşık için belaysa, iğne de bal yiyen için beladır. Ancak âşık, tıpkı bal için iğneyi göze alan kişi gibi sevgilinin dudağı için kirpik zehirli okunu göze alır:

Gerçi la'li nûş-ı cân lîkin müje nîş-âzmâ,
Cümlesi tursun yeter ben bî-dile turfa belâ
Fehîm-i Kadîm, s.272, T.V, 2/3.

D. Arı İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1.Arı-Âşık:

Âşık kendisini dünyanın bütün çiçeklerinden bal almış, feyizlenmiş bir arıya benzetir. Burada çiçekler sevgili, arılar ise âşıktır. Âşık bütün sevgilileri dolaşır ve feyzini alır:

Câna her ne kadar elinden irişe cevri sitem
Hâtırım buldu teselli çekmesem ondan elem
Hem-nişinim hem-demim derd-ü belâ endûh ü gam
Bu şükûfestân-ı dehrin dopdolu zembûrüyüm
Âşık Ömer, s.253, Murab., 437/4.

2. Arı-Kız:

Arı ile kız arasında kurulan ilgi saflık, temizlik, kaynak, can acıtma ve şifa vermeleri yönüyle kurulur. Arı, canlara şifa verir. Ancak şifa verirken de iğnesiyle can yakar. Sevgili de

¹⁵⁴⁵ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.627.

âşığı ruhuna güzelliğiyle can verir. Ancak naz ve işveleriyle her daim âşığı yakar. El değmemişlik saflığı temizliği ifade eder. Arı ve kız bu yönüyle birbirine benzetilir. Karacaoğlan aşağıdaki koşmalarında gelin ve kızı karşılıklı olarak konuşturur. Aralarında bir atışma vardır:

-Kızda der ki; Al çiçeğin moruyum,
Yiğitlerin bedestende nuruyum,
El değmedik bir danecik arıyım,
Peteklerim mühürlüdür bal ile.

Karacaoğlan, s.67 Koş., 99/2.

-Gelin derki: yaylaları yaylasın,
Çıkar yükseklere seyran eylersin,
Kuzum gelin, niçin yalan söylersin?
El değmemiş arıda bal olur mu?

Karacaoğlan, s.67, Koş., 99/3.

3. Arı-Gönül:

Arı ile gönül arasındaki benzetme hallerindeki kararsızlık dolayısıyladır. Arı bir değil bütün çiçekten bal alır. Gönül de böyledir tek çiçeğe konmaz. Her çiçeğe konmak ister. Nerde bir güzel görse onda kalır:

Deli gönül, gezer gezer gelirsin,
Arı gibi her çiçekten alırsın,
Nerde güzel görsen, orda kalırsın,
Ben senin derdini çekemem gönül.

Karacaoğlan, s.353, Tür., 478/1.

4.Arı-Zahit:

Zahitle arı arasında kurulan ilgi ve benzetme sesleri yönüyledir. Zahidin söylemlerinin değersiz ve anlaşılmasız oluşu, gale alınmaması ile eşek arısı sesinin anlaşılmasızlığı ve kulak tırmalaması birbirine benzetilir. Ayrıca zahit din yolundan başında olduğu için söylemleri hep korkutmaya dönüktür. Kaba konuşur ve herkesi cehennem ateşiyle korkutur. Eşek arısının sesi de insanlara büyük korku verir ve yaklaştığında kişi ondan kaçır:

Zikri zühhâd ile mi negamât-i ‘uşşâk,
Sît-i zembûr hem âvâze-i tanbûr olmaz

Fehîm-i Kadîm s.276, Kıt., 1/5.

3. ATEŞBÖCEĞİ:

Ateşböceğine Türkçede ateşböceği, yıldızböceği, yıldırım kurdu, yıldız kurdu; Farsçada şeb-tâb, kirm-i şebefrûz; Arapçada ise veledüz-zina derler. Ayrıca ateş böceğine değişik dillerde kemice ve sirac isimleri de verilir¹⁵⁴⁶.

Ateşböceği, kınkanatlı böceklerin ateş böceğigiller familyasına bağlı bir cinsidir. Ateşböcekleri 8-15 mm büyüklüğündedir. Bu böceklerin karınlarının altında parlama organları vardır. İri gözlü olan bu böceklerin dişileri kanatsızdır. Ateşböcekleri ilkbahar ve

¹⁵⁴⁶ Mütercim Âsım, a.g.s., s.715; *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ank., 2005, s.142; Ahmet Fefik Paşa, a.g.s., s.26.

yaz akşamları etrafa ışık saçtığı bilinir. Dişileri kanatsız olduğu için uçamaz, toprak üzerinde dolaşır. Erkekler uçurlar ve saçtıkları ışık sayesinde birbirlerini bulurlar¹⁵⁴⁷. Ateşböceği, uzuncadır. Rengi gri veya esmerdir. Ateşböcekleri sarı-yeşil bir ışık çıkarırlar. İnsan gözü bu ışığa karşı çok duyarlıdır. Vücut örtüleri oldukça yumuşaktır. Nemli bölgelerde yaygın olarak görülür¹⁵⁴⁸.

Sürekli ya da uzun süreli ışık saçan kandil böceklerine de bazen ateşböceği dendiği olur. Ancak gerçek ateşböceklerin saçtıkları ışık kısa süreli ve kesik kesiktir. Ateş böceğigiller familyasının en iyi bilinen türü Avrasya ateşböceğidir. Bu türün erkeği kanatlı ve iri gözlüdür; dişinin kanatları yoktur, gözleri de daha küçüktür. Ateşböceklerinin karın altındaki özel ışık organları vücudun son bölümünde yerini alır. Yassı, koyu kahverengi ya da siyah renkli gövdelerinde genellikle yer yer turuncu ya da sarı lekeler bulunur. Bu familyanın bazı türlerinde hem erkek hem de dişi kanatlı ve ışık saçıcıdır. Ateşböceğinin erişkin olanı çiçektozu ve balözülüyle beslenir. Bazı türleri toprakta yaşayan larva, salyangoz ve sümüklü böceklerle beslenir. Bu böcekler, avının vücuduna sindirme yardımcı bir sıvı aktarırlar. Ateşböceklerinin ışığı erkek ile dişinin buluşmasını sağlayan işaret sisteminin bir parçasıdır. Işık saçmasının hızı, sıklığı ve dişinin erkeğe yanıt vermesinden önce geçen süre özel anlamlar taşır. Bazı kurbağalar ateşböceğini çok yer¹⁵⁴⁹.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Ateşböceği:

Farslar ateşböceğine şeb-tâb derler. Bu kelimeyi yıldız böceği anlamında da kullanırlar. Pervaneye şebih bir böcektir. Geceleri uçar ve kuyruğunun ucu ateş gibi parlar. O parlayan kısım fazlasıdır derler.

Edebiyatımızda pinpirikli ve tez canlı insanları betimlemede “ ateş böceğini görse yangın sanır ” atasözü kullanılır¹⁵⁵⁰. Kırşehir yöresine ait bir bilmece örneğinden onun on ay yatıp iki ay görüldüğü anlaşılır. Onun geceleri ışık saçmasında fener yakıp etrafa bakmak olarak yorumlanır:

On ay yatar,
İki ay kalkar,
Feneri yakar,
Etrafa bakar¹⁵⁵¹.

C. Ateşböceği İle İlgili Genel Özellikler:

Ateşböceğine sadece Fehîm'in şiirlerinde rastlanır.

1. Ateşböceği-Ateş (Işık) Saçması:

Ateşböcekleri karınlarının altındaki parlama organlarıyla ilkbahar ve yaz akşamlarında etrafa ışık saçarlar. Ateşböceklerinin saçtıkları ışık kısa süreli ve kesik kesiktir. Ateşböceği ile ilgili şiir örneklerine Fehîm' de rastlanır. Fehîm, bir beytinde “Ateşböcekleri, havayı mum ve pervâne ile öylesine doldurdular ki Nil, ateşe tapanların mabedi, içindeki balıklar da ateşte yaşayan semender haline geldi.” diyerek Nil nehri ve çevresinde ateşböceklerinin çokluğuna dikkat çeker. Şair mübalağalı bir anlatımla onların saçtığı ışığın gücü ve parkalığıyla Nil nehrinin ateşe tapanlarının mabedî haline geldiğini söyler. Ateşböcekleri aynı zamanda bir

¹⁵⁴⁷ *Türk Ansiklopedisi*, “ Ateşböceği ” mad., C.4, s.132.

¹⁵⁴⁸ *Meydan Larousse*, “ Ateşböceği ” mad., Meydan Yay., C.1, s.820.

¹⁵⁴⁹ *AnaBritannica*, Ateşböceği ” mad., Ana Yay., C.2, s.559.

¹⁵⁵⁰ E. Kemâl Eyüboğlu, *a.g.s.*, C.1, s.26

¹⁵⁵¹ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.158.

mum vazifesi görerek pervânelerin etraflarına toplanmasına sebep olmuştur. Nehirde yaşayan balıklar ise ateş içinde yaşadığına inanılan (bkz. Semender mad.) semender olmuştur. Işığa meyli olduğu bilinen pervânelerin ateşböcekleri etrafında toplanmaları ilgi çekici bir hayal gücüdür:

Olup âteş-kede Nîl ü semender oldu bahrîler
Hevâyîler hevâyı eyledi pür-şem ‘ ü pervâne
Fehîm-i Kadîm, s.142, K., 7/27.

D. Ateşböceği İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Ateşböceği-Âşık:

Ateşböceği ile âşık arasındaki benzetme ışık yönüyle kurulur. Âşık, kendisini ateşböceğinin elmas madeni olarak görür. Elmas ile ateşböceği saçıkları ışık dolayısıyla bir arada kullanılır. Ateşböceğinin ışığı etkisiz ve kesik kesiktir. Bu yönüyle billur bir ayna ardından gelen güneşi anımsatır.

Eğerçi ma ‘den-i elmâs-ı şebçerâğam hem
Bilûr âyîne-veş lîk mihr-i bî-nûram
Fehîm-i Kadîm, s.178, K., 14/4.

“ Her ne kadar geceyi aydınlatan (böcek) elmas madeni isem de billur bir ayna gibi ışıksız güneşim.”

2. Ateşböceği-Ay:

Ateşböceği, ay ve yakut arasında kurulan ilgi parlaklık ve ışık saçmaları yönüyledir. Ay, âlemin süsleyicisi, ateşböceği gecenin süsleyicisi, yakut ise eşyanın ve kişinin süsleyicisidir. Şair, aşağıdaki beyitte kendi fikir dünyasını (geceyi aydınlatan) ateşböceği yakutuna, onu da âlemi süsleyen aya benzetir. Dolayısıyla şair, kendi şiir gücünü, fikrini karanlığı aydınlatan aya benzetir:

Cihân-ı çarhda bir şeb-cerağ-ı re’yi gibi
Nazîr olur mı dahı mâh-ı ‘âlem-ârâya
Fehîm-i Kadîm, s.152, K., 8/16.

3. Ateşböceği-Mum:

Ateşböceği ile mum arasında saçıkları ışık dolayısıyla ilgi kurulur. Mumun belli belirsiz ışığı ile ateşböceğinin kesik kesik yanan ışığı kurulan bu ilgi de önemlidir:

Olup âteş-kede Nîl ü semender oldu bahrîler
Hevâyîler hevâyı eyledi pür-şem ‘ ü pervâne
Fehîm-i Kadîm, s.42, K., 7/27.

4. ÇEKİRGE:

Çekirgeye Türkçede ve Türk lehçelerinde, çerkirge, çevirtke, çayırtka, çoğurtga, çökartga sarança, sinirtka, şegirtke, çekirtge, çigirtka, sikirtka, çegirtke, çekatka; çekürge, çağirtka, çegertki, çegertkiş, çegelgi, çeketkü, çizilge, sarıçga, sarışka, sarsığa, segertkiş,

sırıkça, şekertge; çekürce, çekürcek, çekürek, çekürtge gibi isimler verilir¹⁵⁵². Çekirgeye Farslar melâh; Araplar ise cerâd ismini verirler¹⁵⁵³. Çayır çekirgesine çırcır, cırlak, debâ; ot çekirgesi hüsbân; ocak çekirgesine sırsır ve orak çekirgesine ise ağustos böceği adı verilir¹⁵⁵⁴.

Çekirge, düz kanatlılar takımının sıçrayıcı böcekler sınıfındandır. Bazı türleri göçmen olan çekirgeler bitkiyle beslenir. Erkek çekirgelerde ses çıkarma organı vardır. Bazılarının anteni çok kısa, bazılarının ise çok uzundur. Bazı dişilerin uzun bir yumurtlama boruları vardır. Bir çekirge yavrusu, günde kendi ağırlığı kadar besin alır. Orta yaşlı yavruların meydana getirdikleri sürülerin ağırlıklarının 250-300 ton oldukları hesaplanmıştır. Böyle bir sürünün günde 250-300 ton bitkiyi yok edeceği açıktır. Çekirge yavrularının gelişmeleri aşağı yukarı 45 günde biter. Lârvâ başlangıcından erginlerin yumurtlamasına kadar geçen süre 3-3.5 aydır. Çekirgeler sayılarının çokluğu nedeniyle çok zararlı olurlar. Çiğneyici özelliği olan ağza sahip olduklarından çeşitli bitkileri yerler. Tarım bitkileri içinde çekirge zararından kurtulan yok gibidir. Tahılın genel olarak başak kısmını kırıp geçirilirse de, öteki toprak üstü kısımlarının da yenmesi her zaman beklenir. Bir yerde yoğunlaşan ve özellikle salgın yapan çekirge sürüleri, önlerine gelen organik her şeyi tüketinceye kadar yer. Buna korkuluklar, hayvan semerleri, giyecek eşya v.b. dahildir. Kilometrelerce uzunluk ve genişlikteki çekirge sürülerinin, kondukları yeri çok kısa sürede bir çöle çevirmeleri beklenebilir. Çekirge larvalarının yalnız sıçrayarak ilerlemeleri, karşı tedbiri kolaylaştırır. Ergin çekirgeler, yalnızlık evresinde birkaç metre, salgın evresinde ise kilometrelerce uçabilirler. Bazı çekirge türleri bitki seçer. Madrap çekirgesi gibi. Tanınmış çekirge türleri şunlardır: Yeşilçekirge, Ekin çekirgesi, İtalyan çekirgesi, Mısır çekirgesi, Afrika göçmen çekirgesi ve Sudan çekirgesi¹⁵⁵⁵.

Çekirge, iri ve kanatları geniş bir böcektir. Çekirgenin arka bacakları çok uzun olduğu için çok fazla sıçrayabilir. Kanatları da geniştir. Çekirgeler yazın çayırlarda yaygın halde bulunur¹⁵⁵⁶. Çekirge yumurtadan çıkınca kurt halindedir. Sonra yavaş yavaş renkleri ortaya çıkar ve yavru haline gelir. Çekirgenin farklı cinsleri, büyük ve küçükleri; beyaz, kırmızı ve sarı renkleri vardır. Erkeği sarı, dişisi siyah bir renk aldığı anda artık gelişmiş bir çekirgedir. Çekirgeler, işlek olmayan kayalık, taşlık arazilere yuva açar ve orada yumurtlar. Kuyruğu ile yumurtlayacağı taşa bir yarık açar ve yumurtalarını oraya bırakır. Çekirgenin altı ayağı vardır. İki göğsündedir ve bunları el gibi kullanır. Çekirgelerde önder vardır. Ona tabi olup, ona göre hareket ederler. Sürüler halinde uçar, iner ve kalkarlar¹⁵⁵⁷.

Ahmed Bicân çekirgeyi şöyle tarif eder: “ Bazısı atlıya benzer ve bazısı yayaya benzer. Kuyruğuyla yeri kazar, yumurta bırakır. Bir yıl o yumurta yerde yatar. Ondan sonra çıkarlar âlemi gezerler¹⁵⁵⁸.

A. Kültürümüzde Çekirge:

Kültürümüzde çekirge, daha çok tahıla ve bitkiye verdiği zararla anılır. Çekirge Türkiye’de özellikle Güney Doğu Anadolu ve Trakya bölgelerinde tahıla zarar verir. İnsanlar bu zarardan kurtulmak için çekirgelerle mücadeleye girer. Bu mücadele sırasında kullanılan araç ve yöntemler duruma göre değişir. Çekirgenin yaşı, çokluğu ve göç şekli bu mücadelede

¹⁵⁵² Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.122-23; İlhan Çeneli, a.g.m., s.105-06, 116; Derleme Sözlüğü, TDK Yay., Ank., 1968, C.3, s.1117; Mütercim Âsım, a.g.s., s.91-2.

¹⁵⁵³ Mehmet Kanar, Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Derin Yay., İst., 2003, s.200, 870.

¹⁵⁵⁴ Mütercim Âsım, a.g.s., s.93.

¹⁵⁵⁵ Türk Ansiklopedisi, “ Çekirge ” mad., C.11, s.430.

¹⁵⁵⁶ Meydan Larousse, “ Çekirge ” mad., C.3, s.172.

¹⁵⁵⁷ Kemâlettin Demirî, a.g.e., s.92.

¹⁵⁵⁸ Aynur Koçak, Ahmet Bicân’ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, s.380.

önemlidir. Erginleşmemiş çekirgeler, bezden torbalara doldurularak derin çukurlara gömülür. Kanatlı çekirgeler için eskiden gürültü yöntemi kullanılırdı. Tüfekle ateş açmak, büyük ateşler yakmak diğer yöntemlerdir. Çekirgeler yere konmuşsa döveç veya silindire ezilip, zarar verdikleri ürünlerle birlikte yakılmaya çalışılırlar¹⁵⁵⁹.

Bahçeler ve tarlalar için büyük afet olarak bilinen çekirge yağmuru, istilas 3 Temmuz 1980 günü İstanbul'da görülmüştür. Ziraat ve köylü için afet olan bu hadise, şehir halkı için eğlence olmuştur. Sultanahmet, Ayasofya ve Beyazıt meydanlarını kaplayan ve durmadan kaynaşan, oynaşan çekirgeler saatlerce izlenmişti¹⁵⁶⁰.

Çekirge küçük bir mahluk olduğu halde, üzerinde güçlü hayvan suretinde on suret olduğuna inanılır. At yüzü gibi yüzü, fil gözü gibi gözü, öküz boynu gibi boynu, aslan göğsü gibi göğsü, atmaca kanadı gibi kanadı, deve kuşu ayağı gibi ayağı, yılan kuyruğu gibi kuyruğu, akrep karnı gibi karnı, yaban keçisi boynuzu gibi boynuzu ve deve uyluğu gibi uyluğu bulunur¹⁵⁶¹.

Ziraata en çok zarar veren hayvan çekirgelerdir. Çekirgenin yenilmesi mübahtır. Abdullah b. Ebi Vakkâs (r.a.): “ Resulullah (s.a.v.) ile yedi yerde yedi defa gaza ettik, hepsinde de çekirge yedik.” İbn-i Mâce Hazretleri, Enes (r.a.) den rivayet eder ki: Hz. Resulullah'ın zevceleri çekirgeyi tabakla hediye ederlerdi. Nebiyy-i muhterem (s.a.v.) buyurdu ki: “ Hz. Meryem (a.s.) Bâri'den kanı olmayan et istedi, çekirge ile bu arzu yerine getirildi¹⁵⁶².

Kültürümüzde “ çekirge ” halk oyunlarından birisine isim olmuştur. Bu oyun Akdağmadeni ve çevresinde, çekirgenin hareketleri taklit edilerek oynanır. Oyun hareketli ve çeviktir. Oyuna tefin, davul ve zurnanın hoş sesiyle başlanır. Kızışır ve sona erer. Karşılıklı ve toplu halde söylenen bir türkü oyuna eşlik eder. Oyunun temposu hızlıdır. 4 ve daha fazla kişinin bir dizi halinde ve sonra karşılıklı iki grup halinde yaklaşp uzaklaşma ve karşılıklı elleri çaprazlama birbirine vururlar. Gruplar birbirine bir ayakta bir de diz çökerek yaklaşır, uzaklaşır. Her mısraın iki kez tekrarlandığı şu türküyü söylerler:

Çekirgenin ayağında nalini nalini
Bende sandım kaymakamın gelini gelini
Eğri de kıçlı sivri de kıçlı çekirge çekirge¹⁵⁶³.

...

Çekirge, Sanışkan ve Tülkü le Sığırgan adlı iki Altay masalında geçer. Bu masalda çekirge, yavruları, tilki tarafından yenmek isteyen saksığana tilkinin ağaca çıkamayacağı aklını verir¹⁵⁶⁴. Kültürümüzde çekirge sokak isimlerinin yanında gazetelere de ad olmuştur. II. Meşrutiyet devrinde çıkan bir gazetenin kapağında “ Bir sıçarsın çekirge, iki sıçarsın çekirge, üçüncüsünde ele geçersin çekirge ” tekerlemesi vardır¹⁵⁶⁵.

Eskiden köy evlerinde ocakların yanlarına lamba ve çıra koymak için yapılan taş çıkıntıya “ çekürgelik ” denir. Halk, çekirge istilalarına karşı değişik yöntemler kullanmıştır.

¹⁵⁵⁹ Meydan Larousse, “ Çekirge ” mad., C.3, s.172.

¹⁵⁶⁰ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İst., 1965, s.3804.

¹⁵⁶¹ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.92.

¹⁵⁶² Kemâlettin Demiri, *a.e.*, s.92-3.

¹⁵⁶³ Ayni Yüksel, “Akdağmadeni Halk Oyunları: Çekirge ve Cenderme Oyunları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.9, Yıl 17, İst., 1965, s.129.

¹⁵⁶⁴ İbrahim Dilek, *Altay Masalları*, Alp Yay., Ank., 2007, s.156.

¹⁵⁶⁵ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*.C.7, s.3804.

Bunlardan birisi “ çekirge suyu ” yöntemidir. Buna göre çekirge suyu bir kaba doldurulur ve çekirge öldüren kuşları çekirgelerin çok bulunduğu yere toplanması sağlanır. Böylece bu kuşların bu suyun peşine düşeceğine inanılır¹⁵⁶⁶. Rüyada bir tabağa çekirge koyduğunu görmek servete işarettir¹⁵⁶⁷.

B. Edebiyatımızda Çekirge:

Edebiyatımızda çekirge, zararları, zıplaması ve kırsallara konu olması dolayısıyla ele alınır. Nazilli yöresine ait bir bilmece örneğinde çekirgenin budunun eğriliğine ve göçer bir hayvan olduğuna işaret edilir:

Bizde bir dudu var,
Eğri büğrü budu var,
Yazın gelir, kışın gider¹⁵⁶⁸.

Çekirgenin zararları kültürümüze ve edebiyatımıza yansır. Afyonkarahisar yöresinde çekirge âfeti üzerine yıllar önce İbiş Nine adındaki bir kadın tarafından yakılmış bir Türkü vardır. Bu türkünün adı “ Çekirge Türküsü ”dür:

Çekirgenin teşiri	Çekirgenin zararı
Arpa bûdey deşiri	Yere düşse gararı
Tek çekelim devlete	Yarın söylen Beytullaa
Kimden alcak öşürü?	Neye verecek gararı? ...

Bu türküden anlaşıldığı üzere halk, hem çekirge istilasından hem de âşar vergisi dolayısıyla halinden bezgindir. Yukarıdaki türküde bir işneleme söz konusudur¹⁵⁶⁹.

C. Çekirge İle İlgili Genel Özellikler:

1. Çekirge-Bârân (Yağmur Gibi Yağması):

Çekirge sürüsü bir çekirgenin (önder) emrinde sürüler halinde uçar, iner ve kalkarlar. Çekirgeler sayılarının çokluğu nedeniyle çok zararlı olurlar. Çekirgelerin çiğneyici yapıdaki ağızları nedeniyle bitkilere aşırı zarar verir. Bir yerde yoğunlaşan ve özellikle salgın çekirge sürüleri önlerine gelen organik her şeyi tüketinceye kadar yerler. Ahmet Bicân bu durumu şöyle ifade eder: “ Kaçan bir yer çekirge uğrarsa, eyle gerekdir kim ol kavim gizlene. Çekirge onları görmeye. Eyle olsa çekirge onlara konmaya. Ve ziyan dahi eylemeye...”¹⁵⁷⁰. Kuzey Afrika ve Mezopotamya’da sık sık çekirge istilalarına rastlanır. Çekirge sürüleri, kimi zaman güney sınırlarımızdan yurdumuza da girer. Çekirge bulutu güneş ışınlarını kapayacak kadar kalındır. Kanatlarının vızıltısı, havada korkunç bir uğultu meydana getirir. En sonunda sürü yağmur misâli bir battaniye gibi yere serilir. Yemyeşil olan tarlalar, çekirge kalktıktan sonra tanınmayacak hale gelir¹⁵⁷¹. Âşık Ömer bir dördlüğünde halkı derinden etkileyen bu faciayı bize hatırlatır. Çekirgenin yağmur gibi yağdığını söyler:

¹⁵⁶⁶ Derleme Sözlüğü, TDK Yay., Ank., 1968, C.3, s.1117; *Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., C.11, s.849.

¹⁵⁶⁷ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.93.

¹⁵⁶⁸ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.159.

¹⁵⁶⁹ Osman Atilla, “ Çekirge Üzerine Yakılmış Bir Türkü ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.1, S.20, Y.1-2, İst., 1951, s.311.

¹⁵⁷⁰ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.381.

¹⁵⁷¹ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Çekirge ” mad., Doğan Kardeş Yay., C.2, İst., 1961-63, s.888.

Örümcek tel çeker görünmez hayâl
Akrep kimi soksa olur bîmecâl
Çekirge de yağar bârân misâl
Akıl irişmez hikmetine ammâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/14.

2. Çekirge-Mekân:

Bursa şehir merkezinin kuzey batısında bir dizi kaplıca bulunur. Buranın adı “ Çekirge Kaplıcaları ” dır. Bu kaplıcaların dertlere deva olduğu söylenir. Şifasıyla ün yapmış bu yer, Halk şairi Âşık Ömer’in “ Hayvanlar Destanı ”na konu olur. Bu kaplıcaların iç salgı bezlerinin çalışmasını düzenlediği, sindirimi kolaylaştırdığı ve romatizma ağrılarını hafiflettiği söylenir¹⁵⁷². Şair, ayrıca şiirinde kültürümüzün güzelliklerini de bize saymaktadır. Görülmesi, girilmesi, gidilmesi gereken yerleri bize sayar:

Gazi Hünkar Câmi’ini görenler
Çekirge’ye varır dertli olanlar
Eski Kapluca’ da havza girenler
Böbürlenir safa etti cân deyu
Âşık Ömer, s.17, D., 6/10.

Çekirge ile ilgili bahsedilen mekân çekirgelerin yaşadığı yer anlamında değil, bir mekâna ismini vermesidir.

5. ÇIYAN:

Çıyana Türkçe de ve değişik Türk lehçelerinde çıyan, çıyan, çayan, çağan; çadan ve menges isimleri verilir¹⁵⁷³.

Çıyan, eklembacaklılar şubesinin çok ayaklılar sınıfındandır. Daha çok sıcak memleketlerde yaşayan, sarı renkte, parmak büyüklüğünde bir hayvandır. Çıyanın vücudu 21 halkadan meydana gelir. Üzeri kitinli olan her halkada bir çift ayak vardır. Ayrıca, her halkanın üzerindeki hava delikleri akciğer görevini gören tranelere açılır. Çıyanların ilk halkalarında bulunan ayakları çengelli ve zehirlidir. Uzunlukları 30cm. yaklaşıır. Çıyanlar daha çok gündüzleri rutubetli ve karanlık yerlerde, taşların altında saklanıır. Geceleri dolaşırlar. Özellikle sıcak bölgede yaşayanları büyük ve tehlikelidir¹⁵⁷⁴. Çıyanlar hızlı hareket ederler. Sarı ya da koyu zeytin renginin çeşitli tonlarındadırlar. Çıyanların duyargaları uzun bir kıl biçimindedir. Çıyanlar böcek ve örümcek yerler¹⁵⁷⁵.

A. Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Çıyan:

Çıyanlar halk arasında bilinen bir böcek türü olmasına rağmen onunla ilgili malzeme çok azdır. Sarı tüylü, soğuk ve sevimsiz kişiler için “ sarı çıyan ” tabiri halk arasında yaygın olarak kullanılır¹⁵⁷⁶. Kültür bir bütündür. Bundan dolayı kültürde yeri kısıtlı olan bir hayvanın edebiyattaki yeri de kısıtlı olacaktır.

¹⁵⁷² AnaBritannica, “ Çekirge ” mad., Ana Yay., C.6, İst., 1986, s.358.

¹⁵⁷³ Ahmet Vefik Paşa, a.g.s., s.89; İlhan Çeneli, a.g.m., s.105.

¹⁵⁷⁴ Hayat Ansiklopedisi, “ Çıyan ” mad., C.2, s.808.

¹⁵⁷⁵ Türk Ansiklopedisi, “ Çıyan ” mad., C.11, s.250.

¹⁵⁷⁶ Şemsettin Sami, Kamûs-ı Türkî, Tercüman Yay., s.213.

B. Çıyan İle İlgili Genel Özellikler:

1. Çıyan-Yılan:

İncelenen şiirler içinde çıyan, Âşık Ömer'in " Hayvanlar Destanı "nda bir yerde geçmektedir. Şair, bir dördlüğünde yılanla çıyanı karşılaştırır ve çıyanın yılandan daha etkili bir zehire sahip olduğunu söyler:

Zehirde galibdir yılanla çıyanın
Sokunca öldürür Âdemi yılan
... ..ise merk-i âfet-i cân
Kertenkele durur kırlarda hakka
Âşık Ömer, s.6, D., 1/15.

2. Çıyan-Zehir:

Şair, ikinci mısradan yılanın sokması ile insan ölür demektedir. O halde çıyanın insan için tehlike boyutu çok büyüktür. Özellikle büyük cins çıyanların zehri oldukça kuvvetlidir. Bu zehir, küçük hayvanları öldürdüğü gibi insanları da öldürebilir:

Zehirde galibdir yılanla çıyanın
Sokunca öldürür Âdemi yılan
... ..ise merk-i âfet-i cân
Kertenkele durur kırlarda hakka
Âşık Ömer, s.6, D., 1/15.

6. İPEKBÖCEĞİ:

İpekböceğine Türkçede ve diğer Türk lehçelerinde, ipek böceği, baramagurdu, yibak, kortu, jibekkurtu, cibek kutru, ipak, cifak, yüpek, ip, yüpek gurcuğu; Farsçada kirm-i ebrişim, kirm-i pîle adları verilir. Arapçada ise dûdu'l-kazz adı verilir¹⁵⁷⁷.

İpekböceği ilk önce incir çekirdeği büyüklüğünde bir yumurtadır. Bahar mevsiminde bu yumurtadan kurt çıkar. Bu kurt ilk çıktığında o da çıktığı yumurta büyüklüğündedir. Bu kurtçuk siyaha yakın renktedir. Dut yaprağı ile beslenir, zamanla büyür ve parmak kadar olur. Rengi bu büyümeyle birlikte açılır. Bu değişiklik genellikle 2 ayda olur. Sonra ağzından çıkardığı ağla kendini sarmaya başlar ve bir ceviz büyüklüğünü andırır. On gün kadar böyle kalır, sonra koza tabir edilen bu sargıyı, kabı deler. İki kanatlı güzel bir kelebek olarak oradan çıkar ve uçmaya başlar¹⁵⁷⁸.

İpekböceği, yumurtadan çıkar çıkmaz salgı verir. Ancak yararlı olan ve dokumada kullanılan ipeğini, tırtıl, olgunluk çağında salgılar. İpekböceğinin yabani ve evcil olmak üzere iki cinsi vardır. Evcil olanı dut yaprağıyla beslenir, yabani olan ise muhtelif cins ağaçların yapraklarını yiyerek beslenir. İpekböcekleri yumurta ile çoğalırlar. Yumurtadan çıkan tırtıl ilk, 25-35 günlük sürede dört defa deri değiştirir. Her deri değiştirme safhasına uyku adı verilir. İki uyku arasındaki devreye " yaş " adı verilir. Başlıca böcek ırkları 4 uyku ve 5 yaşlıdır. Uyku ve yaşlarını sona erdiren böcekler, tırtıl devrinin olgunluk çağına girerler. Bu devrede koza örülür. Bu dönemde böceklerin üzerine askı adı verilen dallar konur. İpek böceği bu dalların arasında üç günde kozasını örer. Tırtıl kozanın içerisinde 18 gün kalır. İçeride iki defa daha deri değiştirerek kelebek haline gelir. Kelebeğin salgıladığı bir madde

¹⁵⁷⁷ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.394-95.

¹⁵⁷⁸ Kemâlettin Demirî, a.g.e., s.158.

kozanın bir ucunu yumuşatır. Kelebek kozanın bu ucundan ayaklarıyla bir delik deler ve dışarı çıkar. Çıkan kelebekler yumurtalarını bırakır ve uçarlar¹⁵⁷⁹.

İpekböceği gök gürültüsünden, havan dövülürken çıkan sestten korkar ve ölür. Duman ve tütün de onun ölümüne yol açar. Fare, serçe, karınca ve kurbağa ipek böceğine zarar veren hayvanlardır. Mu'tedil havayı sever, fazla sıcak ve fazla soğuğa da dayanamaz¹⁵⁸⁰.

A. Kültürümüzde İpekböceği:

Kültürümüzde ipekböceği, genellikle değişimindeki sır perdesi, salgıladığı ipek ve bu ipeğin yaygın kullanımı dolayısıyla yerini alır. İpek, ipekböceği tırtılının salgıladığı maddenin havayla teması sonucunda katılarak tel şeklinde oluşur. İpek teli, fibroin ve zamk denilen başlıca iki maddeden meydana gelir. Fibroin telin ortasında, zamk ise dışında bulunur. Zambın maddesi böceğin ırkına göre yeşil, açık veya koku sarı ve pembe olabilir. Fibroin ise beyazdır. İpek, rutubete karşı çok hassas bir maddedir. İpek böceği tarafından örülen kozalardan yararlanmak üzere bu kozalar böceklerin askıya çıkmaya başladıkları tarihten 8 – 10 gün içinde askıdan alınırlar. Bu kozalara yaş koza denir. Koza, bu halinde %30-40 kadar su ihtiva eder. Delik kozalardan ipek çekilemediği için yaş kozaların içinde bulunan krizalit, güneş, fırın, su buharı veya kuru sıcak hava ile öldürülür. Bu işlemden sonra kozalar, koza hanelerde, kerevetler üzerinde seçilerek kurumaya bırakılır. Makinelerle 18-24 saat içinde bunlar kurutulur. Üreticiler kozayı kuru ve yaş olarak satarlar. Ancak, kozanın asıl ticarî şekli kuru halidir. Kuru kozanın 3-3.5 kg.'ından 1 kg ipek alınır. Yurdumuzda ipek kozası en çok Bursa'da yetiştirilir. Hatay ve Trakya'da önemli yetiştirme alanlarıdır. Eskiden Anadolu, ipek ticaretinin kalbi olmuştur¹⁵⁸¹. Bir tacir rüyasında ipek böceği görürse, bu onun ziyan edeceğine işarettir¹⁵⁸².

B. Edebiyatımızda İpekböceği:

Edebiyatımızda ipekböceği yukarıda zikredilen özellikleri dolayısıyla işlenir. İpek böceğinde tabiat sırlarından nişanelerin olduğu düşüncesi yazar ve şairlerin eserlerinde çeşitli hayaller kurmasına yol açmıştır. Kurdun tırtıla, tırtılın kelebeğe dönüşmesi durumuna hayal, teşbih ve mecazların şiirimizde sıkça kullanılmasına vesile olur.

Bir bilmece örneğinde ipekböceğinin hareketi, koza içinde bulunması, açlık ve susuzluk gibi özellikleri işlenir:

Aheste beste,
Her gün kafeste,
Yem yemez, su içmez,
Buda bir neyreste¹⁵⁸³.

C. İpekböceği İle İlgili Genel Özellikler:

1. İpekböceği-Dut Yaprağı:

İpek böceğinin evcil olanı dut yaprağıyla, yabani olanı ise çeşitli ağaç yapraklarıyla beslenir. Bu böcekler değişim geçirip kelebek olduklarında artık dut yaprağında kanat inleyişleri duyulur. Fehîm bir beytinde ipek böceklerinin muhtelif yaprak ve özellikle dut

¹⁵⁷⁹ *Türk Ansiklopedisi*, “ İpekböceği ” mad., C.20, s.176-77.

¹⁵⁸⁰ Kemâlettin Demirî, *a.g.e.*, s.159.

¹⁵⁸¹ *Türk Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.177.

¹⁵⁸² Kemâlettin Demirî, *a.g.e.*, s.159.

¹⁵⁸³ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Özcan, *a.g.e.*, s.155.

yaprağında toplandığını belirtir. Şair, beytinde daha kanatsız bir halde olan böceğin değişiminden sonraki kanadını hayal ederek dut yaprağıyla şekil yönüyle bir benzerlik kurar. Tırtıl böceğinde ilahi bir kudretle saklı olan kanat ve hayat bulacağı kelebek dut yaprağında inlemektedir. Şair bu beytinde ipek böceği ile ilgili olarak birçok bilinene işaret etmektedir. İpek böceklerinin yaprakta toplanması (beslenmek için), sonradan olgunlaşıp kanatlanması hayali mevcuttur. Ayrıca dut yaprağı şekil yönüyle pençeye benzetilmiştir:

Yâ kirm-pîlelerdür olup cem‘-i çeng-sebz
Ol per nevâ-yı rûhların berg-i tûtudur.
Fehîm-i Kadîm, s.400, G., 70/3.

“ O kanat, ruhların inleyişinin dut yaprağıdır veya yaprağın pençesinde toplanan ipek böceğidir.”

2. İpek Böceği-Koza/Yün:

İpek böceği dut yaprağı ile beslenir, gelişir ve büyür. Altmış günde bu büyüme ve gelişimi tamamlanır. Bu devre olgunluk devresidir. Bu devrede ipek böceği yemez ve su içmez. Kozalarını örmek için etrafta bir yer arar. Bu yeri bulduğunda da oraya girer ve ağzından çıkardığı ağla kendini sarmaya başlar. Onun 3 günde sardığı bu kozası bir ceviz büyüklüğünde olur. Burada 18–20 gün kalır. Daha sonra kelebek olarak dışarı çıkar. Fehîm-i Kadîm bu olağanüstü olayı bir şiirinde çeşitli teşbih ve mecazlarla işlemiştir. Şair, kendisini perişanlık, açlık ve susuzluk yönleriyle ipek böceğine benzetir. Hatta onun gibi epey bir zaman halvette kalmıştır. İpek böceklerinin kozaya girmeden önce yeme ve içmeyi bırakmasını şair, fakirliğe ve perişanlığa yormaktadır. Onun ağzından çıkardığı bir maddeyle sardığı şeyi yün hırkaya; kozasını da halvetgâha benzetmektedir. Bilindiği gibi halvet yalnız kalma, tenhada bulunma manalarını taşır. Halvet çile yerine de kullanılır. Çünkü dar bir yerde uzun bir süre az yiyip, içmek, az uyumak, çok ibadet yapmak esastır. Dünyadan elini eteğini çekmiş kişi maddi alâkalardan sıyrılarak Allah’la baş başa kalır¹⁵⁸⁴. İpekböceği ile halvete giren derviş birçok yönden birbirine benzer. Örneğin yeme ve içmenin bırakılması, yünden bir hırka giyilmesi, dar bir yerde uzun bir süre kalınması, bir dervişin devamlı zikir yapması, tırtılın iki defa değişim geçirmesi ve ipek üretmesi, dervişin kalbi arındırarak halvetten çıkması, ipek böceğinin kelebek olarak dışarı çıkması. Kelebeğin uçuşması ile kalbi temiz olanın Allah’a yakın olması arasında da ilgi kurulabilir:

Râst-kirm-i pîle-fakram bî-ser ü sâ mân u zâd
Nice demdür halvet-i hırka-i perşmîneyem.
Fehîm-i Kadîm, s.586, G., 213/2.

“ Fakirliğin perişan ve azıksız doğru ipek böceğiyim, epeyce bir vakittir ki yün hırkanın içinde halvetteyim.”

Âşık Ömer’in aşağıdaki şiirinde “ ipek ”ten sonraki kısım şiir için başvurduğumuz kaynaktan okunamamış. Bu boşluğun gerek “ ipek ” sözcüğü dolayısıyla gerekse dizinin on birli hece ölçüsüne uyması dolayısıyla burası, “ böceği ” sözcüğüyle tamamlanabilir. Şiir, “ Hayvanlar Destanı ”na ait olduğu için buraya gelecek kelime hayvanla ilgili olmalıdır:

¹⁵⁸⁴ İskender Pala, *a.g.s.*, s.206.

İpek ... seyreyleme serde
Dürrac mekân tutmaz değme bir yerde
Uyhudan uyarır beni seherde
Kârban kuşu da verince sadâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/28.

3. İpek Böceği-Zayıf Olması:

İpek Böceği yapı itibariyle çok küçük ve zayıf bir böcektir. Fehîm-i Kadîm aşağıdaki beytinde ipek böceklerinin kozaya girmeden önce yeme ve içmeyi bırakması gibi doğal bir olayı fakirlik ve perişanlık olarak belirtir:

Râst-kirm-i pîle-fakram bî-ser ü sâ mân u zâd
Nice demdür halvet-i hırka-i perşmîneyem
Fehîm-i Kadîm, s.586, G., 213/2.

“ Fakirliğin perişan ve azıksız doğru ipek böceğiyim, epeyce bir vakittir ki yün hırkanın içinde halvetteyim.”

D. İpekböceği İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. İpekböceği-Âşık:

İpekböceği ile âşık arasında kurulan ilgi fakir, perişan, azıksız olmaları ve ikisinin de yün hırkasının içinde olmaları dolayısıyladır. Şair aşağıdaki şiirinde “ Fakirliğin perişan ve azıksız doğru ipek böceğiyim, epeyce bir vakittir ki yün hırkanın içinde halvetteyim.” diyerek kendini halvetteki dervişe dolayısıyla ipek böceğine benzetmektedir. İpekböceği koza içerisinde yün yapıp ona sarılmakta âşık da bu yünden yapılan hırkayı giyerek yüne sarılmaktadır:

Râst-kirm-i pîle-fakram bî-ser ü sâ mân u zâd
Nice demdür halvet-i hırka-i perşmîneyem
Fehîm-i Kadîm, s.586, G., 213/2.

7. KARINCA:

Karıncaya Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde karınca, garişga, kımırıska, kumurska, kurmurska, çümali, kumurska, kımıska, garınca, cümûla; çümali, çıbalı, çımalı, çümele, sümöldü, karınça, karınçak, karınçka, karince, karnıçga, komırska, komıska, komışkaş, kımırtaş, kımıska, kumurstka, kumuska ve harınça; Farsçada mür, murçe (küçüğü); Arapça’ da ise neml (ç.nemliyye), zer (küçüğü) isimleri verilir¹⁵⁸⁵.

Karınca, eklem bacaklı hayvanlardan gerçek eklem bacaklılar alt dalının zar kanatlılar türündendir¹⁵⁸⁶. Böcekler âleminin en çalışkan üyesidir. Bütün böcekler gibi vücutları baş, göğüs, gövde olmak üzere üçe ayrılır. İskeleti vücutlarını dıştan kuşatır. Bu iskelet sert tabakalardan oluşur. Karıncaların başı beyin, bir çit göz, duyarga ve ağızdan oluşur. Karıncalar duyargaları vasıtasıyla dokunma ve koklama işlemlerini kolaylıkla yaparlar. Karıncaların yuvasını, yolunu bulması ve birbirleriyle anlaşmaları yine bu duyargalar vasıtasıyla olur. Çeneleri çok kuvvetlidir. Ağızları bir makas gibi yana doğru açılıp kapanır.

¹⁵⁸⁵ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.442-43; İlhan Çeneli, a.g.m., s.106, 109; Mütercim Âsım, a.g.s., s.530; Kemâlettin Demiri, a.g.e., s.168.

¹⁵⁸⁶ Türk Ansiklopedisi, “ Karınca ” mad., C.21, 1974, s.331.

Karıncalar yavrularını ağızlarında taşır. Bütün böcekler gibi karıncalarında göğüs kısmına bağlı üç çift bacağı vardır. Bu bacaklar üç eklemlidir. Son eklem vücudu temizleyip parlatacak şekilde taraklıdır. Karıncalar kuvvetli bacakları sayesinde çok hızlı koşabilirler. Özellikle sıcak havalarda hızları daha da artar. Karıncaların bazı çeşitlerinde ve işçi olanlarında kanat yoktur. Kraliçe ve erkek karıncalarda kanat bulunur. Kanatlar genellikle tek bir uçuş için kullanılır. Çiftleşme mevsiminde kullanılır. Karıncaların karın kısmında bulunan iki mideden birisi “ toplumsal mide ” olarak adlandırılır. Çünkü bu mide sıkıştırılarak içinde bulunan besin ağza getirilir ve öteki karıncaların emmesi sağlanır¹⁵⁸⁷.

Bazı karıncaların dışında çoğu karınca türü ısınmaz. Kuyruk sokumunda bulunan iğneleri ve çeneleri savunma için en önemli organlarıdır. Bazı karıncalar ısırıkları yere “ karınca asidi ” püskürterek ısırılan yerin acımasını sağlarlar. Karıncalar topluluk halinde yaşarlar. Bir karınca topluluğunda dişi karınca (kraliçe), erkek karınca ve işçi karınca olmak üzere, üç çeşit karıncaya rastlanır. Erkek karıncaların görevi dişilerle çiftleşmektir. Yuvanın anası ve yumurta yapıcısı kraliçe karıncalardır. İşçi karıncalar da dişidir ancak onlar çiftleşmezler. Bütün işleri yalnız başlarına yaparlar. Kraliçe karıncalar genel olarak işçi arılardan daha iridir. Karınca yuvalarında bir veya birkaç dişi karınca bulunabilir¹⁵⁸⁸.

Karıncalar yuvalarını, görevlerine ve çevre şartlarına göre toprak ve ağaç içine, bitkilerin ve kayaların oyuklarına, tropik iklim bölgelerinde ağaca asılmış sandık biçiminde veya başka hayvanların yuvalarına yaparlar. Karıncaların tanımlanmış türleri kara karınca, çayır, kırmızı, orman, siyah, siyah kehribar sarısı ve dağ karıncasıdır¹⁵⁸⁹. Karıncaların cemiyet hayatı yaşamaları itibariyle, yaşayışları biraz arıların yaşayışını andırır. Arılar gibi reisleri bulunur, onlar gibi kışlık yiyeceklerini yazdan temin ederler. İnce ve hafif bir vücuda sahip olan karıncanın koku alma duygusu bütün hayvanlardan çoktur. Karıncanın ölümüne sebep kanatlarının çıkmasıdır. Karıncalar kanatlanınca bize av çıktı diye sıçrarlar, adeta bayram ederler. Kendisinden birkaç misli büyüklükteki yiyeceği taşıyabilen karıncadan başka bir hayvan yoktur. İnsan bu yönüyle karınca kadar kuvvetli olsaydı sırtında bin okka yük taşıyabilirdi. Karıncalar ömürlerine nispeten oldukça çok yiyecek biriktirirler. Karıncaların yeraltında yaptıkları yuvalar hayret vericidir. Altı üstü sıralı odalar, ambarlar ve bunların birbirleriyle bağlantısını sağlayan dehlizler vardır¹⁵⁹⁰. Karıncanın çok küçük ve kırmızı olan türlerine Araplar “ zer ” derler. Karınca yumurtasına da bu ismi verirler. Bir çeşit karınca vardır ki yüzü, giderek aslan yüzüne benzediği için neml-i esed ismini almıştır¹⁵⁹¹.

A. Kültürümüzde Karınca:

Kültürümüzde karıncalar yaşayış olarak bizim yaşantımıza benzetilir. Topluluk halinde yaşamaları ve aralarında iş bölümü olması bu benzetmenin ana noktasıdır. Ayrıca karınca yuvalarını da şehirlerimize benzetebilir. Bir tek yuvada yüzlerce, binlerce karınca yaşayabilir. Yavruların bakımı, yuvanın temizliği, besin taşıma ve koruma gibi işler insan hayatıyla bire bir örtüşür. Bir başka benzerlik karıncaların yuvarlının derinliklerinde özel bir odada mantar bahçeleri kurmaları, böcek yetiştirmeleridir. Bu durum bizim koyun ve sığır yetiştirmemize benzer. Onlarda bizim gibi elde edilen bir sıvıyı içerler. Bütün karınca yuvalarında, günü geldiğinde genç erkeklerle dişilerin güneş altında kaynaştığı görülür. Bu durum halk arasında “ karıncaların düğünü var ” tabiriyle ifade edilir¹⁵⁹². Bazı karıncalar

¹⁵⁸⁷ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Karınca ” mad., C.4, Hayat Yay., İst., 1962, 1882-83.

¹⁵⁸⁸ *Hayat Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.1882.

¹⁵⁸⁹ *Türk Ansiklopedisi*, “ Karınca ” mad., MEB Yay., C.21, s.331.

¹⁵⁹⁰ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.295-96.

¹⁵⁹¹ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.168, 296.

¹⁵⁹² *Hayat Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.1882-83.

görevlerine göre avcı, çoban, asker, tarımcı, esirci, cenkçi, duvarcı diye gruplara ayrılır. Bu görev paylaşımı da ordu millet anlayışımızı hatırlatır¹⁵⁹³.

Halk kültüründe karıncaların yeri, cüssesine nispetle çok büyüktür. Çünkü karıncalar bir çok yönleriyle rivayetlerde, masallarda, hikâyelerde, inanışlarda, ninnilerde, bilmecelerde ve daha nice edebi ürünlerde yerini almıştır. Günümüzde, Orta Asya ve Sibiry'a da hayvanların her türlü davranışı yorumlanmaktadır. Eskiden inşaatta kullanılan ağaçta karınca yuvası olması iyiye işaret sayılırdı. Karınca, şaman kültüründe şamanın yeraltına yolculuğunda ona yardım eden hayvanlardan birisidir. Karınca bu yolculuk sırasında şaman kahramanı olan Er-Töştük'e dostluk nişanesi olarak bir ayağını verir¹⁵⁹⁴. Karıncaların ince belli oluşu ile ilgili bir Altay masalı şöyledir: Karıncalar yolunu kaybeden kurbağaya yardım eder. Kurbağalar bu iyiliğe karşılık vermek amacıyla karıncaları evine davet eder. Fakat onlara bu misafirlikte yemek vermez. Karıncalarda açıklıklarından kuşaklarını iyice sıkırlar. Bu sıkma neticesinde karıncalar ince belli olurlar¹⁵⁹⁵.

Karıncalar İslami nazarda müspet kabul edilmiştir. İbn-i Abbas (r.a.)' dan naklolunan bir hadis e göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hayvanattan dördünü öldürmekten men etmiştir. Bunlar: Karınca, bal arası, hüthüt ve göçken kuşudur¹⁵⁹⁶.

Halk arasında söylenen “ hac ” hikâyesinin kahramanı da karıncadır. Buna göre günün birinde total bir karıncayı, telaşlı ve acele giderken görmüşler ve sormuşlar:

-Nereye gidiyorsun karınca?

-Hacca, diye cevap vermiş karınca. Soranlar şaşırılmış ve:

-Bu ayakla mı? Diyerek alaycı bir üslup takınmışlar.

Karınca gayet inandırıcı ve öğüt verici bir ses onlara:

-Gidemesem de, hiç olmazsa o yolda ölürüm diyerek dersini vermiştir¹⁵⁹⁷.

Karıncayı menfi ve müspet yönleriyle tıpta da görmek mümkün. Mesela karınca yumurtaları herhangi bir azaya sürülürse o azada kıl bitmesine mani olur. Ecelleriyle ölmüş olmak şartıyla 7 adet uzun karınca, zambak yağı, ile dolu bir şişenin içine koyulup ağzı bağlanır ve bir gün hayvan gübresi içinde bekletilip ilgili yere sürülürse cinsi gücü artırır. Karıncanın halk arasında belli inanışlara da yansıdığı bilinir. Buna göre karınca yumurtası bir kavmin arasına dağıtılsa cemiyetleri perişan olur. Karıncaları mıknaş ve kimyon öldürür Karıncalar Türk kültüründe rüya tabirlerine de konu olurlar. Karıncanın rüyada görülmesi iyiye ve hayra yorumlanır. Karıncanın konuştuğunu görmek, ucuzluk ve kendine hayra işarettir. Evine karınca girdiğini görmek birçok nimete yorulur. Yatağına çok karınca girdiğini görmek çok çocuğa; karınca görmek ucuzluğa ve rızka delalettir¹⁵⁹⁸.

Karınca duası, muska şeklinde yazılıp bir işyerine asılırsa müşterilerin karınca gibi o iş yerine dolacağı inanışı halk arasında yaygındır¹⁵⁹⁹. Kültürümüzde karınca ile Hz. Süleyman arasında geçen ve geçtiği söylenen birçok hadise anlatılır. Bu hadiseler varyantlarıyla beraber önemli bir yekun oluşturur. Hz. Süleymanla ilgili ilmi, edebi, dini ve tasavvufi rivayetlerden

¹⁵⁹³ Türk Ansiklopedisi, a.g.mad., s.331.

¹⁵⁹⁴ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.80, 143.

¹⁵⁹⁵ İbrahim Dilek, a.g.e., s.155.

¹⁵⁹⁶ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.297.

¹⁵⁹⁷ Mehmet Emin Ertan, a.g.t., s.147.

¹⁵⁹⁸ Kemâlettin Demiri, a.g.e., s.297.

¹⁵⁹⁹ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hzl: Cemâl Kurnaz, MEB Yay., İst., 1996, s.308.

bir kaçını burada belirtelim. Bir rivayete göre karınca beyi, Hz. Süleyman'ı meskenine davet etmiş. Süleyman peygamber de bu davete icabet edip misafiri olmuştur. Bir başka rivayete göre karınca ona çekirge budu ikram etmiş¹⁶⁰⁰. Karınca, Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen hayvanlardan birisidir. Hz. Süleyman la ilgili olarak geçer. Neml Suresinde (15-19 ayet) Hz. Süleyman'ın Hz. Davut'a varis olduğu bütün alemlere hükmettiği günlerden bir gün ordusu ile karıncaların bulunduğu bir oavadan geçerken karıncalardan birisinin diğerlerine “ yuvalarınıza girin de Süleyman ve ordusu sizi çiğnemesin ” dediğini duyduğunu bildirir. Bu hadise daha sonra halk arasında değişik unsurlarla zenginleştirilmiştir. Bunlardan birisinde karşılaşma anından sonrası şöyle anlatılır: Hz. Süleyman atından inerek karınca beyini çağırılmış, karınca beyi de ona karınca budu ikram etmiştir. Hz. Süleyman'ın duası ile bu karınca budu bereketlenmiş ve ordunun tamamının doymasına yetmiş. Kalan kısmını Hz. Süleyman karınca beyine vermiş, oda budu alıp yuvasına dönmüş. Bu hususta halk arasında diğer bir anlatış tarzı da şöyledir. Hz. Süleyman karınca beyine “ -ben böyle bir zulüm yapmam ordum ve ben, karıncaları çiğnemeyiz.” demiştir. Karınca beyi de ona “ senin debdebeni görüp seyre dalarlar da tespihlerini unuturlar, ona engel olmak için bu sözü söyledim.” cevabını verdiği söylenir¹⁶⁰¹.

Türk Milleti bereket için yazılıp duvara, kapı üzerlerine, iş yerlerine asılan bir duaya da karınca duası demekte ve buna çok önem vermektedir. İnanişâ göre cennete sadece insanlar değil hayvanlarda girecektir. Sayıları “ on ” olarak kabul edilen hayvanlardan biriside Hz. Süleyman' a öğüt verdiğiğine inanılan karıncadır¹⁶⁰².

B. Edebiyatımızda Karınca:

Edebiyatımızda karınca genel itibariyle Hz. Süleyman ile olan münasebeti dolayısıyla ele alınır. Hz. Süleyman ve karınca hikâyeleri edebiyatımıza mal olmuştur. Eski edebiyatımızda karınca zayıflık, acz ve küçüklük timsalidir. Ayrıca Hz. Süleyman ile beraber anılmasında Hz. Süleyman'ın kudret timsali sayılması ile tezat içerisinde ele alınır. Karınca şiirimizde sevgili karşısında âşık gibi kabul edilir. Onun kadar aciz, onun kadar küçüktür. Ancak buna rağmen mücadelesi büyüktür. Karınca, bazen sevgilinin ayva tüyleri, beni için benzetme unsuru olarak küçüklüğü ve siyahlığı ile kullanıldığı da olur. Karınca ile ilgili hikâyeler ve masallar da halk arasında yaygındır. Bunların içinde en bilineni ağustos böceği ile karınca hikâyesidir¹⁶⁰³.

Karıncalar, edebiyatımızda halk bilmeceleri ve manilerinde bilinen özellikleriyle yerlerini alırlar. Yer altında ev kurmaları, eğri büğrü yollardan gitmeleri ve incecik belleri Elazığ yöresine ait bir bilmece örneğine yansır:

Yeraltında evleri var
Eğri büğrü yolları var
Pek incecik belleri var¹⁶⁰⁴.

Karıncaların yaraya hücum etmesi bir manide işlenir.

Bahçeler barınceler
Ayvalar narinçeler

¹⁶⁰⁰ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.147.

¹⁶⁰¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Karınca ” mad., C.5, s.197.

¹⁶⁰² Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.361.

¹⁶⁰³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Karınca ” mad., C.5, s.197.

¹⁶⁰⁴ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.160.

Bir yanım kurt kuş yedi
Bir yanım karıncalar¹⁶⁰⁵.

Karıncı ile ilgili dilimizde pek çok deyim oluşmuştur. Çok merhametli, duygulu insanlar için “ karınca ezmez ” değimi; elden geldiği kadar açık gönüllülüğü ifade etmek için “ karınca karınca ” deyimi; çok yavaş yürümek anlamında “ karıncaya binmek ” deyimi kullanılır¹⁶⁰⁶.

Bunlardan başka çok merhametli ve ince duygulu insanlar için “ karıncayı bile incitmez ” deyimi, ince belli kadınlar için “ karınca belli deyimi küçük ve önemsizde olsa gücün yettiği kadar anlamında “ karınca kaderince ” değimi; çok kalabalık ve hareketli yerler için “ karınca gibi kaynamak ” değimi; insanların çalışkanlığına vurgu yapmak için “ karınca gibi çalışmak ” deyimi ve ufak karışık olanaksız yazı için “ karınca duası ” gibi deyimler kullanılır¹⁶⁰⁷.

Karıncı ile ilgili olarak deyimlerin yanında halk arasında darb-ı mesel haline gelen ifadeler de mevcuttur. Küçük görülen bir kişinin büyük işler başarması anlamında “ karınca aslan öldürür ” atasözü; insanın durumuna aykırı davranışlarda bulunması durumunda artık başına bir şey geleceğine inanılarak onun için “ karınca zevali gelince kanatlanır veya karıncanın kanatlanması zevaline işarettir.” atasözü; kişi kazanacağı zamanı boş geçirmemeli, çalışmayacağı günler için hazırlık yapmalı anlamında “ karıncadan ibret alan, yazdan kışı karşılar ” atasözü; karıncanın gücüne işaretle “ karıncanın götürdüğünü kimse götüremez.” atasözü ve “ karıncanın bile sofrası vardır.” atasözü kullanılır¹⁶⁰⁸.

Halk edebiyatında ve Dîvân edebiyatında karınca Hz. Süleyman münasebetine çok rastlanır. Bu hususu özellikle Süleyman-nâmelerde sıkça görmek mümkündür¹⁶⁰⁹. Tasavvufî edebiyatta karınca kesreti temsil eder. Karıncaların çokluğuna binaen çokluk ve kesret benzetmelerinde kullanılır. Rengin siyahlığı itibariyle gerçeği gizleyen bir örtüyü andırır. Böylece vahdeti gizler¹⁶¹⁰.

C. Karınca İle İlgili Genel Özellikler:

Dîvân ve Halk Şiirinde karınca ile ilgili olarak pek çok, telmih, kıssa, hikâye ve sıfat kullanılmıştır. Karınca-değerlilik, Hz. Süleyman-karıncı, karınca-küçüklük, karınca-çekirge, karınca-hat (yazı), karınca-ayva tüyü, karınca-sohbet, karınca-nasihât ve karınca-ecel gibi. İncelenen eserlerde karınca ve onunla ilgili özelliklere daha çok Âşık Ömer’de tesadüf edildi. Karacaoğlan’da karınca örneğine rastlanmadı. İncelediğimiz Dîvân ve Halk şiiri örneklerinde karınca; kıymetli oluşu, Hz. Süleyman kıssasındaki rolü, küçüklüğü, zayıflığı ve rengi dolayısıyla söz konusu edilir.

1. Karınca-Başa Taç Edilmesi:

Kültürümüzde karıncaların yeri cüssesine nispetle hayli büyüktür. Karıncanın İslamiyet’ten öncede, sonra da müspet sayılması ona verilen değerın göstergesidir. Karıncanın ayette ve hadislerde de işlenmesi onun küçük olan cüssesine değerler katmıştır. Ayrıca

¹⁶⁰⁵ Ata Çatkaş, *Maniler*, MEB Yay., İst., 1996, s.161.

¹⁶⁰⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “ Karınca ” mad., C.5, s.197.

¹⁶⁰⁷ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., s.1087-88, E.K. Eyüboğlu, a.g.e., C.2, s.295.

¹⁶⁰⁸ E. K. Eyüboğlu, a.g.e., C.1, s.150.

¹⁶⁰⁹ Mehmet Emin Ertan, a.g.t., s.149.

¹⁶¹⁰ Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu, *Arapça Metinler*, İst., 1967, s.47.

karınca rivayet ve kıssalara işlenmiş olan olumlu özellikleri dolayısıyla karınca başımızın tacı olmuştur. Âşık Ömer, bir koşmasında karıncaya verilen değeri “ başa tac etmek □ deyimiyle ifade eder. Şair, Türk milletinin karıncayı kendi değerinden daha üstün gördüğünü söyleyerek onun kültürümüzdeki yerine işaret eder:

Ey Ömer, sunalı aşka pençeyi
Üstattan yemişiz çok tabancayı
Başa tâçederiz biz karıncayı
Yahşi görmek ile mikdârımızdan
Âşık Ömer, s.59, Koş., 96/5.

2. Karınca-Hz. Süleyman:

Karınca-Hz. Süleyman münasebetine edebiyatımızda sıkça rastlanır. Özellikle Halk şairi Âşık Ömer, şiirlerinde bu münasebeti çeşitli yönleriyle işlemektedir. Şair, bir destanında, Hz. Süleyman’ın hayvanlara ve kuşlara şah olduğunu, karınca ve yılanlara ferman buyurduğunu, insanlara ve cinlere hükmettiğini ve zamanı gelince ecel şerbetini içip kabre girdiğini anlatır. Şairin bu ifadesi bize Kur’an’da ki Neml Suresi’nin 17. ve 18. ayetlerini hatırlatır¹⁶¹¹. Şöyle ki: “ Süleyman’ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan orduları huzurunda toplandı. Hepsi de onun tarafından sevk ve idare olunuyordu. Karıncaların çok olduğu vadiden geçerken bir karınca; “ Ey karıncalar! Hemen yuvalarınıza girin, Süleyman’ın ordusu sizi fark etmeyerek ezip geçmesin! ” dedi.” Âşık Ömer, bu ayetlerde ifade edilen gerçeği aşağıdaki şiirinde dile getirmektedir. Ayrıca, şair burada, Allah’ın lütfunun bütün dengeleri değiştirebileceğine, insana, cine ve hayvanata hakîm olanı dahi Alalh’ın “ hak ile yeksan ” edeceğini belirtir.

Bir zaman şâh iken vahş ü tuyûra
Fermânı yürüdü mar ile mûra
Ecel câmin içip girdi kubûra
Hükmederdi ins ü cine Süleyman
Âşık Ömer, s.12, D., 3/21.

Şair, destanın devamında insanlara, cinlere, hayvanlara ve kuşlara hükmetmek için Süleyman olmaya gerek olmadığını, Allah’ın hükmü gereği herhangi bir kişi de, Hz. Süleyman’ın yerine geçebilir. Yeter ki kişi yüce kudretin önünde eğilip, secdeye baş koysun. Böylece bütün karınca ve yılanlar kişinin hükmüne itaat eder:

Sen bu âyîne-i zât-ı meşhûda
Kaddin hamîde kıl baş eğ sücûda
Süleyman olursun mülk-i vücûda
Hükmüne râm olur kamu mûr u mâr.
Âşık Ömer, s.12, D., 4/2.

3. Karınca-Küçüklük:

Karınca küçük ve zayıf hayvandır. Bundan dolayı küçük yazıya, bene ve noktaya benzetilir. “ Karıncanın götürdüğünü kimse götüremez.” atasözü onun küçüklüğüne nispeten gücüne bir işarettir. Nitekim Âşık Ömer Hayvanlar Destanı’nda bu duruma şöyle açıklık getirir:

¹⁶¹¹ Onun ölümüne karar verdiğimiz zaman, dayandığı bastonu yiyen ağaç kurdundan başka, ölümünü cinlere haber veren olmadı. Bu sebeple yere yıkıldığı zaman anlaşıldı ki, cinler eğer gaybı bilselerdi çalışmanın verdiği aşığılayıcı sıkıntıyı çekmezlerdi. (Elmalı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, Sebe’ Sûresi, 34/14, s.430.)

Miktarı küçüktür gerçi karınca
Niydüğün bilirsin zahmın urunca
Gör kaplumbağayı âdem görünce
Hasabetle başın çeker hırkaya
Âşık Ömer, s.6, D., 1/13.

Fehîm-i Kadîm bir şiirinde karıncanın miktarca küçüklüğünü, kendi zayıflığını anlatmak için kullanır. Sebk-i Hindî edebi akımının bu ve buna benzer teşbih ve mecazları çoktur. Aşağıdaki şiire göre âşık, sevgilinin yanaktaki ayva tüyelerine vurgundur. Bu vurgunluk o kadar büyüktür ki adeta bu tüyeler bir ok misali aşğın bedenini aşındırmaktadır. Fehîm, Âşık Ömer’de olduğu gibi karınca-yaraya ilişkisini işlemektedir. Aşınmış bedenini karınca bastığı takdirde bedeninin mahvolacağını söyler. Âşık Ömer’in Halk şiiri yalınlığıyla verdiği mesaj, yerini Fehim’de teşbih ve mecazlarla süslü bir ifadeye dönüştür. Ayrıca burada karınca-ayva tüyü benzerliği renk, şekil ve sayı itibarıyla kurulur. Âşık, sevgilinin yanağındaki ayva tüyelerinin gamının düşüncesiyle o kadar zayıflamıştır ki, kaza ve belalarla kaplı vücuduna karınca bassa mahvolacaktı.

Bî-vücûduz ol kadar fikr-i gam-ı hat ile kim
Mûr bassa mahv olur cism-i belâ-fersûdumuz
Fehîm-i Kadîm, s.464, G., 119/4.

4. Karınca-Mezar:

Karıncalar yeraltında yuvalanırlar. Bu yuvalarında altlı üstlü sıralı odalar, ambarlar ve bunların birbirleriyle bağlantısını sağlayan dehlizler vardır. Karıncalar yer altını yuva edindikleri için onların uğrak yerlerinden birisi de mezarlar olur. Aşağıdaki şiir eksiklikler dolayısıyla tam olarak anlaşılmasa da şiirde geçen “ kefen, gıda-yı mûr u mâr, ettim serimi, ten, ölmek ” gibi ifadelerden karıncanın mezarlarda ölünün etiyle beslendikleri gerçeği dile getirilir:

.....
Derd ü gam sahrasına saldım bu cân ile teni
Hep gıda-yı mûr u mâra ..... ettim serimi
Ey Ömer öldükte sarsın ol güzel kefenimi
Âşık Ömer, s.253, Murab., 440/4.

5. Karınca-Renk:

Karıncanın farklı renkleri vardır. Ancak karınca denilince akla küçüklük ve siyahlık gelir. Karıncalar genelde siyah renktedirler. Fehîm, bir beytinde karıncanın siyan rengini teşbih ve mecaz sanatıyla işler. Şair, Rum’un kalbini renk yönüyle karıncaya benzetir:

Çün kalb-i Rûm mûrdan elbette tîredür
Âzâr-ı cân-ı şîr-dilârdur lüzûm-ı Rûm
Fehîm-i Kadîm, s.242, Trk., II,2/3.

“ Madem ki Rum’un kalbinin karıncadan daha kara olduğu kesindir, o halde aslan yüreklilerin canlarını incitmek de Rum’un gereğidir.”

6. Karınca-Zayıflık/Güçsüzlük:

Karınca, zayıf, aciz ve yerine göre güçsüz bir hayvandır. Şairler, şiirlerinde karıncanın zayıflığını bir mukayese içinde ele alırlar. Bu durumda dahi karınca müspet bir şekilde işlenir. Onun zayıflığı ve acizliği hor görülmez. Bu hem Halk hem Dîvân edebiyatı açısından

böyledir. Özellikle tasavv' ufi düşüncelerde bu hadiseye biraz daha farklı yorumlar getirilerek ifadeler zenginleştirilir. Türk Milleti müteviziliğini ifade için “ karınca kaderince veya karınca kadarınca ” deyimlerini için kullanmaktadır. Karıncalar kültürümüzde çalışkanlığın ve mücadelenin sembolü olarak gündelik hayatın bir parçası olmuştur. Âşık Ömer’ içinde bunun bilinciyle kendisini zayıf bir karıncaya, aşkını da aslana benzeterek mihnet meydanında gürüşe tutuşurlar. Aşk, insanları yenilgiye uğratan bir aslandır. Bundan hemen hemen herkes nasibini alır. Ancak şair, güçsüz bedenine rağmen, karınca kaderince bu mücadeleye girer. Öyle ki korkusuzca aşkın pençesine kendini atmış, ona dolaşmıştır. Aşk derdi zayıf bir karıncanın başına dahi gelse, gözüne aslan, kaplan görünmez:

Bu gün bâzâr-ı mihnette tutuştum şîr-i aşk ile
Gör ol mûr-ı zaifi pençe-i bî bake sarmaşmış
Âşık Ömer, s.116, G.236/3.

Burada karınca-aslan arasındaki ilişki güçlü zayıf mukayesesidir.

Fehîm de Âşık Ömer gibi kendisini zayıflık yönüyle karıncaya benzetir. Aşağıdaki şiirde Fehîm’in kendine has üslubu hâkimdir. Âşık, aşk derdiyle o kadar zayıflamıştır ki, vücudundaki her bir kıl, onun gözüne tuba ağacı olarak görünmektedir. Tuba ağacı, Cennette bulunan ve etrafa gölgelik veren gövdesi yukarıda dalları aşağıda olan bir ağaçtır. Buna göre şair bu ağacın gölgesinin rengi ile kılın ve karıncanın rengi arasında ilgi kurar. Şaire göre bu zayıflığın tesiri onu büyük bir çölde karınca gibi yapmıştır:

Za’f itdi Fehîmâ bana ol denlü gulü
K’oldı nazarumdan nahl-i tûba her mû
Sahrâya düşsem mûr-âne iderem
Bir nokta-i mevhûmda bin yıl tek ü dû
Fehîm-i Kadîm, s.706, R., 50.

D. Karınca İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Karınca-Âşık:

Karınca, zayıf, aciz, küçük ve güçsüz bir hayvandır. Âşık da edebiyatımızda yerine göre zayıf ve aciz olarak tasavvur edilir. Âşığın, sevgiliye olan güçsüzlüğü; karıncanın, aslana, ankaya olan güçsüzlüğü gibidir. Ancak Âşık Ömer, bir şiirinde farklı bir ifadeyle karşımızı çıkar. O, kendisine ins ü cinne, vahş u tuyura hükmeden Hz. Süleyman’a ne de aciz, güçsüz bir karıncaya benzetir. Çünkü aşığa göre sevgilinin gamzesini görmek her şeyin üzerindedir. Böylelikle âşık, kendi durumunu Hz. Süleyman’ın yer üstü hâkimiyetine, karıncanın yeraltı hükümlanlığına değışmez:

Ben bugün bu köhne vîrânenin ma’ mûrüyum
Hem harâb âbâdıyım hem şîve-i engûrüyum
Ne Süleyman’ım Süleyman’ın ne kemter mûrüyum
Dün o câdu gamzesin gördüm anın meşhûrüyum
Âşık Ömer, s.252, Murab., 437/1.

2. Karınca-Ayva Tüyü (Hat):

Karınca, edebiyatımızda, küçüklüğü, siyahlığı, çokluğu bakımından sevgilinin yüzündeki siyah ayva tüyleri için benzetilen olur. Kurulan ilgi renk, şekil ve sayı yönüyledir. Her iki unsurun da rengi siyahtır. Sayıları çokluk arz eder. Her ikisi de küçük ve incedir. Her

ikisini de teker teker saymak imkânsızdır. Fehîm, aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini karıncaya benzetmektedir. Özellikle sevgilini yanağındaki benin etrafındaki tüylerin karıncaya teşbihi karıncanın bir şeye özellikle tatlıya üşüşmesi olarak düşünülebilir. Sevgilinin beni tatlıdır. Tatlıya karşı zaafı olan karıncaların, sevgilinin beni etrafında toplanmaları bu sebebe bağlanabilir. Ancak âşık, ayva tüyelerinin hep aynı kalmalarına kızmaktadır. Her birinin saç haline gelip mağrur ejderha olmasını beklemektedir. Belki de âşık kendisini yaralayan ayva tüyünden ve beninden kurtulmak istemektedir. (bkz. Ejderha-Saç Mad.):

Zülf ol ey hat ejder-i mağrûra benzet kendüni
Tohm-i hâlin hıfz tâ-key mûre benzet kendüni
Fehîm-i Kadîm, s.672, G.284/1.

Ayrıca bu beyitte tohum-ben benzerliği kurulmuştur. İlgi, küçüklük ve şekil itibariyledir. Tohum ve ben yuvarlak biçimdedir. Şiirde kurulan hayal, tohum başına toplanmış karıncalar topluluğudur.

3. Karınca-Nokta:

Karıncaya ve nokta arasında kurulan ilgi ve benzetme küçüklük, siyah renk ve şekil itibariyle kurulur. Fehîm bir beytinde her noktanın sinek misali uçuşup karınca gibi sevgilinin yanağının hattını belirlediği söyler. Bilindiği gibi “ hat ” iki anlama gelmektedir. Biri tüy olup sevgilinin yüzündeki kastedilirken, diğeri çizgi, yazı anlamındadır. Şairlerimiz mûr-ı hat deyişiyle karınca ile yazı arasında ilgi kurar. Aşağıdaki şiirde şair, tevriye sanatıyla bu iki hususu da kastetmektedir. Ayva tüyleri defterdeki yazılar ve siyah noktalar (benler) ise yanağın hattını belirleyen karınca olur:

Ol nûş-lebün ki meşk ider her an hat
Şevk ile bulur Fehîm-âsâ cân hat
Her nokta meges-misâl pervâza gelüp
Manen-i mûrçe olur had-beyân hat
Fehîm-i Kadîm, s.694, R., 25/2.

“ Her an yazı yazmayı öğrenen o tatlı dudaklının şevki ile yazı Fehîm gibi can bulur. Her nokta sinek misali uçuşup karınca gibi yanağının hattını belirler.”

4. Karınca-Rum’un Kalbi (Anadolu):

Karıncalar genelde siyah renktedirler. Fehîm, bir beytinde karıncanın siyan rengini teşbih ve mecaz sanatıyla işler. Şair, Rum’un kalbini renk yönüyle karıncaya benzetir. Ancak Rum’un kalbinin karalığının daha çok olduğuna vurgu yapar. Kalbi kara olanların insanları incitmede hünerli oldukları bilinir. Şair, Rum’un kalbini de bu hünerde usta görmektedir. Şair, Rum’la ilgili benzetmelerine bu şiiriyle bir yenisini ekler. Daha önce de Rum’u baykuş ve yılanlar ülkesi olarak betimlemişti. Oradan harabe ve virane olarak bahsetmişti. Bu şiirde de Rum, aslan yürekliyi inciten kara kalpli zalim bir yerdir:

Çün kalb-i Rûm mûrdan elbette tîredür
Âzâr-ı cân-ı şîr-dilârdur lüzûm-ı Rûm
Fehîm-i Kadîm, s.242, Trk., II,2/3.

“ Madem ki Rum’un kalbinin karıncadan daha kara olduğu kesindir, o halde aslan yüreklilerin canlarını incitmek de Rum’un gereğidir.”

5. Karınca Tırnağı-Ok:

Karınca çapı ve cüssesine göre son derece güçlü kabul edilir. Karıncanın kendisinden birkaç misli büyüklükteki yiyeceği taşıması ve eğer insan, karınca kadar kuvvetli olsaydı, sırtında bin okka bir yük taşıyabilirdi görüşü onun gücüne nispetle yapılan yorumlardır. Aşağıdaki şiir örneğinde karınca ile ok arasında bir benzerlik kurulurken aynı zamanda bir tezat söz konusu edilir. Aslanla karınca hem büyüklük hem de güç itibarıyla tezat oluşturur. Âşık, kendisini kükremiş bir aslana benzetir. Bu durumda dahi karıncanın şekil ve renk itibarıyla oka benzeyen tırnağına hedef olmaktan kurtulamaz ve yaralanır. Burada daha önce Âşık Ömer’de ele aldığımız gibi karıncanın cüssesine oranla kuvvetine vurgu yapılır:

Gurende şîr-i kavî-pençeyem ne fâ’ide lîk
Hemîşe zahm-hor-ı nevk-i nahun-ı mûram
Fehîm-i Kadîm, s.180, K., 14/8.

“ Pençesi kuvvetli kükremiş bir aslanım, fakat ne faydaki daima karıncanın ok gibi tırnağından yaralandım.” Burada sevgilinin kirpikleri ve ayva tüyleri karıncanın oka benzeyen tırnağına teşbih edilmiş olabilir.

6. Karınca-Şair:

Karınca, şair benzetmesi mütevazilik yönüyledir. Kendilerini küçük görüp büyük işler başarmak bu benzetmenin ana temasıdır. Karınca gibi çalışkan olmak önemlidir. Varlıklarının ne kadar küçük olursa olsun faydalılığının, enerjisinin çok fazla olabileceğini ifade eder:

Âşık Ömer sözlerinden anlanır dîvânedir
Zâhirâ bir mûr ise ol mânide merdânedir
Pek keder verdi bu güne gam sana âyâ nedir
Kimseden etme hayâ söyle bana ey bî-vefâ
Âşık Ömer, s.156, Murab., 297/5.

Za’f itdi Fehîmâ bana ol denlü gulü
K’oldı nazarumda nahl-ı tûbâ her mû
Sahrâya düşsem mûr-âne iderim
Bir nokta-i mevhûmda bin yıl tek u dû
Fehîm-i Kadîm, s.706, R., 50.

8. KELEBEK (PERVÂNE):

Kelebeğe Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kelebek, kölebek, kapal, kelebek, kepinak, kapanak, kübalak, köpölük; kebeli, pepelek, kepenek, köbölök, külebek, keveli, evelek; ipelek, kelepek, kepeneyh, kepenk, köpelek isimleri; Farsçada pervane (ç.pervanegan); Arapça’ da ise feraşe ismi verilir. Ayrıca Türkçede küpelik de denilen kelebeğin nakışlısına hirtit, büyüğüne aysüb, küçüğüne ügelik, siyahına ise ferfur beşare derler¹⁶¹².

Kelebekler, eklembacaklı böcekler sınıfının pulkanatlılar takımındandır. Kelebeklerin kanatları ve vücutlarının bazı kısımları toz gibi ince pullarla kaplıdır. Bu pullar çok zarif,

¹⁶¹²Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.464,465; İlhan Çeneli, a.g.m., s.2545; A.Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl:Recep Toparlı,TDK Yay., Ank.,2000, s.226.

milyonlarca küçük kıllardan oluşan pullardır. Bu pulların bazıları kuş tüylerine, bazıları da yelpazeye benzer. Bu pulların her birinin çok ince bir sapla kanat veya vücuda yapışmış durumdadır. Bu pullar, kelebeğin rengârenk görünmesini sağlayan yegâne güzellikte şekillerdir. Kelebeğin önden basık, enine geniş bir başı vardır. Başında gözler, duyarganlar ve ağız bulunur. Böceğin ağız sıvı gıdaları emici bir yapıya sahiptir. Alt ve üst çeneleri birleşerek bir boru şeklini alır. Kelebek çiçeklerin üzerine konduğu zaman bal bezlerinin bulunduğu yerlere kadar rahatlıkla uzatabilir. Kelebeğin göğüs kısmında üç çift ayağı vardır. Birinci çift ayakta bulunan tüyler ile duyarga ve hortumlarını temizlerler. Kelebekler çalışma durumlarına göre gece veya gündüz kelebeği olarak uçar. Gece kelebekleri (pervaneler) bunun aksine geceleri gıdalarını aramaya çıkar. Gece ve gündüz kelebeklerini birbirinden ayıran bariz özellik duyargalarının biçiminde görülür. Gündüz kelebeklerinin duyargalarının ucunda birer topuz bulunur. Gece kelebeklerinde böyle bir topuz yoktur. Gündüz kelebeklerinin dinlenme halinde kanatları vücuda dik dururken pervanelerde yatay durur. Gündüz kelebeklerinin kanatlarının üstü canlı renklerle, alt yüzeyi kolu renklerle süslediği halde gece kelebeklerinin alt ve üst yüzeyin renkleri aynı ve canlılığını korur. Gece kelebekleri gündüz kelebeklerinden çok daha tüylüdür. İki çift kanadı vardır ve ön kanatlar, arka kanatlardan daha büyük ve kuvvetlidir. Gündüz kelebeğinde bu durum tersidir. Kelebeklerin kanatları üçgen biçimini andırır. Uçuşları kelebeğin cinsine göre uzun ve kısa olur. Böceğin kanatları boyunduruk biçimde özel bir bağla birbirine bağlıdır. Gece kelebeği çeşit bakımından gündüz kelebeğinden çoktur. Çiçek tozuyla beslenen kelebekler, yumurta ile çoğalırlar. Yumurtadan çıkan larvalara (kurtçuklara) “ tırtıl ” denilir. Bu tırtıllar çabuk büyür ve birkaç gömlek değiştirir. Gündüz ve gece kelebeğinin başkalaşma evreleri birbirinin aynıdır.(Ayrıntılı bilgi için bkz. İpek böceği mad.). Kelebekler kozadan çıkınca hemen uçamazlar, kanatlarının kan dolmasıyla uçmaya başlarlar. Ömürleri 24 saat ile birkaç mevsim arasında değişir. Kelebeklerin iştme ve koku alma duyuları çok gelişmiştir. Kelebekler genelde hızlı uçucudurlar¹⁶¹³.

Erkek ve dişi kelebekler birleşirler. Dişiler yumurtalarını kendileri için serilen geniş bezlerin üzerine bırakırlar. Çiftleşmeden ve yumurtlamanın bitiminden sonra kelebek ömürleri sona erer¹⁶¹⁴. Pervane, gece kelebeği de denilen kanatlı bir böcektir. Kendini yakıncaya kadar mum ile uğraşır. Bu hayvanın gözleri çok küçüktür. Gündüzleri karanlık yerleri tercih eder. Ortalık kararınca ışığa doğru giderler. Gözleri kamaştığı için ışıktan ayrılamaz ve kendini lambaya, muma çarpar. Sonunda düştüğü ateş onun kanatlarını ve vücudunu yakar¹⁶¹⁵.

A. Kültürümüzde Kelebek (Pervâne):

Kültürümüzde kelebek, renklerinin güzelliği, yapısındaki zerâfet, incelik, tüyelerinin çokluğu gibi özellikleriyle yerini alır. Dünyada en çok koleksiyonu yapılan şey kelebeğdir. Özellikle son yıllarda kelebek gözlemciliği hobi haline gelmiştir. Bu hobi günümüzde kuş gözlemciliği kadar revaçtadır. Türkiye zengin kelebek türleriyle Avrupa'nın önemli gözlem alanlarından biridir. Yerli ve yabancı kelebek gözlemcileri, doğa fotoğrafçıları ve böcek bilimciler son yıllarda buna yönelik çalışmaların artırmışlardır. Kelebeklerin farklı türlerini bir arada görmek için onların yaşadığı yerleri ziyaret etmek gerekir. Çoruh Vadisi ve özellikle bu vadideki Kan Deresi kelebek popülasyonu açısından zengindir. Ülkemizde Kaçkar Dağları ve Barhal Deresi de adeta birer kelebek cennetidir. Ülkemizde en meşhur kelebek gözlem bölgesi Fethiye'de ki Kelebek Vadisidir. Bu vadi yaklaşık 85 tür gece ve gündüz kelebeğine

¹⁶¹³ *Türk Ansiklopedisi*, “ Kelebek ” mad., C.21, s.465; *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ Karınca ” mad., C.10, s.33.

¹⁶¹⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.158.

¹⁶¹⁵ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.397.

ev sahipliği yapmaktadır. Bu vadinin en popüler keleşi Temmuz ve Ağustos aylarında uçan Kaplan keleşidir¹⁶¹⁶.

Keleşlerin güzelliği ne kadar ilgi çekici ise de rüya tabirlerinde o kadar kötüdür. Rüyada keleş görmek “ ateş perestlere ” veya “ o gün insanlar yaygın (ve salgın) pervaneler gibi olacak ” mealinde ki Ayet-i Kerime'nin işaret ettiği korku ve feryada işaret eder. Kandil ve mumdan uzak görülen keleş kısa ömürlü evlada delalet eder¹⁶¹⁷. Kültürümüzde pervane bir böceğin isminin yanında bir motor veya bir sitem harekete geçiren düzeneğe, soğutma işlemlerindeki dönen alete, kılavuz veya rehber, ferman, hüküm, nişan anlamında ve Selçuklularda nişancıya verilen isim olmuştur¹⁶¹⁸.

Kültürümüzde pervane, Türk-İslam devletlerinde hüküm, ferman anlamında kullanılmış ve bu belgeleri hazırlamakla görevli memura unvan olmuştur. Bu belgeleri düzenleyen makama “ pervânegi ” adı verilmiştir. Anadolu Selçukluları'nda pervane makamı, mülk, ikta ve arazi işleriyle uğraşır; bunlarla ilgi tayin, temlik, tahrir işlerini yapardı¹⁶¹⁹. Kültürümüzde keleş çocuk oyununa da ad olmuştur. Elim elik epelek (keleş) oyunu Türkiye içinde ve dışında çocuklar tarafından oynanan bir oyundur. Özellikle küçük yaştaki çocukların vakit geçirmek ve daha küçük kardeşlerini oyalamak için oynadıkları basit bir ev oyunudur. Bu oyun daha çok kız çocukları oynar. 2 ile 4 kız çocuğuyla oynana bu oyunda herhangi bir alet edevata gerek yoktur. Bu oyun elim elim epenek tekerlemesinin okunması ve parmakların kaldırılması esasına dayanır¹⁶²⁰.

B. Edebiyatımızda Keleş (Pervane):

Edebiyatımızda keleşler renklerin güzelliği, yapısındaki zarafet ve inceliği, uçuşu, kırlarda gezişi, ışığa meyli, geceleri mumun etrafında dönmesi, ateşe düşüp yanması, renginin kararması gibi özellikleriyle çeşitli teşbih, mecaz ve hayallerle işlenir. Eskiden elektrik olmadığından mum ışığında iş görülürdü. Şairler de masaları başında mum ışığında şiir yazarken hemen ışığın yakınında bulunan, ona meyleden, sonra ateşe düşüp ölen pervaneyi çok iyi gözlemlemişlerdi. Bu gözlem sonucu, şairler, çeşitli hayal, teşbih ve mecazlarla pervaneyi şiire konu etmişlerdir. Pervane, muma âşık kabul edilmiş, aşk ateşiyle yanan âşık; şair, derviş, tahrikiyle ehli pervaneye benzetilmiştir. Yakıcılığı dolayısıyla sevgili de mum olmuştur¹⁶²¹.

Edebiyatımızda pervane devamlı şem (mum) ile beraber zikredilmektedir. Kanadı kapkara ve yanmış olarak tasvir edilen pervane için “ ölümü gelen pervane şem' ile oynar ” denilmektedir¹⁶²². Edebiyatımızda bülbül ile gül ne ise pervane ile mum odur. Pervane aşığın, mum sevgilinin sembolüdür. Pervanenin işi odlara yanmaktır. Yanmak-yakılmak sözü bu münasebetle dile getirilir. Pervane göz göre göre kendini ateşe atmaktadır. Bundan dolayı şairlerimiz âşık, gönül, ben, talip, yıldız, çiğ vb. unsurlarla benzerlik kurmaktadır. Şairler kendilerini muma diğer şairleri de pervaneye teşbih ederler¹⁶²³. Pervane, Dîvân ve Halk şiirinde en fazla işlenen böcektir. Hatta şiirlerde en fazla yer alan hayvanlardan birisidir.

¹⁶¹⁶ Evrim Karaçetin, “ Keleş Gözlemciliği ”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, Yıl: 2002, C.34, s.410.

¹⁶¹⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.270.

¹⁶¹⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İst., 2006, s.2492.

¹⁶¹⁹ Muharrem Kesik, “ Pervane Mad., ” *DİA*, İst., 2007, s.244.

¹⁶²⁰ M. Kemal Özerin, “ Elim Elim Epelek (keleş) Oyunu ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.11, İst., 1967, S.219, s.4563-64.

¹⁶²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ank., 1989, s.402.

¹⁶²² Mehmet Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, s.269.

¹⁶²³ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, s.526-27.

Âşığın sevgiliye karşı olan aşırı düşkünlüğü “ pervane olmak ” deyimine kaynaklık eder¹⁶²⁴. Tasavvufî açıdan pervane ilahi aşkın sembolü olur. Çünkü o aşkı için kendini ateşe atmaktadır¹⁶²⁵. Ayrıca pervane mutlak itaat içinde olan salikin sembolüdür. Salik vahdet yolunda tıpkı pervane gibi onada engel teşkil eden şeyi ateşte yakarak fenaya erişir¹⁶²⁶. Şiirimizde pervane genellikle mum, meclis, cereği, ateş, od, suz, hararet, yakma, yak, yakılmak, yanup yakılma, mihr, mah gibi kelimelerle sık sık anılır. Ayrıca “ gözden düşürmek ” deyimini “ gayret ateşi ” sıfatı ve “ yüzü ateş olmak ” gibi deyimler pervane, mum ikilisinin geçtiği şiir örneklerinde hüsn-i talil örneği olarak sıkça işlenmektedir¹⁶²⁷.

Edebiyatımızda şem ve pervane aşkını anlatan birçok mesnevi yazılmıştır. Konunun kaynağı ve ilk çıkış noktası olarak Fars edebiyatında yazılan şem ü pervane mesnevileri, Türk şairlerinin ilgisini çekmiştir. Daha sonra bu ilgiyle beraber Türk şairleri Fars şairlerinin kaleme aldığı mesnevilerden etkilenerek, aynı tarz ve bağımsız olarak Türkçe şem ü yazmışlardır. Türk edebiyatında şem ü pervane mesnevisi yazan şairler şunlardır: Zati'nin şem ü pervanesi, Lami'i Çelebi'nin şem ü pervanesi, Mu'îdî'nin şem ü pervanesi Feyzi Çelebi'nin şem ü pervanesi, Niyazi'nin şem ü pervanesi ve Fehmî'nin şem ü pervanesi¹⁶²⁸.

Edebiyatımızda pervane ile ilgili deyim ve atasözleri de mevcuttur. Tutkun olmak ve yakasını bırakmamak anlamında “ pervane kesilmek ” ve “ pervane olmak ” deyimleri; güzel yoluna baş koyan aşığın ortaya çıkması için güzelin görülmesi gerekir anlamında “ mum yanmayınca pervane dönmez ” atasözü kullanılır¹⁶²⁹. Devamlı olarak yanında bulunmak, yanından hiç ayrılmamak anlamında “ pervane gibi dönmek ” deyimini kullanılır¹⁶³⁰. Bilmecelerimize, ninnilerimize ve manilerimize yansıyan kelebekler bilinen özellikleri dolayısı ile işlenir. Bir mani örneğinde kelebeğin uçuşu, kanadının benek benek olması belirtilir:

Gökte uçar kelebek
Kanadı benek benek
Beni yardım ayıran
Sürünsün elde değnek¹⁶³¹.

Elazığ yöresine ait bir bilmecede onların kanatlarının yelpaze gibi olmasına, türlü renkli olmalarına, ömürlerinin kısıllığına, narin ve hızlı uçuşlarına vurgu yapılmıştır:

Kanatları yelpaze,
Nede çok renkleri var,
Ömürleri kısadır,
Nazlı nazlı uçarlar¹⁶³².

Mani ve bilmecelerin dışında ninnilerde kelebeklerin işlendiği görülür:

Saf rüyalarımda,

¹⁶²⁴ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlilî*, s.426.

¹⁶²⁵ Burhan Kaçar, *Gevherî Divânı Metin Tahlilî*, s.358.

¹⁶²⁶ Melike Erdem Gündüz, *Ahmedî Divânı'nın Tahlilî*, s.214.

¹⁶²⁷ Halil İbrahim Yakar, *Gelibolulu Sun'î Divânı ve Tahlilî*, s.416-17.

¹⁶²⁸ Sadık Armutlu, *Zatî'nin Şem ü Pervânesi*, Doktora Tezi, Malatya, 1998, s.66, 68, 89.

¹⁶²⁹ E. K. Eyüboğlu, *a.g.s.*, C.1, s.320.

¹⁶³⁰ İlhan Ayverdi, *a.g.s.*, C.3, s.2492.

¹⁶³¹ Ata Çatıkkaş, *a.g.e.*, s.105.

¹⁶³² Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.156.

Her gece kelebekler,
İstiklal yollarında,
Kucağım seni bekler.
Ninni yavrum ninni !
Uyuda büyü
Tıpış tıpış yürü ninni !¹⁶³³.

C. Kelebek (Pervâne) İle İlgili Genel Özellikler:

1. Pervane-Gece (Karanlık):

Kelebekler gece ve gündüz kelebekleri olarak ikiye ayrılır. Kelebeklerin çoğu gündüz görünür. Pervaneler gece kelebeklerindedir. Onlar gündüz karanlık yerleri tercih ederler. Gecenin gelmesiyle birlikte gıdalarını aramak için dolaşır. Bir ışık gördüklerinde ise ona doğru giderler. Gözleri kamaştığı için ışıktan ayrılamaz ve kendini lambaya, muma çarpar. Sonra bir an dengesini kaybederek ateşe düşer. O ateşte onun kanatlarını ve vücudunu yakar. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde pervanenin bu gerçek yaşantısını, teşbih ve hayallerle yorumlar. Ona göre pervane, gündüzün sıkıntısını çekmiş, yar yolunda sadık bir aşıktır. O, başını muhabbet meclisinde feda etmekte sevgilisinin şevkiyle her zaman ateş ile sarmaş dolaş olmaktadır. Bilindiği gibi mum geceleri yanar, pervanede de geceleri ışığa meyilli olduğu için meclise girer. Orada mum ışığı etrafında döner durur. Sonunda ikisi bir olur yanar:

Çeke gelmiş râh-ı yârda âşık-ı sâdık sitem
Serini bezm-i mahabbetle fedâ etmekte hem
Şebde şem'in şevkine cevâne ederler dembedem
Pervâneler her dem olur nâr ile sarmaş dolaş
Âşık Ömer, s.349, Murab., 572/3.

Fehîm ise pervanenin gece mumun ışığı etrafında bulunmasını bir sözleşme olarak yorumlar. Pervane ile mum sevgilidir. Pervane muma yani ateşe âşıktır. Mum sevgilisinden izin alan pervane, gece buluşma saatini bekler, sonunda ona kavuşur ve ateş ziyafeti çeker:

Bana ol şem' verüp ruhsât-ı sohbet bu gece
İtdi pervânesin ateşle ziyâfet bu gece
Fehîm-i Kadîm, s.640, G., 257/1.

2. Pervane-Gıda:

Pervane geceleri gıdalanan bir kelebeğdir. Fehîm bir önceki şiirinde mumun sohbet için onu davet etmesiyle bir ateş ziyafeti çektiğini söylemişti. Ortada bir ziyafet söz konusu ise pervanenin gıdası ışıktır. Nitekim şair, bir başka beytinde daha açık bir ifade ile âşık-pervane benzetmesi içerisinde pervanenin gıdasının mumun ışığı ve parlaklığı olduğunu söyler:

Pervâneym velîk ziyâdan sireşteyem
İtdüm gıdamı pertev-i nûr-ı sirâcdan
Fehîm-i Kadîm, s.606, G., 228/4.

“ Pervaneyem fakat ışıktan yoğrulmuşum, gıdamı mum ışığının parlaklığından aldım.”

¹⁶³³ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.224.

3. Pervane-Kanat (per):

Kelebeklerin kanatları toz gibi ince pullarla kaplıdır. Bu pullar çok zarif, milyonlarca küçük kıllardan oluşmuştur. Kanattaki bu pullar kelebeğin rengârenk görünmesini sağlar. Pervanenin bu kadar narin, zarif ve hassas kanatları ateşle yakması çok gariptir. Âşık Ömer ve Fehîm'in bu konudaki şiir örneklerine balıkdığında kanat, mum ışığında yanması dolayısıyla ele alınır. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde pervanenin kanatdını yakmasını gönül bezm-i ateşinin şiddetine bağlar. Pervane, mumun yanmış olduğu ateşten kendini kurtaramaz. Pervane, âşıklar; mum ile sevgili arasında benzetme kurulmuştur:

Emrine râm olsalar hep bendeler âzâdeler
Her taraftan aşkına bir bir içerler bâdeler
Per yakar mıydı garip pervâne-veş üftâdeler
Ol çerağ-ı bezm-i dil şeminde şiddet olmasa
Âşık Ömer, s.154, Murab., 295/3.

Fehîm'de sevgilinin yüz güzelliği mumu, pervanenin kanadını yanıklarla doldurmuş, onu kıpırdayamaz hale getirmiştir. Burada sevgilinin yüzü, renk, parlaklık ve yakıcılık yönüyle muma benzetilmiştir:

Ol şem'-i hayâ-yı edeb-efrûz-ı cemâlün
Pervâne-i pür suhtesi bî-cünbiş-i perdür
Fehîm-i Kadîm , s.446, G., 106/3.

“ O yüz güzelliği edebini parlatan utanma mumunun yanıklarla dolu pervanenin kanadını oynamaz.”

4. Pervane-Mekân:

İncelenen şiir örneklerinde pervane mekânı ile ilgili ifadeler Fehîm ve Âşık Ömer'de rastlanır. Pervane, şiirlerde genelde yanmak, yakılmak, mum, cerağ, bezm, meclis, şebistan gibi unsurlarla birlikte zikredilir. Bunların biri veya bir kaçını pervanenin geçtiği şiirde büyük olasılıkla zikredilir. Pervane, gece kelebeği olduğu ve genellikle şem ile anıldığından dolayı şiirlerde geniş mekânlardan ziyade meclis, bezm, kilise, şebistân, hane gibi dar mekânlarla anılır. Gülzâr, gülşen gibi mekânlar sevgilinin yüzüne benzetilerek bu alanlar da dar mekân içerisine alınır. Âşık Ömer, bir şiirinde klasik âşık-pervane benzetmesini yaparak aşk hanesini, pervane ile mumun mekânı olarak tarif eder. Pervane buraya misafir gelmiştir. Muma duyduğu arzudan ötürü gündüzün saklandığı yerden kalkarak sevgilisine doğru kanat açmıştır:

Gam değildir ey güzel aşk ile üryân olduğum
Gözümün nuru efendim kulu kurbân olduğum
Çünkü bildin hâne-i aşkında mihmân olduğum
Şem'ine pervâne-veş per urmağa cân arzular
Âşık Ömer, s.325, Murab , 537/2.

Şair, bir başka şiirinde âşığı gam uykusundan uyanmaz ve çektiği cefalardan usanmaz olarak yorumlar. Ona göre pervane böyle bir âşıktır. O, pervasız ve melildir. Çünkü bir mecliste mum yandığını görse ona ulaşır ve kanatlarını yakar:

Var mı görmüş hâb-ı gamda âşıkın uyandığın
Aşk zencîrin çeken dîvânenin uslandığın
Bezmede şem‘in görüp başında odlar yandığın
Üstüne perler yakar pervâne-i pervâ melîl
Âşık Ömer, s.212, Murab, 379/3.

Fehîm, bir beytinde kendisini pervaneye, sevgiliyi de gece odası mumuna benzetmiştir. Şair odanın içerisinde durmadan sağa sola hareket eden sevgiliyi sema eden gece odası mumu alarak ifade eder. Ancak âşık, böyle bir muma ilk defa tesadüf etmektedir. Çünkü bu dediğin sabit olmalıdır. Âşık, kendisini divaneliği, sevgilinin etrafında dolaşması yönüyle pervaneye, sevgiliyi de parlaklığı, aydınlığı dolayısıyla muma benzetmiştir. Ayrıca mumun alevinin titrekliği de semâ olarak düşünülmüş olabilir:

Şu‘lene pervâne olam görmedim
Eyledüğün şem‘i şebistân semâ
Fehîm-i Kadîm, s.114, K., 3/2.

“ Ey alevine pervane olduğum güzel! Ben şimdiye kadar senin gibi sema eden gece odası mumu görmedim.”

5. Pervane-Mum (şem ‘) fitil/is:

Şem, Arapça bir kelime olup “ mum, aydınlatmak için yakılan her şey, çerag, kandil ” manalarına gelir. Geceyi aydınlatmak, ders çalışmak, kitap okumak gibi işlevler bal mumu vasıtasıyla gerçekleştirilirdi. Mum için hazırlanan bal tortusuna veya bal mumuna “ mumluk bal ” denildiğini Mukaddimetül Edep’ten öğreniyoruz¹⁶³⁴. Bal mumu elde edebilmek için önce petekler baldan ayrılır sonra kaynar suya atılır suyun üstüne toplanan bal mumu toplanır¹⁶³⁵.

Kültürümüzde mum, aydınlatmanın yanında, su geçirmez özelliği dolayısıyla muskalara, pazu-bantlara, çocuk bezlerine bal mumu sürülmüştür. Mumun kullanım alanı oldukça geniştir. Evlerde, işyerlerinde, muhabbetlerde, yemek sofralarında süs ve aydınlatıcı olarak kullanılmaktadır. Mumların camilerde mihrabın sağında ve solunda hatıra olarak yerini muhafaza ettiği görülür. Mumlar 1cm. eninde 10cm. boyunda olanlarından, 50 cm eninde 3 m boyunda olanlarına kadar görmemiz mümkündür. Kültürümüzde mum, yanmak, yakılmak, elden ele gezmesi, elde taşınması, meclisi ve evleri aydınlatıcı gereç hatırlatmaları ile yerini alır. Âşık Ömer, bir şiirinde buna dikkat çeker. Şair, aşağıdaki dördlüğünde mumu redif olarak kullanır. Mumun parlaması, aydınlatması gibi özellikler çeşitli sanatlar içerisinde ifade edilmektedir:

Bir münevver tâç urundu gitti çün meydâne mum
Çok hüner göstermek ister meclis-i yarâne mum
Devr elinden çektiği âlâmı istifsâr edüp
Haylice yanar yakulur bu gice yârâna mum
Âşık Ömer, s.247, Murab., 430/1.

5. 1. Mum İle İlgili Genel Özellikler:

Edebiyatımızda “ mum olmak ” donmak, “ muma çevirmek ” haddini bildirmek, “ mum gibi erimek ” zayıflamak manalarında sıkça kullanılan deyimlerimizdir ayrıca, “ mum

¹⁶³⁴ Bahattin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.2, s.429.

¹⁶³⁵ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, C.1, s.342, C.11, s.229.

dikmek veya yakmak ” dini bir özelliği belirtmek amacıyla kullanılan bir diğer deyimimizdir; “ yalancının mumu yatsıya kadar yanar ” atasözüyle de edebiyatımızda yerini alır. Edebiyatımızda mum; aydınlık aracı, ışık erimesi, inceliği, eriyip tükenmesi, yanması, fanus içinde bulunması, ışık çıkması ve bu ışın sürme olarak kullanılması, kapalı yerleri aydınlatması gibi özellikleri dolayısıyla ele alınır¹⁶³⁶.

5. 1.1. Mum-Aydınlık:

Mum ışıktır, alevdir, aydınlıktır. Onun bu özellikleri karanlıkta daha önem kazanır. Mum aydınlatma aracı olarak yakılır:

Özge hurşîdüz ziyâmuz ‘âlemi târîk ider
Turfa şem‘üz şulemüzdür hem yine pervânemüz
Fehîm-i Kadîm, s.470, G., 124/2.

“ Işığın alemleri karanlıklara boğan bir acayip güneşiz, garip bir mumuz ki yine kendi alevimiz bizim pervanemizdir.”

5.1.2. Mum-Erimek:

Mum, yumuşak bir madde olduğundan sıcaklığı ve ateşi görünce erir. Sert cisimler de onları eritecek güçte bir ateş olursa erirler. Fehîm, bir şiirinde mübalağa sanatı yaparak kendisinden gönül harareti ile ateşi eritip su haline getiren pervaneler olarak bahseder. Aşığın gönül harareti o kadar çoktur ki ateş bunun karşısında su haline gelir. Öyle ki sert mizacıyla bilinen sevgilinin bu hararet ve şevk karşısında erimesi doğaldır. Şair, burada fitili aşığının gönlüne, onun yanmasını içindeki ateşe, mumu da bu ateş karşısında eriyen sevgiliye benzetmektedir:

Şem ‘-i pür-sûz güdâz itse ‘aceb mi şevkumuz
Tâb-ı dilden şu ‘leyi âb eyleyen pervâne yüz
Fehîm-i Kadîm, s.482, G., 134/4.

Ayrıca mumun alevi tepesinde olduğu için renk ve şekil yönüyle taçla arasında benzerlik kurulur.

Mum iki maddeden oluşur: Bal mumu ve fitil. Fitil, pamuk ipliğinden yapılır. İp, eritilmiş balmumuna batırılıp çıkarılarak kurutulur. Bu işlem ara ara tekrarlanır. Böylece istenilen boy ve genişlikte mum yapılmış olur. Fitil yakıldığında mum yavaş yavaş hem yanar hem erir¹⁶³⁷. Âşık Ömer, bir şiirinde mum-fitil beraberliğini işler. Bu beraberlikte şair, pervaneyi mazmun olarak kullanır. Buna göre, mumun akşam karanlığında yakılması, fitille mumun her geçen saat yanıp erimesi, bu zaman içinde birçok böceğin kanadının ateşte yanması ve sonunda sabaha dek yanan mumun durumuyla ilgili bir tasvir yapar. Şair bu tasvirde, fitilin yanmasını içsel bir ıstırap mumun erimesini de yüreğin yağının erimesi olarak tasavvur eder:

Ne kadar perler yanıp şevkile olsa âfitâb
Başıma mikrâz-ı gamdan irişür zahm-ı itâb
Subha dek işler derûnumda fitil-i ıstırâb
Yüreği yağın erüdür âteş-i sûzâna şem ‘
Âşık Ömer, s.218, Murab., 387/2.

¹⁶³⁶ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.256.

¹⁶³⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.256.

Mum erirken kendine has özellikleri olan bir çeşit is çıkarır. Bu is, toplanıp zamkla yoğrularak mürekkep haline getirilir. Bu mürekkep kolay silinmez ve suya temasıyla bozulmaz¹⁶³⁸. Fehîm, bir şiirinde is yerine mum dumanı tabirini kullanmıştır. Pervanenin mum etrafında dönerken mum dumanının yüzüne gelmesi onun muma olan şevkini artırır. Çünkü pervanenin mumun güzelliğinin yanında kokusuna da vakıf olmuştur. Bu şiirde sevgilinin yüzü ile mum; gönül ile pervane ve ayva tüyü ile mum dumanı arasında benzerlikler kurulur. Sevgili ile mum arasında renk, parlaklık; gönül ile pervane arasında kararsızlık, divanelik ve dönme özelliği; duman ile ayva tüyü arasında ise siyah renk ve uzayıp gitme arasında benzerlikler kurulur. Pervane, mumu ateşi, fitili ve isiyle kabullenmiştir. Âşık da böyledir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri onun gönlünü çoşturur. Sevgiliye ait her şey onun için güzeldir:

Hat gelse rûy-ı yâre olur şevk-i dil ziyâd
Olmaz duhân-ı şem' ile pervâne bî-dimâğ
Fehîm-i Kadîm, s.512, G.,154/4.

5.1.3. Mum-Meclis/Işık:

Eskiden yatak odaları, toplantı meclisleri, eğlence yerleri mum ile aydınlatılırdı. Bir nevi günümüz lambasının işlevini görürdü. Fehîm aşağıdaki beytinde sevgiliyi rakiplerin meclisini aydınlatan mum olarak tasavvur eder.

O şem 'i meclis-i ağıârda görüp olduk
Bu şeb ben ü pervâne encümendüşmen
Fehîm-i Kadîm, s.618, G., 239/3.

“ Ben ve pervane, bu gece bu mumu yabancıların meclisinde görüp meclis düşmanı kesildik.”

5.1.4. Mum-Pervane:

Mum-pervane ilişkisi daha sonraki bölümde bir bütün halinde geniş olarak ele alınacaktır. Burada kısaca değinip geçmeyi uygun bulduk. Pervane, gece kelebeğidir. Karanlığın çökmesiyle beraber kendini ışığa doğru atar. Işık etrafında gözleri kamaşincaya kadar döner durur. Sonunda mumun ateşine düşer ve ölür. Mum ışık ve alevdir. Bu özellikleri vasıtasıyla pervane ışığa, mum sevgiliye benzetilir. Âşık, sevgilinin etrafından ayrılmaz, cazibesinden kurtulamaz. Âşık onun bastığı toprağa yüz sürmeye hazırdır:

İltifât etme deyi ey ömrüm âzât eyleme
Dostlarım mahzûn edip düşmânımı şâd eyleme
Şem'inin pervânesiyim red kılıp yâd eyleme
Hâki pâyine yüzünü sürmeğe cân arzular
Âşık Ömer, s.325, Murab, 537/3.

5.1.5. Mum-Yakıcı olması:

Mumun amacı yanmak ve etrafı aydınlatmaktır. Mumun beklenen vasfı yakması değil aydınlatmasıdır. Ancak aydınlatabilmesi için önce yanması gerekir. Yanma deyimini şairlerimiz yerine göre mecazî, yerine göre gerçek anlamlarıyla kullanırlar. Fehîm, aşağıdaki beytinde kendisini pervaneye benzeterek bendini tecelli nurlarının yakıtığını söyler. Bu

¹⁶³⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.255.

yanıkların ona özel bir mum tarafından verildiği düşüncesi hâkimdir. Bu da şairi mecazî olarak yakan bir sevgilinin varlığına işaretir:

Envâr-ı tecellîdür iden cismini sûzân
Her şem ‘ idemez suhte-i pervâne-i ‘aşkam
Fehîm-i Kadîm, s.566, G.,197/6.

5.2. Mumla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

5.2.1. Mum-Ayva Tüyleri:

Mumun dumanı ile sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri renk ve şekil itibariyle birbirine benzetilir. Mum yanarken ondan is hâsıl olur. Bu isin dumanı renk itibariyle siyahtır. Onun ince ve uzun bir şekilde uzayıp gitmesi sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini anımsatır. Çünkü bu tüyler de renk olarak siyah, şekil olarak ise ince ve uzundur. Âşık, pervane olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur. Dolayısıyla bu mumu üzerinde bulunan siyah tüyler de mumdan çıkan duman olacaktır. Fehîm, bir şiirinde bu hayali işler. Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin aşığın divaneliğini, mumun dumanının da pervanenin divaneliğini artırdığını söyler:

Hat gelse rûy-ı yâre olur şevk-i dil ziyâd
Olmaz duhân-ı şem ‘ ile pervâne bî-dimağ
Fehîm-i Kadîm, s.512, G., 154/4.

5.2.2. Mum-Gönlül:

Mum ile âşığın gönlü arasında kurulan benzetme ikisinde de hasıl olan hararet, ateş, erime gibi hususlar dolayısıyladır. Aşığın gönlünün kenarındaki yaralar hem halka oluşturmaları itibarıyla hem de renkleri itibarıyla pervaneye benzetilmiştir. Nasıl mumun pervaneleri yakması sonucunda mumun etrafında yanmış pervaneler varsa, aşığın gönlünün kenarındaki yaralar da o harareten oluşmuştur. Yani gönlün yakıcılığı ile yaralar peyda olmuştur:

Dağlar çevresinde pervâne
San Fehîmâ çerağdur gönlüm
Fehîm-i Kadîm, s.598, G., 222/5.

5.2.3. Mum-Gül:

Mum, aydınlığı, güzelliği, bezm ve meclislerin süsü olması sebebiyle güle benzetilir. Mum, bezmin, şebistanın, meclisin vazgeçilmezi; gül ise bağın, çemenin, gülzarın vazgeçilmezidir. Bahar eğlencesi gül açılınca başlar. Bezmin eğlencesi ise mumun yanması ile başlar. Gül çekiciliği ile etrafına insanları; mum pervaneleri toplar. Mum da gül gibi çabuk solar, yani geçicidir. Sonbahar yeli ikisi için de felakettir. Birini perişan eder, birini soldurur. Gül ile bülbül arasında vuku bulan aşkın benzeri mum ile pervane arasında vuku bulur. Gülün dikenli bülbülü yaralar, mumun ise ateşi pervaneyi yaralar. Gül ile mum arasında bunun gibi birçok benzer yönler vardır. Fehîm, bir beytinde bahar tasviri yapmaktadır. Gül bahçesinde gül mumu orta yerdedir. Etrafında da açılmamış bir halde duran “ van gülleri ” vardır. Ancak sabâ yelinin esmeye başlamasıyla “ van gülleri ” buldukları yerde bir bir açmışlardır. Bu yönüyle sanki gül mumunun etrafında pervane olurlar. Kurulan ilgi van güllerinin, gül mumunun etrafını çembere almalarıyla pervanenin gülün etrafında çember yaparcasına dönmesidir:

Nesîm-i şevk- bahş-ı rûh-perverden bulup cânı
Semenler oldılar şem‘-i güle pervâne gülşende
Fehîm-i Kadîm, s.644, G., 260/5.

“ Van gülleri, şevk bağışlayan ruhtan beslenen rüzgârdan can kazanıp gül bahçesinden gül mumundan pervane oldu.”

5.2.4. Mum-Güneş:

Mum, güzelliği, aydınlatıcı oluşu, ışığı, rengi, ferahlatıcı oluşu, etrafa ışık yayması gibi yönleriyle güneşe teşbih edilir. Güneş gündüzleri, mum geceleri ışık verir. Âşık, talihinin yüzüne gülmeye başladığı haberini verir. İstekleri yani güzelleşen bahtının mumu, güneş mumu gibi olursa artık bir pervane olarak mumun bulunduğu yere kadar gitmeyecektir. Kanadının en küçük hareketi ile dileğine ulaşacaktır:

Şem‘-i bahtum eğer olursa çerâğ-ı hurşîd
Kemterîn cünbiş-i bâd-ı per-i pervâne yeter
Fehîm-i Kadîm, s.386, G., 62/6.

“ Eğer bahtımın mumu, Güneşin mumu olursa da, pervane kanadının en küçük hareketinden meydana gelecek rüzgâr ona oluşur.”

5.2.5. Mum-Hz.Muhammed (s.a.v)

Mum ile Peygamberimiz arasında kurulan benzetme ferahlatma, aydınlatma, güzellik, ışık yayma yönleriyle. Ayrıca çekicilik, bağlayıcılık ve değerlilik gibi hususlar da bu benzetmenin temelini oluşturur. İnsanlar pervane gibi peygamberimizin etrafında dönerler. Onun bendesi olurlar. Onun parlaklığı çok büyüktür. Her pervane bu ışığa yaklaşamaz. Çünkü o cihan güzeldir. Ancak her şeyden geçen gönül, bu güzelliğin pervanesi olmuştur:

Bendesiyiz vardürür dîvâne gelmez aynına
Pür çerâğı tazedir pervâne gelmez aynına
Âlemi alur satar pervâne gelmez aynına
Şöyle bir rind-i cihân dilbâze bend oldu gönül
Mustafa’dır adı mümtâza bend oldu gönül
Âşık Ömer, s.377, Muham., 606/2.

5.2.6. Mum-Kılıç:

Mum ile kılıç arasında ilgi ve benzetme renk, şekil, öldürücülük yönüyledir. Mumun alevi bir kılıcı andırır. Dar, geniş ve sonra ucuna doğru tekrar incelen ve daralan bir ışık, kılıcı anımsatır. Bu ışık, renk olarak kılıca benzer. Burak beyaz ve sarı arasında bir renktir. Kılıcın dövülme anındaki kızılılığı ile mumun kızılılığı arasında da ilgi kurulabilir. Pervanenin, sevgilisini ağyarın meclisinde görmesi kıskançlığının ana sebebidir. Bu durumda pervane, gönül verdiği, güzel gördüğü mum sevgilisini kılıç gibi görür. Çünkü onu derinden yaralamaktadır. Nasıl mum pervaneyi öldürüyorsa kılıç da insanı öldürür. Mumun uzayıp giden ışığı ile kılıcın uzunluğu arasında da ilgi kurulur:

Kendüsin pervâne tîge urmasun mı çeşmine
Hiddet-i gayretle şem‘-i encümen şemşîr olur.
Fehîm-i Kadîm, s.420, G., 86/4.

“ Kıskançlık hiddetiyle meclisin mumu gözüne kılıç gibi görünen pervane, kendisini kılıca vurmasın mı? ”

5.2.7. Mum-Sevgili:

Şem‘ kelimesi edebiyatımızda güzele ve sevgiliye teşbihte kullanılır. Sevgili, sevgilinin yanağı, yüzü, vuslatı ve güzelliği muma benzetilir¹⁶³⁹. Bu benzetmede esas olan sevgilinin yüzü ve yanağıdır. Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından yüz ve yanak, parlaklık ve aydınlık yönleri ile ele alınıp çeşitli tasavvur ve tahayyüllerle kullanılmıştır. Bu benzetmeye daha çok Fehîm’de rastlanır. Âşık, pervane; sevgili mumdur. Âşık, bu gece mum sevgilinin sohbetinde ateş ziyafeti çekecektir:

Bana ol şem‘ verüp ruhsât-ı sohbet bu gece
İtdi pervânesin ateşte ziyâfet bu gece
Fehîm-i Kadîm, s.640, G., 257/1.

Âşık Ömer, Fehîm’de olduğu gibi mum ile sevgilinin aydınlığı birbirine benzetilir. Onun saçtığı tunçtan mum âşıklara nurdur. Aslında pervaneyi yakan ateşin aslı da sevgilinin nuruna ulaşma isteğidir. Âşık, sevgilisini özlemiştir. Bezm-i elesten ayrıldıktan sonra bu özlem başlamıştır. Maddi aşklar ve nimetler insanları kuşatmışken aşk ehlinin pervane gibi yanmasının sebebi gerçek sevgiliye dönme isteğidir:

Dergâh-ı izzeten Şeytan dûr iken
Âdem’in mekânı cennet hûr iken
Şem ‘i rûyin âşıklara nûr iken
Yakar pervâneyi nârın aslı ne
Âşık Ömer, s.36, Koş., 39/2.

5.2.8. Mum-Şarap (mey):

Şarabın içildikten sonra insana verdiği haller ile mumun pervaneye verdiği haller arasında ilgi kurulur. Gül, kabarcık gibi bülbülü coşturup dile getiriyorsa; mum da şarap gibi pervaneyi coşturur:

Gül-i bülbül-hurûş yani harâb
Şem ‘ pervâne-çûş ya ‘nî mey
Fehîm-i Kadîm, s.682, G., 293/3.

5.2.9. Mum-Yanak:

Mum ile yanak arasında kurulan benzetme parlaklık ve aydınlık yönüyledir. Yani yanak, ışık saçan muma benzetilir. Pervane muma hasretlik duyar, âşık sevgilinin yanağına hasret duyar. Sevgilinin yanağının hasreti aşığın vücudunu yakmıştır:

Hasret-i şem‘-i rûhun yakdı tenüm her şererüm
Tıfl-ı pervâneye âbisten olursa ne ‘aceb
Fehîm-i Kadîm, s.324, G., 16/3.

“ Senin yanak mumunun hasreti vücudumu yaktı, kıvılcımın pervane yavrusuna hamile olursa buna şaşılır mı? ”

¹⁶³⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.465.

Benzer bir ifade Âşık Ömer'in şiirinde görülür. Her iki şiirde de âşık, sevgilinin yanak mumunun hasretiyle yanmakta, ona divane olmaktadır:

Ol peri bizlere âyâ ne etti
Şem '-i ruhsârına pervâne etti
Mekrile bendesin dîvâne etti
Sihir etti bana ol çeşm-i câdu
Âşık Ömer, s.82, Koş., 149/4.

Mumla ilgili benzetmelere daha çok Fehîm-i Kadîm'de rastlanır. Âşık Ömer'de bir yerde rastlanan benzetmeye, Karacaoğlan'da tesadüf edilmedi.

6. Pervane- Muma (şem'e) Meyli:

Edebiyatımızda pervane aşığın, mum da sevgilinin sembolü olarak görülür ve öyle işlenir. Meylin, istemenin, özlemenin temelinde aşk yatar. İnsan, bu aşk dolayısıyla sevgiliye, asli vatanını arzular ve oraya dönmek ister. İnsan için asli vatan bezm-i eleştir. Çünkü sevgili oradadır. Pervane için ise asli vatan sevgili olan şem'in bulunduğu bez'dir. O da orayı arzular ve oraya dönmek ister. İnsan için doğumdan ölüme kadar süren mihnet ve firkat duygusu; pervane için günün ağarması ile batması arasında vuku bulur. Akşamın gelmesiyle pervane, özlemden kurtulacağından dert ve şükür meclisi ona hoş gelir. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde pervane ile mum arasındaki ilişkiyi böyle açıklar. Bu birlikteliğe mum, sevgili; pervane, âşık benzetmeleriyle tasavvufi bir yorum getirir. İnsan ruhlar âleminde yani bezm-i eleste Rabb'ine şükretmişti, sonra araya ayrılık girdi. Vuslat gerçekleşene kadar şükür devam edecektir. Pervane ile mumun hayatı da şükür ve ayrılık üzerine kurulmuştur. Gündüzün firkatı gecenin şükrüne dönüşür:

Gah minnet gah firkat şem 'ine pervâneyim
Tâ ezelden anlıma yanmak yazılmış yaneyim
Derd ü minnet meclisinde mutrîb-i mestâneyim
Sakî-i devrân sunar gam zehrini kat kat bana
Âşık Ömer, s.144, Murab., 281/2.

Pervane ile mumun aşkını hatırlatan kelimeler yukarıdaki şiirde çokça kullanılmıştır. Yanmak, dert, mihnet, mestane, devran, zehir (yani ölüm) kelimeleri bu aşkın özünü bize verir. Şairine göre pervanenin mumla olan münasebeti çok eskilere dayanır. İki aşk kahramanı ta ezelden tanışmaktadırlar.

Pervanenin ışığa olan özlemi, sevgisi o kadar çoktur ki onu her daim parlaklık ve sıcaklık dilencisi yapar. Dilenci, ihtiyacı olanı gelenden geçenden ister. Pervanenin ihtiyacı da ışıktır. Bunun için gelip geçici ışık değil kalıcı ışık lazımdır. Bundan dolayı pervane, muma kavuştuğunda onun ateşiyle, kavuşamadığında ise ayrılık ateşiyle kendini yakmaktadır:

Sarıasma kıkuyruk satarlar kandin
Darı kuşu böyle tutmazken bendin
Ateş-i hicrâna yanmakta kendin
Pervâne uşşâka eyleyip sâla
Âşık Ömer, s.7, G., 1/26.

Gönül, ışığının güneş gibi kalıcı olmasını ister. Fehîm, aşağıdaki beytinde pervane-âşık; ışık (mum)-sevgili benzetmesini kurar. Sevgilinin gönlünü parlaklık, çekicilik ve yakıcılık yönüyle ateş saçan güneşe benzetmiştir:

Gayretle dilün mihr gibi şu ‘le-i mahz it
Pervâneni deryüze-ger-i tâb u tef itme
Fehîm-i Kadîm, s.654, G., 268/5.

Aşk, pervanenin içini yakmış, özleminden kurtulmak için muma yönelmiştir. Pervane maksadına ulaşip mumla tanışmak ister. Karanlığın gelişiyle bulunduğu yeri terk eder. Onun ışığa yönelişi filizlenmekte olan aşkının kıvılcımıdır. Pervane muma ulaşma yolunda bir takım merhaleler geçmesi gerektiğini bilir ve onu önce tanımak ister:

Yine dil bir şîvekâra olmak ister aşînâ
Sanki bir pervâne nâre olmak ister aşînâ
Âşık Ömer, s.88, G., 159/1.

Âşık Ömer bu beyitte klasik benzetmeyi kurar. Pervanenin ışığa olan meyli ve tanışıklığını aşkın sevgiliye meyli ve onu tanımak istemesi olarak yorumlar. Karacaoğlan ise bu tanışıklığın gerçekleşme için bazı şartlar ileri sürer. Pervanenin mumla tanışabilmesi için başında sevda, gönlünde aşk ateşi olması gerektiğini söyler. Aksi takdirde pervanenin mumun dikkatini çekmesi zordur:

Bir adam hasmını utandıramaz,
Elde külliyetli var olmayınca,
Pervâne şem‘ini uyandıramaz,
Başta sevda, kalpte nar olmayınca.
Karacaoğlan, s.58, Koş., 87/1.

Fehîm bir beytin de Karacaoğlan’ın ileri sürdüğü bu şartı, pervanenin yerine getirdiğini söyler. Şair, kendini ayağı zincirlenmiş aşk pervanesi çocuğuna benzetererek, Kays ile aynı aileden geldiğini ve aşk divanesi olduğunu söyler:

Hem silsile-i Kays’am u dîvâne-i ‘aşkam
Zencîr-i-pâ zâde-i pervâne-i ‘aşkam
Fehîm-i Kadîm, s.564, G., 197/1.

7. Pervane-Mumun (Şem’in) Etrafında Toplanması:

Pervane ile mum arasında aşk yeniden filizlenmiş, tanışma faslı gerçekleşmiştir. Baştaki sevda ve kalpteki ateş pervanenin önündeki engelleri kaldırmıştır. Gündüzün sıkıntısıyla arınmış gönlünün ateşiyle maksadını gerçekleştirmek için şem‘i aramaya başlamıştır. Onun uğrak yerleri bellidir. Bezm, meclis, şebistan ilk bakacağı yerlerdir. Sonunda bir yerde mumun ışığını görür ve ona âşık olur. Huzuruna varır:

Cem‘ olurlar gird-i şem‘a gerçi kim pervâneler
Şem‘alar etrâfı aldı bir ‘aceb pervâne-yem
Fehîm-i Kadîm, s.586, G., 212/3.

Fehîm bu beytinde pervanelerin mumun çevresinde toplanma gerçeğini dile getirir. Ancak kendisini acayip bir pervaneye benzetir. Çünkü etrafında mumlar toplanmıştır. Şair

burada rakiplerle arasında farkı ortaya koymak ister. Rakipler bir mumun etrafında toplanmış arz-ı aşk etmekte. Ancak kendisinin etrafında birçok sevgili bulunduğunu belirterek rakiplere taş atar.

8. Pervane-Mumun (Şem'in) Etrafında Dönmesi:

Mumun etrafında toplanan pervanelerin sinesi tutuşur, alevlenir, mumun şevkiyle mest olur, halden hale girer. Sonra pervaneler içinden ah çekerek sevgilinin bütün güzelliklerini görmek için etrafında dönmeye başlarlar. Döndükçe kendinden geçer, dönmenin vermiş olduğu şevkle her geçen an biraz daha muma yaklaşırlar. Muma yaklaştıkça pervanelerin muhabbet ve kavuşma arzusu artarak gözü kamaşmakta, bilinci kaybolmaktadır. Âşık Ömer, bir koşmasında kendisinin pervane gibi aşk ateşiyle yandığını bunun içinde sevgilinin güzelliğinin mumuna karşı döndüğünü söyler:

Pervâne tek nar-ı aşka yanardım
Hüsünün şem'ine karşı dönerdim
Gözlerim yaşıyla yazar sunardım
Medet etse arzu hale kaşların
Âşık Ömer, s.67, Koş, 115/4.

Fehîm, bir beytinde pervanenin mum tarafında dönüşünü biraz daha ileri götürür. Bu ateş devrinin sonunda pervanenin vücut elbisesini çıkaracağını söyler. Bu ifadeden pervanenin dönüşten sonraki kaçınılmaz sonunun haberi verilir:

Ahırü'l-emr sayar çünkü kabâ-yı cismin
Şu 'le devrinde ko pervâneyi dîbâ geysin
Fehîm-i Kadîm, s.626, G., 246/4.

“ Nasıl olsa sonunda vücudunun elbisesini çıkaracaktır. Bu bakımdan pervaneyi bırakın da bu ateş devrinde süslü ipek giysin.”

9. Pervane-Mumun (Şem'in) Etrafında Dönerken İstirap Çekmesi:

Mumun etrafında dönen pervanenin gözleri kamaşmaya başladığında dengesini yavaş yavaş yitirir. Bu durum pervaneyi sevgiliye bir adım daha yaklaştırır. Ona kavuşmaya ramak kalmıştır. Pervanenin yüzündeki sarılık, kızıla dönmeye başlamıştır. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde bu anı ifade ederken pervanenin halinde yanmaktadır:

Gel rümuздan haber al ârif-i dîvânenin
Şem 'a yan yanınca gör ahvâlini pervânenin
Mürg-i dil 'anka geçer her bir kebûter-hânenin
Dânesine sayd olur âvâre zannetme beni
Âşık Ömer, s.181, Murab., 385/2.

Fehîm bir şiirinde pervanenin mum karşısındaki ahvalini daha açık bir dille ifade eder. Çektiği sıkıntıyı dile getirir:

Rûh-ı 'uşşâk olmada pervâne- âsâ muzdarib
Oldı gûyâ şu 'le şem 'i tecellâ muzdarib
Fehîm-i Kadîm, s.330, G., 20/1.

“ Sanki tecelli mumunun alevi, muzdarip oldu da, âşıkların ruhu, pervane gibi muzdarip olmakta.”

Sevgilinin ateşi arttıkça yanan âşıktır. Mumun alevinin artışında pervaneyi yakacak, ona ıstırap verecektir. Şair, burada âşıkların ruhunu çekilen eziyet yönüyle pervaneye benzetmektedir.

10. Pervane-Mumun (Şem'in) Işığında Kanadının ve Vücudunun Yanması:

Pervane, bir yandan mumun etrafında dönmekte, bir yandan ateşin vermiş olduğu eziyetle inlemektedir. Buna birde kendini kaybetme eklenince kanatlarında ve vücudunda yanıklar oluşur. Bu son halden önceki haldir. Pervane, hala mumun güzelliğini izleme peşindedir. Ancak sona yaklaştığının o da farkındadır. Âşık Ömer 'de pervane aşk ve muhabbet tutkunluğuna kanadını yaktırır. Fehîm'de ise bedeninde yanıklar oluşur:

Düşerek aşk âteşine yandırır pervâne per
Niydüğün aşk u muhabbet andan anla kıl nazar
Yâ ki hüsnü yahşi sana eylesün aşkım eser
Tâ giriftâr olayım bir sen bana bir ben sana
Âşık Ömer, s.147, Murab., 285/2.

Envâr-ı tecellîdür iden cismini sûzân
Her şem ' idemez suhte-i pervâne-i 'aşkam
Fehîm-i Kadîm, s.566, G., 197/6.

“ Bedenini tecelli nurları yakan aşk pervanesi yanığımı, bu yanağı her mum yapamaz.
”

11. Pervâne-Mumdan (Şem'den) Korkmaması:

Pervanenin muma olan aşkı çok büyüktür. O, ne çektiği eziyet ve çileyi düşünür, ne de vücudundaki ve kanadındaki yanıkları düşünür. Çünkü onların aşkı ezelden verilmiş bir sözdür. Onlar aşkın suyundan içmişlerdir. Pervane mumun meclisinde durmadan yanmaktadır, ancak bundan korkmamaktadır. Onun korkusu ayrılık ateşidir:

İçmişim aşkın suyundan tâ ezel mestâneyim
Bağlıyım zencîr-i aşka zirâ bir dîvâneyim
Bezm-i şem 'inde dembedem bir yanar pervâneyim
Bâis oldu âteş-i firkat mekân ağlar bana
Âşık Ömer, s.143, Murab., 279/2.

Fehîm de Âşık Ömer gibi pervaneden gerçek âşık olarak bahseder. O, aşkın engin denizde boğulmaz ve bu uğurda yanar:

Harîk olmadan eyler mi havf pervâne
Gârik-i lücce-i 'aşka hirâs âteşdür
Fehîm-i Kadîm, s.450, G., 108/4.

“ Pervane yanmaktan korkar mı? Aşkın engin denizinde boğulmuş kimsenin korkusu ateştir.”

12. Pervane-Mumun (Şem 'in) Ateşinde Yanması:

Pervane korkusuzluğun dahi fayda etmediği ana gelir. Bunca dönüş ve eziyete daha fazla dayanamaz. Sabırsızlık göstererek kendini ateşe atar. Tabii bu ateşe atlayış akabinde iniltiyi getirecektir. Pervane ateşin yakıcılığıyla cıt cıt sesler çıkararak âhını ve ağlamasını bildirir. Ama onun ah eylemesinin sebebi gönüldeki aşkının yüceliğinin artmasındandır:

Ey nâlemi inleden o câna ne garaz
Hiç şem 'a nedür bilir mi pervâne garaz
Dilde 'ulüvv-i 'aşkı füzûn olmakdur
Ah eylemeden âşık-ı sûzâna garaz
Fehîm-i Kadîm, s.694, R., 24.

Âşık Ömer'de sevgiliye karşı olan sarhoşluğunu, şevki ve muhabbeti dile getirerek pervanenin sonunda aşk ateşiyle yandığını söyler:

Çekelüm şevk ü muhabbeti na'resim mestâne veş
Dem bu demdir nâr-ı aşka yandım pervâne veş
Nûşedüp câm-ı safâyı germ olup peymâne veş
Devr-i gülfâm idelim bir sen bana bir ben sana
Âşık Ömer, s.148, Murab., 286/2.

Karacaoğlan, bir koşmasında bu yanışın tasvirini yapar. Âşık-pervane benzetmesi içerisinde pervane gibi yanıp tüttüğünü ifade eder:

Yüküm gamdır, gam alırım satarım,
Pervaneler gibi yanar tüterim,
Kıyamette yakasını tutarım,
Vermesin hoyrata güllerimiz.
Karacaoğlan, s.46, Koş., 68/3.

13. Pervane-Mumda (Şem 'de) Ölmesi:

Beşeri vasıf ve arzulardan sıyrılan pervane, yanarak vuslata nail olup, şemle özdeşleşme peşindedir. Pervaneler, geceleri mumun şevkiyle durmadan etrafında dönmüş ve sonunda kendini ona atarak sarmaş dolaş olmuştur:

Çeke gelmiş râh-ı yârda âşık-ı sadık sitem
Serini bezm-i muhabbette fedâ etmekte han
Şebde şem 'in şevkine cevlân ederler demde
Pervâneler her dem olur nâr ile sarmaş dolaş
Âşık Ömer, s.349, Murab., 572/3.

Âşık Ömer, pervanenin ateş ile sarmaş dolaş olup maksadına eriştiğini ifade eder. Fehîm, ise bir beytinde muhabbet şevkinin lezzetinin ah ateşiyle kucaklaşmaktan sonra anlaşılmayacağını ifade ederek aynı durumu anlatır. Fehîm, pervane gibi aşk ateşiyle kucaklaşmıştır:

Lezzet-şevk-i mahabbet niydüğün pervânede
Şu 'le âha hem-âğûş olmayınca bilmedüm
Fehîm-i Kadîm, s.594, G., 219/3.

Mumla sarmaş dolaş olan pervanenin vücudu yanar, kanatları ve kül olarak mumun dibine düşür. Onun mezarı oradır. Büyük bir aşk serüveni böylelikle biter. Gerideki bıraktığı mirası budur. Mumun dibine pervanenin külü düşer ancak mum yanmaya devam eder. Bu da mezarlıklarda mum yakma âdetini hatırlatır:

Kalan hâkisteridür ehl-i sûz-ı mâteme miras
Benüm şem ‘-i mezârumda yanan pervânededen sonra
Fehîm-i Kadîm, s.636, G., 253/5.

“ Matem yanmışlarına benden sonra kalan, sadece mezarımın mumunda yanan pervanenin külüdür.”

Âşık Ömer de bu hazin sonu benzer şekilde dile getirir. Mum dibine düşmüş pervanenin başında, mum yanmaya devam eder. (Ölülerin başında mum yakılma âdeti) Şair, bu manzarayı mumun pervaneyi seyri olarak yorumlar:

Per yakar âşıklara gâhi okur dersi kenâr
Susamış çekmiş savaşlar sonur inciler konar
İhtiyârî elde yok başımda ateşler yanar
Hoş bakar pervânenin hâline yâne yâne mum
Âşık Ömer, s.248, Murab., 430/4.

14. Pervane-Zayıf ve Gücsüz Olması:

Pervane cüsse itibariyle çok küçük ve zayıf bir böcektir. Fehîm aşağıdaki beytinde “ Hem düşkün, zavallı ol, hem de yine pervane gibi ateşe gir, yoksa yiğitlik meydanında asker olmak ne demektir. ” diyerek hem pervaneyle âşık arasında benzerlik kurmakta hem de pervanenin güçsüzlüğüne işaret etmektedir:

Hem zebûn ol hem yine gir âteşe pervânegâr
Yohsa meydân-ı şecâ’atda çerî olmak nedür
Fehîm-i Kadîm, s.426, G., 91/3.

Pervane ile ilgili genel özellikler bahsinde hem alfabetik sıra takip edildi hem de bu bahsin daha iyi anlaşılabilmesi için belirli bir kompozisyon oluşturuldu. Buna göre pervanenin mumla olan ilişkisi şiir örneklerinden hareketle aşama aşama ele alındı.

D. Kelebek (Pervâne) İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Pervane-Alev:

Pervane ile alev arasında kurulan ilgi dönme yönüyledir. Şair, aşağıdaki beytinde kendi ışığını, alemleri karanlığa boğan acayip bir güneşe benzettiği için pervane ile alev arasında renk açısından da bir benzetme kurulabilir:

Özge hurşîdüz ziyâmuz âlemi târik ider
Turfa şem’üz şu’lemüzdür hem yine pervanemüzdür
Fehîm-i Kadîm, s.470, G.,124/2.

“ Işığı âlemi karanlıklara boğan bir acayip güneşiz, garip bir mumuz ki yine kendi alevimiz bizim pervanemizdir.”

2. Pervane-Âşık:

Geceleyin ışığın çevresinde görülen pervane, edebiyatımızda aşığı temsil eder. Pervane-âşık benzetmesi Klasik şiirimizde Halk şairimize oranla daha çok kullanılır. Esasen incelediğimiz şiir örneklerinden hareketle pervanenin bütün özellikleriyle Dîvân şiirinde daha çok yer aldığı sonucuna ulaşabilir. Karacaoğlan, şiirlerinde pervaneyi çok az işler. Pervanenin, âşık; mumun, sevgili olarak tasavvuru şairlerin şiirinde kullandığı önemli malzemelerdendir. Âşığın sevgilisinin mahallesinde dolaşması, pervanenin mumun etrafında dönmesi olarak ifade edilmiştir. Öyle ki, pervane, mum ışığının etrafında döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakmış. Bunu gözlemleyen ve ilham alan şairler, sevgiliyi mum ışığına, âşığı da pervaneye benzeterek, onun uğruna can vermeye hazır olduğunu dile getirir. Âşık, kendinden geçen, kararsız ve perişan bir gönle sahip olarak çekinmeden kendini aşk yolunda feda eder. Karacaoğlan, bir dörtlüğünde edebiyatımızın âşık ve maşuklarını anar. Ona göre pervane gerçek âşıktır. Aşkı uğruna pek çok sıkıntı çeker ve kavuşma ümidiyle yanıp tutuşur ve pervane gibi döner durur:

Çölleri vermişler akça cerene,
Baykuşu vermişler ıssız vîrâna,
Yârinden ayrılan döner pervâne,
Bülbül, figânı güle düşürür.
Karacaoğlan, s.121, Koş., 176/2.

Vuslat için çekilen ıstıraplar, dertler kavuşmanın bedelleridir. Âşık Ömer de bir şiirinde edebiyatımızın âşıklarının bir araya getirir. Âşık pervane gibi yanar, yandıkça döner:

Uzlet ettim ey Ömer bu gûşe-i kâşâned
Nâleyi bülbülden aldım yanmağı pervâned
İşte geldim işte gittim gayri doğmam âned
Etti gönlüm seferi sen bir yana ben bir yana
Âşık Ömer, s.152, Murab., 291/4.

Çekelim şevk u muhabbet na'resim mestâne veş
Dem bu demdür nâr-ı 'aşka yanalım pervâne veş
Nûşedüp câm-ı safâyı germ olup pervâne veş
Devr-i gülfâm idelim bir sen bana bir ben sana
Âşık Ömer, s.148, Murab., 286/2.

Fehîm, bir şiirinde âşık-pervane benzetmesini yapar. Âşığın eziyet çekmesi ve yaralanması duyduğu arzular dolayısıyladır. Nasıl ki pervaneler binlerce mumu arzularıp o yolda çaba sarf ediyorlarsa maymun iştahlı âşıklar da böyledir:

Olmasun mı cân-ı âşık dağ-ı ârzû
Bü'l-heves pervâne yüz bin var çerâğ-ı ârzû
Fehîm-i Kadîm, s.630, G., 248/1.

“ Âşığın canı arzunun yanık yarasının yanığı olmasın mı? Biz, maymun iştahlı pervaneyiz, biz de binlerce arzu mumu vardır.”

3. Pervane-Ay ve Güneş:

Pervane, geceleri ateş etrafında dönen ve sonunda kendini ateşe atıp ölen küçük bir kelebeğdir. Pervanenin ay ve güneşle arasında kurulan ilgi raks etmeleri ve bazen ışsız

kalmaları yönüyledir. Dünyanın güneş ile ay arasına girip ayın tutulması pervanenin gece karanlığında yok olmasına benzetilebilir. Fehîm, bir şiirinde gönlü muma; ay ve güneşi de bu mum etrafında raks eden pervane olarak düşünür. Ancak şair, mübalağa sanatı yaparak sevgilinin güzelliğinin aydınlattığı gönül mumuna Ay ve Güneş'i pervane olarak kabul etmez:

Bir dil ki şem‘-i hüsnün ura şu‘le dağına
Pervâne eylemez meh-ü mihri çerağına
Fehîm-i Kadîm, s.634, G., 252/1.

“ Yanık yarasına, senin güzelliğinin ateş vurduğu bir gönül, Ay ve Güneş’i dahi mumuna pervane olarak kabul etmez. ”

4. Pervane-Ben (Hal):

Pervane ile sevgilisinin beni arasında kurulan ilgi renk (siyah), şekil ve küçüklük dolayısıyladır. Şebistân, mum ile pervanenin geceleri buluşma yeridir. Sevgilinin ayva tüyleri yatak odası olunca yanığı mum, yanağındaki ben de pervane olur. Burada yanaktaki benin daire biçiminde birkaç tane olduğu da düşünülebilir. Böylelikle mum etrafında raks eden pervane benzetmesi ortaya çıkar:

Hüsni ki odur şem‘ şebistân-ı hatında
Ancak yine hâli ona pervânelüg eyler
Fehîm-i Kadîm, s.376, G., 54/6.

5. Pervane-Bülbül:

Bülbül, edebiyatımızda karşılıksız ve riyasız aşğın timsalidir. Onun güle olan düşkünlüğü dillere destan olmuştur. (Bkz. Bülbül Mad.) Edebiyatımızın bülbül kadar şöhretli bir diğer âşık benzetmeliği pervanedir. Pervane de bülbül gibi çektiği acılar ve göze aldığı fedakârlıklar tüm aşk hikâyelerinde, âşık için benzetilen olur. Pervanenin sevgilisi ise gülün bütün özelliklerine sahip olan mumdur. Şairlerimiz pek çok beyitte bülbül ile pervaneyi karşılaştırırlar. Bu karşılaştırmalarda pervane; sabrı, aşkını gizlemesi ve sonunda kendini aşkın narında yok etmesiyle bülbüle tercih edilir. Bülbülün sabırsızlığı, aşkını her defasında haykırması ise küçümsenir:

Bu gönül pervâne ve yanmakta aşkın nârına
Bir gül için andelibin bak figân ü zârına
Bu Ömer müştak olaldan hüsnünün gülzârına
Bîvefa yârimi hâk etmek neden ben neyleyim
Âşık Ömer, s.219, Murab, 389/5.

Bu karşılaştırmada Dîvân şiiri geleneğinin izleri görülür.

Bazense bülbül ile pervane arasındaki karşılaştırma kalkar ikisi bir olur. Kimi âşıklar sevgilinin gül yanağı goncasının bülbülü, kimisi mum gibi ışık saçan o yanak goncasının pervanesidir. Onlar her durumda ateşle beslenirler. Onların mekânları ateş yuvasıdır. Onların içi aşk ateşiyle yandığından suya da düşman kesilmişlerdir:

Gonca-i âteş-nesîmüz âb düşmendür bize
Bülbül-i pervâne-tab ‘uz şu ‘le gülşendür bize
Fehîm-i Kadîm, s.660, G., 273/1.

6. Pervâne-Can ve Gönül:

Pervane ile can ve gönül arasında kurulan ilgi raks etmeleri, yanmaları, havayı olmaları, dinmeleri inlemeleri yönüyledir. Can ve gönül tıpkı pervane gibi sevgilinin güzellik mumu etrafında dönerler. Bütün zamanları onunla geçer. Özellikle gecenin sessizliğinde onların içindeki ateş daha da atar. Bu yönüyle de pervanedirler. Bu dönüşte ona daha çok âşık olup inlerler. Fehîm, bir beytinde can ve gönül pervanesinin ıstırabına, mumun erimesine dikkat çeker. Mumun erimesi, aydınlık vermesinden ziyade içine akan ve onu yakan ateşle ilgilidir. Bu beyitte sanki “ gerçek âşık kim ”. Sorusuna cevap verilmektedir. Çünkü can ve gönül pervanesi, ıstırap çekmekle yetinen kuru bir dava aşığıdır. Ancak mumun tamamıyla yanıncaya kadar dikilip durması gerçek aşkı anlatır. Aşk ateşi, pervanenin yalnız kanadını yakarken; mumu, baştan aşağı yakıp eritmiştir¹⁶⁴⁰:

Pertevünden muztarib pervânelerdür cân ü dil
Şem ‘ hem germiyyetünden dâ’imâ bîtâb olur
Fehîm-i Kadîm, s.412, G., 79/3.

Âşık Ömer, bir dörtlüğünde gönül ehlinin aşk badesi içip güneş ışığında pervane gibi yandıklarını söyler. Pervanenin mum etrafında dönüşü ve sonunda dengesini kaybedip ateşe düşmesi ile gönül ehlinin aşk şarabıyla sarhoş olup kendilerinden geçip pervane gibi yanmaları arasında ilgi kurulmuştur:

Ehl-i diller câm-ı aşkın cür’asından kandılar
Pertev-i mihrin görüp pervâne gibi yandılar
Ârızında fülfulün cânâ görenler sandılar
Seyr için sahrâ-yi Rum’a çıktı bir Hindî cirîd
Âşık Ömer, s.166, Murab., 312/4.

7. Pervane-Felek:

Eski astronomi ilmine göre dünya, kâinatın merkezi olarak kabul edilir. Felekler ise bunun etrafında döner ve birbiri üzerine geçmiş soğan zarları gibidir¹⁶⁴¹. Gökyüzü yani felekler muayyen zamanlarda farklı renkler alırlar. Mavi renkli gökyüzünün bazen akşam vakitlerinde kül rengini aldığı bilinir. Dolayısıyla pervane ile felek arasında kurulan ilgi hareket ve renk itibariyledir. Pervanenin mumun etrafında dönüp yanması dolayısıyla kül olması ile mavi feleğin günlük hareketlerinden dolayı akşam vaktinde boz bir renk alması arasında ilgi kurulur. Feleğin güneş ve ay etrafında döndüğü düşünülürse akşam vaktinde onun yanmış halini bize gösterir:

Hâkistere düşmüşsün eyâ çarh-ı kebûdî
Bir mâh-ı ruhun şem’ine pervâne mi oldun
Fehîm-i Kadîm, s.538, G., 175/5.

8. Pervane-Gamze:

Sevgilinin gamzesi, küçüklüğü ve yanak mumunun tam ortasında bulunması dolayısıyla pervaneye benzetilir. Onun yanakta belirmesi mum etrafında dönen bir pervane hayalini ortaya çıkarır:

¹⁶⁴⁰ Şeyh Şadi-i Şirazi, *Gülistan*, Tercüme: Kilisli Rifat Bilge, Meral Yay, İst. 1978, s. 158.

¹⁶⁴¹ Sebahat Deniz, *a.g.t.*, s.14.

Hûn-ı dildür revgân-ı kandîl-i dağ-ı sînemüz
Gamzedür pervâne-i gerd-i çerâğ-ı sinemüz
Fehîm Kadim, s.472, G., 126/1.

“ Sinemizin yanık yarası kandilinin yağı, gönül kanıdır, sinemizin mumunun dönen pervanesi de gamzedir. ”

9. Pervane-Hz. İbrahim (a.s.):

Hiz. İbrahim'in Babil'de bir puthanenin putlarını kırması dolayısıyla zamanın hükümdarı Nemrut, onu cezalandırmak için büyük bir ateş yakar ve onu o ateşe atar. Cebrail (a.s.) Allah'ın emriyle onu havada tutar ve isteğini sorar. O da “ dileğim Allah'adır, O, ne dilerse yapsın.” der. Bunun üzerine bir rüzgâr ateşin içini gül bahçesine çevirir¹⁶⁴². Fehîm bir beytinde bu olaya telmihte bulunur. Pervaneyi, ateşe atılan Hiz. İbrahim'e; mumu da onu için yakılan ateşe benzetir. Hiz. İbrahim ateşe atılacağı sırada kendini Allah'a adanmış, kendini ona teslim etmiştir. Pervane de kendini muma teslim eder. Pervanenin mumun ateşinden kurtuluşu koruyucu bir iyilik rüzgârıdır:

Nesîm-i lutf-ı hıfzundan olur Gülşen Hal'îl-âsâ
Eğer pervâne urisa kendüyi şem 'i fûrûzâna
Fehîm-i Kadîm, s.144, K., 7/41.

10. Pervane-Hz. İsa (a.s.):

Pervane ile Hiz. İsa'nın ruhu arasında kurulan ilgi dönme ve göğe yükselme özelliği dolayısıyla olabilir. Bilindiği gibi bizim inanışımıza göre Hiz. İsa ölmedi. O, Allahın izniyle göğe yükseltildi:

Ya hâl-i dilber ü ya rûh-ı 'Îsi'dür
Pervâne-gân-ı pertev-i tab '-ı münîrümüz
Fehîm-i Kadîm, s.476, G., 129/4.

“ Parlak tabiatımızın alevinin pervaneleri, ya dilberin beni veya Hiz. İsa'nın ruhudur. ”

11. Pervane-Kıvılcım:

Sevgilinin yanağı-mum ve kıvılcım-pervane benzetmesi Fehîm'in bir şiirinde işlenir. Sevgilinin yanak mumunun hasreti aşığın vücudunu yakmıştır. Bundan dolayı aşığın vücudundaki her kıvılcım, pervane yavrusuna hamile olmuş gibidir:

Hasret-i şem 'i rûhun yaktı tenüm her şererüm
Tıfl-ı pervâneye âbisten olursa ne 'aceb
Fehîm-i Kadîm, s.324, G., 16/3.

12. Pervane-Mecûsîler:

Mecusi, ateşe tapanlara verilen bir isimdir. Fehîm, bir şiirinde pervaneyi mecusilere; mumu da onların taptığı ateşe benzetir. Pervanenin muma yani ateşe olan meyli, mecusilerin ateşe tapmalarını akla getirir. Pervanenin mumun etrafında dönüşü ile ateşe tapanların hareketleri de birbirine benzetilir. Ancak bu şiirde mum inançlıdır. O inancından dolayı kilisede oturur. Dolayısıyla iki farklı mezhep ortaya çıkar. İkisinin birbirini tanımlayabilmesi

¹⁶⁴² İskender Pala, a.g.s., s.248.

için aynı mezhepten ve aynı renkten olmaları gerekir. Bunun için şair, mumu mecusi mezhebine, pervaneyi de onda yanarak aynı rengi almaya davet eder:

Pervâne mecûsî-revîş ü deyr nişîn şem ‘
Hem-mezheb-i pervâne vü hem-reng-i çerag ol
Fehîm-i Kadîm, s.556, G., 189/3.

13. Pervane-Rakip:

Rakip, herhangi bir işte üstün olmaya çalışanlardan her biridir. Şiirimizde âşık-maşuk ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olmaya çalışan kişidir. Rakip, aşığın nazarında kötü olan kimsedir. Rakip, âşık için eziyet kaynağıdır. Sevgilinin rakibe yüz vermesi aşığı derinden yaralayan husustur. Nitekim Âşık Ömer, bir dörtlüğünde pervane-rakip benzetmesini kurarak muma her per yakarı gerçek âşık, pervane sanma demektedir. Âşık, gerçek ve sadık aşktan bahsetmektedir:

Zahidâ sev beni dîvâne sanma
Gerçi dîvâneyim mestâne sanma
Her şem ‘e per yakar pervâne sanma
Derunumda yanan nârı gözlerim
Âşık Ömer, s.56, Koş., 87/3.

14. Pervane-Semender:

Semender, ateş içinde yaşadığına inanılan bir mevhum hayvandır. (B.k.z. Semender Mad.) Aşkın insanı yakarak olgunlaştıran bir ateş olduğunu düşünen şairler, semenderi aşığın sembolü olarak görmüşlerdir. Kendini ateşte helak etmek için can atan aşığın timsali olan pervaneler, semendere nispetle acemi âşıklardır. Semender aşk canibinin başköşesindedir. Pervanenin durmadan yanışı onun mevkisine ulaşmak istemesindedir:

Cüstucû kılmaktayım aşk ile dilber cânibin
Dembedem pervâne veş sanki semender cânibin
Hak nasîb etse sarılsam bir gece cânânıma
Subha dek öpsem yanağın ohşasam her cânibin
Âşık Ömer, s.266, Murab., 455/1.

15. Pervane-Siyah Duman (Dûd-ı siyah):

Siyah dumanla pervane arasındaki benzerlik hareket, renk ve şekil yönüyledir. Vücudu yanıklarla dolu bir pervane, siyah dumanı andırır. Pervanenin ateş etrafında dönüşü ile yanan ateşten dumanların çıkması arasında ilgi kurulur:

Pervâne-i pür-suhte-i âteş-i gamdur
Her şu ‘leye perveste olan dûd-ı siyâhum
Fehîm-i Kadîm, s.590, G., 215/4.

“ Her ateşe ulaşan siyah dumanım, gam ateşinin yanıklarla dolu pervanesidir.”

16. Pervâne-Şair:

Şair, aynı zamanda âşıktır. O güzel bir afete divanedir. Pervanenin muma meyli ile onun güzele meyli aynıdır. Hacılar yılda bir kez Kâbe’yi tavaf ederler. Âşık Ömer, her zaman bu vazifesini yerine getirir. Çünkü onun Kâbe’si sevgilidir. O, sevgili etrafında tıpkı pervane gibi durmadan dönmektedir:

Haccâc tavâf eşiğini yılda bir eyler
Her dem bu Ömer şem 'ine pervân olur afet
Âşık Ömer, s.119, G., 244/5.

17. Pervane-Şarap (Mey):

Şarap, Dîvân edebiyatında olduğu kadar Halk ve Tasavvuf edebiyatında en çok kullanılan içecek maddelerinden birisidir. Daha çok rengi dolayısıyla işlenmesine rağmen lezzeti ve sarhoş edici özelliği ile de teşbihlere konu olur. Ayrıca bezimde elden ele dolaşması da edebiyatımızda sıkça işlenir. Nitekim Âşık Ömer bir şiirinde pervane-şarap benzetmesini kurarak şarabın rengi ile pervanenin yanar durumdaki kızılığını arasında benzetme yapılır. Diğer önemli benzetme ise şarabın mecliste elden ele dolaşması ile pervanenin dönme özelliği birbirine benzetilir:

Dilrübâlar meclisinde çalınur her dem rebâb
Dolanur pervâne veş devretmede la'l-i şerâb
Ol perinin aşkı ile bağrımız oldu kebâp
Bu vücudum şehri yandı nâra her gün her gece
Âşık Ömer, s.167, Murab., 314/2.

18. Pervane-Van Gülleri (Semenler):

Van gülleri ile pervane arasında kurulan ilgi hareket ve çevreleme yönüyledir. Pervanenin mumun etrafında daireler çizerek dolaşması ile van güllerinin mum benzeyen bir gülün etrafında açılmaları arasında ilgi kurulur. Ayrıca rüzgârın vangüllerini sallaması ile pervanenin hareketi arasında benzetme yapılır:

Nesîm-i şevk-bahş-ı rûh-perverden bulup cânı
Semenler oldılar şem 'i güle pervâne gülşende
Fehîm-i Kadîm, s.644, G., 260/5.

“ Van gülleri, şevk bağışlayan ruhtan beslenen rüzgârdan can kazanıp gül bahçesinde gül mumuna pervane oldu. ”

19. Pervane-Yara:

Pervane ile yara arasında kurulan ilgi renk ve şekil yönüyledir. Pervanenin mum etrafında daire oluşturacak şekilde dönüşü ile aşığın gönlünün etrafında oluşan yanık yaraları arasında ilgi kurulur. Ancak âşık kendi gönlünü bir muma benzetmez:

Dağlar çevresinde pervâne
San Fehîmâ çerağdur gönlüm
Fehîm-i Kadîm, s.598, G., 222/5.

“ Ey Fehim! Sen benim gönlümü, etrafında yanık yaralarının pervane olduğu bir mum san. “

20. Pervane-Yarasa:

Yarasalar tüm yaşam faaliyetlerini geceleri gerçekleştirirler. Güneşin ilk ışıklarıyla birlikte hareket kabiliyetlerini kaybederler. (B.k.z. Yarasa Mad.) Pervane-yarasa benzetmesi Fehîm'de görülür. Yarasanın Dîvân şiirinde öncelikli ve ağırlıklı kullanım yönü ışıktan rahatsız olmasıdır. Pervane de gündüz ışığından rahatsızdır. Onun için gündüz ortalıkta

görülmezler. Yani bu iki hayvanında ortak özelliği geceleri yaşam faaliyetlerinde bulunmalarındır. Ancak pervane, gece ihtiyaçlarını giderecek kadar ışığa ihtiyaç duyar. Mum, lamba vs. ışıklar gece onun işini kolaylaştırır. Tabii ışığın çok yakınına varması onun sonunu getirir. Yarasalar için ise böyle bir ışığa ihtiyaç yoktur. Onlar her türlü ışıktan rahatsız olurlar. Yarasaların geceleri sinek vb. böceklerden beslendikleri düşünülürse pervanenin ışığa yakın durması aynı zamanda bir güvenlik sorunu olduğu düşünülebilir. Fehîm bir şiirinde ayı, ölü bir muma; onun pervanelerini de yıldızdan yarasalara benzetir. Yıldızlar ve Ay güneşten ışık alamaz iseler ışık vermezler. Sönük ayın etrafını pervane gibi sarmış olanlar yıldızdan yarasalardır:

Yanmaktadur cihân u mihr-i ahker-i dâğ
Bir rengdedür hilâl-i 'id ü per-i zağ
Pervânesi huffâş-ı nücûm oldı Fehîm
Mehdür bu gazâ-hânedede bir mürde çerâğ
Fehîm-i Kadîm, s.696, R., 27.

9. KURT (BÖCEK):

Kurt böceğine Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kurt, kurut, kutrun, kurtun; gurd, kort, sualçan, çili, gürt, silavçin; Farsçada mekil, kirm; Arapçada dûd (ç.dîdan), dûde adları verilir¹⁶⁴³.

Kurt, bedeninin içinde ve dışında sert bölümü bulunmayan, ayaksız ya da çok ilkel ayaklı, çok hücreli hayvandır. Kurt tabiri birçok şekilde karşımıza çıkar. İnsan ve hayvan bağırsaklarında asalak yaşayan çeşitli asalaklar; yünleri, odunları, meyveleri, cesetleri vb. kemiren çeşitli böcek larvaları ve bazı başka omurgasız hayvanlara verilen genel bir addır. Kurtlar iyi tanındıkça farklılıkları daha iyi anlaşılabilir ve dolayısıyla da bir şube içinde toplanmaları olanaksızlaşmaktadır. Aslında pek çok kurt türü geçici bir öbektir. Bununla birlikte “ solucan ” ortak adıyla anılan birçok kurt türü, nitelikleri saptanmış halde üç şubede toplanır. Halkalı solucanlar, yuvarlak solucanlar, yassı solucanlar, geri kalanlarsa biraz da zorlamayla başka sınıflara ayrılır. Kurtların deniz kurdu, çamur kurdu, elma kurdu, tahta kurdu, et kurdu, gübre kurdu, burun kurdu, fındık kurdu, delice kurt, iplik kurdu, zeytin kurdu gibi cinsleri vardır¹⁶⁴⁴.

A. Kültürümüzde Kurt:

Kültürümüzde kurt, daha çok Hz. Eyüp (a.s.)’a telmih dolayısıyla geçer. Bu kıssaya göre Eyüp Peygamber, çok zengindir. On oğlu vardır. Malını ve oğullarını kaybeder. Kendisi de şiddetli bir illete tutulur. Kurtlar vücudunu yemeye başlar. Ancak asla şikâyet etmeyip Allah’a şükreder. Bir zaman sonra Cebraîl (a.s.) ona gelir ve Allah’ın emrini ona iletir. Bunun üzerine Eyüp Peygamber ayağını yere vurur ve yerden iki su çıkar. Bu sulardan birisiyle yıkanır, diğersinden içer. Bu suretle şifa bulur. Allah, yeniden ona mal ve evlat verir. Bu hadise dolayısıyla Eyüp Peygamber bütün dinlerde, şark edebiyatında sabır ve tahammülün timsali olarak yerini alır¹⁶⁴⁵. Kurt, ayrıca Hz. Süleyman kıssasında yerini alır

Hz. Süleyman (a.s.) hem padişahlık hem de peygamberlik görevinde bulunmuştur. Kudüs’te Mescid-i Aksa ve hükümet sarayı yaptırmış. Rivayete göre bunların yapımında

¹⁶⁴³ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, .113; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.518-19; Mütercim Asım, *a.g.s.*, s.508;

Mehmet Kanar, *a.g.s.*, s.257

¹⁶⁴⁴ *Türk Ansiklopedisi*, C.22, s.7180-81.

¹⁶⁴⁵ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.224.

cinleri çalıştırmıştır. Kendisi başlarında olmadığı zaman cinler çalışmazmış. Hatta bir bastona dayalı olarak uzun zaman onlara hükmetmiş. Sonunda bastonun içinde bir ağaç kurdu girmiş ve kemirmeye başlamış. Tüm inşaat sona erince baston kırılmış¹⁶⁴⁶.

B. Edebiyatımızda Kurt:

Edebiyatımızda kurt genelde, Hz. Eyüb (a.s.) kıssası dolayısıyla ele alınır. Halk kültürünün bir ürünü olan mani, ninni ve bilmecelerde de kurt motifi sıkça işlenir. Ancak bu motif, bazen mecazî, bazen gerçek olarak ele alınır. Mesela bir mani örneğinde kurt sözcüğü “ kuşku ” anlamında kullanılmıştır:

Yer beni,
Gel geç gönül yer beni,
Sîneme bir kurt düştü,
Gece gündüz yer beni,
Ben bu dertten ölürsem,
Kabul etmez yer beni!¹⁶⁴⁷

Bir ninni örneğinde ise onun biyolojisi verilir:

Yaz gelende yazıya / Beyrut olur ninni!
Söylerim yavrum ninni / Sivrisinek kurt olur.
Söylerim yavrum ninni / Ninni söylerim ninni!
Sevdiğin almayan da / Ah eder de güler mi?
Ninni yavrum ninni!¹⁶⁴⁸

Rize yöresine ait bir bilmece ise elma kurdu hatırlatılır:

Bir beyaz sarayda,
Oturur sarı gelin!¹⁶⁴⁹

Ayrıca kurt böceği, edebiyatımızda deyim ve atasözlerimize de yansır. Yerinde durmamak anlamında “ kurtlanmak ” deyim; bir sorun, düşünce, derdin ve bir kimseyi aşırı ölçüde kuşkuya düşürmesi anlamında “ kurt gibi kemirmek ” deyim; uzun zamandır yapılmayan ve özlenen bir şeyi bol bol yaparak rahatlamak anlamında “ kurtlarını dökmek ” deyim ve hevesini almak anlamında “ kurdunu kırmak ” deyim kullanılır. Ayrıca işe yaramayan şeylerin alıcısı da ondan anlamayanlar olur anlamında “ kurtlu baklanın kör alıcısı olur.” atasözü kullanılır¹⁶⁵⁰.

C. Kurt Böceği İle İlgili Genel Özellikler:

1. Kurt-Hz. Eyyüb (a.s.):

Hız. Eyüp (a.s.) İsrail oğullarından olup İshak Peygamberin torunudur. Çok zengin olduğu ve Şam’da oturduğu söylenir. Kur’ân-ı Kerîm’de kendisinden altı yerde bahsedilir. Onun hakkında “ ne güzel, ne iyi kuldur.” Diye bahsedilir. Dünya saadetine malik olan Hız. Eyüp, bir zaman Allah tarafından sabır imtihanına çekilir. Malı mülkü elinden gider, çocukları

¹⁶⁴⁶ İskender Pala, *a.g.s.*, s.448.

¹⁶⁴⁷ Ata Çatıkkaş, *a.g.e.*, s.97.

¹⁶⁴⁸ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.334.

¹⁶⁴⁹ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s.159.

¹⁶⁵⁰ *Türk Ansiklopedisi*, “Kurt” mad., C.22, s.7180.

ölür, kendisi hastalanır, vücudunda yaralar açılır, hatta yaralarına kurt düşer. Ancak o hep şükreder, sabreder. Sonunda sabır imtihanını kazanır ve tekrar dünya saadetine ulaşır¹⁶⁵¹. Âşık Ömer bir dörtlüğünde bu hadiseye telmihte bulunarak Hz. Eyüb'ün cisminin kurtlarca yenildiğini söyler:

Dîde bu vechîle mestûr eyleyüp mahbûbunu
Yedirüp kurtlara cism-i hasret-i Eyyûb'unu
Derdile Beytülhazen'den ağladup Ya'kub'unu
Dîdesinden Yûsuf'un şâd eyleyen Mevlâ meded
Âşık Ömer, s.165, Murab., 310/3.

Aynı şekilde Karacaoğlan da bu olaya telmihte bulunarak Hz. Eyyüb'ün teninin kurtlar tarafından yendiğini söyler:

Yazın geldiğini neden bileyim,
Bülbül dikendedir, güller daldadır.
Eyyüb'ün teninde iki kurt kalmış,
Biri saribişim, biri baldadır.
Karacaoğlan, s.338, D., 463/1.

2. Kurt-Çürük:

Halk arasında kurdun sıklıkla ele alındığı bir başka husus kurt yüzünden çürüyen dişlerdir. Karacaoğlan bir koşmasında bunu güzel bir şekilde işlemiştir. Kurdun ağzında çürümelere yol açtığı gerçeğinden hareketle ifade zenginleştirilmiştir:

Dinlesin ağalar, hâtâ işledim,
Hayrı bıraktım da, şerre başladım.
Öpem derken, al yanaktan dişledim,
Kurt yiyip de çürüyesi dişinen.
Karacaoğlan, s.17, Koş., 25/3.

10. ÖRÜMCEK:

Örümceğe, Türkçede ve diğer Türk lehçelerinde örümcek, hörümçak, ürmaksi, örmekşi, cüğömuş, örgimçak, ürmaküç, ömy, ömçük; örümdik, örümcik, örümsik, örünmecek, yörgömös, örömöksey, böğ, böğ, böy, böye, böyü, büe, büyüz, büyö, örümce; Arapçada ankebûd, ankebhut, ankût isimleri verilir. Ayrıca bu isimlerden başka bu böceğe örgemci, encaı, nâsice, ükkâşe, hortluk, mûle, kehvel ve rüteylâ adları da verilir¹⁶⁵².

Örümcekler, eklembacaklıların örümceğimsi sınıfının bir kolundandır. Baş, göğse bağlı olup karın ise göğse ince bir bel ile bağlanmıştır. Böcekler dört veya altı bacaklıdır. Örümcekler ise sekiz bacaklıdır. Bu bacakların dördü yürümeye, ikisi zehirli salgı salmaya yarar. Son iki bacak ise his bacağı olarak bilinmektedir. Örümceklerin bazılarının karınları halkalı bazılarının halkasızdır. Ağzlarında ikişer çeneleri bulunur. Kanatları yoktur. Ağzlarındaki iki çene, böceklerinkinin aksine, aşağıdan yukarıya hareket eder. Dokunma hisleri iyi gelişmiştir, ama işitmeleri muhtemeldirki yoktur. Başında sekiz adet basit göz bulundurur. Örümcekler böcek yerler. Bunları canlı olarak yerler. Birbirlerine de saldırmaktan çekinmezler. Örümceklerin çoğu avlarını yakalamak için ağ örür. Örümcekler kovalayarak

¹⁶⁵¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.158.

¹⁶⁵² Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, s.303.

veya sıçrayarak avlanırlar. Yakaladığı avını zehirli salgıyla felç eder, sonra kanını emer. Örümcekler ağlarıyla bilinir. Bu onların avlanma metotlarıdır. Karın altının arka tarafında üç çift ağ üreten organı vardır. Her birinin dışarıya ayrı bir çıkışı vardır. Bunlardan çıkan yapışkan sıvı, havayla temas edince katılaşıp ağ ipini meydana getirir. Örümceklerin ipeği, ipek böceğinin ipeğinden daha sağlam ve güzeldir. Örümcekler yumurtayla çoğalırlar. Birçok tür, yumurtalarını kozaya sarar. Bazı türleri, yavruların doğumuna kadar karınlarının altında taşır. Örümcekler, böcekler gibi gerçek başkalaşmalardan geçmezler. Dünyanın her yerinde yaşayabilirler¹⁶⁵³.

A. Kültürümüzde Örümcek:

Kültürümüzde örümcek genellikle ağı dolayısıyla işlenir. Kültürümüzde kurdun avlanma taktiklerinin cenklere ilham olması gibi örümceğin ağı da düşmanlara tuzak kurmak için işaret kaynağı olmuştur. Günlük hayatımızda örümcek ağlarının temizlenmesi önemlidir. Özellikle Perşembe günü süpürülmesi tavsiye edilir. Bu günde çabuk yuva yaptığı düşüncesi hâkimdir¹⁶⁵⁴.

Örümcek ve ağı, Türk-İslâm Kültüründe genelde makbul sayılmamıştır. Kur'ân-ı Kerim'de örümcek ve ağı için mealen şu ifade geçer : “Allah'tan başka koruyucu arayanların durumu örümcek misali gibidir; bir ev edinmiştir, fakat evlerin çürüğü de şüphesiz örümcek evidir, eğer bilebilselerdi.”¹⁶⁵⁵. Ancak, örümceğin Hicret sırasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir' in saklandıkları mağaranın ağzını ağla örmesi ve onları Müşriklerden kurtarması dolayısıyla söz konusu edilir. Bundan dolayı örümcek, halk arasında saygı ve sevgi duyulan bir hayvan olmuştur. Bu hadise şöyle anlatılır: Hicret sırasında Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ile beraber Cebel-i Serv'de bir mağarada gizlendiler. Peygamberimizi öldürmek üzere Kureyşliler onun ardına düştüler. Saklandığı mağaranın kapısına kadar geldiler. Ancak örümcek, mağaranın ağzını ağla örmüş, bir çift güvercin de yuva yapıp yumurtlamıştı. Kureyşliler, bu manzara karşısında mağarada insan olabileceğine imkân vermediler¹⁶⁵⁶.

Örümcek ağı, eski koca-karı ilaçları arasında da görülmektedir. Kesilen bir yere kanı durdurmak için örümcek ağı korlar, halbuki bu uygulama çok tehlikelidir¹⁶⁵⁷. Yine örümcek ağlarından ve örümcekten korunmak için camilere deve kuşu yumurtası asılır. Hocam Prof. Dr. Orhan Bilgin, bir Edirne gezisi sırasında cami içlerinde bulunan deve kuşu yumurtalarına binâen örümceklerin bu yumurtalardan hoşlanmadığı, kokusundan rahatsız olduğu bilgisini vermişti.

Rüya tabirlerine göre rüyada örümcek görmek genelde kötüye yorulur. Sihir yapan kadına işarettir. Ayrıca tembel, hilekâr, yalancı kişiye dehalettir¹⁶⁵⁸.

B. Edebiyatımızda Örümcek:

Edebiyatımızda örümcek, ağı, zayıflığı, avlanmak için tuzak kurması vb. özellikleri açısından ele alınır. Örümceğin ördüğü ağın dayanıksızlığı da çeşitli teşbihler içinde kullanılmıştır. Yeteneksiz şairler kendini bilmezler, hilekârlar örümceğe benzetilir. Maraş yöresine ait bir mani örneğinde onun yürüyüşü, ince ağı, ağ örmesi dile getirilir:

¹⁶⁵³ *Türk Ansiklopedisi*, “Örümcek” mad., C.32, s.275; *Hayvanlar Ansiklopedisi* “Örümcek” mad., C.14, s.27.

¹⁶⁵⁴ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.155.

¹⁶⁵⁵ Elmalı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, Sure 29/41, s.402.

¹⁶⁵⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Örümcek” mad., C.1, s.141-42.

¹⁶⁵⁷ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.211.

¹⁶⁵⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.156.

Arabalar takır takır,
Benim babam neden fakir?
Fakirliği bir yana,
İnce ipekten halı dokur¹⁶⁵⁹.

Dilimizde tuzaklar için “ örümcek ağ gibi ” tabiri, uzun süre temizlenmeyen, örümcek ağları olan yerler için “ örümcek bağlamak ” deyimini ve yenilikleri kabul etmeyen, boş inanışlılar için “ örümcek kafalı ” deyimini kullanılır¹⁶⁶⁰.

C. Örümcek İle İlgili Genel Özellikler:

Örümcek, ağ örme özelliği, ağının rengi ve şekli dolayısıyla çeşitli tasavvurlarda işlenir¹⁶⁶¹.

1. Örümcek-Ağ Örmesi:

Örümceklerin karnın alt tarafında üç çift ağ üreten organı vardır. Bunlardan çıkan sıvı havayla temas edince katılaşıp ağ halini alır. Örümcek avlanmak için ağ örür. Bu ağlar öyle incedir ki ağa gelen böcek bunu fark edemez. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde örümceğin ağ örmesine ve bu ördüğü ağın inceliğine dikkat çeker. Örülen ağın görünmediğini sanki bir hayal olduğunu söyler:

Örümcek tel çeker görünmez hayâl
Akrep kimi soksa olur bî-mecâl
Çekirge de yağar bârân misâl
Akıl irişmez hikmetine ammâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/14.

Aşk delildir irişür elbet behakk-ı Lâyemût
Dil visâlin ka ‘rına bir gün misâl-i ankebût
Bezme geldikçe edersin goncalar gibi sükût
Meclis-i hâr içre bülbüller gibi şakmak neden
Âşık Ömer, s.261, Murab., 449/3.

2. Örümcek-Avcılığı:

Örümcek avlanmak için ağ örür. Bu ağlar öyle incedir ki ağa gelen böcek bunu fark edemez:

Cânı saydetmiş mekes vâr ‘ankebût-ı dehri alçak
Bağlayup her cânibin şer rişte-i nefis ü hevâ
Âşık Ömer, s.87, G., 158/6.

3. Örümcek-Mekân/Yuva:

Örümceğin mekânı veya yuvası onun ağını ördüğü yerle ilgilidir. Şair, aşağıdaki şiirinde “ Ey çalgıcı! O perde, safa kasrının örümceğidir, kanun ve çeng isimli sazlarda onun evleridir.” diyerek saz tellerini örümcek ağına; sazların kendilerini de onun mekânına benzetir. Dolayısıyla örümcek ağının olduğu yerler örümceğin yuvalandığı yerlerdir, denilebilir:

¹⁶⁵⁹ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Özcan, *a.g.e.*, s.157.

¹⁶⁶⁰ E. Kemal Eyüboğlu, *.g.s.*, C.2, s.354.

¹⁶⁶¹ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.428.

Mutrîb o perde kasr-ı safâ ‘ankebûtudur
Kânûn u çeng perdesi onun büyütdür
Fehîm-i Kadîm, s.398, G., 70/1.

D. Örümcek İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Örümcek-Dünya:

Dünya geçici zevk ve heveslerin bulunduğu yerdir. Asli vatan öteki dünyadır. Dünya insan için bin bir tuzakla doludur. Bu tuzaklara yakalananlar için görünürde hoş hevesler olsa da ahiret hayatı için hüsrandır. Dünya heves ve nefsanî isteklerle etrafı örümcek ağı gibi sarmıştır. Herkesi onun gibi tuzağa düşürmektedir. Dünya insanlar için örümcek misali bir ev kurar, fakat bu heva ve nefis evleri, evlerin en çürüğünü oluşturur. Alçak dünyanın örümceği, canları sinek gibi avlar onların her birini heves ipiyle başlarından bağlayıp her tarafa salar:

Cânı saydetmiş mekes vâr ‘ankebût-ı dehri alçak
Bağlayup her cânibin şer rişte-i nefis ü hevâ
Âşık Ömer, s.87, G., 158/6.

2. Örümcek-Perde/Kânûn:

Örümcek ile perde ağı arasında renk ve tel tel olmaları yönüyle ilgi kurulur. Perde bir musikî parçasını meydana getiren seslerden her biridir¹⁶⁶². Şair, aşağıdaki şiirinde “ Ey çalgıcı! O perde, safa kasrının örümceğidir, kanun ve çeng isimli sazlarda onun evleridir.” diyerek örümcek ağının her bir teli ile safa kasrında çalınan musikî parçasını meydana getiren teller arasında ilgi kurulur. Kanun ve Çeng sazlarının telleri ile örümcek ağı arasında şekil ve renk yönüyle benzerlik kurulur. Bu aletlerin içi de örümceğin yuvası gibidir:

Mutrîb o perde kasr-ı safâ ‘ankebûtudur
Kânûn u çeng perdesi onun büyütdür
Fehîm-i Kadîm, s.398, G., 70/1.

11. PİRE:

Pireye, Türkçede ve değişik Türk Lehçelerinde, pire, bira, borsa, bürge, bürgö, bürga, borça, büre; bürşö, börçe, büge, birçe, bürçe, bürse isimleri; Arapçada bürgûs (ç. Berâğıs) ismi verilir¹⁶⁶³.

Pire, küçük, kanatsız, kan emici bir böcektir. Pirenin vücudu katı ve yanlamasına yassıdır. Tutunmaya elverişli tırnakları vardır. Pirelerin ağız yapıları şiş veya kama şeklindedir. Bu ağız yapısı onların sıcak kanlı hayvanların üstünde parazit olarak yaşayıp kanlarından beslenme imkânı verir. Dişi pireler, erkek pirelere göre daha büyüktür. Farklı pire türleri farklı canlılarda görülür. Mesela insan üzerinde yaşayan pireler kırmızımsı kahverengi olup 4 mm. Kadardır. Pirelerin kurtçukları uzun olup oturulan yerin tozlu köşelerinde, tahta aralıklarında vs. yaşar¹⁶⁶⁴.

Pireler insanları rahatsız eden hayvanlardandır. Pirelerin sıçrama kabiliyeti çok iyidir. Pire genelde öne doğru sıçramasına rağmen kendisini tutmak isteyen yanılmak için arka tarafına da sıçrar. Pireler yumurtlayarak çoğalır. Karanlık ve toprağı sever. Pirelerin başları

¹⁶⁶² İskender Pala, *a.g.s.*, s.402.

¹⁶⁶³ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.106-07; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.105.

¹⁶⁶⁴ Türk Ansiklopedisi, “Pire”mad., C.33, s.28.

vardır. Bu başkanlar ilkbahardaki pireler arasından çıkar¹⁶⁶⁵. Pireler öyle bir hayvandır ki kendini yürürken göreni görür ve hemen oradan kaçar. Pirelerin beş gün ömrü vardır¹⁶⁶⁶.

A. Kültürümüzde Pire:

Kültürümüzde pireler, insanı rahatsız edici hayvanlardan oldukları için sevilmezler. Ancak halkımız için pireler, çoğu kez, abartma, benzetme, övgü, temizlik, gibi unsurları anlatmada yardımcı öge olur. Pirenin küçüklüğüne nispetle onun kansız olduğu düşünülmüştür. Ancak İmam Malik (r.a.)'e “ Ölüm meleği, pirenin ruhunu kabz eder mi? ” diye sormuşlar. İmam Malik, bir hayli durduktan sonra: “ Onun kanı var mı? ” diye sormuş. “ -Vardır ” diye cevap alınca “ Ölüm Meleği onun ruhunu da kabz eder ” demiş. Toplumumuzda fazlasıyla hareketli olanlar için “ pire gibi ” tabiri kullanılır. Rüyada pire tarafından ısırıldığını gören mala kavuşur¹⁶⁶⁷.

B. Edebiyatımızda Pire:

Edebiyatımızda pireler genellikle hayvan destanlarında işlenir. Nitekim incelediğimiz şiirler içerisinde pire ve onunla ilgili motifler Âşık Ömer'in Hayvanlar Destanı'nda bir bölüm olarak geçmektedir. Pireler aynı zamanda Halk şairi ve âşıkları tarafından yergi amaçlı kullanılmışlardır. Pirelerin küçüklüğüne nispetle çok büyük işler yaptığını vurgulanarak toplumsal bozukluklar dile getirilir. Yozgat yöresine ait bir bilmece örneğinde insan ile pire arasındaki mücadele işlenir:

Bakınca şaşayazdım,
Arkama düşeyazdım.
Hemen tuttum bulunca,
Burnuna eze yazdım¹⁶⁶⁸.

Edebiyatımızda pire ile ilgili birçok deyim ve atasözü oluşmuştur. Fazla hareketli olmak manasında “ pire gibi ” deyim; küçük bir şey için büyük zarar vermek anlamında “ pire için yorgan yakmak ” deyim; kirlenmek ve kaşınmak anlamında “ pirelenmek ” deyim; önemsiz bir olayı büyütme anlamında “ pireyi deve yapmak ” deyim; usta bir nişancı olmak anlamında “ pire sektirmemek ” ve “ pireyi gözünden vurmak ” deyimleri kullanılır. Yine değer anlamında “ pire itte, bit yiğitte bulunur ” atasözü; usta bir atıcı olmak anlamında “ pireyi gözünden, çakalı dizinden (vurur atıcı) ” ve “ pire tokken tutulur ” atasözleri kullanılır¹⁶⁶⁹. Ayrıca kurnazlık manasında dilimizde “ pireyi nallamak ” deyimini kullanılır¹⁶⁷⁰.

C. Pire İle İlgili Genel Özellikler:

Âşık Ömer Hayvanlar Destanı'nın 7. bölümünü pireler bahsine ayırır. Şair, pirenin bilinen özelliklerinden hareketle toplumsal bir yergiyi dile getirir.

1. Pire-Baş edilemez Olması:

Pire ile mücadele çok çetin bir iştir. Uzun uğraşlar gerektirir. İnsanlar ondan nasibini almamak için gerekli tedbirleri alır, hatta ondan uzak dururlar. Nitekim Âşık Ömer aşağıdaki

¹⁶⁶⁵ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.74.

¹⁶⁶⁶ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.381.

¹⁶⁶⁷ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.74.

¹⁶⁶⁸ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Özcan, *a.g.e.*, s.162.

¹⁶⁶⁹ E. Kemal Eyüboğlu, *a.g.e.*, C.1-2, s.198, 355.

¹⁶⁷⁰ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.s.*, .316.

dörtlüğünde seyrân yerindeki bu mücadeleden bahseder. Bu mücadele neticesinde ziyaretçileri şaşkınlığa uğrattığını, et hamalcılarının kaçtığını vs. anlatır.

Mutaflar hep derildiler şaştilar
Et hamalları görünce kaçtilar
Ayağına yüz çift manda koştular
Göde çok çekilecek hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/2.

2. Pire-Ele Geçmemesi:

Pireler hep küçüklüğü dolayısıyla hem de Allah'ın onlara vermiş olduğu fevkalâde sıçrama kabiliyeti dolayısıyla kendisini tutmak isteyen peşine takar. Pireler öne ve gerektiğinde arkaya ani sıçrama hareketleriyle muhatabını ekseriya yanıltır. Âşık Ömer, bir seyrân yerinde dokuz kişi ile pire arasında geçen mücadeleyi aşağıdaki dörtlüğünde dile getirir. Şair, pire ile belirttiği şahsın küçüklüğüne nispeten gücüne dikkat çeker. Sosyal bir eleştiri söz konusudur:

Hey gaziler bir seyrâna uğradım
Söylenecek dinlenecek hal değil
Dokuz kişi bir pireyi kovalar
Ardı sıra erilecek hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/1.

3. Pire-Mücadeleci Olması:

Pirelerin ayakları ve ayaklarında tutunmaya elverişli tırnakları vardır. Üçüncü dörtlükte şair, seyrândaki pire-insan mücadelesine ortak olur. Her yerin altı üstüne gelir ancak pire yakalanamaz. Şair bu dörtlüğünde pire gibi olup toplumu soyup soğana çeviren kişiden bahsetmektedir:

Gelir iken karşı tuttum bacağın
Düşüremedim pirenin kalçağın
Vardı yıktı bir fukara ocağın
Elli yılda yapılacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/3.

4. Pire-Isırması:

Pireler kama şeklindeki ağızlarıyla kan emerler. Türlerine göre insan ve hayvanlarda bulunurlar. Şair, destanına devamla pire mücadelesinin boyutlarının arttığını söyler. Onun at gibi kişneyip topuğunu ısırıldığını söyleyerek mübalağa yapmaktadır. Öyle ki artık yakalamalarının imkânsızlığına vurgu yapar. Şair, dörtlüğünde toplumdaki pireleşmiş insanların özelliklerini sıralar.

Bakın pire bize ne hal işledi
Düşüp önüme at gibi kişnedi
Anı gördüm topuğumu dişledi
Zorlu gidi yakalanacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/4.

5. Pire-İşi:

Pirenin işi kan emmektir. Huylu huyundan vazgeçmez misali, pire de 7'sinde ne ise 70'inde de odur. Pire gibi insanların yani kan emmeye alışmış şahsiyetlerin yaşlandıkça huy değiştirmeleri söz konusu değildir. Onlar, fukaranın sırtından kaldırdıkları mallarla çok güçlenmişlerdir:

Bakın hele şu pirenin işine
Henüz girmiş elli sekiz yaşına
Topuz ile gül eyledim başına
Kırpikleri kırılacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/5.

6. Pire-Yakalanmaması:

Pire, küçüklüğü, hareket kabiliyeti ve sıçrama özelliği dolayısıyla yakalanması çok zor bir hayvandır. Toplumda bu özellikleriyle ün salmış olan insanlarda yakalanmama konusunda ustalaşmışlardır. Ne kadar tedbir alırsanız alın onlar için fark etmez:

Uyurken uyandım anı bekledim
Kollarım sığadım karşı dayandım
Ocaklara düşüp küle bulandım
Dahi gözüm açılacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/6.

D. Pire İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Pire-At:

Pire ile at hem cüsse hem de ses itibariyle birbirlerine tamamen zıt iki hayvandır. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde toplumsal bir yergiyi işler. Pireyle betimlediği kişiyi ya da kişileri ses çıkarma bakımından ata benzetir:

Bakın pire bize ne hal işledi
Düşüp önüme at gibi kişnedi
Anı gördüm topuğumu dişledi
Zorlu gidi yakalanacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/4.

2. Pire-Rakip ya da Kötü Kişiler:

Pire ile kötü kişiler arasında kam emicilik yönüyle bir benzetme kurulur. Pire insanların kanını emer, kötü kişiler de başkalarının sırtından geçinir:

Bakın hele şu pirenin işine
Henüz girmiş elli sekiz yaşına
Topuz ile gül eyledim başına
Kırpikleri kırılacak hal değil
Âşık Ömer, s.18, D., 7/5.

12. SİNEK:

Sineğe Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde sinek, singek, karasinek; çibin, sibin, şibin, çımın, paşa, çibin, çivin; kudgu, kudus, yumagı; Arapçada zübâb, zebâb isimleri; Farsçada meges isimi verilir¹⁶⁷¹. Bunlardan başka dilimizdeki sinek türleri Arapça ve Farsça’ da değişik karşılıklar bulur. Karasineğe yesef; yeşil sineğe huşef; at sineğine şezâ; eşek sineğine hemec; kurt sineğine kama’a isimleri verilir¹⁶⁷². Sivrisineğe Türkçede sivrisinek, kümiçe, küminçe, cibin, cins, öyez, övez isimleri; Farsçada peşe, ismi verilir¹⁶⁷³.

Çifte kanatlılardan, üç çift ayaklı, iki kanatlı birtakım uçucu böceklere genel olarak sinek adı verilir. En yaygın olan karasinek türüdür. Karasineğin vücudu diğer böceklerde olduğu gibi üç kısımdan meydana gelir: Baş, göğüs ve karın. Sineğin başının ön kısmında bulunan iki kısa duyarga ile koku alma ve dokunma işlevlerini gerçekleştirirler. Sözlere başın iki yanında iri, şişkin ve çıkıntı halinde bulunurlar. Petekgöz adı verilen bu gözler 4.000 küçük gözcükten meydana gelir. Sinek alt ve üst dudakları sayesinde sokucu ve emici özelliğini kullanır. Bu dudak adeta bir hortum vazifesi görür. Sineğin göğüs kısmı birbirine geçmiş üç halkadan meydana gelmiştir. Her halkanın iki yanında bir çift ayak bulunur. Ayrıca ikinci halkada da bir çift kanat vardır. Üçüncü halkadaki kanatlar körelmiş, küçük bir çıkıntı halindedir. Bu kanatlar uçarken denge görevi görür. Sinek ayaklarında bulunan çengeller vasıtasıyla en düz yerlerde bile baş aşağı durabilir. Sineğin karnı da 8 halkadan meydana gelmiştir. Bu halkalar erkeklerde daha düz dişilerde daha şişkindir¹⁶⁷⁴.

Sineklerin 75.000 türü olduğu söylenir. Çoğu insan ve hayvanlarda hastalık amili olabilecek mikroorganizmaları taşır, yani dolaylı olarak sinekler hastalıklara sebep olabilir. Karasinekler her tip iklimde yaşar ve çoğalır. Dişi sinekler sıcak havalarda gübreler, pislikler ve yiyecekler üzerine yumurtlar. Saatte 200’den fazla yumurta yapabilir. Sinekler yumurtadan solucan biçiminde çıkar 12 gün sonra sinek şeklini alır¹⁶⁷⁵.

Karasineğin gözleri küçük olduğundan, göz kapakları yoktur. Gözleri temiz tutmaya yarayan göz kapağı vazifesini elleri görür. Sinek, en çok temizliğe dikkat edilmeyen yerlerde bulunur. Yaz mevsimini sever¹⁶⁷⁶. Sineğin ömrü üç beş aydır¹⁶⁷⁷.

A. Kültürümüzde Sinek:

Kültürümüzde sinekler pek hoş karşılanmazlar. Sineklerin rasgele her yere konması bilhassa yiyecek, içilecek maddeler üzerine konması can sıkıcı bir durumdur. Bunun için tedbirler alınır. Kültürümüzde sinek cebr ile hareket edenleri cezalandırıcı olarak anılır. Halife Me’mun “ Hazreti Bârî sineği niçin yarattı? ” diye İmam Şafî’ye sormuş. Hz İmam: “ Hükümdarlara mezellet olsun diye ” cevabını vermiş. Rivayet edilir ki Allah, balığın karnından çıkan Hz. Yunus (a.s.)’ı sineklerin hücumundan kabakla korumuş. Bir sinek türü olan sivrisineğin Nemrutla mücadelesi sineğin cezalandırıcı vasfını ortaya koyan bir örnektir. Haşâ Allahlık taslayan Nemrut’a bir sivrisinek musallat olur. Onun burun deliğinden girerek beynine yerleşir. Başını önce duvarlara sonra tokmaklara vurarak ondan kurtulmaya çalışır. Ne mümkün ki sonunda kendisi ölür gider¹⁶⁷⁸.

¹⁶⁷¹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.782-83; İlhan Çeneli, a.g.m., s.110-112; Mehmet Kanar, a.g.s., s.867, 1194, 1668;

¹⁶⁷² Ahmet Vefik Paşa, a.g.s., s.346.

¹⁶⁷³ İlhan Çeneli, a.g.m., s.110; Mehmet Kanar, a.g.s., s.366.

¹⁶⁷⁴ Hayat Ansiklopedisi, “ Sinek ” mad., C.6, s.2902-03.

¹⁶⁷⁵ Türk Ansiklopedisi, “ Sinek ” mad., C.34, s.74.

¹⁶⁷⁶ Kemâlettin Demiri, a.g.e., s.164.

¹⁶⁷⁷ Aynur Koçak, a.g.e., s.361.

¹⁶⁷⁸ Kemâlettin Demiri, a.g.e., s.75, 166-67.

Kültürümüzde sinek iğrenç karşılanır. Onun yemeğe ya da içeceğe düşmesi mide bulandırır ve yemek ya da içecek tazelenir. Ancak bu hususta Ebu Hüreyre (r.a.)’den rivayete göre, Peygamber (s.a.v.) yiyeceği içine sinek düştüğü zaman, o kişi sineğin her tarafını ona batırsın sonra çıkarsın atsın; çünkü sineğin iki kanadının birinde hastalık diğerinde şifa vardır.”¹⁶⁷⁹.

Sinek, her yere konduğu için ondan sakınılmalıdır. Bilhassa yiyecek, içecek maddeler, üzerine konmaması için çalışılmalıdır. Sinekten korunma tedbirlerinden birisi sinekten temizlenmek istenen o yere kurumuş kabak yaprağı ile tütsü verilmelidir. Yine kabak yaprağı kaynatılıp, suyu istenen yere serpilirse oraya sinek girmez. Rüyada sinek görmek düşmana ve zayıf askerlere işaret eder. Sinekleri toplu halde görmek helâl rızka delâlettir¹⁶⁸⁰.

B. Edebiyatımızda Sinek:

Edebiyatımızda sinek rengi, kanatları, vızıltısı, uçuşu, zayıflığı, şeker ve bal gibi nesnelere düşkünlüğü gibi özellikleri dolayısıyla zikredilir¹⁶⁸¹. Edebiyatımızda sinekler bilinen özellikleri dolayısıyla manilerimize ve bilmecelemize de yansır. Adıyaman bölgesine ait bir bilimcede sineğin fiziki özellikleri verilir:

Altı bacaklı hayvan,
Kanatları yayvan,
Başı sarıklı
Çingene Süleyman¹⁶⁸².

Bir manide sineğin tatlıya düşkünlüğü ima edilerek onun bahtlı olduğundan söz edilir:

Atım vardır rahtım yok,
Sana göre tahtım yok,
Gerdana sinek konmuş,
Sinek kadar bahtım yok¹⁶⁸³.

Sinek, deyim ve atasözlerimizde de yerini alır. Müşterisi olmamak anlamında “ sinek avlamak ” deyimi; parlak traş anlamında “ sinekkaydı traş ” deyimi; olmayacak yerden çıkar sağlamak anlamında “ sinekten yağ çıkarmak ” deyimi kullanılır¹⁶⁸⁴. “ Sinek pekmezciyi tanır.” atasözü, işini bilen kişi yarar sağlayacağı kimseyi bilir anlamında; “ sinek küçüktür ama mide bulandırır ” atasözü kirli şeylerle bir arada olmak sıkıntı verir anlamında; “ sinek bir damla pekmeze konar, bir fiçı sirkeye gelmez ” atasözü, kişi kendine lazım olana gider anlamında kullanılır¹⁶⁸⁵.

C. Sinek İle İlgili Genel Özellikler:

1. Sinek-Güçsüz Olması:

Sinek zayıf bedenli bir hayvandır. Şairler onun bu zayıflığını çoğu zaman bir mukayese unsuru olarak kullanırlar. Simurg-ı kaf, Cebraîl (a.s.) bu mukayeselerden

¹⁶⁷⁹ Hasan Alioğlu, *a.g.e.*, s.452.

¹⁶⁸⁰ Kemâlettin Demiri, *a.g.e.*, s.168.

¹⁶⁸¹ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.527.

¹⁶⁸² Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Özcan, *a.g.e.*, s.156.

¹⁶⁸³ Ata Çatıkkaş, *a.g.e.*, s.99.

¹⁶⁸⁴ E. Kemal Eyüboğlu, *a.g.s.*, C.2, s.374.

¹⁶⁸⁵ E. Kemal Eyüboğlu, *a.g.s.*, C.1, s.209.

bazılarıdır. Şairler mukayesenin dışında benzetme yoluna da başvururlar. Sineğin güçsüzlük yönüyle benzetilene genellikle âşık olur. Kurulan benzetme zayıflık yönüyle beraber tatlıya olan düşkünlüğüdür. Âşık sevgilisinin şekerden dudağına sinek de tatlıya hayrandır. Sinek ayaklarını tatlıya batırınca orada bağlı kalır. Âşık da böyledir. Akli sevgilinin dudağında bağlı kalmıştır. Yani sineklerin tatlıya konmalarından hareketle sevgilinin dudakları tatlıya benzetilmiştir. Âşık ise kıldan bir ben olarak sinek gibi bu tatlıya konar. Fehîm'in aşağıdaki beytinde hem âşık-sinek benzetmesi, hem sineğin tatlıya düşkünlüğü, hem de sineğin zayıflığı görülür:

Egerçi ben leb-i dilberde hâl-i mûyîn-ves
Girifte-pâ meges-i bend-i nûş ü bî-zûram
Fehîm-i Kadîm, s180, K. 14/9.

2. Sinek-Kanadı:

Sinekler bir çift kanatları ile uçar, bir çift körelmiş kanatları ile dengeyi sağlarlar. Yayvan kanatlıdırlar. Sinek kanatları tül şeklindedir ve genelde renkleri açıktır. Fehîm bir şiirinde “ Bahtım beni pervâne edip, muma yaksa da külümü sinek kanadının süsü yapar.” diyerek sinek kanadının süsü, tüyü ile âşığın yanmış kül olmuş hali arasında ilgi kurar. Sinek kanadının son derece narin yapısı, tıpkı kül gibi toz olacakmış gibi bir hali vardır:

Pervâne idüp yaksa da şem ‘e beni bahtum
Hâkisterümi zînet-i perr-i meges eyler.
Fehîm-i Kadîm, s.380, G., 57/4.

3. Sinek-Mekân:

Sinekler özellikle karasinekler her tür iklim ve çevrede yaşayabilirler. Kültürümüzde birçok hayvan ismi yer adı olarak kullanılmıştır. Karacaoğlan'ın şiirlerinde sinek bir yerde anılır. Bu şiirde sinek, bir yola ismini vermiştir:

Karacaoğlan der de: Ya, benim halım?
Korkarım ki iller deriyor gülüm,
Gelin doğru söyle Sinekli yolun,
Gelin hiç söylemez, kız nazlı, güzel.
Karacaoğlan, s.366, Tür., 495/4.

4. Sinek-Ses:

Sinekler vızıltı şeklinde bir ses çıkarır. Bu ses sineğin yaklaşmasıyla daha çok hissedilir. Özellikle sivrisineğin sesi daha ürkütücü ve kulak tırmalayıcıdır. Karasineklerin sesi daha çok geceleri ve sabah vakitlerinde insanı rahatsız eder. Bir efsanede onun sesinin neden vızıltı halinde olduğunu anlatır. Buna göre: Bir gün iyi kalpli bir adam kırdan ölür. Ancak kimseler onu bulamaz. Onu sadece iki iyi dost olan kuş ve sinek görür. Başında bir süre beklerler ancak gelen giden olmaz. Bir süre sonra dayanamayıp etinden bir parça alırlar. Ancak bunu yaptıklarına çok pişman olurlar. Nitekim kimseye söylememeleri konusunda birbirlerine söz verirler. Bir köye inerler, ölen kişinin yakınları da oradadır. Cesedin yerini söylerler söylemesine ama sinek etten yediklerini ağzından çıkarır. Bundan sonra insanların kendilerine düşman olarak bakacağını düşünen kuş onu cezalandırmak için burnuna bir gaga vurur. O vakitten itibaren sinek vızıldamaya başlar¹⁶⁸⁶. Fehîm bir beytinde bilinenin ve anlatılanın aksine sinek sesini över. Tabi onun bulunduğu yer sevgilinin meclisi olursa tatlı

¹⁶⁸⁶ Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi*, İst., 1976, s.193-94.

okuyuşlu türkücü sinek olur. Hatta öyle güzel ses verir ki bir çeşit kemençe olan rebabın güzel nağmesini bile bastırır. Yine bu şiirde sineğin tatlıya düşkünlüğü anlaşılır:

Zevk ile itse sürûd-ı şekerî-hân bezmüni
Nağme-i şûh-ı rebâbı basdırur savt-ı zebâb
Fehîm-i Kadîm, s130, K., 5/50.

5. Sinek-Tatlıya Düşkünlüğü:

Sinek nerede olursa olsun tatlının bulunduğu yere musallat olur. Şeker, şerbet, pekmez, bal onun vazgeçilmezleridir. Tatlılardan ayrılan sinek ayaklarını ağzına götürerek onları yalar. Fehîm, bir beytinde Cebrail (a.s.) ile sinek arasında tatlıya düşkünlükleri yönüyle benzetme yapar. Şair, sevgilinin dudağını bala benzeterek Cebrail (a.s.)'in bile bir sinek gibi buna uşştüğünü söyler. Ayrıca beyitte geçen şarap da tatlılığı itibarıyla söz konusu edilir:

Lebün hayâline Rûhü'l-kudüs Şarâba düşer
Meges-misâl ki hırs ile şehd-i nâbâ düşer
Fehîm-i Kadîm, s.384, G., 60/1.

Benzer bir şekilde Âşık Ömer'de sineğin sevgilinin dudak balına konduğunu söyler. İki şiirde de tatlı, sevgilinin bal dudağıdır:

Lütfile uşşâk olsa zerrece mihrin eğer
Ey güzeller serveri vermek nedir rahında
Ben dedim şehd-i lebinde bir mekes konmuş meğer
Geç bu cürmümden benim afveyle isyânım güzel.
Âşık Ömer, s.210, Murab., 376/4.

D. Sinek İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Sinek küçüklüğü, rengi, şekli dolayısıyla şiirimiz de benzetme unsuru olarak kullanılır. Sinek ile ilgili benzetmeye dayalı unsurlar Fehîm'in şiirlerinde klişe olarak görülür. Âşık Ömer'de bir yerde geçer.

1. Sinek-Âşık:

Sinekle âşık arasında güçsüzlük ve zayıflık yönüyle ilgi kurulur. Ayrıca sinekte âşıkda tatlıya düşkünlüğüdür. Âşık sevgilisinin şekerden dudağına sinek de tatlıya hayrandır. Sinek ayaklarını tatlıya batırınca orada bağlı kalır. Âşık da böyledir. Akli sevgilinin dudağında bağlı kalmıştır. Yani sineklerin tatlıya konmalarından hareketle sevgilinin dudakları tatlıya benzetilmiştir. Âşık ise kıldan bir ben olarak sinek gibi bu tatlıya konar:

Egerçi ben leb-i dilberde hâl-i müyîn-veş
Girifte-pâ meges-i bend-i nûş ü bî-zûram
Fehîm-i Kadîm, s180, K. 14/9.

2. Sinek-Ben:

Sinekle ben arasında siyah renk ve küçüklük dolayısıyla ilgi kurulur. Aşağıdaki şiir örneğinde bu yönüyle sevgilinin beni sineğe benzetilmiştir:

Lütfile uşşâk olsa zerrece mihrin eğer
Ey güzeller serveri vermek nedir rahında
Ben dedim şehd-i lebinde bir mekes konmuş meğer
Geç bu cürmümden benim afveyle isyânım güzel.
Âşık Ömer, s.210, Murab., 376/4.

Egerçi ben leb-i dilberde hâl-i müyîn-veş
Girifte-pâ meges-i bend-i nûş ü bî-zûram
Fehîm-i Kadîm, s180, K. 14/9.

3. Sinek-Cân:

Âşığın canı güçsüzlük yönü ile sineğe benzetilir. Âşık Ömer, bir beytinde canı ve sineği kolay avlanmaları yönüyle birbirine benzetir. Burada avcı, alçak dünyanın örümceğidir. Örümcek, ağ kurarak sinek gibi böcekleri avlar. Canı avlayan da alçak dünyanın her yerini sarmış heves ve nefsanî örümcek ağlarıdır:

Cânı saydetmiş mekes vâr ankebût-ı dehr-i dûn
Bağlayur her cânibin ser rîşte-i nefis ü hevâ
Âşık Ömer, s.87, G., 1586/6.

4. Sinek-Cebraîl (a.s.):

Fehîm, bir beytinde Cebraîl (a.s.) ile sinek arasında tatlıya düşkünlükleri yönüyle benzetme yapar. Şair, sevgilinin dudağını bala benzetererek Cebraîl (a.s.)'in bile bir sinek gibi buna uşuştüğünü söyler:

Lebün hayâline Rûhü'l-kudüs Şarâba düşer
Meges-misâl ki hırs ile şehd-i nâbâ düşer
Fehîm-i Kadîm, s.384, G., 60/1.

5. Sinek-Ferhat:

Sinek ile Ferhat arasında kurulan ilgi Ferhat'ın sevgilisi Şirin dolayısıyladır. Bu ilgi sineğin tatlıya düşkünlüğünü akla getirir. Nitekim aşağıdaki beyitte şair, sineğin Şirin'e âşık olduğunu söylemektedir. Beyitte Lef ü neşr sanatıyla Kays, Yarasaya; Ferhad da sineğe benzetilir. Ayrıca Leyla'nın gece anlamı Yarasayı; Şirin'in tatlı anlamı sineği çağırıştırır:

Ki tab '-ı bü'l-heveslerdür bu dehrün Kays u Ferhâd'ı
Ki olmuş Leylî'ye huffâş u Şirin'e meges âşık
Fehîm-i Kadîm, s.526, G., 164/2.

6. Sinek-Hz. İsâ' nın Cânı:

Sinek ile Hz. İsâ' nın canı arasında kurulan ilgi güzele dolayısıyla tatlıya olan ilgiden dolaydır. Sevgilinin dudağının tatlı gülüşü, Hz. İsâ' nın canına sinek gibi taze ruh verir. Sineğin besini tatlıdır. Onu yiyince kendine gelir. Hz. İsâ' nın ruhunun gidası da sevgilinin tatlı dudağındaki gülümsemedir:

Meges-misâl bulur tâze rûh cân-ı Mesîh
Lebinden olsa 'ayân nûş-hand-i istiğnâ
Fehîm-i Kadîm, s.316, G., 9/4.

7. Sinek-Nokta:

Sinekle nokta arasında kurulan ilgi renk ve küçüklük dolayısıyla. Nokta küçüklüğü ve siyah rengi dolayısıyla sineğe benzetilir. Ayrıca nokta ile sinek arasında hareket yönüyle de ilgi kurulabilir. Noktayı koymak üzere hareket eden kalem yeri gelince noktayı kor:

Ol nûş-lebün ki meşk ider her an hat
Şevk ile bulur Fehîm-âsâ cân hat
Her nokta meges-misâl pervâza gelüp
Manend-i mürçe olur had-beyaz hat
Fehîm-i Kadîm, s.694, R., 25.

“ Her an yazı yazmayı öğrenen o tatlı dudaklının şevki ile yazı, Fehîm gibi can bulur, her nokta sinek gibi uçuşup, karınca gibi yanağının hattını belirler.”

8. Sinek-Ruh:

Sinek ile ruh arasında kurulan ilgi zayıflık ve güçsüzlük yönüyledir. Ruh, bir sinek kadar zayıf ve çaresizdir. Bu zayıflık ve çaresizlik kutsi ruhları, sinek gibi avlayan sevgili yüzündendir:

Âvâze-i hazîndür ol şûh-ı nağme-ger
Ervâh-ı kudsîyân ki meges-vâr kûtudur
Fehîm-i Kadîm, s.400, G., 70/2.

Değerlendirme: Şairlerimiz her fert gibi toplum hayatı içerisinde doğar, yaşar ve ölürlere. Onlar, diğer insanlardan farklı olarak içinde yaşadığı hayatın maddi ve manevî unsurlarını şiirlerine dahil ederler. Yani onlar, toplum hayatını ve özelliklerini anlatmada bir araç sahibidirler. Bu bölüm adı altında her üç şairimizin maddi unsurlarımızdan olan “ Böcekler ”e bakışına bir bakalım: Şairlerimiz anlatımda gerekli ifadeyi, duygu ve düşünceyi elde edebilmek için böcekleri şiirlerinde birer malzeme olarak kullanmışlardır. Şiirlerinde kullanmış oldukları böceklerin gerçek özelliklerini bilmekle beraber onların gelenek içerisinde temsil ettiği remizleri de rahatlıkla ifade ederek, anlatımlarına çok yönlü boyutlar kazandırmışlardır. Bu bağlamda şairlerimizin “ böcekler ” konusu ile ilgili yönünü değerlendirmeye çalışırsak onların nelerin üzerinde az, nelerin üzerinde hassasiyetle durduğunu, hatta nelere hiç değinmediğini belirlemiş oluruz. Genel itibariyle bu konuda şunlar söyleyebilir Şairlerimiz böceklerle ilgili isim, deyim, sıfat ve terimlerde benzetme veya karakter tesbitine giderken menfi veya müsbet yönde bulunulan çevrenin ilgi ve tepkisine tercüman olmuştur. Mesela Fehîm-i Kadîm, şiirlerinde (böceklerden) “ karınca, sinek ve kelebeği (pervane) daha çok kullanmıştır. Sadece bu yönüyle bakıldığında bile şairin Dîvân şiiri geleneği içerisinde olduğu anlaşılır. Şair, bulunduğu sosyal hayata (şehirli) pek fazla etki etmeyen ancak kültürümüzde yer alan arı, ateşböceği, ipekböceği, örümcek gibi bazı böcek türlerine çok az yer vermiştir. Ancak şair, şiirlerinde kültürümüzde menfi yönleriyle bilinen akrep, çekirge, çıyan, kurt ve pire gibi hayvanlara yer vermemiştir. Âşık Ömer ise müspet veya menfi yönleriyle şiirlerinde böceklere en çok yer veren şairimizdir. Şairimiz, tezde adı geçen böceklerden sadece ateşböceğine değinmez. Âşık Ömer’in şiirlerinde böceklere bu denli yer vermesinde Dîvân’nda yer alan “ Hayvanlar Destanı ”nın önemli bir etkisi vardır. Çünkü şair, yetişmiş olduğu gelenek içerisinde (Dîvân ve Halk şiiri geleneği) birçok böcek türünü tanımakta ve bunların özelliklerini bilmektedir. Şair, kelebek ve karıncayı şiirlerinde sık kullanarak Dîvân şiiri geleneğine; arı, kurt ve pire gibi böcekleri sık kullanarak Halk şiiri geleneğine yaklaşır. Karacaoğlana’a bakıldığında ise şiirlerinde

böcekleri en az işleyen şairimiz olduğu görülür. Bunun sebebini tam olarak tesbit edemesek de böceklerin halk arasında (bazıları hariç) önemli bir yer tutmadığı ya da menfi görüldüğü düşünülebilir. Şair, şiirlerinde böceklerden özellikle arıya ve onunla ilgili unsurlara çok yer verir. Arının cemiyet hayatı içerisinde, özellikle halk kültüründe önemli yer tutması bunun sebebi olmalıdır. Şair, arının birçok özelliğini şiirlerinde işlemekle beraber onu, isim, terim, sıfat, teşbih ve deyim içerisinde sıklıkla kullanmaktadır. Yine arının yardımcı unsurlarından olan, çiçek, bal, petek gibi unsurları şiirlerinde işlemektedir. Şairimizin arı, kurt, kelebek ve sinek dışında kalan böceklerden bahsetmemesi kesinlikle onları bilmediği anlamına gelmez. Buna imkân da yoktur. Bu durumu onların menfi yönden çağrıştırdıkları ile değerlendirmek yararlı olacaktır.

Genel olarak bakıldığında her üç şairimizinde arı, kelebek ve sineği şiirlerinde ortak olarak işlediği görülür. Fehîm, bu üç böceği şiirlerinde daha çok teşbih içerisinde ele alır.

BEŞİNCİ BÖLÜM:

5. DENİZ HAYVANLARI:

1. Amber
2. Balık
3. Kurbağa
4. Mercan
5. Sadef
6. 1. İnci
7. Yengeç

V. DENİZ HAYVANLARI:

1. AMBER:

Amber veya anber Arapça bir kelimedir. Amber, Hint denizinin bazı sahillerinde yaşayan adabalığı veya amber balığının midyesinden çıkardığı güzel kokulu bir maddedir¹⁶⁸⁷. Amber kül renginde olup çok kıymetlidir. Bu madde, balığın bağırsaklarında toplanır ve dışkı ile dışarı atılır. Dışarı atılan bu maddeler su üzerinde yüzer halde bulunur. Bu nesne, kolay eriyen, bal mumu kıvamındadır. Yandığı zaman parlak bir alev çıkaran fevkalade güzel kokulu bir maddedir¹⁶⁸⁸.

Amber maddesi anlaşılacağı üzere bir tür balık cinsi olan amber balığından (adabalığı) elde edilir. Bu balık, dişli balıkların alt sınıfının balinagiller familyasındadır. Amber balığı, etçil olup tropikal ve astropikal denizlerde görülür. Yani Çin, Japonya, Hindistan, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ve İrlanda'nın bazı sahillerinde veya çevre denizlerinde görülür. Amber, uzun boylu ve büyük başlı bir balıktır. Erkeğinin uzunluğu 20 m.'yi dışısının uzunluğu 10-13 m.'yi bulur. Amber balığının ağırlığı 100 tonu geçebilir. Başı düşey ve basık, ön tarafı şişkindir. Kafası vücut uzunluğunun üçte biri kadardır. Amber balığından üstün nitelikli bir yağ elde edilir. Bunun için de sıkça avlanır. Bazı amber balıklarından beş tona kadar yağ elde edildiği olur. Bu balığın alt çene dişleri çok üste çene dişleri hiç gelişmemiştir. Göğüs yüzgeçleri küçük; her sürüde yaşlı bir erkek ve 30-80 dişi balık bulunur. Yavru doğduğunda 4 m. boyundadır. Amber balığı, siyah sıvı, amber balığının bağırsağında gri amber denilen ve parfümeride ve değişik alanlarda kullanılan kati bir cisim haline gelir. Amber balığı özellikle XVII. yüzyıldan beri avlanmaktadır. Ancak çok zor ve tehlikeli bir avcılık gerektirir¹⁶⁸⁹.

Amber, ada balığının dışkısı olarak tropikal ve astropikal bölgelerin sahillerinde veya çevre denizlerin yüzeyinde görülür. En çok bulunduğu yer Bahama Adaları'dır. Amber, genelde gri, siyah, kirli, sarı ya da bu ikisinin karışımından oluşan damarlı renklerde, bal mumu reçine kıvamında küçük topraklar halinde bulunur. Bu toprakların büyüklüğü birkaç yüz kilograma kadar çıkabilir. Bu maddeler, deniz yüzeyinde durdukça güzelleşir. Isıtıldığında ve alkole konulduğunda kolaylıkla erir. Amber maddesi, amber balığının bağırsaklarında teşekkül ettiği için bunun boyutu, bu balığın en sevdiği yiyecek olan mürekkep balığı miktarıyla doğru orantılıdır¹⁶⁹⁰.

A. Kültürümüzde Amber:

Amber, kültürümüzde olduğu gibi birçok kültürde hakkında efsane uydurulmuş bir maddedir. Klasik İslam kaynaklarında yer alan başlıca rivayetlere göre amber, denizin dibinde kaynayan ve sudan hafif olduğu için yüzeye çıkarak donan bir madde, bir deniz hayvanının kustumuk ya da dışkısı, denizlerin uzak kıyılarında yetişen bir bitkinin reçinesi veya tropikal adaların dağlarında yaşayan arıcıların yaptıkları balın şiddetli yağmurlarla denize sürüklenip erimesi sonucu geriye kalan mumdur¹⁶⁹¹. Bir diğer rivayete göre amber, iki türlü balıktır. Birincisine “ yutulmuş ” da derler. Bu çeşit amber, denizde yüzen amberi yutan amber adlı balıktan çıkar. Bu balık, amberi yutmasından dolayı ölür, sahile düşerek, vücudu çatlar ve içindeki amberler meydana çıkar. İkincisi ise “ gaga amberi ”dir. Gaga amberi ise, üzerine konan ve yapışarak ölen kuşların gaga ve pencerelerini ihtiva eder. Bu efsanenin esası

¹⁶⁸⁷ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Tercüman Yay., TDK., Ank., 2000, s.548.

¹⁶⁸⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İs., 2005, s.126.

¹⁶⁸⁹ *Meydan Larousse*, “ Amber ” mad., Meydan Yay., İst., 1969, s.405-06.

¹⁶⁹⁰ Sargon Erdem, “ Amber ” mad., *DİA*, C.2, s.7

¹⁶⁹¹ Sargon Erdem, *a.mad.*, s.7

şüphesiz amberin içinde, amber balığına gıda olan mürekkep balığının boynuz gibi sert kısmıdır¹⁶⁹². Ancak bugün kesinlikle bilinen husus, amberin amber balığının bir sindirim artığı olduğudur.

Amber, nadir bulunan bir madde olduğu için ticari değeri çok yüksektir. Bu maddenin nadir bulunmasının yanında bazı önemli hastalıklara iyi geldiğini, kan yapıcı ve hararet verici olduğu, hafızayı ve sınırları güçlendirdiği ve felç rahatsızlıklarını iyileştirdiği yönündeki temayüller onun değerine değer katmıştır. Amberin en yaygın kullanım alanı parfümeridir. Eski devirlerden beri amber daha çok parfüm, krem ve merhem yapımında faydalanılmıştır. Yine amberin kokusu teşbihçilikte ve kuyumculukta kullanılmıştır. Amber veya misk-i amber denilen tesbihler, amber ile laden adlı çalı cinsinin reçinesinin karıştırılıp yoğrulmasından elde edilen hamurdan ve bir dizi işleminden geçirilerek elde edildiği için çok kıymetlidir. Ayrıca bu karışımdan fincan, kâse, çerez tabağı yapılmıştır. Bundan amaç eşyanın içine konulan maddeyi kokulandırmaktır. Bir ilginç nokta da kadınların bu karışım hamur halindeyken kopardıkları küçük parçaları, yüzlerinde ben olarak kullanmalarındır. Ayrıca amber, tesbih ve takıların içine doldurularak takı olarak da kullanılmıştır. Amberin bir diğer kullanım alanı tütsü olarak kullanmaktır. Böylelikle etrafa güzel koku yayılır. Güzel koku için mum yağına, mühür mumuna, kâğıt hamuruna ve mürekkebe amber tozu karıştırılmış¹⁶⁹³.

Amber, İstanbul'un yaşlı kibar ricali tarafından ve Osmanlı sarayında kuvveti takviye ve tezyit yolunda kullanılmış. Bu madde macunlara katılır ve güzel kokusu için kahve alınır. Amberli kahve için hususi fincanlar kullanılmış. Bu fincanların dibinde küçücük yarım kubbe şeklinde ve oymalı bir gümüş tabak bulunmuş. Bu kapak bir amber tabakçılığın üstüne kapanır ve fincana öyle kahve konulmuş. Sıcak kahve ile eriyen amber hassası ile kokusunu kahveye vermiş. İstanbul'da amberin işe yaramayan tozları kalem şeklinde dondurup mübarek gecelerde micmer denilen şamdanda yakalır. Bunların dışında amber İstanbul'da şahıs isimlerine, sokak isimlerine ve cami isimlerine ad olmuştur¹⁶⁹⁴. En kıymetli amber yemenin Şihr sahilinde bulunur. Amber-i eşhab adı verilen bu cins amber, ağırlık yönünden hafif, koku yönünden ise miske benzeyen ve açık havada bakıldığı zaman kırmızıya çalan siyah renklidir¹⁶⁹⁵.

Amber, makbul ve gayet kıymetli kokulardan biri olduğu için dinimizde de güzel sayılmıştır. İbn-i Şeybe (r.a.) bir rivayetinde “ Amberde zekât yoktur. Amber denizin sahile attığı bir nesnedir. ” demiştir. Böylelikle kullanım alanını yaygınlaştırmak için vergiden de muaf tutulmuştur¹⁶⁹⁶.

B. Edebiyatımızda Amber:

Amber, edebiyatımızda çok rağbet gören bir teşbih unsurudur. Edebi eserlerde güzelin nefesi, yüzündeki saçları, ayva türleri, kaşları, bastığı yer, ayağının tozu daima ambere benzetilmiştir¹⁶⁹⁷. Ayrıca Peygamber Efendimizin ayak izine, bastığı yere ve nefesine teşbih edilmiştir. Amber, edebiyatımızda daha çok rengi ve kokusu dolayısıyla kullanılan bir unsurudur. Amber, Anber-i anver-sâ, anber-bâr, anber-feşûn, anber-efşân, anber-tunad, muanber, anber-bû vb. terkipler içinde sıkça kullanılır. Ayrıca anber-i nab, anber-i sara tabiri ile saf ve katıksız olan nesne kastedilir. Anber-i ter terkibi ile anberin tazelik özelliği

¹⁶⁹² J. Ruska, “ Amber ” mad., ”, *İA*, C.1, s.431-32.

¹⁶⁹³ Sargon Erdem, “ Amber ” mad., , *DİA*, C.2, s.7-8.

¹⁶⁹⁴ Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, İst., 1969, s.841.

¹⁶⁹⁵ Melike Erdem Gündüz, *Ahmedî Dîvânı'nın Tahlili*, Doktora Tezi, İst., 2001, s.562.

¹⁶⁹⁶ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânın'nda Hayvanlar*, Yüksek Lisans Tezi, İst., 1992, s.295.

¹⁶⁹⁷ Sargon Erdem, “ Amber ” mad., *DİA*, C.2, s.8.

zikredilir. Amberin kokusu ateşte yakılmak suretiyle ortaya çıkar. Bundan dolayı amber, micmer, buhur, ateş unsurları ile bir arada kullanılır. Bezende bir ilaç olur¹⁶⁹⁸. Amber güzel koku maddelerinden birisidir. Amberin sevgilinin ayva tüyleri, beni ve saçları ile ilgili tasavvurlar şiirimizde sık sık işlenir. Bunun yanında renk ve koku bakımından akşam, gece ve toprak ile de ilgi kurulur¹⁶⁹⁹.

Edebiyatımızda amber kokusu dolayısıyla Peygamberimize teşbih edilir. Nitekim bir ninni örneğinde bu görülür:

Halime Hatun evine aldı,
Evin içi anber doldu,
Hak seni sevdi diledi,
Neni Muhammed'im neni,
Uyu can Ahmed'im neni!¹⁷⁰⁰.

C. Amber İle İlgili Genel Özellikler:

1. Amber-Deniz:

Amber diğer bir ismiyle anber, adabalgının dışkısı olup hafifliğinden dolayı tabakalar halinde deniz yüzeyinde görülen bir maddedir. Amber, genellikle gri, siyah, kirli sarı ya da bu ikisinin karışımından oluşan damarlı renktedir. Amber, daha çok Çin, Hindistan, Amerika, Japonya gibi ülkelerin sahillerinde veya çevre denizlerinde görülür. En kıymetli amber Yemen'inin Şihr sahilinde bulunur. Bu amberler kırmızıya çalan siyah renktedir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde amberin mekânının deniz olduğu bilgisini çeşitli teşbihler içerisinde işler. Ayrıca amberin dışkılamadan sonra deniz yüzeyine çıktığını ifade eder:

Oldı deryâ-yı letâfet üzre mevc-i 'anberîn
Turra-i ham-der-ham u ebrû-yı garrâ-yı latif
Fehîm-i Kadîm, s.516, G., 157/2.

“ Büklüm büklüm alın saçları ile hoş güzel kirpik, güzellik denizi üzerinde amberden dalgalar meydana getirdiler. ”

2. Amber-Koku:

Amber, geçmiş zamanların misk, gül yağı, ıtır gibi meşhur, makbul, gayet güzel ve kıymetli kokulardan birisidir. Amberin çok güzel koktuğu, havada dağıldığı ve etrafa yayıldığı Âşık Ömer'in bir beytinden anlaşılır. Hatta amber sevgilinin saçları gibi nadir kokulardan biridir. Amberin eski devirlerden bu tarafa en yaygın kullanım alanı parfümeridir. Parfümlerde, kremlerde, tütsülerde vs. sıkça kullanılmıştır. Şair, sevgilinin kâküllerinin amber veya hita miski gibi koktuğunu söyler. Öyle ki bu koku dolayısıyla âşık sevgilinin saçlarına daha çok vurulmuş ve bu sevda neticesinde boyu “ lam ” harfi gibi iki büklüm olmuştur. Yine bu beyitte amber veya miskin saçlara sürüldüğü bilgisine ulaşılabilir:

Kâkülün sevdâları lâm etti kaddim ey fetâ
Belli bûyinden ya 'anberdir yahud misk-i Hıtâ
Âşık Ömer, s.89, G., 161/1.

¹⁶⁹⁸ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yay., C.1, s.136.

¹⁶⁹⁹ M. Nejat Sefercioğlu, *Nevî' Dîvânı'nın Tahlili*, Akçağ Yay., İst., 2001, s.98.

¹⁷⁰⁰ Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1982, s.45.

Amber, Uzak Doğu'da yetişen bir çeşit adabalığında elde edilen, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanabilen, kokusu kuvvetli bir maddedir. Şair, gece ve gündüzün her zaman kâfur ve amber hoşluğunu, güzelliğini verecekse her daim güneş ve ayın tutulmasını ister. Gece rengi dolayısıyla ambere; gündüz ise kâfura benzetilmiştir. Böylelikle bu kokuların değerliliklerine vurgu yapılır:

Tâ ki mihr mâhı örte geh kûsûf u geh husûf
Tâ ki her-bâr ola çün kâfûr u 'anber rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.106, K.,1/50.

“ Güneş ve ay tutuldukça, gece ve gündüz her zaman ve amber olacaksa bir o tutulsun bir bu.”

D. Amber İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Amber-Alın saçı ve kirpik:

Amber, siyah renktedir. Fehîm-i Kadîm bir şiirinde amberin bu gerçek özelliklerinden hareketle bazı teşbihler yapmıştır. Şair, bu teşbihleri yaparken amberin şeklinden, kokusundan, renginden ve bulunduğu mekândan yararlanmıştır. Sevgilinin yüzüne denize; büklüm büklüm alın saçı ile kirpiğinde bu deniz üzerinde bulunan amberlere benzetmiştir. Sevgilinin yüzü, şeffaf, beyaz, ferah ve yaşam kaynağı olması gibi hususlar dolayısıyla deniz gibidir. Bu deniz yüzeyinin dalgaları da alın saçları ve kirpikleridir. Saç ve kirpikler rengi, hareketi ve kokusu dolayısıyla güzellik denizinin yüzeyinde bulunan amberden dalgalar gibidirler. Alın saçının büklüm büklüm olması ve kirpiğin belirginliği amberin su yüzeyindeki belirginliği gibidir. Alın saçı ve kirpiği âşık için çok kıymetli ve hoş kokuludur. Aynı zamanda siyahtır. Bu yönleriyle de amber arasında ilgi kurulur. Bunun yanında da amber yüze, yanağa, saça sürülen bir maddedir. Amber süren güzelin değeri artar adeta bir güzellik deryası olur:

Oldı deryâ-yı letâfet üzre mevc-i 'anberîn
Turra-i ham-der-ham u ebrû-yı garrâ-yı latif
Fehîm-i Kadîm, s.516, G., 157/2.

“ Büklüm büklüm alın saçı ile hoş güzel kirpik, güzellik denizi üzerinde amberden dalgalar meydana getirdiler. ”

2. Amber-Gece:

Amber ile gece arasında kurulan ilgi renk yönüyledir. Gece rengi dolayısıyla ambere; gündüz ise kâfura benzetilmiştir. Böylelikle bu kokuların değerliliklerine vurgu yapılır:

Tâ ki mihr mâhı örte geh kûsûf u geh husûf
Tâ ki her-bâr ola çün kâfûr u 'anber rûz u şeb
Fehîm-i Kadîm, s.106, K.,1/50.

2. BALIK:

Balıĝa, Türkçede ve deĝişik Türk lehçelerinde balık, palık, balık, belik, başyan, çabak, sabak, subak; Arapçada semek (ç.esmâk, simak) hût, nûn (ç.ninen) isimleri; Farsçada ise mâhî (ç.mahîyan) adı verilir¹⁷⁰¹.

Balıklar suda yaşayan, kafataslı, çok defa uzunca ve yandan yassılamış bir yapıda olan omurgalıdır. Balıklarda median tarafından bulunan iskelet ışınları ile desteklenen, yüzgeç ödevini gören deri çıkıntıları bulunur¹⁷⁰². Balıklar yumurta ile ürer, solunumu solungaçlarıyla yaparlar. Balıkların vücutları suyu kolay yarmaları için, mekik biçimindedir. Böylece balıklar suyun içinde kolay yüzebilir. Balıkların vücudu bir deriyle kaplıdır. Bu deri bazı balıklarda tamamen çıplak, bazılarında da pullarla kaplıdır. Bazı balık türlerinde kendilerini korumak amaçlı iğnecikler bulunur. Balıkların derilerinin altından çıkan bir sıvı hayvanın vücudunu devamlı olarak kaygan tutar. Balıkların çoğunun kemikten bir iskeleti vardır. Bazı balık türlerinde bu iskelet kıkırdaktır. Balıklarda omurga baştan kuyruğa kadar uzanır. Bunun her çıkıntısından sırta ve karna doğru uzanan uzun kemikler vardır. Bu kemiklerin uçlarında da kılçık adı verilen gayet ince, kemiği andıran sert uzantılar yer alır. Balıkların göğüs ve köprücük kemikleri yoktur. Kemikler birbirine gayet gevşek bağlanmış olduğundan balığın vücudu çok oynak ve hareketlidir. Balıkların vücudu baştan kuyruğa kadar kaslarla donanımlıdır. Balığın su içindeki hareketlerini yüzgeçleri sağlar. Balıklarda bir sırt, bir kuyruk, iki kenar, iki göğüs bir de anüs yüzgeci bulunur. Balıklarda bulunan yüzgeç kesesi, onları suyun içinde dengede tutar. Balığın duyu organları daha çok baş kısmında toplanmıştır. Gözlerinin büyüklüğü ve biçimi cinslerine göre deĝişir. Bunların solunum deĝil koklama içindir. Balıkların sezileri kuvvetlidir. Bazı balıkların çenelerinin altında buluna bıyık uzantıları yemini arayıp bulmasına yarar¹⁷⁰³.

A. Kültürümüzde Balık:

Kültürümüzde balıklar önemli bir yer tutar. Türk folkloru baştanbaşa balıkla özellikle alabalıkla doludur. Çocuĝu olmayan kadınlar alabalık eti yemekte, mideleri ağrıyanlar, kalp hastaları olanlar canlı canlı alabalık yavrusunu yutmakta, hatta koyunun ikiz doğurmasını veya ineğin sütünün fazla olmasını isteyenler onlara alabalık eti yedirmektedir. Masallarımızda balık, kavuşturucu ve dardan kurtarıcı bir semboldür. Keloĝlan, yedi derya ortasında bulunan periler sarayına bir balık sırtında gider. Yine prensesin denize atmış olduĝu yüzüğü bir balık bularak Keloĝlan'a getirir. Balık hıyanete uğrayıp sevilen tipleri devamlı muhafaza eder. Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde balık sıkça anılır. Özellikle Yunus Peygamberin balığın karnına düşmesi, oradaki zikirleri ayet ve hadislerle belirtilmiştir. (Bkz. Balık-Hz. Yunus Mad.) Halk arasında sıklıkla kullanılan “ Mühür kimdeyse Süleyman odur. ” atasözünün oluşumunda balık yardımcı unsur olarak yerini alır. Rivayete göre Hz. Süleyman'ın üzerinde İsm-i A'zam yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzükle vuhuş u tuya, ins ü cine hükmedermiş. Hz. Süleyman bir gün abdest alırken bu yüzüğü çıkarıp, vezirine veya hanımına emanet etmiş. Sonra bir cin, Hz. Süleyman'ın kılıĝına girerek hanımından yüzüğü almış. Biraz sonra gelip yüzüğü isteyen Süleyman'ı sahtekârlıkla suçlamışlar. Hz. Süleyman'ın yerine geçen cin, icraatlara başlamış. Bu arada Hz. Süleyman da gidip bir sahil kasabasında çalışmaya başlamış. Cin yüzüğün tekrar Hz. Süleyman'ın eline geçmemesi için denize atmış. Denize düşen yüzüğü Allah'ın izniyle bir balık yutup sahibine geri getirmiş¹⁷⁰⁴.

¹⁷⁰¹ İlhan Çeneli, “ Dîvân-ı Lügât-it Türk'te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 1-2, Ank., 1973-75, s.103, 115; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KB Yay., Ank., 1991, s.48-9.

¹⁷⁰² *Türk Ansiklopedisi*, “ Balık ” mad., MEB Yay., C.5, s.138.

¹⁷⁰³ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Balık ” mad., Hayat Yay., C.1, s.448.

¹⁷⁰⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., İst., 1989, s.448.

İslam tasavvufunda, inzivaya çekilen dervişler, genellikle günde 3 balık avlarlar. Bunlardan birisini kendileri için, diğerini misafirleri için avlarlar. Sonuncusunu da tekrar bağışlayıp suya atmak için avlarlar. Derler ki büyük mutasavvıf İbrahim Edhem'e hükümdar olması için ricada bulunulduğunda Büyük Veli, elinde bulunan iğnesini denize atmış. Ve şöyle demiş “ İğnemi bulan Allah aşkına bana getirsin.” Bir zaman sonra bir balık kafasını sudan çıkararak iğneyi uzatmış. Bunun üzerine İbrahim Edhem : “ Ben bunlara hükümdar olmayı insanlara hükümdar olmaya yeğlerim.” demiş. Rivayete göre Molla Kasım, büyük veli Yunus Emre'nin şiirlerine kızmış ve bin şiirini yırtarak suya atmış. Daha sonra, “ Derviş Yunus, bu söze eğri büğrü söyleme; seni sigaya çeken bir Molla Kasım gelir.” beytini okuyunca daha çok sinirlenmiş ve geriye kalanlardan bin şiiri de yakarak külünü göğe savurmuş. Fakat suya atılanları balıklar, göğe savrulanları ise kuşlar ezberlemiş¹⁷⁰⁵.

Kültürümüzde balığa birçok kutsiyet atfedilmiştir. Mesela Urfa'daki Halilül Rahman gölündeki balıkların Hz. İbrahim'i yakmayan ağaç parçalarından; Erzurum'un Söğütlü köyünde küçük bir havuzda bulunanlarınsa, çevrede yaşadığına inanılan Rabia Ananın ellerindeki hamurları suya dökmesinden yaratıldığına inanılır. Ayrıca bunları avlayanların çarpılacağı inancı yaygındır. Nitekim çevre sakinleri, uyarıları dinlemeyip de bu balıklara el uzatanların çeşitli şekillerde ceza gördüklerini anlatır. Balıklar, bu ve bunun gibi özellikler dolayısıyla çok uğurlu sayılırlar¹⁷⁰⁶. Ayrıca balığın suyun dibinde Allah'ı tespih ettiği rivayet edilir. Ve bu hususta Hz. Resul (s.a.v.)'un şöyle buyurduğu söylenir: “ Balık zikr-i hakdan gafil olmadıkça oltaya takılmaz. ”¹⁷⁰⁷.

Yüksek besin maddesi olan balıktan eczacılıkta insülin, amino asitler ve hormon gibi maddeler yapımında faydalanılır. Balıktan çıkarılan yağdan sabun, boya, mürekkep vs. balığın başından zamk, hayvan yemi vs. köpek balığı derisinden deri yapımı ve maddelerin cilalanmasında kullanılır¹⁷⁰⁸. Zâmûr denilen iri bir balık türünün insanların sohbetine kulak verdiği ve gördüğü geminin yanına gittiği ve ondan ayrılmadığı söylenir. Gemiye rahatsızlık veren diğer balıkların kulağına girip oturduğu ve onları rahatsız ederek gemiden uzaklaştığı söylenir. Gemidekiler bu balığı çok sever ve ona yiyecek verirlermiş. Ona zarar vermemek içinde balık tutulmazmış¹⁷⁰⁹.

Canlı balığı kesmek helal değildir. Balığın makbul olanı kayalıklar arasında bulunup arkası nakışlı ve pulları küçük olandır. Balık çok yararlı bir hayvandır. Erkeklik gücünü artırdığı, gözlere iyi geldiği, kokusu sarhoşu çabuk ayılttığı söylenir. Rüyada balık görmek kadına işarettir. Balık avladığını görmek sevinçli bir habere delalet eder. Büyük balık, mala; küçük balık kedere delildir¹⁷¹⁰.

B. Edebiyatımızda Balık:

Balık, su içinde yaşayan solungaçlı hayvanların dışında şehir, kale, saray ve gökyüzündeki bir burç anlamına da gelir. Edebiyatımızda balık denilince akla Yunus Peygamber ve balık burcu gelir. Balığın şekli, üzerinin pullarla örtülü olması, rengi ve su içinde yaşaması gibi özellikler onunla ilgili diğer tasavvur konularıdır. Balık, şekil benzerliği sebebiyle kaş, hilal, yaprak; toplu halde bulunmaları sebebiyle asker; pulları dolayısıyla para

¹⁷⁰⁵ M. Sıtkı Aras, “ Balık ve Folklorumuzdaki Yeri ”, *Türk Folkloru*, Yıl 1984, C.6, S.61 s.22.

¹⁷⁰⁶ M. Sıtkı Aras, *a.m.*, s.22.

¹⁷⁰⁷ Kemâleddin Demiri, *Hayatül Hayvan*, Üçdal Neşriyat, s.186.

¹⁷⁰⁸ *Hayat Ansiklopedisi*, C.1, s.451.

¹⁷⁰⁹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.176.

¹⁷¹⁰ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.188-89.

olarak hayal edilir. Güneşin Yunus Peygamber olarak hayali, balığın güneşi yutan gece olarak düşünülmesine zemin hazırlar¹⁷¹¹.

Balıkla ilgili yüzlerce deyim ve atasözü folklorumuzu süslemektedir. Özellikle sosyal meselelere yönelik olanların çokluğu göze çarpar. Balık üzerine oluşturulmuş deyim ve atasözlerimizden bazıları şöyledir: “ Büyük balık küçük balığı yutar. ” atasözü, zayıfların her zaman işlerin neticelerinin de düzensiz olacağını; “ Balık bilmezse, Halk bilir.” atasözü, yapılan iyiliklerin hiçbir zaman boşa gitmeyeceğini; “ Balık baştan kokar.” atasözü, toplumsal bozulmaların, idarecilerden kaynaklanmış olduğunu ifade eder. Bunların dışında: “ Balık suda olur, sudaki balık, balık kavağa çıktığı zaman ” gibi deyim ve atasözlerimiz vardır¹⁷¹². Balık, Türk bilmecelerinde, türkülerine ve manilerine de yansımıştır. Bir bilmece örneğinde “ sudaki Süleyman ” tabirinden balık kastedilir:

Dağda huleyman gördüm,
Suda Süleyman gördüm,
Yatıp gevşeyen taş gördüm,
Tuzsuz pişen aş gördüm

Bir balık cinsi olan hamsinin Karadeniz folklorunda yeri çok büyüktür. Yöre halkı, çeşitli toplumsal ve doğal olaylar karşısında tepkilerini, geleneksel müzik eşliğindeki bazı ritmik hareketlerle canlandırır. Horonlara işlenen ilginç temalar vardır, Karadeniz folklorunda. Horon kurma, tarla belleme, sağa sola hareket, tarla çapalama, vücut titremeleri denizdeki dalgaların alçalıp yükselmesi, bel hareketleri vs. balık çırpınışlarını ifade eder. Ayrıca yöre halkının türkülerine, ninnilerine, manilerine yansımıştır. Evliya Çelebi, hamsi ile ilgili, yörede günümüzde de söylenen şu maniyi eserinde işlemektedir:

Trabzandur yerumuz
Akçe tutmaz elemuz
Hamsi balık olmasa
Ne olirdi halumuz¹⁷¹³.

Türkülerimizde de balık durmaz oynar:

“ Hamsi koydum tavaya da
Başladı oynamaya”
....
Sıçrama balık balık”

Bir mani örneğinde ise balık mekânıyla anılır. Bu balık iricedir. Görenin iştahını kabartır:

Deniz üstünde balık
Okkalıktır okkalık
Evlensene ey oğlan
Canan yetti bekârlık¹⁷¹⁴.

¹⁷¹¹ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.426.

¹⁷¹² M. Sıtkı Aras, *a.g.m.*, s.23.

¹⁷¹³ Orhan Durgun, “ Doğu Karadeniz Folklorunda Doğa, Deniz, Balık ve Balıkçılık ”, *Trabzon Kültür Yıllığı*, Yıl: 1988, s.89, 91.

¹⁷¹⁴ M. Sıtkı Aras, *a.g.m.*, s.23.

C. Balık İle İlgili Genel Özellikler:

1. Balık-Burç (hût, semek):

Burçlar halkın çoğunluğunun inandığı bir gayb ilmidir. Astronomi âlimleri on iki burçtan bahseder. Bunlardan birisi de Hût yani Balık burcudur. Burçların zamanı nevrulza başlar. İlk burç olan Hamel (koç) burcu, mart ayına rastlar. Balık burcu 12. burç olduğu için şubat ayına denk gelir¹⁷¹⁵. Sekizinci feleğe sevâbit yahut felekü'l-burç adı verilir. Hareketini 36 saatte tamamlayan bu felek batıdan doğuya kadar bütün yıldızları içine alır. Bu feleği 12'ye taksim etmişler ve her bir taksimine bir burç demişler. Bunların ayrı ayrı her birinin ortalarında rasad edilen yıldızların bir şekle benzediği müşahede olunmuş ve o burca bu şeklin ismi verilmiştir. Eski kaynaklara göre balık burcu, iki balık suretinde olup birinin kuyruğu diğerinin kuyruğuna yıldızlardan meydana gelen bir ip ile bağlanmıştır. Birinci balığın başı batıya, kuyruğu doğuya; ikinci balığın başı kuzeye, kuyruğu güneye dönüktür. Aşağıdaki dörtlükte şair, ayaklarını şekil yönüyle balık burcuna benzetir¹⁷¹⁶:

Ayağım hût burcu, hameldir başım
Utârid tabı'mdır yâr-ı sırdaşım
Kamer zebânımdır nutk-ı sâbâşım
Zühredir yüreğim rakseder oynar
Âşık Ömer, s.13, D., 4/7.

Şair, bu dörtlükte burçların en başı ile en sonunun ismini verir. Burçlar, martta koç burcuyla başlar, şubatta balık burcu biter. Şair kendi üzerinde başını koç burcuna, ayaklarını da balık burcuna benzetir. Ayakla baş arasındaki huy, dil, yürek gibi uzuvlarını ise takımyıldızı ve gezegenlere benzetir. Bu benzetmeler belirli özellikler dolayısıyla kurulur.

Âşık Ömer, bir başka dörtlüğünde balık burcunun semada olduğunu işaret eder. Şair, sevgilinin kendine verdiği cefaları sıralarken mübalağa yaparak kendisi ile sevgili arasının yer ile balık burcu arası kafar olduğu söyler. Burçların sekizinci felekte olduğu düşünülürse aradaki firkatın büyüklüğü ortaya çıkar. Balık burcunun tabiatı soğuktur. Sevgili de böyledir. Âşığa devamlı eziyet etmektedir:

Zerre bakımından habibim bu dil-i âvârene
İstirâb-ı aşkın ile sîne verdim yârene
Kanlı zalim her zaman Âşık Ömer bîçârene
Şefkatin az firkatın beynessemâ-i ves semek
Âşık Ömer, s.194, Murab., 354/5.

2. Balık-Deniz ve Yüzmesi:

Balık suda yaşayan ve dolayısıyla orada yüzen bir hayvandır. Balık denilince akla göl ve derelerden ziyade deniz gelir. Balıkların vücutları mekik şeklinde olduğundan balıklar, suyu kolaylıkla yarar ve suda yüzerler. Balığın su içerisindeki hareketini yüzgeçleri sağlar. Fehîm, bir beytinde balığın denizde bulunmasını ve yüzmesini değişik benzetmeler içerisinde işler. Âşık, sevgiliye duyduğu aşk ve hasret dolayısıyla her daim ağlamaktadır. Bundan dolayı da büyük bir göz yaşı deryası oluşmuştur. Şair, bu gözyaşı deryasının balığı olup gözbebeği gibi yüzmektedir. Burada gözyaşı derya olunca onun içinde hareket eden göz bebeği de balık olur. Gözbebeği ile balık arasında, kayganlık, renk ve hareket yönleriyle ilgi kurulur:

¹⁷¹⁵ İskender Pala, *a.g.s.*, s.90.

¹⁷¹⁶ Sebahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar*, Doktora Tezi, İst., 1992, s.144-45, 148.

Benem ki mâhî-i deryâ-yı eşk olup her dem
Mîsâl-i merdüm-i dîde-şinâhdur kârum
Fehîm-i Kadîm, s.590, G., 216/6.

Karacaoğlan, aşağıdaki dörtlüğünden balık isminin bir ırmağa verildiği anlaşılır. Bu ırmağın adının “ Balık Suyu ” olduğu ve Antep’te bulunduğu ifade edilir. Şair, tasvirinde ilkbaharda karların erimesi ile Balık Suyu’nun coşkuluğuna da dikkat çeker. Muhtemeldir ki bu ırmağa ya da nehire, Balık Suyu isminin verilmesi balıkların burada çokça bulunmasından ileri gelir:

Gönül arzuluyor Antep iline,
Şol Kemnun Gedîği belli görünür,
Evvel bahar, yaz ayları doğunca,
Coşar Balık Suyu, seli görünür.
Karacaoğlan, s.112, Koş., 164/1.

3. Balık-Hz Yunus (a.s.):

Edebiyatımızda balık-Hz.Yunus (a.s.) kıssası sıklıkla işlenen bir motiftir. Ayet ve hadislerin bu kıssaya kaynaklık etmesi önemini daha da artırmıştır. Âşık Ömer, diğer pek çok kıssayı şiirlerinde işlediği gibi bu kıssayı da ele almıştır. Rivayete göre Allah, Hz Âdem’i yeryüzüne indirdiği zaman karada Akbaba, denizde de balıktan başka hayvan yoktu. Akbaba deniz kenarına gelerek balığın yanında gecelerdi. Bir gün Akbaba, Hz. Adem’i gördü ve balığın yanına gelerek: “ Ey balık! Bugün yerde iki ayağı ile yürür ve elleri ile tutar zat indirildi.” dedi. Bunun üzerine balık: “ Eğer doğru söylüyorsan, denizde benim için, karada da senin için artık ondan kurtuluş yoktur.” mukabelesinde bulundu¹⁷¹⁷. Ancak balığın böyle demesine rağmen Allah’ın büyüklüğü o kadar yücedir ki o korktuğu insanın torunu (Hz. Yunus) Allah’ın inayeti ile karnına düşürüldü ve orada Allah’a zikretmesi sağlandı. Cenabı Hakk’ın, Hz. Yunus’u karnında muhafazaya memur etmesi balık için kâfi bir şereftir. Hz. Resûlullah (s.a.v), bir mecliste bulunanlara bu olay ile ilgili şöyle demiş: “ Hz. Yunus’u balık yuttuğu zaman balık denizin derinliklerine daldı ve karanlıklar içerisinde kaldı ve “ enlâ ilahe illâ ente subhâneke inni küntü minelzâlimin ” diye dua ve feryada başladı. Yani “ Allah’ım! Senden başka Ma’budünbilhak yoktur, illâ sen varsın. Seni bütün noksan sıfatlarından tenzih ederim. Ve ben gerçekten zalimlerden oldum.” diye niyazda bulundu¹⁷¹⁸. Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde hem Hz. Yunus’un balık karnına düştüğü gerçeğine hem de burada Allah’ı bolca tesbih ettiği gerçeğine telmihte bulunur:

Yok iken akrânı ins ü melekte
Getirip dünyaya devr-i felekte
Hazret-i Yunus’un batn-ı semekte
Virdini eyleyen yâ Bâki Mevlâ
Âşık Ömer, s.24, Koş., 11/4.

Yunus Peygamber, İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Musul civarında bulunan ve puta tapan Ninava şehri halkına gönderildi. Hz. Yunus, onlara doğru yolu gösterip Allah’ın azabını haber veriyse de aldırış etmediler. Bunun üzerine Yunus (a.s.) öfkelenerek Dicle kenarına indi¹⁷¹⁹. Bundan sonrası Kur’ân-ı Kerim’de şöyle anlatılır: “ Bir vakit dolu bir gemiye sığınmıştı (geminin yürümemesi üzerine). Kura çekilişinde gemiden atılanlardan

¹⁷¹⁷ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.111-12.

¹⁷¹⁸ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.112, 229.

¹⁷¹⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.525.

oldu. Derken kendisini bir balık yuttu (Allah'ın izni olmadan gemiye bindiği için). Zaten kınanmayı hak etmişti. Eğer çok tespih edenlerden olmasaydı, mutlaka insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalacaktı. Hemen biz onu boş bir sahaya attık, hasta idi. Yanı başında, üzerine gölge yapması için geniş yapraklı küçük bir ağaç bitirdik¹⁷²⁰. Hz. Yunus'un balığın karnında kırk gün kaldığı ve bu kırk gün boyunca tövbe ettiği rivayet olunur¹⁷²¹.

Gör Yunus'un mu'cizâtın
Emr-i Hak'ka itâatin
Terk etmedi ibâdâtın
Kırk gün balık yutmuş iken
Âşık Ömer, s.417, Semâî, 644/3.

Peygamberimizin bu hususta şöyle buyurduğu rivayet edilir: “ Allah, Hz. Yunus'u balığın karnına hapsetti ve balığa onu incitmemesini buyurdu. Yunus (a.s.) denizin dibinde kulağına gelen seslere “ nedir acaba? ” derken vahiy ile o sesin deniz mahlûkatlarının tesbihi olduğunu bildirdi. Yunus (a.s.) bunun üzerine tesbihe başladı...”¹⁷²².

4. Balık-Kesilmemesi (Bıçak Vurulmaması):

Bilindiği gibi balık kesilmeden yenilir. Balığın kesilmeden yenilmesi bir mistikî folklorla dayandırılır. Bunun için şöyle bir rivayet anlatılır: “ Nemrut, Hz. İbrahim'i yakmayı beceremediği için, Hz. İbrahim'in Allah'ını öldürmek ister. Bunun için dört tane kartal avlatır ve onları günlerce aç bırakır. Sonra bir sığır kestirerek karkasının karın boşluğuna yayını ve okunu alarak oturur. Karkasın dört köşesine dört kartalı bağlatır. Eti yemek için kartallar çokça yükselir. Nemrut oku yukarıda sandığı Tanrı'ya doğru atar. Okun kanlı olarak geri döndüğünü görünce çok sevinir. Ama gördüğü manzara karşısında şok olur. Meğerse oka bir balık iştirilmiştir. Balık, Nemrut'un avı olduğu için üzülmüş ve şöyle demiş: “ Ya Rabbi! En hakir mahlûkun ben miydim ki, Nemrut'un okuna karşı beni layık gördün? ” Cevap olarak şöyle denilmiş: “ Ödül olarak sizin nevinize kıyamete dek bıçak vurulmayacak, siz, kanınız çıkmadan yenileceksiniz.” O gün bugün balıklara bıçak vurulmadan yeniliyormuş¹⁷²³. Karacaoğlan bu rivayeti bir dörtlüğünde şöyle işler:

Yuka olur ulu suyun geceği,
Hak balığa buyurmamış bıçağı,
Domurmamış, açılmamış çiçeği,
Güller melil melil, bilmem nedendir?
Karacaoğlan, s.40, Koş., 58/3.

D. Balıkla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Balık, edebiyatımızda şekil yönüyle zülûf, kaş, baldır, kılıç, hançer, hilal, makas, yaprak olarak tasavvur edilir¹⁷²⁴. Balık bazen de çokluk unsuru dolayısıyla da asker olarak düşünülür.

¹⁷²⁰ Elmalı Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, Şenyıldız Yayınları, Sâffât Süresi, 37/139-146, s.452.

¹⁷²¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.525.

¹⁷²² Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.300.

¹⁷²³ M. Sıtkı Aras, *a.g.m.*, s.21-22.

¹⁷²⁴ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.528.

1. Balık-Âşık:

Âşık, sevgiliye duyduğu aşk ve hasret dolayısıyla hastadır. Bu hastalık o derecedir ki sanki deniz içinde kıvılcımlar giyinmiş acayip yaratılışlı balık olmuştur. Burada “ kıvılcımlar giyinmiş o acayip yaratılışlı balık ” tabiri “ semender ” anlamında kullanılmış olabilir. Çünkü bazı araştırmacılar semenderi bir balık türü olarak göstermektedirler. “ Kıvılcımlar giyinmek” ifadesi onu akla getirmektedir. Fakat şair, farklı bir balık türünden de bahsediyor olabilir. Parlak gümüş balığı türünde bir balık söz konusu edilmiş olabilir:

Ol mâhî-i turfa-hikatüz kim
Deryâ içre şerâre-pûşuz
Fehîm-i Kadîm, s.468, G., 122/5.

2. Balık-Gönül:

Balığa benzetilen bir başka unsur aşığın gönlüdür. Gönül tıpkı semender ve pervane gibi ateş denizinde her daim yanmaktadır. Onun sevgiliye olan düşkünlüğü, içini aşk ateşinin deniziyle doldurmuştur. Bu yanmadan ötürü gönül garip bir balığa dönmüştür. Yani balık ile gönül arasında garip olmaları ve yanmaları yönüyle benzetme kurulmuştur:

Acep mâhî-i bahr-ı şu ‘ledür dıl
Semender-fitrat u pervâne-meşreb
Fehîm-i Kadîm, s.328, G.,18/3.

“ Semender yaratılışlı ve pervane mizaçlı gönül, ateş denizinin garip bir balığıdır.”

3. Balık-Gözbebeği:

Balıkla gözbebeği arasında renk, şekil ve hareket yönüyle benzetme kurulmuştur. Fehîm, aşağıdaki beytinde âşığın sevgili için döktüğü gözyaşını derya; onun içinde hareket eden göz bebeği de balık olarak tasavvur eder. Gözbebeği de balık da kaygan bir yapıya sahiptir. İkisi de beyaz renkli ve hareketlidir. Birisi denizde diğeri gözyaşı içerisinde yüzer:

Benem ki mâhî-i deryâ-yı eşk olup her dem
Mîsâl-i merdüm-i dîde-şinâhdur kârum
Fehîm-i Kadîm, s.590, G., 216/6.

4. Balık (Gümüşbalığı)-Para Saçan Parmak:

Gümüş balığı ile para saçan parmak arasında renk ve hareket yönünden bir benzerlik kurulur. Aşağıdaki beyitte şair, muhatabını övmektedir. Onu hürmetkâr, cömert, eli açık ve gönlü zengin olarak anlatır. Onun cömertliğini bir lütuf denizine benzetir. O, lütfetmeye başladığı zaman bir denizdeki dalga ve kabarcıklar kadar hoyratça para saçır. Onun parmağı da lütuf denizinin gümüş balığı olur:

Seyr iden keff-i direm-pâşında engüstin sanur
Mâhî-i sîm itdi bahr-ı lutfi pür-mevc ü habâb
Fehîm-i Kadîm, s.128, K., 5/33.

Beyitte para ile dalga ve kabarcık arasında çokluk yönüyle bir ilgi kurulur. Denizin coşkunluğuna işaret, dalga ve kabarcıklardır. Padişahın coşkunluğuna işaret de cömertliğidir. Gümüş balığının vücudunun üzerinin pullarla örtülü olması ile para arasında bir ilgi kurulur. Bu ilgi renk, şekil ve çokluk itibariyledir. Gümüş balığının bedeni parmak, vücudu bir elin

avucu ve vücut üzerindeki pullarda para olarak düşünülür. Gümüş balığının hareketi ile denizde meydana gelen dalga ve kabarcıklar onun cömertliğine yorulur.

3. KURBAĞA:

Kurbağaya Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kurbağa, baka, бага, kamıçak, kurbaka, kurbağa, kurmak, kırbağa; gurbağa, talmayin, paka; Arapçada dıfda (ç. defâdır), vakvâk; Farsçada ise gük, çağz isimleri verilir¹⁷²⁵.

Kurbağa dere ve göl kenarlarında, bataklık ve nemli yerlerde yaşayan yumruk büyüklüğünde bir hayvandır. Kurbağanın vücudu ince, tüysüz, ıslak bir deriyle örtülüdür. Deriye bu ıslaklığı ve yapışkanlığı derinin altındaki bezler salgılar. Kurbağanın sırt tarafında petrol rengini andıran kırmızımsı ve zeytin yeşili benekler bulunur. Arka bacakları ördeklerden çok uzun, çok daha kuvvetlidir. Kurbağa, bu ayakları sayesinde sıçrayarak ilerler. Kurbağanın ön ayaklarında dört arka ayaklarında beş parmak vardır. Parmak araları yüzgeç şeklinde bir deriyle kaplıdır. Açılıp kapanan göz kapakları ve çok iyi gören gözleri vardır. Kulakları gözlerinin hemen arkasındadır. Ağzında yalnız üst çenede diş vardır. Dili ön ucundan yapışık arkadan serbesttir. Kurbağa avlanacağı zaman dilini hızla dışarı atarak yakından geçen böcekleri avlar. Kurbağanın vücudu yassıdır. Karnı yerde sürünür. Kurbağalarda erginler akciğerleriyle, yavrular solungaçlarıyla hava alır. Kurbağalar yumurtayla ürerler. Kurbağalar kış uykusuna yatarlar. Kurbağalar yeryüzünün hemen hemen her yerinde yaşarlar. Yılanlar ve leylekler kurbağaların başlıca düşmanlarıdır¹⁷²⁶. Kurbağalar çoğu zaman durgun sularda bulunurlar. Hortum halinde bir kasırganın bu sulardan onları alıp yükseğe çıkardığı, sonra bu kurbağaların yağmur halinde ve ekseriye yağmurla beraber yeryüzüne serpiştirildiği zaman zaman görülür¹⁷²⁷.

A. Kültürümüzde Kurbağa:

Kültürümüzde kurbağalar genel olarak seslerinin zikir olarak telakki edilmesi ve Hz. İbrahim'in atıldığı ateşi söndürmek için su çekmesi dolayısıyla anılır. Kurbağaların öldürülmesi ve yenmesi dinimizce haram kılınmıştır. Nitekim Peygamberimiz, şöyle buyurmuş: “ Bir kimse bir kurbağayı öldürürse, bir koyun kurban etmesi lazım gelir, ister ihramlı olsun, ister olmasın.” Zira Süfyan-i Servi (r.a.) “ Hayvanlar arasında kurbağalar kadar Allah'ı zikreden yoktur. Ayrıca, Nemrud'un yaktığı ateşi söndürmek için kurbağa su çekmiştir.” der¹⁷²⁸.

Kurbağalar çoğu zaman seslerinin cırtlaklığı dolayısıyla rahatsızlık verir. Bu hususta Muhammed b. Zekeriyya şöyle bir tavsiyede bulunur: Herhangi bir yerdeki kurbağaların sesi rahatsız edici oluyor ve uyuyanların uykusuna mani oluyorsa, bir taşın içerisine, yanar halde bir kandil koyup havuza bırakmak yeterlidir. Kurbağalar bunu görünce hayrete kapılır ve susarlar. Rüyada kurbağa görmek, ibadete devam eden kişiye işarettir. Kurbağa ile bir arada bulunmak iyi akrabalık ilişkilerine; etini yemek menfaate işarettir. Rüyasında kurbağaya hitap ettiğini görmek mülke nail olmaya delâlet eder. Bir beldede kurbağa çıktığını görmek, o beldeden azabın kalkacağına işarettir¹⁷²⁹.

¹⁷²⁵ İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.102, 108, 113; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s.516-17.

¹⁷²⁶ *Hayat Ansiklopedisi*, “ Kurbağa ” mad., C.4, s.2080,

¹⁷²⁷ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.221.

¹⁷²⁸ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.221.

¹⁷²⁹ Kemâleddin Demiri, *a.e.*, s.221.

Kurbağa diğerk birçok hayvan gibi kahramanlık destanlarında ve kozmogonik mitlerde ön plana çıkmaktadır. Altay'da “ dağda (yanan) taşlar ve kayın ağacında kayın olduğunu söyleyen bir kurbağadır. Hayvanların bedenlerinden elde edilen birçok ilaç ya da hayvanların uygun bir yöntemle kullanılmasıyla gerçekleştirilen tedavi yöntemleri vardır. Mesela Yakutlarda, tüberküloz hastaları canlı canlı küçük bir kurbağa yutardı¹⁷³⁰. Günümüzde kurbağa gebelik testi için kullanılmaktadır¹⁷³¹.

B. Edebiyatımızda Kurbağa:

Edebiyatımızda kurbağa pek fazla yer almaz. Genelde sesi, göllerde ve derelerde bulunuşu, geceleri seher vaktine kadar vıraklaması ve sesinin zikre yoruluşu dolayısıyla edebiyatımızda yerini alır. Erzurum bölgesine ait bir ninni örneğinde kurbağadan bahsedilir:

Kurban olam ben sana,
Kurbağa getir sen bana,
Getirdiğin kurbağaya,
Etten tatlıdır bana¹⁷³².

Elazığ yöresine ait bir bilmece örneğinde kurbağanın 3-4 temel özelliğine değinilir. Korkusuz olması, sinekle beslenmesi, kuyruklu doğması sonradan bu kuyruğunun kaybolması işlenir:

Gözü pek,
Yemesi sinek,
Doğar kuyruklu
Ölür kuyruksuz¹⁷³³.

Bir de halk arasında “ kurbağa ağaca çıkınca ” deyimi kullanılır. Bu tabir olanaksız şeyleri belirtmek için kullanılır¹⁷³⁴.

C. Kurbağa İle İlgili Genel Özellikler:

1. Kurbağa-Ses:

Kurbağa, “ vakvak ya da vırak vırak ” şeklinde sabahlara kadar susmaz. Dinimizce kurbağaların öldürülmesi ve yenmesi haram kılınmıştır. Peygamberimiz, bir kurbağa öldürmenin cezasını bir koyun kurban etmek olarak belirlemiştir. Süfyan-ı Sevrî (r.a.) bu hususta şöyle buyurmuştur: “ Hayvanlar arasında kurbağalar kadar Allah'ı zikredeni yoktur...” anlaşılacağı üzere kurbağa sesi müspet kabul edilmiş ve zikre yorulmuştur. Âşık Ömer, bu hususu bir şiirinde dile getirir. Kurbağanın akşamdan seher vaktine kadar durmadan vırakladığını söyler:

Bak kelerle kirpinin derdine
Tâ beseher kurbağanın virdine
Atmasalar Kaf dağının ardına
Yıkardı âlemi haman ejderhâ
Âşık Ömer, s.5, D., 1/7.

¹⁷³⁰ Jean-Paul Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, Kabalcı Yay., İst., 2005, s.132, 165.

¹⁷³¹ İlhan Ayverdi, *a.g.s.*, s.53.

¹⁷³² Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.221.

¹⁷³³ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmece Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1979, s.169.

¹⁷³⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yay., C.2, s.796.

4. MERCAN:

Mercana, Türkçede ver değişik Türk lehçelerinde mercan, marcan, maryin, marjan, şuru, mercen; Arapçada mercan isimleri verilir. Ayrıca Türkçede mercana; parlak ateş parçası, cenke isimleri de verilir¹⁷³⁵.

Mercan, izmaritgiller ailesine mensup sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, yandan basık, uzun gövdeli, iri başlı ve vücudu iri pullarla kaplı kemikli bir balıktır. Başka bir ifadeyle bu hayvan, deniz dibine kök salıp ağaç gibi büyüyüp gelişen “ kalker iskeletli ” bir balık türüdür. Genellikle denizlerin kayalık yerlerinde yaşar. Bu balığın kalker iskeleti çalı görünümündedir. Bu iskeletten mercan dediğimiz kırmızı renkli mücevherler elde edilir¹⁷³⁶.

Mercan, sekiz (8) dokunaçlı, kısa ve renksiz polipli koloniler kurar. Mercan kolonileri kütleli kenanşimler içine sıkışır ve kolayca kasılabilirler. Mercan iskeleti hem kenanşim içine dağılmış kireçli iğneciklerden hem de sık bir ağ biçiminde düzenlenmiş derin bölgeden oluşur. Polipler, kenanşimleri her yönde dolaşan bir stolon borucukları ağı ile birbirine bağlanırlar. Kırmızı mercana Akdeniz ve Güney Ege kıyılarında rastlanır. Mercanın rengi pembenin tüm tonları da içinde olmak üzere en saf beyazdan kırmızıya kadar değişebilir¹⁷³⁷.

A. Kültürümüzde Mercan:

Mercan, iskeletinin değerli bir süsleme gereci ve mücevherlikte kullanılması nedeniyle birçok kültüre girmiştir. Kültürümüzde, kırmızı mercandan kutu, kalemıraş sapları, ufak fincan, kahve kaşığı vb. eşyalar yapılmıştır. Mercandan yapılan ucu gümüş kamçılı, doksan dokuz taneli, bu tanelerin arasında gümüş ya da altından müezzinler olan değerli tesbihler yapılmıştır¹⁷³⁸. Bazı kültürlerde Mercanın koruyucu bir özelliği olduğuna inanılmıştır. Hatta sonraları mercandan tıslımlı mücevherler ve muskalar yapılmıştır¹⁷³⁹. Eski En'âm kitaplarında bulunan karınca duası, ism-i azam duası gibi duaların yanında bir de “ mercân duâsı ” vardır. Buna “ şirinlik duası yahut nüshası ” denilmektedir. Ve bu duanın “ Allahümme innî es'elûke bi'l-arşı ve azametihî ” sözüyle başladığı zannedilmektedir¹⁷⁴⁰.

B. Edebiyatımızda Mercan:

Edebiyatımızda mercan genel itibariyle benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Sevgilin ağzı ve dudağı; aşığın gözü ve kanlı gözyaşları renk itibariyle mercana benzetilmiştir¹⁷⁴¹. Mercan şekil yönüyle ele de benzetilir. Bunun içinde “ eli olmak, pençesini burmak ” gibi deyimler şiirlerde kullanılır¹⁷⁴². Ayrıca mercan, lâle, şarap ve şairin “ eş'âr-ı rengi ” ile ilgili beyitlerde de benzetme unsuru olarak yer alır¹⁷⁴³. Şiirimizde “ mercan kadeh ” ismi kullanılır. Bu kadehin etrafı kıymetli taşlar ve mercanlarla işlenmiş nakışlar ve resimlerle süslenmiş bir kadehtir. Şarap, mercan rengindedir. Sâgar-ı mercan, kırmızı şarap dolu kadeh

¹⁷³⁵ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.578-79; Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl: Recep Toparlı, TDK Yay., Ank., 2000, s.722.

¹⁷³⁶ Yaşar Çaybayır, *Türkçe Sözlük*, Ötüken Yay., İst., 2007, s.3147; Şemsettin Sami, *a.g.s.*, s.1164.

¹⁷³⁷ *Büyük Larousse*, “ Mercan ” mad., Gelişim Yay., C.13, s.8012.

¹⁷³⁸ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yay., C.6, s.267.

¹⁷³⁹ *Türk Ansiklopedisi*, “ Mercan ” mad., MEB Yay., C.23, s.510.

¹⁷⁴⁰ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1992, s.288.

¹⁷⁴¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yay., C.6, s.267.

¹⁷⁴² Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.165.

¹⁷⁴³ M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.92.

demektir. Âşıkın kızarmış gözleri mercan kadehe, cânânın hayali de o kadehteki resme benzetilir¹⁷⁴⁴.

C. Mercan İle İlgili Genel Özellikler:

1. Mercan-Mekân (Deniz Hayvanı):

Mercan denizlerin kayalık yerlerinde yaşayan kalker iskeletli, çalı görünümlü bir balık türüdür. Bu iskeletten süsleme, takı ve mücevhercilikte kullanılan kırmızı renkli mücevherler elde edilir. Fehîm, bu durumu şiirinde çeşitli teşbih ve mecazlarla işler. Mercanın bulunduğu deniz ile şiir dünyası arasında ilgi kurar. Onun şiir denizinde mercan gibi çok değerli mücevherler saklıdır. Bunlar bu denizin belirli yerlerine yerleştirilmişlerdir. Mercan iskeletinden kemikler alınarak büyük mücevherler oluşturulur. Şairin şiir dünyasına yaydığı mercanlar toplansa bir mücevherlik oluşur. Şair ayrıca inci ile mercan arasında bir mukayese yapar. Rakiplerini parlak inciye kendisini de mercana benzetir. Bu benzetmenin yönü şiir kabiliyeti konusundadır. Kişi utancından dolayı yanakları kızarır. Bir hata işlemiştir. Fehîm' in rakipleri de ona karşı bir hata işlemişlerdir. Çünkü onun gibi bir mücevher denizinin yanında parlak inci gibi kalmışlardır. Onlarda utancından mercan kırıntılarına dönmüşlerdir. Mercan kırıntıları da mücevherin en değersiz halidir:

Şüh-ı la '1-i noktasın seyr itdi bah-i nazmumun
Hacletinden döndi mercân rîzeye dürr-i hoş-âb
Fehîm-i Kadîm, s.132, K., 5/58.

“ Parlak inci, şiir denizimin kırmızı noktasının şuhluğunu seyretti de utancından dolayı mercan kırıntılarına döndü.”

Âşık Ömer, bir beytinde “ mercân, umman, gavvas, yasanmış ” gibi kelimeler kullanarak mercana ve onun denizde bulunuşuna işaret eder. Şair, Arap gavvâsının (dalgıç) mercan elde etmek için denize yöneldiğini söyler. Şair, sevgili ile umman; sevgilinin yanağı ile mercan arasında lef ü neşr ve teşbih sanatı yapmaktadır. Gavvâs, hem dalgıç, hem de inci arayan demektir. Arap dalgıcı, mercan bulabilmek için denize girmiştir. Sevgilinin parlak yanağa üzerinde de siyah bir ben vardır. Siyah ben, güzellik denizinin yanaktan mercanını aramaktadır. Böylelikle Arap dalgıçla sevgilinin ben arasında renk yönüyle bir ilgi kurulur. Sevgilinin yüzü parlaklık, ferahlık, güzellik, yaşam kaynağı olması dolayısıyla denize; yanağı, değerli, kırmızı olması dolayısıyla mercana; beni ise bu mercana dayanmak isteyen Arap dalgıca teşbih edilir:

Gör ol hâl-i siyeh sîm-i ruh-i cânâne yasanmış
Arap gavvâsıdır mercân için ummâne yasanmış
Âşık Ömer, s.115, G., 233/1.

2. Mercân-Takı, Süs:

Mercan, değerli bir süsleme gereci ve mücevherlikte kullanılan önemli takı maddesidir. Değerli mücevher taşlarından güzeller için kolyeler, yüzükler, kolluklar yapılmıştır. Ayrıca mercan bir işleme sanatı olarak çantalara, giysilere, ayakkabılara da yerleştirilmiştir. Âşık Ömer, bir şiirinde sevdiğinin mercan üstüne mercan takıp yürümesini istediğini söyleyerek bu duruma işaret eder:

¹⁷⁴⁴ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.288.

Sevdiğim takın yürü mercânı mercân üstüne
Lülf edersin sevme gel her cânı cânân üstüne
Zulme bâis oldu gayet ol râkîb-i bî emân
Eyleme gel her zaman dîvânı dîvân üstüne
Âşık Ömer, s.173, Murab., 324/1.

Karacaoğlan da sevdiğini telli turnaya benzeterek onun inci mercan yüklü olarak geldiğini söyler. Her iki şiir örneğinde de bayanların inci ve mercana daha doğrusu takıya olan ilgileri vurgulanır:

Telli turnam sökün gelir,
İnci mercân yükün gelir;
Elvan elvan kokun gelir,
Yâr oturmuş yeke karşı.
Karacaoğlan, s.307, Semâî, 434/2.

D. Mercanla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Mercan-Dudak:

Mercan edebiyatımızda sıklıkla benzetme unsuru olarak ele alınır. Sevgilinin, değer verilenin dudağı kırmızı renk ve değer itibariyle mercana benzetilir. Bilindiği gibi mercan mercan balığından elde edilip kırmızı renkte ve değerli bir eşyadır. Sevgilinin kırmızı dudağı da âşık için çok değerlidir:

Nihâl-i servidir kaddin yanağın bir gül-i ahmer
Siyeh kâküllerin için yanup yakılmada ‘anber
Senin gavvâs-ı aşkında niceler ser fedâ eyler
Benim bahr-i hakikatte lebi mercânım İbrâhim
Âşık Ömer, s.231, Murab., 406/3.

2. Mercan-Sevgili:

Sevgilinin ağzı, yanağı, dudağı renk itibariyle mercana benzetilir. Ayrıca sevgilinin bu uzunları kıymetli olduğu için bir başka ilgi de değer yönüyledir. Onlar da tıpkı mercan gibi nadir bulunan ve ulaşılanlardır. Karacaoğlan bir dördlüğünde sevgiliyi mercana benzetir. Ayrıca beyaz kolundaki kol bağısı da kırmızıdır. Yani mercandandır:

Benim yârim hem sultandır, kamerdir,
Tatlı cânım o güzele kurbandır,
İnci değil, sadeğil, mercândır,
Ak kolunda kol bağısı kırmızı.
Karacaoğlan, s.61, Koş., 92/2.

3. Mercan-Yanak:

Mercan ile sevgilin yanağı arasında renk ve değer yönüyle ilgi kurulur. Aşağıdaki dördlükte şair, sevgilinin yanağının inciden ve mercandan daha beyaz olduğunu söyler. Bu şiirde benzetmeden ziyade bir karşılaştırma söz konusudur:

İnciden mercandan beyaz yanağı,
Meles gömlek koç yiğidin konağı,
Seher vakti ıssız koyma sulağı,
Telli yeşil turnam göl ile oynar.
Karacaoğlan, s.163, Koş., 238/3.

5. SADEF:

Sadefe, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde sadef, sedef, marvat, sebep, perlamut, sadap, sedap isimleri; Arapçada ise sadef ismi verilir¹⁷⁴⁵.

Sadef veya sedef kelime anlamı olarak midye, istiridye vb. deniz hayvanlarının kabuklarının iç tarafında teşekkül eden ve süslemelerde, süs eşyalarında kullanılan beyaz menevşel, çok sert, parlak madde; midye ve istiridye gibi içinde inci bulunan deniz hayvanı ve bu maddeden yapılmış eşya manalarına gelmektedir¹⁷⁴⁶.

Sadef; midye, istiridye gibi birçok yumuşakçanın kabuğunun iç tabakasıdır. Bu madde hayvanların örteneke epitelyumunca salgılanır. Sonra ince levhacıklar üst üste birikir. Bunun ana maddesi kalsiyum karbonat ile azotlu bir maddedir. Çok sayıda saydam levhacığın üst üste birikimi sonucunda sadefe özelliğini veren parlak gökkuşağı rengi oluşur. Sadef, sanayi alanında kullanılmak üzere iki çeneli birçok yumuşakçadan, özellikle “ avicula ” denilen inci istiridyelerinden elde edilir. Bu istiridyelerin kavkısı ince, eğik oval biçimindedir. Arka çıkıntısı ön çıkıntısından daha çok gelişmiştir. İç yüzü parlak sedeflidir. Bu familyanın sıcak denizlerde yaşayan bazı türleri inci yapar. Bu istiridyelerin sedef tabakası kalın olur. Bir birleriyle ilişkisi bulunmayan birçok yumuşakçaya istiridye denildiği için “ avicula ” familyasının inci istiridyesi bizim ilgili olduğumuz türdür. Sedeflerin beyaz, pembe, gri, mavi renkte olanları vardır. Sadefin bulunduğu başlıca yerler zarif incilerin bulunduğu yerlerdir; Yeni Kaledonya, Avustralya, Tahiti, Gambier adaları, Meksika, Madagaskar vs¹⁷⁴⁷.

İstiridyeler hem etobur hem de otobur hayvanlardır. Çok hareketsiz olduklarından avları, kendilerine yiyecek zannederek yaklaşır. Açık olan istiridyenin kapağı bu sırada aniden kapanır ve av içinde kalır. İstiridyelerin beslenme şekli böyledir. İstiridyelerin kabukları oldukça serttir. İç yüzeyleri sedef denilen maddeyle kaplıdır¹⁷⁴⁸.

A. Kültürümüzde Sadef:

Sadef, parlaklığı dolayısıyla birçok kültürde daima ilgi çekmiştir. Orta Asya Türklerinde sedefçiliği belgeleyecek deliller olmamasına rağmen, Marko Polo ve birkaç Bizans elçisinin anılarında bu tür eserlerin varlığından bahsedilmektedir. Ayrıca Kazan Tatarlarının sedef ile hat yazdıkları bilinmektedir. Taç Mahal’in kapısında sedef işlemleri çok güzeldir. Araştırmacılar Osmanlılarda sedefçiliğin Balıkesir Zagnes Paşa Camii ile Edirne’deki II. Beyazıt Camii’nin kapılarındaki sedef işlemleriyle başladığını söylerler. Ancak Fatih Sultan Mehmed’in sandukasının som sadeften olduğu bilgisi bu sanatı daha öncelere götürür. 15.yy da Topkapı Sarayı’nda sedefçiliği öğreten atölyeler vardır. Osmanlılarda sedef, musaf muhafazaları, yazı masaları, mimari eserlerdeki kapı, pencere kanatları, sandıklar, mihrap ve kürsüler, sehpa vs. için süsleme aracı olmuştur¹⁷⁴⁹. İki

¹⁷⁴⁵ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.756-57; Ferit Devellioğlu, a.g.s., s.1088.

¹⁷⁴⁶ İlhan Ayverdi, a.g.s., C.3, s.2705-06, Şemsettin Sami, a.g.s., C.3, s.1166.

¹⁷⁴⁷ Meydan Larousse, “ Sadef ” mad., C.1, 884; C.6, s.523; C.11, s.117.

¹⁷⁴⁸ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, “ Sadef ” mad., C.8, s.300.

¹⁷⁴⁹ M. Mashar Anacan, “ Sedef ve Sedef Sanatı ”, Antika, Yıl:1986, S.19, s.8-9.

çeşit sedef vardır: Düz beyaz sedef ve menevşeli sedef. Bu sedefler sedefçilik sanatında üç ayrı yöntemle kullanılır. Bunlar: Gömme işçiliği, mozaik işçiliği, yapıştırma işçiliği¹⁷⁵⁰.

Sadef, güzelliğiyle sanatımızda kullanıldığı gibi belirli özellikleriyle de tedavi amaçlı kullanılır. Mesela, sedef dövülerek sirke ile karıştırıldıktan sonra buruna çekilse sık sık başa gelen burun kanamasın keser. Mafsal ağrılarına da iyi gelir. Sadef, yakılarak toz haline getirilip o tozla dişler ovulsa bembeyaz olur. Sürme gibi göze çekilse iyi gelir. Göz kapağında biten kıl yolunduktan sonra, oraya sürülse, bir daha kıl bitmez. Rüyada sedef görmek hayra yorulur. Rüyada sadef görme evlada, mala ve güzel söze işarettir. Ayrıca karar verilen bir işten vazgeçileceğine işarettir¹⁷⁵¹.

B. Edebiyatımızda Sadef:

Sadef, incinin yetişmesine vesile olan istiridyenin içindeki sert ve şeffaf kabuktur. Şiirimizde istiridyeyi ifade etmek için kullanılır. Genelde istiridyeye hayvanı yerine kullanılır. İncinin anlatıldığı şiirlerde, incinin kaynağı olarak ele alınır. İnci, gözyaşı münasebetinde göz; inci, göz ve diş münasebetinde ağız; inci şiir münasebetinde şairin yaratılışı, inci, çocuk münasebetinde insan ve dünya olarak düşünülür¹⁷⁵². Şiirimizde sedef, bunların dışında âşık, bulut, gönül, gül, kulak, sabah, sevgili, sevgilinin yüzü, ağzı, dişi ve şairin sözleri için benzetilen olur. Bu unsurlar ile kurulan ilgi renk, şekil ve parlaklık yönüyledir. Ayrıca değerli ve saklayıcı oluşu diğer ilgi yönleridir.

C. Sadef İle İlgili Genel Özellikler:

1. Sadef-Deryada Bulunması (Mekân):

Sadef, içinde inci muhafaza eden, kabuklu bir deniz hayvanıdır. Sadeflerin sıcak denizlerde yaşayan bazı türleri inci yapar. “ Avicula ” familyasının, inci istiridyesi denen bir türü vardır. Bunlar zarif ve değerli inciler meydana getirirler. Özellikle Çin, Hint, Meksika, Madagaskar, Avustralya, Gambier adaları bu inci istiridyelerinin çokça bulunduğu denizlerdir. Fehîm, bir dördlüğünde bu gerçeği dile getirir. Şair, deryada inci muhafaza eden sadefin bulunduğunu ifade eder. Ayrıca şair gözyaşlarını denize; gözünü de sadefe benzetir. Şairin gözü, gözyaşı denizinde bulunan bir sadefdir. Göz, kapaklarıyla birlikte sadefi andırır. Göz bebeği de bu sadefin incisi olur. Çünkü göz, bu inciyi muhafaza etmektedir:

Bahr-ı gama âşinâ olan gavvâsa
Deryâda olur sadef eğerci ammâ
Gel çeşm-i pür-eşkini Fehîm'ün seyr it
Seyr eylemedünse ger sadefte deryâ
Fehîm-i Kadîm, s.684, R., 2.

Fehîm-i Kadîm, şiirlerinde sadefin bulunduğu mekânı şu kelimelerle belirtir: Derya, deniz, umman, bahr-ı aden, bahr-ı melahat, yem-i hayret, bahr-ı ilm, bahr-ı subh, bahr-ı nazm, derya-yı musaffa gibi. Şair, bir beytinde sadefin mekânı olarak sabah denizini gösterir. Sabahla deniz arasında kurulan ilgi, ferahlık, enginlik, beyazlık, yönleriyledir. Şair, bu beytinde ebr-i nisan, sadef ve inci arasında halk muhayyilesinde bulunan inanışa farklı bir yorum getirir. Ona göre nisan yağmurunun işlevini, çiğ damlacığı da görür. Tıpkı onun gibi sadefin karnına düşer ve inci oluşur:

¹⁷⁵⁰ M. Mashar Anacan, *a.g.m.*, s.90.

¹⁷⁵¹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.205-06.

¹⁷⁵² M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.93.

Her jale gevher-i sadef-i bahr-ı subhdur
Olsa ‘aceb mi mahzen-i dürr-i hoş-âb gül
Fehîm-i Kadîm, s.562, G., 195/2.

Âşık Ömer, sadefin bulunduğu mekânların şu kelimelerle ifade eder: Bahr, deniz, derya, derya-yı hikmet, bahr-i hakikat, umman, Aden denizi, Necef denizi. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde bütün deryalarda sadef aradım diyerek onun mekânını işaret eder. Sadeftir deryalarda bulunur ve bazı türlerinin içinde inci oluşur. “Dürr-i yekta” denilen inci sadeftir tek olarak oluşan büyük incidir. Şair, aşağıdaki beytinde sadef içinde oluşan dürr-i yekta sözcüğünü kullanarak kinayeye Hz. Peygamberimizi imlemede kullanır. Şair, bütün âşıkları ve güzelleri gördüğünü ama O’nun güzel bedenine bedel tek bir inci görmediğini söyler. Peygamberimizle tek inci arasında kurulan ilgi değer, parlaklık, büyüklük, bedelsiz olmaları yönüyledir.

Dinleyip gezdim serâpe bülbül-i şeydâları
Cümle seyrettim cihânda dilber-i ra’nâları
Komadım hiçbir sadef hep aradım deryâları
Cism-i pâkine mübeddel dürr-i yekta görmedim
Âşık Ömer, s.221, Murab., 392/2.

2. Sadeftir-Karnında İnci Beslemesi:

Sadeftir, midye, istiridye gibi yumuşakçaların kabuğunun iç tabakasıdır. Bu yumuşakçalarca salgılanan bir madde dolayısıyla sadef oluşur. Bu madde, salgılandıkça hayvanın iç tarafında ince levhacıklar halinde üst üste birikir. Bu levhacıklar saydam renktedir. Bunların üst üste birikimi bir girişim olayına yol açar; bunun sonucunda sadeftir özelliğini veren gökkuşağı rengi oluşur. Sadeftir yeri denizdir. Sadeftir aynı zamanda incinin yuvasıdır. İnci bir zerre iken oraya girer, orada beslenir. Zamanla sadefin kucağında inci oluverir. Fehîm bir beytinde bu olağan durumu işlerken çeşitli teşbihlerden yararlanmıştı. Dokuz gök ile sadef arasında şekil, renk, değer, işlev yönleriyle ilgi kurulur. Sadeftirlerin beyaz, pembe, gri, mavi renkte olanları vardır. Dokuz gökte böyledir, rengarenktir. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere sadef katmanlardan oluşur. Dokuz gökte böyledir. Dokuz gök, felekte; sadef denizde bulunur. Genişlik ve renk olarak bir ilgide burada söz konusudur. Ayrıca sadef karnında inciyi besler. İnci parlak ve yuvarlaktır. Dokuz gök de karnında güneş, ay, yıldız ve gezegen gibi parlak inci tanelerini besler. Dokuz göğün bunları çepeçevre sarmasıyla, sadefin inciyi sarması arasında bir başka ilgi kurulur. Sebk-i Hindi şairi olan Fehîm’in şiirlerindeki anlam zenginliği bu şiir örneğinde açıkça görülmektedir. Nitekim bunu kendisinde ifade etmektedir. Fehîm, kendisini, dokuz gök ve sadeftir parlaklık ve ihtişamda üstün görmekte; kendi söz incisini, göğün ve sadefin incilerinden değerli görmekte:

Olmaya âb u tâbda hem-ser-i gevher-i Fehîm
Bahr-ı ‘âdende beslese nice güher bu nüh-sadeftir
Fehîm-i Kadîm, s.514, G., 156/5.

“ Bu dokuz gök sadeftir, yokluk denizinde ne kadar inci beslerse beslesin, hiç biri parlaklıkta, ihtişamda Fehîm’ in söz incisiyle aynı değerde olmaz.”

Âşık Ömer’de Dîvân şiirinde etkilendiği için teşbihlerinde bir kapalılık sezilmektedir. Anlam zenginliği, Fehîm’in ki kadar olmasa da bir dörtlüğünde sadeftir mazmun olarak işlemiş, çeşitli benzetmelerle ifadeyi güçlendirmiştir. Şair, deniz, inci, cevher gibi kelimelerle bizi sadef manzumuna ulaştırır. Ayrıca “ dürr ü güher sandığı ” tabiri benzetme açısından

önemlidir. Sadeft içinde inci beslediği, barındırdığı için bir sandık olarak düşünülür. Sandıkların içine değerli eşyalar koyulur ve ağız kapatılır. Sadeft de böyledir. Ağızını kapatarak içindeki değerli inciye korur. Kurulan ilgi, işlev, şekil ve değer itibariyledir. Ayrıca burada “ bahra salsun ” tabiri ile denizde sadeft dolayısıyla inci bulunduğuna işaret edilmiş olur. Yine şair, aynı şiir içinde Fehîm gibi bir ikinci benzetmeye yer verir. Sevgilinin ağızını renk, şekil ve değer yönünden sadeft, dişlerini de inciye teşbih etmiştir:

Bu Ömer tek vâdi-i hicrâna saldım çoğunu
Sanki hüsn iklimine çektin melâmet tuğunu
Bahre salsun hâceler dürr ü güher sanduğunu
Var iken şol hokka-i lâ'lindeki incuların
Âşık Ömer, s.296, Murab., 498/5.

3. Sadeft- İncinin Olgunlaşması:

Sadeft, istiridyenin sert ve şeffaf kabuğudur. Sadeft bir beşiğe benzeyen şekliyle inciye muhafaza eder, yetişmesine sebep olur. Bir zerre ya da damlayla başlayan işlem uzun süre içinde besleyip, gelişip büyüyerek inci haline gelir. Şair, bir dürtlüğünde bunu belirtir. Fanus ile sadeft arasında; fanusun ışığı ile inci arasında renk, şekil ve işlev açısından ilgi kurulur. Burada sadeftin karnına düşen ne nisan yağmuru ne de çiğ tanesidir. O şarabın inciye benzeyen bir damlasıdır. Kurulan ilgi değeri, renk ve yuvarlaklık yönleriyedir. Fanus üzerine geçtiği ışığı nasıl etrafa yayıyorsa sadeft de şarap damlasının bir tanesini kucaklarsa zamanla onun parlaklığıyla dolup taşar:

Ol bâde-i rûşeni Fehîm itme telef
Kim encüm ile habâbı cenge tuta saf
Ger gevher katresin der-ağuş itse
Nûriyla tola misâl-fânuş sadeft
Fehîm-i Kadîm, s.696, R., 29.

4. Sadeft-Nisan Yağmuru (ebr-i nisan):

Sadeft, inciye yapan bir çeşit istiridyedir. Bu hayvan daha çok Hint ve Çin denizlerinde bulunurmuş. Nisan ayında (18 nisan) denizin yüzeyine veya sahile çıkarak ağızını açar ve yağmur tanesini yutarmış. Yuttuğu bu yağmur tanesi daha sonra inciye dönüşürmüş¹⁷⁵³. Bu hususta, İbn-i Abbas (r. a.) şöyle der: “ Gökten yağmur yağdığı zaman sadeft ağızını açar ve o yağmur damlalarının bazılarında inci nasıl olur. ” denilmektedir¹⁷⁵⁴. İncinin nisan yağmurunun sadeftin içine düşmesi sonucunda oluştđu inanışı şairlerin çok ilgisini çekmiş ve bu hususta sayısız şiir kaleme almışlardır. Nitekim Fehîm-i Kadîm, bu durumla ilgili birçok şiir yazmıştır. Şair, bir beytinde bu inanışı, çeşitli benzetmelerle destekler. Şair, sadeftlerle şairler arasında ilgi kurmaktadır. Ona göre şairler iyi bir eğitimden geçtikleri takdirde hepsi bir sadeft olup inciler meydana getirebilirler. Ayrıca şair, kabarcıklarla, inci arasında renk, şekil ve çokluk itibariyle ilgi kurar:

Olaydı ebr-i nîsân-ı sehâsı katre-pâş-ı dehr
Sadeftler pür iderdî rûy-ı deryâyı habâb-âsâ
Fehîm-i Kadîm, s.302, Kıt., 15/16.

“ Cömertliğinin Nisan Bulutu, dünyaya damlalar saçsaydı, sadeftler, denizlerin yüzünü kabarcıklar gibi doldururlardı.”

¹⁷⁵³ İskender Papa, *a.g.s.*, s.419.

¹⁷⁵⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.205.

C. Sadefle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Sadef-Ağız:

Sadef ile ağız arasında şekil ve işlev açısından bir benzerlik kurulur. Sadef içerisinde parlak incileri; ağız ise parlak dişleri barındırır. Sadef kapaklarını açtığı anda inciler, ağız dudaklar açıldığında dişler görülür. Her ikisi de içerisinde değerli unsurları barındırır:

Dinle pendim elhazer ey Yûsuf-ı gül pîrehen
Etme lutfeyle sakın nâcins ile seyr-i çemen
Açma lâ'lin hokkasın her yerde ey şîrîn dehen
Kıymete uymaz bahâsı dâne-i lü'lûların
Âşık Ömer, s.296, Murab., 498/2.

2. Sadef-Avuç:

Sadef ile avuç arasında kurulan ilgi şekil, renk ve değerli madde bulundurma yönleriyle. Şair, aşağıdaki beytiyle muhatabının cömertliğine, eli açıklığına, sıcaklığına, bereketliliğine, yardım endişine ve gönlünün zenginliğine vurgu yapar. Avuç ağzı açık bir şekilde duran sadefe benzetilir. Avucun dağıttığı ya da dağıtacağı para da sadefin karnındaki inci olur. Avucun içi beyazdır. Sadefin içi de beyazdır. Muhatabın sermayesi çok geniştir. Sadefin de denizler dolusu incisi vardır:

Kerîm-i tab'u sehâ-kâr u âfitâb-nihâd
Sehâb-dest ü sadef-keff ü bahr-sermâye
Fehîm-i Kadîm, s.120, K., 8/12.

“ O, cömert tabiatlı, eli açık ve güneş yaratışlı, bulut elli, sadef avuçlu, deniz sermayelidir.”

3. Sadef-Diş:

Edebiyatımızda inci diş benzetmesi sıkça işlenen bir husustur. Ancak sadef-diş benzetmesi ise şiirimizde pek tesadüf edilen bir husus değildir. Karacaoğlan bir şiirinde sevgilinin dişini inci ve dadefe benzetir. Kurulan ilgi renk yönüyledir:

Gamzesi gam bilmez kara saçlımın,
İnciden, sedeften, dürden dişlim,
Top, top eğriceli hilâl kaşlım,
Gezdiği illeri göresim geldi.
Karacaoğlan, s.91, Koş., 133/3.

4. Sadef-Fanus:

Sadef, istiridyenin sert ve şeffaf kabuğudur. Sadef bir beşiğe benzeyen şekliyle inciyi muhafaza eder, yetişmesine sebep olur. Fanus ise içinde inciye benzeyen ışığı saklar ve muhafaza eder. Dolayısıyla sadef ile fanus arasında; fanusun ışığı ile inci arasında renk, şekil ve işlev açısından ilgi kurulur. Fanus üzerine geçtiği ışığı nasıl etrafa yayıyorsa sadef de bir damlayı kucaklayıp zamanla onun parlaklığıyla doluverir:

Ol bâde-i rûşeni Fehîm itme telef
Kim encüm ile habâbı cenge tuta saf
Ger gevher katresin der-ağuş itse
Nûriyla tola misâl-fânus sadef
Fehîm-i Kadîm, s.696, R., 29.

5. SadeF-Gök:

SadeF ile gökyüzü arasında şekil, renk, değer, işlev yönleriyle ilgi kurulur. Sedeflerin beyaz, pembe, gri, mavi renkte olanları vardır. Gökyüzü de böyle rengarenktir. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere sadeF katmanlardan oluşur. Dokuz gökte böyledir. Dokuz gök, felekte; sadeF denizde bulunur. Böylelikle genişlik ve renk olarak başka bir ilgi kurulur. Ayrıca sadeF karnında inciye besler. İnci parlak ve yuvarlaktır. Dokuz gök de karnında güneş, ay, yıldız ve gezegen gibi parlak inci tanelerini besler. Dokuz göğün bunları çepeçevre sarmasıyla, sadeFin inciye sarması arasında ilgi kurulur:

Olmaya âb u tâbda hem-ser-i gevher-i Fehîm
Bahr-ı ‘âdende beslese nice güher bu nüh-sadeF
Fehîm-i Kadîm, s.514, G., 156/5.

6. SadeF-Gönül:

SadeF ile gönül arasında kurulan ilgi içlerinde değerli şeyler bulundurmaları itibariyledir. SadeFin içinde bilindiği gibi inci bulunur ve inci çok değerli bir maddedir. Hatta onun içinde dürr-i yekta denilen tek bir inci bulunur ki bu inci çok değerli olur. Gönülde böyledir. İçinde sadeF gibi birbirinden değerli; incileri saklar. Bu inciler şairin orjinal buluşları ve deyişleridir. Bunlar onun gönül sadeFinde; gönül sadeFi de fikir deryasında bulunur. Onun gönül sadeFinde çıkardığı inciler az bulunur cinsten olan dürr-i yektalardır:

Garîk-i lücce-i âlâm olup dem-besteyem ammâ
Ne cevherler çıkarmakta dilüm deryâ-yı fikretten
Fehîm-i Kadîm, s.192, K., 15/32.

7. SadeF-Göz:

SadeF ile göz arasında hareket, işlev ve şekil yönüyle ilgi kurulur. SadeF, kapakçıkları olan, açılıp kapanan, içindeki inciye besleyen, onu ıslak tutan bir yapıya sahiptir. Göz de böyledir. Açılıp kapanan kapakları vardır. Göz bebeğini ıslak tutup onu korumaktadır. Göz, sadeF olunca, göz bebeği de inci olur. Göz bebeği ile inci arasında kurulan ilgi renk ve yuvarlık yönüyledir. İnci parlak, şeffaf ve yuvarlak bir cisimdir. Göz bebeği de parlak, şeffaf ve yuvarlaktır:

Nâz ü istignâ edüp üftâdeye densizlenür
Rûyine kılsam tebessüm gözde incu gizlenür
Ol kemân ebrû hilâl çeşm-i siyâhlar gizlenür
Tığ-ı gamzen hey’eti hançerde yoktur sevdiğim
Âşık Ömer, s.230, Murab., 405/2.

Bu şiirde gözde inci gizlenir deyişiyle, sadeF mazmunu hatırlatılır. Benzer bir teşbihi Fehîm yapar. Ancak şair, SebK-i Hindî üslubuna sahip olduğu için Âşık Ömer’deki kadar açık bir ifade yoktur. Şair, şiirinde bir tek hayalle ya da tasavvurla yetinmez. Birinin içinde bir başka hayal vardır. Bu da onun sahip bulunduğu akımın etkileri olsa gerektir. İlk kurulan tasavvur, göz sadeF; göz bebeği bu sadeFin içinde inci; gözyaşları da sadeFin dolayısıyla

incinin bulunduğu mekândır. Göz bebeğinin göz sadefinin içindeki hareketi yüzmek olarak yorumlanır. Ancak incinin aksi tabiri diğer bir benzetmeye zemin hazırlar. O da gözyaşı damlası inci benzetmesidir. Gözyaşı damlaları göz sadefinde gözbebeğinin aksi olurlar. Burada göz sadefine ve içindeki incilere sahip olan âşık, çok cömerttir. O kadar ağlar ki incilerini döker, onların ummana ulaşmasını sağlar:

Sadef-i dâde-i giryânda ider ‘aksi şinâh
O dürr-i pâk-güher gâhi de ‘ummâna girer
Fehîm-i Kadîm, s.382, G., 59/4.

“ O temiz yaratılışlı incinin aksi, ağlayan gözün sadefinde yüzer, bazen de okyanusa girer.”

8.Sadef-Gül:

Sadefle gül arasında şekil ve renk ilgisi kurulur. İkisinin de ağzı ve katmanları vardır. İkisi de değerlidir. Çiğ damlacıkları sabah vakitlerinde gülün açmasına sebep olur. Adeta gülü besler. Daha sonra açılan gülün içine düşer. Buradaki gül, beyaz güldür. İnciyle çiğ damlacığı arasında renk, yuvarlaklık, küçüklük ve çokluk yönleriyle ilgi kurulur:

Her jale gevher-i sadef-i bahr-ı subhdur
Olsa ‘aceb mi mahzen-i dürr-i hoş-âb gül
Fehîm-i Kadîm, s.562, G., 195/2.

9. Sadef-Hz. Ahmed:

Hiz. Ahmed, Peygamber Efendimizin bir diğer ismidir. Peygamberimiz, temizliği berraklığı, beyazlığı, sadeliği ve değerli oluşu gibi özellikleri dolayısıyla mücevhere benzetilir. Onun ağzından mücevher değerinde sözler çıkar. Yani onun ağzı hikmet doludur. Bu yönden bakıldığında Peygamberimizin ağzı içinde değerli inciler barındıran sadefe teşbih edilir. Kurulan ilgi şekil ve değer itibariyledir:

Karşısında sadhezâr üftâdeler boyun eğer
Vaslımı seyrân ederken aklımı almış gider
Hâsılı bir dânesi bin gonca-i ra’nâ değer
Sadef-i hikmet dehânı dişî yektâ Ahmet’in
Âşık Ömer, s.269, Murab., 459/2.

Hiz. Muhammed (s.a.v.) in yaratılışındaki mükemmellik bu dörtlükte ifadesini bulur. Onun karşılığında binlercesinin boyun eğdiği güzelliği karşısında aklını yitirdiği görülür. Onun ağzı hikmet sedefidir. Onun içinde bulunan tek bir dişî (inci gibi) binlerce güzele değer. Efendimizin dişleri kıymet biçilememesi, beyazlığı itibariyle inciye benzetilir.

10. Sadef-Kulak:

Dîvân şiirinde sadef şekil yönünden kulağa benzetilir¹⁷⁵⁵. Fehîm, bir beytinde muhatabını övmektedir. Onun gönlünün zenginliğini, cömertlik bulutu benzetmesiyle ifade etmektedir. Cömertlik bulutunun feyz incisi saçması, sedefi akla getirir. Çünkü o, inci saçıcı olan sedeftir. O halde bulut ile sadef arasında da ilgi kurulur. Dolayısıyla şairin muhatabıyla sedefin içinde bulunan inci, kulaktaki bir küpe veya başka bir süs ile ilişkilendirilmektedir.

¹⁷⁵⁵ İskender Pala, *a.g.s.*, s.419.

Feyz incisi saçan muhatabın sadef kulağında bu şekilden bir süsün olması garip karşılanmamalıdır:

Sehâb-ı mekrümeti dür-nisâr-ı feyz oldu
'Acep mi gûş-ı sadefde bu dünlü pirâyeye
Fehîm-i Kadîm, s.152, K., 8/17.

11. SadeF-Sabah:

Sabah, durguluk, aydınlık, canlılık demektir. Renk ve parlaklık sabahla ortaya çıkar. Güneşin ilk ışıkları onunla başlar. SadeF de aydınlığı, beyazlığı sebebiyle sabah için benzetilen olur. Ayrıca sabah içinde güneşi saklar. SadeF de inciyi saklar. İnciyle güneş arasında parlaklık, yuvarlaklık ve insanı rahatlatması dolayısıyla ilgi kurulur. Şair, sevgiliyi değil onun aksine methiyeler dizmektedir. Öyle ki onun aksi deniz suyu kulesine düşse, her sadef sabah beyazlığı ve her parlak inci de bir güneş haline gelirdi.

'Aks-i cismi düşse burc-ı âb-ı bahra kim olur
Her sadef beyzâ-yı subh u mihr olur her dürr-i nâb
Fehîm-i Kadîm, s.128, K., 5/36.

12. SadeF-Sandık:

SadeFle sandık arasında kurulan benzetme şekil ve işlev yönüyledir. Her ikisi de içlerinde değerli şeyleri barındırır. Her ikisininde ağızları açılır ve kapanır. Aşağıdaki şiirde “inci, bahr, salmak, dürr” sözcükleri sadef-inci ilişkisini akla getirir:

Bu Ömer tek vâdi-i hicrâna saldım çoğunu
Sanki hüsn iklimine çektin melâmet tûğunu
Bahre salsun hâceler dürr ü güher sanduğunu
Var iken şol hokka-i lâ'lindeki incuların
Âşık Ömer, s.296, Murab., 498/5.

13. SadeF-Sevgili:

Şiirimizde sevgilinin kendisi, ağız ve dişi sadeF benzettir. SadeF değerlidir. O, bünyesinde herkesin peşinden koştuğu değerli mücevheri, inciyi saklar. Bazen kendine daha iyi bakarak dürr-i yektâyı oluşturur. O zaman daha değerli olur. Sevgili de birçok güzellik unsurunu bünyesinde barındırdığı için çok değerlidir. Hatta ulaşılmazdır. SadeF de böyledir. Her isteyen ona ulaşamaz. Çok özel çabalar gerektirir. Sevgili sadeF olunca onun incileri, göz bebeği, ağız, dişi ve sözleridir. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde sevgilinin kendisini hem inciye hem de sadeF benzettir. Çünkü onun birçok özelliği aşığı cezp etmektedir:

Ol melek sîmâyâ imrendim sen imrenmez misin?
Dür sadef yektâyâ imrendim sen imrenmez misin?
Kırpiğinden tûr alıp sinem delip girbâl eder
Dîdesi tâtâra irmedim sen imrenmez misin?
Âşık Ömer, s.287, Murab., 485/1.

Âşık Ömer, bir başka dörtlüğünde sevgilinin ağız ile sadeF arasında ilgi kurar. Sevgilinin ağızını inci kutusuna; dişlerini de inciye benzettir. Sevgilinin gonca dudakları sadeF kutusunun kapısı gibidir. Onun açılması sadeF madenini, dolayısıyla inci dişleri ortaya çıkarır:

Yüzünü görüp dedim burç-ı şeref mânendir
Gamze-i tîrin ile sinem hedef mânendirdir
Leblerin gonca dehânın sadef mânendirdir
Dişlerin lü'lü güzel billâhi kim sevmez seni
Âşık Ömer, s.186, Murab., 342/2.

Karacaoğlan ise sevgilinin bir başka güzellik unsuru olan dişini sadefe benzetilir. Kurulan ilgi beyazlık yönüyledir. Dudağını da inciye benzetir. Dudak değer yönüyle bir incidir:

Ak imiş gerdanın, beyazdır kardan,
Alnın gevherdenmiş, camalın nurdan,
Dişinin sadef denmiş, dudağın dürden,
Lebin kaymak çalar balın üstüne.
Karacaoğlan, s.192, Koş., 278/3.

14. Sadef-Şair:

Sadef de inci saklıdır. İnci kıymetli bir mücevherdir. Sadefin bu özelliğinden dolayı şairler, kendi tabiatlarını, ağızlarını sadefe; mükemmel sözlerini de inciye benzetirler. Onlar söz söylemeye başlarsa ağız sedefinden sözler, inci misali saçılır ve dökülür. Fehîm, bir beytinde tabiatını, mücevher kutusu; şiirlerini ise mücevher olarak yorumlar. Onun tabiatının denizi coşmaya görsün, denizlerce inci saçmaya muktedirdir:

Geldükce hurûşa bahr-ı tabu'm
Deryâ deryâ güher-nisâram
Fehîm-i Kadîm, s.262, Trk., III, 7/9.

Benzer bir ifade tarzı Âşık Ömer'de görülür. Fehîm, tabiatının coşmasını beklerken, Âşık Ömer ise fikirlerinin nutka gelmesini bekler. İki şairimizin ifade tarzının bu kadar yakın olması tesadüfü değildir. Bu şiirlerden ikili arasında bir etkileşimin olduğu anlaşılır:

Ölürüm gayret ile nâdâna yoktur minnetim
Dünya için kimseye bir dane yoktur minnetim
Nutka gelince lisânım dürlü cevherle
Çün cevheri kanıyım mercâna yoktur minnetim
Âşık Ömer, s.238, Murab., 417/1.

15. Sadef-Şiir:

Sadefle şiir arasında değerli şeyleri barındırma ve saklama yönüyle ilgi kurulur. Şiir içinde değerli sözleri barındırır. Şiir bir bütün olarak ya da beyit olarak düşünülürse, ondaki önemli ve orijinal ifadeler önemlidir. Şiirlere değerini veren de bu orijinalliklerdir. Sedefi hatıra getiren akıldan çıkarmayan ise onun karnındaki incinin varlığıdır. Şiirin incisi kendini ortaya çıkaran kelimelerdir, sözlerdir:

Eser var ise kevn ü mekânda
Güher iyân eder kendine kânde
Sadef mısra'ında bahr-ı dîvânda
Ey Ömer sözlerin şikâf incidir
Âşık Ömer, s.73, Koş., 130/5.

Yine Fehîm-i Kadîm'de şiirlerindeki kelimeleri, sözleri çok değerli olan inciye benzetir. Hatta onun söz incisi parlaklıkta ve ihtişamda gök sedefinin beslediği inciden daha değerlidir:

Olmaya âb u tâbda hem-ser-i gevher-i Fehîm
Bahr- ı 'âdende beslese nice güher bu nüh-sadef
Fehîm-i Kadîm, s.514, G., 156/5.

5.1. İNCİ:

İnciye Arapçada dür, dürr, dürer, dürre, lü'lü leal, leali isimleri; Farsçada ise gevher ismi verilir¹⁷⁵⁶. İnci istiridyeye denilen bir yumuşakçanın karnında oluşur. Bu istiridyeye, “ avucula ” familyasındandır. Adına özel olarak inci istiridyesi denilir. Genel olarak halk deyimiyle midye ve istiridyeye gibi kabuklu deniz hayvanlarının içinden çıkarılan, süs ve takı eşyası olarak kullanılan taneye inci denilir¹⁷⁵⁷. Tatlı su inci istiridyesi seksen ila yüz yıl yaşaya bilir. Bunların kabukları arasında yassı levha biçiminde iki çift solungaç bulunur. İstiridyeler sudaki hayvancıklarla beslenir. İnciler, istiridyenin sadef denilen karnında oluşur. Kucağında bulunduğu sadef yapısında %92 kalsiyum karbonat ihtiva ederler¹⁷⁵⁸. Rivayete göre sadef yani istiridyeye nisan mevsiminde sahile çıkarmış. Daha sonra midye gibi olan yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen nisan yağmurunun damlasını yutar denize dönermiş. Deniz tuzlu olduğu için sadefin yuttuğu yağmur tanesi ona ıstırap vermiş. Sadeftan yağmur tanesinin acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Zaman sonra bu sıvının hükmü bitince, tekrar sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluşturmuş¹⁷⁵⁹. Günümüzde sunî olarak “ kültür incisi ” üretimi yapılmaktadır. Bu inciler üç ile yedi yıl arasında elde edilir. Gerçek inci ile aynı yapı ile görünümüne sahiptirler. İnciler bilinen renkleri dışında, pembe, nadiren de olsa siyah renktedir¹⁷⁶⁰.

5.1.1. Kültürümüzde İnci:

Kültürümüzde inci, her çeşit takı eşyalarında -özellikle bilezik, yüzük, küpe, gerdanlıklarda- süs aracı olarak ve süslemede kullanılır. İnciler, estetiği, parlaklığı, beyazlığı ve değerliliği sebebiyle sosyal hayatımızın bir parçası olmuştur. Ona değerini veren bir hayvanın karnında oluşması ve bu oluşumun uzun zaman alması gibi hususlardır. Özellikle Aden bölgesinin incileri çok meşhurdur. İnci; alınan, satılan ve takas yapılan bir maddedir. İnciler ağırlık ölçülerine göre değer kazanır. Hakiki bir inci yaklaşık yüz yılda oluşur. İncilerin siyah renkli olanları en nadir bulunan ve en kıymetli olanıdır. İncilerin insan sağlığına olumlu etkileri vardır. Hıçkırığı, çarpıntıyı geçirdiği, kanı temizlediği söylenir. İncinin rüyada görülmesi iyiye yorulur. Bir kişi rüyasında inciye düzgün bir delik deldiğini görürse; Kur'ân'ı doğru tefsir etme melekesini kazanır. Bir kimse bir inciyi bulduğu yerden kopararak sattığını görse Kuran'ı unuttur. Eğer koparmadan satarsa bir iş sahibi olur. Elde dağılmış inci görmek bir oğula işarettir. İnci dağıttığını görmek vaaz vermeye delalet eder. Bekâr rüyasında elinde inci olduğunu görse evlenir. Rüyada inci saymak sıkıntıya, inci görmek sevince işarettir¹⁷⁶¹.

¹⁷⁵⁶ Ferit Devellioğlu, *a.g.s.*, s.194-95, 287, 544, 555.

¹⁷⁵⁷ *Meydan Larousse*, “ İnci ” mad., C.1, s.884.

¹⁷⁵⁸ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, “ İnci ” mad., C.8, s.162.

¹⁷⁵⁹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.141.

¹⁷⁶⁰ *Türkiye Rehber Ansiklopedisi*, a.g.mad., s.162.

¹⁷⁶¹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.205.

5.1.2. Edebiyatımızda İnci:

Şiirlerde en çok sözü edilen kıymetli taş incidir. Nisan yağmurunun sedefin içine düşmesi sonucu oluştuğu inancı incinin çok ilgili görmesine sebep olmuştur. İnci; rengi, parlaklığı, yuvarlaklığı, değeri dolayısıyla; ay, güneş, sevgili, âşık, çiçek, diş, gözyaşı, gözbebeği, jale, katre, söz, nazım, ter gibi unsurlarla sık sık tasavvur edilir. İnci, güzel, temiz, beyaz ve parlak olduğu için bilhassa sevgilinin dişi ve sözü için benzetmelik olarak kullanılır. Eğer sadef iki veya daha çok yağmur tanesi yutarsa inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek bir incidir. Bu inci hem yuvarlak hem de iri olurmuş. Dürr-i şahvar, dürr-i yegâne, dürr-i pak, dürr-i yetim, dürr-i dane, yek- dane terkiplerle kullanılan inci, belirli şahıslar için değer ve güzellik sembolü olarak kullanılır¹⁷⁶².

Dünyanın yegâne kişisi, belirli şahıslar için tabiri, ahlakı ve güzel kimseler için “ inci gibi ” deyimi kullanılır. İnci delmek kuyumculuk işi olup zor bir iş olarak kabul edilir. Yine halk arasında zor bir iş için “ inci demek gibi bir iş ” deyimi kullanılır. Çok güzel ve esmer birisi için “ Aden (Yemen) İncisi ” tabiri kullanılır¹⁷⁶³.

5.1.3. İnci İle İlgili Genel Özellikler:

5.1.3.1. İnci-Deniz:

İnci, bir deniz hayvanı olan inci istiridyesinden elde edilir. Yani incinin vatani denizdir. Sadeft, şiirimizde istiridyeyi ifade etmek için kullanılır. İncinin mevzu edildiği yerlerde sadef incinin kaynağı, yuvası olarak belirtilir. Sadefin dolayısıyla incinin bulunduğu başlıca yerler; Çin, Aden, Meksika, Avustralya gibi denizlerdir. Fehîm, bir beytinde incinin okyanus yadigârı olduğunu söyler. Yani inci, denize ait ve denizle ilgilidir. Şair, kendi şiirlerini içinde birçok canlımın ve özellikle incinin bulunduğu denize benzetir. Daha sonra da şiir denizinin her bir noktasını okyanus yadigârı olan inciyle mukayese eder. Kendi şiir denizinin söz incilerinin daha değerli olduğunu söyler. Aşağıdaki beyitte inci mazmunu vardır:

Oldı her nokta bahr-ı şi ‘rümde
Gıpta-i yâdigâr-ı ‘ummânî
Fehîm-i Kadîm, s.202, K., 17/35.

Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde yukarıdakine benzer bir ifadeyle inci-deniz ilişkisini işler. Deniz sadece incinin değil, diğer mücevherlerin de mekânıdır. Şair, inci, yakut gibi mücevher bulmak için dalgıç olup ummanlara dalmaktadır:

Gavvâs olup ummânlara daldığım
Lâ’l ü yakut dürr-i yektâ bulduğum
Benim bu ilimde mâhir olduğum
Aklı ile fikre ü firâsetimdimdir
Âşık Ömer, s.74, Koş., 133/2.

5.1.3.2. İnci-Değerli Oluşu:

İnci, takı ve süs alanında sıklıkla kullanılan önemli bir madendir. İnci, denizde bulunduğundan onu denizden çıkarmak çok zor ve tehlikeli bir iştir. İnci, denizin derinliklerinde bulunan sedefin koynunda saklıdır. Oraya dalmak ve oradan alınan istiridyeleri su yüzüne çıkarmak oldukça çetin bir iştir. Fehîm, bir beytinde bu çok değerli incileri görmek

¹⁷⁶² M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.92-93.

¹⁷⁶³ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.304.

ya da almak ümidinin pek çok kişiyi hayret denizinde boğduğunu söyler. Bu ifade ile denizden inci elde edilmesinin güçlüğü ortaya konulur:

Ümmîd- i seyr-i hüsnün eyâ dürr-i bî-bahâ
Çok âşinâyı gark-ı yem-i hayret eylemiş
Fehîm-i Kadîm, s.492, G., 141/2.

5.1.3.3. İnci-Delmek/İnci Ocağı İnci Dizmek):

İncinin süs ve takı alanında kullanılabilmesi için bir dizi işleminden geçirilmesi gerekir. Denizden çıkarılan inciler saf ve deliksizdir. İncinin bir ipe dizilebilmesi için delinmesi öncelikli aşamadır. İnci ya etrafı çevrilerek çerçeve ile kullanılır. Ya da ortası delinerek bir yere takılır veya bir ipe dizilir. İncinin küçüklüğü, sertliği, değerli oluşu dolayısıyla delinmesi önem arz eder. Çünkü inci delmek, zorluğu yanında hassas bir iş olup büyük ustalık gerektirir. İnciyi delmek kadar dizmekte büyük marifet ve hüner ister. Fehîm, bir şiirinde inci dizici olmanın zorluğuna değinerek onun bir iki çanak çömlek cevher ocağı olmadığını söyler. Şair ayrıca bu beyitte mükemmel söz söylemeyi inci dizmeye benzetmiştir. Bu işin de zorluğuna değinerek şiire inci değeri veren şeyin mana olduğunu hatırlatır:

Ne belâ nâzım-ı le'âl olmak
Bir iki gevher-i halef kânı
Fehîm-i Kadîm, s.206, K., 171/55.

5.1.3.4. İnci-Gavvâs:

Gavvâs derine dalan ve inci çıkaran demektir. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde inci-gavvâs ilişkisini açıklar. Şair, gavvas olup denize dalar ve dürr-i yektâ çıkarır:

Gavvâs olup ummânlara daldığım
Lâ'l ü yâkut dürr-i yektâ bulduğum
Benim bu ilimde mâhir olduğum
Akl ile fikr ü firâsetimdir
Âşık Ömer, s.74, Koş., 133/2.

5.1.3.5. İnci-Güneş/Sıcaklık:

Sıcaklığın cisimler üzerindeki etkisi çok fazladır. Fehîm bir şiirinde sıcaklığın inci üzerindeki etkisini dile getirir. Dîvân şiirinde, nisan yağmurunun her damlası denizde iri bir inci oluşturur imajını, Fehîm, incinin yaz sıcaklığında eriyip yok olması şeklinde tasavvur etmiştir. Buna göre havanın sıcaklığının tesiri ile denizdeki inciler eriyip suya dönüşmüştür. Şairin bu ifadeleri sıcaklığın etkisini anlatması bakımından önemlidir:

Öyle te'sir-i güdâz itdi sirâyet dehre kim
Oldı deryâda yine tekrâr katre dürr-âb
Fehîm-i Kadîm, s.126, K., 5/16.

“ Eritici tesir dünyaya o derece yayıldı ki parlak inci denizde yine bir damla suya dönüştü.”

5.1.3.6. İnci-Mükemmellik, Değerlilik:

İnci, kıymetli bir taştır. Onun mükemmelliği safed içindeki tekliğine ve büyüklüğüne bağlıdır. Safed in içinde birden çok inci bulunabilir. Ancak tek ve iri inciler daha değerli kabul edilip rakipsizliğe ve eşitsizliğe kabul yorulur. Bu incinin safed karnında oluşma

serüveni halk inanışına da yansımıştır. Buna göre sedefin nisanın on şeklinde yuttuğu yağmur tanesi tekse bu makbul olan tek ve iri inciye sahip olur, anlamına gelirmiş. Bu tür inciler de şiirimizde dürr-i şahvar, dür-i yegâne, dürr-i galtan ve dürr-i yetim gibi terkiplerle belirli şahıslar için değer ve güzellik sembol olarak kullanılır. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde “ dürr-i yekta ” tabiri ile kinaye yapmaktadır. Dünyanın bütün cevherler içindeki yegâne incisi Peygamberimizdir. Onun boyu, endamı, yunağı, yüzü eşsiz bir inci tanesi gibidir. Kurulan ilgi değerlilik, teklik, parlaklık, temizlik gibi hususlar yönüyledir:

Gelmemiş misli cihâna dürr-i yektâ bir güher
Kameti mevzun güzeldir cemâli şems ü kamer
Serteser gezdim cihânı var mı akrânı meğer
Anın için rûyine enver de dersem elverir
Âşık Ömer, s.337, Murab., 544/4.

Tek bir inciye betimleyen terkipler şairler için önemli bir malzemedir. Onların eşsiz mükemmel söz söyleme sanatları onlara değer ve güzellik katmaktadır. Nitekim Âşık Ömer, bir dörtlüğünde kendine methiyeler düzdükten sonra son mısradaki şiirlerinin bir kitapta dürr-i yekta gibi yattığını söyler. Burada şair, şiir kitabını sadece şiirlerini de bu sadece kitabının içinde bulunan inciye benzeter. Kurulan ilgiye değer ve eşsiz incilere saklama yönüyledir:

Bağ-ı cennetten mi çıktın söyle sen ey hûr-ı î
Va’de-i valsın bana kılsun yeter devlet hemîn
Zâtına meddâh olaldan bu Ömer ey mehcebîn
Dürr-i yektâ gibi nazmı bir kitap olmuş yatur
Âşık Ömer s.344, Murab., 564/4.

Fehîm de Âşık Ömer gibi kendinin değerli olduğunu söyler. Ancak çevresinin kendisini anlamadığını düşündüğü için dert yanmaktadır. Öyle ki kendisinin her bakımdan yetimin gözyaşı incisi gibi beğenilmez bir hale geldiğini söyler. Yetimin gözyaşı incisi çok değerli olmasına rağmen çevrece hor görülmesi durumunu şair kendine uyarlar. Kendini kıymetli söz söyleyen olarak telakki eder. Ancak bunu anlayanın bulunmadığını belirtir:

Dür-i eşki yetim-âsâ olursam n’ola bî-rağbet
Düşürdü hâke dehr-i bî-basiret ‘ayn-ı izzetten
Fehîm-i Kadîm, s.188, K., 15/10.

“Anlayışsız dünya beni kıymet gözünden yere düşürdü, her bakımdan yetimin göz yaşı incisi gibi beğenilmez bir hale gelirsene buna şaşırılır mı? ”

5.1.3.7. İnci-Nisan Yağmuru:

İnciyi nisan yağmurunun oluşturduğuna dair halk arasında yaygın bir inanış vardır. Nisan ayında denizin yüzeyine veya sahile çıkarak ağzını açan sedefin karnına yağmur tanesi düşmüş. Sadyefin yuttuğu bu yağmur tanesi daha sonra inciye dönüşürmüş İncinin nisan yağmurunun sedefin içine düşmesi sonucunda oluştuğu inanışı şairlerin çok ilgisini çekmiş ve farklı şekillerde bunu ifade etmişlerdir. Aşağıdaki şiir örneğinde de“ umman, nisan bulutu ve inci ” kelimeleriyle bu husus anlatılır:

Ne çeşm-i pür-nem-i ‘ummân ne ebr-i nîsânuz
Bu cûş-ı eşke o dürr-i yegânedür bâ’is
Fehîm-i Kadîm, s.342, G.28/5.

5.1.3.8. İnci-Sadef:

Sadef incinin yuvasıdır. İnci bir zerre iken oraya girer ve zamanla etrafına kaplayan bir salgı ile inci olur. Sadef inciye tanımlayan ve tamamlayan bir unsurdur. Fehîm, bir şiirinde istiridyeye, sadef, inci üçlüsünü bir araya getirir. İstiridyeye mezkûr hayvan; sadef bu hayvanın içi yani karnı; inci de burada oluşan bir cevherdir. İnci bir damla halinde iken istiridyeye yuvarlanır. Sonra sadef karnında bir köşe tutar. Bu köşe tutma uzun sürer ve sonunda sadefin karnında inci oluşur:

Ser ün güher gibi galtide itme her hazefe
Sadef-nişîni künc-ı ferağ yetmez mi?
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 286/3.

5.1.3.9. İnci-Süs:

İnci, küpe, gerdanlık, yüzük ve bileziklerde süs aracı çeşitli eşyalarda da süsleme maddesi olarak kullanılır. İnci bilhassa ziynet eşyalarının süslenmesinde kullanılır. Fehîm, bir beytinde sadefi kulağa benzeterek onun üstündeki küpeyi de inciye teşbih eder:

Sehâb-ı mekrümeti dür-nisâr-ı feyz oldu.
'Acep mi gûş-ı sadefde bu denlü pîrâyê
Fehîm-i Kadîm, s.152, K., 8/17.

“ Onun cömertlik bulutu, feyz incisi saçar oldu, sadefin kulağında bu şekilde bir süs acayip mi? ”

5.1.4. İnci İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

İnci; rengi, parlaklığı, yuvarlaklığı dolayısıyla ay, güneş, sevgili, âşık, diş, göz yaşı, göz bebeği, jale, katre, söz, nazm, ter vb. için benzetilen olur.

5.1.4.1. İnci-Âşık:

Âşık ile inci arasında değer yönüyle bir ilgi kurulur. Âşık, sevgilinin elinden çektiği eziyetler dolayısıyla her daim hüznü ve ağlamaklıdır. Âşık bunlarla beslenir. Deniz incisi de nisan yağmurundan beslenir:

Benem ol dürr-i deryâ-zâde-i iklîm-i 'ulviyyet
Ki buldum perveriş bârân-ı nîsân-ı melletzetden
Fehîm-i Kadîm, s.186, K.,15/4.

“ Ben aşâğılık nisan yağmurundan beslenen yüce iklimin o deniz doğuran incisiyim.”

5.1.4.2. İnci-Baş (Bkz. İnci-Sedef Mad.,)

İnci ile baş arasında yuvarlaklık yönüyle benzetme kurulur. İnci yağmur damlacığı iken de yuvarlaklıktır. Sadefin karnında beslenip olgunlaştığında da yuvarlaklıktır:

Ser ün güher gibi galtide itme her hazefe
Sadef-nişîni künc-ı ferağ yetmez mi?
Fehîm-i Kadîm, s.674, G., 286/3.

5.1.4.3. İnci-Çiğ Damlacığı (jale):

Jale bir çiğ tanesidir. Sabahleyin özellikle bahar mevsiminde bazı çiçeklerin üzerine damla damla düşer. Bu çiğ taneleri üzerinde bulunduğu çiçeğin üzerinde donarlar. Bu hal şiirimizde birçok hayale konu olur. Bu damlalar gülün üzerinde ve içinde olunca inciyi andırırlar. Buradaki gül beyazdır. Beyaz gülde sadefi çağrıştırır. Gülün içerisinde katman katman oluşu istiridye içindeki sadefin katman katman oluşu akla gelir. Sadefin katmanlarının içinde inci; gülün katmanlarının içinde de çiğ tanesi bulunur. Bu unsunlar arazında kurulan ilgi beyazlık, yuvarlaklık, ve şekil yönleriyle. Şair ayrıca sabahı, renk ve enginlik itibariyle denize benzetir. Sabah denizinin sadefi de bulut olarak düşünülebilir. Çünkü çiğ taneciklerini sabah denizine saçacak odur. Görüldüğü gibi Fehîm, şiirlerinde hayal içinde hayale yer verir:

Her jale gevher-i sadef-i bahr-ı subhdur
Olsa ‘aceb mi mahzen-i dürr-i hoş-âb gül
Fehîm-i Kadîm, s.562, G., 195/2.

5.1.4.4. İnci-Diş:

İnci ile diş arasında değerli olmaları, parlaklıkları ve beyaz renkli olmaları dolayısıyla benzerlik kurulur. Ayrıca inci sadefin içinde, diş ise sadefe benzeyen ağzın içinde bulunur. Aşağıdaki dördlükte sevgilinin dişleri inciyeye benzetilir:

Dinle pendim elhazer ey Yûsuf-ı gül pîrehen
Etme lutfeyle sakın nâcins ile seyr-i çemen
Açma lâ‘lin hokkasın her yerde ey şîrîn dehen
Kıymete uymaz bahâsı dâne-i lü‘lûların
Âşık Ömer, s.296, Murab., 498/2.

5.1.4.5. İnci-Gözbebeği:

Göz, kapakçıkları ve bunların açılıp kapanması ile sadefin ağız kısmı arasında benzerlik kurulur. Göz, içindekileri korumasıyla ve göz içini ıslak tutması yönüyle sadefe benzer. Çünkü sadef inciyi kaplamakta, onu beslemekte ve korumaktadır. Göz sadefinin incisi de gözbebeğidir. Göz bebeği rengi, yuvarlaklığı, ıslaklığı, şeffaflığıyla inciyeye teşbih edilir. Âşık Ömer bir dördlüğünde gözü sadefe içinde gizlenen gözbebeğini de inciyeye benzetmektedir:

Nâz u istiğnâ edüp üftâdeye densizlenür
Rûyine kılsam tebessüm gözde incu gizlenür
Ol kemân ebrü hilâl çeşm-i siyahlar gözlenür
Tığ-ı gamzen hey’eti hançerde yoktur sevdiğim
Âşık Ömer, s.230, Murab., 405/2.

5.1.4.6. İnci-Gözyaşı:

Şairler birçok şiirde aşığın gözyaşlarını doğrudan inciyeye benzetirler. Kurulan ilgi renk, yuvarlaklık ve değerli oluşları yönüyledir. Aşığın gözyaşları değerlidir. Çünkü onların her biri sevgili için dökülmüştür. Âşık, sevgili için gözyaşı incilerini cömertçe döker. Göz yaşı incilerini kaplayan, onları kucaklayan göz sadefidir. Fehîm bir beytinde bu benzetmeyi doğrudan ele almaz, dolaylı olarak anımsatır:

Eşk ile galtân u cûşân kıl o dürr-i der-kenâr
Ya ‘nî mevc-i lücce-i pür-şûre benzet kendüni
Fehîm-i Kadîm, s.672, G., 284/6.

“ Gözyaşı ile yuvarlanıp çoşarak o inciyi kucakla, yani kendini denizin azgın ve çoşan dalgalarına benzet.”

5.1.4.7. İnci-Güneş:

Sabahın sadef olarak tasavvuru şairler tarafından sıkça kullanılan bir benzetmedir. Sabah, sadef olunca onun içinde bulunan güneş de bu sadefin incisi olarak düşünülür. Sabah olunca gökyüzünde bir inci peyda olur. Fehîm, bir şiirinde muhatabını över. Onun cisminin aksi deniz suyu kulesine düşmeye görsün. Her sadef, sabah beyazlığı ve her parlak inci de bir güneş haline gelir. Sabah; rengi, kaplayıcı olması ve güzellikleri ortaya çıkarması yönleriyle sadef gibidir. Sabahın olmasını sağlayan güneştir. Güneş, sabah sadefinin incisidir. Kurulan ilgi, ışık saçma, parlaklık, değerlilik ve yuvarlaklık yönüyledir:

‘Aks-i cirmi düşse burc-ı âb-ı bahra kim olur
Her sadef beyzâ-yı subh u mihr olur her dürr-i nâb
Fehîm-i Kadîm, s.128, K., 5/36.

5.1.4.8. İnci-Hz. Peygamber:

İnci (dürrü yektâ) ile peygamberimiz arasında kurulan ilgi ve benzetme değerli, temiz, parlak ve zor bulunan olmaları dolayısıyladır. Ayrıca peygamberimiz yetim büyümüştür. Dürr-i yektâ olan inci de tek başına gelişir. Nasıl inci insana hem maddi hem manevî rahatlık kazandırıyorsa peygamberimiz de ümmeti için maddi ve manevî yönde ferahlatıcı olmuştur:

Biricik lüfûnla âşık-ı pâka nazar
Feyz-i mihrinden irerdi kalb-i gamnâka nazar
Ceddin ol Dürr-i yetim eylerdi gör hâke nazar
Yâ sana lâyıık mîdır olmak sitem perver şerîf
Âşık Ömer, s.176, Murab., 328/2.

5.1.4.9. İnci-Sevgili:

Şiirimizde sevgilinin birçok güzellik unsuru ile sevgili arasında ilgi kurulur. İnci, eşsiz olması yönüyle sevgilinin kendisi; beyazlığı yönüyle dişleri; değer yönüyle dudağı; güzelliği yönüyle yüzü ve beyazlığı yönüyle yanağı olur. İnci, çok değerli ve kıymetli bir cevherdir. Onun deniz diplerinde bulunması, ulaşılmamasının zor olması gibi özellikleri vardır. Sevgili de böyledir. O, değerli ve ulaşılmazdır. Âşıkları her daim ağlatan, onları gözyaşına boğan eşsiz bir incidir:

Ne çeşm-i pür-nem-i ‘ummân ne ebr-i nisânuz
Bu cûş-ı eşke o dürr-i yegânedür bâ ‘is
Fehîm-i Kadîm, s.342, G., 28/5.

“ Ne umman gibi suyla dolu göz, ne de nisan bulutuyuz, bu gözyaşı coşkunuğuna sebep, o eşsiz incidir.”

Sevgilinin ağzı inci kutusu ya da sadef olarak düşünülürse dişleri de inci olur. Dudaklar ise inci hazinesinin kapılarıdır. Hazinenin görülmesi için dudağın açılması gerekir. Karacaoğlan bu tasavvuru bir dörtlüğünde işler:

Karacaoğlan der ki: salınıp gezme,
Gören âşıkların bağrını ezme,
Bal üstünde altun hızma,
İnciden diş gördüm dil kenarında.

Karacaoğlan, s.209, Koş., 305/4.

Âşık Ömer ise sevgilinin dudaklarını goncaya, ağzını sadefe, dişlerini de inciye benzetir. Ağız sadef olunca onun incisi de dişler olur. Bu yönüyle sevgili eşsiz ve çok kıymetli olur:

Yüzünü görüp dedim burc-i şeref mânendidir
Gamze-i tîrin ile sinem hedef mânendidir
Leblerin gonca dehânın bir sadef mânendidir
Dişlerin lü'lü güzel billâhi kim sevmez seni

Âşık Ömer, s.186,Murab., 342/2.

Karacaoğlan bir dörtlüğünde edebiyatımızda klasikleşmiş benzetmelerin dışında bir teşbih yapar. Şair, aşağıdaki şiirinde sevgilinin dişini sadefe, dudağını da inciye benzetir. Kurulan ilgi renk ve değer yönüyledir:

Ak imiş gerdanın, beyazdır kardan,
Alnın gevherdenmiş, camalın nurdan,
Dişin sadeftenmiş, dudağın dürden,
Lebin kaymak çalar balın üstüne.

Karacaoğlan, s.192, Koş., 278/3.

Âşık Ömer, aşağıdaki dörtlüğünde Hz. Yusuf'un güzelliklerini sayar. Şiirde sayılan güzelliklerin arasında onun dişleri de vardır. Şair, Hz. Yusuf'un dişlerini dünyanın en güzel incilerinden olan Necef incisine benzetir. Kurulan ilgi beyaz renk ve değer yönüyledir:

Gözleri âhû misâli dişleri dürr-i Necef
Yâ nice medhetmeyeyim gün be gün buldu şeref
Nazile dükkâna gelse şu'le verir her taraf
Ağladır çok derdimendi şimdi meydan Yusuf'un

Âşık Ömer, s.299, Murab., 502/3.

5.1.4.10. İnci-Şiir:

Şairler, sözlerinin değerli olduğunu göstermek için onları eşsiz, mükemmel incilere benzetirler. Onlar söz söylemeye başlarsa ağızlarından inci misali sözler dökülür. Âşık Ömer, bir şiirinde mısralarını sadefe; bu mısralardaki etkili sözleri de kabuğunu yaran inciye benzetir:

Eser var ise kavn ü mekânda
Güher iyân eder kendini kande
Sadef mısra'ında bahr-i dîvânda
Ey Ömer sözlerin sikâf incidir

Âşık Ömer, s.73, Koş.,130/5.

Bazen de şair kendi şairleri için mücevherlerin değerini az bulur ve onları ölçü olarak kabul etmez. Şairin şiirlerinde yer alan her mana incisi, inci tarafından kıskanılır:

Her dürr-i nukte kim ana bu nazm sadeftür
Reşk ile Fehîmâ sebab-i eşk-i güherdür
Fehîm-i Kadîm, s.448, G., 106/11.

“ Ey Fehim! Bu şiirin sadefti olduğu her mana incisi, kıskançlıkla incinin ağlaması için sebeftir.”

5.1.4.11. İnci-Ter:

İnci ile ter arasında kurulan ilgi şekil, renk ve yer itibariyledir. Sevgilinin yüzü, içinde birçok inciyi barındıran sadef gibidir. Yüz, renk, şekil, parlaklık, şeffaflık, temizlik, aydınlık yönleriyle sadefe benzetilir. Sevgilinin yüzü adeta güzellik denizidir. Onu utancından dolayı yüzünde beliren terler de incidir. Bunlar sevgilinin masumiyetini gösteren naz incileridir:

Seyr iden rüy-ı ‘arak-nâk-ı hayâ perverüni
Fehîm ider bahr-ı melâhatde nedür gevher-i nâz
Fehîm-i Kadîm, s.410, G., 115/5.

6. YENGEÇ:

Yengece Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde yengeç, harçang, kısala, çuy sayanı, sü çayanı, kısbaçbaka, kısala, lenneç, paka, kıskaç; çağanoz, pugurye; Arapçada seretan; Farsçada ise harçeng isimleri verilir¹⁷⁶⁴

Yengeç, eklembacaklıların kabuklular sınıfından, suda yaşayan bir hayvandır. Yengecin vücudu kalın bir kabukla örtülüdür. Rengi yaşadığı ortama göre değişir. Vücudunun baş ve göğüs kısmı birleşerek toplu bir hal almıştır. Beş çift ayağın dört çifti yürümeye en öndeki kıskaçlı ayağı da yakalamaya yarar. Kıskaçları çok kuvvetlidir. Vücudu enlemesine olduğu için yengeç, yan yan yürür. Gözleri çok iyi görür. Bazı yengeç türleri su içinde rahatça yüzebilirler. Yengeçler çok yırtıcı ve obur hayvanlardır. Suyun içinde solungaçlarıyla solunurlar. Yumurta ile çoğalır ve yumurtlama mevsiminde suya girerler. Yengeçlerin eti lezzetlidir. Yengeçler istakoz gibi yakalanır ve yenir¹⁷⁶⁵. Yengeçler karada da yaşar. Yengeçlerin gözleri omzunda, ağzı göğsünde ve çeneleri yana doğrudur. Derisi senede iki defa soyulur. Yengeçler yuvalarına iki kapı yaparlar. Kapılardan biri su tarafında diğeri kara tarafına bakar. Yengeçler rüzgâr kendisini kurutsun diye kara kapısını açar. Balıkların tecavüzüne uğrayacağı zaman su kapısını kapatırlar. Yengeçlerin derisi gelişince su kapısını açar ve avlanmaya başlarlar¹⁷⁶⁶.

A. Kültürümüzde Yengeç:

Yengeç, eti bazı mezheplere göre haram veya helal sayılır. Nitekim eti lezzetli olduğu için bizim kültürümüzde yenir. Yengeç etinin kulunca ve bel ağrılarına iyi geldiği söylenir. Rüyada yengeç görmek hilekâr kişiye işaret eder. Yengeç eti yendiğini görmek, uzak bir yerden hayır geleceğine işarettir¹⁷⁶⁷.

¹⁷⁶⁴ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.982-83; Şemsettin Sami, a.g.s., C.3, s.1483; Ferit Devellioğlu, a.g.s., s.392, 1128.

¹⁷⁶⁵ Hayat Ansiklopedisi, “ Yengeç ” mad., C.6, s.3290.

¹⁷⁶⁶ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.177-78.

¹⁷⁶⁷ Kemâleddin Demiri, a.e., s.78.

Yengeç on iki burçtan birine ad olmuştur. Yengeç burcu astronomi ilmine göre haziran ayına rastlar¹⁷⁶⁸.

B. Edebiyatımızda Yengeç:

Edebiyatımızda yengeç burcu, yürüyüşü, hareketi, kıskacı, denizde yaşaması, dalgayla ilişkilendirilmesi dolayısıyla söz konusu edilir. Yengeç yürüyüşü dolayısıyla deyim ve atasözlerine konu olur. Yalpak yalpak yürüyenler için “ yengeç yürüyüşlü ” tabiri ve davranışları herkesten ayrı olan ve bunu yeteneksizliğe değil de üstünlüğe yoranlar için “ yengece: -niçin yan gidersin? Demişler. “-Serde kabadayılık var ” demiş¹⁷⁶⁹.

1.Yengeç-Burç:

Yengeç burcunda iken ilkbahardan yazaya geçilir. Bu burcun tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes olup geceye yorulur. Yengeç burcu, şekil olarak yengeç suretindedir. Önü kuzey doğu ve ardı güney batıya bakar. Bu burçta doğanlar sarraf, cellat, yol kesece ve gece bekçisi olurlar¹⁷⁷⁰. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde beş burcun isimlerini sayıp onların her birinin durmadan birbiri ardına döndüğünü söyler. Astronomi ilmine göre burçlar sekizinci felekte bulunur ve devrini 36 saate tamamlar. Şair, aşağıdaki dörtlüğünde Yengeç burcunu benzetme içerisinde ele almaktadır. Şiirde elini şekil yönüyle yengece benzetir:

Kollarım Cevzâdır misâl-i Şecer
Göğsüm Esed göbek Mizân'a benzer
Seretân hem destim Sümbüle çeker
Her biri durmayıp ederler devvâr
Âşık Ömer, s.13, D., 4/9.

2. Yengeç-Mekân (Deniz):

Yengeç karada ve suda yaşayan bir hayvandır. Bazı yengeç türleri su içinde rahatça yüzebilirler. Fehîm aşağıdaki beyitte harçeng, hareket, bahr ve mevc gibi kelimeleri kullanarak onun deniz veya su hayvanı olduğunu hatırlatır:

Harçengdür velî harekâtında var nemek
Kanûn ki bahr-ı mevc-zen-i bî- subûtudur
Fehîm-i Kadîm, s.400, G., 70/4.

“ Onun durmadan dalgalanan denizi olan kanun yengeçtir. Ama, hareketlerinde bir lezzet vardır.”

3. Yengeç-Hareketi/ Yürüyüşü:

Yengeçlerde baş ve göğüs bitişiktir. Yengeçlerin vücutları enlemesinedir. Bunun için de yan yan yürürler. Bu yürüme esnasında önü kuzey doğuya arkası güney batıya bakar gibidir. Yengeç bu hareketi dolayısıyla denizdeki dalgayla ilişkilendirilir. Dalga da yalpalayarak gelir:

Harçengdür velî harekâtında var nemek
Kanûn ki bahr-ı mevc-zen-i bî- subûtudur
Fehîm-i Kadîm, s.400, G., 70/4.

¹⁷⁶⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.90.

¹⁷⁶⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.s.*, İnkılap Yay., C.1, s.473.

¹⁷⁷⁰ Sebahat Deniz, *a.g.t.*, s.150-51.

“ Onun durmadan dalgalanan denizi olan kanun yengeçtir. Ama, hareketlerinde bir lezzet vardır.”

D. Yengeç İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Yengeç-Kanun (Musiki Aleti):

Fehîm, aşağıdaki beytinde kanun (çalgı aletini) ile yengeç arasında ilgi kurar. Kanun, ilk defa Farabî tarafından yapıldığı söylenen, bir köşesi kesik dikdörtgen şeklinde ve dizler üzerinde parmaklarla çalınan bir çalgıdır. Yengeçlerin vücutları enlemesine olduğundan yengeçler eğri yürür. Bu yürüme esnasında önu kuzey doğuya arkası güney batıya bakar gibidir. Kanun aletinin bir köşesi kesik olduğu düşünülürse şekil olarak bağlantı kurulmuş olur. Hareket açısından bakıldığında ise parmakla çalınan kanun aletinin tellerinde yukarıda aşağıya, aşağıdan yukarıya tellerinde bir dalgalanma söz konusudur. Kanun aletin sesi kulağa hoş gelir:

Harçengdür velî harekâtında var nemek
Kanûn ki bahr-ı mevc-zen-i bî- subûtıdur
Fehîm-i Kadîm, s.400, G., 70/4.

“ Onun durmadan dalgalanan denizi olan kanun yengeçtir. Ama, hareketlerinde bir lezzet vardır.”

2. Yengeç-Şairin Eli:

Astronomi ilmine göre on iki burç vardır ve bunların her biri durmadan döner. Felekte aldıkları konuma göre adlandırılır ve özellikleri belirlenir. Şair, aşağıdaki dörtlüğünde bu burçları kendi bedeninde yorumlar. Kollarını ağaç gibi olduğu için ikizlere; göğsünü güç yönüyle aslana; göbek yumuşaklığını teraziye; elini ise şekil açısından yengeç burcu ve başak burcuna benzetir:

Kollarım Cevzâdır misâl-i Şecer
Göğsüm Esed göbek Mizân'a benzer
Seretân hem destim Sümbüle çeker
Her biri durmayıp ederler devvâr
Âşık Ömer, s.13, D., 4/9.

Değerlendirme: Amber, mercan, sadef ve inci gerek hayvan olmaları (amber, mercan) gerekse hayvandan elde edilen ürünler olmaları (amber, mercan, sadef, inci) itibariyle söz konusu edilmiştir. Tezimizde “ Deniz Hayvanları ” konusu işlenirken bu unsurların daha çok ilgili hayvanla olan şiir örnekleri tercih edilmiştir. Bu unsurlar tek başlarına bütün özelliklerini aksettirecek şekilde ele alınmamıştır. Bu tür değerlendirme ayrı bir çalışmanın konusudur.

İncelediğimiz şiir örneklerine bakıldığında her üç şairimizin de balık, mercan, sadef ve inciden bahsettiği görülür. Balık konusunda Halk şairi Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın şiirlerinde daha çok kıssa, inanış ve rivayetlere yer verirken Dîvân şairi Fehîm, şiirlerinde balığı daha çok benzetme içerisinde işlemiştir. Bu durum bize, şairin yetişmiş olduğu geleneği gösterir. Dikkati çeken bir husus özellikle Âşık Ömer'in balıkta olduğu gibi birçok hayvanın halk inanışlarına ve kıssalara yansımış özelliklerini şiirlerinde işlemiş olmasıdır. Sade ve inci konusuna bakıldığında ise şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Her üç şairimizde sadefi ve ona

ait inciye bütün özellikleriyle bilmekte onu geniş anlamlarla yorumlamaktadırlar. Özellikle incinin ve sadefin sevgiliye teşbihi konusunda birliktelik vardır. Yine sadefin denizde bulunması ve karnında incinin oluşması gerek doğrudan gerekse teşbihlerle şairlerimiz tarafından işlenmiştir.

Âşık Ömer, Dîvânında yer verdiği “ Hayvanlar Destanı ” dolayısıyla tezimizde adı geçen bütün deniz hayvanlarını ve onlarla ilgili unsurları anmıştır. Mesela kurbağa, sadece Âşık Ömer’in bir destanında geçer. Yine yengeç, birer şiir örneğiyle Fehîm’de ve Âşık Ömer’de geçer. Mercan, Fehîm’de ve Âşık Ömer’de birer yerde denizle ilgili ele alınmıştır. Özellikle Karacaoğlan ve Âşık Ömer’in şiirlerinde mercan daha çok süs eşyası ve benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Fehîm-i Kadîm şiirlerinde ele aldığı hayvan motiflerinin gerçek özelliklerini vermekle beraber onları zengin çağrışımlar içerisinde kullanır. Bu durum ele aldığı deniz hayvanlarında da görülür. Şairin bu özelliğe sahip olmasında ait olduğu geleneğin etkisi olmakla beraber Sebki-Hindi üslubunu benimsemesinin de etkisi vardır. Karacaoğlan şiirlerinde deniz hayvanlarından mercan ve sadefi (inci) daha çok sevgilinin özelliklerini ve güzelliklerini anlatırken süs ve benzetme amacıyla kullanır.

ALTINCI BÖLÜM:

6. SÜRÜNGENLER:

1. Kaplumbağa
2. Kertenkele
3. Timsah
4. Yılan

VI. SÜRÜNGENLER:

Türkçe ve Türk lehçelerinde sürüngen karşılığı olarak, sürüngen, sürünanlar, höyralıvsiler, bavırimen, jorgalavşılar, soyloçu, südralıvar, söyralüçiler, süyreniciler, yer beğirlap ve anğuçılar kelimeleri kullanılır¹⁷⁷¹.

Sürüngenler familyası tamamıyla karada yaşayan ilk omurgalılarıdır. Sürüngenlerin çağımızdaki şekilleri ve özellikleri onları çok kesin bir şekilde iki yaşamlılardan ayırır. Bugün sürüngenlerin sayısı, geçmişe oranla çok azdır. Sürüngenler sınıfına dahil olan hayvanların başlıca özellikleri şunlardır. Akciğerleriyle nefes alırlar. Sürüngenlerin vücut ısıları dışarının sıcaklığına göre değişir. Vücutları boynuzsu pullarla kaplıdır. Sürüngenlerde döllenme vücudun içinde olur. Serbestçe hareket edebilen iyi gelişmiş bir dil vardır. Omurganın kuyruk sokumu yakınındaki kısmı memeliler ve kuşlar kadar belirli bir şekilde bölgelere ayrılmış değildir. Bu hayvanların gözleri genellikle mevcuttur. Kaburga kemikleri vardır. Kafatası genellikle tamamen kemikleşmiş değildir. Ön ve arka ayakları vardır ama ayaksız olanlara da rastlanır. Sürüngenler yapıları ve çeşitliliklerine göre çok değişik ortamlarda yaşamayı başaran hayvanlardır. Okyanuslarda (timsah, yılan ve kaplumbağa), nehir ve bataklıklarda (timsah, kertenkele, kaplumbağa), tamamen karada (kertenkele, yılan, kaplumbağa) yaşarlar¹⁷⁷². Sürüngenler soğukkanlı oldukları için en çok tropiklerde bulunurlar. Bu gün yeryüzünde beş çeşit takım sürüngen yaşamaktadır. Bunlar; tuatura, kaplumbağa, timsah, kertenkele ve yılanlardır¹⁷⁷³.

Sürüngenler kış uykusuna yatarlar ve yumurtayla çoğalırlar. Yavrular yumurtadan çıktıklarında analarına benzerler. Yani başkalaşıma uğramazlar. Yılanların tek akciğeri vardır. Diğer sürüngenler çift akciğerleriyle solunum yaparlar. Timsahtan başkasının kalbi üç gözlüdür¹⁷⁷⁴.

A. Kültürümüzde Sürüngenler:

Kültürümüzde sürüngenler daha çok süs eşyası, takı, giyim kuşam gibi eşyalara hammadde oldukları için yerini alırlar. Timsah, yılan ve bazı kertenkelelerin derileri, tabaklanarak normal deri gibi kullanılırlar. Bu deriler çok dayanıklıdır. Derilerin pulları bunlara ayrı bir güzellik katar. Kadınlar için yapılan ayakkabı ve çantalar bu hayvanların geniş ölçüde yok edilmesine sebep olmaktadır. Bazı bölgelerde sırf derisinden yararlanmak için timsah yetiştirilmektedir¹⁷⁷⁵. Anadolu'nun bazı bölgelerinde bu yetiştirme işleminin yapıldığı bilinir. Yılanın derisi, kemiği, dişi çeşitli süs eşyası ve takıda kullanılır¹⁷⁷⁶. Yılan ve timsah On İki Hayvanlı Türk Takviminde kendi adıyla anılan yıllara ad olmuşlardır¹⁷⁷⁷.

B. Edebiyatımızda Sürüngenler:

Timsah; denizde, gölde, bataklıkta, okyanusta yaşaması, insanları ve hayvanları yemesi, vahşiliği, yırtıcılığı dolayısıyla ondan korkulması gibi hususlar dolayısıyla edebiyatımızda söz konusu edilir. Şekil yönüyle zülfün, kılıcın benzetileni olur. Yılan; rengi, uzunluğu, kıvrım kıvrım oluşu, sarmaş dolaş şekli, zehri, yuvası, güneşe karşı yatması, zehre karşı tiryak kullanılması, hazineleri beklediği inancı gibi hususlar dolayısıyla edebiyatımızdaki yerini alır. Ayrıca yılan şiirimizde saç, kılıç, nefis, yara, ok, rakip, vb. için

¹⁷⁷¹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I, KB Yay., Ank., 1991, s.804-5.

¹⁷⁷² Türk Ansiklopedisi, " Sürüngenler " mad., MEB Yay., C.30, s.156, 162.

¹⁷⁷³ Bates Hayvanlar Ansiklopedisi, Sürüngenler, İst., 1979, s.114.

¹⁷⁷⁴ Hayat Ansiklopedisi, " Sürüngenler " mad., Hayat Yay., C.6, s.292.

¹⁷⁷⁵ Türk Ansiklopedisi, a.g.mad., C.30, s.162.

¹⁷⁷⁶ Emin Kuzucular, " Folklorumuzda Yılanın Yeri ", Türk Folkloru, Yıl: 1981, C.2, s.20-22.

¹⁷⁷⁷ Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalıcı Yay., s.2.

benzetilen olarak düşünülür¹⁷⁷⁸. Kertenkele ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mucizelerinden birisi olarak işlenir. Ayrıca onun kırlarda, çayırarda yaşaması söz konusu edilir¹⁷⁷⁹.

1. KAPLUMBAĞA:

Kaplumbağa, çok sert ve kemiksi bir kabuk içinde yaşayan, ağır yürüyüşlü, dört ayaklı sürüngen bir hayvandır. Açlığa dayanıklı olan bu hayvan çok uzun yaşar. Sık sık uzun uykuya yatar. Sıcak kuru topraklarda kendine bir delik kazıp bütün kışı orada geçirir. Kaplumbağanın başı vücuduna oranla çok küçüktür. Ağzı bir kuşun gagasını andırır. Dişleri yerine ağzında sert bir damak vardır. Bununla besinleri yakalar ve ezer. Kaplumbağanın denizde, karada ve bataklıklarda yaşayan türleri vardır. Kaplumbağanın her bir ayağında beşer parmak bulunur. Bataklıkta ve denizde yaşayan kaplumbağaların parmak araları perdelidir. Türkiye’de Mahmuzlu kaplumbağa, Çizgili kaplumbağa, Benekli kaplumbağa, Fırat kaplumbağası ve Yeşil kaplumbağa gibi kaplumbağa türleri vardır¹⁷⁸⁰.

A. Kültürümüzde Kaplumbağa:

Türk mitolojisinde ve sanatındaki kaplumbağa motifi, Eski Çin ve Hint tasavvurlarıyla belirginleşmiştir. Eski Türklerde kaplumbağanın kubbe şeklini andıran sırtı gök, alt kısmıysa yer unsurunu belirtmekteydi. Yani kaplumbağa Eski Türklerde astrolojik bir simgeydi. Onun dört ayağının birbirini izleyişi, dört mevsimin ahenkli bir biçimde birbirini izleyişine benzetilmiştir. Kaplumbağa bütün kabuklu hayvanların başı sayılmıştır. Kışın hareketsiz kaldığı ve yazın kabuğunu değiştirip kabuğundan dışarı çıktığı için uzun bir ömre sahip olmuştur. Bu yüzden de kaplumbağa uzun ömrün ve sabrın simgesi sayılmıştır. Kaplumbağa aynı zamanda refahın, huzurun, barışın ve mutluluğun işareti olarak görülmüştür. Kaplumbağa, Göktürk devletinde hanedan simgelerinden birisiydi. Gök unsurları ile ilişkilendirilirse olumlu özelliklerle anılır, yer unsurları ile ilişkilendirilirse olumsuz özelliklerle anılır. Yer unsurları ile ilişkilendirilen kaplumbağa, zorluğun, sıkıntının, şanssızlığın simgesi olur. Kaplumbağa İslâmiyet’ten sonra özellikle Kelile Dimne hikâyeleri ve minyatürlerinde karşımıza çıkar¹⁷⁸¹.

B. Edebiyatımızda Kaplumbağa:

Kaplumbağanın kültürel yönden bilinen olumlu ve olumsuz özellikleri edebiyatımıza da yansır. Ancak edebiyatımızda kaplumbağa daha çok olumsuz özellikleri vasıtasıyla yer alır. Şairlerimiz tarafından hakir görülen bir hayvan olur. Zorluğun, sıkıntının, çilenin karşılığı olarak kullanılır.

C. Kaplumbağa İle İlgili Genel Özellikler:

1. Kaplumbağa-Kabuğu/İnsandan Çekinmesi:

Kaplumbağanın çok sert ve kemiksi bir kabuğu vardır. Bu kabuk onu dış etkilere karşı korur. Kaplumbağa yolda izde bir kişi görürse kendine bir kötülük geleceğini düşünerek bedeni dışında olan en zayıf organı olan başını kabuğunun içine çeker. Tehlikenin geçtiğine kanaat getirince tekrar başını dışarı çıkarır. Âşık Ömer, kaplumbağanın bu özelliğini bir destanında işler. Şair, kaplumbağanın insan görünce başını kabuğuna çekmesini utanma olarak yorumlar:

Mikdârı küçüktür gerçi karınca

¹⁷⁷⁸ Cemâl Kurnaz, *Hayalî Bey Dîvânı'nın Tahlilî*, s.528-29.

¹⁷⁷⁹ Melike Erdem Gündüz, *Ahmedî Dîvânı'nın Tahlilî*, s.216.

¹⁷⁸⁰ *Hayat Ansiklopedisi*, “Kaplumbağa” mad., C.12, s.223.

¹⁷⁸¹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., s.149-50.

Niydüğün bilirsın zahmın urunca
Gör kaplumbağanyı âdem görünce
Hacâbetle başın çeker hırkaya
Âşık Ömer, s.6, D., 1/13.

2. KERTENKELE:

Kertenkeleye Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde kertenkele, kartankala, kisartki, kesirtke, keseldirik, kaltakesak, katla yılan, hajjik, kaslançük; keler (kertenkelelerin genel adı), kelesken, keleskı ve keles adları verilir¹⁷⁸².

Kertenkeleler, omurgalı hayvanlardandır. Sürüngenler sınıfının pullu sürüngenler takımına giren bir alt takımıdır. Üzerleri pullu olan kertenkeleler, çok büyük bir gruptur. Kertenkelelerin beş parmaklı olan ayakları çok gelişmiş olup, kuyrukları uzun ve sivridir. Göz kapakları çok hareketlidir. Ağızları birbirine kaynaşmış olduğundan genişleyemez. Kulak kepçeleri olmamasına rağmen, kulak zarları ve boşluğu vardır. Kertenkelelerde bir göğüs kemiği, iki kürek kemiği ve iki veya dört bacak bulunur. Kertenkeller, genellikle zehirsiz ve etçildirler. Her çeşit omurgalı hayvan, böcek ve kuş yumurtası ile beslenirler. Uzun tırnakları sayesinde ağaçlarda ve kayalarda kolaylıkla dolaşırlar. Çevik ve hareketli hayvanlardır. Kertenkelelerin kuyrukları koptuğu zaman tekrar gelişir. Kertenkeleler, yeryüzünün her yanında yaşarlar. Yumurta ile çoğalırlar ve kış uykusuna yatarlar. Gözler başın iki yanındadır. Koklama sinirleri dil ve damakta bulunduğundan diliyle koku alır. Kertenkeleler besinleri çiğnemediği yuttuğundan pek ağır sindirirler ve uzun süre açlığa dayanırlar. Yurdumuzda rastlanan başlıca kertenkele türleri şunlardır: Benekli kertenkele, çevik kertenkele, çizgili kertenkele, çayır kertenkelesi ve duvar kertenkelesi¹⁷⁸³.

A. Kültürümüzde Kertenkele:

Kültürümüzde kertenkeleler timsah ve yılan gibi süse ve giyim eşyasına hammadde olurlar. Bu husus bizim kültürümüze has bir durum değildir. Kültürümüzde hayvanların bedenlerinden elde edilen birçok ilaç ya da hayvan organlarının uygun bir yöntemle kullanılmalarıyla gerçekleşen sayısız tedavi yöntemi mevcuttur. Örneğin, eskiden Tunguzlar, doğum yapan kadının karnının üzerine bir kertenkele koyarlarmış. Kertenkele ile ilgili bir başka inanış hayvan işaretleriyle ilgilidir. Buna göre eğer birisi (Vogul) bir kertenkeleyi kuyruğunu kaybettiği anda görürse bu bir akrabasının öleceğinin habercisi sayılmış¹⁷⁸⁴. Bir diğer halk inanışına göre yılan, zehrini kırkayak nevinden olan sarı çiyandan veya kertenkeleden almış¹⁷⁸⁵.

Peygamberimizin mucizelerinden birisi de kertenkeleye konuşması mucizesidir. Buna göre bir gün bir bedevi, Hz. Muhammed'in meclisine gelmiş ve avladığı kertenkelenin onun peygamber olduğunu doğrularsa iman edeceğini söylemiş. Kertenkelenin iman etmesi üzerine bedevî, Allah'a ve resulüne iman etmiş¹⁷⁸⁶.

¹⁷⁸² Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.468-69; İlhan Çeneli, " Divanü Lügat-it Türk'te Havyan Adları ", *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 1-2, Ank.,c1973-75, s.110.

¹⁷⁸³ *Türk Ansiklopedisi*, " Kertenkele " mad., MEB Yay., C.21, s.500-01.

¹⁷⁸⁴ Jean Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yay. İst.,2005, s.77, 165.

¹⁷⁸⁵ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hzl: Cemâl Kurnaz, MEB Yay., İst., 1996, 384.

¹⁷⁸⁶ Melike Erdem Gündüz, *a.g.t.*, s.216.

B. Edebiyatımızda Kertenkele:

Edebiyatımızda kertenkele, sürünmesi, tırmanması, pullu olması vs. dolayısıyla ele alınır. Elazığ bölgesine ait bir bilmece örneğinde kertenkelenin bazı özellikleri verilmektedir. Sürünmesi, tırmanmasına ve süsüne vurgu yapılmıştır:

Kıvrılarak sürünür,
Yılan değil.
Düz duvara tırmanır,
Cambaz değil,
Pul takınmış, süslüdür,
Gelin değil¹⁷⁸⁷.

C. Kertenkele İlgili Genel Özellikler:

1. Kertenkele-Mekân/Zikir:

Kertenkele ile ilgili şiir örneğine Âşık Ömer'in " Havyalar Destanı "nda rastlanır. Bu destan örneğinde kertenkelenin kırlarda da yaşadığı gerçeği verilir. " Kertenkele durur kırlarda Hak'a." deyişi onun yukarıda anlatılan kıssada Allah'a ve peygambere iman etmesinden dolayı söylenmiş olabilir:

Zehirde galiptir yılana çıyan
Sokunca öldürür âdemi yılan
..... ise merk-i âfet-i cân
Kertenkele durur kırlarda hakka
Âşık Ömer, s.6, D., 1/15.

2. Kertenkele-Tür:

Âşık Ömer, bir başka destanında kertenkele türünün genel adı olan " keler " sözcüğünü kullanır. Keler, kertenkele ailesinin tümüne verilen bir isimdir. Kertenkele bazı yörelerde " kum kertiş " adıyla da anılmaktadır. Şair dörtlüğün ilk mısrasında " Bak kelerle kirpinin derdine." diyor. Buradaki dert sözcüğünün ilk örnekteki gibi bir zikir vazifesi mi yoksa bir ceza mı pek açık değil. Bu husus açık olmadığı için kertenkele ile ilgili bir başka efsane örneğini burada vermek yerinde olacaktır. Bu efsaneye göre: Nemrut'un Hz. İbrahim'i yakmak için hazırladığı odunu kertenkele üfler ve körükler. Bu sebeple kertenkeleyi öldürenlerin cennetlik olduğuna inanılır. Bu hayvanın durmadan başını sallaması da bu üfleme işleminin devamı olarak açıklanır¹⁷⁸⁸:

Bak kelerle kirpinin derdine
Tâ beseher kurbağanın virdine
Atmasalar Kaf dağının ardına
Yıkardı âlemi hemân ejderhâ
Âşık Ömer, s.5, D.

¹⁷⁸⁷ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1979, s.167.

¹⁷⁸⁸ Adem Yaldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2002, s.107.

3. TİMSAH:

Timsaha, Türkçe ve diğer Türk lehçelerinde, timsah, krodil; nek; Arapçada timsah (ç. temasih), Farsçada neheng (ç. nehengân) isimleri verilir¹⁷⁸⁹.

Timsah, timsahgiller familyasından iri yapılı, hem su da hem karada yaşayabilen bir hayvandır. Etobur bir hayvan olup yiyecek türüne insanlar da dahildir. Timsahın alt çenesi hareket etmez, üst çenesi ise çok açılır. Çenesi çok kuvvetlidir, timsah, avını ağzına aldığı anda onu ezer ve çiğnemenen yutar. Timsahın fiziki yapısı kertenkeleyi andırır. Sıcak ve bataklık bölgeleri hayvanı olan timsah, halk arasında canavar olarak telakki edilir. Vücudu kemiksi pullarla örtülüdür. Karada da yürümesini sağlayan dört ayağı vardır. Timsah, suda yüzerken kuyruğu dümen görevi görür. Timsahın gözleri, burun delikleri ve kulakları başının üst kısmındadır. Bu durum onun yüzerken etrafı rahatça görmesini sağlar. Timsahın 23 türü bilinmektedir. Timsah, yumurtlayarak çoğalır¹⁷⁹⁰.

Timsahın büyük bir ağzı vardır. Üst çene ve alt çenesinde azıları vardır. Bu azıların aralarında küçük dörtgenler şeklinde dişleri bulunur. Timsah, uzun diLli, sert ve sağlam sırtlı bir hayvandır. Çiftleşmek için karaya çıkar. Bu esnada eşiyle karnını birbirine dayar. Timsahın elleri ve ayakları kısadır. Etobur bir hayvan olan timsah, avını yedikten sonra karaya çıkarak ağzını açar. Bunun sebebi dişleri arasında kalan gıda parçalarını temizletmektir. Çünkü bunu bilen ve bekleyen bir cins kuş, bu artıkları yemek suretiyle rızıklanır ve aynı zamanda timsahın dişlerini temizlemiş olur. Bu işlem esnasından timsah, ağzını kesinlikle kapamaz. Timsah, kışın dört ay süreyle su yüzünde hiç görünmez. Böyle yırtıcı bir hayvanın düşmanı kelb-i bahri denilen bir hayvandır. Timsah, ağzı açık uyurken deniz köpeği bu anı kollar, çamura bulanır ve üzerindeki çamuru kuruttuktan sonra timsahın ağzına girer. Hiç fark ettirmeden karnına kadar girer. Burada bağırsaklarını yemeğe başlar. Timsah ölünce de karnını hep yer¹⁷⁹¹.

A. Kültürümüzde Timsah:

Kültürümüzde timsah, belirli özellikleri vasıtasıyla mitoloji, tasavvuf, din, rüya, tıp ve tabiat gibi konu ve alanların içinde yerini alır. Timsah, sosyal hayatımıza derisinden yapılan çanta, ayakkabı, cüzdan, kemer vb. eşyalarla girer¹⁷⁹².

Türklerde her biri bir hayvanın ismiyle anılan on iki yıllık bir devre esasına dayanan Havyan takvimi kullanılmıştır. Türkler on iki çeşit hayvanın adını alarak on iki aya ad olarak vermişlerdir. Bu Eski Türklerde tarihleri belirleme yani hesaplama sistemidir. (Bkz. Kara Hayvanları) Bu yıllardan bir de “ nek ” yani timsah yılıdır. Türkler her bir yılın bir hikmeti var diyerek, bu yılları uğurlu saymışlardır. Sözelimi timsah yılına girildiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş. Çünkü timsah, suda yaşar¹⁷⁹³.

Eski tıpta, timsahın bazı organları veya bunlardan yapılan maddeler hastalık tedavisinde kullanılmış. Söylenildiğine göre timsahın ödü sürme gibi göze çekildiğinde gözdeki beyazlığı giderirmiş. Ciğeri buhur yapılsa sara hastalığına iyi gelirmiş. Ayrıca timsah gözü göz ağrısına, yağı kulak ağrısına iyi gelirmiş¹⁷⁹⁴. Halk inamışına göre rüyada timsah

¹⁷⁸⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.892-93; İlhan Çeneli, *a.g.m.*, s.101, 114.; Ferit Devellioğlu, *a.g.s.*, s.819, 1110.

¹⁷⁹⁰ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, “ Timsah ” mad., C.16, s.277.

¹⁷⁹¹ Kemâleddin Demiri, *Hayatül-Hayvan*, Meral Yay., İst., 1973, s.87-88.

¹⁷⁹² İlhan Ayverdi, Misalli Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yay., C.3, s.3170.

¹⁷⁹³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.170.

¹⁷⁹⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.88.

görmek hayra yorulmaz. Timsah tarafından ısırılıp uzvunu kaybettiğini görmek kıymetli bir varlığın kaybolacağına; su içinde yüzen bir timsah görmek düşmana işaret eder¹⁷⁹⁵. Timsahın yağı, mum ile yoğrularak fitil yapılırsa ve nehirde yakılırsa o nehirdeki kurbağalar, ses çıkarmazlar¹⁷⁹⁶.

B. Edebiyatımızda Timsah:

Edebiyatımızda timsah, denizde, gölde, okyanusta yaşaması, insanları yemesi, ondan korkulması gibi özellikleri dolayısıyla söz konusu edilir. Saç, gemi, akıl için benzetilen olur. Tasavvufî olarak, âşık, aşk denizinde bir timsah şeklinde tasavvur edilir. Şiirlerde geçen “neheng-i nûr- sîmâ ” terkibi ay ve güneşi hatırlatır. Akıl da timsaha benzetilerek, onun aşk denizinin enginliğini anlayamayacağı söylenir¹⁷⁹⁷. Ayrıca timsah, vahşiliği ve yırtıcılığı sebebiyle dert ve belâ olarak tasavvur edilir¹⁷⁹⁸.

C. Timsahla İlgili Genel Özellikler:

İncelenen şiir örneklerinde timsahla ilgili özelliklere Fehîm’in bir kasidesinde rastlandı. Timsahın Halk şairlerimizce işlenmemesi, ninni, bilmece ve türkülerimize yansımaması onun özellikle Anadolu kültürüne yabancı olmasından ileri gelebilir.

1. Timsah-Mekân:

Timsah ırmak, göl ve bataklıklarda yaşayan bir hayvandır. Aşağıdaki şiir örneğinde onun denizde yaşadığı da anlaşılır:

Âferîn seyf-i yedullâh kim neheng-i tîgüne
Eyledün girdâb-ı bahr-ı hûn-ı a’dâdan kırâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/44.

2. Timsah-Vahşiliği/Yırtıcılığı:

Fehîm, aşağıdaki beytinde, kılıç, kan, deniz, düşman gibi kelimeleri kullanarak hem timsahın yaşam yeri olan denize, hem de onun vahşiliğine, savaşçılığına ve yırtıcılığına vurgu yapmıştır. Bu beyitte bir tasvir söz konusudur. Su içinde avını ağzına almış bir timsah ve avını parçalarken timsahın etrafı avından çıkan kanlarla dolar. Bu anda dahi mücadelenin devam etmesi ve timsah kılıcının kanlı suya batıp çıkması bir anaför meydana getirir. Bu anaforda şairimiz, tarafından timsah kılıcının kını olarak tasavvur ediliyor. Fehîm, bu şiirinde bir manzarayı çeşitli hayal ve teşbihlerle anlatmaktadır:

Âferîn seyf-i yedullâh kim neheng-i tîgüne
Eyledün girdâb-ı bahr-ı hûn-ı a’dâdan kırâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/44.

D. Timsah İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Timsah-Kılıç:

Şair, timsahla kılıç arasında şekil, renk ve hareket yönüyle ilgi kurmuştur. Timsahın kalından inceye doğru giden vücut yapısı, vücut kenarlarının inceliği ve kuyruğunun sivriliği bu benzetmede ana temayüllerdir. Ayrıca timsahın avını yakaladığı andaki hareketleri ile kılıç savaşında kılıcın hareketleri arasında benzetme kurulmuştur:

¹⁷⁹⁵ Figen Oskay, *Büyük ve Modern Rüya Tabiri*, s.405.

¹⁷⁹⁶ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.88.

¹⁷⁹⁷ Cemâl Kurnaz, *Hayalî Bey Dîvânı'nın Tahlilî*, s.528-29.

¹⁷⁹⁸ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlilî*, s.429.

Âferîn seyf-i yedullâh kim neheng-i tîgüne
Eyledün girdâb-ı bahr-ı hûn-ı a'âdan kırâb
Fehîm-i Kadîm, s.130, K., 5/44

4. YILAN:

Yılana, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde yılan, ilan, jılan, cılan, jılan; yılan, çılan, ilan; Arapçada hayye, hayâ (ç.hayyât), ef'i, ef'a (en yılan, gerek yılanı) isimleri; Farsçada mâr (ç.mârân) ismi verilir¹⁷⁹⁹.

Yılanlar, sürüngenler sınıfının en önemli üyesidir. Uzun vücutlu, bacaksız, bazıları zehirli dişlere sahip sürüngenlerin genel adıdır. Yılanların boyları, 1-11 metredir; ağırlıkları 50 kg'a kadar çıkabilmektedir. Gövdelerindeki pullar, ayak görevi görür. Yılanlar, pulları ileri doğru hareket ettirip dikerek ilerler. Buldukları çevreye kolayca uyum sağlarlar. Her renkte bulunabilirler. Yılanların dilleri çatallı olup alt çenedeki bir yarıktan dillerini uzatıp, çekebilirler. Dış kulak deliği ve zarı yoktur. 3 bine kadar bilinen türü vardır. Ömrü 10 ile 30 yıl arasında değişir. Yılanlar, kertenkele, fare, sincap, tavşan, kuş vb. hayvanları yerler¹⁸⁰⁰.

Yılanlar, sonbaharda kuytu yerlere çekilerek kışı hareketsiz geçirirler. Buna “ kış uykusu ” da denir. Yumurta ile çoğalırlar. Erkek avlanmaya çıktığında dişisi yumurtayı bekler. Yılanların yumurtasız yavru doğuranları da vardır. Gözleri üç metreden ileriye göremez. Yavrularının gözü kördür. Bunlar yumurta ve karınca yiyerek beslenirler. Yılanlar dilleri ile koku alırlar. Dışarı salınan dil içeri çekilerek durum tespiti yaparlar. Isı his organları ile canlıların yerini tespit edebilirler. Yeryüzünde gövde oranına göre yilandan kuvvetli hayvan yoktur. Başının göğsüne kadar olan kısmı bir deliğe girdiğinde, onu çekerek oradan çıkarmak mümkün değildir. Kuyruğu kopar, fakat kendisi çıkmaz¹⁸⁰¹. Yılanlar, avlarını ya vücutlarıyla sıkarak ya da ağızlarıyla yakalayarak ezer ve yutarlar. Seyrek yerler. Yılın 290 gününü aç geç geçirebilirler. Yılanların mide suları zehirlidir. Yılanlar ısırırsa, zehirli su sebebiyle ısırılan yer acır ve şişer. Zehirli olanların başı üçgendir. Ön çenede uzun, oluklu zehir dişleri vardır. Bunlar geriye doğru yatıktır. Yılanlar, güneş altında yatmayı severler. Salgı bezleri olmadığından yılanların derileri kurudur. Derilerini büyüme zamanlarında değiştirirler. Yılanların en büyük düşmanları kedigillerdir. Ayrıca yırtıcı kuşlar, yılanların baş düşmanlarıdır¹⁸⁰².

Yılanların otuz tane ege kemiği vardır. Yılanlar, otuz yumurta yumurtlarlar. Ancak bunların çoğunu karıncalar telef eder. En zehirli ve dolayısıyla en öldürücü olanı engerek yılanıdır. Engerek yılanı, kumlu yerleri sever, yumurtalarının bazıları yeşil, siyah ve beyaz; bazıları da noktalı olur. Bunun sebebi belli değildir. Yılanların bilinen tarzda bir çiftleşmesi yoktur. Birbirlerine sarılıp dururlar. “ Boğa yılanı ” denilen türü oldukça büyük ve avlarını canlı canlı yutan cinstendir. Avlarını sıkarak kemiklerini kırar. Yılanlar soktuktan sonra arka üstü dönerler. Bunun sebebi rüzgâr yutarak açlığını gidermeye çalışmaktır. Yılanlar su ihtiyacı da hissetmezler. Çıplak insandan kaçır, ateşe yaklaşır. Gözleri görmez olursa “ raziyan ” denilen ota gözlerini sürerek kendini tedavi eder¹⁸⁰³.

¹⁷⁹⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, s.988-89; İlhan Çeneli, a.g.m., 122; Ferit Devellioğlu, a.g.s., s.204-05, 349, 580.

¹⁸⁰⁰ Hayvanlar Ansiklopedisi, “ Yılan ” mad., C.2, Hayat Yay., s.481.

¹⁸⁰¹ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.118.

¹⁸⁰² Türkiye Rehber Ansiklopedisi, C.18, s.174, 177.

¹⁸⁰³ Kemâleddin Demiri, a.g.e., s.117-18.

A. Kùltürümüzde Yılan:

Kùltürümüzde yılan diğer kùltürlerde olduğu gibi geniş yer tutar. Onlara uygun masallar, efsaneler, inançlar oluşmuştur. Yılanın mitolojideki en yaygın ismi “ ejderha ”dır. (Bkz. Ejderha Mad.) Halk arasındaki bir inanışa göre define ve hazinelerin bekçileri yılanlardır. “ Yılan gence erse onu terk etmez.” atasözü bu inanışa mukabil söylenmiştir. Ayrıca kùltürümüzde yilansız bir hazine isteyeninin aklının yitik olduğu olduğuna kanaat getirilir¹⁸⁰⁴. Yılan, her zaman kötünün ve kötülüğün sembolü olarak anılır. Yılanların yüz yıl yaşadktan sonra ejderhaya dönüştükleri inanışı bu durumu destekler¹⁸⁰⁵. Kùltürümüzde yılan özellikle Hz. Âdem, Süleyman Peygamber kıssalarındaki rolü ve Dahhâk münasebetiyle zikredilmektedir. Bu münasebetler yeri geldikçe işlenecektir. Halk arasında yılanın deri değiştirmesi “ posttan çıkmak ” tabiri ile; uzanıp sokması “ sünmek, sunmak ve itale ” tabiri ile ifade edilir. Yılan, hazinenin içinde bulunduğundan hazinenin tılsımı o olur. Zehirli bir hayvan olduğu için bu zehrin panzehiri de önem kazanmaktadır. Bu panzehire “ tiryak ” adı verilir. Bu da yine yilandan elde edilir. Bu durum kùltürümüzde bir iş sahasına dönüşmüştür. Tiryak satıcıları adı altında bir kol oluşmuştur. Eskiden tiryak satıcıları, panzehiri bir hokkaya koyup boyunlarına yılan dolayarak bunları satarlardı¹⁸⁰⁶.

Yılan tabiatı gereği soğuk bir hayvandır. Yılan denilince akla kötülük gelir. Mesela Kelile ve Dimne’ de bir avcı ile yılanın hikâyesi anlatılır. Bu hikâyeye göre, bir gün, bir avcı yanan ormanlık içinde yanmak üzere olan bir yılan görür. Onu bir uzun çubukla kurtarır. Kurtulan yılanın oracıkta avcıyı soktuğu, avcının ona: “ Senin hayatımı kurtardım, sen benim hayatıma kastettin. Sana ne kötülük yaptım.” demesine karşılık, yılan : “ Sen beni kurtarıırken yılan olduğumu biliyordun. Ben yaratılışımın gereğini yaptım.” der¹⁸⁰⁷.

Yılanın kùltürümüzde çoğu zaman menfi bir karakter çizdiği görülür. Halk arasında özellikle Hz. Âdem ve Havva’nın cennetten çıkmasına vesile olduğu ve sürünür hale bu yüzden geldiği inanışı sıkça anlatılır. Rivayete göre şeytan, Hz. Âdem cennette iken onu kandırmak için hileler düşünmüş. Cennete girebilse Hz. Âdem’e yasak meyveden yedirip, onu da günahkâr etmeye çalışacakmış. Cennet’in kapıcısı yılanmış. Şeytan bir şekilde yılanı kandırmış. Yılan, Şeytan’ı sırtına almış ve kimse görmesin diye sürünerek Cennet’e girmiş. Şeytan, Hz. Âdem’ yasak meyveden yedirmiş. Hz. Âdem, bu sebeple Cennet’ten kovulmuş. Allah, yılanı da cezalandırmış ve mademki sürünerek girdin kıyamete kadar sürün, demiş. Yılanın ayakları kaybolmuş ve o gün bu gün sürünürmüş¹⁸⁰⁸. Hz. Süleyman’ın bir zaman bütün hayvanata, ins ü cine hükmettiği gerek Kur’ân’ da gerekse hadis ve rivayetlerde belirtilir. Âşık Ömer aşağıdaki dörtlüğünde bu inancı işler:

Bir zaman şâh iken vahş u tûyûra
Fermânı yürüdü mâr ile mûra
Ecel câmin içip girdi kubûra
Hükmederdi ins ü cinne Süleymân.

Âşık Ömer, s.12, D., 3/21.

Mûsâ Peygamber’in birçok mucizesi ve kıssası edebiyatımıza ve kùltürümüze girmiş ve bir hayli yaygın bir biçimde kullanılmıştır. En çok sözü edilen mucizelerinden birisi de esasının yılanı dönüştürmesi mucizesidir. Zamanında Mûsâ Peygamber, Firavun tarafından

¹⁸⁰⁴ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.529.

¹⁸⁰⁵ Melike Erdem Gündüz, *a.g.e.*, s.215.

¹⁸⁰⁶ Mehmet Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı’nın Tahlili*, s.270.

¹⁸⁰⁷ Beydeba, *Kelile ve Dinme*, Ter.: Ömer Rıza Doğrul, s.221.

¹⁸⁰⁸ Saim Sakaoğolu, *101 Anadolu Efsanesi*, s.31-35.

sihirbazlıkla suçlanmıştı. Hz. Musa'nın sözleri ve yaptıkları Firavun'a göre sihirdi. Bu duruma o çağın sihirbazlık yönünden ilerlemesi de etki etmiştir. Firavun, çevredeki bütün sihirbazları çağırıp onu küçük düşürmek ister. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bırakırlar ve her bir ip, yılan olup harekete başlar. Bu sırada Allah, Hz. Mûsâ'ya Firavunla yarışması için, işaret, ışık ve yol gösterir. Hz. Mûsâ ile Cenab-ı Allah'ın mukabelesinden gaipten bir ses: “ Yâ Musa! Gerçekten ben, üstün ve hikmet sahibi olan Allah'ım! Bırak âsânı ! diye nida olundu. (asanın) çevik bir yılan gibi hareket ettiğini görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı. “ Yâ Mûsâ! Korkma; zira peygamberler benim yanımda korkmazlar!¹⁸⁰⁹. Bu yılan sonunda büyük bir yılan olup diğer bütün yılanları yuttu. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde hem bu olaya telmih yapmakta hem de hadiseden sonra Hz. Mûsâ'ya halkın inandığını Firavun'un tahtının ise yerle bir olduğunu söylemektedir:

Kıldı Fir'avun çün Beni İsrâil'i gayet zebûn
Sihri ibtâl eyleyüp olup âsâ ejder nümûn
Kasdedüp mel'ûnu hem tahtından etti sernigûn
Kıldı Mûsâ mu'cizeyle Hakkı izhâr ol zaman
Âşık Ömer, s.256, Murab., 441/4.

İslâm Dini'nin yılan ve akrebe bakışı menfidir. Her ikisini de zararlı olarak telakki eder. İbn-i Ömer (r.a.) bir hutbe sırasında Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet eder: “ Ashabım, siz yılanları öldürünüz! Ve özellikle arkasından iki beyaz çizgili cinsiyle, kuyruksuz engerek yılanını öldürünüz.” Bu iki cins yılanın kaktığı anda gözün nurunu giderdiği, yüklü kadın da çocuğunu düşürdüğü söylenir. Yine bir başka rivayete göre Hz. Peygamber bir sefer sırasında şöyle dua eder: “ Yâ 'arz, benim Rabb'im, senin Rabb'in olan Allah'tır; Allah'a sığınırım senin şerrinden ve sendekinin şerrinden ve senin üzerinde debelenenin şerrinden ve Allah'a sığınırım, Esed'den, esvedden ve yilandan ve akrepten ve beldenin sakınlarının doğuranın ve doğurduğunun şerrinden.”¹⁸¹⁰.

Halk kültüründe her ne kadar yılan müspet değilse de, birçok yılanın kutsal olduğuna, ona zarar vermeyince, onun da zarar vermediğine inanılır. Sütü çok seven ve içen yılanın, içmediğine zehir kustuğunu, kendisine iyiliği dokunanlara bu sütü içecekleri zaman onlara mani olduğuna inanılır. Konya, Mardin Kaleleri'nin duvarlarında yılan motifleri vardır. Ayrıca Konya Meram Hamamı'nın kapısında da yılan motifi vardır. Birçok şifâhanelerin kapısındaki yılan motifleri bulunması onun hem müspet yönlerine hem de bazı hastalıklara iyi geldiğine olan inanıştan ileri gelir¹⁸¹¹. Çünkü yılanın, tedavi, sihir, büyü gibi alanlarda kullanıldığı bilinir. Nitekim Fehîm, bir beytinde bu duruma değinir:

Benem ol sihr-şîve şâ 'ir kim
Hâme itdüm zebân-ı surbânı
Fehîm-i Kadim, s.202, K., 17/32.

Yılanın bazı rahatsızlıklara iyi geldiği, tedavilerde yılanbaşı, gözü, eti, kemiği ve derisi kullanıldığı söylenir. Yılanın dişi, hummaya tutulmuş bir kimsenin üzerine asılsa, rahatsızlığı geçer, diş ağrısını kesermiş. Eti, beş duyuyu güçlendirir, çorbası göze iyi gelirmiş. Su yılanının derisi, elbise arasına konsa güve gelmezmiş¹⁸¹². Yılanının karşısında kalan avı kıpırdayamaz adeta büyülenirmiş. Bundan dolayı yılan gözünün büyüleyici bir güç taşıdığına

¹⁸⁰⁹ Elmalı Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî*, Şenyıldız Yay., Neme Süresi 27/9-10, s.378.

¹⁸¹⁰ Elmalı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, s.6334.

¹⁸¹¹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.118, 121.

¹⁸¹² Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.118.

inanılır. Anadolu'da büyü ve nazardan korunmak için yılanın eti, kemiği, derisi ve gözü kullanılmış¹⁸¹³.

Kültürümüzde ve diğer birçok kültürde yılan, hekimliğin sembolüdür. Yılanın keskin bakışı, dikkate; deri değiştirmesi kendini yenilemeye yorulur. Orta Asya Türklerinde “ birbirine sarılmış çifte yılan ” motifi saadet sembolüdür. Bundan dolayı hükümdar armalarına, mabetlere ve Darü’ş-şifâlara çifte yılan motifi işlenmiştir. Selçuklu dönemi hastanelerine Darü’ş-şifa denildiğini ve kapılarında çifte yılan motifi bulunurdu. Bu hastanelere kültürümüzde “ mârifistan ” denildiği de bilinir¹⁸¹⁴. İnanışa göre yılanı görenin vücudu titremiş, yılan ayağını görmek ise cennetlik olma, sağlığında ise bey olma anlamına gelirmiş. Hâlbuki yılan sürüngenlerdendir ve ayağı yoktur. Bir başka inanışa göre yılanın ağzına insan tükürüğü damlatılırsa ölmüş. Yılan ve akrep gibi zararlı hayvanların zümrüt taşından kaçtıkları söylenir. Bir inanışa göre gömülü hazineleri kimsenin bulmaması için tılsım yapılmış. Ekseriya define üzerine bekçi bir yılan konurmuş. Bu yılan, defineyi ancak kırk yıl beklemiş. Bu süre bitince tılsım bozulmuş. Dilimizde bu durum için “ şerbetli ” tabiri kullanılır. Yılan, akrep gibi zehirli hayvanların sokmaması için “ ocak ” olanlar okuyup üfleterek şerbetlerler. Buna “ efsunlama ” da denir. Bu efsunlama şeyhten izin alınarak muâfiyet kazanmak demektir. Bir halk inanışına göre yılan zehrini, nisan yağmurundan, çiyandan veya kertenkeleden almış¹⁸¹⁵. Yılanın ağzındaki zehrin bir başka sebebi şöyle açıklanır: “ Ol vakt ki buğdaydan yedi ve yeryüzüne kustu. Ol kusmaktan agu ağacı bitti. Ve ol ağacı yılan geldi, yedi. Ol sebepten yılan ağzından agu oldu.” İnanışa göre yılanın Şeytan’a yardım etmesi dolayısıyla ona yeraltında yaşaması, toprak yemesi ve başının görüldüğü yerde ezilmesi cezaları verilmiş¹⁸¹⁶. Yılan aynı zamanda On iki Hayvanlı Türk Takviminin yıl simgelerinden biridir¹⁸¹⁷.

Halk arasında, insan karakteri ile ilgili tespitler yapılmış, onun tehlikesine dikkat çekilmiştir. İnsanı ve yılanı bir araya getiren bir fıkra örneğinde farklı bir yorum ve hicivle bu husus dile getirilmiş. Buna göre: Bir gün yılanla, köseyi bir çuvala koymuşlar. Yılan bağırmağa başlamış: “ kurtarın, köse beni ısıyor ”¹⁸¹⁸. Rüya tabirlerinde yılanlar iyiye yorulur. Ölmüş bir yılan görmek, düşmandan kurtulmaya; su yılanı görmek mala kavuşmaya; yılan görmek, devlete, mala, evlada ve kadına işarettir. Ağaç ekin arasında yürüyen yılan sele; eşinin yılan doğurduğunu görmek asi evlada; yılanın soktuğunu görmek, düşmanın malına sahip olmaya; yılan tarafından yutulmak saltanata işarettir¹⁸¹⁹. Yılanın ısırıldığı yere uygulanacak tedavi hakkında bazı bilgiler vardır. Mesela yılan tarafından ısırılan kişinin, ısırılan yılanı yakalayıp karnını yarması ve o yere vurması önerilir¹⁸²⁰.

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tıp fakültelerinin amblemi yilandır. Yılan hekimlikten başka, eczacılık ve diş hekimliğinin de sembolü sayılmıştır. Orta Asya’da yılan motifi çok kullanılır. Yılanın özellikle uğur, bereket, sadet ve sağlık getirdiğine inanılmaktadır. Günümüzde Anadolu’da bulunan birçok yılanlı göl, yılanlı çermik gibi isimleri taşıyan yerlerde canlı yılanların tedavi edici özelliğinden faydalanılmaktadır¹⁸²¹. Ben, 1996 yılında Bayburt’un Kırkpınar Köyü’nde her yıl geleneksel olarak yapılan yılanlı tedavi

¹⁸¹³ Fuat Yöndemli, “ Yılan Motifi ”, *Türk Kültürü*, S.299, s.178.

¹⁸¹⁴ Fuat Yöndemli, *a.g.m.*, s.178.

¹⁸¹⁵ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, MEB Yay., Hzl: Cemâl Kurnaz, İst., 1996, s. 384, 460, 479, 510.

¹⁸¹⁶ Aynur Koçak, *Ahmet Bicân’ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, s.383.

¹⁸¹⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.158.

¹⁸¹⁸ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.119.

¹⁸¹⁹ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.124, 132.

¹⁸²⁰ Aynur Koçak, *a.g.e.*, s.384.

¹⁸²¹ Fuat Yöndemli, *a.g.m.*, s.177-79.

yöntemine şahit oldum. Vücudun hastalıklı bölgelerine bu yılanlar koyulup bir süre bekletildi. Özellikle bel, göz, boyun bölgelerine koyuyorlardı. Halk arasındaki inanışa göre bu uygulamanın üç yıl üst üste yapılması gerekirmiş.

Kültürümüzde halk arasında yılanlara verilen isimler vardır. Bunlar: Ev yılanı, su yılanı, karayılan, boz yılan, kör yılan, çingiraklı yılan, kanatlı yılan, boynuzlu yılan gibi. Bunlardan “ ev yılanı ” için halk arasında oluşmuş inanışlar vardır: Huzur ve bereket için her evde bir yılanın bulunduğu inanılır. Bunların öldürülmesi o eve uğursuzluk getirir. Ölen yılanın eşi ötekinin öcün almaya çalışırmış¹⁸²². Yılan derileri değerlendirildiği için çok avlanır. Özellikle çanta, ayakkabı, kemer ve kayış gibi nesnelere yapılır. Bunlardan başka kadınlar saç ipi, kuşak süsü püskül, dululuk yaparlar. Gelinlik kızların çeyizleri, endam aynalarının kenarları da yılan derisindedir. Yılanın kemiklerinden ise gerdanlık, süs eşyası, boncuk ve küpe yapılır. “ Göçerler ” hırızma, yılan dişlerinden küpe veya kolyeler yapıp kullanırlar. Heybe, çanta gibi eşyaların süslemelerinde nakış aralarına eklenir¹⁸²³.

Türkler ve onların çevrelerindeki toplumların mitolojilerinde yılan önemli bir yer utar. Yılanın muhtelif yönleri, İslâm’dan önce olduğu gibi İslâm’dan sonraki Türk tasavvurlarına da yansımıştır. Tarikat mensuplarında aslana binip yılanı kamçı olarak kullanma tasavvuru önemlidir. Eskiden bazı Şamanların yılan kılığına girdiği ve onu taklit ettiği söylenir. Bunların giydiği elbiselerde yılanla ilgili motifler vardır¹⁸²⁴. Kültürümüzde yılanla ilgili batıl inanışlar oldukça yaygındır. Bunlardan birkaçı şöyledir: Yılan dişi bulanın kısmeti açılır; bekârsa evlenir, kuşların çok yılan yemesi kıtlığa işarettir, yılan ölüsünü açıkta bırakmak günahdır, iki yılanı oynaşırken gören cennetliktir, yılan yakılırsa yağmur yağar, rüyada yılan görmek misafir geleceğine işarettir ve yılanı hatırlamak düşmanı hatırlamaktır gibi. Kültürümüzde yilandan korunmak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Tuz okutma, katran dökme, nazarlık, ziyaret toprağı, yılan kemiği asmak, avsulama, cinnet suyu ve tükürükçüler. Evin tavanına asılan yılan kemiğinin yanına leylekgagası da konulmuş. Çünkü leylekler yılan etini çok severler¹⁸²⁵. Bundan dolayı da o eve yılan yaklaşmaz.

B. Edebiyatımızda Yılan:

Yılan, edebiyatımıza ve folklorumuza kendiliğinden girmiştir. Nakışlara desen olmuş, renk olmuş, süs olmuş; örgülere ve el işlerine motif olmuş, arma olmuştur. Yılanın Dahhâk ile olan münasebeti, Hz. Süleyman’ın emrinde olması, Hz. Musa’nın asasına dönüşmesi gibi rivayet ve kıssalar edebiyatımızda sıkça işlenmiştir.

Yılan; rengi, uzunluğu, inceliği, kıvrım kıvrım olması, zehri, yuvası, gibi hususlar dolayısıyla şiirimize yansır. Ayrıca, saç, kılıç, nefis, rakip, ok yara, duman vb. için benzetilen olarak düşünülüp ele alınır. Define ve hazineleri yılanın beklediği inanışı, şiirimiz için sıkça kullanılan bir malzeme olmuştur¹⁸²⁶. Folklorumuzda yılan, bilmecelere ve türkülere girmiştir:

Alaca urgan / Çalıyı dolan,
Dağda karısı / Bedesten derisi var,
Dişi yarık / Sırtı çarık,
Kayış sanar alırsın / Elleme yanarsın,
Uzun ince kalın kısa / Herkes korkar görünce.

¹⁸²² Emin Kuzucular, *a.g.m.*, C.2, s.20-22.

¹⁸²³ Emin Kuzucular, *a.m.*, C.2, s.22-3.

¹⁸²⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.158-59.

¹⁸²⁵ Emin Kuzucular, *a.g.m.*, s.22.

¹⁸²⁶ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s.528

Çaylı köyünde bir kadın hakkında şu türkü söylenir:

Karayılan karnımızda mozular,
Kara almış ciğerlerim sızılar,
Anam diye ağlar körpe kuzular,
Yandım dostlar yandım şu yılanın elinden,
Ölsem de kurtulsam eloğlunun dilinden.

Bu türküde bir halk inanışından bahsedilmektedir. “ yılan çıkması “ denilen tabir karında yılanın bulunması ve hareket etmesidir. Bunun karna nasıl girdiği hakkında çeşitli söylentiler vardır¹⁸²⁷. Bunlardan başka yılan, ninnilerimizde de bir motif olarak kullanılır. Silifke yöresine ait bir ninni örneği:

Yaylaların boz yılanı
Akar bulanı bulanı
Anasının ak doğanı
Ninni kuzum ninni!¹⁸²⁸

Edebiyatımızda yılan ile ilgili atasözü ve deyimlere sıkça rastlanır. Bunlardan en çok kullanılanları şunlardır: Denize düşen yılanı sarılır; düşman dost, yılan derisi post olmaz; düşmanın dilinden, yılanın dişinden; ha dost yarası, ha yılan sokması; ha yılan yarası, ha kumar parası; iyi söz yılanı deliğinden çıkarır; su içene yılan değmez; yılanlara yem olmasın; yılanın ödü, kuşun sütü; yılanla dost ol, kumayla olma; yılan yastığına kalasica gibi¹⁸²⁹. Ayrıca dilimizde görülmeyecek kadar ince anlamda “ yılan ayağı ” ; ince keskin süngü için “ yılan dili süğü ” tabirleri kullanılır¹⁸³⁰.

C. Yılan İle İlgili Genel Özellikler:

İncelenen eserlerde yılan ve onun ile ilgili motiflere Fehîm-i Kadîm ve Âşık Ömer bir hayli yer vermiştir. Karacaoğlan ise yılanı bir dörütlüğünde temas eder. Tezimizde yılan konusu mitolojik hayvanlardan olan ejderhadan ayrı tutulmuştur. (Bunun için bkz. Ejderha mad.)

1. Yılan- Belâ, Kötülük:

Yılan çoğu zaman kötünün ve kötülüğün sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle onun yüzyıl yaşadıkdan sonra ejderhaya dönüştüğü inanışı bunu destekler. Yılan tabiatı gereği soğuk bir hayvandır. İsmi akla gelince insanın içi titrer. Peygamberimizin: “ Ashabım, siz yılanları öldürünüz... ” hadisi onun belâ kaynağı olduğunu belirtmesi açısından önemlidir. Fehîm, bir şiirinde engerek yılanını konu edinir. Onun belâ kaynağı olduğunu söyler. Şair, bu şiirinde yılanın sığınaklarda yaşadığı bilgisini verir ve yılanla sevgilinin saç arasında renk ve şekil yönüyle ilgi kurar. Sevgilinin saçları âşığı avlayan bir avcıdır. Âşığın başının belâsıdır. Engerek yılanı da sevgilinin saç gibi tehlikelidir. Çünkü sevgilinin saçının hayali âşığın gönlündedir. Burada sığınaktan kasıt âşığın gönlüdür. Bu yüzdende gönül, harabe haline gelmiştir. Bu yılanlar için yüzlerce sığınak vardır:

Bir zülfün esîriyim ki eyler

¹⁸²⁷ Emin Kuzucular, *a.g.m.*, C.2, s.22, 25.

¹⁸²⁸ Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1982, s.267.

¹⁸²⁹ Emin Kuzucular, *a.g.m.*, s.21-22, 23.

¹⁸³⁰ *Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., C.6, s.4575.

Ef 'i-i belâya 'arz sad-çâk
Fehîm-i Kadîm, s.222. Trc., I, 5/6.

2. Yılan-Cezalandırılması:

Şüphesiz her şey Allah'ın hükmüyle gerçekleşir. Her şey onu takdiri ile olur. Buna bizim aklımız ve kemalimiz ermez. Allah'ın Meleklerle “ Yeryüzünde bir halife yaratacağım.” demesiyle başlayan süreç, Hz. Âdem'in yaratılmasıyla devam etmiş, Şeytan'ın ona itaat etmemesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim şeytan asileşmiş, Allah da onu lanetlemiştir. Fakat ona kıyamete kadar istediğini yapma fırsatı vermiştir. Şeytan bu fırsattan istifade ederek ilk işi olarak (cezalandırılmasına sebep olan) Hz. Âdem'e bir ders vermek ve onun da cezalandırılmasını sağlamak olmuş. İşte, Şeytan'ı, yılanı ve tavusu bir araya getiren husus bundan sonra başlar. Efsaneye göre tavus, cennette bir kuşken Şeytan'ın cennete girmesine vesile olmuş ve Hz. Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Daha sonra Babil'e indirilip bütün güzelliğine rağmen ayakları ve sesi çirkinleştirilmiştir (Bkz. Tavûs Mad.). Bir başka efsaneye göre ise Şeytan'ı cennete sokan yılanmış. Yılan cennet bekçisi iken Şeytan'a kanmış ve sürünür bir vaziyette Şeytan'ı sırtında cennete sokmuştur. Daha sonraki olay aynen gelişmiş ve yılan da tavus gibi cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmiş. Onu dünyada insanlara zarar vermemesi için ceza olarak yerin altına hapsedilmiş ve sürünür kılmıştır. Böylelikle lanetlenme ile Şeytan bir yana, tavus bir yana ve yılan bir yana gitmiştir:

Rabbenâ her işimiz dâim muvâfıktır sana
Böyle takdir eylemişsin aklımız ermez ana
Recm ile İblîs- Merdûd gitti tâvûs bir yana
Isıhna düştü yılan âh u sergerdân melil
Âşık Ömer, s.211, Murab., 378/3.

3. Yılan-Çıyan:

Âşık Ömer, bir dörtlüğünde yılanın ve çıyanın zehirli hayvanlar olduğunu ve yılanın zehrinin insanı öldürebilecek kadar tehlikeli olduğunu ifade eder. Ancak şair, çıyanın yılanı göre zehrinin daha etkili ve öldürücü olduğunu söyler:

Zehirde galiptir yılanı çıyan
Sokunca öldürür âdemi yılan
... ise merk-i âfet-i cân
Kertenkele durur kırlarda hakka
Âşık Ömer, s.6, D., 1/15.

4. Yılan-Delik, Mezar:

Rivayete göre yılan, (Hz. Âdem'e yasak meyveden yedirmek için) Şeytan'ın cennete girmesine yardım etmiş. Allah, bu hadise üzerine yılanı cezalandırmış ve ona kıyamete kadar sürünme cezası vermiş. Hz. Âdem bir duasında “ Yâ Rabbi, bu yılan, benim cennetten kovulmama vesile oldu, yeryüzünde bana neler yapar. ” diye serzenişte bulunmuş. Bunun üzerine Yaradan, insanların emniyeti için onun yerin altında yuvalanmasını söylemiş. Bunun için yılan yerin altındaki deliklerde yaşarmış. Yılanın yeraltında yaşadığı, gizlendiği, yuvasına delikten girdiği, mezarlıkların boşluklarında barındığı ve cesetlerle beslendiği bilinmektedir. Şiirde bulunan eksikliklerden dolayı şiir tam manasıyla anlaşılabilir. Ancak şiirde geçen mûr, mâr, ten, gıda, ölmek, kefen ” gibi kelimelerden onun deliklerde ve mezarlarda yaşadığı anlaşılır:

...

Derd ü gam sahrasına saldım bu cân ile teni
Hep gıdâyı mûr u mâra ..... ettim serini
Ey Ömer öldükte sarsın ol güzel kefenimi
Âşık Ömer, s.253, Murab. , 440/4.

Aynı mısırada geçen mür ile mâr kelielerinde olduğu gibi şiirinde “ m “ aliterasyonu vardır.

5. Yılan-Düşman:

Zihnimizde kötü ve kötülük, düşmanla anılır. İnsanlara yardım etmeyen, paylaşmayı sevmeyen, devamlı bozgunculuk çıkararak, ortalığı karıştıran kişi ile yılan arasında ilgi kurulur. Düşman tehlikeli hatta öldürücü özelliği yanında muhatabına verdiği korku duygusu dolayısıyla yılanla benzetilir. Bu ikili arasındaki münasebet atasözlerimize de yansır. “ Düşmanın dilinden yılanın dışından ” sözü manidardır. Âşık Ömer, bir şiirinde bu ikili arasındaki benzetmeyi kurarken bir üçüncü şahıstan yararlanır. Âşık, bu üçüncü şahıs için bütün dertlerin onu bulması ve yılanla benzemesi için beddua eder. Bu şiirde “ yılanla benzemek ” tabiri önemlidir. Yılanın görüldüğü yerde başının ezilmesi, ona kin ve nefretle bakılması bu teşbihin temelini oluşturur:

Gece gündüz niyâz ederim Hak’ka
Benim bu derdimi düşmanlar çeke
Çok şükürler olsun Yezdanı Hak’ka
Benzemişsin hemân mâra Salih’im.
Âşık Ömer, s.54, Koş., 84/3.

6. Yılan-Hazine:

Halk arasında define ve hazinelerin bekçileri yılanlardır yönünde bir inanış vardır. “ Yılan gence erse onu terk etmez ” atasözü bu inanış doğrultusunda söylenmiştir. Bir başka inanışta bu sürenin 40 yıl olduğu belirtilir. Buna göre gömülü hazineleri kimsenin bulmaması için tılsım yapılmış. Genelde define üzerine bekçi bir yılan konulmuş. Bu yılan ancak 40 yıl hazineyi beklermiş. Bu süre bitince tılsım bozulmuş. Yılan ve hazine böylelikle serbest kalmış¹⁸³¹. Âşık Ömer, bir şiirinde hazinenin yılanla birlikte anıldığını hatta uzun bir süre beraber oldukları sarmaş dolaş olduğunu belirtir:

Ekseriyyâ dilrübâlar meyli agyâr üstüne
Vâki’ olmuş vird-i gonca ol sebep hâr üstüne
Mâr-ı heftser giysu düşmüş genc-i ruhsâr üstüne
Dâimâ mu’tâdı gencin mâr ile sarmaş dolaş
Âşık Ömer, s.349, Murab.,572.

Dîvân şiirinin hazine sevgili benzetmesi Âşık Ömer’de de görülür. Sevgilinin güzelliği bir hazinedir. Çünkü o hazinenin içinde la’l (dudak), pirûze (hat), inci (diş), yakut (ağız), cevher (yüz)vs. kıymetli mücevherler vardır. Ayrıca hazinin toprağa gömülmesi, yani define oluşu, sevgilinin yedi başlı yılanın saçlarının o tılsımlı hazineyi bekleyişi olarak tasavvur edilir. Bu yedi başlı yılan, yüz hazinesi üzerine bir giysi gibi düşmüş ve onu saklamıştır.

7. Yılan- Hz. Musa:

¹⁸³¹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.479.

Hız. Musa'nın en çok sözü edilen mucizelerinden birisi esasının yılanı dönüşmesidir. Zamanında Mûsâ Peygamber, Firavun tarafından sihirbazlıkı suçlanır. Bundan dolayı Firavun, çevredeki bütün sihirbazları çağırıp onu küçük düşürmek ister. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bırakırlar ve her bir ip, yılan olup harekete başlar. Bu sırada Allah, Hz. Mûsâ'ya Firavunla yarışması için, işaret, ışık ve yol gösterir. Hz. Mûsâ, bunun üzerine elindeki asayı yere bırakır ve asa bir yılanı dönüşüverir. Bu yılan sonunda büyük bir yılan olup diğer bütün yılanları yutar. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde bu hadiseden sonra Hz. Mûsâ'ya halkın inandığını, Firavun'un tahtının ise yerle bir olduğunu söylemektedir:

Kıldı Fir'avun çün Beni İsrâil'i gayet zebûn
Sihri ibtâl eyleyüp olup âsâ ejder nümûn
Kasdedüp mel'ûnu hem tahtından etti sernigûn
Kıldı Mûsâ mu'cizeyle Hakkı izhâr ol zaman
Âşık Ömer, s.256, Murab., 441/4.

8. Yılan-Hz. Süleyman (a.s.):

Süleyman Peygambere Allah tarafından birçok mucize verilmiştir. Kuşlarla, hayvanlarla konuşur, onların dilinden anlar. Ayrıca Cinlere ve rüzgâra emretme yetkisine sahipmiş. Üzerinde İsm-i A'zam (Allah'ın güzel isimleri) yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzüğün taşı kibrît-i ahmerdenmiş. Bunun sayesinde bütün vahşi hayvanları ve kuşları kendisine boyun eğdirmiş¹⁸³². Âşık Ömer bir destanında bu inancı aynen aktarmakta onun hükümünün bütün karınca ve yılanlara geçtiğini söylemektedir:

Sen bu âyîne-i zat-ı meşhûda
Kaddin hamîde kıl baş eğ sücûda
Süleyman olursun mülk-i vücûda
Hükümüne râm olur kamu mûr u mâr
Âşık Ömer, s.12, D., 4/2.

Şair bu dörtlüğünde Süleyman'ı Süleyman yapan gerçeğe dikkat çekmektedir. Kişi Süleyman olup tüm mûr ü mâra hükmetmek istiyorsa Allah'ın önünde bükülmeli, onun için secdeye baş koymalıdır.

9. Yılan-Renk:

Yılanlar farklı renklere sahip sürüngenlerdir. Ancak yılan denilince akla daha çok siyahlığı gelir. Bu durum onun zihinlerdeki korkutuculuğundan olmalıdır. Şairler; ince, uzun ve siyah yılanı sevgilinin saçına teşbih ederler. Özellikle sevgilinin perçemi yani tepede bulunan ve yüze doğru inen kâkülleri renk ve şekil yönüyle hem asa hem de siyah yılan için benzetilen olur. Yılan ile asa arasındaki münasebet bilindiği gibi Hz. Musa'nın mucizesine dayanır. Asanın yılanı dönüşmesi ve kıvraklığı, diğer avlarını yemesi dolayısıyla aşğın gönül kuşunu avlayan kâkül olarak tasavvur edilir:

Tel tel olmuş ey peri semâya benzer perçemin
Hatt-ı ser mâr-ı siyeh âsâya benzer perçemin
Dağıdup bâd-ı sabâ dökmüş mücellâ hattına
Sünbül-i müşk-i Hutun ârâya benzer perçemin

¹⁸³² İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ank., 1989, s.448.

10. Yılan-Şehir:

Yılan-şehir ilgisi bir mekânla ilgilidir. Karacaoğlan bir destanında yılanların çok olduğu bir şehirden bahseder. Bu şehrin Hicaz tarafında yani Arap yarım adasında bulunduğu söylenir. Leylekler bu yılanları yer ve Nisan ayında geri dönerler. Leyleklerin güneye göçü bu vesile iledir. (Bkz. Leylek Mad.) Yılanın bir totem olarak kabul edilmesi ve tıpta sembol olarak kullanılması daha önce belirtilmişti. “ Teb ” şehrinin toteminin yılan olması belki bizi Karacaoğlan’ın dediği şehre ulaştırabilir:

Mestine de Karacaoğlan, mestine,
Dostu olan gül alıyor destine,
Bir şehir var yılan yağar üstüne,
Onu yer de geri döner leylekler.

Karacaoğlan, s.323, D.448/9.

Yılanların baş düşmanı leyleklerdir. Leylekler yılan etini çok sever. (Bkz. Leylek Mad.)

11. Yılan-Zehir (Ağu, Sem, Tiryâk)/ Sokması:

Zehir; vücuda alındığı zaman veya bazı muzır hayvanlar tarafından sokulduğunda, vücudun çalışma sistemini bozan, hatta durduran tabii veya sun’i maddelerin genel adıdır. Yılan, akrep, örümcek, arı, karınca, çıyan, gibi hayvanların sokmasına bağlı olarak zehirlenme olayları görülmüştür. Özellikle engerek yılanlarının ve tropikal bölge akreplerinin sokması tehlikelidir. Öldürücü olabilir. Hemen panzehirle karşılık verilmeli ve gerekli tedbir alınmalıdır. Her mahlûkun zehre dayanabilme gücü ve ölçüsü vardır. İşte bu miktardan fazlası zehirdir¹⁸³³. Günümüzde bazı zehirler hastalıkların tedavisinde ilaç olarak kullanılmaktadır. Örneğin kan pıhtılaşması ve kan kanserinin tedavisinde yılan zehri başarıyla kullanılır¹⁸³⁴. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde yılanın ve çıyanın zehirli hayvanlar olduğunu ve yılanın zehrinin insanı öldürebilecek kadar tehlikeli olduğunu ifade eder:

Zehirde galiptir yılan çıyan
Sokunca öldürür âdemi yılan
... ise merk-i âfet-i cân
Kertenkele durur kırlarda hakka
Âşık Ömer, s.6, D., 1/15.

Zehir öldürücü, kahredici olması sebebiyle, gam, mihnet, acı söz, dert, ayrılık manalarına da gelir. Nitekim şair bir başka dörtlüğünde yaş, zehir, baş, mihnet, devran, aş, kâse, kap gibi kelimelerle ölüm zehrinin yaklaştığını vurgulamaktadır. Ona göre zaman öyle bir hale gelmiştir ki, mihnet yılanın zehri devamlı olarak ölçe ölçe, kâse kâse, tas tas, aşına katılmaktadır. Şair, çektiği sıkıntılar ile yılan zehri arasında bir ilişki kurar:

Ey dirîğa kimse bakmaz oldu asla yaşıma
Gör ne geldi dahi neler gelse gerek başıma
Zehr-i mâr-ı mihneti devrân katuptur aşıma
Ölçe ölçe kâse kâse tâs u kab kab

¹⁸³³ Türkiye Rehber Ansiklopedisi, “ Yılan ” mad., C.28, s.277.

¹⁸³⁴ Fuat Yöndemli, a.g.m., s.179.

D. Yılanla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Yılan, şiirimizde genel olarak sevgilinin saç, kılıç, nefis, âşık, âşığın ahı, yara, ok, rakib, asa, kasırğa, sarsar, felek, kötü kişi vb. benzetilen olarak işlenir.

1. Yılan-Âh:

Yılanla âşığın ahı arasında kurulan ilgi, renk, şekil ve hareket itibariyledir. Yılan şekil yönüyle ince, uzun ve kıvrım kıvrımdır. Ayrıca baş tararı kalın kuyruğuna doğru incedir. Yılan sürünerek hareket eder. Âşığın ahı da böyledir. Gönülden çıkan âh dumanı ince, uzundur. Bu duman ağızdan kalın olarak çıkar ve göğe doğru giderek incelik. Bu yönelmede ah dumanı kıvrımlar çizer ve akarak yükselir. Fehîm, bir beytinde bu benzetmeyi yapar. Sevgili, alıcı kuştur ve her zamanki gibi âşığı yaralamaktadır. Ancak âşık, hakir görülme ve kırılmanın devam etmesi durumunda tehditlerini savurur. Çünkü âşığın gönlü sevgiliye duyduğu aşk dolayısıyla ak kor haline gelmiştir. Ve her daim çektiği sıkıntılar dolayısıyla ah dumanının yılanı burayı mesken eylemiştir. Âşığın kızgınlığının artması durumunda burada barınan ah yılanının ısıdan dolayı kılıç olacağı ifade edilir. Ah dumanı ve yılan renk, şekil ve hareket itibariyle kılıç için benzetilen olur. Ayrıca burada kılıcın ateşe tutulması ve dövülmesi de hissettirilir. Sevgilinin âşığı hakir görmesi kılıcın ateşte dövülmesi gibidir:

Mâr-ı âha oldı âbisten şikest itme dilüm
Şâhbâzum h'vsâr bakma beyzâdan şemşîr olur
Fehîm-i Kadîm, s.420, G., 86/2.

“ Ey doğan kuşum! Ah yılanı yatak olan gönlümü kırma, onu hakir görme, zira, ak kordan, yıldırımından kılıç olur.”

2. Yılan-Atkı:

Yılan ile atkı arasında kurulan ilgi şekil, renk ve uzunluk dolayısıyla. Sevgilinin alın saç, o kadar etkileyicidir ki âşığı her daim yaralamakla kalmaz onun üzerindeki çözgü ve atkıyı yılan haline getirir. Sevgili bunu sihirle yapar. Onun sihri o kadar büyüktür ki üzerinde sanki bir tecelli nuru vardır:

Mâr oldı belâ-yı turasından
Târ u pûd-ı kabâ-yı 'uşşâk
Fehîm-i Kadîm, s.216, Trc, I, 216.

“ Âşıkların çözgü ve atkısı, onun alın saçının belasından yılan haline geldi.”

3. Yılan-Nefis/Gazap:

Gazap, kötülük etmek, cezalandırmak anlamlarına gelir. Yılanın çoğu zaman kötünün ve kötülüğün sembolü olduğu düşünülürse aradaki ilgi kurulmuş olur. Ayrıca nefis insanı esfel-i sâfilin (Cehennem en aşağısı) seviyesine indirecek kadar merhametsizdir. Yılanın da ejderin de merhameti yoktur. İyiliğe kötülükle karşılık verirler. Âşık Ömer, bir dördlüğünde nefsi ejderhaya; gazabı yılanla belirtmiştir:

Dahildir hayvân-ı nâtika insan
Tevâzu ' ehlidir bil ehl-i îman
Kaplan münafıklık tekebbür arslan
Nefsime gazabım ejder ile mâr

Şair, bu dörtlükte lef ü neşr sanatıyla insanın belirli özelliklerini belirli havyalara teşbih etmiştir. Ejderhanın nefise teşbihi acımasızlığının yanında yedi rakamı dolayısıyladır. Ejderha yedi başlıdır. Dolayısıyla da yedi nefsi simgeler. Her bir nefis basamağının kazanılması ejderin alt edilmesi anlamına gelir. Çünkü Allah yolunda ilerlerken bu nefis mertebelerinden geçilir. Bunun için nefse hâkim olmak, onun isteklerin kapılmamak gerekir.

4. Yılan-Saç:

Sevgilin saçı, siyah, uzun, parlak, ince ve büklüm büklümdür. Yılan ile saç arasındaki ilginin asıl sebebi renk ve şekil benzerliğidir. Çünkü yılan da saç gibi büklüm büklüm, uzun, ince ve siyahtır. Bunun gibi yılan-saç ilişkisi çok çeşitli şekillerde düşünülmüş ve tasvir edilmiştir. Özellikle güzelin yüzü, yanağı, hazineye benzetilmekte; saç bu hazineyi bekleyen yılan, ejderha olarak nitelendirilmektedir. Nitekim Âşık Ömer bir dörtlüğünde sevgilinin yüz hazinesini yedi başlı bir yılanın beklediğini söyler. Bu öyle bir bekçiliktir ki nöbetçiler hazineyle sarmaş dolaş olmuşlardır. Aslında yılan hazine olan yüzü sadece âşıktan korurlar. Çünkü dilrübâların meyli rakipleridir. Zaten yılan rakip olarak tasavvur edilince onun sevgilinin yüz hazinesine yıllar yılı sahip olduğu düşünülür:

Ekseriyyâ dilrübalar meyli ağyâr üstüne
Vâki' olmuş vird-i gonce ol sebab hâr üstüne
Mâr-ı heftser giysu düşmüş genc-i ruhsâr üstüne
Dâimâ mu'tâdı gencin mâr ile sarmaş dolaş
Âşık Ömer, s.349, Murab., 572/2.

Bir başka yüz hazinesi Hz. Yusuf'ta saklıdır. Hatta harikulade güzelliği dolayısıyla çok zaman sevgili ona benzetilir. Yusuf (a.s.) rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görür. Hz. Yakûb (a.s.) bu rüyayı yorumlar ve onun kardeşlerinden üstün olacağını ve kendisinin bir güneş gibi yükseleceğini söyler. Yusuf'un büyük kardeşleri onu kıskanır ve onu hile ile bir kuyuya atarlar. Daha sonra geri dönüp Yusuf'u bir kervana ucuz fiyata satarlar¹⁸³⁵. Yusuf'un kuyudan çıkışı, peygamber ve Mısır'a sultan oluşu Fehîm'in bir beytinde dile getirilmektedir. Şair, kendisinin, Yusuf'un yüz güzelliği hazinesinin saç yılanı olduğunu söyler. Onun nöbetçisidir. O öyle bir bekçilik ki daima bu hazine ile beraberdir:

Ben mâr-ı zülf-i Yusuf-ı hurşîd-çihreyem
Çıkmakta mihr-veş bün-i çâhumdan âfitâb
Fehîm-i Kadîm, s.324, G., 15/4.

5. Yılan-Sevgili:

Sevgili ile yılan arasında kurulan ilgi acımasızlık dolayısıyladır. Yılan tabiatı dolayısıyla soğuk, yaralayıcı ve gaddardır. Sevgili de âşık için böyledir. Bir farkla ki sevgili bazen aşığa güzel yüzünü gösterir. Ancak yılanın şakası yoktur. Âşık Ömer, bir dörtlüğünde sevgiliyi yılanı teşbih eder. Bu benzeyiş sadece sevgilinin sinirlenmesiyle mümkündür:

Bir aceb hışma gelince sevdiğim bir mâr olur
Nâzenin dilberler içre hem dahi serdâr olur
Gâhi zülfün seyredenler durmayup berdâr olur
Şöyle giysûlâr önünde yâ savul yâ şöyle dur

¹⁸³⁵ İskender Pala, *a.g.s.*, s.525.

Değerlendirme: Genel olarak sürüngenler konusuna baktığımızda sürüngenlerin incelediğimiz şairlerce pek fazla ele alınmadığı görülür. Bunun sebebi olarak cemiyet hayatında az bilinmeleri değil, sosyal hayata pek fazla etki etmemeleri gösterilebilir. Ele alınan ya da eserlerde adı geçen sürüngenlerin ise teşbih ve mecazlarından ziyade (yılan hariç) en bilindik özellikleriyle yerlerini aldığı görülür. Bu anlamda üç şairimize bakıldığında sürüngenler daha çok Âşık Ömer'in şiirlerinde görülür. Bunun sebebi olarak daha önce de değindiğimiz gibi hayvanlar hakkında yazmış olduğu destanıdır. Şair, tezimizde adı geçen sürüngenlerden sadece timsaha değinmez. Bu hayvanın destanda yer almamasının sebebinin kültürümüze yabancı olması gösterilebilir. Ayrıca toplum hayatında fazla yer tutmaması ve etkili bir örnek teşkil etmemesi düşünülebilir. Şair, şiirlerinde özellikle yılanı çok fazla işlemiştir. Onun kıssalara ve inanışlara yansıyan özelliklerini sıklıkla işlemiştir. Ayrıca onun şiirlerinde yılan sıfat, terim, mecaz ve teşbih içerisinde ele alınmıştır. Fehîm, şiirlerinde sürüngenlerden sadece timsah ve yılanı işlemiştir. Timsaha bir şiirinde yer veren şair, onu bilindik özellikleriyle işler. Şairin, timsahı mecaz ve teşbihler içerisinde çok güzel ifade etmesinde onun timsahı yakından gözlemlediği fikri zihnimizde oluşur. Şairin çeşitli sebeplerden ötürü Mısır'a yapmış olduğu gezilerde bu hayvanı yakından tanımış olacağı düşünülebilir. Karacaoğlan ise sürüngenlerden sadece yılanı bir şiirinde değinir. Şairin bu hayvanlardan özellikle kaplumbağaya ve kertenkeleye yer vermeyişinin sebep ve hikmetini yine cemiyet hayatı içinde aramak gereklidir. Çünkü bilinç altında olumsuz çağrışımlar bırakan hayvanların ya da unsurların Karacaoğlan'ın şiirlerinde pek fazla yer almadığı görülür. Yine bu konuda yaşanan bölge ve iklim şartlarını değerlendirmek yerinde olacaktır. Her üç şairimizin de şiirlerinde ortak olarak sadece yılanı işledikleri görülür.

YEDİNCİ BÖLÜM:

VII. HAYVANLAR (GENEL):

Hayvan, hayat manasında dirilik demektir. Ayrıca Cennette tair nehrin de adıdır. Kendisinde hayat olan canlıya hayvan denilmiştir. Cahîz der ki: Hayvan dört kısımdır. Bir türü uçar, bir türü hem uçar, hem de yürür¹⁸³⁶. Vahşi, kara hayvanlarının ehli olmayanlarıdır. Görüşüp konuştuğu kişilerden hiç birisiyle dostluk etmeyen bencil kişilere de vahşi denir¹⁸³⁷.

A. Kültürümüzde Hayvanlar:

Türklerin göçebe bir kültürden geldikleri için hayvanlarla çok sıkı bir iletişim içinde oldukları görülür. Genel bir ifadeyle Türkler, yarı göçebelik döneminde hayvan figürlerine ağırlık verdiler ve “ Hayvan Üslubu ” denen bir üslup oluşturdular¹⁸³⁸. Bu üslubun oluşmasında iklim, tabiat şartları, yaşayış, inanç sistemleri gibi değişik faktörler etkili olmuştur. Türklerin yarı göçebe bir hayat sürdürdüğü dönemlerde sosyal hayatın en vazgeçilmez unsuru hayvanlardır. Başta at ve koyun olmak üzere, kartal, kurt, geyik, pars ve kaplan gibi değişik hayvanlar bazen bir ihtiyacını karşılamakta, bazen de birer sembol olarak hayatın içinde yerini almaktadır. Mesela Çin kaynaklarında Hun Türklerinin at sırtından hiç inmediği, yeme, içme, alışveriş ve hatta uyuma işlemini bile at sırtında gerçekleştirdiğini ifade eder. Yine aynı kaynaklarda koyun/koç manasına gelen “ kun ” sözcüğünün Hun sözcüğüne kaynaklık ettiği belirtilir¹⁸³⁹.

Türk toplumunda mimari, cilt, tuğra, halı, evlilik, göç gibi pek çok alanda ve toplumsal olayda hayvanların etkisi görülür. Örneğin, at asalet ve gurur; arslan, güç ve heybet; kartal, yücelik; kurt, asillik; samur, kürk; güvercin haber sembolüdür. Bunun gibi karada, denizde ve havada yaşayan yüzlerce hayvan türünün Türklerin hayatında önemli bir yeri olmuştur¹⁸⁴⁰. Türkler yarı göçebe dönemde kendilerini ve boylarını ifade ederken de bazı hayvanlarla kendilerini belirtiyorlardı. Özellikle, kartal ve doğa kuşlarıyla özdeşleşme söz konusuydu¹⁸⁴¹.

Türklerin kullandığı on iki hayvanlı takvim de her biri bir hayvan adı ile anılan 12 yıla dayanmaktaydı. Yıllar: 1. Sıçan, 2. Ud (sığır), 3. Pars, 4. Tabışkan (tavşan), 5. Lu (ejder), 6. Yılan 7. Yınt (at), 8. Koy (koyun), 9. Biçin (maymun), 10. Takagu (tavuk), 11. İt, 12. Tanguz (domuz) şeklindedir¹⁸⁴². Kişi isimleri de hayvan üslubunun etkisinde kalmıştır. Hayvan isimler hem erkek hem de kadınlar için çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Mesela, Buğra (deve), Asena (dişi kurt), Beybars (şahin), Ceren (ceylan) gibi¹⁸⁴³.

Türlerde ilk kez hayvan üslubunun sanat eserlerine (kayalar ve çeşitli eşyalar) yansımaları M.Ö XVII. Yüzyılda gerçekleşir. At figürleri, koyun, keçi, deve resimleri, yırtıcı kuş başları vs. resimler vardır. Mezarlarda ise at, kaplan, geyik ve kartal tasvirleri yer almak tadır. Dönemin motiflerini yansıtan diğer bir alan ise halılardır. Dünyanın en eski halısı olma özelliğini taşıyan bu halıda (Hunlar’ a ait) arslan, geyik, at ve sığır tasvirleri yer alır. Hunlar döneminde bir başka gelenek de koç-koyun figürlerinin mezar taşlarında yer almasıdır.

¹⁸³⁶ Kemâleddin Demiri, *Hayatül Hayvan*, 1-2, Meral Yay., İst., s.124.

¹⁸³⁷ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.315.

¹⁸³⁸ Yusuf Çetindağ, “ Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri ”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, C.4, s.180.

¹⁸³⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İst., 1998, s.214.

¹⁸⁴⁰ Sadettin Eğri, “ Klasik Türk Edebiyatında Hayvan Motifleri ”, *Osmanlı*, C.IV, Yeni Türkiye Yay., Ank., 1999, s.743.

¹⁸⁴¹ Yusuf Çetindağ, *a.g.m.*, s.172.

¹⁸⁴² Yusuf Çetindağ, *a.m.*, s.172.

¹⁸⁴³ Yusuf Çetindağ, *a.m.*, s.172.

Mezarda bulunan kişi erkek ise mezar taşı koç; kadınsa koyun figürü ile süslenirdi¹⁸⁴⁴. Yine Göktürkler döneminde anıtların yanında bazı hayvan heykellerine ve motiflerine ulaşılmıştır. Kanatlarını açmış kartal, geyik figürleri, kaplan ve ayı tasvirleri gibi¹⁸⁴⁵.

Türklerin ilk dönem ciltleri daha çok hayvan motifleridir. Ciltlerde hayvan motifleri üst ve alt kapakta, şemse ve köşebentlerde görülebilmektedir. Oğuzlarda tuğra, kanat açmış kuş şekline benzetilmiştir. Yine madeni paralar üzerinde arslan, boğa, koç, yengeç, balık ve bazı mitolojik yaratıklar bulunmuştur¹⁸⁴⁶. İnsanoğlu tabiatla iç içe yaşadığından insanoğlunun bu tabiatın bir ögesi olan hayvanlarla etkileşim içerisinde olması doğaldır. Bu sebeptir ki hayvanlar Türk mitolojisinden hikâyelerine, masallarına, fıkralarına girmiştir. Türk mitolojisine bünyesine dahil edilen hayvanlar birer kişilik kazanmaktadır ve yaratılış düşüncesinin çerçevesinde, birçok kavmin atası durumuna geçmektedir. Türkler, özellikle kurt, at, geyik, kartal, doğan gibi hayvanlara özel misyonlar yüklemiştir. Kartal ve doğan, gücün ve yiğitliğin sembolü olmuş, gök unsurları ile anılmıştır. Türk mitolojisinde geyik yol göstericilik, bir neslin devamı olması özellikleriyle kurtla benzer özellikler gösterir. At ise yiğitle, sahibiyle anılmış öteki dünya arkadaşı olarak görülmüştür. Gök Tanrı'ya kurban olarak sunulmuş kafatası üzerine ant içilmiştir¹⁸⁴⁷.

Yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olan ve büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından nazım-nesir şeklinde anlatılan “ Halk Hikâyeleri ”nde birçok hayvan motifinin ve hayvanın yer aldığı görülür. Kimi hikâyelerde geyik, doğan, at, ceylan, turna (kuşlar) gibi hayvanlar aşığın yardımcısı ve onun yol göstericisi olarak karşımıza çıkar. Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnûn, Ercişli Emrah ile Selvi Hân, Kirman Şah gibi halk hikâyelerinde bu husus sıkça görülür¹⁸⁴⁸. Hayvan motiflerinin en çok yer aldığı tür masallardır. İnsanoğlu muhayyilesinde ve yaşantısında sıkça yer alan hayvanlar masal türümüze aktarılmıştır. Hayvanlar masallarda, insan türünün bazı özelliklerini sembolize ederek yerlerini alırlar. Masallarda özellikle tilki, ayı, arslan, kurt, keçi, yılan, kaplumbağa, tavşan, horoz, eşek, çakal, kaplan, karga, keklik, leylek, kirpi ve geyik gibi hayvanlar yer alır¹⁸⁴⁹.

Halk anlatmaları içerisinde en çok işlenen ve güncel olan türümüz fıkra türünde pek çok hayvan yer alır. “ Hoca İle Eşeği, Vurma Hayvandır ” gibi fıkralar bu alanda önemlidir¹⁸⁵⁰. Hayvanlar insan hayatının içine öyle girerler ki onların mahremi olan dua ve beddualara dahi yansılar. Dua ve beddua zıt iki kavram olduğu için güzel yönleri olan hayvanlar dua içerisinde, kötü yönleri olan hayvanlar ise beddua içerisinde anılırlar. Ancak hayvanlar daha çok beddua içerisinde ele alınırlar. Örneğin: Yılan ola sürünesin; etine kurtlar düşe; dilini eşek arısı soksun; ekmek tavşan olsun sen tazı, koşup koşup yetişemeyesin; ocağında baykuş ötsün inşallah; yuvana baykuş tünesin emi, gibi. Özellikle karga, baykuş ve yılan olumsuz özellikleri dolayısıyla beddualarda sıkça anılır¹⁸⁵¹.

İnsanlar kendilerinden bir şey alıp götüren her olay ve varlığa bir ağıt yakmışdır. Ölen kişinin ardından, gurbete gidenin ardından ağıt söylediği gibi kaybolan veya ölen hayvanının ardından da ağıt söylemiştir. Kültürümüzde hayvanlarla ilgili pek çok ağıtın yer alması Türklerin hayvanlarla ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Mesela:

¹⁸⁴⁴ Yusuf Çetindağ, *a.g.m.*, s.172-73.

¹⁸⁴⁵ Yusuf Çetindağ, *a.m.* s.173.

¹⁸⁴⁶ Yusuf Çetindağ, *a.m.* s.176.

¹⁸⁴⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.2, İst., 1998, s.48, 569-71, 595-96; C.1, İst., 1995, s.122, 127.

¹⁸⁴⁸ Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi, s.29-31

¹⁸⁴⁹ Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.33.

¹⁸⁵⁰ Adem Yıldız, *a.t.*, s.35.

¹⁸⁵¹ Adem Yıldız, *a.t.* s.41-43.

Bacası baykuşlu, kapısı kara kilitli, umursuz göçen gardaşım.

Beslediği hayvanla iç içe olan insanımız çok sevdiği ineğinin ölümü üzerine para karşılığı ağıt yaktırır:

...
Güllü de inek nerede
Sulanıyor mu derede
Sabah eller göçer gider
İnek galır mı burada ¹⁸⁵².

Mitoloji, masal, hikâye, dua ve beddua gibi kültür hazinelerimize yansıyan hayvan özellikleri inanışlarımızda da kendisini gösterir. Kurdun dişi, gözü, yüzü, mak'adı, bıyığı, kafasının iyiye yorulması, güvercinin beslenmesindeki iyilik; karga ve baykuşun ötüşündeki kötülük; keçinin uğursuzluğu; koyunun mübarekliği; kedinin sesi, yüzü, rengi, küçüklüğü; köpeğin uluması; tavşanın beslenmesi, uğursuzluğu; kekliğin uğursuzluğu; leyleğin müjdeciliği; ceylanın kutsallığı gibi inanışlar hayvanlarla ilgili inanışlardan sadece bazılarıdır ¹⁸⁵³.

Hayvanlarla ilgili özellikler rüya tabirlerine de yansımıştır. İnsan, rüyada herhangi bir hayvanla konuştuğunu ve konuşulanları anladığını görürse dedikleri olur. Eğer söylenenleri anlamaz ise malını zayi etmesinden korksun. Hayvan derisi görmek, mirasa, malik olmaya veya ev sahibi olmaya işaretler. Deve derisi, davula; koyun derisi dağarcığa; keçi derisi kayışa; at, katır ve merkep derisi su kabına; manda derisi kal'aya işaretler. Samur, sincap, tilki, tavşan, pars ve benzerlerinin derisi mala, rızka ve şana işaretler. Hayvan kılı görmek, bol rızka; fil dişi büyüklerden birisinin terekesine, koyun ve onun melediğini görmek eşle yapılan şakalaşmaya; oğlak, koç ve kuzu melemesini görmek sevince ve ucuzluğa; at kişnemesini duymak eşraftan bir kişiye; deve feryadı duymak uzun hac yolculuğuna; arslan kükremesi korkuya; geyik sesi, güzel bir kadından iyilik görüleceğine; köpek uluması hırsızın zulmüne; tilki sesi ise yalancı adama işaret eder ¹⁸⁵⁴.

Abdullah B. Ömer (r.a.) der ki: Hz. Resulullah: “ Hayvana eziyet eden kimseye Hüda-i Müteâl lâ'net etsin. ¹⁸⁵⁵ ” buyurmuştur.

B. Edebiyatımızda Hayvanlar:

Edebiyatımızda hayvan motifleri ile ilgili bilgilere yazılı metinlerden de ulaşılmaktadır. Göktürklere ait ilk yazılı belge niteliği taşıyan Orhun Abideleri'nde bazı hayvanlara yer verilmiştir. Bu abidelerde diğerlerine göre ismi sıkça geçen hayvan attır. Bundan başka samur, sincap, maymun, koyun, köpek, pars, aygır, yabancı geyik ve kurt kitabelerde adı geçen diğer hayvanlardır. Abidelerde hayvanlarla ilgili bazı benzetme ve deyimler vardır. Örneğin: Bilge Kağan Abidesi'nde, Bilge Kağan, babasının ordusunu kurt sürüsüne, düşman ordusunu da koyun sürüsüne benzetmektedir. Köpek, maymun gibi hayvanlar ise On iki Hayvanlı Türk Takvimi dolayısıyla bu abidelerde zikredilmektedir. Denilebilir ki Orhun Abideleri'nde geçen hayvanlar daha çok gündelik kullanımlarıyla yerlerini almışlardır ¹⁸⁵⁶.

¹⁸⁵² Adem Yıldız, *a.g.t.* s.50-51.

¹⁸⁵³ Adem Yıldız, *a.t.* s.55-60.

¹⁸⁵⁴ Kemâleddin Demiri, *a.g.e.*, s.125-26.

¹⁸⁵⁵ Kemâleddin Demiri, *Hayat-ül Hayvan*, 1-2, Meral Yay., İst., 1973, s.125.

¹⁸⁵⁶ Yusuf Çetidağ, *a.g.m.*, s.173; Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.35.

Dîvan-ı Lûgati't Türk'te şiir ve atasözü örneklerinde hayvan üslubunun örnekleri görülür. Bu eserimizde at, arslan, tilki, deve, geyik, tazi, doğan gibi birçok hayvanın özellikleri ile birlikte geçtiği görülür¹⁸⁵⁷. Kutadgu Bilig'e genel olarak baktığınızda at, keklik, yılan, köpek, akrep, şahin, koyun, kuzu kuş gibi hayvanlar daha çok benzetme amaçlı olarak bu eserde geçer. Hayvanların olumlu ya da olumsuz özellikleri insanlar için benzetilen olarak sıkça kullanılmıştır. Bu eserde yazar, Saltuk Buğra Han'a methiyesinde, kaz, ördek, kuğu, turna gibi birçok hayvan isminden bahseder. Yine eserin bir yerinde Ögdülmüş, bir kumanda da olması gereken unsurları sayarken şöyle der: Domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci olmalıdır¹⁸⁵⁸.

Dede Korkut Kitabı'nda yaşanan çevre çok canlı tasvirlerle ifade edildiği için hayvan motiflerine bu eserde sıkça rastlanır. Kurt, köpek, at, kuş, kaz, boğa, keçi, geyik gibi hayvanlar bu eserde en bilinen özellikleri vasıtasıyla işlenmişlerdir. Eserde kurt, bütün haşmetiyle tasvir edilmiştir. Bu eserde Beyrek' in anne ve babası kızlarını “ kaza ” benzetir. Yine aynı eserde “ Kazan ” adlı bir kahramanın güç ve kuvvetini anlatmak için kaplan, geyik, arslan, kısrak, kurt ve koyun gibi hayvanlarla manevi bağlar kurulur¹⁸⁵⁹.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan ile ilgili tüm benzetmeler hayvani unsurlardan seçilmiştir. Örneğin: Belinin kurt beli gibi ince olduğu, savaş parolası olarak kurt sesini seçtiği gibi. Destanda kurt, at, koyun, öküz, ayı, buzağı, doğan, gergedan, geyik, katır, samur ve tavuk gibi hayvanlar yer alır¹⁸⁶⁰. İslamiyet' ten sonra bazı tarikatların hayvanları sembol olarak kullandıkları bilinmektedir¹⁸⁶¹.

Halk Edebiyatının kalıplaşmış ifadelerinden olan bilmecelerde pek çok hayvana yer verilmiştir. İnsanoğlu doğadaki her nesneye ve doğal olarak hayvana uygun bir bilmece oluşturmuştur. Bilmecelerde, genellikle belirli bir hayvanın özellikleri verilerek bu hayvanın ismi istenmektedir. Örneğin: “ Sivri burunlu, uzun kuyruklu, şeytan suratlı.” Bu bilmecenin cevabı nedir diye sorulduğunda verilen özellikler vasıtasıyla “ tilkiye ” ulaşılır. Yine “ buradan atladı, ötede yumurtladı. ” (tavuk) gibi¹⁸⁶². Bundan başka ölçülü sözlerimizde de hayvanlar önemli bir yekûn tutar. Mesela:

Anlayana sivri sinek saz,
Anlamayana davul zurna az,
Deh demeden yürüyen at,
Buyurmadan tutan evla,
Bir de güzel oldu mu avrat,
Bir oyna çık oyna gibi¹⁸⁶³.

Anonim Halk Edebiyatı ürünlerimizden olan mani, türkü ve ninnilerimizde sıkça hayvan motiflerine rastlanır. Genel işleyiş içerisinde bunun örneklerine yer verildiğinden burada örnek vermiyoruz. Yine Anonim Halk şiiri türlerimizden olan tekerlemelere, hayvan motifleri sıkça konu olur. Kimi hayvanların özellikleri tekerlemelerde sıralanır. Örneğin, masalın girişinde yer alan bir tekerleme şöyledir:

¹⁸⁵⁷ Yusuf Çetindağ, *a.m.*, s.174.

¹⁸⁵⁸ Yusuf Çetindağ, *a.m.*, s.174; Adem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi s.25-26

¹⁸⁵⁹ Y. Çetindağ, *a.m.*, s.173; Adem Yıldız, *a.t.* 27-30

¹⁸⁶⁰ Y. Çetindağ, *a.m.*, s.173; Merdan Güven, “ Oğuz Kağan Destan'ından Hayvanlar ”, *Milli Folklor*, Yılı 15, S.57, s.82.

¹⁸⁶¹ Y. Çetindağ, *a.m.*, s.174.

¹⁸⁶² Adem Yıldız, *a.g.t.*, s.38-39.

¹⁸⁶³ Adem Yıldız, *a.t.*, s.39.

Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde,
Develer tellal, yeşil kurbağalar natır,
Pireler berber, tosbağalar çobanmış
Kır uğrusu, kent uğrusu çoğalmış gibi¹⁸⁶⁴.

Âşık Edebiyatımızda, kendi söz ve sözüyle dünyaya bakan âşıklarımız doğada görünen bütün güzellikleri ve çirkinlikleri dile getirmiştir. Âşık, sevdiği güzeli birçok benzetmelerle süsleyip sazın da eşliğiyle anlatacaktır. Karacaoğlan, bir şiirinde sazıyla sözüyle cümleler üzerine salına salına yürüyen sevdiğini yeşilbaşlı ördeğe benzetir:

Evlerinin önü çardak/Elif'in eline bardak,
Sanki yeşilbaşlı ördek /Yüzer Elif Elif diye diye¹⁸⁶⁵.

C. Hayvanlarla İlgili Genel Özellikler:

Hayvanlarla ilgili pek çok unsura her üç şairimizde de sıkça rastlanır. Ancak özellikle Karacaoğlan'ın şiirlerinde hayvanlarla ilgili A'dan Z'ye bütün unsurları görmek mümkündür.

1. Hayvanlar-Av:

Av, en erken devirlerden itibaren Türkler için büyük önem taşımıştır. Hunlar zamanında kurumsallaşmış, zamanla çeşitli av türleri ortaya çıkmıştır. Avları devlet ve halk avları olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Hunlardan itibaren devlet avı tüm teşkilatlarıyla beraber uygulanmıştır. Av, Türkler için geçim vasıtası olması yanında zamanla bir spor haline gelmiş ve eğitim amaçlı da kullanılmıştır. Türk avlanma şekillerinin en önemlilerinden birisi sürek avıdır. Bu av, av hayvanlarının çeşitli yollardan kovalanarak belirlenmiş bir yere toplanmasına ve sonra avlanmasına dayanıyor. Bu av esnasında atlar, avcı kuşlar, av için eğitilmiş, kaplan, çita ve pars gibi hayvanlar kullanılmaktaydı¹⁸⁶⁶. Av, hüner isteyen müessesedir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde hayvanların vahşiliğine, güçlülüğüne, akıllılığına vurgu yaparak onların insan tarafından avlanmasının zorluğuna işaret eder. Şair, insan avcılıkta hünerli de olsa her gezen hayvana av için tuzak kurulamayacağını söyler:

Söyle bir vahşi ne mümkündür av âdem tuta
Pes meğer kim şâhbâz-ı akl ire mübhem tuta
Pençe-i şîri kavî ister aynı muhkem tuta
Her gezen hayvâna sayd olmaz şikâr-ı ma'rifet
Âşık Ömer, s.359, Murab., 587/2.

Avda başarılı olmak önemlidir. Avın kendine göre kuralları ve zamanı vardır. Her istenildiği zaman av yapmak mümkün değildir. Karacaoğlan bir şiirinde “ Güz gününde av avlanmaz “ diyerek bu gerçeğe dikkat çeker:

Güz gününde av avlanmaz,
Yaz gününde at bağlanmaz,
İlin kızı ele gelmez,
Harâb oldu bağlar şimdi,
Karacaoğlan, s.133, Koş., 194/3.

¹⁸⁶⁴ Adem Yıldız, *a.t.*, s.52-53

¹⁸⁶⁵ Müjgan, *Cunbur, a.g.e.*, s.362

¹⁸⁶⁶ A.Caferoğlu, “ Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi ”, *VII. TKK Tebliğleri*, C.1, s.173; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yay., s.162.

2. Hayvanlar-Avcı:

Avcılık; ok, kement, tuzak vb. yollarla yapılırdı. Bazen avcı hayvanlar da avcının yardımcısı olurdu. Avcılık Türklere mükemmel şekilde işleyen bir müesseseydi, Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde avcının yücelerde avını avladığını ifade eder:

Çıkmış yücesine avını avlar,
İnmiş ingine ceyrân kovalar,
Değmen şu ceyrâna beğler, ağalar,
Şirîn şirîn söyler dilleri, bir hoş.

Karacaoğlan, s.133, Koş., 194/3.

3. Hayvanlar-Besin/Et:

Hayvan eti, insanlık için en önemli besin maddesidir. Hayvan avcılığında bile genel olarak hayvan geçim vasıtası olarak avlanıyordu. Hayvan eti denildiği zaman kara hayvanlarından inek, öküz, koyun, koç, kuzu vs.; kuşlardan serçe, kaz, ördek, keklik gibi hayvanlar akla gelir. Her hayvanın eti yenmez. Karacaoğlan, bir şiirinde eti yenen hayvanları sayar:

Kaz, turaç olmasa, günde yüz serçe,
Ya kuzu doldurması nere kaçça?
Seherden evvel de ekşili paça¹⁸⁶⁷,
Limon bulunmazsa somak isterim,

Karacaoğlan, s.331, D., 456/9.

Âşık Ömer ise eti yenen hayvan olarak sığır (inek, dana, tosun) ve koyunu sayar. Şair, şiirinde Allah'ın Hz. Âdem ve Havva'ya sığır ve koyun ihsan eylediği inancına telmih yapar:

Emr-i Hak oldu onlara mülâkat
Hasret ü firkatten buldular necât
Cibrîl nâzil oldu edüp iltifat
Sığır ile koyun ihsân eyledi

Âşık Ömer, s.10, D., 2/30.

Karacaoğlan bir başka şiirinde hayvan etinden kebab yapıldığı bilgisini verir. Kebabın fırında pişirildiğini ifade eder. Şair, dolaylı olarak fırında yapılan kebabın lezzetine işaret eder:

Nerde kaldı şekerli kurabiye?
Ne demeli furun eti kebaba?
Bâzılar da su mu katar şaraba?
Neme lâzım, adın demek isterim.

Karacaoğlan, s.331, D., 456/11.

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde İstanbul'da Yeniçeri kışlarına yakın bir Et Meydanı'ndan bahseder. Çeşitli hayvanların kesildiği meydan Osmanlıca' da " Meydan-ı lahm " olarak bilinir. " Yeniçerilere özel kasap dükkânlarının bulunduğu bir yer olduğu için burası Et Meydanı olarak adlandırılmıştır. " Yeni Odalar " denen Yeniçeri kışlarının

¹⁸⁶⁷ Paça, koyun ve keçi gibi hayvanların dizden aşağı etinden hazırlanan yemektir.

bulunduğu ve yeniçeri ayaklanmalarının genellikle başladığı yer olan Et Meydanı, günümüzde Aksaray semtinde bulunan Vatan Caddesi üzerindedir:

Fazlı Paşa Sarayı var hem civar At meydânına
Salıncaklar kurulur Kadırga Limânına
Yeniçeri Kışlaları yalan Et Meydanına
Cennet-ül-me'vâ ya benzer her yeri İstanbul'un
Âşık Ömer, s.301, Murab., 505/3.

4. Hayvanlar-Göçte Kullanılması:

Bilindiği gibi, deve, at, eşek, katır ve öküz gibi hayvanlar yük hayvanı olarak kullanılmaktadır. Özellikle de göçer toplumlarda (Yörükler gibi) bu göç olayı her yıl yaşanır ve bunun için yukarıda sayılan hayvanlar kullanılır. Karacaoğlan, şiirlerinde bu hususa çok yer verir. Bir şiirinde herkesin göçtüğünden ve sıranın kendilerine geldiğinden bahsederek göç sonunda Şam'a vardıklarını ve göç yükünü orada açtıklarını söyler:

Karacaoğlan der ki: N'eylesek gerek?
Bağları bağlara katsak mı gerek?
Herkes göçtü, biz de göçek mi gerek?
Der iken, asrığım Şam'a çözüldü.
Karacaoğlan, s.337, D., 462/4.

5. Hayvanlar-Kara Hayvanları/Hayvânât:

Kara hayvanları hayvanlar âleminin sadece bir bölümünü oluşturur. Biz bu bölümü genel olarak ele aldık. Âşık Ömer, “ Hayvanlar Destanı ” nda hayvanları ikiye ayırmaktadır. Aşağıdaki şiir örneğinde şair, kara hayvanlarını bitirdiğini ve sıranın kuşlara geldiğini söyleyerek bu ayrımı yapar. Aslında şair, kuşlar dışındaki bütün hayvanları bu kategoride işlemiştir:

Ömer hayvânâtın kadri bilindi
Cümle eylediğim karar bilindi
Dile gelenleri takrir olundu
Kuşların da vasıf edeyim şehâ
Âşık Ömer, s.6, D., 1/17.

6. Hayvanlar-Kaval:

Kaval, günümüzde bir enstrüman bir araç olarak kullanılırsa da eskiden koyun ve keçi gibi hayvanlardan oluşan sürüler için çalınırdı. Kavalı, sürü çobanı çalar. Kaval, çoban için hem hüner sergileme hem de sürüyü bir arada tutma işidir. Fehîm, bir şiirinde akranlarını eleştirmek için çoban kavalından bahseder. Karşısındakilerin kamış kalemden anlayacak kadar ileri olmadıklarını onların sürü otlatmada çalınan kavalıdan anlamadıklarını ifade ederek onları sürüye benzetir. Şair, dolaylı yoldan kendisini akranlarının çobanı olarak ifade eder:

Kasabü's sebk-i hâme yerine kâş
Olsa destümde nây-ı çobânî
Fehîm-i Kadîm, s.200, K., 17/15.

“ Keşke akranlarıma üstünlük hediyesi olan kamış kalem yerine elimde çoban kavalı olaydı.”

Âşık Ömer, kavalı ile gamlı gönül arasında ilgi kurar. Kurulan ilgi gönül inlemesi ile kaval sesinin birbirine teşbihidir:

Merdümlüğün özler dil-i gam pîşe efendim
Hor bakma sakın sûret-i dervîşe efendim
Âşık Ömer, s.104, S., 202/1.

Karacaoğlan ise yüce dağ başında kavalını çalarak yer-sürü-kaval ilişkisini hatırlatır. Bilindiği gibi sürüler daha çok yükseklerde, yaylalarda yayılır:

Yüce dağ başında çalınır kaval,
Kadir Mevlâ'm sana vermesin zevâl,
Aşağı yelinden sorulur suâl,
Söker garbî inen buzu dağların.
Karacaoğlan, s.174, Koş., 254/2.

7. Hayvanlar-Kervân/Katar:

Modern hayat şartlarının ortaya çıkmadığı dönemlerde uzun seyahatler ve ticari amaçlı yolculuklar kervan halinde yapılırdı. Katarda yük taşımak için genelde deve, at, katır gibi hayvanlar kullanılırdı. Âşık Ömer'in aşağıdaki şiirinden kervanın göç ve ticari amaçlı kullanıldığı görülür:

Akıl isen mürşidin eteğini bir tuta gör
Nice yıllar tekyesinden mihmân olup yata gör
Bunda yüklenüp metân varup anda sata gör
İleri sürmez göçümüz bir ulu kervândayız
Âşık Ömer, s.363, Murab., 592/2.

Karacaoğlan, ticaret (kumaş) amaçlı bir katardan bahseder:

Yüklettim yedeğim deste katarım,
Yüküm kumaş, ben alana satarım.
İki bülbül bir kafeste öterim,
Konmaz mıyım yeni açmış güle ben?
Karacaoğlan, s.7, Koş., 9/3.

Her kervanın bir “ kervanbaşı ” sı olurdu. Yolculuğun durakları, konakları ve her türlü sorunda kervanbaşı rol oynardı. Karacaoğlan, bir şiirinde harmandalını yani kervanın yol göstericisinin, dönüp dönmediğini sorarak kervandan haber sorar:

Yine bir sevdâ geldi serime,
Koymazlar ki gidem kendi yoluma,
El uzatma benim gonca gülüme,
Allı turnam, harman dalı döndü mü?
Karacaoğlan, s.374, Tür., 507/1.

Kervanda hayvanlar gruplar halinde birbirine bağlanırdı. İpin ucu kervanı çeken kişide olurdu. Kervanın dağılıp dağılmama sorumluluğu bu kişide idi. Karacaoğlan bir şiirinde kervancı başının kendisi olduğunu söyler. Kervanın bozulmayacağını garantisini verir:

Karac ‘oğlan eydür: Okuyam, yazam,
Keleş değilim ki kervanlar bozam,
Geyinsem, kuşansam, bir hoşça gezsem,
Ben senin kahrını çekmem gönül.
Karacaoğlan, s.353, Tür., 478/4.

8. Hayvanlar-Kasap:

Hayvan-kasap ilişkisi koç, koyun, inek, kuzu ve dana gibi hayvanların eti dolayısıyla. Fehim, aşağıdaki şiirinde “ et, kasap ve satır ” kelimelerini kullanarak hayvan-kasap ilişkisini ortaya koyar. şair, aşığı ne kurbanlık ve kasap, ne de satır olarak belirtir. Âşık, kasap ve satır olmamasına rağmen garip bir şekilde kendi vücudunu parça parça etmektedir:

Müdâm itmedeyim laht kendi tenüm
Saribdür ki ne kassâm u ne satûram
Fehîm-i Kadîm, s.,182. K., 14/27.

Kasabın bir görevi de kendisine gelen kurbanları ve etleri satırlarla parçalara ayırmaktır. Karacaoğla aşağıdaki şiirinde kasap ve satırdan bahsederek hayvan-kasap ilişkisini hatırlatır:

Kasaplarda olur satır,
Ara yerden kalkmış hatır,
Yârimi buraya getir,
Ya ben’ oraya sal Allah’ım.
Karacaoğlan, s.301, Semaî, 426/3.

8.1. Kasapla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

8.1.1. Kasap-Ecel:

Kasap ile ecel arasında kurulan ilgi can almaları yönüyledir. Kasap önüne gelen kurbanın canını alır; ecelse sırası gelenin canını alır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde kasap-ecel ilişkisini kurarak ecelin insanı bir yerde kurban edeceğini söyler:

Vakıf ol dünyâda ancak bu ağ u kareye
Er isen uyma sakın bu demdeki âvâreye
Gezdirip kassab gibi kannâreden kannâreye
Âkıbet bir yerde kurbân eyler insanı ecel
Âşık Ömer, s.200, Murabb., 363/2.

8.1.2. Kasap-Sevgili:

Kasap ile sevgili arasında can almaları dolayısıyla ilgi kurulur. İki de acımasız ve gaddardır. İki de kan akıtmayı sever. Kurban, âşık olunca onun kasabı sevgili olur. Sevgili vefasızlığıyla, acımasızlığıyla, bakışlarıyla aşığın canına kasteder. Fehîm, bir şiirinde sevgilinin öldürücülüğüne değinerek aşığını kurban ettiğini söyler:

Gerçi kurbânın eder bismil o kattâlüm velî
San ‘atıyla ehl-i ‘âşka tîg-i bürrâm gösterur
Fehîm-i Kadîm, s.158, K., 10/3.

Âşık Ömer ise sevgiliye kurban etmesi için canını arz eder:

Sığmaz ey Âşk Ömer nâpuhte söz dîvânıma
Hûbrûlar methini yazmak yaraşır şânıma
Arz ederdim canımı kurbân için cânanıma
Neyleyim ol dilbere arz edecek canım mı var
Âşık Ömer, s.315, Murab., 523/5.

9. Hayvanlar-Kötü Söz/İnsan:

İnsan yaratılışının gayesi olduğu için her varlıktan öndedir. Ancak insan içinde kötülük barındırması, sözünün hoş olmaması, şeytanlık yapması, soysuz davranışlarda bulunması ve kötü huylarını değiştirmemesi dolayısıyla esfel-i sâfilîn denilen en düşük seviyeye düşer ve hayvandan bir farkı kalmaz. Fehîm, aşağıdaki şiirinde hayvan tabiatlı insanların en önemli özelliklerinden biri olarak kendini beğenmişliklerini gösterir. Şaire göre insan cihan padişahı da olsa kendini beğenmemelidir:

Seyr kılsın her behâ'im-tab '-ı 'alem hod-pesend
Pâdişâh-ı 'alem olsa olmaz âdem hod-pesend
Fehîm-i Kadîm, s.258, G., 42/1.

Fehîm, kendini beğenme ile hayvanlığı eş tutmuştur. Âşık Ömer ise sevgilinin cevriyi çekmeyen, içinde derdi ve aşkı olmayan aşığı ya da kişiyle hayvanlığı bir tutmuştur. İnsan duygusal ve sosyal bir varlıktır. Bu özelliklerini kullanmayanlar hayvandan farksızdır:

Cevr-i dildâr ile solmayan âşık
Derûnu derd ile dolmayan âşık
Derûnunde aşkı olmayan âşık
Hemân dünyada bir hayvâna benzer
Âşık Ömer, s.72, Koş., 128/2.

Benzer ifade Karacaoğlan'da görülür. Şaire göre on beşinde bir güzele aşık olmayan bu dünyaya hayvan gelir, bön gider:

Ala gözlerini sevdiğim dilber,
Senin bakışların bana yan gider,
On beşinde bir güzeli sevmeyen,
Bu dünyaya hayvan gelir, bön gider.
Karacaoğlan, s.25, Koş., 37/1.

10. Hayvanlar-Kurban/Kurban Bayramı:

Kurban, Allah'ın rızasını kazanmak için aracı olan hayvandır. Hayvan kurban olarak farz, vacip ve sünnet niyetine kesilir. Kurban, ancak deve, sığır ve davar cinsinden kesilebilir¹⁸⁶⁸. Türk toplulukları çeşitli dinî törenlerde, bayramlarda (nevrûz vs.)ve çoğu zaman bunlarla ilişkilendirilen mitolojik unsurlar dolayısıyla kurban kesmekteydi. Kurban olarak kesilen hayvanlar arasında at, geyik gibi kutsal kabul edilen hayvanlar da vardır¹⁸⁶⁹. İslamiet'teki kurban hadisesinin başlangıcı ise şöyle anlatılır: Hz. İbrahim, bir çocuğu olursa onu Allaha kurban edeceğini söylediği için Hz. İsmâ'il'i kurban etmeye hazırlanır. Hz. İbrahim, birkaç kez bıçağı Hz. İsmâ'il'in boğazına sürttüğü halde bıçak kesmez. O sırada Allah'ın izni ile Cebrâil (a.s.)bir koçla gelir ve kurban olarak o koçu kesmesini söyler.

¹⁸⁶⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.304.

¹⁸⁶⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.175.

Dinimizde ki kurban hadisesi bu olayın hatırasıdır. Âşık Ömer, bir şiirinde bu olaya telmihte bulunur. Cebrâil (a.s.) tarafından getirilen hayvanın koç ya da koyun olduğunu söyler:

Yûnus'u yedi balıklar okudu evrâdını
Eyyub'u kurtlar yediler buldu ol mikdârını
Hak için kurbân edendir İbrâhim evlâdını
İsmâ'il'e koç koyun ihzâr eden perverdigâr
Âşık Ömer, s.321, Murab., 532/3.

Cebrâil (a.s.)'in Hz. İbrahim'e kurban olarak koç getirmesinden sonra her yıl Allah rızası için kurban kesilmeye başlanmış ve bu kurban kesimi Müslümanlara farz kılınmıştır. Müslümanlarda kurban kesim zamanı Kurban Bayramı olarak anılagelmiştir. Müslümanlar sırasıyla Ramazan ve Kurban olmak üzere yılda iki dini bayram kutlamaktadırlar. Karacaoğlan bu hususu şiirinde ifade eder:

Yaz gelince kuru otlar sulanır,
Cahil olanların gönlü bulanır,
Yıl geçince iki bayram dolanır,
Bilmiyorum, ne derdin var, yâr senin.
Karacaoğlan, s.359, Tür., 485/3.

Bilindiği gibi Kurban Bayramı, Ramazan Bayramı'ndan sonra gelir. Ramazan Bayramı ile Kurban Bayramı arasında 70 günlük bir süre vardır. Âşık Ömer, bir şiirinde bu gerçeğe dikkat çekerek Ramazan yolunun menzili Kurban Bayramı'dır, der:

Bu fenâ kaydını geç sâlik-i râh-ı kıdem ol
Lâmekân iline hürmet melik-i muhteşem ol
Şeb-i kadrinde Ömer kâim ü sâbit kadem ol
Kurb-i îde irüşür menzîl-i râh-ı ramazan
Âşık Ömer, s.259, Murab., 446/6.

Kurban Bayramı geldiği zaman diğer bayramlar gibi eğlence başlar, fakirler sevindirilir, seyranâ çıkılır, dualar edilir, ziyaretler yapılır vs. Fehîm, aşağıdaki şiirinde Ramazan yolunun Kurban Bayramı'na eriştiği müjdesini verir ve Kurban Bayramıyla birlikte sevincin hakîm olduğunu söyler:

Geldi diyü rûz-i 'îd-i kurbân
Leb-rîz-i beşâret itdi her leb
Fehîm-i Kadîm, s.234, Trc., 10/7.

Fehîm, bir şiirinde Kurban Bayramı geldiğinde gönlün sevgiliye can göstermesi gibi herkesin kurbanını kasabına gösterdiğini söyleyerek kurban kesimi başlamadan önceki durumu anlatır. Bilindiği gibi Kurban kesiminden önce kurban kesmeye hak kazanmış kişiler kurbanlık bakarlar. Her kurbanın kasabı, alıcısıdır:

'Îd-i adhâdur ki dil cânâne cân gösterür
Her kişi bu demde kassâbına kurban gösterür
F. Kadîm, s.158, K., 10/1.

Âşık Ömer, bir şiirinde âşıkların sevgiliye kavuşma günlerinin, âşıkların gönüllerine Kurban Bayramı olduğunu ifade eder. Âşık, sevgilin yolunda kurban olmak istemektedir. Aşığın sevgili yolunda kurban edilmesi bir lütuftur. Kurbanlıkları diğer hayvanlardan ayıran husus budur:

Bir gümüştten serv-i zebâdır nihâl-i kâmetin
Mâh-ı nevdîr kaşların hurşîd-i Enver tal'atin
'îd-i adhâdır dil-ı uşşâka râz-ı vuslatın
Ana kurban et beni lutf eyle sultânım şerif
Âşık Ömer, s.176, Murab., 327/3.

10.1. Kurban İle İlgili Genel Özellikler:

10.1.1. Kurban-Kurban Olmak Deyimi:

Kurban olmak deyimini Türkçemizde yalvarmak ve canını feda etmek anlamlarında kullanılır¹⁸⁷⁰. Âşık, sevgilinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır. Sevgilinin vuslatı âşık için bir bayramdır. Fehîm, aşağıdaki şiirinde güzele seslenerek âşığın onun dininin yolunda kurban olmak istediğini söyler. Âşık, hem sevgilinin dinine hem de mezhebine kurban olmak istemektedir:

Had-perestüm revîş-i dînüne kurban olayım
'Âşık-âyînesin âyînüne kurban olayım
Fehîm-i Kadîm, s.268, Trk., 6/1.

Sevgili ile âşık arasındaki münasebette aşığın lehine olmak üzere birçok yönden bayram hali söz konusudur. Örneğin sevgilinin vuslatı âşık için bir bayramdır. Âşık, vuslat için başıyla canıyla sevgilinin yoluna kurban olmak ister:

Mest eden Âşık Ömer elde câm-ı Cem değil
Lâ'l-ı nâbın şerbetinden içtiğim zaman değil
Râh-ı aşkınla eğer serden geçersen gam değil
Uğruna kurbân oalyım baş ile cân üstüne
Âşık Ömer, s.175, Murab., 325/4.

Karacaoğlan, sevgilinin birçok güzellik unsuruna kurban olmak ister. Aşağıdaki şiirinde sevgilinin ala gözlerine kurban olmayı diler:

Ala gözlerine kurban olduğum,
Şa'y edip âleme bildirme beni,
Açıp ala, gerdanını, durma karşımda
Ecelimden evvel öldürme beni.
Karacaoğlan, s.9, Koş., 14/1.

10.1.2. Kurban-Hacılar Bayramı/Kâ'be:

Hac mevsiminde, hacıların Arafat'a çıktıkları gün kurban kesilir. Kurban Bayramı da o gün, sabah namazını müteakip başlar¹⁸⁷¹. Kurban Bayramı; Allah'ın lütfunu, rızasını kazanma bayramıdır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Hacılar Bayramı, kurban, lütuf, ihsan kelimelerini bir araya getirerek bu olayı hatırlatır:

¹⁸⁷⁰ Ömer Asım, *a.g.s.*, C.2, s.796.

¹⁸⁷¹ İskender Pala, *a.g.s.*, s.304.

Vaktidir Âşık Ömer bîmâre şefkat oluna
Lutf u ihsânı edegelmîş efendi kuluna
Hâcılar bayramıdır kurbân olayım yoluna
Söyleniz bu çevre ol lütf ıssı mâil olmasun
Âşık Ömer, s.303, Murab., 507/5.

Kâ'be, Mekke'de Harem-i Şerîf'in içinde bulunan kutsal binadır. İslam dünyasında Kâ'be'yi belli zamanda ziyarete hac ziyareti denir. Hacılar Kurban Bayramı günü Arafat'ta kurbanlarını keserler. Fehîm aşağıdaki şiirinde Kâ'be, kurban yeri gibi kelimelerle bu hususa işaret eder:

San Ka'be-i kûyî kişte-gândan
Kurbân-geh-i vâdî-i fenâdur
Fehîm-i Kadîm, s.232, Trc., 9/10.

Yine Âşık Ömer benzer şekilde Kâ'be, kurban kelimeleriyle Kâ'be'de kurban kesilmesi olayına işaret eder. Âşık, sevgili yolunda canından geçmiştir. Onun mahallesinde kurban olmak âşık için onurdur. Nasıl ki Allah'ın evinin civarında (Kâ'be) kurban olmak önemliyse âşık için de sevgilinin mahallesinde kurban olmak önemlidir:

Ey Ömer sıdkile ben ol dilberin hayrânıyım
Kâ'be-i kûyinde katletsin beni kurbânıyım
Çeşmim asla hâba varmaz rûz u şeb pasbânıyım
Geceler tâ subha dek gündüz dükânın beklerim
Âşık Ömer, s.236, Murab., 414/4.

Şair, yukarıdaki şiirinde sevgilinin mahallesini Kâ'be'ye, sevgiliyi Allah'a aşığı kula yani sevgili yolundaki kurbana benzetir.

10.1.3. Kurban-Kasap Kasap Gezdirilmesi:

Kurban Bayramı öncesinde ve Kurban Bayramı sürecinde kurbanlıklar görücüye çıkarılır. Bu işlem bayramın dördüncü gününe kadar devam eder. Fehîm, bir şiirinde kurbanlıkların alıcılara gösterilmesini işler:

'Îd-i adhâdur ki dil cânânına cân gösterür
Her kişi bu dem de kassâbına kurbân gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.158, K., 10/1.

Âşık Ömer, Fehîm'inkine benzer bir ifadeyle bu hususu işler. Şair, kurbanlığın görücüğe çıkarılıp mahalleden mahalleye gezdirildiğini söyleyerek kasap-ecel; kurban-insan ilişkisini kurar. Nasıl ecel insanı sonunda kurban edecekse, kurbanlık da sonunda celladına teslim olur:

Vâkîf ol dünyâda ancak bu ağ u kareye
Er isen uyma sakın bu demdeki âvâreye
Gezdirip kassab gibi kannâreden kannâreye
Akıbet bir yerde kurban eyler insânı ecel
Âşık Ömer, s.200, Murab., 363/2.

10.1.4. Kurban-Kesilmesi:

Özellikle kurbanlar, Kurban Bayramında kesilir. Fehîm, aşağıdaki beytinde kurban sahibinin sevgili; kurbanın ise âşıklar olduğunu söyler. Şair “ O çok öldürücü sevgilim kurbanını keser, fakat sanatıyla aşk sahiplerine keskin kılıç gösterir.” diyerek kurban kesimine çeşitli benzetmelerle değinir:

Gerçi kurbânın eder bismil o kattâlüm veli
San ‘atıyla ehl-i ‘aşka tûg-ı bürrân gösterur
Fehîm-i Kadîm, s.158, K., 10/3.

Şair, “ bismil ” kelimesiyle hem kesme işlemini hem de kurbanın gereği gibi kesilmesini ifade eder. Kurban kesilmeden önce besmele çekilip tekbir getirilmez ise o kurban mundar olur. Âşık, sevgili yolunda kurbandır, sevgili de onun celladıdır ve kurban kesme işinde hünerli olduğu için kurbanlarını zayi etmez. Şair, bir başka beytinde Kurban Bayramındaki kurbanların tasvirini yapar. Bilindiği gibi Kurban Bayramında pek çok kurbanlık aynı anda kesilir ve her yeri kesilmiş kurbanlar doldurur. Kurban kesildikten sonra soyma işlemine geçilir. Bu soyma işleminde kurbanlıkların kana bulanmış bedenleri ve bedenlerindeki titremelere şahit olunur:

Her gûşe-i kûşteden pür olmuş
Â gûşte-be-hun cism-i pür-teb
Fehîm-i Kadîm, s.234, Trc., 10/8.

10.1.5. Kurban-Kesilen Kurbanın Kanının Alna Sürülmesi Âdeti:

Eski Türk geleneklerinde kesilen kurbanın kanı yüze ve alna sürülürdü. Bu hem kurban olma hem de yiğitlik göstergesiydi. Günümüzde özellikle Anadolu’da halk arasında kurban kanının alna sürülme geleneği sürmektedir:

Surh-pûş olmuş serâpâ kana girmiş dilberüm
Gayri tıflân gerçi ancak cebhede kan gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.158, K., 10/2.

10.1.6. Kurban-Mekân:

Kurban mekânı denilince akla hep yerleşim yerleri gelir. Kapı önü, kasaphane, bahçe vb. Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde kurban mekânı olarak Kâ’be’den bahsetmektedir. Bilindiği gibi hacılar kutsal topraklarda Kurban Bayramında kurban keserler. Kullar, Allah’ın evi olan Kâ’be’de kurbanlarını keserken âşık için kutsal mekan sevgilisinin evidir. Âşık, o yerde kurban olmaya hazırdır:

Ey Ömer sıdkile ben ol dilberin hayranıyım
Kâ’be-i kûyinde katletsin beni kurbânıyım
Çeşmim asla hâbe varmaz rûz u şeb pasbânıyım
Geceler tâ subhe dek gündüz dükânın beklerim
Âşık Ömer, s.236, Murab., 414/4.

10.1.7. Kurban-Adak:

Müslüman bir kimse, bir temennisinin gerçekleşmesi için dua eder ve gerçekleşmesi durumunda bir adakta bulunur. Bu adaklardan birisi de kurban kesmektir. Karacaoğlan bir şiirinde dolaylı olarak bu hususu işler. Şair, kendi canını sevgilinin yoluna adar:

Karacaoğlan der ki: Bilirim seni,
Adadım yoluna kurban bu canı,
Koynunda beslenen ayvayı, narı,
Çözüp düğmelerin deresim geldi.
Karacaoğlan, s.25, Koş., 36/4.

10.2. Kurbanla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

10.2.1. Kurban-Âşık:

Kurban ile âşık arasında kurulan ilgi canları dolayısıyladır. Koç, koyun, deve gibi kurbanlar Allah yolunda; âşık ise sevgilinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır. Sevgilinin vuslatı âşık için bir bayramdır. Âşığın gözyaşları bu bayramın gülsuyu, sevgilinin vuslat haberi bayramda dağıtılan şekerlerdir. Sevgilinin kaşı, bir bayram hilâlidir. Bilindiği üzere hilal görüldüğü zaman bayram başlar. Fehîm, bir şiirinde sevgilinin vuslatını arzulamakta, onun kin dolu gamze okuna ve tatlı dudağının gülüşüne kurban olmak istemektedir:

Navenk-i gamze-i pür-kinüne kurban olayım
Zehî-had-i leb-i şîrînüne kurban olayım
Fehim-i Kadîm, s.268, Trk., 6/4.

Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde aşığın başını sevgili yolunda kurban ettiğini söyler:

Ey dişleri dür lebleri mercân ağa yollum
Kıldım serimi yoluna kurban ağa yollum
Âşık Ömer, s.107, G., 211/1.

Karacaoğlan da benzer şekilde kurban-âşık ilişkisini işler. Âşık sevgilinin yoluna kurbandır:

Döndür boyun benden yana,
Âşkını biraz tanı,
Kurban oldum işte sana,
Ettim fedâ ben bu canı.
Karacaoğlan, s.280, Semâî, 395/1.

10.2.2. Kurban-Can/Gönül:

Kurban ve aşığın canı arasındaki ilişki sevgili yolunda candan vazgeçme olarak kurulur. Fehîm, aşağıdaki şiirinde Kurban Bayramı geldiğinde, aşığın canını sevgiliye göstermesi gibi herkesin kendi kasabına kurbanı gösterdiğini söyler:

‘İd-i adhâdur ki dil cânânına cân gösterür
Her kişi bu demde kassâbına kurbanını gösterür
Fehîm-i Kadîm, s.158, K., 10/1.

Âşık Ömer, bir şiirinde aşığın gönlünün sevgilinin kurbanı olduğunu söyler:

Ben Ömer kulunum fedâdır cânım
Serv-i hirâmânım şâh-ı hûbânım
Sen de insâf eyle benim sultânım
Kurbânın değıldir ya nehir gönlün
Âşık Ömer, s.50, Koş., 74/5.

Karacaoğlan ise sevgilinin tatlı dilinde aşığın canını kurban edeceğini ifade eder:

Mayıl oldum senin ince beline,
Canım kurban olsun tatlı diline,
Âşık olup senin hüsnün bağına,
Kırmızı güllerin dermeye geldim,
Karacaoğlan, s.18, Koş., 27/5.

10.2.3. Kurban-İnsan:

Kasap, ecel olunca kurban da insan olur. Kasap, kurbanının canını; ecel de kurbanı olan insanın canını alır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde ecelin bir yerden gelip insanın canını alarak onu kurban edeceğini söyler:

Vakıf ol dünyâda ancak bu ağ u kareye
Er isen uyma sakın bu demdeki âvâreye
Gezdirip kassab gibi kannâreden kannâreye,
Âkıbet bir yerde kurbân eyler insânı ecel
Âşık Ömer, s.200, Murab., 363/2.

10.2.4. Kurban-Şair:

Şair, âşık olunca, sevgili yolundaki kurban da kendisi olur. Sevgilinin gamzesi şairi yaralayıp güçsüz bırakır. Şair, öyle zor durumda kalır ki artık bu eziyetlerdense onun kurbanı olmak istemektedir:

Öldürdi Fehîm-i nâtüvânı gamzen
Dağ itdi tegâfûl ile cânı gamzen
Kurbânun olam aman helâk itdi amân
Düz dîde tebessüm ü nihânî gamzen
Fehîm-i Kadîm, s.698, R., 32.

Âşık Ömer ise kendisinin sevgilinin eşiğinin sadık bir kölesi olduğunu söyler. Öyle ki sevgili vefasız da olsa şair, canını onun yolunda kurban etmeye hazırdır:

Bu Ömer bekler eşiğin sâdıkkâne bendedir
Ben severim kakikâne bîvefâkarlık sendedir
Fârig olmam tâ ölünce nitekim can tendedir
Bir canım var o da olsun yoluna kurban senin
Âşık Ömer, s.279, Murb., 473/5.

Karacaoğlan, Âşık Ömer'inkine benzer bir ifadeyle kurban-şair ilişkisini işler. Şair, sevgilinin kapısının kölesi olduğunu söyleyerek onun yolunda kurban olmak ister:

Karacaolan der ki: Kurban olayım,
Cânım yoluna fedâ kılayım,
Kapunda eğlenüp kulun olayım
Sorarlarsa de ki: Benim kulumdur.
Karacaolağlan, s.44, Koş., 64/3.

11. Hayvanlar-Kuşlar:

Kuşlar, hayvanlar aleminin sadece bir bölümünü teşkil eder. Kendi içerisinde yüzlerce kuş türünü barındırır. Âşık Ömer “ Hayvanlar Destanı ” nın son dörtlüğünde “ vuhuş u tuyûr ” ifadesiyle vahşi hayvanları ve kuşları belirtir. Belirttiği bu hayvanların her birini özelliğine göre şiirinde konu ettiğini ifade eder:

Bu Ömer vuhûş u tuyûru verdi
Hep ismi resmiyle çekti çevirdi
Her kese halince hil’at giyirdi
Elinden geleni eyledi icrâ
Âşık Ömer, s.7, D., 1/34.

12. Hayvanlar-Kürk/Post/Deri:

Hayvanın vücudunu örten giysiye deri ya da post adı verilir. Hayvan avcılığının önemli bir kısmı postu için yapılır. Özellikle kara hayvanları dediğimiz kaplan, ayı, deve, vaşak, kakum, samur, zebra, tilki, sincap, koyun, inek, öküz gibi vahşi veya evcil hayvanların derilerinden kürk, ceket, çarık, yelek gibi giyim eşyaları yapılır. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde isimlerini sıraladığı hayvanların postlarından kürk yapıp giyildiğini söyler. Şair saydığı hayvan isimlerinin kürkünün değerli olduğuna dikkat çeker:

Kande ise kürkçü dükkânın bulur
Baha vü kıymetin ekâbir bilür
Kürk olur bunların kürkü giyilir
Biri vaşak, kakum, samur zerdüva
Âşık Ömer, s.6, D.,1/6.

Karacaoğlan da kaplan ve pars postundan bahsetmekte bu postların at üstüne koyulduğunu ifade etmektedir:

Bir küheylan at ver, istemem eşek,
Üstü kaplan postu, tek olsun öşek,
Kuş tüyünden yastık, yumuşak döşek,
Keçeler içinde yatmak isterim.
Karacaoğlan, s.331, D., 456/3.

Âşık Ömer bir başka şiirinde evcil hayvanlardan olan koyun ve ineğin derisinden elbiseler yapıldığı bilgisini verir:

Ol koyunun yünün eğirdi Hâvva
Deriler dokudu Âdem sâniyâ
Eğnine kıldılar yosma bir obâ
Giyip vücutların pinhân eyledi
Âşık Ömer, s.10, D., 2/31.

Karacaoğlan, aşağıdaki Şirinde bey olmanın vasıflarından biri olmak kürk giydirmekten bahseder:

Eteğinde kervân işler,
Yükseğinde döner kuşlar,
Kürk giydirir, at bağışlar,
Hemen beğler sende m' olur?

Karacaoğlan, s.249, Var., 355/2.

13. Hayvanlar-Mekân:

Hayvan-mekân ilişkisi son derece geniş ve çeşitli bir alanı ifade eder. Hayvan türlerine göre meşeler, ormanlar, dağlar, ovalar, kayalar, gller, sazlıklar, denizler, ırmaklar, delikler vb. yerler hayvanların mekânı olur. Hayvan-mekân ilişkisini Őirlerinde en çok işleyen Şairimiz Karacaoğlan'dır. Onun Őirlerinde hemen hemen bütün hayvan türlerinin mekânına vurgu yapılır. Şair, bir Şirinde hayvan mekânı olarak yaylalardan, gllerden, salaklardan bahseder:

Karac' oğlan der ki: Bilmedim n'oldum,
Aşka dşeli sarardım soldum,
Yaylası, glleri gezdim, yoruldum,
Issız kalmış av ettiğim salaklar.

Karacaoğlan, s.250, Var., 356/5.

Karacaoğlan, Őirlerinde hayvan mekânı olarak genelde orman, meşe, il, dağ, dağ eteği, yüceler, kayalar ve kapı önünden bahsetmektedir. Şair, aşağıdaki Şirinde havyan mekânı olarak oba yerlerini sayar:

Oba yerleri yıkılmış, vîrân,
Ceyrnlar gitmiş, dağılmış şahan,
Dedim feleğe: İşlerin yaman,
Konuştum nice dilleri mahzun.

Karacaoğlan, s.104, Koş., 153/3.

Âşık mer, bir Şirinde hayvan-mekân ilişkisini benzetme içerisinde ele alır. Şair, gam vadisinde giden bir kervandan bahsetmektedir. Bu kervanın hangi hayvanlardan oluştuğu belli değildir:

Ey dirga tâli'imden yüz çevirdi rûzigâr
Bana mihnet hrkasın hr giyrd rûzigâr
Nâzenin mrm suhletle geçirdi rûzigâr
Vâdi-i gamda giden kervnım andım ağladım

Âşık mer, s.242, Murab., 422/4.

14. Hayvanlar-lml Olmak:

“ Her canlı ölümü tadacaktır.” ayetinden hareketle cümle mahluktın ölümlü olduğu anlaşılır. Azrâil (a.s) can almakla görevlendirilmiş melektir. Onun elinden ister insan, ister hayvan olsun kurtuluş yoktur:

Hakk'ın emri ile gele Azrâil
Cümle mahlûkatı eyleyen zâil
Olmaz önüne kimesne hâil
Kurtulmaz elinden insân ü hayvân
Âşık Ömer, s.10, D., 3/3.

15. Hayvanlar-Ölümsüz Olmak:

Hayvan kelimesi âb-ı hayvân ve çeşme-i hayvân terkipleri içinde kullanılınca ölümsüzlük suyu anlamına gelir. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde Hızır, ve İlyas Peygamber arasında vuku bulduğu sanılan efsaneye telmihte bulunur:

Eğer Hızır-ı zaman ol lâ'l-i nâbın hâletini görse
Varup içmezdi zulmette husûsâ çeşme-i hayvân
Âşık Ömer, s.108, G., 213/4.

16. Hayvanlar-Renk:

Hayvanlar türüne, cinsine ve yaşına göre farklı renklerde olabilirler. Âşık Ömer, aşağıdaki şiirinde al renkli bir hayvandan bahseder:

Cehudlar murdadır it gibi kokar
Andan yolum Çatal Fırın'a çıkar
Kalyoncular dâim yollara bakar
Aceb öldü mü bir ala hayvan deyu
Âşık Ömer, s.17, D., 6/12.

17. Hayvanlar-Satır:

Satır, hayvan eti parçalamaya yarayan bir araçtır. Fehîm, bir şiirinde kasap, et ve satır kelimelerini kullanarak hayvan-satır ilişkisini hatırlatır. Âşık, kendisini kurban olarak görmektedir:

Müdâm itmekteyim laht laht kendi tehüm
Garibdür ki ne kassâbam ne sâtürem
Fehîm-i Kadîm, s.182, K., 14/27.

Karacaoğlan ise “ Satır kasaplarda olur. ” diyerek hayvan-satır ilişkisine temas eder:

Kasaplarda olur satır,
Ara yerden kalkmış hatır,
Yârimi buraya getir,
Ya ben' oraya sal Allah'ım!
Karacaoğlan, s.301, Semâî, 426/3.

18. Hayvanlar-Sığır:

Sığır; inek, düve, dana, tosun, öküz gibi büyük baş hayvanlara verilen genel isimdir. Genel olarak inek için kullanılır:

Emr-i Hak oldu anlara mülâkat
Hasret ü firkatten buldular nerât
Cibrîl nâzil oldu edüp iltifât
Sığır ile koyun ihsân eyledi.
Âşık Ömer, s.10, D., 2/30.

20. Hayvanlar-Süt/Sağılma:

Birçok dişi hayvanın sütü vardır. “ Süt ve sağmak ” kelimeleri bir araya getirilince inek, keçi veya koyun akla gelir. “ Sağmak ” sözcüğü hayvanların sütünün el ya da makine ile alınmasıdır:

Kapımızda boz sürüler sağılsa,
Tatarlarım kol kol olsa dağılsa,
Yedi yerden davullarım döğülse,
Yörük yumuşluyken baş eyle beni.
Karacaoğlan, s.143, Koş., 209/3.

21. Hayvanlar-Yaymak:

Hayvanlar için kullanılan “ yaymak ” tabiri otlatma anlamında kullanılır. Bu tabir daha çok koyun, kuzu ve keçi sürüleri için kullanılır. Karacaoğlan, aşağıdaki şiirinde bu hususu işler:

Sürülerde ergeçlerim yayılsa,
Dokuz yerde davullarım döğülse,
Kol kol olsa atlarım dağılsa,
Yüz bin atlı ile yol ver, sen bana
Karacaoğlan, s.139, Koş., 203/2.

22. Hayvanlar-Yoz:

Yoz, sözcüğü Türkçede yavru lamayan, süt vermeyen koyun, keçi, sığır türü hayvanlar için kullanılır. Karacaoğlan aşağıdaki şiirinde dağların yozunun dağlardan çekilişini yazın gelişine bağlar:

Sabahleyin, seher yeli değince,
Lâle verip, sümbül boyun eğince,
Yaz gelip de beş ayları doğunca,
Çekilir soğmalı, yozu dağların.
Karacaoğlan, s.174, Koş., 254/1.

23. Hayvanlar-Yük Taşınması:

Deve, katır, at, öküz, eşek gibi hayvanlar binek ya da yük hayvanı olarak kullanılırlar. Özellikle eski dönemlerde bu hayvanlara ihtiyaç çok fazlaydı. Âşık Ömer, bir şiirinde bu tür hayvanların hem yük için hem de yolculuk için kullanıldığını ifade eder. Uzun yolculuklarda ise kervan halinde hareket edilirdi:

Ey gafil ne sandın bu rûzgârı
Durur mu anladın tâze bahârı
Yükün yükü de gör evvelce bâri
Yoksa yolcu gider kervân eğlenmez
Âşık Ömer, s.19, D., 8/4.

Karacaoğlan aşağıdaki Şiirinde ipek yüklü bir kervandan bahseder. Dolayısıyla deve, at gibi kervanlarla ipek taŐındıđı anlaşılır. Ayrıca Şair, bu gibi kervanların haramilerce soyulduğu gerçeğini hatırlatır:

Dirilirler, diriller, gelirler,
Huzr-ı mahşerde dîvân dururlar,
Harami var, diyekorku verirler,
Benim ipek yüklü kervnım mı var?
Karacaoğlan, s.213, Koş., 310/2.

24. Hayvanlar-Vahşi Olması:

Hayvanlar lemi türleri ve özellikleri dolayısıyla farklılık arz eder. Bazı hayvan türleri evcilleştirilip insanlık hizmetine sunulmuŐtur. Hayvanların önemli bir kısmı ise tabiatta vahşi halde yaşamaktadır. AŞağıdaki Şiir Őık mer'in " Hayvanlar Destanı "ın ilk drtlğdr. Şair, bu Şiirinden hareketle destanında iŐleyeceđi hayvanların türlerinden ve özelliklerinden haber verir. Onun ismini anacağı hayvanlar kuşlar ve tabiatta vahşi halde yaşayan hayvanlardır:

Gelin vuhŐ u tuyûru bir yd edelim
Gr neler halketmiŐ Br Teâlâ
Her birin ismiyle iyân edelim
'Ayn-ı ibret ile eyle temâşa
ÂŞık mer, s.5, D., 1/1.

25. Hayvanlar-Zikir:

İnancımıza göre bütün yaratılanlar Allah'ı tespih eder. Her Şey onun ismini anar. AđaŐlar, ağlayanlar, kuşlar, vahşi hayvanlar, melekler, insanlar vs. her Şey onu tespih ve tenzih eder. ÂŞık mer, aşağıdaki Şiirinde halk arsındaki bu inaniŐı işler. Ona göre cümle hayvanlar Allah'ın methini okur:

Hsnne mŐtk idi Mûsâ-yı Tr
Kılmış idi Dâvûd'u na'tın zebr
Medhin okur cümle vuhuş  tuyûr
Cennet Firdevs dahi glmayn  hr
Buldu cemâlin ile pr b u tb
ÂŞık mer, s.391, Tahmis, 618/4.

D. Hayvanlarla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

1. Hayvanlar-Őık:

Hayvanla Őık arasında kurulan ilgi aptallıkla ilgilidir. Bilindiği gibi insanı hayvandan ayıran bazı önemli özellikler vardır. İnsan duygusal bir varlıktır. Sever, sevilir, acı çeker. ÂŞık mer, aşağıdaki Şiirinde sevgilinin eziyetiyle solmayan, gönlü onun derdi ile dolmayan ve Őık olmayan kişiyi hayvana benzetir. Çünkü bu durum ona göre hayvana ait bir özelliktir:

Cevr-i dildr ile solmayan Őık
Dernunda derd ile dolmayan Őık
Dernunda aşkı olmayan Őık
Hemn dnyde bir hayvâna benzer
ÂŞık mer, s.32, Koş., 128/2.

2. Hayvanlar-Düşman:

İnsanlar hayvanlara belirli olumsuz anlamlar yüklemiştir. Aptallık, akılsızlık, duygusuzluk, laftan anlamamazlık, yırtıcılık, tehlikelilik gibi. Aslında düşman da muhatabı için bu özelliklere sahip bir kişidir. Fehîm, şiirini beğenmeyen kişiyi düşman ilan edip onu hayvanla aynı cinsten olmakla suçlar:

Redd itse Fehîmâ sözümi hasm ‘aceb mi
Hem-cism-i behâyimdür o eş ‘ârı ne bilsun
Fehîm-i Kadîm, s.122, K., 4/25.

3. Hayvanlar-İnsan:

Hayvan sözcüğünün “ canlı, diri ” anlamları vardır. Bunun için insana “ konuşan hayvan ” tanımlaması yapılır:

Dâhildir hayân-ı nâkıta insan
Tevâzu’ ehlidir bil ehl-i îman
Kaplan münâfıklık tekebbür arslan
Nefsikle gazabım ejder ile mâr
Âşık Ömer, s.14, D., 4/25.

Değerlendirme: Tezimizde hayvanlar hem tek tek, hem de tür bazında ele alınıp sosyo-kültürel alan içindeki konularıyla, halk bilimi içindeki önemleri ve mitolojideki yerleri incelenmiştir. Daha sonra bu unsurların edebî eserlere yansımaları Dîvân ve Halk şiiri açısından ele alınmıştır. Benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise hayvanlar, tek tek ya da tür bazında değil genel olarak ele alınmıştır.

Genel olarak “ hayvan ” sözcüğüne bakıldığında bu sözcük ölmezlik suyu anlamında âb-ı hayvân ya da çeşme-i hayvân gibi terkipleri içinde kullanılır. Nitekim Âşık Ömer bir şiirinde bu terkipli kullanarak halk arasında yaygın bir inancı hatırlatır. Yine insan için konuşan hayvan anlamında “ hayvân-ı natıka ” tabiri vardır. Bu sözü de Âşık Ömer bir şiirinde işler. Âşık Ömer, bu ve buna benzer bir çok deyim, sıfatı, terimi, inancı, rivayeti, kıssayı şiirlerinde işleyen bir şairdir. Bu yönü diğer iki şairimize göre daha öne çıkar.

Hayvan, kültürümüzde sıkça kötü söz olarak da kullanılmaktadır. Bu kötü söz, daha çok muhatabın sıfatı olur. Halk arasında yaygın olarak kullanılan bu tabir, her üç şairimiz tarafından da benzer şekilde işlenmiştir.

Kültürümüzde hayvanların vahşi olanlarının yanında evcil olanları da sık sık konu edilir. Özellikle koyun, koç ve sığır gibi hayvanlar kurban dolayısıyla sıkça kültürümüzde konu edilir. Yine hayvan avı, hayvan eti, avlak, kasap, göç, vahş, kervan, katar, kürk, keçe, sürü, sığır, davar, tuyor, yük, tay, yaymak, otlatmak, süt, satır gibi kelimeler hem belirli bir hayvan grubunu hem de geneli ifade eden sözcüklerdir. Hayvanlarla ilgili bu özellikler, daha çok Halk şairlerimizden Âşık Ömer ve Karacaoğlan şiirlerinde işlenmiştir. Hayvanın kurban edilmesi ve Kurban Bayramı her üç şairimiz tarafından işlenmiştir. Özellikle kurban-âşık, kurban-can ve kurban-şair benzetmelerine her üç şairde şiirlerinde sıkça yer vermiştir. Bu durum bize bir konu hakkındaki genel temayüllerin şiirimizde benzer şekilde işlendiğini gösterir.

HAYVANLARLA İLGİLİ TABLOLAR

I. MİTOLOJİK HAYVANLAR:							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
Mitolojik Hayvanlar	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	Mitolojik Hayvanlar	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Anka	1	16	1	Musikar	2		
Burak	1			Nesnas	2		
Ejderha	14	13		Semender	7	1	
Hüma	19	11	12				

II. KUŞLAR:							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
KUŞLAR	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	KUŞLAR	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Ağaçkakan		1		Kuzgun			2
Akbaba		1		Leylek		1	9
Bahri	1		4	Lori Kuşu		1	
Balıkçın		1		Martı		1	
Baykuş	9	6	9	Ördek		1	56
Bıldırcın		1		Papağan	19	13	6
Bülbül	106	190	96	Saka		1	
Çaylak		1	1	Sakankur		1	
Devekuşu		1		Sarıkuş		1	
Doğan	28	17	32	Sarıasma		1	
Ebabil		1		Serçe	1	4	
Güvercin	3	6	2	Sığırcık		1	
Horoz	1	2		Sülün	2	2	
Hüthüt		1	1	Şahin	1	7	45
Karabatak		1		Tavşancıl		1	
Karga	9	1	2	Tavuk		1	1
Kartal	2	1	1	Tavus	6	8	4
Kaz		2	13	Toy			2
Keklik	6	17	1	Turaç		1	3
Kilkuyruk		1		Turna		2	48
Kırlangıç		1	1	Üveyik	2	1	2
Kuşu		1	11	Yarasa	11	1	
Kumru		2	7	Yelkovan		1	
Kuyrukksalla	2						

III. KARA HAYVANLARI:							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
Kara Hayvanları	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	Kara Hayvanları	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Arslan	17	19	3	Kepçekuyruk		1	
At	36	33	88	Kirpi		1	
Ayı		1	2	Koç	1	5	25
Boğa-Öküz		1		Koyun		3	4
Ceylan	14	43	47	Köpek	2	13	8
Çakal		2	1	Köstebek		1	
Deve	10	2	23	Kurt	3	4	10
Domuz		1	1	Kuzu		3	11
Eşek	7	7	1	Manda		2	
Fare		1		Maymun		1	
Fil		3		Pars		3	
Gelincik		2		Porsuk		1	
Gergedan		2		Samur		7	2
Geyik			8	Sansar		1	
Kakım		2		Sıçan		1	
Kaplan	2	3	6	Sırtlan		1	
Karakulak		1		Sincap		1	
Katır	3	2		Tavşan		1	
Keçi-Oğlak	2	3	7	Tilki		1	
Kedi		2		Vaşak		1	

IV. BÖCEKLER:							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
Böcekler	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	Böcekler	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Akrep		2		Karınca	6	10	
Ateşböceği	3			Kurt		3	2
Arı	4	8	26	Kelebek	58	45	3
Çekirge		2		Örümcek	1	3	
Çiyan		1		Sinek	8	2	1
İpekböceği	2	1		Pire		7	

V. DENİZ HAYVANLARI:							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
Deniz Hayvanları	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	Deniz Hayvanları	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Amber	2	1		Sadef	20	15	5
Balık	4	6	2	İnci*	25	27	6
Kurbağa		1		Yengeç	1	1	
Mercan	1	4	3				

VI. SÜRÜNGENLER:							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
Sürüngenler	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	Sürüngenler	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Kaplumbağa		1		Timsah	1		
Kertenkele		1		Yılan	5	13	1

VII. GENEL (HAYVANLAR):							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
Genel Hayvanlar	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	Genel Hayvanlar	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Hayvan	5	18	26	Sığır		1	
Kervan	17	3	22	Sürü			5
Kurban	17	41	20	Vahşi		3	
Kuş	42	58	62				

VIII. GENEL TABLO

VIII. GENEL TABLO							
	ŞAİRLER				ŞAİRLER		
Genel	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan	Genel	Fehim-i Kadim	Aşık Ömer	Karacaoğlan
Eserde Adı Geçen Hayvan Türü Sayısı	52	111	57	Eserde Geçen Hayvan Adı Sayısı	450	783	737

SONUÇ

Hayvanlar, tarih boyunca zararlı ya da faydalı yönleriyle insan hayatını doğrudan etkilemiştir. Hayvanlar âleminin çeşitli sanat dallarında yer aldığı ve bazılarının ilham verdiği bir gerçektir. İnsanoğlunun, hayatı, dünyayı ve hatta kozmik âlemi kavrama ve tanıma çabalarında hayvanların büyük katkısı olmuştur. Bu tezle Türk kültürünün en sürekli ve en uzun soluklu sanat alanlarından birisi olan edebiyatımızda dolayısıyla şiirimizde hayvanların önemli bir yeri olduğu Dîvân ve Halk şairlerince çeşitli tasavvurlar içinde ele alındıklarını görülmüştür.

Dîvân edebiyatının yaşanan hayata kapalı olmadığı, orijinalliğinin üst düzey olduğu ve beşeri motiflere yer vererek günlük hayatın şiire girdiği gözlenir. Meselâ Fehîm, yaşadığı hayata ait izleri, pek çok şiirine aksettirmiştir. Hayvanlar ve hayvanlara ait motifler, şairin gerek duyduğu düşünce ve hislerini aktarmada gerekse söyleyişe güzellik katmada birer araç görevi görür. Meselâ şair bir şiirinde Anadolu'da kendisine hakkıyla değer verilmediğini düşünür ve burada önemli görevde bulunanların kalbinin karıncadan daha kara olduğunu söyler. Şair daha sonra büyük hevesle gittiği Mısır'da istediğini bulamayacak ve vatan-i aslisine özlem duyacaktır. Mısır'daki sıkıntıları o kadar artacak ki burası için ejderler ve baykuşlar yurdu yakıştırmaları yapacaktır. Kısacası Fehîm'in pek çok şiirinde hayvan motifleri üzerinden bir ıstırap terennüm ettiği görülür. Bu durum onun mizacının ve hayatının şiire aksetmesi olarak yorumlanabilir. Şairin bülbül, pervane ve semender ile kendini özdeşleştirerek ayrılıktan, çileden ve üzüntüden bahsettiği de görülür.

Divan şiirinde mahallileşme cereyanının görüldüğü yıllarda saz şiiri ile bir yakınlaşma olmuş, heceyle şiir yazan Divan şairleri; aruzla şiir yazan saz şairleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişme bir yozlaşma değil aksine klasik kültürün halka intikalinin o yıllarda daha çok hissedilmesi ve bunun doğal sonucu olarak da iki geleneğin müşterek bir terkiibe doğru gitme durumuydu. Bu müşterek terkip Âşık Ömer'in şiirlerinde de görülür. Âşık Ömer, şiirlerinde aruz ölçüsünü, Dîvân şiirinin kelime, hayal ve mazmunlarını da kullanmıştır. Örneğin tezimizin konusuyla ilgili olarak Âşık Ömer'in şiirlerinde sevgilinin kendisi, mum, gül, sayyad, şahin, şahbaz, hüma, ankaya benzetilir. Ayrıca sevgilinin saç, çevgan, tuzak, zincir, yılan, anber, misk; gözü, ahu, şahbaz, doğan; kirpiği, ok; yüzü, mum, gül, hazine; beni, amber, dane; ağzı sadef; dudağı, şeker, bal ve dişi inciye teşbih olunur. Âşıkla ilgili teşbih unsurlarında ise aşık, bülbül, gavvas, pervane, semender, tuti; aşığın gönlü ise bülbül, kuş veya pervanedir. Rakip ise it, karga veya eşektir. Her iki şiirde de aşığın gönlü bir kuş gibi düşünülür. Gönlün uçunca gideceği yer sevgilinin saçlarıdır. Sevgilinin saçları onun için tuzaktır. Yine her iki şiirde de mum ve gül sevgiliyi; bülbül ve pervane ise aşığı temsil eder. İki şiir anlayışında da aşk hadisesi, aşık, sevgili ve rakip üçlüsü arasında geçer. Gül, sevgili olunca, gülün dikenini aşığı engelleyen rakip olur. Ya da rakip, aşığı sevgilinin mahallesine yaklaştırmayan köpek olur. Halk şiirinde Dîvân şiiri gibi İslam ve Şark kültürünün dini, tasavvufi, efsanevi şahsiyetleri ile kıssalarına yer verir. Bu husus özellikle Âşık Ömer'in şiirlerinde çok görülür.

Halk ve Dîvân şiiri arasında dil, şekil ve muhteva bakımından çeşitli farklar bulunmakla birlikte aynı milletin malı oldukları için bunların temelinde zevk, duygu, heyecan ve fikir benzerliği vardır. Metinler derinlemesine incelendiği takdirde Divan şiirinin klişe ifade ve ortak mevhumlarının benzerleri ve ortak ifade kalıpları fazlasıyla Halk şiirinde de vardır. Bu durum dili en sade ve anlaşılır olan şairlerimizden Karacaoğlan'ın şiirlerinde kolaylıkla görülür. Örneğin hüma, baz, kelp, per, şem, tavk gibi hayvan isimleri veya onlarla ilgili yardımcı öğeler dil bakımından Karacaoğlan'ı Dîvân şiirine yaklaştırır. Karacaoğlan'ın

şairlerinde sevgili veya ona ait unsurların benzetmeliklerinde Dîvân şiiri karakterleri görülür. Sevgilinin dili tatlı söz söylemesi bakımından tutiye benzetilir. Ayrıca gözleri güzellik yönüyle ahuya; saçları şeki yönüyle yılana; koku yönüyle misk ve ambere; dişleri ve dudağı, inciye benzetilir. Bütünüyle edebiyatımızda olduğu gibi âşık, pervane, bülbül ya da semender teşbihi içinde sevgiliye kurbandır. Dîvân şiirinde rakiple ilgili geçen har, kelb gibi misaller de Karacaoğlan'ın şiirlerinde geçer. Karacaoğlan'ın şiirlerinde sevgili, hüma gözlü, ispir balaban bakışlı, inci-sadef dişli, bal dudaklı, kıl ördek boyunlu, tavus kuşu gibi göğsü nakışlı, tülü maya yürüyüşlü, güvercin duruşlu, keklik sekişli, güvercin topuklu, kumru sesli, petekteki bal, kuğu salınışıdır. Bazı şiirlerinde eli bazlı, sırtı kürklü Afşar ve Akkoyunlu Beylerin yiğitlikleri görülür. Ata özel önem verir. Onu yiğidin öz kardeşi yerine koyar. Şair, gezici olduğu için onun gezip gördüğü pek çok yerde hayvan motifleri karşımıza çıkar. Onun geçtiği ovalarda Arap atlar, mayalar, akça ceranlar, emlek kuzular, kınalı keklikler, çakır doğanlar, yavru şahanlar, telli turnalar, gözleri kanlı üveyikler, kırlangıçlar, turnalar görülür. Gördüğü göllerde ördekler, kazlar, sunalar vardır. Dinlendiği bahçelerde bülbüller vardır.

Türk edebiyatının şiir türünde yazılmış eserlerin hemen hepsinde kuş türüne rastlanır. Kuşlar daha ilk dönemlerden itibaren fert ve toplum yaşantısının bir parçası olmuştur. İncelediğimiz şiirlerde kuş kelimesi kimi zaman kuş yuvası, kuş kafesi, kuş kebabı gibi maddi kültür unsurları olarak, kimi zaman can kuşu, gönül kuşu gibi aidiyet kazanmış bir şekilde, kimi zaman da kuş dili, kuş tüyü, kuşluk vakti gibi tabir hüviyetiyle şairlerimizce kullanıldıkları görülür. Dîvân şairleri kimi hayvanlar üzerinde özellikle durmuşlar ve şiirlerinde daha sık adından söz etmişlerdir. Baykuş, bülbül, doğan, güvercin, karga, kartal, keklik, papağan, şahin, tavus, yarasa vs. Fehîm de Dîvân şairi olarak şiirlerinde bu geleneği devam ettirmiştir. Aynı şekilde (belirli kuşların dışında) Halk şairleri de şiirlerinde belirli kuşlara özel önem vermişlerdir. Bu kuşlar, Dîvân şairlerinde de yer almasına rağmen daha çok Halk şairleri tarafından kullanılmıştır. Bunlar: Kaz, kuğu, kumru, leylek, ördek ve turna gibi kuşlardır. Ele alınan şiir örneklerinde özellikle Karacaoğlan, bu motiflere çok yer vermiştir. Âşık Ömer ise Karacaoğlan'a nisbeten şiirlerinde bu kuşlara daha az yer vermiştir. Bunda şairin iki gelenekten de beslenmesinin rolü vardır.

Dîvân şiiri beslendiği kaynak açısından zengin bir şiirdir. Mazmun, imaj ve mecazlar bu şiirde derinliğine fazlaca kullanılır. Halk şiirinin imaj ve motifleri ise daha yüzeyseldir. Bu hususu örnekleyecek bölümlerimizden birisi “ Mitolojik Hayvanlar ” bahsidir. Tezimizde ismi geçen bütün mitolojik hayvanlar Fehîm'in şiirinde görülür. Halk şairleri Âşık Ömer ve Karacaoğlan ise bu hayvanlardan daha bilindik ve halk muhayyilesine yerleşmiş olanlara şiirlerinde yer verirler. Özellikle kültür ve edebiyatımızda önemli bir yere sahip olan anka ve hüma kuşunu her üç şairimizde şiirlerinde kullandığı görülür. Ancak Karacaoğlan'ın bu hayvanlardan özellikle hüma kuşuna karşı tutumu çok farklıdır. Onun halk ararsında bilinen özelliklerine değinmekle beraber onu şiirlerinde sıradan bir kuş haline sokar. Muskar ve nesnas hayvanının her iki halk şairince işlenmemiş olması bu iki hayvanın toplum hayatına yerleşmediğinin bir göstergesidir. Ancak halk anlatılarında büyük yeri olan Burak'ın bu iki şairimizce işlenmemesi şaşırtıcı bir durumdur.

Tezimizde hayvan motif veya türlerinin şairlerce az ya da çok kullanılmasında ele alınan hayvanın çok bilinmesinden ziyade onun cemiyet hayatındaki yeri ve rolü olduğu tesbit edilmiştir. Meselâ sürüngenlerin incelediğimiz şairlerce pek fazla ele alınmadığı görülür. Bunun sebebi olarak toplum hayatında az bilinmeleri değil, sosyal hayata pek fazla etki etmemeleri gösterilebilir. Yine hayvan genel başlığında toplumun genek duygusunu ifade eden durumların her üç şairimizde de kullanıldığı görülür. Yani koyunun melemesi ya da güdülmesi halk şairinin şiirlerinde sıkça rastlanan bir motif olabilir. Ancak bu motif şehirde

yetişmiş bir şair için bir Şey ifade etmeyebilir. Bu yzden toplumun tamamını ilgilendiren konuların şairlerimizce ortak işlendiği görülür. Meselâ koçun kurban edilmesi bünyesinde hem bir kıssayı, hem yardımlaşmayı, hem bayramı barındırdığı için cemiyet hayatı içinde önem arzeder. Böylece bu husus şairler için önemli bir motif olarak şiirlerde kullanılır. Bu durum incelediğimiz  şairimiz için de geçerlidir.

şairler, diğer insanlardan farklı olarak içinde yaşadığı hayatın maddi ve manevî unsurlarını şiirlerine yansıtırlar. Çünkü kendilerini, kendi halet-i ruhiyelerini, toplum hayatını ve özelliklerini anlatmada hayvanları birer araç olarak kullanırlar. şairlerimiz anlatımda gerekli ifadeyi, duygu ve düşünceyi elde edebilmek için hayvanları şiirlerinde birer malzeme olarak kullanmışlardır. şairler müsbet bir olaydan bahsedecekleri zaman toplumca müsbet kabul edilen hayvanı kullanırlar. Eğer konu menfi ise bu kez cemiyetin zihninde olumsuz çağrışımlar bırakan hayvanlar tercih edilir. Mesela Fehîm kendisiyle ilgili olumlu bir Şey söyleyeceğiz zaman anka, hüma, bülbül gibi kuşları kullanır. Olumsuz bir durumdan söz edeceği zaman ise baykuş, karga, yılan gibi hayvanları tercih eder. Aynı durum Âşık mer için de geçerlidir. şair bir şiirinde kendi iyi ve kötü haliyle belirli hayvanları birbirine benzetir.

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda şunları söylemek mümkündür: Âşık mer, aruz lsyle yazdığı şiirleriyle Fehîm'e yaklaşırken hece lsyle yazdığı şiirleriyle Karacaoğlan'a yaklaşır. Âşık Ömer, Fehîm gibi daha çok merkezi (Şehir) yerlerde yaşamıştır. Bu özelliği de bazı şiirlerine anlamın kapalılığı hususunda kendini gösterir. şair, “ Hayvanlar Destanı ”nda ve diğer heceyle yazdığı pek çok şiirinde Karacaoğlan'ın şiirlerindeki sadeliği görülür. Halk şairi Dîvân edebiyatı diline ve kültürüne kayıtsız olmadığı gibi Dîvân şairi de Halk edebiyatı kültürüne tamamen yabancı ve uzak değildir. Ortak din ve kültür çerçevesinde oluşan hayat, yüzyıllar boyunca fazla değişmeden edebi metinlerimize intikal etmiştir. Ele aldığımız konu ve elde edilen malzeme itibarıyla Dîvân ve Halk şiirinin esas olarak aynı kaynaktan beslendiği ancak estetik ve Şekil açısından bazı farkları arz ettiği görülmektedir.

HAYVANLARLA İLGİLİ RESİMLER

I. MİTOLOJİK HAYVANLAR:

Anka

Burak

Ejderha

Hüma

Musikar

Semender

II. KUŞLAR:

Ağaçkakan

Akbaba

Bahri

Balıkçın

Baykuş

Bıldırcın

Bülbül

Çaylak

II. KUŞLAR:

Devekuşu

Doğan

Ebabil

Güvercin

Horoz

Hühüt

Karabatak

Karga

Kartal

Kaz

Keklik

Kilkuyruk

Kırlangıç

Kuşu

Kumru

Kuyruksallayan

Kuzgun

Leylek

Lori Kuşu

Martı

II. KUŞLAR:

Ördek

Papağan

Saka

Sarıasma

Sarıkuş

Serçe

Sığırcık

Sülün

Şahin

Tavşancıl

Tavuk

Tavus

Toy

Turaç

Turna

Üveyik

Yarasa

Yelkovanı

III. KARA HAYVANLARI:

Aslan

At

Ayı

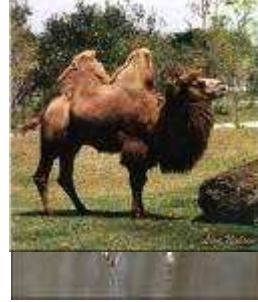
Boğa-Öküz

Ceylan

Çakal

Deve

Domuz

Eşek

Fare

Fil

Gelincik

Gergedan

Geyik

Kakum

Kaplan

Karakulak

Katır

Keçi-Oğlak

Kedi

III. KARA HAYVANLARI:

Kirpi

Koç

Koyun

Kuzu

Köpek

Köstepek

Kurt

Manda

Maymun

Pars

Porsuk

Samur

Sansar

Siçan

Sırtlan

Sincap

Tavşan

Tilki

Vaşak

IV. BÖCEKLER:

Akrep

Arı

Ateşböceği

Çekirge

Çiyan

İpekböceği

Karıncı

Kelebek

Kurt

Örümcek

Sinek

Pire

V. DENİZ HAYVANLARI:

Amber

Balık

Kurbağa

Mercan

V. DENİZ HAYVANLARI:

Sadef ve İncisi

Yengeç

VI. SÜRÜNGENLER:

Kaplumbağa

Kertenkele

Timsah

Yılan

KAYNAKÇA

- AKALIN, L. Sami, *Türk Folklorunda Kuşlar*, KB Yay., Ank., 1993, 279 s.
- AKBUDAK, Yasemin, *Mesihî Dîvânı'nın Tahlîli*, İÜSBE, Doktora Tezi, C.1-2, İst., 2002, 641 s.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yay., C.1, Ank., 1971 (398 s.), C.2, 1971 (399-968 s.), C.3, 1971 (969-1320 s.)
- ALİOĞLU, Hasan, *Buhâriden Seçilmiş Hadisler*, Erkam Yay., İst., 1988, 250 s.
- ALKAN, Erdoğan, “ Şiir ve Mitoloji ”, *Varlık Dergisi*, S.10, İst., Nisan, 1992, s.17-32.
- AKSEL, Malik, “ Yazı ve Resimde Arslan Suretleri ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 1966, C.10, S.202, s.4068-4071.
- ALPTEKİN, Ali Berat, *Hayvan Masalları*, Ank., 1991, 184 s.
- ANABRİTANNİCA, İst., Ana Yay., 1986, C.2 (630 s.), 1987, C.6 (630 s.), 1988, C.11 (630 s.), 1988, 12 (630 s.), 1990, 19 (630 s.)
- ANACAN, M. Mashar, “ Sedef ve Sedef Sanatı ”, *Antika*, Yıl:1986, S.19, s.8-18.
- AND M., M., “ Minyatürde Kuş Dünyası ”, *Art Decor*, 1998, s.145-167.
- ARAS, M. Sıtkı, “ Balık ve Folklorumuzdaki Yeri ”, *Türk Folkloru*, Yıl 1984, C.6, S.61, s.21-23.
- ARSEVEN, Ç. E., *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Yay., Ank., 1983, C.2, (593-1184 s.)
- ARSLAN, Mehmet Ali, “ Türk Soylu Amerika Yerlilerin Menşei Meselesi ve Atsina Kabilesi ”, *Yeni Avrasya*, Ank., Mart, 2001, s.96-100.
- ASIM, Mütercim, *Burhan-ı Katı*, Hzl: Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yay., Ank., 2000, 1197 s.
- ATİLLA, Osman, “ Çekirge Üstüne Yakılmış Bir Türkü ” *Türk Folklor Araştırmaları*, C.1, S.20, Y.1-2, İst., 1951, s.311-12.
- ATTAR, Ferîdüddîn, *Mantıku't Tayr, Kuş Dili*, Hzl: Murat Toprak, Kırkambar Kitaplığı, İst., 2004, 252 s.
- AYYILMAZ, Cengiz, “ Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar ”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay.*, S.4, Yıl:1996, s.155-163.
- BALABAN, Ali Rıza, “ Halk Biliminde Özgün Konu: At Kültürü ”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, İst., 1985, s.55-63.
- BALCIOĞLU, Tahir Harimî, “ Şark Efsanelerinde Gül ve Bülbül ”, *Kutlu Bilgi*, Kanaat Basımevi, Ank., 1945, S.9, s.276-79.
- BAŞGÖZ, İlhan, *Türk Bilmeceleri*, KB Yay., Ank., 1993, C.1 (377 s.), C.2 (378-724 s.).
- BATEŞ HAYVANLAR ANSİKLOPEDİSİ, Böcekler, Bateş Yay., İst., 1979, 251 s.
- BATİSLAM, H. Dilek, “ Dîvân Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg ”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 7, İst., 2002, s.185-208.
- BAYKAL, Özgün, “ Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevisi ve Dîvân-ı Kebîr'inde Bazı Kuş Motifleri ”, *Doğu Dilleri Dergisi*, C.1, S.1, Ank., 1964, s.23-30.
- BEYDEBA, *Kelile ve Dinme*, Ter. Ömer Rıza Doğrul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1985, 272 s.
- BİLGE, Kilisli Rıfat, *Maniler*, Hazl: Ata Çatıkkaş, MEB Yay., Ank., 1996, 304 s.
- BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yay., İst., 1992, 237 s.
- BOZKAPLAN, Şerif Ali, “ Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği ”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yay., Ank., 1987, s.43-49.
- BOZYİĞİT, Ali Esat, “ Halk Edebiyatımızda Bülbül ” *Türk Folklor Araştırmaları*, İst., 1973, C.15, S.290, s.6749-6752.
- , “ Halk Şiirimizde Turna ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl:1974, C.15, S.294, s.6877-78.

- BÜYÜK LAROUSSE: Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İst., 1986, C.2 (625-1265 s.), C.3 (1265-1904 s.), C.4 (1905-2544 s.), C.9 (5105-5744 s.), C.11 (6385-7024 s.), C.12 (7025-7664 s.), C.14 (8305-8896 s.), C.15 (8897-9584 s.), C.17 (10225-10864 s.), C.18 (10865-11456 s.), C.20 (12065-12784 s.)
- CEYLAN, Ömür, *Kuş Cenneti Şiirimiz*, Filiz Kitabevi, İst., 2003, 214 s.
-----, *Kuşlar Dîvânı, Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yay., İst., 2007, 282 s.
-----, “ Burdur’un ve Dîvânların Sevimli Konukları: Su Kuşları ”, *I. Buldur Sempozyumu*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Sempozyum Dizisi, Burdur, 2007, s.311-316.
- CUNBUR, Müjgân, *Karacaoğlan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1985, 398 s.
- CAFEROĞLU, A., “ Türklerde Av Kültü ve Müessesesi ”, *Türk Tarih Kongresi*, 1, Yıl: 1972, s.169-75.
- ÇAĞATAY, Saadet, “ Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler ”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Yıl: 1956, s.153-77.
-----, Türk Halk Edebiyatında Kuğu Kuşu, *I. MATK*, 1979, s.311-21.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Necâtî Bey Dîvânı’nın Tahlili*, MEB Yay., Ank., 1971, 266 s.
- ÇAY, M.Abdülhaluk, “ Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri ”, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü*, Ank., 1990, s.5-69.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1982, s.300.
-----, “ Fuzûlî’nin Bir Beyti Üzerine Bazı Düşünceler ”, *Osmanlı Araştırmaları* ”, Yıl: 1988, S.7-8, s.199-210.
-----, ÖKSÜZ, Yusuf Ziya, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yay., İst., 1979, 478 s.
- ÇENELİ, İlhan, “ Dîvânü Lügat-it Türk’te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ank., 1973-75, s.99-122.
- ÇETİN, İsmet, “ Köktürk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 1986/1, s.123-141.
- ÇETİN, Nurulah, “ Yeni Türk Şiirinde Semender Motifi ”, *Bir (Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi- Prof. Dr., Kemal Eraslan Armağan Sayısı)*, S. 9-10, 1998, s.143-151.
- ÇINAR, Ali Abbas, “ Eski Türklerde At Kültürü ”, *Kültür ve Sanat Dergisi* (Türkiye İş bankası Yay.), Yıl:1992, C.4, S.15, s.73-77.
-----, “ Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü ”, *Bilig: Bilim ve Kültür Dergisi*, Yıl: 1998, S.7, s.122-130.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran Kitap, İst., 1995, 286 s.
-----, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay., İst., 2002, 237 s.
-----, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, İst., 1999, 279 s.
- DEMÎRÎ, Kemâleddin, *Hayatü’l Hayvan Fî-Garâ ‘ibül-Mahlukat Tercümesi*, 1-2, Haz., Kadir Meral, Çelik Yay., C.1-2, İst., 1997, 390 s.
-----, *Hayatü-ül Hayvan Tercümesi*, 1-2, Meral Yay., İst., 1973, 411 s.
- DENİZ, Sebahat, *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar*, Doktora Tezi, M.Ü, TAE, İst., 1992, 448 s.
- DERLEME SÖZLÜĞÜ, TDK Yay., Ank., 1965, C.2 (986-1977 s.), 1968, C.3 (1978-2922 s.), 1969, C.4 (1311-1648 s.), 1972, C.6 (1881-2244 s.), 1974, C.7 (2245-2576 s.), 1975, C.8 (2577-3056), 1977, C.9 (3057-3506 s.), 1978, C.10 (3507-4018 s.), 1979, C.11 (4019-4402 s.)
- DİLEK, İbrahim, *Altay Masalları*, Alp Yay., Ank., 2007, 708 s.
- DOĞAN, Levent; Bayraktar, Sibel, “ Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar ”, *Türk Kültürü*, Yıl:2002, C.40, S.468, s.229-253.
- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLAM TARİHİ, Çağ Yay., C.10, İst., 1989, 605 s.

- DURGUN, Orhan, “ Doğu Karadeniz Folklorunda Doğa, Deniz, Balık ve Balıkçılık ”, *Trabzon Kültür Yıllığı*, Yıl: 1988-89, S.2, s.85-94.
- ELÇİN, Şükrü, “ Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler ”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, II, KB Yay., Ank., 1998, s.414-116.
- , *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ank., 1990, 194 s.
- , “ Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar ”, *Türk Kültürü*, C.16, S.182, Yıl: 1977, s. 107-110.
- , “ Türklerde Atın Armağan Olması ”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları ”*, KB Yay., Ank., 1977, s.56-62.
- ERCAN, Özlem, *Peştelî Hisâlî Dîvânı Tahlilî*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, C.1 (420 s.), C.2 (445 s.), 2003, 420 s.
- ERCİLASUN, A. B., Fahir İz, Günay Kut, *Büyük Türk Klasikleri*, C.I, İst., 1985, 413 s.
- ERDOĞAN, Bayram, *Sorularla Türk Mitolojisi*, Pozitif Yay., İst., 2007, 192 s.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, TDK Yay., Ank., 1963, 483 s.
- ERGUN, Sadettin Nuzhet, *Âşık Ömer’in Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, 1946, 444 s.
- ERSOYLU, Halil, “ Türk Dünyasının Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar ”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl, II, C.2, S.11, Nisan, 1981, s.77-125.
- ERTAN, Mehmet Emin, *Fuzûlî Dîvânı’nda Hayvanlar*, Yüksek Lisans Tezi, İst., 1989, 336 s.
- ERTAP, Önder, *Dîvân Şiirinde Hayvan Motifi*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 1996, 218 s.
- EYÜBOĞLU, E.Kemal, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İst., C.1, 1973, 329 s., C.2, 1975, 528 s.
- Ferhengî Farsî-i Mu ‘in*, Tahran, 1364, C.4.
- GÖKSU, M.Hasan, *Manilerimiz*, Milliyet Yay., 1970, 335 s.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “ At Üzerine ”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri*, S.8-14, Ank., 1973, s.74-78.
- GÖMEÇ, Saadettin, “ Kök Börüler ve Arslanlar ” *Türk Kültürü*, C.39, Yıl: 2001, S.460, s.465-472.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, “ Alanya Halk Kültüründe At Motifi ”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl: 1997, C.35, S.414, s.630-637.
- GULAM, Hüseyin Musaha, *Dâiretü’l Ma’arif-i Farsî*, C.2, Tahran, 1374.
- GÜNDÜZ, Melike Erdem, *Ahmedî Dîvânı’nın Tahlilî*, İÜSBE, C.1-2, İst., 2001, 808 s.
- GÜVEN, Merdan, “ Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar ”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl:15, S.57, s.82-91.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst., 1984, 775 s.
- HAYAT ANSİKLOPEDİSİ*, Hayat Yay., İst., C.1 (559 s.), C.2 (580-1150 s.), C.3 (1157-1727 s.), C.4 (1728-2304 s.), C.5 (2305-2879 s.), C.6 (2880-3440 s.)
- HAYVANLAR ve BİTKİLER ANSİKLOPEDİSİ*, Remzi Kitabevi, C.2, İst., 1980, 133 s.
- HEİNZEL, Herman-R.Fitter-J.Parslow, *Türkiye ve Avrupa’nın Kuşları*, Çeviren ve Uyarlayan: Kerem Ali Boyla, Doğal Hayatı Koruma Derneği Yay., 2002, 384 s.
- İNAN, Abdülkadir, Abdülkadir İnan, “ Türk Folklorunda Simurg ve Garuda ”, *Türk Dili*, Yıl: 1953, C.2, S.19, s.433-415.
- İSPİR, Meheddin, “ Fehîm-i Kadîm Dîvânı’ndaki Temmûziye Üzerine Bir İnceleme ”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış, 2009, s.339-349.
- KAÇAR, Burhan, *Gevherî Dîvânı: Metin Tahlilî*, MÜTAE, Doktora Tezi, İst., 1994, 494 s.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Ank., 1987, 178 s.
- , “ At ” mad., *DİA*, C.4, İst., 1991, 559 s.
- KALAFAT, Yaşar, “ Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı ”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, Yıl: 2006/1, s.273-280.

- KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ, Hzl: Ahmet Bican Ercilasun, KB Yay., C.1, Ank., 1991, 1183 s.
- KAYA, Muharrem, *Mitolojiden Efsaneye*, Bağlam Yay., İst., 2007, 215 s.
- KAYAALP, İsa, *Sultan Ahmet Dîvânı'nın Tahlilî*, Kitabevi, İst., 1999, 288 s.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “ Gök-Bulut-Ejderha ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, (Selçuklu-Kars Özel Sayısı), S.181, Ağustos, 1964, s.3486-3489.
- KURNAZ, Cemâl, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlilî*, MEB Yay., Ank., 1996, 800 s.
- , *Halk ve Dîvân Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler*, Ank., 1990, 172 s.
- , “ Hüma ” mad., *DİA*, İst., 1998, C.18, 555 s.
- KİZİROĞLU, İlhami, *Türkiye Kuşları*, OGM Yay., Ank., 1989, 314 s.
- KOÇAK, Aynur, *Ahmet Bican'ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İst., 2003, 456 s.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İst., 1963, C.6 (2884-3459 s.) C.7, İst., 1965 (3460-4036 s.)
- KÖSEMAN, Mehmet, *Türk İslam Tarihinde Hayali Varlıklar*, Altıkkırkbeş Yay., İst., 2004, 111 s.
- KUZUCULAR, Emin, “ Folklorumuzda Yılanın Yeri ”, *Türk Folkloru*, Yıl: 1981, C.2, S.20-21, s.21-23.
- LEVENT, Agah Sırrı, *Dîvân Edebiyatı, Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitap Evi, İst., 1980, 662 s.
- MAHMUT, Kaşkarlı, *Dîvânü Lügat-it Türk Tercümesi*, Çev.: Besim Atalay, TDK Yay., C.I, 530 s.
- MERİÇ, Muzaffer, “ Türkler ve At ”, *Türk Yurdu*, Yıl:1960, S.286, s.32-34.
- MEYDAN LAROUSSE, Meydan Yay., İst., 1969, C.1 (961 s.); 1981, C.6 (960 s.), 1981, C.11 (960 s.)
- OLGUN, Tahir, *Edebi Mektuplar*, Haz., Cemâl Kurnaz, Akçağ Yay., Ank., 1995, 210 s.
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hzl: Cemâl Kurnaz, TDV Yay., Ank., 1992, 508 s.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., Ank., C.1, 1989 (664 s.), C.2, 1995 (610 s.)
- , *Türk Kültür Tarihine Giriş*, KB Yay., Ank., C.7, 1989 (412 s.)
- , *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ank., 1988, 403 s.
- ÖZTELLİ, Cahit, “ Halk Türküleri / Evlerinin Önü ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İst., 1973, C.15, S.293, s.6830.
- ÖZTOPRAK, Nihat, “ Dîvân Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 2000, S.3,s.155-168.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, KB Yay., Ank., 1990, C.I, 428 s.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., C.1.2, Ank., 1989, 554 s.
- PAUL, Roux, Jean, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev., Aykut Kazancıgil, Lale Arsalan, Kabalcı Yay., İst., 2005, 440 s.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., Ank., 1995, 847 s.
- REHBER ANSİKLOPEDİSİ, Türkiye Gazetesi Yay., 1984, C. 1, C.2, C.3, C.4, C.5, C.8, C.9, C.10, C.11, C.14, C.16, C.17, C.28, (384 s.)
- REMZİ, Hüseyin, *Lugât-ı Remzi*, İst., 1305, C.2, 1040 s.
- SAHİH-İ BUHARİ, *Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., C.6, 573 s.
- SAKAOĞLU, Saim, *101 Anadolu Efsanesi*, Damla Yay., İst., 1976, 270 s.
- , *Efsane Araştırmaları*, Konya, 1992, 135 s.
- , *Karacaoğlan*, Akçağ Yay., Ank., 2004, 1030 s.

- SAMİ, Şemsettin, *Kamus-ı Türki*, Tercüman, İst., 1991, C.1, (394 s.), C.2, (395-806 s.), C.3, (807- 1532 s.)
- SARI, Mevlüt, *El-Mevârîd, Türkçe-Arapça Lügat*, Gonca Yay., İst., 1985.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlilî*, Akçağ Yay., İst., 2001, 505 s.
- SEVER, Mustafa, “ Türk Mitolojisinde Kuşlar ”, *Milli Folklor*, S.42, Yaz, 1999, s.84-85.
- SİRUS, Şemîsâ, *Ferhengi İşârât-i Edebiyât-ı Farsî*, Tahran, 1377.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla; KARTAL, Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İst., 2004, 536 s.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, “ Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre, Sâbiteler ” , *Türk Dünyası Araştırmaları*, İst., 1994, S.90, s.43-55.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ, TDK Yay., Ank., 1943, C.1 (746 s.), 1965, C.2 (747-1381 s.), 1967, C.3 (1383-2142 s.), 1969, C.4 (2143-2902 s.), 1971, C.5 (2903-3877 s.), 1983, C.11 (476 s.)
- TÖKEL, Dursun Ali, *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay., Ank., 2000, 484 s.
- TURAN, Osman, 12 Hayvanlı Türk Takvimi, İst., 1941, 139 s.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, MEB Yay., (C.3, 4, 1958, C.9, (511 s.), 1963, C.11 (511 s.), 1964, C.13 (511 s.), 1971, C.19 (511 s.), 1972, C.21 (511 s.), 1975, C.22 (511 s.), 1981, C.30 (511 s.), 1983, C.32 (511 s.), 1984, C.33 (511 s.)
- TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ, Dergah Yay., İst., 1977, C.1 (486 s.), 1977, C.2 (452 s.), 1979, C.3 (448 s.), 1981, C.4 (447 s.), 1982, C.5 (446 s.), 1986, C.6 (556 s.), 1998, C.8 (675 s.)
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Hzl: Şükrü Haluk Akalın, TDK Yay, Ank., 2005, 2244 s.
- ULUSAN ŞAHİN, Şayan, “ Türk Kültüründe At Arabası ”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2005, S.32, s.165-175.
- URAZ, Murat, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay., İst., 1992, 340 s.
- , “ Türk Mitolojisinde ve Folklorunda: Atlar ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 1978, C.18, S.348, s.8371-8375.
- , “ Eski Türk Destanları, Halk Şiiri ve Hikâyelerinde Kuşlar ”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 1973, C.15, S.292, s.6806-6835.
- ÜZGÖR, Tahir, *Fehîm-i Kadîm: Hayatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ank., 1991, 774 s.
- VEFİK PAŞA, Ahmet, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl: Recep Toparlı, TDK Yay., Ank., 2000, 1005 s.
- YAKAR, Halil İbrahim, *Gelibolulu Sun'ı Dîvânı ve Tahlilî*, İÜSBE, Doktora Tezi, 2002, 616 s.
- YAZIR, Elmalı Hamdi, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Şenyıldız Yay. İst. 1997, 606 s.
- YALDIZ, Adem, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2002, 287 s.
- YILDIRAN, İbrahim, “ Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü ”, *Türkler*, C.10, Yıl:2002, s.625-633.
- YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İst., 2006, 815 s.
- YÖNDEMLİ, Fuat, , “ Yılan Motifi ”, *Türk Kültürü*, S.299, Yıl:1988, C.26, s.47-49.
- YÜKSEL, Avni, “Akdağmadeni Halk Oyunları: Çekirge ve Cenderme Oyunları” *Türk Folklor Araştırmaları*, C.9, S. 197, Yıl 17, İst., 1965, s.3930-3931.

İNDEKS

BİRİNCİ BÖLÜM:

I. MİTOLOJİK HAYVANLAR:

1. ANKA:

A. ANKA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Anka-Mekân (Kafdağı): Â.336, Murab.552/3; Â.70, Koş.121/3; Â.348, Murab.570/1.
2. Anka-Uçmak: Â.168, Murab.315/1.

B. ANKA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. Anka-Âşık/Gönül: Â.190, Murab.348/2; Â.196, Murab.357/3; Â.181, Murab.335/2.
2. Anka-Sevgili: Â.348, Murab.570/1; Â.168, Murab.315/1.
4. Anka-Şair: F.178, K.14/3; Â.14, D.4/28.

2. EJDERHA:

A. EJDERHA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Ejderha-Ağzından Ateş Çıktığı İnanışı: F.324, G.15/5; F.124, K.5/11; F.138, K7/8.
2. Ejderha-Hazine: F.282, Kıt.3/11; F.314, G.8/2.
3. Ejderha-Kötülük: Â.43, Koş.53/2; Â.14, D.4/25.
4. Ejderha-Mekân: F.286, Kıt.5/4; Â.344, Murab.563/5; Â.298, Murab.501/5.
5. Ejderha-Yok Edici: Â.5, D.1/7.

B. EJDERHA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. Ejder-Bulut ve Güneş: F.124, K.5/11.
2. Ejderha-Elif Harfi: F.162, K.10/20.
3. Ejderhâ-Kalem: F.202, K.17/32.
4. Ejderha-Saç (Zülf): F.324, G.16/2; F.138, K.7/8; F.672, 284/1; Â.298, Murab.501/5; Â.338, Murab.555./2; Â.337, Murab.554/3; Â.55, Koş.86/4; Â.252, Murab.436/5.
5. Ejderhâ-Sevgili: Â.344, Murab.563/5.

3. HÜMÂ:

A. HÜMA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Hüma-Avlanamaması: Â.50, Koş.73/5; Â.377, Muham.606/1.
2. Hüma-Devlet Kuşu (Talih, baht, gölge vs.): F.156, K.9/13; F.408, G.77/4; F.156, K.9/13; F.666, G.278/2; F.266, G.278/2; F.130, K.5/43; F.392, G.65/7; F.408, G.77/4; Â.39, Koş.48/1; Ka.127, Koş.185/3.
3. Hüma-Kanat: F.666, G.278/2; F.398, G.69/7.
4. Hüma-Kemikle Beslenmesi: F.668, G.280/2; F.408, G.151/3; F.328, G.19/1.
5. Hüma-Mekân: Â.221, Murab.391/3; Ka.313, D.438/2; Ka.313, D.438/3; Ka.313, D.438/2.
6. Hüma-Yükseklerde Bulunması-Uçması: F.526, G.164/1; Â.6, D.1/18; Â.221, Murab.391/3; Ka.243, Var.348/2; Ka.113, Koş.165/2; Ka.164, Koş.240/2.

B. HÜMA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. Hüma-Allah: Â.346, Murab.568/1.
2. Hüma-Âşık: Ka.205, Koş.299/4.
3. Hüma-Ben ve Kaş: F.542, G.177/4.

4. *Hüma-Cân*: F.676, G.287/4.
5. *Hüma-Gönül*: F.678, G.253/4; F.502, G.147/5; F.666, G.279/1.
6. *Hüma-Padişah*: F.156, K.9/13.
7. *Hüma-Sevgili*: F.666, G.278/2; F.328, G.19/1; Â.335, Murab.552/1; Â.222, Murab.393/1; Ka.220, Koş.320/2; Ka.256, Seami.361/5; Ka.90, Koş.131/3.
8. *Hümâ-Zincir*: F.392, G.65/7.

4. KAKNÜS/MUSIKÂR:

A. KAKNÜS İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kaknüs-Ateş İçinde Kalıp Yanması*: F.124, K.5/2.
2. *Kaknüs-Gagasındaki Deliklerden Türli Sesler Çıkarması*: F.202, K.17/30.

5. SEMENDER:

A. SEMENDER İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Semender-Ateşte Yaşaması*: F.668, G.280/1; F.478, G.131/6; F.328, G.18/3; F.422, 687/5.
2. *Semender-Mekân*: F.236, TRC.I, 1/16.

B. SEMENDER İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Semender-Âşık/Gönül*: F.236, TRC.I, 11/6.
2. *Semender-Gönül*: F.406, G.76/1; F.328, G.18/3.

İKİNCİ BÖLÜM:

2. KUŞLAR:

A. KUŞLARLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kuş-Av/Avcı*: F. 642, G.258/2; F.538, G.175/2; F.662, G.275/3; F.412, G.80/4; F.438, G.99/4; F.412, G.80/4; F.170, K.12/7; F.246, Trk.5/4; Â.104, G.203/5; Â.105, G.204/5; Â.14, D.4/28; Â.75, Koş.135/1; Â.337, Murab.554/3; Â.219, Murab.389/3; Â.235, Murab.413/2; Â.378, Muham.606/4; Â.408, Müsed.631/4; Ka.229, Koş.332/4; Ka.226, Koş.329/3; Ka.226, Koş.329/3; Ka.168, Koş.171/1; Ka.161, Koş.236/3; Ka.48, Koş.72/3; Ka.130, Koş.190/3; Ka.271, Semâî.384/2; Ka.309, Semâî.437/2; Ka.271, Semâî.384/2; Ka.250, Var.356/5; Ka.313, D.438/1; Ka.285, Semâî.404/3; F.246, Trk.II, 5/4.
2. *Kuş-Besin*: F.436, G.98/6; F.222, Trc.I, 6/4; Â.105, G.204/5; Â.14, D.4/28.
3. *Kuş-Genel*: Â.7, D.1/34; Â.6, D.1/17; Â.169, Murab.317/4.
4. *Kuş-Hz. Süleyman (Kuş dili)*: Â.413, Semâî.652/3;
5. *Kuş-Kafes*: F.526, G.164/1; F.122, K.4/30; F.380, G.57/6; Ka.39, Koş.58/2; Ka.62, Koş.93/2; Ka.345, Tür.467/1.
6. *Kuş-Kanat*: F.528, G.166/2; F.642, G.258/2; F.650, G.265/4; F.424, G.89/1; Â.99, G.189/3; Â.199, Murab.362/1; Â.105, G.205/5; Â.368, Muham.596/4; Ka.18, Koş.27/2; Ka.150, Koş.219/1.
7. *Kuş-Konma*: Â.173, Murab.323/1.
8. *Kuş-Mekân*: F.616, G.237/3; F.378, G.56/1; F.380, G.57/5; F.378, G.56/1; F.382, G.58/5; F.654, G.264/1; F.438, G.99/4; F.664, G.278/1; F.184, K.14/38; Â.105, G.205/5; Â.97, G.183/3; Â.104, G.203/5; Â.357, Murab.583/3; Â.105, G.204/5; Â.363, Murab.593/1; Â.141, Murab.275/3; Â.351, Murab.574/2; Â.306, Murab.512/3; Â.54, Koş.83/3; Ka.313, D.438/1; Ka.18, Koş.27/2; Ka.249, Var.355/2; Ka.226, Koş.328/1; Ka.364, Tür.492/1; Ka.52, Koş.77/5; Ka.159, Koş.233/1; Ka.149, Koş.217/2; Ka.218,

Koş.317/2; Ka.338, D.462/1; Ka.229, Koş.332/4; Ka.229, Koş.332/4; Ka.114, Koş.166/1; Ka.226, Koş.329/3; Ka.130, Koş.190/3; Ka.141, Koş.207/4; Ka.179, Koş.261/3; Ka.250, Var.356/5; Ka.271, Semâî.384/2.

9. *Kuş-Ses (ötüşü)*: F.576, G.106/6; Ka.80, Koş.11/3; Ka.200, Koş.291/2; Ka.345, Tür.466/3; Ka.159, Koş.233/1; Ka.102, Koş.149/3; Ka.200, Koş.29/2; Ka.200, Koş.291/2; Ka.179, Koş.261/3; Ka.319, D.444/4; Ka.80, Koş.118/3.

10. *Kuş-Tuzak*: F.412, G.80/4; F.538, G.175/7; F.664, G.278/1; Â.378, Muham.606/4; Â.246, Murab.429/1; Â.181, Murab.335/2; Â.377, Murab.606/1; Â.408, Müsed.631/4; Â.169, Murab.310/4.

11. *Kuş-Tüy*: Ka.224, Koş.326/1; Ka.362, Tür.490/3.

12. *Kuş-Uçmak/Sürü Halinde*: F.382, G.58/5; F.616, G.237/3; F.422, G.87/1; F.424, G.89/6; F.528, G.166/2; F.650, G.265/4; Â.306, Murab.512/3; Â.377, Murab.606/1; Â.99, G.189/3; Â.129, Murab.251/3; Â.141, Murab.275/3; Ka.127, Koş.185/4; Ka.113, Koş.165/2; Ka.289, Semâî.409/4; Ka.589, Koş.383/2; Ka.113, Koş.165/1; Ka.250, Var.357/4; Ka.149, Koş.217/2; Ka.110, Koş.160/5; ; Ka.110, Koş.160/5; Ka.113, Koş.165/1; Ka.251, Var.358/2; Ka.15, Koş.22/2; Ka.226, Koş.328/1; Ka.589, Koş.383/2; Ka.289, Semâî.409/4.

13. *Kuş-Yem (Tane)*: F.439, G.98/6; Â.104, G.203/5; Â.342, Murab.562/1; Â.181, Murab.335/2; Â.221, Murab.391/3.

14. *Kuş-Yumurta*: F.424, G.89/6.

15. *Kuş-Yuva*: F.222, Trc.I. 6/4; F.500, G.145/7; F.436, G.98/6; F.184, K.14/38; F.184, K.14/38; F.222, Trc I.6/4.

B. KUŞLARLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Kuş-Âh*: F.424, G.89/6; F.436, G.98/6.

2. *Kuş-Âşık*: F.184, K.14/38; Â.14, D.4/28; Â.14, D.4/28; Â.99, G.189/3; Ka.226, Koş.328/2; Ka.265, Semâî.375/3; Ka.127, Koş.185/4.

3. *Kuş-Belâ*: F.616, G.237/3.

4. *Kuş-Can*: F.406, G.75/3; F.634, G.251/3; F.596, G.221/2; Â.351, Murab.574/2; Â.238, Murab.417/3; Â.266, Murab.488/3; Â.378, Muham.606/4.

5. *Kuş-Din*: F.546, G.180/3.

6. *Kuş-Duman*: F.438, G.99/4.

7. *Kuş-Gönül*: F.598, G.222/1; F.626, G.245/1; F.380, G.57/6; F.538, G.175/7; F.378, G.56/1; F.654, G.269/1; Â.235, Murab.413/2; Â.165, Murab.310/4; Â.337, Murab.554/3; Â.342, Murab.562/1; Â.132, Murab.61/3; Â.381, Muham.611/2; Â.346, Murab.568/1; Â.368, Muham.596/4; Â.377, Muham.606/1; Â.173, Murab.323/1; Â.69, Koş.119/4; Â.98, Koş.43/4; Â.357, Murab.583/3; Â.180, Murab.303/3; Â.71, Koş.126/1; Â.156, Murab.298/2; Â.246, Murab.429/1; Â.108, G.215/1; Â.54, Koş.83/3; Ka.141, Koş.207/4; Ka.114, Koş.166/1; Ka.103, Koş.152/1; Ka.218, Koş.317/2; Ka.354, Tür.481/2; Ka.160, Koş.234/7; Ka.250, Var.357/4; Ka.135, Koş.196/4.

8. *Kuş-Güneş*: F.170, K.12/4.

9. *Kuş-Ruh*: Â.408, Müsed.631/4; Â.105, G.204/5; Â.97, G.183/3; Â.82, Koş.150/3.

10. *Kuş-Sevgili*: F.576, G.106/6; Â.426, Koş.661/4; Â.147, Murab.285/4; Ka.100, Koş.146/2.

KUŞ TÜRLERİ:

1. BAHRÎ:

A. BAHRÎ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Bahrî-Mekân*: Ka.121, Koş.176/4.

B. BAHRÎ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Bahri-Âşık*: Ka.54, Koş.80/3.

2. BAYKUŞ:

A. BAYKUŞ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Baykuş-Harâbe, Sefillik*: F.130, K..5/43; Ka.114, Koş.166/2; Ka.242, Var.346/3.

2. *Baykuş-Mekân*: F.130, K.5/43; F.398, G.69/7; F.172, K.12/11; F.242, Trk.I, 1/8; F.242, Trk.II, 1/2; F.242, Trk.II, 2/5; F.282, Kıt.3/11; F.242, Trk.II, 2/5; Â.530, Murab.545/5; Â.175, Murab.326/1; Â.376, Muham.604/9; Â.367, Muham.595/5; Ka.102, Koş.150/3; Ka.121, Koş.176/2.

3 *Baykuş-Ötüü*:

4. *Baykuş-Şom Yüzlü Olması*: K.a.150, Koş.220/1.

5. *Baykuş-Uğursuz Olması*: Ka.345, Tür.466/3; F.242, Trk.II, 1/8.

3. BÜLBÜL:

A. BÜLBÜLLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Bülbül-Bahar*: F.358, G.192/2; F.368, G.48/3; F.410, G.78/2; F.560, G.192/5; F.610, G.232/4; Ka.42, Koş.62/1; Ka.226, Koş.329/2; Ka.290, Semâî.411/1; Ka.319, D.444/4.

2. *Bülbül-Beslenme*: Â.49, Koş.71/2.

3. *Bülbül-Diken*: F.478, G.131/6; F.660, G.273/2; Â.47, Koş.65/5; Â.86, G.156/4; Â.218, Murab.388/1.

4. *Bülbül-Gül/Dalina Konması*: F.160, K.10/10; F.307, G.1/4; F.334, G.23/1; F.368, G.48/3; F.370, G.51/1; F.410, G.78/4; F.448, G.114/2; F.526, G.164/3; F.552, G.185/1; F.552, G.185/4; F.556, G.190/4; F.560, G.192/2; F.560, G.192/3; F.562, G.195/4; F.584, G.196/2; F.602, G.226/3; 630, G.248/2; F.630, G.248/4; F.630, G.249/4; F.644, G.260/1; F.656, G.269/4; F.660, G.273/1; F.682, G.293/3; F.220, Trc.I, 4/4; F.240, Trk.II, 1/4; Â.6, D.1/23; Â.29, Koş.23/2; Â.39, Koş.47/2; Â.49, Koş.70/2; Â.49, Koş.70/4; Â.49, Koş.71/2; Â.49, Koş.71/3; Â.49, Koş.71/4; Â.50, Koş.74/1; Â.427, Koş.663/1; Â.95, G.179/5; Â.101, G.193/3; Â.101, G.193/4; Â.101, G.194/1; Â.116, G.236/5; Â.131, Murab.261/1; Â.133, Murab.263/3; Â.147, Murab.285/1; Â.178, Murab.330/4; Â.185, Murab.341/2; Â.188, Murab.345/3; Â.204, Murab.369/2; Â.219, Murab.389/5; Â.233, Murab.410/3; Â.245, Murab.427/3; Â.266, Murab.455/3; Â.271, Murab.461/2; Â.272, Murab.463/3; Â.274, Murab.465/3; Â.277, Murab.470/4; Â.282, Murab.477/3; Â.334, Murab.550/1; Â.344, Murab.563/5; Â.357, Murab.584/1; Â.419, Semâî.649/1; Â.422, Semâî.654/1; Â.422, Semâî.654/2; Ka.72, Koş.107/1; Ka.73, Koş.108/1; Ka.73, Koş.108/3; Ka.78, Koş.115/2; Ka.86, Koş.125/6; Ka.104, Koş.154/3; Ka.105, Koş.153/4; Ka.110, Koş.160/6; Ka.121, Koş.176/2; Ka.124, Koş.181/3; Ka.132, Koş.193/1; Ka.144, Koş.210/4; Ka.163, Koş.238/2; Ka.163, Koş.238/4; Ka.164, Koş.239/2; Ka.185, Koş.269/1; Ka.191, Koş.277/4; Ka.193, Koş.280/1; Ka.193, Koş.280/4; Ka.207, Koş.301/3; Ka.210, Koş.306/2; Ka.230, Koş.334/3; Ka.304, Semâî.432/1; Ka.304, Semâî.432/2; Ka.338, D.463/1; Ka.350, Tür.474/3.

5. *Bülbül-Kafes*: Ka.7, Koş.9/3.

6. *Bülbül-Mekân*: F.122, K.4/30; F.148, K.7/61; F.160, K.10/9; F.160, K.10/10; F.178, K.13/16; F.198, K.16/14; F.204, K.17/49; F.208, K.17/73; F.307, G.1/1; F.312, G.7/2; F.314, G.8/4; F.334, G.22/5; F.388, G.63/4; F.410, G.77/10; F.444, G.104/5; F.546, G.112/6; F.478, G.131/3; F.452, G.110/5; F.552, G.185/4; F.594, G.218/3; F.598, G.222/1; F.600, G.224/2; F.602, G.226/3; F.606, G.229/5; F.610, G.232/4; F.630, G.248/2; F.630, G.248/4; F.638, G.256/2; F.644, G.260/1; F.644, G.260/6; F.644, G.260/7; F.646, G.260/8; F.646, G.260/9; 656, G.271/1; F.660, G.273/1; F.660, G.273/2; F.668, G.280/1; F.246, Trk.II, 4/8; F.240, Trk.II, 1/1; F.242, Trk.II, 2/5; F.234, Trc.I, 11/1; F.300, Kıt.13/4; F.282, Kıt.3/6; F.686, R.5; Â.29, Koş.23/2; Â.44, Koş.59/4; Â.66,

Koş.113/3; Â.61, Koş.101/3; Â.49, Koş.70/5; Â.44, Koş.59/4; Â.49, Koş.70/3; Â.50, Koş.74/1; Â.71, Koş.126/1; Â.49, Koş.71/4; Â.49, Koş.71/3; Â.100, G.193/2; Â.133, G.227/1; Â.112, G.225/3; Â.85, G.191/3; Â.131, Murab.261/1; Â.133, Murab.263/3; Â.138, Murab.271/2; Â.143, Murab.279/3; Â.145, Murab.283/1; Â.172, Murab.322/4; Â.175, Murab.326/1; Â.180, Murab.303/3; Â.188, Murab.345/3; Â.190, Murab.348/3; Â.199, Murab.362/5; Â.202, Murab.366/3; Â.206, Murab.371/3; Â.210, Murab.376/1; Â.210, Murab.376/3; Â.213, Murab.380/1; Â.213, Murab.380/2; Â.213, Murab.380/4; Â.214, Murab.381/4; Â.231, Murab.407/2; Â.230, Murab.406/1; Â.235, Murab.413/1; Â.236, Murab.414/1; Â.239, Murab.418/1; Â.250, Murab.434/2; Â.261, Murab.448/5; Â.261, Murab.449/3; Â.271, Murab.461/2; Â.276, Murab.418/1; Â.277, Murab.470/2; Â.295, Murab.496/4; Â.304, Murab.509/4; Â.307, Murab.514/2; Â.314, Murab.523/1; Â.315, Murab.524/5; Â.329, Murab.544/3; Â.334, Murab.550/1; Â.330, Murab.545/5; Â.335, Murab.552/2; Â.339, Murab.557/3; Â.343, Murab.562/5; Â.344, Murab.564/2; Â.357, Murab.584/1; Â.361, Murab.589/1; Â.363, Murab.593/3; Â.344, Murab.563/5; Â.384, Muham.614/1; Â.378, Muham.607/1; Â.422, Semâî.655/2; Â.416, Semâî.640/5; Â.422, Semâî.655/3; Â.418, Semâî.645/4; Â.422, Semâî.654/1; Ka.17, Koş.26/2; Ka.42, Koş.62/1; Ka.49, Koş.73/2; Ka.53, Koş.79/2; Ka.72, Koş.107/1; Ka.74, Koş.109/1; Ka.76, Koş.112/2; Ka.76, Koş.112/3; Ka.78, Koş.115/2; Ka.79, Koş.117/2; Ka.96, Koş.140/3; Ka.135, Koş.197/3; 145, Koş.213/1; Ka.152, Koş.222/2; Ka.163, Koş.238/2; Ka.163, Koş.238/4; Ka.166, Koş.242/1; Ka.175, Koş.254/4; Ka.234, Koş.340/3; Ka.347, Tür.470/2; Ka.345, Tür.466/2; Ka.360, Tür.487/1; Ka.366, Tür.496/4; Ka.279, Semâî.393/3; Ka.286, Semâî.405/2; Ka.305, Semâî.432/2.

7. *Bülbül-Mûsikî/Ötüşü*: F.122, K.4/30; F.148, K.7/61; F.160, K.10/10; F.196, K.16/14; F.204, K.17/49; F.208, K.17/73; F.300, Kıt.13/4; F.307, G.1/1; F.328, G.19/2; F.410, G.78/2; F.444, G.105/4; F.444, G.105/5; F.476, G.129/2; F.560, G.192/5; F.568, G.199/3; F.598, G.222/1; F.598, G.222/4; F.628, G.247/6; F.660, G.274/2; Â.49, Koş.70/3; Â.28, Koş.22/2; Â.49, Koş.70/1; Â.27, Koş.1/2; Â.23, Koş.90/4; Â.27, Koş.18/3; Â.71, Koş.124/4; Â.427, Koş.663/2; Â.111, G.223/4; Â.97, G.184/3; Â.86, G.155/5; Â.138, Murab.271/2; Â.190, Murab.348/3; Â.144, Murab.281/5; Â.147, Murab.285/5; Â.152, Murab.292/4; Â.167, Murab.314/1; Â.171, Murab.319/4; Â.172, Murab.322/1; Â.210, Murab.376/1; Â.210, Murab.376/3; Â.211, Murab.378/4; Â.213, 380/1; Â.213, Murab.380/4; Â.235, Murab.413/1; Â.261, Murab.448/3; Â.262, Murab.450/3; Â.266, Murab.455/3; Â.277, Murab.470/2; Â.278, Murab.472/3; Â.282, Murab.477/3; Â.287, Murab.484/2; Â.304, Murab.509/4; Â.326, Murab.540/3; Â.329, Murab.543/3; Â.350, Murab.572/4; Â.363, Murab.593/2; Â.363, Murab.593/3; Â.364, Murab.594/4; Â.378, Muham.607/1; Â.422, Semâî.655/2; Ka.5, Koş.7/2; Ka.7, Koş.19/3; Ka.17, Koş.26/2; Ka.51, Koş.76/1; Ka.54, Koş.81/2; Ka.83, Koş.122/3; Ka.73, Koş.108/4; Ka.96, Koş.140/3; Ka.102, Koş.149/3; Ka.104, Koş.154/3; Ka.121, Koş.176/2; Ka.126, Koş.184/1; Ka.132, Koş.193/1; Ka.134, Koş.195/4; Ka.135, Koş.197/2; Ka.157, Koş.230/3; Ka.166, Koş.242/1; Ka.175, Koş.254/4; Ka.191, Koş.277/4; Ka.193, Koş.280/1; Ka.198, Koş.287/4; Ka.202, Koş.294/3; Ka.218, Koş.318/2; Ka.230, Koş.334/3; Ka.277, Semâî.391/3; Ka.279, Semâî.393/3; Ka.422, Semâî.655/1; Ka.345, 466/2; Ka.360, Tür.486/2.

8. *Bülbül-Rengi*: F.610, G.232/4; F.626, G.246/3; F.658, G.272/6; Ka.61, Koş.92/1; Ka.133, Koş.195/1.

9. *Bülbül-Sonbahar*: F.456, G.112/6; Â.91, G.167/5; Â.71, Koş.126/1; Â.61, Koş.101/3; Â.60, Koş.99/1; Ka.76, Koş.112/2; Ka.152, Ko.222/2; Ka.277, Semâî.371/3; Ka.304, Semâî.431/1; Ka.153, Koş.224/1; Ka.361, Tür.488/3; Ka.361, Tür.488/4.

10. *Bülbül-Yuva*: F.328, G.19/2; F.396, G.67/5; F.434, G.97/3; F.660, G.274/2; Â.326, Murab.540/3; Â.334, Murab.550/1; Â.363, Murab.593/3.

B. BÜLBÜLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Bülbül-Âşık*: F.122, K.4/30; F.234, Trc.I, 11/1; F.242, Trk.II, 2/5; F.246, Trk.II, 4/8; F.282, Kıt.3/6; F.378, G.56/6; F.442, G.102/2; F.478, G.131/6; F.410, G.78/4; F.558, G.192/1; F.594, G.218/3; F.630, G.248/2; F.658, G.272/6; F.660, G.273/2; F.600, G.224/2; F.660, G.273/1; Â.27, Koş.18/3; Â.27, Koş.19/2; Â.28, Koş.22/2; Â.36, Koş.39/4; Â.44, Koş.59/4; Â.47, Koş.66/1; Â.49, Koş.70/1; Â.49, Koş.70/4; Â.60, Koş.99/1; Â.61, Koş.101/3; Â.68, Koş.117/5; Â.69, Koş.119/4; Â.427, Koş.663/3; Â.86, G.155/5; Â.91, G.117/5; Â.101, G.193/3; Â.101, G.193/5; Â.102, G.198/2; Â.107, G.210/4; Â.131, Murab.261/1; Â.135, Murab.267/3; Â.133, Murab.263/3; Â.143, Murab.279/3; Â.147, Murab.285/1; Â.167, Murab.313/5; Â.145, Murab.283/1; Â.149, Murab.281/5; Â.171, Murab.319/4; Â.179, Murab.332/2; Â.180, Murab.303/3; Â.182, Murab.337/1; Â.183, Murab.338/4; Â.188, Murab.345/3; Â.188, Murab.345/4; Â.190, Murab.348/1; Â.218, Murab.388/1; Â.230, Murab.406/1; Â.231, Murab.407/2; Â.236, Murab.414/1; Â.235, Murab.413/1; Â.257, Murab.443/1; Â.260, Murab.447/4; Â.252, Murab.436/5; Â.262, Murab.450/3; Â.261, Murab.448/3; Â.266, Murab.456/1; Â.261, Murab.449/3; Â.261, Murab.449/3; Â.277, Murab.470/2; Â.277, Murab.470/4; Â.276, Murab.418/1; Â.290, Murab.489/2; Â.292, Murab.492/2; Â.307, Murab.514/2; Â.311, Murab.519/1; Â.314, Murab.523/1; Â.317, Murab.526/4; Â.326, Murab.540/3; Â.329, Murab.544/3; Â.335, Murab.552/2; Â.339, Murab.557/3; Â.343, Murab.562/3; Â.344, Murab.564/2; Â.384, Murab.614/1; Â.385, Muham.615/4; Â.431, Şairnâme.66/2; Â.422, Semâî.654/3; Â.422, Semâî.654/5; Â.422, Semâî.655/3; Ka.37, Koş.9/3; Ka.54, Koş.81/2; Ka.73, Koş.108/2; Ka.85, Koş.125/1; Ka.202, Koş.294/3; Ka.185, Koş.269/1; Ka.195, Koş.283/1; Ka.241, Var.345/4; Ka.357, Tür.483/3; Ka.361, Tür.488/1; Ka.361, Tür.488/3.

2. *Bülbül-Cân/Rûh*: F.668, G.280/1; Â.112, G.225/3; Â.364, Murab.594/4.

3. *Bülbül-Cebrâil (a.s.)*: F.314, G.8/4.

4. *Bülbül-Gonca*: F.428, G.92/1.

5. *Bülbül-Gönül*: F.196, K.16/14; F.328, G.19/2; F.344, G.31/2; F.440, G.102/1; F.526, G.164/3; F.638, G.256/2; F.646, G.260/8; F.646, G.260/9; Â.50, Koş.74/1; Â.71, Koş.126/1; Â.86, G.156/4; Â.111, G.223/4; Â.92, G.169/5; Â.152, Murab.291/4; Â.175, Murab.326/1; Â.179, Murab.302/3; Â.180, Murab.303/3; Â.204, Murab.369/2; Â.250, Murab.434/2; Â.250, Murab.434/2; Â.274, Murab.273/3; Â.315, Murab.524/5; Â.364, Murab.594/4; Â.431, Şairnâme.666/2.

6. *Bülbül-Papağan*: F.702, R.40.

7. *Bülbül- Sa' dî-i Şîrâzî (Gülistân)*: Â.421, Semâî.652/6.

8. *Bülbül-Sevgili*: Â.99, G.190/1; Â.125, Murab.251/1; Â.125, Murab.251/2; Â.125, Murab.251/3; Â.125, Murab.251/4; Â.125, Murab.251/5; Â.146, Murab.283/2; Â.147, Murab.284/4; Â.180, Murab.333/1; Â.222, Murab.394/1; Â.278, Murab.472/3; Â.314, Murab.523/3; Â.342, Murab.561/1; Â.417, Semâî.643/1; Ka.182, Koş.264/3; Ka.187, Koş.272/3; Ka.279, Semâî.393/3.

9. *Bülbül-Şâir*: F.204, K.17/49; F.208, K.17/73; F.396, G.67/5; F.444, G.104/5; F.452, G.110/5; F.556, G.119/2; Â.49, Koş.71/5; Â.295, Murab.496/4; Â.343, Murab.562/5; Ka.105, Koş.153/4; Ka.225, Koş.327/1; Ka.151, Murab.291/3; Ka.354, Tür.479/4.

4. DOĞAN:

A. DOĞANLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Doğan-Av/Avcı/ Kolda taşınması*: F.918, 159/6; F.274, T.V,5/3; F.406, G.75/3; F.678, G./4; F.666, G.299/1; F.420, G.86/2; F.546,180/5; F.426,G.91/2; F.232, Trc.I, 9/7; F.546,

G.180/2; F.400, G.71/5; F.266, Trk.IV, 3/4; Â.39, Koş.48/1; Â.7, D.1/27; Â.335, Murab.551/2; Â.7, D.1/25; Â.248, Murab.431/2; Â.6, G.1/23; Â.276, Murab.468/3; Â.413, Semâî, 633/4; Ka.6, Koş.9/1; Ka.233, Koş.338/3; Ka. KB.130, Koş.190/3; Ka.23, Koş.33/2; Ka.13, Koş.19/3; Ka.149, Koş.217/2; Ka.118, Koş.171/3; Ka.38, Koş.55/4; Ka.248, Var.354/3.

2. *Doğan-Çengel (pençe)*: F.486, G.137/3; F.454, G.112/5.

3. *Doğan-Kanat (perr)*: F.544, G.180/1.

4. *Doğan-Mekân*: Ka.57, Koş.86/1; Ka..114, Koş.166/1.

7. *Doğan-Uçmak (pervâz)*: F.546, G.180/4; F.666, G.279/1; F.426, G.91/2.

B. DOĞANLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

1. *Doğan-Âşık/Gönül:Hata! Yer işareti tanımlanmamış.* F.400, G.71/5.

2. *Doğan-Sevgili/Gözü/Kirpiği*: F.422, G.87/1; F.654, G.269/1; F.546, G.180/2; F.634, G.251/1; F.420, G.86/2; F.544, G.180/1; F.546, G.180/5; F.424, G.89/2; F.406, G.75/3; F.676, G.287/4; F.678, G./4; F.662, G.275/3; F.266, Trk.IV, 3/4; F.430, G.93/3; F.546, G.18/4; F.546, G.180/3; Â.190, Murab.348/3; Â.248, Murab.431/2; Â.276, Murab.468/3; Â.18, D.6/25; Â.344, Murab.564/2; Ka.63, Koş.94/2; Ka.149, Koş.218/1; Ka. KB.274, Semâî.388/4; Ka.224, Koş.326/1; Ka.261, Semâî.370/3.

3. *Doğan-Şair*: F.400, G.71/5.

5. GÜVERCİN:

A. GÜVERCİNLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Güvercin-Künde (Kayış-bukağı)*: F.392, G.65/8.

2. *Güvercin-Mekân*: Ka.355, Tür.480/1.

3. *Güvercin-Mektup/Postacı/Haberci*: F.346, G.32/2.

4. *Güvercin-Uçması-Takla Atması*: F.128, K.5/32.

B. GÜVERCİNLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Güvercin- Sevgili*: Ka.89, Koş.131/2; Ka. KB.362, Tür.490/3

6. KARGA:

A. KARGA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Karga-Kötü Ses, Kötü Baht*: F.556, G.189/2; F.178, K.13/16.

2. *Karga-Mekân:Hata! Yer işareti tanımlanmamış.* F.556, G.189/1; F.634, G.253/5.

6. *Karga-Uğursuzluğu*: F.556, G.189/1.

B. KARGA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Karga-Âşık/Şair*: F.576, G.106/6; F.240, Trk.II, 1/1.

2. *Karga-Bülbül*: F.556, G.189/1; F.178, K.13/16.

7. KARTAL:

A. KARTAL İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kartal-Avcılığı*: F.110, K.2/23.

2. *Kartal-Çengel (pençe)*: F.124, K.5/14.

8. KAZ:

A. KAZLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kaz-Av Kuşu Olması*: A.7, D.1/31.

2. *Kaz-Besin*: Ka.353, 478/2; Ka.331, D.456/9.

3. *Kaz-Mekân*: Ka.218, Koş.317/1; Ka.229, Koş.332/4; Ka.140, Koş.205/2; Ka.37, Koş.54/4;

4. *Kaz-Uçma*: Ka.218, Koş.317/1.

5. *Kaz-Yüzme*: Ka.140, Koş.205/2.

B. KAZLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Kaz-Sevgili/Kız*: Ka.102, Koş.149/2.

9. KEKLİK:

A. KEKLİKLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Keklik-Av kuşu*: F.596, G.221/2; Ka.74, Koş.110/1; Ka.176, Koş.257/2.

2. *Keklik-Kafes*: Ka.127, Koş.185/2.

3. *Keklik-Mekân*: Ka.8, Koş.12/2; Ka.7 Koş.10/2.

4. *Keklik-Rengi*: Ka.248, Var.354/3.

5. *Keklik-Tırnak(şahin tırnaklı)*: Ka.275, Semâî.380/3.

6. *Keklik-Yuva*: F.494, G.112/5.

7. *Keklik-Yürüyüşü*: Ka.16, Koş.24/3; Ka.150, Koş.220/1; Ka.354, Tür.479/2; Ka.141, Koş.206/3; Ka.63, Koş.94/1.

B. KEKLİKLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Keklik-Âşık*: F.546, G.180/5; F.668, G.280/3.

2. *Keklik-Sevgili*: F.453, G.112/5; Ka.127, Koş.185/2; Ka.7, Koş.10/2; Ka.4, Koş.5/2; Ka.179, Koş.261/2.

10. KUĞU:

A. KUĞU İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kuğu-Mekân*: Ka.26, Koş.39/1; Ka.78, Koş.115/4; Ka.325, D.450/2; Ka.229, Koş.332/4; Ka.229, Koş.332/4; Ka.314, D.439/7.

2. *Kuğu-Su Kuşu Oluşu*: Ka.7, Koş.10/1; Ka.78, Koş.115/4; Ka.76, Koş.112/1.

B. KUĞUYLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Kuğu-Sevgili*: Ka.102, Koş.149/2; Ka.7, Koş.10/1.

11. KUMRU:

A. KUMRU İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kumru-Mekân*: Ka.103, Koş.149/4; Ka.75, Koş.110/3.

2. *Kumru-Ötüşü*: Ka.75, Koş.119/3; Ka.194, Koş.281/2.

B. KUMRU İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Kumru-Sevgili*: Ka.48, Koş.72/3.

12. LEYLEK:

A. LEYLEKLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Leylek-Mekan*: Ka.323, D.448/7; Ka.323, D.448/2.

2. *Leylek-Uçması*: Ka.323, D.448/3; Ka.323, D.448/5; Ka.323, D.448/4; Ka.323, D.448/2; Ka.323, D.448/8.

13. ÖRDEK:

A. ÖRDEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Ördek-Av Kuşu*: Ka.127, Koş.185/4; Ka.168, Koş.171/1.

2. *Ördek-Göçmen Olması*: Ka.121, Koş.308/2; Ka, Koş.2/1.

3. *Ördek-Mekân*: Ka.229, Koş.339/2; Ka.272, Semâî.385/1; Ka.101, Koş.148/2; Ka.161, Koş.236/3; Ka.101, Koş.148/1; Ka.7 Koş.9/2; Ka.127, Koş.186/1; Ka.99, Koş.144/3; Ka.168, Koş.171/1; Ka.121, Koş.176/1; Ka.638,474/4; Ka.212, Koş.398/1; Ka.63, Koş.94/4; Ka.351, Tür.475/5; Ka.351, Koş.475/4; Ka.303, Semâî.429/2; Ka.209, Koş.305/3.

4. *Ördek-Ötmesi*: Ka.589,383/5; Ka.303, Semâî.429/2.

5. *Ördek-Renk*: Ka.127, Koş.185/4; Ka.229, Koş.333/2; Ka.182, Koş.264/3; Ka.272, Semâî.385/2; Ka.589,383/5; Ka.361, 489/4; Ka.296, Semâî.419/3; Ka.638,474/4; Ka.307, Semâî.434/1; Ka.351, Tür.475/5; Ka.351, Tür.475/4.
6. *Ördek-Tüy/Tel*: Ka.2212, Koş.308/4; Ka.133, Koş.194/4.
7. *Ördek-Uçması*: Ka.638,474/4; Ka.212, Koş.308/1; Ka.307, Semâî.434/1;
8. *Ördek-Yüzmesi*: Ka.228, Koş.332/3; Ka.101, Koş.148/1; Ka.140, Koş.205/2; Ka.,361, Tür.489/4; Ka.5; Ka.63, Koş.94/4.

B. ÖRDEKLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Ördek-Sevgili*: Ka.297, Semâî.421/1; Ka.260, Semâî.368/3; Ka.63, Koş.94/4; Ka.133, Koş.194/4; Ka.225, Koş.327/4; Ka.135, Koş.196/4; Ka.357, Tür.482/5; Ka.168, Koş.244/5; Ka.638, Koş.474/4; Ka.121, Koş.176/1; Ka.357, Tür.482/1; Ka.357, Tür.482/4; Ka.141, Koş.206/2; Ka.357, Tür.482/3; Ka.284, Semâî.401/2; Ka.357, Tür.482/2; Ka.274, Semâî.388/4; Ka.7, Koş.9/2; Ka.212, Koş.308/2; Ka.126, Koş.183/3; Ka.365, Tür.494/2.

14. PAPAĞAN:

A. PAPAĞAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Papağan-Ayna*: F.432, G.95/7; F.564, G.196/3; F.440, G.101/1; F.600, G.224/3; F.540, G.215/7; F.308, G.2/4; F.616, G.236/7.
2. *Papağan-Konuşması*: F.558, G.191/5; F.602, G.225/4; F.440, G.101/1; F.600, G.224/3; F.590, G.215/7; F.158, K.9/17.
3. *Papağan-Mekân*: Ka.273, Semâî.387/2; F.564, G.196/3; F.158, K.9/17.
4. *Papağan-Renk*: F.158, K.9/17.
5. *Papağan-Şeker*: F.558, G.191/5; F.532, G.170/1; F.440, G.101/1; F.164, K.10/28; F.558, G.191/3; Â.55, Koş.85/3; Â.56, Koş.88/1; Â.55, Koş.85/1; Â.55, Koş.85/2; Â.55, Koş.85/4; F.590, G.215/7.
6. *Papağan-Uçması*: Ka.273, Semâî.387/2.

B. PAPAĞAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Papağan-Cân*: F.558, G.191/3.
2. *Papağan-Sevgili*: Â.145, Murab.287/4; Â.110, G.219/2; Â.55 Koş.85/3; Â.32, Koş.30/1; Â.55, Koş.85/2; Â.55, Koş.85/1; Ka.72, Koş.105/1; Ka.139, Koş.200/3; Ka.81, Koş.120/2.
3. *Papağan-Şarap/Gül/Ayna*: F.564, G.196/3.

15. SERÇE:

A. SERÇE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Serçe-Besin*: F.184, K.14/37.
2. *Serçe-Beslenmesi/Güçsüz Olması*: F.184, K.14/37.

16. SÜLÜN:

A. SÜLÜN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Sülün-Av Kuşu*: F.362, G.44/5; F.110, K.2/23.

17. ŞAHİN:

A. ŞAHİN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Şahin-Avcı Olması*: Â.7, D.1/31; Â.313, Murab.522/2; Â.173, Murab.323/4; Â.64, Koş.107/1; Ka.347, Tür.469/1; Ka.360, Tür.487/2; Ka.127, Koş.184/4; Ka.6, Koş.9/1; Ka.347, Tür.469/1; Saim.Ka.589, 383/4; Saim.Ka.589, 383/4; Ka.132, Koş.192/3; Ka.326, D.451/3; Ka.132, Koş.192/3; Ka.23, Koş.33/2; Ka.176, Koş.257/2; Ka.114, Koş.166/3; Ka.17, Koş.26/2; Ka.173, Koş.252/1; Ka.48, Koş.72/3; Ka.358, Tür.484/4;

- Ka.24, Koş.35/3; Ka.23, Koş.33/2; Ka.176, Koş.257/2; Ka.307, Semâî434/3; Ka.24, Koş.35/3; Ka.60, Koş.90/3; Ka.81, Koş.120/1;
2. *Şahin-Kolda Taşınması*: Â.173, Murab.323/4; Ka.223, Koş.325/2; Ka.239, Var.350/4; Ka.360, Tür.487/2.
3. *Şahin-Konması*: Ka.326, D.451/5; Ka.194, Koş.281/4; Ka.171, Koş.249/1; Ka.95, Koş.138/5.
4. *Şahin-Mekân*: Ka.60, Koş.90/3; Ka.135, Koş.197/2; Ka.249, Var.355/4; Ka.173, Koş.252/3; Ka.147, Koş.214/5;
5. *Şahin-Pençe*: Ka.275, Semai.389/3.
6. *Şahin-Uçması*: Ka.170, Koş.248/3; Ka.285, Semâî.404/2; Ka.285, Semâî.404/2; Â.173, Murab.323/4; Saim.Ka.589, 383/4.
7. *Şahin-Üsküf (tüy)*: Ka.74, Koş.109/3; Ka.150, Koş.219/1.
8. *Şahin-Yuva*: Ka.196, Koş.285/3; Ka.173, Koş.252/3; Ka.173, Koş.252/3; Ka.147, Koş.214/5.

B. ŞAHİN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Şahin-Âşık*: Ka.170, Koş.248/3.
2. *Şahin-Sevgili*: Â.64, Koş.107/1; Ka.12, Koş.18/1; Ka.63, Koş.94/2; Ka.176, Koş.257/2; Ka.179, Koş.261/2; Ka.173, Koş.252/1; Ka.362, Tür.490/3; Ka.285, Semâî.404/2; Â.197, Murab.359/1.

18. TÂVUS:

B. TÂVUS İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Tâvus-Ayaklarının ve Sesinin Çirkin Oluşu (düşkün)*: F.576, G.106/6; Â.6, D.1/21.
2. *Tâvus-Renkli ve Süslü Olması*: Â.313, Murab.522/2; Â.275, Murab.467/3; Ka.362, Tür.490/3; Ka.141, Koş.206/3; F.564, G.196/2; F.422, G.102/2; Â.282, Murab.478/1.
3. *Tâvus-Yürüyüşü*: Â.147, Murab.284/4.

B. TÂVUS İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Tâvus-Âşık*: F.576, G.106/6.
2. *Tâvus-Bülbül*: F.564, G.196/2.
3. *Tâvus-Sevgili*: Â.147, Murab.284/4; Ka.170, Koş.248/2; Ka.362, Tür.490/3; Ka.127, Koş.185/3.

19. TURNA:

A. TURNA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Turna-Av*: Ka.226, Koş.329/3; Ka.303, Semai.428/1; Ka.303, Semâî.428/1; Ka.285, Semâî.404/3; Saim.589, 383/5; Saim.Ka.589, 384/4; Ka.37, Koş.54/3; Â.39, Koş.48/1.
2. *Turna-Bölük, Toplu Halde (Uçmaları)*: Ka.150, Koş.219/2; Ka.218, Koş.317/1; Ka.192, Koş.279/2; Ka.274, Semâî.388/3; Ka.274, Semâî.388/2; Ka.259, Semâî.366/2; Ka.307, Semâî.434/2; Ka.150, Koş.219/1; Ka.150, Koş.219/2; Saim.Ka.589, 383/4; Ka.37, Koş.54/3; Ka.83, Koş.122/1; Ka.39, Koş.57/2; Ka.326, D.451/3; Saim.Ka.589, 383/1; Ka.131, Koş.191/3; Ka.39, Koş.57/2.
3. *Turna-Göçmen*: Ka.82, Koş.121/1; Saim.Ka.589, 383/3; Saim.Ka.589, 383/4.
4. *Turna-Haber*: Ka. 274, Semai.388/2; Ka.201, Koş.291/3; Ka.274, Semai.388/2; Ka.224, Koş.326/4.
5. *Turna-Mekân*: Ka.261, Semai.370/1; Ka.218, Koş.317/1; Ka.40, Koş.58/4; Ka.201, Koş.291/3; Ka.274, Semai.388/3; Ka.246, Var.351/3; Ka.274, Semai.388/2; Ka.259, Semai.366/2; Ka.303, Semai.428/1; Saim.Ka.589, 383/3; Ka.163, Koş.231/3; Ka.246, Var.351/2; Ka.282, Semai.398/1; M.Cumur.Ka.150, 219/2; Ka.37, Koş.54/3; Ka.39, Koş.57/2; Ka.131, Koş.191/4; Ka.326, D.451/3; Ka.131, Koş.191/3; Ka.261, Semai.370/1.

6. *Turna-Ötmesi*: Ka.40, Koş.58/4; Ka.192, Koş.299/2; Ka.274, Semai.388/3; Ka.308, Semai.428/1; Ka.282, Semai.398/1; Ka.340, D.465/4.
7. *Turna-Tüy*: Ka.192, Koş.279/2; Ka.348, Tür.471/1; Ka.340, D.465/4; Ka.49, Koş.73/1.

B. TURNA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Turna-teli-Sevgili*: Ka.374, Tür.507/2; Ka.201, Koş.291/3; Ka.374, Tür.507/3; Ka.131, Koş.191/3; Ka.348, Tür.471/1; Ka.348, Tür.471/2; Ka.326, D.451/3; Ka.39, Koş.57/2; Ka.49, Koş.73/1; Ka.348, Tür.471/3; Ka.246, Var.351/2; Ka.313, D.438/6; Ka.375, Tür.507/4; Ka.374, Tür.507/1; Ka.185, Koş.269/1; Ka.330, D.495/6; Ka.330, D.495/6.

20. ÜVEYİK:

A. ÜVEYİK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Üveyik-Halka (tavk)*: F.658, G.271/6; F.656, G.271/1; F.658, G.271/6
2. *Üveyik-Mekânı ve Uçması*: Ka.159, Koş.234/1.

21. YARASA:

A. YARASA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Yarasa-Beslenme*: F.140, K.7/13.
2. *Yarasa-Gece*: F.140, K.7/13; F.488, G.139/3; F.506, G.150/2; F.476, G.129/3;
3. *Yarasa-Mekân*: F.710, R.56.

B. YARASA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Yarasa-Baht*: F.710, R.56
2. *Yarasa-Mecnûn*: F.526, G.164/2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

III. KARA HAYVANLARI:

1. ARSLAN:

A. ARSLANLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Arslan-Avcı Olması*: F.98, K.1/2; F.288, Kıt.6/6; Â.359, Murab.587/2; Â.105, G.206/3.
2. *Arslan-Korkulması*: F.494, G.143/1.
3. *Arslan-Mekân*: F.390, G.65/4; F.578, G.206/9; F.570, 201/5; F.100, K.1/9; Â.105, G.206/3; Â.104, G.202/2; Â.347, Murab.568/3; Â.343, Murab.563/1.
4. *Arslan-Pençe*: F.180, K.14/8; F.276, Kıt.1/8; Â.359, Murab.587/2.
5. *Arslan-Yürüyüşü*: F.438, G.100/7.
6. *Arslan-Zincir*: F.390, G.65/4; F.554, G.187/2.

B. ARSLAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Arslan-Âşık*: F.578, G.206/9; F.390, G.65/4; F.180, K.14/8.
2. *Arslan-Hz. Ali*: F.236, Trc.I, 12/1; Â.287, Murab.485/4; Â.130, Murab.257/4.
3. *Arslan-Mecnûn*: F.570, G.201/5.
4. *Arslan-Sevgili*: Â.116, G.236/3; Â.343, Murab.563/1; Â.336, Murab.553/2; Â.338, Murab.555/2.

2. AT:

A. ATLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *At-Av/Avcılık*: F.598, G.159/6; F.222, Trc.I, 5/5; Ka.223, Koş.325/2; Ka.52, Koş.77/5.
2. *At-Ayak İzi ve Tozu*: F.316, G.9/3; F.154, K.8/31; F.144, K.7/39; F.290, Kıt.8/9.

3. *At-Binek Hayvanı Olması*: F.316, G.9/3; F.316, G.9/2; F.130, K.5/46; F.166, K.11/5; F.154, K.8/31; Â.59, Koş.96/4; Â.57, Koş.90/4; Â.413, Semâî.636/2; Â.370, Muham.597/7; Â.357, Murab.584/2; Ka.146, Koş.214/2; Ka.78, Koş.115/3; Ka.140, Koş.204/3; Ka.146, Koş.214/2; Ka.146, Koş.214/3; Ka.147, Koş.214/6; Ka.59, Koş.89/2; Ka.76, Koş.112/4; Ka.192, Koş.279/3; Ka.98, Koş.144/2; Ka.142, Koş.208/3; Ka.106, Koş.156/4; Ka.55, Koş.82/3; Ka.43, Koş.63/1; Ka.82, Koş. 121/3; Ka.99, Koş.144/5; Ka.36, Koş.53/3; Ka.334, D.458/2; Ka.327, D.452/1; Ka.239, Var.342/2; Ka.374, Tür.507/2.

4. *At-Binici (Süvâr, Şehsüvâr)*: F.608, G.230/3; F.316, G.9/3; F.382, G.59/1; F.406, G.75/1; F.320, G.12/4; F.316, G.9/2; F.134, K.6/6; F.130, K.5/46; F.464, G.120/3; F.222, Trc.I, 5/5; Â.176, Murab.327/2; Â.280, Murab.474/3; Â.370, Muham.597/7; Ka.322, D.447/4.

5. *At-Çeşitleri*:

5.1. Arap Atı: Ka.128, Koş.187/3.

6. *At-Değer/Kıymet*: F.438, G.100/7; Ka.38, Koş.56/1; Ka.140, Koş.204/3; Ka.78, Koş.115/3; Ka.69, Koş.101/2; Ka.147, Koş.214/7; Ka.146, Koş. 214/1; Ka.283, Semâî.399/2; Ka.265, Semâî.375/1; Ka.331, D.456/3.

7. *At-Dizgin*: Ka.123, Koş.179/3; Ka.146, Koş.214/3; Ka.59, Koş.89/2.

8. *At-Hız/Sürat*: F.134, K.6/6; F.144, K.7/39; F.158, K.9/19.

9. *At-Katar/Kervan*: Ka.82, Koş.121/3; Ka.137, Koş.200/1.

10. *At-Koşması*: Ka.76, Koş.112/4; Ka.265, Semâî.375/1.

11. *At-Mekân*: F.320, G.12/4; F.382, G.59/1; F.162, K.10/18; F.162, K.10/26; F.200, K.17/20; K.200, K.17/21; F.284, Kıt.3/15; Â.115, G.233/4; Â.181, Murab.335/4; Â.280, Murab.474/3; Â.347, Murab.569/3; Â.332, Murab.548/3; Ka.146, Koş.214/1; Ka.43, Koş.63/1; Ka.214, Koş.312/5; Ka.36, Koş.53/3; Ka.146, Koş.214/2; Ka.146, Koş.214/3; Ka.147, Koş.214/5İ; Ka.322, D.447/4.

12. *At-Oyunları/Sporları/Yarışları*:

12.1. At Yarışları: Ka.262, Semâî.371/2.

12.2. Çevgan: Â.115, G.233/4.

12.3. Cirit: Ka.327, D.452/1.

13. *At-Renk*:

13.1. Kır At: Ka.38, Koş.55/1.

14. *At-Saraç*: Â.17, D.6/15.

15. *At-Savaş*: F.320, G.12/4; F.382, G.59/1; F.406, G.75/2; F.438, G.100/7; F.156, K.9/12; F.290, Kıt.8/9; Ka.334, D.458/3; Ka.322, D.447/3.

16. *At-Sürmek/Koşturmak*: F.316, G.9/3; F.406, G.75/1; F.438, G.100/7; F.134, K.6/6; F.158, K.9/19; F.200, K.17/20; Â.347, Murab.569/3; Â.90, G.163/4.

17. *At-Üzerine Post Serilmesi*: Ka.37, Koş.55/1.

18. *At-Üzengi*: F.608, G.230/3; F.284, Kıt.3/15; Â.369, Muham.597/1.

19. *At-Yedek*: Ka.7, Koş.9/3.

20. *At-Yiğit*: F.156, K.9/12; Ka.320, D.445/2; Ka.239, Var.342/2.

21. *At-Yük Hayvanı*: Ka.7, Koş.9/3.

B. AT İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *At-Naz*: Â.204, Murab.369/3.

2. *At-Rüzgâr*: F.144, K.7/39; F.292, Kıt.8/13.

3. *At-Şairin Tabiatı/Şiir Gücü*: F.200, K.17/21; K.162, K.10/18; Â.284, Murab.481/2.

4. *At-Tabut*: Ka.136, Koş.199/3.

3. CEYLAN:

A. CEYLAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Ceylan-Av*: F.316, G.9/1; Â.65, Koş.109/2; Â.82, Koş.149/3; Â.406, Müsed.629/4; Â.182, Murab.338/4; Â.182, Murab.336/4; Ka.34, Koş.49/2; Ka.38, Koş.57/1; Ka.52, Koş.77/5; Ka.70, Koş.104/2; Ka.80, Koş.117/3; Ka.106, Koş.156/2; Ka.133, Koş.194/3; Ka.91, Koş.133/4; 196, Koş.285/2; Ka.926, D.451/4.
2. *Ceylan-Güzel Olmas (Gözleri ve kendisi)*: F.330, G.20/3; F.418, G.85/1; F.494, G.143/5; F.218, Trc.I, 3/6; Â.269, Murab.459/1.
3. *Ceylan-Koku (Misk, Nafe)*
  - 3.1. *Misk ile İlgili Genel Özellikler*:
    - 3.1.1. *Misk-Büklüm Büklüm Olması*: F.120, K.4/20.
    - 3.1.2. *Misk-Koku*: Â.249, Murab.432/3; Â.343, Murab.577/3; Ka.334, D.458/3.
    - 3.1.3. *Misk- Mekân*: F.120, K.4/20; Â.25, Koş.14/2; Â.275, Murab.467/1; Â.362, Murab.590/3.
  - 3.2. *Misk İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar*:
    - 3.2.1. *Misk-Arif'in Sözü*: Â.25, Koş.14/2.
    - 3.2.2. *Misk-Saç*: Ka.284, Semâî.432/2.
4. *Ceylan-Mekân*: Â.426, Koş.660/2; Ka.8, Koş.11/2; Ka.8, Koş.12/2; Ka.34, Koş.49/2; Ka.51, Koş.77/1; Ka.80, Koş.117/3; Ka.133, Koş.194/1; Ka.133, Koş.194/3; Ka.133, Koş.194/1; Ka.228, Koş.331/3; Ka.271, Koş.271/1; Ka., 280, Semâî.396/1; Ka.300, Semâî.424/1; Ka.326, D.451/4.
5. *Ceylan-Renk*: Ka.105, Koş.154/4; Ka.120, Koş.174/3; Ka.121, Koş.176/2; Ka.167, Koş.244/3.
6. *Ceylan-Sahir*: F.218, Trc.I, 3/7.

B. CEYLAN İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Ceylan-Sevgili(kendisi, gözü, bakışı)*: F.170, K.12/6; F.174, K.12/26; F.494, G.143/5; F.572, G.202/3; F.218, Trc.I, 3/6; F.288, Kıt.6/6; Â.25, Koş.15/2; Â.29, Koş.24/1; Â.65, Koş.109/2; Â.65, Koş.109/3; Â.426, Koş.660/2; Â.426, Koş.660/3; Â.93, G.173/5; Â.105, G.206/3; Â.111, G.223/5; Â.117, G.239/3; Â.118, G.241/5; Â.137, Murab.270/2; Â.138, Murab.271/1; Â.141, Murab.276/2; Â.148, Murab.287/1; Â.156, Murab.298/2; Â.182, Murab.336/4; Â.205, Murab.371/1; Â.223, Murab.394/3; Â.260, Murab.447/2; Â.269, Murab.459/1; Â.278, Murab.472/2; Â.299, Murab.502/3; Â.303, Murab.508/1; Â.309, Murab.516/1; Â.320, Murab.531/1; Â.330, Murab.545/1; Â.353, Murab.577/4; Â.379, Muham.608/3; Â.379, Muham.608/4; Â.406, Müsed.629/4; Ka.7, Koş.10/2; Ka.8, Koş.12/2; Ka.9, Koş.13/3; Ka.38, Koş.57/1; Ka.42, Koş.61/3; Ka.70, Koş.104/3; Ka.100, Koş.145/3; Ka.133, Koş.194/3; Ka.133, Koş.195/1; Ka.141, Koş.206/3; Ka.160, Koş.234/3; Ka.300, Semâî.424/1; Ka.284, Semâî.402/1; Ka.357, Tür.482/5; Ka.369, Tür.499/3.

4. DEVE:

A. DEVE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Deve-Binek Olması*: F.452, G.109/4.
2. *Deve-Boynuna Çan Takılması*: F.380, G.57/5; Ka.7, Koş.9/4.
3. *Deve-Deveci (sarbân-sarvân)*: F.196, K.16/5.
4. *Deve-Göç*: Ka.40, Koş.58/4; Ka.82, Koş.121/2; Ka.106, Koş.156/4; Ka.196, Koş.285/1; Ka.196, Koş.285/3; Ka.214, Koş.312/6.

5. *Deve-Kervân/Katar*: Ka.82, Koş.121/2; Ka.106, Koş.156/3; Ka.135, Koş.198/4; Ka.149, Koş.218/3; Ka.168, Koş.244/4; Ka.196, Koş.285/3; Ka.214, Koş.312/5; Ka.222, Koş.323/3; Ka.261, Semâî.369/2.

6. *Deve-Mahmil*: F.380, G.57/5; F.452, G.109/4; F.452, G.109/5.

7. *Deve-Mekân*: F.282, Kıt.3/10; F.452, G.109/5; F.702, R.39; Ka.5, Koş.7/1; Ka.7, Koş.9/4; Ka.40, Koş.58/4; Ka.120, Koş.174/3; Ka.137, Koş.200/1; Ka.149, Koş.218/3; Ka.106, Koş.156/4; Ka.214, Koş.312/5; Ka.222, Koş.323/3; Ka.328, D.453/2.

8. *Deve-Yük/Hizmet Hayvanı*: F.196, K.16/8; Ka.106, Koş.156/3; Ka.137, Koş.200/1.

9. *Deve-Yürümesi*: F.196, K.16/8; Ka.261, Semâî.370/2; Ka.261, Semâî.370/3.

B. DEVEYLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Deve-Sevgili*: Ka.5, Koş.7/1; Ka.106, Koş.156/4; Ka.18, Koş.186/2; Ka.261, Semâî.369/2; Ka.261, Semâî.370/3; Ka.261, Semâî.370/2.

5. DOMUZ:

A. DOMUZLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Domuz-Kâfîrlerce Yenmesi*: Ka.325, D.430/3.

2. *Domuz-Mundar Olması*: Â.5, D.1/8.

6. EŞEK:

A. EŞEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Eşek-Hz. 'Îsâ (a.s.)*: F.702, R.39.

2. *Eşek-Mekân*: F.206, K.17/63; F.282, Kıt.3/9.

D. EŞEKLE İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Eşek-Şair Geçinenler*:

7. FİL:

A. FİL İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Fil-Santraçta Bir Taş*: Â.80, Koş.145/3.

8. GEYİK:

A. GEYİK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Geyik-Mekân*: Ka.105, Koş.154/4; Ka.232, Koş.337/4.

2. *Geyik-Yürümesi*: Ka.40, Koş.58/4.

B. GEYİKLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Geyik-Sevgili*: Ka.232, Koş.337/4.

9. KAPLAN:

A. KAPLANLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kaplan-Av/Avcı Olması*: Ka.275, Semâî.389/4.

2. *Kaplan-Mekân*: Ka.222, Koş.323/4İ; Ka.222, Koş.323/3.

3. *Kaplan-Post*: Ka.137, Koş.200/4.

4. *Kaplan-Renk*: Ka.275, Semâî.389/4.

5. *Kaplan-Tehlikeli Oluşu*: Ka.275, Semâî.389/4.

10. KATIR:

A. KATIR İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Katır-Arpa Yemesi*: F.206, K.17/54.

2. *Katır-Yürüyüş/Hız*: Â.35, Koş.38/4.

B. KATIRLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Katır-Sahte Şairler*: F.206, K.17/54.

11. KEÇİ:

A. KEÇİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Keçi-Avlanması*: F.220, Trc.I, 3/11.

2. *Keçi (Sığın)-Mekân*: Ka.68, Koş.100/2; Ka.325, D.450/2.

3. *Keçi-Otlaması/Yayılması,Sürü*: Ka.139, Koş.203/2.

12. KOÇ:

A. KOÇLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Koç-Burç*: F.444, G.105/2.

2. *Koç-Kurban*: Â.25, Koş.11/2; Â.300, Murab.504/4; Ka.262, Semâî.371/3; Ka.319, D.444/3

3. *Koç-Mekân*: Ka.148, Koş.217/1.

B. KOÇLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Koç-Yiğit*: Ka.6, Koş.8/3; Ka.8, Koş.12/1; Ka.13, Koş.19/3; Ka.37, Koş.55/2; Ka.40, Koş.59/1; Ka.43, Koş.63/1; Ka.97, Koş.141/3; Ka.80, Koş.117/3; Ka.94, Koş.138/3; Ka.137, Koş.199/4; Ka.163, Koş.238/3; Ka.214, Koş.312/2; K.214, Koş.312/3; Ka.214, Koş.312/3; Ka.275, Semâî, 389/2; Ka.276, Semâî.390/4; Ka.303, Semâî.429/1; Ka.239, Var.342/2; Ka.239, Var.342/3; Ka.239, Var.342/5; Ka.325, D.449/4; Ka.334, D.458/4; Ka.349, Tür.473/3.

13. KOYUN:

A. KOYUN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Koyun-Mübarek Olması/Cennette Çıkması*: Â.6, D.1/11.

14. KÖPEK:

A. KÖPEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Köpek- Avcı*: Ka.34, Koş.49/2; Ka.80, Koş.117/3; Ka.106, Koş.156/2; Ka.196, Koş.285/2.

2. *Köpek-Bekleşmesi*: Â.271, Murab.461/3.

3. *Köpek- Renk*: Ka.196, Koş.285/2.

B. KÖPEK İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Köpek- Rakip*: Â.41, Koş.52/3; Â.419, Semâî.649/3; Â.384, Muham.614/5; Ka.21, Koş.30/4.

15. KURT:

A. KURT İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kurt- Hz. Yusuf*: F.188, K.15/7; F.572, G.202/3.

2. *Kurt- Mekân*: Ka.203, Koş.295/2; Ka.175, Koş.254/5; Ka.353, Tür.477/3.

16. KUZU:

A. KUZU İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Kuzu-Körpe*: Ka.152, Koş.223/1; Ka.203, Koş.295/3.

2. *Kuzu-Melemesi*: Ka.157, Koş.230/3.

3. *Kuzu-Renk*: Ka.203, Koş.295/3.

B. KUZU İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Kuzu-Sevgili*: Â.56, Koş.89/2; Ka.108, Koş.158/3.

17. SAMUR:

A. SAMUR İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Samur- Giyecek*: Â.343, Murab.577/3; Â.395, Müsed.619/1.
2. *Samur-Mekân*: Â.106, G.208/2; Â.141, Murab.276/3.

B. SAMUR İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Samur-Kaş*: Â.141, Murab.276/3; Â.358, Murab.586/1; Â.413, Semâî.633/2.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

IV. BÖCEKLER:

1. ARI

A. ARI İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Arı-Bal (Asel, Engebin, Sehd)*: Ka.638, Koş.474/3; Ka.67, Koş.99/3; Ka.117, Koş.170/3
1. *Bal-Besin(değer)*: Ka.167, Koş.244/2; Ka.192, Koş.278/3; Ka.13, Koş.19/4.
- 1.1.2. *Bal İle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar*:
  - 1.1.2.1. *Bal-Dudak*: F.272, T.IV.2/3; Ka.55, Koş.82/4; Ka.192, Koş.278/3.
  - 1.1.2.2. *Bal-Kız*: Ka.339, D.455/1; Â.418, Semai.633/2.
  - 1.1.2.3. *Bal-Söz*: Ka.148, Koş.216/5; Ka.5, Koş.7/1.
  - 1.1.2.4. *Bal-Yanak*: Ka.116, Koş.169/3.
2. *Arı-Çiçek*: Ka.220, Koş.320/3; Ka.220, Koş.320/9; Ka.178, Koş.260/2; Ka.105, Koş.154/2; Ka.323, Koş.324/4.
3. *Arı-Petek*: Ka.330, D.445/8; Ka.153, Koş.224/3; Ka.167; Ka.167, Koş.244/2.
4. *Arı-Sokması(iğne)*: F.180, K.14/10.

2. İPEKBÖCEĞİ:

A. İPEKBÖCEĞİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *İpekböceği-Dut Yaprağı*: F.400, G.70/3.

3. KARINCA:

A. KARINCA İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Karınca-Hz. Süleyman*: Â.401, Müsed.625/1.
2. *Karınca-Mezar*: Â.11, D.3/18.
3. *Karınca-Zayıflık, Güçsüzlük*: Â.252, Murab.437/1.

B. KARINCA İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Karınca-Âşık*: F.706, R.50; Â.116, G.236/3.
2. *Karınca-Sevgili (Ayva Tüyü/ Kirpiği)*: F.464, G.119/4; F.180, K.14/8.

4. KELEBEK (PERVÂNE):

A. KELEBEK (PERVÂNE) İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Pervâne-Gıda*: F.606, G.228/4.
2. *Pervâne-Kanat (per)*: F.386, G.62/2; F.542, G.177/7; Â.109, G.216/5.

3. *Pervâne-Mekân*: F.618, G.239/3; F.318, G.11/3; F.144, K.7/41; F.420, G.86/4; Â.143, Murab.279/2; Â.154, Murab.295/3; Â.249, Murab.572/3; Â.57, Koş.91/4.

4. *Pervâne-Mum*:

4.1. *Mumla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar*:

4.1.1. *Mum-Gönül*: F.542, G.177/7.

4.1.2. *Mum-Hz.Muhammed (s.a.v)*: Â.130, Murab.258/3.

4.1.3. *Mum-Sevgili*: F.458, G.114/2; F.114, K.3/2; F.376, G.94/6.

4.1.4. *Mum-Yanak*: F.644, G.260/6; F.512, G.154/4; F.538, G.175/5; F.324, G.16/3; Â.82, Koş.149/4.

5. *Pervâne-Muma (şem'e) Meyli*: F.682, G.293/3; F.450, G.108/4; F.450, G.108/4; F.420, G.86/4; F.644, G.260/5; F.144, K.7/41; F.630, G.248/1; F.476, G.129/4; F.542, G.177/7; F.142, K.7/27; F.426, G.91/3; F.318, G.91/3; F.526, G.164/3; Â.119, G.243/4; Â.7, D.1/26; Â.325, Murab.537/2; Â.298, Murab.501/3; Â.218, Murab.388/1; Â.377, Muham.606/2.

6. *Pervâne-Mumun (Şem'in) Etrafında Dönmesi*: F.634, G.252/1; F.472, G.126/1; F.376, G.54/6; F.556, G.189/3; F.386, G.62/6; F.114, K.3/2; F.382, G.59/6; F.582, G.210/3; F.638, G.256/2; F.652, G.267/2; F.500, G.145/8; Â.57, Koş.91/4.

7. *Pervâne-Mumun (Şem'in) Etrafında Dönerken İstirap Çekmesi*: F.412, G.79/3.

8. *Pervâne-Mumun (Şem'in) Işığında Kanadının ve Vücudunun Yanması*: F.630, G.248/1; F.446, G.106/3; Â.218, Murab.387/4; Â.212, Murab.379/3; Â.209, Murab.374/4.

9. *Pervâne-Mumun (Şem'in) Ateşinde Yanması*: F.626, G.246/4; F.640, G.257/1; F.324, G.16/3; F.590, G.215/4; F.456, G.113/4; F.456, G.113/4; F.380, G.57/4; F.382, G.59/6; F.458, G.114/2; F.410, G.78/3; F.324, G.16/4; Â.86, G.156/1; Â.90, G.164/2; Â.109, G.216/5; Â.67, Koş.115/4; Â.36, Koş.39/2; Â.166, Murab.312/4; Â.144, Murab.281/5; Â.143, Murab.279/3; Â.224, Murab.396/2; Â.298, Murab.298/3; Â.130, Murab.258/3; Â.530, Murab.545/5; Â.411/3; Â.153, Murab.294/2; Â.289, Murab.488/1; Â.530, Murab.545/5.

10. *Pervâne-Mumda (Şem'de) Ölmesi*: F.636, G.253/5;

B. KELEBEK (PERVÂNE) İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Pervâne-Âşık*: F.286, G.212/3; F.382, G.59/6; F.324, G.16/4; F.542, G.177/7; F.568, G.199/6; F.426, G.91/3; F.318, G.11/3; F.582, G.210/3; F.638, G.256/2; F.380, G.57/4; F.556, G.189/3; F.330, G.20/1; F.482, G.134/4; F.114, K.3/2; F.324, G.16/3; F.420, G.86/4; F.594, G.219/3; F.618, G.239/3; F.446, G.106/3; F.606, G.228/4; F.564, G.197/1; F.660, G.273/1; F.694, R.24; F.566, G.197/6; F.626, G.246/4; F.640, G.257/1; Â.67, Koş.115/4; Â.57, Koş.91/4; Â.36, 39/2; Â.147, Murab.285/2; Â.181, Murab.335/2; Â.143, Murab.278/2; Â.218, Murab.387/4; Â.7, D.1/26; Â.325, Murab.537/3; Â.144, Murab.281/2; Â.154, Murab.295/3; Â.349, Murab.572/3; Â.298, Murab.501/3; Â.218, Murab.388/1; Â.224, Murab.396/2; Â.175, Murab.326/2; Â.156, Murab.298/3; Â.130, Murab.258/3; Â.411/3; Â.153, Murab.294/2; Â.246, Murab.428/5; Â.86, Gg.158/1; Â.109, G.216/5; Ka.46, Koş.68/3; Ka.58, Koş.87/1.

2. *Pervâne-Ay/Güneş*: F.500, G.145/8.

3. *Pervâne-Bülbül*: F.644, G.260/6.

4. *Pervâne-Can ve Gönül*: F.328, G.18/3; F.410, G.78/3; F.526, G.164/3; F.652, G.267/2; F.456, G.113/4; F.412, G.79/3; F.512, G.154/4; Â.88, G.159/1; Â.325, Murab.537/2; Â.143, Murab.279/3; Â.175, Murab.326/1; Â.209, Murab.374/4; Â.77, Koş.139/5; Â.219, Murab.389/5.

5. *Pervâne-Rakip*: Â.289, Murab.488/1.

5. KURT (BÖCEK):

A. KURT BÖCEĞİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Kurt-Hz. Eyyûb (a.s.): Â.321, Murab.532/3; Â.7, D.1/27.

6. ÖRÜMCEK:

A. ÖRÜMCEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Örümcek-Ağ Örmesi: Â.6, D.1/14.

7. PİRE:

A. PİRE İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Pire-Baş edilemez Olması: Â.18, D.7/3.

2. Pire-Övülmesi: Â.18, D.7/7.

3. Pire-Yakalanmaması: Â.18, D.7/4.

8. SİNEK:

A. SİNEK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Sinek-Güçsüz Olması: F.180, K.14/9; F.400, G.70/2.

2. Sinek-Kanadı/Uçmak: F.694, R.25.

3. Sinek-Tatlıya Düşkünlüğü: F.180, K.14/9; F.130, K.5/50; F.526,G.164/2; F.316, G.9/4.

BEŞİNCİ BÖLÜM:

V. DENİZ HAYVANLARI:

1. BALIK:

A. BALIK İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Balık-Burç (hût, semek): Â.342, Murab.561/4.

2. Balık- Deniz ve Yüzmesi: F.128, K.5/33; F.468, G.122/5; F.590, G.216/6.

3. Balık-Hz Yunus (a.s.): Â.321, Murab.532/3.

B. BALIKLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. Balık-Âşık: F.590, G.216/6.

2. Balık (Gümüşbalığı)-Para Saçan Parmak (padişah): F.128, K.5/33.

2. MERCAN:

A. MERCAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. Mercân-Takı, Süs: Ka.134, Koş.195/2.

3. SADEF:

A. SADEF İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. SadeF-Deryada Bulunması: F.128, K.5/36; F.186, K.15/4; F.342, G.28/5; F.382, G.59/4; F.450, G.109/2; F.514, G.156/5; F.654, G.268/6; F.684, R.2; F.226, Trc.I, 7/3; F.302, Kıt.15/6; Â.231, Murab.406/3.

2. SadeF-Karnında İnci Beslemesi: F.144, K.7/34; F.186, K.15/4; F.448, G.106/11; F.562, G.195/2; F.674, G.286/3; F.226, Trc.I, 7/3; F.684, R.2; Â.361, Murab.590/2.

3. SadeF-Nisan Yağmuru (ebr-i nisan): F.144, K.7/34; F.186, K.15/4.

B. SADEFLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Sadef-Diş*: Ka.163, Koş.238/1.
2. *Sadef-Gönül*: F.654, G.268/6.
3. *Sadef-Göz*: F.188, K.15/10; F.684, R.2; F.226, Trc.I, 7/3.
4. *Sadef-Sabah*: F.450, G.109/2.
5. *Sadef-Sevgili*: Â.287, Murab.485/1; Ka.134, Koş.195/2.
6. *Sadef-Şiir*: F.448, G.106/11; Â.73, Koş.190/5.

3.1. İNCİ:

3.1 İNCİ İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

- 3.1.1 *İnci-Değerli Oluşu*: Â.236, Murab.414/3; Â.324, Murab.536/4; Â.336, Murab.552/3.
- 3.1.2. *İnci-Delmek (İnci Dizmek)*: F.526, G.165/2.
- 3.1.3. *İnci-Deniz (Mekân-Aden-Necef)*: F.126, K.5/16; F.132, K.5/58; F.192 K.15/32; F.202, K.17/15; F.460, G.115/5; F.492, G.141/2; F.672, G.284/6; F.418, G.84/6; F.382, G.59/4; F.616, G.236/3; F.262, Trk.III, 7/9; F.296, Kıt.11/4; F.302, Kıt.15/6; Â.95, G.179/2; Â.26, Koş.16/1; Â.299, Murab.502/3; Â.324, Murab.536/4; Â.336, Murab.552/3; Â.141, Murab.276/4; Â.432, Şairname.666/13.
- 3.1.4. *İnci-Güneş/Sıcaklık*: F.126, K.5/16.
- 3.1.5. *İnci-Mükemmellik, Değerlilik*: F.492; G.141/2.
- 3.1.6. *İnci-Süs*: F.152, K.81/7.

3.1.2. İNCİ İLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

- 3.1.2.1 *İnci-Âşık/Aşk*: F.616, G.236/3.
- 3.1.2.2 *İnci-Çiğ Damlacığı (jale / Yağmur)*: F.126, K.5/16; F.152, K.8/17; F.696, R.29.
- 3.1.2.3. *İnci-Diş*: Â.269, Murab.459/2; Â.296, Murab.498/5; Ka.91, Koş.133/3.
- 3.1.2.4. *İnci-Gözbebeği*: Â.249, Murab.432/3.
- 3.1.2.5. *İnci-Gözyaşı*: F.188, K.15/10; F.448, G.106/11.
- 3.1.2.6. *İnci-Peygamberimiz*: Â.209, Murab.375/3; Â.376, Muham.604/3.
- 3.1.2.7. *İnci-Sevgili/ Yanağı*: F.460, G.115/5; Â.221, Murab.392/2; Ka.163, Koş.238/3.
- 3.1.2.8. *İnci-Şiir/Söz*: F.132, K.5/58; F.328, G.17/7; F.514, G.156/5; F.526, G.165/2; F.256, Kıt.11/4.

ALTINCI BÖLÜM:

VI. SÜRÜNGENLER:

1. TİMSAH:

A. TİMSAHLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Timsah-Mekân*: F.130, K.5/44.

2. YILAN:

A. YILAN İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Yılan-Belâ, Kötülük*: F.216, Trc.I, 2/6; F.222, Trc.I, 5/6; Â.157, Murab.300/2.
2. *Yılan-Delik, Mezar*: F.222, Trc.I, 5/6; F.420, G.86/2.

B. YILANLA İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI UNSURLAR:

1. *Yılan-Saç*: F.216, Trc.I, 2/6; F.324, G.15/4; Â.275, Murab.467/1.

YEDİNCİ BÖLÜM:

VII. HAYVANLAR (GENEL):

A. HAYVANLARLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER:

1. *Hayvanlar-Av*: Â.17, D.6/12.

2. *Hayvanlar-Göçte Kullanılması*: Ka.106, Koş.156/2; Ka.121, Koş.177/1.

3. *Hayvanlar-Kasap*: F. 158, K.10/1.

4. *Hayvanlar-Kervân/Katar*: Â.242, Murab.422/4; Â.81, Koş.148/5; Ka.84, Koş.123/4; Ka.101, Koş.147/3; Ka.375, Tür.507/4; Ka.374, Tür.507/3; Ka.374, Tür.507/2; Ka.373, Tür.506/5; Ka.337, D.462/1; Ka.66, Koş.98/3; Ka.213, Koş.310/2; Ka.246, Var.352/2; Ka.249, Var.355/2; Ka.276, Semâi.190/1.

5. *Hayvanlar-Kötü Söz/İnsan*: Â.162, Murab.306/4; Â.14, D.4/26; Ka.217, Koş.315/1.

6. *Hayvanlar-Kurban/Kurban Bayramı*: F.234, Trc.10/9; Â.336, Murab.553/2; Â.247, Murab.429/5.

6.1. *Kurban İle İlgili Genel Özellikler*:

6.1.1.C.a.*Kurban-Kurban Olmak Deyimi*: Â.157, Murab.299/4; Â.273, Murab.464/3; Â.273, Murab.464/2; Â.197, Murab.359/3; Â.273, Murab.464/1; Â.270, Murab.460/2; F.268, Trk.6/2; F.268, Trk.6/3.

6.2. *Kurbanla İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar*:

6.2.1. *Kurban-Âşık*: F.266, Trk.4/5; F.230, G.8/12; F.158, K; F.160, K.10/5; F.268, Trk.6/4; Â.85, G.153/3; Â.279, Murab.472/4; Â.406, Müsed.630/2; Â.103, G.193/3; Â.324, 537/1; Â.176, Murab.327/3; Â.246, Murab.428/1; Â.246, Murab.428/1; Â.246, Murab.429/1; Â.303, Murab.507/5; Â.267, Murab.429/3; Â.246, Murab.428/3; Â.246, Murab.428/2; Â.247, Murab.429/2; Â.247, Murab.429/4; Â.246, Murab.428/5; Â.246, Murab.428/5; Ka.357, Tür.482/2; Ka.302, Semâi.427/4; Ka.302, Semâi.427/3; Ka.302, Semâi.427/2; Ka.302, Semâi. 427/1; Ka.56, Koş.83/3; Ka.100, Koş.146/2; Ka.107, Koş.157/3; Ka.98, Koş.55/4; Ka.30, Koş.44/2.

6.2.2. *Kurban-Can/Gönül*: Â.325, Murab.537/2; Â.277, Murab.470/1; Â.197, Murab.360/1; Â.238, Murab.417/3; Â.298, Murab.502/1; Ka.134, Koş.195/2; Ka.182, Koş.264/5; Ka.182, Koş.264/5; Ka.61, Koş.92/2.

6.2.3. *Kurban-Şair*: Â.318, Murab.527/4; Â.325, Murab.537/4; Ka.243, Var.348/5; Ka.35, Koş.36/4;

7. *Hayvanlar-Kuşlar/Alıcı Kuşlar*: F.548, G.182/6; F.548, G.182/6; Â.82, Koş.150/3; Ka.584, Koş.383/6; Ka.589, Koş.383/6; Ka.109, Koş.109/2; Ka.188, Koş.273/4; Ka.196, Koş.285/3.

8. *Hayvanlar-Kürk/Post/Deri*: Ka.294, Semâi.416/2; Ka.6, Koş.8/2.

9. *Hayvanlar-Mekân*: Ka.223, Koş.3215/2; Ka.338, D.462/1; Ka.276, Semâi.390/1; Ka.231, Koş.336/2; Ka.143, Koş.209/3; Ka.167, Koş.244/3; Ka.161, Koş.236/3; Ka.174, Koş.254/1; Ka.249, Var.355/2.

10. *Hayvanlar-Sığır/sürü*: Ka.143, Koş.209/2.

11. *Hayvanlar-Süt/Sağılma*: Ka.174, Koş.254/1; Ka.363, Tür.491/2.

12. *Hayvanlar-Yük Taşimas*: Â.238, Murab.417/2; Ka.214, Koş.311/2.